alle pieron

FILOSOFIE

een inleiding, deel 5

oote boe unltd

Filosofie, inleiding in vijf delen

ISBN 9076369216
NUGI 127

Copyright © 2004 by A.Ch.Pieron, Leeuwarden
Alle rechten voorbehouden

Uitgever: oote boe unltd
www.ooteboe.com
e-mail: uitgeverij@ooteboe.com

Druk:Copy Service Leeuwarden

INHOUDSOPGAVE DEEL 5

ANALYSE DISCUSSIE **1225**

A. INLEIDING

0.1. Het discours ***1227***
0.1.1. Uiteenzetting, beschouwing, betoog
0.1.2. Het discours een ideologie?
0.1.3. Habermas
0.2. Het debat ***1228***
0.3. Discussie ***1229***
0.3.1. De regels
0.3.2. Gevaren
0.4. Uiteenzetting en verhandeling: opzet en uitwerking ***1230***
0.5. Analyse van een verhandeling ***1231***
0.6. Twee teksten ***1232***
0.6.0. Inleiding
0.6.1. Kierkegaard, Systeem en existentie
0.6.2. Schopenhauer, Metafysica als (ervarings)wetenschap

B. INHOUD

AD.I. FILOSOFIE
I.1. Een eerste oriëntatie ***1237***
A. Vier vragen
B. Een wirwar van opvattingen
C. Francis Bacon
I.2. De broosheid van het bestaan. Nihilisme ***1238***
A. Conditio humana
B. Der tolle Mensch
AD.II. COMMUNICATIE
II.1. Inleiding ***1240***
A. Communicatie
B. Non-verbale communicatie
II.2. Beeldende communicatie ***1241***
II.3. Taal. Functie en betekenis ***1242***
A. Inleiding. Vijf functies van de taal
B. De babbelfunctie
C. Eenvoud en ondubbelzinnigheid
D. Referent en mand
E. Definities
F. Sociolinguïstiek
II.4. Beeld en taal. De metafoor ***1245***
II.5. Het symbool ***1246***
AD.III. ARGUMENTATIE
III.1. Feitelijke argumentatie ***1247***
A. Inleiding
B. Plausibiliteit en betrouwbaarheid
C. Vooroordelen
D. Argumentum ad hominem
E. Voldoende en noodzakelijke voorwaarden
F. Niet-logische deugdelijkheid?

III.2. Praktische argumentatie. Werkwijze ***1251***
A. D/M: E, nE, R, G.
B. Eerlijkheid en rechtvaardigheid
C. Zakelijkheid of emotie?
III.3. Retoriek (1) ***1253***
A. Inleiding
B. Retorische beïnvloeding
C. Propaganda
Bijlage I. De twee toespraken van Adolf Hitler in 'Triomf van de wil'
Bijlage II. Adolf Hitler over ras, cultuur en vooruitgang
III.4. Retoriek (2). Reclame ***1257***
III.5. Praktische argumentatie. Uitwerking (1): straf en misdaad ***1258***
A. Inleiding
B. Een gokzuchtige zoon
C. Een verloren zoon
D. Het Ahimsa-principe
E. Misdaad een ziekte?
F. De doodstraf
III.6. Praktische argumentatie. Uitwerking (2): sexualiteit ***1264***
III.7. Praktische argumentatie. Uitwerking (3): opvoeding ***1266***
III.7.0. Inleiding: stellingen
III.7.1. De argumentatie
III.8. Praktische argumentatie. Uitwerking (4): sport ***1270***
III.9. Praktische argumentatie. Uitwerking (5): massamedia ***1271***
III.10.Praktische argumentatie. Uitwerking (6): gezondheidszorg ***1272***
III.11.Praktische argumentatie. Afsluiting: het dilemma van de gevangene ***1274***
AD.IV. KENNIS
IV.1. Religie ***1275***
IV.2. De mythe ***1276***
IV.3. Twijfel en vertwijfeling ***1277***
IV.4. Speculatie ***1278***
A. Inleiding
B. Speculatie een vorm van religie?
C. De godsbewijzen als vorm van speculatie
D. Ontologie
E. Intuïtie en contemplatie
F. Metafysica een geestelijke migraine?
G. De naakte waarheid
IV.5. De natuurwetenschap
A. De methode ***1281***
De plaats van de wiskunde
Rationaliteit en vooruitgang
Het demarcatiebeginsel. De positie van Freud
Constructivisme
Het Auschwitz-argument
Para-wetenschap
Astrologie en mensenkennis
B. Ethiek ***1287***
C. WTE ***1288***
D. Het milieu ***1289***
E. Dierethiek ***1291***
IV.6. De geschiedenis ***1292***

AD.V. HET MENSBEELD
V.0. Inleiding ***1293***
V.1. Droom en onbewuste ***1295***
A. Inleiding
B. De eerste opvattingen over de droom
C. Freud en Jung
D. De wetenschappelijke benadering van de droom
E. Droom en werkelijkheid
V.2. De ziel ***1299***
A. De primitieve visie
B. De moderne tijd
V.3. Het verschil tussen dieren en mensen ***1301***
A. Een kloof?
B. Taal
V.4. De gedragswetenschap en haar critici ***1302***
A. Inleiding. Zelfkennis
B. Conditionering
C. Emoties
D. Dilthey
E. Wijsgerige Antropologie
V.5. De geest als logisch program ***1306***
A. Semantische intentionaliteit
B. Het mentalisme
V.6. De wil ***1308***
A. Een bewuste, vrije keuze?
B. Determinisme
C. Het ik als drager van vrijheid
AD.VI. PERSOONLIJKE EN SOCIALE ETHIEK
VI.0. Inleiding ***1312***
A. Stellingen ethiek en politiek
B. De mens binnen zijn samenleving als politiek systeem.
VI.1. Het goede leven: wat maakt het leven dragelijk en plezierig? ***1316***
A. Primaire en secundaire behoeften
B. Geld
C. Onechtheid
D. De intrinsieke waarde van het leven
VI.2. Persoonlijke stijl ***1319***
VI.3. Genot en geluk ***1320***
A. Hedonisme en epicurisme. De laat-moderne tijd/pomo
B. Vriendschap
C. Vorming: een bijdrage tot geluk?
D. De mens als informatie-verwerkend systeem
E. Heelheid en verlossing?
VI.4. Op de grens van persoonlijke en sociale ethiek ***1323***
A. Stirner/Genet/Sartre
B. Sex en geweld. Paglia
C. Schuld en medelijden
D. Het utilarisme
VI.5. Sociale filosofie (1). De samenleving als systeem ***1327***
VI.6. Sociale filosofie (2). Macht ***1328***

VI.7. Sociale ethiek (1). Rechtvaardigheid ***1329***
A. Morele codes
B. Het fundament van rechtvaardigheid
C. De gulden regel
D. Twee ethische codes
E. Etnocentrisme?
F. Bevel is bevel
VI.8. Sociale ethiek (2). Menselijke waardigheid ***1336***
AD.VII. POLITIEK
VII.1. Het sociale systeem. Twee politieke interpretaties ***1338***
VII.2. De democratie ***1339***
A. De democratische paradox
B. Revolutie
C. Democratische verantwoordelijkheid
D. Politieke onverschilligheid
E. Vooruitgang
AD.VIII. ESTHETICA EN FILOSOFIE VAN DE KUNST
VIII.0. Inleiding ***1342***
VIII.1.Kunstzinnige beoordeling ***1344***
A. Esthetisch en kunstzinnig
B. Echtheid
C. Volkskunst
D. Fascinatie
VIII.2. KGV en art pur ***1347***
VIII.3. Dichtkunst ***1350***
VIII.4. Muziek ***1351***
VIII.5. De schilderkunst ***1353***
A. Herkenning
B. Dali en de kitsch
C. Mondriaan en de abstracte kunst
VIII.6. De film ***1354***
AD.IX. CULTUUR ***1360***

TERUGBLIK
Waarden, een kritiek.

LIJSTEN

BEGRIPPENLIJST **1365**
LIJST VAN AFKORTINGEN **1415**

VERWIJZINGEN

BIBLIOGRAFIE **1417**
REFERENTIES **1441**
INDEX **1521**

Filosofie leeft van voortdurende kritiek. Zij komt voort uit twijfel en uit kritiek op bestaande denkbeelden, en zij blijft alleen krachtig en gezond als zij ook kritisch is op zichzelf.

D.D.Raphael

Vrijheid ('liberty') als principe kan niet eerder op wat ook van toepassing zijn dan wanneer de mensheid vatbaar zal zijn geworden voor de vooruitgang die zich uit in een vrije ('free') en gelijke discussie.

John Stuart Mill

ANALYSE/DISCUSSIE

Want of we nu waken of slapen, we moeten ons uiteindelijk nooit door iets anders laten overtuigen dan door de rede.

René Descartes

Filosofie is een meta-activiteit die zich uit in analyse en discussie. Alleen hierin komt filosofie pas echt tot zijn recht en tot leven. Daarom in dit deel een poging je persoonlijk en in een open discussie met anderen meer bij filosofische vraagstukken te betrekken.

A. INLEIDING.

Tekst: Beknopte argumentatieleer, 9.

0.1. Het discours

0.1.1. Uiteenzetting, beschouwing, betoog

In dit deel van de Inleiding wordt je de gelegenheid geboden om persoonlijk of in groepsverband je de stof meer eigen te maken, je eigen opvattingen uiteen te zetten en ze te verdedigen.
Dit gebeurt aan de hand van een analyse van kortere en langere teksten. De teksten gaan vergezeld van vragen en opdrachten die je de gelegenheid geven je beter op een probleemstelling te concentreren. Met als resultaat een discussie in groepsverband of een essay. Deze beide hebben in de kern dezelfde opzet en bedoeling.
Voorop staat dat je je kritisch opstelt. Er wordt van je verwacht dat je begrippen analyseert en definieert, de consistentie van een discours onderzoekt en haar bewijskracht nagaat. Dit betekent dat je op de hoogte moet zijn van de (spel)regels van logica en argumentatie.
Belangrijk is het onderscheid dat kan worden gemaakt tussen verschillende soorten van discours.
In een *uiteenzetting* worden beweringen in een feitelijk en zakelijk verband gezet. Er wordt informatie gegeven en kennis overgedragen.
In een *beschouwing* doet je een onderzoek: je analyseert op kritische manier teksten binnen hun eigen filosofische of wetenschappelijke code en vormt je een doordacht oordeel. [a]
In een *betoog* laat je alle neutraliteit varen. Je kiest partij in een conflict het probleem op scherp te stellen. Vervolgens weeg je de argumenten voor en tegen af om tenslotte een conclusie te trekken. Betogen spelen zich vooral af op moreel-ethisch gebied en verlangen van de auteur een voorstel. Dit betekent een praktische argumentatie gekoppeld aan ethische afwegingen: wel of geen doodstraf, porno, euthanasie of genetische manipulatie.

→ Postman, Het volwassen betoog: Exc.XIXXX.7.2.2.
→ Het historische discours: Exc.XLV.2.3.2.

0.1.2. Het discours een ideologie?

Binnen de filosofie als meta-activiteit is het natuurlijk een belangrijke vraag of het discours uitstijgt boven het gekrakeel van alle dag en zich uiteindelijk niet laat voegen naar de VGO met haar eigen gedragscodes. Vooral uit anti-moderne hoek zal worden volgehouden dat ieder discours ideologisch van aard is en daarmee een onderdrukkend karakter bezit omdat het de feiten neemt zoals ze zijn. Zo bv Kelly Oliver.
Nu wordt juist dit probleem binnen de argumentatieleer aangepakt: feiten zijn niet zomaar feiten, maar moeten op hun waarheid worden onderzocht. Het enige wat blijft is dat de argumentatie uitgaat van het PnC als leidend beginsel en van de implicatie als werkzaam instrument. Maar daar ligt zeker voor bv feministen juist de kern van de zaak: hier steekt het logo-fallische denken de kop op, en dat is de meest

---

[a]Tekstanalyse is in deze AD nooit doel op zich, maar leidt altijd naar een meningsvorming en uitwisseling van gedachten. Filosofie als een kritische vorm van communicatie. Kern van de filosofie zijn discussie en betoog.

bedreigende en onderdrukkende ideologie van het Westen. Het zij zo.
Aan de andere kant: als geen enkel betoog kan ontsnappen aan de ideologie, dan geldt dit ook voor een bv feministisch stellingname. Ook dat is dan bedreigend en onderdrukkend (→ 0.3.1). Dit past geheel binnen het beeld waarin je wordt voorgehouden dat het discours niets anders is dan een strijdmiddel om macht uit te oefenen.

→Anti-moderniteit: Exc.XXXIX.5.

0.1.3. Habermas

Habermas houdt, ondanks de pragmatistische en argumentatieve inslag van zijn eigen opzet, vol dat *de rationaliteit* uiteindelijk een onvoorwaardelijk karakter heeft, dat zij is ingebouwd in de structuur van het doelgerichte handelen en in de taal. De positivisten houdt hij daarmee voor dat een redelijke communcatie in de kern buiten het proces van conditionering ligt: begrip, ook al is het praktisch gericht, heeft 'een moment van ongeconditioneerdheid'.
Bovendien vereist het binnen de sociale wetenschappen een *intentionele instelling.*

> *'Ervaring is hier niet verbonden met persoonlijke, zintuiglijke waarneming -waarvan de intersubjectiviteit alleen wordt gewaarborgd in verbinding met de instrumentele activiteit gecontroleerd door succes- maar door de communicatie via taal.'*

Sociale feiten eisen dat je weet wat interpretatie is en die is zoals de gehele menselijke communicatie, intentioneel van aard. Het in dit boek gegeven schema, dat is gebaseerd op communicatie als wederzijdse gedragsbeïnvloeding, zal door Habermas dan ook als volstrekt eenzijdig van de hand worden gewezen.

→ Habermas, Herschafftsfreie Kommunikation: AD.0.3.1.

0.2. Het debat

In dit boek wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen debat en discussie. Een debat staat voor een woordenstrijd, waarin je de bedoeling hebt je gelijk te krijgen. Je spreekt meer dan je luistert, je past -vaak ongemerkt- allerlei trucjes toe om de zwakheden in je verhaal te verstoppen. Zo kun je de bewijslast ontlopen en weigeren aan te geven hoe je aan je 'argumenten' komt. Je bespeelt het publiek met grapjes of met aanvallen op je tegenstanders. Je gebruikt retorische foefjes. Zo'n debat is oeverloos, er zit geen lijn in en je verdwaalt op den duur in een wirwar van motieven en rationaliseringen.[a]

Ook in een debat gaat het in de grond van de zaak om een afweging van gedachten. Het past binnen de argumentatieleer. Toch wordt het in de praktijk al heel snel een woordenstrijd waarin*de retoriek* het wint van overweging en redenering: VARA's *Het Lagerhuis.* [b] Knipe en Maclay:

> Een discussie en een twistgesprek beginnen dikwijls op dezelfde manier, maar in het algemeen gesproken is een twistgesprek een discussie waarbij het competitie-element uit de hand is gelopen.

Het debat als woordenstrijd wordt gekenmerkt door een *agressieve toon* en heeft de bedoeling om een persoonlijke overwinning te behalen, niet om anderen van je gelijk te overtuigen. [c]

---

[a]Technisch noemt men zo'n gespreksvorm aporetisch: je roept problemen op en discussieert erover zonder ze op te lossen. Dezelfde bezwaren gelden voor *het socratische gesprek* (→ 9.10.0.2). Dit is wel meer gestructureerd (en soms zelfs overgestructureerd) maar het blijft inhoudelijk volledig in het vage omdat het een degelijke uiteenzetting als basis mist. En kennis van zaken is de enige basis om redelijk met elkaar te communiceren.

[b]Terecht merkt Gisella Klein op dat er in debatten als *Het Lagerhuis* maar wat wordt geroepen op basis van niet onderbouwde emoties. Leuk voor de kijker maar met debatteren heeft het niets te maken.

[c]Braet maakt een onderscheid tussen het *parlementaire debat* waar het gaat om welsprekendheid en humor én het *beleidsdebat* waar het draait om analytisch inzicht, luistervaardigheid en het onderkennen van drogredeneringen. Dus in feite: analyse en discussie met een terugkoppeling naar de argumentatieleer.

0.3. Discussie

0.3.1. De regels

In een discussie houd je je aan regels die binnen de feitelijke en praktische argumentatie gelden. Wel plaats je je op een hoger niveau en bespreekt zaken in termen van algemene uitspraken (A), die worden ondersteund door een netwerk (N) van uitspraken en hypothesen (H). Het gaat er niet zozeer om of jouw zusje met haar hoge IQ een briljante toekomst tegemoet gaat, maar of de samenhang tussen IQ en carrière terecht als juist wordt aangenomen en welke gevolgen zo'n vaststelling maatschappelijk heeft. Discussies als deze verplaatsen zich van A naar H/N, en naar een praktische en ethische argumentatie. Zo'n discussie is vaak complex. Er wordt niet alleen van je verwacht dat je begrippen goed definieert en dat je je houdt aan de eisen van de argumentatie, maar ook dat je vooroordelen doorziet en je rationaliseringen ontmaskert.

Een wereld zonder manipulatie en indoctrinatie, waarbinnen redelijke communicatie de basis is van het maatschappelijke gebeuren, ligt niet voor de hand, maar behoort sociaal-psychologisch gezien zeker niet tot de onmogelijkheden.
Wel is het een illusie om te menen dat de communicatie tussen mensen zich zou kunnen voltrekken buiten de gedragswetenschappelijke wetmatigheden en buiten de sociale werkelijkheid om. Ook bij een redelijke communicatie sturen de gesprekspartners onderling hun gedrag. Zij proberen de ander met argumenten te overtuigen door bv te laten zien dat hun doelstellingen en de middelen om die te bereiken ook op de langere termijn verantwoord zijn. Zonder dat dit in gaat tegen de bestaande morele opvattingen.
Iedere communicatie is een vorm van (wederzijdse) gedragsbeïnvloeding die nooit vrij kan zijn van persoonlijk gezag en deskundig overwicht. Een 'Herschafftsfreie Kommunikation' (Habermas), een communicatie waarbij je geen pogingen doet elkaar te overheersen, kan alleen betekenen dat de retoriek buiten schot blijft. Verder blijft redelijke communicatie een *voluit menselijke activiteit*. Ook als mensen doordacht met elkaar omgaan, staan zij onder controle van elkaar, hoewel deze dan als plezierig zal worden ervaren. Redelijke mensen laten zich 'met plezier' door argumenten overtuigen.
Habermas overschrijdt een utopistische grens als hij meent dat redelijke communicatie zich zou kunnen onttrekken aan psychologische mechanismen van beloning (en straf): ook in de activiteit van het redeneren en in het feit dat mensen hun partner kunnen overtuigen, ligt voldoening opgesloten.

0.3.2. Gevaren

(1) In discussies dreigen een aantal gevaren. Je moet proberen de eenzijdige en gesloten manieren van communicatie, die eigen zijn aan het debat, te vermijden. Aan de andere kant, juist in een discussie zal het je vaak onmogelijk worden gemaakt bepaalde redeneerfouten ('drogredeneringen') in je voordeel te laten meespelen.[a]
Als je bv de opmerking maakt dat immigratie leidt tot discriminatie en tot meer misdaad, zal er je direct worden gevraagd haar (statistisch) te onderbouwen. En dat kan je niet met een beroep op eigen ervaring, op het verslag van de wijkvereniging of de reportages uit het ochtendblad.[b] Ook als je je probeert te onttrekken aan de eis je argumenten met feiten te ondersteunen ('de bewijslast'), word je direct op je vingers getikt.

(2) Mensen hebben geleerd vlug hun conclusies te trekken. Aanwijzingen en vermoedens krijgen snel bewijskracht, generaliseringen universele waarde, komen gebeurtenissen vaak na elkaar voor dan worden ze causaal met elkaar verbonden. Deze werkwijze is handig omdat het een snelle reactie in moeilijke omstandigheden bevordert. Bovendien geeft ze vastheid en zekerheid.
Nu zou je in dit geval eerder van een vooroordeel dan van een drogredenering spreken, maar als je dan wilt spreken van een onjuiste manier van denken dan is er wel sprake van een waarschijnlijk universele manier van menselijk falen.

---

[a] In deze paragraaf wordt ten dele ingegaan op de opsomming van drogredeneringen zoals als die in allerlei handboeken voorkomt. Zulke lijsten omvatten onderwerpen als de causaliteit, de analogie, de autoriteit, de overhaaste generalisering, de cirkelredenering, het 'ad hominem', de bewijslast en het inspelen op het publiek. Hiervan behoort zeker de analogie niet in de opsomming thuis, omdat er bij vergelijkingen geen sprake is van welke redenering of argumentatie dan ook. Analogieën dienen binnen een discours op zijn hoogst als (waardevolle) illustraties. Causaliteit hier te noemen getuigt van vooringenomenheid. Ook bij de andere, met uitzondering van het 'ad hominem', kan men eraan twijfelen of de zwaarbeladen term 'drogredenering' er wel op van toepassing is.

[b] De opmerking zelf is natuurlijk geen drogredenering, maar een algemene uitspraak die moet worden waargemaakt. Dat je in een politiek debat zo'n soort uitspraak alleen kan doen als je de statistisch bewijsmateriaal bij de hand hebt, is een andere zaak.

Belangrijk is in ieder geval dat je juist binnen een discussie generaliseringen altijd als uitspraken beschouwt die moeten (kunnen) worden waargemaakt.

(3) Een van de moeilijkste problemen binnen een discussie is de vraag naar de autoriteit. Ieder gebied zijn eigen deskundigheid. En omdat de deelnemers aan een discussie vaak leken zijn, is het niet gemakkelijk uit te maken hoe het met de deskundigheid van de autoriteiten staat. Bovendien wie is er bv op het gebied van religie en moraal een autoriteit? Is het echt een drogredenering als de paus stelt dat anticonceptie afbreuk doet aan de natuurlijke, door God gegeven orde of abortus aan de heiligheid van het leven? Nee, natuurlijk niet: een drogredenering is het pas als binnen het theologische betoog niet wordt waargemaakt dat er bv een samenhang bestaat tussen abortus en de aantasting van de heiligheid van het leven èn dat men vervolgens desondanks zou beweren dat de bewering wel juist is omdat de Paus nu eenmaal de deskundige bij uitstek is.[a]

0.4. Uiteenzetting en verhandeling: opzet en uitwerking

(1) Argumentatie als vorm van implicatieve redenering hoort binnen westerse samenlevingen tot het dagelijkse patroon van communicatie.[b] Je geeft je visie weer in dat wat vaak een discours wordt genoemd: in een uitzetting reageer je op een probleemstelling engeef je informatie door, in een beschouwing zet je je standpunt kritisch uiteen en in een betoog geef je een oplossing voor een probleem dat conflicten oproept. Na een uiteenzetting van de quantumfysica, toon je in een beschouwing aan dat er binnen de natuurkunde op quantumniveau een idealistische en een materialistische visie mogelijk zijn. In een betoog tenslotte neem je in deze kwestie een standpunt in en verdedigt dit. Beschouwing en betoog zijn beide een vorm van verhandeling.

(2) Een verhandeling staat op papier, een essay schrijf je. Daarin houd je je, zoals in discussies, aan de regels van de argumentatie en neem je kritisch afstand van de stof. Een verhandeling kan ook worden voorgedragen als lezing. Ze staat daarmee tegenover de preek, de politieke redevoering of het requisitoir van een officier van justitie. Omdat predikers, politici en advocaten te veel afhankelijk zijn van direct succes bij hun publiek, zullen zij zich als vanzelfsprekend overgeven aan retoriek (→ AD.III.3, Senator Clarke, Hitler).

En de dichters? Zij schrijven vaak in beelden, vergelijkingen en metaforen juist om te ontkomen aan de strenge eisen die logica en argumentatie stellen. Dichterlijke communicatie is met opzet dubbelzinnig, vaag, 'intuïtief' en wil zich in het algemeen niet meten met het discours.[c]

---

[a]Men zou bv tegen het pauselijk betoog kunnen aanvoeren dat heiligheid meer inhoudt dan alleen maar het naakte bestaan. Abortus beschermt juist het volle, rijke (= heilige) leven.
De vraag of anticonceptie een inbreuk is op dat wat God in de natuur heeft vastgelegd zal door de tegenstanders worden ingebed in een discussie over de verhouding van natuur en cultuur in het algemeen. Deze inbreng speelt zich af binnen een theologisch betoog dat is gebaseerd op een argumentatie die door iedereen, ook door niet-katholieken, kan worden gevolgd en op argumenten kan worden beoordeeld.

[b]De feitelijke en praktische argumentatie zijn beide gebaseerd op de implicatie (→): als de melk zuur is, is het hier vast erg warm geweest, als je met vliegtuig gaat (M), kom je snel in New York (D).

[c]Dit betekent niet dat men niet kan stellen dat een dichter op een meer subtiele en diepzinnige wijze zou kunnen 'uiteenzetten' hoe de wereld er volgens hem uitziet.

0.5. Analyse van een verhandeling

(0) Als je een essay wilt schrijven, betekent dit dat je ook de verhandelingen van anderen moet kunnen lezen en aan een kritisch oordeel moet kunnen onderwerpen. In dit gedeelte een suggestie hoe je dit zou kunnen doen.

(1) Na het lezen van een verhandeling ga je eerst na waar zij eigenlijk over gaat. De titel zal vaak aangeven wat het onderwerp is, maar soms zal je haar willen veranderen.

Een discours wordt nog al eens aangevuld met casussen en illustraties ('aangekleed discours'). De analyse moet daarvan losstaan. Een terugkoppeling naar voorbeelden maakt haar rommelig en vaag. Bij de analyse wordt kennis van de encyclopedie verondersteld. Mis je haar dan moet je in staat zijn je op de hoogte te stellen.[a,b]

(2) Vervolgens bepaal je om wat voor soort discours het gaat: is het natuurwetenschappelijk, psychologisch, sociologisch, theologisch, metafysisch, ethisch, literatuurwetenschappelijk/muziekwetenschappelijk, economisch, enz.?
Je komt hier achter door een onderzoek te doen naar de hypothesen (H) die op de achtergrond van de verhandeling (mee)spelen en naar het netwerk van uitspraken (N)[c] dat daarop is gebaseerd.

Misschien is er ook plaats voor zuiver filosofische verhandelinge, opgezet als een analytisch meta-onderzoek dat zich dan richt op speculatieve begrippen en redeneringen. De aarzeling komt voort uit de vraag of niet ieder discours uiteindelijk kan (en behoort te) worden teruggevoerd op wetenschappelijke analyses en vraagstellingen. Ook bv die van Plato, Nietzsche en Heidegger.

(3) Een verhandeling moet worden geanalyseerd op vraagstelling, redeneertrant (logisch-argumentatief, dialectisch, analogisch) en bewijskracht. Inhoudelijk draait alles om de begripsanalyse. De analyse in haar geheel wordt afgesloten met een conclusie.
De basis van iedere verhandeling ligt in de feitelijke argumentatie met zijn implicatieve uitgangspunt en met zijn terugval op H/N. Het vereist deskundigheid, inzicht en afstand.

(4) Een betoog eist naast een kritische instelling strijdbaarheid. Deze dringt ook door in de analyse ervan. Zij wordt, omdat er in een betoog een standpunt wordt ingenomen, zelf al snel een betoog.
Voor de analyse van een betoog kunnen geen specifieke regels worden gegeven. Wel zal er altijd sprake zijn van een (schematische) uiteenzetting van de standpunten, een beoordeling van (het verloop van) de argumentatie en een conclusie.

---

[a]Dat er van je wordt gevraagd van te voren kennis in je hoofd te stampen, maakt dat een analyse nooit zuiver kan zijn. De vermenging van (filosofische) analyse en 'weetgedrag' vertroebelt veel filosofisch onderwijs (en zijn examens). Leerwerk en openboek-analyses zijn beide nuttig, maar ze moeten duidelijk naar hun doelstelling worden onderscheiden.

[b]De analyse van een verhandeling staat niet alleen los van 'weet-vraagjes', maar zij veronderstelt ook dat men, zoals men bij het vak Nederlands heeft geleerd, in staat is een tekst te analyseren en te interpreteren.

[c]Het gaat om uitspraken, niet om naakte feiten. Een feit is een bewering waarin wordt gesteld dat iets het geval is, niet dat het er *is* (zoals Wittgenstein beweert). De wereld bestaat niet uit feiten, maar zij wordt aan de hand van feiten beschreven.

0.6. Twee filosofische teksten

0.6.0. Inleiding

Iedere tekst vereist een eigen analyse afhankelijk van onderwerp, redeneertrant en vakgebied. Vooral filosofische teksten met een typisch speculatief karakter kunnen problemen geven, omdat zij hun eigen bv dialectische of holistische gedachtegang hebben. Men krijgt dan de neiging de redeneertrant te analyseren en een meta-onderzoek in te stellen in plaats van zich te richten op de analyse van de tekst zelf.[a]Toch is dit laatste de bedoeling. Je moet het netwerk van uitspraken en hypothesen nemen zoals het is, zonder het onder vuur te nemen. Hoe moeilijk dat soms ook is.
In deze paragraaf een tweetal filosofische betogen aan de hand waarvan wordt geprobeerd een korte, schematische analyse te geven die zich aan de tekst houdt en die haar recht probeert te doen.

→ Speculatieve vormen van bewijsvoering: Exc.XXIV.1.

0.6.1. Kierkegaard, Systeem en existentie

Een systeem van het bestaande kan niet worden gegeven. Bestaat zoiets dus niet? Dàt ligt niet in deze stelling opgesloten. Het bestaan zelf is een systeem - voor God, maar het kan het niet zijn voor een existerende geest. Systeem en afgeslotenheid behoren bij elkaar, maar het bestaan is juist het tegengestelde. Op abstract niveau kunnen systeem en bestaan niet samen worden gedacht, omdat het systematisch denken, om het bestaan te denken, dit als opgeheven moet denken en dus als niet bestaand. Bestaan is het spatiërende, dat wat de dingen los houdt; het systeem is de afgeslotenheid, de volledige samenvatting.

Wie zelf bestaat, kan niet - zoals duidelijk is - die afgeslotenheid krijgen die, buiten het bestaan, bij de eeuwigheid behoort waartoe het verleden is overgegaan. Wanneer een denker zo verstrooid wenst te zijn dat hij zijn eigen bestaan vergeet, volgt daar niet uit dat speculatie en verstrooidheid geheel hetzelfde zijn. Integendeel, het feit dat hijzelf bestaat, betekent dat het bestaan hem een eis stelt.

Zo bezien moet men vooral tegen de huidige speculatie de tegenwerping inbrengen ./. dat zij vergeten heeft wat het betekent: mens te zijn. Niet mens zijn in het algemeen -daarvoor zou men de instemming van de speculerende nog wel kunnen krijgen -, maar wat het betekent dat ik en jij en hij, ieder voor zich mensen zijn.

Terwijl dus het systeem van Hegel zich zo verliest in verstrooiing en een systeem van het bestaan wordt, ja wat meer is, een afgesloten systeem -zonder ethiek, waarin de existentie nu juist thuis is - zal die eenvoudiger filosofie, die door een existerende voor existerenden wordt voorgedragen, juist het ethische naar voren brengen.

De eigen ethische werkelijkheid van een enkeling moet ethisch meer voor hem betekenen dan de hemel en de aarde en al wat daar in is ./. . Als dat niet zo is dan is dat het ergste voor de enkeling zelf, want dan heeft hij niets, dan heeft hij volstrekt geen realiteit: want met al het andere heeft hij op zijn best alleen maar een verhouding van mogelijkheid.

---

[a]Bij de analyse gaat het om een onderzoek naar de consistentie van beschouwing of betoog *binnen de eigen redeneertrant*t.

Woordenlijst:

1. spatiëring, met tussenruimte zetten, uiteen drukken, < spatie, ruimte tussen letters of regels (Engels: spatial, ruimtelijk).

Filosofische encyclopedie[a]:

1. Kierkegaard
2. systeem
3. existentie
4. verstrooiing
5. speculatie/metafysica
6. huidige speculatie: Hegel
7. ethiek

Analyse:

(1) Titel geeft onderwerp goed weer, hoewel zij ook de samenhang van existentie en ethiek had kunnen benadrukken.

(2) Het gaat om een filosofisch betoog met een speculatieve inslag. Kernbegrippen binnen het netwerk van uitspraken, dat blijkbaar uitgaat van een aantal hypothesen (H/N) zijn 'existentie', 'God' en 'systeem'.

(3) Schematische samenvatting van het begrippenapparaat binnen de tekst:

-systeem	<-->	-bestaan/existentie
-verleden		-(heden)
-gesloten, eeuwigheid		- open, spatiërend
-(bestaan als systeem voor God)		-(systematisch denken heft bestaan op)
		-bestaan stelt eis: je moet mens zijn, hierbij staat ethiek centraal, zonder ethiek alleen mogelijkheid, geen realiteit

Commentaar/kritiek

(1) Kernprobleem is natuurlijk het begrip 'existentie'. Geen definitie, zelfs geen aanwijzing van de bedoeling of inhoud van het begrip. → Filosofische encyclopedie.[b]

(2) De tegenstelling systeem/bestaan wordt uitgelegd aan de hand van het begrip 'spatiërend': existentie als concreet, ruimtelijk bestaan. Het gaat om een aanval op een speculatief-ontologisch denken dat bestaan afleidt uit het denken.

(3) Ethisch denken (koppeling existentie - ethiek) vervangt het speculatieve denken. Maar de sprong naar de ethiek komt uit de lucht vallen en is bovendien begripsmatig dubieus (moet 'moraal' zijn).

(4) Er bestaat geen samenhang in de uiteenzettingen, geen implicatieve kracht, geen verwijzing naar ervaring. Kierkegaard houdt een (vaag) speculatief betoog, zonder (controleerbare) inhoud en (feitelijke) bewijskracht. Zijn verhaal heeft meer iets van een gevoelsmatig inleven in de existerende mens aan de randen van het grote systeem. De mooiste oplossing in zo'n geval is om op grond van de gegeven tekst een gedicht te schrijven en de eigenzinnige begrippen om te zetten in poëtisch-metaforische taal.

---

[a]Termen in de woordenlijst en termen die behoren tot de filosofische encyclopedie worden met de tekst meegegeven.

[b]Het is duidelijk dat een tekst als deze te veel uit zijn verband is gerukt om er werkelijk een passende analyse van te kunnen geven. Dit geldt in feite voor alle beschouwingen en betogen uit tekstboeken, en dat maakt dit onderdeel van het filosofieonderwijs bijzonder dubieus. Teksten kunnen alleen worden geplaatst binnen een inleidende context als illustratie, maar ook daar is het de vraag of een zelfstandige analyse ervan zin heeft.

0.6.2. Schopenhauer, Metafysica als (ervarings)wetenschap

Ik laat Kants 'Prolegomena voor elke metafysica' ook voor mijn oplossing van het probleem van de metafysica onverkort gelden. De metafysica gaat dus eigenlijk nooit boven de ervaring uit, maar leidt slechts tot het ware begrip van deze ervaringswereld.
(...) Zij is een kennis, geput uit de waarneming van de wereld of de werkelijkheid buiten ons en uit de opheldering die het persoonlijke feit van het zelfbewustzijn hierover verschaft, neergelegd in duidelijke begrippen. Zij is dus een ervaringswetenschap: geen afzonderlijke ervaringen, maar het totaal en het algemene van alle ervaring is haar onderwerp en haar bron.
Ik handhaaf volledig de leer van Kant dat de wereld van de ervaring louter verschijnsel is en dat onze inzichten-a-priori alleen hiervoor gelden; maar ik voeg hieraan toe dat zij juist als verschijnsel de openbaring is van dat wat verschijnt, en met hem noem ik het ding op zichzelf ('Ding an sich'). Dit moet daarom in de ervaringswereld zo zijn wezen en karakter uitdrukken dat het daaruit kan worden verklaard, en wel uit de stof of de inhoud, niet uit de loutere vorm van de ervaring. Daarom is de filosofie niets anders dan het juiste, universele begrip van de ervaring zelf, de ware uitleg van haar zin en inhoud. Deze is het metafysische, dat wat zich tot hen verhoudt als de gedachte tot haar uitdrukking in woorden.
Zo'n ontcijfering van de wereld met betrekking tot dat wat in haar verschijnt, moet het bewijs van haar waarheid aan zichzelf ontlenen door het verband dat zij legt tussen de zo uiteenlopende verschijnselen van de wereld, een verband dat men zonder haar niet waarneemt. - Als men een geschrift vindt, waarvan het alfabet onbekend is, probeert men de verklaring ervan zo lang tot men een hypothese vindt over de betekenis van de letters, waarin zij verstaanbare woorden en samenhangende zinnen vormen. Dan blijft er evenwel geen twijfel over aan de juistheid van de ontcijfering omdat het niet mogelijk is dat de overeenstemming en samenhang die deze uitleg aan alle tekens van dit geschrift geeft, puur toevallig zou zijn en dat men bij een geheel andere waarde van de lettertekens in deze samenstelling ervan eveneens woorden en zinnen zou kunnen lezen.
Op zo'n manier moet ook de ontcijfering van de wereld zich uit zichzelf volkomen legitimeren. Zij moet een gelijkmatig licht verbreiden over alle verschijnselen van de wereld, en ook de meest heterogene met elkaar in overeenstemming brengen, zodat ook tussen de grootste contrasten alle tegenspraak wordt opgelost.

Filosofische encyclopedie:

1. Schopenhauer
2. metafysica
3. Kant: fenomenon, apriori, Ding an sich

Analyse:

-De titel geeft de inhoud goed weer.

-Het handelt om een zuiver filosofisch betoog vanuit een uiteenzetting over en een beschouwing van een specifiek filosofisch begrip: *metafysica.*

-Het betoog is helder
-het begint bij de ervaring/de fenomena (Kant).
-de fenomena zijn een openbaring/uitdrukking van 'dat wat verschijnt' als totaliteit van alle ervaring. Argumentatie via analogie: gedachten worden uitgedrukt in woorden.
-de kerngedachte is: metafysica staat gelijk aan de ontcijfering van de concrete inwerking van het Ding an sich in de fenomena als totaliteit.
-Argumentatie via analogie: metafysica zal als ontcijfering juist zijn indien alles op zijn plaats valt, precies zoals ook gebeurt bij ontcijfering van onbekend schrift.

Commentaar/kritiek

Problemen:
-De analogie tussen gedachte en woord kan ook anders en beter worden uitgelegd: de gedachte ligt juist in het woord, niet erbuiten.
-De centrale analogie faalt: de ontcijfering van een schrift vindt plaats via een vaste methode, de metafysica heeft geen methode. Bovendien valt een onbekend schrift niet te ontcijferen: in de opeenvolging van letters ligt de betekenis niet opgesloten. En zelfs al zou er sprake van een ontcijfering zijn, dan kan deze geheel op toeval berusten (gezien oneindigheid en eeuwigheid). Ook een andere interpretatie blijft dan mogelijk.
-Schopenhauer verwaarloost de kracht van Kants antinomieën.
-Het kenmerk van ervaringswetenschappen is juist dat zij formeel van aard zijn (zoals de supersnaartheorie), alles valt wiskundig op zijn plaats. Juist hier is letterlijk sprake van ontcijfering.

Een opgave binnen het kader van deze AD zou kunnen zijn de teksten van een Assagioli, Bergson, Austeda, Frankena, Nietzsche, Greshoff, die in dit boek staan, op dezelfde korte wijze te analyseren en van commentaar te voorzien. Dit wel afgezien van de opmerkingen gemaakt in de noot bij AD.0.6.1 over de analyse van tekstdelen.

B. INHOUD

ANALYSE/DISCUSSIE I. FILOSOFIE

AD.I.1. Een eerste oriëntatie

Teksten:
1. De vraagstelling, 0.1.
2. De vaste groepsovertuiging (VGO), 1.1.
3. Het gezonde verstand (GV), 1.3.2.
4. Bacon, 1.3.6.
5. Redelijke communicatie, 0.2.
6. Plaats van de argumentatie binnen de communicatie, 9.1.3.

A. Vier vragen

I.1.1. Een omschrijving van het begrip filosofie is complex en lokt veel discussie uit. Als inleiding en oriëntatie daarom eerst de volgende vier vragen.

-Welke gedachten en bijgedachten roept het begrip filosofie bij je op?
-Welke begrippen duiken volgens jou vaak op in filosofische geschriften?
-Waarom, waar en wanneer is -denk je- filosofie ontstaan?
-Waar liggen de overeenkomsten en verschillen in activiteiten van een wetenschapsman, een dichter, een theoloog én een filosoof?

Teksten achteraf: ***1. Filosofie, geuite en doordachte twijfel, 1.3.***
2. Inleiding tot de KCF, 11.0.

B. Een wirwar van opvattingen

Filosofen verschillen sterk van mening over de doelstellingen en de reikwijdte van hun vakgebied. De citaten uit tekst 1 spreken voor zich.

I.1.2. -Geef, indien mogelijk, drie citaten waarvan je vindt dat zij naar jouw mening aangeven waarover het in de filosofie behoort te gaan.
-Noem er drie waarvan je de strekking beslist afwijst.

C. Francis Bacon

Voor velen betekent filosofie in eerste instantie een kritische instelling tegenover de VGO (→ tekst 2) en het GV (→ tekst 3). Binnen de nieuwe filosofie heeft vooral Francis Bacon de aanzet gegeven tot een aanpak die zich baseert op deze gedachte.

I.1.3. -Lees de tekst over Bacon (→ tekst 4) en geef bij ieder van zijn idolen een eigen voorbeeld.

I.1.4. -In teksten 5 en 6 wordt het belang van de filosofie vooral gekoppeld aan een redelijke maatschappelijke communicatie. Is de opzet van Bacon hiermee in strijd?

De lijn die Bacon uitzet, wordt in dit werkboek vervolgd in AD.II over communicatie.

AD.I.2. De broosheid van het bestaan. Nihilisme

Teksten:
1. Een analyse van vragen, 2.1.
2. De existentiële vraagstelling, Exc.XII.1.3.1, 1.3.3-4.
3. Montaigne, Het menselijke tekort, 11.4.2.
4. Pascal, De onzekere, ellendige toestand van de mens, 11.3H.
5. Pascal, De dood als existentieel probleem, Exc.XVII.2.2.
6. Nihilisme, KCF.5.4.1.
7. Pascal, Verstrooiing, 11.3.I.
8. De existentiële bewijsgrond, Exc.XXIV.2.
9. Leopardi's nihilisme, Exc.XXIX.1.2.

A. Conditio humana

Marcus Aurelius merkt op: '*Dit kun je wel zeggen van de mens en zijn leven: de duur ervan is een stip, de materie veranderlijk als stromend water; zijn waarneming is vaag, zijn lichaam bestemd om uit elkaar te vallen en tot ontbinding over te gaan, zijn ziel dolend, zijn lot ondoorgrondelijk, zijn reputatie niet op een redelijk oordeel gegrond.*'
Bij het lezen van zo'n tekst wordt het al gauw duidelijk dat het om een heel andere filosofische benadering gaat dan bij Bacon (→ AD.I.2). De bron van onderzoek is de existentiële situatie waarin mensen verkeren. Daarbinnen worden vragen gesteld naar de zin van lijden en dood, armoede, eenzaamheid en ellende, ziekte en pijn. Montaigne (→ tekst 3) en Pascal (→ tekst 4, 5) analyseren deze *conditio humana* met inzicht en gevoel.
Het antwoord op existentiële vragen is, ook binnen de filosofie, negatief-emotioneel van toon: uitingen van angst, walging (Sartre), opstandigheid, gelatenheid en vertwijfeling begeleiden haar. Het leven lijkt zinloos en zonder uitzicht.

I.2.1. -Bespreek de filosofische aanpak zoals die naar voren komt in tekst 2 (analyse, wijze van communicatie en conclusie) en vergelijk haar met die van Bacon (→ AD.I.2).

I.2.2. -Uit tekst 6 blijkt dat het nihilisme een gecompliceerd begrip is dat vanuit verschillende hoeken kan worden benaderd: emotioneel-existentieel (→ tekst 9), kentheoretisch, ontologisch en moreel-ethisch. Geef dit aan en ga in op de argumenten die in ieder van de vier gevallen worden gebruikt.

1.2.3. -Waarom ontkomt een nihilistische auteur nooit aan een tegenstrijdigheid (in zijn betoog)?

1.2.4. -Ben je het met Pascal eens dat de vlucht in een bestaan vol activiteit en vermaak de menselijke toestand alleen maar verergert (→ tekst 7)?

1.2.5. -Via het existentiële argument (→ tekst 8) wordt vaak geprobeerd aan de dreiging en de ernst van het nihilisme te ontkomen. Is hier sprake van geestelijke lafheid en luiheid of juist van moed en inzicht?

B. Der tolle Mensch

In een bekend fragment over *de waanzinnige mens* ('Der tolle Mensch') stelt Nietzsche het probleem van het nihilisme op scherp. De waanzinnige mens proclameert de dood van God. Wij hebben Hem gedood, wij hebben onze horizon weggeveegd. Een ramp: Is er nog een boven en beneden? Dwalen wij niet door een oneindig niets? Ademt de lege ruimte ons niet aan? Het heiligste en machtigste, wat de wereld tot nu toe bezat, is onder onze messen doodgebloed. Is deze daad niet te groot voor ons? Moeten we niet, om deze daad waardig te zijn, zelf goden worden?
De waanzinnige mens keert zich indirect tegen Pascal die zich afvraagt of we niet moeten proberen -juist omdat leegte en oneindigheid ons omringen- een glimp van God op te vangen (→ tekst 4). Nietzsche meent dat de moord op God de grootste daad uit de geschiedenis is en dat iedereen vanwege deze daad toebehoort tot een hogere geschiedenis.

I.2.6. -Ben je het met hem eens? Of is het leven juist een zoektocht naar God?

→ AD.IV.3. Twijfel en vertwijfeling.

C. Vrijheid van spreken?

Filosofie kan, omdat zij zich, evenals de wetenschap, voortdurend kritisch opstelt, mensen soms diep beledigen en kwetsen. Darwin ziet in mensen niet veel meer dan apen, Freud beschouwt ze als puur op sex beluste wezens, Nietzsche verklaart God dood. Allemaal zaken die mensen innerlijk pijn kunnen doen en in hun hart kunnen raken.
Dit geldt in het algemeen ook voor min of meer overwogen opmerkingen over bv religie, geslacht, ras en politiek: godsdienst is opium voor het volk, homoseksualiteit is een ziekte, negers hebben van nature een lager IQ dan bv blanken en Chinezen, de Holocaust is een joods bedenksel.
Wat heeft nu voorrang: een kritisch houding die nieuwe kennis kan opleveren of de bescherming van de gevoelens van mensen in dat wat wezenlijk van belang voor hen is? Jonathan Rauch meent het eerste. Op de aantijging dat iemand zich door je geraakt en beledigd voelt, kun je maar één ding antwoorden: *'Is er enig ongeluk anders dan je gevoelens? Zijn jij of anderen bedreigd met geweld of vandalisme? Nee? Dan is het jammer dat je in je gevoelens bent geraakt, maar er is verder niets aan te doen. Je gaat er niet aan dood.'* In een vrije samenleving weet je nu eenmaal dat zoiets je dagelijks kan overkomen. Hard je er maar tegen. Woorden doen geen pijn. En verder is er het openbare debat om uit te maken of de uitspraken gegrond zijn of niet.

1.2.7. -Ben je het met Rauch eens dat vrijheid van spreken voorrang heeft boven de bescherming van de gevoelens van mensen?

ANALYSE/DISCUSSIE II. COMMUNICATIE
nvc - beeld - taal
symbool - metafoor

AD.II.1. Inleiding

Teksten: ***1. Communicatie: wederzijdse gedragsbeïnvloeding, 3.1.***
2. Bergson, 4.0.4.3.
3. Jaspers, 9.6.2.
4. Niet-verbale communicatie (nvc), 4.0.2.

A. Communicatie

Overal in de levende natuur spelen zich communicatieprocessen af. Zo vinden er uitwisselingen plaats tussen planten en hun omgeving. Dieren beïnvloeden elkaar op talloze manieren: met een uitgebreid repertoire aan kleuren, geluiden en lichaamshoudingen wijzen ze elkaar de weg naar gevonden voedsel, waarschuwen elkaar bij dreigend gevaar en maken ze bv al dansend duidelijk dat ze tot paring bereid zijn.
Ook mensen communiceren met elkaar: net als dieren sturen ze elkaars gedrag via allerlei vormen van prikkels. Er is sprake van wederzijdse gedragsbeïnvloeding (Bc).

II.1.1. -Vraag aan je beste vriend(in) wat zijn/haar en jouw manieren zijn om anderen te beïn - vloeden. Analyseer op jouw beurt je eigen en zijn/haar gedrag. Bespreek de uitkomsten.

II.1.2. -Bergson (→ tekst 2) en Jaspers (→ tekst 3) betwisten de juistheid van de definitie van communicatie als wederzijdse gedragsbeïnvloeding. Zij benadrukken de meer gevoelsmatige kanten van communicatie. Geef je commentaar.

B. Non-verbale communicatie

Voor mensen is de taal het belangrijkste communicatiemiddel, maar zij communiceren vaak ook zonder woorden ('non-verbale communicatie').

II.1.3. -Geef vanuit je directe omgeving voorbeelden van non-verbale communicatie (nvc) en deel ze op in rubrieken.

II.1.4. -Sapir spreekt van een 'tegenstrijdigheid van impliciete en expliciete communicatie' (→ tekst 4). Hij bedoelt daarmee dat er een verschil kan ontstaan tussen wat je zegt en wat je non-verbaal tot uitdrukking brengt. Geef een aantal voorbeelden uit je omgeving.

II.1.5. -Wat denk je van de stelling dat elk gedrag -ook zwijgend- een vorm van communicatie is?

AD.II.2. Beeldende communicatie

Teksten: ***1. Beeldende communicatie, 4.0.3.***
2. Het signaal, 4.1.0.
3. De zeggingskracht van het beeld, Exc.XLIII.1.
4. De interpretatie van het beeld, Exc.XLIII.2.
5. Postmodernisme: de werkelijkheid van het beeld, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
6. Postmodernisering. Postman versus McLuhan en Baudrillard, Exc.XXXIX.7.1-7.3.

Sinds oeroude tijden gebruiken mensen naast woord en gebaar afbeeldingen om met elkaar te communiceren (→ tekst 1). Ook in de moderne maatschappij vervullen zij een belangrijke communicatieve rol. Denk bijvoorbeeld aan films, foto's, videoclips, boekillustraties, verkeersborden.
Beelden hebben een vijftal functies. Soms zal je in één enkel beeld al de functies tegenkomen, maar vaak alleen maar één of twee. De functies zijn:

-Informatieve functie. Beelden brengen informatie en kennis over. Als je een beeld bekijkt, herken je of herinner je je feiten en gebeurtenissen. Illustraties in schoolboeken zijn informatief bedoeld. Maar ook in afbeeldingen op cd-doosjes vind je informatie terug: over de groep, over haar stijl en de sfeer van de muziek.

-Esthetische functie. Afbeeldingen zijn vaak mooi en aantrekkelijk.

-Directieve functie. Verkeersborden sturen je gedrag en geven aan hoe je moet handelen ('mand').

-Expressieve functie. Beelden kunnen emoties uitdrukken en ze op suggestieve manier oproepen. Wanneer een beeld een schokkend of gevoelvol tafereel bevat, reageren mensen vaak ontroerd of vertederd, vol verontwaardiging en afschuw of juist met medelijden. Voorbeelden hiervan vind je te over in de reclame.

-Prikkelfunctie Afbeeldingen zijn in staat om lichamelijk direct te prikkelen. Porno is hiervan het bekendste voorbeeld(→ tekst 2).

II.2.1 -Zoek in krant of tijdschrift een kleurenreclame die aan al de vijf functies voldoet.

→ AD.II.3A. De vijf functies van de taal

II.2.2. -In de moderne tijd wordt de woordcultuur hoger aangeslagen dan de beeldcultuur. Terecht? Raadpleeg teksten 3 en 4.

→ AD.II.4. Beeld en taal

The medium is the message. Conclusie: in de huidige periode stuurt het beeld de manier van denken (McLuhan, Baudrillard). Met de doorbraak van het beeld gaat ook de typografische wijze van communcatie verloren (Postman). Teksten 5 en 6.

II.2.3. -Juist? En zo ja, is dat dan ook een ramp?

AD.II.3. Taal. Functie en betekenis

Teksten:
01. Verbale communicatie, 4.0.1.
02. Driedeling, 4.5.1.5.
03. De mand, 4.1.1.
04. Referentiële tekens, 4.1.2.
05. De fatische functie, 4.5.1.3..
06. De aanwijzende definitie, Exc.IX.2.
07. De definitie als familiegelijkenis, 4.6.2, Exc.IX.1.1.
08. Een analyse van het begrip sport, Exc.XXVII.2.1.1.
09. Contextuele betekenis, 4.4.2A.
10. De controverse Bernstein/Labov, 4.5.3.3.
11. Tutoyeren, 4.5.3.4.
12. De implicatieve definitie, 3.5.5.
13. Sociolinguïstiek, 4.5.3.1-2.

A. Inleiding. Vijf functies van de taal

Iedere zaak heeft zijn eigen woord, maar het woord is een zaak op zich geworden. Waarom zou ik het dan niet zelf vinden? Waarom kan de boom niet 'pluplusch' heten en 'pluplubasch' wanneer het heeft geregend?
Hugo Ball

Taal is het belangrijkste communicatiemiddel waarover mensen beschikken. Zij wordt gebruikt om onderling elkaars gedrag te beïnvloeden (Bc). In de wijze van beïnvloeding is er een overeenkomst met de werking van het beeld (AD.II.2). Taal vervult dezelfde functies: zij heeft ook een

-informatieve functie.	Via woorden en zinnen brengen mensen informatie en kennis over. Ze geven elkaar tekst en uitleg.
-expressieve functie.	Met uitroepen als 'Ik ben bang!' of 'Wat een heerlijk eten!' uit ik mijn gevoelens.
-directieve functie.	Met taal kunnen mensen elkaar direct beïnvloeden in hun doen en laten. Ze geven advies en raad, ze doen elkaar voorstellen en geven bevelen. Er is sprake van *mands*. Ook expressieve uitlatingen zijn vaak niets anders dan mands. Wie zegt dat hij bang is, wil met die uitspraak bereiken dat anderen hem zullen helpen.
-esthetische functie.	Gedichten kunnen mooi klinken, verhalen kunnen spannend zijn.
-prikkelfunctie.	Het voorlezen van een recept kan je het water in de mond doen lopen.

II.3.1. -Geef aan welke taalfuncties er worden gebruikt in de kleurenreclame die je voor AD.II.2.1. hebt uitgezocht.

II.3.2. -Maak een reclame voor een product van eigen merk op papier of op video waarin alle taal- en beeldfuncties zijn verwerkt. Geef daarnaast een opzet waar de verschillende functies zijn vermeld.

B. De babbelfunctie

Taal heeft in vergelijking met het beeld een eigen, specifieke functie: de fatische functie (→ tekst 5). Begroetingen als 'Hallo!' en 'Hoe gaat het ermee?', gesprekken over het weer, koffie- en theepraatjes, kletsen in de pauze of over de heg heen, zijn praktisch nietszeggend. Het is gebabbel. Toch vervullen ze een belangrijke functie: ze houden sociale contacten in stand en bevorderen ze. In het dagelijks leven zijn ze onmisbaar. Anders ontbreekt de aandacht voor elkaar en ontstaan er gevoelens van eenzaamheid.

II.3.3. -Zijn meisjes en vrouwen meer geneigd tot babbelen dan jongens en mannen?

II.3.4. -Maak een gesprek op papier, video of band waarin de babbelfunctie sterk overheerst. Analyseer daarna dit gesprek en geef aan welke functies erin voorkomen.

C. Eenvoud en ondubbelzinnigheid

II.3.5. -Eenvoud en ondubbelzinnigheid zijn voor de code een belangrijke voorwaarde om goed te functioneren. Betekent dit dat de spelling van het Nederlands moet worden vereenvoudigd en dat zij bv fonetisch moet worden weergegeven?

II.3.6. -Korte tijd tussen de twee wereldoorlogen heeft men pogingen ondernomen een nieuwe taal, het 'Basic English', te ontwikkelen, een taal zonder onregelmatigheden in syntaxis en zonder dubbelzinnigheden in betekenis. Waarom moet zo'n poging wel mislukken?

D. Referent en mand

De zes taalfuncties kunnen worden teruggebracht tot drie (→ tekst 2), daarvan zijn mand (→ tekst 3) en referentieel teken (→ tekst 4) in het dagelijkse leven van het meeste belang.

II.3.7. -Waar is bij de acht volgende beweringen sprake van een mand, waar van een zuiver (referentiële) mededeling?

-Je gaat nu naar school.
-ik ga nu naar school.
-Ik ging naar school.
-De treinen rijden niet.
-Het staat in de atlas.
-Het zwembad ligt drie kilometer buiten de bebouwde kom.
-De suikerpot is leeg.
-De vuilnisbak staat nog buiten.

II.3.8. -Skinner stelt dat een bewering pas een mand kan worden genoemd als zij effect heeft. De uitroep 'stilte!' is dus pas een mand als het na de uitroep stil wordt. Ben je het met deze stellingname eens? Vergelijk in dit verband de vraag of een opmerking wel ironisch kan worden genoemd als zij niet zo wordt opgevat.

E. Definities

Een mooi voorbeeld van de aanwijzende definitie (→ tekst 6) stamt van Weeks: *'Ik herinner mij dat ik eens het woord voor tafel wilde weten. Er waren vijf of zes jongens in de buurt. Ik tikte met mijn wijsvinger op de tafel en vroeg "Wat is dit?" Een jongen zei dat het een dodela was, de tweede etanza, de derde bokali, de vierde elamba en de vijfde meza. We schreven al deze woorden in ons notitieboekje en wensten onszelf geluk dat we onder een volk werkten met zo'n rijke taal dat zij vijf woorden voor één voorwerp bezaten.'*

II.3.9. -Welke conclusie ligt meer voor de hand?

II.3.10. -Ga aan de hand van de analyse van het begrip sport (→ tekst 8) na of Wittgenstein (→ tekst 7) gelijk heeft als hij stelt dat bij een begrip als dit een vaste betekeniskern ontbreekt. Vergelijk de stipulatieve definitie (→ tekst 12) van sport als een spel dat competitief van aard is.
-Vallen familiegelijkenis en contextuele betekenis (→ tekst 9) samen of vullen zij elkaar aan?
-Op welke manier zou je het woord vrede definiëren?

F. Sociolinguïstiek

II.3.11. *DISCUSSIE*

Onderlinge verhoudingen zijn in de moderne tijd gebaseerd op solidariteit, niet op machtsverhoudingen (→ tekst 11). Dit betekent dat binnen gezin, school en universiteit tutoyeren vanzelfsprekend zou moeten zijn. Bespreek deze stelling.

II.3.12. -Taal is gebonden aan groep en omgeving. Geef een aantal voorbeelden van verschillen in taalgebruik binnen jeugdgroepen en binnen subculturen.
-Vind je dat zulke verschillen ook moeten worden doorgevoerd op televisie en radio, of is het juist beter de eenheid van de cultuur te benadrukken door daar (alleen) ABN te spreken?

II.3.13. -Is taalgebruik ook gebonden aan verschillende vormen van onderwijs (→ tekst 13)?

II.3.14. *DISCUSSIE*

Het onderzoek van Bernstein en zijn controverse met Labov (→ tekst 10) hebben een belangrijk sociaal en politiek vraagstuk aan het licht gebracht. Moet de overheid het onderwijs in de taal van de (sub)cultuur bevorderen of zal zij juist alle nadruk leggen op het gebruik van de officiële taal? Geef een beargumenteerd antwoord op deze vraagstelling. Gebruik als voorbeeld de discussie rond het Fries of rond het gebruik van getto-talen in het onderwijs binnen Amerikaanse binnensteden.
Neem in je overwegingen de stelling op van Guépin dat een officiële taal als het ABN (en ook het Fries, maar dan op het randje) een kunsttaal is die nodig is om een samenleving efficiënt te kunnen runnen. Wetenschappelijke teksten, wetsteksten en de diplomatieke taal eisen subtiliteit en nauwkeurigheid. En juist om die reden is de officiële, intellectuele taal tot stand gekomen. Daarom is het onderwijs in deze talen dan ook harde noodzaak.

AD.II.4. Beeld en taal. De metafoor

Teksten: ***1. Objecttaal en beeldtaal, Exc.VII.1.***
2. Vergelijkingen, Exc.VII.2.1.
3. De authentieke metafoor, Exc.VII.2.2.
4. De metafoor, 4.3.4.2.
5. Steiner over de metafoor, Exc.VII, motto.

II.4.1. -Noem een spreekwoord met een verrassende metafoor.

II.4.2. -Maak aan de hand van het begrip palmboom of scheerapparaat een vergelijking (→ tekst 2) en een authentieke metafoor (→ tekst 3).

II.4.3. -Gevoelens worden weergegeven met metaforen (→ tekst 4). Bedenk zelf een nieuw gevoel en benoem dit met een metafoor (of andersom?)

II.4.4. -Karakteriseer iemand in je directe omgeving met een metafoor (of metaforisch gedicht).

II.4.5. -Leg in eigen woorden kort uit wat Steiner in tekst 5 bedoelt en geef je commentaar.

II.4.6. *DISCUSSIE*

-Bespreek kritisch Lotmans stelling dat beeldtaal een groter waarheidsgehalte heeft dande objecttaal (→ tekst 1). Ga in dit verband in op de vraag of je wel kunt spreken van de waarheid en de betekenis van een beeld?

AD.II.5. Het symbool

Teksten:
1. Het symbool, Exc.VIII.4.
2. Het symbolische gebruik van kleur, 10.19.2.2.
3. Goethe's kleurensymboliek, 10.19.3.
4. Kandinsky, 10.21.1.3.
5. Yves Klein, 10.21.2.

II.5.1. -Ga na of er in de door jou gekozen reclameboodschap (→ AD.II.3.2.) gebruik wordt gemaakt van symbolen (→ tekst 1). Maak een duidelijk onderscheid tussen teken en symbool.

II.5.2. - Aan kleuren wordt vaak een (symbolische) betekenis toegekend (→ tekst 2). Maak (de opzet voor) een abstract schilderij, waarbij de kleur een gebeurtenis, een verhaal of een visie tot uitdrukking brengt. Leg dit vervolgens voor aan anderen en vraag hun om een uitleg.

II.5.3. -Vergelijk je eigen kleurensymboliek met die van Goethe (→ tekst 3), van Kandinsky (→ tekst 4) en van Yves Klein (→ tekst 5), en geef commentaar.

ANALYSE/DISCUSSIE III. ARGUMENTATIE

Argumentatie is gefundeerd in de logica. Denk alleen maar aan de implicatie als uitgangspunt voor de feitelijke en de praktische argumentatie. Beheersing van een aantal logische begrippen is dan ook noodzakelijk. Daarom zal in de praktijk het hoofdstuk over logica voorafgaan aan dat van de argumentatieleer. In deze AD ontbreekt een afzonderlijk paragraaf over de logica: onderwerpen als de definitie of het onderscheid tussen noodzakelijke en voldoende voorwaarden worden onder een ander hoofdje behandeld. Specifiek logische vraagstukken -bv status en functie van de logica, de calculus, de inductie- worden in de Inleiding zelf al in discussievorm aan de orde gesteld. De discussie kan ter plaatse worden gevoerd.

AD.III.1. Feitelijke argumentatie

Hoofdtekst: ***Feitelijke argumentatie, 9B.***

Bijteksten: ***1. Implicatie en equivalentie, 3.5.4.***
2. De implicatieve definitie, voldoende en noodzakelijke voorwaarden, 3.5.5.

A. Inleiding

Kern van deze AD is de praktische argumentatie. Als inleiding hierop is het nodig de feitelijke argumentatie te behandelen omdat een praktische argumentatie zich voortdurend op haar beroept.

Argumenten (P) ondersteunen stellingen (Th), waarin een voorspelling wordt gedaan of een verklaring wordt gegeven:

-De melk zal zeker zuur worden (Th), want het is drukkend warm (P)
-Het is hier vast erg warm geweest (Th), want de melk is zuur (P)

Een argumentatie is altijd gebaseerd op een concrete waarneming. Bovendien gaat zij alleen op als je het erover eens bent dat de koppeling van bv warmte en zure melk in het algemeen (A) klopt: 'Indien het warm is, wordt melk zuur'.

Niet altijd is één argument voldoende om een ander te overtuigen van de juistheid van zijn stelling. Zure melk betekent nog niet dat het warm is geweest. Dit argument wordt pas overtuigend als het door andere, nevenargumenten (nP) wordt ondersteund: 'De dieren hebben erge dorst', 'Het water uit de kraan is lang niet zo koel als anders.'
Een stelling (Th), met zijn argumenten pro (P) kan worden weerlegd door het aanvoeren van tegenargumenten (C): 'De aarde van het bloemenperkje is anders nog behoorlijk vochtig.' Je moet dan P en C tegen elkaar afwegen.

B. Plausibiliteit en betrouwbaarheid

III.1.1. Analyseer de volgende argumentaties en ga na of ze aannemelijk ('plausibel') zijn:

-Heerenveen gaat vast verliezen, er zijn drie basisspelers geblesseerd.
-Hij heeft het op school vast goed gedaan, hij had immers een hoog IQ.
-Er komen rampen, want er is een kring rond de maan.
-Ik heb zijn foto met spijkers doorboord en daarna verbrand, hij zal een slecht weekje hebben.

III.1.2. Argumentatie is gebaseerd op feitelijke constateringen. Ga na of je de onderstaande beweringen als argument zou accepteren. Geef aan waarom (niet).

-De aarde is rond.
-De mens is van nature gewelddadig.
-Chinezen zijn gemiddeld kleiner dan Europeanen.
-In de grote steden is criminaliteit de laatste jaren toegenomen.
-Hitler pleegde is 1945 zelfmoord.
-De som van de hoeken van een driehoek is steeds 180 graden.
-De mens stamt af van de apen.
-Er worden voortdurend vrouwen in UFO's zwanger gemaakt.
-Alle raven zijn zwart.
-Alle mensen zijn sterfelijk.
-De wegen rondom Roubaix zijn slecht en erg gevaarlijk.

III.1.3. -Uit de voorafgaande opgave wordt het duidelijk dat je veel argumenten gebruikt waarvan je niet zelf de juistheid hebt geconstateerd. Vaak doe je een beroep op bronnen waarin je vertrouwen stelt. Rangschik de onderstaande bronnen volgens hun toenemende mate van betrouwbaarheid.

Een encyclopedie
De Kijk
De Margriet
De Bijbel
Notulen van een vergadering
Verslag van een wetenschappelijk onderzoek
Vrienden
Het blad van de consumentenbond of van de ANWB
De krant
Een religieus tijdschrift (Kerkblad, Elisabethbode, Wachttoren)
Een sporttijdschrift
Het verkiezingsprogramma van een politieke partij
Schoolboeken

III.1.4. -Als je beweert dat het gaat regenen *omdat* de engeltjes aan het baden zijn, wordt in de logica gesproken van het 'non sequitur': uit het één volgt niet het ander. Belangwekkend in dit verband zijn de claims van mantiek en magie (→ tekst, 9.3.2). Zij beroepen zich, evenals de natuurwetenschap, op het *post hoc, ergo propter hoc*: 'na' dus 'omdat'. Is er, zoals in de tekst wordt gesuggereerd, bij deze claims sprake van een drogredenering?

III.1.5. -Een argumentatie komt nooit verder dan plausibiliteit (→ AD.III.1.1) en betrouwbaarheid (→ AD.III.1.3). Waarom is zekerheid binnen een feitelijke argumentatie onhaalbaar?

C. Vooroordelen

Discussies worden moeizaam als de deelnemers hun vooroordelen als argument inbrengen. De oordelen die zij vellen, zijn blijkbaar zo ingebakken dat een kritische bespreking ervan niet mogelijk is. Twijfel wordt afgedaan met een schouderophalen of met gebaren en uitingen van ergernis. Vaste groepsovertuiging (traditie) en gezond verstand zijn de autoriteiten waarop stilzwijgend wordt afgegaan: 'Pedofilie is smerig en misdadig', 'Abstracte kunst is niet meer dan kinderwerk', 'Vrouwen zijn nu eenmaal zorgzaam van aard.' Als er aan zo'n oordeel wordt getornd, dreigen er (persoonlijke) onzekerheid en (maatschappelijke) chaos.
Dit betekent niet dat vooroordelen onjuist behoeven te zijn, het enige wat er aan schort is dat men vaak

bij navraag niet bereid of in staat is zijn vooroordelen waar te maken. Het blijven dooddoeners.[a]

III.1.6. -Noem een aantal veel gehoorde vooroordelen op het gebied van opvoeding en onderwijs.
-Op het gebied van de politiek.
-Van jongeren naar ouderen toe en omgekeerd.

D. Argumentum ad hominem

III.1.7. *DISCUSSIE*

In de hoofdtekst wordt een aantal regels opgesomd waaraan men zich in een discussie moet houden. Veel daarvan spreekt voor zich zoals het 'Niet met twee maten meten' en 'Vermijd schijnheiligheid'. Enige moeilijkheden levert het 'Argumentum ad hominem' op. Gesteld wordt dat een discussie ter zake ('ad rem') moet blijven: alleen zakelijke betogen tellen. Men mag in een discussie dus geen gebeurtenissen uit het privé-leven als feitelijke argumenten toevoegen bij dat wat zakelijk te berde wordt gebracht. De autoriteit van iemand als een hoogleraar, politiecommissaris of burgemeester kan en mag niet worden aangetast als hij aan SM doet, dronken achter het stuur heeft gezeten of bij een vechtpartij in een bordeel is betrokken. Dit alles klinkt nogal vanzelfsprekend, maar waarom dan toch enige twijfel?

III.1.8. *DISCUSSIE*

Heidegger, De Man en Éliade worden in dit boek nogal eens aangehaald. Toch is er met deze auteurs volgens velen iets fundamenteel mis omdat zij zich voor en/of gedurende de Tweede Wereldoorlog in woord en daad openlijk achter het Nazisme hebben geschaard - en dat zonder later ook maar enig berouw te tonen.
Heidegger verdedigde Hitler en aanvaardde een openbare positie binnen Het Rijk. In 1933 schreef hij '*De Führer zelf en alleen is de huidige en krachtige Duitse werkelijkheid en haar wet. Leer haar dieper te kennen: Van nu af aan eist ieder ding beslissing en alle doen verantwoording. Heil Hitler.*' In 1929 had hij al gesteld : '*Beslissend is dat oergeweld van het negatieve: de diepte van het bestaan niets in de weg te leggen. Dat is wat we concreet moeten leren en moeten doceren.*' En de holocaust? '*Dood hout vereist nu eenmaal een grove wig*' was zijn naoorlogse commentaar.
Met zijn visie dat er geen betekenissen zijn, alleen maar interpretaties maakt Paul de Man de weg vrij voor het nihilisme: achter de waarheid kom je toch niet. En dat geldt ook voor de moraal. Zo kon hij zich voor zichzelf verontschuldigen voor de artikelen die hij in de oorlog -in prijzende zin- schreef over Hitler of de Duitse Geest en -in negatieve zin- over de Joden.
Éliade ten slotte was medestander van de beruchte IJzeren Garde, een soort Roemeense SS.
Nu lijkt het ondoenlijk het werk van deze drie te boycotten. Hun ideeën -en zeker die van Éliade- zijn van meer dan gemiddeld belang. Maar kun je dan ook stellen dat een aanval op hun politieke denken en handelen gelijk staat aan een argumentum ad hominem? Is er sprake van een drogredenering als je hun werk met hun politieke verleden in verband brengt?

---

[a]Vooroordelen moeten worden onderscheiden van stereotypen, generaliseringen die mensen vaak negatief in een hokje plaatsen. Zo kunnen Italianen, blondjes en ambtenaren op de bekende manieren sarcastisch worden getypeerd als ...

E. Voldoende en noodzakelijke voorwaarden

In de logica wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten voorwaarden: mogelijke, noodzakelijke en voldoende (→ bijteksten).
Stel dat je op vlucht voor een maffiabende opgesloten zit in een bergdorp. Je ontdekt een bergpad en vraagt een bewoner of dit je de mogelijkheid geeft te ontsnappen. Hij kan dan antwoorden dat het de enige weg is door de bergen, maar dat het niet zeker is dat de maffia haar onder controle heeft. De weg is dan een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde om te ontsnappen: het is de enige mogelijkheid, maar zij biedt je geen garantie. Regen biedt de garantie dat de straten ter plekke nat worden, zij is een voldoende (maar niet noodzakelijke) voorwaarde, wolken zijn een noodzakelijke, maar niet een voldoende voorwaarde voor regen. In 'Als het warm wordt, wordt de melk zuur' is warmte een voldoende voorwaarde. Maar noodzakelijk is de voorwaarde niet: melk kan ook om een andere reden zuur worden.[a] *Naast noodzakelijke en voldoende zijn er ook mogelijke voorwaarden: 'Als het regent, komen er minder bezoekers.'*

III.1.9. Ga na of er onder de voorwaarden van onderstaande beweringen mogelijk, voldoende of noodzakelijk zijn.

-Als je met de TGV gaat, kom je op tijd.
-Als het een vogel is, kan het vliegen.
-Als het een vogel is, heeft het vleugels.
-Als het vleugels heeft, is het een vogel.
-Als de jonge koffieplant in Brazilië is aangetast, stijgen de koffieprijzen
-Als André van Duin optreedt, wordt er veel gelachen.
-Als de engelen baden, gaat het regenen.
-Indien een getal even is, dan is het deelbaar door vier.
-Als de barometer laag staat gaat het stormen.
-Als hij vader is, heeft hij een kind.

F. Niet-logische deugdelijkheid?

Het fundament van argumentatie en discours ligt volgens dit boek -en dat binnen de traditie van Verlichting en van de moderniteit- in de logische vormen die iedere redenering nu eenmaal dragen. Een apriori dat door lang niet iedereen wordt gedeeld. Zo bv door een pragmatisch denker als Kantor: *'In bijzondere gevallen kan niet-logisch denken veel deugdelijker ('more valid') zijn dan denken dat is aanvaard binnen logische situaties.'*

III.1.10 -Bespreek deze stelling kritisch, het liefst aan de hand van een eigen voorbeeld.

---

[a]Emmet wijst erop dat men op eenvoudige manier kan uitmaken of p een noodzakelijke voorwaarde is voor q. Je moet dan nagaan of -p een voldoende voorwaarde is voor -q. Zoals ook blijkt uit de omschrijving van de implicatieve definitie (→ bijtekst 2) is p een voldoende voorwaarde voor q als q een noodzakelijke voorwaarde is voor p: 'Indien het regent (p), zijn er wolken (q).'

AD.III.2. Praktische argumentatie. Werkwijze

Teksten: ***1. Praktische argumentatie (1), 9.9.***
2. Praktische argumentatie (2), 9.10.
3. Rechtvaardigheid, de rationele code, 8.0.4.
4. Het recht van de sterkste, 8.7.1.
5. Visie van Perls op de communicatie, 9.6.3.

A. D/M: E, nE, R, G.

In de praktische argumentatie geef je geen raad of advies en probeer je niet op emotionele manier de discussie te beïnvloeden, maar formuleer je voorstellen (V) of maak je een plan door doelen (D) en middelen (M) af te wegen. Middelen zijn functioneel als zij effectief (E) zijn en in staat zijn het doel (D) te verwerkelijken. Snel reizen (D) kun je prima (E) met het vliegtuig (M): D/M:E.
Daarnaast ga je na welke voordelen (nE^+) en nadelen (nE^-) aan het middel zijn verbonden, en welke risico's (R) je neemt. Tenslotte moeten de gevolgen op lange(re) termijn (G) worden vastgesteld.

III.2.1. -Vul de $nE^{+/-}$, R en G in van een vakantiereis per vliegtuig.

III.2.2. -Is het op grond van praktische argumentatie een redelijk voorstel om bij V&D ongezien cassettebandjes mee te nemen?

III.2.3. -En een spiekbriefje te maken?

III.2.4. -Hoe staat het met spijbelen? Is spijbelen een doel (D) of een middel (M)?

III.2.5. -Zet roken in een argumentatieschema.[a]

B. Eerlijkheid en rechtvaardigheid

De praktische argumentatie staat los van de vraag van wat goed en rechtvaardig is: zij is amoreel van aard en geeft alleen maar aan hoe je je handig en effectief kunt gedragen.
Hoe je je behoort te gedragen wordt je van jongs aan geleerd. Dat ligt vast in de gangbare gedragscode, in de moraal. Pas als je aan deze moraal gaat twijfelen en je daar kritiek op hebt, krijgt de argumentatie een ethische inslag: je gaat je afvragen of bepaald gedrag wel rechtvaardig is.

Stelen kan handig of slim, maar daarom nog niet eerlijk zijn.

III.2.6. -Wat denk je van appeltjes jatten? Is appeltjes jatten hetzelfde als het pikken van cassettes of snoep bij V&D?

III.2.7. Waarin ligt het verschil tussen eerlijkheid en rechtvaardigheid. Neem als voorbeeld het onderscheid tussen verklikken en verraden.
-Kan klikken onrechtvaardig zijn? Kan verraden rechtvaardig zijn?

III.2.5. -Winkeldiefstal is binnen onze cultuur niet aanvaardbaar is. Maar het is de vraag of je op grond van een ethische tot dezelfde conclusie komt. Ga dit na. Bepaal vooraf of je voorkeur uitgaat naar rationele code van rechtvaardigheid(→ tekst 3) of naar het Jungleprincipe, de code waarbinnen het recht van de sterkste geldt(→ tekst 4).

→ AD.VI.7A. Morele codes

---

[a]Met *argumentatieschema* wordt in deze AD het *praktische* argumentatieschema bedoeld.

C. Zakelijkheid of emotie?

III.2.6. *DISCUSSIE*

Via een feitelijke en een praktische argumentatie wordt de menselijke communicatie verstandelijk, zakelijk en afstandelijk van aard. Voor sommigen, zoals Perls, betekent dit een duidelijk voorbeeld van verval (→ tekst 5). Lees de tekst en bespreek zijn visie.

AD.III.3. Retoriek (1)

Tekst: ***1. Communicatie, 3.1.***
2. De retorica, 9.12.

Bijtekst: ***Sartre, De rede van senator Clarke, 9.12.3 [kader].***

Bijlagen: ***Redevoeringen van Adolf Hitler gedurende het congres van de NSDAP te Nürnberg (1934).***
Adolf Hitler in* Mein Kampf *over ras, cultuur en vooruitgang.

A. Inleiding

Binnen de communicatie (→ tekst 1) kan worden geprobeerd mensen op een handige (en eenzijdige) manier over te halen de denkbeelden van anderen over te nemen en zich daarnaar te gedragen. Dit gebeurt bv in de rechtspraak en in de politiek of via propaganda en reclame. Deze soort van beïnvloeding wordt onderzocht in de retorica (→ tekst 2).
Om een idee te krijgen hoe retorisch gedrag eruit ziet, is het het beste Adolf Hitler aan het werk te zien of zijn werk te lezen. Het eerste kan via 'Triomf van de Wil' van Lenie Riefenstahl, een film die op zich al een grandioze illustratie is van de wijze waarop propaganda werkt. Het laatste door de tekst te lezen uit Hitlers *Mein Kampf* over het rassenvraagstuk (bijlage).

B. Retorische beïnvloeding

III.3.1. -Geef aan welke retorische elementen aanwezig zijn in Hitlers betoog uit *Mein Kampf*.
-Mag je wel van een betoog spreken?

III.3.2. -Analyseer het gedrag in woord en daad van senator Clarke in Sartre's *De eerbiedige hoer* (→ bijtekst).

III.3.3. *ESSAY*

Maak een retorisch betoog, bv voor een rechtse partij als Het Vlaamse Blok over het immigratiebeleid, voor de KKK over het 'neger-probleem', voor een nieuwe feministische partij over de voortdurende overheersing door de man of juist omgekeerd een betoog tegen zo'n partij. Dit steeds voor een publiek dat welwillend staat tegenover de spreker/spreekster. Geef in een bijlage aan hoe je te werk bent gegaan en welke retorische procédés je hebt toegepast.

C. Propaganda

III.3.4. -Toon aan de hand van *Triomf van de wil* aan op welke manier propaganda werkt.
-Hoe groot zijn volgens jou de verschillen tussen de Nazi-opzet en de huidige politieke campagnes?

BIJLAGE I. DE TWEE TOESPRAKEN VAN ADOLF HITLER IN *TRIOMF VAN DE WIL*

1. Toespraak van Hitler tot de Hitlerjugend (1934)

Mijn Duitse Jeugd! Na één jaar kan ik jullie hier weer begroeten. Jullie hier, vandaag in dit stadion, vormen slechts een klein deel van DAT wat er verder op dit moment in Duitsland gebeurt.

Wij willen dat jullie, Duitse jongens en Duitse meisjes, alles in je opnemen, wat we eens verwachten en hopen van Duitsland:

We willen één volk zijn.
En jullie, mijn jeugd, zal dat volk worden.
We willen eens geen klassen en standen meer zien.
En jullie moeten die gedachte deel van je laten worden.
Eens willen we één Rijk zijn.
En jullie moeten daar naartoe werken.
Wij willen dat dit volk eens gehoorzaam is.
En jullie moeten je in die gehoorzaamheid oefenen.
Wij willen dat dit volk vredelievend maar ook dapper is.
En daarom moeten jullie vredelievend zijn en dapper tegelijk.
We willen niet dat dit volk verwekelijkt; het moet ook hard kunnen zijn.
Jullie moeten je daartoe stalen, jullie moeten leren ontberingen te dragen zonder ooit te bezwijken.

Want wat we vandaag creëren en doen, zal vergaan. Maar: in jullie zal Duitsland verder leven. En wanneer er van ons niets meer over is, zullen jullie de vlag in je hand nemen die wij ooit uit het niets hebben neergezet!
Ik weet dat het zo zal gaan en niet anders. Want jullie zijn vlees van ons vlees en bloed van ons bloed. En in jullie brein werkt dezelfde geest die ook ons leidt.
Jullie kunnen niet anders dan met ons verbonden zijn. En wanneer de grootse colonnes vandaag door de mist marcheren, in triomf, in Duitsland, dan weet ik dat jullie zij aan zij met onze gelederen mee zullen optrekken!
En bedenkt: voor ons ligt Duitsland, in ons marcheert Duitsland en achter ons komt Duitsland!

Toespraak van Hitler tijdens de slotmanifestatie van het partijcongres van de NSDAP in Nürnberg (1934)

Het zesde partijcongres loopt ten einde. Wat voor miljoenen Duitsers die buiten onze rijen staan niet méér was dan een imposante demonstratie van politieke macht, was voor de honderdduizenden vechtende mannen oneindig veel meer: de grootse persoonlijke en geestelijke ontmoeting van oorlogsveteranen en strijdmakkers. Misschien dat een aantal van u, ondanks de dwingende grootsheid van deze parade van onze partij, nostalgisch terugblikt op de tijd waarin het nog moeilijk was om lid te zijn van de Nationaal-Socialistische Partij.

Want toen, onze partij bestond nog uit precies zeven man, droeg zij reeds twee principes uit. Ten eerste wilde ze een partij zijn met een wijdse blik, die gericht was op heel de wereld. En ten tweede wilde ze compromislos de enige macht in Duitsland zijn.

Wij moesten als partij wel in de minderheid blijven, omdat we de meest waardevolle elementen, namelijk strijd en offer, mobiliseerden, die altijd in de minderheid en nooit in de meerderheid geweest zijn.
En omdat deze beste karaktertrekken van de Duitse natie door de leiding van het Rijk en het volk trots en moedig uitgedragen worden, heeft het volk zich in steeds grotere aantallen bij de partij aangesloten in gehoorzaamheid aan onze regel.

Het Duitse volk is gelukkig nu het zich er van bewust is, dat aan de chaos van alledag nu eindelijk een eind is gemaakt door een man van vrede! Een man, die zich ervan bewust is, dat het beste bloed van de natie door zijn aderen stroomt. Een man, die de Führer van de staat geworden is, die vastbesloten is zijn macht ten beste te gebruiken en nooit op te geven.

Slechts een klein deel van het volk zal bestaan uit werkelijk actieve soldaten. En op hun schouders rust meer gewicht dan op die van de miljoenen andere volksgenoten. Voor hen is het niet genoeg om te zeggen: 'Ik geloof.' Zij leggen de eed af: 'Ik trek ten strijde!'

De partij zal de politieke elite van het Duitse volk zijn. Zij zal in haar leer onveranderlijk zijn, in haar organisatie hard als staal, in haar tactiek flexibel, maar in haar gezamenlijkheid zal ze als een kloosterorde zijn.

Ons doel moet zijn: alle goede Duitsers worden nationaal-socialisten, maar alleen de allerbeste nationaal-socialisten zijn partijgenoten.
Eens hebben onze tegenstanders er door verbod en vervolging voor gezorgd dat onze gelederen gezuiverd werden. Vandaag moeten we zelf onderscheid maken en afstoten wat slecht bleek te zijn, wat innerlijk niet tot ons behoort.

Het is onze wens en wil dat deze Staat en dit Rijk zullen bestaan in de komende duizenden jaren. En we zijn gelukkig te weten dat deze toekomst rechtmatig voor ons is weggelegd. Als de oude generatie wankelt, vormt de jeugd onze macht, ons met hart en ziel toegewijd.

Slechts dan, wanneer we in de partij door ons aller toedoen de hoogste idee van het nationaal-socialisme in leven en denken verwerkelijken, zal de partij een eeuwige en onvergankelijke steunpilaar van het Duitse volk zijn.

En dan zullen de oude, trotse krijgers van ons ras samen met ons leger en de leiding van de partij marcheren, bekrachtigd door de traditie. Dan ook zullen beide organisaties het Duitse volk onderwijzen en het sterk maken. Zij zullen op hun schouders de Duitse Staat, het Duitse Rijk dragen.

Op dit moment verlaten tienduizenden partijleden weer de stad. Terwijl zij op de herinnering teren, zullen anderen beginnen zichzelf voor te bereiden op volgende samenkomsten, waar mensen elkaar zullen treffen, diep geraakt en gelukkig door de inspiratie. Want de idee en de beweging leven als de uitdrukking van ons volk en zijn zo een symbool van de eeuwigheid.

Leve de nationaal-socialistische beweging!
Leve Duitsland!

BIJLAGE II. ADOLF HITLER OVER RAS, CULTUUR EN VOORUITGANG

Er bestaan waarheden die zo voor het grijpen liggen dat ze juist daarom door de gewone man niet worden gezien, of in ieder geval niet worden herkend.
De 'man-in-the-street' gaat aan zulke waarheden als koeien dikwijls volkomen als blind voorbij en is hoogst verbaasd als plotseling iemand dat ontdekt wat allen reeds lang behoorden te weten.
De eieren van Columbus liggen overal bij duizenden voor het grijpen, maar het enige is dat de Columbussen zeldzamer zijn.
Zo gaan alle mensen zonder uitzondering door de tuin van de natuur, verbeelden zich dat zij bijna alles weten en kennen, en lopen toch als blinden voorbij aan een van de meest evidente grondslagen waarop de werkzaamheid van die natuur berust: op het feit dat ieder van de soorten waarin alle wezens die op aarde leven zijn onderverdeeld, op zich een afgesloten eenheid vormt.

[Dit blijkt vooral uit de voortplanting. Die is soortgebonden: mezen paren met mezen, vinken met vinken enz. Gemengde paring leidt tot bastaards die niet het niveau van hun ouders halen.]

Zulke paring gaat ook lijnrecht in tegen de bedoeling van de natuur. Die is er steeds op gericht om al hele leven op aarde tot steeds hogere ontwikkeling te brengen.
Daartoe is het wel noodzakelijk dat niet het hogere met het lagere wordt verbonden, maar dat het alleen om het eerste gaat. De sterkere moet heersen en mag niet met zwakkere samensmelten.
Alleen een geboren zwakkeling kan deze natuurwet wreed vinden, maar daar is hij dan ook een zwak en bekrompen mens voor, want indien deze wet niet van kracht was, zou er immers geen veredeling van de levende natuur denkbaar zijn.
Het gevolg van deze drang tot zuiverheid van ras, die overal in de natuur heerst, is niet alleen dat er een scherpe grens wordt getrokken tussen ieder van de rassen, maar ook dat de individuen van een bepaald ras alle eenzelfde bepaald karakter hebben.
De vos blijft steeds een vos, de gans een gans, de tijger een tijger enz. en het onderscheid er tussen kan hoogstens bestaan in een verschil in kracht, scherpzinnigheid, behendigheid of uithoudingsvermogen. Maar het zal zeker onmogelijk zijn om ooit een vos te vinden die van nature humane gevoelens koestert tegenover het geslacht van de ganzen, ook zal er geen kat bestaan die door vriendschapsbanden met muizen is verbonden.
Daarom ontstaat ook hier onderlinge strijd, niet zozeer wegens innerlijke afkeer, maar vooral wegens honger en liefde.
In beide gevallen ziet de natuur rustig en zelfs tevredengesteld toe. De strijd om het dagelijkse brood vernietigt alles wat zwak en ziek en minder vastberaden is. De strijd van de mannetjes om de wijfjes geeft alleen aan het allergezondste exemplaar het recht op voortplanting of althans op de voortplantingsmogelijkheden.
Steeds is evenwel de strijd een middel om de gezondheid en weerstandskracht van de soort te verhogen, en is daardoor dus ook een middel om de soort te veredelen.

[Op grond van onverbiddelijke selectie is niet alleen paring met zwakkeren ongewenst, maar ook vermenging van sterkere en zwakkere soort. Gebeurt dit dan komt ondergang. Dit is duidelijk te zien aan dat wat het Arisch ras in Noord en Zuid Amerika is overkomen. Mensen gaan zo in tegen de wil van de eeuwige Schepper en tegen de ijzeren logica van de natuur.]

Maar hier brengt de moderne pacifist even dom als joodsbrutaal tegen in dat 'de mens zo dan eenvoudig de natuur overwint'.
Miljoenen kletsen deze joodse onzin na en beelden zich tenslotte in dat ze zelf een soort 'overwinnaars van de natuur' zijn, waarbij zij evenwel over geen ander wapen beschikken dan over een idee van zo'n miserabel allooi dat het echt moeilijk is om zich een wereld voor te stellen die volgens dit principe is opgebouwd. ./.
Al dit soort ideeën, die met de koude logica op zich niets hebben uit te staan, maar zuivere gevoelsuitingen zijn, of voortbrengselen van ethische overwegingen, is afhankelijk van het bestaan van de mensheid, omdat ze immers hun gehele bestaan te danken hebben aan haar geestelijke voorstellingskracht en scheppend vermogen.
Maar dan is immers juist de handhaving van deze bepaalde rassen een eerste eis voor het voortbestaan van ideeën. Wie bv werkelijk met heel zijn hart zou wensen dat de pacifistische gedachte de wereld zou veroveren, die moest er met alle middelen naar streven dat de Duitsers de hele wereld veroverden; want als het anders liep dan zou het maar al te gemakkelijk zo kunnen zijn dat met de laatste Duitser ook de laatste pacifist uitstierf, omdat geen enkel volk ter wereld te eniger tijd zo volkomen geloof heeft gehecht aan deze tegennatuurlijke en hersenloze waanzin als juist de onze.
Men zou dus, of men het nu plezierig vond of niet, wel moeten besluiten tot oorlog om het pacifisme werkelijk te doen worden. ./.
Het is zeer goed mogelijk dat de pacifistische-humanistische idee misschien op een bepaald ogenblik in de toekomst van grote waarde zal zijn, namelijk als de hoogstaande mens er van te voren in is geslaagd om een zo groot deel van de wereld te veroveren dat hij van nu heer en meester van de aarde is.
Naarmate de kansen van deze idee om schadelijk te werken afnemen, neemt de mogelijkheid van een pacifistische toepassing toe. Dus eerst de strijd en dan misschien het pacifisme. ./.

Alles wat we heden ten dage op deze wereld bewonderen -wetenschap en kunst, techniek en uitvindingen- is niet anders dan het voortbrengsel van slechts enkele volkeren, en oorspronkelijk misschien wel van één ras. Van deze volkeren hangt nu ook het voortbestaan van deze cultuur af. Indien zij ten onder gaat zinkt met hen de schoonheid van deze aarde in het graf. ./.
En steeds was hetzelfde de diepste oorzaak van zo'n ondergang: men vergat dat iedere cultuur van de mens afhankelijk is en niet omgekeerd; dat men dus om een bepaalde cultuur te handhaven de mens dient te handhaven die die cultuur voortbracht.
Maar deze beschaving is gebonden aan de eeuwige wet van de noodzaak en aan het recht van de beste, van de sterkste, op de overwinning.

Wie wil leven moet dus vechten en wie in deze wereld van eeuwige strijd niet wil vechten die zal het leven niet kunnen houden want hij verdient het niet. En zelfs wanneer dit wreed was, dan zullen wij het toch hebben te aanvaarden omdat de toestanden nu eenmaal zo zijn en niet anders.
Maar zeker is wel dat het wreedste lot het lot is van de man die zich verbeeldt dat hij de natuur zou kunnen overwinnen, en haar in werkelijkheid alleen maar bespot. Nood, rampen en ziekten zijn dan zijn deel.
De mens die de wetten van het ras niet ziet of ze overtreedt, berooft zich van het geluk dat toch voor hem schijnt weggelegd. Hij belet het beste ras zijn zegetocht te volbrengen en werkt daarmee de eerste voorwaarde voor alle menselijke vooruitgang tegen. ./.

Al wat wij heden ten dage aan menselijke cultuur, aan kunstvoortbrengselen, aan produkten van wetenschap en techniek voor ons zien, is bijna uitsluitend te danken aan het scheppend genie van de Ariër. Maar juist dit feit leidt ons tot de niet ongemotiveerde conclusie dat hij ook de stichter zal zijn geweest van de eerste generatie hoger ontwikkelde mensen, en dus het oertype van dat wat wij onder 'mens' verstaan.
Hij is de Prometheus van de mensheid; van zijn blanke voorhoofd sprong te allen tijde, door de hele geschiedenis heen, de goddelijke vonk van het genie, en ontstak steeds opnieuw dat vuur dat het licht van het inzicht en het begrip in de nacht van de zwijgende geheimen droeg, en dat de mens maakte tot dat wat hij is: de heerser over al de andere wezens van deze aarde. Als de Ariër werd uitgeschakeld dan zou zich reeds na enkele duizenden jaren weer de diepste duisternis over de aarde uitspreiden, de menselijke cultuur zou ten onder gaan en de wereld werd weer woest en leeg. ./.

De vooruitgang van de mensheid lijkt veel op het beklimmen van een eindeloze ladder; men kan nu eenmaal nooit hogerop komen als men niet eerst zijn voet op de onderste sporten heeft gezet. Daarom moest de Ariër die weg gaan die de werkelijkheid hem dwong te gaan, en niet die een fantastische pacifist zich droomt. De weg van de werkelijkheid is echter moeilijk en hard, maar hij leidt tenslotte naar het punt waar de andere zo graag droomde de mensheid te willen brengen.
Maar in werkelijkheid leidt die droomweg eerder van dat punt af dan ernaar toe. Het is dan ook geen toeval dat de eerste culturen daar ontstonden waar de Ariër in botsing kwam met de vreemde volken, deze onderwierp en hun zijn wil oplegde. Zij vormden het eerste technische instrument in dienst van een wordende cultuur.
Maar daarmee was de weg die de Ariër moest gaan reeds scherp aangegeven. Als veroveraar onderwierp hij lager staande volken en regelde hun praktische werkzaamheid die onder zijn bevelen moest plaatsvinden zoals hij dat wilde en met oog op de doeleinden die hij nastreefde. En doordat hij deze onderworpenen zo aan een nuttig, maar hard werk zette, spaarde hij niet alleen hun levens, maar gaf hun zelfs nog een lot dat waarschijnlijk beter was dan hun vroegere zogenaamde 'vrijheid'. ./.

De offervaardigheid, dus de bereidheid om de eigen arbeid, en zonodig het eigen leven te offeren voor het geheel der anderen is bij de Ariër het sterkst ontwikkeld. ./.
Maar omdat het ware idealisme niets anders wil dan eenvoudig de belangen en de levens van de enkelingen ten achter te stellen bij dat van de gemeenschap, en omdat deze offervaardigheid op haar beurt weer de onmiskenbare basis is voor iedere vorm van organisatie, kan men zeggen dat deze gang van zaken waarlijk naar de natuur der dingen is, dus in overeenstemming is met de wil van de natuur. ./.

Het scherpst denkbare contrast met de Ariër vormt de Jood.

AD.III.4. Retoriek (2). Reclame

Reclamespots zijn niet bedoeld als voorlichting, maar zij zijn retorisch van inslag. Er wordt gebruik gemaakt van beeld, woord en nvc, gesteund door geluid, muziek (en kleur). De bedoeling is consumenten bepaalde goederen aan te prijzen en ze over te halen deze te kopen. Daarbij wordt vaak ingespeeld op behoeften en wensen die met het product (zouden) kunnen worden geassocieerd zoals huiselijkheid en nestwarmte, spanning en avontuur, seksualiteit, status en eeuwige jeugd. Een retorisch procédé.

III.4.1. -Bekijk een drietal reclamespots, ieder bedoeld voor zijn eigen doelgroep en geef aan naar welke (verborgen) wensen en behoeften worden verwezen.

III.4.2. *DISCUSSIE*

Reclame staat bekend als een verborgen verleider. Zou het niet beter zijn haar te verbieden en over te gaan tot voorlichting in de trant van consumentenprogramma's?

III. 4.3. -Kunnen beelden en non verbale communicatie (nvc) alleen maar retorisch werken? Behandel deze vraag naar aanleiding van reclamebeelden.

→ II.2. Beeldcultuur en woordcultuur.
→ II.4. Beeldtaal en objecttaal

AD.III.5. Praktische Argumentatie. Uitwerking (1): straf en misdaad

Teksten: ***1. Drie ethische basisbeginselen, 10.38.5.***
2. De sociale orde, 10.38.3.IIIb.
3. Lao Tze, Wei Woe Wei, 11.0.4.1, 11.1.63, 11.1.48.

A. Inleiding

Een groep of samenleving kan alleen goed functioneren als de leden zich aan de gestelde regels houden: zij moeten zich aanpassen en leren gehoorzamen. Alleen zo worden chaos en willekeur tegengegaan. Om de orde te handhaven en de leden tegen negatief gedrag te beschermen (D) is binnen de meeste groepen straf een belangrijk instrument (M). Straf kan bestaan uit het onthouden van beloningen, maar vooral ook uit het aandoen van pijn (lijfstraf) en het plaatsen in afzondering (gevangenisstraf).

Binnen een sociaal systeem wordt van de leden verwacht dat zij zelfbewust, zelfbeheerst en loyaal de hun toegekende posities innemen en hun rollen spelen. Slagen sommigen hier niet in, wijken zij af en brengen zij het groepsleven in gevaar door het te ontregelen, dan wordt hun gedrag ingeperkt en bijgestuurd. In het uiterste geval wachten hun gevangenis of psychiatrische inrichting, die zorgen voor een voorlopige isolatie en -in de ideale situatie- voor een doelgerichte heropvoeding. Straf is in moderne samenlevingen een middel (M) om gedrag bij te sturen ('social engineering') en functioneert vanuit het systeem gezien niet in de eerste plaats als vergelding (hoewel het 'do ut des' juist het rechtvaardigheidsgevoel van burgers, en vooral van de slachtoffers bevredigt). Straf als resocialisatie is alleen mogelijk als er een consensus binnen de samenleving is over wat billijk, eerlijk en rechtvaardig is. Bestaat er in brede lagen van de bevolking grote ontevredenheid over de status en waardering van bepaalde posities en rollen (omdat zij de morele code geweld aandoen) dan heeft heropvoeding geen zin, maar zullen eerder de spanningen in het systeem toenemen. Misdaad betekent bijna altijd dat er iets mis is in de samenleving zelf.

III.5.1. -Straf kan worden toegepast als middel tot verbetering ('resocialisatie'), als voor beeldfunctie ('algemene preventie') en als vergelding ('leer om leer'/'oog om oog'). Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld.

III.5.2. -Is er een verschil tussen vergelding en wraak?

III.5.3. -Waar ligt binnen het argumentatieschema het onderscheid tussen vergelding aan de ene kant én verbetering en voorbeeldfunctie aan de andere kant?

III.5.4. -Is dit verschil een reden om af te zien van vergelding als onderdeel van straf?

III.5.5 -Bespreek aan de hand van het argumentatieschema de vraag of gevangenisstraf als middel (M) binnen een moderne samenleving wel effectief (E) is.

III.5.6. *DISCUSSIE*

De uitspraak *Misdaad betekent bijna altijd dat er iets mis is in de samenleving zelf* houdt in dat de schuld van (veel) crimineel gedrag niet bij het individu ligt, maar in de samenleving, die mensen tot zulk gedrag brengt. Bespreek deze kwestie kritisch.

→ AD.IIIE. Misdaad een ziekte?
→ AD.VC. Automatische goedheid

B. Een gokzuchtige zoon

Nadat zoon John van Hamelingen cum laude is afgestudeerd in economie en rechten, wordt hij opgenomen in de zaak van zijn vader, een groot bedrijf met wereldwijde vertakkingen. Hij doorloopt alle afdelingen van het hoofdkantoor in Amsterdam, van laag tot hoog. Daarna wordt hij uitgezonden naar Buenos Aires waar hij het dochterbedrijf moet reorganiseren en moderniseren.
Voor zijn vertrek trouwt hij en krijgt hij van zijn ouders een groot bedrag mee als huwelijksgeschenk. Hiermee kan hij zijn huis inrichten en zijn leven enige status geven.
Op zijn tocht naar Zuid-Amerika -tevens de huwelijksreis- gaat hij op een avond -alleen- met een klein bedrag op zak naar het casino. Hij verliest en laat zich dan via cheques, die hij 'toevallig' bij zich heeft, al zijn geld afhandig maken. Zijn vrouw schrikt, maar reageert rustig: 'Veel mensen moeten het ook zonder extra financiële hulp redden!.'
Omdat hij volledig platzak is, belt hij het hoofdkantoor in Amsterdam om een klein voorschot. Het antwoord is kort en bondig: 'Kom onmiddellijk beiden terug, ticket is betaald!'.
Op Schiphol wacht een auto van de zaak hen op en brengt hen naar een klein, achteraf gelegen hotelletje, waar twee kamertjes voor hen zijn gereserveerd. Op tafel ligt een brief waarin de hij het bevel krijgt zich 's middags op het hoofdkantoor te melden. Daar wacht een bedrijfsleider hem op, die hem, nadat hij zijn verhaal heeft verteld, meldt dat hij de volgende dag op een nevenvestiging buiten Amsterdam als lader aan het werk moet op de transportafdeling. In de toekomst wordt een geleidelijke promotie niet uitgesloten geacht. Ook wordt hem medegedeeld dat hij wel te horen krijgt wanneer hij thuis weer welkom is. Zijn vader krijgt hij niet te zien.
Na enig morren schikt zoonlief zich, zijn vrouw gaat als arts in een ziekenhuis werken, ze verhuizen en bezoeken in het geheim (schoon)moeder. Een paar jaar later is hij in ere hersteld en wordt directeur Europa. Tenslotte volgt hij de vader op.

III.5.7. -In welke opzichten kun je het optreden van de vader volstrekt onredelijk noemen?
-Is er bij hem sprake van vergelding of alleen van een poging het leven van zijn zoon ten goede te keren?

C. Een verloren zoon

Daarna vertelde hij: Iemand had twee zonen. De jongste van hen zei tegen zijn vader: 'Vader, geef me het deel van ons vermogen dat mij toekomt'. En hij verdeelde zijn bezit onder hen. Na enkele dagen pakte de jongste zoon alles bij elkaar en ging op reis naar een ver land waar hij zijn vermogen in een losbandig leven verkwistte. Hij had alles er doorheen gejaagd toen in dat land een ernstige hongersnood uitbrak en hij gebrek begon te lijden. Hij ging er op uit en papte aan met iemand uit die streek. Die zond hem naar zijn landerijen om er de varkens te hoeden. Hij had graag zijn maag gevuld met de peuldoppen die de varkens te eten kregen, maar niemand gaf ze hem.
Toen kwam hij tot zichzelf en zei: 'Hoeveel dagloners van mijn vader hebben brood in overvloed, terwijl ik hier verga van de honger! Ik ga hier weg, terug naar mijn vader en zal tegen hem zeggen "Vader, ik heb me slecht gedragen tegenover de hemel en tegenover jou; ik ben niet meer waard je zoon te worden genoemd! Behandel me als een van je dagloners!". En hij vertrok en keerde naar zijn vader terug.
Hij was nog ver af, toen zijn vader hem zag komen. Die werd diep ontroerd, holde naar hem toe, viel hem om de hals en zoende hem hartstochtelijk. Zijn zoon zei tegen hem 'Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen jou. Ik ben niet meer waard je zoon te worden genoemd.' Maar de vader zei tegen zijn slaven: 'Haal gauw de mooiste mantel voor de dag en sla hem die om, doe hem een ring aan zijn vinger en sandalen aan de voeten - en breng het gemeste kalf. Slacht het, en laat ons eten en feest vieren, want die zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden!' En ze begonnen met hun feest (Lucas 15.11-24).

De situatie in deze gelijkenis van Jezus over de Verloren Zoon verschilt grondig van die in het boven gegeven verhaal over de Gokzuchtige Zoon. Toch kun je het optreden van de vaders wel met elkaar vergelijken, omdat beide in de beide situaties hetzelfde zouden zijn opgetreden: 'hard' en 'streng' tegenover 'liefdevol' en 'vergevensgezind'.

III.5.8. -Is de tegenstelling tussen 'hard' en 'liefdevol' terecht gekozen?
-Ga na welke manier van optreden (M) uiteindelijk het meeste resultaat (E) zal opleveren, ook op langere termijn (G).

D. Het Ahimsa-principe

De Zen-leraar, Haku-In, werd door zijn buren geprezen om zijn zuivere levenswandel. Een mooi Japans meisje, dat naast hem bij haar ouders woonde, verwachtte een kind. Dit maakte de ouders woedend. Ze wou de naam van de man niet geven, maar noemde tenslotte Haku-In. Woedend gingen de ouders naar de meester. O! zei deze alleen.
Nadat het kind was geboren, werd het kind naar Haku-In gebracht. Deze had door het gehele geval zijn reputatie verloren, maar dit hinderde hem blijkbaar niet. Hij verzorgde het kind goed. Van zijn buren kreeg hij melk en alles wat het kind nodig had.
Een jaar later kon het meisje het niet langer uithouden. Ze vertelde haar ouders de waarheid: de echte vader was een jonge man die op de vismarkt werkte. De vader en de moeder gingen onmiddellijk naar Haku-In om hem vergeving te vragen, stamelden duizenden excuses, en vroegen het kind terug. O! zei Haku-In, terwijl hij het kind hun overgaf.

Het lijkt er op dat de orde in een groep, samenleving of maatschappij alleen kan worden gehandhaafd en het kwaad alleen kan worden tegengegaan als er met kracht voor wordt gezorgd dat de regels worden nagekomen. Overtredingen moeten worden bestraft. Kwaad en wetteloosheid zijn alleen met hardheid en strengheid te bestrijden ('leer om leer'). Je kunt spreken van het *principe van de negatieve wederkerigheid*: bestrijd het kwaad met zijn eigen middelen.
Maar ondanks zijn vanzelfsprekendheid houdt dit principe blijkbaar niet voor iedereen een onwrikbare waarheid in, zelfs het tegendeel wordt met klem verdedigd:

> Bedwing de woede van de ander door kalm te blijven,
> vergeld goed met kwaad,
> overwin gierigheid door gul te geven,
> bestrijd de leugen door de waarheid te spreken (Boeddha).

> Gij hebt gehoord dat er gezegd is *Oog om oog, tand om tand*. Maar ik zeg u: bied geen tegenstand, als men u kwaad doet; wanneer iemand u een klap geeft op de rechterwang, keer hem dan ook de linker toe; wil iemand u uw hemd afnemen, laat hem ook uw mantel; wil iemand u dwingen één mijl met hem mee te gaan, ga er dan twee mee. Geef aan wie van u vraagt en wijs niemand af die van u wil lenen (Jezus in de Bergrede).

Een harde aanpak, die gepaard gaat met geweld en straf, wordt afgewezen. Van mensen wordt geëist dat zij zich niet afwerend en negatief, maar juist vergevingsgezind, nederig, zachtmoedig, barmhartig en lankmoedig gedragen (Haku-In!). En dit niet uit zwakte, maar juist om de ander van zijn ongelijk te overtuigen. Het principe van de negatieve wederkerigheid, dat zich uit in wraak en vergelding, wordt vervangen door het beginsel van geweldloosheid ('Ahimsa-principe'). En daarmee wordt binnen het argumentatieschema straf als middel (M) ter discussie gesteld.

III.5.9. *DISCUSSIE*

De vader neemt de verloren zoon weer op in huis en herstelt hem zonder een woord van verwijt in alle oude rechten (de ring, het kleed en de sandalen zijn alle een teken van hoge status!). Haku-In laat zich zonder een blijk van teleurstelling of boosheid het kind afnemen, dat hij vol liefde heeft verzorgd en opgevoed ('O!' is een teken van natuurlijke meegaandheid en levensaanvaarding). Gandhi, en in navolging van hem vele anderen, hebben geprobeerd de macht van leger en politie te breken door middel van boycot en sit-down-stakingen of door vrouwen en kinderen op te stellen voor naderende legervoertuigen.
Ga na of/en wanneer het mogelijk is het pacifisme als ethische code toe te passen.

→ De discussie wordt voortgezet en verdiept in AD.VI.5: de negatieve terugkoppeling binnen het FT-systeem, het onderscheid tussen positieve en negatieve versterking (Skinner/Homans), het wit/zwart spelen als kernprobleem van het Dilemma van de Gevangene en in AD.VI.7C met de vergelijking tussen de beginselen van wederkerigheid en agapè.

E. Misdaad een ziekte?

Behoren misdadigers niet op dezelfde wijze te worden behandeld als zieken? Het zou toch te gek zijn dat je iemand die AIDS of kanker heeft, gaat straffen? Op dezelfde gronden kan men toch ook stellen dat het onrechtvaardig is een moordenaar en verkrachter te straffen: dezen zijn immers op dezelfde wijze schuldig 'als rot fruit er schuldig aan is dat het is gaan rotten'. Zo Samuel Butler in zijn satirische roman *Erewhon* (= 'nowhere') uit 1872. Straf is dus geen eerlijk middel om de problemen rond misdaad op te lossen. Of moet men andersom redeneren en stellen dat ziekte iemand, precies zoals misdadigheid, als een fout kan worden aangerekend (en dus moet worden afgestraft)?

III.5.10. -Bespreek deze parallel tussen ziekte en misdaad.

1. Inleiding

1.1. De oude tijden

Wraak is een emotionele reactie (van haat) gericht tegen anderen die je iets hebben aangedaan. Zij is gebonden aan het Jungle-principe dat geweld ziet als een vanzelfsprekende en natuurlijke manier van aanpak. Nu leidt wraak al gauw tot bloedwraak: zo gauw iemand uit jouw kring of groep wordt getroffen heb je de plicht terug te slaan: je (familie-)eer staat op het spel. Met op zijn beurt weer vetes tot gevolg. Stamoudsten en later de regeerders over grote rijken, zagen natuurlijk in dat de wraakgedachte een bedreiging was voor de sociale orde en voor het voortbestaan van groep en samenleving. Op allerlei manieren probeerden zij daarom dit kwaad in te dammen en uit te roeien. Met vergelding als kern van de aanpak en deze dan vaak gekoppeld aan veel wreedheid, die als afschrikking wordt gebruikt (maar in feite een wraakoefening is).

Een beroemd voorbeeld van aanpak tref je aan in de codex van Hammurabi.[a] Daarin is persoonlijke wraakoefening verboden en hebben rijksrechters het heeft in handen. Vergelding wordt norm, geweld wordt gelegaliseerd, straf wordt een middel om je sociale doel te bereiken. Als je een medeburger aan het oog verminkt, gebeurt hetzelfde bij jou, als je je vader slaat, wordt je hand afgehakt, vermink je een ondergeschikte aan bv been of oog, dan moet je hem een pond zilver als schadevergoeding betalen.[b] Wreedheid is niet buitengesloten, maar wordt wel ingeperkt.
De doodstraf, die de bloedwraak vervangt, wordt soms wel heel gemakkelijk gegeven, bv aan een inbreker of aan de ontvoerder van een minderjarige. Ook vreemd gaan binnen je familie wordt vaak met de dood bekocht. En was de constructie van een architect er de oorzaak van dat een zoon van de koper bij een instorting van een huis omkwam, dan werd ook de zoon van de architect ter dood gebracht. Het vooruitzicht van zware straffen (afschrikking) moest misdaden voorkomen (algemene preventie).[c]

III.5.11. -Met natuurlijk twee vragen. Is het wel eerlijk iemand zwaar te straffen (M) om zo de misdaden van anderen te voorkomen (D). Stelt Kant niet met reden dat je iemand nooit alleen maar als middel mag gebruiken? Bovendien is de vraag of het middel van afschrikking wel effectief (E) is. Denk aan een leraar die in een klas een leerling zwaar straft om zo de rest van de leerlingen stil te krijgen (en te houden).

1.2. De moderne tijd. Het humanistische mensbeeld

In de moderne tijd komt er een wending van vergelding naar verbetering ('resocialisatie'). Natuurlijk, het recht moet worden gehandhaafd -en vergelding is een belangrijk middel omdat te bereiken-, maar men gaat ook inzien dat mensen thuishoren in hun gemeenschap en dat hun daarom moet worden geleerd zich (weer)aan te passen. Gevangenissen dienen er niet alleen toe om mensen op te bergen, maar ook om ze voor te bereiden op hun terugkeer in de samenleving. Bovendien wordt straf zo langzamerhand ontdaan van alle uitingen van wreedheid en vernedering.

Op de achtergrond van deze ontwikkeling staat het humanistische mensbeeld. Mensen hebben als individu recht op leven. Zij bezitten waardigheid (zo bv de grondwet van de USA) en behoren met respect te worden behandeld[d], het toepassen van geweld in de vorm van mishandeling, marteling en foltering is hiermee geheel in strijd.

---

[a]Ook kun je denken aan het instellen van het hooggerechtshof, de Areopagus, in Athene door Dracon in 621 v.Chr. Dit werd opgericht om bloedwraak en vetes tegen te gaan.

[b]Je ziet het, van gelijkheid (in behandeling) is geen sprake. Dat geldt ook voor de joodse wet (de Torah), daar staat bv dat je moet worden gedood als je je vader of moeder hebt geslagen, maar het omgekeerde is (vanzelfsprekend) niet aan de orde. En als je jouw slaaf een tand uitslaat of zijn oog uitsteekt, heeft hij niet het recht dit bij jou terug te doen. Wel moet hij worden vrijgelaten. Op zich een mooie (= redelijke) oplossing. In de codex van Hammurabi worden slaven niet genoemd, zij zijn het eigendom van hun heer en hebben totaal geen rechten.

[c]De codex had ook zeer sterk sociale kanten, zo was de zorg voor weduwen en wezen goed geregeld.

[d]Uit persoonlijke contacten met zware criminelen blijkt vaak gauw dat je te maken hebt met heel gewone mensen zoals jij en ik. Alleen dat al zou je al aan het denken moeten zetten.

Vanuit deze visie is het duidelijk dat de doodstraf behoort te worden afgewezen. Het leven van ieder mens is onaantastbaar.

2. De discussie rond de doodstraf

2.1. De voorstanders

Het mensbeeld waarop de voorstanders van de doodstraf [a] zich beroepen heeft een pessimistische ondertoon: mensen zijn zwak en gewelddadig van aard. Ze moeten vaak in toom worden gehouden om ze van dwaas, zelfs moorddadig gedrag af te houden. Hard en zwaar straffen is dan ook onvermijdelijk.[b] Met de doodstraf als uiterste middel.[c] Immers, zachte heelmeesters maken stinkende wonden, spaar uw zoon de roede niet. Iets dat de ouden altijd hebben geweten. Het principe van wederkerigheid heeft, dat vergeten de modernen maar al te vaak, nu eenmaal een negatieve zijde: het *leer om leer*. Ontken je dit principe van vergelding dan tast je het rechtsgevoel van de mensen aan.[d]
Bovendien, hoe kun je nu zeggen dat een moordenaar of verkrachter als mens respect verdient (en waardigheid bezit), als hij de integriteit van een ander op onmenselijke manier heeft geschonden? Waardigheid is niet een gegeven, je moet haar verdienen.[e]
De dreiging met de doodstraf, tenslotte, is een vorm van algemene preventie, die ook al is ze statistisch twijfelachtig[f], toch haar uitwerking niet mist. Immers, ook al zou er ook maar één toekomstige moordenaar of verkrachter door deze straf worden afgeschrikt, dan nog zou dat voldoende zijn om haar te handhaven omdat er een of meerdere onschuldige levens worden gespaard (Van den Haag).[g]

---

[a]Het is belangrijk om te weten dat de doodstraf binnen de westers-christelijke traditie een vanzelfsprekendheid is. Bijbel, kerkvaders en theologen zijn hierin éénstemmig (inclusief Kant en Hegel). Dit alles maakt de discussie, bv in de USA, zo ingewikkeld en moeilijk.
Pas gedurende de Verlichting komt echt kritiek op. Beccaria is de eerste die zich radicaal tegen de doodstraf keert en eist dat ze wordt afgeschaft. Oostenrijk was de eerste staat die tot afschaffing overging (1787), tijdelijk gevolgd door Duitsland (1849) en Nederland (1870). Dit wel met de kanttekening dat de doodstraf binnen het oorlogsrecht blijft gehandhaafd.

[b]J.Stewart: 'Het instinct van vergelding is een deel van de menselijke natuur en het in goede banen leiden van dat instinct is een belangrijk doel van de justitiële rechtsbedeling op het gebied van de criminaliteit om de stabiliteit van een samenleving door middel van wetten te bevorderen. Als mensen beginnen te geloven dat de georganiseerde samenleving de criminaliteit niet de straf wil of kan opleggen die zij 'verdient', wordt het zaad gezaaid van de anarchie van de zelfhulp, de burgerwacht en de lynchwetten.'
Bovendien, juist als de overheid slap optreedt en niet in staat lijkt te zijn de criminaliteit aan banden te leggen, zal de roep om een harde aanpak en daarmee om de doodstraf steeds sterker worden. Emoties winnen het dan van redelijkheid.

[c]Van de Haag: 'Ik kan nauwelijks geloven dat de meeste mensen niet in staat zijn om te moorden. Ik ben echter optimistisch op mijn eigen manier die mij realistischer lijkt: ik geloof dat de meeste mensen ervan kunnen worden afgeschrikt om te moorden door de dreiging van de doodsstraf.'

[d]*Vergelden* houdt in dat je iets goed maakt, dat je iemand loon naar werken geeft (Van Dale). Het werkwoord heeft dus geen negatieve connotatie in de richting van wraak of haatgevoelens. Het staat voor het principe van wederkerigheid ('do ut des'), een redelijk principe. Een gemeenschap of staat gaat over tot vergelding als iemand afwijkt van de norm die vastligt in de wet. Dat gebeurt volgens afspraak, niet op emotionele gronden.
Toch wordt binnen de Amerikaanse traditie, maar daar niet alleen, vergelding ('retribution') in verband gebracht met wraak en om die reden afgewezen (Th. Marshall) of juist toegejuicht (J.Stewart). Sommigen vinden het blijkbaar jammer om een straf te moeten uitdelen, anderen juichen het juist toe omdat misdadigers het hebben verdiend.

[e]Een van de belangrijkste problemen voor de tegenstanders binnen de discussie over de doodstraf is dat het begrip menselijke waardigheid, waarop zij zich vaak beroepen, nogal abstract blijft, zeker in de hardheid van het dagelijkse bestaan, waar er soms weinig blijkt van het respect voor de burgers, ook niet van de kant van de overheden.

[f]Statistisch onderzoek, bv van Sellin, wijst erop dat de doodstraf niet afschrikt. Maar de tegenstanders vinden de resultaten niet overtuigend genoeg.

[g]Derderangs is het argument dat bij afwezigheid van de doodstraf iemand die al een fatale misdaad heeft begaan en/of tot levenslang is veroordeeld de vrije hand krijgt om anderen naar believen te vermoorden.

2.2. De tegenstanders

(1) Waarschijnlijk het zwaarste argument tegen de doodstraf is het feit dat zij in en in wreed is. Zij is, en dat niet alleen als je lang op je executie moet wachten, een geestelijke marteling die sommigen zelfs gek kan maken. Stel je het maar voor. William Brennan: *'De dood is vandaag een ongewoon strenge straf, ongewoon in zijn pijn, zijn afdoendheid en zijn gruwelijkheid'*. Hij wijst de doodstraf af met een beroep op de menselijkheid: '*De dood is echt een afgrijzelijke straf. Het uit berekening doden van een menselijk wezen door de Staat houdt, in de kern van de zaak, een ontkenning in van de menselijkheid van de geëxecuteerde persoon.*'
Bovendien, verlaagt de doodstraf de eerbied voor het leven, terwijl de democratische staat die juist wil bevorderen. Ook is het volstrekt onredelijk dat een democratische staat dàt toestaat -op vreselijke manier iemand doden- wat zij juist in de kern bestrijdt, namelijk de aantasting van menselijke waardigheid en menselijkheid. Anders gezegd: Als je niet meer wilt dat er wordt gedood, kun je daarmee maar zelf het beste beginnen (Schmidhäuser).
Tenslotte, hoe kun je iemand ooit vragen of opdragen een doodsvonnis uit te voeren?

(2) Tegen de doodstraf worden vaak nog een aantal andere bezwaren ingebracht.

1. Zij is voor een belangrijk deel een *emotionele* reactie van afschuw op weerzinwekkend gedrag (Stewart cs). Voor een samenleving een uiterst twijfelachtig uitgangspunt.
2. De straf wordt nogal willekeurig toegepast: voor moord, voor verkrachting, voor overspel, voor het slaan van je moeder, voor het aantasten van de familie-eer, voor het beoefenen van tovenarij. Maar wie bepaalt waarvoor de straf moet gelden en waarom?
3. In welke gevallen moet de doodstraf worden toegepast? In de rechtspraktijk blijkt willekeur een belangrijke rol te spelen. Brennan spreekt zelfs van een loterij.
4. Gerechtelijke fouten kunnen niet worden hersteld. Onschuldige mensen blijken nogal eens ten onrechte te zijn gedood.

(3) Tenslotte, als je aanneemt dat individuen het product zijn van hun samenleving, dan kun je niet anders doen dan jezelf steeds inprenten dat zelfs de grootste misdadiger iemand is waarvoor die samenleving verantwoordelijkheid blijft dragen. Omdat dit onmogelijk is over de grenzen van de dood heen, is de doodstraf een onding.

III.5.12. Schrijf een essay waarin je je vóór of tegen de doodstraf uitspreekt. Ga daarbij vooral in op de argumenten van de opvatting die tegengesteld is aan de jouwe.

AD.III.6. Praktische argumentatie. Uitwerking (2): sexualiteit

Geen enkele daad is heilig, of aan de andere kant schandelijk, louter en alleen omdat hij iets met seks heeft te maken.

K.J.Dover

Als je alle moeite doet seks tot een spel of jacht te maken, hoe kun je dan later een gezonde houding verwachten?

Frazier in Skinners Walden Twee

Pornografie is zeker geen vergif voor de geest, maar laat juist de diepste waarheid over de sexualiteit zien, ontdaan van het romantische vernisje.

Camille Paglia

Teksten:

1. ***Sexualiteit, een definitie, Exc.XIX.4.2.1.***
2. ***Pedagogische pederastie, Exc.XIX.4.1.2.***
3. ***De erotiek in het werk van Plato, Exc.XIX.2.2.4-6.***
4. ***Het affectiemodel, Exc.XIX.4.4.2.***
5. ***Allan Bloom, Het wegvallen van de sociale en culturele waarden, Exc.XXXIX.4.1.***
6. ***Lysias over verliefdheid en vriendschap, Exc.XIX.2.1.1-2.***
7. ***Verliefdheid, Exc.XIX.4.2.3.***
8. ***Vriendschap, Exc.XIX.4.3.***
9. ***Pornografie, Exc.XI.4.5 kader.***

De problemen rond de seksualiteit binnen de westerse cultuur hangen samen met de sterke afkeer die er lange tijd heerst van het puur lichamelijke: Plato, de gnostiek, het christendom (Maria!). Seks wordt alleen gezien als een middel (M) om nageslacht te verwekken. Ook voor opvattingen, waarin zij in de magisch-religieuze of zelfs spirituele sfeer wordt getrokken, is officieel geen plaats.
Wanneer sexualiteit zoals voor zeer velen in de de laat-moderne tijd een doel (D) op zich wordt en wordt beschouwd als een esthetische, als een plezierige en avontuurlijke vorm van gedrag, veranderen ook de morele opvattingen erover.
Ethisch roept deze verandering nieuwe vragen op. Als leidraad kunnen de utilaristische en kantiaanse principes gelden. Het utilaristische principe eist dat je altijd het belang van anderen moet laten meetellen in je overwegingen ('benevolence') en Kant stelt dat het geweten je voorhoudt dat je een ander nooit alleen als middel mag gebruiken. Samengevat in een alledaagse formulering: alles kan en alles mag bij wederzijdse goedkeuring, plezier en respect. Het esthetisch-ethische model.
Aan de andere kant is er ook de roep om sexualiteit als een intrinsieke waarde te beschouwen die in bescherming moet worden genomen tegen een oppervlakkig gebruik ervan. '*Het is juist een verdienste van hoge culturele ontwikkeling wanneer sexualiteit bij de mens, in tegenstelling tot het dier, wordt omringd door een waas van romantiek en genegenheid. De huidige sexualisering van de samenleving -seks als consumptief en commercieel artikel- is daarom een terugval in beschaving.*' Een stelling die ligt in de lijn van de opvattingen van Marcuse.
Nog verder gaat men in (fundamentalistisch-)christelijke kring. Ook daar wordt de moderne, commerciele en consumptieve tendens bestreden. Sexualiteit houdt een totale lichamelijke en geestelijke eenwording in. '*De totale lichamelijke intimiteit van de seksuele omgang zal een uitdrukking zijn van een totale vereniging met het andere zelf op alle niveaus van hun wezen. Vanuit dit perspectief gezien is kuisheid één aspect van mensen om existentiële integriteit te bereiken, om hun lichaam te aanvaarden als een dimensie van hun totale persoonlijkheid.*' De uitwerking van dit ideaal kan alleen plaatsvinden binnen het huwelijk als plaats waar je je bestaan als sterfelijke wezens met de ander deelt in alle mogelijkheden, moeilijkheden en uitdagingen. Zo Vincent Punzo.

III.6.1. Hoort seks in feite thuis binnen een erotische relatie vol genegenheid en behoort zij gefundeerd te zijn in wederzijdse (eeuwige) trouw (→ teksten 4 en 5), moet ze gedragen worden door een allesomvattende band als het huwelijk of is de esthetische aanpak (al of niet gekoppeld aan de kantiaans-utililaristische code) voldoende?

III.6.2. Het esthetisch-ethische model stelt dat sexualiteit een positieve (en zelfs intrinsieke) waarde is. Het staat je vrij er volop van te genieten. Toch wordt bv door Plutarchus en Foucault in navolging van Plato, juist verdedigd dat een actieve en strijdbare vorm van zelfbeheersing ('enkrateia') op sexueel gebied een bevrijding betekent en je tot een vrij mens maakt. Kun je je hier iets bij voorstellen?

III.6.3. Lysias stelt in een van de dialogen van Plato dat vriendschap ('filia') uitgaat boven verliefdheid ('eros'): ontloop dus verliefdheid en streef alleen maar naar vriendschap (→ tekst 6-8).
-Bespreek deze stelling.

III.6.4. Is het mogelijk, vraagt Socrates aan Lysis, iemand lichamelijk te begeren en er verliefd op te zijn zonder dat hij je vriend is? Lysis beantwoordt de vraag met een nee (→ teksten 6-8).
-Ben je het met hem eens?

De esthetisch-ethische code betekent een bevrijding van de sexualiteit . Zelfbevrediging en homosexualiteit worden ontdaan van het etiket *zondig*, het sexuele gedrag wordt minder eenzijdig en zelfs wordt dat wat vroeger pervers werd gevonden nu als min of meer vanzelfsprekend aanvaard. Dit geldt dan bv voor het sado-masochisme(SM), maar verkrachting en seks met dieren blijven uit den boze.

III.6.5. -Maar hoe staat het met pedofilie en incest? Geldt ook hier de bovengenoemde esthetisch-ethische norm?

III.6.6. -Wat met het tegenargument dat veel vormen van sexualiteit, zoals homosexualiteit en SM onnatuurlijk (en daarmee ziekelijk) zijn?

III.6.7. -Over porno zegt J.P.Stewart: 'Ik kan niet zeggen wat het is, maar ik weet het als ik het zie.' Wat bedoelt hij met deze uitspraak? Ben je het met hem eens?

III.6.8. -Plaats porno (→ tekst 9) binnen het argumentatieschema en geef je oordeel. Hoe beoordeel je naar aanleiding van de uitkomsten hiervan de uitspraak van Paglia, zoals die in het motto staat?

III.6.9. Catharine MacKinnon stelt dat pornografie de directe weerspiegeling en uiting is van de onderdrukking van vrouwen door mannen binnen de westerse cultuur. '*Pornografie maakt seks van verkrachting , van aanranding, van sexuele, ongewenste intimiteit, van prostitutie en van sexueel misbruik van kinderen. Daarbij verheerlijkt, bevordert, autoriseert en legitimeert ze ze. Meer in het algemeen erotiseert zij overheersing en onderdrukking, die de dynamiek is die aan deze alle gemeenschappelijk is. Zij maakt hiërarchie sexy en noemt dat 'de waarheid over seks' of eenvoudig de spiegel van de realiteit. Door dit proces maakt pornografie van een vrouw dat ze dat is wat mannen van seks willen. ./. Zij doet dit op zo'n manier dat daden van verkrachting, aanranding, sexuele intimiteit, prostitutie en sexueel misbruik van kinderen daden van sexuele gelijkheid worden. De gelijkheid van de porno-wereld is een harmonieuze en evenwichtige plaats. Mannen en vrouwen zijn volmaakt complemetair en volmaakt tweepolig ...*[a]
Je tegen pornografie verzetten betekent dan ook een politieke daad stellen in de strijd tegen de alom aanwezige manlijke onderdrukking, die in de pornografie het meest kenmerkend naar voren komt.
-Zet deze visie af tegen de uitkomsten van de vorige vraag/opdracht.

→ Prostitutie en menselijke waardigheid: AD.VI.8.

→ Paglia over verkrachting: AD.VI.4B.

---

[a]Dworkin is er zelfs van overtuigd dat iedere sexuele omgang van mannen met vrouwen uiteindelijk een uiting is van ongelijkheid en een teken van onderwerping. Geen sexuele hervorming (van mannen) kan hier iets aan af doen.

III.7. Praktische argumentatie. Uitwerking (3): de opvoeding

III.7.0. Inleiding: stellingen

01. Opvoeden is binnen menselijke groepen de belangrijkste activiteit, het is de kern van het bestaan.

02. Een opvoeding zal falen als zij is gefundeerd op dwang, en op de uitoefening van macht en autoriteit.

03. Een scholing in de natuurlijke -sociale en technische- omgeving heeft verre de voorkeur boven geïsoleerde opleiding in daarvoor bestemde ruimten.

04. Beter een kort leven vol avontuur en afwisseling dan een lang leven van sleur en verveling.

05. Het onderricht in klassieke talen, geschiedenis, muziek, film en literatuur zijn voor de ontwikkeling van jongeren van weinig of geen belang.

06. Ouders voeden op, zij hebben de verantwoordelijkheid voor de vorming van hun kinderen, bv op sexueel en politiek gebied, de school behoort zich te beperken tot een vaktechnische opleiding.

07. Bij opvoeding en onderwijs zou de nadruk niet moeten liggen op de wetenschappelijke vorming, de technologische scholing en het bijbrengen van kennis, maar op de ontwikkeling van spelmethoden, verbeeldingskracht en kunstzinnigheid.

08. Het zou goed zijn iedereen een opleiding te geven in meer dan één vak, de eerste bv in de technische sector, de andere in de verzorging.

09. De school is een weerspiegeling van de bestaande sociaal-economische orde, en is ingesteld om deze in stand te houden. Zij is daarom niet in staat op de feiten vooruit te lopen en nieuwe wegen aan te geven.

10. Het moderne schoolsysteem is de oorzaak van sociale ongelijkheid, persoonlijke teleurstelling en maatschappelijke polarisering.

11. De universiteit behoort een centrum te zijn van zuiver wetenschappelijk onderzoek en niet de plaats waar studenten zich enkel voorbereiden op een maatschappelijke carrière.

12. We moeten niet opvoeden voor deze, maar voor een betere maatschappij (Kant).

13. De school lijkt in haar dwangmatigheid op een psychiatrische inrichting of een gevangenis. Zij manipuleert en indoctrineert (Illich).

14. Hoewel de jeugd bijna alles buiten de school om leert, bepaalt zij toch het gehele leven van de jeugd, ook thuis en in de vrije tijd (Illich).

15. Doel van de opvoeding is het voortbestaan van de cultuur, de ontplooiing van het individu komt pas op de tweede plaats en moet worden beschouwd als een neveneffect.

16. Het onderwijs opdracht geven om over waarden en normen te spreken zal zich niet verder kunnen uitstrekken dan het doorgeven van regels om de rommel op te ruimen en oude mensen te helpen bij het oversteken van een winkelstraat.

17. Om het onderwijs opdracht geven waarden en normen als respect en solidariteit aan de orde te stellen in een samenleving waarin de heersende elites zichzelf daar op geen enkele wijze door laten leiden, is absurd en getuigt van een diep gevoel van minachting voor de werkelijke ethische problemen waar een samenleving voor staat.

18. Het filosofieonderricht op scholen is geen instrument om ethische normen en waarden over te dragen, maar juist om deze kritisch te analyseren en indien nodig alternatieven aan te bieden.

III.7.1. De argumentatie

Teksten:
01. Het vormingsideaal, KCF.6.2.2.
02. Montaigne, Opvoeding, 11.6.4.
03. Ethische en moraalgebonden argumentatie, 9.11.2.
04. De vrije school, KCF.6.0n.
05. Illich, KCF.6.4.3.4.
06. Het gezin, KCF.6.3.
07. Bloom, Female drama, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
08. Het vrouwelijke drama, Exc.XLVI.2.2.
09. Politeia, De opvoeding, Exc.XX.1.4.2.
10. Skinner, Opvoeding en onderwijs binnen Walden Twee, Exc.XX.2.3-4.
11. Waarde, begripsanalyse, Exc.XXI.3.1.
12. De groep en haar regels, 8.2.
13. 8.10. kader. Normen en waarden. Het communitarisme

III.7.1. Montaigne kan worden beschouwd als een voorloper van het vormingsideaal (→ tekst 1), een ideaal dat pas later, gedurende de Verlichting, tot volle ontwikkeling komt.

-Geef een puntsgewijze samenvatting van Montaigne's opvoedingsideaal en voorzie het van een kort commentaar (→ tekst 2).
-Hoe beoordeel je met name zijn ideaal van de *honnête homme*?

Diepgang en breedte in belangstelling zijn voor iemand persoonlijk, maar vooral ook voor de burgerlijke samenleving waarin hij leeft van essentieel belang. Alleen al omdat je over de grenzen van je eigen specialisatie leert te kijken en zo in staat bent complexere vraagstukken op te lossen. Aldus J.C.Arnbak.

III.7.2. -Heeft het vormingsideaal (→ tekst 1) voor de (post)moderne maatschappij nog enig nut of is het alleen maar ballast? Ga bij de beantwoording in op de kritiek van Adorno en Nietzsche.

→ Vorming, AD.VI.3C.

Normen moeten nauwkeurig worden onderscheiden van waarden. Het zijn de maatstaven waarnaar het gedrag binnen groepen en gemeenschappen wordt beoordeeld. Zij zijn gabaseerd op *waarden*. Deze kunnen worden vertaald in termen van nut en functie (→ tekst 11 en 13).
Normen liggen vast in wetten en regels, in geboden en verboden (→ tekst 12). In de opvoeding wordt aan jonge mensen meegegeven dat zij de plicht hebben zich de normen eigen te maken en ernaar te leven. Maar er is meer: je kunt vanuit een open, democratische samenleving ook eisen dat leden ervan een aantal deugden bezitten die nodig zijn om haar in stand te houden. Je zet je actief in om de openbare ruimte leefbaar te houden en na te denken over haar wederwaardigheden. Men spreekt van *civic virtues*.

III.7.3. -Normen en waarden: je wordt ermee doodgegooid. Bespreek de stellingen 16-18. Ga daarbij in op het verschil tussen moraalgebonden en ethische argumentatie (→ tekst 3).

III.7.4. -Vind je dat antroposofische ('vrije') scholen (→ tekst 4) met hun spirituele doelstelling, hun anti-moderne visie en hun alternatieve pedagogische aanpak van staatswege moeten worden gesubsidieerd?

III.7.5. -Zet het opvoedingsmodel van Illich (→ tekst 5) binnen een argumentatieschema en onderwerp het aan een moraalgebonden en ethische argumentatie.

III.7.6. *DISCUSSIE*

Voor een samenvattende discussie over de plaats van opvoeding en onderwijs binnen een moderne samenleving wordt nu ingegaan op de standpunten van het communitarisme (→ tekst 13). Dit staat zeer sceptisch tegenover de ontwikkelingen die er sedert de Verlichting op dit gebied zijn geweest. In het middelpunt staat de kritiek op de westerse staat als geseculariseerd product van modern denken met zijn nadruk op de autonomie van het individu, op de rede als enige norm van het denken, op de utilaristische tendenzen binnen de ethiek, op een doorgeslagen democratisering, op de onttovering van de natuur. Een doorn in het oog is daarbij vooral de positie van het het onderwijs dat wordt verplicht om de visie op burgerlijke samenleving -inclusief de bijkomende deugden- te verdedigen, en ze de jongeren in te prenten. Met een lege, oppervlakkige en onpersoonlijke (post)moderne grotestadscultuur als resultaat.
Nee, centraal behoort de gemeenschap ('community') te staan. Deze geeft richting aan het leven van het individu en vormt dit. Hier vind je directe persoonlijke, vertrouwelijke banden en vriendschap. Hier word je gedragen door en ingebed binnen aloude gewoonten, denkwijzen, normen en waarden. Hier kom je tot volle ontwikkeling. Een opvoeding los hiervan leidt tot desintegratie en morele rampspoed. Pas binnen je groep kun je mensen in al hun psychische, morele, geestelijke en religieuze aspecten begeleiden. Dat je daarom kinderen opvoedt binnen kleine verbanden is vanzelfsprekend. Dat deze eis zich uitstrekt tot het onderwijs is even vanzelfsprekend.
Vooral in Nederland worden de communitaristen op hun wenken bediend omdat daar vrijheid van onderwijs bestaat. Met het gevolg dat specifiek groepsgerichte ('bijzondere') scholen zich met hun traditionele gedachtengoed (kunnen) gaan bezighouden. Zij zullen daarbij gemakkelijk het onderricht in democratische en wetenschappelijke waarden verwaarlozen of zelfs bestrijden. Zo zul je vanuit het gemeenschapsdenken al gauw ontkennen dat het nodig is je eigen individualiteit te ontwikkelen en kritisch te leren denken. De gemeenschapscultuur leert je het goede leven. En dat kan sterk afwijken van wat in een liberale, democratische samenleving van je wordt geeist op het terrein van menselijke verhoudingen. Denk bv aan de positie van vrouwen, kinderen en homo's.
De vraag is nu of je als staat mag eisen dat mensen zich via openbaar onderwijs de moderne ziens- en leefwijze eigen maken. Of is er sprake van staatsdwang en wordt de persoonlijke vrijheid aangetast? Terwijl vrijheid toch het hoogste democratische goed is.

III.7.7. *DISCUSSIE*

Het gezin als centrum van de opvoeding: als je tekst 6 er op naleest lijkt het een onbereikbaar ideaal te zijn. Bloom (→ tekst 7) denkt dat de voornaamste oorzaak van de huidige crisis ligt in het *female drama* (→ tekst 8). Ben je dit met hem eens? Of ligt de oplossing bij een Plato (→ tekst 9), Engels of Skinner (→ tekst 10), die allen stellen dat een opvoeding van kinderen in groepsverband de voorkeur heeft?

AD.III.8. Praktische argumentatie. Uitwerking (4): de sport

Tekst: ***Sport, Exc.XXVII.2.***

Bijtekst: ***Het Jungle-principe, 10.38.5.***

III.8.1. -Zet sport in het argumentatieschema.

III.8.2. -Kan sport volgens jou worden gedefinieerd in termen van *verwonden of doden* (→ tekst 2.1)? Anders gesteld: zijn boksen, vissen en jagen sporten?

III.8.3. -Zijn bridgen en schaken sporten? Indien ja, waarom halma en klaverjassen dan niet?

III.8.4. Gezien de citaten in de inleiding tot de tekst en het scherpe betoog van Veblen (→ tekst 2.4) lijkt het erop dat sport in de eerste plaats valt onder het Jungle-principe (→ bijtekst) en daarmee als barbaars moet worden afgedaan.
-Geef je commentaar.

III.8.5. Ga puntsgewijs in op de kritiek van de Frankfurter Schule (→ tekst.2.2) en vergelijk haar met de uitkomsten van de pragmatische analyse (→ tekst.2.3). Vind je deze laatste overtuigend?

AD.III.9. Praktische argumentatie. Uitwerking (5): de massamedia

Teksten: ***1. Massacommunicatie, Exc.XXX.***
2. Baudrillard, Exc.XXXIX. 7.3.

Bijteksten: ***1. Televisie een pseudo-context, Exc.XXX. 4.0.***
2. Televisie een absorberende realiteit tekst, Exc.XXX. 5.3.
3. Televisie een moderne vorm van oerreligie, Exc.XXX. 7.1.5.
4. Televisie een multifunctionele factor, Exc.XXX.7.2.2.

III.9.1. -Lees tekst 1 en zet vervolgens de televisie als massamedium in een argumentatie-schema.

III.9 2. -Maak een roddelblad over dat wat zich op en rondom familie, school of werk afspeelt. Gebruik materiaal uit bladen als Story, Flair en de Panorama, voor foto's die lijken op personen en situaties.

III.9 3. *DISCUSSIE*

Televisie een pseudo-context (→ bijtekst 1)? Een absorberende realiteit (→ bijtekst 2)? Een moderne vorm van oerreligie (→ bijtekst 3)? Of maar heel gewoon een 'multifunctionele' factor (→ bijtekst 4)?
Ga vervolgens in op de visie van Baudrillard (→ tekst 2): de televisie als *simulacrum*, dat door de massa wordt gebruikt om zich te onttrekken aan alle verantwoordelijkheid.

AD.III.10. Praktische argumentatie. Uitwerking (6): gezondheidszorg

Tekst: ***Ziekte en gezondheid, 8.1.6. kader.***

Gezondheid is een hype binnen de laat-moderne, westerse cultuur. Ziekte, pijn en lichamelijk ongemak belemmeren je geluk in hoge mate. Gezond krijgt bovendien de betekenis van sterk. Invaliden en mismaakten zijn niet ziek, maar of ze gezond zijn, kun je betwijfelen. Gezondheid wordt beschouwd als een intrinsieke (lichamelijke) waarde. Geestelijke gezondheid lijkt op de tweede plaats te komen en wordt pas onderwerp van zorg als er sprake is van geestelijke invaliditeit, neurose, psychose of dementie.
Met deze bewering opent de tekst.

III.10.1. -Analyseer deze stellingname en geef je eigen zienswijze op gezondheid.

III.10.2. Geluksfactoren als een rechte neus of volle borsten -lijkt het- behoren niet tot het terrein van de gezondheidszorg, maar van de schoonheidscultus. Maar geldt dit criterium ook voor meisjes die meer dan twee meter lang dreigen te worden of voor het wegwerken van brandwonden?

III.10.3. Er wordt wel gesteld dat mensen niet zouden kunnen weigeren om bv een niertransplantatie te ondergaan, omdat ze daarmee hun laatste kans vergooien en later spijt zouden kunnen krijgen van hun keuze. Dit betekent dus dat de geneeskunde een dwingend ('imperatief') karakter heeft. Echte vrijheid ontbreekt blijkbaar.
-Bespreek deze vorm van redenering.

III.10.4. In sommige godsdienstige kringen weigeren ouders op grond van de Openbaring hun kinderen een bloedtranfusie of een inenting te laten geven. Mogen arts of overheidsinstanties ingrijpen als zij weten dat de gezondheid van de kinderen gevaar loopt?

Verrassend voor de buitenwereld is de vraagstelling die opkomt binnen de wereld van doven. Doofheid kan bij pasgeboren doven via de inbouw van micro-apparatuur gedeeltelijk worden hersteld en maakt van een puur dove een slechthorende. Zo wordt communicatie via spraak, hoe gebrekkig ook, voor doven mogelijk. Deze technologische ontwikkeling bedreigt evenwel de eigen cultuur die doven na jaren van strijd hebben opgebouwd en ontneemt hun hun identiteit. Daarom hun bezwaren tegen de nieuwe aanpak.

III.10.5. -Behandel deze kwestie aan de hand van het argumentatieschema.

III.10.6. *DISCUSSIE*

Als mensen zoeken naar heelheid en verlossing en zij in samenhang hiermee het aardse leven -met zijn lijden en pijn- zien als een nevenverschijnsel of als een doorgangsstadium, zullen zij over gezondheid heel anders spreken dan mensen die zich geheel richten op hun bestaan op deze aarde. Geluk tegenover gelukzaligheid. Een kernvraag die aan orde komt in AD.VI.3E. Dit in verband met New Age.
Maar in het kader van de argumentatieleer gaat het om een heel andere vraag. Uit het werk van Steiner blijkt dat zijn vorm van geneeskunde niet is gericht op het behoud van lichamelijke gezondheid, maar op het verkrijgen van geestelijk heil. Doelen (D) en methoden (M) verschillen sterk van die van de reguliere geneeskunde. Deze is in zijn ogen wel in staat op het laagste levensniveau het lichaam gezond te houden,- en dat is goed, maar aan de kern van vraagstuk gaat zij voorbij. Alleen een holistische aanpak, waarin vooral ook de geestelijke aspecten aan de orde komen, kan mensen echt helpen.
Het probleem is dat daarbij alternatieve analyses en methoden worden toegepast, die volgens de reguliere geneeskunde volstrekt onvoldoende zijn en zelfs uiterst schadelijk kunnen zijn voor de gezondheid.
Nu zal iedereen het erover eens zijn dat alternatieve middelen moeten worden verboden als ze niet blijken te werken. Veel van wat de alternatieve geneeswijze biedt, is

niets anders dan burgermansbedrog en moet worden omschreven als kwakzalverij. Maar bij de antroposofie en andere gnostische richtingen hebben ziekte en pijn een andere status, er worden geen beloften gedaan dat je lichamelijk gezond zult worden. De vraag is nu of holistische en esoterische vormen van geneeskunde passen binnen de moderne gezondheidszorg en of er bv in ziekenhuizen plaats voor moet worden ingeruimd. Maak bij deze discussie (indirect) gebruik van het argumentatie-schema.

III.10.7. -In verband met de esoterische lifestyle staat er in de tekst een analyse van alternatieve leef- en geneeswijzen. Is deze analyse niet veel te eenzijdig en moet ze zelfs niet enigszins kwaadaardig worden genoemd. Of kun je niet anders dan (a) de modern-spirituele lifestyle modieus en oppervlakkig noemen en (b) bij de alternatieven van kwakzalverij spreken (en dus stellen dat de toepassing ervan dom en gevaarlijk is)? Pas ook hier het argumentatie-schema toe.

III.10.8. *DISCUSSIE*

Tenslotte de kernvraag die ten grondslag ligt aan de gehele moderne disussie rond de gezondheidszorg. Deze kan worden beantwoord aan de hand van de opvatting van Pelligrino, samengevat in de woorden van Henk ten Have: *'Door gemis aan een wetenschappelijk verifieerbare kennisbasis was de geneeskunde zeer gevoelig voor de tyrannie van wijsgerige systemen en ontstonden verschillende vormen van filosofische geneeskunde. In de negentiende eeuw ontwikkelt de geneeskunde voldoende methodologische kracht om zich tegen filosofische insluipsels te weer te stellen. Door te vertrouwen op reductionistische en positivistische denkwijzen en verklaringen meent zij langzamerhand sterk genoeg te zijn geworden en onafhankelijk van de filosofie. Daardoor kan zij nu een relatie aangaan met filosofie als gelijke, zonder het gevaar door haar gedomineerd te worden.'*
Met andere woorden: weerspiegelt de moderne geneeskunde een visie die afhankelijk is van een bepaald -positivistisch- mensbeeld of moet je haar louter beschouwen als een vaak doelmatige en succesvolle technologie, die losstaat van welke levensbeschouwing dan ook?

AD.III.11. Praktische argumentatie. Afsluiting: het dilemma van de gevangene.

Tekst: ***Het Dilemma van de gevangene, Exc.XXVII.3.4.***

III.11.1 Laat een aantal mensen het positieve model van het DG spelen. Het liefst met een aan aardige beloning als inzet. Bespreek de uitkomsten.

III.11.2. Construeer een zwart-strategie en laat die in een competitie meespelen met TT, T2T en het systeem van Axelrod. Bespreek de uitkomsten.

III.11.3. Kun je stellen dat je met zwart-spelen probeert directe voordelen te behalen en met wit-spelen je je belangen op lange termijn (G) probeert veilig te stellen? Of zit de wereld ingewikkelder in elkaar?

ANALYSE/DISCUSSIE IV. KENNIS

AD.IV.1. Religie

Teksten: ***1. Het kosmische model, 5.1.***
2. Het Heilige, 5.2.1.
3. Filosofische benaderingen, 5.3-4.
4. Secularisatie, KCF.2.4.

IV.1.1. *DISCUSSIE*

Ga naar aanleiding van de teksten in op de vraag naar de oorsprong, de functie en de betekenis van religie.
Bekijk vooraf of het mogelijk is deze discussie te plaatsen binnen het argumentatieschema.

'Als lichamelijk lijden, pijn en ziekte mij treffen, kan ik niet voorkomen dat ik ze voel, want het zijn gebeurtenissen van mijn natuur en ik ben en blijf hier natuur, maar zij mogen mij niet bedroeven. Zij treffen alleen maar de natuur waarmee ik op een wonderbaarlijke manier samenhang, zij treffen niet mijzelf, het boven alle natuur verheven wezen.
Nadat ik zo mijn hart voor alle begeerte naar het aardse heb afgesloten en ik voor het vergankelijke zelfs in het geheel geen hart meer heb, verschijnt aan mijn oog het universum in een verheerlijkte gestalte. De dode zware massa, die alleen maar de ruimte opvulde, is verdwenen, en waar zij was vloeit, golft en ruist de eeuwige stroom van leven, kracht en daad - van het oorspronkelijke leven; van úw leven, Oneindige: want alle leven is uw leven, en alleen het religieuze oog dringt door in het rijk der ware schoonheid.' Een uitspraak van Fichte.

IV.1.2. -Op zo'n opmerking lijkt de enige reactie -van gelovige en ongelovige- een gepast stilzwijgen. Ieder zijn eigen religieuze overtuiging. Maar als er dan stilte moet heersen, waarom dan deze opmerking niet voor jezelf gehouden? Kan de koppeling van lijden en religieuze extase onbesproken blijven? Geef je visie.

IV.1.3. *DISCUSSIE*

Binnen de sociale filosofie en de sociologie tref je vaak de opvatting aan dat religie en godsdienst onmisbaar zijn voor een samenleving. Secularisatie en onttovering zijn dan in persoonlijk en sociaal opzicht een sterke bedreiging van de menselijke toekomst. Mysterie, zingeving en hoop zijn onlosmakelijk met het menselijke bestaan verbonden. Hoe kan een samenleving goed functioneren als de wetten, normen en waarden niet een onafhankelijk, universele orde weerspiegelen? Leven in een godsdienstige wereld betekent dat je leeft in een sociale contekst waarbinnen de wereld haar geloofwaardigheid kan behouden (Peter Berger).
Los van de vraag of deze stellingname op zich wel juist is, kun je je afvragen of je haar onafhankelijk mag maken van de vraag of religie en godsdienst überhaupt waar zijn? Zelfs al zou een stichter van een staat bij zijn ontwerp een religieus fundament onmisbaar achten, zou hij dan nog mensen om hun eigen bestwil illusies mogen voortoveren?

→ Macchiavelli, Montaigne, Staatsgodsdienst: AD.VII.1.

IV.1.4. Crombag vraagt zich af of vrijheid van godsdienst wel een grondrecht moet zijn. Waarom respect hebben voor een groep mensen die omgekeerd zich weing tolerant (hoeven te) tonen tegenover hun areligieuze tegenstanders. Zij kunnen zomaar beweren dat atheisten slecht zijn en ze de verdoemenis toewensen. Omgekeerd loop ik het risico voor de rechter te worden gedaagd als ik gelovigen *geestelijk getoord* noem. Met een beroep op het grondrecht.
-Analyseer de situatie.

AD.IV.2. De mythe

Hoofdtekst: ***De mythe, 5.5-6.***

Bijtekst: ***De Eleusische mysteriën, Exc.X.***

IV.2.1. -Maak een kort, zakelijk verslag van de gebeurtenissen die zich afspelen in de het scheppingsverhaal uit Tahiti (→ hoofdtekst).
-Waar ligt het belangrijkste verschil tussen dit verslag en de mythe zelf?
-Is dit verschil essentieel?

IV.2.2. -Welk beeld domineert het *Regenbooglied* van de Pygmeeën (→ hoofdtekst)?
-Toets dit gedicht aan de kenmerken die eigen zijn aan mythen in het algemeen.

IV.2.3. -Geef het existentiële karakter aan van de mysteriën van Eleusis en van de mythe die daarin centraal staat (→ bijtekst).
-Geef de overeenkomsten en verschillen aan tussen de ceremonie te Eleusis met haar mythe van Persefone en de rk mis met het Christusverhaal dat daar het centrum van vormt.

IV.2.4. -De christelijke traditie ziet de verhalen, die in Genesis worden verteld, als een onderdeel van de *heilsgeschiedenis*. Het begrip mythe wordt er niet van toepassing op geacht. Kun je voor dit standpunt begrip opbrengen?

IV.2.5. -Volgens Theilicke (→ hoofdtekst) voegt de mythe een diepere dimensie toe aan het menselijk bestaan. Bespreek zijn uitspraak kritisch. Ga in dit verband in op de stelling van Éliade dat de mythe de meest oorspronkelijke ('archaïsche') vorm van denken is (→ hoofdtekst) en nog steeds onontkoombaar opduikt in de westerse cultuur.

AD.IV.3. Twijfel en vertwijfeling

Teksten: ***1. Pascal, Een keuze, 6.1.1.***
2. Hume, Twijfel, geen vertwijfeling, 6.5.7.
3. Nietzsche, Nihilisme, 6.4.2.
4. Pascals weddenschap, 11.3.K.
5. James' optimisme, KCF, 5.4.2.
6. Kierkegaard, Paradox en sprong, Exc.XII.1.2.

IV.3.1. *DISCUSSIE*

Pascal (→ tekst 1) en Hume (→ tekst 2) verschillen in eerste instantie weinig van elkaar: de natuur komt de menselijke twijfel te hulp. Maar voor Pascal betekent dit niet dat de mens het redt: hij wordt immers innerlijk verscheurd. Hume meent dat de twijfel in het leven van alledag ('common life') wordt overwonnen. Pascal zal tegenwerpen dat Hume wel beter weet: als je het bestaan serieus neemt en over de dingen echt nadenkt -en dat doet Hume toch- zal de vertwijfeling altijd toeslaan. Nietzsche (→ tekst 3) trekt dan ook zijn conclusies en stelt dat iedere twijfel voert tot nihilisme: leef daarnaar in vrijheid!. Geef je visie.

→ AD.I.1.2. Broosheid, verstrooiing, nihilisme.

Nietzsche maakt de sprong naar de vrijheid, Pascal en James nemen beiden -maar vanuit een totaal verschillend uitgangspunt- de gok dat God bestaat.

IV.3.2. -Analyseer en becommentarieer Pascals weddenschap (→ tekst 4).

IV.3.3. -Analyseer en becommentarieer James' stelling dat een spontaan en actief leven de sprong naar God eigenlijk vanzelfsprekend maakt (→ tekst 5).

IV.3.4. -Pascal en James, maar ook Kiekegaard (→ tekst 6) en Nietzsche vinden dat mensen risico's moeten durven nemen. Ben je het met hen eens dat een sprong in het duister op het terrein van leven (en dood) onontkoombaar is, of die nu positief-religieus of nihilistisch is?

AD.IV.4. Speculatie

Tekst: ***Speculatie/metafysica, 6.2.***

Bijteksten:
01. Holisme, Exc.XXIV.1.3.
02. Dialectiek, KCF.1.1.
03. Teleologie, Exc.XIV.1.2.
04. Gusdorf, Filosofisch bewustzijn, 6.2.1 (motto).
05. Cassirer, De mythe als vrucht van emotie, 5.5 (motto).
06. Het principium 'Ex nihilo nihil', 6.6.1c.
07. Hume, Kennis van god, 6.5.5.
08. Parmenides en Zeno, Exc.XIII.1.3.
09. Bergson, Intuïtie, 7.7.1.
10. Bergson, Intuïtie, 7.8.4.2.
11. Austeda, Metafysica als een gedachtenspinsel, 7.7.2.
12. Het idealisme van Plato, 6.1.2.
13. Plato, De erotische ladder, Exc.XI.1.2.1-4.

A. Inleiding

In dit boek draait veel van de discussie rond de tegenstelling scepsis en speculatie, tussen filosofie als doordachte twijfel en als redelijk geloof. Tussen twijfel aan de vraag of mensen ooit waarheid en zekerheid kunnen vinden en het vertrouwen dat zij vaste grond onder de voet kunnen krijgen. Speculatieve denkers menen dat mensen in staat zijn achter de wereld van de verschijnselen door te dringen, en dit via een redelijke intuïtie. De sceptici houden zich aan het gewone menselijke verstand ('common sense') dat te nauwernood geschikt is om het leven van alledag te begrijpen en te regelen, laat staan dat het in staat is om buiten zijn kaders op zoek te gaan naar een diepere orde.
Nu kun je op twee manieren naar de wereld om je heen kijken: je ziet dat alles voortdurend verandert én je constateert dat zij er ook geordend uitziet: er is bepaald geen sprake van chaos. Denk alleen maar aan de orde binnen het planetenstelsel en van de levensprocessen. Speculatieve denkers stellen dat deze orde meer is dan alleen maar het geheel van de wetmatigheden dat door de natuurwetenschap is gevonden, omdat deze wetmatigheden niet zomaar, niet toevallig kunnen zijn ontstaan. Maar waarom eigenlijk niet? vragen de sceptici zich dan af. En daarmee staat de discussie op scherp.
In deze discussie gaat het vooral om de taal die speculatieve denkers gebruiken. De menselijke taal is abstract van aard. Dit betekent dat iedereen voortdurend woorden gebruikt die niet direct naar de omgeving verwijzen. Niemand heeft moeite met een zinnetje als 'Rozen uit deze kwekerij zijn rood' ook al hij is hij nooit in die kwekerij geweest. Moeilijker wordt het als iemand tegen je zegt dat zijn geest leeg is.Toch begrijpt iedereen wat er wordt bedoeld, ondanks het gebruik van de vage term en van de metafoor.
Speculatief wordt het als je de term geest gaat gebruiken in een zin als 'De geest zet ons aan tot denken'. Geest wordt hier verzelfstandigd, losgemaakt van de hersenprocessen. Abstractie wordt omgebogen tot speculatie. Sceptici zullen aanvoeren dat het begrip geest, als het op deze manier wordt gebruikt, niet valt te definiëren en dat het bestaan ervan nergens op is gebaseerd. Waarop speculatieve denkers reageren met de opmerking dat het menselijke denken (en het bewustzijn) alleen zijn te verklaren als men de niet-fysische wereld van de geest aanvaardt. En zo zijn de grenzen tussen scepsis en speculatie afgebakend.

B. Speculatie een vorm van religie?

In het bovenstaande wordt speculatie beschouwd als een redelijke onderneming. Maar je kan het ook anders zien. Van Urenzer is de uitspraak: '*Enige jaren geleden werd beweerd dat er een einde was gekomen aan de metafysische vraag. De vraag naar de zin -en daarmee de vraag naar God- was aan het uitsterven. Men had net zo goed kunnen beweren dat de mens zou uitsterven. Als deze niet meer de vraag naar zin en doel stelt -of zelfs kan stellen- wat zou hij dan nog meer zijn dan een hoog ontwikkeld dier?*'.

IV.4.1. -Staan volgens jou de speculatie, vraag naar de zin (van het leven) en de vraag naar God op één lijn?
-Beantwoord de (retorische) vraag die aan het einde van het citaat wordt gesteld.

IV.4.2. -Is speculatie -met haar specifieke begrippen als holisme (→ bijtekst 1), dialectiek (→ bijtekst 2) en teleologie (→ bijtekst 3)- eigenlijk wel iets anders dan een abstractie van het mythische verhaal en daarmee een surrogaat voor de mythen. Beantwoord deze vraag aan de hand van het citaat van Gusdorf (→ bijtekst 4) en leg in dit verband uit wat er wordt bedoeld met *abstractie*.

IV.4.3. -Speculatie is een redelijke onderneming, een denkactiviteit. Maar moet je na het lezen van de uitspraak van Cassirer (→ bijtekst 5) toch niet concluderen dat ook speculatie -als een zoeken naar een samenhang- uiteindelijk is terug te voeren tot een gevoelsmatige (religieuze) reactie?

C. De godsbewijzen als vorm van speculatie

IV.4.4. -Valt er niet veel voor te zeggen om het bestaan van god als sturend beginsel te aanvaarden als je ziet dat er uit het niets (→ bijtekst 6) een ordelijk en doelgericht ('teleologisch') systeem is ontstaan?
Gebruik bij de beantwoording van deze vraag Hume's analyse van en kritiek op het kosmologische en teleologische godsbewijs (→ bijtekst 7).

D. Ontologie

De bekendste vorm van speculatief denken binnen de westerse traditie is *de ontologie*. Deze werd door Parmenides ontwikkeld en door zijn leerling Zeno vervolgens met spitsvondigheid verdedigd.

IV.4.5. Een mooi voorbeeld van ontologisch denken vind je in het ontologische godsbewijs (→ bijtekst 6). Verdedig de gelijkstelling van denken en Zijn, die de basis van dit bewijs vormt, en ontzenuw de bezwaren die ertegen worden ingebracht.

IV.4.6. -Bespreek Zeno's analyses ('aporieën') van ruimte en tijd (→ bijtekst 8).
-Is er bij deze strikt formele benadering door Parmenides en Zeno nog sprake van enige religieuze emotie (→ IV.4.2.b)?

E. Intuïtie en contemplatie

Velen binnen de westerse en oosterse tradities menen dat verstandelijke kennis beperkt en eenzijdig is. Zij pleiten voor een meer intuïtieve en contemplatieve houding die tot een absoluut weten kan leiden. Zo bv Bergson in de twee gegeven gedeelten (→ bijteksten 9, 10).

IV.4.7. -Lees beide teksten, geef een parafrase en lever commentaar.

F. Metafysica een geestelijke migraine?

Met een venijnige, maar retorische uitval doet Austeda een scherpe aanval op de metafysica en beschuldigt haar van geestelijke zwakte en loos gepraat (→ bijtekst 11).

IV.4.8. -Geef aan waarom Austeda's betoog eerder retorisch dan argumentatief van aard is.

. -Zet de bezwaren van Austeda tegen de metafysica op een rijtje en bespreek ze zakelijk.

IV.4.9. -Toets de erotiek van Plato (→ bijteksten 12, 13) aan de bezwaren die Austeda inbrengt tegen de metafysica.

G. *De naakte waarheid*

Nietzsche schrijft in zijn 'De vrolijke wetenschap': *'Wij geloven niet langer dat de waarheid nog waarheid blijft als je haar de sluier afrukt; wij hebben genoeg geleefd om dit te geloven. Op dit moment is het voor ons een kwestie van fatsoen niet alles naakt te willen zien, niet overal bij te willen zijn, niet alles te willen begrijpen en 'weten'. 'Is het waar dat Onze Lieve Heer overal aanwezig is?', vroeg een klein meisje aan haar moeder: 'Maar dat vind ik niet netjes'- een wenk voor filosofen! Men zou meer respect moeten opbrengen voor de schaamte, waarmee de natuur zich verstopt achter raadselen en bonte onzekerheden.'*

AD.IV.10. -Echt een wenk voor filosofen (en wetenschapslieden)?

AD.IV.5. De natuurwetenschap

A. De methode

Teksten:
1. De natuurwetenschap, 7.
2. Rationaliteit en irrationaliteit binnen de wetenschap, Exc.XIX.
3. De natuurwetenschap. Het constructivisme, Exc.XXXIX.5.3.
4. De Auschwitz-drogredenering, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.

Bijteksten:
1. Goethe, Kwalitatieve wetenschap, 7.0.4.
2. Goethe's dialectische visie op kleur, 10.19.13.
3. Lévi-Strauss, Het zuivere denken als verinnerlijking van de kosmos, Exc.XVI.0m
4. Maxwells formulering van de wetten der elektrodynamica, 7.0.5.2.
5. Filosofische interpretaties, 6.8.4.
6. De stelling van Saint Simon-Comte, 7.0.2.
7. Freud, Onbehagen in de cultuur, KCF.3.4.1.
8. Wetenschappelijke reductie, 7.3.3 2)Exc.XIX.1.1.5.
9. Poppers demarcatieprincipe, Exc.XIX.2.6.0.

De plaats van de wiskunde

De natuurwetenschap (→ tekst 1) wordt gekenmerkt door een experimentele opzet en een strikt wiskundige aanpak. Reeds Goethe (→ bijtekst 1, 2) keerde zich scherp tegen deze methode en stelt vast dat haar basis, de wiskunde, de doodkist is van de natuur.

IV.5.1. -Wat bedoelt Goethe met de laatste opmerking?
-Ben je het met hem eens dat wiskunde en experiment een gevaar betekenen voor de kijk op mens en natuur?

Je kunt ook stellen dat wiskunde (en logica) juist een directe verbinding vormen tussen mens en wereld. Zo bv Leibniz en Lévi-Strauss (→ bijtekst 3). Vooral Maxwells prestatie (→ bijtekst 4) geldt als een sterk voorbeeld van de kracht van de menselijke geest. Zo stelt Planck: *'Maxwell had, na vele jaren van onderzoek in stille afzondering, een succes waarvan wij moeten erkennen dat het tot de allergrootste wonderdaden van de menselijke geest behoort, want het lukte hem door zuiver nadenken geheimen aan de natuur te ontfutselen die pas een kleine honderd jaar later door middel van scherpzinnige en moeizame experimenten konden worden bewezen. Dat zo'n prestatie ooit mogelijk was, zou onbegrijpelijk lijken indien men niet zou willen erkennen dat tussen de wetten van de natuur en de wetten van de geest zeer nauwe betrekkingen bestaan.'*

IV.5.2. -Geef je oordeel over de stellingname van Planck. Beantwoord de vraag aan de hand van bijtekst 5.

Rationaliteit en vooruitgang

IV.5.3. -Carnap en Popper (→ tekst 2) verdedigen beiden het standpunt dat wetenschap pas echt wetenschap kan zijn als zij rationeel van aard is. Geef de standpunten van beiden weer en toon de zwakke zijden ervan aan.

IV.5.4. -Toets het begrip *wetenschappelijke vooruitgang* aan de hand van de denkbeelden van Neurath, Popper en Kuhn (→ tekst 2).
-Kun je naar jouw mening van vooruitgang spreken binnen de wetenschap?

Het demarcatiebeginsel. De positie van Freud

Freuds psycho-analyse (→ bijtekst 7) is puur materialistisch van inslag, zij vermijdt de niet-fysische factoren die anderen nodig vinden om het menselijk gedrag in al zijn facetten te verklaren.Toch is zijn theorie over het onbewuste speculatief van aard en is zijn leer over dromen, verdringingen, psychosen, syndromen, neuroses en complexen op geen enkele wijze te toetsen. Freud voldoet wel aan de eis van een wetenschappelijke reductie (→ tekst 8), maar niet aan Poppers demarcatieprincipe (→ tekst 9).

IV.5.5. -Wat weegt volgens jou zwaarder?

Het is mogelijk precies dezelfde discussie te voeren rond de sociobiologie. Is ook hier niet sprake van een hedendaagse pseudo-wetenschappelijke mythe ('de sociobiologie als het freudianisme van de postmoderne tijd')? Bij de behandeling van dit onderwerp komt de vraag aan de orde of men genen wel als eenheden, laat staan als doelgerichte en handelingsbekwame instanties mag beschouwen.

Constructivisme

IV.5.6. *DISCUSSIE*

Als je nauwkeurig definieert wat mythische, speculatieve, theologische en wetenschappelijke kennis inhoudt, kun je toch niet ontkennen dat de natuurwetenschap vooruitgang betekent (→ bijtekst 6). Haar methode is redelijk en betrouwbaar. Voor het eerst is kennis feitelijk en voorspelbaar.
Tegenover deze claim stelt de constructivistische richting (→ tekst 3) dat de natuurwetenschap niets anders is dan een sociaal-culturele constructie. Zij biedt niet, zoals ze pretendeert, een onafhankelijk, afstandelijk inzicht. Haar kennis is tijdgebonden. Haar hypothesen en grondregels zijn speculatief van aard, reïsme en materialisme zijn niet meer dan metafysische constructies. De experimentele kracht is beperkt. En zelfs van vooruitgang is binnen de natuurwetenschap geen sprake (Kuhn).
Analyseer deze controverse en ga in op de vraag of het instrumentalisme niet een oplossing biedt.

Het Auschwitz-argument

Vaak wordt gesteld dat Auschwitz er het bewijs voor is dat de moderniteit -en met haar de natuurwetenschap- hebben gefaald omdat zij de calculerende manier van denken en de technologische middelen hebben voortgebracht die de massa-moorden in de kampen op deze wijze mogelijk maakten.
Zo bestrijdt bv Adorno Popper, omdat deze beweert dat wij als westerse mensen in de beste wereld ooit leven. Adorno vraagt zich af hoe je dat nu kunt zeggen van een wereld die Auschwitz uitbroedde?
De redenering van iemand als Scruton gaat nog verder. De wetenschap is er de oorzaak van dat de wereld van haar tover is ontdaan (tekst 2), de goddelijke vonk in de mens is gedoofd. Mensen worden alleen nog als objecten beschouwd. Zij staan binnen een onverschillige natuur geheel gericht op een onherroepelijke dood. De mens is ontdaan van zijn persoon, en daarmee is ook het kwaad gedepersonaliseerd. Met het totalitaire systeem en de uitroeiingskampen als uiteindelijk resultaat.

AD.IV.5.7. - Volgens tekst 4 is er sprake van drogredeneringen. Ben je het daarmee eens?

Para-wetenschap

Een verschijnsel wordt paranormaal genoemd als het in een of meer opzichten de grens overschrijdt van wat volgens gangbare, wetenschappelijke hypothesen fysiek mogelijk wordt geacht. Het heeft ongeveer dezelfde bijbetekenis als het woord 'wonder' al heeft het natuurlijk niet dezelfde religieuze boventonen.

John Beloff

Geen getuigenis is voldoende om een wonder vast te stellen tenzij het getuigenis van zo'n soort is dat de ontkenning ervan nog wonderbaarlijker zou zijn dan het feit dat het probeert te bewijzen.

Hume

De para-wetenschap staat naast de natuurwetenschapen en doet onderzoek naar verschijnselen binnen een parallelle, niet-fysische wereld. Deze para-wereld heeft haar eigen dimensies, haar eigen karakter, haar eigen mogelijkheden van waarneming en kennis. Er bestaan binnen de para-wetenschap twee takken.

1. Een puur religieuze vorm, met het geloof in de reïncarnatie als centraal dogma. Kennis komt tot stand via intuïtie en op grond van diepere vormen van inzicht ('gnosis'). Deze kennis is dus subjectief en gezaghebbend van aard. In de alledaagse praktijk leidt zij tot alternatieve geneeswijzen en een therapie als rebirthing.

2. Een meer objectieve benaderingswijze van de para-wereld met haar mogelijkheden van buitenzintuiglijke waarneming ('ESP') en met het PSS als centrale wetmatigheid. Een wereld waar de causaliteit en de verhoudingen tussen ruimte en tijd sterk afwijken van de werkelijkheid zoals je die uit het dagelijkse leven kent. Met als resultaat: mogelijkheden van voorkennis, psychokinese[a], helderziendheid en telepathie.
Kortom een wereld waarin oeroude opvattingen als animisme en dynamisme opnieuw opduiken en waarin ook de magie weer zijn intrede doet via bv bottenkrakerij en magnetisme.

AD.IV.5.8. Leg het motto van Hume uit aan de hand van een voorbeeld.

AD.IV.5.9. Vanaf de Verlichting wordt binnen de intelligentia het aanvaarden van paranormale verschijnselen als een gevaarlijke vorm van wondergeloof bestreden.
-Terecht? Of is het mogelijk voor de para-wetenschap een eigen plaats op te eisen? Geef bij de behandeling van deze vraag vooral aan waar de problemen liggen.

AD.IV.5.10. Valt volgens jou de psychologie ook onder de para-wetenschap?

---

[a]Van belang zijn de experimenten die zijn gedaan op het gebied van psychokinese: men ontdekte dat er weliswaar heel kleine, maar significante verschillen optraden bij proefsituaties waarbij personen moesten proberen de kans te beïnvloeden van een toestel dat toevalsgetallen produceert. Maar de aandacht voor deze methode is de laatste jaren aan het teruglopen, omdat onduidelijk is of de proef zelf wel correct kan worden uitgevoerd.

Astrologie en mensenkennis.

Waar dient dan die zuivere beschrijving van de werkelijkheid toe als er geen enkele compensatie wordt gegeven? De astrologie dient als bezwering van de werkelijkheid door haar te noemen. Als zodanig kan zij gerekend worden tot de actoren van een halve vervreemding (of bevrijding). Deze hebben de taak de werkelijkheid te objectiveren zonder de misleiding aan te pakken. Een van die nominalistische technieken is welbekend: de literatuur, die in haar lagere vormen niet verder komt dan het noemen van het leven; de astrologie en de literatuur hebben dezelfde taak als 'vertraagde' instelling van de werkelijkheid: de astrologie *is* de literatuur van de kleinburgerlijke wereld.

Roland Barthes

Omdat de kwaliteitskranten er natuurlijk niet in voorzien en het ook weer zoiets is om er speciaal andere media voor aan te schaffen, heb ik het een tijdje met het weerbericht gedaan. Gewoon, doen alsof ze over mijn eigen leven gingen, de voorspellingen. Ik kan me moeiteloos verliezen in de symboliek van mistbanken, opklaringen en een enkel aardbevinkje in Zuid-Limburg, las mijn liefdesleven terug in termen als 'onstuimig' of 'uitzonderlijk zacht' en de deadlines op mijn werk in 'krachtige hogedrukgebieden'. Het weerbericht als horoscoop. ./.
Ach geef er toch aan toe. Horoscooprubrieken zijn *guilty pleasures*, bonbons voor de ziel: je weet nooit van te voren wat erin zit. Ze mogen dan vol onzin staan, ze zetten wel lekker aan tot nadenken over jezelf en anderen, ze zijn een geweldig gespreksonderwerp als je tijdens feestdagen niets anders weet, en ze leveren vooral een hoop plezier op.

Ellen de Bruin

Astrologie is een spirituele leer. Zij gaat uit van de kosmische werkelijkheid met haar tweedeling in micro- en macrowereld. Wat er boven gebeurt (en in de sterren staat geschreven), heeft zijn directe en onverbiddelijke weerslag op de aarde. Aard en toekomst van ieder ding zijn bepaald op het moment van zijn ontstaan. Daarmee liggen ook karakter en toekomstig gedrag onwrikbaar vast.
Astrologische geschriften zijn mythisch in methode en taalgebruik met het principium similia similibus (PSS) als basisbeginsel en een complexe symboliek als uitdrukkingsmiddel. Daarnaast wordt de wiskunde beschouwd als een goddelijke taal waarin de astrale verhoudingen - weerspiegeld in de horoscoop- worden beschreven. Astrologie is een occulte bron van kennis. Zij beroept zich op oeroude tradities en baseert zich op persoonlijke intuïtie.
Astrologie wordt een pseudo-wetenschap als zij er prat op gaat een wetenschap te zijn, terwijl zij zich tegelijkertijd niet aan de wetenschappelijke normen houdt. Je behoort bv de resultaten van astrotesten en van negatief statistisch materiaal ernstig te nemen. Maar dat doet men niet, integendeel men probeert op allerlei manieren de bewijslast te ontlopen door er bv tegen in te brengen dat astrologie in alle tijden en culturen heeft gewerkt, dat grote geleerden erin geloofden en dat mensen er zich bij het gebruik ervan welbevinden.
En de verkeerde uitkomsten? Die zijn onder meer te danken aan de menselijke beperktheid en aan de ingewikkelheid van het systeem. Maar *'wat als we door astrologische werken heen weinig waardering aantreffen voor samenhang, een schaamteloze ongevoeligheid voor bewijs, geen begrip voor een hiërarchie van oorzaken, gering respect voor de contextuele kracht van criteria, koppige onwillendheid een argument te volgen waar het er toe doet, sterke naïveteit als het gaat om de doelmatigheid van verklaringen enz? In dat geval denk ik dat we volstrekt gerechtvaardigd zijn om de astrologie als irrationeel te verwerpen*' (E.W.James).
De astrologie beweegt zich dus op de grens van pure subjectiviteit en objectivitet, van religie en van een wiskundige uitwerking aan de hand van de horoscoop.

IV.5.11. Als uitgangspunt voor deze opdracht geldt een driehoek die wordt gevormd door jouzelf (A), iemand die je erg goed kent (B) en iemand die je beiden goed kent (C). De laatste blijft zelf (voorlopig) buiten het project.
Neem van het gegeven aantal van 48 begrippen er vier die volgens jou kenmerkend zijn voor je eigen gedrag en karakter, doe daarna hetzelfde voor B en C. Dit via het aangeven van vier getallen, bv

A. 03.26.28.39
B. 03.28.44.46
C. 05.09.14.48

Lijst van begrippen

01. assertief	13. harmonieus	25. diplomatiek	37. religieus-intuïtief
02. grootmoedig	14. creatief	26. veranderlijk	38. op luxe ingesteld
03. hartstochtelijk	15 .tactloos	27. origineel	39. nieuwsgierig
04. impulsief	16. toegewijd	28. wraakzuchtig	40. kwetsbaar
05. moederlijk	17. praktisch	29. theoretisch	41. maatschappelijk betrokken
06. individualistisch	18. avontuurlijk	30. behoudend	42. hulpvaardig
07. serieus	19. gesloten	31. arrogant	43. gevoel voor schoonheid
08. rationeel	20. emotioneel	32. kritisch	44. een waas van mysterie om zich heen
09. sociaal	21. idealistisch	33. gevoelig	45. heersersmentaliteit
10. meegaand	22. ambitieus	34. spontaan	46. normatief (regels en normen)
11. oppervlakkig	23. te nauwgezet	35. zorgeloos	47. agressief
12. vlot	24. hardnekkig	36. besluiteloos	48. vlucht voor de realiteit

-Controleer de uitkomsten met de gegevens die passen bij de sterrenbeelden van de betrokkenen[a]. Bespreek het resultaat.

IV.5.12. Lees nu, onafhankelijk van elkaar, de volgende tien stellingen (Joel Johnson ea.).

Lijst van stellingen I

01. Je hebt er veel behoefte aan dat anderen je aardig vinden en bewonderen.
02. Soms twijfel je er ernstig aan of je wel de juiste beslissing hebt genomen.
03. Naar buiten toe heb je jezelf ondere controle, maar innerlijk neig je ertoe om je onzeker te voelen en te piekeren.
04. Je hebt nog veel meer mogelijkheden in je dan je op dit ogenblik benut.
05. Je beschouwt jezelf als een onafhankelijk denker en accepteert de beweringen van anderen niet zonder dat je er voldoernde bewijzen voor hebt.
06. Je hebt de neiging kritisch op jezelf te zijn.
07. Hoewel je enkele persoonlijke zwakheden hebt, slaag je er in het algemeen in om die te compenseren.
08. Soms ga je graag en gemakkelijk met mensen om, terwijl je je op andere tijden liever terugtrekt en je voor anderen afsluit.
09. Je hebt behoefte aan een zekere mate van verandering en afwisseling en raakt ontevreden wanneer je wordt belemmerd door restricties en beperkingen.
10. Je hebt ondervonden dat het onverstandig is om jezelf tegenover anderen teveel bloot te leggen.

- Welke van deze stellingen beantwoord je positief?

IV.5.13. - Geef nu aan welke van de *volgende* stellingen op B slaan en welke op C.

Lijst van stellingen II

01. Hij/zij heeft wel heel veel behoefte aan aandacht en bewondering.
02. Hij/zij is weinig doortastend bij het nemen van beslissingen.
03. Ondanks zijn/haar schijnbaar gedicideerde optreden, blijft hij/zij een twijfelaar en piekeraar.
04. Hi/zijj heeft veel meer mogelijkheden dan hij/zij nu benut.
05. Hi/zijj is een onafhankelijk en kritisch denker.
06. Hij/zij is zelf-kritisch.
07. Hij/zij weet haar zwakheden goed te compenseren.
08. Hij/zij heeft introverte en extraverte trekken.
09. Hij/zij is wispelturig en laat zich geen beperkingen en restricties opleggen.
10. Hij/zij geeft zich niet gemakkelijk bloot.

IV.5.14. Ga nu met je tweeën aan de hand van de resultaten uit de twee voorafgaande opdrachten in op de kernvraag of je jezelf beter kent dan anderen jou kennen. Het antwoord hierop is van groot belang voor de vraag of de astrologie ooit aan iemand kan tonen hoe hij in elkaar zit. Dit buiten de vraag om of zijzelf betrouwbare kennis voortbrengt.

---

[a]De ordening van de begrippen naar sterrenbeeld staat aan het einde van deze reeks opdrachten.

IV.5.15. Of het voor astrologen mogelijk is betrouwbare informatie te geven, kan op eenvoudige manier worden getoetst. Stel een lijst op van twintig eigenschappen die in astrologische handboeken worden toegekend aan een bepaald sterrenbeeld en leg haar voor aan mensen uit je omgeving. Je zult ontdekken dat de positieve uitkomsten gemiddeld liggen tussen zeven en dertien ja's. Bovendien zul je ontdekken dat de positieve afwijkingen (veertien ja's of meer) niet specifiek worden aangetroffen bij mensen die bij dit sterrenbeeld horen.

IV.5.16. Dit betekent dat antwoorden gegeven op zulke lijsten in het algemeen *binnen de statistische marge's van het toeval* blijven. Om dit laatste te toetsen kan je ook de volgende -willekeurige- vragenlijst uit de Reinaert-encyclopedie gebruiken. De uitslagen zullen gemiddeld liggen tussen zeven en dertien positieve antwoorden: de statistische marge.

Lijst van stellingen III

01. Je hebt blauwe ogen.
02. Je hebt een ouder zusje.
03. Je hebt zin een auto te kopen.
04. Je hebt al eens een operatie ondergaan.
05. Je zult een zeereis maken.
06. Je rookt niet.
07. Je spreekt een vreemde taal.
08. Je houdt niet van doorbakken vlees.
09. Je hebt het laatste Boeketboekje gelezen.
10. Je bezit een fototoestel.
11. Je bent weleens in het buitenland geweest.
12. Je hebt platvoeten.
13. Je hebt een jachtvergunning.
14. Je bent lid van een kerkgenootschap.
15. Je bent niet dertig jaar oud.
16. Je moeder heeft een ernstige ziekte gehad.
17. Je hebt weleens een kraslot gekocht.
18. Je brengt je vakantie de afgelopen vier jaar op dezelfde plaats door.
19. Je hebt je studie na een mislukking stopgezet.
20. Je bent getuigeni geweest van een belangrijke gebeurtenis.

IV.5.17. Geef na dit alles aan hoe astrologen dit soort redeneringen als volstrekt overbodig en niet ter zake zullen afwijzen.

Ordening naar sterrenbeeld:

01. Ram	01-04-34-47	07. Weegschaal	13-25-36-43
02. Stier	17-24-30-38	08. Schorpioen	03-19-28-44
03. Tweelingen	11-12-26-39	09. Boogschutter	15-18-21-35
04. Kreeft	05-20-33-40	10. Steenbok	07-22-41-46
05. Leeuw	02-14-31-45	11. Waterman	06-09-27-29
06. Maagd	08-23-32-42	12. Vissen	10-16-37-48

B. Ethiek

Teksten: ***1. Weaver, Statistische moraliteit, Exc.XVIII.4.1.4***
2. De ethisch-rationele code, 8.9.3..

IV.5.18. -Ben je van mening dat een wetenschapsman -onder het motto dat de natuurwetenschap waardevrij behoort te zijn- in volle vrijheid zijn eigen weg kan gaan? Mag hij alles publiceren? Mag hij iedere opdracht aanvaarden, en dat onder het mom dat zijn werk de wetenschap dient?

IV.5.19. -Hoe beoordeel je in dit verband het optreden van geleerden als Von Braun (V2's) en Oppenheimer (atoombom) gedurende WO II?

Weaver stelt dat de ontwikkeling van de technologie heeft geleid tot een nieuwe ethische problematiek die hij omschrijft als *statistische moraliteit*. In dit verband citeert hij Dostojewski's 'De Gebroeders Karamazov' (→ tekst 1).

IV.5.20. -Geef zelf antwoord op de vraag die aan Alyosha wordt gesteld.
-Wat vind je Alyosha's antwoord?

IV.5.21. -Is het beginsel van de statistische moraliteit in strijd met de ethisch-rationele code (→ tekst 2), die eist dat het belang van alle mensen moet worden gediend?

C. WTE

Tekst: ***De technologie, Exc.XVIII.***

Bijteksten: ***1. Sloterdijk, Exc.XVIII.2.3.2.***
2. Fukuayama kort, Exc.XXXIX.4.3.
3. Schwartz en Leyden, Exc.XVIII.2.4.2.

IV.5.22. *DISCUSSIE*

'Grote gevaren bedreigen de mensheid: overbevolking, gebrek aan voedsel en grondstoffen, oorlogen opgeroepen door een enorme bewapeningswedloop en gevoerd met alles verdelgende (ABC-)wapens. Wij moeten wel aannemen dat de geleerden gelijk zullen krijgen, die voorspellen dat de aarde vóór het jaar 2000 zal worden getroffen door fatale rampen.'
Een stelling in een voorloper van deze AD uit het jaar 1972, die mede werd opgeroepen door het 'Eerste rapport van de club van Rome'.

-Is deze stelling in het begin van de een en twintigste eeuw nog steeds van kracht, kun je de mensheid, en met name Het Westen, nog steeds kortzichtigheid verwijten of is er sprake van ongegrond doemdenken? Lees in dit verband de korte samenvattingen van de visies van Sloterdijk (→ bijtekst 1), Fukuyama (→ bijtekst 2), Schwartz en Leyden en Joy (→ bijtekst 3).

Technologie (→ tekst) is volgens sommigen van haar critici demonisch van aard (→ tekst 3.1) en gaat autonoom te werk. In dit verband wordt door Ellul gesteld dat zij geen ethische normen verdraagt. Anderen zullen tegenwerpen dat de technologie als instrument voor menselijk handelen neutraal is. Dit betekent dat zij gewoon is onderworpen aan een praktische, en daarmee ethische argumentatie.

IV.5.23. -Geef je visie, bv aan de hand van het gebruik van de computer.

De kritiek van Marcuse (→ tekst 3.3) ligt op een ander vlak dan die van Jünger en Ellul. Hij verzet zich niet tegen de technologische ontwikkelingen op zich, wel meent hij dat de pragmatische visie met haar instrumentele vorm van rationaliteit voorbijgaat aan een dieperliggende, ethische argumentatie. Blijkbaar veronderstelt het pragmatisme dat het WTE automatisch een betere wereld zal voortbrengen.

IV.5.24. -Bespreek Marcuse's kritiek en ga in op het alternatief dat hij biedt.
-Is zijn kritiek typisch het product van de jaren zestig van de vorige eeuw of heeft zij ook nu nog geldigheid?

Technologie en natuur worden vaak tegenover elkaar gesteld: de natuur wordt bedreigd en aangetast door het technologische handelen van de mensen. Dit is in de kern tegen- en onnatuurlijk.
Een stellingname die door Baird Callicott wordt bestreden: *'Mensenwerk is niet minder natuurlijk dan het werk van houtwormen of olifanten. Chicago is niet minder een natuurverschijnsel dan de 'Great Barrier Reef', een ruim onderzees appartementencomplex van koraal-poliepen, of de kalkneerslag die door talloze generaties van kalkvormende zeeorganismen werd gevormd. Als wij deel uitmaken van de natuur, dan zijn de transformaties die wij in de natuur teweegbrengen niet noodzakelijkerwijze vernietigend, maar, per definitie, tasten ze evenmin de natuurlijkheid van de natuur aan.'*

IV..5.25. -Bespreek deze vraagstelling en ga met name na of het *noodzakelijkerwijze* niet uit de stelling behoort te worden weggelaten omdat ze in de kern de redenering ondermijnt. Of zou een onderscheid tussen technologie en techniek een oplossing kunnen zijn?

D. Het milieu

Tekst: ***De milieuproblematiek: een pragmatische aanpak, 9.11.4 kader.***

Bijteksten:
1. ***Nut, 9.8.2.***
2. ***Nut en belang, 9.8.3.***
3. ***Waarde, 4.3.2.C.***
4. ***Waarden en behoeften, 8.0.2-3.***
5. ***Subjectivisme en relativisme, 10.6.6.***
6. ***Fascinatie, 10.6.5.4.***

In dit gedeelte staat het programma van Deep Ecology (1973) ter discussie, maar vooraf wordt eerst een fundamentele kwestie aan de orde gesteld. Dit aan de hand van een uitspraak van Anthony Giddens: *'Er heeft een een versnelling en verdieping plaatsgevonden van de menselijke beheersing van de natuur, direct verbonden met de globalisering van de sociale en economische activiteit. Het 'einde van de natuur' betekent dat de natuurlijke wereld voor een groot deel een 'gecreëerde omgeving' is geworden die bestaat uit menselijk gestructureerde systemen waarvan de bewegingskracht en dynamiek voortkomen uit sociaal georganiseerde kennisclaims eerder dan uit invloeden die losstaan van menselijke activiteit.'* De natuur is ingepakt en onderdeel geworden van een menselijk systeem van kennis en macht, dat in zichzelf bestaat en waarin de dingen naar elkaar verwijzen.

IV.5.26. Het groene hart van Holland: eerder een stadstuin dan een stukje zuivere, wilde natuur? Afrika één -puur en wild- natuurpark geschikt voor toeristische activiteiten?

Het programma van Deep Ecology (1973) werd opgesteld door Naess en Sessions en was bedoeld om de milieucrisis te bestrijden op grond van een nieuwe mentaliteit en houding tegenover mens, cultuur en natuur. Het omvat de volgende acht punten:

1. *De bloei van het menselijke en niet-menselijke leven op aarde heeft intrinsieke waarde.*
2. *Rijkdom en verscheidenheid van levensvormen zijn in zich waardevol en dragen bij aan de bloei van menselijk en niet-menselijk leven op aarde.*
3. *Mensen mogen deze rijkdom en verscheidenheid alleen verminderen ter wille van hun vitale behoeften.*
4. *Het huidige menselijke ingrijpen in de niet-menselijke wereld is buitensporig, en de situatie wordt snel slechter.*
5. *De bloei van menselijk leven en menselijke culturen is verenigbaar met een aanzienlijke vermindering van de menselijke bevolking. De bloei van niet-menselijk leven vereist zo'n vermindering.*
6. *Verandering van beleid is nodig om een veelbetekenende ('significante') verandering ten goede van de levensomstandigheden tot stand te brengen.*
7. *De ideologische verandering houdt in dat men levenskwaliteit -je verkeert in situaties van intrinsieke waarde- leert waarderen in plaats van vast te houden aan een hoge levensstandaard.*
8. *Zij die de vorige punten voor hun rekening nemen, hebben de plicht direct of indirect deel te nemen aan pogingen de noodzakelijke veranderingen te bewerkstelligen.*

Dit programma is niet alleen een reactie op de onverschilligheid die er bestaat (bestond) tegenover het milieuprobleem, maar vooral ook tegenover de meer pragmatische aanpak, die velen in deze tijd voorstaan.

IV.5.27. -Lees als illustratie van de gedachtenwereld van de Deep Ecology de gegeven gedeelten uit de toespraak van Seattle (→ tekst, kader) en ga vervolgens na met welke stellingen uit het programma van Deep Ecology je het eens bent.

-Analyseer de begrippen *vitale behoeften* (→ stelling 3) en *levenskwaliteit* (→ stelling 7), vergelijk ze beide met de begrippen *nut* en *belang* (→ bijteksten1-2).

-Lijkt het na de analyse niet verstandiger het begrip *intrinsieke waarde* (→ stellingen 1 en 7) te vervangen door *belang* en het begrip *levenskwaliteit* door *levensstandaard* (→ stelling 7)?
→ Bijteksten 3-4.

IV.5.28. -Zijn begrippen als respect en plicht in een milieu-ethiek onmisbaar of niet?

'De schoonheid van de natuur spruit voort uit een zelf-schepping die onafhankelijkheid (vrijheid) vereist van niet-natuurlijke (= culturele) invloed. Onze waardering van de schoonheid van de natuur is niet eenvoudig gericht op de directe zintuiglijke gewaarwording van het moment maar ook gezeefd door begrip voor en waardering van de scheppende krachten die dat moment voortbrengen in de geschiedenis van de natuur. Net zoals we wensen dat een kunstwerk origineel is -en het feitelijke resultaat van een kunstzinnig proces- wensen wij dat de schoonheid van de natuur authentiek is, het resultaat van enkel natuurlijke processen'.

Met deze uitspraak van Hargrove wordt een vraagstuk aangeroerd dat zijdelings verband houdt met de visie van Deep Ecology. Is de schoonheid die de natuur bij mensen oproept meer dan alleen maar een gevoel van esthetische ontroering (→ bijtekst 5) en fascinatie (→ bijtekst 6)? Hargrove meent van wel: natuurlijke schoonheid gaat meer in de kunstzinnige richting en bezit een authentiek, objectief en creatief karakter.

IV.5.29. -Analyseer Hargrove's uitspraak kritisch en geef aan waar het verband ligt met de Deep Ecology.

IV.5.30. -Mogen volgens jou ooit leven en geluk van mensen worden opgeofferd ter wille van de schoonheid van de natuur?

E. DIERETHIEK

Tekst: ***Dierethiek, 9.11.4. kader 3.4.***

Bijteksten ***1. Nut, 9.8.2.***
2. Nut en belang, 9.8.3.

In de discussie rond de dierethiek draait het vaak om de begrippen *recht, belang* en *zorg.*

Nu worden *rechten* geschonken en vastgelegd. Zij zijn geautoriseerd en berusten op een machtsverhouding. Rechten worden aan de keizer of aan de echtgenoot verleend door God, stadsrechten door de Keizer aan de burgers. Het idee over rechten komt dus voort uit het aristocratische denken, maar zij zijn na de Verlichting gedemocratiseerd: de mensheid in zijn geheel verleent via de VN rechten aan zichzelf en haar leden.
Rechten zijn altijd verbonden met een houding van eerbied en met plichtsgevoel: je moet je respectvol gedragen en je houden aan de gestelde regels anders raak je je rechten kwijt. Dieren vallen hier dus buiten. Zij kunnen bv niet als persoon voor het gerecht worden gedaagd.
Bij *belangen* worden nut en plezier afgewogen en op redelijke manier getoetst aan de gevolgen op langere termijn, zij behoren tot de privésfeer en worden door iemand persoonlijk in wisselende omstandigheden doordacht vastgesteld (→ bijteksten). Overdrachtelijk kun je in democratische zin een groep zien als een eenheid die haar belangen overdenkt en vastlegt.
Bij dieren is het in dit verband moeilijk om van belangen te spreken. Zij leven nog in een situatie waarin ook mensenkinderen verkeren en waar de verzorgers voorlopig de belangen van het kind vaststellen en dienen.
Nee, de weg langs belangen en rechten loopt dood. De oplossing zal in een andere richting moeten worden gezocht.
Nu staan binnen de westerse ethiek vanaf oude tijden twee fundamentele geboden centraal:

-Berokken de ander geen schade.
-Heb belangstelling voor en besteed zorg aan je medemensen.

Mensen zijn afhankelijk van hun verwanten en van de mensen in hun directe omgeving zoals vrienden, buren en dorpsgenoten. Zonder deze geboden zou samenleven onmogelijk worden. Iedereen is er gebaat bij dat beide geboden worden gehouden.
Menselijke zorg voor dieren kan vanuit deze principiële uitgangspunten worden uitgelegd en beoordeeld. Voor dieren die binnen de menselijke huishouding en bedrijfsvoering leven -lijkt het- moet zorg worden gegarandeerd. Je kan niets anders dan ze een lang leven toewensen buiten de hardheid en onverschilligheid van de natuur om, thuis, op de boerderij of (later) in een wijds dierenpark door mensen onderhouden. Als tegenprestatie geven zij melk en wol, zij helpen bij vervoer, amusement en sport. Geen spuitjes, geen slachtvee meer.

IV.5.31.
-Dus toch het vegetarisme? Of is er een compromis?
-En hoe staat het dan met jacht en visserij? Wel duif, hert en zwaardvis? Geldt het eerst gegeven gebod ook voor wezens die buiten de menselijke nabuurschap en afhankelijkheid vallen?
-Kunnen pijnlijke dierproeven binnen de medische research ethisch worden gerechtvaardigd?

AD.IV.6. DE GESCHIEDENIS

Tekst: ***Exc. XLV. Geschiedenis***

Bijteksten: ***Afrocentrisme, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.1.0n.***

IV.6.1. Positivisten stellen dat de geschiedenis als wetenschap waardenvrij is. Je kunt immers niet iets waarderen dat je niet los van die waarden hebt leren kennen: eerst de feiten, dan pas de waarden.
-Bespreek deze stelling.

IV.6.2. -Is geschiedenis meer een constructie dan een reconstructie van het verleden?

IV.6.3. Het gegeven dat historici hun twijfel uitten over de omvang van de holocaust en dat zij de bewijzen, die daarvoor werden aangevoerd, bekritiseerden, leidde tot een publieke rel van je welste.
-Terecht?
-Kan een discussie als deze voor de rechter worden uitgevochten (zoals gebeurde)?

IV.6.4. -Kan een Afrocentrist, die uit naam van de emancipatie gewoonweg leugens vertelt[a], zich verdedigen met de stelling dat er helemaal geen leugens over het verleden bestaan, omdat het binnen de geschiedenis alleen maar gaat om (waardengeladen) *interpretaties* van de beschikbare gegevens?

IV.6.5. *DISCUSSIE*

Na de inleidende vragen komt nu de centrale kwestie aan de orde: behoort de geschiedenis wel onder het kopje *kennis* thuis? En als zij kennis oplevert, is deze dan van belang voor een cultuur en voor het leven daarbinnen?
Analyseer de tekst en neem in de volgende overwegingen mee: je kunt je op de geschiedenis beroepen omdat zij in materiële en geestelijke vooruitgang laat zien, maar ook omdat je juist meent dat de historie iedere vooruitgang ontkent. Het communistische debacle, de holocaust, de huidige laat-moderne verwording tonen dat dit laatste voldoende aan. Conservatieven zullen dan ook benadrukken dat de geschiedenis je terugwijst naar de traditie als het grootste goed. Het heden van mensen ligt in zijn verleden besloten. Moderne mensen leven vanuit de toekomst, de geschiedenis bestaat voor hen eigenlijk niet (Scruton). Niet voor niets wordt geschiedenis door velen beschouwd als iets wetenswaardigs, maar niet als iets dat een bijdrage levert aan het begrip van de wereld.

---

[a]Men houdt bv vol dat Aristoteles al zijn wijsheid uit de vermaarde bibliotheek in het Egyptische Alexandrië (en daarmee uit Afrika) heeft gehaald terwijl het zeker is dat deze bibliotheek tijdens zijn leven nog niet bestond.

ANALYSE/DISCUSSIE V. HET MENSBEELD

AD.V.0. Inleiding

Mensen beschikken over een min of meer vastomlijnde voorstelling van en opvatting over zichzelf. Zij passen bepaalde karaktertrekken op zichzelf toe of juist niet, zij weten dat ze bepaalde gevoelens en emoties, wensen en verlangens hebben, dat zij doelen nastreven, dat zij zaken overwegen en beslissingen nemen.
In de psychologie (en vroeger in de filosofie) probeert men dit alles in kaart te brengen om er achter te komen hoe mensen in elkaar zitten en hoe zij tot hun gedragingen komen.

Het mensbeeld wordt voor een groot deel bepaald door de cultuur waar mensen opgroeien. In India wordt de mens traditioneel beschouwd als een wezen dat als ziel op doortocht is binnen een reeks van reïncarnaties ('het rad der wedergeboorten'), de christenen zien de mens als een wezen dat in zonde is gevallen en dat redding nodig heeft om in het hiernamaals aan de ellende te ontkomen, de humanist gelooft dat mensen redelijke personen zijn die in vrijheid en verantwoordelijkheid hun eigen weg moeten zoeken. Binnen de natuurwetenschap probeert men zich te ontdoen van alle culturele ballast en doet men onderzoek op genetisch, neuraal en gedragsmatig gebied.

Een van de belangrijkste vragen die in de moderne tijd opkomt is of mensen een unieke status bezitten binnen de natuur, of zij buiten hun verstandelijke vermogens ook over redelijke en intuïtieve vermogens beschikken.
Mensen zijn -dat staat vast- in staat op doordachte manier beslissingen te nemen over dat wat hun te doen staat: zij volgen niet zo maar al hun wensen en verlangens, maar plaatsen ze binnen een schema van doel en middel om vervolgens de meest voordelige en praktische manier oplossing te zoeken. Het inzicht wint het van directe opwellende lustgevoelens. Zelfbeheersing is in alle culturen een belangrijke deugd. Ouders leren kinderen niet snel boos te worden of opvliegend te zijn. De redelijkheid wint het van de emoties. Mensen zijn verstandelijke wezens, zij bezitten het verstand ('common sense') om de wereld doordacht, redelijk en met inzicht te ordenen.
Maar volgens veel filosofen is deze omschrijving te beperkt, mensen zijn juist meer: zij zijn geestelijk van aard en bezitten niet-fysische eigenschappen. Zo leert Plato dat de mens een ziel bezit, waarvan het hoogste deel de rede, de geest is. Deze voert samen met de wil het bevel over de begeerten.
Aristoteles stelt dat de ziel doelgericht de materie ordent. Zij doet dit op drie manieren: de plantaardige ziel uit zich in voeding, groei en voortplanting, de dierlijke ziel in lichamelijke bewegingen die worden opgeroepen door instincten en begeerten, de rationele ziel in redenering, logica en beschouwing.
Descartes tenslotte heeft een beslissende invloed gehad op de westerse cultuur met zijn opvatting dat de mens een puur rationeel wezen is: de geest als denkend wezen moet strikt worden onderscheiden van het lichaam, dat niets meer is dan een automaat (waar de geest op inwerkt).

De westerse filosofie en wetenschap beginnen hun onderzoekingen met een studie van de zichtbare, stoffelijke werkelijkheid. De vroege, Griekse natuurfilosofen zien het heelal als een levend geheel met zijn eigen opbouw, wetmatigheden en processen. Deze opvatting heeft grote invloed en wordt gedurende de gehele klassieke periode en de scholastiek tot zelfs in deze tijd verdedigd: het heelal -maar ook de aarde[a]- is levend, het is een organisme, begiftigd met intellect.
Kepler vervangt aan het einde van de ME dit biologische door een technisch (= mechanistisch) model: de natuur functioneert niet als een lichaam maar als een horloge. Deze visie mondt uit in de klassieke mechanica van Newton, waarin de bewegingen van het zonnestelsel in een aantal wiskundige wetten theoretisch worden vastgelegd.
Het nieuwe, mechanistische model wordt vervolgens ook van toepassing verklaard op levende wezens.

Zo stelt Descartes dat mensen als onderdeel van de natuur binnen de beschrijvingen van de mechanica vallen en lichamelijk als automaten moeten worden opgevat. Maar in zijn ogen zijn zij ook méér: zij onderscheiden zich van de dieren omdat zij geest bezitten. Mensen zijn bewuste en redelijk denkende wezens, die in staat zijn vrij en verantwoordelijk te handelen. Pas de geest maakt het mogelijk dat mensen echte culturele wezens zijn. De geest bestaat buiten het lichaam om en werkt in op het lichaam, dat als een

---

[a]Fechner: 'Zoals de ziel van ons lichaam alles weet wat er in het lichaam wordt geweten en méér dan elk van zijn delen, zo weet ook de aarde alles wat haar mensen en vissen weten, en méér dan elk van de wezens afzonderlijk.'

robot kan worden beschouwd.
La Mettrie trekt in zijn *L'Homme Machine (1747)* de lijn van Kepler, Newton en Descartes radicaal door en past het mechanistische model consequent toe op mensen. Er is één, zichtbare en stoffelijke wereld. Tot deze wereld behoort ook de geest. Tijdens een hoge koorts reageer ik verstandelijk anders dan in een gezonde en evenwichtige toestand. Indien iemand van jongs af geïsoleerd in een donkere kelder opgroeit, blijft hij geestelijk volkomen leeg. De mens is een levende machine met denkkracht. Deze werkt als een zelfstandig systeem dat van buiten af zintuiglijk wordt geprikkeld en dat deze prikkels systematisch verwerkt. Zonder zintuigen geen gedachten en denkbeelden. Het denken is een functie van de hersenen.
La Mettrie is een materialist: alles is stof. Hij beroept zich op de wetenschappelijke methode.[a] En daarmee is de toon gezet: is de mens louter lichaam of bezit hij meer?

In deze AD wordt een aantal filosofische kernproblemen behandeld dat traditioneel is gekoppeld aan een bepaald mensbeeld. Centraal staan de begrippen: ziel, droom, conditionering, beleving, emotie en gevoel, wil, verstand, rede, maar ook: de vraag naar de menselijke vrijheid en naar de kloof die er binnen de natuur zou kunnen bestaan tussen mensen en dieren. Maar allereerst de vraag hoe de mens in elkaar zit.

In moderne samenlevingen bestaat er groot aantal verschillende opvattingen over wat mensen zijn: je bent bv in zonde geboren, je bent een vrije en verantwoordelijke persoonlijkheid, je bent onderworpen aan instincten als agressie en machtswellust. Vanuit de godsdienst, het humanisme en een wetenschap als de biologie onderling wordt heel verschillend tegen mensen aangekeken. Voor de filosofie is dit een reden een onderzoek te doen naar de vooronderstellingen die achter de verschillende soorten van mensbeeld schuil gaan. Zijn mensen spirituele wezens of zijn zij alleen maar stoffelijk en kunnen zij daarom worden onderworpen aan wetenschappelijk onderzoek? Of is er misschien een tussenweg? Deze vraagstelling leidt in dit boek tot vijf mogelijkheden:

1. Mensen zijn een ziel, met hun lichaam als zetel of woning. Hun leven heeft een niet-aardse oorsprong.
2. Mensen zijn redelijke, geestelijke wezens. Hun kracht ligt in hun vermogen na te denken over de dingen.
3. Mensen zijn gedragssystemen, zij kunnen worden bestudeerd op grond van hun uiterlijk gedrag. Innerlijke ('psychische') processen zijn voor het onderzoek niet direct van belang omdat zij geen rol spelen bij het ontstaan van gedrag.
4. Juist het innerlijk leven ('psyche') is kenmerkend voor mensen: zij denken, voelen en willen. De psyche stuurt het gedrag. Zij is onstoffelijk ('niet-fysisch') van aard.
5. Mensen zijn net als dieren in de kern onderworpen aan driftmatige, onbewust mechanismen ('instincten').

De ziel, de rede ('geest'), de psyche, het gedrag en het instinct: zij beheersen de discussies over de mens in de moderne tijd.

V.0.1 -Geef bij ieder van de vijf mogelijkheden een voorbeeld waaruit blijkt dat de gegeven opvatting het naar jouw mening bij het rechte einde heeft. Bespreek de uitkomsten.

---

[a]Het gedeelte over Descartes en La Mettrie is een citaat uit KCF.3.2.1. In het algemeen is voor dit onderwerp geheel KCF.3 van belang. Voor de klassiek-moderne kijk op de mens (Descartes, Hume, Kant) → 6.3-7.

AD.V.1. Droom en onbewuste

A. Inleiding

In deze AD gaat het in de kern om de vraag welke plaats mensen in het heelal, in de natuur en in de samenleving innemen. Aan de hand van een aantal mensbeelden wordt ingegaan op de veronderstellingen en de vormen van argumentatie die de discussies over deze vraag binnen wetenschap en filosofie beheersen.
Als eerste stap een analyse van de droom, omdat de denkbeelden daarover sterk samenhangen met het beeld dat mensen van zichzelf hebben. Door deze aanpak krijg je op indirecte, maar herkenbare wijze vat op het onderwerp. Vervolgens komt het mensbeeld van Freud ('de psycho-analyse') en van Jung ('de analytische psychologie') aan de orde.

B. De eerste opvattingen over de droom

(1) Vanaf oude tijden zijn dromen voor mensen een raadselachtig, wonderbaarlijk en soms zelfs angstaanjagend verschijnsel geweest. Er bestaat gedurende de slaap blijkbaar een tweede werkelijkheid waar de ziel wordt binnen gevoerd en waar zij van alles meemaakt.

De gebeurtenissen in een droom zijn voor primitieven vaak zo levensecht dat mensen worden schuldig verklaard voor (wan)daden die zij in andermans droom hebben bedreven.

Bovendien lijkt het er dikwijls sterk op dat er in de droom een boodschap ligt opgesloten die voor de dromer van belang is. Zo'n boodschap komt vaak uit de wereld van goden en geesten en eist een uitleg. Dit gebeurt door magiërs, via orakels en in droomboeken. Ook worden er methoden ontwikkeld om boze dromen en nachtmerries af te weren.

(2) Pas binnen de Griekse filosofie gaat men inzien dat dromen niet afkomstig zijn uit een goddelijke wereld, maar dat ze de werkelijkheid weerspiegelen (Plato), terug gaan op gewone alledaagse zintuiglijke nawerkingen (Aristoteles) of op lustgevoelens die immoreel van aard zijn (Plato). Aristoteles suggereert bovendien dat je in een droom kunt weten wat in de alledaagse werkelijkheid aan je aandacht ontsnapt, zoals een beginnende ziekte.

C. Freud en Jung

In de moderne tijd nemen de opvattingen van Freud en Jung over de functie en betekenis van dromen een belangrijke plaats in.

(1) Freud vat de droom in de eerste plaats op als een vervulling van alledaagse wensen en verlangens: je krijgt aandacht, wordt rijk, ontmoet de ideale jongen. Maar bovendien meent hij dat dromen altijd een sexuele ondertoon hebben: zijn gaan altijd terug op verdrongen, kinderlijk-sexuele wensen. Dat dit niet direct duidelijk wordt komt doordat mensen in hun dromen hun verlangens vermommen. De aandacht wordt verplaatst bv door de diep gewenste moord op je vader[a] te vervangen door de moord van een vriend op een gehate leraar. De boodschap wordt ook verborgen door het droomverhaal te verdichten: het wordt verteld in beelden ('symbolen') die de inhoud beknopt en als een raadsel samenvatten: '*Tussen twee prachtige paleizen staat, iets achteraf een klein huis waarvan de deuren gesloten zijn. Mijn vrouw neemt mij mee de straat in tot het kleine huis, duwt de voordeur open en ik stap rustig en zonder moeite een binnenruimte in die schuin naar boven loopt.*' Het huis doet de dromer denken aan een plek in Praag waar hij een meisje heeft ontmoet dat hij graag van achteren had geneukt.[b] De inhoud van deze droom is dus openlijk (Praag) én bedekt (de overspelige, sexuele wens). Dit principe geldt voor iedere droom: zij is manifest én latent.

---

[a]Het Oedipus-complex: de jongen verlangt sexueel naar zijn moeder en is jaloers op zijn vader (en wil hem zelfs doden).

[b]Let op de verplaatsing van vrouw naar meisje!

De oorzaak van al deze droomarbeid ligt dus in verborgen en verboden wensen die grote spanningen oproepen. Haar functie is om instinctieve spanningen in goede banen te leiden. De dromer kan dan rustig slapen.

→ Freud: KCF 3.4.2.

(2) Jung ziet de droom als een opening naar het volle, onbewuste leven waar de verborgen en verdrongen aspecten van onze persoonlijkheid liggen opgeslagen in de vorm van symbolen ('archetypen'): de macho vindt er zijn tedere, 'vrouwelijke' kanten terug, het schuchtere schoolmeisje haar verborgen verlangens naar avontuur en verleidelijkheid. De droom geeft richting aan je leven, zij vertelt je wat je ontbreekt, waar je te eenzijdig mee bezig bent en waar je moreel tekort bent geschoten. De droom vult het vaak verstarde leven van alledag aan en toont je wegen die meer in overeenstemming zijn met je verborgen, onbewuste idealen. De droom als compensatie.

→ De droom bij Jung, Exc.VIII.3.3.1.

In dit verband nu een droom van de oudere Freud: *Ik ga in een zeer onvolledig tenue uit een huis op de onderste verdieping via de trap naar een hogere. Daarbij spring ik iedere keer over drie treden heen en verheug me dat ik zo flink trappen kan bestijgen. Plotseling zie ik dat een dienstmeisje de trap af en me dus tegemoet komt. Ik schaam me, wil me haasten, en nu treedt er een geremdheid op, ik kleef aan de trede vast en kom niet van de plaats.*

V.1.1. -Analyseer deze droom en leg haar uit op grond van Freuds eigen model van de wensvervullingen en van Jungs compensatie-model. Gebruik als het kan een boek of lijst met (droom)-symbolen.
-Welke waarde ken je toe aan beide modellen. Verschillen ze veel van het primitieve opvattingen over dromen?

V.1.2. -Bestudeer een artikel waarin de psycho-analyse met haar theoretische achtergronden wordt uiteengezet. Zet het naast een artikel over Jungs analytische psychologie. Onder streep uit beide de belangrijkste (vooronder)stellingen, vergelijk ze en geef je commentaar. Maak vooral duidelijk welke rol het onbewuste en het instinctmatige in beide theorieën spelen.

→ Het onbewuste als pseudo-wetenschappelijk begrip: AD.IV.5.

V.1.3. Geef een psycho-analytische interpretatie van Leonardo's schilderij *De Heilige Maagd van de rotsen.* Dit staat afgebeeld in 10.2.3.4.

D. De wetenschappelijke benadering van de droom

(1) Het is ook mogelijk de droom op wetenschappelijke manier te beschouwen als een zuiver lichamelijk verschijnsel waaraan je geen enkele betekenis behoeft te toe te kennen. Volgens Jouvet heeft de neurofysioloog die het droomverschijnsel bestudeert geen enkele oorzaak of functie tot zijn beschikking. Men weet iets over duur van dromen en over aantal ervan per nacht, maar daar kan men verder niets mee beginnen. En als er ooit een oorzaak wordt gevonden van de droom, dan zal blijken dat deze verscheiden en complex is.
Tenslotte: de wetenschap weet zelfs nog steeds niet waarom mensen eigenlijk slapen.[a]

Dromen zijn kenmerkend voor warmbloedigen: de vogels en zoogdieren. De duur van de perioden, waarin wordt gedroomd, is afhankelijk van lichaamsgewicht en stofwisselingsprocessen. Dromen zijn een lichamelijk, motorisch proces dat wordt geactiveerd in de Pons, waarbij tegelijkertijd op toevallige manier zintuiglijke gebieden worden geprikkeld. Verrassend is een onderzoek van Sastre. Deze slaagde er in bij katten de spierverlamming ('spieratonie'), die tijdens dromen optreedt, kunstmatig op te heffen. Met als

[a]Men denkt dat gedurende de slaap bepaalde opslagplaatsen in de hersenen worden hersteld. Bovendien lijkt het erop dat slaap het evenwicht in het systeem bevordert en de immuniteitsfunctie kans geeft zich beter op haar taak te richten. De kern ligt dan in het veilig stellen van informatie en het zuinig omgaan met energie.

resultaat dat de katten tijdens hun dromen ieder op eigen manier allerlei voor katten kenmerkende bewegingen gingen maken.

(2) Bij mensen begint het dromen negentig minuten na het inslapen. De hersenactiviteiten benaderen de waaktoestand, de aandacht wordt verscherpt, het lichaam verslapt ('atonie'), mannen krijgen een erectie, de oogleden bewegen snel ('rapid eye movement'). Technisch spreekt men van REM-slaap of paradoxale slaap.
De REM-slaap duurt 20 minuten en treedt vijfmaal per nacht op, iedere keer na een periode van een diepe slaap van negentig minuten[a]. Tijdens deze fase ben je je nergens van bewust (Jouvet: 'ik weet niet dat ik slaap'), hoewel je wel droomt, maar deze weinige droomactiviteiten liggen dichter bij een thema of gedachtenflard dan bij droomverhalen. Zij zijn eerder een eerste aanzet tot dromen. Dromen tijdens de REM-slaap hebben vaak een verloop en tonen een samenhang. Droomsequenties kunnen zich zelfs uitstrekken over drie of meer perioden van de REM-slaap.
Tijdens sommige dromen weet je dat je droomt ('heldere dromen'). Bovendien kun je dit kenbaar maken. Dit betekent dat dromen met denken gepaard gaat. Soms ben je tijdens je dromen er zeker van dat je niet droomt: je reageert alsof je wakker bent. Wordt iemand tijdens de REM-slaap gewekt, dan kan hij zijn dromen zeer nauwkeurig beschrijven.

(3) Wat maakt de toevallige zintuiglijke prikkels tot een verhaal: gebeurt dit aan de hand van vaste primitieve patronen, die dan verwijzen naar bepaalde vormen van kennisverwerking die vastliggen in de hersenen of knoopt de dromer zelf het zintuiglijk materiaal aan elkaar tot een soort verhaal? Het lijkt er sterk op dat inhoudelijk de chaotische zintuiglijke indrukken (achteraf?) zo goed en zo kwaad mogelijk tot een verhaal worden verbonden, een verhaal met al zijn ongerijmdheid, onsamenhangendheid en vaagheid. Zo'n verhaal is zonder betekenis, haar associaties zijn opgedrongen, haar verhaalstructuur geeft geen enkele verwijzing naar de z.g. dieperliggende cognitieve aspecten van de menselijke geest (haar zelforganisatie). De REM-slaap als neuraal proces, de droom als bijkomstige beleving, en dat is het.

(4) Niet dat er binnen de wetenschap geen hypothesen zijn opgesteld om de aanwezigheid van dromen te verklaren. Verrassend bv is de vooronderstelling van Jouvet dat de droom dienst doet als een herhaalde programmering van sommige genetische programma's die allerlei psychische en geestelijke kenmerken vertegenwoordigen. Dit naar aanleiding van het experiment van Sastre. Zo kan worden verklaard waarom eeneiige tweelingen die los van elkaar worden opgevoed toch zo op elkaar lijken. Conventioneler is de theorie van Crick en Mitchison. Zij menen dat dromen er voor zorgen dat het hersenschors als informatiesysteem niet overbelast raakt. Zij zijn er om bepaalde storende of verkeerde informatie uit te schakelen: we dromen om te vergeten. De droom zuivert de geest. Het probleem is alleen dat sommige mensen, die bepaalde medicijnen krijgen toegediend, maandenlang niet dromen zonder er ogenschijnlijk ook maar enige last van te hebben. Belangwekkend is ook dat dolfijnen tijdens de slaap om de beurt één hersenhelft gebruiken en geen 'droom'-toestand kennen.

Binnen de neurofysiologie overheerst de mening dat de droombeelden toevallig ontstaan als het neveneffect van louter biochemische processen in de hersenen. Betekenis krijgen zij alleen omdat de verteller achteraf de beelden aan elkaar knoopt en zo de zinloze chaos nog ietwat ordent. Daarmee worden niet alleen de theorieën als die van Freud en Jung weerlegd, maar ook de diep gewortelde opvattingen van primitieven en romantici.

V.1.4. -Terecht? Moet je het *weerlegd* niet vervangen door *tegengesproken* om zo de discussie open te houden?

---

[a]Deze periode wordt ook wel de niet-REM-slaap (NREM) genoemd en wordt gekenmerkt door zeer rustige bewegingen van de hersengolven ('slow wave').

E. Droom en werkelijkheid

V.1.4. -Slaap en droom doen me er aan twijfelen of de dagelijkse wereld wel bestaat.Ook het leven van alledag zou wel eens een droom, een illusie kunnen zijn.
Descartes, die deze vraagstelling naar voren brengt, reageert zelf negatief en ontkent dat er een parallel bestaat tussen droom en werkelijkheid: dromen vormen in ons geheugen immers geen samenhangend en geordend geheel. En dat is met gebeurtenissen uit ons dagelijks leven wel het geval. Heeft hij gelijk?

AD.V.2. De ziel

Teksten: ***1. Het religieuze mensbeeld, 8.1.3.***
2. Plato, Het wezen van de ziel, Exc.XI.2.2.2
3. Plato, De functies van de ziel, Exc.XX.1.3.1.
4. Plato's idealisme, 6.1.2.
5. Aristoteles, De ziel als entelechie, 8.1.3.
6. Aristoteles, Kwalitatieve wetenschap, 7.0.3 3.
7. New Age, EXC.XXXIX.5.0.

A. De primitieve visie

Er zijn twee zaken die primitieve mensen bijzonder hebben verbaasd en verontrust:

-Een dood lichaam dat is verstijfd en waaruit het leven is weggetrokken.
-Het verschijnsel van droom, hallucinatie en extase waaruit blijkt dat er iets is dat het lichaam kan verlaten.

Om het doodgaan te verklaren ontwikkelt zich het denkbeeld van de **levensziel**: in het lichaam bevinden zich één of meer levenskrachten die de beweging aanzetten en die zich manifesteren in bv het hart, de fallus, het bloed, het speeksel, de adem en/of de pols. Deze zielen verlaten het lichaam bij het sterven.
Daarnaast bestaat er een tweede ziel: de **droomziel.** Deze bezit de mogelijkheid in vrijheid buiten het lichaam zwerftochten te maken en allerlei vaak vreemde, maar ook angstaanjagende avonturen te beleven. Deze ziel kan zich manifesteren in de vorm van een doorzichtige mens, een mensje, een tijger, een slang, een vogel, een vlinder, een muis, maar ook als vuur of als een vonk. Komt de droomziel niet terug, dan sterft de mens. Zijn ziel kan dan nog korte tijd als schim voortleven in de onderwereld. Van onsterfelijkheid is geen sprake.
In latere tijden komen beide denkbeelden samen: levensziel en droomziel gaan op in één ziel. Deze wordt gelijkgesteld aan de adem en bestaat uit verfijnde (ziele)stof.
Zij wordt tenslotte de manifestatie van de persoonlijkheid met haar (zelf)bewustzijn en met haar individuele trekken: de **ik-ziel**.[a]

In het Oude Testament betekent nèfesj ademtocht en wordt het het woord voor de levenskracht die bv in het bloed kan zetelen en die het lichaam bij het sterven verlaat. Later krijgt het begrip een psychologische betekenis: begeerte, vreugde en verdriet, maar ook gesprekken in jezelf zijn uitingen van de nèfesj. De ik-ziel ontstaat.
Bij de Grieken eenzelfde soort ontwikkeling. Het begrip psychè ('levensadem') betekent eerst levensziel, maar krijgt daarna ook een meer omvattende betekenis. Bovendien wordt de ziel meer en meer losgemaakt van het lichaam en er tegenover geplaatst. Plato ontdoet haar tenslotte van alle alledaagse voorstellingen, maakt haar geheel onstoffelijk en kent haar onsterfelijkheid toe. De ik-ziel ('thumos') staat los van deze ontwikkeling, heeft een eigen bestaan en gaat met het sterven verloren.

Zielen worden in primitieve culturen tot zelfstandige wezens gemaakt, die een eigen leven gaan leiden. Je ziet ze na de dood immers nog voor je en komt ze tegen in je dromen. Dit voortbestaan kan voor de mens bedreigend zijn: de zielen van overlevenden zijn vaak jaloers en uit op wraak. Ziekten en bezetenheid zijn het gevolg. Daarom de gewoonte om de zielen via grafriten te sussen en tevreden te stellen .
Later gaan eerbied en zorg overheersen. De voorouders geven vanuit de onderwereld hun krachten ('mana') aan hun nakomelingen en verwachten van hun kant een goede verzorging, bv in de vorm van voedsel en drank.

---

[a]Hick omschrijft het begrip ziel dan ook in deze trant: 'Spreken over de mens als ziel is mythologisch spreken, maar dan op een manier die stuit op belangrijke praktische houdingen en praktijken. De mythe van de ziel drukt het geloof uit in de intrinsieke waarde van het menselijke individu als een doel in zichzelf.'

Men kan de ontwikkeling van zielsopvattingen bij primitieve culturen beschouwen als weldoordachte hypothesen, die gebaseerd zijn op directe ervaringen: droom, extase en sterven geven aanleiding aan te nemen dat er een beginsel is dat het lichaam kan verlaten (Tylor). En nu deze hypothesen door de feiten zijn achterhaald, lijkt het vanzelfsprekend om het begrip ziel te laten vallen.
Maar je kunt ook stellen dat deze ontwikkeling juist op een ontdekkingstocht lijkt: stap voor stap zijn mensen erachter gekomen dat er naast de lichamelijke ook een menselijke, spirituele wereld ligt: een wereld die niet van deze wereld is. Of zoals Spengler het formuleert: *'Het woord ziel geeft de hogere mens een gevoel van zijn innerlijk bestaan, afgescheiden van al het werkelijke en gewordene, een zeer bepaald gevoel van de geheimste en eigenste mogelijkheden van zijn leven, zijn lot, zijn geschiedenis. Het is in de talen van alle culturen van oudsher een teken waarin wordt samengevat wat niet wereld is..'*

V.2.1. -Geef je visie.

Binnen de westerse filosofische traditie wordt de ziel door een aantal belangrijke filosofen beschouwd als het voornaamste principe van hun leer. Toch verschillen de opvattingen erover aanzienlijk (Plato, Aristoteles). Filosofische bespiegelingen op dit gebied gaan, zoals bleek, terug op of zijn een beschouwing over het zielsbegrip zoals zich dat in primitieve en hoger ontwikkelde beschavingen heeft ontwikkeld in de vorm van animisme.
Om een idee te krijgen wat je onder een ziel moet verstaan is het dus nodig om de godsdienst-historische en filosofische ontwikkelingen te bestuderen. Hiernaast moet kritisch worden ingegaan op de argumenten die worden aangevoerd om het bestaan van de ziel te ondersteunen: herinneringen aan een vorig bestaan, bijna-dood-ervaringen en spiritisme. Pas dan kan je enig inzicht krijgen in de materie en kan je een visie ontwikkelen die recht doet aan de ziel als persoonlijk levensprincipe én aan de ziel als kosmisch beginsel (→ teksten 2 en 5).

V.2.2. -Ga op grond van het bovenstaande in op de vraag of er argumenten zijn om het zielsbegrip ernstig te nemen. Gun daarbij alle 'geheime leren' ('gnosis') hun geheim en laat ze links liggen. Het is juist de grote verdienste van Plato en Aristoteles dat zij dit onderwerp in alle openheid en in alle redelijkheid aan de orde stellen zonder enig beroep op welke duistere, gevoelsmatige autoriteit ook. Filosofie eist argumentatie, geen slaafs geloof.

B. De moderne tijd

Ook in deze tijd bestaat er nog een diepgeworteld geloof in het bestaan van de ziel. Denk aan de antroposofie en aan New Age (→ tekst 7).

V.2.3. -Doe een onderzoek naar de wijze waarop bij de antroposofie en/of bij New Age het zielsbegrip wordt gerechtvaardigd: zet de argumenten op een rijtje, beoordeel ze en geef je conclusie.

AD.V.3. Het verschil tussen dieren en mensen

A. Een kloof?

Teksten: ***1. De specifieke positie van de mens, KCF.3.3.1.***
2. Koko en Kanzi, KCF.3.3.2.

In de westerse traditie worden mensen vaak van dieren onderscheiden omdat zij geest bezitten: zij zijn redelijke wezens met specifieke kenmerken (→ tekst 1). Dit gegeven verheft hen boven de natuur (Descartes).

V.3.1. -Ga voor jezelf na op welke punten er een werkelijk verschil bestaat tussen mensen en hun naaste verwanten binnen het dierenrijk (→ tekst 2): wat kunnen mensen wat mensapen als gorilla's en chimps niet kunnen?
-Denk je dat de verschillen zo groot zijn dat er sprake is van een kloof?

B. Taal

Teksten: ***1. Noam Chomsky, De universele grammatica, 4.1.3B.***
2. De unieke positie van de mens. Chomsky, KCF.3.3.3.
3. Het ontstaan van de taal, 4.3.0.

Chomsky is van mening dat taal door mensen niet langzamerhand wordt aangeleerd (→ tekst 3), maar dat zij reeds van tevoren in de menselijke geest als dieptestructuur aanwezig is (→ tekst 1). Daarom kunnen alleen mensen taal gebruiken. Zij nemen een unieke positie in binnen de natuur (→ tekst 2). Zijn tegenstanders menen dat ook dieren in staat zijn betekenisvol te spreken. De voorbeelden van Koko en Kanzi geven dit volgens hen overduidelijk aan. En daaruit volgt zonneklaar dat mensen binnen de natuur geen unieke positie innemen.

V.3.2. - Zet de argumenten van beide zijden op een rijtje en trek je conclusie.

AD.V.4. De gedragswetenschap en haar critici

A. Inleiding. Zelfkennis

Mensen zijn wezens die nadenken, gevoelens hebben en emoties uiten en een wil bezitten die hun in staat stelt in vrijheid zelf hun beslissingen te nemen. Zij worden gekenmerkt door een rijk innerlijk leven dat de grondslag is van hun uiterlijke bestaan. Zo het oordeel van zeer veel psychologen en filosofen. Hun tegenstanders ontkennen niet dat mensen een belevingswereld bezitten, maar stellen wel dat deze niet meer is dan een epifenomenon: zij heeft geen invloed op het gedrag, maar begeleidt het enkel, zoals je ook de gebeurtenissen om je heen meemaakt. Mensen zijn nu eenmaal in alle opzichten opgenomen in de wereld en worden geheel door hun omgeving beheerst. Zo de gedragswetenschap. In dit gedeelte haar opvattingen.

V.4.1. -Denk je dat je jezelf leert kennen doordat anderen je vertellen wie en wat je bent of meen je dat zelfkennis juist tot stand komt door je je in jezelf te keren en je in jezelf te verdiepen?

B. Conditionering

Teksten:
1. Conditionering, 4.1.0.
2. Agressie: een menselijk kenmerk?, KCF.3.5.3 kader.
3. Opmerkingen over intelligentie: KCF.6.5.2.4 (noten).
4. Het nature-nurture debat, Exc.XLVII.
5. De verschillen tussen mannen en vrouwen, Exc.XLVI.

(1) Ratten kun je gemakkelijk leren te reageren op signalen die aangeven dat zij met het overhalen van een hendeltje hun eten of drinken kunnen krijgen. Hetzelfde zie je bij mensen: zij maken om een uur of één de deur van de koelkast open om hun lunch te kunnen klaarmaken.
Kippen kan in korte tijd worden geleerd aan de lopende band flessen te selecteren: ze worden beloond met enige korreltjes maïs na iedere juiste keuze die ze hadden gedaan ('Die fles is halfvol', 'Dat etiket zit scheef', 'Daar is een scherfje van af'). Beloningen sturen het gedrag. Zij zijn bij mensen vooral gebaseerd op aandacht en waardering.
Dieren en mensen leren ook negatieve ('aversieve') prikkels te ontlopen: een boom als bescherming tegen de zon, een hut tegen de regen.

(2) De conditionering is gebaseerd op de positieve versterking ('reinforcement') van toevallig gedrag. Een rat wordt in een kooi gezet. In de kooi is een hendeltje aangebracht. Wordt dit ingedrukt dan valt er een brokje eten in een voedselbakje. Bij zijn tocht door de kooi zal de rat op een bepaald ogenblik het hendeltje toevallig raken en zo eten krijgen. Dit gebeurt ook een tweede keer. De derde of vierde keer heeft de rat de samenhang van hendeltje en voedsel door en weet hij hoe hij aan voedsel moet komen: zijn gedrag wordt een gewoonte op grond van de versterking die zijn gedrag ondervindt.
Hetzelfde gebeurt in negatieve situaties: als een rat in kooi wordt geplaatst die licht onder stroom staat, zal hij in drie of vier keer leren via een hendeltje de stroom uit te schakelen.

V.4.2. -Duiven kun je, zoals Skinner heeft laten zien, gemakkelijk leren een partijtje tafeltennis te spelen. Op dezelfde wijze zie je tennissers wedstrijden spelen: ze worden beloond door punten (// maïskorrels) en door applaus. Hoever gaat deze overeenkomst?

(3) Gedrag kan ook worden gestuurd door negatieve versterkers als pijn en straf. Maar deze methode is op den duur niet effectief omdat je altijd zult proberen onder de negatieve versterking uit te komen. Toch worden juist binnen opvoeding en onderwijs negatieve versterkers vaak gebruikt in een poging kinderen iets aan te leren.

(4) Behavioristen menen dat het meeste gedrag van mensen wordt geconditioneerd: alledaags gedrag als regelmatig de afwas doen, maar ook bv agressief en intelligent gedrag. Zij stellen nurture tegenover nature. Dit laatste standpunt gaat er vanuit dat het grootste deel van het gedrag genetisch van aard is. Zo krijgen mensen bij hun geboorte bv hun karakter en hun specifieke rol van man of vrouw mee.

V.4.3. -Ga aan de hand van een literatuuronderzoek na of de gedragswetenschap gelijk heeft als zij stelt dat agressie een kwestie is van opvoeding en niet van aangeboren neigingen. Zie ook teksten 2 en 4.

V.4.4. -Ga aan de hand van een literatuuronderzoek na of de gedragswetenschap gelijk heeft als zij stelt dat intelligentie een kwestie is van opvoeding en niet van aangeboren neigingen. Zie ook tekst 3.

V.4.5. -Bestudeer literatuur uit de neurofysiologische en sociobiologische hoek over de veronderstelde aangeboren verschillen tussen man en vrouw. Geef je oordeel. Zie ook tekst 5.

C. Emoties

Tekst: Gevoel en emotie, Exc.XIV.

Binnen de psychologie wordt het als vanzelfsprekend aangenomen dat mensen handelen vanuit innerlijke motieven. Zij doen bv iets uit angst, blijdschap of jaloezie. Binnen de gedragswetenschap vindt men deze opvatting onwaarschijnlijk: men moet dan immers aannemen dat er niet-lichamelijke ('niet-fysische') oorzaken zijn van gedrag.[a] Bovendien is een begrip als angst niet op een eenvoudige manier te omschrijven. Zij is altijd betrokken op een situatie die men eens heeft meegemaakt, zij is geconditioneerd. Deze situatie roept nog steeds sterk lichamelijke reacties op, ook wanneer zij innerlijk nogmaals wordt meegemaakt enoverdacht. Men spreekt van de emotie angst.

Jonge kinderen zijn niet van nature bang voor honden of voor spinnen. Als zij niet worden gewaarschuwd benaderen zij zonder aarzeling zelfs grote honden en willen ze aaien. Pas als een hond op een keer onverwacht heftig uitvalt of bijt, zal een jong kind de volgende keer hebben geleerd wat er kan gebeuren, het zal als het een hond ziet schrikken en hard weglopen. Er is sprake van een emotie, een *toestand* waarin men lichamelijk in opwinding geraakt en gepaste maatregelen kan nemen.
Pas als moeders, zusjes of buurmeisjes iedere keer in paniek en vol afgrijzen hun afkeer laten blijken van iedere spin die ze zien, zal de angst naar anderen, vooral jonge kinderen, kunnen overslaan en zullen ook dezen leren emotioneel, dus vol opwinding te reageren bij het zien van deze insecten. Of zelfs als ze ze innerlijk voor zich zien en ze hun griezeligheid beleven.[b]

V.4.6. *DISCUSSIE*

-Bespreek deze visie op emoties door een analyse te geven van jaloezie als een aangeboren karaktertrek.

Emoties, stelt Karin Spaink, kunnen niet bestaan buiten het denken om: *'Letterlijk niet: pas als je weet hebt van hun naam, hun duiding, hun origine worden ze begrijpbaar, vertelbaar, overdraagbaar en kun je erop reageren. Zonder bemiddeling van de taal, oftewel zonder verstand en intellect raken emoties teruggesnoeid tot ontroostbaar verdriet, kinderlijk gebrabbel of idioot imbeciel gegiechel. Het enige dat de gruwel van een huilende zuigeling evenaart, is de beate, stupide grijns van de dronkelap die door alcohol gereduceerd is geraakt tot gewauwel en de onthutsende verwarring van de afasie-patiënt. Taal is onmisbaar voor het gevoel.'*

V.4.7. -Hoe beoordeel je de stelling dat een emotie buiten woorden om eigenlijk niet bestaat? Neen weer jaloezie als voorbeeld.

---

[a]Een emotie zou pas natuurlijk zijn als alle mensen, in alle omstandigheden op bepaalde kleuren, vormen, gebaren, geluiden en geuren -afzonderlijk of in samenhang- fysiek en psychisch hetzelfde zouden reageren. Hiervan is nog geen bewijs gevonden. Vanuit de sociobiologie wordt anders geredeneerd. Een emotie als jaloezie is een evolutionaire aanpassing. Mannen die zwaar jaloers zijn hebben een grotere kans op nakomelingen. Hij zorgt er zo voor dat zijn vrouw niet vreemd kan gaan, geen kinderen krijgt van een ander, kinderen waar hij dan voor moet zorgen. Zo David Buss.

[b]Mensen hebben een innerlijke belevingswereld. Hierin halen zij herinneringen op, maken bepaalde gebeurtenissen weer mee, maken plannen en vertellen zichzelf verhalen met zichzelf als hoofdpersoon. Belevingen kunnen gepaard gaan met een lichamelijk gevoel van opwinding: ik voel me angstig, trots. Wat soms gevoelens worden genoemd, zijn dus belevingen die emotioneel van aard zijn.

D. Dilthey

Dilthey heeft als een van de eersten binnen de moderne tijd de verschillen tussen natuur en menselijke cultuur grondig aan de orde heeft gesteld. Aan de hand van zijn visie wordt nogmaals -samenvattend- ingegaan op de problemen die daar uit voortkomen.

Teksten:
1. Psyche en geest, Exc.IV.3.1.1.
2. Dilthey, KCF.3.2.2.
3. Gedragswetenschap, Exc.IV.3.1.0.
4. Het positivisme, Exc.XV.0.1.
5. Het versterkingsprincipe, 4.1.2.
6. Het behaviorisme, Exc.XV. 2.0, 2.3.

Bijteksten:
1. Introspectie, 6.1.4.
2. Evidentie, 6.3.3.1.
3. Woede als gedragspatroon, Exc.XV.2.1.
4. Pijn als gedragspatroon, Exc.XV.2.2.
5. Bewustzijn, Exc.XV.5.
6. Het emergentisme, Exc.XV.0.3.
7. De existentiële bewijsgrond, Exc.XXIV.2.
8. Twee-talentheorie, 4.5.2.

Dilthey stelt dat mensenkennis berust op het *Verstehen*, op een innerlijk, persoonlijk begrip van de ander. Om de ander te begrijpen moet ik van mijzelf uitgaan en van kennis van mijzelf om van daar uit de ander te benaderen (→ tekst 2). Daarmee bestrijdt hij in de kern het behaviorisme, dat juist stelt dat mensenkennis berust op uiterlijke factoren: ik leer mezelf kennen zoals anderen me zien.

V.4.8. -Geef je commentaar.

V.4.9. -Ben je het met Dilthey eens dat poëzie een betere weg is iets over de mens te weten te komen dan de wetenschap? Lees eerst bijtekst 8.

Dilthey veronderstelt dat het innerlijk van mensen een 'echte werkelijkheid' is, met de doelgerichte persoonlijkheid als kern. Zijn bewijsvoering is gebaseerd op de methode van introspectie en op het evidentie-argument (→ bijtekst 2).
Voor de psychologie is daarmee -samen met het beroep op de volkspsychologie- tot in lengte van dagen het wetenschappelijk kader (en programma) gegeven (→ tekst 1). Een voorbeeld daarvan vindt je in de manier waarop Assagioli bewijst dat er een wil bestaat (→ bijtekst 2).
De gedragswetenschap verdedigt tegenover de psychologie een strikt materialistisch standpunt en ziet af van iedere claim op innerlijke, psychische of geestelijke (dus niet-fysische en doelgerichte) kwaliteiten (→ teksten 3, 4, 6). Zij wijst bovendien met klem het beroep op introspectie (→ bijtekst 1), op volkspsychologie en op het evidentiebewijs af. Kennis van mensen berust op nauwkeurige observatie en deze wijst naar het hedonistische principe als aanzet van elk menselijk gedrag (→ tekst 5). Psychologische begrippen kunnen worden teruggevoerd tot reflexen, versterkers en neurofysiologische processen. Het bewustzijn is een epifenomenon of een biologische dispositie (→ bijtekst 5), pijn een waarschuwingssysteem (→ bijtekst 4). Woede (→ bijtekst 3) en angst zijn complexe begrippen die een emotionele situatie beschrijven, en die niet kunnen worden omschreven als innerlijke krachten die uiterlijk gedrag veroorzaken, ook niet als ze worden omschreven in termen van emergentie(→ bijtekst 6).

V.4.10 -De standpunten zijn duidelijk. Geef je visie, ga vooral in op de gebruikte methoden en argumenten.

E. Wijsgerige Antropologie

Teksten: ***1. De Wijsgerige Antropologie, 8.1.5.2-3.***
2. De existentiële vorm van bewijsvoering, Exc.XXIV.2.

De vraag of de wetenschap uiteindelijk antwoord zal kunnen geven op de vraag wat mensen eigenlijk zijn, wordt door velen in twijfel getrokken zijn.
Zo stelt Rein Bakker dat het wijsgerig onderzoek in werkelijkheid met een mensbeeld te maken krijgt dat niet alleen op empirische en rationele manier doorzichtig kan worden gemaakt: *'Het stuit in haar onderzoek op "onwetenschappelijke" gegevens, op een mysterie dat de kaders van een wetenschappelijk model of theorie doorbreekt.'*
De mens heeft een "meerwaarde". De wijsgerige antropologie (→ tekst 1) moet daarom recht doen aan alle menselijke ervaringen, ook aan die, die niet wetenschappelijk kunnen worden beargumenteerd: *'Termen van zo'n "meerwaarde" zijn bv het transcenderend karakter van de menselijke existentie, haar uniekheid, haar ambiguïteit, de zinvraag en de hoop.'*

V.4.11. -Ben je van mening dat de Wijsgerige Antropologie zich buiten de discussie plaatst omdat zij het mysterie als uitgangspunt neemt en zo aan iedere mogelijkheid tot argumentatie voorbijgaat of denk je dat juist haar benadering het onderscheid tussen filosofie en wetenschap op scherp stelt?

V.4.12. -In de wijsbegeerte lijkt het vaak onontkoombaar je te beroepen op het evidentie-argument ('niemand kan toch ontkennen dat...!') en op de existentiële bewijsgrond (→ tekst 2). Denk je dat beide vormen van bewijsvoering eigen zijn aan de wijsbegeerte zelf?

AD.V.5. De geest als logisch programma

A. Semantische intentionaliteit

Teksten: ***1. De computer als model van de menselijke geest, Exc.IV.***
2. Semantische intentionaliteit, Exc.XV.3.

De psychologie als wetenschap van het innerlijke leven van mensen heeft na lange tijd van behavioristische overheersing haar gezag weer hersteld. Dit kon gebeuren omdat computerkunde en artificiële intelligentie begrippen als geest en psyche nodig hadden om het gedrag van computers te beschrijven en te verklaren. Deze nieuwe benadering roept vragen op naar overeenkomsten en verschillen tussen mensen en computers, en naar de mogelijkheid om geest en psyche als algoritmen, als computatieve processen te definiëren.

V.5.1. -Noem een aantal belangrijke overeenkomsten en verschillen tussen mens en computer?
-Zijn de verschillen wezenlijk of niet?

V.5.2. -Een vraag vooraf aan V.5.3. Men is van plan een sonde de ruimte in te sturen met informatie over de menselijke cultuur op aarde. Bedenk een methode om buitenaardse wezens (de betekenis van) de menselijke taal te leren begrijpen.

. *DISCUSSIE*

> Als we willen weten of iemand een bepaalde zin begrijpt, dan kunnen we alleen afgaan op waargenomen woorden en daden. Een vergelijking van exacte betekenissen, of die nu in iemands hoofd zitten of ergens buiten de mensen bestaan, is niet mogelijk en ook niet vereist. Iemand begrijpt bepaalde uitspraken, als we met die persoon tot beider tevredenheid kunnen praten en werken.
>
> Van Brakel

Computers en mensen gebruiken beide(n) taal. De taal die computers uiten is grammaticaal goed opgebouwd, heeft betekenis en is voor mensen volkomen begrijpelijk. Dit betekent voor Turing dat computers intelligent gedrag vertonen. Searle is dit niet met hem eens en ziet in ze niets meer dan automaten, die de inhoud van de doorgegeven boodschappen niet kennen en er niets van begrijpen (→ tekst). Kern binnen deze discussie is het begrip *semantische intentionaliteit* (→ tekst 2).

V.5.3 -Bespreek de controverse tussen Turing en Searle.

B. Het mentalisme

Teksten: ***1. De geest als programma, Exc.XV.04.***
2. Het mentalisme, Exc.XV.1.1-3.
3. Geest als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.3-5.

Bijteksten: ***1. Kritiek. Het analogisch-heuristische model, Exc.IV.3.1.6.***
2. Een nieuw mensbeeld. Kritiek, Exc.XV.4.2.

Het mentalisme, als richting binnen de AI, stelt dat de geest als logisch programma op computatieve wijze inwerkt op en zich verwerkelijkt door hard- én software. Ondanks de verschillen heeft een computer dezelfde mogelijkheden als een organisme: psychische en mentale processen liggen binnen zijn bereik.

V.5.4. -Bestudeer de teksten en geef een antwoord op de vraag of computers in hun geestelijke en psychische activiteiten gelijk kunnen worden aan mensen en zich dus als mensen zullen gaan gedragen.

V.5.5. -Analyseer de volgende redenering waarin wordt gesteld dat over psychische entiteiten en processen binnen de taalkunde (en de psychologie) op eenzelfde wijze kan worden gesproken als over de processen die zich binnen de zon afspelen. '*Wat zich in de zon afspeelt, kan niet direct worden waargenomen, netzomin als psychische processen. Niettemin maken indirect verkregen evidentie en natuurkundige theorieën claims mogelijk omtrent de temperatuur van de zon en de processen die daaraan ten grondslag liggen. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat die claims betrekking hebben op iets dat niet reëel is. Analoog hieraan houdt ook de taalkunde zijn theoretische concepten en psychologische processen voor psychologisch reëel' (Pollman).*

AD.V.6. De wil

We hebben vandaag geen medelijden meer met het begrip 'vrije wil': we weten nu maar al te goed wat zij is - het meest beruchte theologen-kunststuk dat er is, met het doel de mensheid in hun geest 'verantwoordelijk' te maken, dat wil zeggen *hen van zich afhankelijk te maken...* Ik houd alleen de psychologie hier geheel verantwoordelijk voor.

Nietzsche

"Een ogenblik lang wilde ik...". Dat wil zeggen, ik had een bepaald gevoel, een innerlijke ervaring; en die herinner ik mij. - En herinner je die nu *heel nauwkeurig*! De 'innerlijke ervaring' van het willen lijkt weer te verdwijnen. In plaats daarvan herinner je gedachten, gevoelens, beweringen en ook verbindingen met vroegere situaties.

Wittgenstein

A. Een bewuste, vrije keuze?

Teksten ***1. Assagioli, De wil, 6.2.2.4.***
2. Bewustzijn en wil. Ryle's analyse, Exc.XXI.1.3.1.
3. Wegner: de bewuste wil als compas, Exc.XXI.1.3.2.

(1) Met de menselijke wil wordt binnen psychologie en filosofie bedoeld dat mensen een centrum bezitten van waaruit zij bewust en in vrijheid hun beslissingen nemen op grond van een praktische argumentatie: zij bepalen hun doel en wegen de middelen af om dit doel te bereiken. Zo besluit je naar de kunstacademie te gaan, je vakantie in Limburg door te brengen of het met je vriendje uit te maken. En je voert je besluit ook uit: je gaat over tot handelen.

(2) Neem je nu werkelijk in vrijheid je beslissingen? Als je besluit met vakantie naar Limburg te gaan, heb je daar je motieven voor: je hebt niet veel geld, je houdt van Maastricht, je kunt er alle kanten op, korte reistijd, het klimaat is er nog niet eens zo slecht enz. De Ardennen zijn een alternatief, toch kies je voor Limburg, maar dit gebeurt niet in vrijheid maar omdat de motieven voor België minder zwaar wegen. Echte wilsvrijheid zou er pas zijn als je toch voor de Ardennen koos.

(3) Beslissingen zijn automatismen die door de omstandigheden worden bepaald: een bijenzwerm vliegt uit om een nieuw onderkomen te zoeken, mijn buren gaan verhuizen, waar ligt het verschil? In de hersenen worden voortdurend 'besluiten' genomen, bv om bepaalde stoffen aan te maken, in een fabriek wordt de productielijn voor een nieuw merk auto gestart, waar ligt het verschil? Sommigen zullen zeggen: mensen nemen *bewust* hun beslissingen. Maar wat doet dat ertoe als de 'afwegingen' en de resultaten uiteindelijk niet verschillen?
De wil blijkt niet meer te zijn dan het menselijk vermogen op langere termijn sterk levende wensen om te zetten in plannen. Dit vermogen komt ook de computer toe[a]. Maar noch bij mensen, noch bij computers is van een vrijheid van de wil een spoor te bekennen.

V.6.1. -In de gegeven teksten wordt op meer theoretische wijze ingegaan op de vragen rond wil. Bestudeer ze en geef via hen commentaar op het bovenstaande.

---

[a]Wensen kunnen bij een computer worden in-geprogrammeerd.

B. Determinisme

Teksten: ***1. Determinisme, Exc.XXI.0.***
2. Beschrijving, verklaring en voorspelling, 7.5.5.

Het mensbeeld kan bijna nooit worden los gezien van de ethiek. Zo gaan in het Westen veel opvattingen over de mens uit van het bestaan van persoonlijke vrijheid (de humanisten), die ligt besloten in zijn bewustzijn (Descartes, Searle). Het ik als handelende persoon, dat verantwoordelijkheid draagt voor wat het in vrijheid doet. Ryle spreekt van de Standaardtheorie.
Deze gedachte keert zich tegen het wetenschappelijk determinisme, dat stelt dat aan mensen geen wilsvrijheid kan worden toegekend: zij liggen in hun handelingen immers 'nature' en 'nurture' volstrekt vast (Hume).

V.6.2. -Zou een goddelijke computer, boven alle gebeurtenissen en feiten verheven en van alle gegevens op de hoogte, in staat zijn de toekomst in al zijn bijzonderheden te voorspellen? Bestaan er toevalligheden die zelfs door de godheid niet kunnen worden voorzien? Anders gesteld: is *toeval* altijd iets dat achteraf kan worden verklaard of is het iets dat een eigen werkelijkheid moet worden toegekend?

V.6.3. -Maakt het determinisme mensen fatalistisch en pessimistisch?

V.6.4. -Uit het determinisme kun je de consequentie trekken dat het mogelijk is ieder gedrag te verontschuldigen: '*Tout savoir, c'est tout pardonner.*' Als je alles van iemand weet, kun je ook begrijpen waarom hij dat wel moest doen en is hij dus te verontschuldigen voor zijn gedrag. Als je eerlijk zou zijn, zou je moeten toegeven dat je in dezelfde omstandigheden hetzelfde had gedaan. Bespreek deze stellingname.

C. Het Ik als drager van vrijheid

Teksten:

01. **Het belang van het mensbeeld, 8.1.**
02. **Het humanisme, Exc.XXI.1.1.**
03. **Descartes' mensbeeld, 6.3.7.**
04. **Searle, Exc.XV.5.2.1.**
05. **Hume, 6.5.4.2, 6.5.6.6.**
06. **Ryle, De Standaardtheorie, Exc.XV.0.2.**
07. **Vormen van vrijheid, Exc.XXI.1.0.**
08. **Kant, Vrijheid als idee, 6.7.15.**
09. **Sartre, 'Misère et grandeur', Exc.XII.2.3.**
10. **Ryle, Het ik, Exc.XXI.2.2.**
11. **Skinner, Het zelf, Exc.XXI.1.2.2.**
12. **Skinner, Automatische goedheid, Exc.XXI.1.2.3.**
13. **Het subject in termen van sociale structuur en taal, 8.3.3.1.**
14. **Freud, KCF.3.4.2.**
15. **Rol of zelf? Dahrendorf, KCF.6.1.**

Kateb schrijft: '*Ieder mens is in de wereld geworpen als nakomeling van ouders die hij niet zelf heeft gekozen; hij wordt omringd door een cultuur aan de vorming waarvan hij geen deel heeft gehad; hij is opgevoed volgens methoden die ouder zijn dan hijzelf; hij werd in grote lijnen gevormd in zijn prille jeugd toen hij nog geen reële controle had over zichzelf; en hij kwam tot de jaren van bewustzijn en verstand nadat de wereld hem dingen heeft aangedaan die hij voor het merendeel niet meer ongedaan kan maken, of zelfs ongedaan zou willen maken.*' De mens als product van zijn geschiedenis en cultuur.
Skinner voegt daar aan toe dat je blijvend onder controle staat van je omgeving. Vrijheid is een gevoel dat opkomt als je je prettig voelt. Goedheid en waardigheid zijn afhankelijk van de wijze waarop je van buitenaf binnen groep en cultuur wordt beïnvloed.
Tegen deze stellingname komt de gehele humanistische traditie in opstand. Zij meent dat deze automatische goedheid, deze overheveling van alle verantwoordelijkheden van de mens naar zijn omgeving, een aantasting inhoudt van zijn waardigheid: de mens is geen mens meer zonder zijn moed, zijn inspanning, zijn plichtsbetrachting en het verdragen van pijn.
Hierbij valt één ding in het bijzonder op: volgens de traditionele opvatting is iemand die onder uiterlijke controle staat *minder goed* dan een ander die niet onder zo'n controle staat, *hoewel hij zich hetzelfde gedraagt*. Het draait in dit geval om de zichtbaarheid van de controle: je steelt niet omdat er camera's staan. Nu zijn regels vaak onzichtbaar, zij zijn door ervaring ingegrift, nadat men ze binnen de gemeenschap heeft geleerd, *maar ze zijn niet minder aanwezig!* Geen sprake dus van eigen beslissingen op grond van gewetensconflicten, geen sprake van een autonome, verantwoordelijke mens. Iedereen wordt, ieder op eigen wijze, beïnvloed door zijn omgeving. De begrippen, die slaan op de autonome mens, kunnen worden vertaald in termen van omgeving.

V.6.5. -Behandel als inleiding op V.6.6. de vraag of vrijheid en goedheid zijn te vertalen in louter omgevingsfactoren.

De aanvaarding van het wetenschappelijk determinisme betekent niet dat het begrip vrijheid moet worden uitgebannen: in psychologische, sociale en cognitieve zin is het onontbeerlijk. Wel vallen de ideeën van filosofen als Kant, Sartre en Searle af.
Daarmee is de aanval ingezet op de Standaardtheorie en wordt ook het begrip 'ik' op de korrel genomen. Ryle definieert het als index-woord, Skinner vertaalt het in gedragswetenschappelijke termen, Goldman in termen van de groep en A.W.H.Mooy in termen van taal.
En zo komt ook het ethische begrip verantwoordelijkheid op de tocht te staan: de 'goedheid' van mensen komt buiten hem te liggen. Freud spreekt van het superego, Skinner van 'automatische goedheid'.
Een uitzichtloze discussie volgt. Deze lijkt op die, welke in VI.5.2. is gevoerd, omdat het begrip bewustzijn, dat daar ter discussie wordt gesteld, binnen de Standaardtheorie wordt beschouwd als de drager van vrijheid en verantwoordelijkheid. Om enigszins uit de impasse te geraken is het misschien het beste de discussie te koppelen aan de stellingname van Dahrendorf over het zelf: hoewel hij toegeeft dat de wetenschappelijke visie op de mens een gegeven is dat het beeld van de authentieke mens

aantast, vraagt hij zich -met een beroep op het gezonde verstand - af of de gehele, ongedeelde mens met zijn kern van vrijheid toch niet moet worden gehandhaafd.
In dezelfde lijn ligt de opvatting van Scruton, die stelt dat je vanuit de filosofie kan komen tot een tegenvoorstel. *'Misschien is het genoeg te zeggen dat we onszelf en anderen op twee verschillende manieren kunnen zien: als delen van de natuur, gehoorzaam aan de wetten van de causaliteit of als zelfbewust-actieve wezens die verantwoordelijkheid nemen voor de wereld waarbinnen zij handelen. ./. Door te filosoferen hebben we de menselijke handeling opgetild uit het web van de causale redenering waarin ze door de wetenschap is verstrikt. We hebben begrippen ontdekt die onontbeerlijk zijn voor ons leven als rationele wezens, maar die in het geheel geen plaats hebben in de wetenschappelijke kijk op de wereld, begrippen als persoon, verantwoordelijkheid, vrijheid en subject, die de wereld vormen in bereidheid tot actie en die de weg beschrijven waarin we voor de ander verschijnen zonder te letten op dat wat we vanuit wetenschappelijk gezichtspunt zijn.'* Filosofie brengt vertroosting, met ook bij Scruton Kant als het grote voorbeeld.

V.6.6. -Bespreek de aanpak van Dahrendorf en Scruton.

Uit de teksten blijkt dat in de klassieke periode van rationalisme en empirisme (Descartes, Hume, Kant) de discussie over de menselijke vrijheid al uitgebreid aan de orde komt. Een behandeling van het probleem kan ook op grond hiervan worden behandeld en uitgevochten.

ANALYSE/DISCUSSIE VI. ETHIEK

AD.VI.0 Inleiding

A. Stellingen ethiek en politiek [a]

01. Ook een democratische samenleving kan niet zonder regels en wetten. Burgerlijke ongehoorzaamheid, maar ook een zuiver negatief-kritische instelling, betekent het begin van de chaos en voert tot anarchie.

02. 'De wereld van de concentratiekampen ... was geen uitzonderlijke, monsterlijke samenleving. Wat we daar zagen was het beeld en in zekere zin de kwintessens van de helse samenleving waarin we iedere dag weer worden ondergedompeld' (Ionesco).

03. Het besef van goed en kwaad is uiteindelijk bedoeld om kansen van overleven te scheppen, om ons genetisch materiaal een zo groot mogelijke kans te geven te overleven (Bruce).

04. Als de democratische waarden in de kern worden bedreigd, is politiek geweld (RAF, Action Directe) niet onaanvaardbaar.

05. Het is een illusie te denken dat een wereldwijde samenleving mogelijk is waaruit egoïsme, bezitsdrang en machtswellust zijn verdwenen, en waar mensen solidair met elkaar zijn en in vrijheid, rust en vrede leven.

06. Het komt de mens en daarmee zijn groep juist ten goede dat hij de negatieve kanten van zijn bestaan niet kan en wil zien. Waarom zouden we hem dan bewust laten worden van zijn situatie en hem kritisch stemmen, zeker als hij zich redelijk tevreden voelt.

07. Instellingen als huwelijk, gezin, staat en kerk zijn als sociale feiten sterker dan het gedrag van de individuen afzonderlijk: zij worden, of zij dat nu willen of niet, aan hun wetmatigheden onder worpen.

08. Sociale regels zijn willekeurig.

09. Rechtvaardigheid is een leeg begrip, je kunt het in politieke discussies maar beter niet gebruiken.

10. Porno en prostitutie zijn mensonwaardig.

11. Straf is zinloos.

12. Oorlog is onontkoombaar.

13. De huidige democratie is schijn, de welvaart oppervlakkig, de sociale orde uiterlijk en afgedwongen.

14. Het verzet tegen de identificatieplicht is emotioneel, niet redelijk van aard.

15. Bevel is bevel.

16. Artsen mogen op grond van sociale overwegingen dochters van allochtone ouders besnijden.

17. Onze maatschappij is een ondoordringbaar, massief en onneembaar bastion, waartegen je tevergeefs stormloopt (Sartre).

---

[a] Deze stellingen zijn ook een inleiding op AD.VII, De politiek.

18. Omdat onze samenleving onze behoeften aan ontspanning en plezier, onze werksituatie, consumptiegewoonten en onze gedragingen van alle kanten opdringt, onderdrukt zij onze vrijheid. Vrijheid betekent immers een keuze uit echte alternatieven, ook als het gaat om onze behoeften.

19. Vrijheid en verdraagzaamheid zijn in moderne democratieën niets anders dan een middel om de burgers rustig te houden. Hetzelfde geldt voor de welvaart: brood en spelen.

20. De mens bezit, parallel aan zijn zintuigen, een niet-fysisch orgaan, waarmee hij het goede intuïtief kent en hij daden als eerlijk, dapper, waarheidlievend, rechtvaardig, heilig en liefdevol benoemt. Niemand kan ontkennen dat dit soort daden goed is.

21. Reclame is in strijd met de menselijke waardigheid.

22. De mens speelt zijn rollen en neemt zijn posities is. Vrijheid is voor hem niet weggelegd.

23. Onderdrukking en uitbuiting moet je, hoe dan ook, als onrechtvaardig typeren.

24. Godsdienst is voor een samenleving onontbeerlijk.

25. Culturen komen op, bloeien en sterven af: deze parallel met een organisme is evident (Spengler). Politiek optimisme is dan ook misplaatst.

26. Alleen één staat, die macht ('Gewalt') uitoefent, kan naar binnen en naar buiten toe vrede brengen en bewaren (Geisler).

27. De westerse samenleving wordt beheerst door een oncontroleerbaar politiek-economisch apparaat. Men treft er een verstrengeling aan van machtsinvloeden, zoals bij en tussen bedrijfsleven, politiek, banken en vakbonden, die onmogelijk kan worden ontrafeld.

28. Een bespreking van ethische en politieke vraagstukken heeft weinig nut: overeenstemming wordt niet bereikt en in de praktijk verandert er niets door.

29. Wat vrije tijd wordt genoemd is die naam niet waard omdat mensen niet in staat zijn hun tijd naar eigen wensen en behoeften in te delen.

30. Moderne mensen zien alleen hun directe belangen, van hun echte belangen zijn zij zich niet bewust.

31. Waarom geen regering van goed-opgeleide en betrouwbare deskundigen (Plato, Skinner)?

32. De menselijke cultuur is op de goede weg. Alleen een kwantitatieve, niet een kwalitatieve, verandering is nodig.

33. Hoe mooi psychologische en sociologische verklaringen ook mogen klinken, zij hebben weinig raakvlakken met en invloed op de praktijk van alledag.

34. Een 'Berufsverbot' kan ook binnen een democratie een juiste maatregel zijn.

35. Alle vormen van altruïsme zoals hulpvaardigheid en vrijgevigheid, medeleven en medelijden kunnen worden teruggevoerd op egoïsme en eigenbelang.

36. Ondanks een enkel nadeel blijven huwelijk en gezin onmisbaar voor een goede opbouw van de samenleving.

37. Mensen zijn niet gelijk. Gelijkheid door de wet opgelegd is dan ook een vorm van onrechtvaardigheid.

38. Alle macht is uiteindelijk gebaseerd op het gebruik van geweld en de dreiging daarmee.

39. Democratie is een zwakke en gevaarlijke staatsvorm: zij roept wanorde en losbandigheid op.

40. Arbeid is de kern van het bestaan.

41. Het winstprincipe en het beginsel van de onderlinge wedijver zijn de motor van de geschiedenis.

42. Bezit is diefstal (Proudhon).

43. Je werkt voor je vrije tijd (Aristoteles).

44. De opvoeding van het jonge en opgroeiende kind ligt bij de vrouw in beste handen.

45. Wanneer je de materiële ellende als ziekte, honger en armoede wegdenkt, waren oude gemeenschapsvormen ideaal: één cultuur voor allen, eenheid van godsdienst, wetenschap en kunst, de mens als onderdeel van een harmonieus geheel.

46. Het is niet meer dan redelijk de belangen van eigen groep en gemeenschap te stellen boven die van verre, vreemde stammen, volken en naties.

47. Politiek is gericht op het uitoefenen van invloed en macht, idealisme komt pas op de tweede plaats.

VI.0.1. -De bovenstaande stellingen behoren tot het terrein van de sociale filosofie, en van de persoonlijke, sociale en politieke ethiek. Geef dit aan aan de hand van een voorbeeld.

VI.0.2. -Een aantal van bovenstaande stellingen (13, 18, 19, 27, 29, 30) -afkomstig van aanhangers van de 'Kritische Theorie', en met name van Marcuse- is zwartgallig van toon Terecht pessimisme of een eerder emotionele dan redelijke wijze van reageren?

B. De mens binnen zijn samenleving als politiek systeem

Samenvattend schema:

1. mens	1. biologische psychologie gedragswetenschap	genen, neuronen SR-schema, versterking
	2. filosofische analyse: het mensbeeld	lichaam, ziel, geest, psyche, onbewuste
	3. persoonlijke ethiek a. beschrijvend	
	b. normatief	goede leven, nut, geluk vriendschap, liefde
2. mens/samenleving	1. sociologie	FT-systeem, rol, positie
	2. sociale filosofie	holisme, atomisme, foutvriendelijkheid
	3. sociale ethiek a. beschrijvend	
	b. normatief	rechtvaardigheid algemeen belang, plicht
3. regering	1. politicologie	het politieke systeem, wetgeving, beleid
	2. politieke filosofie	macht, sociaal contract aristocratie, theocratie, plutocratie, democratie
	3. politieke ethiek: a. beschrijvend	
	b. normatief	virtu, mensenrechten

VI.0.1. In het bovenstaande schema wordt een onderscheid gemaakt tussen de wetenschappelijke, filosofische en ethische aspecten die binnen de discussies over mens, samenleving en politiek een rol spelen.

-Waar passen de stellingen 1, 7, 17, 27, 40 binnen dit schema?

AD.VI.1. Het goede leven: wat maakt het leven dragelijk en plezierig?

Tekst: ***Behoeften en waarden, 8.0.1.***

Bijteksten: ***1. De Kunaikische school, KCF.4.1.2.***
2. Marx, Psychische en sociale vervreemding, Exc.XXIII.D.10.2.
3. Marcuse, Het onechte bewustzijn, KCF.6.5.1.
4. Nut en belang, 9.8.3.

A. Primaire en secundaire behoeften

In de hoofdtekst wordt een aantal primaire behoeften genoemd: voorwaarden die voor mensen noodzakelijk zijn om in leven te blijven.

VI.1.1. -Is deze opsomming juist en volledig? Behoren bv sexualiteit, arbeid en uitingen van agressie niet tot de primaire behoeften?

VI.1.2. -Is een leven dragelijk als aan de primaire behoeften is voldaan? Denk aan de Kunaikische school, die een 'autarkisch' leven aanbeveelt (→ bijtekst 1).
-Kun je in dit verband bij een zwerver spreken van een menswaardig bestaan?

In een bijlage bij de hoofdtekst wordt een lijst gegeven van secundaire behoeften en wensen.

VI.1.3. -Geef in een kopie van deze lijst aan welke aspecten je voor jezelf, nu en in de naaste toekomst, belangrijk (+) of onbelangrijk (±) vindt, en welke je negatief (-) beoordeelt. Deze beoordeling moet als strikt persoonlijk worden beschouwd.

De in de lijst genoemde aspecten geven het menselijk bestaan een extra dimensie en maken het dragelijk, zelfs bieden sommige ervan mensen de kans om gelukkig te worden.

VI.1.4. -Kruis in de lijst drie van de categorieën (1-22) aan waarvan je meent dat ze in ieder geval (zullen) helpen je gelukkig te maken.
-Welke drie meen je absoluut te kunnen missen? Beargumenteer je keuze.

Het is ook mogelijk de uitkomsten van VI.1.3. en VI.1.4. anoniem op een gemeenschappelijke lijst te noteren en de uitkomsten in een open discussie te behandelen.

B. Geld

Geld is in de lijst van primaire behoeften eigenlijk een vreemde eend in de bijt. Als economisch middel verschijnt het pas laat in de geschiedenis: primitieve volken kennen het niet. Voor Marx betekent geld, althans binnen de moderne, kapitalistische, maatschappij een bron van vervreemding (→ bijtekst 2).

VI.1.5. -Lees het genoemde gedeelte. Geef vervolgens commentaar. Doe dit aan de hand van een praktische argumentatie en van een definitie van het begrip vervreemding.

BEHOEFTEN EN WENSEN

Als oriëntatie een lijst van voorwaarden ('behoeften'), waaraan voldaan zou moeten worden om je leven dragelijk te maken, je voldoening te geven of je zelfs gelukkig te maken. De primaire behoeften (→ hoofdtekst) zijn niet opgenomen, maar moeten wel in de overwegingen worden meegenomen.

1. *gezondheid*
   lichamelijke schoonheid
   lichamelijke kracht
2. *sexualiteit*
3. *vriendschap*
   genegenheid/liefde
4. *huwelijk/samenwonen*
   kinderen
   gezin
   commune/woongemeenschap
5. *waardering*
   respect
   aanzien/status
   invloed
   macht
6. *gevaar/spanning (avontuur)*
   conflict/spanning (ruzie/twist)
7. *werk/arbeid*
   prestatie
8. *vrije tijd*
   vakantie
9. *minimum inkomen*
   welvaart
   rijkdom
10. *sieraden*
    cosmetica
    lichamelijke versiering
    mode
11. *snoepen*
    lekker eten
    drugs (bv hasj, prozak, alcohol)
12. *fiets*
    auto
13. *televisie*
    radio
    video
    muziekinstallatie
14. *wasmachine*
    afwasmachine
15. *computer*
16. *opleiding/scholing*
    wetenschappelijk inzicht
    kunstzinnige beschouwing
    sociaal, politiek en economisch inzicht
17. *natuur*
18. *sport zien*
    TV
    lezen
    muziek luisteren
    humor
    kunst (theater, museum, filmhuis)
19. *sport doen*
    uitgaan
    dansen
    wandelen
    varen
    reizen, trekken
    hobby (bv knutselen, verzamelen)
    kunstzinnige expressie (bv pianospelen, ballet, beeldhouwen)
    gokken
20. *de democratie en zijn waarden*
21. *sociale instelling*
    politieke instelling
22. *religieuze instelling*
    godsdienstige instelling
23. ...
    ...
    ...

Iedereen zal een meer of minder bewuste keuze maken tussen de gegeven behoeften, waarbij de waardering zich beweegt tussen de polen volstrekt misbaar & misbaar naar onontbeerlijk & volstrekt onontbeerlijk.

C. Onechtheid

Binnen de sociale filosofie wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen eigenlijke en oneigenlijke behoeften. De eerste zijn nodig voor een menswaardig bestaan, de andere zijn volkomen overbodig en geven het leven een onecht karakter.

VI.1.6. -Kun je in bovenstaande lijst een aantal aspecten of categorieën aanwijzen die zouden kunnen voldoen aan dit criterium van 'onechtheid'?
-Als dit zo is, komen deze dan overeen met de door jou gegeven minnetjes?

VI.1.7. -Ben je het met Marcuse (→ bijtekst 3) eens dat mensen in moderne maatschappijen zo worden geïndoctrineerd en gemanipuleerd dat zij een *onecht bewustzijn* krijgen en niet meer in staat zijn te zien waar hun werkelijke belangen liggen? Of deel je de mening aan het einde van de tekst waar een meer genuanceerd oordeel wordt geveld?

VI.1.8. *DISCUSSIE*

Uit allerlei vormen van documentatie kun je je een voorstelling maken van het leven van jongeren in getto's en hun -soms bijzonder gewelddadige- subculturen. Probeer aan de hand van de lijst van categorieën 1-22 aan te geven waar de verschillen liggen in behoeften en wensen met je eigen cultuur. Kun je van de ene cultuur zeggen dat ze echter ('authentieker') leeft dan de andere?

D. De intrinsieke waarde van het leven

VI.1.9. *DISCUSSIE*

De discussies rond zelfmoord, euthanasie en abortus zijn in Nederland langzamerhand weggeëbd. Toch blijft het een belangrijke ethische vraag of het leven op zich als een intrinsieke waarde moet worden beschouwd. Thomas Nagel meent van wel: '*De situatie is ruwweg deze: er zijn elementen die, als ze worden toegevoegd aan iemands ervaring, leven beter maken, er zijn andere elementen die, als ze worden toegevoegd aan iemands ervaring, leven slechter maken. Maar wat overblijft wanneer deze terzijde worden gezet, is niet louter neutraal: het heeft een toegevoegde positieve waarde. Om deze reden is het leven waard geleefd te worden zelfs als de slechte elementen van de ervaring overvloedig zijn, en de goede zelf te mager om de slechte te ontlasten. Het toegevoegde positieve gewicht wordt verschaft door de ervaring zelf eerder dan door welke van haar inhouden dan ook.*'

-Ben je op grond van deze uiteenzetting van mening dat het menselijk leven altijd en in alle opzichten moet worden beschermd hoe slecht de omstandigheden ook zijn?

AD.VI.2. Persoonlijke stijl

Hoofdtekst: ***Het goede leven. Frankena, 8.0.3.***

Bijteksten: ***1. Pomo, de postmoderne leefwijze, Exc.XXXIX.II.1.***
2. De mens van Turing, Exc.IV.4.1.
3. Filosofia negativa, Exc.XXXIX.5.2.

Je leven kan inhoudelijk weinig verschillen van dat van anderen: je hebt dezelfde opleiding, je woont in dezelfde wijk, je hebt dezelfde denkbeelden. Toch kun je het anders inrichten en het op eigen manier vorm geven. De inhoud komt voor een groot deel overeen, maar de vorm, het patroon verschilt. Volgens Frankena is het belangrijk dat iedereen zijn eigen leven persoonlijk vorm geeft. In dit verband noemt hij twee modellen:

-Het *model-Parker*, waarin aan het leven een patroon wordt toegekend van harmonie, eenheid, evenwicht, ritme en hiërarchie.
-Het *model-Whitehead*, dat meer nadruk legt op het nieuwe en avontuurlijke, en dat meer afwisseling verlangt, maar waarin ook aandacht is voor traditie en continuïteit.

De moderne tijd wordt gekenmerkt door *het authenticiteitsideaal*: wees jezelf en ga je eigen weg. Een model dat, evenals de beide andere, in de tijd waarin de postmoderne levenshouding de overhand heeft, wordt afgewezen (→ bijteksten).

VI.2.1. -Geef een korte beschrijving van personen die voldoen aan de vier gegeven modellen: de modellen Parker en Whitehead, het moderne en postmoderne model.

VI.2.2. -Kun je in de huidige situatie een persoonlijke vorm aan je leven geven, en indien dat al mogelijk is, acht je dit dan noodzakelijk?

VI.2.3. -Is de manier waarop je je kleedt, opmaakt en siert alleen maar een kwestie van aanpassing en mode of draagt zij werkelijk bij aan je persoonlijke vorm?

VI.2.4. *DISCUSSIE*

-Neem de teksten van Frankena (→ hoofdtekst) en Grossberg (→ bijtekst 1) als basis voor een essay dat de vraag behandelt of het wel mogelijk is -hoe dan ook- tot een eigen, een persoonlijke leefstijl te komen. Dit gezien de economische afhankelijkheid, de maatschappelijke omstandigheden en druk van de publieke opinie (Stuart Mill). Anders gesteld: zal niet iedere persoonlijke vorm -ook die in subculturen- een vorm zijn die alleen in bepaalde maatschappelijke omstandigheden kan ontstaan en daar functioneel is? De excentrieke leefstijl, waartoe Stuart Mill (→ hoofdtekst) opzet, is toch alleen mogelijk als de omstandigheden daarvoor rijp zijn?

AD.VI.3. Genot en geluk

Tekst: ***8.1.4. De positivistische invalshoek. Epicurus***

Bijteksten:
1. Vriendschap, Exc.XI.4.1.1, Exc.4.3.
2. Het vormingsideaal, KCF.6.2.2.
3. New Age, Exc.XXXIX.5.0.
4. De dood als marginale factor, Exc.XVII.3.
5. De klassieke visie op geluk, 8.1.4.3.
6. Cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.
7. Nietzsche's nihilisme, 6.4.2.2.

A. Hedonisme en epicurisme. De laat-moderne tijd/pomo

VI.3.1. -Bepaal welke categorieën uit de gegeven lijst (→ VI.1.3) als puur hedonistisch moeten worden bestempeld.

VI.3.2. -Behoren lichamelijke kenmerken als schoonheid en kracht alleen tot het hedonistische circuit of zijn zij ook een voorwaarde voor een gelukkig leven?
-En hoe staat het met gezondheid?

VI.3.3. -Vind je het terecht dat het pure hedonisme grof en vulgair wordt genoemd? Geef in dit verband je oordeel over de volgende tekst van Solange Leibovici: *'Genieten van het leven is mooi, maar het verheffen van de hedonistische levenshouding tot een filosofie is een doodlopende weg. Hedonisme houdt een zekere infantilisering in, omdat de constante beloning van het genot ons klein en onafhankelijk maakt en verhindert onze problemen onder ogen te zien. Het is natuurlijk niet zo dat je verdriet en leed moet zoeken, maar je kunt ze ook niet constant uit de weg gaan. Onze diepste verlangens kunnen eenvoudigweg niet bevredigd worden, want de bevrediging van elk verlangen ligt in feite in het verlangen als zodanig. Het belangrijkste probleem blijft dat je de kunst van het leven niet beheerst, als je de kunst van het verliezen niet kent, als je niet kunt aanvaarden dat het leven een langdurig rouwproces is.'*

Hedonisme, zou je kunnen zeggen, legt alle nadruk op wensen die direct bij je opkomen, het ziet af van de overweging of er behoeften zijn die het menselijk leven in de diepte en op langere termijn meer geluk zouden kunnen geven. In die betekenis is het hedendaagse consumptieve leefpatroon volgens velen hedonistisch van aard. Zygmunt Bauman schrijft hierover: *'Individuele behoeften aan persoonlijke autoriteit, een definitie van jezelf, een authentiek bestaan of persoonlijke volmaaktheid worden alle vertaald in de behoefte om op de markt aangeboden goederen te bezitten en te consumeren. Deze vertaling evenwel heeft betrekking op de uiterlijke schijn van de gebruikswaarde van zulke goederen eerder dan op de waarde van het gebruik zelf; op zich is zij intrinsiek onvoldoende en biedt een uiterste vorm van zelfbedrog, zij leidt tot een kortstondige bevrediging van wensen en een blijvende teleurstelling dat er aan behoeften niet is voldaan. ./. De kloof tussen menselijke behoeften en individuele wensen wordt geproduceerd door de overheersing van de markt; deze kloof is, te gelijkertijd, een voorwaarde voor zijn productie. De markt leeft van het ongeluk dat zij opwekt: de vrees en angst voor, het lijden aan persoonlijke ongeschiktheid die zij voortbrengt, zorgen ervoor dat het consumentengedrag noodzakelijk voortduurt.'*

AD.VI.3.4 -Is dit niet een wat oubakken reactie van iemand die de laat-moderne tijd niet aanvoelt en deze dan ook niet van binnenuit kan beoordelen? Geef een kritische analyse van de tekst.

Naar de opvatting van Zizek is er naast het domme, zelfgenoegzame leven in de laat-moderne, burgerlijke samenleving nog een andere bron van -postmoderne- ellende: de digitalisering en virtualisering van de werkelijkheid. We leven in het gedigitaliseerde universum van internet en cyberspace dat kunstmatig is opgebouwd, is gemanipuleerd en niet langer natuurlijk of traditioneel is. De virtuele werkelijkheid als een realiteit zonder realiteit, eigenlijk een totaal gereguleerde en verzakelijkte werkelijkheid.
Hiertegenover kun je je alleen teweerstellen door op hardhandige wijze terug te keren tot de werkelijkheid. En dat kan in deze omstandigheden alleen maar door extreem gedrag, bv in de vorm van gewelddadige sexualiteit. Zizek noemt in dit verband Oshima's film *Het rijk der zinnen* als typisch voorbeeld voor de situatie in de Twintigste Eeuw.
Ook het doodsaaie en gemakzuchtige leven in epicuristische stijl eist een nieuwe vorm van nihilisme in de termen van Nietzsche. Het gaat dan om een actief nihilisme in de zin dat men het Niets wil in de vorm van een actieve zelfvernietiging die samenvalt met de hartstocht voor het reële, dus met de gedachte dat je om echt te leven jezelf moet vernietigen.

VI.3.5. -De onwerkelijkheid van het burgerlijke bestaan en van ICT tegenover de herovering van de nietzschiaanse werkelijkheid die louter op zelfvernietiging uit is. Maak een doordachte keuze.

VI.3.6. -Al zou je moeten toegeven dat het hedonisme oppervlakkig en leeg is, is het dan in jouw ogen ook dom om naar haar principes te leven? Ga bij de beantwoording van deze vraag in op de argumentatie van Epicurus (→ tekst).

VI.3.7. Epicurus (→ tekst) acht het voor je gemoedsrust (dus voor je geluk) verstandig om je te onthouden van het politieke bedrijf en teruggetrokken te leven: leef verborgen ('Lathe biosas!')!
-Is dit 'lathe biosas' wel zo verstandig?

B. Vriendschap

VI.3.6. -Uit de eerste bijtekst blijkt dat vriendschap, anders dan sexualiteit, als een eudaimonistisch begrip wordt beschouwd. Ben je het met deze zienswijze eens? Betrek in je antwoord de tegenstelling tussen Cicero en Homans.

VI.3.7. -In bijtekst 1 wordt gesteld dat openheid en autonomie in strijd zijn met het wezen van de vriendschap. Verdedig de vriendschap in een gloedvol betoog -bv in een brief- tegen deze aantijgingen of doe het tegengestelde en verwerp vriendschap als zelfbedrog en zelfverlies.

VI.3.8. -Bataille beweert dat vriendschap een mystieke vorm van leegheid is. Probeer duidelijk te maken hoe vriendschap in verband kan worden gebracht met leegheid en met een negatieve vorm van mystiek.[a] Geef vervolgens je commentaar.

C. Vorming: een bijdrage tot geluk?

Vorming (→ bijtekst 2) wordt door Adorno afgedaan als 'Halbbildung' en door Nietzsche als een leugenachtig laagje suiker, dus als valse schijn (→ bijtekst 2). Dit betekent dat bv veel vakken die op school worden gegeven als onderdeel van vorming eigenlijk overbodig zijn en een averechtse uitwerking hebben op leerlingen: zij zijn selectief, werken eenzijdigheid (Adorno) en oppervlakkigheid (Nietzsche) in de hand.
Aan de andere kant zou kunnen worden gesteld dat vorming juist bijdraagt tot menselijk geluk en een belangrijk onderdeel kan zijn van de persoonlijke stijl.

---

[a]Mystiek: het opgaan in de godheid, in de kosmische werkelijkheid. Negatie betekent in dit verband: ervaring van een afwezigheid, die toch als positief wordt beleefd.

VI.3.9. -Vorming of alleen scholing? Geef vooraf aan welke vakken of onderdelen daarvan je als typisch vormend beschouwt.

→ AD.III.7.1.

D. De mens als informatie-verwerkend systeem

De postmoderne mens is per definitie oppervlakkig en gericht op ICT. David Bolter definieert de huidige mens als een informatieverwerkend systeem: hij spreekt en denkt als een computer. Deze mens laat diepzinnigheid achterwege, zoekt niet naar begrip en inzicht, maar legt zich toe op vaardigheden met de computer als gereedschap. Geen tocht naar de diepten van de menselijke natuur, maar een spel met vele mogelijkheden en gericht op het oplossen van problemen. *'Deze mens mist emotionele gedrevenheid. Hij investeert daarom minder van zichzelf in zijn spelen omdat de spelen die hij speelt niet onherroepelijk zijn. Zij zijn bedoeld om tot een bepaald eindpunt te worden gespeeld en vervolgens weer opgezet en opnieuw gespeeld te worden. De programmeur is wel geïnteresseerd in de uitkomst van het spel, maar hij blijft gespaard voor een definitieve mislukking door het tijdelijke karakter ervan. Een computerprogramma dat niet werkt, kan gewoonlijk worden hersteld en opnieuw worden gedraaid. Anderzijds is dit een nadeel, want de programmeur kan er nooit omheen dat elke oplossing in de computerwereld tijdelijk is, vervangbaar, aan veroudering onderhevig.'*
Anders geformuleerd: mensen lijken op computers en gedragen zich zo. Bovendien voelen zij zich, als zij intellectueel bezig zijn, het best op hun plaats achter de computer met zijn speelse mogelijkheden.

VI.3.10. -Een modieus beeld of een typering die juist recht doet aan de menselijke natuur?

E. Heelheid en verlossing?

VI.3.11. *DISCUSSIE*

Velen zullen de in dit deel van deze AD gegeven definities van geluk te mager, te eenzijdig of zelfs onaanvaardbaar vinden. Zo gaat men er binnen de New Age-beweging vanuit dat juist pijn, lijden, ziekte, aftakeling en dood een specifieke betekenis hebben: zij moeten als positieve factoren worden beschouwd omdat zij kennis en inzicht brengen. Niet aards geluk, maar heelheid, vrede en verlossing zijn het doel waar mensen naar moeten streven (→ bijtekst 3).
Epicurisme en New Age staan lijnrecht tegenover elkaar. Kies een van beide richtingen als uitgangspunt, verdedig je keuze en bestrijd de andere visie vol gloed vanuit mensbeeld en ethiek. Zet daarbij de tegenstellingen duidelijk uiteen en geef aan waar het in de discussie in de kern omdraait. Ga met name in op de houding van beide tegenover dood en lijden. Dit onder het motto van Epicurus : '*De dood betekent voor ons niets: zolang wij leven is hij er niet en wanneer hij er is, zijn wij er niet meer*' (→ bijtekst 4).

→ AD.III.10. Ziekte en gezondheid.

AD.VI.4. Op de grens van persoonlijke en sociale ethiek

A. Stirner/Genet/Sartre

Tekst: ***Regels, een beperking van de persoonlijkheid, 8.7.***

Bijtekst: ***Sartre, Exc.XII.2.***

VI.4.1. In de ogen van Stirner (→ tekst) zijn wij als mensen één brok zelfzucht. We gaan *alleen* van onszelf uit, ook als we van anderen houden of hen helpen, gebeurt dit alleen ten eigen bate. Elk altruïsme is een vorm van egoïsme. Het leven is lijden en heeft geen doel, het biedt niets en bezit in zich geen waarde.
Om deze *doordachte* visie op menselijk bestaan en gedrag te beoordelen is het nodig -al is het maar op afstand- de sfeer van een nihilistisch leven te ondergaan. Lees daarom bv een van Genets romans of bekijk Fassbinders film 'Querelle', gemaakt naar een van deze romans. Geef daarna een *meelevend en begripvol* commentaar.

VI.4.2. Sarte en Simone de Beauvoir verwerkelijkten -in de hoogtijdagen van het door hen zelf ingezette existentialisme- het nihilisme dat dat daaruit voortvloeit (→ bijtekst). Jonge maagdelijke meisjes uit de middelbare school-klassen van Simone werden door haar toegespeeld aan Sartre die met hen kortstondige en vrijblijvende sexuale relaties aanging. Een teken van uiterste vrijheid en een slag in het gezicht van de burgerlijke moraal. Ook emotioneel stelden beiden zich afstandelijk op: geen schaamte, geen wroeging, geen schuldgevoel, zelfs niet toen meisjes in de concentratiekampen verdwenen. Geen berichtje of een teken van zorg kon eraf. Bianca Lamblin, een van de meisjes, schrijft: *'Vanaf eind 1940 tot aan de bevrijding was ik totaal van hen afgesloten, nooit hebben ze zich bekommerd om mijn lot of pogingen ondernomen om te horen hoe het met mij ging.'*
De reacties kunnen worden geraden. Verachting werd hun, en vooral Sartre's deel. Terecht? Of is hier sprake van een diep verankerd moralisme.[a]

B. Seks en geweld. Paglia

Tekst: ***Instinct contra rede, KCF.3.4.***

Bijtekst: ***Het conflictmodel, Exc.XXVII.3.***

When you gonna to the city, you get learn to shout.
When you gonna to the city, you better watch your step.

Moise Allison/Herman Brood

Ethiek speelt zich in de eerste plaats af in het persoonlijke vlak: hoe kan ik zo leven dat ik zo gelukkig mogelijk wordt en dit dan het liefst los van dwingende sociale geboden en verboden. Een verkrachting is avontuurlijk en opwindend. Vanuit de praktische argumentatie kan zij niet als dom worden afgewezen. Wat is er dan tegen? Ook hier kan het biologische model als richtlijn dienen (→ bijtekst). Dieren zie je paren. Meer niet. Spreek je in zo'n geval al van incest of verkrachting dan ben je bezig menselijke normen op te leggen aan de natuur. Je vergeet dan dat je, zoals de sociobiologie leert, moet proberen je genen zoveel mogelijk te verspreiden.
Steun voor dit uitgangspunt vind je in het Jungleprincipe dat stelt dat geweld en moord natuurlijke gegevens zijn waar je mee moet leren leven. Lees er Nietzsche en Marinetti maar op na of de kranten in hun berichtgeving over het (sexuele) geweld in de grote steden of over de oorlogshandelingen in Bosnië of Rwanda (om maar te zwijgen over WO II, Algerije, Nederlands Indië en Vietnam, waar

---

[a]Het verband met de vorige vraag/opdracht is duidelijk. Ook in de praktijk: Sartre geldt als de ontdekker van Genet en hij schreef uitvoerig over diens werk. Voor beiden geldt bovendien dat zij hun werk ook leefden. Sartre's verbeten politieke engagement in zijn latere leven is daar -naast zijn vrijheidsdrang in dit voorbeeld- een mooi voorbeeld van.

verkrachtingen ook aan de orde van de dag waren). Het recht van de sterkste gezeviert.
Als het over verkrachting gaat, kun je natuurlijk redelijke normen in de strijd werpen (zoals de voorlichtingsactie 'Nee is Nee' [a]), maar dat helpt in de grootstedelijke praktijk bitter weinig. Camille Paglia (→ tekst) gaat daarom liever in op de uitdaging van het Jungle-principe. Op grond van haar eigen interpretatie daarvan stelt zij in de eerste plaats dat er alleen van verkrachting sprake is als er een onbekende in het spel is en als er sexueel geweld wordt gepleegd op sexueel-neutrale plaatsen, bv op het werk. Verder benadrukt zij dat sex een duister gebied is, het behoort tot het donkere rijk van de nacht, een wereld die is onderworpen aan de strijd tussen de seksen. Je loopt grote risico's als je -vaak ongemerkt en onbewust- meedoet aan het oeroude, opwindende en ingewikkelde spel van manlijke achtervolging en vrouwelijke verleiding. Je moet er van uitgaan dat ieder afspraakje -hoe onschuldig het ook lijkt- een sexuele ondertoon en lading bezit, en dat de spanning daarbij zo hoog kan oplopen dat die voor de man ondraaglijk wordt. Daarom moet de vrouw, als ze vrij wil zijn, ook de verantwoordelijkheid op zich nemen en de gevaren onder ogen zien: de man is nu eenmaal van nature agressief, makkelijk ontvlambaar, onevenwichtig en onbeheerst. Of zij moet zich van dom -uitdagend of zelfs flirtend- gedrag onthouden. En gebeurt er iets, dan mag ze nooit de vermoorde onschuld spelen.
Dit alles zonder dat de aanrander hoe dan ook mag worden vrijgepleit: hij kan en moet beter weten, en is daarom schuldig.

VI.4.3. -Behandel de problemen waarvoor de vrouw staat op grond van de praktische argumentatie. Onderzoek met name haar doelstelling.

VI.4.4. -Is de oplossing van Paglia naar jouw mening een zwakte- of een sterktebod?

Volgens Paglia is de vrouw in de strijd tussen de sexen verreweg de machtigste. Verkrachting is een grove en minne daad, maar kan nooit haar ego knakken. Zij weet immers dat de man de deerniswekkende figuur is. Bovendien, verkrachting is nog geen moord. Je moet er mee leren leven, zoals een man leert leven met de wetenschap dat hij in elkaar kan worden geslagen en gemolesteerd.
Achter deze stellingname van Paglia gaat een specifieke visie op sexualiteit schuil: sex is hard en agressief, kracht en niet de liefde is haar grondslag.

VI.4.5. -Deel je deze visie en de conclusies die ze hieruit trekt?

[a] Reeds Plutarchus stelt dat de man toestemming nodig heeft van de -verliefde- vrouw. Hij spreekt van *charis*.

C. Schuld en medelijden

Tekst: ***Kritiek op de traditionele, moralistische terminologie, 8.8.***

Bijtekst: ***Schopenhauer, Exc.XXXV.2.***

Medelijden en naastenliefde, schuldgevoel en berouw zijn begrippen die vaak in verband worden gebracht met de moraal. Zij zijn bv binnen de opvoeding belangrijke middelen om kinderen sociaal gedrag bij te brengen. Toch kun je, zoals uit de tekst blijkt, twijfelen aan de waarde van zulke emotionele beweegredenen.

VI.4.6. *DISCUSSIE*

De Chinezen, lees ik bij Raymond Dawson,
kennen geen schuldgevoel. (Hoera)
C.Buddingh

'*Degenen van ons die als christenen zijn opgevoed en het geloof hebben verloren, hebben hun schuldgevoelens behouden zonder het heilzame geloof in de verlossing. Dit vergiftigt ons denken en verlamt ons aldus in ons handelen.*' Een stekend citaat uit de roman *Het rusteloze graf* van Palinurus. Het roept veel vragen op: is schuldgevoel een zuiver religieus begrip, alleen maar ontwikkeld om mensen in te tomen? Kunnen mensen zonder schuldgevoel worden opgevoed tot sociale wezens? Is het zinvol in dit verband onderscheid te maken tussen verwijt en schuld?

VI.4.7 -Is schaamte een verouderd, moralistisch begrip? Denk aan Sartre die meent dat je je alleen schaamt als je wordt betrapt. Je schaamt je toch niet als je denkt dat je ongemerkt door een sleutelgat staat te kijken? Of als je naakt door het huis aan het dansen bent? Schaamte wordt van buiten af opgelegd en is daarmee een verwerpelijk, onoprecht gevoel. Geef je visie.

VI.4.8. Schopenhauer stelt dat de gehele kosmos wordt gestuurd door een allesdoordringende, doelloze *Wil,* waaraan alles en iedereen -ook de mensen- zijn onderworpen en waardoor zij worden meegesleept. Met platvloerse seks en een strijd om het bestaan als resultaat (→ bijtekst). Het enige dat de mens boven dit (biologische) proces verheft, is zijn vermogen zich in anderen in te voelen en mee te leven, vooral met het lijden dat hun overkomt en dat hij vereenzelvigt met zijn eigen lijden. '*Hieruit volgt dat zuivere liefde dezelfde is als medelijden, onverschillig of het is gericht op groot of klein lijden.*' Deze visie staat diametraal tegenover die van Nietzsche, die in medelijden niets anders dan een teken van zwakte en egoïsme kan zien (→tekst).
-Bespreek deze twee opvattingen kritisch.

VI.4.9. -Een dochter verzorgt na de dood van haar moeder haar vader gedurende zijn verdere leven om zelf tenslotte na zijn dood haar leven als oude vrijster te slijten. Ziekelijke zelfverachting en zelfvernietiging of onvolprezen naastenliefde?

VI.4.10. -Een soldaat werpt zich op een granaat en redt daarmee het leven van zijn kameraden. Heldendom of pure domheid?

D. Het utilarisme

> Al die manieren van denken die de waarde van de dingen meten in overeenstemming met *plezier* en pijn zijn manieren van denken waarop iedereen die zich bewust is van *creatieve* krachten en van een kunstzinnig bewustzijn zal neerkijken niet met spot, maar met medelijden.
>
> Nietzsche

Tekst: 8.6.

Er wordt in deze AD niet ingegaan op de theoretische en praktische problemen die het utilarisme oproept. Deze worden uit de tekst van dit boek (→ tekst) zelf duidelijk en kunnen van daaruit direct aan de hand van de volgende stellingen in discussie worden gebracht:

8.6.2.1/2.
-In gezelschap mag je niet roken.
-Hamsteren in tijden van nood moet worden veroordeeld.
-De identificatieplicht is aanvaardbaar.
-Men mag om rellen en ordeverstoringen te voorkomen verdachte individuen tevoren oppakken.

8.6.2.3.
-Straf in de vorm van algemene preventie is niet toegestaan.
-Het is juist procentueel meer belasting te vragen naarmate de inkomens hoger zijn.
-Persoonlijke verantwoordelijkheid is een belangrijke factor bij de bepaling van de kosten in de gezondheidszorg.
-Bij de plaatsing op wachtlijsten mag het maatschappelijk nut nooit als criterium gelden, het gaat altijd om de persoon en de mogelijkheid hem gezond te maken.
-De doodstraf is ontoelaatbaar.

8.6.4.
-Verschillen in inkomen zijn alleen toegestaan als het algemeen belang daar direct mee is gediend.

8.6.5.1.
-Je behoeft een belofte niet te houden, noch de waarheid te spreken als je daarmee algemene belangen kunt dienen. [a]

8.6.6.
-Het utilarisme maakt zich niet schuldig aan wat de naturalistische drogredenering wordt genoemd.

---

[a] Een standpunt dat ook wordt verdedigd door Rawls, een fel tegenstander van het utilarisme (→ Exc.XXIII.3.2).

AD.VI.5. Sociale filosofie (1). De samenleving als systeem

Tekst: ***De samenleving als systeem, 8.3-5.***

Bijteksten: ***1. Rol of zelf?, KCF.6.1.***
2. Het dilemma van de gevangene (DG), Exc.XXVII.3.4.
3. Rationeel gedrag: keuze en beslissing, 9.8.
4. Homans, KCF.5.2.0.

Lees de hoofdtekst.

VI.5.1. -Analyseer het FT-systeem aan de hand van het instituut *school.* Bespreek de begrippen *tolerantie*, *negatieve T*, *steady state ('ultrastabiliteit')* en *positieve T.*

VI.5.2. -Leg het vraagstuk van immigratie en vluchtelingenstroom uit in termen van input ('informatie'), tolerantie, disfunctie, positieve en negatieve T, foutvriendelijkheid.

VI.5.3. -Ben je het eens met de stelling dat censuur is toegestaan als de orde en rust in een samenleving wordt bedreigd? Denk bv aan de kwestie Rushdie.

VI.5.4. *DISCUSSIE*

Sociale systemen sturen het gedrag van hun leden en verschaffen hun de regels en waarden, waarnaar zij leven. Rol en positie (→ bijtekst 1) worden hun via opvoeding en scholing opgelegd. Uiterlijk is er tussen een mierenhoop of bijenzwerm en een mensenstad als Leeuwarden weinig verschil: men ziet een gekrioel van wezentjes, die bij nadere studie de hun toegedachte taken moeiteloos en schijnbaar automatisch uitvoeren. Het lijkt -op afstand- niet nodig om typisch menselijke communicatieve eigenschappen als overleg en redelijkheid in te voeren om gedragingen te voorspellen. Zo wordt het DG (→ bijtekst 2) door (socio)biologen als een onbewuste strategie gezien, die zich op veel plaatsen in de levende wereld openbaart en die dus behoort tot de biologische bagage. Mensen doen onbewust wat er van hen wordt verwacht. Begrippen als keuze en beslissing (→ bijteksten 3 en 4) zijn van geen waarde bij de beoordeling van sociale systemen en van het gedrag van hun leden.
Behandel aan de hand van het citaat van Axelrod en het daarbij gegeven commentaar (→ bijtekst 2) de vraag of menselijke samenlevingen niet veel meer zijn dan uitwerkingen van genetische programma's en mensen niet meer zijn dan functies ('rollen' en 'posities') binnen het sociaal-biologische systeem als steady state.

→ AD.VII.1. De politieke invulling van het FT-saysteem
→ AD.V.6C. De persoon en zijn vrijheid.

AD.VI.6. Sociale filosofie (2). Macht

Tekst: KCF.5.2. Macht. Een begripsmatige analyse

Macht kan op veel manieren worden gedefinieerd. In de tekst ligt alle nadruk op de gewelddadigheid: macht is gefundeerd in (de dreiging met) lichamelijke kracht, in een overwicht in het aantal personen en in het bezit van wapens. Andere vormen van gedragsbeïnvloeding (Bc) worden omschreven in termen van invloed, gezag, overwicht en autoriteit.

VI.6.1. -Controleer deze stellingname aan de praktijk, bv thuis, op school of in het bedrijf, geef je oordeel en kom indien nodig met een nieuwe definitie van het begrip macht.

VI.6.2. -Is rijkdom niet een vorm van macht en betekent dit dan ook niet dat de boven gegeven definitie van macht in termen van geweld faalt?

VI.6.3. -Geldt hetzelfde ook niet voor chantage?

VI.6.4. -Is kennis macht?

AD.VI.7. Sociale ethiek (1). Rechtvaardigheid

A. Morele codes

Tekst: Sociale regels, 8.2.

In de loop van de geschiedenis ontstaan er overal ter wereld gedragscodes. Vaak staan ze op naam van godsdienststichters als Boeddha en Jezus, van een stamoudste als Mozes of van staatslieden als Hammoerabbi en Confucius. Zij allen vatten de regels van hun tijd samen, stellen ze bij, verscherpen ze en geven ze een ethisch-religieuze basis zoals met het 'do ut des', het 'leer om leer', het piëteitsbeginsel of het ahimsa-principe. Om een indruk te geven van deze ontwikkeling nu een viertal codes.[a]

1. Confucius: vijf relaties en tien houdingen

Het leven binnen een samenleving wordt bepaald door vijf relaties. Deze gezagsverhoudingen uiten zich in een tiental morele houdingen. Zo behoort de vader in de relatie tot zijn zoon liefdevol te zijn en behoort de zoon van zijn kant zijn vader met eerbied te bejegenen.
In het volgende schema worden de relaties en houdingen in samenhang aangegeven:

houdingen	*gezagsverhoudingen*	*houdingen*
welwillendheid	vorst/onderdaan	trouw
menselijkheid	oudere/jongere	erkentelijkheid
liefde	vader/zoon	eerbied
rechtvaardigheid	man/vrouw	gehoorzaamheid
zorgzaamheid	oudere/jongere broer	deemoed

Deze menselijke verhoudingen worden gedragen door *chiao*, piëteit, een begrip dat zorgzaamheid, eerbied en trouw uitdrukt. Confucius vindt de gezags(ver)houdingen voor zijn tijd noodzakelijk, maar hij is er ook van overtuigd dat de mensheid zich zo kan ontwikkelen dat vriendschap en solidariteit hun plaats zullen innemen.

2. Boeddha: vier grondwaarheden en vijf geboden

In de ogen van Boeddha is ons leven één grote ramp. Geboorte en ouderdom brengen leed. We moeten vaak leven met dat wat ons tegenstaat en worden gescheiden van dat wat ons lief is. Nooit bereiken we wat we wensen. Kortom: 'Er zijn meer tranen in de wereld dan druppels in de oceaan.'
De oorzaak van deze droevige situatie ligt bij onszelf: in onze diepe begeerte naar lichamelijk genot, in ons sterke verlangen te willen leven, in de wil macht uit te oefenen. Alleen als we ons losmaken van al deze instinctieve verlangens en de weg volgen naar inzicht en meditatie, kunnen we afstand doen van een leven dat louter lijden is. Boeddha vat zijn visie samen in vier grondwaarheden:

1. Het leven is lijden.
2. De oorzaak van dit lijden ligt in de begeerte.
3. Het lijden kunnen we opheffen door af te zien van begeerte.
4. Dit kunnen we bereiken door het *achtvoudig pad* af te gaan: we moeten juist en zuiver leren zien, besluiten, spreken, handelen, leven, streven, denken en mediteren.

---

[a]Het is soms moeilijk de begrippen moreel en ethisch goed te onderscheiden: de analyses van Confucius en Boeddha zijn van ethisch-normatieve aard, terwijl het ahimsa-principe in de christelijke moraal als het ware in de code zit ingebakken.

In de praktijk van alledag bereiken we dit doel door ons te houden aan vijf hoofdgeboden:

1. Niet doden.
2. Niet stelen.
3. Geen onwettig en onnatuurlijk sexueel gedrag.
4. Niet liegen.
5. Geen gebruik van verdovende middelen.

3. Mozes: tien geboden

Na de uittocht uit Egypte sluit JHWH op de lange tocht naar het beloofde land een verbond met zijn volk. Mozes ontvangt op de berg Horeb de Tien Geboden. Hierin staat de dienst van JHWH centraal: het volk moet leven in het licht van het verbond met zijn God. De geboden luiden:

1. Ik ben JHWH jullie God, die jullie uit de slavernij, uit Egypte heeft weggevoerd. Jullie zullen geen andere goden vereren.
2. Jullie zullen geen beelden maken en die aanbidden.
3. Jullie zullen de naam van God niet zonder reden gebruiken.
4. De sabbat is een heilige dag. Houdt haar in ere.
5. Eert je vader en je moeder.
6. Je zullen niet doden.
7. Je zullen niet vreemd gaan.
8. Je zullen niet stelen.
9. Je zullen geen vals getuigenis geven.
10. Je zullen niet begeren dat wat je naaste toebehoort.

4. Mohammed: vijf zuilen

De leer van Mohammed is, in navolging van de Hebreeuwse godsdienst, monotheïstisch en theocratisch: er is één god en die beheerst het gehele persoonlijke, maatschappelijke en politieke leven. Dit blijkt duidelijk uit de Vijf Zuilen, de vijf hoofdgeboden voor de Moslim.

1. Het aanvaarden van de geloofsbelijdenis: er is maar één God, Allah, en Mohammed is zijn profeet.
2. Vijf maal daags op vastgestelde tijden bidden in de richting van Mekka.
3. De verplichting ongeveer drie procent van je inkomen af te staan. Dit bedrag is bestemd voor de verzorging van armen, zieken en wezen.
4. Het houden van een vastentijd gedurende de maand Ramadan. Overdag mogen volwassen en gezonde mensen niet eten, drinken, roken en aan sex doen.
5. Minstens eenmaal in je leven moet je een bedevaart naar Mekka maken.

Een andere belangrijke eis is het voeren van de heilige oorlog ('Jihad') tegen de ongelovigen met het doel de Islam te verbreiden. [a]
Hiernaast zijn er nog een groot aantal praktische regels, waarvan er een aantal in het oog springen:

-geen varkensvlees eten,
-geen rauw vlees eten,
-geen alcohol gebruiken,
-niet gokken,
-als vrouw buitenshuis een sluier dragen.

---

[a]Een gebod dat vaak ook op een gematigder manier wordt uitgelegd in termen van zelfverdediging (en het liefst niet met de wapenen)

VI.7.1. Opvallend is dat er binnen de gegeven codes geen duidelijk verschil wordt gemaakt tussen sociale en persoonlijke regels.
-Maak dit onderscheid duidelijk aan de hand van een aantal voorbeelden.

VI.7.2. -Ben je het eens met de stelling dat veel regels binnen traditionele codes beter buiten achterwege hadden kunnen blijven omdat zij een inbreuk zijn op het persoonlijke leven?

VI.7.3. -Maak je eigen Vijf Geboden.

B. Het fundament van rechtvaardigheid

Tekst: ***Rawls' theory of justice, Exc.XXIII.3.2.2n.***

Bijtekst: ***1. Sociale vrijheid als positief begrip, Exc.XXII.2.1.2.***
2. Nozick, Exc.XXIII.3.2.1(n).

Regels binnen een groep of samenleving kunnen ethisch worden omschreven in termen van rechtvaardigheid. Om te weten welke regels je moet gehoorzamen, wordt een beroep gedaan op een vijftal instanties. Wat rechtvaardig is

-weet je van nature ('instinctief'),
-voel je intuïtief aan,
-kan alleen op redelijke gronden worden vastgesteld,
-wordt je door de samenleving ingeprent en ligt als conventie vast.
-is door een hogere macht via een heilig boek geopenbaard.

Als je dus wordt gevraagd wat je op maatschappelijk gebied *juist* vindt, kun je je beroepen op

-de natuur	Het is vanzelfsprekend dat een moeder haar kind voedt, verzorgt en opvoedt terwijl de man bescherming biedt.
-het gevoel.	Je weet intuïtief dat je niet mag stelen.
-het verstand.	Het is redelijk dat in de wet rekening wordt gehouden met de belangen van ieder een. Het is onredelijk ('onrechtvaardig') dat de een wordt voorgetrokken boven de ander.
-de cultuur.	Het is in deze cultuur gewoonte kinderen te vondeling te leggen. Dit zal zijn nut wel hebben.
-de openbaring.	In deTien Geboden staat dat ik mijn ouders moet eren en aan dat gebod houd ik mij.

VI.7.4. -Zet de argumenten vóór en tegen van ieder van deze opvattingen op een rijtje.

Cruciaal binnen de sociale ethiek is de tegenstelling tussen positivisten, die van een samenleving verwachten dat ze goed *functioneert* en speculatieve denkers, die stellen dat het gedrag binnen een groep moet worden getoetst aan *een ideële waarde* als rechtvaardigheid. In de ogen van de positivisten is een samenleving 'rechtvaardig' als ze goed draait en de leden ervan tevreden zijn, terwijl hun tegenstanders menen dat een samenleving pas goed functioneert als ze rechtvaardig kan worden genoemd.

VI.7.5. -Geef je commentaar. Ga daarbij in op de visie van Rawls (→ tekst) en plaats diens opvatting over rechtvaardigheid binnen de resultaten van VI.7.4.

VI.7.6. Rawls stelt dat het niet eerlijk is dat de natuur sommige mensen opzadelt met achterstanden op allerlei terrein en anderen bevoordeelt. Niemand verdient vanwege zijn natuurlijke capaciteiten of verdiensten een gunstiger beginpositie. Je moet als overheid hier dan ook iets aan doen, zonder dat in het algemeen de verschillen worden genivelleerd (vergelijk bijtekst 1).
Nozick bestrijdt dit standpunt met klem. Je behoeft de natuur niet te verbeteren. Het zou me een mooie boel worden als ik bv een van mijn ogen aan een blindgeborene zou moeten afstaan. Hetzelfde geldt voor de zaken die ik heb verworven omdat ik intelligenter, zakelijker, sportiever, muzikaler of rijker ben geboren. De natuur is hard, het toeval slaat toe, maar om dit onrechtvaardig te noemen is onzinnig. Het is juist onrechtvaardig iemand te dwingen geld af te staan om daarmee anderen op wat voor manier dan ook te helpen zijn noodlot te boven te komen (→ bijtekst 2). Mensen worden zo instrumenten in handen van de staat om haar doeleinden te bereiken.
-Geef je commentaar.

C. De gulden regel

Een heiden kwam bij Shammai, een joodse rabbijn, en zei tegen hem: 'Ik wil graag lid worden van de joodse kerk, maar dan wel op de voorwaarde dat je me de hele Wet leert zolang ik op één been kan blijven staan.' Shammai joeg hem op staande voet naar buiten met zijn meetlat.
Nu ging hij naar Hillel. Deze nam hem aan en zei: 'Wat akelig is voor jou, doe dat je kameraad ook niet aan: dat is de hele Wet, de rest is uitleg; ga en leer.'

uit: de Talmoed

Teksten:
1. Drie ethische basisbeginselen, 10.38.5.
2. Het Dilemma van de Gevangene, Exc.XVII.3.4.
3. Altruïsme en naastenliefde, 8.8.2.3.

(1) Te midden van de veelheid aan geboden en verboden tref je in veel culturen een regel aan die blijkbaar als leidraad dient voor het leven van alledag: *'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.'* Deze gulden regel wordt op verschillende manieren geformuleerd.

Confucius vroeg: 'Bestaat er een enkel woord dat als aanknopingspunt kan dien voor onze manier van leven?' De Meester antwoordde: 'Misschien het woord *wederkerigheid*: doe de ander niet aan wat jij niet wilt dat jou overkomt.'

Mencius: 'Doe de ander aan wat jij wilt dat hij jou aandoet.'

De Talmoed: 'Dit is de basis van de Torah: wat akelig is voor jezelf, doe dat je naaste niet aan. Indien je wenst dat niemand neemt wat van jou is, neem dan niet van een ander wat van hem is.'

Jezus: 'Behandel de mensen zo als jezelf door hen zou willen worden behandeld. Want dat is de Wet en de Profeten.'

Mo Ti: 'Behandel ieder land als je eigen land, ieder gezin als het jouwe, alle mensen als jezelf.'

Mensen behoren elkaar zonder onderscheid, onpartijdig en in wederzijds respect tegemoet te treden. Het is toch vanzelfsprekend dat je vrienden niet laat verhongeren. Je helpt hen in nood. Dit alles op heel praktische gronden: als ik egoïstisch ben, kan ik ook verwachten dat anderen mij zo zullen behandelen. En dat leidt tot geweld, wraakzucht en wanorde. Maar als ik vriendelijk en behulpzaam ben, zullen anderen dat ook zijn. Het beginsel van de wederkerigheid ('do ut des').

(2) De keerzijde is dat de wederkerigheid zich ook op negatieve manier uit: het leer om leer, het oog om oog, tand om tand. Wat als ik alleen de kans heb om ernstige narigheid te ontlopen door een ander narigheid aan te doen? Mezelf wegcijferen zoals Socrates in zijn discussie met de Sofisten eist? Of het Jungle-principe toepassen?

VI.7.7. -Zoek een oplossing voor dit probleem (→ tekst 1) aan de hand van het Dilemma van de Gevangene en van de strategieën die naar aanleiding daarvan zijn ontwikkeld (→ tekst 2).

Quine schrijft: '*De verlichte moralist erkent dus dat eigenbelang, al is het nog zo verlicht, geen algemene rationele basis voor altruïsme biedt. Altruïsten zijn gewoon mensen die totaal en onvoorwaardelijk het beste met anderen voorhebben, zoals iedereen het beste met zichzelf voorheeft.*
Sommige moralisten menen dat het ontbreken van een rationele rechtvaardiging op grond van eigenbelang bedreigend is voor de moraal. Ik stel dat een dergelijke rechtvaardiging hoe dan ook onwaardig zou zij geweest en naar het veile en vuige zou hebben geriekt. Laat de deugd haar eigen beloning zijn.'

VI.7.8 -Geef je visie.

D. Twee ethische codes

Teksten ***1. Kallikles: het recht van de sterkste, 8.7.1.***
2. Rechtvaardigheid, het rationele model, 8.9.3.3.

Bijteksten: ***1. Een discussie over rechtvaardigheid, Exc.XX.1.1.1.***
2. Sociale autoriteit. De machtigingspositie, KCF.5.2.4.

Rechtvaardigheid is een kernbegrip uit de sociale filosofie. In de hoofdteksten worden twee opvattingen uiteengezet: rechtvaardigheid als het recht van de sterkste en rechtvaardigheid als redelijk begrip.

VI.7.9. -Bespreek de argumenten van Glauco en Adimantos (→ bijtekst 1), waarmee zij verdedigen dat het begrip (on)rechtvaardigheid niet redelijk van aard is, maar is ontstaan uit angst en domheid.

VI.7.10. -Het rationele model (→ hoofdtekst 2) heeft zwakke plekken. Op welke manier zullen Sofisten als Kallikles (→hoofdtekst 1) en Thrasumachos (→ bijtekst 1) dit model onder uit kunnen halen?

VI.7.11. -Velen menen dat het rationele model in een moderne wereld onvermijdelijk de over hand zal krijgen, anderen dat het een korte culturele oprisping is: uiteindelijk zal het recht van sterkste altijd de boventoon voeren. Welk standpunt is naar jouw mening het beste te verdedigen? Waarom?

E. Etnocentrisme?

VI.7.12. *DISCUSSIE (1)*

Sociale systemen hebben hun waarden, normen,regels (samengevat onder het begrip rechtvaardigheid). Deze dragen bij tot het evenwicht van en de innerlijke rust binnen een samenleving. Een plotselinge invoering ('input') van nieuwe waarden dreigt de harmonie te verstoren en brengt het systeem in gevaar. Toch verboden de Engelsen in India bv de weduwen-verbranding en het offeren van vetgemeste slaven. Een bedreiging van het systeem.
Is dit een domme etnocentrische ('koloniale') ingreep? Of een terechte overwinning van het rationele model met zijn pretentie van algemene geldigheid, *die het risico van onrust waard is?*

VI.7.13. *DISCUSSIE (2)*

Worden de tribunalen tegen oorlogsmisdadigers te Neurenberg en Den Haag volgens jou gevoerd op grond van het recht van de overwinnaars of op grond van een algemeen aanvaardbaar rationeel model: is er sprake van een cultureel (= etnocentrisch) vooroordeel of niet?

VI.7.14. *DISCUSSIE (3)*

De vraag wordt nog urgenter als men bedenkt dat het rationele model dwang vermijdt: je kunt mensen niet dwingen binnen de cultuur waar ze wonen hun eigen tradities en waarden op te geven. Maar wat dan met ritueel slachten, de hardvochtige besnijdenis van jonge meisjes, de afwijzing van inenting tegen kinderverlamming bij sommige orthodox-protestante groeperingen en de afwijzing van bloedtransfusie bij Jehova-getuigen? Niet optreden leidt tot marteling en (geestelijke[a]) moord, wel optreden tot aantasting van de menselijke vrijheid. Zoek een uitweg uit dit doolhof.
Denk je dat het onderscheid tussen formele regels (zoals die bv zijn geformuleerd in de rationele code) en inhoudelijke invulling ervan een oplossing kan bieden voor dit probleem?

F. Bevel is bevel

Systemen hebben altijd een hiërarchische opbouw. Alleen zo kunnen orde en efficiëntie worden gewaarborgd. Dit betekent dat er autoriteitsverhoudingen bestaan. Er worden bevelen gegeven en deze moeten -zeker in crisistijden- worden uitgevoerd, ook al gaan ze tegen je eigen opvattingen in ('Befehl ist Befehl!'). De uitspraak 'Bevel is bevel' roept twee vragen op:

VI.7.15. -Is het wel rechtvaardig iemand die binnen een subsysteem als politie, leger, bedrijfsleven of universiteit bevelen van zijn superieuren opvolgt te veroordelen wegens oorlogsmisdrijven en andere misdaden tegen de mensheid?

VI.7.16. -Is het wel rechtvaardig iemand te veroordelen die is ingegaan tegen zijn superieuren omdat hij meent dat bepaalde ethische grenzen worden overschreden (de ME-er die naar zijn mening te hard tegen demonstranten moet optreden).
Neem in je overwegingen de uitkomsten mee van de experimenten van Milgram (→ bijtekst 2).

[a]Het onthouden van besnijdenis en het toedienen van een bloedtransfusie leidt tot uitstoting van de kinderen.

AD.VI.8. Sociale ethiek (2). Menselijke waardigheid

Hoofdtekst: ***Menselijke waardigheid, Exc.XXI.3.***

Bijteksten ***1: Een functionele analyse. Rol, positie, status, 8.4.2.2.***
2: De gelukkige slaaf, KCF.6.5.2.

VI.8.1. *DISCUSSIE*

In de sociologie is het gebruikelijk in technische termen te spreken van rol, positie en status (→ bijtekst). Een hoge positie heeft status, roept respect op en verleent iemand 'dignitas' ('waardigheid'). Een vorst heeft bijna automatisch dignitas, maar de positie van een hoer is onbeduidend en haar status is laag ('onwaardig'). Waardigheid heeft dus oorspronkelijk te maken met de status die iemand binnen een samenleving inneemt, niet met de functie en met de waardering die deze oproept. Een voetbaltrainer of modeontwerper zal in zijn maatschappelijke rol nooit de positie en status bereiken die met zijn populariteit en deskundigheid overeenkomt: echte waardigheid zal hij nooit bezitten. Die is weggelegd voor leden van keizerlijke en koninklijke families, voor adellijke lieden, voor leden van het politieke en bestuurlijke establishment, kortom voor hoogwaardigheidsbeklederS.
Deze hiërarchische plaatsbepaling is historisch gezien vanzelfsprekend, maar wordt in moderne, democratische samenlevingen afgewezen: mensen bezitten als mensen waardigheid en dienen allen respect af, zij zijn gelijkwaardig. Dit betekent dan ook dat een hoer of een huurmoordenaar als mens respect afdwingt.
Maar ook deze conclusie is voor discussie vatbaar: eerbied hangt niet samen met je positie, niet met het gegeven dat je mens bent, maar met het gedrag dat je vertoont. Onwaardigheid is een sociaal-ethisch beginsel, het is een norm voor je handelen. In dit opzicht is het dan de vraag of prostitutie een onwaardig beroep kan worden genoemd. [a]
Bespreek deze vraag. Ga daarbij uit van een zoon/dochter die werkt bij een escortbedrijf en in discussie raakt met zijn/haar ouders. Gebruik bij de woordenstrijd -want meer zal het niet worden- alle boven genoemde betekenissen van *(on)waardig*.

Stel: je doet cultureel-antropologisch onderzoek in een niet-westerse cultuur. Uit observatie en interviews wordt duidelijk dat een aantal mensen sociaal en economisch wordt onderdrukt en uitgebuit: ze moeten hard werken, krijgen er weinig voor terug en worden maatschappelijk niet erg gewaardeerd. Toch laten zij zich niet negatief over de situatie uit, zij blijken er zelfs niet ontevreden mee te zijn, ook al omdat velen geloven dat dit leven toch maar een doorgangshuis is. Je gaat nu op zoek naar een cultuurfilosoof van naam binnen deze cultuur en legt hem de kwestie voor. Deze verdedigt de stelling dat het mensen juist ten goede komt als zij de negatieve kanten van het sociaal-politieke leven niet kunnen en willen doorzien. Waarom zou het dan nodig zijn hen bewust te maken van hun situatie en positie. Waarom hen kritisch stemmen, zeker nu zij zich toch redelijk tevreden blijken te voelen? Bewustmaking betekent dat er onrust ontstaat binnen de groep, dat de individuen uit balans raken en ongelukkig worden. Het vraagstuk van de gelukkige slaaf (→ bijtekst 2).

VI.8.2. -Geef je visie.

---

[a]Op dit moment is het beroep van hoer ingebed in een persoonlijke geschiedenis van onderdrukking en uitbuiting. Het is meest-al niets anders dan een vorm van moderne slavernij. In dat opzicht komt de gestelde vraag wrang over. Blijft toch de vraag of prostitutie op zich een onwaardig beroep mag worden genoemd.

Je kunt het probleem van de gelukkige slaaf in een nog breder verband zien. Denk aan de Tau Te Tsjing waarin wordt beweerd dat het volk juist dom moet worden gehouden ('Schaf de studie af en gij zijt zonder zorgen'). Een andere wending bij Roger Scruton: '*Ik pleit niet voor Verlichting maar voor Verduistering. Je kunt dit obscurantisme noemen, want ik wil dat mensen minder gingen denken, zich minder dingen gingen afvragen. Voor een sociaal bestaan is dat immers helemaal niet nodig. De gewoonte vragen te stellen is heel mooi in een geest die daarvoor de capaciteiten bezit. Maar de meeste mensen bezitten niet zo'n geest. ./. Dus in dat opzicht ben ik tegen de Verlichting. Maar als intellectueel wil ik graag de zaken doordenken. Dit is een moeilijke paradox.*'

VI.8.3. -In de eerste plaats: is er eigenlijk wel sprake van een paradox? Vervolgens, ben je het met de Tau Te Tsjing en Scruton eens dat het maar beter is het volk met rust te laten en het een onbezorgd leven te gunnen?

Van Demokritus is de uitspraak dat armoede in een democratie zoveel verkieslijker is dan het hogelijk geprezen geluk onder vorsten als vrijheid verkieslijker is dan knechtschap.

VI.8.4. -Liever een armoedig maar vrij bestaan dan een een onbezorgd leven onder koninklijke zeggenschap?

VI.8.5. Plamenatz vindt dat kinderarbeid, onderdrukking van vrouwen en slavernij pas ethisch verwijtbaar zijn als mensen op de hoogte (kunnen) zijn van de eisen die het moderne mensbeeld aan hen als bewuste wezens stelt (→ bijtekst 2).
-Ben je dit met hem eens?

Plamenatz' visie heeft ook consequenties voor de hedendaagse situatie.

VI.8.6. -Zijn olifanten en apen in dierentuinen of circussen, langgestraften in gevangenissen en het ontwikkelen van allerlei bloedstollend oorlogstuig in de termen van Plamenatz niet ethisch verwerpelijk en dus verwijtbaar? Wij weten toch beter?
-Hoe staat het met de abortus provocatus?

AD.VII. Politiek

Het belangrijkste dat we mogen hopen te bereiken met de studie van de politieke filosofie is niet een beslissend antwoord op de problemen maar de gewoonte van zorgvuldig denken. De onderscheidingen die worden verkregen uit de verheldering van de begrippen zijn, als je ze eenmaal hebt begrepen, dikwijls eenvoudig genoeg, maar het begin van begrip kost tijd en moeite.

D.D.Raphael

AD.VII.1. Het sociale systeem. Twee politieke interpretaties

Hoofdteksten: ***1. Het aristocratische ideaal, Exc.XXII.2.0.***
2. Het democratische model van Macchiavelli, KCF.5.1.

Bijteksten: ***1. Het menselijke bewustzijn. Conclusie, Exc.XV.5.3.***
2. Het concurrentiemodel, Exc.XXVII.3.1.2.
3. Het conflictmodel, Exc.XXVII.3.1.2.
4. Plato, De opbouw van de polis, Exc.XX.1.6.
5. Montaigne, De godsdienst, 11.4.2.4.

Binnen een strikt sociobiologisch model kan men het menselijke bewustzijn (blijkbaar) niet anders zien dan als een bijverschijnsel ('epifenomenon') van genetische programma's zoals die zich in hun omgeving verwerkelijken.

→ AD.VI.5. Axelrod.

In tegenstelling hiermee kan -ook op strikt biologische gronden (→ bijtekst 1)- worden verondersteld dat mensen bewuste wezens zijn die informatie verwerken, er betekenis aan geven, de tijd overzien, zich doelen stellen en actief kunnen ingrijpen om deze -puur hedonistische en eudaimonistische- doelen op redelijke gronden te bereiken.
Dit betekent ook dat er in de loop van de geschiedenis morele waarden zijn ontwikkeld die als invulling dienen van het FT-systeem: de tolerantie van een systeem is de vaak doordachte reactie van mensen op de situatie waarin zij verkeren (VGO).
Vanuit de sociale filosofie komt dan de vraag op welke invulling op den duur het beste voldoet. Als voorbeelden het aristocratische model (→ hoofdtekst 1) en het democratische model van Machiavelli (→ hoofdtekst 2). Het eerste geeft een negatieve, biologische interpretatie (→ bijtekst 3), die inhoudt dat mensen als van nature zijn ingebed binnen een hiërarchisch systeem, het tweede houdt meer rekening met de keuzes van mensen en hun persoonlijke belangen.

VII.1.1. -Geef een analyse van beide modellen, ingedeeld in een aantal categorieën zoals mensbeeld, wereldbeeld, moraal. Laat de tegenstellingen goed uitkomen en maak een goed onderbouwde keuze.

VII.1.2. -Velen, waaronder Machiavelli (→ hoofdtekst 2), Plato (→ bijtekst 4) en Montaigne (→ bijtekst 5), vinden dat een staatsgodsdienst onontbeerlijk is voor een samenleving. Ben je het met dit denkbeeld eens?

AD.IV.1. De maatschappelijke functie van de godsdienst.

VII.1.3. -Is het niet wenselijk naar een regering te streven van deskundigen, die zich, zonder dat zij de kans krijgen zich te verrijken of blijvend de macht te grijpen, geheel aan het bestuur wijden? Dit zonder dat zij regelmatig verantwoording behoeven af te leggen aan de gemeenschap in haar geheel.

AD.VII.2. De democratie

Teksten: ***1. De democratie, Exc.XXII.***
2. De pragmatische paradox, Exc.III.4.
3. Ontwikkeling en vooruitgang, KFC.5.3.1-2.

A. De democratische paradox

In de eerste plaats wordt een aantal problemen aan de orde gesteld dat zich nog al eens in de dagelijkse praktijk voordoet en dat bovendien paradoxaal van karakter is. Regels kunnen blijkbaar alleen worden gehandhaafd door ze te breken (→ tekst 2: 'de dubbele binding').

VII.2.1. -De meerderheid beslist: is burgerlijke ongehoorzaamheid dan wel toegestaan als er grote belangen op het spel staan (bv het milieu) of als de mensenrechten worden aangetast?

VII.2.2. -Geweld wordt binnen een democratie afgewezen als middel je zin te krijgen. Maar toch, als je merkt dat het democratische systeem langzamerhand afglijdt naar een aristocratisch-getint systeem of dat het zich niets gelegen laat liggen aan de eigen democratische waarden, en bv getto's in al hun rampspoed rustig laat gedijen, acht je een stadsguerrilla dan niet als uiterste redmiddel te rechtvaardigen? Ook Machiavelli achtte *alle* middelen geoorloofd om de democratie in stand te houden (of te heroveren).

VII.2.3. -Democratie garandeert vrijheid van meningsuiting: mag je mensen dan uitsluiten van bepaalde beroepen zoals leraar en ambtenaar of mag je politieke partijen en groeperingen verbieden als deze(n) zich openlijk tegen de democratie -of haar waarden- keren?

VII.2.4. -Naast vrijheid van meningsuiting en godsdienst is de afwijzing van discriminatie -bv op grond van sekse en ras- de spil van ieder werkelijk democratisch beleid. Wat nu met de beslissing van een christelijk schoolbestuur dat vanuit bijbels fundament homosexualiteit als diep-zondig afwijst en daarom een onderwijzer ontslag aanzegt, die openlijk voor zijn sexuele voorkeur uitkomt: discriminatie of vrijheid van godsdienst?

B. Revolutie

Vanuit het formeel-democratische model zijn gewelddadige omwentelingen, gericht op de omverwerping van aristocratische dictaturen, zelfs als uiterste middel onaanvaardbaar. Laat de geschiedenis zijn loop -zo luidt de redenering-, ook zonder revolutionaire acties zal langs lijnen der geleidelijkheid de gepaste politieke constellatie ontstaan. Rusland zou zonder de bloedige revolutie van 1917 waarschijnlijk als vanzelfsprekend zijn uitgegroeid tot een gezond (democratisch) systeem.
Revoluties brengen geen echte veranderingen ten goede en keren zich uiteindelijk tegen de gestelde doeleinden, Of zoals Pareto stelt: revoluties -als weldaad voor de mensheid- voeren onherroepelijk tot autoritaire en centralistische regimes. Wat niet het doel kan zijn!

VII.2.5. -Zet het begrip revolutie binnen een argumentatieschema en trek je conclusies.

C. Democratische verantwoordelijkheid

VII.2.6. Hoe onschuldig zijn 'onschuldige burgers' als zij het slachtoffer worden van kapingen en aanslagen? Guerrilla's, maar ook een filosoof als Sartre, stellen dat zij zich niet kunnen onttrekken aan de verantwoordelijkheid voor de politieke gang van zaken in hun samenleving. Loop je mee in een systeem -en verzet je je niet- dan ben je mede- schuldig aan de wandaden ervan. -Mee eens?

D. Politieke onverschilligheid

> Binnen het democratische discours is de aanwezigheid van een wijdverbreide apathie een duidelijk signaal dat er iets fundamenteel mis is.
>
> Tom DeLuca

De democratie wordt volgens velen bedreigd door de onverschilligheid en de apathie van de massa. Dit uit zich bv in het feit dat er bij verkiezingen en referenda maar weinig mensen komen opdagen en dat politieke partijen steeds minder leden trekken. En dat heeft belangrijke gevolgen voor de democratie als staatsvorm.
De analyse van en discussie over dit onderwerp beginnen we met een uitspraak van Gramsci: *'Een ander aspect van het gevaar dat wij in onze partij[a] moesten betreuren was de sterilisatie van alle individuele activiteit, de passiviteit van de massa van de partij, de stompzinnige zekerheid dat er in elk geval iemand was die overal aan dacht en in alles voorzag.'* Gramsci wijt deze houding aan een gevoel van absolute minderwaardigheid dat maakt dat mensen alle soevereiniteit en macht overdragen aan de Partij.
De oplossing ligt voor de hand: gooi de partij open en zorg ervoor dat de leiders, zoals Rosa Luxemburg stelt, weer hun opvoedende taak op zich nemen, de blindheid van de massa overwinnen en zich weer gaan zien als uitvoerend orgaan van massa-actie.
Geen gek idee, maar dat gold voor de situatie waarin de arbeidersklasse nog niet met wintersportvakantie ging, waarin discriminatie op veel gebieden de boventoon voerde en waarin de politieke emancipatie nog moest beginnen.
Nu -in een tijd van welvaart en openheid- dreigen twee nieuwe gevaren, die onderling samenhangen. Partijen institutionaliseren en spelen louter nog hun politieke machtsspelletjes (Bourdieu). Bovendien keren veel mensen zich af van de politiek. Dit minder door gebrek aan opleiding en politieke opvoeding of uit botte onverschilligheid en apathie, maar eerder uit luiheid -de directe noodzaak van politieke participatie wordt niet meer gevoeld. Het lijkt er sterk op dat veel mensen in plaats van op de Partij zonder aarzeling hun vertrouwen op de Democratische Staat stellen.[b]

VII.2.7. -Met natuurlijk de vraag of de democratie niet van haar fundament wordt beroofd: politieke activiteiten zijn toch onmisbaar om haar levend te houden? Is daarom een bewust stemgedrag ondanks alles niet een eerste democratische plicht? Ga bij je antwoord in op de redenen die kunnen worden aangevoerd om wel of niet aan het politieke proces deel te nemen.

Volgens sommigen is politieke apathie zo gek nog niet. Zo schrijven Berelson, Lazarsfeld en McPhee: *'Het apathische segment van Amerika heeft waarschijnlijk geholpen het systeem bij elkaar te houden en het heeft de schok over het feit dat men het met elkaar oneens is , dat men (elkaar) veroordeelt en dat er verandering optreedt, gesust. Maar dat wil niet zeggen dat we ongelimiteerd apathie kunnen toestaan.'*[c]
Te grote participatie verzwakt het systeem: *'De effectieve werking van een democratisch politiek systeem vereist gewoonlijk enige mate van apathie en niet-betrokkenheid van de kant van sommige individuen en groepen'* (Huntington).

---

[a]De Communistische Partij van Italië, met haar hechte structuur en autoritaire inslag. Maar wel de partij die zich sterk inzette voor de armsten en zich vaak zeer gewetensvol van haar taken kweet.

[b]Een andere groep zal pogen haar nonchalance te verdedigen met de argumenten dat het eigenlijk niet uitmaakt op welke partij je stemt en dat de gekozen leiders toch onbekwaam, laks en onbetrouwbaar zijn.

[c]DeLuca parafraseert de ideeën van Berelson cs op de volgende manier: '*Giovanna ging niet stemmen bij het referendum omdat zij apathisch is voor het milieu. Dank God voor mensen zoals zij, want zonder hen zou de democratie niet de desintegratie kunnen stoppen die wordt veroorzaakt door mensen die politieke keuzes voor zichzelf maken. Als er meer mensen waren als zij, zou onze democratie zelfs nog soepeler verlopen.'*

Tegenover deze procedurele benadering (→ hoofdtekst 3.2.) staat het radicaal-revolutionaire tegenmodel (→ hoofdtekst 3.3). Met Marcuse als centrale figuur. Apathie moet volgens hem worden vertaald in termen van verblinding en vervreemding. En dit geldt niet alleen voor de onderworpenen en uitgebuiten, maar vooral ook voor de burgerklasse zelf.

VII.2.8. -Denk je dat het harmonie-model (→ hoofdtekst) als tussenweg uitkomst biedt?

E. Vooruitgang

Aanhangers van de Verlichting zullen stellen dat de overgang van het aristocratische naar her democratische model vooruitgang inhoudt.
Lees de volgende uitspraak van Concordet, een filosoof die gedurende de Franse Revolutie zelfmoord pleegde om aan zijn vervolgers te ont komen: *In de beschouwing van dit tafereel (van de vooruitgang) ontvangt de filosoof de prijs voor inspanningen die hij heeft gedaan voor de vooruitgang van de rede, voor de verdediging van de vrijheid. Hij durfde ze toen te verbinden met de eeuwige keten van de menselijke lotgevallen; daarin vindt hij de ware beloning voor de deugd, het plezier iets blijvends goeds te hebben gedaan dat niet meer te niet kan worden gedaan door een noodlottige, rampzalige vereffening waarbij vooroordelen en slavernij worden hersteld. Deze beschouwing is voor hem een wijkplaats waar de herinnering aan zijn vervolgers hem niet kan vervolgen; daar leeft hij met de gedachte aan de mens die is hersteld in zijn rechten even-als in de waardigheid van zijn natuur en zo vergeet hij hoe begerigheid, vrees of afgunst kunnen pijnigen en het leven bederven; daar bestaat hij waarlijk met zijn gelijken, in een lustoord dat zijn rede heeft weten te scheppen en dat zijn liefde voor de mensheid verfraait met haar zuiverder genot.*
Bellon, bij wie dit citaat staat, vervolgt: '*Arme Concordet! Wij vragen ons af, wat hij nu anderhalve eeuw later (1953) zou geschreven hebben over den vooruitgang der cultuur geboren uit de steeds volmaaktere techniek der natuurwetenschappen, der psychologie en der sociologie!*' Is hier met Spengler geen sprake van een teugelloos optimisme, dat ingaat tegen iedere historische of biologische ervaring? Van een volsterkt onbewezen wensdroom?

VII.2.8. -Schrijf namens Concordet een kort, pittig briefje aan Bellon als antwoord op zijn opmerking.

AD.VIII. Esthetica en filosofie van de kunst

AD.VIII.0. Inleiding

Teksten: ***1. Wittgenstein, Familie-gelijkenissen, 4.6.2.2.***
2. De implicatieve definitie, 3.5.5.
3. Een stipulatieve definitie van kunst, 10.0.3.
4. Kunst een complex probleem, 10.0.2.

VIII.0.1. -Welke kenmerken zijn volgens jou typerend voor kunstzinnige activiteiten en kunstwerken?
-Orden ze.
-Is er bij het begrip kunst sprake van een familie-gelijkenis (→ tekst 1) of denk je dat het mogelijk is een implicatieve definitie (→ tekst 2, 3) te geven?

Kunst is in moderne samenlevingen een complex verschijnsel (→ tekst 4). Om er iets zinnigs over te kunnen zeggen is het nodig een duidelijk onderscheid te maken tussen:

-Esthetisch en kunstzinnig,
-Art pur en kunst als geïntegreerde vorm (KGV),
-Analyse en synthese,
-Kunst, anti-kunst en meta-kunst,
-Abstracte kunst en conceptuele kunst,
-Avant-garde, experimentele kunst, conventionele kunst, institutionele kunst en volkskunst,
-Modernisme en postmodernisme.

In deze AD wordt uitdrukkelijk ingegaan op de eerste twee onderscheidingen. Verder wordt er veel aandacht besteed aan analyse, exegese en interpretatie van kunstwerken op het gebied van poëzie, film, schilderkunst en muziek. Hier zullen de overige onderscheidingen terzijde ter sprake komen.

VIII.0.2. -Ga na of je de boven gegeven onderscheidingen kunt thuisbrengen en of je de strekking er van begrijpt.

Als inleiding nu eerst een aantal stellingen over kunst, dat laat zien met welke soort vraagstukken men op het gebied van esthetica en kunst te maken kan krijgen (→ tekst 4).

01. Over smaak valt niet te twisten. Je kunt iemand niet verwijten dat hij een wansmaak heeft als hij van soaps of heavy metal houdt.

02. CD, videocassette, DVD en plaatjes-kunstboek maken van kunstwerken een consumptieartikel. Dat kan de bedoeling niet zijn.

03. Kunst is maar al te vaak een kwestie van snobisme: de zondagmiddag in het Concertgebouw, de handtekening onder een Rembrandt of een Vermeer, de nieuwe richtingen binnen pop en jazz.

04. Kunst is een zaak van gevoel en emotie, niet van verstand.

05. Schoonheid kan, maar behoeft geen kenmerk van een kunstwerk te zijn.

06. Het is onmogelijk een definitie te geven van kunst. Er zijn immers geen doorslaggevende criteria.

07. Als muziek kunstzinnig kan zijn, dan ook sport, sex of een maaltijd.

08. Indien iemand ontkent dat abstracte schilderijen van Kandinsky, Mondriaan of De Koning kunstzinnig kunnen worden genoemd, moet hij ook de mogelijkheid uitsluiten dat muziek een kunstvorm kan zijn. In beide gevallen wordt immers enkel een esthetisch medium (kleur, klank) geordend.

09. Kunst is er niet alleen om te genieten, zij moet ook een visie uitdragen en/of zich maatschappij-kritisch opstellen.

10. De kunst van de twintigste eeuw is niet anders dan burgermansbedrog.

11. De kunst van de twintigste eeuw is een vorm van decadentie.

12. Dat je op school leert te vertalen, volleybal te spelen en opstellen te schrijven valt te begrijpen, maar dat je wordt verplicht muziek of literatuur uit te leggen en te interpreteren, kan niet worden verdedigd: je leert toch ook niet aan de hand van (stijl)boek en video de voetbalwedstrijd West Duitsland - Nederland (1974) te analyseren, met een proefwerk na!

13. Hoe dan ook: kunst is een eliteverschijnsel.

14. Deskundigen bepalen de kijk op de kunst: leraren, recensenten, auteurs van leerboeken, historici.

15. Kunst behoort niet te worden gesubsidieerd.

VIII.0.3. -Geef bij ieder van de stellingen een kort commentaar.

AD.VIII.1. Kunstzinnige beoordeling

Teksten: ***01. Esthetische gewaarwording, 10.5.***
02. Dewey, Exc.XXXV.4.
03. Esthetische waarneming, 10.6.
04. Informatie/redundantie, 10.7.1.
05. Esthetisch en kunstzinnig, 10.7.2.
06. Kant, lekker en mooi, 6.7.16.1.
07. Conventionele kunst, 10.3.4.
08. Institutionele kunst en volkskunst, 10.3.2.
09. De ontspanningscultuur, 10.3.3.
10. Kunstzinnige reacties. Hawks' Rio Bravo, 10.9.2.
11. Volkskunst, 10.3.5.2.
11. Fascinatie,10.6.5.4.
12. Marinetti, De oorlog als esthetisch-kunstzinnig drama 8.7.2.

A. Esthetisch en kunstzinnig

VIII.1.1. -Noem een aantal verschijnselen, voorwerpen, gebeurtenissen en/of persoonlijke voorvallen die je als esthetisch (→ tekst 1) zou definiëren.
-Zijn er hieronder ook die Dewey *esthetisch* zou noemen (→ tekst 2)?

VIII.1.2. -Past Dewey's definitie van de term esthetisch binnen die van het dit boek (→teksten 1 en 3) of is ze er strijdig mee?

VIII.1.3. -Ben je het eens met de visie die in dit boek wordt verdedigd dat het begrip esthetisch kan worden beschreven in experimenteel-wetenschappelijke termen (→ tekst 3)?

VIII.1.4. -Zijn er bij de in AD.VIII.1.1 genoemde voorwerpen, verschijnselen enz. die je naast esthetisch ook kunstzinnig zou willen noemen (→ teksten 4 en 5). Zo ja, waarom?

VIII.1.5. -Kant maakt een onderscheid tussen de esthetische begrippen lekker en mooi, het ene is volgens hem zuiver subjectief, het ander is objectiever (→ tekst 6): je kunt er meningen over uitwisselen. Ben je het met zijn stelling eens?

B. Echtheid

Echtheid speelt een belangrijke rol binnen de moderne kunstkritiek en wordt vaak gekoppeld aan authenticiteit/eigenheid. Een kopie is van minder kunstzinnige waarde dan het origineel, of dit nu is gesigneerd of niet.
Veel ophef wordt ook gemaakt over vervalsingen van schilderijen en plagiaat in bv literaire werken. Het gaat hier om met George Bailey te spreken om forgery: iets wordt met opzet gemaakt om als echt (Van Meegeren) of eigen (Van Dis) door te laten gaan. Bij ontdekking zakt de waardering in. Hetzelfde geldt als een werk wordt toegekend aan een leerling of lagere godheid (Rembrandts 'Man met de gouden helm'). Het omgekeerde gaat op als een werk plotseling wordt toegeschreven aan een bekende kunstenaar als Van Gogh.

De kern vanhet probleem ligt in de eerste plaats in de vraag of het mogelijk is een kunstwerk echt te kopiëren. Maar goed, laten we aannemen dat dit mogelijk is. Dan stelt Aldrich de zaak op scherp met zijn opmerking dat *'een volmaakte imitatie van een kunstwerk, vanuit kunstzinnig oogpunt, even goed is als het origineel. Als we er, in de wetenschap dat het om een volmaakte imitatie gaat, er bij lange na niet de prijs voor willen betalen die we neertellen voor het origineel dan komt dit doordat het origineel, afgezien van zijn kunstzinnige waarde, de waarde heeft van een nauwe betrekking met een beroemd persoon.'* Zoals iemand voor een spuug-lelijke jurk van Marilyn Monroe veel geld neertelt.
Volgens Bailey is zo'n redenering te gemakkelijk en wordt daarbinnen de reikwijdte van het begrip kunstzinnig onderschat: *Kopieën of reproducties slaagden er zelden in de problemen op te lossen die*

inherent zijn aan de poging om dat uit te drukken of te tonen wat kunstzinnig wezenlijk is aan het werk dat is gekopieerd in een werk dat een eigen uniek kunstzinnig karakter van zichzelf vertoont.' Anders gesteld: of een kopie is zelf buiten het gekopieerde om kunstzninig waardevol (en dat kan niet want het is maar een kopie) of het is niets anders dan een doods product zonder een kunstzinnig extra, het biedt geen originele visie of een verrassende aanpak. Dit geldt dan ook voor eigen werk dat door de kunstenaar wordt geïmiteerd.
Maar aan de andere kant, je zou zo zeggen dat twee gelijke werken dezelfde impact hebben aan bv vorm, inhoud en visie..

VIII.1.6. -Er zijn etsen die door Rembrandt zelf werden geproduceerd en etsen die na zijn dood werden afgedrukt van de bewaard gebleven platen. Is er volgens jou alleen maar sprake van een emotionele lading als je de eerste veel hoger schat dan de laatste of spelen er ook andere, bv kunstzinnge of communicatieve aspecten mee?

VIII.1.7. -Van Meegeren maakte schilderijen in de stijl van Vermeer en liet ze onder diens naam op de markt brengen ('forgery'). Ze werden hoog geprezen. De ontdekking van het bedrog ('fake') was dan ook een klap in het gezicht van de kunstkritiek[a]. Of niet?

VIII.1.8. -Zou Van Meegeren, wanneer hij het werk onder eigen naam had tentoongestel d, als een groot, conventioneel kunstenaar (→ teksten 4, 5, 7) de geschiedenis zijn ingegaan?

VIII.1.9. -Een beroemd kunstenaar biedt onder een andere naam een werk aan. Het wordt als middelmatig afgewezen. Is dit er een bewijs van dat het in de kunst allemaal maar om naam en prestige gaat?

C. Volkskunst

VIII.1.10. Soms wordt gesteld dat populaire kunst (een Hollywoodfilm, rockmuziek) niet kunstzinnig kan zijn omdat ze aan de oppervlakte blijft en tot passiviteit oproept, omdat visie ontbreekt, omdat echte creativiteit onmogelijk is en omdat een complexe, autonome kunstzinnige vorm niet kan worden bereikt (→ vooral de teksten 8-11).
-Mee eens? Gebruik een voorbeeld om je zienswijze te illustreren.

D. Fascinatie

Twee citaten gaan vooraf aan de behandeling van een van meest wrange momenten uit een menselijk leven: de fascinatie voor het afschuwwekkende en afgrijselijke.

'Wie heeft niet getracht zich een voorstelling te maken van wat zich afspeelde in de Boeings, in die laatste ogenblikken voor ze zich in het Pentagon en de Twin Towers boorden? Dat beeld, dat ene beeld ,dat maakte me gek. Ik legde het vast op band en draaide het ontelbare malen af. Ik kon er geen genoeg van krijgen. Tientallen keren heb ik als een ware huiskamerzombie naar die doorboring gekeken. De passagiers wisten niet dat hun gewisse dood in een vuurzee wachtte, de kapers wel. Zouden de kapers elkaar nog eenhmaal hebben omhelsd, elkaar in de ogen hebben gekeken, gekust, nog iets hebben geschreeuwd? Hoe was de blik in hun ogen? Een vermogen zou ik ervoor overhebben om een schouwspel van die laatste ogenblikken te kunnen zien.
Op de duur zag ik, vreemd genoeg, geen gruwelijkheden of horror meer. De onschuldige mensen, de slachtoffers, hun leed, alles was ineens verdwenen. De hulpelozen die ongetwijfeld hun vuurpijnen de longen uitkermden, hoorde ik niet meer. In plaats van verdriet, de angst en de verbijstering die ik aanvankelijk ervoer, doemde iets anders op. Het leek alsof de fantasie, de kunst, de erotiek de weerzinwekkende werkelijkheid de baas waren, zodat mijn ogen nog slechts in staat waren om twee Langwerpige voorwerpen te ontwaren. Voorwerpen die gepenetreerd werden dat een lieve lust was. Het eerste van voren, het andere via de achterkant. Er volgden krachtige explosies van rook en vuur en alles werd heet, zacht,

---

[a]Ergerlijk is het feit dat dezelfde critici, die aanvankelijk de 'Vermeers' de hemel in prezen, er later als de kippen bij waren om aan te tonen hoe duidelijk er sprake was van bedrog.

week, loom, om uiteindelijk in totale overgave ineen te storten. Mijn hemel, dit is de ultieme Petit, nee Grand Mort[a]*, en wel in Man-Hat-Tan, niemand anders dan een Arabier had dit kunnen bedenken'* (Mohammed Benzakour). [b]

'Voor altijd op mijn netvlies gebrand: het beeld van Angie Dickenson die zichzelf bevredigt onder de douche voordat een verkrachter haar van achteren beetpakt. De combinatie van opwinding en afschuw, van het zien van iets dat zo begeerlijk is en tegelijkertijd zo onacceptabel - dat is misschien wel de essentie van hoe de moderne mens pornografie ervaart' (Gawie Keyser).

VIII.1.11. -Kunnen het afstotende en het afschuwelijke als inhoud van beeld en verhaal meer doen dan alleen maar fascineren (→ 10.6.5.4)? Kunnen zij in deze vorm wel iets anders doen dan de pessimistische opvattingen over werkelijkheid om ons heen versterken? Of kunnen zij ook aanzetten tot kritisch denken en zelfs voeren tot een catharsis in aristotelische betekenis (→ 10.10.1)?
Behandel deze vraag aan de hand van *Peeping Tom*, een film van Michael Powell uit 1960 of van *Henry: portrait of een serial killer*, een film van John McNaughton uit 1990. Verwerk daarbij de gegeven literatuur en de beide citaten.

---

[a] *Petit mort* is een omschrijving van de sexuele extase.

[b] De Duitse componist Stockhausen werd om soortgelijke uitspraken zwaar bekritiseerd en zijn concerten werden afgelast.

AD.VIII.2. KGV en art pur

Teksten:
01. Aristoteles, 10.10.1.
02. Kunst als meditatieve functie, 10.10.2.
03. Kunst als expressiviteit, 10.10.3.
04. Expressiviteit, Exc.XXXIII.
05. Collingwood/Langer, 6.1.5.2-3.
06. Dufrenne, 10.0.2 (citaat).
07. Skinner, tweetalen-hypothese, 4.5.2.
08. De visie, 10.8.9.
09. Art pur, Exc.XXXI.
10. De vorm, 10.7.3.
11. Sorell, 10.11.3.3.
12. Vincent van Gogh, Sterrennacht, 10.2.2.afb.20.
13. Een stipulatieve definitie van kunst, 10.0.3.
14. Kunstzinnigheid, 10.7.
15. Morele druk, 10.11.3.
16. De invloed van de massamedia. Geweld als voorbeeld, Exc.XXX.5.2.
17. Het komische als informatieve en esthetische code, Exc.XL.

Vooraf de vraag of er over wel iets zinnigs over kunst valt te zeggen, of anders gesteld: is het wel mogelijk van het begrip kunstzinnig een defintie tegeven? Aldrich reageert negatief: *'Logische analyse van het gebruik van de term kunst leert ons dat het onjuist is dit woord te behandelen alsof het een algemene aanduiding is van een wezenlijke ('essentiële') hoedanigheid of een groep van hoedanigheden waarvan wordt wordt aangenomen dat deze definitief en objectief aan alle kunstwerken eigen zijn. De onjuistheid van deze behandeling blijkt uit de ontdekking dat er geen noodzakelijke en/of voldoende voorwaarden kunnen worden gevonden voor zo'n precisering van het begrip kunst'.* In tekst 13 (en 14) wordt het tegendeel beweerd.

VIII.2.1. -Geef een analyse van het probleem.

Aristoteles (→tekst 1) gaf al een definitie van kunst als geïntegreerde vorm (KGV). Deze benadering wordt in dit gedeelte aan de orde gesteld, dit vooral om te laten zien dat zij lang niet zo vanzelfsprekend is als vaak wordt verondersteld.

Aan kunst wordt vaak een speciale psychische kracht toegekend. Lees de teksten 1-5, daarin wordt beweerd dat kunst

-een zuiverende functie heeft (→ tekst 1).
-een existentieel-meditatieve dimensie bezit (→ tekst 2).
-gevoelens en emoties tot uitdrukking brengt (→ teksten 3-5).

Van de pentekening van Vincent van Gogh *Sterrennacht* (→ tekst 12) zou nu het volgende kunnen worden gesteld:

-Deze tekening is expressief van vorm en geeft uitdrukking aan de innerlijke gevoelens van de maker. Hier ligt haar kunstzinnige kracht en schoonheid.
-Door deze tekening met aandacht te beschouwen komt men met zichzelf in het reine en leert men de menselijke nietigheid kennen. Daar ligt de kunstzinnige kracht en schoonheid.
-Deze tekening geeft op grootse wijze een nachtelijk landschap weer. Hier ligt de kunstzinnige kracht en schoonheid.
-De grote kracht en schoonheid van de tekening ligt in het gebruik van de lijn als esthetisch middel.

VIII.2.2. -Geef naar aanleiding van deze stellingen je visie op de vraag of kunst moet worden gezien als geïntegreerde vorm (KGV) of alleen als zuiver kunstzinnige vormgeving (art pur).

VIII.2.3. -Indien uit de vorige opgave blijkt dat lang niet alle kunst voldoet aan de drie gegeven aspecten, hoe zou je dan reageren op de tegenwerping dat in ieder geval alle *grote en ernstige* kunst moet voldoen aan (een van) deze aspecten?

Brengt kunst een eigen soort kennis voort? Volgens Dufrenne wel (→ tekst 6). Ook Lotman stelt dat er een noodzakelijk verband bestaat tussen kunst en kennis. Hij schrijft: *'Bepaalde soorten van informatie kunnen alleen maar met behulp van bijzonder georganiseerde talen worden opgeslagen en overgedragen - zo eisen chemische en algebraïsche informaties hun eigen talen, die speciaal voor het betreffende type van constructie ('modellering') en communicatie geschikt moeten zijn. Kunst is een groots georganiseerde generator van talen van een speciaal type, talen die de mensheid een onvervangbare dienst bewijzen doordat zij een uiterst ingewikkelde en in zijn mechanisme nog niet definitief verklaard deelgebied van de menselijke kennis bedienen.'*

VIII.2.4. -Ga in op deze stellingname en geef aan of naar jouw mening een taalverschijnsel als de metafoor (→ tekst 7) of esthetische media als klank en beeld zo als taal kunnen worden geconstrueerd dat zij de basis vormen van speciale talen, die op hun beurt de bron zijn van specifieke kennis die niet op natuurwetenschappelijke -of anderewijze kan worden verkregen. Mocht dat zo zijn, gaat het dan bij deze nieuwe talen om *kunstzinnige* talen, talen die zich alleen binnen het bereik van de kunst kunnen ontwikkelen?

→ AD.II.4. Beeldtaal tegenover objecttaal.

VIII.2.5. *DISCUSSIE*

Of een kunstwerk geslaagd mag worden genoemd, hangt er van af of er een eenheid en samenhang bestaat tussen vorm, inhoud en visie (→ tekst 8.1). Alleen op grond van dit criterium kan een geïntegreerde vorm van kunst op zijn kunstzinnigheid worden beoordeeld.
Toch stelt Greene (→ tekst 8.2) dat er dan pas sprake is van echte kunst als een werk van diep inzicht en van een verbeeldingsvolle intensiteit getuigt. Hiermee keert hij zich tegen een vertegenwoordiger van de art pur (→ tekst 9) als Bell (→ tekst 8.3), die meent dat alleen de vorm (→ tekst 10) bepalend is voor het kunstzinnig gehalte. Lees de teksten, analyseer de argumenten en geef je oordeel.

VIII.2.6. Sorell (→ tekst 11) zou een film als 'A Clockwork Orange' zeker als *een minder geslaagd kunstwerk* beschouwen, omdat de film het kwade niet ondubbelzinnig afwijst. Deel je deze mening?

→ VIII.6.3. Cl'O als parodie (Hepburn).

Films in de bioscoop, op de televisie en op internet bevatten soms veel (harde) seks en (hyper)geweld, maar ook immoreel gedrag en discriminatie. Een reden voor velen om aan de overheid de taak toe te dichten orde om op zaken te stellen ondanks het grote goed van de vrije meningsuiting(→ tekst 15). Zeker over de tere zielen van kinderen en jeugdigen maakt 'men' zich grote zorgen. Daarom de voortdurende roep om een optreden van de overheid. Met allerlei regelingen als gevolg: filmkeuring, etiketering door de media en bedrijfsleven.

VIII.2.7. Neem voor de behandeling van deze kwestie CI'O als voorbeeld (de film was in GB meer dan 20 jaar verboden). Mag deze film op een filmfestival op een middelbare school door alle leerlingen worden bekeken? Geef aan waar je -als je dat tenminste wilt- de grenzen legt en maak duidelijk wat je onder schade verstaat.
Dit alles met het uitgangspunt dat er blijkbaar geen (doorslaggevend-negatieve) invloed is van de media op het gedrag op het gebied van agressie en seks (→ tekst 16).

AD.VIII.3. Dichtkunst

Tekst: 10.12. De complexe opbouw van het gedicht

VIII.3.1 Neem de bespreking van een gedicht uit een boek of uit een tijdschrift en ga na in welke opzichten het naar jouw mening voldoet aan een juiste analyse, exegese, interpretatie en aan inzicht in het kunstzinnige karakter ervan.

Wat heb je aan poëzie? Christopher Clausen merkt op dat de dichtkunst met haar metaforen en ironie in een tijd van computertalen weinig aantrekkingskracht uitoefent. Alles wat van werkelijk belang is kan immers beter in proza worden gezegd. Toch meent hij *'blijft poëzie een wezenlijke vorm van kennis wegens haar vermogen het bijzondere in een subtiele en krachtige vorm te belichamen; haar relatieve gebrek aan generalisatie is in feite haar voornaamste voordeel. Als we achter de waarheid van een moment, een situatie, een verwantschap willen komen, staat de kunst (en vooral de dichtkunst) sterk als het er om gaat om verheldering te brengen, want zulke inzichten zijn uniek.'*
Nog verder gaat Matthew Arnold: *'Meer en meer zal de mensheid ontdekken dat we moeten terugkeren naar de dichtkunst om het leven voor ons te interpreteren, ons te troosten, ons te ondersteunen. Zonder de dichtkunst zal onze wetenschap ons onvolledig toeschijnen; en het meeste wat zich nu zich bij ons voordoet als godsdienst en filosofie zal worden vervangen door de dichtkunst ./. onze godsdienst die pronkt met bewijzen zoals die waarop het gezonde verstand ('popular mind') nu zijn vertrouwen stelt; onze filosofie die zich laat voorstaan op zijn redeneringen over oorzakelijkheid en over het eindige en het oneindige zijn; wat zijn zij meer dan schaduwen en dromen en vals vertoon van kennis?'*

VIII.3.2. -Is poëzie meer dan een esthetisch-kunstzinnige project dat alleen maar is bestemd voor een groep liefhebers die daarvan kunnen genieten? Je kunt een gedicht gebruiken ter illustratie.

AD.VIII.4. Muziek

Teksten: ***1. Muziek: analytisch en synthetisch, Exc.XXIX.1.5.***
2. Zuivere muziek als abstracte kunst, 10.8.3.
3. Allan Blooms aanval op de late moderniteit, Exc.XXXIX.4.4.
4. Rockmuziek, 10.3.3.4.
5. Officiële kunst en volkskunst, !0.3.0.

Bijlage ***Een beoordelingsmodel, kader.***

VIII.4.1. Over muziek bestaan binnen de westerse traditie drie verschillende visies: de analytisch-klassieke en de romantisch-synthetische (→ tekst 1), naast de puur-kunstzinnige (→ tekst 2).
-Lees de teksten en geef je oordeel over de plaats en functie van kunstzinnige muziek.

VIII.4.2. In navolging van Bloom (→ tekst 3) fulmineert Harvey Mansfield tegen de eigentijdse popmuziek: *'Rockmuziek verheerlijkt sex bij opgroeiende kinderen die er op geen enkele manier voor klaar zijn behalve dan lichamelijk. De woorden van de liedjes zeggen dat wat de steigerende uitvoerders aangeven, beide met de grofheid die nodig is voor een maxi-mum aan duidelijkheid. De verdovende luidheid van de muziek betekent een vraag naar totale opslorping en de uitsluiting van volwassenen en hun autoriteit. ./. Rock is sex on parade. Hoewel zij agressief-manlijk is, worden zelfs feministen erbij betrokken. Zij durven haar niet af te wijzen uit vrees dat het zou lijken dat zij zedig zouden zijn of uit de pas zouden lopen.*
Naast rock lijkt zelfs pornografie verfijnd, maar wat een contrast met het beste van de populaire liedjes uit de jaren dertig, zoals bij Cole Porter: romantisch, vol toespelingen, subtiel, geestig, en welluidend! ./.
In deze tijd is rock meer en meer overgegaan op rap, dat bestaat uit stompzinnige rijmen en walgelijke woorden zonder een melodie. Rock is overwegend blank, rap een speciale bijdrage van de zwarten aan de Amerikaanse culturele ontaarding. Nadat zij de muziek hadden verrijkt met jazz en blues, kunnen zwarten nauwelijks enige trots ontlenen aan deze laatste, verdorven ontwikkeling.'
Bij Mansfield staan rock en rap tegenover jazz, blues en Cole Porter, bij Bloom staat Mick Jagger tegenover Beethoven.

-Analyseer de redeneringen van Mansfield en Bloom.
-Bestudeer de teksten 4 en 5, geef daarna je eigen visie op rock en rap.

→VIII.1. Volkskunst.

VIII.4.3. -Schrijf een kritiek op een muziekstuk, een popnummer of een cd. Maak gebruik van het beoordelingsmodel (→ tekst 6). Ga in op de functie van muziek, op de esthetische en de kunstzinnige aspecten ervan, en op de verschillen tussen KGV en art pur.

Kader: Muziek, een beoordelingsmodel

Bij het horen van een componist (Haydn) of uitvoerende (Napalm Death) en van de stijl (sarabande) of de muzieksoort (romantiek, Hip Hop) reageren veel mensen bij voorbaat op positieve of negatieve manier, omdat zij hun mening voor een deel al hebben gevormd. Deze meningsvorming komt nogal eens tot stand op gronden die met de muziek zelf weinig van doen hebben: de muziek-*cultuur* (opera, rock, schlager) van anderen staat hun niet aan.

Wil iemand over muziek meespreken, dan moet hij in staat zijn een aantal muzikale kenmerken te herkennen: snelheid, hardheid, afwisseling, welluidendheid, ritme en melodie. Maar ook moet hij kunnen beoordelen of een stuk goed is gespeeld ('timing') en of het goed is opgenomen ('mixage').

De waardering van muziek hangt in de eerste plaats sterk af van de klankleur, van de combinatie van de muziekinstrumenten, bij gezongen muziek van de klank van de stem. Andere beoordelingsnormen worden uitgedrukt in negatieve termen als slaapverwekkend, saai en sentimenteel. De beoordeling vindt uiteindelijk plaats in termen van esthetisch ('mooi') en kunstzinnig ('goed', 'knap', 'creatief'). In dit verband komt de vraag op of de beluisterde muziek strikt gebonden is aan een (sub)cultuur of dat ze waarden heeft die daar boven uitstijgen.

WERKMODEL

Muziekstuk: titel
componist
uitvoerende(n)
soort muziek
stijl

Oordelen bij voorbaat

01. soort/stijl	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	
02. componist/groep	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	
03. muziekcultuur	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	

muzikale kenmerken

04.	langzaam	1 2 3 4 5	snel
05.	zacht	1 2 3 4 5	hard
06.	monotoon	1 2 3 4 5	afwisselend
07.	welluidend	1 2 3 4 5	schril ('dissonant')
08.	ritmisch eenvoudig	1 2 3 4 5	ingewikkeld ('moeilijk na te tikken')
09.	melodisch eenvoudig	1 2 3 4 5	ingewikkeld ('moeilijk na of mee te zingen')
10.	slecht gespeeld[a]	1 2 3 4 5	goed gespeeld ('timing')
11.	slecht opgenomen	1 2 3 4 5	goed opgenomen ('mixage')

waardering

12.	klankkleur	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	
13.	klank van de stem	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	
14.	slaapverwekkend	1 2 3 4 5	opwindend
15.	redundant/cliché	1 2 3 4 5	informatief/verrassend
16.	nuchter/koel	1 2 3 4 5	gevoelsmatig ('romantisch')
17.	geheel: mooi	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	
18.	geheel: goed	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3	

19. deze muziek(soort) is tijd- en cultuurgebonden: ja/nee

20. na het luisteren is mijn mening over deze (soort) muziek veranderd: ja/nee.

Opmerkingen

---

[a]Bij puur kunstzinnige muziek, zoals de klassieke, romantische en moderne, speelt ook de interpretatie van de partituur een rol: is de muziek wel uitgevoerd zoals de componist die voor ogen stond? Met als volgende vraag of de partituur als voorschrift moet dienen of als advies. Denk aan een recept in een kookboek.

AD.VIII.5. De schilderkunst

Teksten: ***1. Beeld en gelijkenis, Exc.VI.***
2. Schilderkunst, 10.F.
3. Analyse contra synthese, 10.2.3.
4. Kitsch, Exc.XXXVI.

A. Herkenning

VIII.5.1. Goodman en anderen stellen dat realisme altijd een kwestie is van gewoonte. (→ tekst 1). Herkenning is afhankelijk van de code, de context en de verwachtingen van de ontvanger.Toch kun je je bij het zien van de prehistorische tekeningen (→10.1.1.1) en een schilderij als dat van Rembrandt (→ 10.2.3.4) afvragen of er toch niet een gemeenschappelijk element aanwezig is dat afbeeldingen herkenbaar -en in zekere zin dus 'realistisch'- maakt.
-Geef je oordeel.

B. Dali en de kitsch

VIII.5.2. -Zet een schilderij van Dali uit de periode 1929-1932 tegenover een Mondriaan uit de periode 1921-1932. Geef van beide een analyse, exegese en interpretatie.
-Pas het schema *analytisch/synthetisch* erop toe (→ tekst 3).
-Hoe beoordeel je beide als kunstwerk?

VIII.5.3. -Neem een werk uit Dali's Amerikaanse periode. Kun je dit als *kitsch* omschrijven (→ tekst 4)?

C. Mondriaan en de abstracte kunst

Mondriaan schrijft over de schilderkunst: *'Terwijl universele werkelijkheid voortkomt uit nauwkeurig bepaalde verhoudingen, toont de concrete werkelijkheid alleen maar versluierde verhoudingen. Het zal duidelijk zijn dat de laatste verward moet zijn, terwijl de universele schoonheid altijd helder is. De ene is vrij, de ander gebonden aan het individuele leven, of dit nu persoonlijk of gemeenschappelijk is. Subjectieve werkelijkheid en verhoudingsgewijs objectieve werkelijkheid: dat is de tegenstelling. Zuiver abstracte kunst beoogt de laatste te scheppen, figuratieve kunst de eerste. ./.*
Hoewel kunst in wezen overal en altijd hetzelfde is, komen in haar vele en gevarieerde verschijningsvormen toch twee belangrijke, maar volstrekt tegengestelde menselijke neigingen tot uitdrukking. De ene beoogt de directe schepping van universele schoonheid, de andere beoogt de esthetische expressie van zichzelf, met andere woorden, van wat iemand denkt en ervaart. De eerste streeft ernaar de werkelijkheid objectief weer te geven, de tweede subjectief. Zo zien we in ieder figuratief kunstwerk behalve de wens schoonheid objectief weer te geven -uitsluitend door middel van vorm en kleur, en in evenwichtige verhoudingen- tevens een poging om tot uitdrukking te brengen wat deze vormen, kleuren en verhoudingen in ons oproepen. Deze laatste poging moet wel uitlopen op een individuele expressie, die de zuivere weergave van schoonheid versluiert.'

VIII.5.4. Ben je het eens met de opmerkingen van Mondriaan dat

-abstracte in tegenstelling tot figuratieve kunst verhoudingsgewijs een objectieve(re) werkelijkheid schept,
-figuratieve kunst de zuivere weergave van de schoonheid versluiert?

VIII.5.5. Men heeft met reden geopperd dat Mondriaan pas nadat hij tot de abstracte kunst was overgegaan een 'platonische' interpretatie van zijn werk heeft gegeven: zijn schilderkunst als een objectieve weergave van een ideële wereld. Heeft zo'n uitleg achteraf naar jouw mening nog enige waarde?

AD.VIII.6. De film

Tekst: ***10.G. Film als kunstzinnig medium***

Bijtekst: ***10.H. A Clockwork Orange***

VIII.6.1. -Kies een film die je erg bevalt, verrast of juist tegenstaat, noteer op welke onderdelen je een onderzoek wilt doen en ga vervolgens aan de hand van een van beide meegegeven schema's (→ kader) na wat de film uitzonderlijk maakt. Bespreek alleen die aspecten waarin de film naar jouw mening opvalt, bv de lacunes, gebruik materiaal, narratieve dimensies, compositie, visie.

VIII.6.2. Geef je visie op Cl'O aan de hand van de twee motto's aan het begin van het hoofdstuk (10.G).

Het valt niet te ontkennen dat de toon van Cl'O vaak ironisch en zelfs cynisch is. Nu vraagt Ronald Hepburn zich af of een verhaal dat op groteske manier wordt teruggebracht tot een parodie en een werk waarin niet wordt geprobeerd het menselijk bestaan in zijn geheel te karakteriseren, wel als groot(s) kan worden beschouwd.

VIII.6.3. - Beantwoord zijn vraag. Ga bij je antwoord in op de tegenstelling art pur/KGV.

VIII.6.11. *DISCUSSIE*

Wie de film *La vita è bella* van Roberto Benigni ziet, krijgt in de eerste plaats te maken met vraag of het mogelijk is een zo aangrijpend gebeuren als het leven in een concentratiekamp weer te geven in de vorm waarop de regisseur het doet. Ontloopt hij niet de kern van de zaak en loopt hij niet te losjes over de problemen heen? Kwetst hij bv de nabestaanden niet? Bovendien het gaat hier om een van de grootste misdaden ooit begaan: mag je over deze ethnische uitroeiing ook maar één grap maken, mag je haar ooit blootstellen aan een humorvolle beschrijving? En: zijn er essentiële verschillen tussen beide soorten van beschrijving? (→ tekst 3).
Nog een ander aspect speelt mee: de hoofdpersoon zet de ernst van het vernietigingskamp voor zijn zoon om in een spelsituatie. Is deze ontkenning van het kwaad als een 'alsof' op zich al niet een aantasting van de ernst die de situatie *ook voor zijn zoontje* heeft? Mag je het kind wel in een sprookje laten leven? Grapjes en humor zijn toch bedoeld voor mensen die de situatie begrijpen? Wat bv als de moeder plotseling voor hun ogen was aangerand en gedood? Hoe had de vader met zijn kind verder moeten leven?
Tenslotte, wat moet je met de titel van de film?
Maak bij de vorming van je oordeel gebruik van het praktische argumentatieschema, beginnend bij het doel (M) van de film.

AD.VIII.6. Kader: Filmuitleg in schema (1)

1. ANALYSE

1.1. Verhaalanalyse (1): de constructie

1. onderwerp
2. verhaaltijd
3. verhaallijn
4. verhaaltrant
5. verhaalcode
6. chronotoop
7. story (+ setting)
8. plot
9. verwachtingspatronen
10. genre

1.2. Verhaalanalyse (2): inconsistentie en lacune

1. tegenstrijdigheden, ongeloofwaardigheden
2. invulling leemten

1.3. Technische analyse (1): het materiaal

1. de camera
2. de lens
3. de filter
4. het kader

1.4. Technische analyse (2): de esthetische media

1. het licht
2. de kleur
3. vormen van geluid:
    1. geluid
    2. taal
    3. muziek

1.5. Technische analyse (3): enscenering en casting

1. enscenering:
    1. setting
    2. kleding
    3. make-up
2. casting

1.6. Technische analyse (4): shots en hun montage

1. soorten shots
2. opbouw shots/scènes
3. montage: redactie of constructie
4. ordening filmtijd in ritme en tempo
5. manipulatie van de fysische tijd

2. EXEGESE

2.1. De inhoud van het verhaal

1. ontwikkeling
2. titel

2.2. De functie van de delen binnen het geheel

1. kerngedeelten
2. nevenplots

2.3. Het aangeven van samenhang en betekenis: herhalingen

1. illustraties
2. cyclische ordeningen
3. motieven

2.4-7. Materiaal en media als ondersteuning van de inhoud

het materiaal:	camera lens filter kader
de media:	licht kleur geluid taal muziek
enscenering:	decor kleding, sieraden, make-up
casting:	spel enz.
shot/montage	

2.5. Narratieve dimensies: existentieel, tragisch, pathologisch

2.6. Symboliek

2.7. sfeer

2.8. toon

3. INTERPRETATIE

3.1. Thema's: narratieve
verbale
essayistische

3.2. Interpretatieve categorieën (1): werkelijkheid
waarheid

3.3. Interpretatieve categorieën (2): orde (kosmos, natuur, mensbeeld, sociale orde)

3.4. De morele implicaties:

-karaktertrekken, gewoonten, verbaal gedrag
-drie morele basisbeginselen: Jungle-principe, gulden regel, ahimsa-principe,
-arete/deugd

4. DE KUNSTZINNIGE WAARDERING

-informatie als criterium (verrassing, creativiteit)
-de compositie : eenheid van vorm, inhoud en visie
-scheiding kunstzinnigheid (als geïntegreerde vorm) en ontspanning/vermaak

AD.VIII.6. Kader: Filmuitleg in schema (2)

Naast het boven gegeven schema kun je ook gebruik maken van een andere, minder technische opzet, die de nadruk legt op de kunstzinnige kwaliteiten van een film. Zij kan goed dienst doen als een eerste oriëntatie.

Schema: Kunstzinnige kwaliteiten

	esthetisch/ conventioneel	effectief	verrassend/ knap	verrassend/ informatief
01. beeld				
02. camera/lens				
03. montage				
04. kleur				
05. geluid				
06. stem				
07. muziek				
08. taal				
09. mise en scene:				
a. decor				
b. belichting				
c. kleding				
d. opmaak				
10. spel				
11. verhaalopbouw				
12. dialoog				
13. symbool/metafoor				
14. identificatie				
15. toon				
16. sfeer				
17. kunstzinnige waardering (compositie/creativiteit):	a. slecht b. matig c. redelijk d. goed e. meesterwerk			

AD.IX. CULTUUR

Teksten: ***1. De postmoderne leefwijze, Exc.XXXIX.6.***
2. De moderniteit, Exc.XXXIX.4.
3. Anti-moderniteit, Exc.XXXIX.5.1.
4. Cultuur, KCF.3.1.

Aan het slot van dit hoofdstuk en van dit boek komt de kernvraag aan de orde, de vraag waar het eigenlijk in de hele filosofie om draait: wat is cultuur? Is het een beschrijvend begrip in de termen van een gedragspatroon of is het een strijdbegrip? Is het iets waar je voor vecht of juist iets dat je gewoonweg als vanzelfsprekend vanuit je groep aanvaardt? Kortom, mag je het begrip *cultuur* reserveren voor een hogere, kritisch-doordachte vorm van leven?
Nu wordt de huidige periode gekenmerkt door een *postmoderne leefwijze ('pomo').* Op moreel en intellectueel gebied geeft zij een zwenking aan naar de beeldcultuur van ICT en naar een hedonistisch leefpatroon. De volgende uitspraken geven heel globaal de nieuwe instelling weer.

01. De democratie is een prima instelling, maar dan verder geen gezeur.
02. Iedere cultuur heeft zijn eigen vorm van redelijkheid. Een discussie daarover moet je dus uit de weg gaan.
03. Begrippen als goedheid en rechtvaardigheid zijn ondefinieerbaar.
04. Het gebruik van waarden als vooruitgang en utopie zijn binnen de politiek zinloos en zelfs gevaarlijk.
05. Het leven is ongrijpbaar, geniet er maar van zolang als je kunt.
06. Liever anarchisme dan socialisme.
07. Opleidingen horen in de eerste plaats functioneel te zijn, geen franje, geen poespas.
08. Liever een film dan een boek.
09. Liever muziek dan een boek.
10. Klassieke muziek is uit de tijd.
11. Over smaak valt niet te twisten.
12. Kunst is belangrijker dan filosofie.
13. Kunst is er om plezier aan te beleven, niet om je er in te verdiepen.
14. Een massamedium als de televisie is zo gek nog niet.
15. De computer is niet meer dan een eigentijds middel met vooral ook allerlei creatieve toepassingen. Niets om je zorgen over te maken.
16. Internet (en cyberspace) hebben de toekomst.

De postmoderne levenshouding ('pomo') maakt zich min of meer los van *de moderne (burgerlijke) cultuur* Een cultuur die de nadruk legt op algemene vorming, smaak, visie, een lijn in je leven. Je dompelt je niet onder in de alledaagse wereld, maar houdt intellectuele afstand. Bovendien besef je dat je niet alleen op de wereld bent. Je hebt er vertrouwen in dat er aan de menselijke cultuur -ook werelwijd- veel valt te verbeteren en je wilt daar direct of indirect voor inzetten.
Op de achtergrond van deze levenshouding staat de *moderniteit,* met haar oorsprong in Verlichting en Romantiek. Filosofisch betekent dit dat over klassieke thema's als waarheid, goedheid en schoonheid op een hedendaagse en vaak eigenzinnige manier wordt nagedacht. Waarheid is geen absolute grootheid, maar is wel iets waarnaar op wetenschappelijke en kunstzinnige wijze voortdurend wordt gezocht. Kunst speelt bovendien ook een belangrijke rol binnen het culturele leven als een plaats van bezinning en distantie, van stilte en zuiverheid. En op ethisch terrein neemt men afstand van een emotionele benadering van morele vraagstukken en definieert men goedheid en rechtvaardigheid op een redelijke manier.
Anti-modern is dat wat zich hiertegen verzet: het ontkennen van welke betekenis dan ook, van welke ethische of politieke code dan ook, van welke vorm van waarheid dan ook. Illusies kenmerken het bestaan, mensen zijn hopeloze, gefragmenteerde rimpelingen in een vlietende samenleving, waarbinnen retoriek en macht de communicatie helemaal beheersen.[a] De invloed van de anti-moderne filosofie op

[a]Het kan niet genoeg worden benadrukt dat het gebruik van de term *postmodern* in dit verband een gebaar van volstrekte zelfoverschatting is, dat alleen kan worden gemaakt binnen een provinciaal klimaat waarbinnen geen enkel gevoel voor proporties bestaat.

pomo valt niet te onderschatten.

Als afsluiting nu een uitdagende tekst van Hofland.

> *Onlangs heeft de Professor van de Rotterdamse Nachtcultuur, de heer Langenbach de Laurenspenning gekregen. Uit de vraaggesprekken krijg ik de indruk dat hij een hardwerkende man is die het liefst Evian mineraalwater drinkt en dat hij door de Rotterdamse jeugd op handen wordt gedragen. Hij is, neem ik aan, een groot producent van entertainment. Ik gun hem zijn onderscheiding. Langenbach verklaart dat hij geen verschil ziet en erkent tussen hogere en lagere cultuur. Daarin ben ik het niet mee eens. Ik kan het niet meer met iemand oneens zijn dan wanneer hij zoiets zegt. Er zijn geen hogere en lagere mensen. In principe zijn allen het gelijk, wat ze verder ook mogen doen en laten. Daarin zijn ze -met de beperkingen van de wet- volkomen vrij, ook en zeker in de cultuur. Een hiërarchie gaat pas een rol spelen als ze ervoor kiezen in de cultuur een rol te spelen.*
> *Cultuur is voor mij: zelfstandig denken, het vernuft beproeven, de historische continuïteit bewaren, scheppen, reflecteren op wat men gedaan heeft, wat de anderen doen en op grond daarvan verder gaan, kortom: bouwen. Ja, desnoods de hele wereld aan de dwang van je gedachten onderwerpen. In de praktijk zal het zo'n vaart niet lopen, maar met minder eerzucht kan het niet. Plato is voor mij een proto-schepper, maar ook Da Vinci, Diderot, Marx, Multatuli. (Tijdgenoten zal ik alleen op aanvraag noemen). Zij staan op de top van de culturele hiërarchie. Het is me een volstrekt raadsel dat iemand deze top kan ontkennen. En diep in mijn hart ben ik ervan overtuigd dat iedereen zijn best moet doen, voor zichzelf, om zo hoog mogelijk te komen. (Blijft hij in de lagere regionen steken, dan is hij daarmee in de menselijke rangorde niet gedegradeerd. Daar hebben we andere waarderingen, vaak zeer persoonlijke waar ik verder niet op inga).*
> *Entertainment, niet het vermaak, het spel, maar het gemondialiseerde, geïndustrialiseerde entertainment, zoals Amerikaanse schrijvers als Neil Postman, Daniel Boorstin en Neal Galder het bedoelen, is van dit alles de doodsvijand. De continuïteit van het bestaan wordt erdoor gereduceerd tot een lange reeks van zo mooi, zo goed, zo spannend mogelijk gevulde 'belevingsmomenten'. Men mengt zich niet op eigen kracht in de wereld, maar men laat zich mengen door de altijd wisselende koks van het entertainment. De kok van het wereldnieuws, van de verkiezingen, de houseparty, het tot leisure park opgewaardeerde, de mondiale kok van fun en feel good. (Fun is onvertaalbaar, ongeveer als het Nederlandse gezelligheid, zo leert J Huizinga in zijn Homo Ludens, met instemming door Gabler geciteerd. Dit terzijde). De mens die zich aan het entertainment onderwerpt, kan zich bewusteloos housen, een infarct van spanning krijgen, tot de zevende hemel stijgen - hij blijft aan de kok onderworpen, passief. Entertainment is het nauwkeurige tegendeel van engagement.*
> *Het grote culturele debat dat zich aan het einde van de vorige eeuw heeft ontwikkeld en zich nu met volle kracht voortzet, schrijft Gabler, gaat tussen de realisten en de postrealisten. De eersten zijn ervan overtuigd dat de human condition -de hoedanigheid van denkend wezen [a] - een verplichting met zich meebrengt: dat men zichzelf zo scherp en onbarmhartig mogelijk moeten blijven zien. De postrealisten zijn van mening dat niemand enig bezwaar kan maken tegen de werkelijkheid voorzien van make-up, de entertainmentpillen, die alles groter, glanzerder, meeslepender laten beleven, zoals in de bioscoop. En, zeggen de postrealisten, als het beleven nu mooier is dan het leven, en binnen ieders bereik; als iedereen daar gelukkiger van wordt, behalve een paar hypochonders, dan is daar toch niks mis mee? Je hoeft toch niks?*
> *Niks mis mee. Daar houdt het debat op.*
>
> -Niks mis mee?

[a]Deze interpretatie van de *conditio humana* in termen van de redelijke mens ('animal ratione') valt niet samen met die van dit boek. Hier ligt de nadruk op de existentiële situatie waarin mensen verkeren.

Terugblik. *Waarden*, een kritiek

Mensen stellen allerlei soorten vragen, niet alleen alledaagse, maar ook diepzinnige vragen, zoals naar de oorsprong van de wereld en naar de zin van het bestaan. Vaak worden deze beantwoord binnen de VGO en dan vooral in de godsdienst. Komt er kritiek en wordt die doordacht dan ontstaat een filosofische traditie.
Binnen zo'n traditie kun je, ondanks je kritische instelling, vanuit een optimistische instelling op positieve manier op zoek gaan naar de orde en de zin van de wereld. Je veronderstelt dat je leven op aarde niet doelloos kan zijn en je stelt hypotheses op om zo een verklaring te geven waarom de werkelijkheid er bv zo ellendig uitziet. Het speculatieve denken ontstaat. Mensen zijn in staat al denkend boven de werkelijkheid uit te stijgen.
Radicaler zijn de sceptici. De kritiek richt zich niet alleen op de VGO, maar ook op de mogelijkheden om echte kennis te verwerven. Speculatie wordt verworpen. Hun methode richt zich vooral op de analyse van deeltjes van de werkelijkheid, zij is inductief en implicatief van aard.

Over de werkelijkheid zelf bestaan er binnen de filosofie twee basisopvattingen. Werkelijkheid staat volgens de ene gelijk aan voortdurende verandering. Onderzoek daarnaar is eigenlijk onmogelijk omdat situaties zich binnen de tijd nooit herhalen en omdat een redelijke aanpak faalt: je treft alleen maar tegenstrijdigheden en tegenstellingen aan die niet logisch kunnen worden geanalyseerd en ingedeeld.
De tegenstanders wijzen er op dat de werkelijkheid ook duidelijk vastheid vertoont. Ondanks alle veranderingen en wisselingen blijkt het heel goed mogelijk te zijn om regelmatigheden te ontdekken en wetmatigheden vast te leggen. Zo staat de wereld van het Zijn tegenover die van het Worden, ontologie tegenover dialectiek.
De werkelijkheidsbegrippen Zijn en Worden worden binnen de filosofie vervolgens op twee manieren benaderd: speculatief en sceptisch. Dit voert tot het volgende schema:

Montaigne, Nietzsche	WORDEN	Hegel, Marx
SCEPSIS		SPECULATIE
Hume, Ryle	ZIJN	Plato, Descartes

Dit schema bepaalt de strategieën binnen de westerse filosofie, je valt eronder of je rommelt eigenlijk maar wat aan. Dit klinkt hard, maar kan ook moeilijk worden tegengesproken.

Zo is het verlangen om tegenstrijdigheden op te heffen en om eenheid te scheppen waar die niet is een filosofische kwaal die vaak ongeneeslijk blijkt te zijn. Denk vooral aan Kant die probeert een denken à la Descartes en Hume met elkaar te verzoenen. Wat uit filosofisch standpunt onmogelijk is, wil je tenminste niet in vaag-pantheïstische wateren terechtkomen.
Ook het eclectisme heeft altijd een grote aantrekkingskracht uitgeoefend: je hoeft dan geen risicovolle en impopulaire beslissingen te nemen, je vertelt niets nieuws, toch ben je verzekerd van een groot lezerspubliek. Met Charles Taylor als voorbeeld.
Daarnaast is het duidelijk dat voor agnosticisme binnen dit kader geen plaats is. Filosofie betekent een doordachte keuze, een blijvende twijfel is haar vreemd.
De vaste groepsovertuiging met haar volkspsychologie, tenslotte, oefent nog steeds grote invloed uit. En daarmee krijgen intuïtie en gevoel vaak een beslissende stem in filosofische discussies. Denk aan allerlei vormen van anti-modern denken. Zuiver denken, buiten ieder compromis om, komt bitter weinig voor. Terwijl filosofie toch een denkactiviteit is. Zij is volstrekt iets anders dan een mens- of wereldbeschouwing. Zij is een meta-activiteit met een kritische instelling.

Belangrijk binnen dit kader is dat iedere filosoof zich zal moeten uitspreken over de plaats van waarden als waarheid en goedheid gaat. Hij behoort al in het begin te definiëren wat hij een ware bewering (over de werkelijkheid) noemt. Zo neemt Plato, als iedere speculatieve denker, een sceptisch standpunt in als het gaat om uitspraken die mensen in het dagelijkse leven doen. Dagelijkse meningen zijn onbetrouwbaar en oppervlakkig. Pas een eigen, abstracte manier van denken brengt de waarheid aan het licht.
Of denk aan Descartes die de filosofische twijfel ('het dubito') bij voorbaat wegneemt door het poneren

van het cogito met zijn eigen intuïtieve methode van denken.
Sceptici hebben het gemakkelijker omdat zij de waarheid juist in twijfel trekken. Maar hun probleem is dat zij hun tegenstanders moeilijk kunnen overtuigen dat zij niet in een paradox terecht komen.

Waarheid als waarde is dus bij uitstek gekoppeld aan sceptische en speculatieve methoden. Dit geldt niet voor de waarde goedheid. Zij staat in eerste instantie los van de waarheidsuitspraken, hoewel speculatieve denkers wel zullen stellen dat zij er direct uit kan worden afgeleid. Vanuit de opbouw van de ziel -als transcendent beginsel een metafysische waarheid- kun je volgens Plato directe conclusies trekken over wat goed is voor mens en samenleving.

Veel problematischer is de toestand bij Aristoteles. Bij hem geen samenhang tussen ontologie, mensbeeld en ethiek. Hij maakt juist een scherpe scheiding tussen theorie en praktijk. En ontpopt hij zich meer als een moraal-psycholoog dan als filosoof, waarmee je bovendien alle kanten op kan, als je tenminste wilt vergeten dat hij uiterst negatieve ,en bovendien speculatieve, opmerkingen maakt over de positie van vrouwen en slaven.
Ook Kant laat je in de steek. Zijn eerste kritiek, een kentheoretisch werk met een poging de wetenschap haar eigen positie toe te kennen, wordt gevolgd door een tweede, die de eerste te niet doet: het causale denken wordt op willekeurige, speculatieve manier aangevuld met (en tegensproken door) het concept van de vrije wil.

Ook sceptici staan op dit punt voor een onmogelijke taak. Maar zij halen tenminste geen fratsen uit. Hun uitspraken over de werkelijkheid berusten op zijn hoogst op een vage intersubjectiviteit, die bovendien sterk cultuurgebonden lijkt te zijn. Om daar morele of ethische uitspraken uit af te leiden is onmogelijk. Bovendien kan hun visie uiterst negatief uitvallen. Neem de positivisten die denken in de trant van Hume, Ryle (en Wittgenstein II). Zij zullen stellen dat je onderzoek kunt doen naar de verschijnselen, ze feitelijk kunt vastleggen, ze kunt analyseren en interpreteren. Een relativistisch standpunt: binnen de situatie waarin mensen zich bevinden is enige kennis van de stand van zaken mogelijk. Maar dit alles wel met erg ongemakkelijke conclusies omdat vanuit de moderne wetenschappelijke visie op de kosmos een beeld naar voren komt van een tomeloze stroom energie die zich op toevallige manier naar haar hittedood spoedt. Alle gebeurtenissen die zich daarbinnen afspelen blijken niets anders dan bijverschijnselen ('epifenomena') te zijn, ook het menselijke bestaan dat als in een droom oplicht om daarna al weer snel in de duisternis te verdwijnen alsof het er nooit is geweest. Maya zonder een vonkje van spirituele hoop, maya zonder een kans op welke herhaling dan ook.
Goed beschouwd een volstrekt nihilistisch beeld, dat door Pascal met vreugde zou zijn begroet, omdat het de zinloosheid van het menselijk leven alleen maar bevestigt. Wat moet je in zo'n situatie nog met waarden als het geen religieuze of spirituele zijn?
Hier haken ook de Nietzschianen op in. Het verweer van de positivisten dat een natuurwetenschappelijk mensbeeld aanwijzingen kan geven hoe mensen, juist buiten de godsdienst om, samen een gelukkig bestaan op de aarde kunnen opbouwen, is volgens hen buitengewoon zwak. Het zijn toch juist de positivisten die feiten en waarden consequent wensen te scheiden. Bovendien is hun wetenschappelijke interpretatie er één onder vele is, een interpretatie die er bovendien van uitgaat dat de werkelijkheid uit meetbare grootheden en experimetele wetmatigheden zou bestaan. Wat het bestaan nu niet bepaald grootser maakt.
Nee, het gaat om een nihilisme zonder body, een nihilisme van niets. Juist omdat het leven geen enkele vastheid bezit en het zonder enig uitzicht is, kan je niets anders doen dan persoonlijk in te grijpen en je eigen waarden te stellen. Op een sterke, moedige, creatieve en instictmatige manier. Weg daarom met het redelijke mensbeeld van de homo economicus. Niet alleen is ook dat maar een positivistische interpretatie, bovendien zijn de utilaristische consequenties ervan troosteloos: gemakzucht, pseudo-geluk en kuddegedrag maken het leven van de laatste, moderne mensen in hun ogen ondraaglijk saai en leeg. Alleen een persoonlijke tomeloze inzet tot grootsheid en macht geeft dit bestaan nog enig perspectief. Juist omdat God dood is -en de oude orde wankelt- roepen risico en avontuur.
Positivisten nemen de kritiek niet serieus. Natuurlijk vloeien waarden niet voort uit de feiten, en zelfs die feiten zijn veranderlijk, maar dat betekent niet dat je niet zou kunnen vaststellen wat negatieve waarden zijn. Denk aan honger, pijn, ziekte en armoede. Dit zijn geen waarden die louter subjectief zijn en voor elke interpretatie vatbaar. De natuur leert je ze dan ook op allerlei manieren te ontlopen.
Bovendien kunnen mensen gericht hun problemen te lijf gaan. Ook in dit opzicht is het nihilisme minder absoluut dan soms wordt gesteld. Zelfs op het doodseilandje van Pascal zul je al gauw leren je leven in te richten (maar ook het verzet te organiseren). Het leven daar zal, vaak bijna als vanzelfsprekend, worden geleid door redelijke overwegingen. Zoals ook bij ons. Zelfs als ik deze zinnen opschrijf, word ik gestuurd door grammaticale regels, die het mij mogelijk maken met anderen te communiceren. Ook Nietzsche zag dat in. Deze redelijkheid is niet van boventijdelijke allure, zoals Chomsky en Nagel

beweren, maar langzamerhand al doende ingeslepen. Met bv de praktische argumentatie als resultaat en de rationeel-ethische code als mogelijke norm.
Vanuit deze ontwikkeling is het de vraag of het niet van meer grootsheid getuigt om in dit hoekje van het heelal het menselijke ras een passend, onbekommerd bestaan op deze aarde toe te wensen dan de droom van een Übermensch te verwerkelijken.
En laten we dan maar één keertje doen alsof God tevreden naar ons zit te kijken hoe redelijk we het er onder al die miserabele omstandigheden met elkaar weten af te brengen. En dat zonder dat de hemel ons wacht.

BEGRIPPENLIJST

In deze lijst van filosofische begrippen wordt verwezen naar de hoofdstukken (1-11), naar de korte cursus filosofie (KCF), naar de excursussen (Exc.I-XLVII) en naar de Analyse/Discussie (AD).

Abadha. Principe van de niet-tegenspraak (Ind.) [→ 11.2.2].
Abductie. Gissing. Vanuit q kom ik tot de overtuiging dat p een voorwaarde voor q kan zijn: p→q [→ 3.3.4].
Absoluut. Los van alle betrekkingen tot de werkelijkheid. Gezegd van God, Idee, Hegels Geist. Vergelijk de term onvoorwaardelijk. Staat tegenover relatief.
Abstract. **1**. Los van zintuiglijke waarneming. Dat wat niet aanwijzend kan worden gedefinieerd. Vaak gesteld tegenover concreet. **2**. In de filosofie van de kunst een werk waarin alleen met het esthetische medium wordt gewerkt buiten de inhoud om [→ zuivere muziek, 10.8.2].
Abstractie. In de taal: begripsvorming via generalisatie en specificatie [→ 4.3.2-3].
Absurd. Zinloos. Heeft vaak existentiële lading: het leven is absurd. Dit in de betekenis van onbegrijpelijk, niet te doorgronden, paradoxaal (Kierkegaard).
Adaequatio. Lat.: gelijkstelling. Vormt het kernprobleem van de vraag naar waarheid: wat is de relatie binnen de logica tussen subject en object. Thomas: 'Veritas est adaequatio rei et intellectus'. Waarheid is de gelijkstelling van zaak en intellect. Wordt op verschillende manieren uitgelegd: bv als overeenkomst, correspondentie of gelijkvormigheid.
Adiafora. Dingen die om een zedelijk leven te leiden, heel goed kunnen worden gemist (Cynici, Stoa). Denk aan gezondheid, rijkdom en roem.
Advaita. Niet-twee. Basis van de monistische leer van Samkara [→ 11.2].
Affect. Heftig emotionele reactie, gemoedsaandoening.
Affectie. Genegenheid [→ affectiemodel, Exc.XI.4.4.2].
Agapè. Naastenliefde, gebaseerd op zelfopoffering en zelfverloochening (chr.) [→ 8.8.3,→ 10.38.5].
Agnosticisme. Leer van het niet-weten. Vorm van scepticisme die meent dat het onmogelijk is om de absolute werkelijkheid te leren kennen. Du Bois-Reymond noemt in dit verband bijna alles waarnaar wetenschap en filosofie op zoek zijn, zoals het wezen en de doelmatigheid van de natuur, de oorsprong van leven, denken en taal, het raadsel van de vrije wil.
In deze tijd richt de twijfel zich vooral op de kennis van god en van een spirituele wereld. Van Boxtel spreekt van pseudo-diepzinnigheid. Je denkt vrijblijvend na over de grote vragen des levens, zonder de moed te bezitten tot een beargumenteerd oordeel te komen, terwijl dit bij nader inzien heel goed mogelijk is.
Het agnosticisme behoort met het eclecticisme tot de schaduwkanten van het intellectuele leven.
Ahimsa-principe. Beginsel van geweldloosheid. Dit heeft actieve en passieve kanten: Jezus in de Bergrede en Gandhi tegenover Lao Tze. [→ 10.38.5, → AD.III.5].
Akt(e). In de moderne filosofie: voltrekking van een handeling. Deze is vrij en doelgericht.
Alchemie. Spirituele wijze van wetenschapsbeoefening. Al het kennen staat in dienst van het heil van de ziel die -op aarde geworpen- haar weg naar zuivering en verlossing moet leren vinden.
In de praktijk een poging om van onedele edele metalen te maken, om de oerstof en de steen der wijzen te vinden. Gaat uit van het kosmische model met zijn diepe samenhangen tussen macro-enmicrokosmos op grond van het Principium Similia Similibus. Combineert animisme en dynamisme (met zijn magie).
Algemene uitspraak (A). Omvat generalisering (G) en universele uitspraak (U).
Algoritme. Begrip uit de informatica: instructie, formeel-rekenkundige procedure [→ Exc.IV.1.0.1]. Begrip komt uit het Arabisch en is verbastering van Alchwarizmi, de naam van een wiskundige uit de tiende eeuw.
Allegorie. Literaire inkleding: achter het verhaal gaat een ander schuil. De betekenis van dit verborgen verhaal is het doel van de vertelling. 'Allegorie is ieder symbool dat via het verstand wordt bekeken' (Cesare Pavese).
Alternatieve geneeskunde. Gefundeerd in een anti-moderne, pseudo-wetenschappelijke ideologie. Nadruk ligt op *helen* in plaats van op *genezen.* Men zoekt het welzijn van de *gehele* mens, met de geest als helende kracht. Deze holistische visie, die ook animistische en dynamistische trekken heeft, staat tegenover het reductionisme van de reguliere geneeskunde. De Nederlandse rechter spreekt nog gewoon van kwakzalverij.

Ambiguïteit. **1**. Dubbelzinnigheid. **2**. Tweevoudige betekenis.
Ambivalentie. Twee tegengestelde waarden tegelijk bezitten. Voorbeeld: liefde/haat-relatie.
Amoralisme. **1**. Overtuiging dat menselijk gedrag niet kan en niet behoeft te worden gebonden aan welke moraal dan ook [→ 10.38.4]. **2**. Overtuiging dat bepaalde gebieden, zoals kunst en wetenschap, buiten moreel-ethische kaders vallen.
Analogie. **1**. Gelijkenis op grond van overeenkomst [→ Exc.II.2, → Exc.VI]. In de wetenschap vermijdt men de analogie en vervangt men haar door formele gelijkheid [→ Exc.II.1.6]. **2.** Analogie staat ook als continuïteit tegenover discreetheid. De woordenstroom die mensen uiten is analogisch, het alfabet en haar scheiding van letters (en woorden) is discreet. Een schilderij is analogisch. Dit geldt ook de tijd, ondanks haar weergave via de digitale klok.
Analogische deductie. Heuristische methode op grond van het principe van transiviteit. Er vindt een overdracht plaats van analoge eigenschappen: uit de gelijkenis van lichaam en samenleving komt men tot de conclusie dat de samenleving een bloedsomloop heeft [→ Exc.II.2.1.1, → Exc. XXVI.1].
Analyse. **1**. Ontleding van begrippen. Kernactiviteit binnen de filosofie. **2**. In de filosofie van de kunst een richting die een objectief-verstandelijke benaderingswijze voorstaat. Zij staat tegenover de synthetische richting die nadruk legt op beleving en emotie [→ 10.2.3].
Analytische filosofie. Moderne, taal-filosofische richting [→ 4.6]. Belangrijke vertegenwoordigers: Moore, Ryle, Wittgenstein, Austin. Inzet: een structurele, semantische en functionele ontleding van de taal.
Analytische psychologie. Diepte-psychologie van Jung met haar kernbegrippen anima/animus, archetype en projectie [→ Exc.VIII.3.2-3]. Vertoont paragnostische en gnostische trekken.
Analytisch oordeel. De eigenschap ('het predikaat') ligt opgesloten in het onderwerp ('het subject'): de cirkel (S) is rond (P). Andere voorbeelden: 'Alle lichamen hebben uitgebreidheid', 'Alle walvissen zijn zoogdieren'. Quine heeft erop gewezen dat de aanvaarding van dit soort oordelen tot een cirkel leidt: een definitie van analyciteit -en die is toch nodig- eist op haar beurt een analytische redenering. Aan voorbeelden op zich heb je niets.
Staat tegenover het synthetische oordeel [→ Kant, 6.7.7].
Ananda. Gelukzaligheid (Ind.) [→ 11.2.7].
Anamnesis. Bij Plato de herinnering aan de Ideeën. Deze stamt uit een bestaan toen de ziel nog niet aan het lichaam was gebonden [→ 6.1.2.1].
Anarchisme. Streven naar een samenleving zonder politieke macht en repressie.
Andere, het. Vanaf Plato speelt de tegenstelling het Ene - het andere een belangrijke rol in de filosofie. Denk ook aan het begrip advaita uit de Indische filosofie. Bij Hegel staat de natuur als het andere tegenover de Geest.
In de Franse (anti-moderne) filosofie wordt het vervolgens via Lacan de uitdrukking van een (af)splitsing van het ik-subject van zichzelf. Het ik komt te staan tegen over Het Andere, iets dat het mist. Het ik heeft een (onbewust) tekort. Het Andere vertelt het ik via de taal en via de traditionele normen en waarden wie en wat het is . Bovendien komt het subject met zijn begeerte voortdurend in botsing met dit Andere. De invloed van Freud is overduidelijk. Geformuleerd in de gewone taal van het behaviorisme: de mens wordt beheerst door een voortdurend conflict tussen zijn persoonlijke en sociale versterkers.
Angst. Wordt in de filosofie wel gedefinieert als een existentiële factor, die 'zonder grond' het leven van mensen kleurt. Voor een mysticus als Böhme is oerangst de drijvende kracht achter het leven. Heidegger spreekt van een 'Grundbefindlichkeit'. Volgens Kierkegaard is zij met de zonde van Adam de wereld binnengekomen en is in het individu altijd 'donker aanwezig'. Wordt ook omschreven als angst voor de afgrond, voor de eindigheid, voor de dood, voor het niets, voor de vrijheid, voor het zekere gegeven dat men nooit zal kunnen volbrengen wat men van plan is te doen. Staat tegenover vrees als alledaags verschijnsel. [→ Heidegger, Exc.XXXVI.1.1, → Sartre, Exc.XII.2.4].
Animisme. Het geloof dat de wereld van de verschijnselen is bezield. Werkt door in de huidige psychologie met haar denkbeeld dat mensen vanuit diepere, psychische lagen worden gestuurd.
Anomalie. Afwijking van de regel, van de norm.
Anomie. Sociale desintegratie. Oorzaken liggen volgens Durkheim in het ontbreken van solidariteit en in de zakelijkheid van een contract-maatschappij.
Anti-kunst. Kritische reactie op vormen van traditionele en institutionele kunst. Directe samenhang met avant-garde en meta-kunst [→ 10.7.2].

Anti-moderniteit. Al die richtingen die zich in de loop van de laatste anderhalve eeuw richten tegen de moderniteit. Vaak met een beroep op de instinctmatige, prelogische en irrationele aspecten van het bestaan. Voorbeelden: de levensfilosofie, de existentiële filosofie, de wijsgerige antropologie, de filosofia negativa van o.a. Foucault en Derrida met Nietzsche en Heidegger als stamvaders [→ Exc.XXXIX.5].
Antinomie. Tegenstrijdigheid (van wetten) [→ Kants antinomieën, 6.7.2].
Antithese. Tegenstelling, tegenstrijdigheid. Speelt een belangrijke rol binnen de speculatieve dialectiek.
Anti-utopie. Ontwerp van een denkbeeldige samenleving in negatieve zin en alleen bedoeld als cultuur- en maatschappijkritiek (Brave New World, Animal Farm, 1984).
Antropisch principe. Principe dat een belangrijke plaats toekent aan het menselijk bewustzijn binnen de geschiedenis van het heelal [→ 7.5.3].
Antropologie. Leer/wetenschap van de mens. Staat naast sociologie en psychologie. Binnen dit vakgebied is men op zoek naar factoren die in alle culturen een rol spelen en dus een algemeen-menselijke inslag hebben. Deze kunnen, als ze tenminste aanwezig ziijn, biologisch, structureel, functioneel en economisch van aard zijn.
Onderzoek doet men aan de hand van de bestudering van de menselijke leefwijze binnen (gesloten) groepen en gemeenschappen in oude en moderne tijden: het onderzoek van Malinowski bij de Trobrianders, van Lévi-Strauss bij de Braziliaanse Indianen en van Brody in het Ierse Clare County. Gevaar van de dubbele vertekening (Kloos): het onderzoek wordt gedaan door buitenstaanders, die bovendien sterk zijn beïnvloed door de modern-burgerlijk westerse cultuur. De interpretaties van de gegevens zijn (dan ook) vaak buitengewoon strijdig met elkaar (Li An Che contra Benedict, Freeman contra Mead).
Ook: culturele antropologie, etnografie.
Antroposofie. Gnostische leer gebaseerd op het werk van Rudolph Steiner. Met als kern het drama van de persoonlijke ziel in haar spirituele ontwikkeling.
Anubhava. Intuïtie (Ind.) [→ 11.2.3].
Apatheia. Vrij van emoties en hartstochten [→ KCF.4.2.2.2]. Apathie.
Apeiron. < peras (Gr.): grens. Zonder grens, onbepaald, oneindig.
Apodictisch. Onweerlegbaar, onvoorwaardelijk geldend.
Apollinisch/dionysisch. Begrippenpaar dat de tegenstelling weergeeft tussen ratio en instinct [→ KCF.3.4]. Het werd ontwikkeld door Schelling, de term *dionysisch* werd voor het eerst gebruikt door Schlegel.
Oorspronkelijk worden de begrippen alleen toegepast in een kunstzinnige context en behouden ieder hun eigen waarde, hoewel het dionysische hoger wordt aangeslagen.
Aporie. Onmogelijkheid een oplossing voor een probleem te vinden (paradox, antinomie).
Apperceptie. Waarneming op bewust niveau.
Apriori. Algemeen en noodzakelijk: dat wat vooraf gaat aan de ervaring binnen ruimte en tijd. Staat tegenover a posteriori [→ 6.5.3].
Arbeid. Economische, kwantitatieve term: werk geformuleerd in termen van ruilwaarde. 'Een arbeider is zijn loon waard.'
Archè. Oergrond (Gr.). Wordt door de eerste Griekse filosofen omschreven in termen van lucht, water, het onbepaalde ('apeiron') of het getal [→ Exc.XIII.1].
Archetype. Psychisch oerbeeld dat zich uitdrukt in symbolen en dat sinds oeroude tijden ligt opgeslagen in het collectieve onbewuste. Met als centrale archetypen de anima, als het manlijke en de animus als het vrouwelijke ideaal (Jung) [→ Exc.VIII.3.2].
Aretè. Gr: functie, deugd. Lat: virtus. Ethisch kernbegrip [→ KCF.4.1, → 10.38.6].
Argument. Bewering die dient ter ondersteuning van een argumentatie.
Argumentatie. Menselijke verbale communicatie ondergebracht binnen een empirisch-logische samenhang [→ 9.]. Kan worden ingedeeld in een feitelijke, een praktische, een moraalgebonden en een ethische argumentatie. Met consistentie, zakelijkheid, betrouwbaarheid en deugdelijkheid als haar criteria. De feitelijke argumentatie kent een verklarende, een voorspellende en een deductieve variant. In de praktische argumentatie wordt een voorstel gedaan dat wordt onderworpen aan een afweging van doel (D) en middelen (M). Deze worden beoordeeld op hun effecten (E), neveneffecten (nE), risico's (R) en gevolgen op langere termijn (G).

Argumentum ad hominem. Je in een discussie richten op (de zwakheden van) de tegenstander, dus op de mens, niet op de zaak [→ AD.III.1.7].
Argumentum e periculo. Drogredenering die uitgaat van het gevaar dat een bepaalde opvatting oplevert voor moraal. *De sociobiologische kijk vormt een bedreiging voor de humanistische visie op de mens met zijn vrijheid en verantwoordelijkheid en moet daarom worden afgewezen.* Verwant aan de existentiële bewijsgrond.
Aristocratisch ideaal. Vanuit een negatief mensbeeld wordt geeist dat elites de leiding op zich nemen in de samenleving. De geschiedenis en de traditie zijn een leidraad voor het politieke handelen. Democratische idealen worden met klem afgewezen [→ Exc.XXII.2.0.5].
Artefact. Met deze term wordt in de moderne kunstfilosofie benadrukt dat een kunstwerk als menselijk product louter op haar kunstzinnige waarde kan worden beoordeeld.
Artificiële Intelligentie (AI). **1**. Technologie waarbinnen men computers ontwikkelt [→Exc.IV.3.0].
2. Vakgebied binnen de psychologie waar men onderzoek doet naar menselijke, mentale en psychische vermogens vanuit de computer als (metaforisch) model [→ Exc.IV.3].
Art pur. Kunstkritische beschouwingswijze die bij de beoordeling van kunstwerken alle nadruk legt op vorm en creativiteit. Centrale stelling: kunst is een autonoom gebied met eigen wetmatigheden en eigen benaderingswijze. Ook: l'art pour l'art [→ Exc.XXXI]. Staat tegenover kunst als geïntegreerde (communicatie-)vorm (KGV) [→ 10.0.4].
Artworld. Netwerk van professionele deskundigen en kunstliefhebbers dat bepaalt wat binnen een samenleving kunst is (Danto). Vergelijk Bourdieu's 'champ intellektuel' [→ 10.9.5].
Ascese. 1. Discipline, zelfbeheersing. 2. Onthouding, vooral van alle lichamelijk plezier.
Astraal lichaam. Onzichtbaar principe dat aards lichaam stuurt (Paracelsus, antroposofie, New Age).
Astrologie. Spirituele leer, gebaseerd op het Principium Similia Similibus (PSS). Haar praktijk zou moet worden beschouwd als een religieus-meditatief ritueel. Verwordt vaak tot een pseudo-wetenschappelijke methode met als doel het noodlot via horoscopen vast te leggen [→ AD.IV.5].
Ataraxeia. Gemoedsrust, (stoïcijnse) onverschilligheid [→ KCF.4.2.2].
Atheïsme. Ontkenning van het bestaan van (een) god en daarmee van een spirituele wereld. *'Atheisme is een betrekkelijk nederige gedachte: we maken gewoon deel uit van het natuurlijke proces van komen en gaan. Meer is er niet'* (Crombag).
Atman. De ziel, het Zelf (Ind.) [→ 11.2.3].
Attribuut. **1**. Spraakkundig: bijvoeglijke bepaling. **2**. Logisch: predicaat. **3**. Ontologisch: eigenschap toegekend aan substantie, bv uitgebreidheid.
Autarkeia. Een leven dat, onafhankelijk van anderen, zichzelf genoeg is [→ Antisthenes, KCF. 4.1.2.1].
Authentiek. Echt, geloofwaardig, waarachtig. Iedere ethiek zal vanuit haar mensbeeld haar idealen als authentiek omschrijven. De door haar verafschuwde leefwijze wordt dan al gauw gehekeld in termen van inauthenticiteit (Heidegger: Uneigentlichkeit, Verfallenheit, → Exc.XXXVI.1.1).
Autistisch denken. Innerlijke, in zichzelf gekeerde verwerking van de werkelijkheid op grond van persoonlijke wensen en ervaringen ('beleving'/'A-denken'). Is niet apriori irrationeel van karakter [→ Exc.XXXIV.1, → Erkenntnis-Erlebnis, Exc.IV.4.2.3, → Exc.XIV.6]. Het A-denken staat tegenover het realistische denken ('R-denken') dat zich richt op de buitenwereld. Deze tegenstelling komt ook sterk naar voren in de filosofie [→ Exc.XIV.10].
Avant-garde. Sterk kritische stroming op kunstzinnig gebied, die provocerend optreedt en de cultuur waarin zij leeft met totale inzet bestrijdt. Legt vooral nadruk op vorm en idee, en maakt van kunst een meta-kunst, een kunst die nadenkt over zichzelf [→ conceptual art, 10.7.2.3, → conceptuele kunst, 10.9.1.3].
Avydia. Het niet-weten dat kenmerkend is voor het menselijk bestaan (Ind.) [→ 11.2.2].
Axiologie. Waardenleer.
Axioma. Een (fundamentele) stelling die niet kan (en niet behoeft) te worden bewezen. Zij wordt vanzelfsprekend aanvaard als uitgangspunt voor verdere redeneringen [→ 3.5.8].

Basis/Bovenbouw. Volgens Marx berust een samenleving op haar de sociaal-economische structuur, op haar materiële basis: de dialectiek van productiemiddelen en productieverhoudingen. De bovenbouw, in termen van recht, kunst, wetenschap, filosofie enz., wordt gestuurd door de basis en is er louter een afspiegeling van [→ Exc.XXIII.11].

Beeld. Technisch: icoon.
Beeldtaal. Beeldende taal, vooral gebruikt in de poëzie. Zij is concreet en intensioneel van aard. Staat tegenover objecttaal [→ Exc.VI.1].
Begrip. Concept, denkbeeld.
Behaviorisme. Filosofische richting die zich baseert op de gedragswetenschap. Zij richt zich met name tegen het mentalisme met zijn beroep op introspectie [→ Exc.XV.2, → Exc.XXI.1.2.1-3]. Belangrijkste richtingen: het klassieke behaviorisme (Pavlov, Watson), het neo-behaviorisme (Thorndike, Hull) en het radicale behaviorisme(Skinner).
Behoefte. Uiterlijke voorwaarde van bestaan [→ 8.0.1]. Wordt binnen de economie mede gedefinieerd in termen van schaarste.
Beschouwing. < beschouwen: bekijken, overwegen. In dit boek gebruikt als technische term: vorm van verhandeling waarin je een doordacht en kritisch standpunt inneemt [→ AD.0.1].
Beslissingstheorie. Bestudeert de vraag op welke (rationele) gronden mensen beslissingen nemen in onzekere situaties. Eng.: decision theory [→ 9.8.1.2].
Betekenis. **1**. Aanwijzing/index [→ 3.3.3]. **2**. Verwijzing/referentie [→ 4.1.2]. Ook aangegeven met de begrippen extensie en denotatie [→ 4.4.3.]. Tegenover betekenis staat de inhoud ('concept'), tegenover extensie de intensie ('Sinn' als diepere betekenis). In een ruime zin kan *betekenis* in communicatieve -contextuele en pragmatische- termen worden omschreven [→ 4.4.2.4]. Roept veel theoretische problemen op [→ 9.6.1]. **3**. Bij de kunstzinnige interpretatie wordt een onderscheid gemaakt tussen intrinsieke en impliciete betekenis [→ 10.17]. Los hiervan staat de symptomatische betekenis [→ 10.38.0.2, → Exc.XXXVIII.2]. **4**. Betekenis in een formele, structurele zin [→ Exc.IX.1.2, → Exc.XV.2].
Betoog. Verhandeling waarin je een standpunt inneemt en dat verdedigt.
Bewijs. Resultaat van een logische of wiskundige verrichting: uit een aantal operaties wordt een geldige conclusie afgeleid.
Bewijs uit het ongerijmde. Om te bewijzen dat een redenering geldig is, neem je haar ontkenning als tegenmodel en probeer je aan te tonen dat dit tegenmodel tot strijdigheden voert. Ook: indirect bewijs, apagoge.
Bewustzijn. **1**. Als primair bewustzijn: term die aangeeft dat levende wezens een onderscheid kunnen maken tussen zichzelf en de wereld om zich heen [→ Exc.XV.5.1]. **2**. Als menselijk bewustzijn psychologisch omschreven in termen van intentionaliteit [→ Exc.XV.5.2.2], filosofisch in termen van subjectiviteit [→ Exc.XV.5.2.1] en van openheid [→ Exc.XV.5.3.4]. **3**. Als zelfbewustzijn een begrip dat aangeeft dat je weet dat je er bent en hoe je functioneert [→ Exc.XV.5.3.5]. **4**. Als zelfreflectie ('bewustheid'): weten dat je weet, je maakt jezelf en je denken onderwerp van beschouwing [→ Exc.XV.5.3.5]. **5**. Vaak ook in ruimere zin gebruikt als VGO ('ideologie'), bv bij Marx en Marcuse. Er is sprake van de geestelijke structuur van de maatschappij [→ Exc.XXIII.11.3].
Bildung. Humanistisch opvoedingsideaal, ontwikkeld gedurende de Verlichting [→ KCF.6.2.2]. Ned.: vorming.
Black box. De geest als een black box: een vergelijking om aan te geven dat mentale en psychische mechanismen en processen ontoegankelijk zijn voor wetenschappelijk onderzoek, maar dat hun structuur wel op grond van uiterlijk gedrag kan worden geanalyseerd. Eigenlijk een misleidende benadering omdat het oorspronkelijke idee achter de black box juist inhoudt dat deze in het geheel niet valt binnen te komen. Daar houd je je er dus in het geheel niet mee bezig. De vraag bv of Skinner en Chomsky aanhangers zijn van een black-box-theorie hangt dan ook sterk samen met de definitie van dit begrip. Vergelijk: Exc.IV.3.1.2.
Brahman. De goddelijke werkelijkheid (Ind.) [→ 11.2.2-3]. Oorspr: 'heilige macht', 'mana'.
Brutuïsme. Richting die muziek gaat zien als soniek. Zij werkt met geluiden in plaats van met klanken [→ 10.2.4.7].
Buridans ezel. De middeleeuwse filosoof Buridan stelt dat een ezel die precies in het midden van twee hooischelven staat, zal sterven als hij niet over de vrije wil beschikt om zijn keuze te bepalen. Het probleem is natuurlijk dat die gelijkheid niet bestaat en dat de voorkeur als vanzelfsprekend naar een van beide schelven zal uitgaan. Dit 'symmetrie-probleem' komt reeds bij Aristoteles voor. Deze neemt twee honden als voorbeeld. Kinderen lossen het probleem al op met een iene miene mutte.

Calculus. Axiomatisch systeem [→ 3.5.8].
Camp. Pose op esthetisch-kunstzinnig gebied: ironische houding die gepaard gaat met distantie. Dit met het doel de tegenstellingen, bv tussen mooi en lelijk, goed en kwaad, vrouw en man te overwinnen [→ Exc.XXXVI.2.5].
Casuïstiek. Binnen het kader van vastliggende ethische denkbeelden ('normen en waarden') doe je vanuit een bepaalde metafysische en/of theologische overtuiging onderzoek naar gevallen (lat: 'casus') die in de morele praktijk een uitzondering lijken te vormen. Je mag je belofte niet breken of een oorlog uitlokken, maar er zijn uitzonderlijke omstandigheden waarin dit wel het geval zou kunnen zijn.
Categorale misvatting. Ryle: *category mistake*. Begrippen van de ene categorie worden geplaatst binnen een andere waar zij niet thuis horen. Zo wordt het begrip geest niet beschouwd als een complex-beschrijvend begrip, maar als een actief beginsel, dat het lichaam stuurt zoals een bestuurder in zijn auto ('de mythe van de geest in de machine'). Of men heeft niet door dat een begrip in de ene context ('Er heerst een goede klassegeest') anders functioneert dan in de andere ('De geest heerst over het lichaam'). In het laatste voorbeeld maak je dus een fout als je denkt dat *geest* en *lichaam* tot dezelfde categorie behoren. [→ Exc.XV.0.2.2].
Categorie. 'Stammbegriff' (Kant). De meest algemene klasse waarin de verschijnselen kunnen worden ingedeeld. Voorbeelden van fundamentele indeling naar categorieën zijn die van Aristoteles (substantie, kwantiteit, kwaliteit, relatie, ruimte, tijd, doen, ondergaan, houding, toestand) en Kant (eenheid, veelheid en geheel, werkelijkheid, negatie en beperking, substantie, causaliteit en wisselwerking, mogelijkheid, actualiteit en noodzakelijkheid). Bij Kant zijn de categorieën werkzame denkvormen.
Er bestaat een uitgebreide literatuur over de verschillen tussen (inhoudelijke) klassen en (formele) categorieën. Met als mogelijke (dubbele) conclusie: '*Categorie* zou door niemand moeten worden gebruikt die er niet op voorbereid is uiteen te zetten (1) dat hij niet *klasse* bedoelt en (2) dat hij het verschil tussen beide kent.' Aldus Fowler. Passmore voegt daaraan toe: 'Maar wat houdt dat in "niet een *klasse* bedoelen"?' En hoe zijn we in staat anderen, of onszelf, ervan te overtuigen dat "wij het verschil tussen de twee kennen?"'
Categorische imperatief. De onvoorwaardelijke regel die mensen zich volgens Kant in vrijheid moeten stellen. Deze luidt: Handel zo dat je zou wensen dat de regel ('maxime') van je handelen een wet voor allen is [→ 6.7.14]. Staat tegenover de hypothetische imperatief die stelt dat de regels van het menselijk handelen afhankelijk zijn van de praktische argumentatie met haar motieven en verlangens. Kant: 'De waarde van een handeling uit plicht ligt niet in de bedoeling ('Absicht'), maar in de regel ('maxime') waarmee men tot het besluit ertoe komt.'
Causa. Oorzaak, reden (lat). In de filosofie: **1**. Onderscheid van werkoorzaak ('omdat') en doeloorzaak ('om te') [→ 2.3]. **2**. In speculatieve zin '(oer)grond', 'oorsprong'.
Causaliteit. Oorzakelijkheid, onverbrekelijke samenhang tussen oorzaak en gevolg. Vaak streng geformuleerd als het causaliteitsbeginsel: 'Er gebeurt niets zonder reden, alles gebeurt noodzakelijk en met een oorzaak' (Parmenides) of als de wet van de causaliteit: 'Alle verandering gebeurt volgens de wet van de verbinding van oorzaak en gevolg' (Kant).
Charisma. Een (intuïtieve) begaafdheid om macht over anderen uit te oefenen [→ KCF.5.2.2.1].
Chiffre. Geheim teken waardoor men inzicht kan krijgen in het raadsel van natuur en kosmos [→ Exc.VIII.6.]. Oorspronkelijk het Arabische woord voor nul ('cifra').
Chronotoop. De narratieve inkleding van de wereld van ruimte en tijd in een historisch-culturele setting [→ 10.27.31].
Chtonisch. Grieks: van de aarde. De aarde als plaats waar de levenswet geldt en waar Hades en de Oermoeder (Gaia, Persefone) regeren.
Civilisatie. Beschaving. Volgens sommigen een beperkter begrip dan cultuur. Zo maakt Alfred Weber een onderscheid tussen een maatschappij, die berust op psychologisch-sociale drijfveren, een civilisatie als organisatie en een cultuur met haar geestelijke inhoud.
Classificatie. Systematische indeling.
Code. Samenhangend geheel van regels, waarbinnen een repertoire van tekens wordt opgebouwd: bv een taal. In bredere betekenis kun je spreken van een morele of kunstzinnige code. Ook een cultuur of de VGO is een code.
Cogito ergo sum. Ik denk dus ik ben [→ Descartes, 6.3.2].
Cognitie. Kennis. Vergelijk het Engelse cognition: het (bewuste) kennen (Prisma), het vermogen waar te nemen en te kennen (Penguin). Binnen de cognitieve psychologie wordt kennis bij mensen

(en dieren) beschouwd als een innerlijke, geestelijke en psychische structuur, die zich uit in de vorm van geestelijke toestanden ('mental stages') en die gebieden omvat als patroonherkenning, waarneming en herkenning, aandacht, leren, categorisatie, abstrahering, regel- en begripsvorming, herinnering en geheugen, verbeelding, probleem oplossing, beslissingen nemen. [→ KCF.3.3.1n.].
Cognitieve psychologie. Bestudeert psychische en mentale processen aan de hand van het computermodel. Zij zoekt steun in het begrippenapparaat van de omgangstaal ('ordinary language') met haar mentale en psychische begrippen ('folk psychology') [→ Exc.IV.3.1.3, → Exc.XV.1.2-3]. Leunt sterk op de A.I.
Coherentietheorie. Een bewering is waar als zij valt binnen een consistent en omvattend systeem van andere beweringen. Ook de waarheid van theorieën is afhankelijk van het feit of deze consistent zijn met een meer omvattend systeem. Leidt natuurlijk tot een regressus.
Collectief. Groep die als eenheid opereert en waarbinnen de persoonlijkheid van het individu geheel wordt onderworpen aan het streven van het geheel. Vaak heeft men de neiging om de massa te zien als een collectief (Marx, Ortega y Gasset, Baudrillard).
Common sense. Lat.: sensus communis. Verstand en redelijkheid aan alle mensen eigen ('het gewone mensenverstand'). Is binnen dit boek iets anders dan gezond verstand (GV). Common sense staat binnen de filosofische traditie vaak tegenover de rede als beschouwend vermogen [→ KCF 1.0n]. De term wordt ook wel gebruikt voor 'een coherente verzameling van betekenissen' die het fundament van een maatschappij vormen (Fiske). In de termen van dit boek: de VGO. En daarmee is de chaos compleet.
Communicatie. < Lat: **1**. *communicare*, omgang hebben, deelnemen, **2**. *communicatio*, mededeling. In termen van de informatie-communicatietheorie: uitwisseling van berichten. **3**. In dit boek: wederzijdse gedragsbeïnvloeding [→ 3.1, → 4.0, → 9.6.1].
Communitarisme. Sociaal-filosofische richting met anti-liberale en anti-utilaristische inslag. Binnen eigen groep en vanuit de eigen traditie hoort men te komen tot een formulering van het begrip rechtvaardigheid als fundament van normen en plichten. Pleidooi voor pluriformiteit. [→ 8.10.kader].
Complexiteit. 1. Wiskundige maat binnen de informatietheorie [→ Chaitin, Exc.IV.2.1.2]. **2**. Wiskundige maat binnen de esthetica (Birkhoff, Eysenck) [→ 10.6.3].
Als term binnen de filosofie onbruikbaar: 'Iets is complex' betekent gewoonweg dat iets op verschillende manieren kan worden beschreven. De term zelf maakt geen onderdeel uit van die (filosofische of wetenschappelijke) beschrijving (Passmore). Vaak wordt met complex bedoeld dat leven, psyche of geest op een hiërarchische wijze is georganiseerd en op verschillende niveaus werkt. Een speculatief denkbeeld.
Conceptualisme. De menselijke geest werkt met tijdloze begrippen/concepten apriori [→ 3.6.3]. Dit geldt volgens Berlin en Kay ook voor kleuren [→ 10.18.2].
Conditio humana. De menselijke, existentiële situatie in al haar broosheid [→ Pascal, 11.3.H, → Montaigne, 11.4.2, → KCF.2.1, → Exc.X.0.1].
Conditionering. Technische term uit de gedragswetenschap. Het onder controle brengen van reflexen (= 'leren'). **1**. Klassieke conditionering: S -> R. Maakt gebruik van signa, tekens die de oorspronkelijke stimulus (S) vervangen. Lichtflits vervangt geur van vlees [→ Pavlov, 4.1.0.A]. Deze wijze van aanleren lukt alleen wanneer vervolgens het vlees als beloning wordt aangeboden. De conditionering is instrumenteel (Bekhterev). **2**. Operante conditionering. Het aanleren van gedrag op grond van versterkingsmechanismen (in de vorm van beloning en straf), die het spontane gedrag van organismen vergroten [→ Skinner, 4.1.0.B].
Confirmatie. Bevestiging. Binnen de wetenschapsfilosofie een zwakke vorm van verificatie, die berust op inductieve waarschijnlijkheid. Dat raven zwart zijn wordt iedere dag weer bevestigd. Maar ook, bv bij Carnap: de eis dat een theorie in principe moet kunnen worden geverifieerd.
Conformisme. Houding waarbij men zich aanpast aan algemeen aanvaarde opvattingen. Iedere kritische instelling ontbreekt. Kenmerk van het gezonde verstand.
Connotatie. Emotionele bijbetekenis van een woord of bewering [→ 4.4.4-5].
Conservatisme. Leer die zich in zijn klassieke vorm keert tegen de Verlichtingsidealen. De mens wordt gezien als onderdeel van een organisch geheel, niet als een autonoom individu. Hij moet tegen zijn zwakten worden beschermd, traditionele instellingen en een sterk gezag kunnen hem daar bij helpen [→ Exc.XXIII.4.0, → Exc.XXIII.4.1.1].
Consistentie. Zonder tegenspraak. Is een logische bewering tautoloog of contingent dan is zij ook consistent.
Contemplatie. Beschouwing. Ook: mystieke overdenking.

Contiguïteit. Aangrenzend. Omschrijving van tijd als *na* en ruimte als *naast* elkaar.
Contingent. Toevallig. Binnen de logica: waar noch onwaar (1001) [→ 3.5.6.A].
Continu. Ononderbroken en in samenhang. Het begrip neemt een belangrijke plaats in binnen de moderne wiskunde [→ Exc.XIII.1.3.4d]. In filosofie en wetenschap werd lang aangenomen dat de werkelijkheid continu was ('de natuur maakt geen sprongen'), maar dit beeld is door de quantumfysica verbrijzeld: de natuur maakt wel sprongen [→ 7.5.3.1].
Contradictie. Tegenstrijdigheid. Logische operator (0000). Geeft logische onwaarheid aan [→ 3.5.2]. **1**. Aantasting van het 'tertium non datur' ('p V -p'): 'Moeder komt of zij komt niet'. Beide beweringen kunnen niet tegelijk waar zijn [→ 3.5.6.B.1]. **2**. Aantasting van het principium non contradictionis (PnC). Een bewering kan niet tegelijkertijd waar en onwaar zijn [→ 3.5.6.B.3].
Contrapositie. Verander de kwaliteit van een oordeel en ontken vervolgens het predikaat. 'Alle raven zijn zwart' wordt 'Geen raaf is niet-zwart' [→ 2.4.5]. Binnen de propositielogica: (p → q) → (-q → -p).
Contrast. Logische operator: (p | q). Tegenstelling: p en q kunnen niet tegelijk waar zijn, maar er bestaat wel een derde mogelijkheid ('Mussert of Stalin') [→ 3.4.2./3.5.3]. Bijv.naamwoord: contrair.
Conventionalisme. De hypothesen, wetten en theorieën die men aanvaardt, hangen af van conventies, zij zijn niet neutraal, maar worden gestuurd door gewoonten en overtuigingen binnen de groep [→ Popper, Exc.XVIII.2.5].
Convergentie. **1**. Samenloop: naderen tot één punt zonder de grens (lat: limes) te bereiken. **2**. Steeds kleiner worden van de getallen binnen een reeks. → Zeno: Achilles nadert schildpad zonder hem in te halen, hoewel de afstand steeds kleiner wordt. Met name Leibniz deed onderzoek naar deze steeds kleiner wordende verschillen (lat: differentiae) in zijn differentiaalrekening [→ Exc.XIII.3.1].
Copula. Het verbindingsteken tussen subject (S) en predikaat (P) binnen een oordeel, meestal weergegeven door het werkwoord *zijn* ('S is P') [→ 3.4.1].
Correspondentietheorie. Definieert de waarheid van beweringen in haar correspondentie met de feiten en gebeurtenissen in de werkelijkheid. Zo bv Wittgenstein in zijn eerste periode: 'De bewering is een beeld van de werkelijkheid' [→ 4.6.2.0]. Vandaar: afbeeldingstheorie [→ Russell, Exc. XIX.1.3].
Creativiteit. Centraal begrip binnen de filosofie van de kunst. Kan worden onderverdeeld in inventiviteit en originaliteit [→ 10.7.4].
Criterium van afwezigheid. Kunstkritische term. Beantwoording van de vraag waarom juist dit en niet dat in een verhaal wordt getoond en verteld [→ 10.37.0].
Criterium van coherentie. Kunstkritische term. In een kunstwerk neemt ieder deel zijn eigen, specifieke positie in. Niets wordt zomaar voor niets getoond en verteld [→ 10.37.0] .
Criticisme. Naam voor de (kentheoretische) filosofie van Kant [→ 6.7.1, → 6.7.17]. Verzet zich vooral tegen de dogmatische wijze waarop de oude metafysica te werk ging. Dat betekent dat deze zich niet eerst afvroeg wat de werkelijke vermogens en mogelijkheden van de rede zijn.
Cultural studies. Filosofisische stroming met anti-wetenschappelijke inslag. In GB richt zij zich vooral op de Frankfurter Schule, in de VS is de invloed van het anti-moderne feminisme groot [→ KCF 3.1.7]. Waite: 'Tot op dit moment (1996) moeten de *cultural studies* worden gedefinieerd als een rommelcultuur ('junk culture') zonder filosofie'. Deze opmerking hoeft nog niet tot de conclusie te leiden dat alle analyses waardeloos zijn, hoewel de nadruk op interdisciplinairiteit vragen oproept omdat deze tot begripsmatige vaagheid voert. Ook de grote invloed van Nietzsche en Heidegger baart zorg.
Cultuur. **1.** Een patroon van standaardgedragingen, een samenhangend geheel van gewoonten en gebruiken. Dit is aangeleerd en wordt van generatie op generatie doorgegeven. Is van toepassing op hoger ontwikkelde diersoorten en op de mens [→ KCF.3.3]. **2**. Slaat volgens velen juist op de menselijke situatie: mensen onderscheiden zich van de dieren (maar ook onderling) door hun geestelijke capaciteiten. Deze uiten zich in godsdienstige, kunstzinnige, wetenschappelijke en filosofische prestaties [→ KCF.3.3]. Cultuur staat in dit geval tegenover beschaving, civilisatie. **3**. Als strijdbegrip wordt het begrip gebruikt tegen een oppervlakkig materialisme, tegen het WTE en tegen de geest van de (laat)moderne tijd (Eliot, Allan Bloom) [→ KCF.1.6] of juist tegen elitaire vormen van maatschappijbeschouwing (Cultural Studies) [→ KCF. 3.1.7].
Cultuurkritiek. Kritiek op de eigen, overheersende cultuur. Zij gaat gepaard met een sterk verlangen naar goede, oude tijden [→ Exc.XX.3].

Cybernetica. Onderzoek naar zelfsturende systemen zoals robots. Overloop naar informatietheorie, cognitieve psychologie en AI.
Cyberspace. Een parallelle, niet-fysische, kunstmatige wereld ('virtual reality') die men via het computerscherm kan binnengaan [→ Exc.XXXIX.7.4].
Cynisme. Leer van Antisthenes met de autarkeia ('onafhankelijkheid') als hoogste ideaal [→ KCF. 4.1.2].

Dada. Avant-garde-richting die met succes een scherpe aanval deed op burgerlijke kunstopvattingen en op de westerse cultuur in het algemeen [→ 10.2.4].
Debat. Woordenstrijd [→ AD.0.2].
Deconstructie. Term van Derrida. Lezen op een dwarse manier: bepalen wat in de tekst verborgen ('verboden, verschoven, verworpen, verplaatst of uitgesteld') is. Middel om dit te bereiken is onder meer een aanvulling ('supplément') via enting [→ Exc.XXXIX.5.2.2]. Gebaseerd op het probleem van de hermeneutische cirkel: dat wat binnen de traditie is ontstaan kan niet op een objectieve, neutrale wijze worden geïnterpreteerd omdat de taal van de onderzoeker ook binnen die traditie ligt.
Deconstructieve activiteiten verwateren later tot een volstrekt willekeurige, warrige en paradoxale vorm van interpretatie [→ 10.38.2, → Exc.XXXIX.8.2].
Deductie. Logische term: afleiding vanuit het algemene naar het bijzondere. Voorbeelden: syllogisme, modus ponens [→ 3.3.2].
Definiendum. Woord dat moet worden gedefinieerd.
Definiens. Woord waarmee ander woord wordt omschreven.
Definitie. Nauwkeurige omschrijving. Vele vormen: bv verbaal, klassiek en stipulatief. Daarnaast de aanwijzende (= ostentatieve) definitie [→ Exc.IX].
Deïsme. God is oergrond en schepper van de wereld, maar hij bemoeit zich op geen enkele wijze met haar. Geen wonderen, geen daad van vergeving of verlossing. Idee werd ontwikkeld door Blount en Toland.
Demarcatie-beginsel. Principe van Popper om de wetenschap af te zetten tegen mythe en speculatie. De wetenschappelijke praktijk eist een streng systeem van falsificatie. Voldoet een theorie daar niet aan (psycho-analyse, sociobiologie, psycholinguïstiek) dan behoort zij niet binnen het domein van de natuurwetenschap thuis [→ Exc.XIX.2.3]. In het algemeen wordt de demarcatie tussen wetenschap en pseudo-wetenschap ook getrokken op basis van beginselen als toetsbaarheid, verificatie, eenvoud (en schoonheid), op formele kenmerken als logische consistentie en wiskundige exactheid, op grond van coherentie of van operationele, voorspellende en verklarende kracht. De epistemische deugden.
Democratisch ideaal. De roep om vrijheid, gelijkheid en solidariteit [→ Exc.XXII.2.1-3]. Er zijn drie modellen: het harmoniemodel, het formele model en het radicaal-revolutionaire tegenmodel [→ Exc.XXII.3.0-3]. In historisch opzicht kan men onderscheid maken tussen het klassieke ('republikeinse') en het moderne ('parlementaire') model [→ Machiavelli, KCF.5.1].
Denkwetten. Algemeen aanvaarde regels voor het logische denken: identiteitswet (A = A), het PnC en de wet van het uitgesloten midden [→ 3.5.6.B, → Exc.II.6.1]. Maar ook: het principe van de voldoende grond (Kirchner/Michaëlis).
Denotatie. Verwijzing [→ 4.4.3].
Deontologie. Plichtsethiek. Met alle nadruk op de innerlijke gezindheid. Gevolgen van het gedrag zijn niet van belang en mogen geen rol spelen in de overwegingen.
Determinisme. Leer dat, zoals alle verschijnselen, ook mensen door de omstandigheden op causale wijze worden bepaald ('gedetermineerd'). Wilsvrijheid bestaat niet. Dit tegenover het indeterminisme dat leert dat mensen autonoom zijn in hun handelen. Zij bezitten juist wel vrijheid en verantwoordelijkheid. Daarmee bestrijdt het indeterminisme het fatalisme dat het determinisme vaak begeleidt [→ AD.V.6, → Exc.XXI.0].
Deugd. Een ingeprent, functioneel gedragspatroon op moreel gebied. Het gaat om een goede habitus. Dit afhankelijk van mensbeeld, traditie en cultuur.
Diachronie/synchronie. Met deze termen worden de tijdelijke en de structurele kanten van een verschijnsel beschreven. Bij een partij schaken maakt men een onderscheid tussen het verloop ('diachronie') van de zetten en een stelling ('synchronie') die kan worden geanalyseerd [→ Exc. XVI.4].

Dialectiek. **1**. Kunst van het gesprek, van de samenspraak (Gr.: 'dialoog'). **2**. Later kunst van de bewijsvoering (Socrates, Sofisten, Eleaten). **3**. Bij Plato wordt zij de filosofische activiteit bij uitstek. **4**. Ook: speculatieve manier van denken die tegenstrijdigheden (PC) wezenlijk acht voor natuur, cultuur en geschiedenis, en die deze in hun samenhang (PCO) probeert te begrijpen. Klassieke voorbeelden: de Tao Te Tsjing, Heracleitos, Hegel (these, antithese, synthese), Marx [→ KCF.1.1, → Exc.XXIII.9.1.3].

Dilemma. Lastige keuze uit twee met kans op onaangename gevolgen - welke keuze je ook doet.

Dilemma van de gevangene. Probleemstelling uit speltheorie en beslissingstheorie, met vérgaande consequenties voor de visie op het onderlinge gedrag van mensen. Is gebaseerd op het concurrentiemodel, met als dilemma: samenwerken ('wit spelen') of je eigen voordeel proberen te behalen ('zwart spelen'). Wit spelen is riskant, bij zwart spelen dreigt de gezamenlijke ondergang. Belangrijkste strategieën: Tit for Tat, Tit for two tats, Pavlov [→ Exc.XXVII.3.1.2, → Exc.XXVII.3.4].

Ding an sich. Kant: 'Dinge an sich zijn buiten de ons aanwezige voorwerpen van onze zintuigen gegeven, alleen van dat wat zij zelf kunnen zijn, weten wij niets, maar kennen wij alleen hun verschijningen, d.i. de voorstellingen die zij in ons uitwerken doordat zij onze zintuigen prikkelen' (Proleg. §13) [→ 6.7.5].

Discours. Redelijke vorm van schriftelijke communicatie. Bestaat uit een uiteenzetting en verhandeling. De verhandeling is gebaseerd op de uiteenzetting en kan op zijn beurt worden opgedeeld in beschouwing en betoog [→ AD.0.4].

Het begrip ondergaat vanuit de anti-moderne filosofie een enorme inflatie en wordt gelijkgesteld aan 'de organisatie van taal op het niveau van de zin'. Dit geldt dan ook voor niet-verbale talen. 'Het is een taal of representatie-systeem dat zich sociaal heeft ontwikkeld om een coherente verzameling van betekenissen te creëren en te laten circuleren over een belangrijk gebied van aandacht.' Het speelt een grote rol binnen de machtsverhoudingen en wordt geproduceerd in het raam van de maatschappelijke communicatie op grond van de belangen die bepaalde groepen hebben (Fiske). Voorbeelden: het discours van het nieuws of van de reclamewereld, van het patriarchalisme of kapitalisme.

Eenzelfde soort van devaluatie tref je in dezelfde kringen aan bij het gebruik van een begrip als tekst: televisie is een tekst en het publiek wordt gelijkgesteld aan de lezers van die tekst.

Discursief. Redenerend. Overeenkomstig de regels van logica en argumentatie. Staat tegenover intuïtief denken.

Discussie. Redelijke communicatie gebaseerd op argumentatieve regels [→ AD.0.3].

Disjunctie. Logische operator. **1**. Inclusieve disjunctie: p en/of q (p v q). **2**. Exclusieve disjunctie: p of q (p V q) [→ 3.5.2.].

Dispositie. **1**. Geeft de mogelijkheden aan: iets is brandbaar, vruchtbaar, om te eten [→ 4.3.2.B]. **2**.Binnen de psychologie kan een dispositie het beste worden omschreven in termen van de voorspellende implicatie (Ryle): hij is lui, reken er maar op dat hij dat niet doet. Disposities geven ook in dit geval de mogelijkheid aan. Dit zonder een uitspraak te doen over de vraag of er sprake is van een (natuurlijke) gesteldheid of een (aangeleerde) attitude [→ Exc.XIV.7]. Vaak wordt in dit verband het begrip karakter gebruikt om het aangeboren aspect van gedragingen te benadrukken [→ 10.27.4 (kader)].

Doelethiek. De juistheid van een handeling kan alleen worden beoordeeld naar de gevolgen die zij heeft. Ook wel: consequentialisme. Voorbeeld: het utilarisme.

Doeloorzaak. Geeft een beschrijving van de dingen vanuit het doel: dijken zijn er om ons te beschermen. Staat tegenover werkoorzaak [→ 2.3].

Do ut des. Principe van de wederkerigheid: iets geven om iets terug te krijgen [→ 10.38.5].

Drogredenering. Onjuiste, valse manier van redeneren. Ook: drogreden. [→ AD.0.3.2.1(n)].

Dualisme. Stelsel waarbinnen twee onafhankelijke krachten of beginselen tegenover elkaar staan en met elkaar in conflict zijn (lichaam/ziel, stof/geest, God/Duivel).

Dubbele waarheid. Kennis kan vanuit het ene standpunt gezien waar, maar vanuit een ander onwaar zijn. Vooral in de middeleeuwse scholastiek wordt vaak gebruik gemaakt van deze leerstelling om de christelijke theologie eigen speelruimte te geven tegenover filosofie en wetenschap.

Dubito. Ik twijfel. Bij Descartes wordt de twijfel het uitgangspunt van zijn filosofisch onderzoek: dubito ergo sum [→ 6.3.1].

Dulce et utile. Bevallig en nuttig. Geeft aan dat kunst een esthetische én een praktische waarde heeft [→ 10.10.1].

Dwaling. Het kernbegrip uit de filosofie: wat doet een filosoof in principe anders dan de dwalingen van anderen bestrijden? Met het probleem dat die ander meestal zal ontkennen dat hij zulks doet, zelfs als hij toegeeft dat hij bv tegen de feiten ingaat of logische wetten breekt. Dit maakt filosofie tot een schijngebeuren. Was het maar waar dat men inzag dat dwalingen voortkomen uit vooroordelen, stemmingen, hartstochten, disposities, uit gebrek aan ordeningskracht en oordeelskracht, aan de ontoereikendheid van het gebruikte materiaal (Schmidt/Schiskoff). Om nog maar te zwijgen van de dwang tot sociaal-politieke plooibaarheid, die garandeert je immers status en welvaart. Dwalingen zal je dan als bijna vanzelfsprekend negeren.
In de religieuze wereld van de mythe kent men geen dwalingen: de mythe past zich al vertellend als vanzelfsprekend aan de nieuwe omstandigheden aan. Anders is het in godsdienstige tijden, daarin wordt de dwaling als ketterij op leven en dood bestreden, omdat daar de waarheid is verbonden met de macht van het kerkelijk instituut en haar leiders.
Dynamisme. De leer dat het Heilige zich openbaart in de natuur als macht en energie ('mana') [→ 5.2.2].

Economie als wetenschap. Aan het einde van de achttiende eeuw ontstaat er met het economisch liberalisme een nieuwe visie op handel en markt, en op het menselijk gedrag dat daar de aanleiding toe is ('homo economicus'). Met Adam Smith, Ricardo en Stuart Mill als leidinggevende geleerden [→ Exc. XXIII.2.1.1-2, → Exc.XXIII.2.3.1].
Eerste filosofie. Staat in feite gelijk aan ontologie/metafysica (Aristoteles). Is bij Descartes de leer over God en geest.
Eidos. **1.** Staat bij Husserl gelijk aan 'wezen' [→ KCF.1.1.2]. Vandaar: eidetische wetenschappen als 'wezenswetenschappen' en de eidetische reductie als onderdeel van de fenomenologische methode. **2**. In dit boek ook een kunstfilosofische term. Zij slaat op de visie die in een (kunstzinnig) beeld voorhanden is [→ 10.23.1].
Element. Oerstof (Lat.). In de Griekse filosofie kent men vijf elementen: vuur, water, lucht, aarde en ether [→ 1.1.4.6.]. Uit deze vijf elementen worden de andere stoffen afgeleid (→ alchemie).
Emergentie-principe. Speculatief begrip uit de Engelse metafysica: binnen de evolutie komen voortdurend nieuwe -niet reduceerbare- eigenschappen en kwaliteiten boven. Deze oefenen op hun beurt invloed uit op de ontwikkelingen binnen de evolutie [→ Exc.XV.0.3]. Emergente ('bovendrijvende') eigenschappen kunnen dus niet vanuit hun afzonderlijke basisbestanden worden verklaard en voorspeld.
Daarmee is het een van meest dubieuze termen binnen de huidige filosofisch-wetenschappelijke discussie. Wordt maar al te vaak als dooddoener gebruikt om discussies rond het determinisme te ontlopen. Deze spelen zich vooral af rond de psychologische begrippen bewustzijn en intentionaliteit, de ethische begrippen wilsvrijheid en verantwoordelijkheid, en het specifiek filosofisch-humanistische begrip subjectiviteit.
Emotie. Toestand van lichamelijke opwinding die gebonden is aan de (directe) inwerking van de omstandigheden ('de emotionele situatie'). James: 'Een zuiver, van alle lichamelijkheid ontdane emotie is onwezenlijk ('is a non-entity').' Het begrip emotie wordt vaak, maar ten onrechte, uitgelegd in termen van een innerlijke dispositie, van een gemoedsbeweging of zelfs van een logisch programma.[→ Exc.XIV.4-5].
Emotieve functie. Binnen de taalkunde: woorden kunnen aanzetten tot emoties. Staat naast de expressieve functie: woorden kunnen emotie tot uitdrukking brengen.
Emotivisme. Stelt dat een begrip als *goed* geen eigenschap aanduidt maar dienst doet als mand dus aanzet tot een bepaald gedrag.
Empirisme. Filosofische richting die stelt dat kennis uiteindelijk op zintuiglijke waarneming en experimentele toetsing is gebaseerd. Staat sceptisch tegenover speculatieve richtingen als het rationalisme [→ 6.6]. Bijvoeglijk naamwoord: empiristisch.
Empirisch. Op grond van ervaring: via zintuiglijke waarneming en/of toetsing ('proefondervindelijk').
Empirische wet. Zijn hypothesen voldoende getoetst dan worden zij verheven tot een empirische wet [→ 7.1.1].
Encyclopedie. Als technische term (Eco) gebruikt om aan te geven dat verhalen altijd zijn gebaseerd op algemene, cultuurgebonden kennis en verwachtingen [→ 10.38.7].
Ens. Zijnde, wezen. God als ens realissimum: als het meest werkelijke wezen.
Entelechie. Innerlijke gerichtheid, innerlijke verwerkelijking van de vorm in de materie [→ Aristo-

teles, 7.0.3.4]. De ziel als entelechie: de ziel die zich in de materie verwerkelijkt [→ Aristoteles, 8.1.3].
Enthymema. Verkort syllogisme door major (of minor) weg te laten: Socrates is sterfelijk, omdat hij een mens is. Hier ontbreekt de voorafgaande veronderstelling dat alle mensen sterfelijk zijn. Vooral in een retorisch betoog is het handig de veronderstellingen die het publiek heeft ('De islam is gevaarlijk') weg te laten. De spreker kan zo inspelen op het publiek en het het gevoel geven dat het meedenkt. Hij maakt het publiek zo medeplichtig aan zijn redenering.
Entiteit. Ding, iets dat er werkelijk is.
Entropie. Toestand van wanorde op atomair en moleculair niveau. Hoe groter de wanorde, hoe hoger de entropie. De absolute orde met een entropie van nul bevindt zich bij het absolute nulpunt (-273 C). In het heelal is er een onvermijdelijke beweging van orde naar chaos: de hittedood dreigt. Dit alles wel onder voorwaarde dat wat in gesloten systemen geldt, ook op het heelal van toepassing is.
Epicurisme. Vorm van eudaimonisme. Geluk ligt opgesloten in een weloverwogen en samenhangend omgaan met je lustgevoelens ('hedonè') [→ 8.1.4].
Epifenomenalisme. Bewustzijn, denken en voelen zijn louter een bijproduct, een begeleidend verschijnsel ('epifenomenon') van lichamelijke processen.
Epistemologie. Kenleer (< Gr.: epistèmè = kennis).
Epochè. Afzien van, tussen haakjes zetten van een oordeel.
Equivalentie. Logische operator: p is waar indien, en alleen indien q waar is (p ↔ q) [→ 3.5.2, → 3.5.4].
Equivook. **1**. Tweevoudige betekenis. **2**. Dubbelzinnig.
Erfzonde. Begrip uit de christelijke theologie: alle mensen dragen de zonde bij zich die Adam in het Paradijs heeft begaan. Zij wordt doorgegeven via de voortplanting(sdaad).
Eros. Griekse god van het manlijke seksuele leven. In het Symposion van Plato het verlangen naar eeuwige schoonheid [→ Exc.XI.1.2]. Freud stelt de doodsdrift ('thanatos') tegenover Eros: de natuur streeft naar vernietiging en ontbinding ('Nirwana-principe') [→ Exc.XI.3.3]. Marcuse verbindt Eros met Dionysus, en plaatst beiden tegenover het apollinische, intellectuele leven [→ Exc.XI.3.4].
Erotische ladder. Plato's weg omhoog vanuit het seksuele naar de wereld van het eeuwig Schone [→ Exc.XI.1.2.4].
Essay. Verhandeling in de vorm van een beschouwing of betoog [→ AD.0.4]. Oorspronkelijk een vrije, sprongsgewijze van schrijven (bij Montaigne, maar ook bij Sloterdijk). Onderscheidt zich in het algemeen van een (wetenschappelijk of kunstzinnig) artikel door zijn persoonlijke, vaak literaire stijl.
Essentialisme. **1.** Filosofische richting die stelt dat de essentie voorrang heeft boven de existentie. **2**. De opvatting van Wittgenstein (in zijn Tractatus) dat er een diepe samenhang bestaat tussen de opbouw van de werkelijkheid en de structuur van de taal. Deze kan via een logische analyse worden ontdekt [→ 4.6.2.0]. Ook: correspondentietheorie [→ Logisch atomisme, Exc.XIX.1.3].
Essentie. Wezen, de innerlijke natuur van iets. Staat filosofisch tegenover het begrip existentie. Binnen de ontologie wordt gesteld dat het wezen de existentie omvat (Spinoza), voor de existentiële filosoof geldt het tegenovergestelde: de existentie komt vóór de essentie [→ Sartre, Exc. XII. 2.5.2]. Problemen ontstaan omdat de eenvoudige dagelijkse aanwezigheid -het bestaan van iets- wordt uitgedrukt met 'het is er'. Vervolgens wordt dit 'is' speculatief omgezet in een 'essentie' en ingekapseld in de ontologie. En zo ontstaat een pseudo-tegenstelling tussen existentie en essentie.
Esthetica. Wetenschap van het esthetische. Traditioneel vaak: 'filosofie van het schone' of 'filosofie van de kunst' [→ 10.2.0.1].
Estheticisme. Visie op de kunst in termen van het l'art pour l'art [→ 10.0.4]. Uii zich in een levenshouding die wordt beheerst door het esthetisch-kunstzinnige, los van de alledaagse besognes. Met als *de dandy-isme* als stijl van leven (Baudelaire, Oscar Wilde). Oorspronkelijk de leer van zintuiglijke gewaawording. Zo nog bij Kant.
Esthetisch. Gericht (zintuiglijk) plezier: lekker, mooi en/of spannend [→ 10.2.1-2, → 10.4-6]. Voor Dewey is de esthetische ervaring een 'integral experience' ('consummation'), een afgeronde en doorleefde ervaring [→ Exc.XXXV.4].
Ether. Heldere hemel (Gr.). In de filosofie al gauw: fijne (oer)stof. Bij Plato en Aristoteles: vijfde element ('kwintessens'), waaruit al het geestelijke en levende bestaat.

Ethiek. Onderzoek naar gedragscodes ('de moraal') met hun waarden van goed en rechtvaardig. Zij kan normatief of descriptief zijn [→ 8.0]. Kan in het Engels ook *moraal* betekenen, zodat je een verwarrende boektitel als *Philosophical ethics* kan tegenkomen.
Ethologie. Analyse van het gedrag van dieren met de nadruk op de genetisch-programmatische zijde ervan.
Ethos. Grieks. **1**. Zede, gewoonte. **2**. Houding, karakter.
Etiologie. Leer van de oorzaken.
Etnocentrisme. De eigen cultuur en haar waarden als maatgevend beschouwen. Zo bv eurocentrisme.
Eudaimonia. Geluk (Gr.). In het eudaimonisme wordt gesteld dat geluk het enige motief en doel is van het menselijke handelen [→ 8.1.4]. Het is zinvol een onderscheid te maken tussen het alledaagse geluk en een gelukzaligheid van hogere, religieuze, filosofische of kunstzinnige orde [→ Samkara, Ananda, 11.2.7, → Aristoteles, KCF.4.2.2, → kunstzinnige extase, Exc.XXXV.3].
Evenwicht. Kernbegrip binnen holistische theorieën: het is de strategie van een geheel om naar een intern en extern evenwicht te zoeken [→ Exc.I.2].
Evidentie. Onweerlegbare, absolute zekerheid. Deze kan men via intuïtie of rede verkrijgen.
Evidentie-argument. Drogredenering: niemand kan toch ontkennen dat dit zo is!
Evolutionary Psychology. Psychologie voortgekomen uit en verwant met de sociobiologie. Voor ieder soort van gedrag is een gen verantwoordelijk, uiteindelijk ook voor het meest complexe. Het organisme moet men zien als een vehikel voor de genen. Voor mensen geldt bovendien dat zij nog steeds kampen met een genenvoorraad die het Pleistoceen niet te boven is gekomen. Wat moeten ze in de moderne tijd met genen die geschikt waren voor jagers en verzamelaars?
Tegen dit biologische reductionisme worden de bekende argumenten aangevoerd: genen zijn geen zelfstandige eenheden die maar één doel dienen, maar zij functioneren in een warboel van hiërarchische systemen waarbinnen zij met vele andere genen interacties hebben. Voor de biologie ligt de eenheid in de cel, niet in het gen.
Exceptio probat regulam. De uitzondering bevestigt de regel. Een regel heeft juist kracht omdat zij in staat is een in het oog lopende uitzondering in te passen.
Existentie. Bestaan. Staat in de filosofische traditie vaak tegenover essentie. Binnen de existentiële filosofie: 'diepte-dimensie', 'verborgen wortel', die zich uit in oerstemmingen als angst, schuld, absurditeit en walging [→ Exc.XII.1.3.1]. Heidegger maakt onderscheid tussen 'existentia' als 'Hinausstehen in die Wahrheit des Seins' en 'existentie' als actualiteit, als werkelijkheid tegenover mogelijkheid.
Existentialen. Wijzen van bestaan. Bij Heidegger vooral de angst, bij Sartre de walging en de vrijheid.
Existentialisme. Naam voor de filosofie van Sartre (en voor het culturele klimaat in het Parijs van na de tweede wereldoorlog).
Existentiële bewijsgrond. Drogredenering. Als dit feit juist is, betekent dit dat het leven zinloos is, maar dat kan niet waar zijn, dus is het feit niet juist [→ Exc.XXIV.2].
Existentiële filosofie. Uitgangspunt: het bestaan in zijn meeste naakte, barre en absurde vorm. Dit wordt omschreven in termen van emoties als angst, walging, schuld en zonde. Irrationele kijk op mens en wereld, staat kritisch tegenover abstract denken (rationalisme, logica, natuurwetenschap). Legt nadruk op paradox, sprong en een riskant leven. Meestal: 'existentie-filosofie' [→ Exc. XII.1].
Existentiële vragen. Vragen die voortkomen uit sterk negatieve emoties als lijden en angst voor de dood [→ 2.1, → Exc.XVII.1, → existentiële dimensie, 10.37.5].
Ex nihilo nihil fit. Uit niets kan niets anders voortkomen dan niets. Met als vervolg: maar er is iets, dus moet er wel iets zijn die dit iets heeft voortgebracht [→ 6.6.1]. Kan ook worden gebruikt om te bewijzen dat de wereld eeuwig is en is dan gericht tegen het joods-christelijke idee van een schepping.
Experiment. Strikt omschreven vorm van toetsing, gebruikt binnen de natuurwetenschap [→ 7.3.2.2-3].
Expliciete definitie. Carnap: explicatio (Gr. explicare: ontvouwen, verklaren). Een nog onbepaald begrip. wordt via definitie een nauwkeurige inhoud toegeschreven.
Expressie. Esthetische zelfwerkzaamheid [→ 10.7.4.4].

Expressiviteit. Term waarmee men aangeeft dat een kunstwerk in de eerste plaats de uitdrukking is van emoties en gevoelens [→ 10.10.2]. Dit gebeurt volgens velen ook in abstracte kunstvormen als muziek. Vaak verward met expressie [→ Exc.XXXIII].
Extase. Buiten zichzelf zijn, lichamelijk in vervoering zijn, in een roes verkeren. Heeft vaak religieus-mystieke achtergrond: de ziel verlaat het lichaam en wordt daarna door de goddelijke Geest vervuld. Binnen het modernisme wordt het kunstvoorwerp vaak een middel tot kunstzinnige extase [→ Exc.XXXV.3].
Extensie. **1**. Verwijzing van woorden naar klassen van dingen [→ 4.4.3]. **2**. Uitgestrektheid. Descartes' res extensa, de ruimtelijke wereld [→ 6.3.5.3].

Fabula. Invulling van de verhaalstructuur door de stukken in het spel ('de narratieve identiteiten') tot personages om te vormen als dragers van verschillende rollen en tot handelende wezens die vanuit hun eigen wensen en motieven strategieën ontwikkelen [→ 10.27.0-1].
Falsificatie. Term uit de wetenschapsfilosofie: weerlegging [→ 7.3.2.5]. Voor Popper de kern van een redelijke methode van wetenschappelijk handelen [→ Exc.XVIII.2.1, → Exc.XVIII.2.3].
Familiegelijkenis. Vorm van definiëren, ontwikkeld door Wittgenstein. Richt zich tegen het denkbeeld dat woorden vastomlijnde betekenis hebben [→ 4.6.2.2].
Fascinatie. Sterk emotionele, esthetische reactie met langdurige nawerking. Richt zich op het sublieme, mysterieuze, afschrikwekkende en afstotende [→ 10.6.5.4]. Bij Schopenhauer is het kunstwerk voorwerp van fascinatie [→ Exc.XXXV.2].
Fatalisme. Mens weet zich onderworpen aan de blinde wetten van natuur en kosmos. Leidt tot passieve levenshouding.
Faustische mens. Spenglers typering van de westerse mens met zijn streven naar het absolute, naar de laatste waarheid, naar het grenzenloze en het eeuwige.
Feit. Bewering waarin wordt gesteld dat iets het geval is. Feiten moeten worden onderscheiden van de verschijnselen, van de dingen in reïstische betekenis: dingen vallen, feiten niet (Dewey) [→ 7.3.2.4].
Vaak wordt een feit gelijkgesteld met een intersubjectief vastgelegde zintuigelijke waarnemening van een voorval of stand van zaken in de buitenwereld. Ten onrechte, immers de controle kan alleen maar via taal worden vastgelegd. Zonder taal geen feiten.
Female Drama. De vrouw tussen haar roeping als vrouw en moeder én haar streven naar vrijheid en carrière (Bloom) [→ Exc.XXXIX.4.4.1, → Exc.XLVI.2.2, → Paglia, La condition féminine, KCF. 3.4.3.5].
Feminisme. **1**. In eerste instantie: een moderne stroming die zich inzet voor de bevrijding van vrouwen. Met als strijdpunt het gegeven dat de democratische idealen in botsing kwamen met de situatie waarin vrouwen verkeerden. **2**. In latere tijd wordt het feminisme een typisch vrouwelijke aangelegenheid: 'Feminisme is de eerste theorie, de eerste praktijk, de eerste beweging die vanuit het standpunt van alle vrouwen de situatie van alle vrouwen serieus neemt, zowel ten aanzien van onze eigen situatie als ten aanzien van het sociale leven als geheel' (C.MacKinnon). De nieuwe theorie ontpopt zich als een anti-moderne ideologie met alle irrationele, anti-wetenschappelijke en pseudo-wetenschappelijke propaganda vandien [→ Exc.XXXIX.5.0.2]. Zij moet met nadruk worden onderscheiden van de huidige emancipatie-beweging, die zich blijft bewegen binnen de (laat) moderne idealen en die uitgaat van de principiële gelijkwaardigheid van man en vrouw. Feministen leggen juist de nadruk op een wezenlijk onderscheid tussen beide seksen (Irigaray), die zich bv uit in een eigen vorm van vrouwelijk spreken (Kristeva: *het semiotische tegenover het symbolische, l'écriture feminine)*. [→ KCF.3.5.3.1n].
Met als kentering de jaren negentig van de vorige eeuw. Dan onstaat er binnen het feminisme een richting die sterk de nadruk legt op het feit dat het juist de culturele omstandigheden zijn die plaats en houding van vrouwen bepalen. Zo stelt Butler dat manlijkheid en vrouwelijkheid culturele constructies zijn. En zo zijn we weer terug bij af. [→ Exc.XLVI].
Fenomenalisme. De waarheid gaat terug op privé-gebeurtenissen, zij begint bij de zintuiglijke indrukken die iemand van buitenaf krijgt (Hume). Materie is niets anders dan de voortdurende mogelijkheid van zintuiglijke gewaarwordingen (Mill). Consequentie van deze opvatting is dat de veschijnselen wel bestaan, maar in feite toch uiterlijke schijn blijken te zijn [→ Carnap, Exc. XIX.1.1].
Fenomenologie. Moderne, filosofische stroming. Richt zich tegen rationalisme en positivisme. Met intentionaliteit als kernbegrip: mensen zijn lichamelijk, psychisch en redelijk ('logisch') op de wereld

gericht en erop betrokken. Door kennis en feiten tussen haakjes te zetten ('epochè', 'reductie') beleeft men de wereld op redelijk-intuïtieve wijze en stuit men op haar logische structuur ('eidos'). Er is sprake van een 'Wesensschau' [→ KCF.1.2.2].
Het begrip fenomenologie als leer der verschijnselen komt men reeds tegen bij filosofen als Kant en Hegel. In de VS wordt de term *phenomenology* soms gebruikt voor een richting die in dit boek als *humanistic psychology* wordt omschreven.
Fenomenon. Dat wat zintuiglijk wordt waargenomen: verschijnsel.
Fictie. Binnen literatuurwetenschap gebruikt om er het onwerkelijke, verzonnen karakter van verhalen mee aan te geven ('fictionaliteit'). Hiertegenover staat de opvatting dat verhalen als een mogelijke wereld moeten worden beschouwd [→ 10.27.3.2].
Filmische drogreden. Bewering dat verfijnde gedachten en ideeën in bewegende beelden kunnen worden weergegeven (Chiaromonte: 'cinematic fallacy') [→ 10.39.1].
Filosofia Negativa. Anti-moderne richting binnen de filosofie van de laat-twintigste eeuw. Deze neigt naar kentheoretisch nihilisme en naar een ondoordacht en vrijblijvend anarchisme. Wordt vaak, maar ten onrechte, omschreven als 'postmoderniteit' of 'postmodernisme'. Kernbegrippen: differentie, fragmentarisering, contingentie, heterogeniteit, pluraliteit. Bekende namen: Foucault, Derrida, Lyotard, Deleuze, Vattimo [→ Exc.XXXIX.5.1].
Filosofie. Systematisch geuite en doordachte twijfel, naast nog veel meer moois [→ 0.1, → 1.3].
Filosofische tekst. Doordacht, kritisch en analytisch betoog dat naar vorm sterk kan verschillen [→ 11.0].
Finaal. Op doel gericht. Vergelijk doeloorzaak, teleologie, entelechie. Finalisme: leer dat alles van een doel uit is bepaald.
Fonologie. Taalkundig onderzoek naar klankverbindingen.
Formaliseren. Een taal naar haar structuur beschrijven door het invoeren van een geaxiomatiseerde meta-taal ('calculus', 'syntaxis') met haar eigen regels. Men ziet af van iedere verwijzing naar de inhoud [→ 3.5.1].
Formalisme. Nadruk wordt gelegd op de vorm, op de structuur tegenover inhoud. Zo bv in de filosofie van de kunst. Binnen de exacte wetenschap heeft het begrip betrekking op de poging van Hilbert te bewijzen dat de wiskunde een stelsel zonder contradicties is [→ 3.5.8].
Foutvriendelijkheid. Biologische systemen zijn erop gericht negatieve invloeden ('fouten') op te vangen, te verwerken en te voorkomen. Bovendien scheppen ze afwijkingen ('mutaties') die zich aan de randen van het systeem ontwikkelen en die in tijden van grote veranderingen voor aanpassingen kunnen zorgen [→ 8.5.2].
FT-systeem. Open systeem dat zich via feedback en terugkoppeling aanpast aan zijn omgeving [→ 8.3.].
Functie. **1**. Middel (M) om bepaald doel (D) op effectieve manier (E) te bereiken: de functie van een dijk, een fiets, een radio. Functie is dus niet alleen een verrichting, een activiteit, een werkzaamheid (een dijk is niet werkzaam). Dit blijkt ook uit het Griekse begrip aretè dat functie betekent. Deze kanttekening geldt ook voor het begrip functioneren, dat inhoudt dat iets aan zijn functie voldoet [→ praktische argumentatie, 9.10.2]. **2**. In de wiskunde: een veranderlijke grootheid, afhankelijk van een andere grootheid of van andere grootheden. Maar ook: een procedure om een getal in een ander om te zetten.
Functionalisme. **1**. Opvatting waarbinnen de dingen worden beoordeeld naar hun uiterlijke relaties, vooral naar die van oorzaak/gevolg of doel D/M/E. Dit gebeurt bv in de sociologie [→ 8.4]. **2**. Binnen de psychologie: het standpunt dat geestelijke activiteiten, zoals het denken, een uiting zijn van lichamelijk-zintuiglijke processen. Zij bezitten niet een eigen fysische werkelijkheid, maar zijn het resultaat van informatie-processen. En als men dan, zoals binnen de AI, de aanwezigheid van mentale processen aanvaardt, dan zijn deze alleen te identificeren aan de hand van input en output. De functionele toestand is in dit geval niets anders dan de logische (= binaire) toestand waarin een machine (maar ook de mens) verkeert [→ Exc.III.3.1.5].
Für sich (sein). Kentheoretische term, die benadrukt dat mensen in zichzelf en voor zichzelf een eigen belevend en denkend bestaan bezitten. In de versie van Sartre ('être pour soi') wordt alle nadruk gelegd op de menselijke vrijheid als mogelijkheid om de absurditeit van de natuur ('être en-soi') te trotseren en te vernieten [→ Exc.XII.2.2].
Fuzzy logic. Logica die werkt met 'onscherpe' begrippen als tamelijk, ongeveer, bijna, continu. Wijst het PnC als methodologisch principe af.

Fysica. Natuurkunde. Met als bijvoeglijk naamwoord: fysisch (vgl: fysiek = lichamelijk). Fysiologie: de wetenschap die zich bezighoudt met de afzonderlijke levensverrichtingen, zoals de stofwisseling, de zintuigen, de spieren, de zenuwen ('neurofysiologie'). Bijvoeglijk naamwoord: fysiologisch.
Fysicalisme. Leert dat de verschijnselen geheel op natuurwetenschappelijke manier kunnen worden beschreven door een nauwkeurige bestudering van de verschijnselen aan de hand van natuurwetenschappelijke verslagen ('protocollen') [→ Neurath, Exc.XIX.1.2.1].

Gaia. Moeder Aarde, de Almoeder. Binnen New Age wordt de Gaia-verering in ere hersteld: Gaia als bron van alle leven. Staat naast de Gaia-hypothese (Lovelock), die inhoudt dat de aarde in laatste instantie functioneert als een ingewikkeld FT-systeem [→ Exc.XXXIX.5.0.3].
Gedragswetenschap. Richt zich op uiterlijk gedrag als antwoord op stimulus en versterker [→ 4.1.0]. Enige invloed van innerlijke, psychische (= niet-fysische) strategieën op het gedrag wordt ontkend [→ Exc.XV.2]. Ook, en met name in GB en de VS: (experimentele) gedragsanalyse ('experimental analysis of behavior').
Geest. Psychologisch begrip dat in de moderne tijd meestal wordt gelijkgesteld aan het menselijke denkvermogen ('het brein'), maar dat een Grieks-Hebreeuwse achtergrond heeft die eerder verwijst naar het begrip ziel. Vaak speculatief gebruikt ('de rede') [→ Exc.XV].
Geisteswissenschaft. Wetenschap van de menselijke cultuur ('de historisch-maatschappelijke werkelijkheid') in al zijn facetten. Zet zich scherp af tegen een natuurwetenschappelijke benadering van dit gebied [→ KCF.3.2.2]. Juist daarom ligt de aandacht ook op het eigene en unieke, op waarde en zingeving, op geschiedenis en cultuur.
Geldigheid. Logische term om aan te geven dat een conclusie juist is. In een geldige afleiding ('deductie') kunnen de premissen onwaar zijn, maar als ze waar zijn, moet ook de conclusie waar zijn. Onderzoek naar de geldigheid wordt gedaan in de logica [→ 3.5.7]. Binnen de wetenschapsfilosofie: de testresultaten komen overeen met de vooronderstellingen ('validiteit').
Geloof. Het aanvaarden van bepaalde feiten op grond van waarschijnlijkheid, redelijkheid en kennis. Met dit verschil dat het alledaagse geloof ('overtuiging', Eng.: 'belief') zich vaak onderscheidt van het religieuze geloof (Eng.: 'faith'), dat een sprong veronderstelt en dat op paradoxen stuit. Het religieuze geloof is in de grond van de zaak irrationeel van karakter [→ Kierkegaard, Exc. XII.1.2] en is gefundeerd in innerlijke zekerheid ('intuïtie') en vertrouwen. Denk aan de beroemde middeleeuwse stelling *credo quia absurdum* ('Ik geloof omdat het onzinnig is') of aan een uitspraak als die van Antoine Bodar: 'God bestaat niet, dat is een groot mysterie, juist dáárom geloof ik. Dankzij Gods genade'.
Je kunt het onderscheid ook omschrijven in termen van *geloven dat* en *geloven in.* Wetenschap is dan een geloof in de betekenis van overtuiging ('belief'), niet in de zin van *faith.* Hetzelfde geldt voor het humanisme als levensovertuiging. Sciëntisme van zijn kant is het geloof *in* de utopistische mogelijkheden van de wetenschap en in haar alleszaligmakende inbreng.
Het religieuze geloof onderscheidt zich op haar beurt van bijgeloof. Dit laatste staat tegenover de officiële, meer doordachte (= theologische) visies en wordt gekenmerkt door een sterk magische opvatting van de werkelijkheid. Ook wel omschreven als *archaïsch.*
Het alledaagse geloof ('belief') kan -lijkt het op het eerste gezicht- bestaan uit een vanzelfsprekend, intuïtief *aannemen* van een aantal veronderstellingen *óf* uit een *aanvaarden* ervan dat voortkomt uit een meer of min zakelijke afweging van de gegevens. Maar toch, dit alternatief is schijn: als iemand tegen je zegt dat hij iets gelooft of aanneemt, ga je er altijd vanuit dat hij zijn geloof op de een of andere manier zakelijk of feitelijk kan verdedigen. Zoals Peirce stelt: geloof is altijd verbonden met kennis.
Pragmatistisch is de visie van Kantor. Deze ziet geloof ('belief') als een dispositie die mensen in de gelegenheid stelt effectief te reageren. Een aanlokkelijk idee omdat het de voorafgaande opvatting niet uitsluit.
Geluk. Gr.: eudaimonia, Lat.: beatitudo. Het gevoel en de wetenschap dat alles in je leven, persoonlijk en sociaal, in grote lijnen op zijn plaats valt. Sterker dan tevredenheid, zwakker dan gelukzaligheid.
Gelukkig bewustzijn. De tevredenheid die er binnen een systeem heerst zonder dat men weet wil hebben van de onredelijke kanten ervan (Marcuse) [→ Exc.XVIII.3.3.3]. Kan ook worden omschreven als één-dimensionaliteit.

Gelukkige slaaf. Aanduiding voor iemand die zich binnen groep of gemeenschap niet ontevreden voelt met de situatie waarin hij zich bevindt, hoewel hij in de ogen van een buitenstaander in meerdere of mindere mate wordt uitgebuit en onderdrukt [→ KCF.6.5.2].
Gemeenschap. In het model van Tönnies zijn mensen binnen een gemeenschap gevoelsmatig en emotioneel op elkaar ingesteld. Hier tegenover staat de moderne maatschappij met haar pragmatische en zakelijke inslag [→ Exc.XX.3.A].
Generalisatie. Toekennen van hetzelfde woord aan verschijnselen die op elkaar lijken. Dit gebeurt via zelfstandige naamwoorden: 'Dit is een raaf' [→ 4.3.1].
Generalisering. Einde van het inductieve proces: raven zijn zwart (G) [→ 3.3.1.A]. In het dagelijks taalgebruik: een enkel geval als algemeen beschouwen, alles over één kam scheren.
Generatieve grammatica. Chomsky. Speculatieve visie op de taal als aangeboren regelsysteem dat door een competente spreker van jongs af aan wordt toegepast [→ 4.1.3].
Gender. Begrip dat binnen het feminisme wordt gebruikt om het verschil aan te geven met *sekse/ geslacht* als biologische term. Het slaat op de specifieke rollen die de verschillende sexen binnen hun cultuur spelen. Gender als sociale structuur of constructie. Zij maakt onderdeel uit van ieder individu en bepaalt zijn kijk op de dingen. Bovendien werkt ze door in beeldvorming en taalgebruik op ieder niveau.
Op dit moment worden de verschillen met sekse/geslacht niet meer benadrukt. Ook het begrip sekse -dat het lichamelijke onderscheid tussen bv manlijk en vrouwelijk benadrukt- wordt gezien als een sociale constructie (Butler, McClary, Dame).
De tegenstelling, die je vaak terugvindt binnen de gender-theorie, tussen de technische constructies *fallus* en *vagina* kan beter worden vervangen door de meer zakelijke tegenstelling tussen *analytisch* en *synthetisch,* zoals die in dit boek binnen de filosofie van de kunst wordt toegepast [→ 10.2.3.3].
Gestaltpsychologie. Holistische visie op de waarneming.
Gevoel. **1**. Tastzin. **2.** Als dode metafoor: een innerlijke gewaarwording van bv pijn of misselijkheid. **3**. Een beleving die emotioneel van aard is [→ Exc.XIV]. **4**. In (pseudo-)kentheoretische zin: 'Ik voel dat hij een goed mens is'.
Geweten. Je bewust zijn van goed en kwaad, weten hoe je je behoort te gedragen. Met als filosofisch strijdpunt de vraag of het geweten is ingeprent (Freud) of in de menselijke natuur is ingebakken (Rousseau) [→ 8.8.1] .
Gezond verstand (GV). Wordt gekenmerkt door praktisch denken, maar uit zich ook gevoelsmatig, emotioneel en irrationeel. Heeft een realistische opvatting van de werkelijkheid, zoekt zekerheid in de traditie en heeft angst voor het nieuwe. Iedere kritische houding ontbreekt en het korte-termijnsdenken overheerst: directe belangen en behoeften staan voorop [→ 1.3.2, → 9.11.3.2].
Is niet hetzelfde als common sense in de betekenis van het gewone menselijke verstand.
Global village. De aarde één groot dorp met de televisie als kampvuur (McLuhan) [→ Exc. XXXIX. 7.1].
Gnosis. Geheime, occulte leer gebaseerd op goddelijke influisteringen, oeroude mystieke overleveringen en filosofische tradities (Pythagoras, Plato). In de moderne tijd vermengd met oosterse leerstellingen (reïncarnatie). De goddelijke ziel is verbannen naar de materie en moet worden teruggevoerd naar de hemelse sferen via een weg die voert langs de zeven planeten. Om dat te bereiken is een 'innerlijke' alchemie (een goddelijke psychotherapie) nodig. Deze geeft de ziel haar verbeeldingskracht terug en verschaft haar inzicht (Paracelsus). De kenmethode is gebaseerd op het PC, op de analogie (metafoor en symbool) en is gericht op de 'onzichtbare knopen' van een spiritueel net dat de werkelijkheid omspant.
Vanuit het institutionele Christendom werd de gnosis altijd scherp bestreden. Het richt zich vooral op het gnostische dogma dat de ellende, waaraan de ziel op aarde wordt onderworpen, is te danken aan de joods-christelijke schepper-god Jehovah. Tegenover hem staat volgens de gnostici de onkenbare God ('Deus Absconditus') die alleen kan worden omschreven in termen van (de volheid van) het Niets ('theologia negativa').
Bekende gnostische stromingen: Rozenkruizers, Vrijmetselaren, theosofie (Madame Blavatsky), antroposofie (Rudolph Steiner). In de moderne tijd heeft met name de filosofie van Heidegger een gnostische inslag met haar nadruk op het 'nicht-zu-Hause sein' en de 'Verfallenheit'. Volgens Sloterdijk kan de hedendaagse gnostiek dan ook het beste worden uitgelegd in de begrippen van Heideggers filosofie. Een gnostische denktrant ligt ook ten grondslag aan de analytische psychologie van Jung.

Godsbewijzen. Rationele poging het bestaan van God aan te tonen. Naast de bekende drie (het kosmologische, het ontologische, het teleologische, → 6.6.5) speelt nog een drietal minder voor-aanstaande bewijsvoeringen een rol. **1.** Het psychologische godsbewijs: veel mensen ervaren intens de aanwezigheid van god, dat maakt duidelijk dat hij wel moet bestaan. **2.** Het ethische: de onrechtvaardigen gaat het vaak voor de wind, de rechtvaardigen gaat het slecht. Dit is absurd, dus moet er wel een god zijn die in het hiernamaals de zaken weer recht zet [→ Kant, KCF.2.2.2]. **3.** Het historische: zolang mensen bestaan, zijn er blijkbaar religieuze ervaringen en gewoonten geweest ('argumentum e consensu gentium'). Dit wijst op een religieuze oerbeleving.
Godsdienst. In sociaal opzicht: religie omgevormd tot een instituut [→ 5.0]. In de persoonlijke sfeer: zich afspelend tussen (heils)mysterie en een nuchterheid in de trant van de natuurlijke religie. Heel globaal het verschil tussen katholicisme en protestantisme.
Goed. Het bijvoeglijke naamwoord goed kan op functionele, ethische en kunstkritische manier worden gebruikt: een goede fiets, een goede daad, een goede roman. Plato was de eerste die de overgang van een functioneel naar een ethisch *goed* helder probeerde te formuleren. Binnen de analytische filosofie wordt het begrip op meta-niveau uitgelegd in termen van instemming, goedkeuring of bevel [→ 2.4.4].
Grenssituatie. Jaspers. Mens staat voor de grenzen van het bestaan ('existentie') met verschijnselen als lijden, dood en toeval [→ 10.37.5].
Groep. **1**. Wiskundige term. Groep vormt grondslag van het structurele denken [→ 6.8.1]. **2**. Sociologische term. Onderscheid in bv primaire groep en referentiegroep [→ Exc.XXX.5.1.2].
Grondslagenonderzoek. Meta-onderzoek naar de vooronderstellingen, die binnen de exacte wetenschappen van kracht zijn.
Gulden Regel. Het principe van wederkerigheid ('do ut des': 'ik geef opdat jij mij geeft'). Negatief geformuleerd als 'wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.' [→ AD.VI.7.1].
Gulden Snede. Divina proportione. Een mathematische code: 5/8 = 0.625 of nauwkeuriger: 0.618. Zij wordt vanaf oude tijden in de kunst veel toegepast. Er is een verband met de reeks van Fibonacci [→ Exc.XXVIII].

Habitus (Lat. houding, Gr. hexis). Beste vertaling: gedragspatroon. De mens als gewoontedier: door inprenting leert hij zich te gedragen op moreel gebied (Aristoteles) of op godsdienstig gebied (Pascal) en in feite op alle terreinen van het leven (Hume). In de moderne tijd heeft vooral Peirce nadruk gelegd op het belang van het proces van gewoontevorming, niet alleen bij mensen, maar ook binnende de natuur in haar geheel.
Handeling. Menselijke activiteit, die tot stand komt vanuit (innerlijke) intenties en beslissingen, met vrijheid en verantwoordelijkheid als grondslag.
Harmonie. Samenvoeging van verschillende of tegengestelde dingen tot een geordend geheel. PC/PCO. Kernbegrip in filosofie en wetenschap. Vergelijk de begrippen *kosmos (zinvolle ordening)* en *symmetrie (juiste verhouding).* Wordt door de Pythagoreërs op wiskundige wijze uitgelegd en krijgt in ethisch en esthetisch opzicht een speculatieve invulling
Hart. Vanaf oude tijden de zetel van gevoel en wil [→ Pascal, l'ordre du coeur, 11.0.4.4, 11.3.B]. Leibniz spreekt van vérité de coeur, het hart als de plaats waar liefde en gerechtigheid heersen.
Hartstocht. Emotie met sterke impact: je wordt er volledig door meegesleept. Zij wordt als iedere emotie vanuit de omgeving opgeroepen, heeft een sterke lichamelijke gedrevenheid en werkt sterk in op de belevingswereld. Voorbeelden: jaloezie en haat. Met de conclusie van Hobbes op de achtergrond dat de hartstochten van de mens gewoonlijk machtiger zijn dan de rede.
Hedonisme. Leven berust op het verkrijgen van lust ('hedonè'). Leef er dan naar! [→ 8.1.4].
Heer-knecht-relatie. De geschiedenis is volgens Hegel niets anders dan de dialektiek tussen heren en knechten. Beiden zijn onlosmakelijk aan elkaar gekoppeld: de knecht als onderdaan die niet door de heer wordt erkend en de heer die weet dat hij niet zonder de erkenning van de knecht kan, en dus van hem afhankelijk is. Zonder knechten geen heren. Terecht merkt Nietzsche op dat zo'n meester zelf ook een verkapte knecht is. Een echte heer is alleen in zijn eigen anders-zijn geinteresseerd (Deleuze)
Heerschappij. Centraal staat de bescherming die wordt geboden. Zij gaat gepaard met het uitoefenen van gezag en macht [→ KCF.5.2]. Weber onderscheidt een traditioneel, een rationeel-wettelijk en een charismatisch type van heerschappij. Het eerste gebaseerd op een groep van regels die binnen de cultuur langzamerhand is gegroeid, het tweede op regels die na overleg zijn vastge-

steld, het derde op de persoonlijkheid van de heerser, wiens eigenschappen hem als een van godgezondene kwalificeren .

Heilige. De (macro)kosmos wordt ervaren als een kracht die inwerkt op natuur, mens en gemeenschap ('microkosmos'). Deze wereld van het goddelijke ('het numineuze') trekt aan en stoot af: tremendum et fascinosum [→ 5.2.1-2].

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen het heilige (Lat.: 'sacer') van bv een (gewijde) plaats (Gr. 'temenos') en het Heilige zelf (Lat. 'sanctus') dat zich in de heilige dingen openbaart. Het gewijde wordt gekenmerkt door mana en taboe. Het staat tegen-over het gewone, alledaagse ('het profane').

Herhalingsbeginsel. Speelt in filosofie op verschillende niveaus een rol: de eeuwige herhaling van gebeurtenissen (Diderot, Nietzsche), de herhaling van levens ('reïncarnatie'), de emulatie (AI) en het herhalingsaspect binnen de filosofie van de kunst.

Hermeneutiek. Interpretatie-methode. In de moderne tijd nauw verwant met de Geisteswissenschaft. Legt de nadruk legt op het persoonlijke en voorlopige van iedere uitleg. Bij de interpretatie ben je in gesprek met de tekst als geheel en met zijn auteur, je probeert je in te leven en de historische context te begrijpen. Het gaat om de vraag naar het wordingsproces ('de genese') van tekst en om de zingeving die daarin -ook voor het heden- ligt opgesloten.

Hermeneutische cirkel. **1**. Bij interpretatie bepaalt het geheel de uitleg van de delen, maar wordt ook het geheel pas duidelijk vanuit de delen. **2.** Ieder begrip van een (historische) tekst is historisch bepaald.

Hermetiek. Alchemie. In samenhang hiermee: de hermetische geschriften ('corpus hermeticum') toegeschreven aan Hermes Trismegistos. Een gnostisch geschrift dat diepere kennis en verlossing belooft. Bijv.naamwoord: hermetisch. Dit slaat in de literatuurwetenschap ook op de ontoegankelijkheid van een poëzie die is gebonden aan een zeer persoonlijke code (Mallarmé, Celan).

Heros. Mythische figuur, bv Heracles, Oedipus, Orfeus, Antigone. Speelt als personage een belangrijke rol in de Helleense tragedie [→ KCF.2.3.1].

Herrenmoral. Nietzsche stelt de Herrenmoral tegenover de Sklavenmoral: tegenover de grootsheid van de 'Herren' die zich uit in kracht, eerzucht, waarachtigheid, maar ook in machtswellust, strijd en lijden staat het leven van de kuddemens die gehoorzame onderdrukking ondergaat als een deugd en die zich overgeeft aan de zwakte van zachtmoedigheid en medelijden [→ 8.7.2].

Heuristiek. Onderzoek naar hoe je problemen het beste kunt opgelossen. Aan welke regels moet bv de argumentatie of de wetenschappelijke methode voldoen om met succes te opereren. Denk aan bv abductie, inductie en deductie of meer formeel aan implicatie en equivalentie. Volgens Kant hebben de ideeën van de rede een heuristisch vermogen -ze kunnen helpen problemen op te lossen- en bieden een zinvolle aanvulling van de natuurwetenschap [→ 6.7.13].

Hiërarchie. Systeem met zijn verschillende, oplopende niveaus. Ieder niveau controleert de laag onder zich. Voorbeelden: de standenmaatschappij in de ME, de RK kerk, Shell.

Historisch materialisme. Marx: de mens is een historisch en maatschappelijk bepaald wezen ('Histomat'). Hij keert zich tegen het materialisme van Feuerbach en het idealisme van Hegel [→ Exc.XXIII.12].

Historisme. **1.** Geschiedkundige richting die op het spoor wil komen van het ontstaan en de ontwikkeling van de menselijke cultuur. Dit in de overtuiging dat het gehele geestelijke leven van de mens historisch is gebonden. Met een sterk relativisme als gevolg. Het bestrijdt met kracht iedere vorm van etnocentrisme. [→ Dilthey, KCF.3.2.2]. **2**. In de werken van Popper de richting die meent dat de geschiedenis is onderworpen aan onontkoombare wetten, waardoor het mogelijk wordt de toekomst te voorzien, met als voorbeeld het marxisme.

Holisme. In levende systemen zijn de delen onderworpen aan de inwerking van het geheel. Dit streeft naar verwerkelijking van zijn doelen en zoekt naar een innerlijk evenwicht. Staat tegenover het atomisme dat aanneemt dat de delen samen het geheel vormen [→ 8.5, Exc.XXIV.1.3].

Homo homine lupus. De mens is de mens een wolf: de (oer)mens als bedrieglijk en agressief wezen [→ Hobbes, KCF.3.5.1]. En dan te weten dat de wolf een alleraardigst groepswezen is.

Horde. Naar de opvattingen van Darwin en Freud de eerste vorm van menselijke gemeenschap. Deze wordt gevormd door een uitgebreide familie met een sterke leider ('vader') aan het hoofd. Visie klopt niet met de huidige stand van onderzoek, waaruit blijkt dat er vanaf het begin al een veel complexere groepsopbouw bestond.

Horizon. Term uit de Geisteswissenschaft die aangeeft dat mensen in hun doen en laten worden bepaald/begrensd door de cultuur-historische omstandigheden waarin zij leven. Dilthey: 'Lebenshorizont'.
Horror vacui. Afschuw, angst voor de lege ruimte [→ Parmenides, Exc.XIII.1.3]. Eenzelfde soort angst bestaat er binnen de antieke filosofie voor de oneindigheid [→ Pythagoras, Exc.XIII.1.2].
Humanisme. Mensbeeld dat de westerse cultuur domineert. Plaatst de mens in het centrum van alle gebeuren als een zelfbewust, redelijk, autonoom en ethisch wezen [→ Exc.XXI.1.1].
Humanistic psychology. Amerikaanse school. Zij gaat uit van het Zelf als innerlijke eenheid. Dit verwerkelijkt zich door het stellen van zijn eigen doelen. Stelt zich scherp op tegenover het behaviorisme [→ KCF.6.1].
Humanitas. Menselijk ontplooiingsideaal. Benadrukt dat mensen hun specifieke mogelijkheden op bv ethisch, kunstzinnig, gevoelsmatig en intellectueel in samenhang en harmonie behoren te ontwikkelen. Bij de Grieken is de *kalokagathos* (< kalos/mooi en agathos/goed) de man die zich esthetisch en ethisch volledig ontwikkelt.
Humor. Verfijnde vorm van vertellen. Nadruk op de menselijke situatie met al haar leuke en verdrietige situaties. 'Humor berust op grote karaktersterkte en is de hoogste vorm van zelfhandhaving tegenover de zinloosheid van het bestaan en van het boze toeval, tegenover menselijke kwaadwilligheid' (Schmidt/Schischkoff) [→ Exc.XL.7].
Hylozoïsme. De leer van de bezielde stof: alle materie leeft [→ Exc.XIII.1.1] .
Hyperrealiteit. Beelden verliezen hun representerende kracht en gaan door implosie op in een 'hyperreële nevel' waarin medium en werkelijkheid zijn opgelost [→ Baudrillard, Exc.XXXIX.7.3.2].
Hypostaseren. Begrippen, als goed, waar en mooi tot dingen maken die werkelijk bestaan (Plato's ideeën) [→ 4.3.5.3.].
Hypothese. Vooronderstelling, voorlopig aangenomen stelling. Wordt binnen de natuurwetenschap wiskundig geformuleerd.

Icoon. Beeld. Is het resultaat van (af)beeldend gedrag [→ 4.1.4, → Exc.II.1.3.1-3, → 10.23.0]. De creatieve kracht van het beeld is groot: het is een 'continuüm van betekenissen' (Monaco) [→ Exc. XLIII]. Binnen de argumentatie kan zij zich, in woorden omgezet, voordoen als vergelijking, allegorie of metafoor [→ Exc.XXVI.2].
Idea innata. Aangeboren ideeën van de geest [→ 6.6.1].
Idealisme. Filosofisch: de (werkelijke) wereld heeft geestelijke trekken. Staat tegenover het materialisme dat leert dat er alleen een stoffelijke wereld bestaat. Kant neemt een tussenpositie in: alleen aan de wereld van de fenomena kan empirische werkelijkheid worden toegekend, hoewel niet kan worden ontkend dat deze werkelijkheid een afhankelijkheidsrelatie met de 'Dinge an sich' suggereert.
Idee. Binnen de speculatieve filosofie gehypostaseerde abstracties in de vorm van generaliseringen, waarden en wiskundige structuren. Plato: de idee van het Ware, het Goede en het Schone [→ 6.1.2.1]. Bij Kant zijn ideeën als God, vrijheid, schoonheid en leven heuristisch en regulatief van aard: zij ondersteunen het wetenschappelijk onderzoek bij het ontdekken van samenhangen en zij verschaffen regels bij dit onderzoek zonder dat zij tot werkelijke kennis van de verschijnselen bijdragen [→ 6.7.13].
Identiek. Gelijk, hetzelfde [→ Exc.II.1].
Identiteitsbeginsel. **1.** Het principium identitatis ('=') stelt dat wat is, is en dat wat niet is, niet is. Het eist bv dat een begrip in de loop van een verhandeling dezelfde betekenis houdt (A=A, PnC). **2**. Binnen de natuurkunde vanuit de raadselachtige samenhang van werkelijkheid en wiskunde de veronderstelde eenheid van natuur en geest [→ 7.5.5.5].
Ideologie. Het geheel van denkbeelden dat in een groep leeft [→ 1.1.1]. Bij Marx meestal: een valse voorstelling van zaken over de fundamenten van samenleving en cultuur [→ Exc.XXIII.11.3].
Idool. Waanidee, vooroordeel. Term waarmee Bacon de manieren aanduidt waarop de mensen zichzelf misleiden bij hun redeneringen [→ 1.3.4].
Ignorantia elenchie. Ontlopen van de kern van de discussie door een nevenaspect aan te vallen of te verdedigen. Vergelijk de 'metabasis eis allo genos': de poging over te springen naar een ander terrein dan waarover de discussie gaat.
Imago. **1**. In dit boek: innerlijke voorstelling. Staat tegenover het (zichtbare) beeld/icoon. **2.** Binnen de psycho-analyse: een beeld dat onbewuste uitwerking heeft.
Imitatio. Navolging. In de middeleeuwen de navolging van Christus ('imitatio Christi'), gedurende de Renaissance de navolging van de klassieke leefwijze.

Immoralisme. Afwijzing in gedrag en oordeel van de *heersende* moraal. Immoreel = onzedelijk, dat wat ingaat tegen de zedelijkheid.
Imperatief. Gebod, wet.
Implicatie. Logische operator: p → q, -(p ∧ -q): p niet zonder q. Ze wordt intensioneel als ze in de omgangstaal wordt omschreven met 'indien ... dan', 'dus' of 'omdat' [→ 3.5.4].
Implicatieve definitie. Binnen een bepaalde context wordt een impliucatie (1011) verheven tot equivalentie (1001). Een kunstwerk garandeert dat er creatief werk is verricht en creativiteit is wezenlijk voor de kunst. De steen valt omdat er zwaartekracht is en omgekeerd.
Impliciet. Iets ligt stilzwijgend in iets anders opgesloten. Tegenover: expliciet = uitdrukkelijk.
Indeling. Onderdeel van het inductieve proces: op grond van regelmaat en overeenkomsten delen mensen de verschijnselen in en komen zo langzamerhand tot ingewikkelde classificatiesystemen [→ 3.3.1.B].
Index. Teken, aanwijzing: rook is een indicatie van vuur [→ 3.3.3.]. In de taalfilosofie zijn *ik*, *nu* en *hier* index-woorden: zij wijzen op concrete, vervluchtigende situaties [→ Exc.XXI.2.1].
Indirect bewijs. Je stelt dat de stelling die je wilt bewijzen onwaar is en toont dan aan dat deze veronderstelling tot een ongerijmdheid voert. Lat: reductio ad absurdum. Voorbeeld: het indirecte bewijs voor de innerlijke consistentie van een formeel systeem [→ 3.5.8.3].
Individu. Iets waar afzonderlijk naar kan worden verwezen en waar iets over kan worden gezegd. Wordt het gedeeld dan verliest het zijn specifieke eigenschappen. Voorbeeld: een getal, een huis, een dier. Krijgt binnen de (humanistische) filosofie een beperkte betekenis en slaat alleen nog op de mens met zijn persoonlijke kenmerken.
Inductie. Proces van kennisverwerving: op grond van vergelijking en indeling komen mensen tot generaliseringen. Deze kennis is vooral praktisch van aard en gebaseerd op waarschijnlijkheid [→3.3.1].
Inferentie. Gevolgtrekking, afleiding.
Informatie. Term uit de informatietheorie die de verrassingswaarde/het onzekerheidsaspect (I) aangeeft [→ Exc.V.2.2-3.].
Informatie-communicatie-technologie (ICT). De computer als centrum van de cultuur, als nieuwe bron van communicatie, en daarmee volgens velen het begin van een maatschappelijke revolutie. ICT ook: informatie-communicatietheorie [→ Exc.XXXIX.7.0.].
Informatietheorie. Moderne communicatie-theorie, waarbinnen een onderzoek wordt gedaan naar de meest efficiënte manier van overdracht van berichten [→ Exc.V].
Instinct. Drift. Binnen de biologie verouderde term, die beter kan worden vervangen door het begrip genetisch program.
Instrumentalisme. Binnen de wetenschapsfilosofie het denkbeeld dat wetten en theorieën niet kunnen worden beoordeeld op hun waarheid of onwaarheid, maar alleen bruikbaar zijn om er voorspellingen uit af te leiden. Een pragmatistisch standpunt [→ 7.5.4].
Intelligibel. Zuiver denkbaar. Plato's ideeën, Descartes' substanties.
Intellectualisme. Eenzijdige nadruk op het verstand als fundament van (levens)kennis.
Intellectueel.Typisch product van moderne tijd en moderniteit. Term ontstond in 1898 gedurende de periode Dreyfus. Levenshouding die wordt bepaald door verstand en redelijkheid. Voorkeur ligt bij abstract denken en argumentatie boven een intuïtieve en gevoelsmatige aanpak. Kennis en inzicht berusten op empirisch onderzoek, op studie en op analyse. (Weloverwogen) meningen horen los te staan van persoonlijke belevingen en belangen. Ethisch gedrag betekent: verantwoordelijkheid, afstand, oprechtheid, afweging en verantwoording. Houd de grote lijn in de gaten. Aan de ene kant de roep omde feiten los te koppelen van waarden -anders dreigt een te grote sociaal-politieke betrokkenheid ('politiek correct denken'), aan de andere kant juist de eis je politiek te engageren door je onafhankelijk op te stellen van religieuze, politieke en economische machten (Zola, Sartre, Bourdieu).
Als Foucault het begrip in precies de tegengestelde, anti-moderne richting ombuigt (ook de intellectueel zit gevangen in het web van macht en kan nooit een vorm van objectiviteit of waarheid bereiken), doet hij de traditie en zijn eigen denken geweld aan. De intellectueel wordt dan een slaaf van zijn eigen dwangbeeld en verliest daarmee de vrijheid van visie en handelen.
Aan de andere kant blijf je je afvragen of er wel zoiets als een intellectuele, vrije vorm van denken mogelijk is in samenlevingen die toch altijd als vanzelfsprekend dit denken zullen onderdrukken. J.-C.Milner ziet de intellectueel dan ook alleen maar als 'incident', een 'bijproduct'.

Op dit ogenblik -lijkt het- is het een van de belangrijkste taken van de intellectueel om de wetenschappelijk-technologische cultuur (WT) en ICT te verzoenen met de cultuur van menswetenschappen, geschiedenis en kunst.
Intensie. Verwijzing naar de (diepere) inhoud [→ 4.4.4.]. Staat tegenover extensie.
Intentie. Bedoeling. Speculatief: de doelgerichtheid van de wil.
Intentionaliteit. **1**. Psychische intentionaliteit: mensen zijn bewust met hun wensen, willen en verlangen op de wereld gericht. **2**. Semantische intentionaliteit: mensen geven via taal betekenis aan de verschijnselen [→ Exc.XI.5.3.3].
Interactionisme. Richting binnen de sociologie die de nadruk legt op de veronderstelling dat de interactie tussen mensen zich op een creatieve, doelgerichte en symbolische manier voltrekt. Daarin onderscheidt zij zich van de communicatie tussen dieren.
Interferentie. Wederzijdse inwerking.
Intersubjectiviteit. Beleven, waarnemen en denken doen mensen voor een deel op dezelfde manier. Kennis heeft daarom objectieve trekken. Deze liggen volgens sommigen opgesloten in de structuur van de hersenen (of van de geest), volgens anderen in de cultuur waarbinnen men leeft (dus in de collectieve ervaringen) of in het vermogen zich in anderen in te leven. Voor positivisten ligt de intersubjectiviteit in dat wat door iedereen wordt begrepen en -wetenschappelijk- kan worden getoetst. Sommigen plaatsen intersubjectiviteit tegenover subjectiviteit, anderen tegenover solipsisme. In dit laatste geval gaat het dan om de vraag of mensen belevingen als honger of het zien van rood wel cognitief met elkaar kunnen delen.
Intertekstualiteit. Term die aangeeft dat teksten nooit op zichzelf staan maar voortdurend in elkaar overgaan en elkaar beïnvloeden. Zij kunnen alleen in samenhang met andere teksten worden geanalyseerd en beoordeeld. Een verwijzing van teksten naar de 'werkelijkheid' is er niet. Hetzelfde geldt voor beelden, 'zij bestaan enkel in een oneindige reeks van intertekstualiteit' (Fiske) [→ Exc. XXXIX. 5.2.2].
Intrinsieke waarde. Waarde als doel op zich, niet als middel om een ander doel te bereiken. Vorming en plichtsgevoel als een intrinsieke waarden. Term wordt vaak op een vage wijze misbruikt in de zogenaamde normen en waarden-discussie.
Introspectie. Kenbron van innerlijke, psychische processen [→ 6.4.1, → Dilthey, KCF.3.2.2.1].
Intuïtie. **1**. Kenbron die onafhankelijk van zintuiglijke ervaring en denkactiviteiten, de werkelijkheid 'onmiddellijk' beleeft en 'als bij ingeving' doorziet [→ Bergson, 7.8.4.3, → Samkara, 11.2.3]. **2**. Bij Descartes een redelijke activiteit [→ 6.3.3]. **3**. In het dagelijkse leven vaak gebruikt als een vaag 'voelen dat' [→ Exc.XIV.9].
Met natuurlijk de vraag naar de betrouwbaarheid van deze soort van kennis. Wat met een opmerking van Kripke dat je juist via intuïtie tot doorslaggevende bewijzen komt? Nozick merkt dan ook op '*Het is nodig dat filosofen die groot gewicht hechten aan intuïties toch enige rekenschap geven waarom zulke intuïties betrouwbaar zijn en moeten worden vertrouwd; op zijn minst is het nodig dat zij schetsen hoe wij een betrouwbaar vermogen van deze soort zouden hebben verworven.*' Dat deze opgave bijkans onmogelijk is, ligt voor de hand.
Intuïtionisme. Leer die de nadruk legt op de intuïtie als kenbron. Speelt een rol in de metafysica, de logica, de wiskunde en de ethiek.
Ipse dixit. Hij zegt het zelf. Kritiekloos beroep op bepaalde autoriteit. In het Grieks: 'autos epha.'
Ironie. Spottend het tegengestelde zeggen van dat wat men bedoelt, maar wel zo dat men weet dat de aangesprokene het begrijpt. Binnen de filosofie: de socratische en de romantische ironie [→ Exc.XL.8, → 10.28.3.3].
Irrationalisme. Richting waarbinnen men stelt dat de rede niet nodig is om achter de waarheid te komen. Men kan zich beter beroepen op gevoel, emotie en intuïtie. Voorbeelden: Gestalttherapie [→ 9.6.3], de levensfilosofie van een Schopenhauer en een Nietzsche, de existentiële filosofie [→ Exc.XII.1.3.4].
Irrationeel. **1**. In strijd met de rede. **2**. Wat door het verstand niet kan worden gevat, ontoegankelijk voor de rede. Dus: een weinigzeggende term, die alleen bruikbaar is als ze binnen de context duidelijk wordt omschreven.
Isomorfie. Gelijkheid van vorm, van structuur. Er bestaat bv een gelijkvormigheid tussen de propositielogica met haar waarheidswaarden 1 en 0 en de schakelingen binnen de computer (aan = 1, uit = 0) of tussen de opbouw van logica en werkelijkheid (het Logisch Atomisme van Russell en Wittgenstein) [→ Exc.XIX.1.3].
Iteratie. Herhaling.

lus talionis. Het recht tot vergelding. Het wettelijk vastleggen van het 'leer om 'leer'.

Jungle-principe. Ethische code gebaseerd op het oerbeeld van de horde, met haar gewelddadig streven naar macht op grond van het recht van de sterkste. Staat naast het principe van wederkerigheid en het ahimsa-principe [→ 10.38.5]. Binnen de speltheorie wordt het gedefinieerd als het conflictmodel met zijn neiging tot zwart spelen [→ Exc.XXVII.3.1.2]. Vult het model van Tönnies aan [→ 10.38.3.IIIb].

Kapitalisme. Moderne visie op arbeid, productiemethode en ruilverhoudingen ('de markt'). Kerndenkbeelden: rationaliteit (abstractie, doelmatigheid) en de homo economicus [→ Exc.XXIII.7]. Krijgt in bredere zin de betekenis van een specifieke, allesomvattende laat-moderne levensstijl.
Katharsis. Zuivering, reiniging. Speelt een rol in de Mysteriën en bij de tragedie [→ KCF.2.2.3, → Aristoteles, 10.10.1].
Kennen/kunnen. Onderscheid tussen theoretische en praktische kennis, tussen *knowing that* en *knowing how.* [→ 4.6.3.3].
Kennis. Ontstaat uit een combinatie van inductie (generalisering, feiten), deductie (implicatie: afleiding uit de feiten) en indicatie (aanwijzingen), bij onzekerheid aangevuld door de abductie: uit de feiten van dood, droom en extase wordt verondersteld ('gegokt') dat er een ziel moet bestaan.
Naast directe kennis die voortkomt uit herhaalde waarneming binnen een groep ('intersubjectiviteit') is kennis meestal indirect en steunt op getuigen en bronnen. Zij berust dan op deskundigheid, betrouwbaarheid en geloofwaardigheid. Haar waarde ligt vooral in het gebruik dat men ervan maakt.
Kentheorie. Onderdeel van de filosofie waarin een theoretisch onderzoek wordt gedaan naar de middelen en vermogens van mensen om tot kennis te komen. De kern van de discussies draait om de vraag hoe subject en object zich tot elkaar verhouden en op elkaar inwerken [→ 6]. Ook: kennistheorie.
Kitsch. Kunstzinnige anticode met stijlloosheid, surrogaat, gemakzucht en pretentie als specifieke kenmerken. Komt voor bij kunstenaar en publiek ('midcult') [→ Exc.XXXVI.2.3-4].
Klassenstrijd. Volgens Marx de motor van de geschiedenis: tegenstellingen en conflicten tussen groepen en klassen beheersen een maatschappij en brengen haar via revoluties op een hoger niveau. [→ Exc.XXIII.9.1].
Komisch. Grappig, leuk. Het komische kent veel aspecten: het ongerijmde, de geestigheid, de spot en het leedvermaak. Moet worden onderscheiden van humor [→ Exc.XL].
Kosmisch model. Religieus begrip: het aanvaarden van een diepe, gevoelsmatige samenhang tussen macrokosmos en microkosmos [→ 5.1, → 10.38.I].
Kosmogonie. Scheppingsmythe.
Kosmologie. Wetenschappelijk onderzoek (met filosofisch tintje) naar opbouw en herkomst van het heelal.
Kosmologisch godsbewijs. Gebaseerd op het causaliteitsprincipe: alles vereist een oorzaak. Om een regressus te vermijden moet men wel concluderen dat er een eerste oorzaak is. En dat is God: God als eerste beweger, als 'proton kinoon' [→ 6.5.5].
Kosmos. Grieks: oa ordening, heelal. In religie en speculatieve filosofie: allesomvattende orde, wereldorde.
Kringbewijs ('circulus vitiosus'). De veronderstelling als argument gebruiken om deze vervolgens te bewijzen, wat je wilt verklaren in je verklaring zelf als argument gebruiken. In het Grieks: 'hysteron proteron' ('het latere eerder') [→ Exc.XXV]. Andere term: cirkelredenering.
Kritiek. Oordeel, beoordeling, veroordeling.
Kritische theorie. Moderne, maatschappij-kritische school (Horkheimer, Adorno en Marcuse) die een analyse geeft van de burgerlijke samenleving op grond van marxistische denkbeelden en ideeën uit de Verlichting [→ 3.2.8.2]. Ook bekend als Frankfurter Schule.
Kritisch rationalisme. Poppers visie op de natuurwetenschap. Nadruk op de falsificatie als logisch criterium en daarmee als afbakening ('demarcatie') van de wetenschap tegenover mythe, speculatie en pseudo-wetenschap [→ Exc.XIX.2].
Kunst. **1**. Kunst is een vorm van menselijke communicatie [→ 10.7.1.2]. **2**. Zij kan op verschillende manieren worden ingedeeld, bv naar de begrippen ruimte (de bouwkunst) en tijd (de dans) of naar het gebruikte medium (klank: muziek, geluid: soniek, woord: literatuur) [→ 10.7.0.2]. **3**. Er is een grote verscheidenheid van kunststijlen: avant-gardistische, experimentele, conventionele, institu-

tionele en populaire [→ 10.3.4]. **4**. Historisch bestaat er het onderscheid tussen officiële kunst en volkskunst [→ 10.3.0]. **5**. Kunst kan op een analytische en een synthetische manier worden benaderd [→ 10.2.3, → 10.9.2]. Dit onderscheid valt voor een deel samen met dat tussen art pur en kunst als geïntegreerde (communicatie)vorm (KGV). **6**. Er bestaat naast een 'belangenloze' een typisch functionele kunst, met als voorbeeld de architectuur [→ 10.7.3.2].
Kunst als geïntegreerde vorm van communicatie (KGV). Kunst wordt beschouwd als een geïntegreerd deel van cultuur en leven. Staat tegenover het 'l'art pour l'art' ('art pur') [→ 10.0.4] en gaat terug op Aristoteles [→ 10.10.1]. Haar uitgangspunt ligt in de verstilde aandacht ('stasis') voor en het specifieke plezier in het kunstwerk als organische samenhang. Haar kracht ligt in een realistische weergave van de werkelijkheid (mimesis, realisme) en in een wiskundige vorm van schoonheid. Zij is in staat op emotionele wijze in te werken op de toeschouwers (catharsis), inzicht te bieden in de menselijke natuur en bij te dragen aan de ethische vorming.
Kunst als kritiek. Marxistische visie op de kunst. Kunst eist politieke en maatschappelijke betrokkenheid ('l'engagement') [→ 10.10.5-8].
Kunsttaal. Zelfstandig, geformaliseerd tekensysteem dat losstaat van de omgangstaal.
Kunstkritiek. Omvat een analyse, een exegese, een interpretatie en een kunstzinnige beoordeling [→ 10.9.6-7]. Hierbuiten staan de constructieve vorm van interpretatie en de externe kritiek [→ Exc. XXXVII,→ Exc.XXXVIII].
Specifieke vormen: de hermeneutiek, de modernistische [→ Exc.XXXIX.8.3.] en de postmodernistische [→ Exc.XXXIX.9.2] kritiek.
Kunstwerk. Kunstzinnig product waarin het esthetisch medium, de inhoud en de visie in samenhang zijn gebracht. [→ 10.8.0, afb.10.39].
Kunstzinnig. Op creatieve wijze ordenen van esthetische middelen als smaak, klank, geluid, kleur, gebaar, beeld en woord binnen samenhangend geheel.
Kunstzinnige communicatie. Voor kritiek en filosofie is het een kernvraag wat de kern uitmaakt van dit proces: de kunstenaar met zijn intenties en biografie, het kunstwerk of het publiek [→ 10.9].
Kwaliteit. **1**. Zintuiglijke eigenschap, bv rood, kleverig, warm en nat. Als specificatie een vorm van abstractie [→ 4.3.2-3]. **2**. Waarde die aan een verschijnsel wordt toegekend: er wordt een oordeel geveld over de kwaliteit ('hoedanigheid') van iets: een jam, een schilderij van goede kwaliteit. Kwaliteit staat in deze betekenis naast functie: dit schilderij staat hier goed, het voldoet aan de verwachtingen. **3**. Binnen de filosofie maakte Locke in navolging van Boyle het onderscheid tussen primaire, objectieve (= wiskundig-fysische) kwaliteiten, zoals vorm en snelheid naast secundaire (= subjectief-gevoelsmatige) kwaliteiten zoals smaak en kleur. Wetenschappelijk valt dit onderscheid meer en meer weg omdat men is staat is de secundaire kwaliteiten en de gevoelens die ze oproepen te kwantificeren [→ 10.4-6]. Een ontwikkeling die onder meer wordt bestreden door aanhangers van Goethe. Dezen stellen dat alleen een volop kwalitatieve benadering van de verschijnselen zin heeft [→ 7.0.4]. **4**. Binnen de klassieke logica: bevestiging of ontkenning van een oordeel (S is P) [→ 3.4.1.1].
Kwantificatie. **1**. Iets getalsmatig formuleren. **2**. De toekenning aan het subject (S) binnen een oordeel (S = P) van de attributen 'alle' en 'sommige' [→ 3.4.1]. In de predikatenlogica wordt deze kwantificatie uitgebouwd door het invoeren van een existentiële (V) en een universele (Λ) operator.
Kwantiteit. Hoeveelheid. Kwantitatief: getalsmatig, en vandaar: meetbaar [→ 4.3.2.D].

Law of effect. Alle gedrag wordt gestuurd door zijn gevolgen (Thorndike, Skinner) [→ 4.1.0.B.noot].
Lebenswelt. Ieder mens leeft in een eigen leefwereld die hem van jongs aan als evident wordt meegegeven. Zij is de horizon, de laatste context van waaruit alles wat hij doet, wordt gekleurd en die aan alle theoretische overwegingen voorafgaat (Husserl) [→Exc.IV.4.2.2].
Leven. Het onderzoeksterrein van biologie en biochemie. Staat tegenover de anorganische (= levenloze) natuur. Twee fundamenteel verschillende visies: **1**. Leven kan volledig worden gereduceerd tot biochemische processen. Typerend ervoor zijn reduplicatie, stabiele statistische processen en een eenvoudig ordeningsvermogen. **2**. Leven wordt gekenmerkt door een strategische gerichtheid (teleologie). Een speculatieve inzet.
Terzijde: leven speelt zich af binnen een afgesloten ruimte (membraan, huid) en heeft voor zijn activiteiten energie nodig.
Levensfilosofie. Irrationalistische visie gefundeerd in de onmiddellijke beleving van het leven in haar instinctieve en creatieve kracht. Zo bv Schopenhauer en Nietzsche. Term wordt ook gebruikt

voor filosofie van Dilthey en Bergson met hun nadruk op de beleving als het geestelijk kenmerk van het leven.
Levenswet. De cyclus van leven en dood. In ieder leven is de dood in de kern aanwezig, in de dood ligt nieuw leven opgesloten. Bekend symbool: de korenaar. Het denkbeeld van de levenswet beheerst voor een belangrijk deel het voorwetenschappelijk-mythologische denken [→ Exc.X.2.3-4].
Liberalisme. Filosofische richting met wetenschappelijke en politieke vertakkingen. Kernideeën: de homo economicus, de menselijke vrijheid en de natuurlijke rechten [→ Exc.XXIII.3.1].
Libido. Sexuele begeerte. Volgens Freud ontwikkelt het libido zich vanaf de geboorte van een orale via een kannibaalse en een anale naar een genitale erotiek.
Linguïstiek. Taalwetenschap. Drie gebieden van onderzoek: syntaxis, semantiek, pragmatiek [→ 4.2.0].
Logica. **1**. Kunst van het redeneren. **2**. (Meta-)onderzoek naar de structuur, de inhoud en de functie van redeneringen [→ 3.5.0]. Met als belangrijke voorbeelden de klassieke logica van Aristoteles [→ 3.4] en de moderne propositielogica [→ 3.5].
In de moderne tijd heeft de moderne formele logica ('logistiek') zich ontwikkeld tot een breed en doordacht, maar vooral ook gespecialiseerd terrein van onderzoek. Op ***syntactisch*** gebied ontstaat de predicatenlogica waarin de aandacht wordt gericht op termen als *iemand, niemand, iedere, sommige*. Bovendien worden er meerwaardige logica's opgesteld, bv door Lukasiewick die naast *waar* en *onwaar* een derde waarde *mogelijk* invoert.
In de ***semantiek*** richt men zich op de verhouding tussen taal en werkelijkheid, en de manier waarop beiden aan elkaar worden gekoppeld via een interpretatiemodel. Belangrijk bv is dat men modale termen beter onder controle krijgt. Zo wordt de modaliteit *noodzakelijk waar* gedefinieerd als *waar in alle mogelijke werelden* (Kripke via Leibniz). Daarnaast komt er ook plaats vrij voor de studie naar bv meervoudige verwijzingen/intensies (Montague) of naar normatieve en temporele uitspraken.
Binnen de ***pragmatiek***, tenslotte, worden dialogische vormen van logica ontworpen, onder meer door Beth en Lorenzen.
Logicisme. Stelt dat logica het fundament vormt voor menselijke kennis. In een specifieke betekenis slaat de term op de opvatting van Frege dat de rekenkunde een deel is van de logica.
Logisch Atomisme. Poging taal en denken terug te voeren tot ondeelbare (logische) eenheden. Met als implicatie dat er een diepe samenhang bestaat tussen logische taal en werkelijkheid ('afbeeldingstheorie') [→ 4.6.2, → Exc.XIX.1.3].
Logisch Positivisme. Moderne, filosofische stroming. Streeft naar een wetenschappelijk wereldbeeld ('wissenschaftliche Weltauffassung'), naar een 'Einheitswissenschaft'. Ook: neo-positivisme, logisch empirisme [→ Exc.XIX.1].
Logistiek. **1**. Rekenen met getallen (ME). **2**. Geformaliseerde logica, formele logica, symbolische logica. **3**. Via het Franse werkwoord *loger*: planning van militaire operaties.
Lokayata. Indische stroming met materialistische inslag [→ KCF.4.2.3.2].
Lumen naturale. De rede als menselijke bron van kennis laat een natuurlijk licht op de zaken schijnen. Staat tegenover het goddelijke licht ('lumen supranaturale') van de Openbaring [→ Exc. XXXIX.2.1].

Macht. Uiteindelijk alleen te definiëren in termen van geweld. Moet worden onderscheiden van invloed ('power', 'pouvoir'), overwicht, gezag, autoriteit en heerschappij. Legitieme macht betekent dan dat alleen de overheid geweld mag toepassen [→ KCF.5.].
Machtigingspositie. Mensen leren zich te voegen in een hiërarchisch systeem en leren open te staan voor opdrachten en bevelen van bovenaf. Zij voelen zich gemachtigd de wensen van anderen uit te voeren [→ Milgram, KCF.5.2.3].
Magie. Religieus getinte techniek die werkt met een specifieke, geheimvolle kracht ('mana') [→ 5.2.2.]. Wordt gedurende Renaissance filosofisch ingelijfd en als alchemie in praktijk gebracht (Paracelsus, Böhme).
Maieutiek. Sokrates' methode om door indringend vragen de in de mens opgeslagen kennis op te roepen. < maieuma (Gr.), beroep van vroedvrouw.
Major/minor. De premissen (oordelen) van het syllogisme die tot een conclusie voeren.
Mand. Direct sturend gedrag via bv geluid, beeld of taal [→ 4.1.1, → 4.1.3.3].
Mandala. Schematische, op wiskundige vormen gebaseerde weergave van de kosmos (Ind.) [→ 10.1.2].

Mania. Bezetenheid (Gr). Bij Plato soms als positief, soms als negatief omschreven [→ Exc.XI. 2.2.1].
Mantiek. Kunst van het voorspellen, bv aan de hand van darmen, sterren, kaarten of dromen [→ 9.3.2.1].
Massa. Centrale term binnen de sociale ethiek. Denk aan Marx, Freud, Lebon, Ortega en Baudrillard: de massa als de redding van de wereld, als irrationele en instinctieve onderlaag, als middelmaat en als het willoze substraat van het postmoderne leven [→ Exc.XXXIX.7.3.2n, Exc. XXX.1.2].
Materialisme. **1**. Binnen de ethiek: het hechten aan materiële zaken met afzien van religieuze, filosofische en kunstzinnige waarden. **2**. Binnen de kentheorie: alleen de stoffelijke wereld bestaat. Al het andere is schijn: de ziel en haar onsterfelijkheid, de geest met haar speculatieve projecties en constructies: 'Les nerfs, voilà, tout l'homme' (Cabanis).
Materiële implicatie. Ook: subjunctie. De logische operator ('→') wordt uitgebreid met de uitspraken A en B. A → B (= 'A impliceert materieel B').
Mathesis universalis. Het geheel van de formele wetenschappen. Het was een ideaal van Descartes en Leibniz de gehele menselijke kennis hierbinnen onder te brengen [→ 6.3.4].
Maxime. Maxima regula (Lat.). Leefregel.
Maya. Het vlietende karakter van deze wereld (Ind.). Oorspronkelijk: tovermacht [→ 11.2.5].
Maya-principe. Spiritueel en idealistisch beginsel dat stelt dat de zintuiglijke werkelijkheid uiteindelijk schijn is. Staat tegenover het reïstische standpunt dat zich beroept op GV en common sense, maar ook tegenover het standpunt van de fenomenologie dat het menselijk bewustzijn altijd ('intentioneel') op de dingen is gericht. Mensen staan zoals Heidegger zegt *in de wereld,* zij zijn daar niet los van te denken.
Mechanistisch wereldbeeld. De wereld gezien als een machine, die in alle opzichten causaal van opzet is (Kepler, Descartes, Newton, Kant). Leidt tot een mechanistisch mensbeeld [→ La Mettrie, KCF.3.2.1].
Meditatie. Bezinning, bespiegeling.
Meerwaarde. Het verschil tussen prestatie en loon dat in de zakken van de werkgevers verdwijnt (Marx).
Melodrama. Staat kunstzinnig binnen de synthetische traditie met haar nadruk op het esthetische. Keert zich tegen een te zwaar-romantische aanpak. Kern: de strijd tussen verlangen en de orde van alledag [→ Exc.XLIV].
Mensbeeld. Visie op de mens [→ 8.1, → 10.38.IIIa, → KCF.3.2, → AD.V]. Voorbeelden: homo religiosus, homo ethicus, homo estheticus, homo ridens, homo divinans, homo moralis, homo rationale, homo ludens, homo politicus (zoön politikon), homo metaphysicus, homo faber, homo socialis, homo mysticus, homo economicus.
Belangwekkende tegenstellingen: apollinisch/dionysisch, faustische mens (Spengler)/mens van Turing (Bolter), prometheïsche mens/orfische mens. Met als kerntegenstelling in de moderne filosofie en psychologie: de mens als louter fysisch wezen tegenover een wezen dat wordt gekenmerkt door niet-fysische, -psychische en geestelijke- trekken.
Mentalisme. Filosofische stroming die stelt dat mensen worden gestuurd door een niet-fysisch beginsel, dat wordt omschreven als geest (Lat. 'mens') en psyche. Deze bezitten ieder hun eigen mechanismen en wetmatigheden, los van iedere biologische basis [→ Exc.XV.1].
Mesotes. Weg van het midden. Term uit de ethiek van Aristoteles: bv moed als deugd ligt in tussen lafheid en doldriestheid [→ 8.1.3.3]. Niet op te vatten als *de gulden middenweg*.
Meta-activiteiten. **1**. Methode van filosofisch onderzoek naar de opbouw, de betekenis en de functie van taaluitingen ('objecttaal') op grond van een meta-taal, een taal van tweede niveau [→ meta-vragen, 2.4]. **2**. In de propositielogica als meta-taal doet men een formeel onderzoek naar de werking van voegwoorden als 'dus' en 'of' [→ 3.5.0]. **3**. De meta-ethiek is een zuiver taalkundige analyse van morele uitspraken als 'Dit is goed'. Zo'n bewering geeft geen beschrijving maar functioneert bv als compliment of bevel ('mand'). **4**. Hetzelfde geldt voor esthetische beweringen als 'Dit is mooi'. Er is dan sprake van meta-esthetica [→ 2.4.4]. **5.** Meta-kunst is een kunst die over zichzelf nadenkt, zij is reflectief [→ 10.7.2.3].
Metafoor. Vergelijkend taalgebruik dat is gebaseerd op het 'alsof' en op het gebruik van secundaire betekenissen. De vergelijking van een leraar met een koffiemolen of van een atoom met een watje [→ 4.3.4, → Exc.VII.2-7, → Exc.II.1.5, → Exc.II.2.3]. Is een vorm van beeldspraak, niet de beeldspraak zelf.

Metafysica. Speculatie in de vorm van een systeem [→ 6.2.1]. Belangrijkste vormen: ontologie, rationalisme, dialectiek. Staat tegenover het denken vanuit de common sense, het algemene mensenverstand, dat zich -los van vertwijfeling en verwondering- richt op de (alledaagse) werkelijkheid.
Metamorfose. Verandering van vorm, overgang van de ene vorm in de andere [→ Goethe, 7.0.4]. Dit begrip wordt uitgewerkt in de morfologie, de leer der vormen.
Methode. Binnen de menselijke communicatie worden verschillende methoden gebruikt om informatie door te geven. Dit op grond van de communicatiemiddelen die worden gebruikt, de doelen die worden nagestreefd en de kenbronnen die worden verondersteld [→ 2.5].
Microkosmos/macrokosmos. **1**. Binnen het religieuze model het onderscheid tussen de allesomvattende, goddelijke wereld ('macrokosmos') en de wereld van natuur, mens en gemeenschap ('microkosmos') [→ 5.1]. **2**. In de speculatieve filosofie is de mens als microkosmos het zinnebeeld, de spiegel, het symbool van de (macro)kosmos als schepping. **3**. In de natuurkunde het onderscheid tussen de zichtbare verschijnselen ('macro-niveau') en de wereld van de atomen ('micro-niveau').
Mimesis. Doordachte weergave van de werkelijkheid zonder dat er sprake is van een spiegel of kopie ('realisme'). Het beeld dat je geeft, kan worden omschreven met termen als geloofwaardig, natuurgetrouw of levensecht.[→ Exc.VI.1].
Minimaxstelling. Gemengde, statistische strategie, waarbij men er op speelt zijn winst te maximaliseren en zijn verlies te minimaliseren. Wordt bestudeerd in de speltheorie [→ Exc.XXVII.3.2.2].
Mneme. Een groep van verschijnselen die aan alle organismen eigen is. Voorbeelden: het reproductievermogen, de patroonherkenning [→ Exc.XV.4.2.3] en stabiele statistische processen [→ Exc. XXVII.3.4.3.4n].
Modaliteit. Wijze van zijn, wijze van gesteldheid, bv de manier waarop men iets doet: zien als zintuiglijke modaliteit. Noodzakelijk, contingent, mogelijk en onmogelijk zijn modaliteiten van beweringen en bepalen de graad van waarheid ervan.
Model. **1**. Veel gebruikte, maar weinigzeggende term. Zij gaat terug op het afbeeldende gedrag. Er zijn technische modellen (windtunnels), structurele modellen (atoom, DNA), technisch-structurele modellen (het nabouwen van het CZS in een elektronisch systeem), metaforische modellen (het atoom als planetenstelsel) en logische modellen. **2**. Binnen het discours wordt de analogie in een aantal modellen gebruikt als een manier van onderzoek, vaststelling en verklaring. Op grond van enige overeenkomsten constateer ik de analogie van x en ij (xANy). *Heuristisch* heet dit model als de conclusie wordt gebruikt voor nader onderzoek, *ontologisch* als ik een equivalentie tussen x en ij claim, *verklarend* als ik bovendien vanuit dit laatste model conclusies trek en die als een verklaring beschouw. Een samenleving lijkt op een organisme (xANy), zij wordt eraan gelijkgesteld (x ↔ y) en tenslotte wordt uit deze gelijkstelling een conclusie getrokken op politiek terrein [→ Exc. II.2].
Model van Tönnies. Sociale theorie van Tönnies geconcentreerd in de onderscheiding tussen samenleving en maatschappij. Persoonlijke aanpak staat tegenover een bureaucratische. De laatste is afstandelijk, maar ook onpartijdig. De compassie van de filantropie tegenover de verzorging in een moderne democratische samenleving.[→ Exc.XX.3.A, → 10.38.3.IIIb].
Moderne tijd. Is een historisch periode, die men naar eigen inzicht kan laten beginnen, bv bij de aanvang van de Renaissance of van de industriële revolutie.
Modernisme. **1**. Kunstzinnige richting die nauw is verbonden met de avant-gardes. Neemt een dubbelzinnige houding aan tegenover de moderniteit [→ Exc.XXXIX.8.3.1, → 10.39.8]. Vindt theoretisch in Suzan Sontag zijn scherpzinnige afsluiting [→ Exc.XXXIX.8.5]. **2**. Richting binnen de RK Kerk die rond 1900 probeerde geloof en wetenschap met elkaar te verzoenen.
Moderniteit. Een nieuwe, samenhangende visie die voortkomt uit Verlichting en Romantiek. Met Diderot als haar prototype: drang naar kennis, kritisch inzicht, openheid, gevoeligheid en kunstzinnige verbeelding kenmerken diens instelling [→ Exc.XXXIX.4]. Belangrijk is het onderscheid tussen functionele ('linkse') en beschouwende ('rechtse') moderniteit [→ Exc.XXXIX.4.2]. De linkse moderniteit valt in grote lijnen samen met de late-moderniteit.
Modus ponens. {(p → q) ∧ p} ⇒ q. Als Jan komt, gaan we uit. Jan komt. Dus we gaan uit [→ 3.5.7].
Modus tollens. {(p → q) ∧ -q} ⇒ -p . Als Jan komt, gaan we uit. We gaan niet uit. Dus Jan komt blijkbaar niet [→ 3.5.7].
Moksa. Bevrijding, afsterving (Ind.) [→ 11.2.7].

Monade. (Ondeelbare) eenheid (Gr.). Term die Leibniz gebruikt voor op zich staande substanties. Deze zijn lichamelijk en geestelijk van aard en bezitten vormen van bewustzijn [→ KCF.2.1n].
Monisme. De werkelijkheid is één. Zij bestaat enkel uit stof ('materialisme'), ziel ('panpsychisme') of geest ('spiritualisme').
Montage. Kernbegrip uit de filmanalyse. Achteraf aan elkaar passen van de (losstaande) scènes tot een eenheid [→ 10.34.2-3]. Volgens Benjamin is de filmische montage een aantasting van het mimesisbegrip dat kunst als weergave van de werkelijkheid definieert. Adorno ziet haar als een kunstzinnige manier om aan te geven dat de moderne werkelijkheid zelf gefragmentariseerd is. Vergelijk de collage, evenals de montage een modernistische werkwijze.
Moraal. Gedragscode, gedragsregels. Probleem: in andere talen wordt deze term ook gebruikt in de betekenis van *ethiek, zedenleer.* Zo bv het Engelse *morality.*
Moralisme. Moralistisch is een oordeel dat overeenkomt met de heersende moraal, met de heersende zeden [→ 9.7.2.3].
Morfologie. Vormleer. **1**. In de biologie het onderzoek naar de uiterlijke vormen van een organisme. Staat tegenover anatomie. **2**. In de linguïstiek het onderzoek naar de kleinste elementen binnen een taal die nog betekenis dragen [→ 4.2.1].
Motief. **1**. Psychologisch: beweegreden. Zet de wil in beweging [→ 9.7.1.3]. **2**. Kunstfilosofisch: de voorstelling die met een schilderij of beeldhouwwerk wordt gegeven [→ 10.25.0]. **3**. In de muziek de kleinste (zinvolle) eenheid binnen een compositie.
Multiculturele samenleving. *Iedere* samenleving is opgebouwd uit een ontelbaar aantal culturen opgevat als verworven gedragspatronen. Over de waarde van afzonderlijke culturen, en over de normen die er worden gehanteerd, valt in principe geen zinnig woord te zeggen. *'Multiculturalisme gaat over het gebruik van de juiste termen waarin de verschillen tussen culturele gemeenschappen worden gedefinieerd. De normen die ieder ervan regeren, ingesloten de beginselen van rechtvaardigheid, kunnen niet alleen worden ontleend aan één cultuur, maar door een open en gelijke dialoog tussen hen*' (Parekh). Heel juist, maar dan moet men wel in staat zijn in dialoog te gaan met de ander. Deze voorwaarde, die tegelijkertijd een norm is, ligt nu juist opgesloten binnen de redelijke code die eigen is aan de westerse cultuur.
Dat is niet alles. In moderne staten, als samenlevingsverband, worden de verschillende culturen gestuurd door een gedragscode die democratisch is van aard. Deze heeft als kerngedachte dat ieder mens als individu wordt erkend. Erkenning van de ander is een voorwaarde voor een open dialoog. Bij het handhaven van deze voorwaarde kan een staat niet anders dan restrictief te werk gaan. Dit betekent ook dat men bv op grond van godsdienstige of nationalistische normen of waarden niets mag afdoen aan een principe als dat van de onpartijdigheid. Een minderheidscultuur zoals de Franse in Canada mag het gebruik van het Engels niet inperken, kerk en staat moeten strikt worden gescheiden.
De kern van het vraagstuk (Carl Smitt) ligt natuurlijk in het feit dat moderne samenlevingen naast hun neutraal-objectieve en procedurele regelgeving ook hun eigen (culturele) waarden in de vorm van de Rechten van de Mens invoeren en verdedigen.
De ideologisch beladen term *multicultureel* kan beter worden vervangen door *pluriform.*
Mundus intelligibilis. Zuiver denkbare wereld, diealleen via de rede kan worden bereikt. Staat tegenover mundus sensibilis, de zintuiglijk waarneembare wereld.
Mysterie. De ondoorgrondelijke werkelijkheid van het leven samengevat in de levenswet.
Mysteriëncultus. Rite waarbinnen je wordt ingewijd in de geheimen van leven en dood, van de lijdende en stervende godheid, van de wedergeboorte [→ Exc.X].
Mystiek. Religieuze instelling, die streeft naar vereniging en eenwording met de godheid ('unio mystica'). Middelen: meditatie, extase, sexueel-orgiastische rituelen. Kern: het innerlijke zien.
Mysticisme. Neiging tot gnosis, occultisme, bijgeloof en irrationalisme.
Mythe. Verhaal dat teruggaat naar de oertijd ('Illud Tempus'). Heeft eigen verhaal- en denktrant [→ 5.5.]. Naar de mening van Lévi-Strauss biedt de mythe een vorm van 'wild denken' [→ Exc.XVI.5].
Door Barthes wordt het begrip specifiek voor de moderne tijd gedefinieerd als de onbewuste, en daarmee ondoordachte stroom van associatief aan elkaar gekoppelde begrippen die de ideologie van de burgerlijk-kapitalistische maatschappij ons meegeeft. 'De mythe is gedepolitiseerde spraak', een spraak die het gehele westerse leven vanzelfsprekend doet lijken. De mythe dus als verinnerlijkte groepsovertuiging.

Mythos. Technische term om Plato's vergelijkingen mee aan te duiden. Bij Aristoteles staat het begrip voor het verhaal met zijn irrationele en intuïtieve kanten zoals in de tragedie. Als tegenpool geldt het systematische, filosofische discours ('logos').

Naïef realisme. Men aanvaardt, zonder nadenken, dat wat men ziet ook echt de werkelijkheid is.
Narcisme. Zich lichamelijk en geestelijk richten op zichzelf, verliefd zijn op zichzelf. < Narcissus (Gr.). Deze kijkt in een bron, wordt verliefd op zichzelf, valt in de put en verdrinkt.
Narratief. < narratio (Lat.): verhaal.
Narratieve dimensie. Een drietal dimensies -de existentiële, de tragische en de pathologische- kunnen een verhaal in hoge mate beheersen en zijn voor de interpretatie van groot belang [→ 10.37.5].
Narrator. De verhaler. Is de verteller binnen het verhaal dat door de auteur wordt doorgegeven. De narrator is alwetend, hoewel hij vanuit verschillende gezichtspunten ('points of view') kan vertellen [→ 10.28.2-3]. De narrator ontwikkelt een visie ('the implied author'). Deze stuurt de interpretatie [→ 10.38.0].
Nativisme. Verdedigt het nature-standpunt en stelt dat zaken als taal, logica, intelligentie, waarneming, agressie en emotie zijn aangeboren.
Naturalisme. Stelt dat de natuur de allesomvattende eenheid en samenhang is van alle leven. Vage term, omdat het begrip afhangt van de definitie van 'natuur'. En dat gebeurt op zeer uiteenlopende manieren, van de puur materialistische van de natuurwetenschap (positivisme, pragmatisme) tot de pantheïstische van een Goethe. Anti-naturalistisch is bv Plato.
Naturalistische drogredenering. Het is niet mogelijk ethische oordelen af te leiden uit natuurlijke eigenschappen (Moore). Dat iets nuttig is, betekent niet dat het ook ethisch goed is.[→ 8.6.6.3].
Natura naturans. Lat. de scheppende natuur, God.
Natura naturata. Lat.: de geschapen natuur, de wereld.
Nature/nurture. Termen verwijzen naar de discussie binnen psychologie en biologie over de vraag of geestelijke, psychische en sociale eigenschappen bij mensen zijn aangeboren of het product zijn van opvoeding en omgeving.
De nature/nurture-discussie wordt gevoerd op twee fronten. De eerste vraag die opkomt, luidt of de mensheid als soort een aantal eigenschappen (agressie, intelligentie, taal, logica) als genetisch programma gemeenschappelijk heeft. De tweede of er individueel binnen deze genetische aanleg aangeboren verschillen mogelijk zijn. Met als derde vraag: wat betekent hier 'aangeboren'? Vallen hier ook de afwijkingen onder die het resultaat zijn van ontwikkelingen binnen de baarmoeder? Of is hier al sprake van nurture? In het algemeen kan met Susan Oyama worden gesteld dat je de ontwikkeling van organismen alleen kunt zien vanuit de eenheid met hun omgeving, als een samengaan van moleculaire en ecologische processen. Genen zijn dan een bron onder vele andere, niet zozeer een sturend principe. [→Exc. XLVII].
In de filosofie wordt de nature/nurture-discussie gevoerd aan de hand van de termen *apriori* (Plato's ideeën, Descartes' aangeboren ideeën, Kants opvattingen van ruimte, tijd en causaliteit) en *a posteriori* (Hume's visie op de causaliteit).
Natuur. Lat. natura. Verwijst naar het Griekse *fusis*. Beide woorden komen van een werkwoord *ontstaan, geboren worden (fuein, nasci)*. Iets dat zich uit zichzelf, zonder krachten van buiten af, ontwikkelt. Komt zo ook te staan voor het wezenlijke, dat wat buiten menselijk ingrijpen ('culture', 'nurture') ligt en dat is onderworpen aan zijn eigen wetten (Aristoteles).
Het onderscheid tussen organische ('levende') en anorganische ('levenloze') natuur ontstaat pas later. Het werd binnen de vroege Griekse filosofie bv nog niet gemaakt. *Natuur* heeft daar de betekenis van *kosmos,* van *allesomvattende werkelijkheid.*
Natuurlijke religie. Edward Herbert van Cherbury formuleerde godsdienst op een nuchtere manier. Hij gaat uit van vijf grondwaarheden die de basis vormen van iedere godsdienst: 1. Er is een God. 2. Deze behoort te worden vereerd. 3. Deugd en vroomheid zijn de hoofdbestanddelen van de godsdienst. 4. Mensen hebben de plicht berouw te hebben van hun zonden en ze te verfoeien. 5. Hier en in het hiernamaals bestaat er een goddelijke vergelding. In deze richting ontwikkelen zich opvattingen die godsdienst omschrijven als een 'natuurlijke religie', een oerreligie die losstaat van alle mysterie en wondergeloof (Toland, Tindal).
Natuurlijke selectie. Het aanpassingssysteem dat volgens de evolutietheorie gehele levende natuur in haar ontwikkeling beheerst [→ 7.8.3].

Natuurlijke toestand. De oorspronkelijke leefwijze van (primitieve) mensen. Wordt in de vorm van een gedachtenexperiment als voorbeeld genomen om visie op mens, natuur en samenleving te illustreren [→ Locke, Exc.XXIII.1.1.1, → Rousseau contra Hobbes, KCF.3.5]. Ook: natuurlijke staat.
Natuurrecht/positief recht. Positief recht is het recht zoals men dat in bepaalde groepen en samenlevingen op een bepaald moment aantreft. Het ontleent zijn gezag aan de overheid of -nog directer- aan de rechterlijke praktijk ('ius gentium').
Binnen het natuurrecht ('ius naturale') gaat men er vanuit dat al deze rechtspraktijken teruggaan op één rechtsidee. Het onderzoek hiernaar gaat gepaard met een kritische instelling: het positief recht is verre van volmaakt, het is nodig het vanuit het gevonden rechts-idee ('het natuurrecht') te analyseren en er kritiek op uit te oefenen. Het natuurrecht heeft dus een heuristische en normatieve functie. Voor de middeleeuwse theologie ligt het in de door God gegeven wet, voor de Verlichting in de menselijke rede (Grotius). De Rechten van de Mens zijn een direct uitvloeisel van deze visie [→ Locke, Exc.XXIII.1.1, → Fysiocraten, Exc.XXIII.2.0].
Bij Nietzsche tenslotte is het natuurrecht juist het recht van de oertijd, de tijd van Herrenrecht en Jungleprincipe [→ 8.8.1.3].
Natuurwet. Staat binnen de wetenschap gelijk aan een empirische wet [→ 7.1.1].
Natuurwetenschap. Combinatie van theoretisch en experimenteel onderzoek. Met als resultaat empirische wetten en wiskundig geformuleerde theorieën. Zij heeft haar eigen soort hypothesen en grondregels [→ 7.1.1-4]. Wordt binnen de anti-moderniteit beschouwd als niet meer dan een sociaal-culturele (= westerse, burgerlijke) constructie [→ Exc.XXXIX.5.3].
Negatie. **1**. Ontkenning van een uitspraak. Speelt een belangrijke rol in de filosofie van Hegel en Marx als voorwaarde voor beweging en verandering. Heidegger en Sartre brengen de negatie vooral in verband met het niets. **2.** In de logica de constante '-'.
Neurologie. 1. Onderzoek naar het functioneren van het zenuwstelsel (= neurofysiologie). **2**. Bestudeert ziekten die voortkomen uit het niet goed functioneren van het zenuwstelsel (neuroloog = zenuwarts).
Neurose. Gedragsstoornis. Binnen psycho-analyse zwaarbeladen term die wordt ontleed vanuit de strijd van het Ik tegen sterke, verdrongen driften.
New Age. Religieus-spirituele stroming. Keert zich sterk tegen de moderniteit. Grote invloed vanuit gnostiek en oosterse filosofie [→ Exc.XXXIX.5.0].
New Criticism. Invloedrijke, literatuurkritische stroming met wortels in het modernisme [→ Exc. XXXIX.8.4.]
Nexus causae. De crux van het causale denken: waar vindt precies de overgang plaats, waar ligt de verbinding ('nexus') tussen oorzaak ('causa') en gevolg?
Nicod-functie. Logische operator: -p ∧ -q, uitgewerkt door Ch.S.Peirce. Technisch: streep van Sheffer.
Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. Gaat terug op Epicurus: niets is in het verstand dat niet tevoren in de zintuigen was. Basisuitspraak van het empirisme. Bestreden door de rationalisten. Leibniz vult de uitspraak dan ook aan met het 'nisi intellectus ipse' ('behalve het verstand zelf').
Nihilisme. **1**. Vindt zijn fundament in het (romantische) gevoel van melancholie en vertwijfeling. Het heeft vaak een negatief-morele achtergrond: alles in leven en samenleving is mis. **2**. Maar ook een doordachte twijfel kan leiden tot een nihilistische kijk: louter toeval, chaos en entropie liggen ten grondslag aan de verschijnselen. **3**. Nietzsche overwint het nihilisme door te stellen dat met het aanvaarden ervan de menselijke vrijheid zich in al zijn grootsheid kan ontplooien [→ 6.4.2, → AD. I.2].
Nirwana. Toestand van verlossing tijdens het leven door af te zien van alle strevingen. Later: de tijd van eeuwige gelukzaligheid (Ind.).
Nirwana-principe. De mens verlangt volgens Freud onbewust naar de rust van de dood ('thanatos') [→ Exc.XI.3.3.2, → Exc.XVII.2].
Nominalisme. Taalfilosofische term die aangeeft dat woorden niet meer zijn dan instrumenten binnen de menselijke communicatie. Abstrahering komt voort uit het gebruik van de taal. Staat in de ME tegenover het realisme [→ Bijlage: De middeleeuwse filosofie en theologie]. De opmerking van Antisthenes -'Ik zie wel een paard, maar geen paardheid'- is kenmerkend voor het nominalistische standpunt [→ 4.4.1.1].
Non sequitur. De gevolgtrekking gaat inhoudelijk niet op.

Noodlot. Allesomvattende macht die gehele bestaan omvat en stuurt. Kan worden gedacht in termen van god, natuur of geschiedenis. Latijns: fatum, vandaar: fatalisme: de wereld wordt onontkoombaar beheerst door een allesomvattende macht.
Noodzaak. Met het begrip waarheid een van de meest vage filosofische termen, die alleen in een bepaalde, duidelijk omschreven (bv logische) context kan worden toegepast. Hume: 'Noodzaak is iets dat in de geest bestaat, niet in de objecten.'
Norm. Richtsnoer, maatstaf. In ethische discussies meestal: dat waarvan men weet en erkent dat men het behoort te doen. In de woorden van Nozick: *'Een norm is een georganiseerd of geïnstitutionaliseerd patroon van sociale beloningen en straffen om A te doen in omstandigheden C. Een norm correspondeert in dat geval met een normatieve bewering die in het algemeen kracht is bijgezet. Iemand verinnerlijkt een norm als hij een dispositie heeft om zich te gedragen in overeenstemming met een normatieve bewering in de afwezigheid van sociale sancties gericht tegen afwijkingen van de normatieve bewering.'*
De dispositie heet in het dagelijkse leven een *deugd*. Scott stelt, waarschijnlijk met reden, dat normen niet alleen op grond van versterking worden aangeleerd en nageleefd , maar ook dat ze verdwijnen zo gauw de versterking (uiteindelijk) wegvalt.
Noumena. De intelligibele (= louter denkbare) wereld. De wereld van de platonische ideeën of cartesiaanse substanties ('denkbare ietsen'). Staat bij Kant tegenover het gebied van de zintuiglijk waarneembare verschijnselen ('fenomena').
NP-complete problem. Nondeterministic polynomal time problem, dat omvattend ('complete') is. Problemen die samenhangen met de exponentiële groei van getallen en die zich bovendien voordoen op een breed terrein van onderzoek [→ Exc.IV.2.2.3].
Nut. Eng: utility. Kernbegrip van het utilarisme. Geldt daar als intrinsieke waarde [→ 8.6.1, → 9.8.2-3].

Object. Iets dat -los van het subject- bestaat. < objectief: zakelijk, los van subjectieve elementen.
Objectieve geest. De wereld van politiek, recht, moraal en ethiek (→ Hegel, Exc.10.0). In bredere zin: de wereld van het culturele leven in al zijn facetten (Dilthey cs). Vandaar een begrip als *Volksgeist*.
Objecttaal. **1**. Taal die beschrijving geeft van de werkelijkheid om ons heen via referentie, denotatie en extensie. Staat tegenover beeldtaal [→ Exc.VII.1]. **2**. Taal die onderwerp is van een analyse op meta-niveau. **3**. De digitale basistaal binnen de AI.
Occultisme. Vanuit de samenhang van alle dingen -een religieus principe- neemt men aan dat er op alle -ook verborgen- terreinen geestelijke krachten werkzaam zijn. Spiritisme, alchemie en magie zijn er een hoofdbestanddeel van [→ 10.17.1(n)].
Oedipuscomplex. Oedipus doodt volgens de Helleense mythe zijn vader en trouwt met zijn moeder. Door Freud omgezet in een psycho-analytische mythe: in de doorgangsfase van jongens - Freud heeft het weinig over meisjes- is er sprake van een seksuele gerichtheid van de jongen op zijn moeder. Deze gaat gepaard met de wens dat zijn vader dood zal gaan. In zijn leven kan deze oidipale instelling diep nadelige gevolgen hebben voor zijn ontwikkeling.
Oligarchie. Regering door weinigen, door een kleine groep of clan. Iets anders dan aristocratie als een regering door elites. Met natuurlijk de vraag of bv de westerse adellijke families elites of clans moeten worden genoemd.
Onbewogen beweger. Aristoteles zag god als veroorzaker van alle beweging terwijl de hijzelf onbewogen blijft. Zoals een geliefde haar aanbidder in beweging zet.
Onbewuste. Vage, psychologische term, die reeds vanaf de zeventiende eeuw wordt gebruikt. In praktische betekenis kan zij worden toegepast op het meeste menselijke gedrag, dat zich immers grotendeels automatisch, zonder nadenken voltrekt.
Krijgt een speculatieve inhoud via Sigmund Freud, die haar, in navolging van onder meer Herbart, koppelt aan het begrip *verdringing*. Aanvankelijk stelde hij dat sommige mensen negatieve, met name incestueuze herinneringen onderdrukken. Later meende hij dat niet herinneringen aan feitelijke gebeurtenissen, maar oidipale wensen worden weggestopt. Anna Freud koppelt beide opvattingen aan elkaar: ongewenste herinneringen, emoties en gedachten worden automatisch in het onbewuste weggestopt zodat je ze niet meer kunt herinneren. Er is sprake van totale amnesie.

Met dan natuurlijk de vraag hoe je ooit achter zo'n geheim kunt komen. Freud denkt soms dat je de oplossing moet zoeken in het 'raden' van de therapeut en in het 'verklappen' van de patiënt. Een patiënt die, zoals hij op andere plaatsen suggereert, ook de hele boel kan verzinnen.
Nu staat het vast dat trauma's niet zo kunnen worden vergeten ('verdrongen') dat mensen er volledig onkundig van zijn, integendeel er bestaan vaak juist scherpe herinneringen aan. Dit betekent dat de leer van verdrongen herinneringen en van meervoudig persoonlijkheidssyndroom -modieuze hypes bij de milleniumwende- zijn gebaseerd op onjuiste vooronderstellingen. Het zijn blijkbaar creaties die vooral gedurende therapeutische sessies onder invloed van suggestie en inbeelding ontstaan.[→ 5.2.3.2, 8.5.2.2, Exc.XV.4.1.5].
Ontologie. Zijnsleer (Gr.). In het algemeen: de metafysische opvatting dat er een niet-fysische, objectieve wereld bestaat ('het Zijn'), die door de rede kan worden gekend. De rede is in staat deze werkelijkheid te doorgronden. Formule: denken ↔ zijn [→ ontologisch godsbewijs, 6.5.5]. De term ontologisch wordt ook in de meer alledaagse betekenis gebruikt van 'werkelijk', 'dat wat werkelijk is': de natuurwetenschap heeft een ontologisch karakter, de natuurwetenschap gaat uit van de werkelijkheid.
Ontspanningscultuur. Esthetische vorm van gedrag. In de moderne tijd door velen, ten onrechte, in negatieve zin geassocieerd met de massamedia en met uitingen van emotie, sensatie en sentimentaliteit [→ 10.3.3, → 10.9.2.1].
Onzekerheidsprincipe. Principe uit de quantumfysica. Berust op twee factoren: 1. de invloed die de apparatuur uitoefent op de bewegingen binnen de microfysica, 2. het gegeven dat van deeltjes niet tegelijkertijd de plaats én de snelheid kan worden vastgelegd (Heisenberg: 'Unbestimmtheitsrelation') [→ 7.5.3].
Oordeel. In technische betekenis: SAP, SIP, SOP en SEP uit de propositie-logica [→ 3.4.1].
Operant gedrag. Een operant is een eenheid van gedrag die wordt gedefinieerd/afgebakend door zijn versterker. Het is een respons die (waarschijnlijk) bepaalde consequenties heeft: pikt een duif dan krijgt hij een korrel, slaat een tenisser een ace, dan krijgt hij zijn punten. Dit proces vindt plaats zonder dat het nodig is te verwijzen naar innerlijk, bv doelbewust gedrag of naar karaktertrekken, wel naar omgevingsgeschiedenis en disposities. Ben je hiervan op de hoogte dan kun je ook weten welk gedrag er in een bepaalde context waarschijnlijk zal plaatsvinden.
Binnen de psychologie is het vanuit dit gezichtspunt beter niet te spreken in termen van zelfstandige naamwoorden: begrippen als intelligentie, kennis, geheugen, bewustzijn, taal, vrees, liefde, creativiteit zijn taboe. Je definieert activiteiten van dieren en mensen in werkwoorden gekoppeld aan bijwoorden. Niet: *hij is intelligent*, maar *hij doet dat altijd op een slimme, handige manier.*
Operationalisme. Positivistisch beginsel: kennis komt alleen tot stand aan de hand van verrichtingen als meten (en berekenen) [→ 7.6.2]. Operationele definitie: de binnen de definitie genoemde termen zijn empirisch-experimenteel toetsbaar.
Operator. Binnen de propositielogica: logische basisvorm waarmee men logische operaties kan uitvoeren [→ 3.5.2].
Ordinary language. Dagelijkse omgangstaal. Volgens sommige taal-analytische filosofen het in de tijd gerijpte product van menselijk inzicht [→ 4.6.4].
Organisme. **1**. Systematisch geheel dat werkt vanuit onderling samenwerkende delen. **2**. Levend wezen.
Orgie. Drinkgelag met extatische inslag.
Overaftelbaarheid. Term van Cantor om aan te geven dat er onvergelijkbaar meer reële dan rationele getallen bestaan [→ Exc.IV.2.1.1, → Exc.XII.1.2 kader].

Paideia. Het humanistische opvoedingsideaal, dat werd ontwikkeld gedurende de Renaissance[→ Exc.XXXIX.1.1].
Pantheïsme. Monistische en mystieke leer dat god in alles leeft, dat hij alles is. God en kosmos vallen samen.
Paradigma. **1**. Een associatief verband van zaken (bv kleuren) die elkaar binnen een syntagmatische structuur kunnen vervangen: de auto is grijs, groen, rood... [→ Exc.XVI.4]. **2**. Vaste, wetenschappelijke groepsovertuiging, gebonden aan de grote voorganger (Newton, Einstein). Een paradigma heeft haar eigen afgesloten en tijdgebonden systeem, en staat in haar ontwikkelingen geheel los van andere paradigmata. Zo Kuhn [→ Exc.XIX.3].

Paradox. (Schijnbare) tegenstrijdigheid. Voorbeelden: de psychologische, de logische, de semantische en de pragmatische paradox [→ Exc.III].
Paralogisme. Verkeerde redenering.
Parapsychologie. Onderzoek dat zich bezighoudt met psychische verschijnselen, die paranormaal worden genoemd omdat ze niet binnen de huidige wetenschap kunnen worden verklaard, zoals psychokinese, helderziendheid, materialisatie en uittreden. De gevonden oplossingen gaan vaak in de richting van occultisme en mysticisme. Haar oorsprong ligt in animisme en dynamisme.
Passie. Gemoedsaandoening. Wordt vaak gekenmerkt door obsessie en gedrevenheid.
Pathologie. Ziektenleer. Onderzoek naar oorzaken, ontwikkelingen en symptomen van ziekten.
Pathos. Dat wat men ondergaat: aandoening, hartstocht (Du.: 'Leidenschaft', Fr.: 'passion').
Patristiek. Het filosofisch-theologische onderzoek dat door christelijke denkers werd gedaan gedurende de eerste eeuwen van de jaartelling binnen het romeinse rijk. Zij verdedigden het christendom tegen zijn belagers en bouwden een indrukwekkende theologie op. Grote invloed hebben Origenes en Augustinus.
Perceptie. Waarneming. Basis van de zintuiglijke kennis. Kernbegrip van het empirisme.
Peripeteia. Beslissende ommekeer in het leven, van bv geluk naar ongeluk, of omgekeerd (Aristoteles).
Perlocutio. Een uitspraak ('locutio') is als taaldaad ('speech act') een middel ('illocutio') om bij de toehoorder iets te bereiken ('perlocutio') [→ 4.6.4].
Persoon. Geeft aan dat een individu als een zelfstandig handelend wezen moet worden beschouwd. Persoonlijkheid geeft de kenmerken aan die een persoon van anderen onderscheidt.
Piëteit. Vroomheid, eerbied, verering, zorg.
Petitio principii. Men wil q uit p bewijzen, terwijl p zelf nog niet is bewezen.
Philosophia perennis. Voort-durende wijsbegeerte. Met haar eeuwige, absolute waarheden, die vanaf oude tijden hebben bestaan, maar nu al te gemakkelijk worden vergeten. Vooral van belang binnen het Neo-Thomisme.
Platonische liefde. Traditioneel: zuiver geestelijke liefde gebaseerd op diepe vriendschap zonder zinnelijk-lichamelijke trekken. Uitleg die door de tekst van Plato wordt weersproken of op zijn minst wordt afgezwakt [→ Exc.XI.2.2.7].
Plicht. **1**. Pragmatistisch: je doet je plicht als je je aan de regels houdt die je zijn opgelegd als onderdeel van je maatschappelijke rollen of die je vrijwillig op je hebt genomen. **2**. Speculatief: je doet je plicht omdat je op intuïtieve of redelijke gronden weet dàt het je plicht is om zo te handelen.[Kant, → 6.7.14m].
Verplichtingen staan niet gelijk aan plichten, zij komen voort uit afspraak of belofte.
Plot. Geheel van beweegredenen en strategieën binnen een verhaal. Staat naast de story als het verhaal in zijn chronologische samenhang [→ 10.27.0].
Poëtiek. Wetenschap van de dichtkunst (Aristoteles).
Poésie pure. Dichtkunst waar alle nadruk wordt gelegd op de suggestieve werking van klank, ritme en beeld [→ 10.8.5.2].
Poiesis. **1**. Het maken van de kunst om het maken zelf. De dichter schrijft zijn gedichten eigenlijk alleen voor andere dichters ('poète pour les poètes') [→ 10.17.2], met de nadruk op het formele aspect: kunstzinnige muziek als zuivere muziek [→ 10.8.3]. **2**. In ruimere betekenis: het maken van kunstwerken heeft een intrinsieke waarde en moet worden onderscheiden van het alledaagse praktische handelen (Aristoteles).
Polysemie. Meerduidigheid, met name van woorden.
Positief. **1**. Bevestigend. **2**. Groter dan nul. **3**. Werkelijk voorhanden, feitelijk ('positivisme', 'positief recht').
Positivisme. Filosofische richting die zich baseert op de beginselen en uitkomsten van de natuurwetenschap met reductie als meest opvallend criterium. **1**. In haar zwakke vorm is het empiristisch, operationalistisch, reductief, instrumentalistisch en pragmatistisch van instelling. Aan de wetenschappelijke methode worden geen absolute normen opgelegd, wel is zij redelijk, geloofwaardig en betrouwbaar **2**. In haar sterke vorm heeft het positivisme speculatieve trekken. Men zoekt naar samenhangen en theorieën. Kennis is strikt denotatief van aard, voor een zinvolle metaforische uitleg van de referentiële wereld is bv geen plaats. [→ 7.6, → Exc.XIX.1].
In de USA wordt de term -verwarrend genoeg- vaak gebruikt voor het *logische positivisme*, een richting die tot in jaren zestig van de vorige eeuw dominant was binnen de wetenschapsfilosofie.

Post hoc, ergo propter hoc. Erna, dus erdoor. Een van de meest klemmende drogredeneringen. De temperatuur op aarde stijgt na het gebruik van spuitbussen, dus is er een oorzakelijk verband. Ze heeft een nacht in de volle maan gelegen en werd daarna zwanger, dus is de maan hier de oorzaak van. Kinderen die borstvoeding hebben gekregen, hebben een hoger IQ, dus er zit een stof in de moedermelk die intelligentie bevordert. Mannen met een extra Y-chromosoom vertonen vaak een hoge mate van agressie, dus is agressie aangeboren.
Postmodernisering. Tendens tot verandering binnen moderne samenlevingen. Deze wordt zichtbaar in de doorwerking van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie (computer, internet als global village, cyberspace als utopie), en in een nieuwe levensvisie (pomo) [→ Exc.XXXIX.7.0].
Postmodernisme. Kunstzinnige stroming. **1**. Als synthetisch postmodernisme een eclectische richting met theatrale, voyeuristische inslag [→ Exc.XXXIX.8.1.2]. **2**. Als antithetisch postmodernisme een nihilistische richting, die verbindingen heeft met de anti-moderne ideeënwereld [→ Exc. XXXIX.8.1.3].
Postmoderniteit. Periode waarin postmodernisering zich doorzet. Het is nog niet duidelijk hoe deze tendens moet worden uitgelegd: in laat-moderne, neo-moderne of volstrekt nieuwe ('postmoderne') termen [→ Exc.XXXIX.4.3]. Volgens sommigen ('de postmodernen') is er een werkelijke verandering op komst. Deze manifesteert zich op het gebied van ethiek, politiek en recht [→ Exc. XXXIX.7.5].
Postmodern levensgevoel (pomo). Uit zich in een leefwijze die wordt gekenmerkt door 'authentieke inauthenticiteit' (Grossberg) en door een leven van de hak op de tak [→ Exc.XXXIX.6.1]. Is eerder laatmodern dan antimodern van instelling [→ Exc.XXXIX.6.3].
Postulaat. Als juist veronderstelde bewering, die evenwel niet valt te bewijzen. Bij Kant de menselijke vrijheid, het bestaan van God, de onsterfelijkheid van de ziel.
Pragmatiek. Onderdeel van de taalwetenschap. Doet onderzoek naar de functie van de taal [→ 4.5].
Pragmatisch. Feitelijk, op de praktijk, op nut en doelmatigheid gericht. Handelen volgensde regels van de kunst (Kant).
Pragmatisme. Verzet zich tegen de traditionele, academische vormen van filosofiebeoefening. Wenst de intellectuele communicatie tussen mensen te bevorderen (Peirce) en doet dit op grond van een logische en ethische analyse (Dewey). **1**. Het legt nadruk op het principe van bruikbaarheid. Waar is alleen dat wat zich in het leven het beste met het geheel van onze ervaringen laat verenigen en dat wat zich door zijn praktische en experimentele gevolgen in de toekomst op positieve manier bewijst (Peirce). Zo helpt de logica de onontwarbare verschijnselen te ontleden, te verhelderen en in samenhang te brengen [→ 3.6.2]. **2**. Ethisch: het doel van het gedrag ('pragma') ligt in haar praktische en verstandige uitwerking [→ 8.0.5]. **3**. Semantisch: de waarheid van een begrip ligt in haar effect en in haar empirische kracht [→ 4.4.2.A]. **4**. Psychologisch: geestelijke activiteiten als denken en bewustzijn staan niet op zich, maar zij zijn een handig instrument voor het handelen (Dewey). Bijvoeglijk naamwoord: pragmatistisch.
Pragmatistisch zijn niet alleen een Peirce, Schiller, James en Dewey, maar ook een Comte, Marx, Nietzsche, Bergson en Skinner.
Predestinatie. God heeft persoonlijk van te voren bepaald wat er -tot in alle details- met zijn schepping zal gebeuren. Staat tegenover fatalisme: hier heerst het noodlot als een onpersoonlijke macht.
Predikaat. **1**. Het gezegde. In de bewering 'Zijn ouders zijn slaperig' is 'zijn slaperig' het gezegde. **2**. Dat wat in een oordeel over het subject (S) als eigenschap wordt medegedeeld. In het oordeel 'Zijn ouders zijn slaperig' is 'slaperig' het predikaat (P) [→ 3.4.1]. Een bijvoeglijk naamwoord staat in deze voorbeelden in de predicatieve positie. Attributief heet de positie 'slaperige ouders'. **3**. In de logica: uitdrukkingen waarin begrippen uit de objecttaal zijn vervangen door variabelen uit een formele taal.
Pre-existentie. Het vroegere bestaan (m.n. van de ziel vóór haar incarnatie). Zo bv Plato, die stelt dat mensen een vage herinnering ('anamnèsis') van dit bestaan in zich dragen [→ Exc.XI.2.2.3].
Prelogisch. Zou een kenmerk zijn van primitieve volken. Uit zich vooral in het ontbreken van het PnC.
Premisse. De twee oordelen (major en minor) waaruit binnen een syllogisme een conclusie wordt getrokken. Dikwijls wordt een van beide verzwegen. Bij de bewering 'Ook een koek is sterfelijk' wordt verondersteld dat we het over een mens hebben: 'Omdat Koek een mens is, is hij sterfelijk'.

Prescriptief. Voorschrijvend, bevelend. Staat tegenover descriptief/beschrijvend.
Primaat. Voorrang. Binnen filosofie vooral de vragen naar het primaat van de rede boven de wil of van het praktisch handelen boven beschouwing en theorie.
Primitieve cultuur. Een cultuur gefundeerd in het mythische denken. Vaak, maar ten onrechte, omschreven als prelogisch en irrationeel [→ 3.2.0, → 5.2.2(n), → Exc.XVI.0]. Ook wel: schriftloze cultuur.
Principe van complexiteit. **1**. Staat tegenover het principe van eenvoud. Wordt soms beschouwd als hét uitgangspunt voor (quasi-) wetenschappelijk onderzoek. **2**. Binnen de informatica staat complexiteit gelijk aan de informatiemaat (I) [→ Exc.IV.1.2].
Principe van de causale analogie. Bij overeenkomende uitkomsten neemt men aan dat ook de oorzaken of mechanismen gelijk zijn [→ 6.6.2.3.].
Principe van de functionele analogie. Bij overeenkomende uitkomsten neemt men aan dat ook de programma's, die de verschillende mechanismen sturen, gelijk zijn [→ Exc.IV.3.1.5].
Principe van de pragmatische analogie . De uitkomst van een probleem, opgelost door verschillende soorten mechanismen (brein, computer), is dezelfde. Een nuchtere constatering die niet wordt gevolgd door suggesties over de structuur van de mechanismen en over de programma's die deze zouden sturen [→ Exc.IV.3.1.5].
Principe van de voldoende rede. Principium rationis efficientis. Logisch en fysisch-causaal beginsel. Niets is er zonder grond ('nihil esse sine ratione'). Puur toeval bestaat niet. Leibniz: 'Niets gebeurt er zonder dat er een oorzaak of tenminste een beslissende reden is.' Er is een verband tussen het 'alles heeft een grond' en het 'ex nihilo nihil': 'Ratio est in natura cui aliquid potius existet quam nihil.'
Principe van eenvoud. Grondregel van de natuurwetenschap. Wordt aanvaard op grond van theoretische, pragmatische en esthetische redenen [→ 7.2].
Principe van enkelvoud. Grondregel van de natuurwetenschap. Heeft men eenmaal een geldige en getoetste beschrijving van een verschijnsel gegeven, dan mag men daar zonder doorslaggevende redenen geen andere oorzaken aan toevoegen [→ 7.2]. Ook: economisch beginsel.
Principe van spaarzaamheid. Beginsel dat geldt voor drama (en film): houdt de vormgeving en stijl eenvoudig en ongekunsteld. Complexiteit is voor deze kunstvorm eerder een handicap dan een (kunstzinnig) voordeel [→ 10.46]. Ook term gebruikt voor het principe van enkelvoud.
Principium coïncidentiae oppositorum (PCO). Het samenvallen van tegenstrijdigheden en tegenstellingen in een omvattende samenhang. Kernbegrip van het dialectische denken. Oorspronkelijk een term van Nikolas van Kues die haar interpreteerde als de negatie van de menselijke pool die volkomen oplost in het aangezicht van de goddelijk transcendentie.
Principium contradictionis (PC). Beginsel van conflict en tegenstrijdigheid: 'Maria is moeder en maagd.' Kern van het dialectische denken. Term staat soms voor het principium non contradictionis (PnC).
Principium non contradictionis (PnC). Beginsel van de niet-tegenspraak: -(p ∧ -p). Kern van het logische denken [→ 3.5.6.B]. Soms, verwarrend genoeg, omschreven als principium contradictionis.
Principium similia similibus (PSS). Religieus-magisch beginsel dat stelt dat het gelijke door het gelijke wordt opgeroepen [→ 5.2.2.3n)]. Ook wel: wet van sympathetische magie (Mauss).
Staat binnen de primitieve cultuur naast *het principe van de contiguïteit:* verschijnselen die ook maar al is het heel heel even met elkaar in contact zijn geweest, houden een causale band met elkaar.
Probabilisme. < Probabilis (Lat.): deugdelijk, aannemelijk, waarschijnlijk. Leer waarbinnen wordt aangenomen dat men nooit tot zekere, maar alleen maar tot waarschijnlijke kennis kan komen.
Proces. Samenhangend verloop van gebeurtenissen. Is binnen de wetenschap vaak stochastisch van aard.
Projectie. Psychologisch begrip. Betekent onder meer dat mensen belevingen en bewustzijnsinhouden ervaren alsof ze werkelijk bestaan. God als projectie van het beeld van de vader, een landschap als vrolijk betitelen.
Propositie. Bewering, oordeel. In de propositielogica geschreven als p, q, r etc, in de klassieke logica als 'S is P'.
Pseudo-wetenschap. Religieus-magische en speculatieve pogingen tot kennisverwerving, die buiten hun specifieke gebied treden en pretenderen (natuur-) wetenschappelijke resultaten te boeken, zonder dit experimenteel waar te maken. In deze trant: psycho-analyse, sociobiologie,

psycholinguïstiek, naast de vele vormen van parapsychologie (met in haar kielzog de kwakzalverij, ufologie en astrologie).
Psyche. Het innerlijke leven van de mens met zijn denken ('geest'), voelen en willen. Oorspronkelijk Grieks voor ziel, zielenleven. In dit boek wordt onderscheid gemaakt tussen psyche als innerlijk gevoelsleven en geest ('mind') als denken.
Psycho-analyse. De leer van Freud met haar kernbegrippen Es, Ich en Über-ich [→ KCF.3.4.2]. Kan in het licht van de nieuwste onderzoekingen eerder worden beschouwd als een systematisering van reeds eerder geopperde denkbeelden, m.n. die van Nietzsche, dan als een originele ingeving.
Psycholinguïstiek. Taal-filosofische school (Chomsky), waarbinnen een theoretisch onderzoek wordt gedaan naar de taal als aangeboren, geestelijke eigenschap [→ 4.1.3].
Psychologie. Wetenschap die een onderzoek doet naar de mens als instinctief, zintuigelijk en geestelijk wezen, dit laatste met zijn psychische en mentale toestanden en processen. Vanuit de huidige wetenschappelijke stand van zaken kan zij worden gereduceerd tot neurofysiologie en gedragswetenschap zonder dat zij daarbij haar eigen onderzoeksmethoden en begrippenapparaat behoeft op te geven. Dit laatste wel met het gevaar dat zij moeite zal hebben zich los te maken van de volkspsychologie ('folk psychology') met haar diepgewortelde neiging tot animisme en dynamisme. Schoenfeld: 'Psychologische vragen zijn vaak zo breed dat zij een bruikbaar antwoord binnen de ruimte van de huidige kennis verhinderen; of, zij bevatten verborgen denkbeelden en impliciete definities van begrippen die de vragensteller zelf niet begrijpt of waarmee hij zelfs niet kan instemmen.'
Psychologisme. Opvatting dat de psychologie in feite de grondslag vormt voor de filosofie, zonder dit duidelijk te beargumenteren.
Psychonomie. Onderzoekt de vraag welke wetmatigheden ten grondslag liggen aan het menselijke, redelijke gedrag. Omvat de cognitieve psychologie, de speltheorie en de beslissingstheorie [→ 9.8.1].
Psychose. Krankzinnigheid. Binnen de psychoanalyse: strijd tussen Ich en Es, waarbij de werkelijkheid geheel uit oog wordt verloren (bij een neurose blijft die gehandhaafd). Ook: een lichtere afwijking die tot krankzinnigheid kan leiden: bv manisch-depressief gedrag als psychose.
Punt Omega. Eindpunt van de geschiedenis. Wordt in christelijke (Teilhard) en niet-christelijke betekenis (Tipler) gebruikt [→ 7.8.5.].

Qualia-probleem. Zijn zintuiglijke gewaarwordingen ('qualia') zoals kleuren een zuivere privé-aangelegenheid? Bestaat er een innerlijke wereld waar alleen ik toegang tot heb en waar een privé-taal bestaat? Wat betekent het dat ik zeg dat die bloem rood is? [→ Exc.XV.2.0.2, → Exc. XV. 5.3.1.].
Quantumfysica. Natuurkundige theorie met de volgende vijf fundamentele stellingen (Marshall Spector): 1. Golven hebben deeltjesachtige, deeltjes golfachtige kenmerken. 2. De toestand van de wereld is zuiver statistisch van aard. Nergens is vastheid, niets is bepaald, er is alleen maar sprake van waarschijnlijkheid. 3. Deze waarschijnlijkheid kan niet worden opgeheven in een meer omvattende theorie, zoals Einstein hoopte. 4. De wereld bestaat niet uit losse deeltjes, zij is 'niet-scheidbaar'. Gevolg: als er een interactie plaatsvindt tussen een paar deeltjes dan zullen deze altijd in interactie blijven staan, hoe groot de afstand ook is. 5. Quanta als fotonen en hun posities of bewegingen vormen een eenheid met de meetapparatuur waarmee ze worden waargenomen, ontdekt en gemeten. Observatie en meting 'bepalen' de eigenschappen die worden waargenomen en gemeten. Dit zonder dat dit tot mythische, mystieke of metafysische conclusies leidt. [→ 7.5.3.kader, 7.5.5.4].
Quintessense. De vijfde stof, naast aarde, lucht, vuur en water. Overdrachtelijk: de kern van de zaak ('kwintessens').

Ratio. Rede. Kan op speculatieve manier worden gebruikt als middel kennis te verkrijgen die boven de verschijnselen uitstijgt ('transcendeert'). Krijgt bij Kant een heuristische en regulatieve functie. Staat meestal tegenover verstand, maar wordt er ook wel gelijk mee gesteld in de betekenis van iets op redelijke manier oplossen. In dit verband wordt het onderscheid gemaakt tussen instrumentele rede, de rede die alleen maar als middel wordt gebruikt om praktische doelen na te streven en de rede als beschouwing [→ Exc.IV.4.2.4, → Exc.XXXIX.4.2].

Rationalisering. Binnen de argumentatieleer: je eigenlijke motieven verbergen door ze met een redelijk sausje te overgieten. Staat tegenover motivering: je maakt duidelijk wat je wensen en beweegredenen zijn [→ 9.7.2].
Een afgeleide vorm van rationalisering is de justificatie: je probeert je te rechtvaardigen door iets waarvan je weet dat het verkeerd is, goed te praten. [→ 9.7.2.2n].
Rationalisme. Kenleer, die stelt dat de rede ('ratio'), met zijn aangeboren ideeën, het fundament is van menselijke kennis. Staat tegenover het empirisme [→ 6.6].
Rationaliteit. Redelijkheid. In de *praktijk* van alledag is iemand rationeel als zijn verstand gebruikt en hij bereid is te argumenteren, binnen een *theoretische* context als hij in staat is de zaken in een logische samenhang te beoordelen.
Realisme. **1**. Naam voor de voornaamste filosofische stroming in de ME. Kerngedachte: hoe abstracter (algemener) iets is, hoe meer werkelijkheid het bezit. Met God als 'ens realissimum', als de hoogste vorm van het Zijn [→ Bijlage: De middeleeuwse filosofie en theologie]. **2**. Taalfilosofisch leert het realisme dat algemene begrippen ('universalia') als geslacht, soort en wezenlijk kenmerk transcendent zijn: zij overstijgen de zintuiglijk waarneembare wereld en bestaan echt ('universalia ante res'). Een puur Platonische gedachte, die later in Aristotelische richting wordt omgebogen: de universalia zijn immanent, zij liggen in de concrete dingen opgesloten ('universalia in rebus'). **3**. Binnen de kunst een richting waarbinnen de weergave van de werkelijkheid voorop staat. Dit met als kanttekening de opmerking van Denis Huisman: *'Het is geen zuivere werkelijkheid, maar een werkelijkheid gezien en gecorrigeerd door de mens, die in de kunst aan het licht treedt.'* [→ Exc.VI.1]. Soms gezet tegenover expressionistische of formalistische stromingen [→ 10.10.5].
Receptietheorie. Term uit de filosofie van de kunst waarin kunst wordt benaderd vanuit de communicatieve aspecten met het publiek als belangrijkste aanknopingspunt [→ 10.9.3.3].
Rechtvaardigheid. Sociaal-ethisch principe, dat in vele gevallen als norm de moraal draagt en stuurt. Twee codes beheersen de filosofische discussie: de ethisch-rationele code en het Jungle-principe ('het recht van de sterkste') [→ AD.VI.7, → 8.0.4, → 8.7.1, → 8.9.3, → Exc.XX.1.1].
Redeneringsvorm. Redenering teruggebracht tot haar logische vorm van bv syllogisme of modus ponens. Dit los van de inhoud [→ 3.5.7].
Reductie. **1**. Binnen de wetenschap de methode om alle verschijnselen, ook biologische, psychische en mentale, uiteindelijk te herleiden tot en te beschrijven in natuurkundige termen. Het reductionisme is een basisstelling van het positivisme [→ 7.6.3, → 8.1.5]. **2**. Binnen de fenomenologie gaat men uit van een tweevoudige reductie ('epochè'): de eis bij het onderzoek alle kennis en alle feitelijkheden voorlopig tussen haakjes te zetten [→ KCF.1.2].
Redundantie. Term uit de informatietheorie. Letterlijk: overbodigheid. Slaat op de vaste patronen, de clichés die de basis zijn van menselijke communicatie. Staat tegenover het begrip informatie (I), dat het verrassende, onzekere en onverwachte aangeeft [→ Exc.V.2.7].
Reëel getal. Onafgebroken, aperiodieke decimale breuk zoals √ en π. Het stuit op heilig ontzag bij de Grieken en speelt later een rol in de discussies over de oneindigheid ('continuüm') [→ Exc. XIII. 1.1.2.4].
Referent. Dat waarnaar wordt verwezen.
Referentieel teken. Tekens -woorden, beelden- die verwijzen naar zintuiglijke verschijnselen [→ 4.1.2].
Reflectie. Overdenking, bespiegeling. In het bijzonder: nadenken over het denken zelf. Een film is reflectief als zij het filmen zelf tot onderwerp maakt.
Reflex. **1**. Onvoorwaardelijke reflex. Automatische reactie (R) op bepaalde stimulus (S). Technisch: S -> R. **2**. Geconditioneerde en voorwaardelijke reflex. Aangeleerde reflex, die alleen werkt als vervangende stimulus wordt gevolgd door de oorspronkelijke [→ 4.1.0.]. Bijvoegelijk naamwoord: reflexief.
Reflexief. Naar zichzelf verwijzend.
Regel. Regels ontstaan in de praktijk om daarna de praktijk te sturen: de regels in een samenleving, in de fonologie, in de grammatica, in het schaakspel. Hiertegen stelt bv Derrida dat regels pas regels zijn als je ze kunt schenden. En dat is in het schaakspel niet het geval. Door een strikt onderscheid te maken tussen regel en wet los je dit probleem op. Met de vraag of de fonologie door wetten wordt geregeerd of door regels wordt gestuurd.

Regressie. Begrip uit de psycho-analyse. Terugkeer naar een meer primitieve, onvolwassen, kinderlijke wijze van gedrag, met op sexueel terrein bv uitingen van exhibitionisme en homosexualiteit.
Regressus in infinitum. Procedure zonder einde, teruggang tot in het oneindige: de reeks van oorzaken en gevolgen wordt niet afgesloten. Speelt als kritisch begrip een belangrijke rol in de filosofische analyse. Het blijkt dan dat zij neerkomt op een cirkelredenering. Passmore: 'Een filosofische regressus bewijst alleen dat een veronderstelde manier van verklaren ./. in de kern van de zaak van dezelfde vorm is als dat wat zij verklaart.'
Voorbeeld: het inductie-principe [→ Hume, 3.3.1C]. In een meer onschuldige vorm vind je haar terug in het Droste-effect.
Regulatief. Ideeën, zoals de menselijke vrijheid, zijn bij Kant regulatief: zij zijn een subjectief noodzakelijke vorm waarmee ervaringskennis wordt afgesloten ('synthese'). Zij zijn niet constitutief, zij beantwoorden niet zoals ruimte en tijd aan de werkelijkheid [→ 6.7.13..
Reïficatie. **1**. Hypostasering. **2**. Bij Marx: de dingen niet naar hun gebruikswaarde, maar naar hun ruilwaarde beoordelen ('Verdinglichung') [→ Exc.XXIII.D.2.1.1].
Reïsme. Begrip van Kotarbinsky. Vervangt in dit boek de vage term realisme. Werkelijkheid wordt gedefinieerd in termen van ruimte, tijd en weerstand [→ 7.5.2].
Relativisme. Sceptische houding en visie. Zonder tot nihilisme te vervallen wordt aanvaard dat zekerheid voor mensen niet is weggelegd. Kennis bv kan betrouwbaar zijn, maar nooit absoluut [→ 6.4]. Moreel relativisme stelt dat iedere cultuur zijn eigen waarden, normen en overtuigingen kent. Het is daarom onjuist vanuit een absoluut ('universalistisch'), bv westers inzicht te bepalen dat bv kinderoffers, slavernij en besnijdenis van jonge meisjes ethisch ontoelaatbaar zouden zijn.
Religie. Diep emotionele reactie op de verschijnselen. Aanvaarding van samenhang en harmonie tussen mens en kosmos [→ 5.3.2].
Renaissance. Reactie op de ME. Ontstaan van autonoom mensbeeld met nieuwe opvoedkundige en ethische idealen. Nadruk op pluriformiteit en tolerantie [→ Exc.XXXIX.1].
Representatie. Ned., Du.: vertegenwoordiging, maar in Latijns en Engels ook: voorstelling, afbeelding, weergave. Als term geliefd bij cognitieve psychologen, maar daarom niet minder vaag [→ Exc. II.1.3.4].
Repressieve tolerantie. Onderdrukkende verdraagzaamheid. Ogenschijnlijk geeft een bewind zijn onderdanen veel vrijheid, maar in de kern blijven de oude aristocratische structuren overeind staan (Marcuse) [→ KCF.5.2.3].
Respect. Begrip uit de aristocratische moraal; je moet respect tonen voor wie boven je staan. Wordt bij Kant een doordachte houding, die bij hem aan de ene kant blijft steken in een respectvolle houding voor de wet (nooit voor personen!), maar aan de andere kant niet uitmondt in de eis tot gehoorzaamheid: er wordt van je verwacht dat je je persoonlijk op redelijke gronden bindt. Voor de laat-moderne tijd geldt dat je alleen respect voor iemand behoeft te hebben als hij dat afdwingt door zijn gedrag, inzet en/of houding. Respect moet je verdienen, het is gebonden aan prestaties die in bepaalde omstandigheden worden verricht. Dat geldt ook voor culturen.
Ressentiment. **1**. Pijnlijke herinnering met blijvende werking. **2**. Rancune, wrok. Ressentiment van de slaven is volgens Nietzsche oorzaak van hun onderdrukking van de 'Herren'.
Retorica. Onderzoek naar retorisch gedrag ('retoriek').
Retoriek. Retorisch gedrag. Je werkt, vooral via het houden van redevoeringen, op gevoelsmatige en emotionele wijze in op het publiek [→ 9.12.3-4]. Heeft bij Aristoteles een normatief karakter met zijn nadruk op het argumentatieve aspect [→ 9.12.1]. Voor Perelman en Olbrechts-Tyteca is zij louter pragmatisch van aard: het draait om het succes bij het publiek [→ 9.12.3].
Rite. Religieuze handeling met het doel de eenheid met de kosmos of met het Heilige te bewerkstelligen en/of magische krachten op te roepen.
Roltheorie. Mensen leren binnen de groep hun rollen te spelen en hun positie in te nemen. In dit opzicht is hun gedrag geheel sociaal bepaald [→ 8.4.1.2.].
Romantiek. Reactie op de Verlichting [→ Exc.XXXIX.3.2.]. Sterk gevoelsmatige stroming met melancholie en 'Sehnsucht' als de emotionele kenmerken bij uitstek. Religie, kunst en de Natuur zijn voorname bronnen van intuïtieve, kosmische en symbolische kennis. In de late Romantiek ontstaat een diepe belangstelling voor de negatieve en ziekelijke kanten van het bestaan [→ Exc.-XXIX]. De gevolgen voor de laat-moderne tijd zijn groot: overgevoeligheid, sensatiezucht, esthetiek en melodrama worden los gemaakt uit de romantische code en gaan de basis vormen van veel van wat nu door moderne massamedia wordt geproduceerd [→ Exc.XXXVI.2.6].

Ruis. Natuurlijke storing van het kanaal waarlangs berichten worden verzonden en die berust op de beweging van elektronen ('Gaussische ruis'). Daarnaast ook gebruikt voor de storingen van berichten in het dagelijkse leven. Term uit de informatietheorie [→ Exc.V.2.6].

Samsara. De eeuwige kringloop van dood en geboorte (Ind.).
Sankhya. Dualistische leer, met pessimistische inslag (Ind.). Leven is lijden. Je kunt hieraan alleen ontsnappen door in te zien waar de oorsprong van het lijden ligt: in de materie, in het leven zelf. Inkeer brengt verlossing en de wetenschap van het leven verlost te worden.
Sapere aude. Durf wijs te zijn! (Horatius). Door Kant aan de Verlichting als lijfspreuk meegegeven: Heb de moed je eigen verstand te gebruiken!
Sapir-Whorf-Hypothese. Het denken en waarnemen van mensen wordt bepaald door de (structuur van de) taal die zij spreken.
Savoir pour prévoir. Uitspraak van Comte waarmee hij aangeeft dat de wetenschap zijn rechtvaardiging vindt in het leven van alledag: kennis is nuttig omdat wij in de toekomst het leven beter kunnen inrichten en narigheden kunnen voorkomen.
Scepsis. Twijfel. Als technische term: doordachte twijfel [→ 6.4.1]. Wordt uitgewerkt in het scepticisme. Dit kent een relativistische en een nihilistische richting [→ 6.4.2].
Schepping. 1. Schepping uit het niets (Torah). 2. Schepping als ordening van de chaos (Torah, Griekse traditie).
Schizofrenie. Psychiatrische term, die vaak vaag verwijst naar woorden als het Nederlandse krankzinnigheid en het Griekse mania. Bleuler kende haar vier kenmerken toe: verstoring van de gevoelsmatige wereld, ambivalentie, autisme en vrije associatie zonder logische onderscheidingskracht. Kan beter worden vervangen door het begrip *schizo-affectieve wanorde* , dat de gebieden van schizofrenie en manische depressiviteit in één samenhang brengt [→ 8.5.2.2n].
Voor Foucault is krankzinnigheid het gebied van de Ander, de verdrongen wereld van Het Oosten [→ KCF.3.4.1.2]. Dit tegenover Karl Jaspers, die stelt dat psychotische uitingen juist nergens over gaan. Zij bezitten geen intentionaliteit, geen gerichte betekenis.
Scholastiek. Het geheel van wetenschappelijk, filosofisch en theologisch onderzoek gedurende de ME [→ Bijlage aan het einde van deze lijst].
Schoonheid. Esthetisch en kunstzinnig begrip. Ook op een speculatieve manier gebruikt als Idee. Wordt reeds in de Griekse filosofie gedefinieerd in termen van vorm, proportie, symmetrie, perfectie en harmonie [→ 10.2.3, → 10.9.7]. In het Nederlands kan door het gebruik van de woorden *mooi* en *schoon* het onderscheid tussen esthetisch en kunstzinnig beter worden aangegeven dan bv in het Engels.
Sciëntisme. Afkeurende term waarmee men aangeeft dat de natuurwetenschap wordt overschat en zichzelf overschat.
Secularisatie. Verwereldlijking. Het wetenschappelijke wereldbeeld (Galileï, Darwin, Freud) ondermijnt mythe en theologie. God is dood (Nietzsche), de wereld is onttoverd (Weber) [→ KCF.2.4].
Semantiek. Betekenisleer. Onderzoek naar de betekenis binnen talen [→ 4.4].
Semiotiek. Tekenleer.
Sense data. Direct zintuiglijk waargenomen gegevens, zoals geluiden, kleuren, hartkloppingen, vormen.
Sensibel. **1**. Waarneembaar (Du.: 'empfindbar'). Mundus sensibilis: waarneembare wereld. **2**. Gevoelig (Du.: 'empfindlich'). Sensibiliteit: gevoeligheid (= sensitiviteit). Maar vergelijk het Engelse 'sensible' dat naast voelbaar ook verstandig en bewust betekent.
Sensualisme. Empiristische leer die kennis afleidt uit zintuiglijke waarneming en gevoel. Sensueel: zinnelijk.
Sensus communis. Het algemeen menselijke verstand ('common sense') dat ten grondslag ligt aan alle menselijk kennen en handelen. Kant maakt een onderscheid tussen smaak ('sensus communis aestheticus') en algemeen menselijk verstand (' sensus communis logicus'). Voor hem ligt de kracht van de sensus communis in het beschouwend beoordelingsvermogen apriori. Daarmee maakt hij een sprong van verstand naar rede.
Door anderen wordt de term ingebed binnen de praktische filosofie in de termen van Arostoteles' *fronesis*. Zo schrijft Gadamer bv: 'De *sensus communis* is een besef van het juiste en algemeen goede dat wordt aangetroffen in alle mensen, inderdaad, zelfs meer een besef dat wordt verkregen

door het leven in de gemeenschap en dat wordt bepaald door haar structuur en doeleinden.' Common sense als VGO.
Sentiment. Gevoel. Sentimenteel: overdreven gevoelig.
Signatuur. Uiterlijke vorm en kwaliteiten openbaren de innerlijke geheime eigenschappen en krachten van een wezen. Oeroud denkbeeld dat gedurende Renaissance wordt uitgewerkt door Paracelsus en Böhme. Basisredenering: PSS.
Signe linguistique. Taalteken. Begrip uit de taalfilosofie van De Saussure. Deze onderscheidt: 1. de signifiant, de innerlijke psychische voorstelling van het taalteken als vorm. 2. de signifié, de inhoud van het taalteken als innerlijke voorstelling. Zij verwijst niet naar de werkelijkheid. Signifié en signifiant zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Hun relatie tot de buitenwereld is en blijft vaag.
Signum. Geeft binnen het S->R-schema van de gedragswetenschap de vervangende prikkel aan: de bel vervangt het eten [→ 4.1.0].
Simulacrum. Kopie zonder origineel. Zuivere simulatie: iets als waar laten schijnen, iets als echt laten beleven (illusie). Baudrillard: het simulacrum als verdwijningsvorm. [→ Exc.XXXIX.7.3.2.2].
Skandalon van de filosofie. Het is een aanstoot voor de filosofie dat zij het nodig acht een bewijs te leveren van het bestaan van de zintuiglijke werkelijkheid (Kant).
Smaak. **1**. Zintuig. **2**. Zintuiglijk kenmerk. **3**. Doordachte voorkeur. In actieve zin: stijl [→ Exc. XXXVI.2.1].
Sociale controle. Behavior control (Bc). Wijze waarop de leden binnen een groep of samenleving worden gedwongen zich aan te passen via beloning, straf, propaganda, voorlichting, opvoeding, scholing, vorming, feesten en plechtigheden [→ KCF.5.2.2, → Foucault, homo docilis, 5.2.0].
Sociale filosofie. Meta-analyse van de begrippen en theorieën uit de sociologie. In dit boek vooral aan de hand van het FT-systeem [→ 8.3]. Staat naast de sociale ethiek [→ 8.D]. Hierbinnen wordt een (normatief) onderzoek gedaan naar de opvattingen over rechtvaardigheid binnen een groep of samenleving [→ AD.VI.7].
Socialisme. Politieke stroming gericht tegen het kapitalisme als ideologie. Stelt met name saamhorigheid centraal en eist daarom invloed van de overheid op de economische gang van zaken. [→ Exc.XXIII.8.1-2, → Het principe van Revel, Exc.XXIII.8.3.2.2].
Sociobiologie. Richting die al het gedrag -ook het menselijke- ziet als uiting van een genetisch programma dat er op is gericht de eigen genen zoveel mogelijk te verbreiden [→ Exc.XXVII.3.4.3.]. Met als belangrijkste vraagstuk dat zij materialisme probeert te verbinden met teleologische strategieën, terwijl deze laatste per definitie juist niet-fysisch van aard zijn. Daarmee plaatst zij zich buiten de wetenschap in strikte zin.
Sociolinguïstiek. Wetenschap waarbinnen een onderzoek wordt gedaan naar taal als een sociaal gebeuren [→ 4.5.3].
Sociologie. Wetenschap, waarin onderzoek wordt gedaan naar groepen als eenheid en structuur. In haar meest systematische vorm beoefend in de VS door geleerden als Lazarsfeld, Parsons en Merton. Wordt door anderen in deze vorm afgedaan als te formalistisch en inhumaan. Zij zien meer in een benadering vanuit het perspectief van de actoren (en hun verhaal).
Sociologie kan alleen tot bloei komen in het (sociologische) betoog. Met Bourdieu als voorbeeld.
Socratische methode. Baseer je op redelijkheid, zoek definities voor de belangrijkste begrippen, lok drogredeneringen uit, ga stap voor stap te werk, vraag door, denk genuanceerd (niet in termen van wit en zwart [→ Exc.XI.2.1.2n]. Socrates zelf gebruikte hiernaast de maieutische methode, een speculatief getinte opvatting over kennis apriori. Negatief werkt ook zijn voorgewende domheid ('ironie'), die zorgt voor een nogal autoritaire sfeer: het eeuwige ja en amen van de omstanders.
Socratisch gesprek. Term gebruikt in neo-kantiaanse kring om een methode aan te geven die aan de hand van een streng genormeerd gesprek de zelfbeleving wil toetsen en het levensinzicht wil vergroten. Vervangt in sommige pedagogische praktijken het rollenspel uit de jaren zestig en zeventig [→ 9.10.0.2].
Sofisme. Schijnbaar juiste redenering, schijnargument. Sofistisch: spitsvondig [→ 3.2.1].
Solipsisme. Het subject met zijn bewustzijn en beleving is de enige norm voor kennis. Kennis is persoonlijk en voor anderen in de kern onbereikbaar. Een opvatting die o.a. door fenomenologen wordt bestreden: het is mogelijk de innerlijke wereld van anderen via 'Einfühlung' te kennen.
Sollen. Du.: verplicht zijn. Mensen weten op grond van gezindheid of geweten wat zij behoren te doen. Basis van de plichtsethiek.

Specificatie. Het toekennen van eigenschappen aan de dingen. Deze zijn in te delen in kwaliteit, episodische eigenschap, dispositie, functie, waarde, kwantiteit en relatie [→ 4.3.2].
Speculatie. Zoeken en aanvaarden van een diepere orde en samenhang [→ 6.2]. Deze is niet-fysisch van aard en kan alleen worden beschreven in algemene en abstracte termen. Speculatie heeft een religieuze basis [→ 6.2.1. motto] en past aan de hand van een eigen begrippenapparaat specifieke methoden toe om de werkelijkheid te beschrijven en te verklaren [→ 6.2.2].
Spel. Kan worden onderscheiden in zuiver spelen ('to play'), spel als georganiseerde activiteit ('a play') en het strategische spel ('a game') [→ Exc.XXVII.1]. Wordt vaak gesteld tegenover arbeid en het directe (economische) voordeel/nut dat het dagelijkse werk oplevert.
Speltheorie. Eng.: game theory. Onderzoek naar menselijk strategisch gedrag in die gevallen waarin tegengestelde en tegenstrijdige belangen in botsing komen [→ Exc.XVII.3]. Is iets anders dan de theorie van het spelen ('play theory').
Spiritisme. Het geloof dat de geesten van overledenen onder bepaalde omstandigheden met de achtergeblevenen in contact kunnen komen.
Spiritualisme. Monistische visie op de wereld: alles is geest. India: Atman is Brahman [→ 11.2.3].
Spiritualiteit. Houding gericht op een geestelijk-mystiek leven [→ 5.7n].
Sprong. Lat.: saltus. Gewaagde sprong boven de natuurlijke kennis uit om tot hogere, religieuze of meta-fysische waarheid te komen [→ Kierkegaard, Exc.XII.1.2, → James, KCF.5.4.2.2].
Standaardtheorie. **1**. Ryle: het mensbeeld dat de westerse psychologie en filosofie vanaf de Renaissance overheerst en dat wordt gekenmerkt door de intellectualistische legende van de theoretische mens (Descartes) [→ Exc.XV.0.2.2]. **2**. Binnen de natuurkunde de quantumfysica en de conclusies die daar theoretisch uit worden getrokken.
Stasis. Verstilde aandacht. Aristoteles: een specifieke houding die door het kunstwerk wordt opgeroepen [→ 10.10.1, → Joyce, Exc.XXXV.3].
Stelling van Quine-Duhem. 1. Begrippen zijn context-gebonden. **2.** Binnen een theorie zijn er geen beslissende experimenten die een theorie weerleggen. Andere delen van het systeem kunnen daar ook verantwoordelijk voor zijn ('overdeterminatie'). [→ 4.4.2A, → 7.3.2.5n].
Stelling van Saint Simon-Comte. De ontwikkeling van mythe via speculatieve filosofie naar de natuurwetenschap wordt uitgelegd in termen van vooruitgang [→ 7.0.3].
Structuur. **1**. Staat in zijn meest geformaliseerde vorm gelijk aan het wiskundige begrip groep. Dit wordt gedefinieerd in termen van variabelen en operaties. Kenmerkend ervoor zijn het abstracte, holistische, autonome, logische en gesloten karakter [→ 6.8.1-2]. **2**. Binnen psycholinguïstiek wordt de diepte-structuur van de taal bestudeerd aan de hand van een diepte-grammatica als meta-onderzoek naar de traditionele (oppervlakte-) grammatica [→ Chomsky, universele grammatica, 4.1.3.B].
Structuralisme. Moderne filosofische stroming. Veel vertakkingen. Uitgangspunt ligt in de linguïstiek (De Saussure): de structuur ('langue') stuurt het denken en het taalgebruik ('parole'), zij is onbewust, ligt vóór het spreken. En dat betekent dat de structuur ('synchronie') in eerste instantie van groter belang is dan het verloop in de tijd ('diachronie'): in de mythologie bv moet je de betekenis zoeken in de dieptestructuur, die aan de mythen ten grondslag ligt en niet in de inhoud van de afzonderlijke verhalen [→ Lévi-Strauss, Exc.XVI.5].
Subject. **1**. Taalkundig: onderwerp van de zin. **2**. Psychologisch: het Ik als individu, persoon. Het subject staat tegenover het object als voorwerp/ding, subjectief staat tegenover objectief (= feitelijk, los van persoonlijke belevingen en overwegingen). **3**. Speculatief: subject = substantie. **4**. In de kentheorie wordt een onderzoek gedaan naar de verhouding tussen subject en object, met als uitersten het solipsisme en het naïef realisme.
Subjectivisme. Het zelf of het bewustzijn zien als de drijvende kracht van de mens.
Subliem. Verheven. Naam voor het Ene, het Oneindige. Benadrukt het kleine en nederige van het schepsel tegenover de grootsheid van kosmos en natuur.
Sublimering. Binnen de psycho-analyse: het omzetten van onbewuste, instinctieve krachten zoals agressie en sex in impulsen die leiden tot geestelijke, bv wetenschappelijke en kunstzinnige prestaties [→ Exc.XI.4.2.2]. Term wordt in deze betekenis al gebruikt door Nietzsche.
Substantie. Zuiver denkbaar iets [→ Descartes, 6.3.5]. Oorspr: dat wat in en door zichzelf bestaat, wat aan alles ten grondslag ligt en dat blijft ondanks alle verandering. Staat tegenover accidentia: iets dat niet in zichzelf bestaat.
Substraat. Drager, substantie.

Summum Bonum. (God als) het hoogste goed.
Syllogisme. Logische afleiding die bestaat uit twee oordelen, twee premissen (de major en de minor) gevolgd door een conclusie/gevolgtrekking [→ 3.4.3]. Het syllogisme vormt de kern van de klassieke logica (Aristoteles). Nederlandse term: sluitreden.
Symbiose. Samenleven binnen geheel van ongelijksoortige organismen tot elkaars voordeel.
Symbool. Term heeft veel betekenissen. In dit boek wordt de betekenis beperkt: het symbool geeft zicht op andere werkelijkheid, in het symbool ligt de mogelijkheid opgesloten de wereld te transcenderen en haar op eigen wijze te begrijpen [→ Exc.VII].
Symptoom. Karakteristiek verschijnsel dat verwijst naar een bepaalde situatie of dat er een aanwijzing van is. Heeft oorspronkelijk een negatieve connotatie: het verwijst naar ziekten, naar komend onheil of ongeluk.
Syncretisme. Samensmelten van denkbeelden, gewoonten en gebruiken tot een nieuwe (culturele) eenheid, zonder dat dit tot enige vernieuwing leidt.
Synesthesie. De ervaring dat zintuiglijke gewaarwordingen van verschillende aard (zoals kleuren en reuk) onbewust met elkaar worden geassocieerd.
Syntagma. Binnen het structuralisme: samenhang van elementen binnen een geheel als structuur. Voorbeeld: een menu met zijn verschillende gangen. Staat naast het paradigma als systeem van klassen of soorten, waarin de elementen kunnen worden ingedeeld: pudding, fruit, ijs, kaas (als keuzemogelijkheden voor het toetje) [→ Exc.XVI.4].
Syntaxis. Onderzoek op meta-niveau naar de structuur van de taal met afzien van iedere verwijzing naar de inhoud ('intensie') en de betekenis ('extensie'). Is met de morfologie onderdeel van de grammatica.
Synthese. **1**. In de dialectiek de samenhang die these en antithese omvat of opheft. Volgens Kant een onmogelijkheid. **2**. In de filosofie van de kunst een benaderingswijze die -tegenover de abstractie en afstandelijkheid van de analyse- de expressieve en gevoelsmatige kanten van de kunst benadrukt [→ 10.2.3].
Systeem. Stelsel, geordend geheel. Grof gesproken kan men binnen de filosofie een onderscheid maken tussen systemen als geformaliseerde structuren én FT-systemen [→ 6.8.3, → 8.3]. Binnen de sociale filosofie wordt de maatschappij vaak opgevat als een FT-systeem [→ Exc.XXX.3.4].
Systolè. Gr.: verdichting. Staat tegenover diastolè, dat scheiding betekent. Beide begrippen liggen ten grondslag aan een (dialectische) visie, die teruggaat tot de vroege Helleense filosofie.

Taal. In beperkte betekenis: menselijk verbaal gedrag dat wordt gekenmerkt door semantische intentionaliteit en syntactisch opbouw [→ 4.1.3.A]. In ruimere betekenis: een vorm van dierlijke communicatie via een specifiek tekensysteem, zoals je dat bv bij bijen en apen aantreft.
Taal vervult binnen de menselijke communicatie verschillende functies: informatief, expressief, directief, esthetisch en fatisch (Jacobson) [→ 4.5.1].
Taaldaad. Eng.: speech act. Een uitspraak ('locution') wordt gezien als een taalhandeling. Zij dient als middel ('illocution', 'performative') om bepaalde doeleinden ('perlocution') te bereiken [→ Austin, speech acts, 4.6.4].
Taalspel. Taalgebruik, bv in de kerk, thuis of in het café, wordt door Wittgenstein vergeleken met kinderspellen. Zij hebben ieder een eigen structuur en woordgebruik [→ 4.6.2].
Tabula rasa. Gr. pinax agraphos. De mens is bij zijn geboorte een onbeschreven blad. Kennis komt alleen tot stand door ervaringen tijdens zijn leven. Het uitgangspunt van empirisme en sensualisme. 'Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu' ('Niets is in het verstand dat niet eerst in de zintuigen was').
Tao. De Weg (Chin.). De kosmische orde die zich ontvouwt in de elementen Yin en Yang [→ 11. 0.4.1.].
Tautologie. **1**. Logische operator (1111). Geeft logische waarheid aan [→ 3.5.2]. **2**.In taalkunde bekende wendingen als 'witte schimmel', 'enkel en alleen', 'voor eeuwig en altijd'. Tautologisch zijn ook analytische beweringen als 'Alle vrijgezellen zijn ongetrouwd', 'Alle cirkels zijn rond'.
Te. Levenskracht, deugd (Chin.). Vergelijk: virtus, mana.
Techniek. Vaardigheid door middel waarvan doelen gemakkelijker worden bereikt. Men onderscheidt materiële techniek, gedragstechniek en magie [→ Exc.XVIII.1.1].

Technocratie. Maatschappelijke sturing door middel van technologie met het doel materiële en geestelijke welvaart te vergroten. Kan ook negatief worden omschreven als machtsuitoefening via de technologie [→ Exc.XVIII.4.3].
Technologie. Techniek verbonden met wetenschappelijke research en ingebed in het moderne economische systeem (WTE) [→ Exc.XVIII.2.1.2].
Teken. **1**. Verwijzing/referentieel teken [→ 4.1.2]. **2**. Aanwijzing/index [→ 3.3.3]. **3**. Symbool [→ Exc. VIII]. **4**. Dispositioneel teken binnen formele wetenschappen.
Tekst. Elke taaluiting vastgelegd in schrift (Ricoeur). Wordt in anti-moderne kringen ook, maar ten onrechte, toegepast op bv beeld en muziek
Teleologie. Aannemen dat er binnen kosmos en natuur een innerlijke doelmatigheid bestaat, dat er een strategie werkzaam is.
Teleologische ethiek. Of een handeling als goed kan worden beschouwd hangt af van de doelstellingen die worden nagestreefd, en niet van gebod, plicht of wil, zoals de deontologische ethiek dat eist.
Teleologisch godsbewijs. Vanuit de ordening en de innerlijke doelmatigheid van de natuur moet men wel tot de conclusie komen dat er een ontwerp aan ten grondslag ligt. Dit ontwerp komt van God [→ 6.5.5].
Temperament. Gemoedsstemming. Men onderscheidt in de klassieke periode vier temperamenten: cholerisch/opvliegend, melancholisch/zwaarmoedig, flegmatisch/nuchter en sanguinisch/koelbloedig (Hippocrates, Galenus). Temperament (Lat.): natuurlijke gesteldheid in de juiste maat.
Tertium non datur. Principium van het uitgesloten midden/principium exclusi tertii: p V -p ('God bestaat of Hij bestaat niet) [→ 3.5.6.B.2].
The medium is the message. McLuhans stelling dat een cultuur wordt bepaald door de media die je er aantreft, zoals het schrift of de tamtam. Niet de inhoud maar de vorm waarin de inhoud wordt gegoten, is doorslaggevend [→ Exc.XXXIX.7.1]. Volgens Baudrillard komt in de postmoderne tijd ook het centrale medium (het beeld) onder druk te staan ('implosion') [→ Exc.XXXIX.7.3.1].
Theodicee. Poging de godheid te rechtvaardigen. Zoeken naar het antwoord op de vraag hoe het mogelijk is dat God in al zijn almacht en voorzienigheid toch het kwaad in de kosmos heeft toegelaten [→ Leibniz, KCF.2.2].
Theocratie. Heerschappij van God. Met de eis zich ook in politiek-maatschappelijke opzicht onder de heerschappij van God te stellen (Hebreeën, RK, Islam, orthodox-protestanten).
Theogonie. Mythe over het ontstaan van de goden.
Theologie. Doordachte aanpassing en bewerking van de mythe (en andere overleveringen) in overeenstemming met de kennis en behoeften van de eigen tijd [→ 6.2.3].
Theorema. Leerstelling.
Theorie. Beschouwing. Binnen de filosofie: stelsel van vooronderstellingen, stellingen en denkbeelden, dat een samenhangende uitleg en verklaring wil geven van de verschijnselen. Zo bv gebruikt binnen anti-moderne filosofie van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw ('de Theorie').
In de natuurwetenschap: aantal empirische wetten in een (wiskundig geformuleerde) samenhang gebracht: de theorie van de zwaartekracht, de supersnaartheorie [→ 7.1.2, → 7.5].
Theorie van Alles. Poging om alle krachten binnen de natuur -electromagnetisme, zwaartekracht, de sterke en zwakke atomaire krachten- terug te voeren tot één elementaire kracht. Dit alles in vier stappen: de vereniging van electriciteit en magnetisme, de vereniging van de electromagnetische kracht met de zwakke kernkracht, de vereniging van de electrozwakke kracht met de sterke nucleaire kracht (in de Great Unified Theory/GUT). Tenslotte zal de vereniging van de laatste kracht met de zwaartekracht moeten leiden tot de Theorie van alles.
Theosofie. Gnostisch-mystieke leer.
Thomisme. Leer van Thomas van Aquino [→ bijlage achter deze lijst].
To be/to ought. Dit onderscheid houdt in dat vanuit de feiten ('to be') nooit conclusies op moreel-ethische gebied ('to ought') kunnen worden getrokken [→ Hume, 6.5.6]. Je kunt niet zeggen: als dat het geval is, behoor je zo te handelen. Betekent bv dat de natuurwetenschap waardevrij is (Weber). In het Duits de tegenstelling Sein/Sollen.
Toeval. In subjectieve zin: je zegt gemakshalve dat iets toevallig is omdat voldoende kennis (nog) ontbreekt. Objectief gezien, en dan in termen van het onzekerheidsprincipe van Heissenberg, de aanwezigheid van toeval op quantumniveau.

Totemisme. Voorwerp, dier of plant wordt als totem genomen voor de clan. Het totem is heilig en geeft de samenhang aan met de natuur. Naar dit totem noemt men zich [→ Exc.XVI.3.2].
Tragedie. Een drama dat gaat over een diepgaand conflict. Is iets anders dan een treurspel. Dit behandelt het ondoorgrondelijke en onverbiddelijk noodlot dat het leven beheerst [→ KCF.2.3].
Tragiek. Van oorsprong Helleense benadering van het (halfgoddelijke) bestaan in termen van noodlot, overmoed en verblinding. Loopt uit op zelfkennis, verzoening en zuivering [→ 10.37.5].
Transcenderen. Te boven gaan, 'overstijgen'. Vaak: de stoffelijke wereld overstijgen.
Transcendentaal. Term van Kant om aan te geven dat onze kennis de wereld niet te boven gaat ('transcendeert'), maar beperkt blijft tot de verschijnselen ('fenomena'), hoewel zij daarbinnen wel apriorische kracht heeft [→ 6.7.3].
Transitief. Overgankelijk. De mogelijkheid tot overdracht van bv p via q naar r: {(p → q) → (q → r)} [→ Exc.II.2.2.1].
Trauma. Verwonding. Term uit de psycho-analyse: mensen worden door schokkende ervaringen (vaak uit hun eerste jaren) psychisch gewond. Er ontstaan zware gedragsstoornissen (neurosen, psychosen).
Tuchè. Gr.: (Gelukkig) toeval.
Tu quoque. Venijnige drogredenering in de sfeer van het 'ad hominem'. In plaats van op de zaak zelf in te gaan pareert de opponent het probleem door de tegenaanval te zoeken met het verwijt dat de proponent zelf schuldig is aan de beweerde tekortkoming of zelf ook verdediger is van de genoemde stellingname. Op de bewering dat plichtsbesef een speculatief begrip is, merkt hij fijntjes op dat jij ook wel eens speculatieve begrippen hanteert. En daarmee is de discussie op een handige manier afgeleid van het kernprobleem.
Turing-machine. Machine die algoritmen effectueert [→ Exc.IV.1.1.4].
Turing-test. Kan de output van een computer, bv in de vorm van de bewijsvoering van een wiskundige stelling, niet worden onderscheiden van die van een mens dan moet men aan de computer intelligentie toekennen als men dat in hetzelfde geval ook bij de mens doet. Stelling wordt door Searle bestreden aan de hand van het voorbeeld van 'De Chinese kamer' [→Exc. IV.1.1.5].
Twijfel. Psychische toestand van onzekerheid. In doordachte vorm: scepsis. Moet worden onderscheiden van het existentiële begrip vertwijfeling (= wanhoop) [→ Hume, 6.5.7.]. Bij Descartes is de twijfel ('dubito') het uitgangspunt voor zijn filosofische activiteit: de methodologische twijfel [→ 6.3.1].

Über-Ich. Superego. Bij Freud het geweten als een verinnerlijkte toezichthouder (vaak de vaderlijke autoriteit) [→ KCF.3.4.2.3].
Übermensch. De oppermens, de ideale mens, de mens die boven zichzelf uitstijgt [→ 8.7.2.]. Term bekend geworden door het werk van Nietzsche, maar reeds vóór hem op veel plaatsen te vinden in de antieke en Duitse filosofie.
Uiteenzetting. Onderdeel van het discours. Verschaft doordachte informatie.
Universale. Algemeen begrip. In de filosofie gaat het vooral om geslacht, soort en eigenschap als universele basisbegrippen.
Universalia-strijd. Strijd in de ME tussen realisme en nominalisme. Wordt beslecht in een compromis dat inhoudt dat unversalia een geestelijk product zijn met hun fundament in de werkelijkheid ('universalia in intellectu cum fundamento in re') [→ 4.4.1.1, → bijlage aan het einde van deze lijst].
Universeel oordeel (U). SAP: alle raven zijn zwart. Staat tegenover de generalisering (G) als zwakkere vorm: raven zijn zwart [→ 3.3.1.A].
Univook. Eenduidig, iets heeft één betekenis.
Utilarisme. Ethische theorie, gebaseerd op hedonistische en eudaimonistische motieven, met het maximalisatieprincipe en het principe van het grootste geluk als kernbeginselen. Ook wel: utilisme [→ 8.6].
Utiliteitsprincipe. Nutsprincipe. Mensen maken hun keuzes op grond van de voordelen die zij verwachten. Spelen er bij de keuze ook afwegingen mee die voorbijgaan aan het directe nut van het moment dan is er sprake van belang [→ 9.8.2-3].
Utopie. Ontwerp van een denkbeeldige samenleving met het doel aan te geven aan welke voorwaarden het sociale leven moet voldoen om zich volop te kunnen ontplooien. Voorbeelden: Plato's

Politeia [→ Exc.XX.1] en Skinners Walden Twee [→ Exc.XX.2]. Ook Marx' klasseloze maatschappij [→ 'Het rijk van vrijheid', Exc.XXIII.9.3] behoort tot het utopistische gedachtengoed. De kritiek op dit soort ontwerpen is vaak niets ontziend: utopieën zijn louter hersenspinsels, zij staan buiten de realiteit en oefenen als programma een dwingende invloed uit die neigt naar intolerantie.

Variabele. Veranderlijke grootheid (log.).
Vaste groepsovertuiging (VGO). Omvat overtuigingen op het gebied van religie, moraal, wetenschap en kunst. Vervangt in dit boek de vaak gebruikte term ideologie, die een dubbelzinnige en te beperkte betekenis heeft.
Vedanta. Filosofisch systeem ontwikkeld door de Brahmanen als uitwerking van en commentaar op de Veda's.
Verbeelding. **1**. Omzetten van voorstellingen en ideeën in beeld en woord. **2**. Zich een innerlijke voorstelling maken. **3**. Samenhang aanbrengen in uiteenlopende associaties [→ 10.8.2].
Verdubbeling van de middenterm. Drogredenering gebaseerd op vaagheid van begrippen, bv van slecht in de betekenis van nadelig én boosaardig. Lat.: Quaternio terminorum [→ 3.4.4].
Verhaal. **1**. Het verhaal als constructie, als structuur: narratieve eenheden vervullen als identiteiten (bv Alexander de Grote) een zestal functies (bv als subject) en worden in het spel ingezet [→ 10. 26]. **2**. Verhalen kunnen worden verteld ('telling') en vertoond ('showing') [→ 10.28.1]. **3**. Het verhaal is een mogelijke wereld [→ Exc.XXXIV.3.5-6.], geen fictie [→ 10.27.3]. **4**. Verhalen zijn in hoge mate redundant. Denk aan: verhaalcodes, scenario's en gecondenseerde verhalen [→ 10. 27.2.2, → 10.27.2.5]. **5**. Ieder verhaal is gebaseerd op een gemeenschappelijke code ('de encyclopedie'). **6**. Verhalen hebben een esthetische [→ 10.29], psychologische, informatieve, morele, sociale en/of religieuze functie [→ Exc.XXXIV.2].
Verhandeling. Als onderdeel van het discours omvat zij beschouwing en betoog. Zij heeft de vorm van een essay of een lezing.
Verificatie. Kennis is pas zinvol als zij uiteindelijk berust op zintuiglijke waarneming, als zij is getoetst (en/of een tautologie inhoudt).
Verklaring. Uitleg naar oorzaak en gevolg. Staat binnen de natuurwetenschap tegenover de beschrijving [→ 7.5.5] en binnen de Geisteswissenschaft tegenover het 'Verstehen' [→ KCF.3.2.2].
Verlichting. Kritische stroming, die rede en verstand aanvaardt als menselijke autoriteit op het gebied van wetenschap en filosofie, en die de vooruitgang van de mensheid op maatschappelijk en politiek gebied beschouwt als belangrijkste doelstelling. Zij heeft haar eigen ontwikkelingen en gaat haar eigen weg in Engeland, Frankrijk en Duitsland [→ Exc.XXXIX.2].
Verstehen. Mensen kunnen niet op wetenschappelijke manier worden verklaard, men moet hen leren begrijpen ('Verstehen'). Dit kan alleen maar door zich intuïtief in te leven in de ander [→ KCF.3.2.2.]. Dilthey: 'De natuur verklaren wij, het zielenleven *begrijpen ('verstehen')* wij.'
Versterking. Gedrag wordt grotendeels geleerd op grond van beloning en straf [→ 4.1.0.B]. Eng.: reinforcement. Ook wel vertaald met het begrip bekrachtiging.
Verstrooiing. **1**. Term van Pascal waarmee hij het alledaagse leven -in al zijn drukte, in zijn streven naar vermaak en in zijn zoeken naar afleiding- typeert. Zonder dat dit alles ook maar enig geluk brengt [→ 11.3.I]. Bij Heidegger: 'Besorgen'. **2**. In meer specifieke betekenis: de alledaagse vorm van verstrooide aandacht die kenmerkend is voor de postmoderne levenshouding [→ Exc. XXXIX.6.m/n].
Vervreemding. Oorspronkelijk een term uit het natuurrecht. Filosofisch van belang na Rousseau en Hegel [→ Exc.XXIII.10.0]. Door Marx in economische, sociaal-psychologische en religieuze richting uitgewerkt: de mens vervreemd van zichzelf, van zijn medemens, van de natuur en van de producten die hij maakt [→ Exc.XXIII.10].
Verzwegen premisse. Bewering die onbesproken blijft maar als vooronderstelling discussies, debatten en verhandelingen stuurt. Voorbeelden zijn de ingebouwde hypothesen die verscholen liggen achter veel speculatieve vragen [→ 6.2.2.2] en de hypothesen die verborgen liggen achter het netwerk van wetten en regels dat de praktische argumentatie beheerst. Bovendien wordt dit netwerk zelf in de meeste dicussie en debatten ook verzwegen. [→ 9.2.3-4]. Ook: impliciete premisse.
Virtual reality. Een eens voor iedereen toegankelijke zinsbegoocheling via het computerscherm. Voorloper: internet [→ Exc.XXXIX.7.4.0].

Visie. In de kunstkritiek: de intrinsieke betekenis, de visie van de implied author. Wordt bestudeerd aan de hand van verschillende soorten thema's en categorieën. Zij wordt afgerond met een onderzoek naar de moreel-ethische implicaties [→ 10.38].
Vitalisme. Het leven staat als een zelfstandige factor tegenover de materie en wordt veroorzaakt door een levenskracht, de vis vitalis [→ Bergson, 7.8.4]. Ook: stroming binnen de literatuur die zich beroept op de levensfilosofie.
Voelen. **1**. Aanraken, tasten. **2**. Overdrachtelijk: innerlijk voelen = beleven [→ autistisch denken, Exc.XIV.6].
Volksgeist. Ieder volk, geconcentreerd in de natie, bezit een gemeenschappelijke geesteshouding, waarvan men de uitingen terugvindt in taal, moraal, gebruiken, recht, folklore en die wordt gevoed door dat wat de geschiedenis leert. De Duitse, de Antilliaanse volksgeest.
Volkskunst. **1**. Staat tegenover de officiële stijl. Is ambachtelijk, eclectisch, traditioneel en gericht op het dagelijkse leven [→ 10.3.0.2]. **2**.In de betekenis van popular art: de huidige kunstvormen die uitgaan van de massamedia en die doordrongen zijn van de waarden die leven in subculturen [→ De film als volkskunst, 10.39.7].
Volkspsychologie. Eng.: Folk Psychology. Term wordt door Wundt gebruikt als tegenhanger voor de experimentele psychologie. Hogere geestelijke processen zijn alleen te achterhalen door onderzoek te doen naar de taal, de mythen en de moraal (van een volk of cultuur).
Wordt tot in de huidige tijd gebruikt om een puur wetenschappelijke (biologische en gedragswetenschappelijke) discussie rond de psychologie te ontlopen. Zo stelt Sellars dat zij in de loop van de geschiedenis is uitgegroeid tot een empirische theorie, die het rijke, innerlijke leven van mensen tot uitdrukking brengt en zich kant tegen het koude beeld dat positivisme en behaviorisme oproepen. Toch stelt ook Sellars dat het wetenschappelijke wereldbeeld de voorkeur vedient: het biedt een volledigheid die het dagelijkse wereldbeeld nooit kan geven.
Voluntarisme. Richting die benadrukt dat de wil ('voluntas') de fundamentele functie is van het leven en die haar werking stelt boven die van andere psychische functies zoals het denken [→ De wil als speculatief begrip, 6.2.2, → Schopenhauer, Exc.XI.3.3].
Vooroordeel. Vooronderstelling die ligt verankerd in de vaste groepsovertuiging (VGO) en die in stand wordt gehouden door het gezonde verstand (GV). Wordt soms tegen beter weten in verdedigd omdat het zekerheid biedt en de twijfel buiten boord houdt. Moet worden beschouwd als een hypothese die op een lange, alledaagse ervaring is gebaseerd. [→ 1.3.2, AD.III.1].
Voorstel. Technische term: binnen de praktische argumentatie komt men na inventarisatie van wensen en behoeften via een redelijke afweging van doel en middelen tot een voorstel dat voor iedereen aanvaardbaar is [→ 9.9.]. Met het compromis als kern.
Vooruitgang. Bepaalde ontwikkelingen kunnen een vooruitgang worden genoemd. Om dat te doen heeft men een norm nodig: hij is gezond geworden, de samenleving is toleranter geworden, de wetenschap verschaft meer inzicht dan mythe en filosofie. Vooruitgang kan men ook constateren omdat men meent dat men de innerlijke doelgerichtheid van een systeem kent: de mens als afsluiting van de evolutie.
Vooruitgang is een modern idee dat het denken van de Verlichting [→ XXXIX.2.2] en van de natuurwetenschap beheerst [→ Positivisme, 7.6, → Kuhn, Exc.XVIII.3.5] .
Voorwaarde. **1**. Voldoende voorwaarde: indien het regent, worden de straten nat. Regen *garandeert* natte straten. **2**. Noodzakelijke voorwaarde: indien wolken dan regen, indien wapens dan oorlog. Zonder wolken geen regen, zonder wapens geen oorlog. Wolken zijn nodig om regen te krijgen, wapens om oorlog te voeren. Maar wolken garanderen niet dat de straten nat worden. **3**. Mogelijke voorwaarde: bij het voorlezen van deze verhalen gaan mensen snel lachen [→ inleiding AD.III.1.8.].
Vorm. Kernbegrip uit de filosofie van de kunst. Zij staat (1) voor creatieve ordening en (2) voor de compositie als samenhangend geheel [→ 10.7.3]. Meer in het algemeen: de vorm waarin ruimtelijke verschijnselen of begrippen worden geordend. Formeel: iets alleen naar de vorm en niet naar de inhoud beschrijven.
Vraag. In de filosofie is het belangrijk te weten op welke soort vragen men een antwoord zoekt. Men kan een onderscheid maken tussen bv existentiële, morele, ethische, wetenschappelijke, speculatieve en kunstzinnige vragen [→ 2.1-2]. Eigen aan de filosofie zijn meta-vragen [→ 2.4].
Vrijheid. Vrij ben ik wanneer ik niet gevangen zit en ik mijn mond in het openbaar mag opendoen. Vrij voel ik mij als ik op een terrasje in de zon van een pilsje geniet. Vrij ben ik niet als ik daar het

geld niet voor heb. Vrijheid is in de eerste plaats een sociaal-psychologisch begrip. Een vrije keuze bv is een keuze die mij plezier doet en mij zo een gevoel van vrijheid geeft. De filosofie voegt daar veel (diepzinnigs) aan toe: de mens bezit existentiële, transcendentaal-ethische en cognitieve vormen van vrijheid. Hij is vrij zijn mogelijkheden uit te buiten, zich ethische regels op te leggen en zich boven de verschijnselen te verheffen om zo inzicht te krijgen in zijn positie binnen de wereld van de verschijnselen [→ Exc.XXI.1.0, → AD.V.6].
Vydia. Diepere vorm van weten, wijsheid (ind) [→ 11.2.3].

Waarde. **1**. Waarden kent men toe op veel gebieden: op het alledaagse gebied van wensen en behoeften [→ 8.0.1], op moreel-ethisch terrein [→ 8.0.2], op esthetisch-kunstzinnig gebied en binnen de wetenschap (in de vorm van maten). **2**. Binnen de ethiek wordt nogal eens een speculatieve opvatting verdedigd. Deze kan worden geïllustreerd aan de visie van Hartmann: er bestaat een rijk van waarden dat boven werkelijkheid en bewustzijn uitgaat, en dat ieder mens ten diepste kent [→ 8.8.0]. **3**. Vaak wordt er een onderscheid gemaakt tussen instrumentele en intrinsieke waarde. Instrumenteel is een waarde als hij tot een andere hoger geschatte waarde voert, intrinsiek als hij als doel op zich wordt nagestreefd [→ 8.0.2.3]. **4**. In de propositielogica kent men waarheidswaarden toe aan beweringen [→ 3.5.1].
Waardevrijheid van de wetenschap. Kernachtig: de wetenschap dient de kennis en haar vooruitgang. Wat er met deze kennis gebeurt is niet ter beoordeling van de wetenschapsman, maar is een kwestie van politiek. Denk aan het maken van gifgassen, aan de genetische manipulatie en aan de kloonproblematiek.
Waardigheid. Lat.: dignitas. Eigenschappen, kwaliteiten en omstandigheden, waardoor iemand eerbied verdient of respect afdwingt. In de moderne tijd gekoppeld aan de menselijke autonomie en vastgelegd in de Rechten van de Mens [→ Exc.XXI.3.2].
Waarheid. **1**. Feitelijk waar: beweringen zijn waar of niet. Dit betekent dat de denotatie juist is of niet. Dat kan worden nagegaan [→ 7.3.2.4, → 4.4.3]. **2**. Logisch waar: de tautologie [→ 3.5.6]. **3**. Speculatief waar: de waarheid van het absolute zijn, waaruit alle andere (relatieve) waarheden kunnen worden afgeleid. Deze waarheid is evident. **4**. Pragma(tis)tisch waar: de waarheid ligt in de resultaten [→ 4.4.2.B]. In dit laatste geval is het beter over zekerheid dan over waarheid te spreken. [→ 3.7].
Heideggers opvatting van waarheid als *Unverborgenheit* (de vertaling van Griekse term alètheia) is van een andere orde en past, zoals hij later zelf erkent, niet in dit rijtje thuis.
In het algemeen kan *waarheid* worden gedefinieerd als de verzameling van alle ware beweringen. Met oneindigheid als gevolg. Bovendien kent het ook als meta-begrip een regressus. Iedere metabewering kan op zijn beurt weer op meta-niveau naar zijn waarheid worden onderzocht.
Waarheidswaarde. De waarden waar (1) en onwaar (0) die worden toegekend aan proposities. Zij worden afgeleid uit de waarheidstabellen [→ 3.5.1-2].
Waarneming. Binnen de kentheorie is het een belangrijke vraag hoe waarneming tot stand komt en hoe haar verhouding is met de meer primitieve gewaarwording [→ 10.4.1]. Voor Kant berust zij op de gegeven vormen van ruimte en tijd [→ 6.7.8], volgens Goodman is zij louter interpretatie [→ 10.25.1].
Waarschijnlijkheid. 1. Als inductief begrip. Het zien van nog een zwarte raaf, maakt het waarschijnlijker dat raven altijd zwart zijn. **2.** Als wiskundig begrip. Methode om aan te geven hoe vaak bepaalde gebeurtenissen in bepaalde omstandigheden (zullen) voorkomen.
Weddenschap. Pascals uitdaging: waarom zou je niet op God wedden als je daarmee de eeuwigheid kunt winnen? Tegenover de eeuwigheid staat immers het niets, er valt dan toch niets te verliezen? [→ 11.3.K].
Wei woe wei. Handel door niet te handelen (Tao Te Tsjing)). Forceer je niet, plaats je niet op de voorgrond [→ 11.0.4.1, → 11.1.63].
Weltschmerz. Diepe en alles omvattende beleving van smart over de verdorvenheid en de leegheid van het bestaan.
Welwillendheid. Eng. benevolence. Kernbegrip uit de ethiek, m.n. uit het utilarisme. Dit stelt dat een vriendelijke -en niet een onverschillige of vijandige- bejegening van mensen onderling een primaire instelling is. Voor Kant houdt zij een innerlijke verplichting in.
Wereldbeeld. Visie op natuur en kosmos.

Wereldgeest. Een alles sturende, alles omvattende macht die het fundament vormt van de kosmos. De Griekse noes (Anaxagoras) en de Hegelse Geist.
Wereldziel. Een ziel als een kracht die de gehele, levende kosmos omvat. Gedurende de Helleense periode wordt zij omschreven in termen van beweging (als de organiserende kracht) [Plato, Aristoteles, → AD.V.2.3].
Wetenschap. Term staat in deze tijd meestal voor de natuurwetenschap ('science'), maar zij heeft zoals het Duitse *Wissenschaft* ook een veel breder bereik. Wetenschappelijk in die betekenis zijn bv de hermeneutiek, de geschiedenis en de psychologie [→ 7.0.1].
Wetenschap-Technologie-Economie (WTE). Volgens velen in hun onderlinge samenhang en inwerking het kenmerk van de laat-moderne wereld [→ Fukuyama, Exc.XXXIX.4.2, → Schwartz en Van Leyden, Exc.XVIII.2.4]. WTE staat niet gelijk aan WTK (met de K van kapitalisme): bij WTE is een sociaal-ethisch programma niet buitengesloten.
Wet van de uitgesloten derde. 'Tertium non datur': p V -p. Moeder komt of zij komt niet: er is geen derde mogelijkheid [→ 3.5.6.B]. De wet ligt zwaar onder vuur: je kunt binnen de wiskunde de waarheid van een uitspraak immers alleen maar vaststellen vanuit een omvattend, geconstrueerd (meta-) systeem. En in de werkelijkheid is alleen iets feitelijk waar als het experimenteel kan worden getoetst. Quine stelt dan ook: 'Laten we gewoon erkennen dat deze wet geen ontkoombaar feit is, maar een norm voor efficiënte formulering.' Ook: wet van het uitgesloten midden.
Wijs. Verstandig, met kennis van zaken. De omschrijving van wijsheid hangt daarmee af van wat men onder verstand en kennis verstaat [→ KCF.4.2].
Wijsbegeerte. Filosofie (Gr.). Prachtige Nederlandse vertaling, die jammer genoeg een te speculatieve (en oubollige) bijbetekenis heeft gekregen.
Wijsgerige Antropologie. Anti-moderne stroming. Verzet zich met name tegen de natuurwetenschappelijke benadering van de mens. De mens is uniek en authentiek, zijn bestaan is een mysterie [→ 8.1.5].
Wil. Speculatief begrip uit filosofie en psychologie. Veronderstelt een innerlijke kracht die mensen of zelfs het gehele universum (voort)drijft [→ 6.2.2, → Exc. XI.3.3.1]. 'Willen is oerzijn, en hierop alleen passen de predikaten grondeloosheid, eeuwigheid, onafhankelijkheid van de tijd, zelfbevestiging' (Schelling).
Wordt vaak gezien als blijk van menselijke vrijheid: de vrije wil. Voor het eerst bij Aristoteles, die de vrijwillige keuze ('prohairesis') onderscheidt van het zuivere willen en haar fundeert in overleg en inzicht [→ 8.1.3.3].
Worden. Technische term: de werkelijkheid is een en al beweging en verandering. Wordt vaak uitgelegd in termen van de dialectiek (PC/PCO). Staat tegenover het technische begrip Zijn.

Zede. Gewoonte.
Zedelijkheid. Dat wat voor goed wordt gehouden, moraliteit.
Zekerheid. Doel van het menselijk streven, dat te voorschijn komt in de dagelijkse zorg, maar ook in geestelijke activiteiten als religie, speculatieve filosofie en wetenschap. Vier aspecten: gevoelsmatige zekerheid (als onbezorgdheid) naast verstandelijke zekerheid op grond van de feiten, van afspraken en van evidentie [→ Exc.I.5].
Zelf. Technische term binnen filosofische traditie die aangeeft dat mensen autonome persoonlijkheden zijn. Oorspronkelijk: reflexief voornaamwoord.
Zelfkennis. Ideaal van veel filosofen: ken je eigen (existentiële) mogelijkheden en beperktheden. Bij de vroege Grieken: 'gnoothi sé-auton', 'mèden agan' ('ga niet te ver').
Zen. Boeddhistische meditatie-methode.
Ziel. Levensbeginsel. Soms gelijkgesteld aan psyche en geest [→ AD.V.2].
Zijn. Technische term. Slaat op de omvattende werkelijkheid die door de rede via zuiver denken kan worden gekend ('wezen', 'essentie') [→ Exc.XIII.1.3]. Hiernaast: het zijnde als de feitelijke ervaring om ons heen. Dit zijnde is niet hetzelfde als 'existentie', de term voor het (menselijke) bestaan.
Zin. Het prismawoordenboek geeft: geestelijk vermogen, gedachte, zintuig, verstand, gevoel, trek, verlangen, mening, opzicht, betekenis en volzin. Voor de filosofie zijn vooral twee betekenissen zinrijk: **1**. Zintuig. Zinnelijkheid als ontvankelijkheid voor prikkels uit de buitenwereld. **2**. Diepere betekenis. Vandaar een begrip als zingeving en de vraag naar de zin van het leven. Met als kernwaarheid Van Dantzigs uitspraak dat het leven zin heeft als je er zin in hebt.

Zinnelijk. Uit op lichamelijk-sexueeel genot, wulps.
Zuiver. Puur, onvermengd, onversneden, onvervalst, bv van een ras of van een wijn. **1**. Religieus-ethisch: smetteloos, zonder schuld en zonde, met als uitvloeisel: rein, kuis, maagdelijk, maar ook: rechtzinnig in de leer. **2**. Filosofisch: abstract, los van de inhoud, niet voor praktisch gebruik, maar ook: niet vals, waar. **3.** Binnen de filosofie van de kunst: art pur, l'art pour l'art.

Bijlage. De middeleeuwse filosofie en theologie

A. Tijdsbalk

800	900	1000	1100	1200	1300	1400
	Scotus Eriugena		Anselmus van Canterbury		Thomas van Aquino	
					Duns Scotus	
						Willem van Occam
					Eckhart	

B. Drie kernpunten

B.1. Twee hoofdstromingen: een mystieke tegenover een rationele.

mystieke stroming	**rationele stroming**
Scotus Eriugena Eckhart	Anselmus
Beleving, contemplatie	Intellect: je moet begrijpen waarom je gelooft. ('Cur deus homo?': 'Waarom is God mens geworden?', ontologisch godsbewijs).
'Credo quia absurdum': *'Ik geloof omdat het onzinnig is'*	*'Credo ut intelligam':* *'Ik geloof om te begrijpen'.*

B.2. Universaliastrijd: realisten ('universalia ante res': 'universele begrippen gaan aan de dingen vooraf') contra nominalisten 'universalia post res' ('algemene begrippen komen voort uit de ervaring').
Compromis: 'Universalia in intellectu cum fundamento in re': 'De algemene begrippen liggen in het verstand, maar hebben een fundament in de ervaring.'

B.3. Het hoogtepunt van de Scholastiek ligt bij Thomas. Hij brengt een compromis tot stand tussen openbaring en rede: via de wetenschap is kennis, ook van God mogelijk ('kosmologisch godsbewijs'). Inzicht in de christelijke mysteriën verkrijgt men alleen via de Openbaring van God (via de Bijbel en kerkelijke traditie).
Het verval voltrekt zich vooral via Duns Scotus, die een scheiding tussen geloof en weten voorop stelt, en via Willem van Occam, die de kloof tussen beide definitief maakt: met de rede is kennis van het bovennatuurlijke in het geheel niet mogelijk. Bovendien stelt Scotus het primaat van de wil tegenover Thomas' intellectualisme en plaatst Occam het nominalisme tegenover diens realisme. Toch blijft Thomas in de kerk de favoriet.

LIJST VAN AFKORTINGEN

Afkortingen zijn vaak specifiek voor een bepaald hoofdstuk, maar sommige worden door het gehele boek gebruikt, soms zelfs los van de vraag of zij reeds op die plaats zijn behandeld. Hier volgt de lijst:

A-, R- en H-denken	Autistisch-, Realistisch- en Herinnerings-denken. Je richten op je belevingswereld (A), op de buitenwereld (R) en op het verleden (H).
A, G en U	Algemene uitspraken (A) kunnen worden opgedeeld in generaliseringen (G) en universele uitspraken (U).
AHN	Algemene uitspraken (A) die vallen binnen een netwerk (N) van beweringen, dat is gebaseerd op bepaalde hypothesen (H). Grondslag van de feitelijke argumentatie.
Bc	Behavior control, sociale controle.
D/M:E, nE, R, G.	Kern van de praktische argumentatie: afweging hoe je met bepaalde middelen (M) je doel (D) effectief (E) kunt bereiken. Met inachtneming van de neveneffecten (nE), de risico's (R) en de gevolgen op langere termijn (G).
FT-systeem	Systeem dat gebruik maakt van feedback- (F) en terugkoppelingsmechanismen (T).
GNR	Genetica-nanologie-robotica als samenhangend terrein van onderzoek.
(I)	Informatief in de technische betekenis van *onzeker (= verrassend).*
ICT	Informatie-communicatie-technologie.
MP	Modus ponens.
MT	Modus tollens.
nvc	Non-verbale communicatie.
PnC	Principium non contradictionis, principe van de niet-tegenspraak.
PC	Principium contradictionis, principe van tegenstrijdigheid.
PCO	Principium coïncidentiae oppositorum, beginsel dat tegenstellingen en tegenstrijdigheden omvat.
PGG	Principe van het grootste geluk.
PSS	Principium similia similibus: het gelijke door het gelijke.
RT	Samenhang van ruimte (R) en tijd (T).
S is P	Subject met zijn eigenschap (Predikaat).
S → R	Stimulus gevolgd door Respons .
VGO/GV	Vaste groepsovertuiging /Gezond Verstand
WTE	Wetenschap-Technologie-Economie.
WTK	Wetenschap-Technologie-Kapitalisme

Technische afkortingen binnen dit boek zijn:

AD	Analyse/Discussie
Exc.	Excursus
KCF	Korte Cursus Filosofie

BIBLIOGRAFIE

Lijst van verwerkte en/of geciteerde boeken. Voor de opgenomen artikelen kijk bij referenties.

Achterberg, W., Samenleving, natuur en duurzaamheid. Van Gorcum, Assen, 1994.
Adler, I., Nieuwe wiskunde. Spectrum, Utrecht, 1966.
Adorno, T.W., Filosofie van de nieuwe muziek. SUN, Nijmegen, 1969.
Aerts, J. e.a. (red), Moderne encyclopedie der wereldliteratuur (I-IX). Story, Gent, 1963-1977.
Aiken, N.E., The biological origins of art. Praeger, Westport, Connecticut, 1998.
Albrecht, H.J., Farbe als Sprache. Dumont, Keulen, 1976.
Aldrich, V.C., Filosofie van de kunst. Spectrum, Urecht, 1967.
Almond, G.A. & Bingham Powell, G., Politieke systemen. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1972.
Alpatow, M.W., Studien zur Geschichte der Westeuropäischen Kunst. Dumont, Keulen, 1974.
Althusser, L., Antwoord aan John Lewis. SUN, Nijmegen, 1974.
Anderson, B.W., De wereld van het Oude Testament (I-III). Bosch & Keuning, Baarn, z.j.
Apostel, L. e.a., De eenheid van de cultuur. Boom, Meppel, 1972.
Arambourg, C., Het ontstaan van de mensheid. Spectrum, Utrecht, 1964.
Aranguren, J., Communicatie in onze wereld. Meulenhoff, Amsterdam, 1967.
Aristoteles, De l'ame/Περι Ψυχης. Les Belles Lettres, Parijs, 1966.
Aristoteles, Ethica Nicomachea. Oxford University Press (red. I.Bywater 1984).
Aristoteles, Ethics (The Nicomachean Ethics). Penguin, Harmondsworth, 1969.
Aristoteles, Ethica Nicomachea. Kallias, Amsterdam, 1997.
Aristoteles, Poëtica. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1995.
Ardrey, R., Waarom de buren nooit deugen. Sijthof, Leiden, 1970.
Ardrey, R., De mens... bij de wilde beesten af. Sijthof, Leiden, 1971.
Armstrong, J., Intimate philosophy of art. Penguin, Londen, 2001.
Arnheim, R., Film as art. University of California Press, Berkeley, 1984.
Aron, R., Het vraagstuk van de vrijheid. Lemniscaat, Rotterdam, 1967.
Artaud, A., Navel der onderwereld. Meulenhoff, Amsterdam, 1981.
Asperen, G.M. van, De goede maatschappij. Van Gorcum, Assen, 1978.
Assagioli, R., Over de wil. Boom, Meppel. 1976.
Assunto, R., Die Theorie des Schönen im Mittelalter. Dumont, Keulen, 1963.
Auerbach, E., Mimesis. Agon, Amsterdam, 1991.
Austeda, F., Overzicht van de moderne filosofie. Spectrum, Utrecht, 1974.
Axelrod, R., The evolution of cooperation. Basic Books, New York, 1984.
Ayer, A.J. De kernproblemen van de filosofie. Spectrum, Utrecht, 1978.
Ayer, A.J, Over de persoonlijkheid: wijsgerige opstellen. Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1966.

Baaren, T.P. van, Doolhof der goden. Querido, Amsterdam, 1960.
Baaren, T.P. van, Bezielend beelden. Querido, Amsterdam, 1962.
Baaren, T.P. van, Dans en religie. De Haan, Zeist, 1962.
Badt, K., Die Farbenlehre Van Goghs. Dumont, Keulen, 1981.
Baetens, J. en Verstraete, G, (red.), Cultural studies: een inleiding. Vantilt, Nijmegen, 2002.
Bakker, B. & Gijzen, W. (red), Lessen in lezen (I/II). Bakker/Daamen, Den Haag, 1967.
Bakker, R., Lot en daad, geluk en rede in het Griekse denken. Bijleveld, Utrecht, 1957.
Bakker, R., De geschiedenis van het fenomenologisch denken. Spectrum, Utrecht, 1964.
Bal, M. (red), Literaire genres en hun gebruik. Coutinho, Muiderberg, 1981.
Bally, G., De psycho-analyse van Sigmund Freud. Spectrum, Utrecht, 1966.
Ban, A.W. van den, Inleiding tot de voorlichtingskunde. Boom, Meppel, 1974.
Bann, S. (red), The tradition of constructivism. Da Capo, New York, 1974.
Banning, W. e.a. (red), Encyclopedisch handboek van het moderne denken. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1960.
Banning, W., Karl Marx. Spectrum, Utrecht, 1974.
Barrett, W., Existentialisme. Spectrum, Utrecht, 1974.
Bartelink, G.J.M., Geschiedenis van de klassieke letterkunde. Spectrum, Utrecht, 1964.
Barthes, R., De nulgraad van het schrijven/Inleiding in de semiologie. Meulenhoff, Amsterdam, 1970.
Barthes, R., Mythologieën. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1975.
Bartholy, M-C. & Acot, P., Philosophie, épistémologie. Magnard, Parijs, 1975.

Bartholy, M-C. & Despin, J-P., La culture. Magnard, Parijs, 1976.
Bartholy, M-C., Despin, J-P. & Grandpierre, G., La science. Magnard, Parijs, 1978.
Baudrillard, J., In de schaduwen van de zwijgende meerderheden. SUA, Amsterdam, 1986.
Baudrillard, J., Das andere Selbst/Habitation. Passagen, Wenen, 1994.
Baudson, M. (red), De tijd. Becht, Amsterdam,1984.
Baum, W.M., Understanding behaviorism. Blackwell, Malden/Oxford, 2003.
Baumer, F., Paradijs en heilstaat. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1967.
Bayertz, K. & Holz, H.H. (red), Grundwertediskussion. Pahl-Rugenstein, Keulen, 1978.
Baynes, K., Kunst en maatschappij. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1975.
Bazin, A., What is cinema? University of California Press, Berkeley, 1997.
Bechtel, W., Philosophy of science. LEA, Hillsdale, New Jersey, 1988.
Beck, W.S., Moderne biologie. Spectrum, Utrecht, 1963.
Beekman, G., Filosofie, filosofen, filosoferen. Ambo, Bilthoven, 1973.
Beerling, R.F., Kratos: Studies over macht. Standaard, Antwerpen/Amsterdam, 1956.
Beerling, R.F. (red), Wijsgerige teksten over de samenleving. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1956.
Beerling, R.F. e.a., Inleiding tot de wetenschapsleer. Bijleveld, Utrecht, 1973.
Behrens, H.H., De ontwikkeling in het economisch denken. Spectrum, Utrecht, 1969.
Beljon, J.J., Bouwmeesters van morgen. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1973.
Bellifante, A.D., De utopie is een gevaarlijk wapen. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1974.
Bellon, K.L., Wijsbegeerte der geschiedenis. Standaard-Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam, 1953.
Beloff, J., Parapsychologie vandaag. Lemniscaat, Rotterdam, 1975
Benedict, R., Mozaïek van kultuurvormen. Paris, Amsterdam, 1970.
Benedikt, M. (red), Cyberspace. MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1992.
Benjamin, W., Het kunstwerk in het tijdperk van zijn techniese reproduceerbaarheid. SUN, Nijmegen, 1970.
Bense, M., Einführung in die informationstheoretische Äesthetik. Rowohlt, München, 1971.
Berenson, B., Die Italienischen Maler der Renaissance. Phaidon, Zürich, 1966.
Berge, ten, H.C., Levenstekens & doodssignalen. De Bezige Bij, Amsterdam,1980.
Berger, H.H. e.a., Democratie en dictatuur. Wereldvenster, Baarn, 1979.
Berger, J., Anders zien. SUN, Nijmegen, 1974.
Berger, P.L., Het hemels baldakijn. Ambo, Bilthoven, z.j. (1967).
Berger, P.L., Sociologisch denken. Universitaire Pers, Rotterdam, 1974.
Bergman, H. & Ploeg, H. van der (red), Sport en wetenschap. De Vrieseborch/Intermediair, 1980.
Bergson, H., De scheppende evolutie. Den Haag, 1924.
Bergson, H., Inleiding tot de metafysica. Leopold, Den Haag, 1928.
Bergson, H., Het lachen. Boom, Meppel, 1995.
Bernal, J.D., De wetenschap als maatschappelijk proces (I-IV). Spectrum, Utrecht, 1971.
Bernard, J-L., De droomwereld. Publiboek, Baart, 1982.
Berndsen, F., Met alle respect. Over literatuurkritiek. Passage. Groningen, 2000.
Berns, E. e.a., Denken in Parijs. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1979.
Bertels, C.P. & Petersma, E.J. (red), Filosofen van de 20e eeuw. Van Gorcum, Assen, 1972[1]&1987[8].
Best, O.F., Handbuch literarischer Fachbegriffe. Fischer, Frankfurt, 1982.
Biedermann, H., Prisma van de symbolen. Spectrum, Utrecht, 1996.
Bina, V., Over liefde en avontuur. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1981.
Bijl, J., Opvoeding en evolutie. Boom, Meppel, 1974.
Biro, J.I. & Shanan, W. (red), Mind, Brain, and function. Harvester Press, Brighton, 1982.
Bjork, D.W., B.F.Skinner, a life. Basic Books, New York, 1993.
Blackman, D., Operant conditioning. Methuen, Londen, 1974.
Blake P. & Ramsey, G., An approach to personality, New York, 1951.
Bleeker, C.J., Op zoek naar het geheim van de godsdienst. Meulenhoff, Amsterdam, 1960.
Block, N. (red), Readings in philosophy of psychology. Methuen, Londen, 1981.
Blok, C., Beeldspraak. De Haan/Standaard, Hilversum/Antwerpen, 1967.
Blokhuis, P. e.a., Wordt de computer een soortgenoot?. Kok, Kampen, 1987.
Blom, H., & De Jong, L., Film + Fashion. Den Haag, 1988.
Bloom, A., The closing of the American mind, Penguin, Londen, 1988.
Blotkamp, C. e.a., Kunst van nu. Elsevier, Amsterdam, 1971.
Blumenberg, H.C., Kinozeit. Fischer, Frankfurt, 1986.

Bochenski, I.M., Europäische Philosophie der Gegenwart. Francke, Bern, 1947.
Bochenski, I.M., Wijsgerige methoden in de moderne wetenschap. Spectrum, Utrecht, 1962.
Boden, A., Computer models of minds: are they socially pernicious? Van Loghum Slaterus, Deventer, 1985.
Boef, A.H. den, Nederland seculier! Van Gennep, Amsterdam, 2003.
Boekraad, H.C., Marxistische kennistheorie. SUN, Nijmegen, 1973.
Boer, C. de & Brennecke, S.I., Media en publiek. Boom, Meppel, 1995.
Boer, Th. de, e.a., Hermeneutiek. Boom, Meppel, 1988.
Boer, Y. de & Vorstenbosch, J., Virtueel verbonden. Parrésia, Amsterdam, 1997.
Bogen, H.J., Moderne biologie. Gaade, Den Haag, z.j.
Bogman, S. e.a. (red), Russies formalisme. SUN, Nijmegen, 1982.
Bohm, D., Causaliteit en waarschijnlijkheid in de moderne fysica. Spectrum, Utrecht, 1963.
Bohr, N., Atoombeschrijving en natuurbeschrijving. Spectrum, Utrecht, 1966.
Bohr, N., Atoomfysica en menselijke kennis. Spectrum, Utrecht, 1967.
Bok, S.T., Cybernetica. Spectrum, Utrecht, 1966.
Bolhuis, P. & Meereboer, Th., Macht en vrijheid bij Arendt en Foucault. De Vrije Productie, 1995.
Bolter, J.D., De mens van Turing. Kok Agora, Kampen, 1986.
Bonavec, D., Today's moral issues. Classical en contempary perspectives. Mayfield, Londen/Toronto, 1996.
Bonnet, A., Kunstmatige intelligentie. Addison-Wesley, Amsterdam, 1987.
Booij, G.E., Kerstens J.G. & Verkuyl, H.J., Lexicon van de taalwetenschap. Spectrum, Utrecht, 1975.
Boomgaard, J. & Lopez S. (red), Van het postmodernisme. SUA, Amsterdam, 1985.
Boomkens, R., Kritische massa. Van Gennep, Amsterdam, 1994.
Booth, W.C., The rhetoric of fiction. The University of Chicago Press, 1981.
Bordwell, D., Making meaning. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1991.
Bordwell, D. & Thompson, K., Film Art. Knopf, New York, 1986.
Borg, M.B. ter, Nihilisme en de Franse sociologische traditie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.
Borneman, E. & Musaph, H., Encyclopedie van de seksualiteit. Bosch & Keuning, Baarn, 1970.
Bosma, P. (red), Filmkunde. SUN, Nijmegen, 1991.
Bourdieu, P., Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Van Gennep, Amsterdam, 1992.
Bourdieu, P., De regels van de kunst: wording en structuur van het literaire veld. Van Gennep, Amsterdam, 1994.
Boyd, W., Geschiedenis van onderwijs en opvoeding. Spectrum, Utrecht, 1972.
Braeckman, A., Bauer, R. en De Visscher, J., Onbehagen met de moderniteit. Pelckmans, Kapellen, 2001.
Brockway, R.W., Myth: from the ice age to Mickey Mouse. State University of New York Press, Albany, 1993.
Brakel, J. van, De wetenschappen. UP Leuven/Van Gorcum Assen, 1998.
Braat, L.P.J., KKK: een keuze uit de Kroniek van Kunst en Kultuur 1935-1952. Contact, Amsterdam, 1977.
Braat, W.C. e.a., Algemene kunstgeschiedenis (I-V). De Haan, Zeist, 1956-1959.
Braembussche, A.A. van den, Denken over kunst, Coutinho, Bussum, 1994.
Brecht, B., Teater-eksperiment en politiek. SUN, Nijmegen, 1972.
Brederoo, N.J. e.a. (red), Oog in oog met de spiegel. Aramith, Amsterdam, 1988.
Brent, J., Charles Sanders Peirce, a life. Indiana University Press, Bloomington/Indianapolis, 1998.
Brinton, C., Geschiedenis van de moraal (I/II). Spectrum, Utrecht, 1962.
Brockman, J., Einstein, Gertrude Stein, Wittgenstein en Frankenstein. Contact, Amsterdam, 1989.
Bronzwaer, W., Het eerste spoor. Ambo, Baarn, 1991.
Bronzwaer, M.J.M., Fokkema, D.W. & Ibsch, E. (red), Tekstboek algemene literatuurwetenschap. Ambo, Baarn, 1977.
Brooks, A.B., De kunstmatige mens. De Bezige Bij, Amsterdam, 2002.
Brugman, G. & Dudink, A., De vraag naar creativiteit. Boom, Amsterdam, 1976.
Bruyne, E. de, Philosophie van de kunst. Philosophische Bibliotheek, 1942.
Bubner, R. (red), Geschichte der Philosophie in Text und Darstellung (I-VIII). Reclam, Stuttgart, 1978-1981.
Bueren, H.G. van, e.a., Waarneming in de verschillende wetenschappen. Spectrum, Utrecht, 1967.
Bulhof, I.N. & Valk, J.M.M. de (red), Postmodernisme als uitdaging. Ambo, Baarn, 1990.

Bullock, A. & Woodings R.B. (red), The Fontana dictionary of modern thinkers. Fontana Paperbacks, Londen, 1983.
Bullock, A., Stallybrass, S.& Trombley, S.(red), The Harper dictionary of modern thought. Harper & Row, New York, 1988.
Bunge, S., Noten lezen. Bruna, Utrecht, 1964.
Burger, D., Galileo Galileï. De Haan/Standaard Boekhandel, Zeist/Antwerpen, 1964.
Burgh, W.G. de, Nalatenschap der oudheid (I/II). Spectrum, Utrecht, 1959.
Burie, J.B., Het machtsspel van mensen. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.
Burck, E., Het begrip vooruitgang. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1966.
Bürger, C., Textanalyse als Ideologiekritik. Fischer, Frankfurt, 1973.
Burgess, R.L. & Bushell jr, D. (red), Behavioral sociology. New York, 1969.
Burgh, W.G. de, Nalatenschap der oudheid (I/II). Spectrum, Utrecht, 1959.
Butcher, H.J. & Lomax, D.E., Readings in human intelligence. Methuen, Londen, 1972.
Buursink, M. e.a. (red), De wetenschap van het lezen. Van Gorcum, Assen, 1978.
Buytendijk, F.J.J., Over de pijn. Spectrum, Utrecht, 1963.
Buytendijk, F.J.J., De vrouw. Haar natuur, verschijning en bestaan. Een existentieel-psychologische studie, Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1967.

Gage, J., Colour and culture. Thames and Hudson, 1993.
Calcutt, A & Shephard, R., Cult fiction: a reader's guide. Contemporary Books, Chicago, 1999.
Calvesi, M., Futurisme. Taschen, Keulen, 1987.
Camerling, E., Inleiding tot het denken van Jung. Born, Assen, 1955.
Campbell, D.M. & Higgins, J.C. (red), Mathematics (I-III). Wadsworth, Belmont California, 1984.
Campbell, H.J., Genotzucht. Gottmer, Haarlem, 1974.
Camus, A., De mythe van Sisyfus. De Bezige Bij, Amsterdam, 1967.
Carnap, R., Schijnproblemen in de filosofie. Boom, Meppel, 1971.
Carp, E.A.D.E., Teilhard, Jung en Sartre over evolutie. Spectrum, Utrecht, 1969.
Carpenter, F., The Skinner primer. MacMillan, Londen, 1974.
Carpentier, J., Ontmantel het medisch bolwerk. Het Wereldvenster, Bussum, 1982.
Cartari, R./Elst, E.W., Sterrenkunde, Reinaert Systematische Encyclopedie Deel 5.2., Brussel, z.j.
Cassirer, E., Language and myth. Dover Books, 1946.
Catania, A.C., en Hineline, P.H. (red.), Variations en selections. Seab, Bloomington, 1996.
Celen, V., Moderne poëzie. Colibrant, Antwerpen, 1955.
Changeux, J-P., Neuronal man. Oxford University Press, Oxford, 1985.
Charniak, E. & McDermott, D., Artificial Intelligence. Addison-Wesley, Reading Massachusetts, 1985.
Cherry, C., Communicatie. Deventer, 1970.
Chiesa, M., Radical behaviorism: the philosophy and the science. Authors Cooperative Inc, publicers, Boston, 1994.
Chisholm, R.M., Kennistheorie. Spectrum, Utrecht, 1968.
Chomsky, N., Over taal, (selectie: J.P.B. Allen/ P.van Buren). Spectrum, Utrecht, 1971.
Chomsky, N., Over taal (Whidden-colleges, e.a.). Ambo, Baarn, 1977.
Churchland, P.M., The engine of reason, the seat of the soul. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1995.
Churchland, P.M. en Churchland, P.(S)., On the contrary. MIT Press, Cambridge(Mass.)/Londen, 1998.
Churchland, P.(S), Neurophilosophy. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986.
Cicero, De vriendschap. Werelbibliotheek, Amsterdam, 1948.
Citroen, P., Landschappen. Terra, Zutphen, z.j.
Clarc, A. en Millican, P. (red.), Connectionism, concepts, and folk psychology. Clarendon Press, Oxford, 1996.
Clark, K., The romantic rebellion. Omega, Londen, 1976.
Claudon, F., The concise encyclopedia of Romaniticism. Omega, Ware Hertfordshire, 1986.
Clay, J., Romanticism. Chartwell, Secaucus New Jersey, 1981.
Clercq, B.J. de (red), Eurocommunisme en westers marxisme. DNB/Boom, Antwerpen/Amsterdam, 1979.
Cliteur, P.B. en List, G.A. van der (red), Filosofen van het hedendaags liberalisme.Kok, Kampen, 1990.
Cohen, D., Psychologen over psychologen. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1979.
Collini, S., Over interpretatie: Eco in debat. Kok Agora, Kampen, 1992.

Collins, H. & Pinch, T., The golem. Cambridge University Press, 1993.
Combès, M., Grondslagen van de wiskunde. Spectrum, Utrecht, 1973.
Comstock, G. e.a., Television and human behavior. Columbia University Press, New York, 1978.
Constant, Opstand van de homo ludens. Paul Brand, Bussum, 1969.
Cook, D.A., A history of narrative film. Norton, New York, 1981.
Cooper, D. (red), A companion to aesthetics. Blackwell, Oxford, 1992.
Copland, A., What to listen for in music. McGraw-Hill, New York, 1957.
Copleston, F., A history of philosophy (I-IX). Image Books, New York, 1962.
Cornwell, J. (red), Nature's imagination. Oxford University Press, 1995.
Corvez, M., Structuralisme. Spectrum, Utrecht, 1969/1971.
Creekmur, C.K. & Doty, A., Out in culture: gay, lesbian and queer essays on popular culture. Cassell, Londen, 1995.
Crespy, G., Het theologische denken van Teilhard de Chardin. Spectrum, Utrecht, 1966.
Crick, F., The astonishing hypothesis. Touchstone, Londen, 1995.
Crombag, H., De man uit Susquehanna: over psychologie, recht en moraal. Contact, Amsterdam/ Antwerpen, 1999.
Crombag, H.F.M. & Merckelbach, H.L.G.J., Hervonden herinneringen en andere misverstanden. Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1996.
Crombag, H. & Van Dun, F., De utopische verleiding. Contact, Amsterdam, 1997.

Dachy, M. e.a. (red), René Magritte en het surrealisme in België. Lebeer Hossmann, 1982.
Dahlhaus, C. & Eggebrecht, H.H., Brockhaus Riemann Musiklexicon (I-V). Piper/Schott, Mainz/ München, 1995.
Dahrendorf, R., Homo sociologicus. Brand, Bussum, 1971.
Dame, J., Het zingend lichaam. Kok Agora, Kampen, 1994.
Dancyger, K. & Rush, J., Alternative scriptwriting. Focal Press, Boston, 1995.
Danto, A.C., After the end of art. Princeton University Press, New Jersey, 1997.
Davis, M., Inleiding in de speltheorie. Spectrum, Utrecht, 1973.
Dawkins, M.S., Through our eyes only? Freeman, Oxford, 1993.
Dawkins, R., Het zelfzuchtig erfdeel. Bruna, Utrecht, 1977.
Dawkins, R., The blind watchmaker. Penguin Books, Londen, 1991.
Degen, R,. Lexikon der Psycho-Irrtümer, Piper, München, 2003.
Delfgaauw, B., Beknopte geschiedenis van de wijsbegeerte. Wereldvenster, Baarn, 1965.
DeLuca, T., The two faces of political apathy. Temple University Press, Philadelphia, 1995.
DeNitto, D., Film: form and feeling. Harper & Row, New York, 1985.
Denker, R., Agressie. Ditmar, Amsterdam, 1967.
Dennett, D.C., Brainstorms. Harvester Press, Brighton, 1981.
Dennett, D.C., Consciousness explained. Penguin, Londen, 1993.
Derksen, A.A., Rationaliteit en wetenschap. Van Gorcum, Assen, 1980.
Derksen, A.A., Wetenschap of willekeur. Coutinho, Muiderberg, 1985.
Derrida, J., Positionen. Passagen, Wenen, 1986.
Derrida, J., Schibboleth. Passagen, Wenen, 1986.
Derrida, J., De stem en het fenomeen. Ambo, Baarn, 1989.
Derrida, J. en Vattimo, G. (red.), Religion. Stanford University Press, Stanford, 1998.
Descartes, R., Oeuvres et lettres. Gallimard, 1970.
Descartes, R., Vertoog over de methode. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1937.
Deschoux, M., e.a., Ethiek. Spectrum, Utrecht, 1968.
Dethier, H., Het gezicht en het raadsel. Vubpress, Brussel, 1993.
Detwiler, B., Nietzsche and the politics of aristocratic radicalism. The University of Chicago Press, Chicago/Londen, 1990.
Dewey, J., Problems of men. Philosophical Library, New York, 1946.
Dewey, J., Art as experiment. Putnam, New York, 1958.
Dewey, J., A common faith. Yale University Press, New Haven, 1962.
Diels, G., Het ongerijmde, De Bezige Bij, Amsterdam, 1952.
Diemer, A. & Frenzel, I., Philosophie. Fischer, Frankfurt, 1958.
Dijk, T.A. van, Taal Tekst Teken. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1971.
Dijk, T.A. van, Tekstwetenschap. Spectrum, Utrecht, 1978.

Dijksterhuis, E.J. & Forbes, R.J., Overwinning door gehoorzaamheid (I/II). De Haan, Zeist, 1961.
Dik, S.C. & Kooij, J.G., Beginselen van de algemene taalwetenschap. Spectrum, Utrecht, 1970.
Dittmar, N., Handboek van de sociolinguïstiek. Spectrum, Utrecht, 1978.
Dittmer, K., Algemene volkenkunde, Spectrum, Utrecht, 1962.
Dobzhansky, Th., De biologische en culturele evolutie van de mens, Spectrum, Utrecht, 1965.
Dobzhansky, Evolutie en erfelijkheid. Spectrum, Utrecht, 1963.
Dobzhansky, Een bioloog over de laatste vragen. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1969.
Donker, A., Nijhoff, de levensreiziger. Arbeiderspers, Amsterdam, 1964.
Donnelly, J., Language, metaphysics, and death. Fordham University Press, New York, 1995.
Doorn, J.A.A. van & Lammers, C.J., Moderne sociologie. Spectrum, Utrecht, 1976.
Dorfles, G., Der Kitsch. Prisma, Gütersloh, 1977.
Dorival, B., De Parijse school. Gaade, Den Haag, 1961.
Dotremont, C. (inl), Cobra 1948-1951. Place/Van Gennep, Parijs, 1980.
Dover, K.J., Homoseksualiteit in het klassieke Griekenland. Bert Bakker, Amsterdam, 1989.
Dover, K.J., Plato Symposium edited, 1980.
Dresden, S., Montaigne, de spelende wijsgeer. Leiden, 1952.
Dresden, S., Symbolisme. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1980.
Drijkoningen, F. e.a. (red), Historische avantgarde. Huis aan de drie grachten, Amsterdam, 1982.
Dufrenne, M., Phénoménologie de l'experience esthétique (I/II). Presses Universitaires de France, Parijs, 1967.
Dufrenne, M. (red), Main trends in aesthetics and the sciences of art. Holmes & Meier, New York, 1979.
Duin, P. van, e.a., Pijn bij mens en dier. Landbouwdocumentatie, Wageningen, 1980.
Duintjer, O.D., Rondom regels. Boom, Meppel, 1977.
Dunning, A.J., Stof van dromen. Meulenhoff, Amsterdam, 1997.
Durell, C., De relativiteitstheorie. Spectrum, Utrecht, 1965.

Easterling, P.E (ed.), The Cambridge companion to Greek tragedy. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
Eck, M., Homoseksualiteit. Spectrum, Utrecht, 1969.
Eco, U., De alledaagse onwerkelijkheid. Bert Bakker, Amsterdam, 1985.
Eco, U., De structuur van de slechte smaak. Bert Bakker, Amsterdam, 1988.
Eco, U., Art en beauty in the middle ages. Yale University Press, New Haven, 1989.
Eco, U., Lector in fabula. Bert Bakker, Amsterdam, 1989.
Eco, U., De poëtica van Joyce. Bert Bakker, Amsterdam, 1990.
Eco, U., Wat spiegels betreft. Bert Bakker, Amsterdam, 1991.
Eco, U., Over interpretatie. Debat met R.Rorty, J.Culler en Chr.Brooks-Rose. Kok, Agora, Kampen, 1992.
Eco, U., De grenzen van de interpretatie. Bert Bakker, Amsterdam, 1993.
Edelman, G.M., Neural darwinism. BasicBooks, 1987.
Edelman, G.M., Klare lucht, louter vuur. Bert Bakker, Amsterdam, 1993.
Edwards, P. (red), The encyclopedia of philosophy (I-VIII). Macmillan/Free Press, New York/Londen, 1972.
Eemeren, F.H van, Grootendorst, R. & Kruiger, T, Argumentatietheorie. Spectrum, Utrecht, 1978.
Eigen, M., & Winkler, R., Laws of the game. Knopf, New York, 1981.
Einsiedel, W. von, (red), Kindlers Literatur Lexikon (I-XXV). DTV, München, 1974.
Eisenstein, S.M., The film sense. Faber and Faber, Londen, 1948.
Eisler, H., Muziek en politiek. SUN, Nijmegen, 1972.
Eissfeldt, O., Einleitung in das Alte Testament. Mohr, Tübingen, 1964.
Elders, F., Analyseer, deconditioneer. Van Gennep, Amsterdam, 1972.
Elders, F. (red), Filosofie als science-fiction. Polak & Van Gennep, 1968.
Eliade, M., Traité d'histoire des religions. Payot, Parijs, 1964.
Eliade, M., Geschichte der religiösen Ideen (I-IV). Herder. Freiburg, 1994.
Eliade, M., Aspects du mythe. Gallimard, 1963.
Eliade, M., Le sacré et le profane. Gallimard, 1964.
Elias, J.A., Plato's defence of poetry. State University of New York Press, Albany, 1984.
Elias, W., Tekens aan de wand. Hadewijch, Antwerpen, 1994.

Eliot, T.S., Notes towards the definition of culture. Faber and Faber, Londen, 1962.
Ellemers, J.E. e.a., Macht, machthebbers, machtelozen. Boom, Meppel, 1969.
Elton, W. (red), Aesthetics and language. Blackwell, Oxford, 1970.
Emmet, E.R., Logisch denken. Spectrum, Utrecht, 1962.
Emmet, E.R., Filosofie voor het dagelijks denken. Spectrum, Utrecht, 1968.
Emmet, E.R., Leren denken. Spectrum, Utrecht, 1969.
Empson, W., Seven types of ambiguity. New Directions, New York, 1966.
Empson, W., The structure of complex words. The Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989.
Ende, T. van den, In levende lijven: Identiteit, lichamelijkheid en verschil in het werk van Luce Irigaray. Damon, Leende, 1999.
Evans, D.D., Logic of selfinvolvement. Londen, 1963.
Evans, J. Leven in de Middeleeuwen. De Haan/Standaard, Zeist/Antwerpen, 1964.
Evans, R.I., Carl Rogers. Bert Bakker, Amsterdam, 1976.
Eykman, J.C.B., De fakkel van Olympia (I/II). Meulenhoff, Amsterdam, 1968.
Eysenck, H.J., Decline and fall of the Freudian empire. Penguin,Hammondsworth, 1986.
Eysenck, H.J. (red), Encyclopedia of psychology (I/III). Search Press, Londen, 1972.
Eysenck, H.J./Kamin, L., Intelligentie. Spectrum, Utrecht, 1982.

Faletta, N., Logische en onlogische paradoxen. Aramith, Bloemendaal, 1989.
Fann, K.T., Wittgenstein en zijn wereld. Wereldvenster, Baarn, 1973.
Fauconnier, G., Algemene communicatietheorie. Spectrum, Utrecht, 1981.
Fearnside, W.W., & Holther, W.B., Drogreden of argument. Spectrum, Utrecht, 1963.
Fens, K., De tweede stem. Querido, Amsterdam, 1984.
Fens, K., Een gedicht verveelt zich niet. Querido, Amsterdam, 1987.
Ferré, F., Basic modern philosophy of religion. Allen & Unwin, Londen, 1968.
Feyerabend, P., In strijd met de methode. Boom, Meppel, 1977.
Feynman, R., Six easy pieces. Penguin, Londen, 1998.
Fink-Eitel, H., Foucault. Penbridge Books, Philadelphia, 1992.
Finkielkraut, A., De ondergang van het denken. Contact, Amsterdam, 1988.
Fiske, J., Television culture. Routledge, Londen/New York, 1999.
Flam, J. (red), Henri Matisse. Könnemann, Keulen, 1994.
Fodor, J., In critical condition. MIT Press, Cambridge (Mass.)/Londen, 1998.
Fontana, D., De verborgen taal van het symbool. Fibula, Houten, 1994.
Ford, C.S. & Beach, F.A., Vormen van sexueel gedrag. Spectrum, Utrecht, 1970.
Fortmann, H.M.M., Als ziende de Onzienlijke (I-IV). Brand, Hilversum, 1964-1968.
Foss, B.M., Nieuwe perspectieven in de psychologie. Spectrum, Utrecht, 1969.
Foucault, M., Geschiedenis van de waanzin. Boom, Meppel, 1975.
Foucault, M., De woorden en de dingen. Ambo, Bilthoven, 1973.
Foudraine, J., Wie is van hout... Ambo, Bilthoven, 1972.
Fox, R.G. & King, B.J (red.), Anthropology beyond culture. Berg, Oxford/New York, 2002.
Fowler, R. (red), Style and structure in literature. Basil Blackwell, Oxford, 1975.
Fox, R., Verwantschap en huwelijk. Spectrum, Utrecht, 1970.
Fraenkel, E. & Bracher, K.D. (red), Staat und Politik. Fischer, 1957.
Frankena, W.K., Ethics. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1973.
Frankfort, H. e.a., Before Philosophy. Penguin, Harmondsworth, 1963.
Fraser, D., Primitieve kunst. Gaade, Den Haag, z.j.
Frazer, J., The golden bough. Wordsworth, Hertfordshire, 1994.
Frazier, K. (red), Encounters with the paranormal: science, knowledge and belief. Prometheus Books, New York, 1998.
Freeland, C.A. & Wartenberg, T.E., Philosophy and film. Routledge, New York/Londen, 1995.
Fresco, M. (red), Over J.A. dèr Mouw. Bzztôh, Den Haag, 1984.
Fretz, L., Ethiek als wetenschap. Boom, Meppel, 1980.
Freud, S., Inleiding tot de psycho-analyse. Wereldbibliotheek, Amsterdam, z.j.
Freud, S., Abriss der Psychoanalyse/Das Unbehagen in der Kultur. Fischer, Frankfurt, 1975.
Freud, S., Der Witz und seine Beziehung zum Unbewusten. Fisher, Frankfurt, 1975.
Freud, Über Traüme und Traumdeutungen. Fisher, Frankfurt, 1975.

Freudenthal, H., Wiskunde in wetenschap en dagelijks leven. De Haan/Meulenhoff, Zeist/ Amsterdam, 1967.
Frick, W.B., In gesprek met Maslow, Murphy en Rogers. Callenbach, Nijkerk, 1974.
Friedman, D., Radical modernism, 1994.
Frisch, O.R., Het nieuwe atoombeeld. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1964.
Frischauer, P., Er staat geschreven. Becht, Amsterdam, z.j.
Frissen, P.H.A., De virtuele staat. Academic Service, Schoonhoven, 1996.
Frith, S., Goodwin, A. & Grossberg, L. (red), Sound and vision. Routledge, New York, 1993.
Froe, A. de, e.a., Wijsgerig denken. Meulenhoff, Amsterdam, 1968.
Fromm, E., Marx' visie op de mens. Boucher, Den Haag, z.j.
Fuchs, R.F., Moderne wiskunde. Gaade, Den Haag, z.j.
Fuchs, R.F., Moderne natuurkunde. Gaade, Den Haag, z.j.
Fuchs, R.F., Denken met computers. Gaade, Den Haag, z.j.
Fukuyama, F., The end of history and the last man.The Free Press, New York, 1992.

Gabbard, K. & G.O., Psychiatry and the cinema. The university of Chicago Press, Chicago/Londen, 1996.
Gadamer, H-G., Philosophisches Lesebuch (I-III). Fischer, Hamburg, 1965-1970.
Galling, K (red.), Die Religion in Geschichte und Gegenwart (I-VI). Mohr, Tübingen, 1957.
Gane, M., Baudrillard's bestiary. Routledge, Londen, 1991.
Garcia Mainar, L.M., Narrative and stilistic patterns in the films of Stanley Kubrick. Camden House, Rochester, 1999.
Gardner, M., Relativiteitstheorie voor iedereen. Spectrum, Utrecht, 1966.
Gardner, M., Spiegels - symmetrie. Aramith, Amsterdam, 1986.
Garver, N. en Lee, S., Derrida & Wittgenstein.Temple University Press, Philadelphia, 1994.
Gazzaniga, M.S. (red), The cognitive neurosciences. MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1995.
Geldard, F.A., Handboek Psychologie (I/II). Spectrum, Utrecht, 1973.
Gell-Mann, M., De quark en de jaguar. Contact, Amsterdam, 1994.
Gellner, E., Rede en cultuur. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1995.
Gerritsen, F., Het fenomeen kleur, Cantecleer, De Bilt, 1978.
Gerwen, R. van, Kennis in schoonheid. Boom, Meppel, 1992.
Geurts, J.P.M., Feit en theorie. Van Gorcum, Assen, 1975.
Gianetti, L., Understanding movies. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1987.
Gide, A., Levende gedachten van Montaigne. Den Haag, 1939.
Giddens, A., Modernity and self-identity. Stanford University Press, Stanford, 1999.
Giddens, A. The consequences of modernity. Stanford University Press, Standford, 2000.
Giesz, L., Phänomenologie des Kitsches. Fink, München, 1971.
Glasenapp, H. von, Die Philosophie der Inder. Stuttgart, 1949.
Glastra van Loon, O., Mozaïek der muziekgeschiedenis (I-VI). Bosch & Keuning, Baarn, 1969.
Gleick, J., Chaos. Contact, Amsterdam, 1990.
Glockner, H., Die Europäische Philosophie. Reclam, Stuttgart, 1958.
Glucksmann, A., De meesterdenkers, Wereldvenster, Bussum, 1980.
Gmelin, O.F., Anti Freud. Dumont, Keulen, 1975.
Goddijn, H.P.M. e.a., Geschiedenis van de sociologie. Boom, Meppel, 1974.
Goddijn, H.& W., Sociologie van kerk en godsdienst. Spectrum, Utrecht, 1966.
Goetz, H., India. Amsterdam, 1964.
Goldberg, K (red.), The robot in the garden. Telerobotics and telepistemology in the age of the internet. MIT Press, Cambridge(Mass.)/Londen, 2001.
Goldmann, L. e.a., Dialektiek en maatschappelijke kritiek. Boom, Meppel, 1970.
Goleman, D., Emotionele intelligentie. Contact, Amsterdam, 1998.
Gollwitzer, H., Die Marxistische Religionskritik und der Christliche Glaube. Siebenstern, München/Hamburg, 1965.
Gombrich, E.H., Kunst en illusie. De Haan, Utrecht, 1964.
Gombrich, E.H., Hochberg, J. & Black, M., Art, perception and reality. The Hopkins University Press, Baltimore, 1970.
Goodluck, H., Language acquisition. Blackwell, Oxford, 1991 .
Goodman, A.A., Grote muziekencyclopedie. Amsterdam Boek, 1974.

Goodman, N., Languages of art. Harverster Press, Brighton, 1981.
Gorp, H. van, e.a., Lexicon van literaire termen. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1980.
Goudge, T.A., De wijsgerige aspecten van de evolutie. Spectrum, Utrecht, 1966.
Goudsmit, A.G. & Claiborne, R., De tijd. Parool, Amsterdam, 1967.
Gould, S.J., Wonderlijk Leven. Contact, Amsterdam, 1990.
Gould, S.J., The mismeasure of man. Penguin, Londen, 1992.
Graaf, J. de & Bakker, R., De mondige mens tussen goed en kwaad. Bijleveld, Utrecht, 1961.
Graff, G., Literature against itself. The University of Chicago Press, Chicago, 1979.
Graham, R., De vroege geschiedenis van de mens. Spectrum, Utrecht, 1961.
Granger, G-G., Het rationele denken. Boom, Meppel, 1971.
Grant, B.K. (red), Film genre reader II, University of Texas Press, Austin, 1999.
Graubard, S.R., The artificial intelligence debate. MIT Press, Cambridge Massachussets, 1988.
Graumann, C.F. & Heckhausen H., Pädagogische Psychologie: Grundlagentexte. Fischer, Frankfurt, 1973.
Greene, B., The elegant universe. Jonathan Cape, Londen, 1999.
Greshoff, J., De wieken van den molen. Salm & Co, Amsterdam, z.j.
Griffiths, P., Moderne muziek. Spectrum, Utrecht, 1988.
Grim, P. (red), Philosophy of science and the occult. State University of New York Press, Albany, 1990.
Grivel, C. Methoden in de literatuurwetenschap. Coutinho, Muiderberg, 1978.
Groothoff, H-H., Pädagogik. Fischer, Frankfurt, 1975.
Grosheide, F.W. en Itterson, G.P. van (red), Christelijke Encyclopedie I/VI. Kok, Kampen, 1956-1961.
Gross, P.R. & Levitt, N., Higher superstition. John Hopkins Press, Londen, 1994.
Gross, P.R., Levitt, N. & Lewis, M.W. (red), The flight from science and reason. The New York Academy of sciences, 1996.
Gruhn, W., Sprachcharakter der Musik. Schwann, Düsseldorf, 1981.
Guéhenno, J-M., Het einde van de democratie. Lannoo, Tielt, 1994.
Guépin, J.P., De beschaving. Bert Bakker, Amsterdam, 1983.
Gulyias, B. (red), The brain-mind problem. Leuven University Press/Van Gorcum, 1987.
Gunkel, H. & Zscharnack L., Die Religion in Geschichte und Gegenwart (I-V). Mohr Tübingen, 1927 -1931.
Gunsteren H. van & Lock G., Politieke theorieën. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1977.
Gurvitch, G., Handboek van de sociologie. (I-IV), Spectrum, Utrecht, 1968.
Gusdorf, G., Mythe en metafysica. Bijleveld, Utrecht, 1963.
Gutwirth, M., Laughing matter: an essay on the comic. Cornell University Press, Ithaca/Londen, 1993.
Haack, S., Manifesto of a passionate moderate. The University of Chicago Press, Chicago, 1998.
Haakman, A., Achter de spiegel. De Bezige Bij, Amsterdam, 1977.
Hackmann, H., Chineesche wijsgeren I: Confucius en Lao Tse. Paris, Amsterdam, 1930.
Hadfield, J.A., Psychologie van de droom. Spectrum, Utrecht, 1963.
Hagoort, P. & Maessen, R. (red), Geest, computer, kunst. Grafiet, Utrecht, 1986.
Hahn-Woernle, B., Pop-art. Schuler, München, 1974.
Halbertsma, M. & Zijlmans, K., Gezichtspunten. SUN, Nijmegen, 1993.
Ham, J. van, De taal der religie. Servire, Den Haag, 1963.
Hamburger, H., Games as model of social phenomena. Freeman, San Francisco, 1979.
Hampton, J., Political philosophy. WestviewPress, Boulder/Oxford, 1997.
Hanfling, O. (red), Philosophical Aesthetics. Blackwell, Oxford, 1992.
Hanlo, J., Brieven (I/II). Van Oorschot, Amsterdam, 1989.
Harmsen, G. e.a., De actualiteit van Marx. Kruseman, Den Haag, 1962.
Harmsen, G., Marx contra de marxistische ideologen. Sun, Nijmegen, 1968.
Hartveldt, D., Taal en samenleving. Ambo, Baarn, 1978.
Hartveldt, D. (red), Taalgebruik. Ambo, Baarn, 1978.
Hauff, J. e.a., Methodendiskussion (I/II). Fischer, Frankfurt, 1973.
Haugeland, J. (red), Mind Design. MIT Press, Cambridge, Massachussets, 1985.
Hawking, S., Het heelal. Bert Bakker, Amsterdam, 1988.
Hays, H.R., Zeden en gewoonten van primitieve volken (I/II). Spectrum, Utrecht, 1960.
Hazard, P., The European mind 1680-1750. Penguin, Harmondsworth, 1964.
Hazard, P., European thought in the eighteenth century. Penguin, Harmondsworth, 1965.
Hebb, D.O., The organization of behavior. Weley, New York, 1949.

Hebb, D.O., Essay on mind. Erlbaum, Hillsdale New Jersey, 1980.
Heberer, G., Schwidetzky, I. & Walter, H., Anthropologie. Fischer, Frankfurt, 1975.
Heer, F. (red), Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes (I-XX). Beck, Nördlingen, 1983.
Heerden, J. van, Tussen psychologie en filosofie. Boom, Meppel, 1977.
Heerden, J. van, Schrikbewind der verzinsels. Prometheus, Amsterdam, 1996.
Heerden, J. van, Als 2+2=5, dan 4+4=10. Prometheus, Amsterdam, 2002.
Heering, H.J., Tragiek. Boucher, Den Haag, 1964.
Heestermans, H. (red), Erotisch woordenboek. Thomas Rap, Baarn, 1977.
Hegel, G.W.F., Phänomenologie des Geistes. Meiner, Hamburg, 1952.
Hehlmann, W., Wörterbuch der Psychologie. Kröner, Stuttgart, 1968.
Heide, J. ter, Vrijheid. Bakker/Daamen, Den Haag, 1965.
Heidegger, M., Wat is dat - filosofie? Lannoo, Tielt, 1970.
Heidegger, M., Der Ursprung des Kunstwerkes. Reclam, Stuttgart, 1970.
Heidegger, M., Gelatenheid (red. E. van Doosselaere). Lannoo, Tielt/Amsterdam, 1979.
Heijs, J., Filmliga 1927-1931. SUN, Nijmegen, 1982.
Heilbroner, R.L., De filosofen van het dagelijks brood. Paris, Amsterdam, z.j.
Heisenberg, W., Das Naturbild der heutigen Physik. Rowohlt, Hamburg, 1959.
Heiss, R., Hegel-Kierkegaard-Marx. Spectrum, Utrecht, 1969.
Heller, E., Kleur. Spectrum, Utrecht, 1990.
Hellman, H., Great feuds in science. Wiley, New York, 1998.
Helwig, K., Karakterologie. Spectrum, Utrecht, 1962.
Hempel, C.G., Filosofie van de natuurwetenschappen. Spectrum, Utrecht, 1970.
Herrnstein Smith, B., Contingencies of value. Harvard University Press, Cambridge Massachussets, 1991.
Hernnstein Smith, B. en Plotnitsky, A. (red.), Mathematics, science, and postclassical theory. Duke University Press, Durham/Londen, 1997.
Hessen, J. Religionsphilosophie (I), 1955.
Hick, J., Philosophy of religion. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1963.
Hickethier, A., Het kleuren ABC. Cantecleer, De Bilt, 1975.
Hidding, K.A.H., De evolutie van het godsdienstig bewustzijn. Spectrum, Utrecht, 1965.
Hilgard, E.R. e.a., Introduction to psychology, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1971.
Hill, A. (red), Directions in art, theory, and aesthetics. Faber and Faber, Londen, 1968.
Hill, L., Marguerite Duras. Apocalyptic desires. Routledge, Londen/New York, 1993.
Hilts, P.J., Gedrag op bestelling. Lemniscaat, Rotterdam, 1976.
Himsworth, H., Scientific knowledge & philosophical thought. John Hopkins University Press, Baltimore, 1986.
Hirsch, F., A method to their madness: The history of the actors studio. Norton, New York, 1984.
Hirschberger, J., Geschichte der Philosophie (I/II). Herder, Freiburg, 1955.
Hirschberger, J., Beknopte geschiedenis van de filosofie. Spectrum, Utrecht, 1968.
Hirschmann, E., Phänomenologie der Religion, 1940.
Hobson, J.A., Bewustzijn. *Natuur en Techniek*, Van Veen, 2000.
Hochberg, J.E., Psychologie van de waarneming. Spectrum, Utrecht, 1966.
Hochkeppel, W., Denken als spel. Spectrum, Utrecht, 1978
Hoefnagels, H., Kritische sociolologie. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1973.
Hoekstra, H. & Zöchbauer, K., Trainingsboek massamedia. Nelissen, Bloemendaal, 1981.
Hoesel, A.F.G. van, Zindelijk denken. Nelissen, Bloemendaal, 1955.
Hoeven, P. van der, Galileï. Wereldvenster, Baarn, 1966.
Hoeven, P. van der, Descartes. Wereldvenster, Baarn 1972.
Hofmann, W., De schilderkunst van de twintigste eeuw. Spectrum, Utrecht, 1959.
Hofmann, W., Bildende Kunst (II). Fischer, Frankfurt, 1960.
Hofstadter, D.R. & Dennett D.C., The mind's I. Basic Books, New York, 1981.
Hofstädter, P.R. (red), Psychologie. Standaard, Antwerpen, 1969.
Holland, J.H., Holyak, K.J., Nisbett, R.E. & Thagard, P.R., Induction, Processes of inference, learning, and discovery. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1987.
Holzhammer, K., Filosofie (I/II). Bosch & Keuning, Baarn, 1963.
Hooft, G. 't, De bouwstenen van de schepping. Prometheus, Amsterdam, 1992.
Hoogewerff, G.J., Verbeelding en voorstelling. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1939.

Horgan, J., The end of science. Addison-Wesley, Reading, 1996.
Horster, D., Niklas Luhman. Beck, München, 1997.
Hospers, J., Meaning and truth in the arts. The University of North Caroline Press, Chapel Hill, 1946.
Hospers, J., An introduction to philosophical analysis (I/II). Prentice Hall, New Jersey, 1967.
Howells, W., De godsdienst der primitieve volken. Spectrum, Utrecht, 1963.
Howitt, D. & Cumberbatch, G., Massamedia en geweld. Spectrum, Utrecht, 1977.
Hughes, P. & Brecht, G., Vicieuze cirkels. Bert Bakker, Amsterdam, 1988.
Huisman, D., Esthetica. Spectrum. Utrecht, 1964.
Huizinga, J., Verzamelde werken I-IX, Tjeenk Willink, Haarlem, 1948-1953.
Hulsker, J. (red), Vincent van Gogh - Een leven in brieven. Meulenhoff, Amsterdam, 1988.
Hulspas, M. & Nienhuys, W., Tussen waarheid en waanzin. Scheffers, Utrecht, 1997.
Hume, D., Enquiries concerning human understanding and concerning the principles of morals. Clarendom Press, Oxford, 1975.
Huxley, J., Religion without revelation. Mentor Book, New American Library, 1964.

Ieperen, A. van, Filmster is een vak. Landshoff, Amsterdam, 1976.
Illich, I., Ontscholing van de maatschappij. Wereldvenster, Baarn, 1972.
Illich, I., Grenzen aan de geneeskunde. Het Wereldvenster, Bussum, 1982.
Ingarden, R., Erlebnis, Kunstwerk und Wert. Niemeyer, Tübingen, 1969.
Irigaray, L., Ik, jij, wij. Kok Agora, Kampen, 1992.
Israel, J., Der Begriff Entfremdung. Rowohlt, Hamburg, 1972.
Itten, J., Kunst en kleur. Cantecleer, De Bilt, 1973.
Itten, J., Kleurenleer. Cantecleer, De Bilt, 1975.

Jacobi, J., De psychologie van C.G.Jung. De Haan, Zeist, 1963.
Jacobs, J., The death and life of great American cities. Penguin, Londen, 1994.
Jacobs, J., Systems of survival. Hodder & Stoughton, Londen, 1992.
Jacobs, L. (red), The movies as medium. Farrar, Straus & Giroux, New York, 1980.
Jaffe, H.L.C., De Stijl. Thames and Hudson, Londe, 1970.
Jager, H. de, Mensbeelden en maatschappijmodellen. Stenfert Kroese, Leiden, 1975.
Jakubowski, F., Basis en bovenbouw. SUN, Nijmegen, 1974.
James, W., The varieties of religious experience. Fontana, Londen, 1962.
James, W., Selected writings. BMC, New York, 1997.
Janssen Perio, E.M., Hoe helder is Heidegger? Eburon, Delft, 2000.
Jantzen, H., Middeleeuwse kunst in overgang. Spectrum, Utrecht, 1961.
Jaspers, K., Philosophie. Springer, Berlin, 1948.
Jaspers, K., Inleiding in de philosophie. Born, Assen, 1951.
Jaspers, K., Leonardo en Nietzsche. Spectrum, Utrecht, 1966.
Jaspers, K., Kant. Spectrum, Utrecht, 1967.
Jastrow, R., Machine en intellect. Veen, Utrecht, 1982.
Jay, M., The dialectical imagination. Heinemann, Londen, 1976.
Jencks, C., Symbolic architecture. Rizolli, Londen, 1985.
Jencks, C., Postmodernism. Academy, Londen, 1987.
Jencks, C., The new moderns. Rizolli, New York, 1990.
Johnson Laird, P.N., Mental models. Cambridge University Press, 1983.
Jorna, R.J., Knowledge representation and symbols in the mind. Stauffenburg, Tübingen, 1990.
Jouvet, M., Slapen en dromen. Contact, Amsterdam, 1994.
Jung, C.G., Psychologische beschouwingen (red.: Jolan Jacobi). Veen, Amsterdam, z.j.
Jung, G.C., De symboliek van de geest. Veen, Amsterdam, z.j.
Jung, C.G., Dromen (red.: P. de Vries-Ek). Lemniscaat, Rotterdam, 1983.

Kaku, M., Hyperruimte. Contact, Amsterdam, 1995.
Kalat, J.W., Biological Psychology. Wadsworth, Belmont, 1988.
Kandinsky, W., Het abstracte in de kunst. Spectrum, Utrecht, 1962.
Kant, I. Werke in acht Büchern (I/II). Weichert, Berlijn, z.j.
Kant, I., Over schoonheid. Boom, Meppel.
Kaplan, E.A., Rocking around the clock. Routledge, New York, 1987.

Kate, L. ten, De lege plaats: Revoltes tegen het instrumentele leven in Bataille's atheologie. Kok Agora, Kampen, 1994.
Keers, C., Argumentatie. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1976.
Kelk, C. e.a. (red.), Recht, macht en manipulatie. Spectrum, Utrecht, 1976.
Keller, H., Mijn levensgeschiedenis. Wereldbibliotheek, Amsterdam, z.j.
Kellerer, C., Veel leven om kitsch. Heyns, Zaandijk, 1958.
Kemeny, J.G., Een wijsgerige kijk op de wetenschap. De Haan, Hilversum, 1967.
Kennington, R. (red.), The philosophy of Immanuel Kant. The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1985.
Kenny, A., Wittgenstein. Spectrum, Utrecht, 1974.
Kerényi, C., The gods of the Greeks. Penguin, Harmondsworth, 1958.
Kerényi, C., Eleusis. Servire, Den Haag, 1960.
Kessels, J., Socrates op de markt. Boom, Amsterdam, 1997.
Kiergegaard, S., Wijsgerige kruimels. Bijleveld, Utrecht, 1955.
Kierkegaard, S., Het begrip angst. Bijleveld, Utrecht, 1958.
King, F., Magie: de westerse overlevering. De Haan, Bussum, 1974.
Kirchner, F. & Michaëlis, Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Felix Meinerverlag, Hamburg,1998.
Kitto, H.D.F., De Griekse beschaving. De Haan/Standaard, Zeist/Antwerpen, 1960.
Klafki, W, e.a., Erziehungswissenschaft (I-III). Fischer, Frankfurt, 1976.
Klaus, G. & Buhr, M., Marxistisch-Leninistisches Wörterbuch der Philosophie (I-III). Rowolht, Hamburg, 1975.
Klerk, L.A. de, Op zoek naar de ideale stad. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1980.
Klein, G., Pietà. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.
Kloos, P., Culturele anthropologie. Van Gorcum, Assen, 1974.
Kloos, P., Door het oog van de antropoloog. Coutinho, Muiderberg, 1988.
Klukhuhn, A.., & Jaeger, T. (red), Denkende schrijvers. Bijleveld, Utrecht, 1997.
Klukhuhn, A., & Jaeger, T. (red), Schrijvende denkers. De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 2000.
Kmita, J. & Zamiara, K. (red), Visions of culture and the models of cultural sciences. Rodopi, Amsterdam/Atlanta, 1989.
Knipe, H. & Maclay, G., Natuurlijk overwicht. Bruna, Utrecht, 1972.
Köbben, A.J.F., De weerbarstige waarheid. Prometheus, Amsterdam, 1991.
Kockelmans, A., Martin Heidegger. Lannoo, Tielt, 1964.
Koenen-Anrooy, Klassiek handwoordenboekje (red. J.Endepols), Wolters, Groningen/Djakarta, 1952.
Koenigswald, G.H.R. von, (red), Evolutie en de filosofie, de biologie, de kosmos. Spectrum, Utrecht, 1967.
Koestler, A., The sleepwalkers, Penguin, Londen, 1989.
Kofman, S., Derrida lesen. Passagen, Wenen, 1987.
Kok, M. de, (red), De informatiemaatschappij. Natuur en techniek, Centrale Uitgeverij, Maastricht, 1983.
König, R. (red), Sociologie. Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1967.
Koningsveld, H., Het verschijnsel wetenschap. Boom, Meppel, 1976.
Kornwachs, K. (red), Offenheit - Zeitlichkeit - Komplexität. Frankfurt/New York, 1984.
Koolhaas, R. en Mau, B., Small, Medium, Large, Extra-Large. 010 Publishers, Rotterdam, 1995.
Korthals, M., Filosofie en intersubjectiviteit. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1983.
Kossmann, E.H., Over conservatisme. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1981.
Kousbroek, R., Anathema's I. Meulenhoff, Amsterdam, 1984.
Kousbroek, R., Hoger honing. Meulenhoff, Amsterdam, 1997.
Kracauer, S., Der Detektiv-Roman. Suhrkamp, Frankfurt, 1971.
Kramer, E., Wiskunde. Spectrum, Utrecht, 1964.
Krämer-Badoni, R., Het wezenlijke in de kunst. Spectrum, Utrecht, 1963.
Kranenborg, R. (red), New Age. De Horstink, Zoetermeer, 1993.
Kreuzer, H. & Gunzenhäuser, R., Mathematik und Dichtung. Nymphenburger, München, 1971.
Krings H. e.a. (red), Handbuch philosophischer Grundbegriffe (I-VI). Kösel, München, 1973.
Kristensen, W.B., The meaning of religion. Nijhoff, Den Haag, 1960.
Kristensen, W.B., Symbool en werkelijkheid. De Haan, Zeist, 1962.
Kristensen, W.B., Godsdiensten in de oude wereld. Spectrum, Utrecht, 1966.
Kristeva, J., La révolution du langage poétique. Éditions du Seuil, 1974.

Kroner, R., Von Kant bis Hegel. Mohr, Tübingen, 1961.
Kronhausen, E.& Ph., Wat is pornogarafie? Bert Bakker/Daamen, Den Haag, 1967.
Krusch, D., Reclams Filmführer. Reclam, Stuttgart, 1987
Kühn, H., Het Ontwaken (I), De opgang (II), De ontplooiing (III) der mensheid. Spectrum, Utrecht, 1954/1958-1959.
Kühn, H., De kunst van het oude Europa. Spectrum, Utrecht, 1959.
Kühn, H., Prehistorische kunst in Europa. Spectrum, Utrecht, 1960.
Kuhn, T.S., De structuur van wetenschappelijke revoluties. Boom, Meppel, 1972.
Kunneman, H., Habermas' theorie van het communicatieve handelen. Boom, Amsterdam, 1983.
Kunst, J., Filosofie van de muziekwetenschap. Martinus Nijhoff, Leiden, 1988.
Kuyper, E. de, Filmische hartstochten. Wereldvenster, Weesp, 1984.
Kuypers, G., Grondbegrippen van politiek. Spectrum, Utrecht, 1973.
Kuypers, K., Kant. Wereldvenster. Baarn, 1966.
Kutschera, F. von & Breitkopf, A., Inleiding tot de moderne logica. Spectrum, Utrecht, 1972.
Kuznecov, B.G., Gesprekken over de relativiteitstheorie. Spectrum, Utrecht, 1967.
Kwant, R.C., Mens en expressie in het licht van de wijsbegeerte van Merleau-Ponty. Spectrum, Utrecht, 1972.

Lacey, A.R., A dictionary of philosophy. Routledge & Kegan, Londen, 1986.
Lachman, R., Lachman, J.L. & Butterfield, E.C., Cognitive psychology and information processing. LEA, Hillsdale New Jersey, 1979.
Laing, R.D., The politics of experience. Penguin, Harmondsworth, 1967.
Lakatos, I., Wetenschapsfilosofie en wetenschapsgeschiedenis. Boom, Meppel, 1970.
Lalo, C., L'art loin de la vie. Libraire Philosophique J.Vrin, Parijs, 1939.
Landgrebe, L., Moderne filosofie. Spectrum, Utrecht, 1962.
Langer, S.K., Filosofische vernieuwing. Spectrum, Utrecht, 1965.
Lao Tze, Weisheitsworte. Hinrich, Leipzig, 1920.
Lao Tze, Tao Te King: das Buch des Alten vom Sinn und Leben (vertaling R.Wilhelm), Diederichs, Jena, 1921.
Lao Tze, Tau-Te-Tsjing: het boek van weg en deugd (vertaling J.J.L.Duyvendak). Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1950.
Lao Tze, Tau Teh Tsjing. Ankh-Hermes, Deventer, 1973.
Laszlo, G., Steppenvolken en hun kunst. Gaade, Den Haag, 1970.
Laudan, L., Progress and its problems. University of California Press, Berkeley, 1978.
Lauwerier, H., Oneindigheid. Aramith, Bloemendaal, 1989.
Lauwerier, H., Fractals. Aramith, Bloemendaal, 1992.
Leach, E., Claude Lévi-Strauss. Meulenhoff, Amsterdam, 1970.
Leach, E., Cultuur en communicatie. Ambo, Baarn, 1978.
Lee, V.L., Beyond behaviorism. LEA, Hove/Londen, 1988.
Leech, G., Semantiek (I/II). Spectrum, Utrecht, 1976.
Leent, J.J.A. van, Sociologie, psychologie en sociale psychologie. Spectrum, Utrecht, 1980.
Leeuw, K. van der, Het Chinese denken. Boom, Meppel, 1994.
Lefebvre, H., Het marxisme. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1969.
Lemmon, E.J., Moderne logica. Spectrum, Utrecht, 1968.
Leopold, J.H., Uit den tuin van Epicurus. Heureka, Nieuwkoop, 1976.
Lepp, I., Psychoanalyse van het moderne atheïsme. Spectrum, Utrecht, 1964.
Lerner, I.M. & Libby, W.J., Heredity, evolution and society. Freeman, San Francisco, 1976.
Lévi-Strauss, C., Het trieste der tropen. Spectrum, Utrecht, 1962.
Lévi-Strauss, C., Het wilde denken. Meulenhoff, Amsterdam, 1968.
Lewis, I.M., Religieuze extase. Spectrum, Utrecht, 1972.
Lindsey, G., Handbook of social psychology (I/II). Massachusetts, 1960.
Lippard, L.R., Pop art. Thames and Hudson, Londen, 1968.
Lipson, L., De grondslagen van de politieke wetenschap. Spectrum, Utrecht, 1967.
Liungman, C.G., Der Intelligenzkult. Rowohlt, Hamburg, 1973.
Loebl, E., Economie is voor mensen. Bruna, Utrecht, 1977.
Loen, A.E., Inleiding tot de wijsbegeerte. Boekencentrum, Den Haag, 1947.
Loeser, N., Levende muziek. De Haan, Zeist, 1957.

Loftus, E & Ketcham, K., Graven in het geheugen. De mythe van de verdrongen herinnering. Veen, Amsterdam/Antwerpen, 1995.
Lokhorst, G.J.C., Brein en bewustzijn. Rotterdamse Filosofische Studies, 1986.
Lommel, A., Die Welt der frühen Jäger. Callwey, München, 1965.
Lommel, A., Vorgeschichte und Naturvölker. Bertelsmann, Gütersloh, 1967.
London, P., Besturing van het menselijke gedrag. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1970.
Lorenz, C., De constructie van het verleden. Boom, Amsterdam Meppel, 1998.
Lorenz, K., Over agressie bij dier en mens. Ploegsma, Amsterdam, 1974.
Lotman, J.M., Die Struktur des künsterlichen Textes. Suhrkamp, Frankfurt, 1973.
Ludlow, P. (red.), High noon on the electric frontier. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999.
Luhr, W. & Lehman, P., Authorship and narrative in the cinema. Putnam, New York, 1977.
Lukacs, G., Theorie van de roman. Meulenhoff. Amsterdam, 1975.
Lützeler, H., De kunst. Spectrum. Utrecht, 1966.
Luxemburg, J. van, Bal, M. & Weststeijn, W.G., Over literatuur. Coutinho, Muiderberg, 1987.
Luxemburg, J. van, Bal, M. & Weststeijn, W.G., Inleiding in de literatuurwetenschap. Coutinho, Muiderberg, 1988.
Luypen, W., Existentiële fenomenologie. Spectrum, Utrecht, 1961.
Luypen, W., Fenomenologie en atheïsme. Spectrum, Utrecht, 1967.
Luypen, W., Rechtvaardigheid. Tjeenk Willink, Zwolle, 1979.
Lyons, J., Noam Chomsky. Meulenhoff, Amsterdam, 1973.
Lyotard, J-F., Het postmoderne weten. Kok, Kampen, 1987.
Lyotard, J-F., Het postmodernisme uitgelegd aan onze kinderen. Kok, Kampen, 1987.

Maatje, F.C., Literatuurwetenschap. Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht, 1977.
Macauley, D. (red.), Minding Nature. The Guilford Press, New York/Londen, 1996.
Macedo, S. (red), Reassessing the sixties. Norton, New York, 1997.
Machiavelli, N., De heerser. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1981.
Machiavelli, N., Discorsi. Ambo, Amsterdam, 1997.
Magee, B., Popper. Spectrum, Utrecht, 1974.
Magee, B., The great philosophers. BBC Books, Londen, 1987.
Magee, B., Bekentenissen van een filosoof. Anthos, 1997.
Malewski, A., Verhalten und Interaktion. Tübingen, 1967.
Maltin, L. (red), Movie encyclopedia. Penguin, Londen, 1994.
Mansfeld, J., Die Vorsokratiker (I/II). Reclam, Stuttgart, 1983-1986.
Marcuse, H., De een-dimensionale mens. Paul Brand, Hilversum, 1968.
Marcuse, H., Eros en cultuur. Bijleveld, Utrecht, 1968.
Marcuse, H., Geweld en vrijheid. De Bezige Bij, Amsterdam, 1968.
Marcuse, H., Psychoanalyse en politiek. Van Gennep, Amsterdam, 1969.
Marcuse, H./Popper, K., Sociale revolutie/sociale hervorming. Wereldvenster, Baarn, 1971.
Marcuse, L., Obsceen. De geschiedenis van een verontwaardiging. Moussault, Amsterdam, 1966.
Margalit, A., De fatsoenlijke samenleving. Van Gennep, Amsterdam, 2001.
Martelaere, P. de, (red), Het dubieuze denken. Kok, Kampen, 1996.
Martelaere, P. de, Wereldvreemdheid. Meulenhoff, Amsterdam, 2000.
Martin, A.V., De spanning tussen orde en vrijheid. Spectrum, Utrecht, 1962.
Matzker, R., Anthropologie. Fink, München, 1998.
McAllister, J.W., Beauty and revolution in science. Cornell University Press, Ithaca/Londen, 1999.
McClellan, J.E., Philosophy of education. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1976.
McCormick, P.J., Modernity, aesthetics, and the bounds of art. Cornell University Press, New York, 1990.
McLeish, J., Het getal. Amber, Amsterdam, 1993.
McRobbie, A., In the culture society. Routledge, Londen/Toronto, 1999.
Meadows, D., De grenzen aan de groei. Spectrum, Utrecht, 1972.
Meel-Jansen, A. van, De kunst verstaan. Van Gorcum, Assen, 1988.
Meijerink, G. (red), Die Sammlung. Querido, Amsterdam, 1983.
Meijsing, M.A.M.M., Mens of machine? Swets en Zeitlinger, Lisse, 1986.
Melsen, A.G.M. van, Evolutie en wijsbegeerte. Spectrum, Utrecht, 1964.
Melsen, A.G.M. van, Natuurwetenschap en techniek. Spectrum, Utrecht, 1960.
Melzack, R., Het raadsel pijn. Spectrum, Utrecht, 1975.

Merquior, J.G., De filosofie van Michel Foucault. Spectrum, Utrecht, 1988.
Meyer, A.J.P., Oceanic art (I/II). Könemann, Keulen, 1995.
Meyer, F., Pour connaître Bergson. Parijs, 1949.
Meyer, Th., Was ist Politik? Leske+Budrich, Opladen, 2000.
Middelaar, L. van, Politicide. Van Gennep, Amsterdam, 1999.
Milgram, S., Grenzeloze gehoorzaamheid. Bruna, Utrecht, 1975.
Mill, J.S., Utilitarianism. Collins/Fontana, Glasgow, 1975.
Mill, J.S., Over Vrijheid. Boom, Amsterdam, 1978.
Millar, S., Psychologie van het spelen. Spectrum, Utrecht, 1970.
Miller, J., Marshal Mcluhan. Meulenhoff, Amsterdam, 1973.
Moerland, M. (red), De kool en de geit in de nieuwe tijd: wetenschappelijke reflecties op New Age. Van Arkel, Utrecht, 1996.
Möller, M., Pedofiele relaties. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1983.
Monaco, J., Film verstehen. Rowohlt, Hamburg, 1982.
Monaco, J. e.a., The Virgin international encyclopedia of film. Virgin, Londen, 1992.
Monod, j., Toeval en onvermijdelijkheid. Bruna, Utrecht/Antwerpen, 1971.
Montaigne, Essais (I-III). Gallimard, Parijs, 1965.
Montaigne, Essays. Boom, Amsterdam, 1993.
Montagu, A. (red), Ras, milieu en intelligentie. Wereldvenster, Baarn, 1977.
Montagu, A., The nature of human aggression. Oxford University Press, 1976.
Montefiore, C.G.en Loewe, H., A rabbanic anthology, Meridan Books, Cleveland, 1963.
Mooij, J.J.A., Tekst en lezer. Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1979.
Mooij, J.J.A., Idee en verbeelding. Van Gorcum, Assen, 1981.
Moor, W. de, De kunst van het recenseren. Coutinho, Bussum, 1993.
Morf, G., Inleiding tot de psychologie. Spectrum, Utrecht, 1964.
Morgan, D.N., Love: Plato, the Bible & Freud. Prentice-Hall, Englewood Cliffs New Jersey, 1964.
Morris, C.W., Sign, language en behavior. New York, 1946.
Morrison, P. & P. (+ Eames' office), Powers of ten. Scientic American Library, New York, 1982.
Motherhill, M. (red), Ethics. MacMillan, Londen, 1965.
Mukarovsky, J., Kapitel aus der Ästhetik. Suhrkamp, Frankfurt, 1974.
Mul, J. de, Het romantische verlangen. Donker, Rotterdam, 1991.
Mul, J. de, Cyberspace odyssee. Klement, Kampen, 2002.
Müller, M., e.a., Autonomie der Kunst: zur Genese und Kritik einer bürgerlichen Kategorie. Suhrkamp, Frankfuhrt, 1974.
Murphy, G., Parapsychologie. Spectrum, Utrecht, 1963.

Naes, A., Elementaire argumentatieleer. Ambo, Baarn, 1978.
Nagel, E, & Newman, J.R., De stelling van Gödel. Spectrum, Utrecht, 1975.
Nagel, Th., What does it all mean? Oxford University Press, New York/Oxford, 1987.
Nagel, Th., The last word. Oxford University Press, Oxford, 1997.
Nanninga, R.H., Parariteiten. Een kritisch blik op het paranormale. Spectrum, Utrecht, 1988.
Naredi-Rainer, P., von, Architektur & Harmonie. Dumont, Keulen, 1995.
Nauta, D., Logica en model. De Haan, Bussum, 1970.
Newman, J.R. (red), Wat is wetenschap?. Spectrum, Utrecht, 1967.
Newman, J.R. (red), The world of mathematics (I-IV). Tempus, Washington, 1988.
Newton, E., Beschouwingen over kunst. Spectrum, Utrecht, 1962.
Nicolas, A., Marcuse. Spectrum, Utrecht, 1972.
Nicolson, H., De eeuw van de rede. Sijthoff, Leiden, 1963.
Nienhuys, J.W. (red), Skepsis in New Age. Skepsis, Utrecht, 1993.
Nietzsche, F., Werke in zwei Bänden. Hanser, München, 1967.
Niftrik, G.C. van, De boodschap van Sartre. Callenbach, Nijkerk, 1953.
Nijhoff, M., Verzameld werk (I/II). Daamen/Van Oorschot, Bert Bakker, 1982.
Nijk, A.J., De mythe van de zelfontplooiing. Boom, Amsterdam, 1978.
Noordzij, N., Woordenboek van magie, okkultisme en parapsychologie. Fontein, De Bildt, 1975.
Norton, A. (red), Dictionary of ideas. Helicon, Oxford, 1994.
Nozick, R., Anarchy, state and utopia. Basil Blackwell, Oxford, 1974.
Nozick, R., Invariances. Belknap, Cambridge (Mass.)/Londen, 2001.

Nuchelmans, G., Overzicht van de analytische filosofie. Spectrum, Utrecht, 1971.
Nuchelmans, G., Hume. Wereldvenster, Baarn, 1965.
Nuchelmans, G., Taalfilosofie, een inleiding. Coutinho, Muiderberg, 1978.
Nussbaum, M.C., Poetic Justice. Beacon Press, Boston, 1995.

O'Dea, Th.F., Godsdienstsociologie. Spectrum, Utrecht, 1968.
Ofshe, R. & Watters, E., Making monsters. False memories, psychotherapie, and sexual hysteria. Andre Deutsch, Londen, 1995.
Oosthoek, H. (vert), Informatie. Bibliographisches Institut Mannheim, 1974.
Oldewelt, H.M. (inl), Mythe en realiteit. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1963.
Orlemans, J.W.G., Inleiding tot de gedragstherapie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1976
Ortega y Gasset, J., De opstand der horden. Leopold, Den Haag, 1958.
Ortega y Gasset, J., Zelfinkeer en verbijstering. Leopold, Den Haag, z.j.
Ortoli, S. & Pharabod, J.P., De oplosbare vis en andere paradoxen. Van Gennep, Amsterdam, 1988.
Osterwold, T., Pop art. Taschen, Keulen, 1992.
Otten, J.O., Het museum van licht. Van Oorschot, Amsterdam, 1991.
Ottmann, H. (red.), Nietzsche Handbuch. Metzler, Stuttgart, 2000.
Otto, R., Das Heilige. Beck, München, 1936.
Oyen-van Zijll de Jong, T. van, Een bos rode rozen: een bloemlezing uit het werk van Shankara. Conversion Productions, Deventer, 1998.
Overbeek, Pornografie voor het gerecht. NVSH, Den Haag, 1966.
Overbeke, M. van, Chomsky. Wereldvenster, Baarn, 1978.

Paap, W., Muziek, modern en klassiek. Spectrum, Utrecht, 1961.
Paassen, C.R. van, Inleiding tot het Griekse denken. De Bussy, Amsterdam, z.j.
Paetzold, H., Profile der Ästhetik. Passagen, Wenen, 1990.
Paetzold, H., Ästhetik der neueren Moderne. Steiner, Stuttgart, 1990.
Pagels, H., The dreams of reason. Bantam Books, New York, 1989.
Paglia, C., Het seksuele masker. Prometheus, Amsterdam, 1993.
Paglia, C., Seks, kunst en Amerikaanse cultuur. Prometheus, Amsterdam, 1992.
Paglia, C., Vamps en tramps. Prometheus, Amsterdam, 1995.
Palmier, J.M., Over Marcuse. Bezige Bij, Amsterdam, 1971.
Panofsky, E., Iconologie. Spectrum, Utrecht, 1970.
Panofsky, E., Meaning in the visual arts. Penguin, Harmondsworth, 1970.
Papadakis, A. & Watson, H., New Classicism. Rizolli, New York, 1990.
Parreren, C.F. van & Bend, J.G. van, Psychologie en mensbeeld, Ambo, Baarn, 1979.
Pascal, B., Oeuvres complètes (red. L.Lafuma). Éditions du Seuil, Parijs, 1963.
Pascal, B., De gedachten. Meinema, Delft, 1927.
Pascal, B., Gedachten. Spectrum, Utrecht, 1964.
Pask, G., Inleiding tot de cybernetica. Spectrum, Utrecht, 1965.
Pasolini, P.P., De ketterse ervaring. Wereldvenster, Bussum, 1981.
Passmore, J., A hundred years of philosophy. Penguin, Harmondsworth, 1978.
Passmore, J., Philosophical reasoning. Basic Books, New York, 1969.
Paulos, J.A., Wiskunde en humor. Bert Bakker, Amsterdam, 1990.
Paulos, J.A., De gecijferde mens. Bert Bakker, Amsterdam, 1992.
Pauw van Wieldrecht, A., Het dialect van de adel. HES, Utrecht, 1985.
Pavese, C., Leven als ambacht. De Bezige Bij, Amsterdam, 1985.
Paz, O., Het labyrint der eenzaamheid. Arbeiderspers, Amsterdam, 1975.
Paz, O., De kinderen van het slijk. Meulenhoff, Amsterdam, 1976.
Paz, O., De boog en de lier. Meulenhoff, Amsterdam, 1984.
Pedoe, D., Perspectieven doorzien. Aramith, Amsterdam, 1988.
Peeters, C., Het avontuurlijk uitzicht. De Harmonie, Amsterdam, 1976.
Peeters, C., Postmodern. De Harmonie. Amsterdam, 1987.
Pellegrini, A.D. (red.), The future of play theory. State of New York Press, Albany, 1995.
Penrose, R., The emperor's new mind. Oxford University Press, 1989.
Peperstraten, F. van, Samenleving ter discussie. Coutinho, Muiderberg, 1991.
Pepper, S.C., World hypotheses. University of California Press, Berkeley, 1970.

Perelman, Ch., Retorica en argumentatie. Ambo, Baarn, 1979.
Perloff, M., The dance of the intellect.Northwestern University Press, Evanston, 1996.
Perloff, M., The poetics of indeterminacy. Northwestern University Press, Evanston, 1999.
Peters, J.M., Principes van beeldcommunicatie. Tjeenk Willink, Groningen, 1974.
Peterson, I., The jungles of randomness. Penguin, Londen, 1998.
Petzoldt, L. (red), Magie und Religion. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978.
Peursen, C.A. van, Michel de Montaigne. Paris, Amsterdam, 1954.
Peursen, C.A. van, Korte inleiding in de existentiefilosofie. Paris, Amsterdam, 1951.
Peursen, C.A. van, Leibniz. Het Wereldvenster, Baarn, 1966.
Peursen, C.A. van, Fenomenologie en analytische filosofie. Amsterdam/Hilversum, 1968.
Peursen, C.A. van, Bertels, C.P. & Nauta, D., Informatie. Spectrum, Utrecht, 1968.
Philipse, H., Atheïstisch manifest. Prometheus, Amsterdam, 1995.
Philipse, H., Heidegger's philosophy of being. Princeton University Press, Princeton, 1998.
Piaget, J., Strukturalisme. Boom, Meppel, 1969.
Pichois, C. & Rousseau, A.M., Vergelijkende literatuurwetenschap. Spectrum, Utrecht, 1972.
Pico della Mirandola, N., Over de menselijke waardigheid. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1968.
Pieper, J., Scholastiek. Spaarnestad, Haarlem, z.j.
Pierce, J.R., Symbolen en signalen. Spectrum, Utrecht, 1966.
Pippin, R.B., Modernism as a philosophical problem. Blackwell, Cambridge Massachusetts, 1995.
Plamenatz, J., Man and society (I/II). Longman, Londen, 1979.
Plato, Verzameld werk (I-V), vert. X. de Win. De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Ambo, Baarn, 1978.
Plato, The collected dialogues (ed. E.Hamilton & H.Cairns). Princeton University Press, 1987.
Plato, Phaidros, Protagoras, Ion, vert. M.A.Schwartz. Spectrum, Utrecht, 1968.
Plato, Symposion, Apologie, Kritoon, Phaidoon, vert. M.A.Schwartz. Spectrum, Utrecht, 1960.
Plato, De staat, vert. M. van der Hoek. Holkema & Warendorf, Amsterdam, 1902.
Plato, The republic (I/II), inleiding/vertaling: Paul Shorey. Loeb, Londen, 1920.
Poelman, N., Panorama der ideologieën. Nelissen, Baarn, 1982.
Pöggeler, O., Martin Heidegger. Spectrum, Utrecht, 1969.
Polet, S., Literatuur als werkelijkheid. Maar welke? De Bezige Bij, Amsterdam, 1972.
Polet, S., De creatieve factor. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1996.
Popkin, R.H. & Stroll, A., Philosophy. Butterworth-Heinemann, Oxford, 1994.
Popper, K.R., The open society and his enemies. Harper & Row, New York, 1963.
Popper, K.R., De groei van kennis. Boom, Meppel/Amsterdam, 1978.
Pos, H.J., Uren met Bergson. Hollandia, Baarn, z.j.
Postman, N., Wij amuseren ons kapot. Wereldvenster, Baarn, 1987.
Pothorn, H., Dieren bouwen hun staten. Zomer en Keuning, Wageningen, 1969.
Poundstone, W., Het labyrint van het denken. Contact, Amsterdam, 1989.
Praag, H. van, Spiegel der Chinese beschaving. De Haan, Zeist, 1959.
Praag, H., van, Wijsheid en schoonheid van India. De Haan, Zeist, 1962.
Praechter, K., Die Philosophie des Altertums. Schwabe, Basel, 1957.
Praz, M., The romantic agony. Oxford University Press, Oxford, 1988.
Prokop, D. (red), Materialen zur Theorie des Films. Fischer, Frankfurt, 1971.
Pym, J., Time out. Penguin, Londen 1998.

Qian, Z., Limited views: Essays on ideas and letters. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.
Quine, W.V.O., From a logical point of view. Harper, New York, 1963.
Quine, W.V.O., Quiddities. Harvard University Press, Cambridge (Mass), 1987.
Quine, W.V.O., From stimulus to science, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1995.

Rachlin, H., Introduction to modern behaviorism, Freeman and company, NewYork, 1991.
Rademaker, L. (red), Sociale problemen (I/II). Spectrum, Utrecht, 1978.
Rademaker, L. (red), Sociologische encyclopedie (I-III). Spectrum, Utrecht, 1978.
Rademaker, L. & Petersma, E (red), Hoofdfiguren uit de sociologie (I/II). Spectrum, Utrecht, 1974.
Radhakrishnan, S., Indische Philosophie (I/II). Holle, Darmstadt, 1956.
Raessens, J., Filosofie&film. Damon, Budel, 2001.

Raignier, A., Het leven der mieren. Spectrum, Utrecht, 1957.
Raju, P.T., Oosterse en westerse wijsbegeerte. Spectrum, Utrecht, 1966.
Rambach, P., The art of Japanese tantrism. Skira, Geneve, 1979.
Raphael, D.D., Problems of political philosophy. MacMillan, Londen, 1979.
Rapoport, A., Conflicten in sociale systemen. Spectrum, Utrecht, 1976.
Raven, C.P., Ontwikkeling als informatieverwerking. De Haan/Meulenhoff, Hilversum/Amsterdam, 1968.
Read, H., Kunst zien en begrijpen. Spectrum, Utrecht, 1961.
Read, H., Filosofie van de moderne kunst. Meulenhoff, Amsterdam, 1977.
Reeves, H., De evolutie van het heelal. Van Gennep, Amsterdam, 1986.
Reeves, J.W., Gedachten over het denken, Spectrum, Utrecht, 1969.
Reiner, H., Wijsgerige ethiek. Spectrum, Utrecht, 1969.
Renner, H., Algemene muziekleer. Spectrum, Utrecht, 1960.
Restany, P., Yves Klein. Abrahams, New York, 1982.
Revel, J-F., Geschiedenis van de westerse filosofie (I/II). Boom, Meppel, 1971.
Revel, J-F., De totalitaire verleiding. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1977.
Revesz, G., Creatieve begaafdheid. Servire, Den Haag, 1946.
Reynaerts, W., Sociale economie. Westers, Utrecht, 1976.
Richard, L., The concise encyclopedia of expressionism. Omega, Ware Hertfordshire, 1984.
Richter, G., Kitsch-Lexicon. Bertelsmann, Gütersloh, 1972.
Richter, H., Dada. Thames and Hudson, Londen, 1970.
Ricoeur, P., Symbolen van het kwaad (I/II). Lemniscaat, Rotterdam, 1960.
Ricoeur, P., Wegen van de filosofie: structuralisme, psychoanalyse, hermeneutiek. Ambo, Bilthoven, 1970.
Ricoeur, P., Tekst en betekenis. Ambo, Baarn, 1991.
Ridderbos, S.J., Eros bij Plato. Kok, Kampen, 1988.
Ridley, M., Genoom: Het recept voor een mens. Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1999.
Rijsdorp, K., Sport en maatschappij. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1977.
Rilke, R.M., De dichter. Stols, Den Haag, 1944.
Robins, R.H., Algemene linguïstiek. Spectrum, Utrecht, 1969.
Roob, A., Alchemie & mystiek: Het hermetische museum. Taschen, Keulen, 1997.
Rorty, R., Philosophy and the mirror of nature. Blackwell, Oxford, 1980.
Rose, S., Lifelines: biology, freedom, determinism. Penguin, Londen, 1998.
Rose, S. (ed.), From brains to consciousness: Essays on the new sciences of the mind. Penguin, Londen, 1999.
Rose, S., Lewontin, R.C. & Kamin L.J., Not in our genes: Biology, ideology and human nature. Penguin, Harmondsworth, 1987.
Rose, H.& Rose, S., Alas, poor Darwin. Jonathan Cape, Londen, 2000.
Roszak, Th., Opkomst van een tegencultuur. Meulenhoff, Amsterdam, 1973.
Roszak, Th., Het einde van niemandsland. Meulenhoff, Amsterdam, 1974.
Roszak, Th., De informatiecultus. Meulenhoff, Amsterdam, 1986.
Roud, R. (red), Cinema (I/II): a critical dictionary. NBS, 1980.
Ruse, M., Sociobiology: Sense or nonsense? Reidel, Dordrecht, 1980.
Rushton, J., Klassiele muziek. Spectrum, Utrecht, 1991.
Russell, B., Problemen der filosofie. Boom, Meppel, 1967.
Russell, B., A history of western philosophy. Allen en Alwin, Londen, 1947.
Russell, B., Het ABC van de relativiteit. Boom, Amsterdam, 1981.
Ryle, G., The concept of mind. Penguin, Harmondsworth, 1970 (ned vert: 1971).

Sabbe, H., Dadaïsme. Elsevier/Manteau, Amsterdam/Brussel, 1979.
Sachs, C., Geschiedenis der muziek. Spectrum, Utrecht, 1959.
Sachs, C., De geschiedenis van de dans. Spectrum, Utrecht, 1969.
Safranski, R., Das Böse. Hanser, München, 1997.
Salomon, C., Wiskunde in woord en beeld. Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1971.
Sanders, C., De behavioristische revolutie in de psychologie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1972.
Sanders, C., de Wit, H.F., Looren de Jong, H., De cognitieve revolutie in de psychologie. Kok Agora, Kampen, 1989.

Sassen, F., Wijsbegeerte van onzen tijd, Philosophische Bibliotheek, 1938.
Sauvage, M., Sokrates. Spectrum, Utrecht, 1959.
Savage-Rumbaugh, S, Shanker, S.G, Taylor, T.J., Apes, Language, and the human mind. Oxford University Press, New York, Oxford, 1998.
Sayres, S., Susan Sontag. Routledge, New York, 1990.
Schacter, D.L., Searching for memory. BasicBooks, New York,1996.
Schadé, J.P., De functie van het zenuwstelsel. Spectrum, Utrecht, 1968.
Schadé, J.P., Onze hersenen. Spectrum, Utrecht, 1984.
Schavemaker, C. & Willemse, H. (red), Over de waardigheid van de mens. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1983.
Schavemaker, C. & Willemse, H. (red), Over het schone en de kunst van de mens. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1988.
Schavemaker, C. & Willemse, H. (red), Over de wijsbegeerte van de mens. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1989.
Schegget, G.H. ter, Herbert Marcuse. De Horst, Driebergen, 1969.
Schendelen, M.P.C.M. van, (red), Kernthema's van de politicologie. Boom, Meppel, 1976.
Schenk, H.G., De geest van de romantiek. Ambo, Bilthoven, 1966.
Schenkeveld-van der Dussen, M.A. (red), Nederlandse literatuur, een geschiedenis. Martinus Nijhoff, Groningen, 1993.
Schefold, K. von, Kraus, T. e.a. Propyläen Kunstgeschichte (I-XII). Berlijn, 1990.
Schilfgaarde, P. van, Geschiedenis der antieke wijsbegeerte. Sijthoff, Leiden, 1952.
Schippers, J., Montaigne's essais. Paedagogische Bibliotheek, 1880.
Schleiermacher, F.E.D., Über die Religion. Reden an die Gebildeten und ihrer Verächtern, (red. R. Otto). z.j.
Schmidt, H. & Schischkoff, G., Philosophisches Wörterbuch. Kröner, Stuttgart, 1961.
Schoeps, H-J., Over de mens. Spectrum. Utrecht, 1966.
Scholz, H., Mathesis universalis. Schwabe, Basel, 1969.
Scholz, H., Metaphysik als strenge Wissenschaft. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1965.
Scholz, H., Abriss der Geschichte der Logik. Alber, Freiburg, 1967.
Schoonbrood, C.A. (red), Wijsgerige teksten over het absolute. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1957.
Schoonbrood, C.A. (red), Wijsgerige teksten over de wereld. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1964.
Schoot, van der, A., De ontstelling van Pythagoras. Over de geschiedenis van de goddelijke proportie. Kok Agora, Kampen, 1998.
Schouten, J.H., Duitse literatuur als levensspiegel. Servire, Den Haag, 1963.
Schuchhardt, W-J., Bildende Kunst (I). Fischer, Frankfurt, 1960.
Schuster, M. & Beisl, H., Kunstpsychologie. Dumont, Keulen, 1978.
Schutte, X., Maskerade. De Bezige Bij, Amsterdam, 1999.
Schuurman, E., Techniek en toekomst. Van Gorcum, Assen, 1972.
Scruton, R., An intelligent person's guide to philosophy. Duckworth, Londen, 1999.
Searle, J.R., Minds, brains & science. Penguin, Londen, 1984.
Searle, J.R., The rediscovery of the mind. MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1992.
Seashore, C.E., Psychology of music. Dover, New York, 1967.
Seattle, Hoe kun je de lucht bezitten? Aktie Strohalm, Ekologische Uitgeverij, 1981.
Segall, M.H., Human behavior and public policy. Pergamon, New York, 1976.
Seger, I., Sociologie. Gaade, Den Haag, 1971.
Segers, R.T. (red), Receptie-esthetica. Huis aan de drie grachten, Amsterdam, 1978.
Shankara, Crest-jewel of discrimination. Vedanta Press, Hollywood, 1978.
Shapiro, H.L. (red), Culturele anthropologie. Spectrum, Utrecht, 1965.
Sharma, A., The philosophy of religion and Advaita Vedanta. The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1995.
Shaviro, S., Passion & excess. Blanchot, Bataille and the literary theory. The Florida University Press, Tallahassee, 1990.
Shaw, R. & Bransford, J. (red), Perceiving, acting, and knowing. LEA, Hillsdale, New Jersey, 1977.
Sheppard, A., Aesthetics. Oxford University Press, 1987 (ned vert: 1989).
Sheppard, R., Modernism-Dada-postmodernism. Northwestern University Press, Evanston, 2000.
Shermer, M., Why people believe weird things. Freeman and Company, New York, 1999.

Sherrington, C., De mens en zijn natuur. Spectrum, Utrecht, 1967.
Shimanoff, S.B., Communication rules. Sage Library of Social Research, Beverly Hills/Londen, 1982.
Short, R., Dada & surrealisme. Calmann & Cooper, Londen, 1980.
Sierksma , F., Phaenomenologie en complexe psychologie. Van Gorcum, Assen, 1950.
Silbermann, A. & Krüger, U.M., Sociologie van de massacommunicatie. Spectrum, Utrecht, 1975.
Sim, S., Beyond aesthetics. University of Toronto Press, Toronto/Buffalo, 1992.
Simpson, G.G., De betekenis van de evolutie. Spectrum, Utrecht, 1962.
Simpson, G.G., Het wereldbeeld van een evolutionist. Spectrum, Utrecht, 1968.
Sinnott, E.W., Morfogenese. Spectrum, Utrecht, 1966.
Skinner, B.F., Verbal Behavior. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1957.
Skinner, B.F., Science and human behavior. The Free Press, New York/Londen, 1965.
Skinner, B.F., Beyond freedom and dignity. Penguin, Harmondworth, 1973.
Skinner, B.F., Walden Twee. Meulenhoff. Amsterdam, 1974.
Skinner, B.F., About behaviorism. Vintage, New York, 1976.
Skinner, B.F., Reflections on behaviorisme and society. Prentice-Hall, Englewoodcliffs, New Jersey 1978.
Skinner, B.F., Autobiography (I-III): 1976 (Cape, Londen), 1979 (Knopf, New York), 1983 (Knopf, New York).
Smits, P., Godsdienst en kerk in het licht van de sociologie. Boekencentrum, Den Haag, 1972.
Sloterdijk, P. & Macho, T.H., Weltrevolution der Seele: ein Lese- und Arbeitsbuch der Gnosis. Artemis & Winkler, Zürich, 1993.
Smelzer, N.J. (red), Sociology, New York, 1973.
Smith, L.D., Behaviorism and logical positivism. Stanford University Press, Stanford, 1998.
Snijders, C.J., De gulden snede. De Driehoek, Amsterdam, 1969.
Sokal, A., & Bricmont, J., Intellectueel bedrog. EPO/De Geus, Antwerpen/Breda, 1999.
Sontag, S., Against interpretation, essays. Vintage, Londen, 1994.
Sopper, A.J. de, Wat is philosophie? Bohn, Haarlem, 1954.
Spaendonck J. van, Belle époque en anti-kunst. Boom, Amsterdam, 1977.
Spaink, K., Het strafbare lichaam. De Balie, Amsterdam, 1992.
Spaldung, H.D. (red), Encyclopedia of Jewish humor. Jonathan David, New York, 1979.
Spencer, S., Mysticism in world religion. Penguin Books, Harmondsworth, 1963.
Spiecker, B., Idealen en idolen van de opvoedingswetenschap. Boom, Meppel, 1975.
Spinks, S.G., Psychologie en godsdienst. Spectrum, Utrecht, 1966.
Spinoza, Ethica. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1979.
Staal, F., Het wetenschappelijk onderzoek van de mystiek. Spectrum, Utrecht, 1978.
Stanley Jevons, W., Logica. Spectrum, Utrecht, 1966.
Steensma, F. (red), OOR's pop-encyclopedie, tiende editie. Bonaventura, Amsterdam, 1996.
Stegmüller, W., Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie (I/II). Kröner, Stuttgart, 1960.
Steiner, G., Verval van het woord. Athaeneum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1974.
Steiner, G., Het verbroken contract. Bert Bakker, Amsterdam, 1990.
Steiner, R., Theosofie.Vrij Geestesleven, Zeist, 1994.
Steiner. R., Werkingen van het karma. Vrij Geestesleven, Zeist, 1994.
Steiner, R. & Steffen, A., Een weg naar volwassenheid. Vrij Geestesleven, Zeist, 1978.
Stephenson, R. & Phelps, G., The cinema as art. Penguin, Londen, 1989.
Stevens, J.O., Fritz Perls: gestalt therapie verbatim. Bert Bakker, Amsterdam, 1976.
Stewart, I., Life's other secret. Penguin, Londen, 1998.
Stewart, I. & Golubitky, M.,Turings tijger: het universum en de theorie van alles. Araminth/ Bloemendaal, Epsilon/Utrecht, 1994.
Stierlin, H., Bouwkunst der eeuwen: Angkor. Meulenhoff, Amsterdam, 1971.
Stolniz, J. (red), Aesthetics. MacMillan, Londen, 1965.
Stokvis, W., Cobra. De Bezige Bij, Amsterdam, 1990.
Stone, M. & Warner, M., De computermaatschappij. Wereldvenster, Baarn, 1971.
Störig, H.J., Geschiedenis van de filosofie (I-II). Spectrum, Utrecht, 1976.
Störig, H.J., Geschiedenis van de wetenschap (I-IV). Spectrum, Utrecht, 1961-1967.
Storr, A., De creatieve mens. Lemniscaat, Rotterdam, 1975.
Struik, D.J., Geschiedenis van de wiskunde. Spectrum, Utrecht, 1965.
Struyker Boudier, K., Zelfverwerkelijking. Ambo, Baarn, 1979.

Stutterheim, C.F.P., Problemen der literatuurwetenschap. Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1966.
Suzuki, D.T., Fromm, E. & Martino, R. de, Zenboeddhisme en psychoanalyse. Van Ditmar, Amsterdam, 1964.
Szasz, T.S., Geestesziekte als mythe. Lemniscaat, Rotterdam, 1972.
Szasz, T.S., Waan der waanzin. Ambo, Bilthoven, 1972.

Taylor, Ch., De malaise van de moderniteit. Kok Agora/Pelckmans, Kampen/Kapellen, 1994.
Taylor, Ch., (red. Gutmann A.), Multiculturalisme. Boom, Amsterdam/Meppel, 1995.
Taylor, Ch., Wat betekent religie vandaag? Pelckmans/Klement, Kapellen/Kampen, 2003.
Taylor, R., Metafysica. Spectrum, Utrecht, 1965.
Teilhard de Chardin, P., Het verschijnsel mens. Spectrum, Utrecht, 1962.
Tervoort, B. e.a., Psycholinguïstiek. Spectrum, Utrecht, 1972.
Tervoort, B., Wetenschap & taal. Coutinho, Muiderberg, 1977.
Themerson, S., Logica, etiketten en vlees. De Bezige Bij, Amsterdam, 1979.
Thoenes, P., Van wetenschap tot utopie. Boom, Meppel, 1976.
Thomas, K., Kunst = Praxis Heute, DuMont Aktuell, Keulen, 1972.
Thomson, D. (red), Gedachten over politiek en samenleving. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1970.
Thoreau, H.D., Walden. Pranger, Amsterdam, 1979.
Thuijs, R.W. (red), Mens en God. Bijleveld, Utrecht, 1963.
Tillich, P., Systematic Theology (I-III). Nisbet, Digswell Place, 1960-1964.
Tinbergen, N., De dieren en hun gedrag, Parool, Amsterdam, 1966.
Tomkins, C., De wereld van Marcel Duchamp, Time/Life, 1979.
Tongeren, P.van, Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdethiek. Sun, Amsterdam, 2003.
Tongeren, P. van (red.), Nietzsche als arts van de cultuur. Kok Agora, Kampen,1990.
Toonder, J.G. en West, J,A., Het astrologisch argument. De Bezige Bij, Amsterdam, 1971.
Toulmin, S., The uses of argument. Cambridge University Press, 1976.
Toulmin, S., Kosmopolis. Kok, Kampen, 1990.
Trotski, L., Literatuur en revolutie. Arbeiderspers, Amsterdam, 1982.
Trubetzkoy, N.S., Grundzüge der Phonologie. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1989.
Tzonis, A. en Lefaivre, L., Het architectonisch denken. SUN, Nijmegen, 1982.

Ussel, J. van, Intimiteit. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1978.

Vaessens, T., Circus dubio en schroom. De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 1998.
Vaessens, T., De verstoorde lezer. Vantilt, Nijmegen, 2001.
Vattimo, G., Jenseits vom Subjekt. Passagen, Wenen, 1986.
Vauberg, V., Die zwei Soziologien. Tübingen, 1975.
Veblen, Th., De theorie van de nietsdoende klasse. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1974.
Veen, J. van der, Orfeus onder de stervelingen. Bakker/Daamen, Den Haag, 1968.
Verhoeff, J.P., Sartre als toneelschrijver. Wolters, Groningen, 1962.
Veerman, D. & Boheemen, C. van, Postmodernisme. Kok, Kampen, 1988.
Verbeek, E., De man met de glazen hoed. Biografisch essay over de dromen van Sigmund Freud. Callenbach, Nijkerk, 1973.
Verkauf, W., Dada. Academic Editions, Londen/St. Martin's Press, New York, 1975
Verkuyl, H.J. e.a., Transformationele taalkunde. Spectrum, Utrecht, 1974.
Vestdijk, S., De toekomst der religie. Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1960.
Vestdijk, S., De Poolse ruiter, Bert Bakker/Daamen, Den Haag, 1958.
Vestdijk, S., De glanzende kiemcel. De Driehoek, Amsterdam, 1964.
Vestdijk, S., Essays in duodecimo, Amsterdam, 1976.
Vestdijk, S., Het eerste en het laatste (Verzamelde muziekessays I). Meulenhoff, Amsterdam, 1983
Vestdijk, S., Hoe schrijft men over muziek? (id.VIII), Meulenhoff, Amsterdam, 1986.
Vinnai, G., Voetbalsport als ideologie. Meulenhoff, 1972.
Visscher, J. de, Kunst als spiegel voor de mens. De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen, 1983.
Visscher, J. de, Het verhaal van de kunst. Boom, Meppel, 1990.
Visser, H, Leven zonder God, tien interviews. Veen, Amsterdam/Antwerpen, 2003.
Vloemans, A., Voorbereiding tot de wijsbegeerte, Leopold, Den Haag, 1948.
Vogel, C.J. de, Plato. Wereldvenster. Baarn, 1968.

Vogelaar, J.F. (red), Kunst als kritiek. Van Gennep, Amsterdam, 1973.
Volwahsen, A., Bouwkunst der eeuwen: India. Meulenhoff, Amsterdam, 1971.
Vorländer, K., Geschichte der Philosophie (I-III). Meiner, Leipzig, 1927.
Vos, H. de, Inleiding tot de wijsbegeerte van de Grieken en Romeinen. Callenbach, Nijkerk, 1963.
Vos, H.M., Filosofie van de moraal. Spectrum, Utrecht, 1995.
Vriend, J.J., Architectuur als samenspel van ruimte en vorm. Kosmos, Amsterdam, 1967.
Vries, G.J. de, Plato. Born, Assen, 1966.
Vries, H. de, Philosophy and the turn to religion. The Johns Hopkins University Press, Baltimore/Londen, 1999
Vries, J. de, Godsdienstgeschiedenis in vogelvlucht. Spectrum, Utrecht, 1961.
Vriezen, Th.C., Hoofdlijnen der theologie van het Oude Testament. Veenman & Zonen, Wageningen, 1954.
Vroon, P., Intelligentie. Ambo, Baarn, 1980.
Vuyk, K., De esthetisering van het wereldbeeld. Kok Agora, Kampen, 1992.

Waal, F.B.M. de, Van nature goed. Contact, Amsterdam, 1996.
Waal, F.B.M. de, (red), Sociobiologie ter discussie. Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht, 1981.
Waal Malefijt, A. de, Beelden van de mens. Ambo, Baarn, 1977.
Wach, J., Vergelijkende godsdienstwetenschap. Spectrum, Utrecht, 1965.
Waddington, C.H., Evolutie en ethiek. Spectrum, Utrecht, 1963.
Waddington, C.H., Het leven. Spectrum, Utrecht, 1986.
Waerden, K. van der (red), Filosofen over het ik. Damon, Best, 1995.
Waite, G., Nietzsche's corps/e. Duke University Press, Durham/Londen, 1996.
Wakeman, J. (red), World film directors (I/II). Wilson, New York, 1987-1988.
Wal, G.A. van der, Karl Jaspers. Wereldvenster, Baarn, 1970.
Water, L. van de (red), Reinaart systematische encyclopedie (0/19, 20/29). Brussel, z.j.
Watzlawick, P. e.a., De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1978.
Weaver, W., Wetenschap en verbeeldingskracht. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1968.
Webster, R., Why Freud was wrong: Sin, science and psychoanalysis. Harper Collins, Londen, 1995.
Wegner, D.M., The illusion of conscious will. MIT Press, Cambridge (Mass)/Londen, 2002.
Weimar, K., Enzyklopädie der Literaturwissenschaft. Francke, München, 1980.
Weinert, F.E. e.a., Pädagogische Psychologie (I/II). Fischer, Frankfurt, 1976.
Weiss, P., The world of art. Southern Illinois University Press, 1960.
Weitz, M. (red), Problems in aesthetics. McMillan, Londen, 1970.
Weizenbaum, J., Computer power and human reason. Penguin, Hammondsworth, 1984 (Ned.vert.: 1984).
Wellek, R., A history of modern criticism (I/IV). Jonathan Cape, Londen, 1970.
Wellek, R. & Warren, A., Theory of literature. Harcourt, Brace & World, New York, 1956.
Wenseleers, L., Het wonderbaarlijk lichaam. Bert Bakker, 1966.
Westermann, C., Probleme alttestamentischer Hermeneutik. Kaiser, München, 1960.
Weyembergh, M. & Van den Bossche, M. (red), Het einde van de geschiedenis? Sun, Nijmegen, 1995.
Wheeler, H. (red), Beyond the punitive society. Wildwood House, Londen, 1973.
Whitrow, G.J., Het tijdsbegrip in de moderne wetenschap. Spectrum, Utrecht, 1965.
Whittall, A., Romantische muziek. Spectrum, Utrecht, 1991.
Widdershoven, G.A.M. & Boer, Th. de (red), Hermeneutiek in discussie. Eburon, Delft, 1990.
Wijsenbeek, L.J.F. en Oud, J.J.P., Mondriaan. De Haan/Standaardboekhandel, Zeist/Antwerpen, 1962.
Wilde, A. de, Geschiedenis van de westerse filosofie (I/II). Broekman & De Meris, Amsterdam, z.j.
Wilkeshuis, C., Diderot. Kruseman, Den Haag, 1963.
Willemse, T., Algemene muziekleer. Spectrum, Utrecht, 1964.
Willemse, T., Het muzikaal gehoor. Spectrum, Utrecht, 1969.
Willemse, T., Prisma praktisch muziekboek. Spectrum, Utrecht, 1977.
Willis, S., Marguerite Duras. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1987.
Wilson, E.O., Sociobiology. Belknap/Harvard, 1976.
Wilson, E.O., On human nature. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1978.
Wilson, E.O., Kijk op de natuur. Spectrum, Utrecht, 1998.
Winckel, F., Music, sound and sensation. Dover, New York, 1967.

Wind, E., Kunst en anarchie. Meulenhoff, Amsterdam, 1973.
Windelband, W. & Heimsoeth, H., Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Mohr, Basel, 1957.
Wit, G.A. de, Symboliek van man en vrouw. De Toorts, Haarlem, 1968.
Witte, A.J.J. de, De functie van de taal in het denken. Spectrum, Utrecht, 1970.
Wittgenstein, L., Tractatus Logico-Philosophicus. Routledge & Paul, Londen, 1966.
Wittgenstein, L., Filosofische onderzoekingen. Boom, Meppel, 1976.
Wittgenstein, L., Opmerkingen over kleur. Tabula, Amsterdam, 1982.
Wobbirmin, G. (red), Religionsphilosophie. Pan, Berlijn, 1925.
Wolf, H., Hedendaagse wijsbegeerte, Becht, Amsterdam, z.j.
Wölfflin, H., Stijlbegrippen in de kunstgeschiedenis. Spectrum, Utrecht, 1960.
Wolstenholme, G. & O'Connor, M. (red), Brain and mind. Ciba foundation symposium, N.S.69, Excerpta Medica, Amsterdam, 1979.
Wörner, K.H., Hedendaagse muziek in de westerse wereld. Spectrum, Utrecht, 1966.
Wright, D., Psychologie van het morele gedrag. Spectrum, Utrecht, 1974.
Wright, G.H. von, Erklären und Verstehen. Fischer, Frankfurt, 1974.
Wygodski, W., De ontwikkeling van het ekonomies denken van Marx. SUN, Nijmegen, 1974.

Zahn, I., Geschichte der Kunst. Bertelsmann, Gütersloh, z.j.
Zigmond, M.J., Bloom, F.E. cs (red), Fundamental neuroscience. Academic Press, San Diego, 1999.
Zijderveld, A.C., Sociologie van de zotheid. Boom, Meppel, 1971.
Zima, P.V., Moderne/Postmoderne. Franke, Basel, 1997.
Zimmer, H., Philosophies of India. New York, 1951.
Zippelius, R., Geschichte der Staatsideen. Beck, München, 1971.
Zoest, A. van, Waar gebeurd en toch gelogen. Van Gorcum, Assen, 1980.
Zola, I.K., De medische macht. Boom, Meppel, 1973.

REFERENTIES

Voor alle hoofdstukken en specifieke gedeelten geldt dat gebruik is gemaakt van de handboeken op dat terrein. Zij staan genoemd in de bibliografie en worden in deze referentielijst niet afzonderlijk genoemd. Van grote waarde was vooral *The Encyclopedia of Philosophy* onder redactie van Paul Edwards uit 1972.

Van een klein aantal citaten ligt de bron (soms) in een diep verleden, in de tijden dat deze tekst nog geen eeuwigheidswaarde werd toegedacht. Nu was het gemakkelijk geweest vele ervan al parafraserend in te passen, maar hun puntigheid won het van valse schijn of valse zekerheid. Ze staan aan het einde van dit hoofdstuk genoemd onder de noemer *apocrieve citaten.*
Aan het einde staat ook een lijst met de auteurs waarvan de artikelen in de lijst van referenties zijn verwerkt en/of aangehaald.

Methode van refereren

Matser 1944, blz.100.	De plaats waar men een onderwerp, een citaat of een motto kan vinden.
Matser 1944 [De Vries], blz.15.	Citaat uit de eerste hand. Tekst (bv artikel of tekstfragment) van De Vries, die staat bij Matser 1944.
[De Vries] Matser 1944, blz.15.	De Vries wordt geciteerd uit Matser 1944. Citaat uit de tweede hand.
'Matser 1944'	Verwijst naar de bibliografie.
(citaat)	Parafrase van een citaat.

Lijst van ongewone afkortingen

FdL	Forum der Letteren
GA	De Groene Amsterdammer
JEAB	Journal of the experimental analysis of behavior
NRC	NRC Handelsblad
WCS	Wetenschap, Cultuur, Samenleving. Maandblad, Uitgave Vrije Universiteit, Amsterdam.
WP	Wijsgerig Perspectief

Inhoudsopgave

motto	Bourdieu 1994, blz. 367 (citaat licht aangepast). Dit alles wel met de opmerking dat Bourdieu *als socioloog*, zover ik heb gelezen, zich ook aan radicale kritiek -in dit geval van positivisme en behaviorisme- onttrekt, wat zijn werk ondanks zijn kritische inslag een conservatief tintje geeft. Zie bv de uiteenzetting op blz.372 over kennen en Zijn, waar hij wel de historie, maar niet de psychologie als kritisch criterium aanvaardt. Natuurlijk kan de rede niet aan de traditie worden onttrokken, maar *rede* is en blijft uiteindelijk een gedragsanalytisch begrip, wat anders?

Bij wijze van inleiding

kritiek. motto	Klukhuhn 2000 [Déanne van Brederode, Het hoofd boven water], blz.194.
kritiek	Derrida/Vattimo 1998 [J.Derrida, Faith en knowledge: the two sources of 'religion'], blz.1-78. Heleen Pott, Terug naar de rommel van alledag. NRC 11-10-1991. Gerard de Vries, Grote liefde is moreel nooit zuiver. NRC 14-10-1994. Rudy Kousbroek, Schapen in schaapskleren. NRC 11-04-1997. Ger Groot, Oorlog aan het filosofenfront. NRC 07-11-1997 . Ger Groot in gesprek met Martha Nussbaum ('Een kosmopoliet bouwt een barricade'). NRC 05-02-1999. L.M. de Rijk, De weg naar voortreffelijkheid. NRC 05-02-1999. Ted de Hoog, Een onvoldoende voor je wereldbeeld. GA 16-11-1999.[a] Vergelijk: Harm Visser, Gordijn van mooie woorden. GA 26-08-2000, met de vraag om voor het VWO een nieuw vak *mensbeeld* te introduceren dat niet overloopt van vaagheid, maar op een wetenschappelijke analyse is gebaseerd. Een pijnlijke vraag die het tekort van het huidige filosofieonderwijs op een wel erge wrange manier onderstreept.
kritiek. noot	[Derrida: perikelen] Garver/Lee 1994, blz.173-175. Vergelijk Foucault over de stijl van Derrida als *een terroristisch obscurantisme:* Garver/Lee 1994, blz.193n.

[a] In deze kritiek wordt met opzet een aantal artikelen geciteerd uit kwaliteitsbladen. Iets wat in dit boek vaak gebeurt. De kwaliteitspers vestigt nu eenmaal voortdurend de aandacht op filosofische problemen en acht ze blijkbaar van direct belang voor de meningsvorming. Omgekeerd is een filosofische ondergrond blijkbaar noodzakelijk om inzicht te krijgen in de huidige culturele stand van zaken.

0. INLEIDING

motto's	Horgan 1996, blz.232..
	[Cicero] Buddingh Citatenboek, Bruna, Utrecht, z.j.
	Elders 1968 [Hermans], blz.128.
	[Hobbes] Emmet 1968, blz.9.
0.1.1. citaten	De Sopper 1954, blz.155.
	[Russell] Emmet 1968, blz.13.
	Radhakrishnan II 1956, blz.409.
	Heidegger 1970 Wat is dat - filosofie?, blz.31.
	[Cicero] Vloemans 1948, blz.1.
	Bergson 1928, blz.73.
	Ferré 1968, blz.14.
	[Fichte] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.268.
	Jaspers 1951, blz.127.
	Elders 1968 [Hollak], blz.156.
	Camus 1967, eerste regels.
	[Epicurus] Vloemans 1948, blz.1.
	Wittgenstein 1976, blz.84.
	[Deleuze] Zima 1997, blz.157.
	Marx, Stellingen over Feuerbach 11.
	Elders 1968 [Hermans], blz.136-137.
	[Spreekwoord] Buddingh Citatenboek, Bruna, Utrecht, z.j.
0.1.2.	[Popper] Emmet 1968, blz.15-16.
0.2. motto	Zima 1997, blz.374.

1. FILOSOFIE: ONTSTAAN EN BETEKENIS

1. motto	Lacey 1986, blz.176.
1.1.0. noot/citaat	[Durkheim] Kmita 1989 [T.Jerzak-Gierswezska, The theoretical and methodological context of the differentiation between magic and religion in the conception of Hubert, Mauss and Durkheim], blz.47.
1.1.1. motto	O'Dea 1968, blz.30.
1.1.1. citaat	[Malinowski] beroemd citaat, bv te vinden bij Van Baaren 1960, blz.171.
1.1.2.	Popper 1963 I, blz.174.
1.3. motto's	Elders 1968 [P.Hugenholtz], blz.189.
	Russell 1947, blz.11.
	Montaigne, Essais II.12.
	[Huxley] Emmet 1969, blz.27.
1.3.2.	[Trobrianders] bv Fortmann II 1964, § 25.6.
	[Van Doorn en Lammers] De Jager/Mok 1974, blz.4.
	[Bruner en Postman] Fortmann II 1964, § 25.1, § 25.6. Vergelijk het artikel van beiden in Journal of Personality XVIII (1949), blz.206-223.
1.3.2. citaat	[Gramsci] Waite 1996, blz.202.
1.3.2. noot	[Nee-zeggen] Crombag/Merckelbach 1996, blz.216-217.
	Kloos 1988, blz. 69.
1.3.3.1. citaat	Nietzsche 1967 [Jenseits van Gut und Böse, § 212], blz.104.
	Russell 1947, blz.11.
1.3.3.2.	[Fromm] Dobzhansky 1969, blz.97-98.
1.3.5. citaat	Wittgenstein 1966, 6.53 (vert: Störig 1976 II, blz.272).
1.3.5. noot/citaten	[Wittgenstein] Garver/Lee 1994, blz.144, blz.182.
1.5.	Hox-genen, bv Ridley 1999, blz.156-162.

2. VRAAG - METHODE - ANTWOORD

2.3.	Edwards 1972 VIII [P.Edwards, Why], blz.296-302.
2.3. noot	[James] Ferré 1968, blz.279.

3. DE LOGICA

3.1.	NRC 02-09-00 ('Nieuwe aanwijzing dat mens via feromonen kan communiceren').
3.1.1. noot	Catania/Hineline [Hineline on theory], blz.75.
	[S-R/cognitivisme], Lee 1988, blz.153-155.
3.2.0. noot	Radin/Van Baaren → 5.2.2.3. noten.
3.2.2.1. noot/citaat	M.F. Fresco, Sokrates, prototype van de ideale leraar? Ten dele. WP 36/5 (1995/96), blz.120-131, citaat blz.129. Vergelijk M.F.Fresco, Socrates' steeds veranderende actualiteit. WP 30/2 (1989/90), blz.33-41.

3.3.1. motto	Quine 1995, blz.19
3.3.1.B2. citaat	Emmet 1969, blz.56-57. Vergelijk *Georges Perec, Ik ben geboren.* De Arbeiderspers, Amsterdam/ Antwerpen, 2003 ('Beknopte aantekeningen over het oordeelkundig ordenen van je boeken'): 'Het kan ook dat orde en wanorde valstrikken zijn bedoeld om de slijtage van boeken en van systemen aan het oog te ontrekken', blz.22.
3.3.3. motto	*Italo Calvino, De onzichtbare steden.* Bert Bakker, Amsterdam, 1995, blz.17-18.
3.3.4.	[Peirce] A.J.A. van Zoest, De semiotiek van Charles Peirce. WP 27/3 (1986/87), blz.94.
3.3.4. noot	Brent 1998, blz.349.
3.4.0. noot	Rose 1999, blz.5.
3.4.1. noot	Zo bv Russell: Emmet 1968, blz.37, Fortmann II (1964), § 25.7. [Chinees] Emmet 1968, blz.57.
3.4.5.3.	Poundstone 1989, blz.32-51.
3.4.5.4.	Vergelijk Derksen 1980, blz.72-75.
3.5.0.1. citaat	[Waismann] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.95.
3.5.1. noot	F.A.Muller, Diep nadenken. NRC 07-04-01.
3.5.3.	Voor het wetenschappelijke belang: Hempel 1970, blz.99-100.
3.5.6. noot	Weizenbaum 1983, blz.185-201. [Brouwer] Dirk van Delft, Aan decimalen geen gebrek. NRC 30-05-98.
3.5.6B. motto	[Blanché] Bartholy cs 1978, blz.262-263.
3.5.8. motto	[Frege] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.28.
3.5.8.2. citaat	[Waismann] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.77.
3.5.8.3. citaat	Nagel en Newman 1975, blz.78.
3.5.8.4. citaten	Nagel en Newman 1975, blz.79. J. van Benthem, Bouwwerk zonder fundering, NRC 30-01-92, blz 10.
3.6.2A. motto	[Kantor] Catania/Hineline 1969 [Schoenfeld on Kantor], blz.54, vergelijk blz.55 voor de acht postulaten.
3.6.2A.	[Schiller] Edwards 1972 VII, blz.311.
3.6.2.B. motto's	[Schiller] Copleston 1962, 8.II, blz.106. [Dewey] Edwards 1972 VI, blz.434. [Skinner] Smith 1998, blz.295. [Nietzsche] Ottman 2000 [E.Schlingen, Logik], blz.276.
3.6.3. motto's	Nagel 1997, blz.58-59. Fodor 1998, hoofdstuk 3, n.a.v. Peacocke's *A study of concepts.*
3.6.3.1.	De bewering 'Er is geen waarheid' is zelf blijkbaar wel waar. Zie Passmore 1969, hoofdtuk 4 (vooral het slot) en Nozick 2001, bv blz.64-67.
3.6.3.1. noten/citaat	Nagel 1997, blz.64. [Darwin] Derksen 1985, blz.96. [Relativisme] Nozick 2001, blz.15-17.
3.6.3.2.	[Husserl] bv: Stegmüller 1960 I, blz.68-69, Nozick 2001, blz.26-44 ('Truth in space en time').
3.6.3.2 noot	[Haagoort cs] H. Spiering, Brein verwerkt context en betekenis van een zin tegelijkertijd]. NRC 20/21-03-04.
3.7. motto	Hegel 1952, blz.133.

4. MENSELIJKE COMMUNICATIE

4.0.1. citaat	Hartveldt Taalgebruik 1978 [Sapir, Communicatie], blz.22.
4.0.2. motto	[Montaigne, Apologie] Van Peursen 1954, blz.59 (vert.Montaigne 1993, blz.527).
4.0.2.	Overzicht nvc: Fauconnier 1981, blz.70-73.
4.0.2. citaat	Hartveldt Taalgebruik 1978 [Sapir], blz.22, blz.23.
4.0.4.3.	Edwards 1972 VI [M.G.Murphey, Peirce, Charles Sanders], blz.70-78. J.G.Glastra van Loon, Charles Peirce over het werkelijke en wat wij daarover zouden kunnen zeggen. WP 27/3 (1986/87), blz.75-81.
4.0.4.3. citaat	G.P.Baker/P.M.S Hacker, Echte en zogenaamde regels I/II. WP 26/6 (1985/86), blz.194.
4.0.4.3. noot	Van Doorn en Lammers 1976, blz.38-41. Quine 1995, blz.18-19.
4.0.4.4.	[Bergson] Aranguren 1967, blz.8, blz.9.
4.1.0B.1. noot	Sanders cs 1976, blz.312.
4.1.0B.2. citaten	Skinner 1976, blz.51. Skinner 1973, blz.23.
4.1.0B.2. noot/citaat	[Skinner] Smith 1998, blz.289. Ook elders gebruikt Skinner de term *met het oog op.* Vergelijk Baum 2003, hoofdstuk 5 ('Purpose and reinforcement'). D.E. Blackman, Images of man in contemporary behaviourism. Uit: A.J.Chapman en D.M.Jones, Models of man. The British Psychological Society, 1980, hoofdstuk 7, citaat blz.101. D.E.Blackman, Contemporary behaviorism: a brief overview. Uit: C.F.Lowe, M.Richelle, D.E. Blackman en C.M. Bradshaw, ed., Behaviour analysis and contamporary psychology. Erlbaum, Londen, 1985, blz.259-281.

Catania/Hineline 1996, blz.530-531, blz.548. Belangwekkend in dit verband is de theorie van Staddon en Simmelhag. Hiierin verdwijnt het begrip vesterking bijna geheel en wordt een onderdeel van biologisch-evolutionaire porcessen. Bij Rachlin 1991, blz.168-177.
Andere term voor de discriminatieve stimulus is *stimulus control.* Voor dit onderwerp kort: Rachlin 1991, blz. 181-193, Baum 2003, blz.88-89.
[Law of effect] Baum2003, blz.64.

4.1.1.1. Skinner 1957, blz.35-51.

4.1.1.1. noten Dawkins 1993, blz.88-97.
[Mieren] Van Brakel 1998, blz.144.
[Mand] Vergelijk Skinner 1957, blz.43: het experiment van Keller. In het algemeen zal men het onderscheid maken tussen discrimnatieve stimulus (in de termen van dit boek: een teken) en de mand.

4.1.3. motto's Churchland 1995, blz.270.
Churchland 1995, blz.270.

4.1.3A.2. Voor een plaatsbepaling in de discussie rond het *language acquisition device* zie de artikelen in Catania/ Hineline 1996 [Segal on Brown], blz.653-662 en [Salzinger on Moerk], blz.663-669.

4.1.3A.2. noot Edelman 1993, blz.160-161.

4.1.3B. motto's D.C.Palmer, Chomsky's nativism reconsidered. The analysis of verbal behavior, ABA, 17/2000, blz.54. Citaat aangepast. Chomsky spreekt van I-taal en E-taal.
Catania/Hineline 1996, blz.664.
Vóór Chomsky was De Saussure er al van overtuigd dat mensen een gemeenschappelijk grammaticaal systeem ('langue') eigen is waardoor zij in staat zijn taal in haar volle omvang te gebruiken en te begrijpen. Grant 1999, blz.96.

4.1.3B.1. citaat Chomsky 1971, blz.195.

4.1.3B.3. noot [Regels] G.P.Baker/P.M.S Hacker, Echte en zogenaamde regels I/II. WP 26/6 (1985/86), blz.186-198. Met een afdoende meta-kritiek op Chomsky.

4.1.3B.4. citaat Chomsky 1971, blz.201.

4.1.3B.5. [Menselijke geest] T.Pollman, Taalkunde en realisme. WP 28/6 (1987/88), blz.171.
T.Schoneberger, A departure from cognitivism: implications of Chomsky's *second* revolution in linguidtics. The analysis of verbal behavior, ABA, 17/2000, blz. 64.

4.1.3B.5. citaten Chomsky 1971, blz.172.
Chomsky 1971, blz.187.

4.1.3B.5. noot T.Schoneberger, A departure from cognitivism: implications of Chomsky's *second* revolution in linguidtics. The analysis of verbal behavior, ABA, 17/2000, blz. 57-73, citaat blz.67.

4.1.3B.6. N.Stemmer, *Skinner's* verbal behavior*, Chomsky's revieuw, and mentalisme.* JEAB 54/3 (nov.1990)*,* blz 307-315. Conclusie 'There is no need to adopt mentalist assumptions to behaviorist theories.'

4.1.3B.6. noot T.Schoneberger, A departure from cognitivism: implications of Chomsky's *second* revolution in linguidtics. The analysis of verbal behavior, ABA, 17/2000, blz. 57-58.

4.2.1. [Fonemen] Garver/Lee 1994, blz.21-27. Vergelijk Dik en Kooij 1970, hoofdstukken 7 en 11.

4.3.0.1. Hebb 1980, hoofdstukken 7-8, vergelijk Edelman 1993, blz 160.

4.3.0.1. noot Wolstenholme en O'Connor 1979 [U.Bellugi en E.S.Klima, Language: perspectives from another modality], blz.99-117.

4.3.0.2. noot D.Shanks, Breaking Chomsky's rules. New Scientist 30-01-93, blz.26-30.
M.de Boo, Taalschat blijkt verspreid door de hersenen opgeslagen. NRC 11-04-96.
D.F.Swaab, Computer. NRC 10-10-96, blz.29.
D.van Delft, Baby's van acht maanden verwerven taal dankzij statistiek. NRC 14-12-96.
H.Spiering, Baby's van 7 maanden onderscheiden al wetten in taalgebruik. NRC 02-01-99.
H Spiering, Wonderlijke waren woorden wezenloos? Chomsky's universele grammatica ligt onder vuur. NRC 23-01-99.
Voor een korte samenvatting van de gedragsanalytische visie op de taalontwikkeling: Baum2003, hoofdstuk 7, Rachlin 1991, hoofdstuk 6 (hier ook de controverse tussen Skinner en Chomsky).
[Elman] Churchland 1995, blz.137-143.

4.3.2.3.C. Skinner 1973, blz.88-109.

4.3.2.3.D. J.Ritter, Soemerische sommen. Unesco Koerier 245 (1994), blz.16-19 (blz.16).
T.Lévy, In het begin was het getal. Unesco Koerier 245 (1994), blz.11-15 (blz.13).

4.3.2.3.D. noot [Thom en Thom] McLeish 1993, blz.11.
[Sahara etc] Unesco Koerier 245 (1994), blz.32, Campbell/Higgins 1984 I, blz.296.

4.3.4. motto's *Fernando Pessao, Het boek der rusteloodheid, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1996, blz.22.*
A.C.Danto, Ook honden kiezen voor schoonheid. NRC Beeldspraak 09-06-89, blz.3.

4.3.4.2. gedicht: *Hans Lodeizen, Het innerlijk behang en andere gedichten, Van Oorschot, Amsterdam, 1959, blz.132.*

4.3.4.3. Lakoff/Johnson: metaforen ontstaan uit de lichamelijke omgang met de wereld. Brooks 2002, blz.87-88.
Voor de voorbeelden zie J.de Vries, Etymologisch Woordenboek, Spectrum, Utrecht, 1959.

4.3.4.4. noot [Nietzsche] Garver/Lee 1994, blz.54-55.

4.4.1. motto's Cassirer 1946, blz.12.
[Fish] Graff 1979, blz.168.

4.4.1.2. citaten Langer 1965, blz.53, blz.54.

4.4.1.3. bv: De Witte 1970, blz.84-5.
S.IJsseling, Beweging rond de metafoor. WP 24/6 (1983/84), blz.198-199. Voor Heideggers invloed op

	Derrida: spoor, betekenis, samenhang.
	[Die Kehre] Ricoeur 1970, blz.153-154.
4.4.1.3. citaten	Heidegger 1970 Der Ursprung des Kunstwerkes, blz.84.
	Vattimo 1986, hoofdstuk 3. Citaat blz.101.
4.4.1.3. noot/citaten	Celen z.j., blz.16.
	Wellek 1970, blz.82-83.
4.4.2. motto	[Pike] De Witte 1970, blz.41.
4.4.2.A. motto	[Wittgenstein] Fann 1973, blz.80, Garver/Lee 1994, blz.184, vergelijk Wittgenstein 1976, § 43 ('De betekenis van het woord ligt in zijn gebruik').
4.4.2A. noot	[Stelling van Duhem-Quine] Nuchelmans 1971, blz.159-160, Nuchelmans 1978, blz.90, Lakatos 1970, blz.96-101.
4.4.6. noot	Heestermans 1977.
4.5.1.3. noot	Tijs Goldschmidt, Vocaal Vlooien. NRC 11-07-97.
4.5.2. motto	[Rousseau] Leach 1970, blz.28. Vergelijk Garver/Lee 1994, blz.102-105.
4.5.2.	R.Scruton, Filosofie, literatuur en waarheid. WP 19/3 (1978/79), blz.46-50.
4.5.2. citaten	Skinner 1957, blz.99.
	Cassirer 1946, blz.98-99.
4.5.3.1. noot	[U, non-U] Van Wieldrecht 1985, vooral blz.19-27.
	Marinel Gerritsen en Frank Jansen, Gebakje of taartje: chic, chiquer, chickst. NRC sept. 1980.
4.5.3.2. noot	Clark/Millican 1996 [M.Shanadan, Folk psychology and naïve physics], blz.169-180.
4.5.3.3.	Hartveldt Taalgebruik 1978 [B.Bernstein, Een kritische beschouwing van het begrip compensatieonderwijs], blz.162-173.
	Hartveldt Taalgebruik 1978 [W.Labov, De logica van het niet-standaard-Engels], blz.116-161.
4.5.3.3. noot/citaat	Dittmar 1962, blz.117-121, citaat blz.120.
	W. Köhler, Niet zo slim.. NRC 14/15-12-02.
4.5.3.4. citaat	Hartveldt Taalgebruik 1978 [Brown en Gilman, De voornaamwoorden van macht en solidariteit], blz.59-88. Citaat blz.66-67 (T is vervangen door t).
4.5.3.5	B. van Maris in gesprek met H.Vermaas ('Zegt u maar jij'). NRC 14/15-12-02.
afb.4.2.	Hartveldt Taalgebruik 1978 [Brown en Gilman], blz.67.
4.6. motto's	Wittgenstein 1966, 4.1.1.2 (blz.48).
	W ittgenstein 1976, paragraaf 309.
4.6.1.2.	[Moore] Nuchelmans 1971, blz.75-79.
4.6.1.2. noot/citaat	[Heidegger] De Wilde II z.j., blz, 180.
4.6.2.0. citaat	Wittgenstein 1966, 4.0.1.4. (blz.38).
4.6.2.1.	Wittgenstein 1976 [schaakstuk], § 108 (blz.80).
	Wittgenstein 1976 [schaakspel], § 33 (blz.48), vgl: § 32 (blz.46-47).
4.6.2.2. citaat	Wittgenstein 1976, §§ 65-67 (blz.65-66).
4.6.2.1. noot	[Wittgenstein: grammatica] Garver/Lee 1994, blz.88-89, blz.145, blz.150-160.
4.6.3.5. noot	Simone de Schipper, Vechten om aandacht. NRC.20-01-01.
4.6.4.1.	O.K.Bouwsma, De termen van de gewone taal zijn... WP26/6 (1985/86), blz.198-201.
4.6.4.2.	M.A.Haft van Rees, De classificatie van illocutionaire handelingen. WP 23/5 (1982/83), mn blz.129-132
4.6.5k.	Marcuse De een-dimensionale mens 1968, selectie uit de blz.189-218.
4.7. motto	[Hacker] Garver/Lee 1994, blz.126.
4.7.	[Burroughs] Fauconnier 1981, blz.13.

5. RELIGIE EN MYTHE

5.0. motto's	Wobbirmin 1925 [F.Schleiermacher, Religion als Anschauung und Gefühl des Universums], blz.57-67, citaat blz.62..
	[Summer en Keller] O'Dea 1968, blz.21 (+ blz.180).
	[Tiele] Edwards 1972 VII, blz.140.
5.0.2. noo/citaat	[Durkheim] Kmita 1989 [T.Jerzak-Gierswezska, The theoretical and methodological context of the differentiation between magic and religion in the conception of Hubert, Mauss and Durkheim], blz.45.
5.1.	Wobbirmin 1925 [F.Schleiermacher, Das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl], blz.67-83.
5.1.1.	[Joods gebed] Otto 1936, 40-41.
5.1.1. noot/citaat	Howells 1963, blz.21.
5.1.2.	[Achan/Ai] Jozua 7.
5.2. motto's	Huxley 1964, blz.102.
	[Söderblom] Vergelijk Spinks 1966, blz.21.
5.2.2.1.	[Simson] Richteren 13-16, [Jakob] Genesis 27.1-40., [Cham] Genesis 9.18-29.
5.2.2.1. citaat	Petzoldt 1978 [Wax en Wax, Der Begriff der Magie], blz.348.
5.2.2.3. noten	[Van Baaren] Fortmann II 1964, § 37.8.
	[Radin] Fortmann II 1964, § 37.7, De Vries 1961, blz.171-174.
	Vergelijk Feierabend 1977, blz.61-63n.
	[Paracelsus] Derksen 1985, blz.12, Kousbroek, NRC Beeldspraak 09-06-89.
5.2.3. motto's	[Underhill] Petzoldt 1978, blz.306.

	Petzoldt 1978 [Paulson], blz.374.
5.2.3.1.	[Kluckhohn], Petzoldt 1978, blz.341.
	[Wobbirmin] Petzoldt 1978, blz.136.
	[Diehl] Petzoldt 1978, blz.313.
	[Radcliffe Brown] Petzoldt 1978, blz.340.
	[Durkheim] Petzoldt 1978, blz.331, blz.354, blz.355.
	[Lowie] Petzoldt 1978, blz.340, blz.354.
	Eliade 1994 I, blz.276.
5.2.3.1 noot	[Zwarte magie] O'Dea 1968, blz.169-170.
5.2.3.2.	Petzoldt 1978 [Wax & Wax], blz.349.
	[Psychotherapie] Degen 2003, blz.21-84, kritisch.
	[Therapeut] Ofshe/Watters 1995, blz.111-113, Loftus/Ketcham1995, blz.176-217, blz.245-249, Crombag/ Merckelbach 1996, blz.130-133.
	[Hypnose] Wegner 2002, hoofdstuk VIII (hypnose als ritueel in combinatie met trance), Ofshe/Watters 1995, hoofstuk VII, Schacter 1996, blz.107-109, Loftus/Ketcham 1995, blz. 203-206, blz.308-309, Degen 2003, blz.313-325. Crombag/Merckelbach 1996, blz.145-152.
	Belangwekkend in verband met het onderwerp: Ofshe/Watters 1995, hoofstuk VIII ('Two cases of hypnotic story creation').
	[Satanische culten] Ofshe/Watters 1995, hoofdstuk IX, vooral blz.187-198, Loftus/Ketcham 1995, hoofdstuk XII. Crombag/Merckelbach 1996, hoofdstuk VII.
	Voor een illustratief verslag: Ofshe/Watters 1995, hoofdstuk XI ('Therapy of a high priestess').
	Voor een vergelijking met de Holocaust: Ofshe/Watters 1995, blz.202-204, Crombag/Merckelbach 1996, blz.191-192.
5.2.3.2. citaat	[Psychiatrie] Lewis 1972, blz.199-207, citaat blz.207.
5.3.1. motto	Vestdijk 1960, blz.14.
5.3.1.2. citaat	[McTaggart] Huxley 1964, blz.98.
5.3.1.2.noot	[Spranger] Vestdijk 1960, blz.17.
	Harmsen z.j., blz.99.
5.3.2. motto's	[Sapir] O'Dea 1968, blz.44.
	Howells 1963, blz.21-22.
	[Malinowski] O'Dea 1968, blz.67.
5.3.2.	Berger (1967), Aanhangsel I (Sociologische definities van godsdienst), blz.193-196.
5.3.2.1. noot/citaten	[Hubert en Mauss] Kmita 1989 [T.Jerzak-Gierswezska, The theoretical and methodological context of the differentiation between magic and religion in the conception of Hubert, Mauss and Durkheim], blz.35-47. Citaat blz.41, citaat Jerzak: blz.46.
5.3.2.2. citaat	Dewey 1962, blz.27.
5.3.2.4.	Kmita 1989 [J.Kmita, The legacy of magic in science], blz.163n.
	Zie Gellner 1999, blz.44-60 over de 'controverse' tussen Descartes en Durkheim.
5.3.2.5. citaat	O'Dea 1968, blz.31.
5.4. motto's	Horgan 1996 [Minsky], blz.187.
	Dunning 1997, blz.155.
5.4.	Bleeker 1960, blz.198. Vergelijk C.J.Bleeker, Zelfportret van de godsdienst, Ned.Theol.Tijdschrift XIII (1958), blz. 321-344. Dit is o.a. gericht tegen J.Oosterbaan, Fenomenologie der godsdienstfenomenologie NTT XIII (1958/1959), blz. 96-113. Deze doet juist een beroep op theologie en openbaring.
	[Van der Leeuw] C.J.Bleeker, The phenomenological method (uit: 'The obscure bondage', Leiden, 1963). Vergelijk Hirschmann 1940: het hoofdstuk over Van der Leeuw.
5.4.2.noot	Wach 1965, blz.78-79.
	Huxley 1964, blz.102-103.
5.4.4. noot/citaat	[Reinach] Howells 1963, blz.21, Huxley 1964, blz.96. Vergelijk Van Heerden: Visser 2003, blz-43-44 ('Wees blij dat God niet bestaat').
	Voor een discussie rond atheïsme en agnosticisme: Philipse 1995, blz.47-76.
	[Rawls] A.H. den Boef, John Rawls, religie en nullijn. GA 07-12-02. Met wel de vraag of de nullijn van het denken, waarmee in het algemeen het scepticisme in zijn meest radicale vorm wordt bedoeld, wel zo'n negatief begrip is: pas zo kun je proberen het denken op doordachte manier te ontwikkelen.
	M.Vos, Ietsisten vooruit. NRC.30-06-03. Met een indirect beroep op Hans Ree die heeft geschreven dat er eigenlijk niets anders bestaat dan *een beetje geloven* (Kousbroek 1997, blz.75). Volgens G.Groot hebben Rooms-Katholieken nooit iets anders gedaan (idem). Maar waar komt al het godsdienstige fanatisme in deze kringen dan vandaan?
	Zie verder voor de steeds meer uitwaaierende discussie: A.H den Doef, Waarom heidenen geen onmensen zijn. NRC. 26/27-07-03.
5.5. motto's	[Cassirer] O'Dea 1968, blz.67.
	[Theilicke] Spinks 1966, blz.92.
	[Malinowski] De Vries 1961, blz.211, Vergelijk Eliade Aspects 1963, blz.32.
5.5.1. citaten	[Preusz] De Vries 1961, blz.211.
	Eliade Sacré et profane 1964, blz.63.
5.5.2.2. afb	Kristensen 1962, blz.151 (tweemaal), blz.153 (driemaal).
5.5.3.	[Tahiti] Van Ham 1963, blz.97-98.

	[Pygmeeën] Van Ham 1963, blz.113-114.
5.6. motto	Oldewelt 1963 [Redeker, Mythe, projectie en filosofische antropologie], blz.97.
5.6.1. citaat	Granger 1971, blz.27-29.
5.6.2.	Oldewelt 1963 [Redeker, Mythe, projectie en filosofische antropologie], blz.95.
	[Huizinga] Braeckman cs 2001, blz.55.
5.6.2. citaat	Paz 1975, blz.242-243.
	Eliade Traité 1964, blz.363.
5.6.3.	Brockway 1993, hoofdstuk 7. Hier ook verspreid de opvattingen van Schechter.
5.6.3. citaat	[Cassirer] Kmita 1989 [J.Kmita, The legacy of magic in science] blz.154.
5.6.3. noot	[*Casablamca*]] Brockway 1993, blz.120-121, blz.124, citaat blz.124.
	[Queeste van de Heilige Graal] Brockway 1993, blz. 65-72.

6. SCEPSIS EN SPECULATIE

6.1.1.1. citaat	Pascal, Essais, fr.131.
6.1.1. 1. noot	B. Verschaffel, Scepsis en kritiek. WP 30/4 (1989/90), blz 109.
	[Pyrrhon] De Martelaere 1996, blz.13.
6.1.3. motto	Schoonbrood 1957 [Kant, Is metafysica mogelijk als wetenschap?], blz.20-28, citaat blz.26.
6.1.5. citaten	Weitz 1970 [B.Croce, Art as intuition], blz.93-107, citaten blz.93, blz.101, blz.102.
	Weitz 1970 [R.G.Collingwood, Expression in art], blz.214-220, citaat blz.216.
	Langer 1965, hoofdstuk 8, vooral blz.242, blz.246, blz.253.
6.2. motto's	[Aristoteles] Heidegger 1970, blz.32-33.
	Gusdorf 1963, blz.14.
6.2.1.3.	[Heidegger] Pippin 1995, hoofdstuk 5. Citaat blz.145.
6.2.1.3. noot	Voor de sterke Japanse invloed op het denken van de jonge Heidegger: K.Versluis, Filosofie met Zen-boeddhistische trekken. GA 13-10-02.
6.2.2.4. citaat	Assagioli 1976, blz.17-18.
6.3.1. motto	[Descartes] Passmore 1969, blz.61.
6.3.1. citaat	Descartes 1937, blz.124-126 (vertaling licht aangepast).
6.3.2.	Meditation seconde, Descartes 1970, blz.274-283, vgl Gellner 1995, blz.33.
6.3.3. citaten	Revel 1971 II, blz.142.
	Descartes 1937, blz.109-110, vgl: Over de methode, blz57-58.
6.3.4. citaat	Descartes 1937, blz.41.
6.3.5.2. noot	bv: Descartes Over de methode, blz. 74-75.
6.3.5.3. noot	[Descartes] Goldberg 2001 [Dreyfus, Telepistomology: Descartes's last stand], blz.48-63.
6.3.6. citaat	Van der Hoeven 1972 [Descartes, Brief 06-05-1630], blz.76.
6.3.7. noot	[Descartes] Kirchner/Michaëlis 1998, blz.228.
6.3.8. citaat	[Descartes] Revel 1971 II, blz.144-145.
6.4. motto	Nietzsche 1967 II [Der Antichrist § 54], blz.533.
6.4.1. motto	Mansfeld I 1983 [Xenofanes], fr.38, blz.225.
6.4.1.2. noot	K.Popper, Verdraagzaamheid en intellectuele verantwoordelijkheid. WP22/5 (1981/82), blz 146.
6.4.2.	Vergelijk Nozick 2001, hoofdstuk 1 over verhouding waarheid en relativisme.
6.4.2.1. noot	Cooper 1992 [N.Davey, Relativisme], blz.357.
6.4.2.2. citaten	Nietzsche 1967 II [Jenseits van Gut und Böse, §§ 209-211], blz.101.
	[Nietzsche] Van Tongeren 1990 [C.Vink, Nietzsche, nihilisme en nirvana], blz.127-141.
	[Nietzsche] Ottmann 2000, blz.206.
6.4.2.2. noot	Cooper 1992 [N.Davey, Relativism], blz.357-360.
6.5.1. motto	[Hume] Edwards 1972 V, blz.337.
6.5.1.	[Hume: microscoop, scheermes en tweetand] Edwards 1972 IV, blz.74-90.
6.5.2. citaat	Schoonbrood 1964 [D.Hume, Identiteit van personen], blz.105.
6.5.3.3. citaat	[Hume] Passmore 1969, blz.1.
6.5.4. motto	[Hume/oorzaak] Catania/Hineline 1996, blz.452. Vergelijk Catania/Hineline 1996 [Schoenfeld on Kantor], blz. 58-61.
6.5.5. citaat	[Hume over het kwade] NRC 31-10-92 (vert. A.G.Vink).
6.5.6.3.	[Ruse] B. Voorzanger, Wat heeft evolutie met moraal te maken? WP 32/4 (1991/92), blz.112., blz.114.
6.5.7(n)	P. de Martelaere, Normen van redelijkheid. WP 30/4 (1989/90), blz.114-117.
6.6.1. motto	Gellner 1995, blz.36. Gellner doet in dit verband een poging Hume in het rationalistische kamp onder te brengen. Ten onrechte, vgl: 6.5.7.
6.6.1.1. noot	De Wilde z.j. II [Leibniz], blz.97.
6.7.2. noot	Kirchner en Michaëlis 1998, blz.610.
6.7.12. motto	[Kant] Van Gerwen 1992, blz.58. Of: KdRV.B.75.
6.7.13. motto	Schoonbrood 1957 [Kant, Is metafysica mogelijk als wetenschap?], blz.20-28, citaat blz.26-27.
6.7.14. motto's	[Kant] Klaus/Buhr 1975, blz.375.
	De Wilde z.j. II [Kant], blz.128, blz.130.
6.7.14.2.	Voor deze sprong zie bv Van Peursen 1968, hoofdstuk 1. Vergelijk Coppelston 1964, 6.II, blz.141-142.
6.7.14.5. citaat	[Nietzsche] Deschoux cs 1968, blz. 159.

6.7.15. motto	[Kant] Copleston 1964, 6.II, blz.144.
6.7.16. motto's	bv: Copleston 1964, blz.148-155.
	Kant Over de schoonheid, blz.43.
6.7.16.2. noot	[Kant] Copleston 1964, 6.II, blz.144.
6.7.16.5. citaten	[Kant] Krämer-Badoni 1963, blz.145.
	[Kant] Hoogewerff 1939, blz.167.
	[Kant] De Bruyne 1942, blz.14.
6.7.16.8.	Kroner 1961, blz.264.
6.7.16.8. citaat	[Kant] Van Gerwen 1992, blz.75.
6.7.16.9.	[Onzegbaar] J.G.Bomhoff, Over de wijsgerige esthetica van Kant. WP 11/3 (1970-71), blz.195-96.
6.7.16.10.	Jaspers 1967, blz.127-128.
	Kroner 1961, blz.264-265.
6.7.17. noot	De Wilde z.j. II [Kant], blz.128-129.
6.8.3. noot	C.A. van Peursen, Wijsgerige achtergronden van het systeem-begrip. WP 17/6 (1976/77), blz.372-381, G. de Zeeuw, Systemen, de wereld en wij. WP 17/6 (1976/77), blz.382-394. In dit laatste artikel wordt een mateloos brede omschrijving van het begrip *systeem* geboden.
6.8.5.1.	Piaget 1969, blz.104-111.
6.9k.1. citaat	Catania/Hineline 1996, blz.583, Vergelijk Catania/Hineline 1996 [Batts & Crawford on Laudan], blz.603.
6.9k.1. noot/citaat	Pepper 1970, blz.143.
6.9k.5. noot	[Kantor] Catania/Hineline, blz.583.
	Catania/Hineline 1996 [Hayes, Hayes & Reese on Pepper], blz..577-591.

7. DE NATUURWETENSCHAP

motto's	Cornwell 1995 [P.W.Atkins, The limitless power of science], blz 123.
	Rapoport 1976, blz.17.
	Fodor 1998, blz.169.
	[Pratt] Catania/Hineline 1996, blz.187, Vergelijk blz.193-194.
	[Zuriff] Catania/Hineline 1996, blz.415.
	[Lakatos] Martijn de Wit in gesprek mat Gerard t Hooft ('Aanrommelen mag best'). GA 02-11-02.
7.0.1.2. citaten	Cornwell 1995 [F.Dyson, The scientist as a rebel], blz.1-11, citaten blz 2, blz.4.
7.0.1.3.	Horgan1996 [Weinberg], blz.75.
	D.van Delft, Een perverse wetenschap (interview met Horgan). NRC 18-10-97.
	[Ironische wetenschap] Horgan 1996, blz.30-31.
	[Koshland] Horgan 1996, blz.20-21.
7.0.2. motto	Cornwell 1995 [P.W.Atkins, The limitless power of science], blz 123.
7.0.3.2. citaat	[Galileï] Burger 1964, blz.155-156.
7.0.3.4. noot	[Kepler] Koestler 1989, blz.345.
7.0.4.1. citaat	[Goethe] Roszak 1974, blz.335.
afb.7.1.	Goethe, Metamorfose van de planten, Rotterdam ,1981.
7.0.4.2.	Goethe: Einsiedel 1974, Die Metamorphose der Pflanzen (blz.10800), Über den Granit (blz.9671), Über einfache Nachahnung der Natur, Manier, Stil (blz.9686), Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären (blz.11040).
7.0.4.2. noot	[Goethe] Fuchs Wisk, blz.135.
7.1. motto	Collins/Pinch 1993, blz.144.
7.1.0.4. citaat	Laudan 1978, blz.102-103.
7.1.0.4. noot	McAllister 1999, blz.164-168.
7.1.1. motto's	[Skinner] Smith 1998, blz.291.
	Catania/Hineline 1996, Skinner: blz.40, Bernard: blz.34
7.1.1.1. noot	G.Beekman, Op zoek naar de eenvoud in de natuur. NRC 31-01-89.
7.1.2.1.	Feynman 1998, blz.94-104.
	Voor de zwaartekracht gezien vanuit quantumfysisch aspect: Feynman 1998, blz.107-113.
7.1.2.3. noot	A.Hellemans, Theorie van alles heeft nog te veel dimensies. NRC 14-05-92.
	Greene 1999, hoofdstukken 14-15.
	[Witten] Horgan 1996, blz.69.
	R.Dijkgraaf, Gevangen in een vliegend tapijt: M-theorie biedt zicht op extra dimensies met menselijke afmetingen. NRC 22-04-2000.
7.1.2.4.	Ryle 1970, blz.269-275.
	P. van Andel, Anatomie van de ongezochte vondst. NRC 20-08-92.
	[Peirce/Merton] NRC 31-01-89.
	Felix Eijgenraam, Het juk der oorspronkelijkheid. NRC 08-01-94.
7.1.2.4. noot	[Skinner] Smith 1998, blz.283. Vergelijk Chiesa 1994, blz.136-143.
7.1.3. noten	[Occam] Kirchner/Michaëlis 1998, blz.467.
	[Kant] Kirchner/Michaëlis 1998, blz. 142.
7.2. motto	Martijn de Wit in gesprek mat Gerart't Hooft ('Aanrommelen mag best'). GA 02-11-02. Vergelijk Feynman 1998, bl.26 en F.A. Muller, Metafysica moet. NRC 28/29-12-02.

7.2.3.	Uitvoerig: McAllister 1999, hoofdstukken 2-7.
	[Galileï: wiskunde] Van der Hoeven 1966, blz.94, Bartholy cs 1978, blz.17.
	[Galileï: cirkel] McAllister 1999, blz.180.
	[Poincaré] Kaku 1995, blz.139.
7.2.3. citaat	Kaku 1995, blz.139. Vergelijk Weinberg bij Nozick 2001, blz.282-283.
7.2.3. noten/citaten	[Epistemische deugden] Van Brakel 1998, blz.37.
	Laudan 1978, blz.114. Met vervolgens een uitvoerige weerlegging van de ondeugdelijkheid van deze vorm van theoretiseren.
	[Kepler] Koestler 1989, blz.535.
	[Galileï] Koestler 1989, blz.535.
	[Guth] Brockman 1989, blz.29.
	Cornwel 1995 [J.DBarrow, Theories of everything], blz.45-63, citaat blz.62.
	[Pagels] NRC 14-08-86.
	[Hill] R. Smit, Hoofdpijn voor een superbol. De Volkskrant 17-04-82.
	G.Beekman, In den beginne was de snaar. NRC 27-08-99.
7.3.1. motto	Uit Jan Kruis' *Jan, Jans en de kinderen*. Met dank aan Lieke Ypma.
7.3.1.1. citaat	[Newton] Catania/Hineline 1996 [W.N.Schoenfeld on Kantor], blz. 62.
7.3.1.2.	[Mill] Lacey 1986, blz.106.
7.3.1.4.	Vergelijk P.Raedts, Inzicht als genade (naar aanleiding van het begrip *puer* als sociale categorie in het middeleeuwse Latijn). NRC 10-02-01.
7.3.1.4. citaat	Kaku 1995, blz.140.
7.3.1.4. noot/citaat	[Skinner/] Catania/Hineline 1996 [W.N.Schoenfeld on Kantor], blz. 62.
	Churchland & Churchland 1998 [Paul Churchland], blz.311-315.
7.3.2.2. motto	[Goblot] Bartholy cs 1978, blz.195.
7.3.2.2.2.	[Fraude] R. van den Berg, Balletjeballetje als wetenschap. NRC 08-08-96.
7.3.2.2.2.noot	Gross cs 1996 [D.Goodstein, Conduct and misconduct], blz.31-38.
7.3.2.2.3.	Bourdieu 1992, blz158.
7.3.2.3. motto's	Collins/Pinch 1993, blz.142.
	Bartholy cs 1978 [Hempel], blz.211.
7.3.2.3.1. citaat	Collins/Pinch 1993, blz.25.
7.3.2.3.3.	[Morley en Michelson] zie ook: Lakatos 1970, blz.72-78.
7.3.2.4.1.	[Dewey] Edwards 1972 VI, blz.429.
	[James] Edwards 1972 IV, blz.246.
7.3.2.4.3. noot	Van Brakel 1998, blz.180-183, citaat blz.180.
	Bogen z.j., blz.100, vergelijk blz.121, blz.134.
7.3.2.5.	Bartholy cs 1978 [K. Popper, Modus Tollens], blz.176-177.
7.3.2.5. noten	[Hulphypothesen] Hempel 1970, blz.59-60, Poundstone 1989, blz.38.
	[Waterhoofd] Churchland 1986, blz.234.
	Goodluck 1991, blz.141.
	[Realisme/relativisme] Haack 1998, hoofdstuk negen. Voor haar *innocent realism:* blz.156-164.
	[Stelling van Duhem-Quine] bv Churchland 1986, blz.260-265, Van Brakel 1998, blz. 238.
7.4. motto's	Frazier 1998, [P.Kurtz, The new skepticism], blz 35.
	W.R. de Jong/F.Schipper, Heuristiek en het twee-contexten onderscheid in de wetenschapsfilosofie. WP 28/5 (1987/88), blz.146.
7.4.0.	[Merton] Gross cs 1996, blz.416.
7.4.1. motto	Himsworth 1986, blz.13.
7.5.2.	[Objectiviteit] Nozick 2001, hoofdstuk 2.
7.5.2.2.	Nozick 2001, blz.327 (noot 3).
7.4.1.2.	[Braithwaite] Edwards 1972 I, blz.365.
7.5.2.1.	[Kotarbinsky] Edwards 1972 IV, blz.361.
7.5.2.2.	Ortoli/Pharabod 1988, blz.55-58, blz.79-80, Feynmann 1998, 120-136.
	D. van Delft, Prachtige proeven. NRC 28/29-12-02.
7.5.2.2. citaat	Feynman 1998, blz.116, blz.117.
7.5.2.2. noten/citaat	[Minkowski] Nozick 2001, blz.77.
	D. van Delft, Quantum-ijs. NRC 17-03-01.
	R.van den Berg, Warmte verraadt quantum naar klassiek. NRC 21/22-02-04.
7.5.3k. motto	[Bohr] NRC mei 1996. Bij Gerritsen, Clair obscur tussen fysica en psychologie.
7.5.3k.1.	Newman 1988 II [Heisenberg, The uncertainty principle], blz.1029-1033.
	[Heisenbergs onzekerheidsprincipe] Feynman 1998, blz.136, Gross cs 1996 [Kleppner], blz.128-130 (*'Het onzekerheidsprincipe biedt het fundament voor een ongelooflijke nauwkeurigheid in metingen binnen de moderne natuurkunde'*).
7.5.3k.1. noten	Gross cs 1996 [S.Goldstein, Quantum Philosophy. The flight from reason in science], blz.119-126.
	[EPR-paradox] Ortoli/Pharabod 1988, blz.59-62, Brockman 1989, blz.65-69.
	[Aspect] Ortoli/Pharabod 1988, blz.66-72.
	[Bell] Brockman 1989, blz.66, Ortoli/Pharabod 1988, blz.63-65, Gross cs 1996 [Goldstein], blz.121-123.
	[Controverse relativiteitstheorie - quantumfysica] Heisenberg 1959, blz.33-34.

	[Non-lokaliteit/Einstein] NRC november 1995 (In: R van den Berg, De kwantumwisser).
	G. Nienhuis, Werkelijkheid in de natuurkunde. WP 28/6 (1987/88), blz.161.
7.5.3k.2.	A.Hoogendoorn, Het antropisch principe. NRC 23-01-90.
	A.Hellemans, Het antropisch principe. NRC 16-03-95.
	Gell-Man 1994, blz.215-217 (antropisch principe, kritisch).
	Reeves 1986 (vooral: het antropische principe, 165-168, drie raadsels, blz.209-218), mn: blz.165, blz.167.
	Vergelijk D. van Delft in gesprek met Martin Rees ('Oerknallen bij de vleet'). NRC 22-12-01.
7.5.3k.2. citaten	Carter NRC 16-03-95.
afb.7.4.	Ortoli & Pharabod 1988, blz.18-19.
afb.7.5	Ortoli & Pharabod 1988, blz.12, blz.14, blz.16, blz.38-39, blz.53-54.
	Brockman 1989, blz.72.
7.5.3k.2. noot	[Idealisme/materialisme] Ortoli & Pharabod 1988, blz.90-96.
7.5.4.2.	J.T. van den Brink, Het realismedebat. WP 28/6 (1987/88), blz.156-157.
	Feynman 1998, blz.19 (zwak).
7.5.4.2. citaat	D .van Delft/F.A.Muller in gesprek met B.C. van Fraassen ('Onwerkelijke elektronen'). NRC 19-06-99.
7.5.4.3.	[Bellarmino] Derksen 1980, blz.171, blz.175.
7.5.5. motto's	[Poincaré] Weaver 1971, blz.156. Vergelijk Newman 1988 II [Poincaré, Chance], blz.1359-1374.
	Weaver 1971, blz.161.
	Campbell/Higgins 1984 II [Browder, Does pure mathematics have a relation to the sciences?], blz.112. Vergelijk voor deze vraag: Green in NRC 14-05-92 over de samenhang tussen pure wiskunde en snaartheorie.
	[Wigner] Eigen/Wiinkler 1981, blz.141.
7.5.5.	[Beschrijving] Catania/Hineline 1996 [Day on Wittgenstein and Skinner], blz. 553-557.
7.5.5.1.	[Beschrijving, verklaring] Catania/Hineline 1996 [Baum on Wolman], blz.187-189.
	[Mach, Skinner] Catania/Hineline 1996 [Marr over Mach], blz.39-48, mn blz.45.
	[Skinner, theorie] Catania/Hineline 1996, blz.101, blz.113-116, blz.123-124, blz.554-555, vgl blz.564 (de logica).
7.5.5.1. citaat	[Mach] Smith 1998, blz.271.
	[Goblot] Bartholy cs 1978, blz.104.
7.5.5.3. citaten	Weaver 1971, blz.155.
	[Poincaré] Poundstone 1989, blz.270.
7.5.5.3. noot	[Poincaré] Lauwerier 1992, blz.102-108.
7.5.5.4. motto	Feynman 1998, blz.35.
7.5.5.4.	Weaver 1971, blz.160.
7.5.5.4. noot	De uitspraak komt uit een brief aan Bohr (1926). Bij T.de Hoog, De eeuw van Max Planck. GA 06-01-01.
7.5.5.5. motto	[Harris] Kmita 1989 [Sójka], blz.182.
7.5.5.5. citaten	Fuchs Moderne Wiskunde, blz.268.
	[Planck] Fuchs Natuurkunde, blz.51-52.
7.5.5.5. noot	Hernnstein Smith/Plotnitsky 1997 [Pickering, Constructing quaternions], blz. 40-82. In het tweede gedeelte van het artikel valt Pickering terug op zijn 'posthumanistische' visie dat ook de wetenschap een constructie is. Maar het verband tussen beide delen is ondoorzichtig.
	Nozick 2001, blz.331.
	[Dyson] J.van de Craats, De meetkunde van de strings. NRC 21-04-94.
7.5.6k. motto's	[Lorenz] WP 34/3 (1993/94), blz.78. Het voorbeeld van de vlinder is volgens zeggen de titel van een verhandeling van Lorenz uit 1979 voor de American Association for the Advancement of Science in Washington (Gleick 1990, blz.287).
	[Tennekes], WP 34/3 (1993/94), blz.89.
	[Feynman] Gleick 1990, blz.129. Vergelijk Feynman 1998, blz.62, blz.66.
7.5.6k.1.1.	Feynman 1998, blz.6-10, blz.14.
	[Landau] Gleick 1990, blz. 116-117.
	[Feynman] Gleick 1990, blz.153.
7.5.6k.1.5.	[Koch-kromme] Lauwerier 1992, blz.37-40, Gleick 1990, blz. 94-99, afb 7.6: blz.95.
7.5.6k.1.6.	[Lorenz-attractor] Gleick 1990, blz.34-36, blz.131-133.
	[Feigenbaum] Lauwerier 1992, blz. 92-94, Gleick 1990, blz.145-172.
	[May] Gleick 1990, blz .68-75.
	Libchaber] Gleick 1992, blz.186-192.
7.5.6k.1.6. noten	[Complexe vlak: reëel getal + imaginair deel] Gleick 1992, blz.66-67, blz.195-198.
	[Dür cs] Gross/Levitt 1994, blz 261-262.
7.5.6k1.6. noot/citaat	Gleick 1990, blz.274.
7.5.6k.1.7.	[Mandelbrot] Lauwerier 1992, blz.118-120, afb.7.7: blz.118, blz.119.
	Gleick 1990, mn blz.202-218, afbeeldingen van fractals: blz.96b-e.
7.5.6k.1.8.	F.Takens, Chaos en voorspelbaarheid. WP 34/3 (1993/94), blz.77-83.
	J. de Goede, Chaos in de fysiologie. WP 34/3 (1993/94), blz. 83-87.
	[Termieten] P.P.Kirschenmann, Orde en chaos. SG, RUG, 1985, blz.104 (volgens de bladzijdenummering in de bundel *Orde en chaos*, ISVW, Driebergen, 1986).
7.5.6k.2. motto	Gleick 1992, blz.109 (tekst omgezet).

7.5.6k.2.2.	[Goethe] Gleick 1992, blz.150-153, blz.179-181 (Libchaber).
7.5.6k.2.2. citaat	[Prigogine en Stengers] WP 34/3 (1993/94), blz.92. Voor een diepgaande kritiek: Gross cs 1996 [J.Bricmont, Science of chaos or chaos in science?].
7.5.6k.2.2. noot	[Berekening Mandelbrotverzameling] Gleick 1992, blz.206.
7.5.6k.2.3.	B.Kee, Chaos: een nieuw paradima voor organisatiedenken? WP 34/3 (1993/94), blz.87-94.
7.5.6k.3.	[Pagels] Horgan 1996, blz.192-193. Vergelijk Pagels 1989, hoofdstuk 13 (+ cover). Horgan 1996, blz.226. [Santa Fé] A.J.Dunning, Orde, God of chaos. NRC 15-06-96. G.J. Stavenga, Chaos is mooi en spannend. WP 34/3 (1993/94), blz.73-76. En daarmee is alles gezegd.
7.6. motto's	Bartholy cs 1978, [Carnap], blz.236, blz.199. [Crick] Hofstadter/Dennett 1981, blz.36. Pepper 1970, blz.322.
7.6.2. citaat	Bartholy cs 1978, [Carnap], blz.108.
7.6.2. noten	[Sober] Catania/Hineline 1996, blz.272. [Reductie/anti-reductionisme] Catania/Hineline 1996, blz.36-37, blz.45-46, blz.272-273, blz.544-45, vergelijk blz.91-92. Ook: Churchland&Churchland 1998, blz. 70. [Hiërarchisch reductionisme] Dawkins 1991, blz.13-14. [Conceptuele onafhankelijkheid] Catania/Hineline 1996, blz. 112. Rose 1999 [M.Midgley, One world, but a big one], 246-270. [Meten] Vergelijk Van Brakel 1998, blz.134.
7.6.3.	[Boltzmann/Mach] R. van den Berg, Briljant en labiel. NRC 24/25-08-04.
7.7. motto	[Einstein] Churchland 1986, blz.264.
7.7. citaten	Bergson 1928, blz.7-9. Austeda 1974, blz.31-33.
7.8.2. motto	Dawkins 1991, blz. 15.
7.8.2.	Voor het belang van RNA: W.Köhler, RNAi breekt door. NRC 21/22-12-02, S.Voormolen, Genetische scherpschutter. NRC 21/22-02-04.
7.8.2. noot	D.C.Palmer, Cognition. Uit: K.A.Lattal en P.N.Chase (ed.), Behavior theory and philosophy, Kluwer, New York, 2002.
7.8.3. motto's	Cornwell 1995 [Atkins], blz 127. [Darwin] Dawkins 199, blz.91. Dawkins 1991, blz.288, blz. 62.
7.8.3.	Voor het begrip *entropie:* Eigen/Wiinkler 1981, blz.141-151. Vergelijk A.J.Dunning, Orde, God of chaos. NRC 15-06-96.
7.8.3. citaat	Cornwell 1995 [Atkins], blz 127-128.
7.8.3.1.	[Echo-gedrag] Dawkins 1991, blz.23-37.
7.8.3.1. noten	[Kleine stapjes] Dawkins 1991, hoofdstuk 3 en 4. Citaat blz.78, vergelijk blz 312-316. [Oog] Dawkins 1991, hoofdstuk 4. [Motvlinders] Dawkins 1991, blz.40. J.W.Nienhuys, Mensen en motvlinders. Naar aanleiding van *Judith Hooper, Of moth and men.* Skepter 16/2 juni 2003, blz.42-44. Vergelijk Skepter 15/3, sept 2002 bij Boekbesprekingen.
7.8.4.1.	[Blinde vlek] B.Jongeling, Is de evolutietheorie een goede theorie? WP 32/4 (1991/92), blz.99.
7.8.4.1. noten	M. aan de Brugh in gesprek met Stephen Gould ('De ijdele mens'), NRC 23-11-96, R. van den Berg, Evolutietheorie: de nivellering van de pitchers. NRC.22-11-96. [Cairns-Smith] Stewart 1998, blz.50, Dawkins 1991, blz.148-165. Kritiek bij Gross cs 1996 [Bricmont], blz.165. [Toeval] P.P.Kirschenmann. Orde en chaos. SG, RUG, 1985, blz.100, blz.102 (volgens de bladzijde-nummering in de bundel *Orde en chaos*, ISVW, Driebergen, 1986). Vergelijk Eigen/Wiinkler 1981, blz.157-172 ('The order of the living'). [Kans] B.Vollmert bij P.Kirschenmann, Orde en chaos. SG, RUG, 1985, blz.101.
7.8.4.1. citaat	Bergson 1924, blz.350, blz.238-239.
7.8.5.	Voor het creationisme (in de VS een hot item) zie: Gross cs 1996 [E.C.Scott, Creationism, ideology, and science], blz. 505-522.
7.8.5.1. citaat	Teilhard 1962, blz.237-238.
7.8.5.2. citaat	Teilhard 1962, blz.22.
7.8.5.2. noot	L. Hellemans, De virtuele verrijzenis van Theilhard de Chardin. Skepter 15/4, december 2002, blz.32-35.
7.8.5.3. citaten	Teilhard 1962, blz.246-248. Vergelijk Dobzhansky 1969, blz.151-190.
7.8.5.3. noot	[Tipler] R.Fransen, God is de ultieme computer. UK Groningen 03-10-96. W.B.Drees. De natuurkunde van de wederopstanding. NRC najaar 1996. Horgan 1996, blz.256-260. Vergelijk J.Gribbin, The omega point. Heinemann, Londen, 1987 (blz.218).
7.8.6. noot	[Behe] Rob van de Berg, Evolutietheorie: de nivellering van de pitchers. NRC 22-11-1996. [Krekels] Dawkins 1991, blz.99-100. B. Jongeling, Is de evolutietheorie een goede theorie? WP 32/4 (1991/92), blz.98-104.

8. INDIVIDU EN SAMENLEVING

8.0.0. kader:	Bas Heijne, Voorbij het straatrumoer. NRC 16-11-01. Nussbaum 1995, hoofdstuk IV. [Musil] Klukhuhn 1997, blz.17. Klukhuhn 1997 [N.Noorderzij], blz.26, [K. 't Hart] blz.100. Voor een aanval op het veronderstelde structurele karakter van de kunst: Rorty bij Klukhuhn 1997, blz.109-111. Klukhuhn 1997 [Februari], blz. 153 (tekst licht gewijzigd). Vergelijk blz.152. Klukhuhn 2000 [Van Brederode], citaten blz.197, blz.184, blz.182. [Rorty] Haack 1998, blz.48. Verder: blz.62-65 met scherpe kritiek. [Peirce] bv Churchland 1986, blz. 249-351, Haack 1998, blz.48-62. Eysenck II 1972 [E.David, Literature and psychology], blz.206-211, citaten blz.207, blz.208.
8.0.3.1.	Frankena 1973, blz.87-88.
8.0.3.1. citaat	Frankena 1973, blz.92, blz.93. Stuart Mill 1978, blz.117. Stuart Mill 1978, blz.116.
8.0.5. motto	[Horkheimer] Rademaker en Pedersen II 1974, blz.161-162.
8.1. motto	Gutwirth 1993, blz.23.
8.1.1.2. noot	[McGinn] Horgan 1996, blz.58.
8.1.3.1. noot	[Onsterfelijkheid van de ziel] A.P.Bos, De filosofie van Aristoteles: een nieuwe koers noodzakelijk. WP 39/1 (1998/99). In dit artikel wordt gesteld dat Aristoteles ook aan het einde van zijn leven nog steeds meende dat de ziel meer was dan alleen maar een vormende instantie (dit tegen W.Jaeger). Vergelijk in hetzelfde nummer het artikel van B.Schomakers ('Denken als verlangen'), waarin vooral de goddelijkheid van de *nous* naar voren wordt gehaald zonder evenwel het begrip goddelijk ('theion') in zijn juiste context te plaatsen.
8.1.3.0. citaat	[Anaxagoras] Mansfeld 1983-86, blz.198-199.
8.1.3.4.	M.Becker, De praktische filosofie van Aristoteles. WP 39/1 (1998/99), blz.3-7.
8.1.3.5.	Aristoteles, Ethica Nicomachea IX, 4, Bakker 1957, 79-80.
8.1.3.5. noot	[Zoön politikon] M.Nussbaum, Pierre Bayle-lezing, NRC 14-09-90.
8.1.3.6. citaat	[Aristoteles] Von Einsiedel 1974 VIII, blz.3292.
8.1.3.7.	L.M. de Rijk, De weg naar voortreffelijkheid. NRC 05-02-99.
8.1.4. motto	[Einstein] Assagioli 1976, blz.111. J.van Heerden, Wees blij dat het leven geen zin heeft. Uit gelijknamige bundel essays uitgegeven bij Prometheus, Amsterdam, blz.9-12, citaat blz.11. Vergelijk Visser 2003, blz.42.
8.1.4.4. citaten	[Epicurus] Van Schilfgaarde 1952, blz.286. Epicurus, Brief aan Menoikeos. Vergelijk Leopold 1976, blz.9. [Epicurus] Bakker 1957, blz.99.
8.1.4.4. noot/citaat	Leopold 1976 [Epicurus], blz.17. W. van Dooren WP 33/1/ (1992/93), blz.8 (citaat).
8.1.6k.0. motto	Illich 1982, blz.142.
8.1.6k.1. noot	Tijmstra] W.J.M. Dekkers, Een voorlopige diagnose van het mensbeeld in de gezondheidszorg. WP.30/5 (1989/90), blz.134. [Moderne geneesmiddelen] A.Oderwald, Het werkt. WP 33/6 (1992/93), blz.187-191 en H.A.J Struijker Boudier, De wortels van het geneesmiddel. WP33/6 (19792/93), blz.170-175. E.Springael, De elementaire vormen van ziekte en genezing. WP 30/5 (1989/90), blz.138-139. [Huisarts] H.J.van Aalderen, De huisarts tussen twee vuren. WP 25/1 (1984/85), blz.28-34. Voor een beroep op de oud-oosterse, in dit geval de Indische geneeswijze: Kousbroek 1997, blz.94-103. Kritisch.
8.1.6k.2.0. noot	Carpentier 1982, blz.70-72., Vergelijk F.C.Bleys, Een filosofie van het praktisch medisch handelen. WP 25/1 (1984/85), blz.19-27.
8.1.6k.2.1.1. noten/citaat	[[WHO] Zola 1973, blz. 68, Vergelijk Illich 1982, blz.142-147, blz.294-297. [Franse School] E. van Leeuwen, Het medisch discours. WP 15/1 (1984/85), mn blz.12-19, citaat blz.18.
8.1.6k.2.2.1.	[Ziekte] H ten Have, Ziekte als wijsgerig probleem. WP 25/1 (1984/85), blz.5-12. R.Devisch, Lichaam, gezondheid en cultuur. WP 30/5 (1989/90), blz.125-130.
8.1.6k.2.1.2. citaten	Illich 1982, blz.148 (tweemaal), blz.296.
8.1.6k.2.1.2. noten	[Illich/ziekte] Ned.Tijdschrift tegen de kwalzalverij, 114/1 (2003), blz.2-3. [Placebo] R.Nanninga, Schijn doet wonderen. Skepter 15/4, december 2002, blz.24-29. Vergelijk S.de Schipper, Neppillen. NRC mei/juni 2002.
8.1.6k.3. citaten	Steiner 1994 Theosofie, blz.112. Steiner 1994 Karma, blz. 88. Tekst licht gewijzigd en aangevuld. Steiner 1994 Karma, blz.97.
8.1.6k.3. noten/citaten	Steiner 1994 Theosofie, blz.166. [Extract] Steiner 1994 Karma, blz.75. [Aura] Steiner 1994 Theosofie, blz.166-167. [Kwakzalverij] C. Renckens, Het begrip kwakzalver in de hedendaagse publiciteit. Nederlands Tijdschrift

	[Acupunctuur] J.W.Nienhuys, Naalden werken niet: meta-analyses van acupunctuur. Skepter 15/2, juni 2002.
	H.Verbrugh, Weisheitswesen. Skepter 15/3 (september 2002). Met een reactie van M.P.Prins. Dit naar aanleiding van M.P.Prins, Weisheitswesen en Wundermittel. Skepter 15/2 (juni 2002).
	Vergelijk B. de Boer, 'Het juiste niveau van domheid.' De antroposofische geneesmiddelleer. Skepter 16/3 (09-03). Hiernaast de verschillende artikelen in het Ned.Tijdschrift tegen de kwalzalverij.
8.1.6k.4.	Gross cs 1996 [G.Weissmann, "Sucking with vampires". The medicine of unreason], blz.179-187. Met verwijzingen naar de Nazi-ideologie (blz.185-186).
	Gross cs 1996 [W.Sampson, Antiscience trends in the rise of the 'alternative medicine movement'], blz.188-206. Voor de nieuwe begrippenlijst: blz.190.
8.2.	Kirchner/Michaëlis 1998, blz.611.
8.2.0.	Petzoldt [Useem], blz.375.
8.2.2. noot	G.P.Baker/P.M.S.Hacker, Echte en zogenaamde regels 1. Taaltheorieën. WP 26/6 (1985/86), mn blz.188-192.
8.3.1.3.	[Fragmentarisering] bv Ten Berge 1980, blz.76 -77 (Cummings).
8.3.1.3. schema:	Fauconnier 1981, blz.110. Verder bv Watzlawick 1978, hoofdstuk 1.
8.3.3.	Mandelbaum spreekt van 'societal facts'. Zie Lorenz 1998, blz.207.
8.3.3.1.	[Durkheim] Benedict 1970, blz.189.
8.3.3.1. noot	Goddijn 1966, blz.39.
8.3.3.2.	[Swanson] Fauconnier 1981, blz.111.
8.4.1.2. citaat	Smuts, Holism and Evolution, Londen, 1926. Zie ook: Frick 1974, blz.136-138, M. Jeuken, Algemene systeemleer en biologie. WP 17/6 (1976/77), blz.361.
8.4.1.3. citaat	Oosthoek 1974, blz.116.
	[Beer] Bullock/Stallybrass 1981, blz.197.
8.4.1.3. noten/citaten	Wilson 1998, blz.47.
	L. Jongkind, Franse computerwesp bouwt natuurgetrouw wespennest. NRC 15-08-95.
	M. de Boo, Slimme sluipwesp wikt en weegt. NRC 13-06-97
	R. van den Berg, Mier met knobbel. NRC 17-06-00.
	R. van den Berg, Het slimme hoopje. NRC 15-07-00.
	Raignier 1957, blz.176.
	Ernst Mayr in interview . NRC 13-08-92.
8.4.1.4.	[Wiener en Rosenbleuth] Bullock/Stallybrass 1981, blz.197.
8.5.	Kornwachs 1984 [C.en E.U.von Weiszäcker, Fehlerfreundlichkeit], blz.167-201.
8.5.2.2.	Wilson 1978, blz.142-147.
8.5.2.2. noten	[Schizo-affectieve wanorde] Rose 1999 [R.Benthall, Why there will never be a convincing theory of schizofrenia], blz.109-136. Vergelijk in hetzelfde boek: Tim J.Crow, Nuclear schizofrenic symptoms as the key to evolution of modern *Homo sapiens* (blz.137-153).
	[Kahn] W.Köhler, Gespeten tweeling. NRC 27-01-01.
	Van Brakel 1998, blz.174-179 waar de begripsmatige chaos die er op dit gebied bestaat overweldigend wordt aangetoond. Vgl H.Visser, Onhanteerbaar. NRC 06/07-03-04 (Interview met Jan Dirk Blom).
	[Homosexualiteit] Ridley 1999, blz.104-108.
	Benedict 1970, blz.220, blz.223. Voor de berdache ook: Wilson 1978, blz.146.
	Wegner 2002, blz.84-93.
8.5.2.3.	[Swink] Ofshe/Watters 1995, blz.10.
	[MacKinnon] Crombag/Merckelbach 1996, blz.37-39, blz.66-76 (infantiele amnesie) Crombag/ Merckelbach 1996, blz.223.
	[Bass/Davis] Loftus/Ketcham 1995, blz.254, vergelijk blz.200. Voor Bass bv: Ofshe/Watters 1995, blz.28-32, Loftus/Ketcham 1995, blz 250-265.
	[Gevoel, emotie, geloof] Loftus/Ketcham 1995, blz.184-185, blz. 208, blz.265, Ofshe/Watters 1995, blz.52-53, blz.85, blz.93, blz.200-201, blz.204.
	[Pseudowetenschap] Ofshe/Watters 1995, hoofstuk III. Voor een link naar de feministische kijk: Ofshe/ Watters 1995, blz.10-11, blz.93, Loftus/Ketcham 1995, blz.270.
	[Interpretatie] Ofshe/Watters 1995, blz.203.
	[Genezing] Loftus/Ketcham 1995, blz. 186-187.
	[Inquisitie/heksenjacht/exorcisme] Crombag/Merckelbach 1996, blz.164-169.
8.5.2.3 noot	[Psy.D] Crombag/Merckelbach 1996, blz.230.
	[Infantiele amnesie] Crombag/Merckelbach 1996, blz.66-76.
	[Schuld] Loftus/Ketcham1995, blz. 108-110.
	[Kwetsbaarheid/lijden] Vergelijk Ofshe/Watters 1995, blz 121.
8.5.3.	Marcel 1958, blz.106-115.
8.6. motto	Edwards 1972 VIII [J.J.C.Smart, Utilarism], blz.210.
8.6.1. citaten	[Bentham] Copleston 1962 VIII.1, blz.24-25.
	[Stuart Mill] iCopleston 1962 VIII.1, blz.45.
8.6.2.1.	[Butler] Frankena 1973, blz.21.
8.6.2.1. citaat	Stuart Mill 1957, blz.284.
8.6.2.2.	[Sidgwick] Edwards 1972 VIII, blz 208.

8.6.2.3. noot	Van Peperstraten 1991, blz.167. Het voorbeeld staat bij Smart [Edwards 1972 VIII, blz 208] en stamt zover ik kan nagaan*niet* uit het utilaristische kamp.
8.6.5. noot	Voorbeeld bij Edwards 1972 VIII [Smart], blz.208.
8.6.4.2.	[Hare] Edwards 1972 VIII, blz.207.
8.6.6.3.	[Naturalistische drogredenering] bv Th.de Boer, Werkelijkheid, waarden, wetenschap, § 4 en § 7.
8.7.0. citaten	[Stirner] Vorländer 1927 III, blz.105, blz.107.
8.7.1. citaat	Plato, Gorgias 483A-D (vertaling: De Win).
8.7.2. motto's	[Nietzsche] Zima 1997, blz.248. [Nietzsche] Ferré 1968, blz.259. [Nietzsche] Pippin 1995, blz.88. [Nietzsche] Deschoux cs 1968, blz.161, Vergelijk Van Tongeren 1990, blz.53-54. Waite 1996, blz. 429, 520, 320, Van Tongeren 1990, blz.66.
8.7.2. motto/noot	[Wijsheid] Waite 2000, blz.64.
8.7.2.1.	[Wille zur Macht] Also Sprach Zarathusthra II, Nietzsche 1967 II, blz.621-624.
8.7.2.1. citaten	[Nietzsche] Detwiler 1990, blz.43 (uit: Götzen - Dämmerung). [Nietzsche] Ottmann2000, blz.354. Nietzsche 1967 II [Der Antichrist § 2], blz.487.
8.7.2.2. citaten	[Nietzsche] Schoeps 1966, blz.100. Nietzsche 1967 II [Also sprach Zarathustra § 3], blz.549-550. Ottmann 2000 [V.Caysa, Gesundheid/Krankheit], blz.244. Vergelijk de verwijzing van Caysa naar de Übermensch.
8.7.2.2. noot/citaat	[Übermensch] Ottmann 2000 [G.Campioni, Aristokratie], blz.194, [V.Caysa, Asketismus], blz.195-197, [R.Reschke, Barbaren], blz.202-203, [H.Ottmann, Die blonde Bestie], blz.205-206], [K.Ebeling, Grausamkeit], blz.248. Voor het 'ascetisme' in de persoonlijke sfeer als ordening van de driften: Detwiler 1990, bv blz.85-86. Ottmann 2000 [S.Günzel, Herrenmoral-Sklavenmoral], blz.254 voor een samenhang tussen Herrenmoral en Übermensch. Citaat Ottmann 2000, blz. 242. Voor een verbinding tussen Übermensch en Cesare Borgia (als roofdier): Detwiler 1990, blz.50-54. Ottmann 2000 [G.Penzo], blz.344-345 voor de *Wirkungsgeschichte* van het begrip Übermensch.
8.7.2.3. citaat	Nietzsche 1967 I, blz.575.
8.7.2.3. noten	[Pragmatisme] Ottmann 2000 [Marti], blz.215-216, [Günzel], blz.255. Ottmann 2000 [G.Campioni, Aristokratie], blz.194, [V.Caysa, Asketismus], blz.195-197, [R.Reschke, Barbaren], blz.202-203, [H.Ottmann, Die blonde Bestie], blz.205-206], [K.Ebeling, Grausamkeit], blz.248. Heidegger noemt naast de genoemde twee nog *nihilisme*, *eeuwige terugkeer* en *rechtvaardigheid* als begrippen die bij Nietzsche als metafysisch kunnen worden geïnterpreteerd. Pippin 1995, blz.131. Daarnaas t kun je ook nog denken aan de termen *apollinisch* en *dionysisch* in het vroege werk, Detwiler 1990, blz.144-168. Pippin 1995, blz.86-87, blz.104. [Mill] Detwiler 1990, blz.131-132. Voor Nietzsche's kijk op de democratie: Detwiler 1990, hoofdstuk 8.
8.7.2.4.	Vergelijk Detwiler 1990, blz.57 (naar citaat uit *Jenseits van Gut und Böse*) en blz.103 (naar citaat uit *Wille zur Macht*).
8.7.2.4. citaat	[Nietzsche] Detwiler 1990, blz.50 (uit: *Die fröhliche Wissenschaft*).
8.7.2.4. noten/citaten	[Nieuwe filosofen] Detwiler 1990, blz.30 (parafrase van een citaat uit *Jenseits van Gut und Böse*), blz.63 (citaat uit *Nachlass*). [Dokter] Detwiler 1990, blz.65. [Nietzsche] Detwiler 1990, blz.162 (uit: *Ecce homo)*, blz.165 (uit:*Nachlass)*.
8.7.2k.1. motto's	Ottmann 2000, blz.299, blz.258, blz.331.
8.7.2k.1.	Detwiler 1990, blz..19-22.. Van Tongeren 1990 [J.Dohmen, Taal, interpreteren en werkelijkheid bij Nietzsche], mn blz.30-33. Ottmann 2000 [C.Zittel, Perspectivismus], blz.299-301.
8.7.2k.1. citaten	Waite 1996, blz. 90/blz.292, blz.299. Detwiler 1990, blz.12.
8.7.2k.1. noten/citaten	[Fictie] Ottmann 2000 [C.Zittel, Irrtum und Schein], blz.257-258. Vergelijk Ottmann 2000, blz. 300 over de paradox en over het meta-standpunt dat Nietzsche wel of niet zou hebben ingenomen. Voor de maskers die Nietzsche opzette: Detwiler 1990, blz.31-36. [Waarheid] Ottmann 2000, blz.300. Ottmann 2000, [C.Zittel, Erkenntnis], blz.219-220, [G.Grau, Intellektuele Redlichkeit], blz.308-309, [M.Stingelin, Sprachphilosophie], blz.331-331. [Grammatica] Ottmann 2000 [Zittel], blz.258. CitaatOttmann 2000, blz.220. [Subject] citaten Van Tongeren 1990, blz.30, blz.45-46.
8.7.2k.2.	Ottmann 2000 [V.Gerhardt, Wille zur Macht], blz.351-355, [G.Penzo, Übermensch], blz.342-345, [V.Caysa], blz.257 (De wil tot macht als instinct tot vrijheid). Over de vraag naar het metafysische karakter van *de wil tot macht* in Nietzsches leer: Van Tongeren

	1990, blz.48-49. Vergelijk 8.7.2.3n.
8.7.2k.2. citaten	Ottmann 2000, blz.344, blz.274, vergelijk Detwiler 1990, blz.28.
8.7.2k.3.	Ottmann 2000 [M.Skirl, Ewige Wiederkunft], blz.222-230.
	[Schopenhauer] Waite 1996, blz.317. Schopenhauer gebruikt de termen *endlose Dauer* en *immer neue Wiederkehr*.
	[Trauma] Waite 1996, blz.318-319.
	[Lingis] Waite 1996, blz.317. Voor een uitwerking van dit idee: A.F.Lingis, Morele waarden. Van Tongeren 1990, blz.185-215.
	Vergelijk voor een soortgelijke visie: Detwiler 1990, blz.156-157.
	[Das Selbe/das Gleiche] Waite 1996, blz. 529.
	Éliade 1964 hoofdstuk XI, Le temps sacré et le mythe de l'éternel recommencement, blz.326-343.
	[Pautrat] Waite 1996, blz.324-328.
	[Origenes] Waite 1996, blz.531.
8.7.2k.3. citaten	[Nietzsche] Waite 1996, blz.325, blz.225-226, Detwiler 1990, blz.156.
	Waite blz.329A.
8.7.2k.3. noot	[Krachtenveld/interpretatie] Van Tongeren 1990, blz.39-44.
8.7.2.4. noot	Van Tongeren 1990, blz.121, blz. 157-161. Christendom: Van Tongeren 1990, blz.156.
8.7.3. motto	Nietzsche 1967 I, blz.575.
8.7.3.1. citaten	[Marinetti] Braat 1977, blz.22.
8.7.3.1. noten/citaten	Nietzsche 1967 II, blz.382.
	[Jünger] Rob Hartmans, Een eeuw op de weegschaal. GA 29-03-95.
	Ottmann 2000 [S.Brömsel, Die Frau], citaat blz. 234.
	[Dodelijke haat] Ottmann 2000, blz.235 (citaat).
	[Verbinding oorlog/kunst] Detwiler 1990, blz.41 (citaat).
8.7.3.2.	[Van Creveld] Jan Hoffenaar, De fatale attractie van oorlog. NRC 21-03-92.
	Sander Pleij in gesprek met Jonathan Glover ('Waarom wij doden'). GA 19-04-00.
8.7.3.3.	[Bataille] Ten Kate 1994, hoofdstuk II. Citaten blz.188, blz.186.
8.8.1. motto's	[Rousseau, Seneca, Kant] G. van der Wal, Opvattingen over het geweten: een ideeënhistorische schets.
	[Spinoza] Deschoux cs 1968, blz.58.
	[Nietzsche] Van Tongeren 1990, blz. 57. WP 27/6 (1986/87), blz.176-178, motto blz.178.
	B.P.Vermeulen, Het recht en het geweten. WP 27/6 (1986/87), blz.189.
8.8.8.1. citaat	[Rousseau] Deschoux cs 1968, blz.30.
8.8.1.1. noot	Edwards 1972 IV, blz.350, Garver/Lee 1994, blz.80n, blz.115.
8.8.1.3. noot.	[Nietzsche] Van Tongeren 1990, blz.182 (citaat).
8.8.1.4.	H.F.M.Crombag, Denken en doen. Psychologische theorieën over de ontwikkeling van het geweten. WP 27/6 (1986/87), blz.191-197, mn blz.196.
8.8.1.4. noten	[Piaget] H.F.M.Crombag, Denken en doen. WP 27/6 (1986/87), blz.193, blz.195-196.
	Van Tongeren 1990, blz. 56.
8.8.2.	Themanummer over *Schaamte* van WP 26/1 (1987/88), met artikelen van oa L.Apostel en D.L. Phillips.
8.8.2. noot/citaat	Gen.3.7, Nieuwe Vertaling.
8.8.3. motto	[Epicurus] Bakker 1957, blz.102.
8.8.3.1.noot	[Schopenhauer] G. van der Wal, Opvattingen over het geweten: een ideeënhistorische schets. WP 27/6 (1986/87), blz.179.
8.8.3.2. citaat	Lucas 10, 30-35, Willibrordvertaling.
8.8.3.2. noten/citaten	[Nietzsche] Van Tongeren 1990, blz.138.
	Stuart Mill 1975, blz.268.
	[Stuart Mill] G. van der Wal, Opvattingen over het geweten: een ideeënhistorische schets. WP 27/6 (1986/87), blz.179.
	[Altruïsme] Wright 1974, blz.114-137.
8.8.5.2. noot	Wim Köhler, Gespleten tweeling (gesprek met R.Kahn). NRC 27-01-01.
	Van Brakel 1998, blz.175.
8.9.3.3. noot	[Rawls] Zima 1997, blz.197.
8.9.4.1. noot	[Ruse] E.Moukhtar en C.Vecht, De genetica van de moraal. GA 21-06-95.
8.9.5. motto	Max Arian in gesprek met Margalit ("Vrede of recht'). GA 01-12-01.
8.9.5.3.	Pieter Hilhorst in gesprek met Avishai Margalit ('Een rechtvaardige vrede is een ramp'). De Volkskrant 22-07-00.
	[Voorlopig] Margalit 1996, blz.248.
8.9.5.3. citaat	Margalit 1996, blz.82.
8.9.5.3. noot	Peter Vermaas in gesprek met Baukje Prins. ('De maatschappij, dat zijn wij'). GA 09-09-00.
8.9.5.3. noot	[Smitt] Braeckman cs 2001 [Th. de Wit, Op zoek naar de vijand], blz.116-144. Vergelijk R.Hartmans, De grote woorden van Carl Smitt. GA 01-05-96.
	R. Hartmans in gesprek met Theo de Wit ('De noodzakelijke vijand'). GA 10-11-01.
8.10k.motto	G .Maneschijn, De fictie van het postmoderne individualisme. WP37/6 (1996/97), blz.192-194.
8.10k.0.1. noot	C.A. van Peursen, Normen binden. Waarden maken vrij. WP 35/4 (1994/95), blz.125-128.
	[Hare] J.H.M.M. van Loenen, Zijn waardeoordelen te rechtvaardigen? WP 16/3 (1976/77, blz.125.
8.10k.0.4. noot/citaat	[Rawls] A.H. den Boef, John Rawls, religie en nullijn. GA 07-12-02. Ook: citaat Den Boef.
8.10k.1.0.	[Utilarisme-comminutarisme] Ludwig Heyde, U bent toch verzekerd? WP 35/4 (1994/95), blz.105-111.

8.10k.1.2.	[Partijdigheid] G.Snik, Morele opvoeding in het licht van het liberalisme-communitarisme-debat. WP 33/2 (1992/93), blz.40.
8.10k.1.2.. noot	G.Snik/R.Ritzen, Naar een pluralistische benadering van morele opvoeding in het onderwijs. WP 33/2 (1992/93), blz.48-49.
8.10k.1.3.	[Community of virtues], G.Snik, Morele opvoeding in het licht van het liberalisme-communitarisme-debat. WP 33/2 (1992/93), blz.40.
8.10k.1.4.	Martijn de Rijk in gesprek met Charles Taylor ('De geologie van de geest'). NRC 16-11-95. G.Groot in gesprek met Charles Taylor ('Filosoferen op open zee'). GA 29-05-96.
8.10k.1.6.	[Meta-staat] G.Snik, Morele opvoeding in het licht van het liberalisme-communitarisme-debat. WP 33/2 (1992/93), blz.41.
8.10k.1.7.	Vergelijk in algemeen: R.Zwaap, De paradox van Balkenende. GA 21-09-02, W.Oosterbaan, Doe wat! NRC 18/19-01-03: De overheid onbreekt het zelf aan normen en waarden.

9. BEKNOPTE ARGUMENTATIELEER

9.0.	Greshoff z.j., blz.27-30.
9.1.2.1. citaat	Popper 1963 II, blz.227-228.
9.1.2.2. citaat	Popper 1963 II, blz.234.
9.3.2.1. noot	[PSS] Frazer 1922, hoofdstuk 3. Vergelijk Gross cs 1996 [J.E.Alcock, The prospensity to believe], blz.69-71 ('superstitious conditioning').
9.5.1. motto	Quine 1987, blz. 91.
9.5.1.	[Alexy] T.Kruiger, Hoe redelijk zijn discussies? WP 20/4 (1979/80), blz. 88.
9.5.1. noot	M.M.Henket, Argumentatietheorie en rechtswetenschap. WP 20/4 (1979/80), blz.105.
9.6.1. noot	[Mead} Rademakers/Petersma 1974, blz.163-164.
9.6.2.	Jaspers 1948, blz.353-358. Jaspers 1951, blz.21-28.
9.6.3. motto	Perls 1976, blz.21.
9.6.3.2. citaat	Perls 1976, blz.44.
9.6.3.3. citaten	Perls 1976, blz.21.
9.7.1.3. noot	Giddens 1999, blz.64.
9.7.2.2. noot	[Pareto] Rademaker/Petersma 1974, blz.127-129. Vergelijk Cohen 1971. Banning cs 1950 [Westerman Holstijn], blz. 360.
9.7.2.3. noot	B. Voorzanger, Wat heeft evolutie met moraal te maken? WP 32/4 (1991/92), blz.111.
9.8.1.2. noot	[De drie deuren] R. van den Berg, Statistiek volgens een Engelse dominee. NRC mei 1995. Vergelijk voor een praktische toepassing: W.Köhler, Kans op Huntington verandert voor ouder na test. NRC 27/28-07-02, D.van Delft, Een schijn van kans ('de zaak Lucia de B'). NRC 13/14-03-04.
9.8.2.1.	[Utility] Davis 1974 hoofdstuk 4, vgl. Herrnstein Smith 1991, hoofdstuk 6. [Luce en Raiffa] Davis 1974, blz.66-68, vgl Herrnstein Smith 1991, blz.(208-) 209, Burie 1982, blz.100-101, Catania/Hineline 1996 [Stolarz-Fantino & Fantino on Rachlin], blz.477-482.
9.8.2.1. noot	[Lorenz] Eigen/Wiinkler 1981, blz.137.
9.8.3.1 noot	[Mill] Frankena 1973, blz.203. P.Suppes, Behavioristic foundations of utility, Ecometrica, vol.29.2. (april 1961), blz.186-202.
9.9.1.	Vergelijk Avishai Margalit. De Volkskrant 22-07-00.('Een rechtvaardige vrede is een ramp').
9.9.1. noot	H.Procee, Konstruktive Argumentationstheorie. WP20/4 (1979/80), blz.91-99.
9.10.0.2.	K..van der Leeuw, The socratic discussion. Paper UvA. z.j. Voorbeeld van het verschil mens/dier: paper van Ph.Boekstal, Montesorrilyceum Amsterdam, z.j. In paper (z.j.) van K. van der Leeuw ('Socratisch gesprek') luidt de vraag 'Is de mens een dier?'
9.10.0.2. noot	K.van de Leeuw, The socratic discussion. Paper UvA z.j., blz 1.
9.10.2. motto	Cohen 1979 [Skinner] blz.294.
9.10.2.	[Hall] Goldberg 2001, blz.150. [Jonas] Goldberg 2001, blz.150.
9.10.3.1. noten/citaten	[Principle of double effect] P. van Tongeren, Over de leer van de rechtvaardige oorlog. WP 27/2 (1986/1987), blz.45. Giddens 1999, blz.109, blz.28, blz 110. In het algemeen: hoofdstuk 4. [Beck] Giddens 1999, blz.28.
9.11.2.1. noot	[Alexy] T.Kruiger, Hoe redelijk zijn discussies? WP 20/4 (1979/80), blz. 88.
9.11.3.4.	Van Eemeren cs 1978, blz.77. M.M. Henket, Argumentatietheorie en rechtswetenschap. WP 20/4 (1979/80), blz.104-111.
9.11.4k.1.	[Lomborg] K.Knip, Misleiding en verdraaiing. NRC 11/12-01-03, naast twee ingezonden stukken NRC 18-01-03 (van D.Zoebl en P.Fransen). Vergelijk Gross cs 1996 [S.Rothman & S.R. Lichter, Is enviromental cancer a politic disease?], blz.231-245. A.J.van Loon, Relatie tussen CO_2 en temperatuur bestond vroeger niet. NRC 22/23-08-02. Klimaatsceptici zijn moeilijk te overtuigen. NRC 12-03-03.
9.11.4k.2.	Bonevac 1996 [B.Devall/G.Sessions, From *Deep Ecology*.], blz.195-200. [Deep ecology] Gross and Levitt 1994, blz.227-228, Achterberg 1994, blz.10-11 en W.Zweers, Deep Ecology. WP 34/6 (1993/94), blz.174-180, Naess: blz.179.

	Ecology. WP 34/6 (1993/94), blz.174-180, Naess: blz.179.
	[Taylor] Achterberg 1994, blz.159.
	[Parfit] Achterberg 1994, blz.197.
	[Heidegger] Macauley 1996, [M. Zimmerman: Martin Heidegger: Anti-naturalistic critic of technological modernity], hoofdstuk III.
9.11.4k.2. noot	T. Goldschmidt in gesprek met E.O. Wilson. NRC 12-04-02 ('Voller moet het niet worden'). Vergelijk G.Groot in gesprek met T.Lemaire ('De mens moet zijn eigen voedsel kweken'). NRC 6/7-04-02.
9.11.4k.3.	Gross cs 1996 [M.W.Lewis, Radical environmental philosophy and the assault of reason] blz.209-230. Zwaarwegende kritiek met de nadruk op het gevaar van escapisme. Enige uitweg ligt in een wetenschappelijke aanpak. De vernietiging van het milieu is van alle tijden. Vergelijk reeds Revel 1971, blz.174-176.
	Gross cs 1996 [G.Weissmann, Ecosentimentalism, The summer dream beneath the tamarind tree], blz.483-489. Met aanval op sentimentele dromen over de gelukzaligheid van oude tijden en culturen.
9.11.4. k3.3. noot	Bob Bermond, Ethisch geklets van de dierenbescherming. GA.07-07-01.
9.12. motto	Pronk geciteerd in de GA. 09-06-01, blz.28.
9.12.3. motto	A.Hitler, Mein Kampf. Citaat staat op blz 117 van Nederlandse vertaling door Steven Barends (in de uitgave uit 1943 van de Amsterdamsche Keurkamer).
9.12.3. kader/tekst	*Sartre, De Vliegen - Met gesloten deuren - De eerbiedige lichtekooi - Vuile handen, De Bezige Bij, Amsterdam, 1967, blz.141-143.*
9.12.3.2.	J.Czubaroff, The deliberative character of strategic scientific debates. In: H.W.Simons (red), Rhetoric in the human sciences, Londen 1989, blz.28-47.
	J.Czubaroff, Criticism and response in the Skinner controversies, Journal of the experimental ana-lysis of behavior, 1988, 49, blz.321-329.
	[Czubaroff] Köbben 1991, blz.176-185.
9.12.3.2.	A.Soeteman, Perelmans rhetorica. Een kritische beschouwing. WP 20/4 (1979/80), blz.99-104.
9.12.3.2. noten/citaten	Berthold van Maris in gesprek met Pieter Seuren ('Vorm tegen betekenis'). NRC 03-06-00.
	Derksen 1985, blz.111-112.
	[Onwetendheid] Grim 1990 [Paul Feyerabend, The strange case of astrology], blz.27.
	Catania/Hineline 1996 [J.Czubaroff, Criticism and response in the Skinner controversies], blz.132-135.
	Catania/Hineline 1996 [MacCorquedale on Skinner], blz.617-627, [MacCorquedale on Chomsky and Skinner], blz.629-645, citaat blz.627. De artikelen stammen uit de jaren 1969-70. *Verbal Behavior* verscheen in i957.
9.12.3k. noot/citaat	G.Lock, De macht en de waarheid. WP39/3 (1998/99), blz.93-97.
	[De Grootinquisiteur] F.M.Dostojefski, De gebroeders Karamazow. Van Holkema/Warendorf, Amsterdam., z.j., blz.212-232, citaat blz.221.
9.12.4.1.	Voor een gematigder kijk op Perelman en Olbrechts-Tyteka: H.Ph. Visser 't Hooft, Over retorica en argumentatieleer. WP 17/4 (1976/77), blz.268-277.
9.12.4.3. noot	[Burke] W.Witteveen, Wat het publiek wil. GA. 09-06-01.
9.13.	Greshoff z.j, blz.18-21.

10. FILOSOFIE VAN DE KUNST

A. EEN EERSTE ORIËNTATIE

10. motto	[Lewis] Elton 1970, blz.2.
10.0.2. citaat	Dufrenne 1979, blz.236.
10.0.3. motto's	Weitz 1970 [DeWitt Parker, The nature of art], blz.65.
	Weitz 1970 [M.Weitz, The role of theory in aestetics], blz.176.

B. ENIGE HISTORISCHE ACHTERGRONDEN

10.1.1.1.	Hendrik Spiering, Krasse krassen. NRC 12/13-01-02..
10.1.1.2. noot	[Ucko/Rosenfeldt] Brockway 1993, blz.28-29.
	Van Baaren 1960, blz. 189-195.
	Brockway 1993, blz.31.
	[Speelgoedpopjes] Bianca Stigter, Vlees. Mysterieuze Venusbeeldjes uit de prehistorie. NRC 05-12-03. 'Ér zijn nu meer theorieën over Venusbeeldjes dan er Venusbeedjes zijn.'
10.1.1.5. citaat	Sachs 1969, blz.10.
10.1.1.6. citaat	Sachs 1959, blz.11.
10.1.1.8.	[Brede opvatting over kunstenaar] A.A.Gerbrands, Over Etno-Esthetiek. WP 17/3 (1976/77), blz.224.
afb.10.1.	Lommel 1967, blz.16.
10.2-3.	Kühn 1959, blz.33, blz.6.
10.4.	Kühn 1960, blz.64.
10.5.	Lommel 1967, blz.17, Lommel 1965, blz.25.
10.6-8.	Kühn 1960, blz.88, blz.93, blz.60.

afb.10.9.	Van Baaren 1962, blz.13.
10.10.	Lommel 1965, blz.97.
10.1.2. motto	[Heinemann] Rambach 1979, blz.44.
10.1.2.2.noot	Vergelijk Travis 1992, blz.73-74 (o.a. B.Anderson en J.Zinsser).
afb.10.11.	Volwahsen 1971, blz.47, blz.43, blz.43.
10.12-15.	Volwahsen 1971, blz.42, blz.53, blz.47, blz.40b.
10.16.	Stierlin 1971, blz.37.
10.1.3. motto's	Dufrenne 1979 [A.A.Gerbrands, The anthropological approach], blz.151.
	[Agblemagnontsen] Dufrenne 1979, blz.35.
10.1.3.	Belangwekkend zijn de pogingen van Malraux, Fauré en Summers om de kunst vanuit een meer universeel, niet-westers perspectief te onderzoeken. Zie A.K.Varga, De Machu Picchu is méér dan de Machu Picchu (over Summers' *Real Spaces*). NRC 14-11-03.
10.1.3.1.	Dufrenne 1979 [Gerbrands], blz.156.
	[Perfectie] A.A.Gerbrands, Over Etno-Esthetiek. WP 17/3 (1976/77), blz.216-226.
10.1.3.1. noot	[Beran/Mutuga] Meyer 1995, blz.35.
10.1.3.2.	Van Baaren 1962, blz.76.
10.1.3.2. noot	Van Baaren 1962, blz.21-25.
	Fraser z.j, blz.22-27.
10.1.3.3. citaat	Beljon 1973, blz.48-50.
10.1.3.4.	Van Baaren 1962, blz.22-23.
10.1.3.4. noot	D.W.Fokkema, Problemen bij de waardering van niet-westerse literatuur. FdL 10/2 (1969), blz.63-81.
	P.Gaeffke, On the problem of evaluation of non-western literature. FdL 13/2 (1972), blz.104-112.
afb.10.17.	Beljon 1973, blz.48.
10.2.0. motto	Boek der Wijsheid 11.21. Statenvertaling, Brandt & Zoon, Amstedam, z.j.
10.2.0.3. citaten	Lotman 1973, blz.196.
	Assunto 1963, blz.63.
10.2.0.4. noot	G.J.M.Bartelink, Grieks-Nederlands woordenboek, Spectrum, Utrecht, 1978.
10.2.0.4. citaat	Eco New Haven 1989, blz.95. Vergelijk De Bruyne 1942, blz.14.
10.2.0.5.	[Thomas] Eco New Haven 1989, blz.28.
	[Dante] Assunto 1963, blz.184.
10.2.0.5. citaten	[Witelo] Assunto 1963, blz.175.
	[Bonaventura], Assunto 1963, blz.193.
	[Gottfried], Assunto 1963, blz.162.
	[Alcuinus], Assunto 1963, blz.140.
	[Hugo] Assunto 1963, blz.156.
	[Pseudo-Dionysius] Assunto 1963, blz.126-7.
	[Grosseteste], Assunto 1963. blz.173.
10.2.1.5.	[Imitatio/mimesis] Maatje 1977, blz.190-191.
	[Dürer] Hoogewerff 1939, blz.75.
10.2.1.5. noot	Bourdieu 1994, blz.378-386. Citaat blz.382.
10.2.1.6.	De Vries 1966, blz.38.
10.2.1.6.	[Mimesis] Aristoteles 1995 [Poëtica 47b28].
afb.10.18.	Cesariano: Tzonis & Lefaivre, blz.41. Vergelijk Openbaar Kunstbezit 83/2, blz.54.
10.19.	Panofsky 1970, blz.126.
10.2.2. motto	[Schelling] Hoogewerff 1939, blz.193.
10.2.2.4. noot	Van der Veen 1968, blz.36.
afb.10.20.	E. van Uitert, Vincent van Gogh, Tekeningen. Landshoff, Bentveld, 1977, afb.86. Deze pentekening uit juni 1889 ging in WO II verloren.
10.2.3. motto's	De Bruyne 1942, blz.161-162.
	Flam 1994 [Matisse, Notes of a painter, 1908], blz.80. Dit artikel staat ook in Weitz 1970, blz 446-454.
	[Monteverdi] Bunge 1964, blz.20.
10.2.3.2.	[Beethoven] Paap 1961, blz.35-36.
	[Beethoven/Schubert] Paap 1961, blz.60-66.
	[Schubert] Schenk 1966, blz.28.
10.2.3.2. noot	Copland 1957, blz 127-132.
10.2.3.3. noot	Fiske 1999, blz.105-106.
10.2.3.5.	Panofsky 1970, blz.128.
10.2.3.6.	Kühn 1959, blz.23-24.
	Hauser 1957, blz.14-15.
	Sachs 1969, blz.87.
10.2.3.6. citaten	Plato Philebus 64e [bij De Bruyne 1942, blz.134).
	Plato 1978 [Io 533E/534AB].
	Plato 1978 [Phaedros 245A].
	[Longinus] Hoogewerff 1939, blz.54. Vergelijk G.J.de Vries, Aspecten van Longinus. FdL XII/1 (1971), blz.1-15.
10.2.3.7.	[Schiller] Einsiedel 1974, blz.9687.
10.2.3.8.	[Nietzsche] De Mul 1991, blz.63/64. Vergelijk Braembussche 1994, blz.121-127.

	Klukhuhn 1997, blz.10, Klukhuhn 2000, blz.9-18.
10.2.3.8.noot	[Nietzsche] Cooper 1992, blz 305.
10.2.3.9.	[Romantiek als decadentie] Ottmann 2000 [E.Kuhn, Décadence], blz.213-215.
afb.10.21.	G.Bazin, The Louvre. Thomas and Hudson, Londen, 1952, blz.126-127.
10.22.	P. Descargues, De Hermitage. Gaade, Den Haag, 1961, blz.136-137, Lewinson-Lessy, Holländische und Flämische Schule. Hermitage, Leningrad, 1962, afb.77-78.
10.2.4. motto's	Drijkoningen/Fontijn 1982 [Tzara, Dada-manifest], blz. 170-178, citaat blz.171. [Ball] Sabbe 1979, I.6.
10.2.4.2. citaten	Van Spaendonck 1977, blz.172, blz.173-174. Het simultaandichten zelf kwam voort uit de kring van Futuristen. [Arp] Short 1980, blz.32.
10.2.4.2. noot/citaat	[Tzara] Tomkins 1979, blz.62-63.
10.2.4.3. citaat	[Ball] Sabbe 1979, I.5-6.
10.2.4.4.	Richter 1970, blz.92-95.
10.2.4.4. citaat	[Picabia, Manifesto canibale dada] Richter 1970, blz.180-181. Complete tekst: Drijkoningen/Fontijn 1982, blz.186-187.
10.2.4.4. noot	[Dadaïstisch gambiet] Hyères 1928, Marcel Duchamp-E.H.Smith: 1. d4, d5, 2. Pf3, Pf6, 3.c4, e6 , 4. Pc3, b6, 5. cd5:, Pd5:, 6. Ld2, La6, 7. Pe5, Pc3:, 8. Lc3:, f6, 9. e3!, 9.fe5:, 10. La6:, Pa6:, 11. Da4†, Dd7, 12. Da6:, Le7, 13. de5:, 0-0, 14. 0-0, c5, 15. Tad1, Dc7, 16. Dc4, Dc6, 17. a4, Tad8, 18. f4, Td1:, 19. Td1:, g6, 20. Td6, Ld6:, 21. De6†, Tf7, 22. ed6:, Dd7, 23. De5, zwart geeft op. Siep Postma, Philidorforum, Leeuwarden, april 2002, blz.37.
10.2.4.5. citaten	Drijkoningen/Fontijn 1982 [Tzara, Dada-manifest], blz.176. Zie over de logica ook Van Ostaijen in zijn essayistisch-verhalend werk, Vaessens 1998, blz.54-80. [Arp] Richter 1970, blz.55. [Tzara] Tomkins 1979, blz.65. Drijkoningen/Fontijn 1982 [Collectief Dadaïstisch Manifest 1918], blz.179-182, citaat blz.180.
10.2.4.6. citaten	[Ball] Richter 1979, blz.42. [Arp] Richter 1970, blz.30-31. [Ball] Sabbe 1979, I.7. Sheppard 2000, blz.126-127, blz.136, blz.181, blz.212-215, 230-231. [Hausmann/Van Doesburg] Sheppard 2000, blz.175. [Grosz] Sheppard 2000, blz.234.
10.2.4.6. noten/citaten	[Nietzsche] G.Groot, De wil tot klagen. NRC 19-04-02. [Hausmann] Sheppard 2000, blz.140. [Kristeva] Sheppard 2000, blz.206.
10.2.4.7.	[Satie] bv Van der Veen 1968, blz.33-60. [Dadasik] Jacqueline Oskamp, Dada is alles, Dada is niets. GA 4-11-00. Vergelijk Verkauf 1975 [R. Klein en K.Blaukopf, Dada and music], 1975, blz.53-56.
10.2.4.7. citaten	[Pensaers] Dachy 1982, blz.49. [Satie] Jacqueline Oskamp, Dada is alles, Dada is niets. GA 4-11-00.
10.2.4.7. noot/citaat	Sabbe1979, 8.2.
10.2.4.8. citaten	[Arp] Richter 1970, blz.37. [Ball] Richter 1970, blz.49.
10.2.4.9. citaten	[Huelsenbeck], Sheppard 2000, blz.183, blz.195. Vergelijk Verkauf 1975 [R.Huelsenbeck, Dada and existentialism], 1975, blz.31-39. [Tzara] Sheppard 2000, blz.193.
afb.10.23.	Van Spaendonck 1977, blz.11.
10.24	Richter 1970, blz.121.
10.25	Richter 1970, blz. 8.
10.26a/b	Richter 1970, blz.121.
10.2.4.9.	[Ball] Richter 1970, blz.8.
10.3.0. motto's	De Bruyne 1942, blz.178. Cooper 1992 [Shusterman, Popular art], blz.336. Frith cs 1993 [L.Grossberg, Cinema, postmodernity and authenticity], blz.198.
10.3.0.2. citaat	[Capek] Mukarovsky 1974, blz.70.
10.3.3. motto	Dufrenne 1979 [J.Leenhardt, Reception of the work of art], blz.237-252, citaat blz.242.
10.3.3.1. noot	Vergelijk Weiss 1960, blz.117-118.
10.3.3.4.	Paglia 1992, blz 31. [Taylor] Hanfling 1992, blz.328-332.
10.3.3.4. citaten	Paglia 1992, blz.31 (tweemaal).
10.3.3.4. noten/citaten	[Marcus] R.Bentz van den Berg, Dit is de stem van Amerika. NRC 14-08-92. McRobbie 1999, blz.19, blz.137-138. Vergelijk hoofdstuk 11. Deutsch Amerikanische Freundschaft, Alles ist gut. Virgin Records, 1981. Frith cs 1993 [R.Walser, Forging masculinity: Heavy-metal sounds and the images of gender], blz.153-181.
10.3.5.2.	J.Wesseling, De illusie van een goed geweten. NRC 07-01-02..
10.3.5.4. citaat	Huisman 1964, blz.88-89.

C. ESTHETICA

10.4.0. motto	Huisman 1964, blz.116.
10.4.0.1. noot	Paetzold Profile 1990, blz.38.
10.4.0.2. citaat	Hanfling 1992 [C.Lyas, The evaluation of art], blz.349-380, citaat blz.361.
10.4.1.1.	S.de Schipper, Rood ruiken. NRC 23/24-03-02.
10.5. motto	[Hume] Hanfling 1992, blz.48.
10.5.2.	[Guyau] Mukarovsky 1974, blz.13.
afb.10.27.	Geldard 1973, I, blz.173.
10.28.	Geldard 1973 I, blz.223.
10.6.2. motto's	Bunge 1964, blz.152. [Hindemith] Wörner 1963, blz.61.
10.6.2.1. citaat	Renner 1960, blz.12.
10.6.2.2.	[Berg] Kunst 1988, blz.95-96.
10.6.2.2, noot	[Pythagoreïsche komma] bv Van der Schoot 1998, blz.52.
10.6.2.2. citaat	[Debussy] Bunge 1964, Inleidend motto.
10.6.3.0. citaat	[Helmholtz] Kreuzer/Gunzenhäuser 1971, blz.296-297.
10.6.3.2.	Newman 1988 IV [G.D.Birkhoff, Mathematics of aesthetics], blz.2161-217, formule: blz.2162.. Voor Birkhoff: zie ook Van der Schoot 1998, blz.281-288.
10.6.3.4.	[Goethe] Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [R.Gunzenhäuser, Zur literaturästhetischen Theorie G.D.Birkhoffs], blz.304. Vergelijk id.[Levi], blz.215.
10.6.3.5.	[Eysenck] Van Meel 1988, blz.185. 10.6.3.5. Zie ook Van der Schoot 1998, blz.288-289. Gestalt psychologie en kunstpsychologie: bv Van Meel 1988 , blz.111-113, blz.180.
afb.10.33.	Van Meel 1988, blz.112.
10.6.4. motto	[Bacon] Van der Schoot 1998, blz.235. Dewey 1958, blz.167.
10.6.5.4. noot	B. van Maris in gesprek met K. Brillenburg Wurth ('Het sublieme'). NRC 15/16-03-03.
10.6.4.1.	[McClelland: 'Vlindermodel'] Hochberg 1966, blz.177. [Berlyne] Millar 1970, blz.45-46, Van Meel 1988, blz.181-184 ('Wundt-curve'),
10.6.4.2.	T.A.van Dijk, Informatieteorie en literatuurteorie. FdL XI/3-4 (1970), blz.203-233.
10.6.4.3.	Renner 1960, blz.102-105, Copland 1957, blz.75-91, citaat blz.78.
10.6.5.4.	A.Jongstra, Bah! Weerzinwekkend! Foei! Horreur! NRC 02-01-98. [Horrorfilm] Grant 1999 [B.F.Kawin, Children of the light]. In de kritiek ligt in het algemeen een sterke nadruk op het onbewuste met zijn verdrongen angsten. Vergelijk Grant 1999 [M.Tarratt, Monsters from the id], blz.330-349. Naar aanleiding van het werk van A.Labrie: A.Heumakers, Het gevaarlijkste woord op de planeet. NRC 09-02-01, R.Hartmans, De hang naar zuiverheid. GA 03-02-01.
10.6.5.5. citaat	[Barthes] Fiske 1999, blz.229. Met het voorbehoud dat een vertaling uit het Frans via het Engels zeker bij een tekst als deze de nodige risico's inhoudt.
10.6.6. motto	Stolniz 1965, [Hume, Of the standard of taste] blz.86-97, citaat blz.86.
10.6.6.1.	[Parsons] Van Meel 1988, blz.28-29. [Gardner] Van Meel 1988, blz.190-191.

D. DE KUNST

10.7.1.	[Cohen] Dufrenne 1967, blz.112-113.
10.7.1.1. citaat	Weiss 1960, blz.17.
10.7.1.1. noot	[Steiner] Baynes 1975, blz.37. Het citaat van Steiner heeft geen algemene strekking, maar gaat over de westerse literatuur tussen 1730 en 1885.
10.7.2.1.	[Poggioli] Eco 1991, blz.99. Zie ook: C.Offermans, Het verlangen de kunst te ontkunstelen. GA 25-01-95. [Meta-kunst] Kmita 1989 [G. Banaszak, Metamusical consciousness], blz.293-296.
10.7.2.2. citaat	[Duchamp] Baudson 1984 [W.Drechsler, Marcel Duchamp en de tijd], blz.188.
10.7.2.3.	[Kosuth] Van den Braembussche 1994, blz.79-85.
10.7.2.3. citaten	[Kosuth] Thomas 1972, blz.118-120 ('Kunst is het >geheel<, niet het >deel<, en het >geheel< bestaat alleen maar begripsmatig ('konzeptuell'). Cornel Bierens in gesprek mat Joseph Kosuth ('Eén kunstwerk zegt niet zoveel'). NRC 12-05-00, [Danto] Cooper 1992, blz.21. A.C.Danto, Ook honden kiezen voor schoonheid. Interview NRC Beeldspraak 09-06-89.
10.7.2.3. noot/citaat	Danto 1997, hoofdstuk 7. [Danto] McCormick 1990, blz.10-14, blz.29. Maarten Doorman, Kunst uit een zeepdoosje. NRC 31-07-98. [Schier] McCormick 1990, blz.9.
afb.10.35-36.	Van den Braembussche 1994, blz.208, blz.201.
10.7.4.3.	Brugman/Dudink 1976, blz.62-70.
10.7.3. motto	Vogelaar 1973 [Lukacs, De vorm als maatschappelijk probleem], blz.170.
10.7.3.2. citaten	Weitz 1970 [De Witt H.Parker, The nature of art], blz.61-76, citaat blz.74.

	Cooper 1992 [R.Hepburn, Theories of art], blz.423.
10.7.3.3. citaat	[Novalis] Krämer-Badoni 1963, blz.160.
	Hanfling 1992, blz.62-63.
	Huisman 1964, blz.62-63.
10.7.4.3.	[Mednick] Brugman/Dudink 1976, blz.43.
10.7.4.3. citaten	[Ducasse] Weitz 1970, blz.383.
	Weitz 1970 [V.Tomas, Creativity in art], blz.374-385, citaat blz.377.
10.7.5.	Duchamp: Tomkins 1979, blz.77-94, Sabbe 1979.9.3-4.
10.7.5. citaat	Tomkins 1979, blz.93.
afb.10.37.	Tomkins 1979, blz.89.
10.8.0.2. motto	Dufrenne 1979, blz.231.
10.8.0.2. noot	Skinner 1976, hoofdstuk 5. Vergelijk M.Th.Adema, De relatie tussen Skinner's radicale behaviorisme en het connectionisme. Doctoraalscriptie, Amsterdam, 1999, blz.36-43.
	[Goethe] Wind 1973, blz.13.
10.8.1. motto	Citroen z.j, geen paginering.
10.8.2. motto's	Read 1961, blz.28.
	[Albers] Paetzoldt Stuttgart 1990, blz.50.
	[Denis] Walther/Metzger 1995 II, blz.430.
	[Hepworth] Read 1977, blz,98.
afb.10.40.	Joost Baljeu, Theo van Doesburg. Studio Vista (Cassell/Collier), Londen, 1974, blz.106 (met hier het jaartal *1919*).
10.41.	Kandinsky 1962, blz.46.
10.42.	Huisman 1964, blz.110.
	[Berio. Ligeti, Stockhausen] Gruhn 1978, blz.108-110.
	[Berio] Kmita 1989 [G.Banaszak], blz.296-297n.
10.8.3k. motto's	Weitz 1970 [E.Hanslick, Music, representation and meaning], blz.491-520, citaat blz.508.
	Wörner 1966, blz.23.
	[Schopenhauer] Gruhn 1978, blz.93.
	[Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.88.
10.8.3k.1. citaten	Renner 1960, blz.45.
	Bunge 1964, blz.150-151.
	Copland 1967, blz.47.
10.8.3k.3. citaten	Sachs 1959, blz.25.
	Copland 1967, blz.31.
10.8.3k.4.	[Cooke] Hanfling 1992, blz.195-202.
	J.van der Veen, Expositie en ontwikkeling: Over de ontologische en functionele muziekbeschouwing. FdL XII/3-4 (1971), blz. 210-228.
10.8.3k.4. citaat	[Dahlhaus] Gruhn 1978, blz.37.
	[Gurley] Hospers 1946, blz.86.
	Paap 1961, blz.30-31.
10.8.3k.4. noten	Mahlers Negende: Vestdijk 1986, blz.20.
	Scherp kritisch: Ernst Vermeulen, Vestdijk over muziek. Raster II/3 (1968), blz.405-421.
	[Monteverdi] Bunge 1964, blz.25.
	Copland 1967, blz.20.
	Mukarovsky 1974, blz.91.
	Langer 1965, blz.216.
	Kmita 1989 [W. Lawniczak, Theoretical problems of reinterpretation], blz.129- 151.
	[McClary] Dame 1994, blz. 30-44, citaat blz.30.
10.8.3k.5.	J. van der Veen, Interpretatie, een kernprobleem van de muziekwetenschap. FdL 20/3 (1997), blz. 435-442.
	[Sessions] Cooper 1992, blz.84.
	Copland 1967, blz.40.
	Voor de laat-modernistische muziek: Rob du Bois, Zeventwintig informaties over de vorm. Raster II/1 (1968), blz.95-109.
10.8.3k.5. citaat	Renner 1960, blz.73.
10.8.3k.5. noot	[Hindemith] Cooper 1992, blz.84.
10.8.4.3. noot	Fr. Backus etc [De Weert] Kleuren zijn een groot feest in ons leven. NRC 06-10-94.
10.8.5. motto	[Schopenhauer] Best1982, blz.387.
10.8.5. gedicht	Paul van Ostayen, Verzameld werk: Poëzie. Den Haag/Antwerpen, z.j. Uit Nagelaten Gedichten, blz.238.
10.8.5. noot/citaat	Qian 1998, blz.187.
10.8.6.3.	Eco 1992, Eco 1993, Ricoeur 1991.
	Hein Groen, Een tekst op zoek naar een gewone lezer. GA 17-03-93.
	G.Groot, Een vijg is een vijg is een vijg. NRC 03-09-93.
	G.Groot, Lezen is een oefening in vrijheid (interview met Paul Roeur). NRC 10-02-95.
	[Mulisch' filosofie] René Appel, NRC 01-09-00 ('Een afkeer van Mulisch als vereiste').
10.8.8.2. noot	Gross cs 1996 [P.A.Cantor On sitting down to read *King Lears*, once again: The textual deconstruction of Shakespeare], blz.445-458. Vergelijk G.Bornstein, Constructing literature, id, blz.463-464.

10.8.9.1. citaat	Paglia 1992, blz.291.
10.8.9.2. citaten	Stolniz 1965 [T.M.Greene, Artistic greatness], blz.76. Stolniz 1965 [C.Bell, Artistic representation], blz.56.
10.9.0.	G.F.H.Raat, Het literaire communicatieproces. FdL 16/1 (1975), blz. 45-53.
10.9.1. motto's	[Mallarmé] Wellek IV 1970, blz.457. [Beardsley] Hanfling 1992, blz.396. [Mooij] De Mul 1991, blz.143. [Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.28. Vogelaar 1973 [L.Goldmann, Over de sociologie van de roman], blz.103-104.
10.9.1.1.	Th.Mann: De Revisor 1993/3, Querido, Amsterdam. [Poulenc] Dufrenne 1979, blz.88/89. [Goethe] Huismans 1964, blz.149.
10.9.1.1. noot	Ricoeur 1991, blz.54-55, maar zie ook: blz.61 (losmaken van auteur).
10.9.1.2.	Weitz 1970 [Wimsatt en Beardsley, The intentional fallacy], 347-360. [Hirsch] Sheppard 1989, blz.124-125. H.A.Gomperts, De derde coördinaat van de betekenis. FdL 20/3 (1979), blz.264-271. J.J.Oversteegen, Leiden ontzet (en Amsterdam niet minder): notities bij de ontgroening van H.A. Gomperts. Merlijn 4/3 (1966), blz.149-178. J.J.A.Mooij, 'Vorm of vent': een boekbespreking. Raster III/3 (1969), blz.383-401.
10.9.1.2. citaten	Hanfling 1992 [Colin Lyas, Criticism and interpretation], blz.396-397. Collini 1992 [Eco], blz.99.
10.9.1.2. noot	[Hirsch] Sim 1992, blz.45.
10.9.1.3.	[Gehlen] Paetzoldd Ästhetiek, blz.69-70.
10.9.1.3. citaten	[Flaubert] De Bruyne 1942, blz.210. [Alberti] Brederoo 1988, blz.12.
10.9.1.4.	R.Barthes, De dood van de auteur, Raster 17 (1981), blz.38-44.
10.9.1.5.	Vogelaar 1973 [L.Goldmann, Over de sociologie van de roman], blz.90-105. [Goldmann] Dufrenne 1979, blz.227-229.
10.9.1.5. citaten	[Goldmann] Dufrenne 1979, blz.74/75, Vogelaar 1973, blz.95, Dufrenne 1967, blz.102.
10.9.1.6. citaat	Dufrenne 1979, blz.205.
10.9.2. motto's	Gurvitch 1968 [Francastel, Sociologie van de kunst], blz.103. Weiss 1960, blz.176.
10.9.2.1.	Distantie/afstand: Sheppard 1987, hoofdstuk 5, Wellek&Warren 1956, blz.241.
10.9.2.1. citaat	Elton 1970 [Stuart Hampshire, Logic and appreciation], blz.162.
10.9.2.1. noten	Uitvoerig Bourdieu 1994. Dit in samenhang met het ontstaan van het autonome literaire veld, dat de neiging heeft zich los te maken van machthebbers en/of de markt. Zie bv. blz.84, blz.107, blz.151, blz.262vv, blz.304vv. [Beardsley] Cooper 1992, blz.295. Freeland/Wartenberg 1995 [G.M.Wilson, Morals for method], blz.49-67, vooral blz.58. Freeland/Wartenberg 1995 [S.Cavell, The thought of movies], blz.13-32.
10.9.2.2. citaat	[Bell] Hospers 1946, blz.101-102.
10.9.2.3.	J.J.Oversteegen, Analyse en oordeel III. Merlijn 3/6 (november 1965), blz.485-489. J.Hoogeveen & R.T.Segers, Enkele implicaties van de literatuur-wetenschappelijke belangstelling voor de lezer. FdL 20/2 (1979), blz.120-136. H. Verhaasdonk, Lezen en interpreteren. FdL 20/3 (1979), blz.227-239. Ch.Grivel, Strategieën voor een lezer. FdL 20/3 (1979),blz. 280-295.
10.9.2.3. citaat	De Visscher 1990, blz.41.
10.9.2.4.noot	[Culler] bv Dame 1994, blz 48-49. Het boek van Dame zelf behandelt de muziek, en met name de stem, vanuit de receptietheorie, en wel vanuit een feministische (en deconstructivistische) invalshoek..
10.9.4.	P.F.Schmitz, De codemode in de literatuur. FdL 21/4 (1980), blz.283-295.
10.9.5.1.	[Bourdieu] Dufrenne 1979, blz.229-231. H.Verhaasdonk & K.Rekvelt, De kunstsociologie van Pierre Bourdieu, De Revisor 1981/3, blz.49-57. C.Crego & G.Graat, De smaak der distantie: kunstsociologie en esthetiek bij Pierre Bourdieu, Streven 49 (1981/82).
10.9.5.1. noot	[Habitus en dispositie] Bourdieu 1992, blz.64, blz.73-4, Bourdieu 1994, blz.316-322, blz.391. [Conflicten] Bourdieu 1994, blz.306-310. [Vraag en aanbod] Bourdieu 1994, blz.302-306.
10.9.5.2. noot	[[Spel, magie, illusie] Bourdieu 1994, blz.174-213. Daarnaast blz. 276-279, blz.330-334 (over de oplossing van Mallarmé), blz.395-398 (over de wetenschappelijke illusio). [Originaliteit] Bourdieu 1994, blz.126.
10.9.5.3.	[Gordon] Dufrenne 1979, blz.106-107. [Child] Dufrenne 1979, blz.108-109, Van Meel 1988, blz.200. [Eysenck/Götz] Van Meel 1988, blz.200-201.
10.9.6.	P.F. Schmitz, Interpretatie als allegorese. FdL 20/3 (1979), blz.212-218. H.U.Jessurun d'Oliveira, Het gedicht als wereld. Merlijn 2/3 (1964), blz.1-11(/23). H.U.Jessurun d'Oliveira, Heldhaftige literatuurbeschouwing ('Het orakel van Gomperts'). Merlijn 4/3 (1966), blz.235-242.

	T.Anbeek, De interpretatie als hypothese: enige bedenkingen. FdL 17/4 (1976), blz.239-248.
10.9.7. motto's	Weitz 1970 [C.L.Stevenson, Interpretation and evolution in aesthetics], blz.888.
	Elton 1970 [M.Macdonald, Some distinctive features of arguments need in criticism of arts], blz.129.
10.8.9.8k. citaat	Elton 1970 [Passmore, The drearness of aesthetics], blz.50.
10.8.9.8k. noot	Mukarovsky 1974, bv blz.18.
10.9.7.2.	Elton 1970 [Stuart Hampshire, Logic and appreciation], blz.161-166.
10.9.7.3. citaat	Elton 1970 [A.Isenberg, Critical communication], blz.141.
10.10.0. motto's	Wind 1973, blz.12.
	Peeters 1976, blz.49.
	[Sontag] Sayres 1990, blz.87.
	Drijkoningen/Fontijn 1982 [A.Artaud, Het theater van de wreedheid: eerste manifest (1932), blz.345-354, citaat blz.347-348.
10.10.	J.J.A.Mooij, De waarde van literatuur. FdL 23/1 (1982), blz.18-30.
10.10.0.2. citaat	Cooper 1992 [Novitz], blz.166.
10.10.1.	H.Steinmetz, Lezen: plezier en inspanning. FdL 20/3 (1979), blz.249-256.
	Cooper 1992 [Halliwell, Catharsis], blz.61-63.
10.10.1.1. citaat	[Aristoteles] Cooper 1992, blz.12.
10.10.1.2.	[Gadamer] bij: G.Groot, Kunst maakt de wereld heel. NRC 24-09-93.
	[Arnold] Sheppard 1987, blz.160-162.
	[Leavis] Sheppard 1987, blz.162-164.
	Ricoeur 1991, blz. 61-63, blz.123, Dilthey: blz.31.
10.10.1.2. noot/citaat	Ricoeur 1991, blz.61-62.
10.10.2. citaat	De Visscher 1983, blz.93.
10.10.2. noot	[Gadamer] bv McCormick 1990, blz.14-29.
10.10.5. motto's	[Marx] Peeters 1976, blz.52.
	[Macherey] bij: E.Kummel, Literatuur als ideologische interpretatie van de werkelijkheid, FdL 20/3 (1979), blz.78-85, motto blz.82. Vergelijk Hanfling 1992 [S.Sim, Structuralist Marxism], blz. (464) 466-469, citaat blz.467.
10.10.5.	Jacq Firmin Vogelaar, Topografie van een materialistiese literatuurteorie. Raster, IV/3 (1970), blz.338-373.
10.10.5.1. citaat	Trotski 1982, blz.222-223.
10.10.5.2. citaat	Lukacs 1975, blz.84.
10.10.6. citaten	Brecht 1972, blz.95, blz.66-67, blz.65.
10.10.6. noot	Freeland/Wartenberg 1995 [D.Kellner, Spike Lee's morality tales], blz.201-217.
10.10.7. motto's	Adorno 1969, blz.103, blz.47, blz.119.
	N.Tertulian, Autonomie en heteronomie van de kunst. WP 17/3 (1976/77), blz.202.
	J. Wouters, Componist en samenleving. WP 14/2 (1973/74), blz.59.
10.10.7.	Th. W. Adorno, Muzieksociologie (1967). Raster IV/4 (1970-1971), blz.(456)458-467.
	Konrad Boehmer, Revolutie in de muziek of muziek van de revolutie. Raster II/4 (1969), blz.539-560.
	J. van der Veen, Muziek als spiegel van de maatschappij. WP 14/2 (1973/74), vooral blz.66-70.
	K.Boehmer, De functie van de muziek in de samenleving. Kanttekeningen bij een nodeloze discussie. WP 14/2 (1973/1974), blz.74-86.
10.10.7. citaten	Adorno 1969, blz.83, blz.85, blz.42, blz.120.
10.10.8. motto	Auden: regel uit *In memory of W.B.Yeats.* Zie verder: Hans Keller, De dag van zijn dood was koud en donker. NRC 19-01-01.
10.10.8.2.	Hanfling 1992 [S.Sim, Marxism and aesthetics, blz.441-471, bv blz.453].
10.10.9. citaat	Armstrong 2001, blz.194.
10.10.9. noot	Cooper 1992 [D.Novitz, Function of art], blz.162-167.
10.11.3. motto	Weitz 1970 [R.Fry, An essay in aesthetics], blz 52.
10.11.3.1. noot	[Viridiana] Krusch 1987, blz.598-600.
10.11.3.3. citaat	Hanfling 1992 [T.Sorell, Art, society and morality], blz.314.

E. POËZIE/HET LAND DER DWAZE BIJEN

10.12. motto's	Vestdijk 1964, blz.32-33.
	Fernando Pessao, Het boek der rusteloosheid. De Arbeiderspers, Amsterdam,1996, blz.12..
10.12.0.2. citaat	Rilke 1944, blz.49-51.
10.12.0.3.	Bronzwaer cs 1977 [J.N.Tynjanow, Het literaire feit], blz.260-265, citaat blz.265.
	Vestdijk 1964, blz.205.
	Lotman 1973, blz.197.
	Wellek/Warren 1956, blz.243.
10.12.0.3. citaat	Lotman 1973, blz.254-255.
10.12.	T.Al, Literatuur als taalkunst. FdL 15/4 (1974), blz.169-179.
10.12.1.	C.de Deugd, Sonische poëzie. FdL 14/1 (1973), blz.1-29.
	K.Meeuwesse, Over de betekenis van de klanklaag bij het interpreteren van poëzie. FdL 20/3 (1979), blz. 302-308.

10.12.1. motto's	[Sjklowsky] Bogman 1982, blz.53.
	Vestdijk 1964, blz.59.
10.12.1.1. citaat	Hanlo 1989, blz.311.
10.12.1.1. kader	*Jan Hanlo, Verzamelde Gedichten. Van Oorschot, Amsterdam, 1958, blz.79-80.*
10.12.2. motto's	[Tomasjewskij] Bogman 1982, blz.71, blz.72.
10.12.2.2. citaat	Nijhoff II 1982, blz.1157.
10.12.3.1.	[Mukarovsky] Kreuzer/Gunzenhäuser 1971, blz.213. Kritisch: B.P.F.Al, Norm, afwijking en interpretatie. FdL 20/3 (1979), blz.420-427.
	J.G.Kooij, Taalkunde en literatuur. Merlijn 4/4 (1966), blz.243-258.
10.12.3.1. citaat	Lotman 1973, blz.296.
10.12.3.2.	[Muschg] Kreuzer/Gunzenhäuser 1971, blz.259.
	Lotman 1973, blz.129.
	Vergelijk Kmita 1989 [E.Rewers, The image of literary work in present day sociological studies], blz.21-47, mn blz.32: *'In feite is de dichterlijke taal een variant van de natuurlijke taal met een opmerkelijke graad van conventionaliteit.'*
10.12.4.	T.Anbeek, De tastbaarheid van tekens: over de poëzie-analyse van Roman Jakobson. FdL.13/3 (1972), blz.148-161.
10.12.4.1.	D.W.Fokkema, Semiotiek en structuralisme in de Sovjet Unie. FdL 15/2 (1974), blz.138-156.
	D.W.Fokkema, Vergelijkende literatuurwetenschap en het nieuwe paradigma. FdL 22/2 (1981), blz.165-170.
10.12.4.1. citaat	Vestdijk 1964, blz.28-29.
10.12.4.1. noot	F.Kortlandt, Exacte methoden in de linguïstiek. Raster III/2 (1969), blz.153-161.
	T.A.van Dijk, Taaltheorie en literatuurtheorie. Raster III/2 (1969), blz.162-181.
	T.A.van Dijk, Semiotiek en literatuur. Raster IV/2 (1970), blz.200-225.
	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [M.Bierwisch, Poetik und Linguistik], blz.33-48.
	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [S.R.Levin, Statistische und determinierte Abweichung in poetische Sprache], blz.33-48.
	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [K.Baumgärtner, Formele Erklärung poetischer Texte], blz.67-85.
10.12.4.2. citaat	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [J.Levy, Die Theorie des Verzes - ihre mathematischen Aspekte], blz.211-233, citaat blz.213.
10.12.4.3.	Lotman 1973, § 4.3, § 5.2.
	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [R.Jakobson, Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie], blz.21-32.
10.12.4.3. noot	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971, [I.Fogany, Der Ausdruck der Inhalt], blz.258.
10.12.4.4.	[Greimas] Ricoeur 1970, blz.110-115, T.A. van Dijk, Taaltheorie en literatuur, Raster 3/2 1969.
	[Greimas, Derrida] Zima 1997, blz.276-279.
10.12.5. motto	Empson 1966, blz.17.
10.12.5.1. gedicht:	*Jan Hanlo, Verzamelde Gedichten. Van Oorschot, Amsterdam, 1958, blz.39.*
10.12.5.1. noot	C.de Deugd, Lezen en interpreteren in het comparatisme: Poe's Ulalume. FdL 20/3 (1979), blz.340-348.
10.12.5.4. gedichten:	*Hans Warren, Vijf in je oog. Holland, Amsterdam, 1954, blz.14.*
	J.A.Dèr Mouw, Volledig dichtwerk. Van Oorschot, Amsterdam, 1986, blz.17.
10.13.1. gedicht:	*M.Nijhoff, Verzameld Werk I 1954, blz.200-201.*
10.14.4.1. noot	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [K.Knauer, Die Analyse von Feinstrukturen in sprachlichen Zeitkunstwerk], blz.193-210.
10.14.4.	Voor de natuurkundige achtergronden van de klankkleur: Gruhn 1981, blz.49.
10.14.5.1.	M.Loots, Is metrum meetbaar? FdL 21/4 (1980), blz.219-225.
10.14.5.1.noot	Kristeva 1974, blz.270.
10.14.6.1.	Zipf: bv bij Trubetskoy 1989, blz.234-235.
	Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [H.Fischer, Entwicklung und Beurteilung des Stils], blz.171-172.
10.14.6.1. noot	Trubetskoy 1989, blz.230-233.
10.15.1.2.	Discussie Ten Berge - Van der Veen: Ten Berge 1980, blz.55-97. Ook: Raster II/2 (1968) en Raster III/1 (1969).
10.15.1.3.	[Bijen] Dawkins 1993, blz.88-97. Vergelijk Van der Schoot 1998, blz. 177n.
10.15.1.3. noot	*Shakespeare, Henry V, Act I, scene II.*
	Vergilius, Georgica IV.
10.15.2.1. noot	[Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.53.
10.15.2.2. noot	Vestdijk 1964, blz.185.
10.15.2.3. noot	Kreuzer/Gunzenhäuser [Fogany], blz.243.
10.15.3.5. noot	Lotman 1973, § 6.5.
10.15.4.1.	Fens 1984, blz.115-117.
10.15.4.1. citaat	Vestdijk 1964, blz.164.
10.15.7.1. noot	Vestdijk 1964, blz.164.
10.16.2.	Vestdijk 1964, blz.216-219.
10.16.3.	Fens 1987, blz.120.
10.17.1.1. noot	Van Dijk 1971, blz.220-221. Zie ook: Lévi-Strauss over de oppositie hoog-laag als de tegenstelling tussen hemel/leven en onderwereld/dood, bij Leach 1970, blz.51-54.

10.17.1.2. citaat	[Broothaers] bij: B. van Garrel, In de kleur is de vrijheid. NRC 06-08-93.
10.17.1.2. noot	*Dante Alighieri, Divina Comedia I-III. Tjeenk Willink, Haarlem, 1955. Vertaling F.Bremer. Citaat III.XXX, vers 134-136 (blz.381).*
	De witte roos: III.XXXI, vers 1 (blz.385).
10.17.1.3. citaat	Noordzij 1975, blz.16.
10.17.1.4. noot	J.J.Oversteegen, De grenzen van de literaire interpretatie. FdL 20/3 (1979), blz.219-226.
	A.Kibédi Varga, Wat doen we wanneer we interpreteren? FdL 20/3 (1979), blz.296-301.
10.17.1.5.	H.Steinmetz, Frans Kafka: problemen rond receptie en interpretatie van zijn werken. FdL 16/2 (1975), mn blz.81-90.
	E.D.Hirsch, Twee tradities in de literatuurwaardering. FdL 24/1 (1984), blz.1-12.
10.17.2. motto's	[Mallarmé] Wellek IV 1970 , blz.462.
	Shaviro 1990, blz.12.
10.17.2.1. noot	Cooper 1992 [Molesworth, Symbolism], blz.414.
10.17.2.2.	[Igitur] Einsiedel 1974 XI, blz.4742.
	[Hérodiade] Einsiedel 1974 X, blz.4385.
	Oertekst Mallarmé: Kreuzer/Gunzenhäuser 1971 [Fogany], blz.269.
	Mallarmé's nadruk op de vorm en structuur: bv Ten Berge 1980 [Van der Veen], blz.86.
	Zie voor Mallarmé ook: Kristeva 1974, blz.197-204.
10.17.2.2. citaat	Dresden 1980, blz.108.
10.17.2.2. noten/citaten	Nijhoff II 1982, blz.194, blz.297-298, blz.313-314.
	De discussie Van Eyck-Nijhoff: Bakker/Gijzen 1967, blz.147-192. Vergelijk Schenkeveld/Van Der Dussen 1993 [W.J. van den Akker, E du Perron en M.Nijhoff op de vuist], blz.642-647.
	P.Claes in zijn inleiding 'Mallarmé en het niets' bij *Stéphane Mallarmé, De middag van een Faun en andere gedichten, Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1992*, blz.14-15.
	[Baudelaire] L.Marcuse 1966, blz.218.
10.17.2.3. noten/citaat	Meerzinnigheid: bv Claes 1992.
	[Dèr Mouw] Nijhoff II 1984, blz.196.
	Celen 1955, blz.53.
	Wellek IV 1970, blz.463.
	Wenseleer 1966, blz.102-114.
	D.W.Dijkhuis, Nijhoff en Eliot/Eliot en Nijhoff. Merlijn 2/6 (1964), blz.1-24.
	Dresden 1980, blz.101.
	[Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.53.

F. DE SCHILDERKUNST

10.18.1.4.	[Vernet] Gage 1993, blz.192.
	[Delacroix] Gage 1993, blz.192.
	Schuster/Beisl 1978 [Beisl], blz.160.
10.18.1.5.	[Lolo] Leach 1978, blz.66.
	Itten 1975, blz.33.
10.18.1.5. citaten	Heller 1990, blz.14.
	Gerritsen 1978, blz.168.
10.18.1.5. noot	[Evers] Fred Backus, Kleuren zijn een groot feest in ons leven. NRC 06-10-94.
	[Valdez en Mehrabian] Ad Bergsma, Beter geelgroene dan rode brandweerauto's. NRC 24-05-1995.
	Vergelijk Wim Köhler, De kleur van een pil heeft ook een heilzaam effect. NRC 04-01-97.
afb.10.44.	Gerritsen 1978, blz.94.
10.18.2.3.	[Berlin en Kay], Leech 1976, blz.69-73.
	H.Spiering, Nol, Wor en Wap: Het problematisch onderzoek van kleur in andere culturen, W&O-NRC 08-05-99, blz.1.
	Van Brakel 1998, blz.98 (vergelijk blz.75, blok 4-2).
afb. 10.46.	Leech II 1976, blz.71.
10.18.3.1. citaten	[Goethe] Lützeler 1966, blz.172.
10.18.3.1. noot/citaat	[Goethe] Gage 1993, hoofdstuk 11.
	M.J.Duck, Bacon, Newton en Goethe op het kruispunt. WP 29/2 (1998/99), blz.38.
10.18.3.3.	Goethe: Farbenlehre 915. Bij Badt 1981, blz.187.
10.18.4.0. citaat	Wittgenstein 1982, I.15.
10.18.4.1. citaten	Wittgenstein 1982, I.68, III.80, I.22.
10.18.4.2. citaten	Wittgenstein 1982, I.6, III.27.
10.18.4.3. citaten	Wittgenstein 1982, I.59, I.32.
10.18.4.4. citaten	Wittgenstein 1982, II.3, I.53.
10.18.4.5. citaten	Wittgenstein 1982, I.66, I.14.
10.18.4.6. citaten	Wittgenstein 1982, III.232, III.314, I.88 (vgl III.338).
10.19.1. citaat	Jantzen 1961, blz 139.
10.19.2. citaat	Weitz 1970 [Albert Barnes, Color, drawing and composition], blz.418.
10.19.3.	R. van den Berg, Flets palet. NRC augustus 2002.

10.20.1.1. citaat	Kandinsky 1962, blz.36.
10.20.1.2. citaat	Kandinsky 1962, blz.37.
10.20.1.3. citaat	Kandinsky 1962, blz.109.
afb.10.48.	Kandinsky 1962, blz.116.
10.20.2.	De Manifesten van Yves Klein. De Nieuwe Stijl I, De Bezige Bij, Amsterdam z.j, blz.54-82, motto blz.54.
10.20.2. citaten	[Klein] Wember 1972, blz.21, blz.23 (vergelijk Restany 1982, blz.37-48: 'Blue').
10.21.1.	Hill 1968 [R.P.Lohse, Elementarism. Series. Modulus], 58-67.
10.21.1.2. citaten	[Lohse] Albrecht 1976, blz.124, blz.127.
10.21.1.4. citaat	[Lohse] Albrecht 1976, blz.138.
afb. 10.49-50.	[Lohse] Albrecht 1976, blz.120.
afb.10.51.	Itten 1975, blz.22.
10.52-54.	Alpatow 1974, blz.240, blz.105, blz.83.
10.23.1.2.	Weitz 1970 [R.Fry, The problem of representation], blz.455-467, mn: blz.463-465. Berger 1974, blz.87-88.
10.24.0.3.	[Blinde Cupido/Vadertje Tijd], Panofsky Iconology 1970, hoofdstukken III-IV.
10.24.3. citaten	De Gruyter in Openbaar Kunstbezit 4 (1960), blz.10.
10.24.3.E	[Brief Van Gogh] Badt 1981, blz.150-151, Hulsker 1988, blz.418-420.
10.24.3.F.	[Brief Van Gogh] Badt 1981, blz.147. Vergelijk blz.150, blz.154. Zie ook Tralbaut 1969, blz.278-283.
10.24.4. citaten	Develing in Openbaar Kunstbezit 14 (1970), blz.7.
afb.10.55.	Stephan Lochner, Die Mutter Gottes in der Rosenlaube. Walraff-Richartz museum, Keulen.
10.57	Vincent van Gogh, Caféterras aan het Place du forum bij nacht. Arles, september 1888. Olieverf op linnen 81 x 65,5 cm. Otterlo, Rijksmuseum Kröller-Müller. Bij Walther/Metzger 1995, blz.424-425.
10.58.	Bonies, Verschoven Rechthoeken. Stedelijk Museum Schiedam.

G. FILM ALS KUNSTZINNIG MEDIUM

poster:	Kleurenllitho in bezit van The museum of modern art, New York City. Uit: Susan Pack, Filmposters of the Russian avant-garde, Taschen, Keulen, 1995, blz.34. Ook voor het citaat van Vertov.
10.25.1. motto	Goodman 1981, blz.8.
10.25.1.1. noot	Brooks 2002, blz.97-109, mn blz.108.
10.25.1.2. citaat	Goodman 1981, blz.7-8.
afb.10.59.	Monaco 1982, blz.140.
10.25.2. motto	Goodman 1981, blz.37.
10.25.2.2. citaat	Jacobs 1980 [Pichel, Change of camera viewpoint], blz.114-115.
10.25.2.3.	[Read] Gombrich 1964, blz.213. Goodman 1981, blz.19, blz.37.
10.25.2.3. citaat	Monaco 1982, blz.178.
10.25.2.3. noot	[Field] Bosma 1991, blz.59.
10.25.3. citaten	Stephenson & Phelps 1989, blz.26, blz.119.
10.26. motto	Fowler 1975 [John Rutherford, Character, setting and narrative mode in Galdo's *El Amigo Manso*], blz.190-191.
10.26.	Vergelijk J.A.Dautzenberg, De logische opbouw van de verhaaltheorie en haar samenhang met de genreleer. FdL 21/4 (1980), blz.242-255.
10.27.1. noot	[Foster, Chatman] Fiske 1999, blz.152.
10.27.2.3. noot	F.F.J.Drijkoningen, De nacht van de heliotroop. FdL 20/3 (1979), blz.349-352.
10.27.3. citaat	Bordwell 1991, blz.135.
10.27.3. noot	[Mogelijke wereld als logisch begrip] Nauta 1970, blz.263-270. Voor een discussie rond de mogelijke wereld van het verhaal: Nozick 2001, blz.156-161.
10.27.4k.4.	[Manlijk-vrouwelijk] Lijst van Nelson: Fiske 1999, blz.203.
10.27.5.	Eco Lector In Fabula 1989, blz.106.
afb.10.63-64.	Jacobi 1963, blz.25, blz.23.
10.28.1.	Jan Simons, 'I remember...' Subjectiviteit, tonen en vertellen in de speelfilm. Versus 2/1989, blz.93-97 (-114).
10.28.2. motto	[Vertellersparadox: bij Bluestone] Jacobs 1980, blz.165.
10.28.3.3.	Booth 1981, blz.347-354.
10.28.3.3. noot	[Housman] Sheppard 1989, blz.122-123.
10.31.1. motto's	[Sirk] Bosma 1991, blz.166. [Welles] Gianetti 1987, blz.25. Jacobs 1980 [Pichel] blz.120.
10.31.1.2.	[Bazin] Monaco, blz.189.
afb.10.65.	Monaco 1982, blz.180.
10.32.2. motto's	Stephenson & Phelps 1989, blz.167. Jacobs 1980 [Lewis Jacobs, The mobility of color], blz.189. Gianetti 1987, blz.21. Jacobs 1980 [Carl Dreyer, Color and color films], blz.197-200, citaat blz.199.
10.32.2.3.	Stepenson & Phelps 1998, blz.171.

	Jacobs 1980 [W.Johnson, Coming to terms with color], blz.210-242.
	Heller 1990, blz.14 ('Alle eigenschappen die men aan kleuren toeschrijft ontstaan uit ervaringen').
10.32.3. motto	Arnheim 1984, blz.110-111.
10.32.3.1.	S.Link, Horen met je ogen: enkele gedachten over pantomime en de vroege zwijgende film. Versus 2/1989, blz.43-55.
10.32.3.1. citaten	Heys 1982 [Binnendijk, De sprekende film, het misverstand geprolongeerd], blz.105.
	Eric de Kuyper, De durf om letterlijk te zijn, de zeggingskracht van de stomme film. Skrien 134 (1984), blz.37.
10.32.3.2. citaten	Heys 1982 [C.van Wessem, De film met of zonder muziek?], blz.65.
	Heys 1982 [Lou Lichtveld, Waarom filmmuziek?], blz.306-306.
	[Eisenstein cs] Stephenson/Phelps 1989, blz.190.
10.32.3.3. citaat	Jacobs 1980 [Belazs, The accoustic world], blz.262.
10.32.4.3. citaat	Interview met Chion in Skrien 161 (1988).
10.32.4.3. noot	[Duras: stem] Willis 1987, blz.110, blz.130, Hill 1990, blz.82, blz.95, blz.141-142.
	[Duras: kreet] Willis 1987, blz.109-112.
10.32.6. motto	DeNitto 1985, blz.50.
10.32.6.	Jacobs 1980 [Kurt Weil, Music in the movies], mn blz.290.
afb.10.66.	Eisenstein 1948, slot van het boek.
10.33.1. motto's	[Bazin] Bordwell/Thompson 1986, blz.122.
	[Mallet-Stevens] Gianetti 1987, blz.250.
10.33.1.	Eco 1991, blz.11-39.
	[Duits expressionisme] bv Richard 1984, blz.119-121.
10.33.1. citaat	[Cocteau] Hill 1993, blz.104. Vergelijk J.R.Paris, The great French films. Citadel Press, Secausus, 1983, blz.128. Met uitwerking ervan in*Orphée*.
10.33.1. noot	*Orphée*, film uit 1950. Script en regie beide van Jean Cocteau. Connoiseur Video, CR 004.
10.33.2. motto's	[Head] Blom/De Jong 1988, blz.62.
	[Harris] Blom/De Jong 1988, blz.77.
10.33.4. motto	[De Niro] Gianetti 1987, blz.184. Woorden die met de jaren vervaagden.
10.33.4.2. citaten	Stephenson/Phelps 1989, blz.230.
	Gianetti 1987, blz.208, blz.193.
	Prokop 1971 [E.Morin, Die Stars], blz.427-434, citaten blz.433, blz.431.
10.33.4.5.	Brecht 1972, blz.82-85.
	[The method] Hirsch 1984.
10.33.4.5. citaat	DeNitto 1985, blz.68.
10.33.4.5. noten/citaten	[Lutz] W.Takken, Geen lawaai, graag. NRC 05-04-02.
	Fiske 1999, blz.165.
afb.10.67.	Bosma 1991, blz.86-87.
10.34.1.2. citaat	Monaco 1982, blz.178.
10.34.2. motto's	Jacobs 1980 [Alexander Bakshy, Dynamic composition], blz.300.
	Bazin 1997, blz.25.
	Pasolini 1981, blz.114, blz.115.
10.34.3. motto's	Jacobs [Bakshy], blz.300.
	[Hitchcock] Gianetti 1987, blz.124.
10.34.3.2.	Eisenstein: bv Cook 1981, blz.171-177.
	Pudovkin: bv Jacobs 1980, blz.132.
10.34.3.3.	Bazin: bv Gianetti 1987, blz.136-143.
10.34.3.4. motto	Richard 1984 [Mitry], blz.220.
10.34.3.4.	Arnheim/Kracauer: bv Monaco 1982, blz.347-354.
10.35. motto's	Jacobs 1980 [Bakshy], blz.302.
	Bernink, Skrien 176.5.
10.36.0. motto	Elton 1970 [McDonald], blz.129.
10.37.0. motto	[Astruc] Bordwell 1986, blz.175.
10.37.0.2. citaat	Monaco 1982, blz.151.
10.38.0.1. citaten	Booth 1961, blz.73-74.
	Fowler 1975 [Rutherford], blz.195-196.
10.39. motto's	[Antonioni] Jacobs 1980, blz.3.
	[Fellini] Jacobs 1980, blz.5.
	Jacobs 1980 [Nicola Chiaromonte, On image and word], blz.37-50, motto blz.47.
	[Kracauer] Stephenson/Phelps 1989, blz.104.
10.39.0.	Dramatische zwakte, bv Wind 1973, blz. 153, Segers 1978, blz.71.
10.39.1.	[Moravia] Jacobs 1980, blz.39-40. Vergelijk Rein Bloem, Filmtaal. Raster III/2 (1969), blz.183-196.
10.39.1. citaten	Jacobs 1980 [Chiaromonte], blz.44-45, blz.48, blz.43, blz.47.
10.39.4.2. noot/citaat	Raessens 2001, citaat blz.124.
10.39.4.3. citaat	Jacobs 1980 [Chiaromomte], blz.49.
10.39.5. motto	Langer 1965, blz.155.
10.39.5.	[Bergson] Dresden 1980, blz.114-115.
10.39.5. citaat	Langer 1965, blz.112-113.

10.39.6. citaat	Aristoteles Poëtica 1412a 26 2-3 (vertaling: Segers 1978, blz.71).
10.39.7. motto	[Wertmüller] Blumenberg 1986, blz.44.
10.39.7.3. citaat	Stephenson/Phelps 1989, blz.228.
10.39.8.2. citaat	Stephenson/Phelps 1989, blz.94.
10.40.	Garcia Mainar 1999, [Branigan] blz.10, [Het Andere], blz.111, [Code], blz.111-117.
10.40. noot	[Film//toneel] Deleyto bij Garcia Mainar, blz.9.
10.42. noten/citaten	Garcia Mainar 1999, blz,48, blz.59.
10.43.4.2. noot	K.Hogenbirk, Kubricks wijsvinger. Skrien, nov.1999. K.Hogenbirk, Een bittere erfenis. Skrien, dec.2001-jan.2002.

H. A CLOCKWORK ORANGE

motto's	Pym 1998, blz.155-156. Gawie Keyser, Krankzinnige perfectie. GA 25-08-1999. Citaat licht veranderd.
noot	F. van Doorn, Stanley Krubick. Jaarboek Film 1988, Het Wereldvenster, 1988, blz.45-53, citaat blz.51.
10.40.3.	Jacobs 1980 [J.H.Lawson, Time and space], blz.163-177, citaat blz.177
10.40.5.	Mieke Bal, Sructuralistische verhaalanalyse: een poging tot systematisering. FdL 18/2 (1977), blz.103-119. Vergelijk de discussie in FdL 18/4 (1977), blz.295-304.
10.42.	Gianetti 1987, blz.158.
10.43.1.2. noot	Hans Steketee, Film moet alles laten zien. NRC 17-3-2000
10.43.2.	Heller 1990 [oranje] blz.240-244, [wit] blz.134-151. Küppers 1989 [oranje] blz.24-25, [wit] blz.25-26.
10.43.2. motto	Haakman: recensie 1971.
10.43.2.I. noot	Karel Appel: vier regels uit *Ode aan het rood.* Uit de gelijknamige bundel, verschenen bij Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1996, blz.71.
10.43.2.V.	Gelijkenis van de verloren zoon: Lucas 15, vers 11-32.
10.43.2.V. gedicht:	*Geerten Gossaert, Experimenten. Van Dishoeck, Bussum, 1941, blz.122-123 (slot van het gedicht 'De moeder').*
10.43.2.V. citaat	*Uit: Geerten Gossaert, De Verloren Zoon. Experimenten, blz.125.*
10.43.4.3	Kelly, *Singin'in the rain.* Uit de gelijknamige film onder regie van Donen en Kelly (1953). 'Wellicht kan deze film worden bestempeld als de belangrijkste en grootste musical die ooit is gemaakt' (Speelfilm-encyclopedie, Utrecht, 1992).
10.43.4.3. noot/citaten	Van Ieperen 1976 [Mac Dowell], blz.115. [Perkins] Bordwell 1991, blz.68. [Kubrick] Jaarboek Film 1988, blz.48-49. [Jung] Jacobi 1963, blz.101.
10.45. citaat	[Kubrick] Montagu 1976, blz.29.
10.46. motto	Waller: recensie 1971.
10.46. citaat	Stephenson/Phelps 1989, blz.121.

11. FILOSOFIE IN VIERVOUD/KORTE CURSUS FILOSOFIE

11.0.2.	W. van Dooren, De godsdienstdialoog: discussies over grondslag en verscheidenheid van godsdiensten. WP 24/2 (1983/84), blz.45-51.
11.0.2. noten/citaat	[Abelard] H.P.F. Mercken, Filosofisch bekvechten: het dispuut door de middel- en andere eeuwen heen. WP 24/4 (1983/84), blz.34-41. Th.Verbeek, Filosofische brieven: enige Franse voorbeelden uit de 18e eeuw. WP 24/2 (1983/84), blz.41-45.
11.0.4.1. citaten	Lao Tze 1950, blz.213, blz.151, blz.124.
11.0.4.2. citaat	Radhakrishnan 1956 II, blz.350-351.
11.0.4.3.	Voor een inleiding op het werk van Montaigne kan je heel goed het vijfde hoofdstuk lezen van Deel III dat gaat over liefde en seks. Een mooi, evenwichtig stuk, doordacht en open. Bovendien geeft het goed weer hoe Montaigne te werk gaat.
11.0.4.3.1. citaten	Essais I.6, II.6.
11.0.4.3.1. noot	Van Peursen 1954, blz.12-13.
11.0.4.3.2. citaten	Essais III.9.
11.1.	Voor de Tao Te Tsjing werd gebruik gemaakt van de vertaling van Duyvendak (Lao Tze 1950).
11.1.11. noot	Van Praag 1959, blz.32. Qian 1998, blz. 263-268.
11.1.20. noot	Lao Tze 1950, blz.81.
11.1.25. noot	Qian 1998, 257-262, mn blz.259.
11.1.65. noot	Lao Tze 1950, blz.188, zie verder: blz.87.
11.2.1. motto	Van Oyen 1998, blz.20.
11.1.81. noot	Qian 1998, blz.297-303.
11.2.1.3. citaten	[Samkara] Sharma 1995, blz.99.

	[Samkara] Radhakrishnan 1956 II, blz.377.
11.2.3. motto	Van Oyen 1998, blz.26-27.
11.2.3.1. citaten	Van Oyen 1998, blz.45, blz.42-43, blz.43-44, blz.38.
11.2.3.1. noten	Shankara Crest-Jewel, blz.68. Van Oyen 1998, blz.32-33, Shankara Crest-Jewel, blz.49. Radhakrishnan 1956 II, blz.398.
11.2.3.4. citaat	Van Oyen 1998, blz.26-27.
11.2.3.4. tekst/kader:	Radhakrishnan 1956 II, blz.415-417.
11.2.5. noot/citaat	[Smart] Edwards 1970 VII, blz.281. [Maya] Van Oyen 1998, blz.32.
11.2.6.1.	[Lila-argument] Sharma 1995, blz.27-28.
11.2.6.1.noot	Wendy Doniger, In de hel kan gevoel voor humor geen kwaad. NRC 15-12-01.
11.2. afsluiting/kader:	Radhakrishnan 1956 II, blz.481-482.
11.3.	Voor de *Pensées* werd gebruik gemaakt van verschillende vertalingen, die bovendien vaak werden aangepast. De indeling van de fragmenten is naar Lafuma: Pascal 1963.
11.3H.	In fragment 427 is de eerste alinea door mij voor de duidelijkheid aan het einde geplaatst.
11.4.	Voor de *Essais* werd gebruik gemaakt van verschillende vertalingen, die bovendien vaak werden aangepast.
11.4.1.1. citaat	Essais III.2.
11.0.4.1.2.	[Tao Te Tsjing: mystiek?] De Martelaere 2000, blz. 96, Karel van der Leeuw (mondeling): beiden ontkennend.
11.4.1.2. citaten	Essais I.26 (tweemaal), III.13.
11.4.1.3.	[Distingo] Van Peursen 1954, blz.31-32, blz.105.
11.4.1.4. citaat	Essais II.12.
11.4.1.5.	[Epoche] Van Peursen 1954, blz.102.
11.4.1.5. citaat	[Que scay je?] Van Peursen 1954, blz.104.
KCF.1.1.0.	[De tijd] Kousbroek 1984, blz.47-50, blz.159-174.
KCF 1.1. gedicht:	*Vasalis, Tijd. Uit: Parken en woestijnen, sGravenhage, 1940.*
11.4.2.1. citaten	Essais II.2, I.1, III.7, II.12, II.16.
11.4.2.2. citaten	Essais I.24, III.8.
11.4.2.3. citaten	Essais I.20 (tweemaal), II.11.
11.4.2.4. citaten	Essais II.12 (tweemaal).
11.4.2.4. noot	H.J.Adriaanse, Montaigne en de religie. WP 33/1 (1992/93), blz.11-17.
KCF 2.2. noot/citaten	De Wilde z.j.II [Leibniz], blz.99, blz.98. [Rig Veda] Klukhuhn/Jager 2000 [F.Boenders, De vleugels van de wijsgeer], blz.38-42.
KCF.2.3.1.	Banning cs 1950 [W.Banning, Heroïsme], blz.307.
KCF.2.3.1-2.	Onder andere: Heering 1964.
KCF.2.3.2. noot	Easterling 1997 [P.E.Easterling, A show for Dionysus], blz.52-53.
KCF.2.3.3.	Von Einsiedel 1974 IX [Die Geburt der Tragödie aus dem Geistes der Musik], blz.3801-3803. Easterling 1997, blz.44-53, citaat van Sofokles: blz.43.
KCF.2.3.3. citaten	[Muziek] Ottmann 2000, blz.287. [Mens als kunstwerk] Nietzsche 1967 I [Die Geburt der Tragödie], blz.22.
KCF.2.3.3. noten	[Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff] Easterling 1997 [S. Goldhill, Modern critical approaches to Greek tragedy], blz.324-325. [Koor] Nietzsche 1967 I, blz.45.
KCF.2.3.4.	Easterling 1997 [S. Goldhill, The audience of Athenian tragedy], blz.5468, vooral blz.54. Easterling 1997, blz.171. Easterling 1997 [P.E.Easterling, A show for Dionysus], mn blz.42-44 voor de plaats van het satyrspel als weg naar de Dionysische bevrijding. Vgl Guépin 1982, mn hoofdstuk V (de invloed van de orfiek). Easterling 1997 [P.Burian, Myth into *mythos*: The shaping of tragic plot], blz.206. Burian ziet het conflict weerspiegelt in de informatie-theoretsche aspecten van de tragedie: in de afwisseling van redundantie en informatie (I). Voor een analyse van de *tragische taal* als een onderzoek naar de ontwikkeling van de publieke taal: Easterling 1997 [S. Goldhill, The language of tragedy: rhetoric and communication], blz.127-150. [Vernant] Easterling 1997 [S.Goldhill, Modern critical approach to Greek tragedy], blz.334.
KCF.2.3.4. citaten	[Lissarrague] Easterling 1997, blz.42. Easterling 1997 [P.Burian, , 'Deep plays': theatre as process in Greek civic life], blz.3-35, citaat blz.21 (vergelijk blz.22).
KCF.2.3.4. noten	Easterling 1997 [P.Cartledge, 'Deep plays': theatre as process in Greek civic life], blz.11-16 'The mentality of *agonia*.' Easterling 1997 [E.Hall, The sociology of Arhenian tragedy], vooral blz.125.

11.4.3.A. citaten	Essais I.3, I.31.
11.4.3.B. citaten	Essais III.5, II.17.
KCF 3.0.1. noot	Krings 1973 [Reinhart Maurer, Kultur], blz.823. [Trouillot] Fox/King 2002, blz.57. In het algemeen Fox/King 2002, blz.7, blz.15, blz.28. Vergelijk Gross cs 1996 [R.Fox, State of the art/science in anthropology], blz.327-345. [Antropologie] Fox/King 2002, blz.58.
KCF 3.0.2. citaten	Schoonbrood 1957 [A.Kosing, Wat is materialisme?], blz.59. Schoonbrood 1957 [E.Nagel, Herbezinning op het naturalisme], blz.74-75.
KCF 3.1. motto	[Kloskowska] Kmita/Zamiara 1989, blz.9.
KCF 3.1.0. noot	[De Waal] Fox/King 2002, blz. 8. Vergelijk Paul de Vries, Van duiven en kubisten. Het Parool. 16-08-01. [Dieren-cultuur] Fox/King 2002, blz.8-9. Voor de discussie rond ras en cultuur binnen de Amerikaanse antropologie: Fox/King 2002 [M-R.Trouillot, Adieu, Culture], hoofdstuk 2.
KCF 3.1.1.1.	[Tylor] Edwards 1972 II [R.Williams, Culture and civilisation], blz. 274. [Nadel] Kloos 1974, blz.8, blz.10.
KCF.3.1.1.1. noot	Voor een analyse van de documenten rond het kind van Aveyron: H.Lane, The wildboy of Aveyron. Allen and Unwin, Londen, 1977. [Boesch] M. aan de Brugh, Aap/Mens. NRC 24/25-08-02.
KCF 3.1.1.3.	Kloos 1974, blz.7. Fox/King 2002 [Ch.M.Hann, All *Kulturvölker* now?: Social anthropological reflections on the German-American tradition], hoofdstuk 12.
KCF 3.1.2.1. citaat	Fox/King 2002 [F.Barth, Toward a richer description and analysis of cultural phenomena], hoofdstuk 1. Citaat blz.24. Fox/King 2002 [Y.Ota, Culture and anthropology in ethnografic modernity], hoofdstuk 3.
KCF.3.1.2.2.	[Tomasello] Fox/King 2002, blz.9, blz.187.
KCF 3.1.2.3.	Fox/King 2002 [B.J.King, On patterned interactions and culture in apes], hoofdstuk 4. Citaat blz.87. [Interactionisme] Fox/King, blz.125.
KCF 3.1.4.2.	[Geest] Fox/King 2002, blz.191. [Tooby/Cosmides/Meta-cultuur] Fox/King [C.Toren, Anthropology as the whole science of what is to be human], blz.108-109. [Pinker] Fox/King 2002, blz.128, blz.138-141, blz.174-179 (Culture as mental module), blz.181-182. Pinker 1995, hoofdstuk 4.
KCF 3.1.5.	[Herskovits] Kmita 1989 [Z.Gierszewski, Types of cognitive and moral relativism and Herskovits' cultural relativism], blz.127. Vergelijk Kmita 1989 [Wojciech Burszta, The epistemological aspect of the controversy over cultural relativism], blz.185-197, [Malinowski] Kmita 1989 [M.Buchowski, Ethnocentrism, eurocentrism, scientocentrism], blz.203-204. S.de Jong, Gelijker dan de rest. NRC 04-10-02.
KCF 3.1.5. noot	[Irrationaliteit] A.de Ruiter/J. de Wolf, Cognitief relativisme. WP27/4 (1986/87), blz. 122-123. [Existentiële factor] A.W.Musschenga, Moreel relativisme en mondiaal samenleven. WP 27/4 (1986/87), blz. 116-117.
KCF.3.1.6 motto	[Weber] Kmita 1989 [B.Kotowa, Antinaturalistic principles of systematizing statements in art studies], blz.77.
KCF 3.1.6.	[Cultural Studies] Baetens/Verstraete 2002, hoofdstukkken 1, 2 en 8. Citaat van Baetens: blz.36. S. Leibovici, Een vibrerende nepstudie. GA.23-03-02. R.Boomkens, Koudwatervrees in alfaland. GA.6-04-02. Deze kritiek gaat alle perken te buiten. S.Leibovici. Nepstudie? GA.13-04-02.
KCF 3.1.6. citaten	Fiske 1999, blz.20. Baetens/Verstraete 2002 [Verstraete], blz.16.
KCF 3.1.6.1.	Eliot 1962, blz.26, blz.106-107. [Eliot] Krings 1974 III, blz.829-830. [Arnold] Von Einsiedel 1974 VI, blz.2278. [Bell] Von Einsiedel 1974 VI, blz.2038, XVI, blz.6797.
KCF.3.1.6.2.	[Powys] A.C.Zijderveld, Iedereen weet weer wat cultuur is. NRC 11-06-94. [Oude traditie] Edwards 1972 II [R.Williams], blz. 274.
KCF.3.1.6.2.noot	Vergelijk M.Zeeman, De vrees voor buitensluiting. GA 21-12-02.
KCF.3.1.7.1.	Fiske 1999, blz.20. Baetens/Verstraete 2002 [Verstraete], blz.16.
11.0.4.3.	Citaat over wetenschap als politiek: beschrijving van de situatie door M.-R.Trouillot. Fox/King 2002, blz.56. Voor het onderscheid tussen Frankfurter Schule en de Cultural studies: De Boer/Brennecke 1995, blz.150.
KCF.3.1.7.2.	Baetens/Verstraete 2002, hoofdstukkken 1, 2 en 8. Citaat van Baetens: blz.36.
KCF.3.2.1. noot	De Wilde II [Fechner, De aarde een levend wezen], blz.153.
KCF.3.2.2. motto	Examencahier Filosofie VWO 2001-2003 [Dilthey, Afbakening van de geesteswetenschappen], blz.101.
KCF.3.2.2.0. noot	Edwards 1972 II [H.P.Rickman, Dilthey], blz.403-407.

	[Dillhtey] Kmita 1989 [B.Kotowa, Antinaturalistic principles of systematizing statements in art studies], blz.70-71, Vergelijk Riceour 1991, blz.31.
	Edwards 1972 IV [M.Mandelbaum, Historism], blz.22.
	De Boer cs 1988 [M.van Nierop, Leven en historiciteit: de hermeneutica van Dilthey], blz.17-53. Citaat blz.29.
KCF.3.2.2.2. citaat	Voor een kritische analyse van Dilthey's kunstopvatting: McCormick 1990, hoofdstuk 6, citaat van Dilthey: blz.167.
KCF.3.2.2.2. noot/citaat	[Dilthey] McCormick 1990, blz.179.
	[Hermeneutiek], Ricoeur 1991: Schleiermacher: blz.23-27, Dilthey: blz.27-33.
KCF.3.2.2.3. citaten	De Boer cs 1988 [Van Nierop], blz.31, blz.47.
	Bellon 1953, blz. 182.
KCF.3.3.1. noot	Jelle Reumer, Aap op twee benen. NRC 16-09-00.
	[Byrne/Deacon] Frans van der Helm in gesprek met Richard Byrne ('Praten en bedriegen'). NRC 20-03-99.
KCF.3.3.2. motto	[Watzlawick] Fauconnier 1981, blz 80.
KCF.3.3.2.1.	[Alex] Dawkins 1993, blz.119-127.
	F.van der Helm, 'Wanna go shoulder!'. NRC.09-09-00.
	[Kapucijner aapjes] Th.Holleman NRC W&O/onderzoek NICHD. Vgl: F.van der Helm, 'Chimpansees maken gebruik van gereedschapset.' *NRC W&O/Behaviour* 132 3-4.
	[Octopus] Tinbergen 1966, blz.40-41.
	[Tellen] Leeuwarder Courant jan 2000. Vergelijk F.van der Helm, Zeeleeuw blijkt abstract denkend geheugenwonder. NRC 24-11-02.
	H. Spiering, Apen hebben wel degelijk gevoel voor tonale melodieën. NRC 28-10-00.
	[Morris] Brockman 1989, blz.119.
KCF 3.3.2.1. noot	F. van der Helm, 'Wanna go shoulder'. NRC 09-09-00.
	[Stanislas Dehaene] Rob van den Berg, Niet voorbeschikt om tot tien te tellen. NRC 10-04-98.
KCF 3.3.2.2.	[Sarah/Washoe] o.m.Fauconnier 1981, blz.76-80, Brugman/Dudink 1976, blz.12-14.
KCF 3.3.2.3.	*Koko, le gorille qui parle*. Film uit 1978 van Barbet Schroeder.
	F.Patterson. Conversations with a gorilla. Nat.Geographic 154/4 (1978), blz.438-465.
	Polet 1996, blz.250.
	Vergelijk verder:
	E.Linden, Apes, men, and language. Pinguin, New York, 1974.
	National Geographic vol.181/3, 03-92 over verwantschap mans/aap en over Bonobos.
	R.Fouts, Van mens tot mens. Bruna, Utrecht, 1997.
KCF 3.3.2.4.	[Kanzi] Savage-Rumbaugh cs 1998, hoofdstuk 1 + video-reportage.
	A.Gibbons, Déjà vu all over again: chimp-language wars. Science vol.251 (29-03-91), blz.1561-1562.
	R.Lewin, Look who's talking now. New Scientist 27-04-91, blz.49-52.
	E.Linden, Apes and humans. Nat.Geographic vol.181/3 (1992), blz.2-53, bonobo's: blz.46-53.
	J.Libbenga, 'Smerige Jack geef me te drinken!' NRC 06-08-92.
	F.van der Helm, Veel seks, nooit oorlog. NRC 24-08-95.
	L.Koenen, Aap leert lezen. NRC 20-01-96.
	S.Roozendaal, Aap noot mies. Elsevier 55/8 (1999), blz.84-88.
	Dawkins 1993, blz.71-84 (analyse).
	Pinker 1995, hoofdstuk 11 (kritisch, maar gekunsteld en in het geheel niet overtuigend).
KCF 3.3.2.4. citaat	[Savage Rumbaugh] NRC 06-08-92.
KCF 3.3.2.4. noot	[Van Reybroek] Theo Holleman, Zwakke modellen. NRC 05-05-01.
KCF.3.3.2.5.	[De Waal] Hendrik Spiering, Mens en dier. NRC. 23-06-01, Vergelijk Tijs Goldschmidt, Alles nageaapt. NRC 08-06-01.
	H.Spiering in gesprek met F.de Waal ('Zelfs geiten kunnen zich inleven'). NRC 26/27-10-02. Als je beweert dat Koko niet echt kan discussiëren, kun je met even goed recht ook stellen dat geiten zich niet echt kunnen inleven. Bovendien, het is -als je dat nu eenmaal goed uitkomt- wel erg gemakkelijk te beweren dat mensen van chimpansees én van bonobo's afstammen. Zoiets moet toch worden aangetoond. En dat lijkt me niet gemakkelijk.
	Lorenz over de subjectiviteit bij dieren: Catania/Hineline 1996, blz.327. '*Voor een denker die de evolutie aanvaardt, valt de subjectiviteit in zowel medemenselijke wezens als de hogere dieren niet te ontkennen. ./. Toch moet deze erkenning ons er niet toe verleiden te denken dat we de subjectieve toestanden van dieren kunnen doorgronden of kopiëren.*' Een uitspraak die ook al bepaald niet overtuigend overkomt.
	Catania/Hineline 1996 [Malone on Wasserman], blz.461-465.
	Catania/Hineline 1996 [Wasserman on Hulse, Fowler & Honig], blz.445-459.
KCF.3.3.2.5. citaten	[Darwin] Catania/Hineline 1996 [Wasserman on Hulse, Fowler & Honig], blz.446.
	[Roitblat en Weisman] Catania/Hineline 1996 blz. 467 (citaat).
	[Tolman], Catania/Hineline 1996, blz.468.
	[Byrne] H. Spiering, Samen kijken. NRC 25/26-01-03.
KCF 3.3.2.5. noot/citaat	[Tomasello] Spiering, Samen kijken. NRC 25/26-01-03.
KCF 3.3.3.1.	Dennett: NRC 04-10-96 (F.van der Helm).
KCF 3.3.3. motto	J.Koster, Me tarzan, you Jane. Over taal en denken bij mens en dier. WP 30/1 (1989-90), blz.14-18, citaat blz.17. Een ondoordachte analyse.

KCF 3.3.3.2.	[Terrace/Sebeok] New Scientist 27-04-91, blz.49.
KCF 3.3.3.3.	R.F.Beerling, Taal en ideologie. FdL 18/1 (1977), blz.1-5.
	Gellner 1995, blz.148-149.
KCF 3.3.3.2. noten	[Premack] Dawkins 1993, blz.78-84.
	[Savage Rumbaugh] New Scientist 27-04-91, blz.50.
	[Lakoff/Edelman] Edelman 1993, blz.296-303.
	Irma Röder, Uw baby spreekt. NRC 04-01-97.
	Vergelijk Dirk van Delft, Taal als parasiet. In de evolutionaire taalwetenschap draait alles om betekenis. NRC 11-08-01.
	[Leidse school] D.van Delft, Taal als parasiet. NRC 11-08-01.
KCF 3.3.3.3. noot	Horgan 1996 [Interview Chomsky], blz.151.
	Kanzi: Savage-Rumbaugh cs 1998, blz.116.
KCF 3.3.3.4.	[Savage Rumbaugh/Greenfield] Science 29-03-91, blz. 1561-1562, New Scientist 27-04-91, blz.52.
KCF.3.4.1.1.	[Schelling] Schmidt/Schischkoff 1961, blz.26
KCF 3.4.1.1. noot	Nietzsche: Merquior 1988, blz.100.
	Ottmann 2000 [G.Campioni, Aufklärung], blz.200-202.
KCF.3.4.2..0. noot	Gross cs 1996 [F.Crews, Freudian suspicion versus suspicion of Freud], blz. 474 (belezenheid), blz.479.
	Vergelijk Webster 1995, mn hoofdstuk XIV.
	Eysenck 1986, blz.26-35 (De drie regels), mn blz.33-34. Voor zijn conclusie: blz.35.
	Crombag 1999, blz.122-123.
	Samenvattend: M.Hulspas, Wetenschappelijke pornografie: de obsessies der psychoanalyse. Skepter 13/2, juni 2000. Iets positiever: K.'t Hart, Psychoanalyse als poëzie (nav het werk van Adam Philips). GA 14-02-04.
KCF 3.4.1.2. citaten	Foucault 1975, blz.10, blz.8.
KCF 3.4.1.2.	Foucault 1975, blz.111-112, blz.115.
	[Walter] Foudraine 1972, hoofdstuk 2.
	[Foucault/Porter] Gawie Keyser, De kettingzaag. GA.29-08-01.
	[Hekserij] Szasz Waanzin 1972, deel I.
	[Hysterie] Szasz Geestesziekte 1972, deel I/II.
KCF 3.4.2.4. noot	[Lasch] Giddens 1999, blz.177, Vergelijk blz.172 met een verwijzing naar pregenitale en oidipale impulsen.
	Giddens 1999, bv blz .64-69.
KCF.3.4.3. motto	Uit: *Voorouders.* Dit gedicht staat in de bundel *Lavorare stanca/Werken maakt moe.* Verschenen in: *Cesare Pavese, De dood zal komen en jouw ogen hebben, De Bezige Bij, Amsterdam, 2001, blz.19.* Vertaling: Willem van Toorn en Pietha de Voogd.
KCF 3.4.3.1. citaten	Paglia 1993, blz.19, blz.23, blz.23, blz.39, blz.113.
KCF 3.4.3.2. citaten	Paglia 1995, blz.70, blz.69, blz.73.
	Paglia 1993, blz.36-37.
KCF 3.4.3.2. noten	[De Sade] Paglia 1993, hoofdstuk 8.
	Frans van der Helm, Veel seks, nooit oorlog. NRC 24-08-95.
	Frans van der Helm, De intellectuelen van de dierenwereld. Waarom apen vermoorden en verkrachten. NRC 13-06-1997.
	Voor Goodall: Van Brakel 1998, blz.219.
KCF 3.4.3.3. noot/citaten	Paglia 1993, blz.53.
	J-P.Sartre, Walging, Bruna, Utrecht 1968, [tuin/vagina] blz.69.
	J-P.Sartre, Walging, citaten blz.146, blz.140, blz.147, blz.35.
KCF 3.4.3.4. citaat	Paglia 1995, blz.20.
KCF 3.4.3.5. citaat	Paglia 1995, blz.21.
KCF 3.5.1.1.	M.Karskens, Thomas Hobbes over Vrijheid, Wet en Recht. WP 20/1 (1979/1980), blz.8-15.
	G.C.Kwaad, Thomas Hobbes en 'Two concepts of Liberty'. WP 20/1 (1979/80), blz.16--22.
	W. van Reijen, Hobbes en zijn Tweelingzusje. WP 20/1 (1979/80), blz.23-29.
KCF.3.5.1.2.	[Ardrey] Montagu 1976, blz.124-125, blz.129, blz.322-323.
KCF 3.5.1.2. noot	[Beenderen als wapenen] Montagu 1976, blz.51-54 (Dart).
	BBC/KRO-serie *Van nu en nooiit,* 23 maart 1986. Begeleidingsboekje blz.18.
	H. Spiering, Vroege mensen aten ook termieten. NRC 21-01-01.
	R.Hartmans, Angst als tweelingbroer. GA.12-05-00.
KCF 3.5.1.3.	[Spencer] Montagu, blz.45-46.
	[Jay] Montagu, blz.48.
KCF 3.5.1.4. citaat	Jozef Keulartz, De schandalige filosofie van René Girard. GA 06-03-00.
KCF. 3.5.2.3.	[Harris] Catania/Hineline 1996 [Lloyd on Harris], blz.733-741, citaat blz.734.
KCF.3.5.3k. motto	Rose, 1999, blz.16.
KCF. 3.5.3k.1.	Segall 1976, hoofdstuk VII.
	Montagu 1976, blz.85-97 (Hutu's).
KCF. 3.5.3k.2.	[Coöperatie] Montagu 1976, blz.164-192, De Waal 1996, blz.30-38.
KCF. 3.5.3k.2. citaat	[Scott] Montagu 1976, blz.96-97.
KCF. 3.5.3k.2. noten/citaten	[Moyer] Montagu 1976, blz.15.

	[Bevolkingsgraad] De Waal 1996, blz.223-235, vergelijk B.M.de Waal, Altruïsme en coalities; een voorbeeld van mens/aap vergelijking. Uitgave: Lab.vergel.Fysiologie, RU en Burgers Dierenpark Arnhem, z.j.
	Wilson 1998, blz.77, blz.75. Zie ook: Wilson 1978, blz.114-115. Voor de bavianen: Wilson 1978, blz.104.
	[Binti Jua] H. Spiering in gesprek met Frans de Waal ('Het schokeffect van een apenblik'). NRC 12-10-96.
KCF. 3.5.3k.3.	[Orlando cs] Montagu 1976, blz.213-214.
KCF. 3.5.3k.3. noten	[Delgado] Montagu 1976, blz.216-219. Voor slangenbrein ook: Montagu 1976, blz.314-319.
KCF.3.5.3k.4.	[Lorenz] Catania/Hineline 1996, blz.327, blz.330.
	Ardrey 1970, blz.271.
KCF.3.5.3k.4. citaten	B.M.de Waal, Altruïsme en coalities; een voorbeeld van mens/aap vergelijking. Uitgave: Lab. Vergelijkende Fysiologie RU en Burgers Dierenpark Arnhem, z.j, blz 50.
	Wilson 1998, blz.77, blz.75. Zie ook: Wilson 1978, blz.114-115. Maar vergelijk de opmerking van Wilson over de agressie en bavianen: Wilson 1978, blz.104.
	[Wilson] H.Spiering in gesprek met E.O Wilson. NRC M 06-07-02, blz.6-14, citaat blz.10.
	Dawkins 1991, blz.52-53, blz.296-298.
11.4.4.1. citaat	Essais III.13 (tweemaal).
11.4.4.2. citaat	Essais III.12.
11.4.4.3. citaten	Essais III.5, II.37, III.5 (tweemaal), I.26.
11.4.4.4. citaten	Essais III.13, III.10 (tweemaal).
11.4.4.5. citaten	Essais II.12, III.12 (tweemaal).
11.4.4.6. citaten	Essais III.9, III.2, slot Essais.
KCF.4.1.1.	S.J.Ekkers, Aristoteles als ethicus. WP 14/5 (1973/74), 261-269, (citaat blz.261).
KCF.4.1.2.0. noot	[Manlijke cultuur] B.Delfgaauw, Twee verschillende opvattingen (van de deugd in de Middeleeuwen). WP22/5 (1981/82), blz.130.
KCF.4.1.3.	B.Delfgaauw, Twee verschillende opvattingen (van de deugd in de Middeleeuwen). WP22/5 (1981/82), blz.129-136.
KCF.4.1.4.0	Definities van *deugd* als ethisch begrip staan onder de lemma's *deugd* en *Tugend* van de gegeven woordenboeken.
	S.J.Ekkers, Aristoteles als ethicus. WP 14/5 (1973/74), 261-269, blz.261.
	Heel bont bij het opkrikken maakt Van Tongeren het in zijn *Deugdelijk leven 2003.*
KCF 4.1.4.0n.	Verdediging van de hypocrisie: Judith Shklar, bij Ger Groot, Als deugd een plicht wordt. NRC 30-01-98.
KCF 4.1.4.1-2.	[Deugd als dispositie] Aristoteles 1997, blz. 110-113 [1105b-1107a].
	Van Tongeren 2003, blz.105. Vergelijk G.Groot, Ethiek in particuliere en publieke kring
KCF.4.1.4.4. noot	D.L.Phillips, Authenticiteit of moraliteit? WP 22/5 (1981/82), blz.136-144.
KCF 4.2.1. motto	R.Beerling, Stuksgewijsheid. WP 18/1 (1977/78), blz.2.
KCF 4.2.2. motto	Spinoza 1979, blz.314.
KCF.4.2.2.1.	K.Kuypers, Door wetenschap tot wijsheid. WP 18/1 (1977/78), blz.6-10.
KCF 4.2.2.2. noot	[Barmhartigheid] M. van Straaten, De stoïsche wijze. WP 18/1 (1977/78), blz.10-14.
KCF 4.2.3.1.	[Basjo] Suzuki 1964, blz.11.
	[Tennyson] Suzuki 1964, blz.13.
	Dezelfde cliché-uitkomst (holisme tegenover analyse) bij R.Nisbett (E.de Bruin, De vijver of de vis. NRC 19/20-07-03). Zonder het inzicht dat beide houdingen in beide culturen voorkomen.
KCF 4.2.3.3. citaten	[Lokayata] Radhakrishnan 1956 I, blz.239.
KCF.4.2.3.5.	D.C.Mulder, Oosterse wijsheid, WP 18//11 (1977/78), blz.15-18.
11.4.5.1. citaten	Essais III.9, I.38, III.2.
11.4.5.2. citaten	Essais III.10, II.16, III.10.
11.4.5.3. citaten	Essais II.12, I.23.
11.4.5.4. citaten	Essais III.13, I.23.
11.4.5.5. citaat	Essais III.1.
KCF 5.1.2. noot/citaat	[Pericles] Kuypers 1973, blz.170 ('Als onze buurman doet waar hij zin in heeft, slaan wij hem gade zonder ons te ergeren').
KCF 5.1.3.1. citaten	[Machiavelli/Principe] Thomson 1970 [J.R.Hale, Machiavelli en de autarkische staat], blz. 19-30, citaat blz.28.
	[Machiavelli/Principe] Einsiedel 1974 XVIII, blz.7769.
	[Machiavelli/Principe] Thomson 1970, blz.26.
	Machiavelli 1981, blz.137.
	[Machiavelli/Principe] Thomson 1970, blz.25.
KCF 5.1.4. citaten	[Machiavelli/Discorsi] Zippelius 1971, blz. 84, Vergelijk De Graaf/Bakker 1961, blz.34.
	[Machiavelli] Thomson 1970, blz.23.
KCF 5.2.0.1.	[Homans] Burgess/Bushell 1969 [R.M.Emerson, Operant psychology and exchange theory], hoofdstuk 17.

	[Homans] Vauberg 1975, hoofdstuk 2: Individualistische Sozialtheorie als verhaltens theoretische Soziologie, blz.30-53. Vergelijk Malewski 1967, hoofdstuk III ('Elemente einer Verhaltenstheorie').
	Smelzer 1973 [G.C.Homans, Fundamental social processes], blz.549-593, citaten blz.551.
KCF.5.2.0.1. noot/citaat	[Elster] Gross cs 1996, blz.363.
KCF 5.2.0.1. motto	Smelzer 1973 [Homans], blz.568.
	[Dahl] DeLuca 1995, blz.95.
KCF 5.2.0.2. noot	Merquior 1988, blz.110.
KCF 5.2.4.2. noot	Hebb 1949, blz.189.
	Van Brakel 1998, blz.218.
	Milgram 1975, blz.221-232, vergelijk blz.195-205.
KCF 5.2.4.3. citaat	Milgram 1975, blz. 164-165.
KCF 5.2.4.3. noot	[Rosenthal-/meta-Rosenthal-effect] Poundstone 1989, blz.139-141, Van Heerden 1996, blz.12-14.
	[Martin] J. van Heerden, De strijd om het brein. NRC 19-03-94.
KCF 5.2.4.4. citaten	Milgram 1975, blz.168-169, blz.190, blz.170.
KCF afb.11.2.	Milgram 1975, blz.41.
KCF 5.2.5.1. noot	Beerling 1956 [M.Weber, Wirtschaft und Gesellschaft], blz.156-158.
KCF 5.3.3.2. citaat	Waddington 1966, blz 132.
KCF.5.4.2.	Vergelijk James 1962, Gifford Lectures IV-V, blz.92-136. De discussie met Clifford: Taylor 2003, blz.54-56.
KCF 5.4.2.1. noot	[James' proviso] Ferré 1968, blz.281.
11.4.6.1. citaten	Essais II.8, I.25, III.13.
11.4.6.2.	C.A.van Peursen, Montaigne: de metafoor van het reizen. WP 33/1/ (1992/93), mn blz.19.
11.4.6.2. citaat	Essais I.26, III.8.
11.4.6.3.	S.Dresden, Het herkauwen van teksten. FdL XII/3-4 (1971), blz.142-162.
11.4.6.3. citaat	Essais III.13.
11.4.6.4. citaten	Essais I.25, I.27, I.26.
11.4.6.5.	Voor de grote waarde die Montaigne aan de vriendschap hecht: B.Heije, Wie ben ik. NRC 10-11-03.
11.4.6.5. citaat	Essais III.3.
KCF 6.0.2. noot	Drijkoningen 1982 [Palazzeschi, Het tegenleed], blz.89-99.
KCF 6.1. motto's	Schoonbrood 1957 [C.Lamont, Een definitie van humanisme], blz.80.
	Beerling 1956 [Georges Gusdorf, Traité de l'existence morale], blz.151-152.
KCF 6.1.1.noten/citaat	Frick 1974 [Maslov], blz.35.
	H.C.Duyker, De ideologie der zelfontplooiing. Ped.Studieën, 1976 (53), blz.358-373.
	C.Huizinga, Ideologie of realiteit? Paper RUG, 1976. [Fromm: blz.3].
	C.Huizinga, De betere helft van Maslovs humanisme. Heymans Bulletins, RUG, 1975
	Citaat Maslov: Struyker Boudier 1979, blz.52.
	B.Truax, Reinforcement and non-reinforcement in Rogerian psychotherapy. Journal of abnormal psychology, vol.71/1, blz.1-9.
KCF 6.1.2. citaat	Beerling 1956 [George Mead, Mind, self and society], blz.60.
KCF 6.1.3. citaat	Dahrendorf 1971, blz.107-122.
KCF 6.1.3. noot/citaat	Schoonbrood 1964 [William James, Het dilemma van het determinisme], blz.163-173, citaat 172.
KCF 6.1.4. motto's	Nijk 1978, blz.240. Citaat is licht aangepast.
	W.A.T.Meuwse, Over psychologen, technici en maatschappelijke problemen. De Psycholoog, vol.8, 1977, blz.367.
KCF 6.1.4. noot	Frick 1974 [Maslov], blz.60.
KCF.6.2. motto	G. de Vries, Liever een waardenloze democratie. Bijlage Reader CSE VWO 1996-2000, Gymnasium Leeuwarden, 1996.
KCF.6.2.1. motto	[Von Humboldt] McCormick 1990, blz.69.
KCF 6.2.2.2.	[Adorno] Groothoff 1975, blz.43.
KCF 6.2.2.2. citaat	Nietzsche II 1967 [Unzeitgemässe Betrachtungen II.10], blz.168-169.
KCF.6.3.2.3. noot	E.de Bruin, De mens is de mens een zacht knuffeldier. NRC 20-09-02 (n.a.v. *The tending instinct* van S.Taylor).
KCF 6.3. motto	Groothoff 1975 [L-L.Herkenrath, Familie in pädagogischer Sicht], blz.79-91, citaat blz.80.
KCF 6.3.0. noot	Shapiro 1965 [C.Lévi-Strauss, Het gezin], blz.169-200. Citaat blz.183.
KCF 6.3.2.	C. Brinkgreve, Hoeksteen én schopsteen. NRC 30-11/01-12- 02.
	D.Pinedo, Maar zelden klinkt een resoluut 'nee'. NRC 30-11/01-12- 02.
KCF 6.3.2.1.	[Machtsmisbruik] D.Pinedo, Het gezin als gevangenis. NRC 20/21-08-02.
KCF 6.4.0. noot	M. Bracewell, We zijn nu allemaal grote kinderen. GA. 20-07-02.
KCF 6.4.3.	[Illich] P.Schuthof, Naar een samenleving zonder school? WP14/3 (1973/74), blz.163.
KCF 6.4.3.2. noot	W.Veen, Het nieuwe leren van Homo Zappiens. Skepsiscongres, 03-11-01, Amersfoort.
KCF 6.4.3.4. citaten	Illich 1972, blz.50-51, blz.153, blz.81.
KCF 6.4.3.4. noot	[Daheim] Weinert 1976, blz.430-431.
KCF 6.4.4.	G.Wielenga, Dewey's philosophy of education. WP14/3 (1973/74), vooral blz.144, blz.146.
	[Filosofie] G.Wielinga,. WP.14/3 (1973/74), blz.141-142, blz.146. Vergelijk Dewey 1946, blz.164-168.
KCF.6.4.4. citaten	Boyd 1972, blz.460, Weinert 1976 II, blz.694.
KCF 6.4.4. noot	G.H.Steffens, Philosophy of education. WP.14/3 (1973/74), blz.131-140.

KCF 6.5.2. motto	Macedo 1997 [H.C.Mansfield, The legacy of the late sixties], blz.29.
KCF 6.5.2.4. citaten	Plamenatz 1979, blz.321 (tweemaal).
KCF 6.5.2.4. noten	Segall 1976, hoofdstuk III.
	W.Köhler, Het nieuwe IQ-racisme. NRC 17-11-94. Vergelijk Maarten Huygen, NRC 24-11-94.
	N.Hylkema, Een curve die klinkt als een klok. Leeuwarder Courant, 04-03-95. Vergelijk bv Vroon 1980, hoofdstuk 4. Ook: M.Huygen, Blanke Amerikanen schrijven de arme zwarten steeds vaker af. NRC 24-10-94.
	[Garret] Liungman 1973, blz.128.
	[Pearson] Shermer 1999, blz.243-244, Eysenck/Kamin 1982, blz.191.
	[Eysenck] Eysenck/kamin 1982, blz.192, blz.102-103, blz.154, blz.209.
	[Herrnstein] Montagu 1977, blz.225.
	[Rushton] Shermer 1999, blz.242-243.
	[Jensen] Eysenck/Kamin 1982, blz.76.
	[Jensen] bv: Montagu 1977, blz.12-13.
	[Shockley] Montagu 1977, blz.218.
	['g'] Eysenck/Kamin 1982, blz.12-16, Vroon 1984, blz.49-53.
	IQ-test] Liungmann 1973 (klassiek), Eysenck/Kamin 1982, hoofdstukken 2 en 12, Vroon 1984, hoofdstuk 3.
	A.F.J. Köbben, Taboes in de wetenschap. NRC 04-04-89.
	[Invloed van het milieu] Montague 1976, mn artikelen van U.Bronfenbrenner,Vroon 1980, hoofdstukken 6-9, Eysenck/Kamin 1982, hoofdstukken 15-17.
	Irma Röder, Adoptieonderzoek: beter milieu verhoogt laag IQ met 14 punten. NRC 11-09-99.
	[Bewijskracht één-eiigheid] NRC 05-06-99, NRC 20-10-99.
	[Hersenvolume] Hendrik Spiering, Grijs IQ. NRC 10-11-01.
	[Garlick] H. Spiering, Vloeiende intelligentie. NRC 02-02-02.

EXCURSUS II: ANALOGIE

1. motto	Goodman, N., Likeness (1987). Bij: Holland, Holyack ea, blz.437.
1.1.2. citaat	[Wittgenstein] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.86.
1.1.3. citaat	Goodman, N., Likeness (1987), blz.446.
1.1.5.	Goodman, N., Likeness (1987), blz.446.
1.2.5. noot	Vergelijk Pepper 1970, blz 92-93 (De groei van een *root-metaphor).*
1.5.1. gedicht:	*J.A.dèr Mouw, Volledig dichtwerk. Van Oorschot, Amsterdam, 1986, blz.209.*
1.6. motto	[Poincaré] Fuchs Natuurkunde, blz.238.
1.6.3. noot	Galling 1957-62 I [J.Klein, Analogia entis], blz.309-310.
2.3. motto's	[Black] Edwards 1972 V, blz.287.
	[Black] Haack 1998, blz.83.
2.3.	Vergelijk H. van Bouwhuijsen/D.Raven, Antropomorfisme en metaforisch taalgebruik in de wetenschap. WP 31/3 (1990/91), blz.66-71 (over o.m. de stelling van Mary Hesse dat de metafoor logisch gezien voorafgaat aan de alledaagse en de wetenschappelijke taal).

EXCURSUS III. PARADOX

3.1.	[Tarski] bv Van Brakel 1998, blz.68-69.
2.1. noot	Faletta 1989, blz.102.
2.2.	[Bochensky] Granger 1971, blz.49.
3. motto	[Occam] Faletta 1989, blz.109.
3.	[Tarski] bv Van Brakel 1998, blz.68-69.
4. motto's	[Styron] Watzlawick ea 1978, blz.178.
	[Zweeds bulletin] Poundstone 1989, blz.120.
4. motto. noot	G.H.Steffens, Philosophy of education. WP.14/3 (1973/74), blz.131-140.
4.1.	[Japanse eed] Watzlawick ea 1978, blz.180.
4.2.	[Bateson: dubbele binding] Watzlawick ea 1978, blz.188-190, Van Heerden 1977, blz.116-119.
4.2. noot	[Aristoteles] Faletta 1989, blz.107.
4.3.	[Pavlov] Watzlawick ea 1978, blz.191-192.
4.4.	Hughes/Brecht 1988, blz 35-49.
4.4. noot	Watzlawick ea 1978, blz.196-199.

IV. DENKEN EN LOGICA: DE COMPUTER ALS MODEL VAN DE MENSELIJKE GEEST

1.1. motto	Fodor 1998, blz. 205.
1.1.4.1. citaat	Weizenbaum 1984, blz.75.
1.1.4.2. citaat	Weizenbaum 1984, blz.76.
1.1.5. motto	De Kok 1983 [Raphael, Kunstmatige intelligentie], blz.110.
1.1.5.	Hofstadter/Dennett 1981 [Turing, Computing machinery and intelligence], blz.53-67.

	[Turing Test] D.C.Dennett, Kunnen machines denken? WP 24/4 (1983/4), blz.98-108.
1.1.5. citaat	[Hermes] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.261.
1.1.5. noot	Hofstadter/Dennett 1981 [Searle, Minds, brains and programs], blz.353-373.
2.1.2. motto	Paradox van Berry: in de termen van Poundstone 1989, blz.124-125.
2.1.2. noot	Vergelijk Hughes/Brecht, blz.14.
2.1.2.2. noot	Rob van den Berg, De wurgende omstrengeling van het toeval. NRC 05-07-97. [Chudnovsky] Dirk van Delft, Aan decimalen geen gebrek. NRC 30-05-98.
2.1.2.3. citaten	G.J.Chaitin, Randomness and mathematical proof. Scientific American, mei 1975.
2.2.0. motto	Campbell/Higgins 1973/1974 II [D.E.Knuth, Mathematics and computer science: Coping with finiteness], blz.215.
2.2.0.2.	Campbell/Higgins 1973/1974 III [G.B.Kolata, Analysis of algorithms: Coping with hard problems], blz.48-51.
2.2.2.2.	[Kruskal] Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.218.
2.2.3. motto	Poundstone 1989, blz.30.
2.2.3.3. citaat	Poundstone 1989, blz.186.
2.2.3.3. noot	[Ore-algoritme] Poundstone 1989, blz.182-183.
2.2.4.	[Meyer & Stockmeier] Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.221.
afb.IV.2-3.	Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.213.
afb.IV.4-6.	Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.216-218.
afb.IV.7.	Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.219.
afb.IV.8.	Campbell/Higgins 1973/1974 II, blz.221.
3.0.2. citaat	Charniak/McDermott 1985, blz.6.
3.0.2. noot	[Minsky] Graubard 1988, blz.146.
3.0.3. citaten	Bonnet 1987, blz.3, blz.4.
3.1.1.1.	Biro/Shanan 1982 [Lycan, Psychological laws], blz.9-38.
3.1.2.2.	Haugeland 1985 [J.Haugeland, The nature and plausibility of cognitivism], blz.243-281, mn blz.258.
3.1.2.2. noot	[McCarthy] Searle 1984, blz.30.
3.1.4.1.	Dennett 1981, blz.18. Haugeland 1985, blz.15.
3.1.4.2. citaten	Dennett 1981, blz.7-8.
3.1.5B.1. noten	[Putnam] Meysing 1986, blz.104-105, Sanders cs 1989, blz.38-40.
3.1.6. noten/citaten	Cornwell 1995 [Edelman & Tononi, Neural darwinism: the brain as a selectional system], blz.78-100, citaat blz.78-79. Vergelijk Edelman 1993, blz.273. Searle 1992, blz.208. Edelman 1993, blz.273.
4.1. motto	Bolter 1986, blz.247.
4.1.1. citaat	Bolter 1986, blz.246.
4.1.2. noot	[Simon] Weizenbaum 1984, blz.146-148. Bolter 1986, blz.241.
4.2.1. motto's	Weizenbaum 1984, blz.243, blz.278.
4.2.1.	Y. Wilks, Machines en bewustzijn. WP 24/4 (1983/84), blz.131-147. [McCarthy/Kelvin] Weizenbaum 1984, blz.254.
4.2.1. citaten	Weizenbaum 1984, blz.233, blz.213.
4.2.2. motto's	[Merleau-Ponty] Kwant 1962, blz.56. Haugeland 1985 [H.L.Dreyfus, From microworld to knowledge representation], blz.203. Graubard 1988 [Reeke & Edelman, Real brains and artificial intelligence], blz.149.
4.2.2. noot	De Wilde z.j. II [Husserl, Objectivisme en transcendentalisme], blz.170-171.
4.2.3. motto's	Haugeland 1985 [Dreyfus], blz.203. *Hogo Claus, De hondsdagen. De Bezige Bij, Amsterdam, 1988, blz.136.*
4.2.3.1. noot	Paulos 1990, blz.35. Zie ook blz.56-57.
4.2.3.2. citaat	Haugeland 1985 [Dreyfus], blz.204.
4.2.4. noot	Changeux 1985, blz.167. [Damasio] A.J.Dunning, Lijf en ziel zijn één. NRC 25-11-95.
4.3.1.	Regel van Hebb: geformuleerd in de termen van Pagels 1989, blz.118. Graubard 1988 [Reeke & Edelman], blz.78-79.
4.3.1. noot	Dennett 1993, blz.25.
4.3.2. citaten	Churchland&Churchland 1998, blz. 153, blz. 282, blz 174, blz.76, [volkspsychologie] blz.74, citaat blz.115. Churchland 1995, blz.246. Churchland&Churchland 1998 [Paul Churchland], blz.61.
4.3.2. noot	Churchland&Churchland 1998 [Patricia Churchland & V.S.Ramachandran: Dennett], hoofdstuk 12, mn blz.201-202. Fodor 1998, hoofdstuk 8, *technohype:* blz.89. Churchland&Churchland 1998 [Paul Churchland: Searle], hoofdstuk 8.

V. DE INFORMATIETHEORIE

afb.V.3.	Cherry 1957.
afb.V.4.	Pierce 1966, blz.107.
2.5.	R. van den Berg, Wat zag Zipf? NRC 01-11-95.
2.5.2.2. noot	R. van den Berg, Hersenen herkennen woorden via de serie afzonderlijke letters. NRC 14/15-06-03.
3. motto's	Roszak 1986, blz, 8.
	[Wiener] De Mul 2002, blz.144, vergelijk Matzker 1998, blz.160.
3.1. citaat	Pierce 1966, blz.14.
3.1. noot	De Mul 2002, blz.144, blz.147, vergelijk Matzker 1998, hoofdstuk XVIII.

VI. BEELD EN GELIJKENIS

motto's	Goodman 1981, blz.38.
	[Gombrich] Wijsgerig Perspectief 32.2 (1969).
	A.C.Danto: Ook honden kiezen voor schoonheid. NRC Beeldspraak 09-06-89 (interview), blz.2.
	Goodman 1981, blz.33.
	[Oscar Wilde] Gombrich 1964, blz.279.
1.1. citaten	Goodman 1981, blz.38, blz.31.
1.1. noten/citaten	[Herbert Read] Gombrich 1964, blz.213.
	Goodman 1964, blz.12-13.
	[Panofsky/Cassirer] oa Veerman/Van Boheemen 1988, blz.60-61.
	[Ruskin] Van der Schoot 1998, blz.66.
	Gombrich 1964, blz.213-248, Vergelijk blz.281. Citaat blz.221. Vergelijk WP 32.2 (1969).
	[Wilde kinderen/primitieven] Liungman 1973, blz.133-138.
	Cooper 1992 [J.Hyman, Perspective], blz.323-327.
	Gombrich 1964, blz.255.
	[Herskovits] Goodman 1981, blz.15n.
	De Mul 2002, blz.155-158. Hier de citaten van Scruton, Bazin en Sontag.
1.2. citaten	Goodman 1981, blz.20.
	Gombrich cs 1970 [Max Black, How do pictures represent?], blz.121.
	Goodman 1981, blz.39.
1.2. noot	Janneke Wesseling in gesprek met Ernst Gombrich ('Het onverwachte is triviaal') 28-10-94.
1.3.	[Leonardo] Gombrich 1964, blz.164-165.
	Changeux 1985, blz.136-138, blz.167.
afb.VI.1.	Jastrow 1982, blz.72.
afb.VI.2.	Hebb 1980, blz.125.

VII. DE METAFOOR

motto's	Paul Celan, Gedichten. Ambo, Baarn, 1988. Vertaling: Jan Gielkens en Ton Naaijkens, blz.220.
	Steiner 1990, blz.84.
	Goodman 1981, blz.69.
	[Black], NRC Beeldspraak 09-06-89, blz.3.
1.	Vergelijk Lotman 1973, blz.41.
1. noot	Goodman 1981, hoofdstuk II.1. Zie verder bv Paetzold Profile, blz.192-198.
2. motto	[Draaisma] Dirk van Delft, Zien en niet geloven. NRC 10-05-97.
2.0. noot	Aristoteles 1995, 59a4-a15, blz.74-75, aantekening: blz.156-157. Vergelijk Garver/Lee 1994, blz.13-14.
2.2. motto	*Jan van Nijlen, Winternacht. Uit: De vogel Phoenix*. In: Verzamelde Gedichten, Stols, Den Haag, 1948, blz.99.
2.2.3.	[Geld-metafoor] R.Landheer/A.van Santen, De metafoor in (meta)talig perspectief. WP 24/6 (1983/84), blz.208.
2.2.3. citaat	Goodman 1981, blz.73.
2.2.3. noot	[Harmsen van Beek] Th. de Boer, De levende metafoor. WP 24/6 (1983/4), blz.201.
2.2.4.	[Ricoeur] Th. de Boer, De levende metafoor. WP 24/6 (1983/4), blz.199-201.
2.3. motto	*Sybren Polet, 'De geïllustreerde mens'*. Uit: Geboortestad/Lady Godiva op scooter, De bezige Bij, Amsterdam, 1963, blz.17.
2.3.2. noot	[Metafoor van het lichaam] P.C. van der Kroef, Het lichaam van de metafoor. WP 24/6 (1983/4), blz.213-216.
2.3.3. citaat	*Hans Favery, Zonder titel. Uit: Gedichten 2,* De Bezige Bij, Amsterdam, 1972, blz.27.
2.3.5. citaat	*Gust Gils, Want tijd is poëzie. Uit: Een plaats onder de maan,* De Bezige Bij, Amsterdam, 1965, blz.82.
2.4. motto's	*Hugo Claus, Een vrouw, 12. Uit: De Oostakkerse gedichten* . In: Gedichten (1948-1963), De Bezige Bij, Amsterdam, 1965, blz.149.
	Hans Warren, Reiger. Uit: Vijf in je oog, Holland, Amsterdam, 1954, blz.14.

2.5. citaten	*Freddy de De Vree, Purist omnia pura.* Uit: Een sneeuwvlok uit de hel, De Bezige Bij, Amsterdam, *1972, blz.32.*
	Herman Gorter, Zonder titel. Uit: De school der poëzie. In: Verzamelde lyriek tot 1905, Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1978, blz.350.
	Lucebert, Gedicht XIX. Uit: De Amsterdamse school. In: Triangel, Bakker/Daamen/Stols, Den Haag, 1958, blz.74.
	Willem Frederik Hermans, Veritate Qua. Uit: Hypnodrome, Stols, Den Haag, 1947, blz.14.
2.6.	[Betekenis] Garver/Lee 1994, hoofdstuk II, vooral blz.44-50.
2.7. motto	[Schlegel] Wellek 1970 II, blz.41.
	A. van Santen, Monistische en dualistische metafoortheorieën? FdL 28/4 (1977), blz.270-283.

VIII. HET SYMBOOL

2.1.	Tillich 1960-1964, bv II, blz.10.
2.2. citaten	Kristensen 1960, blz.36, blz.37.
2.4.	[Randall] Hick 1963, blz.86-88. Vergelijk Sharma 1995, blz. 130-133.
3.1.	[Freuds droom over Otto] Verbeek 1973, blz.61-65.
3.2. citaat	Jung Psychologische Beschouwingen z.j., blz.37.
3.3. motto	[Jung] De Martelaere 2000, blz.73.
3.3.1. citaten	Jung Psychologische Beschouwingen z.j., blz.41, blz.43.
3.3.2. citaat	De Wit 1968, blz.175.
4. motto	Pavese 1985, blz.320.
4. citaat	*Cesare Pavese, Stilte in Augustus. De Bezige Bij, Amsterdam, 1988, blz.198.*
5.	J.F.P.Smit & L.Pepplinkhuizen, De interpretatie van symbolen in de literatuur. FdL 15/4 (1974), blz.224-234.
5. motto	Perloff 1999, blz.19.
6. motto	Perloff 1999, blz.19.
6. citaat	Dresden 1980, blz.125.
6. noot	*Paul Celan, Gedichten.* Ambo, Baarn, 1988. Alchemie: blz.156.

IX. DE DEFINITIE

motto	Quine 1987, blz.44 (Ned. vert. blz.44-45).
2. motto	*Italo Calvino, De onzichtbare steden, Bert Bakker, Amsterdam, 1995, blz.*38. Denk in verband met de laatste opmerking aan de mime-scene in het begin van de film *Les enfants du paradis* (Carné, 1944).
3.5. noot/citaat	[C.L.Hull] Catania/Hineline 1996, blz.186.
	[Bridgman] Eysenck 1972 II, blz.346-347.
4.3.	Dawkins 1991, hoofdstuk 10. Stamboom: blz.273.
4.afb.1.	Baum 2003, blz.74-75.
	[Van Hooff] H.Spiering, Allemaal homo. NRC 24/25-05-03.
4.afb.1. noot	[M.Goodman] H.Spiering, Allemaal homo. NRC 24/25-05-03.

X. DE MYTHE ALS RITUEEL DRAMA. DE ELEUSISCHE MYSTERIËN

0.2. motto	[Marett] Petzoldt 1978, blz.320.
0.2.	[Temps sacré/durée] Éliade 1964, blz.326-328.
0.2. citaat	Eliade 1964, blz.62-63.
afb.X.1-2.	Kristensen 1966, blz.155, blz.156.
afb.X.3.	Kristensen 1962, blz.155.
4.3. noot	Zie bv Éliade 1964, § 126, § 32, § 137, Kristensen 1960, hoofdstuk 27.
	[Bataille] Ten Kate 1994,§ VII.3.
	Derrida/Vattimo 1998 [Derrida] , blz.50.
4.6.	[Pindarus] Klukhuhn 2000, blz.86. Vertaling: Geerten Meijsing.

XI. DE EROTIEK IN DE LEER VAN PLATO

1.1.0. citaat	Zevende brief 341CD, Plato 1978 V, blz.149-150.
1.1.1. citaat	Plato 1960 178D, blz.15-16.
1.1.1. noot	Phaidros 246CD, Plato 1960, blz.37.
1.1.2. motto	Plato 1960 181A, blz.18.
1.1.3. citaat	Plato 1960 186AB, blz.23.
1.1.4. citaat	Plato 1960 191C-192C, blz.29-30.
1.1.5. citaten	Plato 1960 197DE, blz.35-36./id.197B, blz.35.
1.1.5. commentaar	Morgan 1964, blz.32.

	Jowett 1953, blz.526.
1.2.2.2. citaten	Plato 1960 203CE, blz.42-43./id.204B, blz.43.
1.2.2.3. noot	Plato 1978 I [Gorgias 474D-475A] blz.130-131.
1.2.3.2. citaat	Plato 1960 209C, blz.49.
1.2.3.2. noot	Eck 1969, blz.17, blz.22.
1.2.4. citaten	Plato 1960 211BC, blz.52./id.210E-211A, blz.50-51./id.212A, blz.52.
1.2.4. noot/citaat	Phaidros 245c, Plato 1978 IV, blz.32.
1.3.1. citaten	Plato 1960 221D, blz.62./id.221D-222A, blz.62-63.
1.3.2. citaat	Plato 1960 223CD, blz.64-65.
2.0.	Plato 1968 274B-275C [Mythos van Teuth], blz.77-78.
2.0. noot	Zevende brief 342E-343A, 344C.
2.1.2.2. citaat	Plato 1968 239CD, blz.27.
2.1.2.3. citaat	Plato 1968 241BD, blz.30.
2.2.1. noot	Ion 535D-536D Timaeus 47CD, vergelijk Laches 188D. Zie Elias 1984, blz.24.
2.2.2. citaat	Plato 1968 245E, blz.36.
2.2.3. citaten	Plato 1968 246BD, blz.37, id.249BD, blz.41.
2.2.3. noot	Ridderbos 1988, blz.177.
2.2.4. citaat	Plato 1968 250E-251B, blz.43-44.
2.2.5. citaat	Plato 1968 254E, blz.49.
2.2.7. citaat	Plato 1968 251AE, blz.50-51.
3.2. motto	*F.M. Dostojefski, De gebroeders Karamazov.* Holkema/Warendorf, Amsterdam, z.j., blz.98. Voor 'Sodom': Praz 1988, blz.420.
3.2.1. gedicht	*Geerten Gossaert, Experimenten,* Van Dishoeck, Bussum, 1941, blz.110-111.
3.2.2.	[De Musset] Praz 1988, blz.140.
3.2.2. gedicht	*Charles Baudelaire, Les fleurs du mal.* Athenaeum Baarn/Amsterdam, 1986, blz.56-57. Vertaling Petrus Hoosemans.
3.4.2. citaat	Marcuse Eros en cultuur 1968, blz.115.
4.1.2. motto	Eck 1969, blz.41.
4.1.2.2. citaat	Dover 1989 (citaat uit de Engelse editie van 1978, blz.3).
4.1.2.2. noot	Dover 1989, hoofdstuk 1. [Hupperts] Theo Toebosch, Klassieke relnichten. Atheense homo was niet verheven. NRC 06-05-00. [Davidson] David Rijser, Parenclubs in Athene. NRC 13-03-98.
4.2.1. noten/citaat	[Kirkpatrick] Hendrik Spiering, Nuttige vrienden. NRC 19-08-00. Wilson 1978, blz.141.
4.3. motto's	[Epicurus] Bakker 1967, blz.102 (tweemaal). Cicero 1948, blz.41.
4.3.1k.	Aristoteles 1969, 1984,1997, hoofdstukken VIII-IX.
4.3.2.1.	[Homans] Van Ussel 1978, blz.230.
4.3.2. citaat	Cicero 1948, blz.15-16.
4.3.3.1.	[Nietzsche] P.van Tongeren, Friedrich Nietzsche over vriendschap. WP 34/4 (1993/94), blz.122-126.
4.3.3.2.	[Continuïteit/discontinuïteit: Blanchot] Ten Kate 1994, blz. 49. [Bataille] Ten Kate 1994, blz.35-41, blz.52-69. Vergelijk de *Kerkhofscene* uit 'Le bleu ciel': Braeckman cs 2001 [M de Kesel, George Bataille en het moderne onbehagen], blz.182-186. L.ten Kate, Vriendschap in het werk van Bataille en Blanchot. WP 34/4 (1993/94), blz.126-133.
4.3.3 .2. citaten	[Bataille] Ten Kate 1994, blz.40, blz.60, blz.39. Shaviro 1990, blz.45, blz.91, blz.76, blz.90.
4.4.1.3. noot	[Oedipus-complex] Freud Inleiding z.j., blz.300-308. Een korte, heldere samenvatting. Freeland/Wartenberg 1955 [N.Scheman, Missing mothers/missing daughters], blz.89-108. Freeland/Wartenberg 1955 [K.Oliver, The politics of interpretation. The case of Bergman's *Persona*], blz.233-250.
4.4.2.	Van Ussel 1978, blz.192. Bornemann/Musaph 1970 II, blz.13. Voor feministische opvattingen over *romance*: Grant 1999 [D.Shaumway, Screwball comedies: constructing romance, mystifying marriage], blz.400.
4.4.3.1.	Van Ussel 1978, blz.220.
4.4.3.2.	Paglia 1995, blz.79-81.
4.5k. motto's	Paglia 1995, blz.184. Paulus, Romeinen 14, 4. L.Marcuse 1966, blz.31, vergelijk blz.312. [Henri Miller] L.Marcuse 1966, blz.264. [Richard Nixon] WP 37/3 (1996/97), blz.69. L.Marcuse 1966, blz.292.
4.5k.1.	[MacDworkinites] M. van Staveren, Feministische seksoorlogen. WP 37/3 (1996/97), blz .67-71.

	[MacKinnon] Paglia 1995, blz.154.
	[Dworkin] Ofshe/Watters 1995, blz.10. Vergelijk Grant 1999 [L.Williams, Film bodies: gender, genre, and excess], blz.144 voor de klassieke uitspraak van Robin Morgan *Pornografie is de theorie, verkrachting de praktijk.* Zie ook Cooper 1992 [B.Williams, Pornography], blz.340-342, mn blz.341.
4.5k.1. noten	[Augustinus] L. Marcuse 1966, blz.45.
4.5k.2.2. noot/citaat	[Lucinde] L.Marcuse 1966, blz.47-91.
	[Schleiermacher] L.Marcuse 1966, blz.81-89, citaat blz.86.
4.5.2.3. noot	[Kunts/porno] Vergelijk Bonevac 1996 [J.Rosen, 'Miller"Time], blz.91-94.
4.5k.2.4. noot	Overbeek 1966, blz.42-51.Vergelijk blz.55, blz.59-61, blz.69.
4.5k.2.5. noot/citaat	L.Marcuse 1966, blz.36-43, blz.68-72, blz.135-166, citaat blz.42.
4.5k.2.7.	Paglia 1995, blz. 153 (citaat), citaten blz. 154, blz.153., blz. 107, blz.106-107.
	G.Groot, De pornografische lust en zijn schaamte. WP 37/3 (1996/97), blz.82-86. Paglia noemt zich een pornograaf en bazuint voortdurend in het rond hoe ze van porno houdt. Dat is heel iets anders dan de coming out van Ger Groot, die niet veel verder komt dan een vorm van schaamteloze en puberachtige bekentenisliteratuur. Als je hem zou ontmoeten zou je niet denken aan zijn porno-leven -wat weet je daar nu eigenlijk van?-, maar aan de manier waarop hij dat heeft opbiecht. Zo schrijven over porno is pas vervreemdend. Hij had zich moeten afvragen of er, als je denkt dat mensen terecht van porno moeten kunnen genieten, niet naar kwaliteit en verfijning zou moeten worden gestreefd. Het zou toch mogelijk moeten zijn anderen te beschrijven en te laten zien wat je naar jouw idee terecht bijzonder opwindt, en dan zonder dat je je tenen hoeft te krommen.
4.5k.2.7. noten/citaten	L.Marcuse 1966, blz.328.
	Corey cs 1995 [Th.Waugh, Men's pornography: gay vs. straight], blz.307-327.

XII. DE EXISTENTIËLE ANALYSE. SARTRE

2.4. kader/citaten	*Jean-Paul Sartre, Vliegen, Met gesloten deuren, De eerbiedige lichtekooi, Vuile handen.* De Bezige Bij, Amsterdam, 1967, blz.151-152 (2c), blz.136, blz.153 (2e), blz.150-151 (2f), blz.149 (3).
2.6.1. noot	[De blik] Van Heerden 1977, blz.90-92.
2.6.2. noot/citaat	Van Nierop: in een tafelgesprek van de GA 25-01-95 ('Het denken achter de dijken'), blz.23.
2.10.2.	[Het lezen] Dufrenne 1979, blz.132.

XIII. DE ONTWIKKELING VAN HET SPECULATIEVE EN SCEPTISCHE DENKEN BINNEN VROEGE GRIEKSE FILOSOFIE

1.1.1.	[Milesiërs: wetenschappelijke houding] bv De Burgh 1959 I, blz.92-93, Revel 1971 I, blz.20-29.
1.1.1. citaat	Mansfeld I 1983 [Anaxagoras, 'Het fragment'], blz.272-273. Vergelijk Störig 1976 I, blz.118.
1.1.3. noot	[White] Hughes/Brecht 1988, blz.23.
1.2.4.citaten	[Aristoteles] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.153.
	[Poincaré] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.157.
1.2.4. noten/citaat	Iamblichos: vergelijk Van der Schoot 1998, blz.41-42.
	[Gauss] Fuchs Moderne Wiskunde, blz.154.
	Zie verder: Newman 1988 I [R.Dedekind, Irrational numbers], blz.519-527.
1.2.4k.	Schema van de eerste diagonaalmethode: Combes 1973, blz.11.
	[Cantor] Whitrow 1965, blz.159.
afb.XIII.2.	Fuchs Moderne Wiskunde, blz.140.
1.3. motto's	Mansfeld I 1983 [Parmenides, Fragment 7], blz.317.
	[Zeno] Hughes/Brecht 1988, blz.19.
1.3.4.	[Newton] Whitrow 1965, blz.143-144 (Hier ook de twijfel van Newton aan zijn eigen visie).
1.3.4. citaat	Whitrow 1965, blz.144-145.
1.3.4. noten	Newman 1988 I [Jourdain, The nature of mathematics], blz.55-56.
	[Thomson] Faletta 1989, blz.79.
	[Russell] Faletta 1989, blz.76.
	A.Cottrell, Emergent properties of complex systems. In: R.Duncan en M.Weston-Smith (red), The encyclopedia of ignorance. Pergamon Press, 1977.
1.4. motto	Mansfeld I983, blz.259 (fr.50).
2.k:	*Raymond Queneau, Hondsgras.* De Bezige Bij, Amsterdam, 1990, blz.284-286.

XIV. GEVOEL EN EMOTIE

motto	[Nietzsche] Van Tongeren 1990, blz.25.
2. noot	Catania/Hineline [W.F.Day on Wittgenstein & Skinner], blz.547-548. Vergelijk Wittgenstein 1976, §§ 281-315 (over pijn).
4. motto	[James] Skinner 1965, blz.160.
4.1. noten	[Zayonc] NRC 30-10-92, blz.8.

4.1. noten	[Zayonc] NRC 30-10-92, blz.8.
	[Harrer & Harrer] Kunst 1988, blz.102.
	[Ekman] Goleman 1998, blz.386-387,
	Aiken 1998, bv blz.43-44, voor de referenties: blz.47
	Van Brakel 1998, blz.121-122.
	Wegner 2002, blz.33-36, blz.49.
4.2. noot	[Damasio], Goleman 1998, blz.54-56.
	[Damasio, LeDoux] Aiken 1999, blz.102-106.
4.3.	[LeDoux] Goleman 1998, blz.46-47.
	Gazzaniga 1995 [J.E.Ledoux, In search of an emotional system in the brain: leaping from fear to emotion and consciousness], blz.1049-1062.
4.3. noot	[Frijda] Kunst 1988, blz 103.
4.4.	Skinner 1965, blz.160.
4.5.	James/Skinner: Skinner 1973, blz.18-19 (ned.vert: blz.15).
4.5. noot	J.Koelewijn, De gevaarlijke passie. Interview met David Buss, NRC 25-10-00.
5.2-3.	Kritisch: Goldberg 2001 [C.Wilson, Vicariousness and authenticity], blz.82-83.
5.2. citaat	Ryle 1971, blz.113.
5.4. citaten	Weitz 1970 [R.Fry, Essay in aesthetics], blz.52, blz.57.
6.3.	Churchland 1995, blz.198-200.
6.3. noot	Horgan 1996 [Minsky], blz.186-187.
	Horgan 1996 [Crick], blz.182.
7.	[Verwarring] Heleen Pott, Liefde in steeds kleinere circels. NRC 26-08-02. Met een aanval van Pott op Martha Nussbaum, waarbij de laatste een soort van cognitief-rationele emotionaliteit verdedigt, terwijl de eerste aan de mens allerlei duistere, destructieve emoties toeschrijft. Beide standpunten zijn uiterst discutabel, maar het artikel zelf kabbelt voort zonder te definiëren en zonder op feitelijke gronden te argumenteren. Zo leidt filosofie tot niets.
9.1. citaat	Elton 1970 [G.Ryle, Feelings], blz.56-72, citaat blz.70.

XV. LICHAAM EN GEEST

0.0. motto	Gulyas 1987 [O.Creutzfeldt, Inevitable deadlocks of the brain-mind discussion], blz.22.
0.1. motto	[Skinner] Smith 1998, blz. 282.
0.2. motto	Gulyas 1987 [Eccles, The effect of silent thinking], blz.85.
0.2.1.	[EccLes/Popper: drie-werelden-theorie] bv Gulyas 1987, blz.33 (schema).
	Sherrington 1967, hoofdstuk XI.
	[McKay] Blokhuis ea 1987, blz.45-69, Lokhorst 1986, blz.89-96.
	[Penfield] Lokhorst 1986, blz.38-42.
0.2.1. noot	[Margenau] Gylyas 1987, blz.46.
0.2.2.	Ryle 1970, mn hoofdstukken 1 en 2. Vergelijk Passmore 1969, hoofdstuk 3.
0.3. motto's	Schoonbrood 1964 [E.Nagel, Creatieve evolutie], blz.215.
	Schoonbrood 1964 [Descartes, Het gevolg is meer dan zijn oorzaak], blz.202.
0.3.	[Sperry] Hebb 1980, blz.41-42, Lokhorst 1986, blz.47-62.
	Gulyas 1987 [Janos Szentagothai, The brain-mind relationship], blz.61-80.
	Hobson 2000, hoofdstuk 6. Vergelijk T.de Hoog, Het ik als chemisch proces. GA. 31-03-01.
	[Droom] Hobson 2000, hoofdstuk.6.
0.3. citaten	[Sperry} Hobson 2000, blz.221, blz.108.
0.4.	A.Bax, Cognitieve psychologie en articifiële intelligentie. WP 24/4 (1983/84), blz.147-151.
	Clarke/Millican 1996 [M.Compiani, Paradigms of connectionism], mn blz.46 en blz.50.
1.1. noot	[Representaties] R.Corluy/G.Pennings, Bewustzijn bij dieren? WP 30/1 (1989/1990) voor een wel heel krakkemikkige argumentatie, blz.11-12.
	Vergelijk G.M. Verschuuren, Denken bij dieren? WP 30/1 (1989//90), blz.9. die stelt dat zulke opvattingen nooit echt hard zijn te maken, maar ze vervolgens zelf wel als hypothese aanvaardt.
	[Bewustzijn bij dieren] F.Wemelsfelder, De 'lichaam-geest' problematiek in de cognitieve ethologie. WP 30/1 (1989/90), blz.1-6.
1.2.	Haugeland 1985 [Haugeland, The nature and plausibility of cognitivism], blz.243-281.
1.3.1.	[Pylyshyn] bv Sanders cs 1989, blz.43-44, blz.63.
1.4.1.	B.F.Skinner, Can psychology be a science of mind? American Psychologist, november1990, blz.1206-1210.
	Churchland 1986, blz.395-398.
	Biro/Shanan 1982 [P.M.Churchland & P.S.Churchland, Functionalism, Qualia and intentionality], blz.142-143.
	R.Rorty, Contempary philosophy of mind. Synthese 53 (1982), blz.323-348.
1.4.2. noot	Cornwell 1995 [W.F.Clocksin, Knowledge representation and myth], blz.194-195.
1.4.3.	[Marr] Jorna 1989, hoofdstuk 3 (mn blz.60).
	Shaw/Bransford 1977 [J.J. Gibson, The theory of affordances], blz.67-82.
	[Skinner] Sanders cs 1989, blz.114, blz.116-121, Catania/Hineline 1996 [Winokur on Skinner], blz.101-104.

	[Direct realisme (= 'presentationalisme')] Sanders cs !989, blz.114-115. Ermee verbonden namen: Gibson, Skinner, Hintikka.
1.4.3. citaten	Shaw & Bransford 1977, blz.11.
	[Gibson] Sanders 1989, blz. 127, Catania/Hineline 1996 [Costall on Gibson], blz.391-397, (eerste) citaat blz.113 (licht gewijzigd).
	Shaw/Bransford 1977 [W.M.Mace, James J. Gibson's strategy for percieving: ask not what's inside your head, but what your head's inside of], blz.43-65, (tweede) citaat blz.70, vergelijk blz.78.
1.5. citaat	Churchland 1986, blz.388.
2.0.1. citaat	[Zuriff] Max Hocutt, Spartans, strawmen and symptons. Behaviorism, vol.13/2 (1985), blz.87-97.
2.0.2. noten/citaat	Block 1981 [Thomas Nagel, What is it like to be a bat?], blz.159-168.
	[Paul Churchland] Churchland&Churchland 1998, blz. 137-140, blz.160-166(-172). citaat: blz.140, voorbeelden: *nabeeld*: blz.139, *kinderstem:* blz.162.
2.1. motto	Max Hocutt, Witches and behaviorists. Behaviorism, vol.14/1 (1986), blz.97-102.
2.2.0. citaten	Buytendijk 1963, blz.199.
	[Putnam]Biro/Shanan [R.R.Richardson, Internal representation], blz.173.
2.2.1.	[Melzack & Scott], Melzack 1975, blz.23-25.
	Pavlov/Liddell: Hebb 1949.
	[Placebo] H.Dassen, Schijnbewegingen. NRC. 6/7-09-03.
2.2.1. noot/citaat	Hebb 1949, blz.189.
2.3.	Voor een genuanceerder opvatting binnen het behaviorisme over de verhouding taal/denken: Vitgotski.
	Bij bv Rachlin 1991, blz.213-215.
	Voor de samenwerking tussen Penrose en Hameroff: Hobson 2000, blz.124-127.
afb.XV.1.	Melzack 1975, blz.18.
3.0. noot	Hendrik Spiering, Abstracte taal. NRC 06-01-01.
3.1.	Wolstenholme/O'Connor 1979 [J.M.R.Delgado, Triunism: a transmaterial brain-mind theory], blz. 369-394.
	[Delgado] Campbell 1974, blz.203-208, Lokhorst 1986, blz.97-99.
3.2. citaat	Keller z.j., blz.18-19.
4. motto's	Hebb 1980, blz.81.
	Changeux 1985, blz.272.
	Changeux 1985, blz.273.
4. noot/citaten	Edelman 1987, hoofdstuk 7. Vergelijk Cornwell 1995 [Edelman/Tononi, New Darwinism: the brain as a selectional system], blz.78-100.
	Changeux 1985, blz.202, blz.203.
4.1.0.B.	Sanders cs 1976, blz.313-318.
4.1.3.	[Marler en Peters] Changeux 1985, blz.242-244.
4.1.3. noten	[Brabbelen] Science april/mei 2000.
	[Brabbelen] H. Spiering, Ook niet-dove baby's kunnen brabbelen in gebarentaal. NRC.08-09-01.
	[Swingley] T.de Jong, Baby's leren spreken met hun handen. Het Parool 08-09-01.
	[Chromosoom 7] A. Monaco cs, Nature 04-10-01.
	'Taalgen ontstond 200.000 jaar geleden.' NRC 15-08-02.
	M. aan de Brugh, Aap/Mens. NRC 24/25-08-02.
	D. van Delft, Turven met taal. NRC 28/29-02-04. Over *statistical learning* van talen (Elissa Newport).
4.1.5.	M aan de Brugh, Eh ...dinges: het moleculaire mechanisme van het geheugen. NRC 26-06-99.
	H. van Maanen, Ieder maakt zijn eigen jeugd. Het Parool 08-07-2000.
	S. de Schipper in gesprek met Eric Kandel ('Lijm voor de geest'). NRC 26-08-00.
	[Neisser] Schacter 1996, blz.40, Loftus/Ketcham 1995, blz. 99, blz.119-120.
	[Verhaal] Crombag/Merckelbach 1996, blz.294.
	[Inplanten van nieuwe herinneringen] Loftus/Ketcham 1995, blz.14, blz.83, blz.104, blz.115, blz.128, Schacter 1996, blz.110, blz.273.
	Gross cs 1996 [B.S.Held, Constructivism in psychotherapy. Truth and consequences] blz.198-206.
4.1.5. noten/citaten	Catania/Hineline 1996 [Shimp on memory], blz.417-434, [Branch on memory], blz. 435-443, citaat: blz.441, [Wixted on Kendrick, Rilling & Denny], blz.467-476.
	[Skinner] Catania/Hineline, blz.422.
	[Watson] Catania/Hineline 1996, blz.422 (citaat).
	Loftus/Ketcham 1995, blz.100, blz.9.
	[Pseudo-herinnering] Loftus/Ketcham 1995, blz.111-117, Crombag/Merckelbach 1996, blz.52-53, blz.59-66.
4.2.0. citaat	Cornwell 1995 [Edelman/Tononi], blz.79.
4.2.2. citaat	Graubard 1988 [Reeke/Edelman, Real brains and artificial intelligence], blz.159.
4.2.2k. citaten	Edelman 1987, blz.18.
	Cornwell 1995 [Edelman/Tononi], blz.80.
	Edelman 1987, blz.45-46.
	Graubard 1988 [Reeke/Edelman], blz.159.
afb.XV.2.	Changeux 1985, blz. 219.
afb.XV.3.	Penrose 1989, blz.375.
afb.XV.kader.	Cornwell 1995, blz.81.
5.0.1. citaten	Dennett 1993, blz.25.

	Penrose 1989, blz.406.
	Gazzaniga 1995 [Farben en Churchland, Consciousness and the neural sciences], blz.1295.
	Churchland 1995, blz.187.
	Crick 1995, blz.3. Zie ook: Van Heerden 1996, blz.70-74.
5.0.1. noot	[Crombag] H. Visser, Zinloos bewustzijn. NRC11-09-1999.
	H. Spiering, Machtige gedachten. NRC juli 1999.
5.0.2.	Edelman 1993, Epiloog: Enkele vicieuze cirkels in het cognitieve landschap, blz.276. Vgl.Cornwell 1995.
	[Edelman, Memory and the individual soul: against silly reductionism], blz.200-206.
5.0.2. noten	J.Libbenga, De onwaarschijnlijke theorie van het neuraal darwinisme. NRC 06-06-91.
	Horgan 1996, [Crick], blz.171-172.
5.1.	Vergelijk: H. Visser, Bewustzijn ontrafeld. De weldadige nuchterheid van Antonio Damasio. NRC 11-08-01.
	Damasio spreekt niet over primair bewustzijn maar over *kernbewustzijn.* Dit ook al gekoppeld aan een emergent programma met een scheiding van binnen en buiten.
5.1.1. citaat	Edelman 1993, blz.152.
5.1.1. noot	Crick 1995, blz.17.
5.1.2	Wolstenholme/O'Connor 1979 [D.Ploog, Phonation, emotion, cognition with reference to the brain mechanics involved, blz.79-98, mn blz.90, blz.95.
5.2.	[Penrose, Searle] Brooks 2002, blz.216-223 (Verzet is zinloos).
5.2.1. motto's	Searle 1992, blz.19.
	Churchland&Churchland 1998 [Paul Churchland], blz.122.
5.2.1.1. citaat	Searle 1992, blz. 117.
5.2.1.1. noot/citaat	Searle 1992, blz.90.
	Hofstadter/Dennett 1981 [R.Smullyan, Is God a Taoist?], blz 339.
5.2.1.2. citaat	Searle 1992, blz.112.
5.2.3. citaten	Cornwell 1995 [R.Penrose, Must mathematical physics be reductionist?], blz.22.
	Penrose 1989, blz.447-448.
	Dirk van Delft, Quantumsleutel voor bewustzijn. NRC 1994.
	Martijn van Calmthout in gesprek met Roger Penrose. Volkskrant 19-11-1994. Hier het citaat (licht gewijzigd).
5.3.3. citaten	Skinner 1973, blz.187-188 (Ned.vert. blz.166).
	[Gazzaniga] Lokhorst 1986, blz.104.
5.3.3. noot	Skinner 1973, blz.188 (Ned.vert. blz.167).
5.3.4. motto	Wittgenstein 1976, § 650, blz.225.
5.3.4.	[Bewustzijn en vrije keuze] Nozick 2001, blz.177.
5.3.4. citaat	Churchland 1995, blz.269.

XVI. HET STRUCTURALISME VAN CLAUDE LÉVI-STRAUSS

0. motto's	[Lévi-Strauss] Ricoeur 1970, blz.64.
	Lévi-Strauss 1968, blz.285.
0.	Petzoldt 1978 [Lucien Lévy-Bruhl, Das Gesetz der Teilhabe ('participation')], blz.1-26.
	[De discussie Lévy-Bruhl/Lévi-Strauss] bv Fortmann 1964 II, § 36, § 37.9/(10).
	[Mauss] Petzoldt 1978, blz.299.
	[PSS] bv: Petzoldt 1978 [A.Bertholet, Das Wesen der Magie], blz.126-127.
0.3. citaten	Lévi-Strauss 1968, blz.92, blz.55, blz.57.
0.4. citaten	Lévi-Strauss 1968, blz.25, blz.23.
0.6. noot/citaat	Lévi-Strauss 1968, blz.290.
1. motto's	Lévi-Strauss 1968, blz.160, blz.280.
2. motto	Lévi-Strauss 1968, blz.71.
2.3. citaat	[Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.25.
3. motto's	Lévi-Strauss 1968, blz.305, blz.129, blz.108.
3.1.	[Schema] Leach 1970, blz.164.
3.3. citaat	[Lévi-Strauss], Leach 1970, blz.28
3.5. citaat	[Lévi-Strauss], Leach 1970, blz.84.
5.	P.E.de Josselin de Jong, Voltooide symphonie: de 'Mythologiques' van Lévi-Strauss. FdL 14/2 (1973), blz. 95-120.
5. motto	[Boas] Ricoeur 1970, blz.74.
	Ricoeur 1991, blz.119.
	[Lévi-Strauss] Leach 1970, blz.39.
5.2.2.	P: Genesis 1: 1-5, 1: 26-28, 5: 1-6, 5: 23-24.
	$L.J_2$: Genesis 2: 4-7, 2: 18-23, 4: 1, 4: 17.
	L: Genesis 6: 1-4.
5.2.3. noot	Leach 1970, blz.40-62, Ricoeur 1991, blz.118-120, blz.125-126, blz.142-144.
6.1. noten/citaten	Lévi-Strauss 1968, blz.303, blz.294-295.
6.3.	Leach 1970, blz.40-41.

XVII. DE DOOD. FEIT EN EXISTENTIEEL VRAAGSTUK

0. motto's	Paulus in zijn tweede brief aan de Corinthiërs (hoofdstuk 15, vers 32).
	Montaigne Essais I.20.
	[Spinoza] Edwards 1970 II, blz.308.
	Edelman 1993, blz.199.
	Dunning 1997, blz.178.
	Nagel 1987, blz.94.
1.1.	Edwards 1970 V [P.Edwards, My death], blz.416-419.
1. citaat	[Fromm] Dobzhansky 1969, blz.97-98.
2. motto	[Ziegler] Humanist, Winternummer 1991, blz.11.
2.1. citaat	[Freud] Bally 1966, blz.95.
2.2. citaat	Pascal Pensées, fragment 434 (Lafuma 1963, blz.556).
2.3.	Beerling 1956 [Heidegger, Sein und Zeit, § 27], blz.132-134.
2.4. citaat	[Malinowski] Dobzhansky 1969, blz.111.
3.0	[Paracelsus] Illich 1982, blz.203.
	[Schopenhauer] Scruton 1999, blz.71-72.
3.1.	[Leonardo] Jaspers 1966, blz.43-44.
	Epicurus: Donnelly 1995 [S.E.Rosenbaum, How to be dead and not to care: a defense of Epicurus], blz. 117-131.
3.1. citaat	[Epicurus] Schmidt/Schischkoff 1961, blz.583, Leopold 1976, blz.12.
3.1. noot	Ellen de Bruin, Denkend aan de dood (naar aanleiding van de terror-managementtheorie). NRC 28-07-01.
	Symmetrie: Donnelly 1995, blz.29 (Th.Nagel, Death), Donnelly 1995, blz 124-126 (S.E.Rosenbaum, How to be dead and not care). *Zelfbedrog:* Donnelly 1995 [M.A.Slote, Existentialism and the fear of dying], blz.80-101. Ook voor het begrip *Angst.*
	Verdringing: [Norman Brown, Ernest Becker] T. de Hoog, Angst komt na de praalwagens. GA 16-12-00.
3.2. citaat	Montaigne Essais III.12.
3..3.	[Kofman] Ten Kate 1994, blz. 236-245.
	[Bataille] Ten Kate 1994, blz.241.
	Pippin 1995, blz.135-136.
4.1. citaat	Marcuse Eros en Cultuur 1968, blz.158.
4.2. citaat	Skinner 1973, blz.205-206 (Ned.vert.blz.182).
	[Weber/Fuchs] Beerling in Rademaker Problemen 1978, blz.262-268.
5. motto	Wittgenstein 1966. 6.4311.
5.	*C.E.Gadda, Die gore klerezooi in de Via Merulana.* Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2000, blz.118-120. Vergelijk Donnelly [Paul Edwards, Existentialism and death], blz.43-79, Donnelly 1995 [M.A.Slote, Existentialism and the fearing of death], blz.80-101.
	Inscriptie Algerijnse sacrofaag: *Gadda 2000*, blz.118n.
5. noot	Oneindigheid: zie ook Wittgenstein 1966. 6.4311.
	Donnelly 1995 [Edwards], bv blz.68.
	[Fuchs] Illich 1982, blz.219-220n.

XVIII. DE TECHNOLOGIE

2.3.1. noot/citaten	P.Luttikhuis, Kopen is heerlijk, kopen is goed, kopen is leven. NRC 10-01-04.
	Bolter 1986, blz.259.
	Weizenbaum 1984, blz.132.
	Weizenbaum 1984, blz.25-27.
2.3.2.	M.Weyembergh, Heidegger, Fukuyama en Sloterdijk. WP 35/2 (1994/95), blz.57-58.
	[Sloterdijk] Weyembergh/Van den Bossche 1995 [D.Janssens, De mens als 'historische handlanger'], blz.76-92.
	Braeckman cs 2001 [A.Claeys, Essay en tijdsdiagnostiek als uitdaging bij Sloterdijk], blz.202-222.
2.3.2. noot	[Mobilmachung] Braeckman cs 2001, blz.156.
2.3.3.	W.S.Abruzzi, The real chief Seattle was not a spiritual ecologist, Skeptical Inquirer, maart/april 1999, blz.44-48. Met dank aan J.W.Nienhuys.
2.3.3. noot	Seattle/Sealth: W.Kreuter in Skeptical Inquirer, juli/augustus, 1999, blz.76.
2.4.	[Schwartz en Leyden] Safe 16/6, dec.1997.
2.4.2.	Dirk van Delft, Nano-electronica voor Science de ontdekking van 2001. NRC 22-12-01.
2.4.2. noot	Dirk van Delft, De elektronische mens. NRC 30-09-00.
	[Nanologie] D.Hartmann, De essentie van klein. NRC 11/12-05-02.
	Jim Schilder, Het nano-tijdperk begint. GA 09-09-00.
	B.Joy, Waarom de toekomst ons niet nodig heeft. NRC 26-08-00. Voor een kritiek: H.Achterhuis, Frankenstein revisited. NRC M sept 2000, blz.23-28.
	[Venter] S.Voormolen, De bacterie van Frankenstein. NRC 21/22-12-02.
2.4.3.	H.Pott, De hoeders van het zijn. Trouw 18-11-00.
2.4k.1.	Brooks 2002, (Shakey) blz.32-34, (Genghis) blz.61-72 + appendix, (Kismet) blz.117-124. Vergelijk

	[Intenties] Brooks 2002, blz.68, vergelijk blz.30.
	[Hebb] Wegner 2002, blz.24.
2.4k.2.	Goldberg 2001, Deel I, Philosophy, blz. 47-142, naast introductie, blz.1-46.
	Voor Moravec/Kurzweil bv Brooks 2002, blz.251-254.
2.4k.3.	[Haraway] Baetens/Verstraete 2002 [L.van Zoonen, Gender en technologie:om de betekenis van internet], blz.91. Vergelijk Waite 1996, blz.376-377.
	Baetens/Verstraete 2002 [A.Smelik, Het lichaam ontstegen], blz.74. Vergelijk Goldberg 2001 [J.Canny en E.Paulos, Tele-embodiment and shattered presence], blz. 277-294.
	Brooks 2002, blz.251-252.
	De Mul 2002, hoofdstuk XIV ('Transhumanisme').
2.4k.3. citaat	[Moravec] De Mul 2002, blz.231.
3.0. motto	[Ellul] Schuurman 1972, blz.143.
3.1. citaat	[Jünger] Schuurman 1972, blz.74.
3.2.	Beerling 1956 [J.Ellul, La technique ou l'enjou du siècle], blz. 190-193.
3.2.3. citaten	[Ellul] Schuurman 1972, blz.141, blz.147.
4.1.4. citaat	Weaver 1968, blz.139-140.
4.3.2. citaat	[Touraine] Rademakers/Petersma 1974 II, blz.232.

XIX. RATIONALITEIT EN IRRATIONALITEIT BINNEN DE WETENSCHAP

0. motto	[Goodman] Catania/Hineline 1996 [Batts & Crawford on Laudan], blz.603.
0. noot	Catania/Hineline 1996 [Batts & Crawford on Laudan], blz.603-604.
	D.Dieks, Over de aard der dingen. WP 37/6 (1996/97), blz.178-183.
1.2.3. noot	[Ajdukiewicz/Frank] Derksen 1980, blz.274.
1.4.	Voor een kritische analyse: Passmore 1969, hoofdstuk 5.
2.2.1. citaat	[Popper] Magee 1973, blz.81.
2.3.1.	Demarcatie: Popper 1978, blz.56-67. Vergelijk Magee 1974, hoofdstuk 3, Derksen 1980, blz.95-107.
2.3.3.	Popper 1978, IV.
2.4.	Zie: Magee 1974, blz.70-71.
	[Feynman] Felix Eijgenraam, Het juk der oorspronkelijkheid. NRC 08-01-94.
2.6.1. noten	[Evolutietheorie] Grim 1990, blz.153.
	Grim 1990 [K.R.Popper, Science: conjectures and refutations], blz.104-110, citaat blz.108.
	[Selz] H.Spiering, De andere Popper (interview met M.ter Hark). NRC 13/14-03-04.
3.3.3. noot	H.Procee, Kuhn en Feyerabend. WP 21/4 (1980/81), blz.101.
3.3.4. noot	Grim 1990 [R.F.Baum, Popper, Kuhn, Lakatos: a crisis of modern intellect], blz.170-178.
	Grim 1990 [T.S.Kuhn, Logic of discovery or psychology of research?] blz, 123-130.
	Grim 1990 [R.Feleppa, Kuhn, Popper, and the normative problem of demarcation], blz.140-155.
3.1. noot	[Fleck] R.Gerritsen, Paradigma's uit Polen. NRC 27-06-96.
3.5.2. noot	Lakatos 1970, bv blz.67-72.
3.6.	Koningsveld 1976, blz.174.
3.6. noten/citaten	[Kuhn/incommensurabiliteit] Van Brakel 1998, blz.34, blz.113-117.
	Smith 1998, blz.321, blz.315.
	Laudan 1978, blz.144.
3.6.k. citaten	Laudan 1978, blz.64, blz.58.
3.6.k. noot	Catania/Hineline 1996 [Batts & Crawford on Laudan], blz.604.

XX. CULTUURKRITIEK. DE SOCIALE ONTWERPEN VAN PLATO EN SKINNER

1.3.1. citaat	Plato Politeia 1978 III 441e, 442a-c.
1.4.2. citaten	Plato Politeia 377b.
	Plato Politeia 1978 III 607a.
	Plato Politeia 387b.
1.5.2. citaat	Plato Politeia 1978 III 473de.
1.6. citaat	Plato Politeia 1978 III 410a.
1.7.3. citaten	Plato Politeia 1978 III 562d-563b.
afb.XX.1.	Plato Politeia 1978 III, blz.71.
1.8.1.	[Mythos van de grot] Plato Politeia 1978 III 514a-517a.
1.8.2.	[Mythos van de lijn] Plato Politeia 1978 III 511be.
2.0. motto's	Segall 1976, blz.43-44.
	[Popper] Skinner Autobiography III 1983, blz.391-392.
	Wheeler 1973 [Black, Some aversive responses to a would-be reinforcer], blz.134. Voor een (terecht verbaasde) reactie van Skinner, ook op dit citaat: Skinner Autobiography III 1983, blz.338. Vergelijk Catania/Hineline 1996 [J.Czubaroff, Criticism and response in the Skinner controversies], blz.132-135. Skinner: 'I feel that there must be some mistake.'
2.0. noot	[Telegram] Skinner Autobiography III 1983, blz.9.
2.1. noten	[Politiek] Skinner 1974, blz.163-165.

	Catania/Hineline 1996 [J.Czubaroff, Criticism and response in the Skinner controversies], blz.132-135. Skinner: 'I feel that there must be some mistake.'
2.0. noot	[Telegram] Skinner Autobiography III 1983, blz.9.
2.1. noten	[Politiek] Skinner 1974, blz.163-165. Skinner 1978, blz.65.
2.2.1. citaat	Skinner 1974, blz.233.
2.2.1. noten	Baum 2003, blz.240-249 ('The experimental society'). [Feminisme] Skinner 1974, blz.124-126. Vergelijk Skinner Autobiography III 1983, blz.305. Baum 2003, hoofdstuk 9 ('Freedom'). Crombag/Van Dun 1997, blz.45, blz.194-197. [Ultra-democratische houding] Skinner Autobiography III 1983, blz.359-360.
2.2.3. citaten	Skinner 1973, blz.185 (tweemaal).
2.3.2. citaat	Skinner 1974, blz.64.
2.3.2. noot	Skinner Autobiography III 1983, blz.395.
2.4. motto	Skinner 1974, blz.143.
2.4.2. citaten	Skinner 1974, blz.97/93/95.
2.4.2. noot	[Gezin] Skinner 1974, blz.116-117.
2.5.1. citaat	Skinner 1974, blz.104-105.
2.5.3. citaat	Skinner 1974, blz.106.
2.5.3. noot	Crombag/Van Dun 1997, blz.111-112. [Skinner] Bjork 1993, blz.166.
2.6. motto	Skinner 1974, blz.165.
2.6.1. noot	[Sexualiteit] Skinner 1974, blz.112.
2.6.3. citaat	Skinner 1974, blz.149.
2.6.3. noot	Philipse 1995, blz.90, blz.42. Skinner 1978 [Walden Two revisited], blz.56-66, mn blz.60. Nozick 1974, blz.313. Belifante 1974, blz.132.
2.6.4. citaten	Skinner 1974, blz.97, blz.202, blz.165.
2.6.4. noot	[Lenin] Waite 1996, blz.451.
2.7. motto	Skinner 1974, blz.228.
2.7.1. noot/citaat	Skinner 1974, hoofdstuk 33. Skinner Autobiography III 1983, blz.312-313.
3A. noten	Voor kritiek: Köbben 1991, blz. 80-81. [Vertrouwen] Giddens 1999, blz.19, maar vergelijk blz.23. [Verwantschap/intimiteit] Giddens 2000, blz.102. Intimiteit en vertrouwen in het algemeen: blz 112-124. Uitgebreid: Giddens 1999.
3B.	[Heidegger] bv Klukhuhn 2000, blz.137-140. [Gelatenheid] Heidegger 1979, blz.40-41.
3B. noot	[Versluiering] Heidegger 1979, blz 65.
3D. motto	I.Grudzinska-Gross na 11-09 in gesprek met Susan Sontag ('Ik meen iets heel gewoons te verkondigen') GA 05-11-02.
3D.	Babylon: Gen.11.6, Openb.17.5, Openb.18.23. [Spengler] De Klerk 1980, blz.302. *George Perec, Ruimten rondom.* Arbeiderspers, Amsterdam, 1998, blz.76. *Italo Calvino, De onzichtbare steden.* Bert Bakker, Amsterdam, 1995, blz.149-150. [Baudrillard] Sim 1992, blz.128, blz.130. Zie verder Benjamin over de grote stad: Klukhuhn 2000, blz.148-162. Benjamin in het algemeen: Boomkens 1994. P.Steinz, Alleen de stad is voor eeuwig. NRC 28-12-01. John Dos Passos' roman (1925) is onder dezelfde naam ook verschenen in een Nederlandse vertaling (De Arbeiderspers, 1985). Als aanvulling hierop, ook door Steinz genoemd: Hubert Selby, *Uit naar Brooklin* (De Bezige Bij/Meulenhoff, 1968), vertaling van *Last exit from Brooklin* (1957).
3D. noot	Constant 1969, citaat blz.89.

XXI. VRIJHEID EN WAARDIGHEID ALS HUMANISTISCHE WAARDEN

1.0. motto	[Laplace] Veel aangehaalde uitspraak, oa Wegner 2002, blz.1. Zie verder Gross cs 1996 [Bricmont], blz.133, blz.162, met de opmerking dat het Laplace meer gaat om reductionisme dan determinisme. [Spinoza] Wegner 2002, blz.28.
1.0.1. citaat	Taylor 1965, blz.58-59.
1.1.1. citaten	Pico 1968, blz.11-12, blz.12.
1.2.1. noot	[Skinner, citaat] Catania/Hineline 1996, blz.583. [Mechanicisme] Catania/Hineline 1996 [Hayes, Hayes & Reese on Pepper], blz.583-584, blz.586-587, blz.589.

	Catania/Hineline 1996 [Blackman on Mead], blz.717-731, voor de overeenkomsten tussen Mead en Skinner op het punt van bewustzijn en innerlijk als sociale producten, mn blz.721-727.
1.2.2.	Skinner BFD 1973 (Ned.vert, *Over een wereld zonder vrijheid en waardigheid)* , blz.172-173. Skinner 1976, blz.185.
1.2.2. noot	[Geheugen] Wegner 2002, blz.264-268. [Identiteit] Schacter 1996, blz.28. [Verhaal] Vergelijk Loftus/Ketcham 1995, blz.54-55.
1.2.3.	Skinner BFD 1973 (Ned.vert), blz.59. Vergelijk Skinner 1953, blz.115-116.
1.2.3. noot	[Monahan] Wegner 2002, blz.340.
1.3. motto	[Hume] Wegner 2002, blz.3.
1.3.1.2.	[Intenties] Wegner 2002, 175-177. Zo Ryle en Bem, maar ook Wegner zelf. Vergelijk blz.152-155: geen intenties bij kinderen.
1.3.2.1	Wegner 2002, blz.146-147, blz.171, hoofdstuk 9.
1.3.2.0. noot/citaat	H.Spiering in gesprek met Antonio Damasio. NRC 17/18-01-04 ('Het lichaam in je hoofd').
1.3.2.1. citaten	Wegner 2002, blz.17-18, blz.26.
1.3.2.2. noot/citaat	Wegner 2002, blz.27.
1.3.2.3. noten/citaten	[Empirische wil] Wegner 2002, blz.327. Vergelijk E.de Bruin, De vrije wil bedriegt ons (met een zwak verweer). NRC 14-03-03. [Automatismen] Wegner 2002, blz.143. In dit boek staan waardedevolle analyses van genoemde verschijnselen (inclusief de *multi personality disorder*).
1.3.2.4.	Wegner 2002, blz.49-59, blz.65-98, blz.317-342.
1.3.2.4. noot	[Vrije wil] Wegner 2002, blz.335-336.
2.0. citaat	Ryle 1970, blz.178 (Ned.vert: blz.195).
2.2. citaat	Ryle 1970, blz.180 (Ned.vert: blz.196).
2.3. citaat	Ryle 1970, blz.189 (Ned vert: blz.206-207).
3.1. noot	[Lotze] Schmidt/Schischkoff 1961, blz.631.

XXII. DE DEMOCRATIE

1.1.1.	[Bachrach] Kuypers, blz.172. [Dahl] Van Schendelen 1976 [M.P.C.M.van Schendelen, Politieke invloed], blz.135. Vergelijk Kuypers 1973, blz.179.
1.1.2.	Robert Michels *Zur Sociologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie (1911)* geldt als klassiek. In een ander boek heeft hij het over de *ongeneeslijke onbekwaamheid* en *de aangeboren incompetentie van de massa* (Bourdieu 1994, blz.330). Vergelijk Raphael 1979, blz.2 ('Michels iron law of oligarchie'), zie verder Lipson 1967, blz.324-327. H. Visser, Die rationele massa. NRC 8/9-06-02.
1.2.1.2.	[Pareto] Van Schendelen 1976, blz.134, Van Gunsteren/Lock 1977, blz.289.
1.2.2.	Zie bv: Kuypers 1973, blz.187-188.
2.0. citaat	[Madison] Deluca 1995, blz.26.
2.0.1.1. citaat	Ortega y Gasset 1958, blz.207.
2.0.1.1. noot	[Tocqueville] Aron 1967, blz.11-18. Braeckman cs 2001 [J.de Visscher over Oprtega y Gasset], blz.69-83, mn blz.74, blz.79.
2.0.2. citaat	[Bodin] Kossmann 1981, blz.25-26.
2.0.2.noot	Walgrave 1958, blz.106
2.0.3. citaat	Ortega y Gasset Zelfinkeer, blz.57-58.
2.1.0.1. citaat	Rapoport 1976, blz.115.
2.1.2.	[Positieve vrijheid] vergelijk Ralf Dahrendorf in Cliteur/Van der List 1990 [C.J.Loonstra, Ralf Dahrendorf], blz.126-129.
afb.XXII.1.	Meadows 1972, blz.23. Vergelijk De Waal 1996, blz.246.
2.3.2.1. citaten	[Kropotkin] Lipson 1967, blz.58. Vergelijk De Waal 1996, blz.32-34. Nozick 2001, blz.259. Met een sprong naar een nature-theorie, die bovendien wordt gefundeerd in de cognitieve reperesentatie-leer (blz.269-274).
2.3.2.1. noot	De Waal 1996, bv blz.225, blz.251. [Ridley] Frans van der Helm, Samenwerking als hoger eigenbelang. NRC 10-01-1997. [Margulis] Brockman 1989, blz.128-133. S. Voormolen in gesprek met Lynn Margulis ('Natuurlijke selectie is niet alles'). NRC 16/17-02-02.
3.2. motto	[Wright Mills] Rademaker/Petersma 1974 I, blz.235-236.
3.2.4.	[Kohl] Bayertz/Holz 1978, blz.67-68. [Biedenkopf] Bayertz/Holz 1978, blz.73.
3.2.4. noot	[Wright Mills] Rademaker/Petersma 1974 I, blz.237. Marcuse De Een-dimensionale Mens 1968, blz.39.
3.2.4. citaten	[Szöllösi] Bayertz/Holz 1978, blz.63. [Geissler] Bayertz/Holz 1978, blz.68. [Media-democratie] Meyer 2000, blz.59, blz.176-178.
3.3.3.	Sjoerd de Jong, De toekomst van de utopie (naar aanleiding van Hardt & Negri *Empire*). NRC 03-08-01.

3.3.4.	P.Scheffer, De wind uit het Oosten is gaan liggen. NRC 06-02-98. Ch.van der Heijden, Wereldlabyrinth. NRC 07/08-12-02. Giddens 2000, blz.63-78, blz.163-173. Sjoerd de Jong, De toekomst van de utopie. NRC 03-08-01. Peter Sas, Vechten voor vrijheid. GA 11-08-01. Hubert Smeets, Verleid door vadermoord. NRC 17-08-01. Naomi Klein, Een barst in de geschiedenis. GA 20-10-01. [Spektakelmaatschappij] S.Pleij over Guy Debord. GA 10-11-01. P.B.Lehning, Mondialisering. GA 08-12-01.
4.3.	[Redelijkheid] Gross cs 1996 [P.Kurtz, The sources of unreason in democratic society: the paranormal and religion], blz.493-494. 'Democratie is geworteld in een *methode* van onderzoek' (blz.493), 'De vlucht weg van de rede(lijkheid) kan de democratie in gevaar brengen' (blz.502).

XXIII. POLITIEKE THEORIEËN

0. motto's	[Aron] Van Middelaar 1999, blz. 156. [Grenier] Van Middelaar 1999, blz.208. [Lyotard] Van Middelaar 1999, blz.221 (vertaling licht gewijzigd). [Almond en Verba] Meyer 2000, blz.151. Van Middelaar 1999, blz.160.
0.0.	G.Steunebrink, De mythe van de staat. WP 40/1 (1999/2000), blz.15-21.
0.2.	In de lijn van Parsons: bv Meyer 2000, blz.18-23.
0.3.	[Weber] Meyer 2000, blz.93.
0.3. noot	Meyer 2000, hoofdstuk.13.
0.3. noten	[Staat] Meyer 2000, blz.67, blz.69. [Macht van de media] Meyer 200, blz.98.
0.4.	Gross cs 1996 [S.Jackman, Liberalism, public opinion, and their critics], blz.346-368. Met het individu als de causale factor.
0.4. noot	[Parsons] Fox/King 2002, blz.XVI.
0.5.	[Kojève] Van Middelaar 1999, hoofdstuk 1, en verder door het hele boek heen. [Sartre, Merleau Ponty]] Van Middelaar 1999, blz.57-76. Citaat Sartre: blz.75. [De Beauvoir] Van Middelaar 1999, blz.204. [Foucault] Van Middelaar 1999, blz.104-112. Van Middelaar 1999, blz.108., blz.156. [Aron] Van Middelaar 1999, blz.228.
0.5. citaten	[Kojève] Van Middelaar 1999, blz.46.
0.5. noten/citaat	[Kojève] Van Middelaar 1999, blz. 229. [Arendt] Van Middelaar 1999, blz.167, Meyer 2000, blz.41. F.R.Ankersmit, Fortuyn product van verveling. NRC 29-03-02.
1.3.	Plamenatz 1979, blz.240-241.
3.2.0.noot	Martin de Rijk, De religieuze wortels van het liberalisme. NRC 13-10-1994.
3.2.1.	[Minimale staat] Nozick 1974, blz.26-28. VergelijkJ.Oversloot, Robert Nozick, in Cliteur/Van der List 1990, blz.107-124.
3.2.2.	[The difference principle] Bonevac 1992 [J.Rawls, Hoofdstuk I uit de *Theory of justice* (fragmenten)], blz. 455. [Rawls/Utilarisme] Vergelijk Hampton 1997, blz.135, blz.142.
3.2.2. citaten	Bonevac 1992 [J.Rawls, Hoofdstuk I uit de *Theory of justice* (fragmenten)], blz.453, blz.458.
3..2.2. noten/citaat	[Kant] Hampton 1977, blz.134-135. [Epicurus] Hampton 1977, blz.134. [Socrates] Hampton 1977, blz.40. Voor Plato: Hampton 1997, blz.31, blz.66.
4.1.2. motto	Bonevac 1996 [Burke], blz.306.
4.1.4. noo/tcitaat	[A.A.M.Kineging] J.L.Heldring, Afscheid van de Verlichting. NRC 20-06-00.
5.1.1. citaat	J.Livestro, Het conservatisme is gekomen. NRC 03-02-01.
5.1.2.	P.Nolte, Nieuw conservatisme voor een nieuwe eeuw. NRC 02/03-11-02. M.Anstadt, De normen en waarden. GA 05-10-02. Vergelijk P. van Os, Valse profeten. GA 27-09-03 met de stelling dat neo-conservatieven infeite crypto-modernen zijn. M.Dijkgraaf in gesprek met Tsvetan Todorov ('Het verleden wordt misbruikt'). NRC 07-02-03. [Kuyper] J.Bank, De staat moet intimiteit scheppen. NRC 21-03-03, R.Hartmans, Ter verdediging van de orde. GA 23-11-02. Dit alles naast een slepende discussie in de media.
5.1.2 noot	M.Fogteloo, Een moeizame, maar hard nodige strijd. GA 28-09-02.
5.1.3.	[Berlusconi] P.Cliteur, Niet alle culturen zijn gelijkwaardig. NRC 16-10-01. Vergelijk S.de Jong, Geen enkele cultuur is absoluut. NRC19/20-10-01.
5.2.0.	[Adorno en Sanford] Rademakers/Petersma 1974 II, blz.174-175.
7.4. noot	P. van Os in gesprek met Benjamin Barber ('Sektarische fundamentalisten tegen fundamentalistische

	kapitalisten'). GA 15-12-01.
7.5.	[Weber] bv Van Gunsteren/Lock 1977, blz.291-297.
8.1. noot	Merquior 1988, blz.103-104.
8.3.2.1. citaat	Revel 1977, blz.153.
8.3.2.2. noot	[Pareto] Nozick 2001, blz.259.
8.3.2.2. citaat	Revel 1977, blz.14.
D. motto	R.Hartmans in gesprek met Michael Parenti ('Productiemiddelen moeten algemeen bezit zijn'). GA 10-10-01.
9.1.1. noot	Marx/Engels: Die heilige Familie.
9.1.4. citaten	Marx/Engels: Manifest der kommunistischen Partei. Engels: Die Lage Englands.
9.2.	Heiss 1969, blz.349.
9.3.	[Kautsky] Harmsen z.j., blz.117.
9.3.3. citaten	Marx/Engels: Manifest der kommunistischen Partei. Marx: Zijdelingse opmerkingen bij het programmna van de Arbeidspartij.
9.3.3. noten/citaten	Marx/Engels: Manifest der kommunistischen Partei. Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie. Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie.
9.3.4. citaat	Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie.
9.3.4. citaat	Fromm z.j., blz.92.
10.1. motto	Marx: Das Kapital.
10.1.1.	Drie citaten uit Das Kapital.
10.2.1. citaat	Marx/Engels: Die heilige Familie.
10.2.2. citaat	Marx/Engels: Die heilige Familie.
10.3. motto	Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie.
10.3.1. citaat	Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie.
10.3.1.. noot	[Heine] Martin van Amerongen, Een letterkundig manifest. GA 06-01-1999.
10.3.2. citaat	Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft.
10.3.2. citaat	Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie.
11.1. motto	Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie.
11.1.2. citaat	Marx: Anti-Dühring.
11.1.2. noot	Jakubowski 1974, blz.52.
11.3. motto	Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie.
11.3.1. citaat	Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie.
11.3.3. citaat	Plamenatz 1979, blz.344-345.
12.1.1. noot/citaten	Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. In Handbuch des Marxismus-Leninismus, Dietz Verlag, Berlijn. Bij Borgers 1979, blz.63.
12.1.2. citaat/noot	Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie.
12.1.4. noten/citaten	Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Marx: Thesen über Feuerbach. Jakubowski 1974, blz.102.
13.1.2. noten	Marx: Der 18 Brumaire des Louis Bonaparte. Engels: Brief aan Joseph Bloch.
13.2. motto	De Clercq 1979, [Aron, Demystificatie van het marxisme], blz.271-282, citaat blz.277.
13.2. citaat	Harmsen z.j. [G.Harmsen, Marx als bron van inspiratie], blz.9-19, citaat blz.19.
13.3.	Althusser 1974, blz.10-11.
13.3. noot	Engels: Brief aan Sombart.

XXIV. SPECULATIEVE EN EXISTENTIELE VORMEN VAN BEWIJSVOERING

1.3.2.2.	[Zelfregulatie] Beck 1963, blz.267-271. [Durkheim] Seger 1971, blz.70-71.
2. motto	[Pollack] M.Hulspas, Twee geloven op één kussen. Skepter 15/1, maart 2002. Citaat blz.11, aangepast.
2. citaat	G. van 't Veer, Voldoet de moderne wetenschap? Scriptie filosofie, Gymnasium Leeuwarden 1997.

XXVI. HET GEBRUIK VAN ANALOGIEËN BINNEN DE ARGUMENTATIE

1.2. noot/citaat	[Pareto] Goldmann ea 1970, blz.170. Vergelijk Rademaker/Petersma 1974, blz.131.
1.3. noot.	Theo Holleman in gesprek met David van Reybroek ('Zwakke Modellen'). NRC 05-05-01.
2. citaat	Ionesco in een boekbespreking in de Nouvelle Revue, juli 1956, blz.143-145 , citaat: blz.144. Zie Marcuse De een-dimensionale mens 1968, blz.100.

XXVII. SPEL EN STRATEGIE. DE SPELTHEORIE

0. noot	[Mead] Rademaker/Petersma 1974 I, blz.165.
1.1. motto	Millar 1970, blz.132.
1.1.1. citaat	Millar 1970, blz.265-267.
1.1.2.	[Pavlov] Millar 1970, blz.38, blz.105, vergelijk blz.130 (leerproces). [Heron] Hebb 1980, blz.96, Millar 1970, blz.44. [Berlyne] Millar 1970, blz.127. Vergelijk 'epistemische nieuwsgierigheid': blz.99. Pellegrini 1995 [G.Chick/L.A.Barnett, Children's Play and adult leisure], mn blz.48-50. Pellegrini 1995 [J.L.Singer, Imaginative play in childhood], blz.187-219.
1.2. motto	[Hegel] Vinnai 1972, blz.18.
2.0	[Huizinga] Wendy Doniger, In de hel kan gevoel voor humor geen kwaad. NRC 15-12-01. Vergelijk Pellegrini 1995 [J.W.Loy/G.L.Hesketh, Competive play on the plains], blz.73-105.
2.0. citaten	[Diem] Vinnai 1972, blz.19. [Schildge/Gerscher] Vinnai 1972, blz.19. [Veblen] Vinnai 1972, blz.111, blz.213. [Wehrausbildung] Vinnai 1972, blz.125. Veblen 1974 [Adorno, Veblens aanval op de cultuur], blz.330. [Bloch] Vinnai 1972, blz.124.
2.0. noot	Georges Perec, W of de jeugdherinnering. Arbeiderspers, Amsterdam, 1991. [Van Creveld] Jan Hoffenaar, De fatale attractie van oorlog. NRC 21-03-1992. Huizinga 1948-1953 V (Homo ludens), blz.117-133 ('Spel en krijg').
2.3.2.	[Festinger, Goffman, Elias, Plessner] Bergman/Van der Ploeg 1980 [C.Vos, Sportpubliek], blz.165, blz.163, blz.164, blz.162. NRC 1-3-2000: Onbegrip bij spelers over nieuwe tafeltennisregels.
2.4.1. citaat	Veblen 1974, blz.39.
2.4.3. citaat	Veblen 1974, blz.34.
2.4.4. citaten	Veblen 1974, blz.206, blz.226.
3.1.2. citaat	[Ghiselin] De Waal 1981, blz.185.
3.1.3.2.	[Schelling] Axelrod 1984, blz.11, blz.28-29. Segall 1976, blz.238. Gross cs 1996 [M.Bunge, In praise of intolerance to charlatanism in academia], blz.101-103.
3.2.1.3.	Davis 1973, blz.37.
3.2.3. citaat	Davis 1973, blz.52.
3.4.0.2. noot	[Bechara, Damasio], Churchland&Churchland 1998, blz.240-244. Voor de conclusies: de Leeuwarder Driehoek.
3.4.1.1.	[Maynard Smith] Axelrod 1984, blz.55-57.
3.4.2.2.	[Christie en Geis] Hamburger 1979, blz.237. [Tedeschi] Hamburger 1979, blz.237.
3.4.2.2. noot	[Pavlov] NRC 08-07-93.
3.4.3.1. citaat	Axelrod 1984, blz.173-174.
3.4.3.2. noot	R.van de Berg, Afgedwongen altruïsme. NRC 02-02-02.
3.4.3.3.	Axelrod 1984 [bacteriën], blz.93-94. [Van Rhijn] De Waal 1981, blz.257-260. [Schotse veiling] De Waal 1981 [L.Reijnders], blz.249.
3.4.3.4.	[Maynard Smith] Ruse 1980, blz.29-31, De Waal 1981, blz.248-251. [Toetsing] De Waal 1981, blz.256-261. Dawkins 1991, blz.46-74, blz.157, blz.170-173, blz.190. Computer: aanhangsel, informatietheorie: blz.126, Spiegelman: blz.131-132, doel/middel: blz.34, blz.134-135, andere tendens: blz.135 + hoofdstuk 11, *kracht* als speculatieve term (de evolutie van modder): blz.153-156.
3.4.3.4. citaat	Stewart 1998, blz.25.

XXVIII. DE GULDEN SNEDE

motto's	[Novalis] Fuchs Natuurkunde, blz.130. Van der Schoot 1998, blz.23. [Euclides] Van der Schoot 1998, blz.87.
1.1.2.	Pellegrini 1995 [G.Chick/L.A.Barnett, Children's Play and adult leisure], mn blz.48-50. Pellegrini 1995 [J.L.Singer, Imaginative play in childhood], blz.187-219. [De Gulden Snede in de architectuur] Naredi-Rainer 1995, blz.185-200.
2.0. noten	[Renaissance] Van der Schoot 1998, blz.334-336, blz.341-342. [Plato] Van der Schoot, 1998, blz.124-150. Van der Schoot 1998, blz.93.
2.2.	[Sleutel van Salomo] Fontana 1994, blz.59., King 1974, blz.98-103. [Pentagram als bezweringsteken] Van der Schoot 1998, blz.145-146.

	[Logaritmische spiraal] Kramer 1964, blz.41-43, blz.101-106.
2.2. noot	[Salomonszegel] Fontana 1994, blz.58.
2.3.	[Groeispiraal] Lauwerier 1992, blz.54-57, Van der Schoot 1998, blz.395-397.
	[Fyllotaxis] Frank van der LInden, De hoek van 137,5°. NRC 24-01-1991.
2.3. noot/citaat	Van der Schoot 1998, blz.214.
3.2.	Frank van der LInden, De hoek van 137,5°. NRC 24-01-1991.
	Van der Schoot 1998, blz.214-244. Experiment Douady/Couder: blz.243.
	Stewart 1998, blz.122-136. Experiment Douady/Couder, blz.128-130.
	[Kepler] Van der Schoot 1998, blz.178.
3.2. citaat	Van der Schoot 1998, blz.244.
3.2. noten	Van der Schoot 1998, blz.244.
	[Lindenmayer] Stewart 1998, blz.130-136.
	[Eenheid in verscheidenheid] Van der Schoot 1998, § 7.3. Schelling: blz.346-347.
4.	[Modulator] Naredi-Rainer 1985, blz.187-191.
4. noten	[Renaissance] Van de Schoot 1998, § 7.2.
	[Waarneming] Van der Schoot 1998, hoofdstuk 6.
5. citaten	Snijders 1969, blz.19-20, blz.79.
afb.XXVIII.1-3.	Snijders 1969, blz.62, blz.40, blz.19.
afb.XXVIII.6.	Fontana 1994, blz.59.
afb.XXVIII.7.	Snijders 1969, blz.27.
afb.XXVIII.8.	[Modulator van Corbusier] Vriend 1967, blz.81.
afb.XXVIII.10.	Snijders 1969, blz.54.
afb.XXVIII.11.	Pedoe 1988, blz.225.
afb.XXVIII.12.	Snijders 1969, blz.52.

XXIX. DE ROMANTIEK

0. motto	Shelley, A defence of poetry (1821). In: Paper Pao-cursus (faculteit der letteren), RUG 1984, blz.8.
0.1. citaat	Cooper 1992 [Bowie], blz.36.
	Edwards 1972 VII [Brinton], blz.206.
0.2.	[Shelley] Schenk 1966, blz.15.
0.2. noot	[Wellek/Lovejoy] FdL 15/2 (1972), blz.157.
0.3.	[Schubert] Schenk, blz.15.
	Coleridge: Biographia literaria. In: Paper Pao-cursus (Faculteit der letteren), RUG 1984, blz.5.
0.3.. noot	Cooper 1992, blz.224.
1. motto	[Rousseau] Schenk 1966, blz.14.
1.2. citaat	[Leopardi] Schenk 1966, blz.55.
1.2. noot	[James] Taylor 2003, blz.44-49.
1.3. motto's	[Schelling] Hoogewerff 1939, blz.192, blz.197 (tweemaal).
1.4. motto	*Novalis Gedichten.* Uiitgave Pantheon blz.190.
1.4.1. citaten	[Novalis] Von Einsiedel 1974 XIIII, blz.5580.
	[Novalis] Wellek 1970 II, blz.82-83.
	[Novalis] Schouten 1963, blz.45.
	[Novalis] Von Einsiedel 1974 IX, blz.3347.
1.4.2. cita	*Novalis, Vierte(r) Hymen an der Nacht, slot.* Uitgave Pantheon, blz.194.
1.5. motto	[Hofmann] Claudon 1986, blz.272.
1.5.	Wagner] Schenk 1966, blz.
1.5. citaten	[Hofmann] Schenk 1966, blz.213.
	[Sand] Schenk 1966, blz.187.
	oeser 1957, blz.87.
1.6. motto	Heer 1983 XV [Hobsbawn], blz.455.
1.6.1. gedicht	*William Wordsworth, 'My heart leaps up¨when I behold'. In*: The Albatros Book of Living Verse, Londen/Parijs, 1947, blz.295.
1.6.2. gedicht	W*illiam Wordsworth, Written in March.* The Albatros Book of Living Verse, Londen/Parijs, 1947, blz.296.
1.6.3. citaat	De Bruyne 1942, blz.51.
1.6.4. gedicht	*Charles Baudelaire, Correspondances.* Uit: Fleurs du Mal, Librairie Gründ, Parijs, zj, blz.17. Vertaling: Petrus Hoosemans in bloemlezing met gelijknamige titel, Amsterdam, 1986, blz.49.
afb.XXIX.1.	Caspar David Friedrich, Monnik aan de oever van de zee (1808-1809). 110x171 cm, Charlottenburg, Berlijn. In: R.Tassi, Caspar David Friedrich. Fabbri, Milaan, 1977, afb.II.
1.7. motto's	Heer 1983 XV [Hobsbawn], blz.465.
	[Hugo] Schenk 1966, blz.182, blz.180.
1.7.	A.de Jong, Kritische romantici. NRC 19-07-94. Met oa Schlegel als belangrijke figuur binnen deze kritische richting.
1.7.1. citaat	Schenk 1966, blz.180.
1.7.2.	[Hugo] Schenk 1966, blz.181.
2.1.	PC/PCO: Van der Schoot 1998, hoofdstuk 7, waarin (op blz.355) ten onrechte wordt gesteld dat het

bij de romantische visie op *de veelheid in eenheid* niet om het PC zou gaan. Zie zijn eigen opmerking op blz.380: de vereniging van het ongelijksoortige en onderling onmeetbare. → 5.5.2.3.2n.
2.2. [Musset] Praz 1988, blz.140.
2.2. noot Zie bv Bourdieu 1994, blz 122-128, blz.291. Citaat blz. 135.
3.1. citaat [Hugo] Schenk 1966, blz.182.

XXX. MASSACOMMUNICATIE

Hoe breeduit nietszeggend er over de massamedia kan worden geschreven blijkt uit het themanummer van WP 39/6 (1998-99).
afb.XXX.2. [Maletzke] Fauconnier 1981, blz.56.
1.2.1. [Le Bon/Ortega] Boomkens 1994, blz.95-98.
[Ortega] Braeckman 2001, blz.69-71.
3.4 [Lasswell] Silberman/Krüger 1975, blz.105-106.
[Wright] Silbermann/Krüger 1975, 104-114.
[Ball-Rokeach en DeFleur, de MSD-theory] De Boer & Brennecke 1995, hoofdstuk 6.
Goldberg 2001, hoofdstukken I, II, IV.
[Denning] Ludlow 1999, blz.129.
'Pirates': Ludlow 1999, blz.111.
Ludlow 1999, blz.254.
3.4. noot Ludlow 1999 [D.E.Denning, The clipper chip will block crime], blz. 215-216. Verder hoofdstukken 15-16.
M-J. Klaver, De rijkdom van een naief stelletje pubers (n.a.v. M. Lewis' Next). NRC 17-08-01.
4. Fiske 1999, hoofdstuk XV.
4.0. motto's [McNeil] Postman 1987, blz.107.
Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.83
4.0. citaten Postman 1987, blz.81, blz.107.
4.0. noot J.Luyendijk, Sterren in het zand. NRC 15/16-03-03.
[Barthes] De Mul 2002, blz.157-158.
[Sontag] W.Oosterbaan, Het rood keert altijd terug. NRC 04-04-03.
[USA] H. van Wijnen, Nieuws verpakt als amusement. NRC24-08-00.
4.1.1. citaat [Schulz] Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.79.
4.1.1. noot/citaat Fiske 1999, blz.281.
5. motto [Katz] De Boer & Brennecke 1995, blz.31
5.1.1. [Klapper] Comstock 1978, blz.388, Silbermann/Krüger 1975, blz.94-96,Howitt/Cumberbatch 1977, blz. 39-45. Vergelijk Comstock 1978, blz.286 (kritisch).
[Milgram] Howitt/Cumberbatch 1977, blz.119. Vergelijk Comstock 1978, blz.492 (kritisch).
5.1.1. citaat De Boer/Brennecke 1995, blz.146.
5.2. motto [Schramm cs] De Boer/Brennecke 1995, blz.39.
5.2.0. citaat Howitt/Cumberbatch 1977, blz.39.
5.2.1. The catharsis controversy: Comstock 1978, blz.421-429 (vergelijk blz 280). Howitt/Cumberbatch, blz.55-62, blz.102.
5.2.1. citaat Howitt/Cumberbatch 1977, blz.140.
5.2.2. citaat Howitt/Cumberbatch 1977, blz.185.
5.2.2. notent/citaten [Wiegman cs] De Boer/Brennecke 1995, blz.130/131.
De Boer/Brennecke 1995, blz.131.
De Boer/Brennecke 1995, blz.31-32.
R.Knoppers, KinderTV behoeft geweldindex. NRC 18-05-95.
H.Spiering, Verzwegen tv-geweld. NRC 6/7-04-02.
[Van der Molen] G.Keyser, Bloed op het scherm. GA 12-09-02. Vergelijk A.Burgess, Censuur is het enige wapen tegen tv-geweld (en de verloedering). de Volkskrant 22-05-93.
5.3.1. citaat Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.149.
5.3.1. noot Jaap van Ginneken, Luchtspiegelingen in de golf. GA 12-08-00.
5.3.2. citaat Gawie Keyser, De dood van de leugen. GA 13-05-00.
5.3.2. noot René Zwaap, Leven en lijden in de telecratie. GA .06-10-01.
5.4.2. citaten Wind 1973, blz.91, blz.153.
5.4.4. [Benjamin] Von Einsiedel 1974 XXIV, blz.10748-49, citaat blz.10748.
Goldberg 2001, [M.Grzinic, Exposure time, the aura, and telerobics], blz.215-217.
5.4.4. noot/citaat [Adorno] Goldberg 2001, blz.240n.
6.2. Wember: Televisie-documentatie ZDF, RUG, 1976. Vergelijk H.P.Jurres, De spraak van beelden. Scriptie Ubbo Emmius, Leeuwarden, zj, blz.39-47.
[Lewis] Fiske 1999, blz.302-303.
[Dahlgren] Fiske 1999, blz.304.
6.2. noot Postman 1987, hoofdstuk 7.
Baetens/Verstaete [J.van Dijk, De 'flow' in het multimediale tijdperk], blz.115-125.
7.1.2. Hieke Jippes, Golven van hartstocht. NRC 27-05-00.
J.G.Kooij, Hard-boiled literatuur. Raster I/2 (1967), blz.178-193, citaat blz.193.

7.1.3.	[Goodlad] Howitt/Cumberbatch 1977, blz.148.
	[Prokop] Howitt/Cumberbatch 1977, blz.144.
7.1.3. citaat	Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.145.
7.1.4. citaat	[Gerbner] Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.133.
7.2. motto's	Herrnstein Smith 1991, blz.77.
	Aranguren 1967, blz.232.
	Comstock 1978, blz.172.
	Eco 1988, blz.49.
7.2.3.	Fiske 1999, hoofdstuk XVI. Vergelijk Baetens/Verstraete 2002 [Verstraete], blz.27, [Gabriëls], blz.43-45, blz.47-48.
7.2.3. citaat	Hoekstra/Zöchbauer 1981, blz.154.
7.2.3. noot	Baetens/Verstraete 2002, blz.28 (nav een studie van Gripsrud uit 1995).

XXXI. DE AUTONOMIE VAN DE KUNST. ART PUR

motto's	Wellek en Warren 1956, blz.241.
	Hospers 1967 [Clive Bell: Fragmenten uit zijn *Art (1914)*], blz.98-101, citaat blz.99. Zie ook: Edwards 1972 I, blz.46.
1. citaat	[Bradley] Mooij 1979, blz.239.
1. noot	Algemeen: Bourdieu 1994, blz.102, blz.106-112, blz.119, blz.157-159, blz.171-172, blz.343-374.
	[Baudelaire] Bourdieu 1994, blz.88.
	[Flaubert] Bourdieu 1994, blz.108vv.
3. citaten	Dufrenne 1967 [Béla Köpeczi, The historical approach], blz.62.
	[Lukacs] Dufrenne 1967, blz.79.
3. noot	[Bell], Wind 1973, blz.113.
	[Fry] Read 1961, blz.42-43.
4.	Scruton: M.Meijer in gesprek met Roger Scruton ('Eliot leerde me dat de westerse cultuur een geheel is'). NRC16-02-01. Eliot stelt dat de kunstzinnige traditie volledig aanwezig is voordat een nieuw werk zich aanbiedt. (Grant 1999, blz.126).
	De Martelaere 2000, blz.111-117.
	Braeckman cs 2001 [H.Staels], blz.99-115. Citaat blz 101.
	Ijskoningin → 10.27.2.3n.
	Van Eyck → 10.17.2.2n.
4. citaat	[Eliot] Dufrenne 1967, blz.59.
4. noot	W. Bronzwaer, Geen geloof in de innerlijke stem. NRC 08-06-90, vergelijk Einsiedel 1974 XXII, blz.9784-5 (Eliots *The use of poetry and the use of criticism*).
	[Panofski] Dufrenne 1967, blz.88.
5. motto	[Gorter] A.G.H.Kerkhoffs, Ut musica poesis. FdL 17/3 (1976), blz.164.
5.	Ten Berge 1980, blz.55-82 ('Poëzie en muziek'). Ook in Raster juli 1968.
	[Poëzie en muziek] J. van der Veen, Poëzie en muziek: een beschouwing der gegevens. Raster III/1 (1969), blz. 84-94 met een naschrift van H.C. ten Berge: blz.95-96.
	S.Vestdijk, Hedendaags Byzantinisme. De Poolse ruiter, essays, Ooievaar 92/93, 1958, blz.183-222.
5. citaat	[Jessop] Hospers 1946, blz.120.
5. gedicht	*Jan Engelman, Vera Janacopoulos.* Uit: De Tuin van Eros, in: Verzamelde Gedichten, Querido, Amsterdam, 1960, blz.57.
5. noot	Aerts cs 1963-1977 [M. Rutten, Poésie pure], Ten Berge 1980 [Van der Veen], blz.85.
6.3. citaat	Weitz 1970 [Fry, An essay in aesthetics], blz.58-59.
7.	[Croce] Wind 1973, blz.40.
8. citaat	Gurvitch 1968 IV [P.Francastel, Sociologie van de kunst], blz.93-123, citaat blz.98.
10.	Metallica, with Michel Kamen, conducting The San Francisco Symphony Orchestra. Warner Bros, VHS, 8536 40218-3. Een voorbeeld van pure kitsch: pretentieus en bijzonder saai.

XXXII. DE WERKWIJZE VAN DE KUNSTENAAR

motto's	Nietzsche 1967 II [Götzen - Dämmerung], blz.365-366.
	[Strauss] Edwards 1972 I, blz.47.
	[Andriessen] Paap 1961, blz 42.
	Lalo 1939, blz 136.
1.	Lalo 1939, hoofdstuk 3.
	[Valéry] Huisman 1964, blz.80-81, Vestdijk 1964, blz.242-243. (Vestdijk zelf op blz.243: 'En toch is ieder dichter in de eerste plaats alleen maar een werkman').
	Hendrik Spiering, Talent bestaat niet. NRC 20-02-99. Onderzoek van Howe, Davidson en Stoboda.
1. citaat	Polet 1996, blz.351.
1. noten	[Kanaän] B.M.Salman, Het woord van de dichter. Merlijn 4/5 (1966), blz.411-412.
	Paap 1961, blz.48. Vergelijk blz.50 (Mozart).
	Barthes 1970, blz.54-57.

2. citaat	Newton 1962, blz.12-13.
3. citaat	Weitz 1970 [M.C.Beardsley, On the creation of art], blz.386-406, citaat blz.405.
4.	Weitz 1970 [Vincent Tomas, Creativity in art], blz.373-385.
	Weitz 1970 [Beardsley], blz.403.

XXXIII. EXPRESSIVITEIT

motto's	[Croce] Elton 1970, blz.99.
	Weitz 1970 [E.Hanslick, Music, representation as a meaning.], blz.491-520, citaat blz.508.
	[Goethe] Badt 1981, blz.187.
	De Bruyne 1942, blz.98-99.
	[Bronzwaer] De Moor 1993, blz.27.
	[Strawinsky] Wörner 1966, blz.25.
1.noot/citaten	Aiken 1999, blz.129, blz.171.
	[Stout] Aiken 1999, blz.15-17, blz.24.
1. noot	[Langer], Aldrich 1967, blz.101.
	[Goethe] Badt 1981, blz.187.
3. motto	Paetzold 1990 Ästhetik der neueren Moderne, blz.49.
3. citaten	Stolniz 1965 [J.Hospers, Art and emotion], blz. 54. Vergelijk Weitz 1970
	Weitz 1977 [J.Hospers, The concept of artistic expression], blz.221-245.
	Elton 1977 [Bouwsma, The expression theory of art], blz.99.
	Gruhn 1978, blz.72.
3. noten	[Gurney] Hospers 1946, blz.80-86.
	Copland 1957, blz.27-28.
	Vestdijk 1983, blz.30.
	Gruhn 1978, blz.81.
4. citaat	Hanfling 1992 [R.Wilkinson, Art, emotion and expression], blz.179-238, citaat blz.235.

XXXIV. HET VERHAAL

motto's	[Barthes] Fiske 1999, blz.128.
	Pasolini 1981, blz.121.
2.2.	[Oorsprong verhaal] Langer 1965, blz.181-183.
2.4.4.	[Het (dagelijkse) leven als verhaal] De Mul 2002, blz.205-210 (Ricoeur, Dennett).
2.4.4. noot	Aristoteles 1995, blz.41.
3. motto	Cooper 1992 [E.D.Zemach, Truth in art], blz.434-438, citaat blz.436.
	[H_2O] Nozick 2001, blz.128-131.
3.1.	Zie bv Mooij 1979, blz.64-90, Mooij 1981, blz.45-53.
3.1. noot	[Frege] Goldberg 2001, blz.81.
3.3. noot	Goldberg 2001 [L.Manovich, To lie and to act: Potemkin's villages, cinema, and telepresence], blz.165-178.
	Goldberg 2001 [A.Goldman, Telerobotic knowledge: a reliabilist approach], blz.127-142.
	Goldberg 2001 [J.Donath, Being real: questions of tele-identity], blz.297-311.
3.4.	Maatje 1977, blz.71, blz.259.
3.4. noot	Hanfling 1992 [R.Hursthouse, Truth and representation], blz.239-296, vooral: blz.294-296. Vergelijk [Sorell], blz.323-324.
	Aldrich 1967, blz.19-25.
4.1. noot	Italo Calvino, Als op een winternacht een reiziger. Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1999, blz.15-30.
	Michael Stoppard, Rosencrantz and Guildenstein, Video Odyssey, 1992.
5. motto's	Hawking 1988, blz.172.
	Eco 1997/1998, blz.174.
5. noot	[Imaginair getal] bv Nauta 1970, blz.31.

XXXV. KUNSTZINNIGE ERVARING. DEWEY

1. citaat	[Bell] Hanfling 1992, blz.145.
2.1. citaten	[Schopenhauer] Huisman 1964, blz.45.
	[Schopenhauer] Hanfling 1992, blz.130.
2.2. citaat	*A.Roland Holst, Vereffening (eerste vier regels). Uit: Verzen, Agathon, Bussum, 1980, blz.49.*
3.	Hanfling 1992 [Collinson, Aesthetic experience], blz.111-178.
3. citaten	Huisman 1964, blz.79.
	[Souriau] Huisman 1964, blz.79.
	[Bell] Hanfling 1992, blz.149.
	Huisman 1964, blz.104-105.

	James Joyce, *Een portret van de kunstenaar als jongeman.* De Bezige Bij, Amsterdam, 1986, blz.272.
	Voor de begrippen integritas/totaliteit, consonantia/harmonie en claritas/ oplichting: Eco 1990, blz.31-43.
3. noot	[Epifanie] Eco 1990, blz.42, Hanfling 1992 [Collinson], blz.124.
4. motto	Dewey 1958, blz.40.
4.2. citaat	Dewey 1958, blz.19.
4.3. citaten	Dewey 1958, blz.41 (tweemaal).
4.4. citaten	Dewey 1958, blz.25, blz.49.
4.5. citaat	Dewey 1958, blz.54.
4.5. noot	Dewey 1958, blz.38.
4.6. citaat	Dewey 1958, blz.24-25.

EXCURSUS XXXVI. KITSCH

0.	Richter 1973 [F.Luft, Filmkitsch], blz.62-65.
1.2.	Giesz 1971, mn hoofdstukken II en V.
1.1. noot	L.M.de Rijk GA 25-01-95, blz.22.
	Gross cs 1996 [M.Bunge, In praise of intolerance to charlatanism in academia], blz.96-115, citaat blz.97.
	Rudy Kousbroek, Wie geen kanon heeft, kan niet schieten. NRC 04-12-98.
	Klukhuhn 2000, [R.Kousbroek, Over oprechtheid], blz.164-180.
2. motto	Papadakis/Watson 1990 [L.Krier, The blindspot], blz.34.
2.1.	[Gustus] Ingarden 1969, blz.17.
2.2. motto's	Eco 1988, blz.112.
	Cooper 1992 [D.A.Whewell, Taste], blz.415-418, citaat blz.417.
	[Kerkhof] G.Keyser, De zin van de wansmaak. GA 25-01-03.
2.3.	[Hemmingway] Eco 1988, blz.41, blz.82-85.
	[Schnabel] J.Wesseling, Geveld door de roem. Met een meer afgewogen visie. NRC 05-03-04.
2.3.3. citaat	Eco 1998, blz.110.
2.4.1.	[McDonald: midcult] Eco 1988, blz.41-43, blz.80-89.
	Dorfles 1977 [H.Broch, Einige Bemerkungen zum Problem des Kitsches], blz.49-65.
2.4.2.	[Fleming] Eco 1988, blz.319-362.
2.4.2. noot	Dorfles 1977 [L.Eisner, Kitsch in Film], blz.206.
	Mukarovsky 1974, blz.108.
2.4.3.	Dorfles 1977, blz.24, blz.37.
	Kellerer 1958, mn blz.14-15.
2.5. motto's	Creekmur/Doty 1995 [A.LaValley,The great escape], blz.63-65.
	Joost Zwagerman, Een schel en snerpend "nee". NRC 16-07-99.
	Xandra Schutte 1999. blz.115-142, mn blz.124-136. Citaat blz.135.
	Peter Cristen, Skrien 187, 1992-1993, blz.9.
2.5.1. citaat	[Isherwood] bij T.Rooduijn, Camp is van alle tijden. NRC 19-01-95.
2.5.1. noot.	Creekmur/Doty 1995, blz.4.
2.5.2.	Sonja Snoek, Eurovisie Songfestival. Skrien 187 (1992-1993), blz.23.
	Sonja Snoek, Het theater van de film: hedendaagse camp-cinema. Skrien 187 (1992-1993), blz.26-27.
	Ernie Tee, De adoptiekindjes van de cinema. Skrien 187 (1992-1993), blz.5.
2.5.2. citaten	Sontag 1994, blz.286.
	Bart Hofstede, Cult en camp, Tijdloos of trend? Skrien 187 (1992-1993), blz.9.
2.5.3.	C. van Zwol, Lust tot walgen. NRC 02-05-96.
2.5.3. citaten	Calcutt/Shephard 1999, blz.XI.
	Joost Zagerman, NRC 16-07-99.
	Sonja Snoek, Midnight Movies. Skrien 187 (1992-1993), blz.10.
2.5.3. noot	[Casablanca] Ernie Tee, Skrien 187 (1992-1993), blz.4.
2.6.	Dorfles 1977 [L.Eisner, Kitsch in Film], blz.196-218.
2.6. noot	Meijerink 1983 [N.Elias, Kitsch en kitschtijdperk], blz.211-222.

XXXVII. DE PLAATS VAN DE CRITICUS

motto's	Bordwell 1991, blz.XII.
	Elton 1970 [A.Isenberg, Critical communication], blz.144.
	Vestdijk 1976, blz.187.
2. citaten	Bordwell 1991, voorwoord blz.XII.
	Steiner 1990, blz.57.
afb.XXXVII.1.	Bordwell 1991, blz.20.
3.1. citaten	Elton 1970 [Stuart Hampshire, Logic and appreciation], blz.165, blz.166.
3.2. motto	[Goedegebuure] De Moor 1993, blz.140-141.
3.2.2. citaat	Dorival 1961, blz.43-44.
3.2.3. citaat	Sontag 1994, blz.12 (vertaling De Moor 1993).

XXXVIII. INTERPRETATIE ALS CONSTRUCTIE

0. motto's	Sontag 1994, blz.6-7.
	Paglia 1992, blz.282.
1.1.	De Visscher 1990, blz.40-41, vergelijk blz.132-135.
1.2.	[Heath] Bordwell 1991, blz.93-94.
2. motto's	[Nietzsche] Bordwell 1991, blz.72.
	[Johnston & Cook] Bordwell 1991, blz.92.2.2n.
2.3:	[Mulvey] Freeland/Wartenberg 1995, blz.89, blz.101(-102).
	Cooper 1992 [R.Lorraine, Feminist critcism], blz.150-152.
	Kristeva 1974, Cooper 1992 [L.Marcus, Julia Krsiteva], blz. 256-258.
	Als verduidelijking van een (vroege) feministische filmkritiek: de bespreking door H.de Mare van Claire Johnstons artikel *Women's cinema as counter cinema*. Versus 2/1986, 23.
2.3. citaten	Freeland/Wartenberg 1955 [N.Scheman, Missing mothers/missing daughters], blz.89-108, citaat blz.103.
	Dame 1994, blz.27.
2.3. noot	Grant 1999 [S.Jeffords, Friendly civilians: images of women and the feminization of the audience in Vietnam war films], blz.428-440, vooral: blz.431-432..

EXCURSUS XXXIX. (POST)MODERNITEIT/(POST)MODERNISME

I. DE MODERNITEIT

1.1.1. noot	WP 1992/93, 33/1 (themanummer over waardigheid) naar aanleiding van een boek van Innocentius III over 's mensen ellende.
1.1.3.	[Valla] bv Petzold Profile, blz.26-29.
1.1.4.	[Giedion] Miller 1973, blz.61.
1.1.4. citaat	Miller 1973, blz.42-43.
1.1.4. noten	[Sanctius] Merquior 1988, blz.62.
	Montaigne Essais, I.9.
2.0. motto	Kant, Anthropologie in pragmatischer Hinsicht, § 56. In Reader CSE VWO 1997-2000 (overgenomen uit Agora-editie van Kok Kampen, 1988).
2.0.	Hazard 1960, blz.375-416.
	Hutcheson: vergelijk Hazard 1960, blz.384-385.
2.1. motto	[Diderot] Wilkeshuis 1963, blz.123.
2.1.	[Diderot] Einsiedel 1974 XIII, blz.9628.
	[Kant] R.F.Beerling, Belichting van de Verlichting. WP 19/5 (1978/79), blz.105-107.
2.2.	[Mythe/gnosis] Pippin 1995, blz. 25-28.
2.3. motto's	[Bacon] Edwards 1972 II, blz.525.
	Bulhof/Valk 1990 [I.Bulhof, Het postmodernisme als uitdaging], blz.11-50, citaat blz.15.
	R.Beerling, Belichting van de Verlichting. WP19/5 (1978/79), blz.105-10, ciaat: blz.107.
2.3.1.	Wat voor Toulmin geldt, geldt ook voor zijn navolger Pippin (1995) bij zijn behandeling van het legitimeringsvraagstuk binnen de moderniteit.
2.3.1. noot	Revel 1971, blz.145.
2.3.2. citaat	Edwards 1972 II [C.Brinton, Enlightenment], blz.525.
3.2. noot	Gross cs 1996 [G.Bornstein, Constructing literature], blz.459-469. De voorbeelden: blz.460.
4.1. motto's	Roszak 1974, blz, 280.
	De Martelaere 2000, blz.44.
4.1.1.	Graff 1979, blz.37-44.
4.1.1. noten	Boomkens 1994, blz.28. Hier de gelijkstelling van moderniteit aan moderne ervaring. Zie ook noot 6 (blz.212).
	Lorenz 1998, blz.15-16. Vergelijk de opmerking op blz.22. over het postmodernisme, waaruit blijkt dat deze richting kentheoretisch als nihilistisch kan worden omschreven. En dat betekent juist een antimoderne instelling.
	[Weber] Sheppard 2000, blz.10.
	[Suleiman] Sheppard 2000, blz.12
	[Terminologie] Hoe groot de terminologische ondoorzichtigheid op dit terrein is, blijkt wel uit toch gespecialiseerde boeken als die van Pippin en Sheppard.
	[Modern] Pippin 1995, blz.16-19. Met een verwijzing naar de vijfde-eeuwse historicus Cassiodorus die reeds een onderscheid maakt tussen *moderni* en *antiqui*.
	Giddens 1999, blz.15, Giddens 2000, blz.55-63. Vergelijk Hendrik Spiering in gesprek met Peer Vries ('Dat abnormale Westen'). NRC 22-12-01.
	[Marx] Braeckman cs 2001, blz.7-8.
	[Risico] Giddens 2000, blz.124-131, Giddens 1999, hoofdstuk 4.
	[Romantiek] Braeckman cs 2001, blz.102-102.
4.1k:	Roszak 1974, mn hoofstuk 8.

	Arnold Heumakers, Achtervolgd door haar schaduw. NRC 03-11-00.
4.1k.3.	Hazard 1960, blz.403-416.
4.1k.3.	[Wetenschappelijk mensbeeld] Diderot in *Le rêve de d'Alembert.* Einsiedel 1974 VIII, blz.3139-1340, W.E.Verdonk, Het clair-obscur van de Verlichting. WP 19/5 (1978-79), blz.115-116(117). Vergelijk in het algemeen: Th.Verbeek, Diderot en de problemen van het materialisme. WP 19/5 (1978/79), blz.110-113.
4.1k.4. citaat	Wellek I 1970, blz. 46-61, citaat blz.49.
4.2. motto	Giddens 1999, blz.3. Vergelijk: Michiel Korthals, De risico's van de laatmoderne identiteit, slot-alinea. Bijlage Reader CSE VWO 1996-2000, Gymnasium Leeuwarden, 1996. H.Philipse, Democratie is niet gebaat bij collectieve koppigheid. NRC11-08-01. De titel had misschien beter kunnen luiden: De strategie van de wetenschappelijke houding.
4.2.noot/citaten	Nagel 1997, blz.140, blz.64, blz.6. Vergelijk voor de *legitimatie* Pippin 1995, blz.22-29.
4.3.	M.Weyembergh, Heidegger, Fukuyama en Sloterdijk. WP 35/2 (1994/95), blz.55-56. P.Scheffer, Fukuyama, NRC/De oogst van onze eeuw. [Fukuyama] Weyembergh/Van den Bossche 1995, mn eerste drie hoofdstukken.
4.4. motto	Bloom 1987, blz.75.
4.4.1.1. citaten	Bloom 1987, blz.73.
4.4.2. motto's	Bloom 1987, blz.227 (tweemaal).
4.4.2.2. citaten	Bloom 1987, blz.239, blz.251.
4.4.2.3. citaat	Bloom 1987, blz.251.
4.3. noten/citaten	[Kaplan] Rosan Hollak, De falende democratie. GA 12-05-01, Tom Ronse, Tussen orde en chaos. GA 31-03-01. [Kojève] Van Middelaar 1999, blz.35-40.
4.5.	[Nietzsche's invloed] K.Vuyk, Als denken pijn doet. NRC 25-04-03. Met een aanval op G.Groot die Nietzsche's invloed ten onrechte marginaliseert. [Waite 1996, blz.255, vergelijk Van Tongeren 1990 [G.Visser, Nietzsches genius van de soort], blz.66-67 (Nietzsches nadruk op de gesproken taal). [Nietzsche: interpretatie] Waite 1996, blz.435. Nietzsche: geen filosoof, zie ook Detwiler 1990, blz.11-12.
4.5. motto	Waite 1996, blz.293.
4.5.0.	[Nietzsche] Waite 1996, blz.223. *Nazim Hikmet, Mensenlandschappen.* De Geus, Breda, 1995, blz.81. Gedicht uit het Turks vertaald door E.Hansen, R. Keurentjes en W. van den Munkhof. [Foucault] Waite 1996, blz.122.
4.5.0. noten/citaten	Waite 1996, blz 4. Waite 1996, blz.8. Het gesignaleerde gevaar wordt bv duidelijk op blz.12-13 bij de 'uitleg' van het (post)moderne Zelf. Lacan wordt gevolgd op de blz.291-294, maar dit maakt de stellingname van Waite er niet sterker op.
4.5.1. motto	Foucault] Ottmann 2000, blz.497. Voor de inwerking van Nietzsche's werk op filosofie en kunst: Ottmann 2000, hoofdstuk V, blz.427-530. Vergelijk Detwiler 1990, blz.6 (+ blz.201n).
4.5.1. notent/citaten	Ottmann 2000 [D.M.Hoffmann, Nietzsche-kult], blz.484-485. In dit artikel wordt niet aangegeven dat de Nietzsche-cultus zich in een brede zin heeft verbreid over het gehele aardoppervlak, en eigenlijk meer is gaan lijken op een religie. Zie daar tegenover naast Waite 1996, Van Tongeren 1990 (de artikelen van Vink, blz. 127-142 en Van Tongeren/Schank, blz.143-163). [Klossowski] Waite 1996, blz.266. [Heilig] Waite 1990, blz,120. [Citaat Nietzsche] Waite 1990, blz.228. [Boeddha] Van Tongeren 1990, blz.127. [Jaartelling] Van Tongeren 1990, blz. 144. Van Tongeren 1990 [P.de Martelaere. De vrouw, de waarheid en de kunst], blz.71-86, citaat blz.85-86. [Zaad en eierstokken] Waite 1996, blz.301. [Zarathustra] Waite 1996, blz.302. [Feminisme], Ottmann 2000 [S.Brömsel, Die Frau], blz.232-235. In dit artikel lees je trouwens een meer genuanceerde kijk op Nietzsche's opmerking over de zweep, hoewel ook Brömsel exegetische truukjes gebruikt om haar in een gepast kader te plaatsen. Vooral het beroep op parodie en zelfironie komt zwak over. [Fallus] Waite 1996, blz.303. Van Tongeren 1990 [A.Lingis], blz.195-215. Tekst: blz.200. Vergelijk Van Tongeren en Schank in Van Tongeren 1990, blz.145-148 over de dood van God. De titel van het hoofdstuk luidt niet voor niets *Jezus en Dionysus.* Een ander voorbeeld, maar dan door een ketter in parodische stijl geschreven, gaat over het 'Want zie dit is mijn lichaam.' (Waite 1990, blz.53-55). [Bataille] Waite 1996, blz.1.
4.5.2. motto's	Waite 1996, blz.6, blz.119-120. [Goedegebuure] Van Tongeren 1990, blz.87.

	Van Tongeren 1990 [J.Dohmen, Taal, interpreteren en werkelijkheid bij Nietzsche], blz.44.
	[Nietzsche: moord] Waite 1996, blz.336.
	[Nietzsche: *la bêtise humaine*] Waite 1996, blz.209.
	[Nietzsche: begrijpen/niet begrijpen] Detwiler 1990, blz.36.
	[Nietzsche: onhoorbare wenteling] Detwiler 1990, blz.63.
4.5.2.	[Voorspoed] Waite 1996, blz. 279 (citaat).
	[Sloterdijk] Van Tongeren 1990, blz.92.
	[Nietzsche, strategie] Waite 1996, blz.239 (citaat). 361 (citaat).
	[Nietzsche, esthetica] Waite 1996, blz.361 (citaat).
	[Laatste mens] Van Tongeren 1990, blz.140.
	[Ontaarding], Waite 1996, blz.165 (citaat).
	['Vergeten'] Waite 1996, blz 222-223, blz.228-232.
	[Esoterisch-exoterisch] Waite 1996, blz.213, zie ook: blz.216-220. Vergelijk Rosen over Nietzsche's eerlijkheid: blz.285.
4.5.2. citaten	[Nietzsche: profeet] Waite 1996, blz. 364.
	[Nietzsche: tekens] Waite 1996, blz.492.
	[Laten meeslepen] Waite 1996, blz.75.
	[Rosen] Waite 1996, blz.146.
	[Charlatans?] Waite 1996, blz.369.
4.5.2. noten/citaten	[Taal]: Ottman 200 0, blz. 331.
	[Verontrusting] Waite 1996, blz.209. Verder Waite 1996, blz. 209-210 (citaat), 395 (citaat).
	[Waarheid/leugen] Waite 1996, blz.209.
	[Verzoening tegengestelden] Detwiler 1990, blz.10-11.
	[Fascoïde] Waite 1996, blz.72-73.
	[Fascisme] Detwiler 1990, blz.1-3, blz.5, blz.112-114.
	[Nietzsche: indirect komen tot macht] Waite 1996, blz.240, blz.361. blz. 313, blz.306, blz.337.
	[Nietzsche: Kop buigen] Waite 1996, blz.296.
	[Foucault/Bersani, paranoia] Waite 1996, blz. 192-193, vergelijk blz.491-492.
	[Nietzsche als arts] Van Tongeren 1990 [P. van Tongeren, Friedrich Nietzsche: de filosoof als arts van de cultuur], blz.15, blz.17. In het algemeen is het boek van Van Tongeren een sterk voorbeeld van hoe de wereld kan worden gefilterd via de zeef van het Nietzsche-corpus als Heilig Boek.
	[Rorty] Waite 1996, blz. 147-149, blz.154.
	[Kofman] Waite 1996, blz. 208 (citaat).
	[Inlijving] Waite 1996, blz.248.
	[Derrida: spel] Waite 1996: blz.258.
	[Feminisme] Waite 1996, blz.143, blz.464 (Irigaray).
4.5.3. motto's	[Foucault] Waite 1996, blz. 263.
	Maledetti Vi Amerò: film van Marco Giordano, 1980. Zie Waite 1996, blz.338.
	[Nietzsche] Waite 1996, blz.355.
	[Rosen] Waite 1996, blz.166.
4.5.3.1.	[Nietzsche: politiek denken] Detwiler 1990, hoofdstuk 3, vooral gericht tegen de grote invloed van Walter Kaufmann die stelt dat Nietzsche fundamenteel anti-politiek denkt. Je kunt er aan toevoegen dat zo'n poging gelijk staat aan die van een christelijk theoloog die de macht van de Duivel uit het NT wegexegetiseert en vervolgens poneert dat God de verlossing van alle mensen ('apokatastasis') voor ogen staat.
	[Nachlass] Detwiler 1990, blz.101.
4.5.3.1. citaat	Nietzsche 167 II, blz.475.
4.5.3.2. noot	[Laatste mens] Detwiler 1990, blz.72-73.
5. motto	[Koslowski] Zima 1997, blz.64-65.
5.0.0.	Typerend: H.Ree, Postmodernisme. Column NRC 03-02-87 waarin de nieuwe, *postmodernistische columnist beweert dat de vraag naar werkelijkheid en waarheid door hem niet meer kan worden gesteld.
5.0.0. noot/citaat	Macedo 1997 [S.Wolin, The destructive sixties and postmodern conservatism], blz.129-156. Citaat blz.154.
	[Anna Yeatsman] Zima 1997, blz.55.
5.0.1. citaat	Tom Lemaire, De cultuur van de voortgang. GA 11-05-94.
5.0.1.2. noot	D.van Delft, Met Mieke Telkamp door de morfische velden (n.a.v. Vanheste's *Copernicus is ziek)*. NRC 09-05-97.
5.0.2. motto	[Kousbroek] Visser 2003, blz.59.
5.0.2.	GA 12-03-97, met artikelen van R.Zwaap (Aquariuspolitiek), J.Niemöller (De Celestijnse belofte), E.Brandt, (Estes' *Wolfsvrouw*).
	[Heijn] GA 12-07-95 (R.Zwaap, De gesel van het oiptimisme).
	[Van Teylingen] GA 12-07-95.
5.0.2. citaten	Kranenborg 1993, blz.18.
	[Shealy en Myss] Nienhuys 1993, blz.33.
5.0.2. noten/citaten	Rushkoff in interview in GA, 11-06-97.
	W. Luyendijk, Heerlijk nieuw leren. NRC11-07-00.
	A. Bergsma, Oppervlakkigheid als zegen. NRC 15-05-96. Hier ook citaat van Everaerd.

	[Dethlefsen en Dahlke] Nienhuys 1993, blz.44-45.
5.0.3.	[Gaia] NRC 20-03-90.
	[Homo delphinus] NRC 19-10-95 ('De dolfijn achter de mens').
5.0.3. noot	[Lovelock/Margulis]: H.A.Priem, De gaia-controverse. NRC 20-03-90.
5.0.4. citaat	S.de Jong, De kosmische knuffelcultuur van New Age. NRC 14-03-96.
5.1. motto's	[Foucault] Van Middelaar 1999, blz.92.
	[Nietzsche] Sim 1992, blz 28.
	Klukhuhn 1997 [Februari], blz.161.
5.1.0. noten	[Afrocentrisme]:
	Gross cs 1996 [Mary Lefkowitz, Wathever happened to historical evidence], blz.301-312.
	Gross cs !996 [Ann Macy Roth, Building bridges to Afrocentrism], blz.313-326.
	Gross cs 1996 [B.R.Ortiz de Montellano, Afrocentric pseudoscience], blz.561-572.
	B.Bommeljé, Waren de Grieken afronauten? NRC 02-05-97.
	Shermer 1999, blz.34-35.
	[Welsch] Zima 1997, blz.85-89.
5.1.2.	Catania/Hineline 1996 [Zuriff on Stich], blz.411-416.
	[Deleuze] Zima 1997, blz.163.
	[Rorty] Zima 1997, blz.163.
5.1.2. motto's	[Lyotard] Sim 1992, blz.1 en blz.3.
	[Rorty] Klukhuhn 2000, blz.67.
5.1.3.	Vattimo 1986, blz.63.
	[Nietzsche] bv Zima 1997, blz.116-117, Bloom 1988, blz.194-216.
	Lyotard 1986/1987, bv.blz.26-30.
5.1.3. citaat	Herrnstein Smith 1991, blz.148.
5.1.3. noot	[Foucault] Zima 1997, blz.126.
	[Vattimo] Zima 1997, blz.175.
	Herrnstein Smith 1996, hoofdstuk 6.
	Voor Skinner: Crombag 1999, blz.141, hoofdstuk 14.
	[Discontinuïteit] Hobson 2000, blz.15.
5.1.4. citaten	Bulhof/De Valk 1990 [I.Bulhof, Het postmodernisme als uitdaging], blz.11-50, citaten blz.46, blz.39, (+blz. 44).
	[Lyotard: feminisme] Sim 1992, 89, blz.158-159. Citaat blz.114. Lyotard in het algemeen: bv Sim 1992, hoofdstuk 7-9.
5.1.4. motto	De Martelaere 2000, blz.134.
5.1.4. noot	[Camus] Zima 1997, blz.124-126.
5.2.1.0.	[Logocentriciteit] Sim 1992, blz.8, vergelijk blz.46-47.
5.2.1.0. noot	[Wittgenstein] Garver/Lee 1994, blz.68-69.
	[Husserl] Garver/Lee 1994, blz.72-82.
5.2.1.1.	E.M.Uhlenbeck, Schriftelijk en mondeling taalgebruik. FdL 20/3 (1979), blz.405-411. Vergelijk Q.I.M.Mok, Interpretatie en 'Underspecification'. FdL 20/3 (1979), blz.412-419.
5.2.1.1. noot	Derrida 1989, blz. 101-102.
	[Gesproken taal] Ricoeur 1991, blz. 100-101, ook voor Bergson.
5.2.1.2. citaten	Kofman 1987, blz.81.
5.2.1.3. citaten	Kofman 1997, blz 81.
	[Derrida] Kofman 1987, blz.57-58.
5.2.1.4. noot	Garver/Lee 1994, blz.107-108, blz 111.
5.2.2.2. citaten	[Derrida] De Boer 1988 [Blans], blz.219, Berns 1979, blz.158.
5.2.2.2. noot	[Politiek] Garver/Lee 1994, blz.128.
5.2.2.2.	Voor de vertaling van het citaat G. Groot, Wegfladderende wijsheid. NRC 03-07-98.
5.2.2.4.	[Spel] E.G.Berns, De Grammatalogie van J.Derrida. WP 19/1 (1978/1979), blz.8-9.
5.2.2.4. noten/citaten	[Derrida] Garver/Lee 1994, blz.136, Sim 1992, blz.145.
5.2.2.5. citaat	[Derrida] De Boer 1988 [Blans], blz.217.
5.2.2.6. noten/citaat	De Boer 1988 [Blans], blz.226.
	Sim 1992, blz.67.
5.2.2.7. citaten	[Derrida] Kofman 1987, blz.38-39.
	[Derrida] Kofman 1987, blz.39.
5.2.3. motto	J.Searle, De toekomst van de filosofie. GA 11-01-03.
5.2.3.2. noten/citaat	[Derrida] Sim 1992, blz.41.
	Sim 1992, blz.43. Voor kritiek op onder meer het begrip différance: Garver/Lee 1994, blz.127-141.
	[Magliola] Sim 1992, blz.49-51.
	[De Vries} Sjoerd de Jong, Altijd schimpscheuten klaar. NRC 11-05-01.
5.3.0. noot	Zie ook Nozick 2001, hoofdstuk 1, vooral blz.55-64.
5.3.1. motto's	[Stuart Blume] NRC 20-06-96 ('Kennen is construeren').
	Gross/Levitt 1994, blz.72.
5.3.1.1. citaat	Lyotard 1987, blz.43.
5.3.1.1. noot	[Pickering] NRC 20-06-96.
	[Latour] De Martelaere 1996 [A.A.Derksen], blz.142-143, Gross cs 1996 [I.Fishman], blz.89-92, Sokal/

	Bricmont 1999, blz.86-91, Gross cs 1996 [O. Kenshur, Allure of the hybrid], blz.288-297.
5.3.1.2:	Vergelijk Haack, 1998, blz.132.
5.3.1.2. citaat	[Goldsmith] Gross/Levitt 1994, blz.155-56.
5.3.1.2. noot	Van Brakel 1998, blz.214.
5.3.2. motto's	Gross/Levitt 1994, blz.12.
	Paglia 1993, blz.263.
	Nauenberg in interview NRC 20-06-96. Vergelijk P.Schnabel, Medische vooruitgang (over Wackers "Constructive medicine"). NRC oktober 1994.
	Van Heerden 1996, blz.166.
	[Peirce] Haack 1998, blz.100.
	Haack 1998, blz.132.
5.3.2.	Gross cs 1996 [S. Haack, Towards a sober sociology of science], blz.259-265.
	Gross cs 1996 [N.Koertge, Wrestling with the social constructor], blz.266-273.
	Gross cs 1996 [S. Cole, Voodoo sociology], blz.274-287.
	Gross cs 1996 [B.R.Gross, Science, reason, and common sense], blz.79-86. ('It is a *déformation professionelle* of scholars and scientists to prize depht and origanility in every context').
5.3.2.1. noot	Science 22, mei 1999. Onderzoek van Christine Wennerds en Agnes Wold.
5.3.2.2. citaten	Paglia 1993, blz.251, blz.261-62.
5.3.2.2. noten	Heleen van Doremalen in gesprek met Margaret Wertheim ('Goddelijke getallen'). GA 26-03-1997.
	G. Groot, Last van Theorie. NRC 23-10-1994. Vergelijk de kritiek van E. de Jongh op Mieke Bals' Rembrandt-interpretaties ('Een vergrootglas in een navel'). NRC 21-11-90.
	Sokal/Bricmont 1999, hoofdstuk 1, epiloog, appendix C. Vergelijk NRC 24-10-98 ('Een bommetje onder de constructivisten'), GA 30-09-98 ('De grap van Sokal').
5.3.2.3. citaten	[Ferris] Gross/Levitt 1994, blz.24.
	Gross/Levitt 1994, blz.23-24, blz.18-19. Vergelijk 'Het postmodernisme voorbij'. Interview met Patricia Huisman. NRC 14-06-97.
5.3.2.5.	[Rorty] Klukhuhn 1997, blz.108-111.
5.3.2.5. citaten	Gross/Levitt 1994, blz.73.
	[A.Ryan] Sokal/Bricmont 1999,, blz.255–256.
	[Chomsky] Sokal/Bricmont 1999, blz.197.
5.3.2.5. noten/citaten	Richard Rorty, Hoofd, hart en mensenrechten. GA 30-06-93.
	[Derrida] Gross/Levitt 1994, blz.77.
	[Foucault] Merquior 1988, blz.144-145.
	Sheppard 2000, blz.364-365 voor een samenvattende kritiek op de anti-moderniteit (*postmodernisme).
	[Sokal] G. Groot, Oorlog aan het filosofenfront. NRC 07-11-97.
5.3.2.6. noot/citaat	Voor de Auschwitz-drogredenering : A.Heumakers, Vernietiging: demonische of scheppende bureaucratie. NRC 28-08-1998. Vergelijk A.Heumakers (NRC 04-04-03 in *De mens verdwijnt vanzelf)* die tussen neus en lippen stelt dat fascisme en nazisime terecht tot de moderniteit worden gerekend.
	[Adorno] Ten Kate, blz.233.
	[Duras] Hill 1993, blz.129. Voor een feministisch-postmodernistische lezing: Willis 1987, maar zie Hills 1993, blz.25-34. In 1965 verklaart Duras al dat ze geen feministe is (Hills 1993, blz.163).
5.3.2.7. noten	[Bohr] Hernnstein Smith/Plotnistky 1997, blz.140-142..
	[Labaratoriumsituatie] bv Gross/Levitt 1994, blz.57-62, Gross cs 1996, blz.274-287 (mn blz. 279-280), Hernnstein Smith/Plotnitsky 1997, blz.248-249, blz.252-253.
	Vergelijk Hernnstein Smith/Plotnitsky 1997 [Callon en Law, Agency and the hybrid collectif], blz.95-117.
	[Onoverbrug baarheid] Hernnstein Smith contra Kitcher in Hernnstein Smith/Plotnisky 1997, blz.243-267.
	Hernnstein Smith heeft op zich al grote moeite zich gewoon aan het onderwerp te houden, vooral ook omdat zij er niet toe komt om te definiëren wat nu *precies* de definities van natuurwetenschap zijn aan beide zijden van de scheidslijn.
	[Plonitsky] Hernnstein Smith/Plotnistky 1997, bv blz.151-153.
	Gross cs 1996 [D.Goodstein, Conduct and misconduct in science], blz.31-38 (blz: 'The myth of the noble scientist', blz.37).

II. DE POSTMODERNITEIT

motto's	Boomgaard/Lopez 1985 [E.Tee, Immorele beelden], blz.78-95, citaat blz.79.
	Boomgaard/Lopez 1985 [I.Hassan, De kwestie van het postmodernisme], blz.12-21, citaat blz.19.
6.	J.W.Duyvendak, De stamverbanden van de postmoderne samenleving. GA 15-02-89.
	Voor de decadent-sexuele uitwassen die door critici toen al met pomo worden verbonden:
	M.Matthews, Tintelende viezigheid in New York. NRC (19?)-01-(88?)89.
	E. Fallaux, Zieke nachten in New York (de jaren1975-1990). NRC 09-05-97.
	S. van Duijnhoven, Het tijdperk van de grote feesten. GA 20-06-02. Op de omslag: de jaren negentig: tijdperk van hoogmoed en hedonisme.
	Boomkens 1994, blz.202.
6.1. motto's	B. Heijne, De dragelijke lichtheid van de leugen. NRC 03-07-98.
	A. Grunberg, Wij zijn Gods mopje. NRC 04-07-97.
6.1.2. citaat	Frith cs 1993 [L.Grossberg, The media economy of rock culture: cinema, postmodernity and authenticity],

	blz.185-209, citaat blz.206.
6.1.3.	Sj.de Jong, Surfend op weg naar het millenium. NRC 20-12-96
	Sj.de Jong, Bekvechten in cyberspace. NRC 30-05-97. NRC 16-02-00: De culturele omnivoor bestaat/ Grenzen tussen hoge en lage cultuur vervagen.
	A. Fortuin, Shoppend door het leven: het pragmatisme van de generatie Doe Maar. NRC 24-03-00.
	A. Tillroe, Laboratorium los Angeles. De cyborg van de 21ste eeuw. NRC M, september 2000, blz.9-20.
	[Van den Braembussche] Raessens 2001, blz.88.
6.1.3. noten/citaten	George Steiner, Talent en technologie. NRC 18-05-96.
	Sj.de Jong, Concentreren in een virtuele chaos, NRC 11-06-97. Hier het citaat van Rushkoff.
	J. Schilder, Tijd voor screenagers. GA 11-06-97.
	Fiske 1999, blz. 255-264, blz.323, citaat blz.261.
6.2.3.	[Madonna] Fiske 1999, blz. 232-233, 252-254.
6.2.3. citaat	Kaplan 1987, blz.126.
6.2.4.	Frith cs 1993 [A.Goodwin, MTV meets postmodern theory], blz.45-66.
6.2.4. citaat	Kaplan 1987, blz.152.
6.3. noot	[Jameson] Sim 1992, blz.159.
	[Baudrillard] Gane 1991, hoofdstuk.5. Vergelijk Sim 1992, hoofdstuk 10.
	Voor een genuanceerde kijk op consumptie: McRobbie 1999, hoofdstuk 3, bv blz.32. Vergelijk blz.72-73.
6.4.0.	[Hofland] M.Fogteloo/P.van Os rond de tafel met H.J.A.Hofland, D.van Brederode en G.Goedkoop ('De luxe van de onverschilligheid') GA 20-07-02.
6.4.1.	A.Finkielkraut, De boodschap van de Verlichting is inderdaad anti-ethnisch, GA 17-08-88.
	Ch.van der Heyden in gesprek met Finkielkraut ('Goede tijd, slechte tijding'), NRC 05-08-88.
6.4.1. citaat	Finkielkraut 1988, blz.23.
6.4.3. citaat.	[Fellini] Finkielkraut 1988, blz.124-125.
6.4.4. citaat	Finkielkraut 1988, blz.129. In dezelfde termen, maar dan als reactie op de anti-moderne tendensen binnen de wetenschap: Gross cs 1996 [M.Bunge, In praise of intolerance to charlatanism in Academia], blz.96-115.
7.1.2. motto	Horster 1997, blz.98.
7.1.2. citaat	[McLuhan] Miller 1973, blz.82. Venijnige kritiek: Eco 1985, blz.293-305.
7.1.2. noot	[Yeats] Miller 1973, blz.82.
7.2. motto's	Postman 1987, blz.19, blz.33, blz.136.
7.2.1. citaat	Postman 1987, blz.34.
7.2.2. citaten	Postman 1987, blz .68, blz.90, blz.153.
7.3. motto's	[Nietzsche] Zima 1997, blz.93.
	Jean Baudrillard, De implosie van de betekenis van de media, Skrien 132/133 (1983-1984), blz.14.
	Jean Baudrillard, Het kwaadaardig genie van het object. Skrien 142 (1985), blz.47.
7.3.	Ernee Tee, Jean Baudrillard en de media, Skrien 132/133 (1983-1984), blz.4-7.
	Ineke Lutz in gesprek met Baudrillard, Skrien132/133 (1983-1984), blz.9.
7.3.2.2. citaten	Skrien 132/133 (1983-1984), blz.13.
7.3.2.2. noten/citaten	Baudrillard 1986, blz. 69, Zima 1997, blz.98.
7.3.2.3. citaat	Baudrillard Skrien 132/133 (1983-1984), blz.9, blz.14.
7.3.3.1. citaat	Baudrillard Skrien 142 (1985), blz.49.
7.3.3.2. citaten	Baudrillard Skrien 142 (1985), blz.47, Skrien 132/133 (1983-1984), blz.10.
7.3.3.3. citaat	Baudrillard Skrien 132/133 (1983-1984), blz.11, Skrien 142 (1985), blz.49.
7.3.3.3. noten/citaten	Sokal/Bricmont 1999, blz. 136.
	Revel 1977, blz.20-21.
7.3.3.k/citaten	Baudrillard 1986, blz.5-6, blz.6, blz.10, blz.21, blz. 11.
7.4. motto's	Benedikt 1992 [Nicole Stenger, Minds is a leaking rainbow], blz.49-58, citaat blz.54.
	Benedikt 1992 [Michael Heim, The erotic ontology of cyberspace], blz.59-80., citaat blz.64.
	R.van Erkelens, Nieuwkoppen in cyberspace. GA 18-06-1997.
7.4.0.2.	[Leibniz] Benedict 1992 [Michael Hei], blz.67-73.
7.4.1.1. citaten	Benedikt 1992 [Michael Benedikt, Cyberspace: Some proposals], blz.119-224, citaat blz.131.
	Benedikt 1992 [Stenger], blz.51, blz. 53.
7.4.1.2.	Goldberg 2001 [O.Grau, The history of telepresenc], blz.234-238.
	Benedikt 1992 [Allucquere Rosanne Stone, Will the real body please stand up? Boundary stories about virtual cultures], blz.106-108.
	[Gibson] bv Benedict 1992, blz.36, blz.62-66.
	[Turner] Benedict 1992, blz.37-45.
7.4.1.2. citaat	Benedikt 1992 [David Tomas, Old rituals for a new space: Rites de Passage and William Gibson's cultural model of cyberspace], blz.31-48, citaat blz.41.
7.4.1.2. noten/citaat	[Baudrillard] Gawie Keyser, Wij zijn God. GA 10-03-01.
	Baetens/Verstraete 2002 [A.Smelik, Het lichaam ontstegen], blz.73-84, mn blz.82.
7.4.1.3. citaat	[Hayles] Gawie Keyser, Wij zijn God. GA 10-03-01.
7.4.2. citaat	Benedikt 1992 [Marcos Novak, Liquid architectures in cyberspace], blz. 225-254, citaat blz.226.
7.4.3.3. citaat	Benedikt 1992 [Heim], blz.61.
7.4.4. motto's	[Armstrong] De Mul 2002, blz.182.

	[Emmeche] De Mul 2002, blz.149.
7.4.4.1. citaat	Benedikt 1992 [Allucquere Rosanne Stone, Will the real body please stand up? Boundary stories about virtual cultures], blz113.
7.4.4.2.	[Flusser] De Mul 2002, blz.184.
7.4.4.2. noot/citaten	De Mul 2002, blz. 44, blz.47, blz.49. [Hertovering] De Mul 2002, blz.45. [Postgeografie, posthistorie] De Mul 2002, blz.44, blz.318.
7.5.0. noot	[Bauman] Zima 1997, blz.38.
7.5.1. motto's	Frissen 1996, blz.303. [Rorty] Frissen 1996, blz.216.
7.5.1.	[Lyotard] Zima 1997, blz.196. [Rorty] Frissen 1996, blz.240, blz.316, blz.307, blz.309, blz.216, Zima 1997, blz.203.
7.5.2.1. citaten	Guéhenno 1994, blz.81. Frissen 1996, blz.332-333.
7.5.2.1. noot	[Kibbuts] Jacobs 1992, blz.53-54.
7.5.2.2. citaat	Guéhenno 1994, blz.63.
7.5.2.3.	[Siedentop] Rob Hartmans en Gerard Bettinger, De staat in verdrukking. GA 08-07-00.
7.5.2.4.	[Van Creveld/Kaplan] Jan Hoffenaar, De fatale attractie van oorlog. NRC 21-03-92. Rosan Hollak in gesprek met Robert Kaplan ('De falende democratie'). GA 12-05-01.
7.5.3.	[Rorty] Zima 1997, blz.203-205. [Wending] G.Groot, Zuiver aan de zijlijn. NRC 28-12-01. [Civil society, civic virtues] P.van Os in gesprek met Benjamin Barber. GA 15-12-01
7.5.3. citaat	[Frissen/Rorty] Frissen 1996, blz.339.
7.5.3. noot	[Rorty] Zima 1997, blz.142-143..
7.6. motto	Zima 1997, blz.88.
7.6.	Zima 1997, blz.34.
7.6. citaat	P.Scheffer, De wind uit het oosten is gaan liggen. NRC 06-02-98.
7.6. noot	[Habermas] Horster 1992, blz.72-75. Vergelijk Kunneman, Communicatieve en strategische individualisering. Reader CSE VWO 1996-1998. [Communitarisme] G. de Vries, Liever een waardenloze democratie. Bijlage Reader CSE VWO 1996-2000. Gymnasium Leeuwarden, 1996. M. Korthals, De risico's van de laatmoderne identiteit. Bijlage Reader CSE VWO 1996-2000. Gymnasium Leeuwarden, 1996.

III. HET MODERNISME

8.0.	D.W.Fokkema, Het modernisme: overwegingen bij een beschrijving van een periodecode. FdL 20/1 (1979), blz.1-10.
8.1. motto	Ten Berge 1980, blz.72..
8.1.1.	[Cage] Ernst Vermeulen, Muzikale afval: Cage en Yves. Raster III/2 (1969), blz.255-263, motto blz.259. Ten Berge 1980, blz.20-26.
8.1.1. noten	[Eysteinsson] Zima 1997, blz.265. [Incoherenten] K.Schippers, Kardinalen aan de rode zee. NRC 03-04-98 (naar aanleiding van J.C.Welchman, Invisible colors - a visual history of titles). Veel informatie is te vinden op het (Franstalig) internet.
8.1.2.	[Cage's 4'33] Kmita 1989, blz. 296.
8.1.2. citaat	[Cage] Griffith 1988, blz.140.
8.2.1.	Het Tsjechische poëtisme: de minst bekende van de genoemde stromingen. Combineert dulce en utile. Drijkoningen 1982, blz.384.
8.3.1.1. citaat	[Mallarmé] Dresden 1980. blz. 102. Ook hier voor een vertaling. Deze wijkt licht af van de gegeven vertaling in de noot.
8.3.1.1. noten	[Eysteinsson] Zima 1997, blz.245. Zima 1997, blz.306. [Realisme] vgl Fiske 1999, blz.131.
8.3.1.2.	[Grammatica] Sheppard 2000, blz. 62-63, blz.102.-105.
8.3.1.2. citaat	Graff 1979, blz.208.
8.3.1.3.	[Rimbaud] Steiner 1990, blz.34, [Rimbaud] Perloff 1999, blz.60-62. [Duras: Verdubbeling] E. van der Starre, Duras voor de spiegel. FdL 20/3 (1979), blz.371-379.
8.3.1.3. noten/citaten	Zima 1997, blz.323. [Berman] Jencks 1990, blz.33. [Terminologie] Sheppard 2000, blz.3-4, blz.24. Vergelijk hoofdstuk 2, Modernism as diagnosis, blz.31-70, waarin net wordt gedaan alsof het anti-moderne denken gelijk staat aan het modernisme als een kunstzinnig-filosofische stroming en waarin naast de namen van vele kunstenaars ook de namen rondwaren van Jung, Weber, Heidegger, Adler, Simmel, Heisenberg, Bohr en natuurlijk Nietzsche. In het derde hoofdstuk (Modernism as response, blz.71-88) komt trouwens het eigenlijke (kunstzinnige) modernisme in zijn anti-moderne vorm uitvoerig aan het bod, met als summum (in hoofdstuk 4, blz.89-100) de bespreking van 'Een brief' van Von Hoffmannsthal, een pure Nietzschiaan.

	[Duras: schrijven] Hill 1993, blz.36, blz.39, blz.132.
	[Duras: schrijven-lezen] Willis 1987, blz.129, blz.147-149, Hill 1993, blz.149, blz.153-254.
	[Duras: literaire-filmische taal] Willis 1987, blz.166, Hill 1993, blz.149, blz.153-154.
	[Duras: muziek] Hill 1990, blz.91, blz.107, blz.109, blz.142.
	[Duras: liefde] Hill 1990, blz.38, blz.144, blz.158.
	Het scenario van *L'ánnée dernière à Marienbad* werd geschreven door Robbe Grillet.
8.3.1.4.	Perloff 1996, blz. IX, zie ook: blz.15. Voor Pound vooral de hoofdstukken I, II en VIII.
	Perloff 1999, Todorov: blz.27n, Potebnja: blz.115n, Williams: blz.114, Beckett: blz.229, blz.233, Stein: blz.43n, blz. 67-108, mn blz.91, anti-kunst: blz.66.
	[Emotie] Perloff 1999, blz.199.
	[Innerlijkheid] Perloff 1999: D.S.Carne-Ross, blz.198, David Antin: Perloff 1999, blz.301 ('Ik heb een diep wantrouwen tegenover denkbeelden van innerlijkheid').
	Vergelijk Vaessens 1998 (blz.9-17) met het onderscheid tussen links- en rechtsmodernisme.
8.3.1.4. citaat	[Rimbaud] Perloff 1999, blz.66.
8.3.2. motto	Steiner 1974, blz.34.
8.3.2.1. citaten	Steiner 1990, blz.104-105, blz.102-103.
8.3.2.1. noot	[Baudelaire, Flaubert] Pippin 1995, blz.32-34.
8.4.	P.H.van Huizen, Het New Criticism. Merlijn 2/2 (1964), blz.59-70.
8.4.1.	Bronzwaer cs 1977 [Jacobson, Linguïstiek en poëtica], blz.96-106.
8.4.1. noot	Mukarovsky 1974, bv blz.15, blz.40.
8.4.2.	Systematisch voorbeeld van close-reading: Paul Claes, Claus-reading: een ontleding van *Visio Tondalis*. FdL XII/3-4 (1971), blz.228-244.
	J.J.Oversteegen. Analyse en oordeel (I-III). Merlijn 30/3 (1965), Merlijn 3/4 (1965), Merlijn 3/6 (1965).
	[Richards] P.H.van Huizen, De 'simple didact' van het literair specialisme? Een inleiding tot de kritiek van F.R.Leavis. Merlijn 1/1 (1962), blz.49-59. Zie ook: Sheppard 1989, blz.162-164.
	Leavis: bv Aerts 1963-1977 VII, blz.271.
	[Graves & Riding] Einsiedel 1974, blz.8658.
8.4.2.3. .citaat	[Adams] Graff 1979, blz.144.
8.4.2.3. noot	D.W.Fokkema, Vergelijkende literatuurwetenschap en het nieuwe paradigma. FdL 22/2 (1981), blz.186.
8.5.2. gedicht:	*Martinus Nijhoff, Het tuinfeest. Uit Vormen, in Het Verzameld Werk.* Daamen/Van Oorschot, 1954, blz. 120.
8.5.2. citaten	Sontag 1994, blz.5, blz.12, blz.13 (tweemaal).

IV. HET POSTMODERNISME

9.1. motto	Pippin 1995, blz.41.
9.1.1. motto's	Freeland/Wartenberg 1995 [K.Hanson, Provocations and justifications], blz. 33-48, citaat blz.45.
	Rob van Erkelens, Kleine grote woorden. GA 03-02-01.
9.1.2.1.	Jencks 1985.
	Sheppard 2000, blz.355-362.
9.1.2.1. noten	[Barth] Boomgaard/Lopez 1985, blz.58-59, vergelijk blz.50-51.
	Umberto Eco in de inleiding tot (een van de) latere drukken van zijn roman *In de naam van de roos.*
	Dan Friedman, Radical modernism. Yale University Press, New Haven/Londen, 1994.
	[Welsch] Sheppard 2000, blz.102..
	[Diva] Sheppard 2000, blz.362.
9.1.2.1.	[Perloff] Vaessens, 2001, blz.57.
9.1.2.1. noot/citaat	Vaessens 2001, blz.57.
9.1.2.2. citaten	Paetzold Profile 1990, blz.177, blz.179.
	Boomgaard/Lopez 1985 [S. Lopez, Kulturele ekonomie en representatie], blz.96-112, citaat blz. 103.
9.1.2.3. citaten	Boomgaard/Lopez 1985 [E. Tee, Immorele beelden], blz.78-95, citaten blz.83, blz.92.
9.1.2.3. noten	[Freedburg] Janneke Wesseling, Een kaakslag van Maria. NRC 10-11-89.
	[Baudrillard] Peeters 1987, blz.22.
9.1.2.4.	Dirk van Weelden, Hooggeëerd publiek,. NRC 15-11-96.
9.1.2.4 noot	[Post] NRC 12-12-00.
9.1.3. motto's	[P.de Man] Zima 1997, blz.283.
	[Tieleman] Peeters 1987, blz.27.
	Zima 1997, blz.323.
9.1.3.1. citaat	Graff 1979, blz.53.
9.1.3.3.	Ch.van Boheemen, Intertextualiteit. FdL XXII/3 (1981), blz.229-241.
9.1.3.3. citaat	Macedo 1997 [Walter Berns, The assault on the universities: then and now], blz.157-183. citaat blz.175.
9.1.4. motto's	Paul Kempers, Her rijk der vrije verbeelding. GA 24-11-01.
	Baetens/Verstraete 2002 [R.Gabriëls, Een wereld zonder toevluchtsoord],blz.37-54, citaat blz.49.
9.1.4. noot	Cooper 1992 [S.Connor, Modernism and postmodernism], blz.288-293.
	[Frank] Cooper 1992, blz.290.
	[Schütze] Zima 1997, blz.227.
9.2. motto's	[Barthes] Zima 1997, blz.276, blz.337.
9.2.1.	[Barthes] Vergelijk Fiske 1999, blz.142-144.

9.2.1. citaat	[Barthes] De Mul, blz.203.
9.2.1. noten	[Derrida] Sim 1992, blz.168.
	Post: NRC 8/9-03-02.
9.3.1.	[Schilderkunst] bv McRobbie 1999, blz.6-10.
9.3.2.	Perloff 1999: G.Stein, blz.101n, Cage, blz.305n.
9.3.2. noot	[Lash] Zima 1997, blz.265-268.
	Zima 1997, blz.264.
	[Eysteinsson] Zima, blz.265.
10	[Howard Norman] Perloff 1996, blz. 170. Het citaat komt uit het gedicht *The wish bone cycle* (1976).

XL.HET KOMISCHE ALS INFORMATIEVE EN ESTHETISCHE CODE

0. motto's	Gutwirth 1993, blz.15.
	[Bataille] Ten Kate 1994, blz.402..
0.	Freud Der Witz 1975, blz.120.
0. citaat	Bergson 1993, blz.39.
0. noot	[Aristoteles] Gutwirth 1993, blz.5.
	[Mindess] [Gutwirth 1993, blz.18.
	J.Le Goff, Kan lachen zonde zijn? GA 15-12-93.
	Roelof van Gelder, De strenge regels van het lachen. NRC 01-05-98.
	Simone Schipper, Humorloos lachen. NRC 07-04-01. Hier ook R.Provine.
	Hendrik Spiering, Lachen helpt niet. NRC 08-09-01.
	[Giles en Oxford] Sim 1992, blz.73-74.
	Over de mop: G.Kuipers, Goede humor, slechte smaak. Nederlanders over moppen. Boom, Amsterdam, 2001. Aardig, maar filosofisch van weinig belang.
1. motto	[Schopenhauer] Cooper 1992, blz.199.
1. noot	[Kierkegaard] Giesz 1971, blz.98-101.
2. noot	Felix Eijgenraam in gesprek met Christopher Zeeman ('Kapseizen in de wiskunde'). NRC 11-02-93.
	[Derrida cs] Sim 1992, hoofdstuk 6.
	[Giles en Oxford] Sim 1992, blz.74.
3. motto's	[Hobbes] Zijderveld 1971, blz.138.
	[Nietzsche] Gutwirth 1993, blz.59.
	A.Verbij, Spasmen: lachen is reactionair. GA 15-12-93, blz.18-19, citaat blz.18.
	[Bataille] Ten Kate 1994, blz.407.
3.1. citaat	[Aristoteles] Paulos 1990, blz.8.
3.2.	Themerson 1979, blz.147.
3.2. citaat	J.van der Lans, Schaamlachen. GA 15-12-93, blz.4.
3.4.	[Sjkolwsky] Zijderveld 1971, blz.31, blz.141.
3.4. noot	bij: Le Goff, GA 15-12-93, blz.28.
	[Dupréel] Gutwirth 1993, blz.37.
4. motto's/witzen:	M.van Amerongen, De politieke witz. GA 15-12-93, blz.8, blz.10.
5. citaat	Paulos 1990, blz.35.
5. noot	Cooper 1992 [J.Lippitt, Humour], blz.199.
	[JAPE] WCS 26/5 (1997), blz.42.
6. citaat	Zijderveld 1971, blz.23.
6. noten	[Goebbels/Beria] GA 15-12-93, blz.10.
7.	[Bloch] GA 15-12-93, blz.9.
7. noot	In zijn film*Ridicule* doet Leconte een geslaagd filmisch onderzoek naar het onderscheid tussen geestigheid, leutigheid en humor.
	Spaldung 1979, blz.XIV.
8. motto's	Paulos 1990, blz.49.
	Aerts 1964-77 IV [J. van der Hoeven, Ironie], blz.176.
8.	Cooper 1992 [D.E.Cooper, Irony], blz.238-242.
	[Ironie] Themanummer WP 35/6 (1994/95).
8. noot	Shakespeare, Julius Caesar, Act.III, scene.2.

XLI. RUIMTE EN TIJD BINNEN DE FILM

1.0. citaat	Hawking 1988, blz.49.
1.1. citaat	Jacobs 1980 [J.H.Lawson, Time and space], blz.177.
1.2. motto's	Stephenson/Phelps 1989, blz.95.
	[Fauré] Stephenson/Phelps 1989, blz.143.
1.2. citaat	Stephenson/Phelps 1989, blz.145.
2.1. citaat	Jacobs 1980 [L.Jacobs, The expression of time and space], blz.134.
2.3. citaat	[Pudovkin] Jacobs 1980, blz.131-132.
3.0. motto's	Jacobs 1980 [I.Montagu, Rhythm], blz.178.

	[Robbe-Grillet] Jacobs 1980, blz.168.
3.2. motto	[Pudovkin] Jacobs, blz.125.

XLII. GENRE

motto	Eric de Kuyper, Enkele bedenkingen bij de genre-problematiek. Versus 1/2 (1985), blz 51-60, citaat blz. 52-53.
1. noot	[Cawelti] Grant 1999 [Th.Schatz, New directions in film genre: new directions in film genre study], blz.94.
2.1. citaat	[Tomashevky] Bordwell 1991, blz.147.
2.1. noot	Genre bij Aristoteles: begin van de Poëtica. Vergelijk Wellek/Warren 1956, hoofdstuk XVII over het genre in het algemeen.
2.2.	Gianetti 1987, blz.270-273. Grant 1999 [J.G.Cawelti,*Chinatown* and generic transformation in recent American films (1979)], blz.244.
2.2. noot/citaat	Grant 1999 [Th.Sobchack, Genre film: a classical experience], blz.104. Vergelijk Grant 1999 [T. Gallagher, Shoot-out at the genre corral], blz.248, blz.252 (met de conclusie dat er binnen een genre eerder sprake is van een cyclus dan van een evolutie), blz.256.
5.	P.Verstraten, Lusten, listen en lasten van het Liefdesverhaal. Genremijmeringen. Versus1/2 (1985), blz.7-24, schema: blz.11. Screwball comedy: blz.12-17. Zie verder Grant 1999 [D.R.Shumway, Screw-ball comedies: constructing romance, mystifying marriage], blz.381-401.
5. noot	Dancyger/Rush 1995, blz.51. Met een praktische uitwerking naar algemene trekken en de uitwerking daarvan naar genre (blz.52-70). Gevolgd door een hoofdstuk ('Working against genre') waarin een creatieve aanpak en de vermenging van genres aan de orde komt. Dit alles in een nuchtere stijl, los van alle theoretische debatten.
6.0.	[Mythisch-magisch ritueel] Graff 1999 [Th.Schatz, The structural influence: new directions in film genre study], blz.97, vergelijk Cawelti: blz.95.
6.1. motto's	[Lévi-Strauss] Grant 1999, blz.96. Grant 1999 [A.Tudor, Genre], blz.7.
6.1.1. noot	Grant 1999 [A.Tudor, Genre], blz.10.
6.1.2.	Grant 1999 [Th.Sobchack, Genre film: A classical experience], blz. (111-)112. Vergelijk Grant 1999 [J.G.Cawelti,*Chinatown* and generic transformation in recent American films (1979)], mn blz.235-238.
6.1.2. noot	['Informatietheorie'] Grant 1999, blz.86-89 (Klinger), blz.98 (Schatz/Warshow), blz.177-178 (Neale). Hiertegenover stelt Abraham Kaplan dat populaire kunst -en dat is de Hollywood-film- nooit ontdekkingen doet, maar alleen maar bevestigt. Dit wordt door Grant op zijn beurt bestreden (Grant 1999, blz.119-120).
6.1.3.	Grant 1999 [R.Wood, Ideology, genre, auteur], blz.59-73 (blz.66-73: Hitchcock, A shadow of doubt). Vergelijk Grant 1999 [S.Neale, Questions of genre], blz.171-172. Grant 1999 [B.Klinger, "Cinema/ideology/criticism" revisited: the progressive genre], blz.74-90, vooral ook: Comolli/Narboni (blz.76-77, blz.120-121) en Neal (blz.88).
6.2.	[Dewey] Grant 1999, blz.117. Vergelijk Peppers *contextualisme*: Grant 1999, blz.119-120.
6.2. citaten	Grant 1999 [Th.Sobchack, Genre film: A classical experience], blz.109. Grant 1999 [J.H.Wright, Genre films and the status quo], blz.41.

XLIII. DE CREATIEVE KRACHT VAN HET BEELD

1. motto	Langer 1965, blz.156.
1.	Langer 1965, blz.105. Monaco 1982, blz.143.
1. citaat	Monaco 1982, blz.144.
4.4.	Monaco 1982, blz.149-158.
afb.XLIII.1 en 2	Skrien 176, blz.33.
afb.XLIII.3 en 4	Monaco 1982, blz.149, blz.157.
5.	[Tonen/vertellen] B. van Maris in gesprek met Nana Verhoeff ('Sensatie in beeld', over de vroege Western). NRC 10/11-01-04.

XLIV. HET MELODRAMA

1.	Jan Simons, Hij en zij bij Hawks. Versus 2 (1985), blz 25, blz.32, blz.36, blz.45-46.
motto's	[Pixerécourt] Encyclopedie Larouse. Otten 1991, blz.47. [Eliot] Roud 1980 I, blz.350. [Pixerécourt] Encyclopedie Larouse.
2.	Grant 1999 [Th.Elsaesser, Tales of sound and fury], 350-380. Elsaesser geeft een meer formele definitie van het melodrama met de nadruk op de mise-en-scene gekoppeld aan een gebruik van ruimtelijke en muzikale categoriën (blz.359, vergelijk blz.362-363 voor de toepassing op het Hollywood-melodrama).
2.2.	Zie ook: Grant 1999 [Th.Elsaesser, Tales of sound and fury], blz.372-373.
2.2. noot	Kracauer 1979, blz.131.

2.5. Grant 1999 [L.Williams, Film bodies: gender, genre, and excess], blz.140-158, citaat blz.152.
[Douglas] Grant 1999 [Williams], blz.141.
[Doane] Grant 1999 [Williams], blz.144.

2.5. noten [Melodrama als overkoelende term], Grant 1999 [Williams], blz.142.
[Clover] Grant 1999 [Williams], blz.142.
[Clown] Grant 1999 [Williams], blz.143.

XLV. GESCHIEDENIS

motto [Burckhardt] Bellon 1953, blz.181.

1.2. [Droysen] Bellon 1953, blz.178.

1.2. noten [Mill] Lorenz 1998, blz.147.
Quine 1987, blz.162 (Ned vert. blz.240).

1.3. motto's [Hegel] Gellner 1999, blz.93.
Bourdieu 1992, blz.70.

2.1. motto [Gordimer] Hanfling 1992, blz.336-337.

2.1. noot V.Hunink, Het *schandelijke leven* van HELIOGABALUS, *de decadentste keizer van Rome.* Athenaeum - Polak & van Gennep, Amsterdam, 2001, blz.58.
[McNeill] Lorenz 1998, blz.22.

2.2. motto Lorenz 1998, blz.58.

2.2.2. [Foucault] Merquior 1988, blz.16. Voor het begrip *archeologie*: hoofdstuk 3.

2.2.3. [Lodewijk XVI] Lorenz 1998, blz 33, met een geheel andere visie op het begrip *feit.*

2.3.1. Lorenz 1998, blz.269.
W.Otterspeer, Een post-moderne kijk op het verleden. NRC 25-05-91 (citaat).

2.3.1. citaat Grant 1999 [V.Sobchack, "Surge and splendor': a phenomenology of the Hollywood historical epic], blz.284.

2.3.1. noten/citaat *Yourcenar, Hadrianus' Gedenkschriften.* Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1987, blz.290.
René Zwaap, Het bedrog van Paulus. GA 06-04-02.
[Van Oyen] Berichtgeving NRC 18-04-02 ('Paulus was spion van Rome').

2.3.2. motto W.H.Dray, History and value judgments. Edwards 1972 IV, blz.26-30, citaat blz.30.

XLVI. FEMINISME. DE VERSCHILLEN TUSSEN MANNEN EN VROUWEN

motto F.J.J.Buytendijk 1967, blz.201-202. Vergelijk hiernaast een nieuwe mythologie als die van S.Baron-Cohen. (S.Pley, Man of autist. GA17-05-03).

1 Segall 1976, hoofdstuk VI.

1.1.1. Gross cs 1996 [R.Denfeld, Old messages. Ecofeminisme and the alienation of young people from the environmental activism], blz. 246-255. Motto van Carol Christ: blz.250, Charlene Spretnak: blz.248.
Denfeld: '*Buiten hun naam om hebben ecofeministen weinig van doen met de oorspronkelijke doelen van het moderne feminisme. Naar mijn mening is de verwerping van redelijkheid en wetenschap in feite een verwerping van gelijkheid, opgetut in een grillig academisch discours met een New-Age-opschik.*' Voor een parallel met Nazi-opvattingen: blz.250-251.

1.1.1.citaat Louise Fresco in gesprek met S. de Jong. NRC 20-11-98 ('De natuur is helemaal niet zorgzaam').

1.1.2.citaten Tavris 1992, blz.78.

1.2. citaten Irigaray 1992, citaten blz.74, blz.90.
H.Hoving, Incarnatie van het Goddelijke: een mimetisch maieutische manoeuvre. Doctoraalscriptie, Utrecht, 2000. Citaten blz.26, blz.24, blz.9.
Zeer kritisch: Sokal/Bricmont 1999, blz.97-111.

1.4. Voor de verbanden tussen feminisme en de anti-moderne tendenzen binnen de filosofie: Zima 1997, blz.52-60.
P.R.Gross cs 1996 [B.R.Gross, Science, reason, and common sense], blz.79-86, vooral blz.81 (Harding). *'Er is een vlucht, maar dan een vlucht weg van het algemeen menselijk inzicht/common sense'* (blz.80).
Gross cs 1996
P.R.Gross cs 1996 [M.Bunge, In praise of intolerance to charlatanism in Academia], blz. *96-115. 'Waarom zou welke serieuze en sociaal verantwoordelijke geleerde dan ook ooit barbaren dulden die de bedoeling hebben echte wetenschappelijke ondernemingen in discrediet te brengen en zelfs de moderne cultuur te vernietigen?*' (blz.101). Voor zijn *Academic Charter:* blz.110-111.
Gross cs 1996 [N.Koertge, Wrestling with the social constructor], blz.266-273. *'Om iemands vermogen om feit van fantasie te onderscheiden geweld aan te doen is het kentheoretische equivalent van verkrachting*' (blz.272).
Gross cs 1996 [J.Radcliffe Richards, Why feminist epistomology isn't], blz.385-412. *'Alles wat dan ook kan aannemelijk worden gemaakt aan mensen die hun onderwerp benaderen ver uit de buurt van de academische disciplines die ter zake doen, niet toegerust als ze zijn met de technieken van gedetailleerde kritiek, die nu eenmaal de basis vormen van iedere werkelijke vooruitgang, zowel in de wetenschap als in de filosofie*' (blz.403).

Gross cs 1996 [N.Koertge, Feminist epistomology. Stalking an un-dead horse], blz.413-419. *'Een eerste doel van onderwijs op ieder niveau is om studenten te helpen betere denkers te worden, meer verfijnd, meer kritisch en meer zelfbewust over hun methoden van onderzoek en over de vorming van hun overtuiging'* (blz.418).
Voor de nieuwe, feministische benadering van het meisje (en de weerklank daarvan in de media): Gross cs 1996 [C.H.Sommers, Pathological social science. Carol Gilligan and the incredible shrinking girl), blz. 369-381.
Gross cs 1996 [M.Nanda, The science question in postcolonial feminism], blz.420-436. *'Het leren toepassen van de wetenschap in mijn op een andere manier aan de traditie gebonden samenleving opende een hele wereld voor me: het gaf me intellectuele bronnen om zelfgevoel te definiëren en om een vleugje autonomie op te eisen tegenover de claims van mijn familie en gemeenschap'* (blz.422).
Tavris 79-90, hoofdstuk VII (over liefde en vriendschap).

1.4. citaten — Tavris 1992, blz.250, blz.271,
[Feminisering] Tavris 1992, blz.270. Vergelijk A.Brouwer, Big Sister. GA 20-05-00 (... Maar zijn vrouwelijke eigenschappen wel superieur aan mannelijke?).

1.4. noot — Tavris 1992, hoofdstuk V, mn blz.175. In dit hoofdstuk ook de behandeling van *codependency.*

2. motto — Tavris 1992, blz.21.

2.1.1. citaat — Tavris 1992, blz.212.

2.1.1. noot — [PMS] Tavris 1992, blz.130-169.

2.1.2. — [Sociobiologen, Feministen] Tavris 1992, blz.211.

2.1.2. citaat — [A.Echol], Tavris 1992, blz.211.

2.1.2. noot — Wilson 1978, blz.133-135.

2.1.3. — Tavris 1992, blz.43-60.

2.1.3. noot — [Geweld bij vrouwen] Tavris 1992, blz.62-71.
[Invloed hormenen] : Kalat 1988, blz.318-319.

2.1.4. — [Geschwind en Brehan] Tavris 1992, blz.45-46, blz.49-50. Voor een evenwichtige benadering van dit onderwerp: Kalat 1988, hoofdstuk 11 (over hormonen).

2.1.4. noot — Voor het IQ-debat zie vooral Eysenck/Kamin 1982.

2.2.2. — Gesprek van Hendrik Spiering met Sarah Blaffer Hrdy. NRC 8-10-00. Als aanvulling John Boswells boek over vondelingen*: Overgeleverd aan vreemden.* Balans, Amsterdam, 1990. Dit geeft nu niet bepaald het beeld van de zelfverzekerde moeder die welbewust haar kinderen in de steek laat.

2.2.3. — [Lasch] Maarten Huygen, Feminisme in de fuik. NRC 28-03-97.

XLVII. HET NATURE-NURTURE DEBAT

1 — Catania/Hineline 1996 [Hineline on theory], blz 75-90, Hayes en Pepper: blz.79.
[Gedragsanalyse // evolutie-theorie] Catania/Hineline 1996 [Smith on Sober], blz.271-278.

1. noten — [Jones/Nisbett] Catania/Hineline 1996, blz.311.
[Preparedness] Catania/Hineline 1996 [Schwartz on Seligman & Hager], blz.297-312. In ieder geval is het wel duidelijk dat vroege leerervaringen niet alleen voor muizen en katten, maar ook voor fruitvliegjes van doorslaggevend belang zijn (NRC, Deutsche Forschungsdienst, Berichte aus der Wissenschaft, oktober 2000 (?)). Reeds eerder was uit onderzoek van Imamura duidelijk geworden dat de waarneming van fruitvliegjes pas na de geboorte wordt gevormd.

2. motto — Catania/Hineline 1996 [MacCorquedale on Chomsky and Skinner], blz.639., vergelijk Catania/Hineline 1996 [Blackman on Mead], blz.719.

2. — Catania/Hineline 1996 [Catania on Bowler], blz.351-359, Dawkins: blz.355.

2. noten/citaat — '"Taalgen" ontstond 200.000 jaar geleden.' NRC 15-08-02.

3. — [Innate motor patterns] Rachlin 1991, hoofdstuk 4.
Catania/Hineline 1996 [Shettleworth on Tinbergen], blz.313-322.
[Skinner] Catania/Hineline 1969, disposities: blz.112, gedrag en erfelijkheid: blz.105-106.
[Oorzaak op afstand] Catania/Hineline 1996, blz.59, blz.78.

3. citaten — [Chomsky] Catania/Hineline 1996, blz.132-135, citaat blz.133.
[Skinner] Catania/Hineline 1969, blz.92.
[Wilson] H.Spiering in gesprek met E.O. Wilson. NRC M 06-07-02, blz.6-14, citaat blz.10.

3. noten/citaat — Rob Smits in gesprek met Colin Blakemore ('Genen weten niks en doen ook niks'). NRC 19/20-07-03. Vergelijk J.Craig Venter: '*Genen zijn belangrijk, maar de werkelijke complexiteit van het leven zit op het niveau van de eiwitten, die door de genen worden gemaakt, in cellen, weefsels en organen.'* NRC 24-02-01.
[Sur] Nozick 2001, blz.380.
[Skinner] Catania/Hineline 1996, blz.86-88, citaat blz.88.
Catania/Hineline 1996 [Provine on Purves & Lichtman], blz.279-284, citaat blz.280.
[Garcia/Koelling] Catania/Hineline 1966 [B.Schwartz, On going back to nature], blz.299.
Baum 2003, blz.60-63.

4. — [Optimalisering] Catania/Hineline 1996 [Crawford on Krebs & Davies], blz.344-347.
[Thorndike] Catania/Hineline 1996, blz.447.

ANALYSE/DISCUSSIE

Met dank aan Arjan Koek voor zijn kritische inbreng.

inleidende motto's	[Stuart Mill] Gross cs 1996, blz.362. Raphael 1979, blz.7.
motto	Descartes 1970, blz.152. Vergelijk Gellner 1995, blz.13.
0.1.2.	Freeland/Wartenberg 1995 [Kelly Oliver, The politics of interpretation], blz.233.
0.2n. noot/citaten	Knipe en Maclay 1973, blz.109. [Klein/Braet] Dirk Wolthekker, Spreken als gevecht. NRC 13-12-97.
0.3.1.	[Habermas] McCormick 1990, blz.307-319. Citaat blz.312, vergelijk blz.314. Radermakers/Petersma 1974 II (art. van J.J.M. van Niewstadt) , blz.194-202. Vergelijk Kunneman 1983, hoofdstuk V, mn blz.94.
0.3.1. citaat	Kmita 1989 [A.Szahaj, Reflection on the methodology of social sciences in the critical theory of Jürgen Habermas], blz.85-102. Citaat blz.93.
0.6.1.	De Wilde z.j. II [Kierkegaard], blz.150.
0.6.2.	Schoonbrood 1957 [Schopenhauer], blz.30-31.
I.2A. citaat	[Marcus Aurelius] Paul Scheffer, Cultuurrampen. NRC 26-09-97.
I.2B.	De Wilde z.j. II [Nietzsche], blz.154. Vergelijk Safranski 1997, blz.257-266.
I.2C. citaat	Bonevac 1996 [J.Rauch, The humanitarian threat], blz.135-147, citaat blz.139.
II.3A.	[Ball] Sheppard 2000, blz.135-136.
II.3F.	Guépin 1983, blz.334-337.
III.1.	[Heidegger] Janssen Perio 2000, blz. 36-52, citaat blz.46, Philipse 1998, blz.246-254. Godert van Colmjong, Oergeweld en oorsprongsdenken. GA 11-11-2000 (citaat). [Paul de Man] Macedo 1997 [Walter Berns, The assault on the universities: then and now], blz.172-181. [Éliade] René Zwaap, De zaak Culiano. GA 26-03-97.
III.1. citaat	[Kantor] Catania/Hineline 1996 [W.N.Schoenfeld on Kantor], blz. 63.
III.2.	A.Hitler, Mein Kampf. Uit de Nederlandse vertaling door Steven Barends (in de uitgave uit 1943 van de Amsterdamsche Keurkamer), hoofdstuk II, blz.328-349.
III.5.	[Ahimsa] Van Praag 1962, blz.44-49, [Haku-In] Van Praag 1959, blz.132-133. [Boeddha] Van Praag 1959, blz.125.. [Jezus] Matth.5.38-42. [Butler] Crombag en Van Dun 1997, blz.79. [Hammurabi] Frischauer z.j., blz.20-29. [Torah] Exodus 21. [Doodstraf: historisch] Grosheide/Itterson II 1957 [Bianchi], blz.462-463, Galling 1957 VI [E.Schmidt-hauer, H. Hohlwein], blz.923-930. [Beccaria] Einsiedel 1974 VI, blz.2431. [Stewart] Bonevac 1996, blz.398. Bonevac 1996 [E van den Haag, The death penalty: a debate (fragments)], blz.401-406, citaat blz.405, derderangs argument: blz.403-404. Bonevac 1996 [Th.Marshall, Concurring opinion in *Furman vs. Georgia* (1972)], blz.391. [Sellin] Bonevac 1996, [Th.Marshall], blz.392-393, maar vergelijk Bonevac 1996, blz.398. Galling 1957 VI [E.Schmidthauer, blz.926 (parafrase). Bonevac 1996 [W.Brennan, Concurring opinion in *Furman vs. Georgia* (1972)], blz.381-390, citaten blz.384, blz.385. Bonevac 1996 [Stewart, Powell, and Stevens, Majority opinion in *Gregg vs. Georgia* (1976)], blz.395-400.
III.6. motto's	Dover 1989, blz.6. Paglia 1995, blz.106.
III.6.	[Stewart] Gutwirth 1993, blz.16. Marcuse Een-dimensionale mens 1968, blz.97-98. Vergelijk: J.Kuijpers, Tegen de seksuele oplichting. NRC 21/22-02-04. [Foucault] C.Verhoeven, Aidoos en eroos. WP 28/1 (1987/88). Lysias: Plato, Phaidros, Exc.XI.2.1.1. Plato, Lysis 221B.
III.6. citaten	Bonevac 1966 [V.C.Punzo, Morality and human sexuality], blz.240-244, citaat blz.243. Bonevac 1996 [C.MacKinnon, Pornography, civil rights, and speech, fragment], blz.95-98, citaat blz.96.
III.6. noot	Bonevac 1996 [A.Dworkin, Collaboration], blz.259-263.
III.7.	J.C.Arnbak, Slecht de schotten. NRC 12/13-01-02. [Communitarisme] Hampton 1997, blz.182-191.
III.10	[Doven] H.A.M.J. ten Have, Techniek in de gezondheidszorg: ethiek en evaluatie. WP 35/5 (1994/95), blz.157-158. [Pellegrino] H. ten Have, Filosofie en geneeskunde. WP 22/6 (1981/82), blz.175-181.
IV.1.	[Fichte] De Wilde z.j. II, blz.133. [Berger] Braeckman cs 2001 [A.van de rWal, Karl Jaspers], blz.87. Berger (1967), blz.63. [Sartre: engagement] Visser 2003, blz.97 (H.Philipse).

	[Maatschappelijke functie van de religie] Zo ook verrassenderwijs Horkheimer (Visser 2003, blz.35). Vergelijk Safranski die stelt dat het godsidee noodzakelijk is om de ideeën waarheid en zedelijkheid veilig te stellen (Visser 2003, blz.96). En gelijk heeft-ie.
	[Crombag] Visser 2003, blz.33. Vergelijk Den Boef 2003, blz.62-76.
IV.4G. citaat	[Nietzsche] Van Tongeren 1990, blz.79.
IV.5A.	*Plaats wiskunde:*
	[Planck] Fuchs Natuurkunde, blz.51-52.
	Parawetenschap/astrologie:
	Beloff 1972, blz.25.
	Gross cs 1996 [Paul Kurtz, Two sources of unreason in de mocratic society: the paranormal and religion], mn blz.494-499.
	Gross cs 1996 [J.E.Alcock, The propensity to believe], blz. 74-75. Dualiteit in denken tussen experimenteel (-magische) en analytisch-logische kant.
	Shermer 1999, Hume's Maxim, blz.45-46, citaat: blz.45.
	Barthes 1975, blz.215-216. Vertaling aangepast.
	E. de Bruin, Bonbons voor de ziel. Waarom ook intelligente mensen horoscopen moeten lezen. NRC 4/5-01-03.
	Toonder en West, 1971, Grim 1990, blz.15-84, Hulspas en Nienhuys 1997, blz.33-38.
	I.W.Kelly, Why astrology doesn't work. Conference on science, pathological science, and pseudoscience 4-7 september 1997, La Coruna, Spanje.
	[Johnson e.a.] Nanninga 1988, blz.171.
	[Vragenlijst] Cartari/Elst z.j.,vragenlijst: blz.146,
	[Waarschijnlijkheid/toeva] Cartari/Elst z.j. blz.145-146.
	[Eigenschappen van de sterrenbeelden] Naast Nanninga 1988: Lea Manders, Wat onthult jouw sterrenbeeld? De Kern, Baarn, 2002.
	[Psychokinese] R.Nanninga, Paranormale verschijnselen. WP 36/4 (1995/96), blz.98-104. Vergelijk Hulspas/Nienhuys 1997, de lemma's *observationele theorieën* en *RNG-experiment.*
	Citaat Grim 1990 [E.W.James, On dismissing astrology and other irrationalities], blz 34.
	Grim 1990 [Michel Gauquelin, Spheres of influence], blz.37-50.
	Hulspas en Nienhuys 1997 [Gauquelin], blz.127-128.
	J.W.Nienhuys, Introduction to the Mars effect. Science or pseudo? Skeptische notities 8, Utrecht, 1991, blz.112-128, gevolgd door een vijftal artikelen over dit onderwerp.
	Verder S.Ertel, Gauquelins Mars-Effekt: Illusion oder Irritation? Skeptiker 10-03-97, gevolgd door een tweetal kritische artikelen.
	Kurtz, P, Nienhuys J.W. en Sandhu R., Is the 'Mars Effect' genuine? Journal for scientific exploration, 1997.
	Met dank aan J.W.Nienhuys.
IV.5C. citaat	[Baird Callicot] G. Debrock, Techniek en natuur. WP 35/5 (1994/95), blz.143.
IV.5	[Spengler] Bellon 1953, blz.69n.
	[Adorno] Van Brakel 1998, blz.208.
	Scruton 1999, blz.108-109.
	[Westerse ethiek] Keimpe Algra, Het 'ik' en de anderen in de Hellenistische ethiek. Lampas, 31/5, dec.1998.
IV.5 .citaten	Bellon 1953, blz.69.
	Giddens 1999, blz.144.
IV.5D. citaten	[Naess en Sessions] Achterberg, blz 11.
	[Hargrove] Achterberg, blz.179.
IV.6.	Scruton 1999, blz.160-161.
V.0n. citaat	De Wilde z.j. II [Fechner], blz.153.
V.1.	[Tylor] De Vries 1961, blz.99-105, Pepper 1970, blz.120-124.
	Ziel bij primitieven: Van Baaren, 1960, blz. 101-106.
	Ziel in het OT: Vriezen 1954, blz.214-217.
	Freud Träume1975, vooral het hoofdstuk over droom en folklore.
	Freud Inleiding z.j., Deel Twee, blz.73-207.
	[Freuds Praagse droom] Hadfield 1963, blz.34-35.
	[Freuds droom over de trap] Verbeek 1973, blz.179.
	Zigmond cs 1999 [J.A.Hobson, Sleep and dreaming] blz.1207-1227.
	Gazzaniga 1995 [Hobson and Stockhold, The conscious state paradigm], blz 1373-1389.
	Herhaalde programmering: Jouvet 1994, blz.54, blz.89-92, blz.124, blz.152, blz.161.
	[Sastre] Jouvet 1994, blz.81-84.
	[Crick/Mitchison] Jouvet 1994, blz.144-145, blz.160, Pagels 1989, blz.134.
	Descartes 1970, Méditations I.VI, blz.322-323, blz.334.
V.2A. noot	Donnelly 1995 [John Hick, Biology and the soul], blz.222.
V.5A. motto	Van Brakel 1998, blz.240-241.
V.5B. citaat	T.Pollman, Taalkunde en realisme. WP 28/6 (1987/88), blz.171-172.
V.6. motto's	[Nietzsche]] Waite 1996, blz.233.
	Wittgenstein 1976, 645 (blz.224).

V.6C. citaten	Scruton 1999, blz.106. Vergelijk voor de problematiek en de dubieuze argumentatie die daaruit kan voortvloeien: Vos 1995, hoofdstuk VI.
VI.1D.	Donnelly 1995 [Thomas Nagel, Death], blz.22.
VI.3A.	Solange Leibovici, Hedonisme is een doodlopende weg. GA 09-09-00. [Bauman] Giddens 1999, blz.198. Th.Deichmann & S.Reul in gesprek met Slavoj Zizek ('Hartstocht voor het reële'). GA 08-12-01.
VI.3D.	Bolter 1986, blz.246.
VI.4A.	[B.Lamblin] Kousbroek 1997, blz.18.
VI.4B.	Moise Allison, City. Bij: Herman Brood: Herman Brood & his Wild Romance, Cha Cha, 1978.
VI.4C.	Citaat van Buddingh komt uit het gedicht *Rundvlees is soms ook zo lekker.* In: Gedichten 1974-1985, De Bezige Bij , Amsterdam, 1986, blz.253. *Palinurus, Het rusteloze graf. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1982, blz.27-28.* [Schopenhauer] Klein 1992, blz.273.
VI.4D.	[Nietzsche] Detwiler 1990, blz.81 (gecomprimeerd).
VI.7B.	[Rawls] Hampton 1997, blz.140 (citaat). [Nozick] Cliteur/Van der List 1990, blz.97, Hampton 1997, blz144-150.
VI.7C.	Montefiore/Loewe 1963, [Talmoed: Hillel], blz.172-173. Quine 1987, blz.4. Vertaling komt uit *Quintessenties*, Bakker, Amsterdam, 1989.
VI.8..	R.Hartmans in gesprek met R.Scruton ('Mensen moeten minder denken'). GA 14-08-01. [Democritus] De Wilde z.j. II, blz.27.
VII, motto	Raphael 1979, blz.17.
VII.2.	DeLuca 1995, blz.10.
VII.2.	[Gramsci/Luxemburg] Bourdieu 1992, blz.217. Bourdieu 1992, hoofdstuk over politieke vertegenwoordiging (blz.213-245). [Berelson, Lazarsfeld en McPhee] DeLuca 1995, blz.78. [Huntington] DeLuca, blz.83.
VII.2. noot/citaat	DeLuca 1995, blz.80.
VIII.1B.	Forgery/fake: Goodman 1981, hoofdstuk III. Aldrich 1967, blz. 115. Cooper 1992 [G.Bailey, Authenticity of the artwork], blz.30-33, citaat blz.32. Cooper 1992 [G.Bailey, Forgery], blz.155-158.
VIII.1D.	Mohammed Benzakour in een voortreffelijke politieke analyse van de situatie rond 911 ('Wij zijn niet allen New Yorkers!') GA 29-09-01. Gawie Keyser, De tinteling van het ontoelaatbare. GA 26-08-00. Freeland/Wartenberg 1995 [C.A.Freeland, Realist horror], blz.126-142.
VIII.2	Lotman 1973, blz.14. Filmcensuur: zie D.B.Sova, Forbidden films. Checkmarkbooks, New York, 2001. Zeer informatief. Voor een discussie over de censuur in de VS (en vooral ook over het begrip kwetsend): Bonevac 1992, blz.106-149 (met artikelen van onder meer Joel Feinberg, Stanley Fish en Jonathan Rauch).
VIII.2.	Aldrich 1967, blz.118-119.
VIII.3.	[Clausen] Perloff 1996, blz.172, blz.173. [Arnold] Perloff 1996, blz.197-198.
VIII.4.	Macedo 1997 [H.C.Mansfield, The legacy of the late sixties], blz.21-45. Citaat blz.36. Het beoordelingsmodel: met dank aan Jan ten Brug.
VIII.5.	Mondriaan-nummer Vrij Nederland 17-12-94. Vooral: Marty Bax, Kunst als occulte wetenschap, blz.83-87. Vergelijk Wijsenbeek/Oud 1962, blz. 56 (7). Voor teksten van Mondriaan over zijn spirituele denkbeelden: Jaffe 1970. Din Pieters, Schilderen als zuiveringsactie (over Gay en Blotkamp). NRC 21-10-94.
VIII.5. citaat	P.Mondriaan, Plastic Art and pure plastic art. Circle International Survey of Constructive Art, ed.Gabo, Martin and Nicholson, Londen, 1937.
VIII.6.	Joris van Gasteren, Meekijken gewenst. GA 17-02-01. Annemieke Hendriks, Nattevingerwerk. GA 17-02-01. Wendy Doniger, In de hel kan gevoel voor humor geen kwaad. NRC 15-12-01. H.J.A.Hofland, Vermaak als levensdoel. NRC 27-10-00. Tekst is licht gewijzigd.
kritiek.	[Aristoteles: positie van vrouwen en slaven] Hampton 1997, blz.14-17, blz.20-21, blz.25-26 (tegenover Plato).

BEGRIPPENLIJST

Algemene literatuur:	Diemer/Frenzel 1958. Schmidt/Schischkoff 1961. Holzhammer 1963. Lacey 1986. Kirchner/Michaëlis 1998.
Adequatio	Krings e.a. 1973, blz.1651-1653.
Agnosticisme	[Van Boxtel] Visser 2003, blz.166.
Allegorie	*Cecare Pavese, Leven als een ambacht.* De Bezige Bij, Amsterdam, 1985, blz.321.
Andere, het	[Lacan] P.Moyaert, Jacques Lacan: De menselijke begeerte en de begeerte van de Ander. WP 19/1 (1978-79), blz.11-15.
Apollinisch/dionysisch	Schmidt/Schischkoff 1961, blz.26. Ottmann 2000 [Ch.Schüle, Apollinisch-dionysisch], blz.188-190.
Antropologie	[Dubbele vertekening] Kloos 1988, blz.104-105.
Argumentum ex periculoso	[Dawkins] Van Brakel 1998, blz.186.
Atheïsme	[Crombag] Visser 2003, blz.41.
Betekenis	Zie ook: D.E. Blackman, Images of man in contemporary behaviourism. Uit: A.J.Chapman en D.M.Jones (ed.) , Models of man. The British Psychological Society, 1980, blz .107. D.E. Blackman, Functional analysis of verbal behaviour. Uit: D.J.Müller (ed.), Remediating children's language. Croom Helm, Beckenham, 1984, blz. 10.
Casuïstiek	Vos 1995, blz.179, blz.183-185.
Categorie	Passmore 1969, hoofdstuk 7, citaten [Fowler, Passmore] : blz.147. Vergelijk Quine 1987, blz.22-26 ('Classes versus properties, Classes versus sets').
Categorale misvatting	[Ryle] Catania/Hineline 1996 [Schnaitter on Ryle], blz.560.
Cognitie	Catania/Hineline 1996, blz.477.
Common sense	Fiske 1989, blz.6, blz.14.
Communitarisme	Hampton 1997, blz.182-191.
Creativiteit	Creativiteit als een omgevingsfactor: Baum 2003, blz.80-82.
Cultural studies	Waite 1996, blz.450, blz.544.
Discours	Fiske 1999, blz.14-15, blz.64. Vergelijk E. van Leeuwen, Het medisch discours. WP 15/1 (1984/85), mn blz.14-15.
Dwaling	Schmidt/Schischkoff, 1961, blz.273.
Emergentie	S.J.Gould, Goed nieuws van het genenfront. NRC 21-03-01.
Enthymema	[Kenneth Burke] W.Witteveen, Wat het publiek wil. GA 09-06-01.
Entropie	Gross cs 1996 [J.Bricmont], blz.150-156 in discussie met holistische interpretaties.
Essay	Braeckman cs 2001 [A.Claeys, Essay en tijdsdiagnostiek als uitdaging bij Sloterdijk], blz.217-219. Van Heerden 2002, blz.44-51.
Estheticisme	P.de Martelaere, Het schone en het beest. De kwestie van het esthetische. WP 27/1 (1986/87), blz.10-15.
Ethiek	*Philosophical ethics*: titel van een boek van S.Derwall (1998). Vergelijk Nozick 2001, blz.248.
Feminisme	Dame 1994, blz.25, blz.28, blz.33n. McRobbie 1999, blz.80-83. Bonevac 1996 [C.MacKinnon, Pornography, civil rights, and speech, fragment], blz.95-98, citaat: blz.96. [Butler] D. Verweij,'Was will das Leib?' Denken met het oog voor het lijf. WP 39/5 (1998/99), blz.132-133, blz.135.
Fenomenologie	[USA] Catania/Hineline 1996 [Day on Wann], blz.527-540.
Geloof	[Bodar] Kousbroek 1997, blz.62. Gross cs 1996 [O.Kenshur, Doubt, certainty, faith, and ideology], blz.526-542. Clarke/Millican 1996 [L.J.Cohen, Does bel ief exist?], blz. 265-270. Catania/Hineline 1996 [W.N.Schoenfeld on Kantor], blz.63-66, Peirce: blz. 64-65.
Gender	Baetens/Verstraete 2002 [L.van Zoonen], blz.92. Dame 1994, blz. 30-31n.
Habitus	[Gewoontevorming] G.J.Y. Debrock, De natuur als heuristisch proces. WP 28/5 (1987/88), blz.135-137. [Peirce] C.J.M.Schuyt, De eenheid van Peirces filosofie. WP 27/3 (1986/87), blz.71. Vergelijk Bourdieu 1994, blz.391.
Harmonie	Naredi-Rainer 1995, hoofdstuk I.
Hartstocht	[Hobbes] Gross cs 1996, blz.362 (citaat).
Heerschappij	Raphael 1979, blz. 71-73.
Heuristiek	C.A. van Peursen, Heuristiek: een historische inleiding. WP 28/5 (1987/88), blz.130-133.
Intellectueel	GA 25-08-01 met artikelen van Gert Groot, Aart Brouwer ea. Bourdieu 1994, blz.161-164, blz.255-259, blz.312, blz.399-411. Van Middelaar 1999, blz.159, blz.215. [Milner] P.Koffman, Parijs is niets meer. NRC 08/09-02-03.
Intertekstualiteit	Fiske 1999, blz.116.
Intuïtie	[Kripke] Nozick 2001, blz.344. Nozick 2001, blz.125.

Logica	Themanummer WP 22/1 (1981-/82), Logische lijnen in de zeventiger jaren, met oa artikelen van J.van Benthem en J.van Rijen. [Montague] R. Vergauwen, Wie is bang voor intenties? Richard Montague en de intensionele logica. WP. 32/2 (1991/92), blz.39-46.
Leven	P.Borst, Minimaal leven. NRC 27/28-04-02.
Mesotes	Galling 1957 VI, [J.Klein], blz.1083.
Module	Fodor 1998, blz.155, blz.129.
Multiculturele samenleving	[Parekh] Baetens/Verstaete 2002, blz.154. Taylor 1995, blz.43-95. [Carl Smitt] Braeckman cs 2001 [T.de Wit, Op zoek naar de vijand], blz.116-144, mn blz.134-135. Paul Cliteur, Niet alle culturen zijn gelijkwaardig. NRC 16-10-01, met reacties in NRC van 18-10-01, onder meer: S.de Jong, Geen enkele cultuur is absoluut.
Mythe	Barthes 1975, blz.289. Fiske 1999, blz.133-135.
Mythos	Wellek/Warren 1956, blz.190.
Nature/nurture	Hernnstein Smith/Plotnitsky 1997 [Susan Oyama, The accidental chordate: contingency in developmental systems], blz.118-133.
Noodzaak	Nozick 2001, hoofdstuk 3. Sim 1992, blz.23.
Norm	Nozick 2001, blz.247. [J.F.Scott] Nozick, blz.390.
Onbewuste	[Herbart] Crombag/Merckelbach 1996, blz.39. [Sigmund Freud] Ofshe/Watters 1995, blz.289-297, Crombag/Merckelbach 1996, blz.79-82. [Anna Freud] Crombag/Merckelbach 1996, blz.39-40. [Onbewuste/verdringing] Schacter 1996, hoofdstuk VIII, Ofshe/Watters 1995, blz.32-36, blz.42-43, Loftus/Ketcham 1995, hoofdstuk IX, blz.67-90, blz.307, Degen 2003, blz.183-220, Crombag/Merckelbach 1996, blz.39-41, hoofdstuk V (met priemende uitspraken van Holmes, blz.90 en Pope/Hudson, blz.95), blz.236-247 (met de vergelijking van psycho-analyse met astrologie, blz.241). [Trauma] Crombag/Merckelbach 1996, blz.41-42, blz.71-78, Ofshe/Watters 1995, blz.290-291, Schacter 1996, blz.202-209, vooral de conclusie (vergelijk blz.228). [Amnesie] Crombag/Merckelbach 1996, blz.37-39, blz.66-76 (infantiele amnesie), blz.120-122 (Kirchner ziet amnesie als een subtiele sociale rol, blz.122). [Raden] Crombag/Merckelbach 1996, blz.297 (als cirkelredenering).
Operant gedrag	Catania/Hineline 1996 [Lee on Schafer], blz.569-576, Baum 2003, blz.74-77.
Passie	Van Heerden 2002, blz.91.
Pragmatisch	[Kant] WP27/3, blz.71.
Psychologie	Catania/Hineline 1996 [W.N.Schoenfeld on Kantor], blz. 62.
Principium similia similibus	Kmita 1989, blz.155. [Mauss] Wegner 2002, blz. 79.
Quantumfysica	Grim 1990 [M.Spector, Mind, matter, and quantum mechanics], blz.326-354. [Quantummystiek] Grim 1990, sectie IV.
Realisme	Huisman 1964, blz.64.
Regel	Garver/Lee 1994, blz.19-21, blz.130.
Regressus in infinitum	Passmore 1969, hoofdstuk 2, citaat blz.33.
Tekst	Ricoeur 1991, blz.107.
Toeval	J. Uffink, Toeval in de natuurkunde. WP 33/3 (1992/93), blz.69-73.
Sensus communis	[Gadamer] McCormick 1990, blz.72.
Schoonheid	Susan Sontag, Een betoog over schoonheid. GA 29-06-02. Met alle verwarringen die nu eenmaal passen bij dit onderwerp.
Volkspsychologie	[Sellars] Churchland & Churchland 1998, blz. 4-5, Van Brakel 1998, blz.13-15.
Waarheid	Gross cs 1996 [S.Haack, Concern for truth], blz.57-63. [Juistheid] Garver/Lee 1994, blz.16-25. [Heidegger], Krings e.a. 1973, blz.1651-1652.
Wet van de uitgesloten derde	Quine 1987, blz.57 (Ned vert., blz.209).
Willen	[Schelling] De Wilde z.j. II, blz.134-135.

Apocrieve citaten. 0.10: Van Heerden, 4.4.1.2: Cassirer, 4.4.2.B.1: James (2x), 4.6.1.1: Wittgenstein, 4.6.5: Wittgenstein, 5.0: Durkheim, 5.2.2.3n: Hahneman (Skepter) , 5.3.2.4: Durkheim, 6.3.5.3n: Descartes, 6.7.16.6n: Kant, 7.0.4: Goethe, 7.3.1: Newton, 7.5.3.1: Waisman, 8.5.2.2.n: Hames, 8.6.4.2n: Stuart Mill, 8.6.6.2n: Stuart Mill, 8.7.0: Stirner, 8.7.2.1: Nietzsche (2x), 10.2.4.2: Tzara, 10.2.4.5: Ball, 10.7.5: Lynton, 10.10.8.2: Bourdieu, 10.12.2: Augustinus, 10.15.3.2: Kieslowski (Skrien), 10.18.3.1-2: Goethe (2x), KCF 3.1.5: Weber, KCF 6.1.1: Rogers, KCF 4.2.3: Appel, Exc.VI.2: Gombrich, Exc.XIV.8.2: Barth, Exc.XIV.9: Greshoff, Exc.XIX.2.4: Popper, Exc.XIX.3.6.3.4: Watkins, Exc.XXII.2.0.1: Ortega y Gasset (3x), Exc.XXII.10.2.1: Marx (2x), Exc.XXIII.12.1.4 n: Marx, Labriola, Exc. XXIII.13.3: Marx, Merleau Ponty, Exc.XXVII.1: Duchamp, Exc.XXIX.1: Rousseau, Exc.XXIX.1.4.2: Novalis, Exc.XXXI.6.3: Bell, Exc. XXXIV.1.2n: Oversteegen, Exc. XXXV.2.1. Schopenhauer, XXXIX.6m: Zima, Exc.XXXIX.9.2.4: Steiner, Adorno, Exc.XL.0: Gorer (GA), Exc.XL.2. Tigges (NRC), AD.IV.2.c: Theilicke, AD.IV.4.c: Urenzer, Bakker, AD.V.2c: Spengler , AD.V.6m: Nietzsche, AD.V.6C: Kateb.

LIJST VAN AUTEURS

Index van schrijvers van de artikelen in kranten, weekbladen, tijdschriften, bundels, readers en naslagwerken die staan vermeld in de lijst van referenties. Af en toe aangevuld met een lezing.

Aalderen, H.J. van, 1452
Abruzzi, W.S., 1484
Achterhuis, H., 1484
Adema, M.Th., 1461
Adorno, Th.W., 1463, 1490
Adriaanse, H.J., 1469
Al, T., 1463, 1464
Alcock, J.E., 1509
Algra, K., 1509
Amerongen, M. van, 1504
Anbeek, T., 1463, 1464
Andel, P. van, 1448
Ankersmit, F.R., 1488
Anstadt, M., 1488
Appel, R.,1461
Arian, M., 1455
Arnbak, J.C., 1508
Aron, R., 1489
Artaud, A., 1463
Atkins, P.W., 1448, 1451

Backus, F., 1461, 1465
Bailey, G., 1510
Baker/Hacker, 1443, 1444, 1453
Bakshy, A., 1467
Bal, M., 1468
Baljeu, J., 1461
Banaszak, G., 1460
Banning, W., 1469
Barnes, A., 1465
Barrow, J.D., 1449
Barth, F., 1470
Barthes, R., 1462
Batts/Crawford, 1448, 1485
Baudrillard, J., 1501
Baum, R.F., 1485
Baum, W.M., 1450
Baumgärtner, K., 1464
Bax, A., 1481
Bax, M., 1510
Beardsley, M.C., 1494
Becker, M., 1452
Beekman, G., 1449
Beerling, R.F., 1472, 1473, 1484, 1496
Bell, C., 1462, 1493
Bellugi/Klima, 1444
Benedikt, M., 1501
Benthall, R., 1453
Benthem, J. van, 1443, 1512
Bentz van den Berg, R., 1459
Benzakour, M., 1510
Berg, R. van den, 1449, 1450, 1451, 1453, 1456, 1465, 1471, 1476, 1477, 1490
Berge, H.C. ten, 1493
Bergsma, A., 1465, 1498
Bermond, B., 1457
Bernink, M., 1467
Berns, E.G., 1499
Berns, W., 1503, 1508
Bernstein, B., 1445
Bertholet, A., 1483
Bianchi, H., 1508
Bierens, C., 1460
Bierwisch, M., 1464
Binnendijk, D.A.M., 1467
Birkhoff, C.D., 1460
Black, M., 1477, 1485
Blackman, D.E., 1443, 1487, 1507, 1511
Bleeker, C.J., 1446
Bleys, F.C., 1452
Bloem, R., 1467
Boef, A.H. den, 1446, 1455
Boehmer, K., 1463
Boekstal, Ph., 1456
Boenders, F., 1469
Boer, B. de, 1453
Boer, Th. de, 1454, 1477
Boheemen, Ch. van, 1503
Bois, R. du, 1461
Bomhoff, J.G., 1448
Bommeljé, B., 1499
Boo, M. de, 1444, 1453
Boomkens, R., 1470
Bornstein, G., 1461,1496
Borst, P., 1512
Bos, A.P., 1452
Bouwhuijsen/Raven, 1475
Bouwsma, O.K., 1445, 1494
Bracewell, M., 1474
Branch, M.N., 1482
Brandt, E., 1498
Brederode, D. van, 1441
Brennan, W., 1508
Bricmont, J., 1451
Brink, J.T. van den, 1450
Brinkgreve, C., 1474
Brinton, G., 1496
Broch, H., 1495
Brömsel, S., 1455, 1497
Bronfenbrenner, U., 1475
Bronzwaer, W., 1493
Brouwer, A., 1507, 1511
Browder, F.E., 1450
Brown/Gilman, 1445
Brugh, M. aan de, 1451, 1470, 1482
Bruin, E. de, 1473, 1474, 1484, 1487, 1509
Buchowski, M., 1470
Bulhof, I., 1496, 1499
Bunge, M., 1490, 1495, 1501, 1506
Burian, P., 1469
Burszta, W., 1470

Callon/Law, 1500
Calmthout, M. van, 1483
Campioni, G, G., 1454, 1472
Canny/Paulos, 1485
Cantor, P.A., 1461
Carnap, R., 1451
Cartledge, P., 1469
Catania, A.C., 1507
Cavell, S., 1462
Caysa, V., 1454

Chaitin, G.J., 1476
Chick/Barnett, 1490
Churchland, Paul, 1476, 1482
Churchland/Churchland, 1481
Churchland (Patr)/Ramachandran, 1476
Claes, P., 1503
Claeys, A., 1484 , 1511
Cliteur, P., 1488, 1512
Clocksin, W.F., 1481
Cohen, L.J., 1511
Cole, S., 1500
Coleridge, S.T., 1491
Collectief Dadaïstisch Manifest 1918, 1459
Collingwood, R.G., 1447
Collinson, D., 1494, 1495
Colmjong, G. van, 1508
Compiani, M., 1481
Connor, S., 1503
Cooper, D.E., 1504
Corluy/Pennings, 1481
Cottrell, A., 1480
Craats, J., van de, 1450
Craig Venter, J., 1507
Crawford, L.L., 1507
Crego/Graat, 1462
Creutzfeldt, O., 1481
Cristen, P., 1495
Croce, B., 1447
Crombag, H.F.M., 1455
Crow, T.J., 1453
Czubaroff, J., 1457, 1486

Danto, A.C., 1444, 1460, 1477
Dassen, H., 1482
Dautzenberg, J.A., 1466
Davey, N., 1447
David, E., 1452
Day, W.F., 1450, 1480, 1511
Debrock, G.J.Y., 1509, 1511
Dedekind, D., 1480
Deichmann/Reul, 1510
Dekkers, W.J.M., 1452
Delfgaauw, B., 1473
Delft, D. van, 1443, 1444, 1448, 1449, 1450, 1456, 1472, 1476, 1477, 1482, 1483, 1484, 1498
Delgado, J.M.R., 1482
Denfeld, R., 1506
Dennett, D.C., 1476
Denning, 1492
Descartes, R., 1481
Deugd, C. de, 1463, 1464
Devall/Sessions, 1456
Develing, E., 1466
Devisch, R., 1452
Dieks, D., 1485
Dijk, J. van, 1492
Dijk, T.A. van, 1460, 1464
Dijkgraaf, R., 1448 , 1488
Dijkhuis, D.W., 1465
Dilthey, W., 1470
Dohmen, J., 1454, 1498
Donath, J., 1494
Doniger, W., 1469, 1490, 1510
Dooren, W. van, 1452, 1468
Doorman, M., 1460
Doorn, F. van, 1468
Doremalen , H. van, 1500
Dray, W.H., 1506
Drechsler, W., 1460
Drees, W.B., 1451
Dresden, S., 1474
Dreyer, C., 1466
Dreyfus, H., 1447, 1476
Drijkoningen, F.F.J., 1466
Duck, M.J., 1465
Duijnhoven, S. van, 1500
Dunning, A.J., 1451, 1476
Duyker, H.C., 1474
Duyvendak, J.W., 1500
Dworkin, A., 1508
Dyson, F., 1448

Easterling, P.E., 1469
Ebeling, K., 1454
Eccles, J.C., 1481
Eco, U., 1503
Edelman, G.M., 1483
Edelman/Tononi, 1476, 1482
Edwards, P., 1442, 1484
Eijgenraam, F., 1448, 1485, 1504
Eisner, L., 1495
Ekkers, S.J., 1473
Elias, N., 1495
Ellul, J., 1485
Elsaesser, Th., 1505
Emerson, R.M., 1473
Erkelens, R. van, 1501, 1503

Fallaux, E., 1500
Farben/Churchland, 1483
Fechner,G.T., 1470
Feinberg, J., 1510
Feleppa, R., 1485
Feyerabend, P., 1457
Finkielkraut, A., 1501
Fischer, H., 1464
Fish, S., 1510
Fogany, I., 1464, 1465
Fogteloo, M., 1488
Fogteloo/van Os, 1501
Fokkema, D.W., 1458, 1502, 1503
Fortuin, A., 1501
Fox, R., 1470
Francastel, P., 1462, 1493
Fransen, R., 1451
Freeland, C.A., 1510
Fresco, M.F., 1442
Fry, R., 1463, 1466, 1481, 1493

Gabriëls, P., 1503
Gaeffke, P., 1458
Gallagher, T., 1505
Garrel, B.van, 1465
Gasteren, J. van, 1510
Gelder,R. de, 1504
Gerbrands, A.A., 1457, 1458, 1461
Gerhardt, V., 1454
Gerritsen, R., 1449,1485
Gibbons, A., 1471
Gibson, J.J., 1481
Gierszewski, G., 1470
Ginneken, J. van, 1492
Glastra van Loon, J.G., 1443
Goede, J. de, 1450

Goff, J. le, 1504
Goldhill, S., 1469
Goldman, A., 1494
Goldmann, L., 1462
Goldschmidt, T., 1445, 1457, 1471
Goldstein, S., 1449
Gomperts, H.A., 1462
Goodman, N., 1475
Goodstein, D., 1449 , 1500
Goodwin, A., 1501
Gould, S.J., 1511
Grau, G., 1454, 1501
Greene, T.M., 1462
Grivel, Ch., 1462
Groen, H., 1461
Groot, G., 1441, 1456, 1457, 1461, 1463, 1473, 1480, 1499, 1500, 1502, 1511
Gross, B.R., 1500, 1506
Grossberg, L., 1459, 1500
Grudzinska-Grossna, I., 1486
Grunberg, A., 1500
Gruyter, W.J. de, 1466
Grzinic, M., 1492
Günzel, S., 1454
Gunzenhäuser, R., 1460
Gusdorf, G., 1474

Haack, S., 1500, 1512
Haag , E. van den, 1508
Haakman, A., 1468
Haft van Rees, M.A., 1445
Hale, J.R., 1473
Hall, E., 1469
Halliwell, S., 1463
Hampshire, S., 1462, 1463, 1495
Hanslick, E., 1461, 1494
Hanson, K., 1503
Harmsen, G., 1489
Hart, K., 't, 1472
Hartmans/Bettinger, 1502
Hartmans, R., 1455, 1460, 1472, 1484, 1485, 1488, 1489, 1510
Hassan, I., 1500
Haugeland, J., 1476, 1481
Have, H.A.M.J. ten, 1508
Have, H. ten, 1452, 1508
Hayes/Hayes/Reese, 1448, 1486
Heerden, J. van, 1452, 1474
Heidegger, M., 1484
Heijden, Ch. van der, 1488
Heijne, B., 1452, 1474, 1500
Heim, M., 1501
Heldring, J., 1488
Hellemans, A., 1448, 1450, 1451
Helm, F. van der, 1471, 1472, 1487
Hendriks, A., 1510
Henket, M.M., 1456
Herkenrath, L-L., 1474
Heumakers, A., 1460, 1497, 1500
Heyde, L., 1455
Heyden, Ch. van der, 1501
Hick, J., 1509
Hilhorst, P., 1455
Hineline, P.N., 1507
Hirsch, E.D., 1465
Hobson, J.A., 1509
Hobson/Stockhold, 1509
Hocutt, M., 1482
Hoeven, J. van der, 1504
Hoffenaar, J., 1455, 1490, 1502
Hoffmann, D.M., 1497
Hofland, H.J.A., 1510
Hofstede, B., 1495
Hogenbirk, K., 1468
Hohlwein, H., 1508
Hollak, R., 1497, 1502
Holleman, Th., 1471, 1489
Homans, G.C., 1474
Hoog, T. de, 1441, 1450, 1481, 1484
Hoogendoorn, A., 1450
Hoogeveen/Segers, 1462
Hospers, J., 1494
Hoving, H., 1506
Huelsenbeck, R., 1459
Huizen, P.H. van, 1503
Huizinga, C., 1474
Hulspas, M., 1472, 1489
Hume, D., 1447, 1460
Hursthouse, R., 1494
Husserl, E., 1476
Huygen, M., 1475, 1507
Hylkema, N., 1475
Hyman, J., 1477

IJsseling, S., 1444
Isenberg, A., 1463, 1495

Jackman, S., 1488
Jacobs, L., 1466, 1504
Jakobson, R., 1464, 1503
James, W., 1474
Janssens, D., 1484
Jeffords, S., 1496
Jerzak-Gierswezska, T., 1442, 1445, 1446
Jessurun d'Oliveira, H.U., 1462
Jippes, H., 1492
Johnson, W., 1467
Jong, A. de, 1491
Jong/Schipper, 1449
Jong, S. de, 1470, 1487, 1488, 1499, 1501, 1506, 1512
Jong, Th. de, 1482
Jongeling, J., 1451
Jongh, E. de, 1500
Jongkind, L., 1453
Jongstra, A., 1460
Josselin de Jong, P.E. de, 1483
Jourdain, Ph., 1480

Kant, I., 1447, 1496
Karskens, M., 1472
Kate, L. ten, 1479
Kawin, B.F., 1460
Kee, B., 1451
Keller, H., 1463
Kellner, D., 1463
Kelly, I.W., 1509
Kempers, P., 1503
Kenshur, O., 1500, 1511
Kerkhoffs, A.G.H., 1493
Kesel, M. de, 1479
Keulartz, J., 1472
Keyser, G., 1468, 1472, 1492, 1495, 1501, 1510
King, B.J., 1470
Kirschenmann, P.P., 1450

Klaver, M-J., 1492
Klein/Blaukopf, 1459
Klein, J., 1475, 1512
Klein, N.,1488
Klein, Y., 1466
Klinger, B., 1505
Kmita, J., 1446, 1447
Knauer, K., 1464
Knip, K., 1456
Knoppers, R., 1492
Knuth, D.E., 1476
Köbben, A.F.J., 1475
Koelewijn. J., 1481
Koenen, L., 1471
Koertge, N., 1500, 1506, 1507
Koffman, P., 1511
Köhler, W., 1445, 1451, 1453, 1455, 1456, 1465, 1475
Kolata, G.B., 1476
Kooij, J.G., 1464, 1492
Köpeczi, B., 1493
Korthals, M., 1497, 1502
Kortlandt, F., 1464
Kosing, A., 1470
Koster, J., 1471
Kotowa, B., 1470, 1471
Kousbroek, R., 1441, 1495
Kreuter, W., 1484
Krier, L., 1495
Kroef, P.C. van der, 1477
Kruiger, T., 1456
Kuhn, E., 1459
Kuhn, T.S., 1485
Kuijpers, J., 1508
Kummel, E., 1463
Kunneman, H., 1502
Kurtz/Nienhuys/Sandhu, 1509
Kurtz, P., 1449, 1488, 1509
Kuyper, E. de, 1467, 1505
Kuypers, K., 1473
Kwaad, G.C., 1472

Labov, W., 1445
Lamont, C., 1474
Landheer/Santen, 1477
Lans, J. van der, 1504
Lawniczak, W., 1461
Lawson, J.H., 1468, 1504
Ledoux, J.E., 1481
Lee, R.B., 1512
Leenhard, J., 1459
Leeuw, K. van der, 1456
Leeuwen, E. van, 1452, 1511
Lefkowitz, M., 1499
Lehning, P.B., 1488
Leibniz, G.W., 1469
Leibovici, S., 1470, 1510
Lemaire, T., 1498
Lévi-Strauss, C., 1474
Levin, S.R., 1464
Levy, J., 1464
Lévy, T., 1444
Lévy-Bruhl, L., 1483
Lewin, R., 1471
Lewis, M.W., 1457
Libbenga, J., 1471, 1483
Lichtveld, L., 1467
Linden, E., 1471
Linden, F. van der, 1491
Lingis, A.F., 1455, 1497
Link, S., 1467
Lippitt, J., 1504
Livestro, J., 1488
Lloyd, K.E., 1472
Lock, G., 1457
Loenen, J.H.M.M. van, 1455
Lohse, R.P., 1466
Loon, A.J. van, 1456
Loonstra, C.J., 1487
Loots, M., 1464
Lopez, S., 1503
Loy/Hesketh, 1490
Luft, F., 1495
Lukacs, G., 1460
Luttikhuis, P., 1484
Lutz, I., 1501
Luyendijk, J., 1492
Luyendijk, W., 1498
Lyas, C., 1460, 1462
Lycan, W.G., 1476

Maanen, H. van, 1482
MacCorquedale, K., 1457, 1507
Macdonald, M., 1463
Mace, W.M., 1482
MacKinnon, C., 1508, 1511
Malone, J.C., 1471
Mandelbaum, M., 1471
Maneschijn, G., 1455
Manovich, L., 1494
Mansfield, H.C., 1475, 1510
Marcus, L., 1496
Mare, H. de, 1496
Margalit, A., 1456
Maris, B. van, 1445, 1457, 1460, 1505
Marr, M.J., 1450
Marshall, Th., 1508
Martelaere, P. de, 1447, 1497, 1511
Matisse, H., 1458
Matthews, M., 1500
Maurer, R., 1470
Mead, G., 1474
Meeuwesse, K., 1463
Meijer, M.N., 1493
Mercken, H.P.F., 1468
Meuwse, W.A.T., 1474
Midgley, M., 1451
Mitry, J., 1467
Mok, Q.I.M., 1499
Molesworth, Ch., 1465
Mondriaan, P., 1510
Montagu, I., 1504
Mooij, J.J.A., 1462, 1463
Morin, E., 1467
Moukhtar/Vecht, 1455
Moyaert, P., 1511
Mulder, D.C., 1473
Muller, F. A., 1443, 1448, 1450
Murphey, M.G., 1443
Musschenga, A.W., 1470

Nagel, E., 1470, 1481
Nagel, Th., 1482, 1484, 1510
Nanda, M., 1507
Nanninga, R.,1452, 1509

Neale, S., 1505
Niemöller, J., 1498
Nienhuis, G., 1450
Nienhuys, J.W., 1451, 1453, 1509
Nierop, M. van, 1471
Niewstadt, J.J.M. van, 1508
Nolte, P.,1488
Novak, M., 1501
Novitz, D., 1463
Nussbaum, M., 1452

Oderwald, A., 1452
Oliver, K., 1479 , 1508
Oosterbaan, J., 1446, 1456, 1492
Ortiz de Montellano, B.R., 1499
Os, P. van, 1488, 1502
Oskamp, J., 1459
Ota, Y., 1470
Otterspeer, W., 1506
Ottmann, H., 1454
Oversloot, J., 1488
Oversteegen, J.J., 1462, 1465, 1503
Oyama, S., 1512

Palazzeschi, A., 1474
Palmer, D,C., 1444, 1451
Parker, D.H., 1457, 1460
Passmore,J., 1463
Patterson, F., 1471
Penrose, P., 1483
Penzo, G., 1454
Peursen, C.A. van, 1448, 1455, 1474, 1511
Philipse, H., 1497
Phillips, D.L., 1473
Picabia, F., 1459
Pichel, I., 1466
Pickering, A., 1450
Pieters, D., 1510
Pinedo, D., 1474
Pleij, S., 1455, 1488, 1506
Ploog, D., 1483
Pollman, T., 1444, 1509
Popper, K., 1447, 1449, 1485
Pott, H., 1441, 1481, 1484
Priem, H.A., 1499
Prins, M.P., 1453
Procee, H., 1485
Provine, R.R., 1507
Punzo, V.C., 1508

Raat, G.F.H., 1462
Raedts, R., 1449
Raphael, B., 1475
Rauch, J., 1508, 1510
Rawls, J., 1488
Redeker, H. 1447
Ree, H., 1446, 1498
Reeke/Edelman, 1476, 1482
Reijen, W. van, 1472
Renckens, C. 1452.
Reschke, R., 1454
Reumer, J., 1471
Rewers, E., 1464
Richards, J.R., 1506
Richardson, R.R., 1482
Rickman, H.P., 1470
Rijen, J. van, 1512
Rijk, L.M. de, 1441, 1452, 1456, 1495
Rijk, M. de, 1488
Rijser, D., 1479
Ritter, J., 1444
Röder, I., 1472, 1475
Rooduijn, T., 1495
Roozendaal, R., 1471
Rorty, R., 1481
Rosen, J., 1480
Rosenbaum, S.E., 1484
Roth, A.M., 1499
Rothman/Lichter, 1456
Ruiter/Wolf, 1470
Rumbaugh, S., 1472
Rumbaugh/Greenfield, 1472
Rutherford, J., 1466, 1467
Rutten, M., 1493
Ryle, G., 1481

Salman, B.M., 1493
Salzinger. K., 1444
Sampson, W., 1453
Santen, A. van, 1478
Sapir, E., 1443
Sas, P., 1488
Schatz, Th., 1505
Scheffer, P., 1488, 1497, 1502, 1508
Scheman, N., 1479, 1496
Schendelen, M.P.C., 1487
Schilder, J., 1484, 1501
Schipper, S. de, 1445, 1452, 1460, 1482, 1504
Schippers, K., 1502
Schleiermacher, F., 1445
Schlingen, E., 1443
Schmidthauer, E., 1508
Schmitz, P.F., 1462
Schnabel, P., 1500
Schnaitter, R., 1511
Schoenfeld, W.N., 1443, 1447, 1449, 1508, 1511, 1512
Schomakers, P., 1452
Schoneberger, T., 1444
Schüle, Ch., 1511
Schuthof, P., 1474
Schuyt, C.J.M., 1511
Schwartz, B., 1507
Scott, E.C., 1451
Scruton, R., 1445
Searle, J., 1476, 1499
Segal. E.F., 1444
Shanadan, M., 1445
Shanks, D.E., 1444
Shaumway, D., 1479
Shelley, P.B., 1491
Shettleworth, S.L., 1507
Shimp, C.P., 1482
Shumway, D.R., 1505
Shusterman, R., 1459
Sim, S., 1463
Simons, J., 1466, 1505
Singer, J.L., 1490
Skinner, B.F., 1481
Skirl, M., 1455
Slote, M.A., 1484
Smeets, H., 1488
Smelik, A., 1485, 1501
Smit, R., 1449
Smit/Pepplinkhuizen, 1478

Smith, T.L., 1507
Smits, R., 1507
Smullyan, R., 1483
Snik, J.G., 1456
Snik/Ritzen, 1456
Snoek, S., 1495
Sobchack, Th., 1505
Sobchack, V., 1506
Soeteman, A., 1457
Sommers, C.H., 1507
Sontag, S., 1512
Sorell, T., 1463
Spector, M., 1512
Spiering, H., 1443, 1444, 1457, 1465, 1471, 1472, 1473,1475, 1477, 1479, 1482, 1483, 1485,1487, 1492, 1493, 1496, 1504, 1507
Starre, E. van der, 1502
Stavenga, G.J., 1451
Staveren, M. van, 1479
Steffens, G.H., 1474, 1475
Steiner, G., 1501
Steinmetz, H., 1463, 1465
Steinz, P., 1486
Steketee, H., 1468
Stemmer, N., 1444
Stenger, N., 1501
Steunebrink, G., 1488
Stevenson, C.L., 1463
Stewart/Powell/Stevens, 1508
Stigter, B. 1457
Stingelin, M., 1454
Stolarz-Fantino/Fantino, 1456
Stone, A.R., 1501, 1502
Straaten, M. van, 1473
Struijker Boudier, H.A.J., 1452
Suppes, P., 1456
Swaab, D.F., 1444
Szahaj, A., 1508
Szentagothai, J., 1481

Takens, F., 1450
Takken, W., 1467
Tarratt, M.,1460
Tee, E., 1495, 1500, 1501, 1503
Tertulian, N., 1463
Tillroe, A., 1501
Toebosch, Th., 1479
Tomas, D., 1501
Tomas, V., 1461, 1494
Tongeren/Schank, 1497
Tongeren, P. van, 1456, 1479, 1498
Toren, C., 1470
Trouillot, M-R., 1470
Truax, B., 1474
Turing, A., 1475
Tynjanow, J.N., 1463
Tzara , T., 1459

Uffink, J., 1512
Uhlenbeck, E.W.M., 1499

Varga, A.K., 1458, 1465
Veen, J. van der, 1461, 1463, 1493
Veen, W., 1474
Verbeek, Th., 1468, 1497
Verbij, A., 1504
Verbrugh, H., 1453
Verdonk, W.E., 1497
Vergauwen, J.R., 1512
Verhaasdonk, H., 1462
Verhaasdonk/Rekvelt, 1462
Verhoeven, C., 1508
Vermaas, P., 1455
Vermeulen, B.P., 1455
Vermeulen, E., 1461, 1502
Verschaffel, B., 1447
Verschuuren, G.M., 1481
Versluis, K., 1447
Verstraten, P., 1505
Verweij, D., 1511
Vestdijk, S., 1493
Vink, C., 1447, 1497
Visscher, J. de, 1487
Visser, G., 1497
Visser, H., 1441, 1453, 1483, 1487
Visser 't Hooft, H.Ph., 1457
Vogelaar, J.F., 1463
Voormolen, S., 1451, 1484, 1487
Voorzanger, B., 1447, 1456
Vos, C., 1490
Vos, M., 1446
Vries, G. de, 1441, 1458, 1474, 1502
Vries, P. de, 1470
Vuyk, K., 1497

Waal, B.M. de, 1473
Wal, A. van der, 1508
Wal, G. van der, 1455
Waller, E., 1468
Walser, R., 1459
Wasserman, E.A., 1471
Waugh, Th., 1480
Wax/Wax, 1445, 1446
Weber, M., 1474
Weelden, D. van, 1503
Weil, K, 1467
Weissmann, G., 1453, 1457
Weiszäcker, C.en E.U. von, 1453
Weitz, M., 1457,
Wember, P., 1492
Wemelsfelder, F., 1481
Wesseling, J., 1459, 1477, 1495, 1503
Wessem, C. van, 1467
Weyembergh, M., 1484, 1497
Weyembergh/Van den Bossche, 1484
Whewell, D., 1495
Wielenga, G., 1474
Wijnen, H. van, 1492
Wilkinson, R., 1494
Wilks, Y., 1476
Williams, B., 1480
Williams, L., 1480, 1506
Williams, R., 1470
Wilson, C., 1481
Wilson, G.M., 1462
Wimsatt/Beardsley, 1462
Winokur, S., 1481
Wit, M. de, 1448
Wit, T. de, 1512
Wit, Th. de, 1455
Witteveen, W., 1457, 1511
Wixted, J.T., 1482
Wolin , S., 1498
Wolthekker, D., 1508

Wood, R., 1505
Wouters, J., 1463
Wright, J.H., 1505

Zeeman, M., 1470
Zeeuw, G. de, 1448
Zemach, E.D., 1494
Zijderveld, A.C., 1470
Zimmerman, M., 1457
Zittel, C., 1453
Zoest, A.J.A. van, 1443
Zoonen, L. van, 1485, 1511
Zwaap, R., 1456, 1492, 1498, 1506, 1508
Zwagerman, J., 1495
Zweers, W., 1456
Zwol, C. van, 1495

INDEX

3.3.3.	hoofdstuk 3, onderdeel 3, paragraaf 3 (aangegeven via kopteksten).
3.3.3.afb.	afbeelding.
3.3.3k.	kader.
3.3.3.kr.	kritiek (vw.kr: de kritiek die dient als voorwoord).
3.3.3m.	motto.
3.3.3n.	noot.
3.3.3(n)	paragraaf + noot.
KCF.	korte cursus filosofie. Loopt parallel aan hoofdstuk 11.4.
Exc.	excursus.
AD.	analyse/discussie.
→	verwijzingsteken.
→→	begrip heeft eigen hoofdje.

Aanbidding, 7.8.5.1.
aandacht
    bottom up control/top down control, 4.6.3.5n.
aangeboren idee, 6.3.5.5, 6.6.1.1.
    → cognitieve psychologie, → conceptualisme, → nature/nurture.
    causaliteit, 6.6.1.1.
aangeboren neiging, Exc.XIX.2.2.1.
aanleg
    → nature/nurture.
aanwijzing, Exc.XLIII.2, Exc.XLIII.4.
    → index.
aap
    → Kanzi, → Koko.
    exeriment, KCF.3.3.3.2..
    gevoel/emotie, KCF.3.3.2.5.
aarde
    als super-organisme of als FT-systeem, Exc.XXXIX.5.0.3n.
abadha, 11.2.2.3.
abductie, 3.3.0.2, **3.3.4**, 3.3.6, 3.5.7.2, 7.1.1, 7.1.2.4, Exc.XXV.2.
Abelard, KCF11.0.2n.
abortus, 8.1.1.3, 9.11.1.2n, Exc.XX.1.6, Exc.XXI.3.2.3, AD.0.3.2.3(n), AD.VI.8.
absolute, 7.7.1, Exc.VIII.5-6, Exc.XXXV.3.
    leven, Exc.X.2.
    waarheid, 3.6.3.1n.
absolutistisch denken, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
abstracte kunst, **10.8.2**, 10.20.1.3, 10.21.1.5.
    zuivere muziek, 10.8.3k.
    zuivere schilderkunst, 10.24.4E.
abstractie, **4.3.3**, 4.3.5.2-3, Exc.II.1.2.2, Exc.XXIII.7.1, Exc.XXXIX.7.1.2.
    expressionisme, 10.34.3.4m.
    in de kunst, 10.1.1.4, 10.1.1.6, 10.3.5.3.
    in de schilderkunst, AD.VIII.5C.
    ontologie, Exc.II.1.2.5, Exc.II.1.6.2,
Abstürz, Exc.XXXVI.1.1.
absurd, 10.2.4.4, 10.27.4.4, KCF.3.4.3.3n, Exc.XII.2.1, Exc.XL.2.
absurdisme, Exc.XL.3.3.
Achterberg, Exc.XXXI.2, Exc.XL.1.
acquaintance, 8.8.0n.
    als oerervaring, 8.8.1.1n.
acteur
    beleving als realiteit, Exc.XX.3.1.
Actors studio, 10.33.4.5.
acupunctuur, 8.1.6.4n.
Adams, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
A-denken
    → autistisch denken.
additie, 10.18.1.3.
ad hoc-theorie, 7.2.3n.
Adorno, 10.10 7, KCF.6.2.2.2, Exc.XXIII.5-6, Exc.XXX.5.4.4n, Exc.XXXIX.5.3.2.6n, AD.IV.5A.
advaitam, 11.2.3.
Advaita-Vedanta, 11.0.4.2, 11.2.

Aeschylus, Exc.X.3.5.
afasia, 6.1.1.1n.
afbeeldend gedrag
→beeld.
affectenleer
in de muziek, 10.8.3k.5.
affectie, Exc.XI.4.4.2.
Afghan syndrome, 8.7.3.2.
afhankelijkheid, AD.IV.5E.
Afrocentrisme, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.1.0n.
Afrodite, KCF.2.3.3, Exc.XI.1.1.2(n), Exc.XI.4.1.1.
afschrikking, AD.III.5F.
afschrikwekkende, 10.6.5.4.
afspraak
binnen groep, KCF.3.5.1.1., KCF.3.5.2.1, → contrat social.
afstand
→ distantie, → stasis.
kunstzinnig, 10.9.2.1, 10.10.6, 10.10.7.
afstotende, 10.6.5.4.
afwezigheid
→ principe van afwezigheid
bij het woordteken, Exc.XXXIX.5.2.2.1.
gedaante van, 10.17.2.3n.
afwijkend gedrag, KCF.5.2.3.1, Exc.XXIII.4.1.4, Exc.XXIII.5.2.3.
afwijking
als esthetische term, 10.6.4, 10.7.1.
als foutvriendelijkheid, 8.5.2.
agape, 1.2.5, 8.8.3, 8.9.3.2, 10.27.4.3k, 10.38.5, Exc.XXVII.3.4.2.2n.
→ ahimsa-principe, → wei woe wei.
Age of reason, Exc.XXXIX.2.0.
agnosticisme, 5.4.4.
agressie, KCF.3.4.2.5, **KCF.3.5.3k**, KCF.5.2.0.1, KCF.5.2.1.2, Exc.XI.4.4.3.2, Exc.XII.2.4.1k, Exc.XXXIX.4.3.
→ geweld.
binnen de massamedia, Exc.XXX.5.2.
definitie, KCF.3.5.3k.3n.
nature, KCF.3.5.1, KCF.3.5.3k.4., Excx.XXII.2.0.5.2, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XLVI.1.3.
nature/nurture, KCF.3.5.3k, Exc.XXII.2.1.0.1, AD.V.4B.
zwart spelen, Exc.XXVII.3.3.1.
Aharonov, 7.5.2.2n.
ahimsa-principe, 1.2.5, 9.11.1.1, 10.38.5,
Exc.XX.2.2.1n, Exc.XXII.4.3, Exc.XXIII.0.6, Exc.XXVII.3.4.2.2n, Exc.XXXIX.5.1.4,
AD.III.5D.
Ahrendt, Exc.XXIII.0.5n.
Aischylus, KCF.2.3.1, Exc.X.10.3.5.
aids, Exc.XXXIX.5.3.2.m.
Aiken, Exc.XXXIII.1n.
akalèpta, 6.1.1.1n.
akkoord
binnen muziek, 10.8.3k.1.
binnen schilderkunst, 10.22.1.
Alberti, 10.2.1m.
alchemie, 7.0.4.3, 10.18.3.2n.
Aldo, 10.32.2.
Aldrich, AD.VIII.1B.
Alexy, 9.5.1, 9.11.2.1n.
algebra, Exc.II.2.3.
als structurele basis, Exc.XVI.0.5, Exc.XVI.5.1.2.
algoritme, Exc.IV.1.0.1, Exc.IV.1.1.1, Exc.IV.1.1.5.
Alison, AD.VI.4m.
Allais, Exc.XXXIX.8.1.1n.
allegorie
→ impliciete betekenis.
10.17.2.1(n), 10.37.6, Exc.II.1.5.1, Exc.XXXVIII.1.2, Exc.XXXVIII.1.4., Exc.XXXVIII.3.
Allen, Exc.XXXIV.4.2.
Alma Mater, Exc.XLVI.1.1.1.
→ Gaia, → Moeder Aarde.
chtonische mythe, Exc.X.2.4, → Demeter/Persefone.
twee kanten, Exc.XXXIX.5.0.1n, Exc.XLVI.1.1.2.
Almond en Verba, Exc.XXIII.0m.
alternatie, 3.5.3.
altruïsme, 8.8.3.3, Exc.XI.3.4k, Exc.XXII.2.3.2.2, Exc.XXVII.3.1.2.
als gedragspatroon, Exc.XIV.7.

als genetisch program, 8.9.5.
en eigenbelang, AD.VI.7C.
speltheoretisch, Exc.XXVII.3.4.3.
ambivalentie
kenmerk van het modernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
American Sign Language, 4.3.0.1n.
Amerika
democratisch systeem, Exc.XXXIX.5.0.0n.
amour de soi/amour propre, KCF.3.5.2.2.
amoraliteit, 10.38.4.
amusement, Exc.XXXVI.2.2, Exc.XXXIX.7.2.3.
→ verstrooiing.
amusementsindustrie, Exc.XXXIX.6.4.4.
amygdala, KCF.3.5.3k.3.
biologische basis van emotioneel gedrag, Exc.XIV.4.2.
analogie, 4.3.4.1, 5.2.2.3, **Exc.II**.
→ overeenkomst.
aangeleerd, Exc.II.1.2.9, Exc.II.1.3.3.
analogia entis, Exc.II.1.6.3.
als fundament ven het wilde denken, Exc.XVI.6.1n.
als fundament van inductie en taalgebruik, Exc.II.1.4.
als kern van het taalgebruik, 4.3.0.4.
als ontologie, Exc.II.1.2.5.
binnen de argumentatie, Exc.XXVI.
binnen de natuurwetenschap, Exc.II.1.6.
in het Grieks, Exc.II.0.
analogische deductie
→ deductie.
analogisch heuristisch model, Exc.II.2.2.2, Exc.IV.1.3.6.
analogisch model, Exc.II.2.2.1.
analogisch verklarend model, Exc.II.2.2.3.
analyse
→analyse/synthese binnen de kunst, → analytische filosofie.
analysis tegenover coherence, KCF.1.3.1.
analyse tegenover synthese, 6.9k.
binnen de ethiek, 8.1.1.4.
cultural analysis, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
filmanalyse, 10.25.3, 10.36.
functionele, 8.3.2.1, 8.9.2.2.
taalanalyse →→
tegenover intuïtie, 7.7.1.
van een kunstwerk, 10.9.6, Exc.XXXIX.9.2.1
analyse/synthese binnen de kunst, **10.2.3**, 10.8.5.2, 10.9.2.2-3, 10.9.7.1, 10.12.5.2, 10.17.1.2n, 10.22.3, 10.25.3, 10.46. Exc.XXXII.1, Exc.XXXII.3.
analyse contra Romantiek, 10.7.3.3, 10.7.4.3, 10.8.0.2, Exc.XXIX.1.5.4.
Classicisme contra Romantiek, 10.2.3.9.
melodrama, Exc.XLIV.1, Exc.XLIV.2.4n, Exc.XLIV.3.1.
mondeling/schriftelijk,10.2.3.3n
naïeven tegenover sentimentelen, 10.2.3.7.
relativiteit, 10.2.3.5, 10.2.3.9.
Renaissance contra Barok, 10.2.3.4.
vagina/fallus, 10.2.3.3n, vgl: Exc.XXXVIII.2..4.
analytisch denken, Exc.XXIX.1.4.1, Exc.XXXIX.5.2.3.1.
analytische filosofie, **4.6**, 8.0.5.2n, 9.6.1, Exc.XV.1.4.2, Exc.XIX.1.3, Exc.XXXIX.5.2.3.1.
analytische psychologie, 10.27.4.3k, 10.43.5.4n.
→ Jung.
als (logisch-binair) program, Exc.XV.1.4.2.2n.
anamnesis, 6.1.2.1, Exc.XI.2.2.1, Exc.XI.2.2.3.
ananda, 11.2.3k, 11.2.7,
→ gelukzaligheid.
anangkè, Exc.XXXIX.5.2.2.6, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
anarchie, Exc.XX.1.7.3.
anarchisme, Exc.XXII.2.1.3.2, Exc.XXXIX.7.6.
anarchist, Exc.XL.6.
Anaxagoras, 8.1.3.0.
Anaximandros, 7.8.1, Exc.XIII.1.1.1-2.
Anaximenes, Exc.XIII.1.1.1-2.
ander(e), 8.1.6k.2.1.1n, KCF.3.4.1.2, Exc.XII.1.2, Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc.XLV.2.3.2.4.
blik van de ander, Exc.XII.2.6.1.
gebied van de Moeder, 10.40.
Anderson, Exc.XXXIX.8.1.2n.
andragogie, KCF.6.1.4m.

androgynie, 10.18.3.1, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
angelisme, KCF.3.4.3.3n, Exc.XI.1.2.3.2n.
angst, KCF 3.4.2.4n, Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XII.2.4, Exc.XIV.6.2n.
als existentieel gevoel, Exc.XXIX.1.3, Exc.XXXVI.1.1.
als leerproces, Exc.XIV.4.4, Exc.XIV.4.6, AD.V.4C.
als oerstemming, Exc.XII.1.3.1, Exc.XXXVI.1.1.
biochemische overdracht, 7.3.2.3.1.
reductie, 7.6.2.
voor de vrijheid, Exc.XII.2.4.1.
voor een snelle dood, KCF.3.5.1.1.
voor het niets, Exc.XVII.2.3.
animal ratione
→ mens.
animal symbolicum, 4.4.1.2.
animisme, 9.11.4, 10.1.1.4, 10.27.2.1, Exc.XXIX.1.6.1, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XXXIX.7.4.2, 8.1.6k.2.1.1.
psychologie, Exc.XV.5.3.1.1.
Ankersmit, Exc.XXIII.0.5n.
anomie, 1.1.2, Exc.XXII.3.3.1.
antecedens, 3.5.4.1n
anticipatie
binnen verhaal, 10.27.5.1.
anti-conceptie, 5.4.4n.
anti-globalisering, Exc.XXII.3.3.4.
anti-kunst, 10.7.2, 10.9.5.2, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Dada, 10.2.4.
anti-modernisme, Exc.XXXIX.9.1.3.4, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
anti-moderniteit, 7.0.1.3, 8.0.6, 8.5.2.3, 8.10k.1.7, 10.12.4n, 9.11.4k2n,
KCF.3.4.1.2,
Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXXII.1, Exc.XXXIX.4.1, Exc.XXXIX.4.5, **Exc.XXXIX.5**, Exc.XXXIX.6.1.3n,
Exc.XXXIX.7.1, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XXXIX.7.5.0n, Exc.XLVI.1.2-3,
AD.0.1.2, AD.IX, AD.X.kr.
→ Nietzschianisme.
als laat- en postnietzschianisme, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
als verkapte theologie, Exc.XXXIX.7.7kr.
discours, AD 0.1.2.
Franse, vw.kr, KCF.3.1.7.2, Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc.XXXIX.0.1n, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, 8.1.6k.2.1.1n.
geschiedschrijving, Exc.XLV.2.3.2.4.
politiek, Exc.XXIII.0.5.
seksuele code, Exc.XI.4.5k.1.
visie op moderniteit, Exc.XXXIX.4.1n.
ziekte, 8.1.6k.2.1.1n.
antinomie, 6.7.2, Exc.III.2.1.
Antisthenes, KCF.4.1.2.1, Exc.XVIII.2.1.1.
antithese, 6.7.2, Exc.XXIII.9.1.3.
Antonioni, 10.23.1.2, 10.28.3.1, 10.31.1.2, 10.31.1.4, 10.32.4.3, 10.32.6.3, 10.33.1, 10.35.3, 10.39.5, 10.39m, 10.39.1, 10.39.4.3.
Exc.XXXVIII.3.
antropologie, KCF. 3.1.0n, KCF.3.1.2.0, Exc.XXI.3.3.2.
→ mensbeeld.
wijsgerige, 8.5.
antroposofie, 10.17.1.3n, 10.18.2.1n, 8.1.6k.3.
vrije school, KCF.6.0.2n.
antropisch principe, 7.5.3.
anubhava, 11.2.3.1.
any/every, 3.4.1n.
apatheia, 6.1.1.1n, KCF.4.2.2.2(n), KCF.4.1.4.1, KCF.4.2.3.2.
apathie, Exc.XXXIX.7.3.0.
politieke, AD.VII.2D.
apeiron, Exc.XIII.1.1.1.
en peras, Exc.XIII.1.2.2.
apocalyps, KCF.3.5.1.4.
Apollinaire, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
apollinisch principe, 10.2.3.8, KCF.2.3.3, KCF.3.4.1.1-2, KCF.3.4.3, Exc.XI.3.4.1, Exc.XX.3C.
→ dionysisch principe.
binnen dadaïsme, 10.2.4.7.
Apollo, 3.4.1.1, Exc.X.3.4n.
aporetisch, AD.0.2n.
aporia
→ paradox.
Kretenzer, Exc.XXXIX.9.2.4.
van Zeno, Exc.XIII.1.3.3-4.
aporie, KCF.3.2.2.2n.
logisch, Exc.XXXIX 5.2.1.0n.

a posteriori, 6.7.4.2, 6.7.7.1.
Appel, 10.43.2.In, Exc.IV.4.2.3m.
Appellstruktur, 10.9.2.4.
apriori, 6.5.3.1, 6.6.1.1, 6.7.6-8, 6.7.10-12, Exc.XIX.2.2.1.
arbeid, Exc.XX.2.3, Exc.XXIII.1.4.1, Exc.XXIII.2.0.1, Exc.XXIII.8.2.1, Exc.XXIII.9.1.2, Exc.XXIII.9.3.4.
als abstractie, Exc.XXIII.2.1.1.
als esthetische categorie, Exc.XXIII.9.3.4.
als kern van het bestaan, Exc.XXIII.10.1.0.
als koopwaar, Exc.XXIII.10.1.2.
beloning, Exc.XX.2.3.2.
drift, Exc.XXIII.7.0.1.
ethos, Exc.XXIII.7.0.1.
markt, Exc.XXIII.2.1.1.
kracht, Exc.XXIII.2.1.1, Exc.XXIII.7.1.
organisatie, Exc.XXIII.9.1.
productieve, Exc.XXVII.2.4.3.
arbeider, KCF.6.5.2.1, KCF.6.5.2.4, Exc.XXIII.2.1.1, Exc.XXIII.2.1.3.2, Exc.XXIII.10.1.
klassentegenstelling, Exc.XXIII.2.1.4.1, → klassenstrijd.
arbeidersklasse, Exc.XXII.1.0.1, Exc.XXIII.2.1.3.2, Exc.XXIII.2.1.4.2, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIII.9.1.4n, Exc.XXIII.9.3.3, Exc.XXXIX.7.3.3k.
Arcadië, 10.2.3.7, KCF.3.4.3.4.
archè, 4.3.5.3, Exc.XIII.1.0.
apeiron, Exc.XIII.1.1.1.
getal, Exc.XIII.1.2.
het schone, 10.2.0.5.
logos, Exc.XIII.1.4.1.
lucht, Exc.XIII.1.1-2.
vuur, Exc.XIII.1.4.1.
water, Exc.XIII.1.1.1.
archetype, 5.6.3(n), Exc.VIII.3.2.
architectuur, 6.17.16.5.
postmodernistische, Exc.XXXIX.9.1.3.4(n).
Ardrey, KCF.3.5.3k.4.
Areopagus, Ad.IIIF.n.
arete, 8.1.3.3, 8.1.4.4, 10.38.6, KCF.4.1, Exc.XI.3.4k.
als autarkeia, KCF.4.1.2.1
als hedone, KCF.4.1.2.1.
antieke benadering, KCF.4.1.2.
oorsprong, KCF.4.1.1.
argumentatie, 3.2.2.3, 8.9.1,10.38.2, Exc.XXXIX.5.0.0n, AD 0.1.2, **AD.III**.
→ feitelijke argumentatie, → praktische argumentatie.
als onderdeel retoriek, 9.12.3.1.
als vorm van communicatie, 9.1, 9.1.3, AD.0.4.1.
criteria gezonde argumentatie, 9.3.
deductieve, Exc.XXVI.1.1-2.
empirische en rationele grondslag, 9.1.1.
ethische, 8D, 8.9.5, 9.11.1.
gebruik van analogie, Exc.XXVI.
geen scherpslijperij, 9.5.1.
in de praktijk, 9.1.4.
logische grondslag, 9.1.3.2.
moraalgebonden, 9.11.1.2.
speculatieve, Exc.XXIV.
twee vormen, 9.1.5.
argumentatieleer, 9.
fundamentele kritiek, 9.6, 9.12.1.2.
plausibiliteit, 9.12.2.1.
rechtvaardiging, 9.11.3.3.
argumentum ad hominem
→ drogredering.
argumentum ad ignorantium, 9.11.3.4.
argumentum ad verecundiam, 9.11.3.4.
argumentum ex periculo, 6.5.Exc.XXIV.2.2.
Aristippos, 8.1.4.2.
aristocraten, 9.11.1.2.
aristocratisch ideaal, 8.7.2.2n.
KCF.6.4.3.1,
Exc.XXII.1.2.3, **Exc.XXII.2.0**, Exc.XXII.2.2.1n, Exc.XXII.2.3.2.1, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXIII.0.4, Exc.XXIII.4.1.4, Exc.XXXI.10kr.
biologisch model, Exc.XXII.2.0.2.
cultuur, 8.7.2.2n.

dialectiek, Exc.XXII.2.0.2.
geschiedenis als leidraad, Exc.XXII.2.0.3.
mensbeeld, Exc.XXII.2.1.0, Exc.XXX.1.2.
Aristoteles, vw.kr, 1.2.6, 1.5kr, 3.4.0, 3.4.3.3, 6.2.1m, 7.0.3, 7.2.3n, 8.1.3, 8.1.3.5n, 9.12.1-2, 10.2.1.6, 10.10.1, KCF.2.3.3, KCF.4.1.1, KCF.4.1.4.2(n), KCF.4.2.2, Exc.II.1.6.2, Exc.V.3.0, Exc.VII. 2.0n, Exc.IX.4, Exc.XI.4.3k, Exc.XXIII.0.5n, Exc.XXXIV.2.4n, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XL.0n, Exc.XL.3.1, Exc.XLI.0, Exc.XLII.2.1n, AD.V.0, AD.V.1B, AD.X.kr.
armoede, 11.4.4.5, Exc.XXII.2.2.2, Exc.XXIII.8.2.3.
Armstrong, J., 10.10.9.
Armstrong, W., Exc.XXXIX.7.4.4m.
Arnbak, AD.III.7.
Arnheim, 10.32.3m.
Arnold, 10.10.1.2, KCF.3.1.6.1.
Aron, Exc.XXIII.0.5.
Arp, 10.2.4.
art as a Idea, 10.7.2.3.
Artaud, 10.8.8.1, 10.10.0n, Exc.XXXIX.9.3.2.
Arte povera, Exc.XXXIX.9.1.2n.
artifex, 10.2.0.2.
artificiële intelligentie, Exc.IV.1.1.5m, Exc.IV.3, Exc.XV.4.1.5n.
als technologie, Exc.IV.3.0.6.
definities, Exc.IV.3.0.2-4.
en postmoderne wetenschappen, Exc.XXXIX.7.4.4m.
expertsystemen, Exc.IV.3.0.6n.
mogelijkheden, Exc.IV.4.2.1.
problem solving, Exc.IV.3.0.6n.
art poétique, Exc.XXXI.5.
art pur, 10.0.4, 10.3.5.1, 10.9.2.5, 10.10.3, 10.10.8.2, 10.24.1n, 10.39.7.4, 10.39.8.2, Exc.XIV.5.4, Exc.XXXI.1n, Exc.XXXI.3, Exc.XXXI.9, Exc.XXXIX.8.1. AD.VIII.2,
→ KGV, → l'art pour l'art, → poiesis.
als descriptief functionalisme, 10.10.9n.
cultuurgebonden, 10.10.0.2.
eidos, 10.24.3.
en decoratie, 10.23.1.2.
en KGV, 10.0.4, Exc.XXXI.9, Exc.XXXIX.8.2.
irrationaliteit, Exc.XXXI.8.
nieuwe waarheid, Exc.XL.1.
arts
als heler, 8.1.6k.2.2.
als sjamaan, 8.1.6k.2.1.1.
antroposofische, 8.1.6k.3.3n.
invloed, 8.1.6k.2.0n.
artworld, 10.7.2.3, 10.9.5.2.
ascese, Exc.XXIII.7.0.1.
Asch, KCF.5.2.4.1.
Assagioli, 6.2.1.4.
associatie
als filmisch-formele methode, 10.34.3.
preparedness of association, Exc.XLVII.1n.
wet van associatie, 6.8.2.
astraal lichaam, 10.17.1.3
astrologie, 5.0.2n, 5.1.3, 9.3.2.1n, 10.38.6.1, KCF.3.4.2.0, Exc.XXXIX.1.1.4n, **AD.IV.5A.**
Astruc, 10.37.0m.
asymmetrie, 10.6.4.1.
speltheoretisch, Exc.XXVII.3.3.2.
asynchroniteit
binnen film, 10.32.3.2, 10.32.3.4.
ataraxeia, 6.1.1.1n, 8.1.4.4, KCF.4.2.3..2, KCF.4.1.4.1.
atè, 10.37.5, KCF.2.3.1.
atheïst, 5.4.4n, 8.10k.1.1n.
Atkins, 7m, 7.0.2m.
atman, 11.0.4.2, 11.2.3-4, 11.2.6.
atmosfeer
binnen schilderkunst, 10.19.3.
atomisme, Exc.XXIV.1.3.3n, Exc.XXXIX.4.4.1.0, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
→ holisme.
biologisch, 6.7.15.1.
psychologisch, Exc.XV.0.3, Exc.XXIII.1.3.
sociaal, 8.3.3, 8.4.2.2, 10.38.3D, Exc.XX.3A, Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXIII.1.3.
atomisten, 8.3.3.1-2, 8.6.0-1.

atoom, 4.4.6.1, 7.6.3, Exc.II.2.3, Exc.XIX.2.5.3.
theorie, 7.6.3.
atonaliteit, 10.8.3k.1n, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
attitude, 10.27.4.b1, Exc.XIV.7n.
→ houding
esthetische, Exc.XXXV.1.
Auden, 10.10.8m., Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Aufhebung, Exc.XXIII.9.1.3.
Aufklärung, Exc.XXXIX.1, Exc.XXXIX.2.0.
Augustinus, Exc.XI.4.5k.1n, Exc.XXIII.0.3n.
aura, Exc.XXXIX.5.0.3, aura, 8.1.6k.3.1n.
Aurelius, AD.I.2A.
Auschwitz, 5.6.2, 8.7.3.3, KCF 5.2.4.2m, Exc.XVII.3, AD.IV.5A.
→ concentratiekamp.
drogredenering, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
en de moderniteit, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
Austeda, 7.7.2.
Austin, 4.6.4.
auteur, 10.40n, KCF.3.2.2.2n.
→ kunstenaar, → narrator, →schrijver.
als interpretatie-categorie, 10.9.1.1n.
biografie, Exc.XXXIX.8.4.2.2, Exc.XXXIX.9.2.1n.
de dood van de auteur, 10.9.1.4.
ideale, 10.27.0.
intenties, Exc.XXXIX.8.4.2.2, Exc.XXXIX.9.2.1n.
verhouding auteur, narrator en schrijver, 10.9.1.1n.
authenticiteit
als psychologisch begrip, KCF4.1.4.4n.
kunstwerk, AD.VIII.1B.
zedelijke, 8.10k.1.0, KCF.4.1.4.2n.
authentiek, 8.1.5.2, 10.9.1.m,
Exc.XII.1.3.1, KCF.5.3.4.2, KCF.6.1.1n, Exc.XII.2.4.1k, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.4.1k.4, Exc.XXXIX.6.1.2.
authentieke inauthenticiteit, Exc.XXXIX.6.1.
autistisch denken, 10.2.3.9, 10.3.3.3, 10.9..2.1, 10.18.4.4-6,
Exc.XIV.6.1, Exc.XV.2.0, Exc.XXIII.11.3.1, **Exc.XXXIV.1.3(n)**, Exc.XLI.3.2.
→ beleving, → gevoel.
binnen de filosofie, Exc.XIV.1.
verhaal, Exc.XXXIV.3.
autobiografie, 4.4.6.3, Exc.XXXIV.5.2.
autocratie, 8.2.3.
automatisering, Exc.XVIII.2.2-3, Exc.XVIII.3.1-3.
automatisme, Exc.XXI.1.3.2.3n.
autonomie
van de kunst, 6.1.5.2n, 10.2.0.1, 10.2.1.1, 10.3.1, 10.8.9.2, 10.10.8.1,
Exc.XXXI.1, Exc.XXXI.6, Exc.XXXIX.8.4.1, → art pur, → KGV.
van de kunstenaar, 10.3.1.
van het kunstwerk, 10.8.0, 10.8.9.2, 10.9.9.1, Exc.XXXIX.8..2.1, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.8.4.2.2.
van de mens, 6.7.17n, 8.1.1.3,
Exc.XI.4.5k.2.8, Exc.XXI.1.1.2, Exc.XXI.1.2.1-2, Exc.XXI.3.2.1, Exc.XXI.3.3.1, Exc.XXII.2.2.1n,
Exc.XXIII.4.1.4, Exc.XXXIX.1.1.1, Exc.XXXIX.5.1.3.
autoriteit, KCF.5.2.4, KCF.5.2.7.2.
psychologische druk, KCF.5.2.4.1.
avant-garde, 10.3.4, 10.3.5, 10.7.2, 10.9.1.3, 10.9.2.5,
Exc.XXXI.1n, Exc.XXXVI..2.3.2, Exc.XXXVII.3.2.2, Exc.XXXIX.8.1-2, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.4(n)
Exc.XXXIX.9.3.
dood van de, Exc.XXXIX.9.1.1.
avydia, 11.2.2, 11.2.6.
awareness, Exc.IV.4.2.3.2(n).
Axelrod, Exc.XXVII.3.4.2.-3.4.3.
axioma, 3.5.8.
axiomatische methode, 3.5.8.
axis mundi, 10.1.2.6, Exc.VII.2.3.2n.

Baaren, van, 10.1.1.2.n.
baarmoeder, KCF.3.4.3.1, Exc.XXXVIII.2.4, Exc.XXXIX.5.2.1.1.
babbelfunctie, 4.5.1.3.
Babylon, Exc.XX.3D.
Bach, Exc.XXXIX.4.4.1.1.
Bachrach, Exc.XXII.1.1.1.
Bacon, Fr., 1.3.4, 7.6.1, Exc.XVIII.3.1, Exc.XXXIX.2.1, Exc.XXXIX.2.3, Exc.XXXIX.5.2.3.1, AD.I.1C.
bacterie, 7.8.4.1.
strategie, Exc.XXVII.3.4.3.3.

synthetische, Exc.XVIII.2.4.2n.
Bailey, AD.VIII.1B.
Baker/Hacker, 4.0.4.3.
Bakker, AD.V.4E.
Bakshy, 10.34.2m, 10.34.3m, 10.35m.
Ball, 10.2.4, AD.II.3A.m.
Ball-Rokeach/De Fleur, Exc.XXX.3.4.
banaliteit, Exc.XXXIX.6.1.1.
binnen het postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
barbaarsheid, Exc.XXXIX.6.4.4.
barbara, 3.4.3.3.
barbaroi-complex, 8.2.0.
Barber, Exc.XXIII.7.4n.
barensnijd, 8.7.3.4.
Barnes, 10.19.2.
Barok, 10.2.2.0, 10.2.3.4,10.8.3k.5.
Barrow, 7.2.3n.
Barth, Else, Exc.XIV.8.2.
Barth, John, Exc.XXXIX.9.1.2.1n.
Barthelme, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
Barthes , 10.9.1.4, Exc.XXX.4.0n, Exc.XXXII.1n, Exc.XXXIVm., Exc.XXXIX.9.2m, Exc.XXXIX.9.2.1, AD.IV.5Am.
basis
→ bovenbouw.
materiële, KCF.3.5.2.3, Exc.XXIII.11.1, Exc.XXIII.11.3m.
basismoraal, 8.9.3-4.
basisuitspraak, 7.5.2.
conventioneel, Exc.XIX.2.5.1.
Basjo, KCF.4.2.3.1.
Bass/Davis, 8.5.2.3.
Bataille, 8.0.0k, 8.7.3.3.,
KCF 5.2.4.2m,
Exc.X.4.3n, Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XVII.3, Exc.XXXIX.4.5.2m.n, Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc. XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XL.0m,
Exc.XL.3m.
Baudelaire, 10.4.1.1, 10.17.2.1n, Exc.XXXI.1n, Exc.XXXI.5, Exc.XXXIX.8.3.2.1n.
Correspondances, Exc.XXIX.1.6.4.
Une nuit..., Exc.XI.3.2.2.
Baudrillard, KCF. 6.2.2.3,
Exc.XX.3D, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.II.0.1n, Exc.XXXIX,6.3n, Exc.XXXIX.7.3, Exc.XXXIX.7.4m,
Exc.XXXIX.7.4.1.2n, Exc.XXXIX.8.3.2.2, Exc.XXXIX.9.1.2.3n, Exc.XXXIX.9.3.1.
Bauhaus, 10.8.1m, 10.22.1.
Bauman, Exc.XXXIX.7.5.0n, AD.VI.3A.
Baumgarten, 10.4.0.1(n).
Bayes, 9.8.1.2n.
Barth, KCF.3.1.2.1.
Bazin, 10.33.0.,10.33.1m, 10.34.3.3, Exc.VI.1.1n.
Beardsley, A.V., Exc.XXXVI.2.5.2.
Beardsley, M., 10.9.1m, Exc.XXXII.3-4, Exc.XXXIX.8.4.2.0.
Beauvoir, de, Exc.XXIII.0.5, AD.VI.4A.
Beccaria, AD.III.5F.
Beck, 9.10.3.1n.
Beckett, 10.40n, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Play, Not I, That Time, Rockababy, Exc.XXXI.5.
bedoeling, 4.7kr.
→ intentie.
beeld, 10.25.2.3, 10.39.1, Exc.IV.4.2, Exc.VI, Exc.XXX.4m, Exc.XXXIX.8.3.1.2, Exc.XLIII.
→ icoon.
afbeeldend gedrag, 10.1.1.1, 4.1.4.
akoestisch, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
als (analoge) constructie, Exc.II.1.3, Exc.VI.1.
als communicatiemiddel, 10.8.7.0, 10.23.0, Exc.VI.0.
als constructie, Exc.VI.1, Exc.XL 5.2n.
als expressie, 10.39.5.1, Exc.XLIII.5.2.
als idee, Exc.XLIII.4.2, Exc.XLIII.4.4.
als metafoor en metonymia, Exc.XLIII.4.4.
als simulacrum, Exc.XXXIX.7.3.2.
als visie, Exc.VI.2.
associatie van beelden, Exc.XLIII.4.
bewegingsbeeld/tijdsbeeld, 10.39.4.2n.
creatieve kracht, Exc.XLIII, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
dictatuur, Exc.XXX.4.0n.
eidos, 10.23.1, Exc.VI.2.
en symbool, 10.39.5.2.

fascinatie, Exc.XXXIX.7.3.2.2n.
functies, ADII.2.
gelijkenis, Exc.VI.2.
herkenning/herkenbaarheid, Exc.VI.0-1(n).
in de film, 10.34.1.
in de kunst, 10.8.5afb.
informatie (I), Exc.XLIII.5.2.
in het gedicht, 10.14.1, 10.12.3.2.
inhoud, Exc.XLIII.2, Exc.XLIII.4.4.
interpretatie, Exc.XLIII.2-4.
neurofysiologisch, Exc.VI.3.
open/gesloten kader, 10.2.3.4, 10.31.3.3.
pornografisch tegenover versluierd, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
psychisch, Exc.XXXIV.1.1, → imago
samenhang tussen beelden, Exc.XLIII.3.
syntaxis, Exc.XLIII.5.2.
subtiliteit, Exc.XLIII.1.1(n).
tastbare kracht, Exc.XXXIX.7.1.3.
tegenover taal, Exc.XLIII.1(n), Exc.XLIII.2-3, Exc.XLIII.5.2.
zeggingskracht, Exc.XLIII.1.
beeldcommunicatie
illusie en betrouwbaarheid, Exc.XXXIV.3.3n.
beeldcultuur, Exc.XXXIX.6.1.1(n), Exc.XXXIX.7.2.1.
beeldende kunst, Exc.XXIX.1.3m, Exc.XXXIX.1.1..4.
beeldtaal, Exc.VII.1, Exc.XXXIX.7.1.2.
beeldverhaal,
beperkingen, Exc.XLIII.5.
Beerling, Exc.XXXIX.2.3m.
Beethoven, Van, 10.2.32, Exc.XXXIII.3(n).
Negende symfonie, 10.43.4.2..
Sinfonia Eroica, Exc.XXXIII.3.
Befehl ist Befehl, KCF.5.2.4.1
begeerte, 10.37.5, 11.1.3, 11.1.19, KCF.3.5.1.4, AD.IV.1, AD.VI.7A.
→ epithumia, → libido.
Begeisterung, Exc.XXIX.1.3m.
beginsel
contra stelling, 11.3B.
begrip (1), Exc.XXXIX.5.1.2m.
cognitief, 4.6.3.
complex-beschrijvend, Exc.XV.2.1.2, Exc.XV.3.2.
nauwkeurigheid, 9.5.1.
relationeel, 4.3.2.2n.
begrip (2) , Exc.IV.2.1, Exc.IV.4.2.4.Exc.XXXIX.5.1.2m.
moment van ongeconditioneerdheid, AD 0.1.2.
→ Verstehen.
behavior control (Bc), 9.7.1.3, 9.11.1, 9.12.3.1.
→ sociale controle.
aversief-negatief, Exc.XX.2.6.2n.
communicatie, 3.1.1.
gedragstechniek, gedragstechnologie →→
kunst in de ME, 10.2.0.1.
positief, Exc.XXII.4.3.
retoriek, 9.12.4.
sociaal, KCF.5.2.1.1.
via taal, 9.12.2.1.
wederzijds, Exc.XX.2.8.1.4.
zichtbaar/onzichtbaar, Exc.XXI.1.2.3.
behaviorisme, 4.1.0.B, 4.1.3B.5n, 7.1.3.4, 8.1.1.2-3, 10.6.3.6,
Exc.IV.3.1.0, Exc.IV.3.1.2.2, Exc.XV.0.3, Exc.XV.2, Exc.XV.4.1.5n, Exc.XIX.1.3.3, Exc.XIX.3.6(n) , Exc.XXI.2, Exc.XXI.3.3.2.
→gedragswetenschap, → gedragsanalyse.
tegenover het mentalisme, Exc.XV.1.1.
Behe, 7.8.6n.
behoefte, 8.0.1, AD.VI.1A, AD.VI.1C.
(on)echte, Exc.XX.2.5-6, Exc.XXIII.10.1, Exc.XXIII.11.3.3.
primaire/secundaire, AD.VI.1A.
belang, 8.9.3.3, 8.9.4.2, 9.11.0-1, KCF.5.2.6.2, Exc.XXIII.8.1-2, Exc.XXIII.9.1.2, Exc.XXXIX.6.1.2.
algemeen, 8.6.1, 8.6.2.3, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
economisch, 9.8.4.1-2.
eigenbelang, 8.6.2.
gemeenschappelijk, Exc.XXVII.3.1.2.
groep, AD.IV.5E.

nut en belang, 9.8.3.
persoonlijk, Exc.XX.3An, AD.IV.5E.
tegengesteld, Exc.XXVII.3.1.2.
tegenstrijdig, Exc.XXVII.3.1.2.
werkelijke belangen, 9.8.4.2, Exc.XXIII.11.3.3.
belangeloos
in kunstfilosofie, 6.7.16.5, 10.9.2.1(n), 8.9.7k.
belangenconflict, 10.27.4.1-2.
Belcampo, 10.8.4.1.
beleid, Exc.XXIII.0.3.
beleving, 4.7kr, 8.6.6.2n, 9.1.2.3, KCF.3.2.2, Exc.IV.4.2.4, Exc.XIV.6, Exc.XIV.10, Exc.XV.2.0.2, Exc.XXXIV.1, Exc.XXXIV.3.
→ autistisch-denken.
als autistische wereld, 6.10kr.
als schijn, 10.18.4.6.
autoconnected epistemic pathways, Exc.XIV.3.
kleur als beleving, 8.8.0, 10.5.2, 10.18.3.1.
pre-logische, Exc.XXXIX.7.1.3.
privileged acces, Exc.XV.2.0.1-2.
tegenover ervaring, 8.8.1.1n.
belevingswereld, 6.10kr, AD.V.4A, AD.V.4Cn.
→ autistisch-denken.
beliefs and desires, Exc.IV.3.1.4.2.
Bell, 10.8.9.2-3, KCF.3.1.6.1, Exc.XXXI.m, Exc.XXXI.3(n), Exc.XXXV.1, Exc.XXXV.3, Exc.XXXIX.8.4.1.
Bellarmino, 7.5.4.
Bellon, AD.VII.2E.
Beloff, AD.IV.5Am.
belofte, 4.6.4.2, 8.6.5.1(n).
beloning, 4.1.0B, KCF.5.2.0.1, KCF.5.2.3.1, KCF.5.2.5.1, Exc.XX.2.3.2.
→ (positieve) versterking.
Bénard-instabiliteit, 7.5.6k.1.1n.
Benedikt, Exc.XXXIX.7.4.0.1-2, Exc.XXXIX.7.4.1.1, Exc.XXXIX.7.4.2.
Benjamin, Exc.XXX.5.4.4, Exc.XXXIX.6n.
benevolence, 6.5.6.3, 8.6.2,
→ welwillendheid.
Benigni
La vita è bella, AD.VIII.6.
Bentall, 8.5.2.2n.
Bentham, 8.6.1, 8.6.3, Exc.XXXIX.4.1.2.
Benzakour, AD.VIII.1D.
Berelson/Lazarsfeld/McPhee, AD.VII.2D.
Berg, 10.8.3k.1n.
Berger, 10.23.2, AD.IV.1.
Bergman, 10.35.3, 10.39.1, 10.39.4.3, Exc.XLIII.4.2.
Bergrede, 1.2.5, 8.9.3.2, 8.10k.0.4, 10.38.6.1, AD.IIID.
Bergson, 0.1.1, 4.0.3.4, 7.7.1, 7.8.4, 10.39.4.2n, 10.39.5.1, Exc.XL.0, Exc.XL.3.3.
bericht, 4.0.4, Exc.V.1.1n.
→ informatie, → informatie (I).
Berlin, Isaiah, Exc.III.4n.
Berlin/Kay, 10.18.2.3.
Berlyne, 10.6.4.
Berman, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
Bernard, 7.1.1m.
Bernink, 10.35m.
Berns, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
Bernstein, 4.5.3.3.
beroepsverbod, Exc.XXII.1.3.
berouw, 8.8.1(m), 9.9.1, AD.VI.4C.
Bersani, Exc.XXXIX.4.5.3.2n.
beschaafd
samenleving, 8.9.5.4.
beschouwing, 9.1.5, 9.11.1.2n, Exc.XXXIX.4.4.2.3, AD.0.4.
analyse, AD.0.5.
contra scepsis, Exc.XXXIX.4.2.
tegenover common sense, Exc.XXXIX.4.1.3n.
beschrijving, 4.6.2.1n.
tegenover verklaring, 7.5.5.1.
twee soorten, 7.6.2n.
beslissing, 9.10.3.2, Exc.XXVII.3.1.3.1.
automatisme, AD.V.6A.
beslissingstheorie, 9.8.1-2, 9.10.6.1.
besluit, 6.10kr.
besluiteloosheid, Exc.XXXIX.7.3m.

besnijdenis
van vrouwen, 5.4.4n.
Besson, Exc.XXXIX.9.1.3.1.
bestaan, 6.5.5.1, 6.6.13.1, KCF.3.4.3.3n, Exc.XII.1.3.1, Exc.XVII. 3m.
→ existentie.
als eigenschap, 4.6.1.2.
op quantum-niveau, 7.5.4.
pre-existent, Exc.XI.2.2.1, Exc.XI.2.2.3.
realiteit, 4.6.1.2n.
soorten, Exc.XV.0.2.2.
uniek en tragisch, Exc.XII.1.3.2.
vals, 8.7.2m.
betekenaar, Exc.XXXIX.9.2.1.
betekenis, 4.4.1m, 4.4.1.1, 4.7kr,
Exc.IX.1.1, KCF.3.1.7.1, KCF.3.2.2, Exc.XXXIX.7.3.2.2-3, Exc.XXXIX.8.4.2, Exc.XXXIX.9.2.1,
AD.II.3.
→ begrip, → definitie, → kleur, → muziek, → semantiek, →Sinn.
als emergente eigenschap, 9.6.1n, KCF.3.1.2.3.
als performative, 4.6.4.3.
als vraagstuk, 9.6.1.
associatie en versterking versus connotatie en intuitie, KCF.3.1.2.3.
begrijpen van, AD.V.5.
binnen formele talen, Exc.IX.1.2.
communicatieve, 4.4.2.
complex beschrijvende, Exc.XV.2.1.2.
connotatie, 4.4.5, 9.6.1.
contextuele, 4.4.2.
denotatie/extensie, 4.4.3.
en stem, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
fenomenologisch, 9.6.1, KCF.1.2.1-2.
grammaticale, 10.12.4.3.
impliciete, 10.17.2, Exc.XXXVII.3.2.3., Exc.XXXVIII.0-1, Exc.XXXVIII.3.
in film, 10.37.1.
in modernistische roman, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
in mythe, 4.4.6.
in opbouw/vorm, 10.2.1.4.
intensie, 4.4.4, 9.6.1n.
intrinsieke, 4.4.4.5, 10.17.1, 10.38.0, Exc.XXXVII.3.2.3, Exc.XXXVIII.0.
intuïtief, 4.4.4.5, Exc.IX.1.1.
in verhaal, 4.4.6, 10.38.0.1.
kleur, 10.32.2.3.
muzikale, 10.8.3k.4-5.
nurture, Exc.XV.3.1.2.
neuro-computatief, Exc.IV.4.3.2.
onuitsprekelijk (in kunstwerk), Exc.XXIX.1.5.3n.
poëtisch, 8.7.2.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
pragmatische, 4.4.2.
referentiële, 4.4.3.1, Exc.XXXIX.7.3.2.1.
reflectieve, Exc.XXXVIII.1.3.
shared meaning, KCF.3.1.2.3.
structurele, 10.12.4.3, Exc.XVI.2, Exc.XXXIX.9.2m.
symptomatische, Exc.XXXVIII.0, Exc.XXXVIII.2.
terreur, Exc.XXXIX.7.3.3k.
theorie-afhankelijk, 9.6.1.
transmaterieel, Exc.XV.3.1.
triviaal, KCF.3.1.2.3.
verdrongen, Exc.XXXVIII.2.
woord, 4.4.2.Am.
woordklank, Exc.XXXI.5.
betekenisgeving, Exc.XXXIX.7.3.2.2n.
betoog, 9.1.3, 9.1.5, 9.12.2.1, AD.0.1.
retorisch/welsprekend, 9.12.0, 9.12.3.1.
betrokkenheid, 10.10.8.1.
betrouwbaarheid
beeld, Exc.XXXIV.3.3n.
binnen argumentatie, 9.3.2.
verhaal, Exc.XXXIV.3.4n.
beul, KCF 5.2.4.2m, Exc.XXIII.4.1.3.
Beuys, Exc.XXXIX.8.1.1n, Exc.XXXIX.9.1.2n, Exc.XXXIX.9.3.2.
bevelen, 4.6.4.2.
bevel is bevel, 8.5.3, KCF.5.2.4.1, AD.VI.7E.

beweegreden, 9.7.1.2, 10.27.4.2.
→ motief.
beweging, 1.2.6, 7.0.3.3, 8.1.3.1, Exc.XIII.1.3, Exc.XIX.3.4.1.
in film, 10.25.6.
in natuurwetenschap, 7.0.3.4, 7.5.3.1.
in schilderkunst, 10.22.3.
bewering, 3.3.
→ logica, → taal.
atomaire, Exc.XIX.1.3.
waar, onwaar, onbeslist, 3.5.1n.
beweringsconstante, 3.3.5.3.
bewijs
metafysisch, 6.3.6.
bewustwording, 8.1.6k.3.2n. KCF.6.5.2.2-3, Exc.XXX.3.1.1.
bewustheid, Exc.XV.5.3.5.
bewustzijn, 6.1.4, 6.3.2, 6.5.1-2, 6.7.5, 6.10kr, 7.9kr,
KCF.6.2.1m, KCF.3.2.2.1,
Exc.XV.3.0, Exc.XV.5.3.5. Exc.XV.5.0, **Exc.XV.5.2.1-3**, Exc.XXIII.12, Exc.XXXV.4.4, Exc.XXXV.4.6, Exc.XXXIX.IIm,
Exc.XXXIX.7.3.3.3.
→ intentionaliteit, → subjectiviteit, → vrijheid.
afhankelijkheid, 11.2.6.3.
als biologische dispositie, Exc.XV.5.3.4.
als complex-beschrijvend begrip, 7.9kr.
als epifenomenon, Exc.XV.0.1.
als geestelijk dashboard-display, Exc.XXI.1.3.2.1.
als grensbegrip, 6.7.5.2.
als hersenfunctie, Exc.XXI.2.0.
als ideologie, Exc.XXIII.11.1.3(n), Exc.XXIII.11.3.1, → gelukkig, → onecht, → vals, → waar bewustzijn.
als leerproces, 4.3.0.
als schakel, 4.4.1.2.
als subjectiviteit, Exc.XV.5.2.
als waarneming, 10.18.4.6.
an sich, 6.5.7.2.
apriori. 6.7.16.10.
definitie, Exc.XV.5.2.2, Exc.XV.5.3.1.1(n), Exc.XV.5.3.4.
eigen realiteit, Exc.XV.5.2.1.1.
en taal, Exc.XV.5.3.3-4.
historisch, Exc.XLV.1.4.
horloge/thermostaat, KCF.IV.3.1.4.2(n).
neuraal, Exc.XV.5.0.1.
neuro-computatief, Exc.IV.4.3.2(n), Exc.XV.5.2.3.
op atomair niveau, 7.8.5.2.
openheid, Exc.XV.5.3.4.
op quantum-niveau, Exc.XV.5.2.3.
primair, 7.9kr.n, Exc.XV.5.1.
te veel, Exc.XV.5.3.3n, Exc.XXI.1.2.1.
verbrokkeld, Exc.XXXIX.5.1.3m.
bewustzijnsfilosofie, Exc.XV.0.2, Exc.XV.5.2.1.1n, Exc.XV.5.2.2.1, Exc.XV.5.3.2.2.
bezit, KCF.5.2.5.2, Exc.XXIII.2.0.1, Exc.XXIII.5.2.3, Exc.XXVII.2.4.1.
natuurrecht of gewoonte, Exc.XXIII.1.2.2.
bezitsdrang, Exc.XX.1.3.2, Exc.XX.1.4.1.3, Exc.XXIII.7.4.
bifurcatie, 7.5.6k.1.6.
Big Brother, Exc.XXX.5.3.2.
bij, 4.1.1.1(n), 8.4.1.3, 10.15.1.3.
Bijbel, 1.2.1, 1.2.5, KCF.2.4.3.
Bijbelkritiek, KCF.2.4.3.
bijgeloof, Exc.XX.2.8.2, Exc.XXIII.5.2.2, Exc.XXXIX.1.1.4, Exc.XXXIX.2.2, Exc.XXXIX.5.0.2, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
Bildung, KCF.3.2.0, KCF.6.2.2.1-2, Exc.XXXVI.2.0.1, Exc.XXIII.10.0.
→ vorming.
Bildungsideaal, KCF. 6.2.2.3.
binair systeem, Exc.IV.1.1.2n.
binding
sociale, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
biografie, →auteur.
biologie
→ neurofysiologie, → sociobiologie.
cognitieve ondoordringbaarheid, Exc.IV.3.1.5B.
computatieve bewerking, Exc.IV.3.1.5B.
foutvriendelijkheid, 8.5.
holisme, 8.4, Exc.XXIV.1.3.2-3.
mystiek, Exc.XXVII.3.4.3.4.

organicistisch, 6.9k.4.
reductie, 7.6.
ware wetten als wiskundige regels, Exc.XXVII.3.4.3.5n.
biologisch model
als politieke leidraad, Exc.XXII.2.0.2.
mensbeeld, 10.38.3.C1.4.
bioscoopbezoek, Exc.XLII.6.0n.
negatieve invloed, Exc.XXX.5.2.1.
Birkhoff, 10.6.3.
Black, Exc.XX.2.0m.
emergentie, Exc.XV. 0.3.
Black Athena, Exc.XXXIX.5.1.0n.
black box
binnen gedragswetenschap, Exc.IV.3.1.0.
communicatieve, Exc.IV.3.1.2.
intentionele, Exc.IV.3.1.2.
Blackman, 4.1.0B.2n.
Blakemore, Exc.XLVII.3n.
Blanchot, Exc. XXXIX.8.3.1.3n.
Blans, Exc.XXXIX.5.2.2.2, Exc.XXXIX.5.2.2.6n.
Bleuler, Exc.XXXIV.1n.
blijspel, Exc.XL.3.4, Exc.LX.4.3, Exc.XL.7n, Exc.XLII.4n.
Bloch, Exc.XL.7.
bloedwraak, AD.III.5F.
blonde Bestie, 8.7.2.2n.
Bloom, Allan, 10.6.5.5, Exc.XXXI.10kr, Exc.XXXIX.4.4.
Blume, Exc.XXXIX.5.3.1m.
Blut und Boden, Exc.XXB.
romantiek, Exc.XXIX.1.7.2.
Bochenski, Exc.III.2.2.
Boeddha, 10.37.5, AD.III.5D, AD.VI.7A.
Boeddhisme, 5.0.2, KCF.4.2.3.3, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
Boef, den, 5.4.4n, 8.10k.1.1n.
boek
contra computer, Exc.XXXIX.6.1.3n.
boekdrukkunst, Exc.XXXIX.7.1.2.
Boer, De/Brennecke, Exc.XXX.5.1.1, Exc.XXX.5.2.2n.
Boesch, KCF. 3.1.1.1.
Bogen, 7.3.2.4.3 n.
Bohr, 6.1.4n, 7.5.3, Exc.II.2.3, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
Bolter, KCF. 6.2.2.3, AD.VI.3D.
Bolzmannn, 7.7.3.
Bonald, Exc.XXIII.4.1.3.
Bonies
Verschoven Driehoeken 10.24.4.
bonobo, KCF.3.3.2.4, Exc.XLVI.1.3.
Boomkens, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.6n.
boomstructuur, 4.1.3.3.
Boornstin, Exc.XXX.4.0.
Bordwell, 10.27.3, Exc.XXXVIIm.
Borelli, 7.1.2.1.
bottom-up, Exc.XV.1.2.
bouleusis, 8.1.3.2.
Boulez, Exc. XXXIX.8.1m.
Bourdieu, inh.m, 7.3.2.2.3,10.9.2.1n, 10.9.2.5, 10.9.5.1-2 (n), 10.10.8.2, Exc.XXXIn, Exc.XLV.1.3m, AD.VII.2D.
bourgeois(ie), 10.37.5, Exc.XX III.9.1.3-4, Exc.XXIII.9.3.3.
contra arbeidersproletariaat, Exc.XXIII.9.1.2-3.
bouwkunst
gedurende de Renaissance, 10.2.1.
in Azië, 10.1.2.
in de ME, 10.2.0.
Bouwsma,4.6.4.1, Exc.XXXIII.3.
bovenbouw, Exc.XXIII.11.1.2.
en basis, Exc.XXIII.11.1.
juridisch-staatkundige, Exc.XXIII.11.2.
ideologische, Exc.XXIII.11.3.
Bowie, Exc.XXXVI.2.5.2.
Bowler, Exc.XLVII.2.
brabbelen, Exc.XV.4.1.3(n), Exc.XV.5.1.2..
Braembussche, van den, Exc.XXXIX.6.1.1.
Braet, AD.0.2n.
Brahma, 10.1.2.4.

Brahman, 11.0.4.0, 11.2.2-6.
als advaitam, 11.2.3.4(k).
Brakel, van, 7.3.2.4.3n, KCF 5.2.4.2n, Exc.XIV.4.1n, AD.V.5.
Branch, Exc.XV.4.1.5n.
Branigan, 10.40.
Brecht, 10.10.6(n), 10.33.4.5(n).
Brederode, van, vw.kr.m, 8.0.0k.
brein, Exc.XV.4.1.5n.
→ cel, → hersenen, → synaps.
afwijzing van programmering, Exc.IV.3.1.6n.
afwijzing van syntactische structuur, Exc.IV.3.1.6n.
als anarchistische gemeenschap, Exc.XXXIX.5.1.2n.
als instrument, Exc.XIV.8.2.
als PDP, Exc.IV.4.3.2n.
als selectiesysteem, Exc.XV.4.2.0.
als Turing machine, KCF.3.1.4.2.
Bresson, 10.39.8.2, Exc.XXXIX.8.5.2.
Breton, 10.2.4.1.
Breugel, 10.22.
Bridgman, Exc.IX.3.5n.
brief
als filosofische vorm, KCF11.0.2(n).
Brinton, Exc.XXIX.0.2, Exc.XXXIX.2.3.2.
Broca, De, Exc.XXXIV.4.4.
Broch, Exc.XXXVI.2.4.1.
Brockway, 5.6.3.
broederschap
groepsgebonden, Exc.XXII.2.3.1.
Brooks, James, Exc.XLIV.2.5n.
Brooks, Mel, Exc.XXXIV.4.4.
Brooks, Rodney, Exc.XVIII.2.4k.1n.
broosheid van het bestaan
→ conditio humana
KCF.2.1, Exc.XL.1.
Broothaers, 10.17.1.2.
Brouwer, 3.5.6Bn.
Browder, 7.5.5m.
Browne/Gilman, 4.5.3.4.
Browning, Exc.XLI.3.0.
Bruckner, Exc.XXXV.2.1.
Bruin, de, AD.IV.5Am.
brutuïsme, 10.2.4.7.
Bruyne, De, 10.2.3m, 10.3.0m, Exc.XXXIIIm.
Buddingh, Exc.XL.2, AD.VI.4C.
buitenlander, Exc.XX.1.7.3.
Bulhof, Exc.XXXIX.5.1.4(n).
Bunge, Exc.XXVII.3.1.3.2, Exc.XXXVI.1.1n, Exc.XLVI.1.4.1n.
Bunuel,10.31.1.4.
Viridiana, 10.11.3.1n.
Burckhardt, Exc.XLVm.
bureaucratisering, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.4.1.2n.
burger, KCF.5.1.4, KCF.5.2.0.2, 8.7.2.3, Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXIII.2.1.3.2, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, AD.VI.3A.
→ bourgeois.
burgerlijke cultuur, KCF.3.1.3.
burgerlijke ongehoorzaamheid, KCF.5.1.4.
Burgess, 10.40.0, 10.43.1.2.
Burke, E., Exc.XXIII.4.1.2, Exc.XXIII.5.1.
Burke, K., 9.12.4.3n.
Burroughs, 4.7kr, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
Buss, Exc.XIV.4.5n.
Butler, AD.III.5E.
Buytendijk, Exc.XLVI.1m.
Byrne, KCF.3.3.1n, KCF.3.3.2.5.
Byron, Exc.XXIX.1.7.1, Exc.XXIX.3.1, Exc.XXXI.2.

Cabaretier, Exc.LX.3.3.
Cabaret Voltaire, 10.2.4.3.
Cage, Exc.XXXIX.8.1(n), Exc.XXXIX.8.3.1.2n, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.1.2n, Exc.XXXIX.9.3.2.
Cairns Smith, 7.8.4.1n.
calculatie, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
calcul rationel de production, Exc.XXXIX.7.3.1.
calculus, 3.5.8, 6.6.1.3, Exc.XIX.1.1.4, Exc.XXXIX.5.2.1n.

Callicott, AD.IV.5C.
calm passions, 6.5.6.3.
Calvino, 3.3.3m, Exc.IX.2m., Exc.XX.3D.
camera, 10.25.2.1, 10.31.1, 10.34.2, 10.36.3.1, 10.37.4.2, Exc.XLI.1.2, Exc.XLI.2.2.
afstandelijk/betrokken, 10.28.3.2.
als mechanisch oog, 10G.
beweeglijk/vast,10.31.2.
reflectieve betekenis, 10.31.2.
subjectieve/objectieve, 10.28.3.1.
vogel/kikkerperspectief, 10.31.1.4.
cameraman
als schepper, 10.31.1.4.
camestres, 3.4.3.3.
camp, Exc.XXXVI.5.
Campion,10.36.2.1.
Camus, 0.1.1, Exc.XXXIX.5.1.4.
Cantor, Exc.III.1-2, Exc.IV.2.1.1, Exc.XIII.1.2.4.5(k), Exc.XIII.1.3.4.
Capra, 10.37.2.2.
caritas, KCF.4.1.3.
Carnap, 7.1.1, 7.6, Exc.XIX.1.1.
Carravaggio, Exc.XXXVI.2.5.2.
Carroll, Exc.XL.2.
Carter, 7.5.3.2.
Cartledge, KCF.2.3.4.
Casavettes, 10.31.1.4.
Cassirer, 4.4.1, 4.5.2, 5.6.3.8,10k.1n, Exc.XXIII.0.0.
castratie, Exc.XXXVIII.2.3.
angst, Exc.XXXVIII.2.1.
symbolische, Exc.XXXVIII.2m.
catastrofe
in tragedie, 10.8.8.1.
catastrofe-theorie
als basis van het komische, Exc.XL.2n.
categorie, 6.7.11.
categorische imperatief, 6.7.14.3, 6.7.16.0, 6.7.16.6n, Exc.XXXIX.4.2n.
catharsis, 10.0.4, 10.10.1.1(n), Exc.XXVII.2.32, Exc.XXXIV.2.3, Exc.XLII.6.0, Exc.XLII.6.2.
causaliteit, 6.5.4-5, 6.6.1.1, 6.6.2.3, 6.7.4.2, 6.7.11, 6.7.15.2, 7.2.3, 7.5.3.1, 7.5.5.1, 11.2.1.2, Exc.XIII.1.1.1, Exc.XIX.1.4, Exc.XXXIX.5.3.2.7, AD.0.3.2n.
Cavell, 10.9.2.1n.
Cawelti, Exc.XLII.1.1n, Exc.XLII.1.2.
cel, Exc.XV.4.1.2.
Celan, Exc.VIII.6n, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
Celarent, 3.4.3.3.
Céline, Exc.XXXI.6.
censuur, 10.11.3.1(n), Exc.XXII.2.1.1.2, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXIII.4.1.3-4.
op metafysische gronden, Exc.XX.1.4.2.2n.
pedagogische, Exc.XX.1.4.2.2.
centraal zenuwstelsel
ontwikkeling, Exc.XLVII.2n.
ceremonie, 8.3.3.3, 11.4.3.B1, KCF.5.2.3.1.
Cesariano, 10.2.1.2.
ceteris paribus-voorwaarde, Exc.IV.4.2.2.
Chabrol, 10.31.1.3, 10.37.5.
Chaitin, Exc.IV.2.1.2.
champs intellektuel, 10.9.5.1.
Changeux, Exc.VI.3, Exc.XV.4.1.
channeling, Exc.XXXIX.5.0.3.
chaoplexiteit, 7.5.6k.3, 7.6.2n, Exc.XXXII.1.
chaos, 7.5.6k, Exc.XX.2.5.3.
in de cultuur, Exc.XXII.2.0.1, Exc.XXXIX.6.1.3n.
in de natuur, 10.2.2.1.
chaostheorie, **7.5.6k.**
als superparadigma, 7.5.6k.2.1.
beginsel van gelijkvormigheid, 7.5.6k.1.4.
bijna-herhaalbaarheid, 7.5.6k.1.1, 7.5.6k.1.6.
morele consequenties, 7.5.6k.2.
vernieuwingen?, 7.5.6k.1.8.
chaotisch gedrag, 7.5.6k.1.2.
gedetermineerd, 7.5.6k.1.6(n).
wiskundig vastgelegd, 7.5.6k.1.3.
chaotisch systeem
zelforganiserend, scheppend vermogen, 7.5.6k.2.2.

Chaplin, 10.31.1.4, Exc.XLIII.4.5.1.
charis, AD.VI.4B.n.
charisma, 5.2.2.1.
persoonlijkheid, Exc.XXXIX.4.1.2n.
Chatman, 10.27.1n.
Chiaromonte, 10.39m, 10.39.1, 10.39.3-5.
chiffre, Exc.VIII.6.
chimpansee, KCF.3.3.2.1-2, KCF.3.5.3k.2.
agressie, Exc.XLVI.1.3.
agressie en zorgzaamheid, Exc.XXII.2.3.21n.
cultuur, KCF. 3.1.1.1.
Chinese kamer, Exc.IV.1.1.5n.
Chion, 10.32.4.3.
Chodorow, Exc.XLVI.1.4.2.
Chomsky, **4.1.3**, 6.8.4, 6.9k.4, 7.3.2.5n, 7.6.1n, 8.1.1.3, 9.12.3.2(n),
KCF.3.1.4.2, KCF 3.3.3,
Exc.XXXIX.5.3.2.5, Exc.XLVII.3.1n,
AD.X.kr.
Christ, C., Exc.XLVI.1.1m.
Christen, P., Exc.XXXVI.2.5m.
Christendom, 7.8.5.3, 8.1.2, 10.37.5, 10.38.6, Exc.XXXIX.5.0.0, Exc.XLV.1.3.
conventioneel, Exc.XII.1.2.
gedragscode, KCF.5.1.1.
sexuele code, Exc.XI.4.5k.1.
Christus, 7.8.5.3, 8.1.2, 10.37.5, Exc.XXIX.1.4.4.
chtonisch, KCF.3.4.3.1.
Chunovsky, Exc.IV.2.1.2.2n.
Churchland, Patricia, Exc.IV.4.3.2n, Exc.XV.1.4.2, Exc.XV.2.0, Exc.XV.5.0.1.
Churchland, Paul, 7.3.1.4n, Exc.IV.4.3.2, Exc.XIV.6.3, Exc.XV.2.0.2n, Exc.XV.5.0.1, Exc.XV.5.2.1m.
Cicero, 0.1.1(m), Exc.XI.4.3m, Exc.XI.4.3.2.
cinematic fallacy, 10.39.1.
cirkelredenering, KCF.3.2.2.2n, Exc.XLV.1.1.
→ kringbewijs.
civic virtues, Exc.XXXIX.7.5.3, AD.III.7.
civil society, Exc.XXXIX.7.5.3.
clare et distincte, 3.5.8.1, 6.3.3.2.
classificatie, Exc.XVI.3.0.
Classicisme, 10.2.2.0, 10.2.3.9, 10.9.4.1, 10.10.1.2.
Claus, Exc.IV.4.2.3m, Exc.XXXVI.2.2.3.
Clausen, AD.VIII.3.
Clausewitz, Exc.XXII.5.0.2.2.
close reading, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
Clover, Exc.XLIV.2.5n.
clown, Exc.LX.3.3.
CNN, Exc.XXX.4.1.1, Exc.XXX.5.3.1n.
Cobra, 10.7.2.1.
Cocteau, 10.33.1. Exc.XLI.3.1.
code
binnen communicatie, 3.1.1, 4.0.4.0, 4.0.4.2.
gedragscode →→
kunstzinnige, 10.7.1.2-3, 10.7.5, 10.9.4-5.
moreel-ethische, 8.10k.1.1n, 8.9.3.2-3, 8.9.4, KCF.4.1.4.1.
muzikale, 10.8.3k.4.
romantische, Exc,XXIX.1.5.3n.
sociolinguïstisch, 4.5.5.3.
verhaalcode, 10.38.3.
coëxistentie
als conflict, Exc.XII.2.6.1.
cogitatio, 6.3.7.1.
cogito/cogito ergo sum, 3.7kr, 6.3.2, 10.10.1.2n, Exc.XXIV.1.1, AD.X.kr.
cognitief zinvol, Exc.XIX.1.3-4.
cognitieve begrippen en uitspraken, Exc.IV.4.3.2.
aanpak van Ryle, 4.6.3.
binnen empirisme, Exc.XIX.1.0.
binnen logisch-empirisme, Exc.XIX.5-6.
cognitieve neurowetenschap, Exc.XV.4.0, Exc.XXI.1.3.2.0.
cognitieve psychologie, 6.9k.4, 7.6.2n, 9.8.1.1,
KCF.3.3.2.5,
Exc.V.3.0, Exc.XIV.4.3n, Exc.XV.2.1, Exc.XV.2.2.0, Exc.XV.4.1.5n, Exc.XXI.1.3.2.
als ontologie, Exc.XV.2.1.2.
analysis versus coherence, Exc.XXXIX.9.1.1m/n.
dualistische trekken, Exc.XV.0.4.

Fodors first law of non existence of cognitive science, Exc.IV.3.1.5B.
functionalisme, Exc.IV.3.1.5.
kritiek, Exc.XV.1.4.
revolutie als achteruitgang, Exc.XIX.3.6k.4n.
speculatief, KCF.3.1.2.2, KCF.3.1.4.2.
uitgangspunten, **Exc.IV.3.1, Exc.XV.1.3.**
cognitivisme, 10.6.3.6, Exc.IV.3.1.1n, Exc.XV.1.4.3, Exc.XXXIX.7.7kr.
→ mentalisme.
contra behavioristische analyse, Exc.XVIII.2.4k.1n.
Cohen, J., 10.7.1.1.
coherentie
van het verhaal, 10.9.6.
coherentietheorie, Exc.XIX.1.2.2.
Coleridge, Exc.XXIX.0.3.
collage, Exc.XXXIX.8.3.1.2(n).
collectief, 8.4.1.3.
denken, Exc,XXXIX.6.4.4.
geheugen en intelligentie, 8.4.1.4 .
sociaal-psychologische basis, 8.3.3.3.
collectief onbewuste
als fundament van de mythe, 5.6.3.
als fundament van taal en denken, Exc.XVI.0.6.
als sturing van geest en subject, Exc.XVI.6.2.
communicatie, Exc.XVI.2.2.
collectieve identiteit, KCF.3.4.3.5.
collectivisten, 8.3.3.1, 8.3.3.3.
Collingwood, 6.1.5.2.
comedy, Exc.XL.7n.
comedy-serie, Exc.XL.6.
commercialisering, Exc.XXXIX.7.6n.
commercie
binnen jeugdcultuur, Exc.XXXIX.6.2.4.
en kunst, 10.9.2.1n.
en sport, Exc.XXVII.2.3.2.
common consent, Exc.XXIII.1.2.1.
common life, 6.5.7.2.
common sense, 1.3.2n, 6.4.1.2, 6.5.7.2, 6.7.4.1, 6.7.9, 9.11.1.2n, 9.11.3.2, KCF.1.0n, Exc.XXXIX.4.2n, AD.V.0.
→ gewoon mensenverstand.
tegenover beschouwing, Exc.XXXIX.4.1.3n.
commune, 8.5.1, Exc.XX.1.4.1, Exc.XX.2.1-4.
communicatie, **3.1, 4.0,** 4.4.2-4, 4.7kr, KCF.3.1.4.2, Exc.XII.1.3.2-3, Exc.XIX.1.0, Exc.XXXIX.7.1m, AD.II.1.
als uitwisseling van overeenkomsten en verschillen, Exc.XVI.3.2.
argumentatie, AD.0.4.1.
beeldende, 4.0.3, 10.23.0, Exc.VI.0, AD.II.2.
coregulated communication, KCF.3.1.2.3.
dichterlijke, AD.0.4.1.2.
discours, 9.1.5.
existentiële dimensie, 9.6.2, 9.6.3, Exc.XII.1.3.2-3.
herschafftsfreie Kommunikation, AD.0.3.1.
impliciete/expliciete, 4.0.2.
intentionele gerichtheid, AD.0.1.3.
intuïtieve, 4.0.4.3.
komische als onderdeel van, Exc.LX.5.
kunstzinnige, → kunstzinnige communicatie.
middelen, 2.5.4, Exc.XXXIX.7.2.
non verbale (nvc), 4.0.2, 9.6.3.2, 10.33.0, 10.33.2.
onderhuids, Exc.XXXIX.5.1.2.
open, Exc.XXXIX.7.3.2.1-2.
plaats van de argumenta tie, 9.1.3.
predispositie, Exc.XLVII.3.2.
redelijke, 0.2, Exc.XXXIX.2.1, AD 0.1.2.
retoriek, 9.12.0.
stimulus-respons?, 3.1.1n.
talige, Exc.XXXIX.5.1.2.
twee vormen, 4.0.4.
verbale, 4.0.1, 9.7.0.0, KCF.3.1.4.2, AD.0.1.3.
wederzijdse gedragsbeïnvloeding, 3.1.
communicatieschema, 3.1, 4.0.4.
bij de massamedia, Exc.XXX.1.1, Exc.XXX.1.3.
kunstzinnige, 10.7.1, 10.8.0.

communicatiewetenschap, Exc.XXVII.3.1.3.
kritiek op de massamedia, Exc.XXX.6.1.
communisme, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIII.9.3(n).
CPI, AD.VII.2D(n).
communitarisme, **8.10k.1**, KCF.6.3.2.3, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXIII.0.6, Exc.XXIII.5.1.2, Exc.XXXIX.7.3.3k, Exc.XXXIX.7.6n, AD.III.7.
community, AD.III.7.
of feeling, 10.9.2.
of virtues, 8.10k.1.3.
compensatie-beginsel, Exc.XXII.2.2.2.
Compiani, Exc.XV.1.1.
complex, Exc.XII.2.5.2.
complex idea, 6.5.1.3-4.
complexiteit, 7.5.5.3.
→ chaoplexiteit.
binnen de biologie, 7.8.2m, 7.8.3m, Exc.XV.1.1.
binnen de chaostheorie, 7.5.6k.2.-3.
binnen de esthetica, 10.6.3.2. 10.6.3.4-5.
binnen de evolutietheorie, 7.8.4.1n, 7.8.6n.
digitale maat, Exc.IV.2.1.2.
film,10.39.8.2, Exc.XLI.3.2.
gedrag, Exc.XLVII.1n.
informatie-theoretische term, 8.3.1.5n.
maatschappij, Exc.XXIII.9.1.1.n.
mensbeeld, Exc.IV.4.1.2n.
componist, 10.8.3k.5-6, Exc.XXXIIm.
romantische, Exc.XXIX.1.5.3.
compositie
binnen film, 10.35.2, 10.39.0, 10.39.8.
binnen muziek, 10.8.3k.6.
binnen schilderkunst, 10.22, 10.24.1-4D,
kunstzinnige, 10.7.2,10.7.3.1, 10.9.2.1, 10.9.7.1.
compromis, 9.10.6.1, 9.11.2.2.
computatie, Exc.IV.1.0.1.
als grondslag van het heelal, 7.2.3n.
computer, 8.4.1.2, **Exc.IV**, Exc.XXXIX.IIm, Exc.XXXIX.6.1.3n, Exc.XXXIX.7.4.0.1, Exc.XXXIX.7.4.1.1, Exc.XXXIX.7.4.4m.
→ Turing.
analogie, Exc.XV.1.4.5,
analogisch-heuristisch model, Exc.II.2.2.2, Exc.IV.3.1.1.2, Exc.IV.3.1.4A.
als grondslag van alle wetenschap, 7.5.6k.3.
als intentionele black box, Exc.IV.3.1.3.
als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.3.
als model van psyche en geest, Exc.IV.3.1.1.2, → cognitieve psychologie.
begripsmatige ontoereikendheid, Exc.IV.4.2.3.
beliefs and desires, Exc.IV.3.1.4A.
bewijskracht, Exc.IV.2.2.4.
erotische verhouding met mens, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
ethiek, Exc.XVIII.2.3.1n.
hardware, Exc.IV.1.0.1n.
hardware, software, wet ware, Exc.IV.3.1.1.2, Exc.IV.3.1.5.1, Exc.IV.3.1.6n, → cognitieve psychologie.
logische representatie, Exc.IV.3.0.6.
ontologisch model, Exc.IV.3.1.1.2, Exc.IV.3.1.4A.
PDP, Exc.IV.4.3.
praktische beperkingen, Exc.IV.2.2.
programmeur, Exc.XVIII.2.3.1n, AD.VI.3D.
technisch-structureel model, Exc.IV.3.0.5.
theoretische beperkingen, Exc.IV.2.1.
verschillen met mens, Exc.IV.4.2.1-4.
computercultuur, Exc.XXXIX.6.1.3n.
computergod, Exc.XXXIX.7.4.0.2, Exc.XXXIX.7.4.4.1.
computerwetenschap, Exc.IV.3.
Comstock, Exc.XI.4.5k.2.5n.
Comte, 7.6.1
→stelling van Saint Simon-Comte.
concentratiekamp, Exc.XVIII.3.2.4, Exc.XXVI.2, AD.VIII.6.
→ Auschwitz.
concept, 3.6.3m, 4.4.1.1, 10.0.4n, 10.7.2.2-3, 10.9.1.3,10.18.2.3, Exc.XV.4.1.4.
→ begrip (1).
Conceptual Art, 10.7.2.3, Exc.XXXIX.9.1.2n.
→ conceptuele kunst.
conceptualisme
→ nature/nurture.
kleur, 10.18.2.3.

logica, 3.6.3.
ontwerp apriori, 6.7.11.
taal, 4.4.1.1-2, Exc.II.1.1.6, Exc.II.1.2.4.
conceptuele kunst, 10.7.2.2, 10.9.1.3, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
concinnitas, 10.2.1m.
Concordet, AD.VII.2E.
concreet, 4.3.3.1-2.
concreetheid, 4.6.5k.
concurrentie, KCF.3.5.1.3, Exc.XXIII.2.1.3.1, Exc.XXVII.2.2.1.
→ mededinging, → wedijver.
nature, KCF.3.5.1.3.
concurrentie-model, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXVII.3.2.0.1n, Exc.XXVII.3.4.0.2.
conditio humana, 11.0.3.2, 11.0.4.3, 11.2.3, 11.3.F, 11.3.H, 11.4.2.1, KCF.2.1, Exc.X.0.1, Exc.XII.2.10.1, Exc.XXXVI.2.0, AD.I.3.
condition féminine, KCF.3.4.3.5.
condition humaine
→ conditio humana.
conditionering, 4.1.0, Exc.XIII.1.3.4.
operante, Exc.XLVII.3.4.
conductie, 7.5.6k.1.1.
confirmatie, Exc.XIX.1.1.6, Exc.XIX.2.6.1.
conflict, 8.9.5.4, 9.9.1, Exc.XX.2.8.1n, Exc.XXII.3.1.2, Exc.XXII.3.2.3, Exc.XXIII.9.1.3.
→ oorlog.
conflictmodel, Exc.XXVII.3.1.2.
binnen relaties, Exc.XI.4.4.3.2.
binnen samenleving, 10.38.3D, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXII.3.2.3, Exc.XXII.3.3.1, Exc.XXIII.13.1.2.
binnen spel, Exc.XXVII.1.2.2.1.
zwart spelen, Exc.XXVII.3.4.0.2.
conformisme, 11.4.5.3, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXIII.5.2.0, Exc.XXX.5.1, Exc.XXXI.10kr.
Confucius, 11.0.4.1n, AD.VI.7A, AD.VI.7C.
conjunctie, 3.5.2.
connaisseur, 10.9.2m.
connectionisme, Exc.IV.4.3.
Connor, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
connotatie, 4.4.4-5, 9.6.1.
consensus, Exc.XXIII.0.2.
consequens, 3.5.4.1n.
conservatieven, 9.11.1.2.
conservatisme, 8.5.2.3, 8.5.3, 11.4.5.2,
KCF.3.1.6, KCF.6.5.2.4(n),
Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXII.2.0, Exc.XXII.4.4, **Exc.XXIIIB**, Exc.XXIIIC, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.4.2.
aristocratisch model, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXIII.4.1.4.
Franse traditionalisten, Exc.XXIII.4.1.3.
hedendaagse conservatief, Exc.XXIII.5.2, Exc.XXIII.6n.
hedendaags neo-conservatisme, KCF.3.1.5, Exc.XXIII, 5.1.2.
klassiek-ideologisch, Exc.XXIII.3-6.
pragmatisch, Exc.XXIII.3.2.1n, Exc.XXIII.6.
rechts, Exc.XXII.3.2.5.
consistentie, 3.5.6A.
binnen argumentatie, 9.3.1.
van verhaal, 10.9.6.
Constant, Exc.XX.3Dn.
constructie, 8.7.2k.1.
biologische, 7.3.2.4n.
filmische, 10.40.
logische, Exc.XIX.1.1.4.
sociologische, 1.3.2.
constructivisme
wetenschap, 7.3.2.4n, 7.5.5.5n, 7.6.3, Exc.XXXIX.5.3. → natuurwetenschap.
consummation, Exc.XXXV.4.
consumptie, 5.6.5, KCF.6.4.3.4, Exc.XVIIII.2.3.1, Exc.XXXIX.4.2-3, Exc.XXXIX.6.1(m), Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
conspicious, Exc.XXVII.2.4.4.
consumptief gedrag, AD.VI.3A.
consumptie-maatschappij, Exc.XXXIX.6.3n.
contemplatie, KCF.4.2.3.
kunstzinnige, Exc.XXXI.m.
context, Exc.IV.2.1-2, Exc.IV.4.2.4.
contextualisme, 6.9k.
contiguïteit, 6.5.1.3.
contingentie
gedragswetenschappelijk, 3.5.6A, Exc.XX.2.2.2, Exc.XX.2.8.1, Exc.XXI.1.2.2.
filosofisch, Exc.XXXIX.5.1.3n.
logisch, 3.5.6A.

continue/discontinue, Exc.XL.2n.
continuüm, Exc.XIII.1.3.4.
de natuur als continuüm, 7.2.3n.
contracttheorie, 8.1.4.4n, Exc.XXIII.3.2.2n, KCF.3.5.1.1.
→ contrat social.
contradictie, 3.4.2, 3.5.2-3, 3.5.6A.
→ PnC.
wet, Exc.XXX.4.0n.
contrafactische redenering
→ counterfactual
contrapositie, 3.4.5.1.
contrast, 3.4.2, 3.5.2-3.
binnen de kleurenleer, 10.18.1.4.
contrat social, Exc..XXVII.3.1.2, Exc.XXXIX.3.1, Exc.XXXIX.4.1k.3.
→ afspraak.
controle
→ behavior control, →gedragsbeïnvloeding, →sociale controle.
controlekamer
binnen FT-systeem, Exc.XXIII.0.3.
controlled/controlling self, Exc.XXI.1.2.2.
convectie, 7.5.6k.1.1, 7.5.6k.1.6, 7.5.6k.2.1.
conventionalisme
wetenschappelijk, 7.3.2.4, Exc.XIX.1.2.2, Exc.XIX.2.5, Exc.XIX.2.6.1, Exc.XIX.3.4.3.
conversatie, 11.4.6.2.
conversie, 3.4.1.1, 3.4.5.1.
Cooke, 10.8.3k.5.
coöperatie, KCF.3.5.3k.2n, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXVII.3.1.3.2.
→ samenwerking.
coöperatief model, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXVII.3.4.2.
wit spelen, Exc.XXVII.3.3.1, Exc.XXVII.3.4.0.2.
Copernicus, 7.1.0.4(n), KCF.2.4.1.
Copland, 10.6.4.3, 10.8.3k, Exc.XXXIII.3n.
Coppola, Exc.XXXIV.6.4.
Apocalyps now, Exc.XXXVIII.2.3n.
Corbusier
modulator, Exc.XXVIII.4.
Corneille, 10.9.2.1n, Exc.XXXVI.2.2.3.
correspondentie, Exc.XXIX.1.6.3.
corroboration, Exc.XIX.2.3.2-3.
counterfactual, 3.5.4.3n, Exc.LXV.2.3.2.2n.
Couperus, 10.38.7, Exc.XLV.2.1.
Crawford, Exc.XLVII.3.4.
creatie, 10.9.1.6.
creationisten, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
creativiteit, 9.1.2.1, 10.7.4.3, 10.8.0.2, Exc.IV.1.1.5n.
binnen wetenschap, Exc.XIX.2.2-4.
kunstzinnige, 10.0.3.2, 10.7.2, 10.7.4.3, 10.21.1.4.
Creveld, Van, 8.7.3.2-3, Exc.XXVII.2.0.n, Exc.XXXIX.7.5.2.4.
Crick, 7.6.m, Exc.XIV.6.3n, Exc.XV.2.0.2, Exc.XV.5.0.1-2.
en Mitchison, AD.V.1D.
criminaliteit, AD.III.5F.
→ misdaad.
sexuele, KCF.3.4.3.2.
criticisme, 6.7, 6.8.4.
criticus, 10.9.3, 10.9.6, Exc.XXXI.4, Exc.XXXVII.
Croce, 6.1.5.1, Exc.XXXI.7.
Crombag, KCF.3.4.2.0, Exc.XV.5.0.1(n).
Crombag/Van Dun, Exc.XX.2.2.1n.
Cronenberg, 10.38.2n.
Cukor, Exc.XXXIV.4.4.
Culler, 10.9.2.4n.
culmination, Exc.XXXV.4.6.
cult, Exc.XXXVI.2.5.3.
cultural analysis, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
cultural studies, KCF.3.1.7, Exc.XXX.5.2.2n.
antidiscipline, KCF.3.1.7.1.2.
anti-moderniteit, KCF.3.1.7.1.2.
culture society, 10.3.3.4n.
cultuur als strijdbegrip, KCF.3.1.7.1.
interdisciplinariteit, KCF.3.1.7.1.
kunstopvatting, KCF.3.1.7.2n.
cultureel feminisme, Exc.XLVI.1.4, Exc.XLVI.2.1.2.

cultus
tegenover sekte, 5.3.2.1n.
cultuur, 6.6.1m, 8.4.0, 8.7.2.2n, 8.7.3.4, 11.4.3,
KCF.3.0.1n, **KCF.3.1**, KCF.3.2.0, KCF.3.2.2.2-3, KCF.3.3.0, KCF.3.4.2.2,
Exc.XX.2.2.3, Exc.XX.2.6.3n, Exc.XX.2.8.2-3, Exc.XXIII.11, Exc.XXXIX.6.1.3n, Exc.XXXIX.7.2, Exc.XXXIX.7.5.0n,
Exc.XXXIX.8.5, Exc.XXXIX.9.1.4.1,
AD.III.3 bijlage II, AD.IX.
→ natuur, → kloof mens/dier.
als gebied van de geest, KCF.3.2.0-1.
als gebied van de man, KCF.3.4.3.1.
als geïntegreerde manier van leven, KCF.3.1.3, KCF.3.1.6.1.
als innerlijke vonk, KCF.3.1.6.2.
als leidraad, KCF. 3.1.1.3.
als maskerade,11.4.3B.
als menselijke leefwijze, KCF.3.1.3.
als meta-activiteit, KCF.3.1.2.1.
als overheersing, Exc.XVIII.3.3.4.
als standaardgedrag, KCF.3.1.1.
als strijdbegrip, KCF.3.1.6-7.
a whole way of life, KCF.3.1.7.1.
congealed culture, KCF. 3.1.1.3.
en Eros Exc.XI.3.4.
evolutie, KCF.5.3.4.
functionaliteit, KCF. 3.1.1.3-4.
in een vergeestelijkte vorm, KCF.3.1.2.
in laat- en postmoderne termen, Exc.XXXIX.4.4.1.1, Exc.XXXIX.6.4.
in termen van informatie en energie, 8.0.1.1n.
in termen van universele en structurele informatie, Exc.XVI.2.2.
kunstzinnige, 10.3.4.
manlijke, KCF.4.1.2.0n.
manlijke contra vrouwelijke ('twee culturen theorie'), Exc.XLVI.2.1.2 (vgl Exc.XLVI.2.2.1).
menselijke cultuur als eenheid? KCF.3.1.4-5, Exc.XXIX.1.1, → etnocentrisme.
meta-cultuur, KCF.3.1.4.12.
non sub homine, Exc.XX.2.7.1n.
nurture, KCF. 3.1.1.1n.
onbehagen in de cultuur, KCF.3.4.2.
onderlinge vergelijking, KCF.3.1.5.
postmodernisering, KCF. 6.2.2.3.
primitieve, 1.1.1, 3.1.2, 3.2.0, 4.0.1, 4.3.5.1, 5.2.2.1n, 8.2.1n, 10.1.1, 10.1.3, 10.37.5, 11.4.3A,
KCF.3.5.3k.1, KCF.6.0.1, KCF.6.3.0.0,
Exc.VIII.2.2, Exc.XVI.0-1, Exc.XVI.4.6, Exc.XVIII.1.1.3, Exc.XXVII.2.4.1, Exc.XLVI.2.2.1,
AD.V.2.
technologische, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
verwarring rond definitie, KCF.3.1.0.
cultuurkritiek, KCF.3.5.2.0, **Exc.XX.3,** Exc.XXIII.5.1.2, Exc.XXXIX.5.0.0-1.
Dadaïsme, 10.2.4.
curiosité du mal, Exc.XXIX.2.2.
Curtiz
Casablanca als mythe, 5.6.3n.
Cusanus, KCF.11.0.2n.
cyberavontuur, Exc.XXXIX.7.4.3.1.
cyberleven, Exc.XXXIX.7.4.0.0.
cybermens, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
cybernetica, 8.4.1.4, 8.4.2.2, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
cyberspace, 5.6.5, 8.7.2k.3, 10.38.2 n,Exc.V.3.0, Exc.XVIII.2.4k.3.3, Exc.XXXIV.5.1, **Exc.XXXIX.7.4**.
→ virtual reality.
als hypertekst, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
als mythisch groepsverhaal, Exc.XXXIX.7.4.3.2.
als ontologische machine, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
als parallelle cultuur, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
als pure informatie, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
drie alternatieven, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
kritiek, Exc.XXXIX.4.2.3, AD.VI.3A.
pre-verbale droomwereld, Exc.XXXIX.7.4.3.1.
similatie en illusie, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
toekomstdroom, Exc.XXXIX.7.4.0.0.
visualisering, Exc.XXXIX.7.4.2.
voorbij het reïsme?, Exc.XXXIX.7.4.4.
cyberterrorisme, Exc.XXXIX.7.4.3.1.
cyborg, Exc.XVIII.2.4k.3.
spirituele machine, Exc.XXXIX.7.4.1.2n.
Czubaroff, 9.12.3.2.

Dada, **10.2.4**, 10.7.1.3, 10.7.2.2, Exc.XXXIX.8.2.2, Exc.XXXIX.8.3.1, Exc.XXXIX.9.3.2.
Dadaïsme, Exc.XXXIX.8.1.2, Exc.XL.3.3.
chaos, 10.2.4.9.
ironie, Exc.XL.8.
primitiviteit, 10.2.4.9.
Dadaïstisch gambiet, 10.2.3.3n.
dadasik, 10.2.4.7.
DAF, 10.3.3.4n.
dagdroom, Exc.XXXIV.1.
Dahl, KCF.5.2.0m, Exc.XXII.1.1.1.
Dahrendorf, KCF.6.1.3-4, AD.V.6C.
Dali, AD.VIII.5B.
Damasio, Exc.XXI.1.2.3.0n, Exc.XXVII.3.4.0.2n.
Dame, Exc.XXXVIII.2.4.
Dancyger/Rush, Exc.XLII.5n.
dankbaarheid, Exc.XX.2.6.2.
dans, KCF.2.3.3, 10.1.1.5, Exc.X.0.2m.
Dante, 10.2.0.5, 10.15.4.1n, 10.17.1.2n.
Danto, 10.7.2.2-3, 10.9.5.2, Exc.VIm.
dapperheid, Exc.XXVII.2.0.3.
darii, 3.4.3.3.
David, E., 8.0.0k.
Darwin, 7.8.3m, KCF.2.4.1, KCF.3.3.2.5, Exc.XLVII.1n.
darwinisme, 3.6.3.1n.
sociaal, KCF.3.5.3k.2n.
datum, Exc.IV.4.2.3-4.
Davidson, Exc.XI.4.1.2.2n.
Dawkins, 7.6.2n, 7.8.2m, 7.8.3m, 7.8.3.1n, 7.8.6n, 8.9.4.1n,
KCF.3.5.3k.4,
Exc.IX.4.3, Exc.XXVII.3.4.3.3, Exc.XXVII.3.4.3.5n, Exc.XLVII.2.
Deacon, Exc.XV.3.0n, KCF.3.3.1n.
debat, 9.1.3.2, 9.1.5.2n, 9.12.3.1n, **AD.0.2.**
disputatio ('dispuut'), KCF11.0.2n.
parlementair contra beleidsdebat, AD.0.2n.
Decaloog, 1.2.5.
decentralisatie, 8.5.1, Exc.XXII.1.2.3.
decent society, 8.9.5.4.
decision theory, 9.8.1.
deconstructie, 10.38.0.2,
Exc.XXXIX.4.5.2D , Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.2.2.5, Exc.XXXIX.5.2.2.2.6n, Exc.XXXIX.5.2.3.1,
Exc.XXXIX.5.3.1.2, Exc.XXXIX.5.3.2.2n, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n), Exc.XXXIX.6.2.1. Exc.XXXIX.9.2.
feministische, 10.17.2.3n, Exc.XXXVIII.2.3-4.
film, 10.40, Exc.XLII.6.0.
decontextualisatie, Exc.XXXIX.6.2.1.
decoratie
binnen schilderkunst, 10.23.1.2.
functionele kunst, 10.7.3.4.
deductie, 3.3.0.2, 3.3.2, 3.3.6, 6.3.3, 6.6.1.1, 7.1.1.
analogische, Exc.II.2.1.1, Exc.II.2.2.3.1. Exc.XXVI.1, Exc.XXX.3.4n.
deductieve argumentatie, 9.4.3.
deep ecology, 9.11.4k, AD.IV.5D.
defeniens/defeniendum, Exc.IX.3.1n.
definitie, Exc.IXm.
→ betekenis.
aanwijzende vorm, Exc.IX.2.
binnen natuurwetenschap, Exc.IX.3.5n.
familiegelijkenis, Exc.IX.0, 10.0.3.1.
genetische, Exc.IX.4.3.
implicatieve, 3.5.5,10.0.3.2.
klassieke methode, Exc.IX.4.
operationele, Exc.IX.3.5n.
plaats en functie Exc.IX.1.
stipulatieve, Exc.IX.5.
verbale, Exc.IX.3.
Dehaene, KCF.3.3.2.1n.
de-individuatie, Exc.XXVII.2.3.2.
deïsme, 6.5.5.
Deleuze, 0.1.1, 10.39.4.2n, Exc.XXIII.0.5, Exc.XXXIX.5.1.2.
Delgado, KCF.3.5.3k.3n, Exc.XV.3.1.
DeLuca, AD.VII.2D.m/n.
Delvaux, Exc.XXXIV.4.3.

demarcatie-principe, 1.5kr, 6.8.5.1n, Exc.XV.1.4.2, Exc.XIX.2.3.1.
→ pseudo-wetenschap.
Demeter/Persefone
chtonische mythe, Exc.X.3.
mythe, Exc.X.1.
democratie, 8.5.2.2, 8.5.3, 8.7.2.3n, 8.10k.1.6, 9.8.3.2,
KCF.6.4.3.1,
Exc.XX.2.6.3n, **Exc.XXII**, Exc.XXIII.0. Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXIII.3.2.1n, Exc.XXX.3.4, Exc.XXIII.4.1.1.1,
Exc.XXXIX.4.3, E xc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.7.6.
AD.VII.2.
als beginsel, Exc.XXII.2.
als overgangsfase, Exc.XXIII.9.1.4.
burgerlijke, 8.10k.0.4.
denkbeelden, Exc.XXII.1.1.2.
dilemma's, Exc.XXII.1.3.
formeel model, Exc.XXII.3.2-3.
harmoniemodel, Exc.XXII.3.1.
historische achtergrond, Exc.XXII.1.0.
hyperdemocratie, Exc.XXII.2.3.2.1n.
idealen, Exc.XXII.1-3.
kritiek, Exc.XX.1.7.3, Exc.XX.2.2.1(n).
leuze, Exc.XXII.2.0, Exc.XXIII.4.1.2.3.
media-democratie, Exc.XXII.3.2.5, Exc.XXIII.0.3n.
modern contra republikeins model, KCF.5.1.2(n), Exc.XXXIX.7.5.2.3.
moderne, Exc.XXX.3.3.
normen en waarden, Exc.XXII.3.1.2, Exc.XXII.3.2.4.
paradox, Exc.XXII.1.3, AD.VII.2A.
pragmatistische kijk , Exc.XXII.4.1.
procedure, Exc.XXII.1-2.
radicaal-revolutionaire model, Exc.XXII.3.3.
spanning, Exc.XXII.1.3.
verantwoordelijkheid, AD.VII.2C.
zwakten, Exc.XXII.1.2, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
Democritus, 7.6.3, AD.VI.8.
Denfeld, Exc.XLVI.1.4.1n.
DeNitto, 10.32.6m, 10.32.6.4, 10.33.4.5.
denken, 6.3m, 8.7.2k.1n, 11.3E,
KCF.6.4.4.3,
Exc.IV.3.1.5An, Exc.XV.0.2.2, Exc.XV.5.3.2, Exc.XVI.0m, Exc.XVI.3.0, Exc.XXIII.11.3.2,
AD.VI.8.
als dansen, 7.5.5.5n.
denken-voelen, 10.27.4.3k, Exc.XXIX.1.4.1.
glossogeen, 7.7.2.
hogere vormen, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
kritisch-sceptisch, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
pathogeen, 7.7.2.
wild/getemd, Exc.XVI.0.3, Exc.XVI.6.1(n).
zuiver, Exc.XIII.1.3.1.
denkend riet, 11.3C.
Denkkollektiv, Exc.XIX.3.1n.
denkwet
principe van reflectiteit, Exc.II.1.1.1.
Dennett, Exc.IV.3.1.4, Exc.IV.4.3.2n, Exc.XV.5.0.1n.
Denning, Exc.XXX.3.4.
denotatie, 4.4.3.
depersonalisatie, Exc.XXXIX.6.2.1.
déraison, KCF.3.4.1.2.
Dèr Mouw
'k Zend, imker..., 10.12.5.4.
Zoals een zaadpluis, Exc.II.1.5.1
Derrida,vw.kr, 10.12.4n.
Exc.X.4.3n, Exc.XXXIX.4.5.3.2n, Exc.XXXIX.5.0.0(n), **Exc.XXXIX.5.2**, Exc.XXXIX.5.3.1.2, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n),
Exc.XXXIX.II.0.1n, Exc.XXXIX.9.2.1(n), Exc.XL.2n.
Descartes, 3.5.8, 3.7kr, 6.2.1.3, **6.3**, 6.9k.3, 7.1.0.4,
KCF.3.2.0-1, KCF.4.2.2.1,
Exc.II.2.2.2-3, Exc.XV.0.2, Exc.XV.1.4.3, Exc.XVIII.3.1, Exc.XXXIX.2.1, Exc.XXXIX.2.3(n), Exc.XXXIX.4.2n,
ADm, AD.V.0, AD.X.kr.
desda, 3.5.1n.
desintegratie, Exc.XXI.3.3.2.
detective, Exc.XXX.7.1.2.
analyse en synthese, Exc.XLIV.2.4n.

determinisme, 6.5.4.2, 7.5.5.3, KCF.6.1.3n, Exc.XVI.0.4, **Exc.XXI.0,** AD.V.6B.
→ indeterminisme, → toeval, → vrijheid.
Dethlefsen/Dahlke, Exc.XXXIX.2.0.5n.
De Tocqueville, Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXII.2.0.1.1n, Exc.XXIII.3.2.0n.
de trop, KCF.3.4.3.3n.
Detwiler, 8.7.2k.1, 8.7.2k.3, Exc.XXXIX.4.5.2B.n.
deugd, 8.0.2.4, 8.0.3.2, 8.1.3.4, 8.8.0, 9.12.2.1,10.38.6, **KCF.4.1**, Exc.XXXIX.4.1k.3, AD.VI.7C.
→ arete, → virtus.
aangeboren, Exc.XXII.2.3.2.1n.
als zelfverwerkelijking, KCF.4.1.4.2.
burgerlijk-democratische, 8.10k.0.4.
civic virtues, Exc.XXXIX.7.5.3, AD.III.7.
en identificatie aan voorbeeld, KCF.4.1.4.2(n).
epistemische, 7.2.3n, Exc.XIX.3.3.3n, Exc.XIX.3.6k.5.
klassieke, KCF.4.1.4.3.
kloosterlijke, 8.10k.0.4.
lijst/opsomming, KCF.4.1.4.0.
van de tweede orde, KCF.4.1.3.1.
verhouding tot mensbeeld, KCF.4.1.4.2.
virtutes cardinales, KCF.4.1.3.2.
deugdelijkheid
binnen argumentatie, 9.3.3, 9.12.3.1.
deugd-ethiek, 8.6.5.
moderne vraagstelling, KCF.4.1.4.3.
deugdzaam(heid), KCF.4.1.4.0-2.
Dewey, 3.6.2Bm, 5.3.1.2, 7.3.2.4.1, KCF.6.4.4, Exc.XXXV.4, Exc.XLII.6.2.
diagonaal-methode, Exc.IV.2.1.1, Exc.XIII.1.2.4.5k.
dialectiek, 1.3.2n, 7.0.4.1, 11.4.1.4,
KCF.1.1,
Exc.XIII.1.4(n), Exc.XVI.1, Exc.XVIII.3.3.3, Exc.XX.1.2.3, Exc.XXIII.9.1.3, Exc.XXIII.9.3.1, Exc.XXIII.13.3m, Exc.XXIV.1.1n,
Exc.XXIX.2.3, Exc.XXXIX.5.2.1.2, Exc.XL.1,
AD.X.kr.
→ dialectische krachten
als fundament van het aristocratische model, Exc.XXII.2.0.2.
filmische methode, 10.34.3.2-3.
romantisch vocabulaire, Exc.XXIX.2.1.
sociaal, Exc.XXII.2.0.2, Exc.XXII.2.0.4.
Tao, 11.0.4.1.
van de Geest, Exc.XXIII.12.
dialectische krachten
dag/nacht, leven/dood, licht/donker, droom/werkelijkheid, Exc.XXIX.1.4.2.
filia/neikos, Exc.XI.3.3.2n.
systolè/diastolè, 7.0.4.1.
verdunning/verdichting, Exc.XIII.1.1.2.
dialoog
binnen de vroege Griekse filosofie, 3.2.
godsdienstdialoog, KCF.11.0.2n.
dichten
als kunstzinnige activiteit, 10.12.0, 10.12.5.3.
spel met woorden, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
dichter, 4.4.1.3, 9.6.3.2, 10.12.5.3, Exc.XXIX.0m, Exc.XXIX.1.6m, AD.0.4.2.
als denker, Exc.XXXII.1.
als genie, Exc.XXIX.1.4.7.
als wetgever, Exc.XXIX.0.2.
dichtkunst, 4.5.2, 10.0.2, AD.VIII.3.
→ poëzie.
als kwade trouw, Exc.XII.2.10.
modernistische, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
superieur aan de filosofie, Exc.XXXIX.4.5.
Dickens, 8.0.0k.
Dickie, 10.9.5.2.
dictatuur, Exc.XX.1.7.4.
Diderot, Exc.XXXIX.2.1, Exc.XXXIX.4.1k.
Le rêve d'Alembert, Exc.XXXIX.4.1k3.
dienstbaarheid, Exc.XXII.2.0.2n.
dieptepsychologie, 8.0.0k, Exc.XI.4.5k.1.
→ Jung. diepzinnigheid
valse vormen, 7.7.1.
dier
→ mens/dier.
als automaat, 6.3.7.1.

esthetische gewaarwording, 10.5.1.
lijden, KCF.3.3.3.1.
mentale representatie, Exc.XV.5.1.1n.
mental state, KCF.3.3.2.5.
pijn, 9.11.4k.4.
psyche, KCF.3.3.2.5.
primair bewustzijn, Exc.XV.5.1.1(n).
dierethiek, 9.11.4k.4, Exc.XVIII.2.3.1, AD.IV.5D.
Dieu le veut, KCF.5.2.5.1, Exc.XXII.4.1.
différance, XXXIX.5.2.1.0n , Exc.XXXIX.5.2.2.3, Exc.XXXIX.2.2.4n, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
difference principle, Exc.XXIII.3.2.2.
differentie, 10.39.4.2n, Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.7.5.3.
denken, Exc.XXXIX.5.2.2.2.
taal, 4.2.1.
werkelijkheid, 4.2.1.
woordteken, Exc.XXXIX.5.2.2.2.
differentietheorie, 4.5.3.3.
dignitas, Exc.XXI.1.1.2, Exc.XXI.3.1.
→ waardigheid.
dikaiosunè, 9.12.2.1, Exc.XI.2.2.2, Exc.XX.1.1.
→ rechtvaardigheid
dikè, KCF.2.3.1, Exc.XIII.1.1.1, Exc.XIII.1.4.1.
dilemma van de gevangene, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXVII.3.4.
biologische interpretatie, Exc.XXVII.3.4.3.
positief en negatief model, Exc.XXVII.3.4.1.
tit for tat (TT), 8.9.3.2n, Exc.XXVII.3.4.2.
wit-zwart spelen, 10.27.4.1, Exc.XXII.4.3.
Dilthey, 1.5kr, 7.0.1.1, KCF.3.2.0, **KCF.3.2.2**, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.5.3.0, AD.V.4D.
dimensie, 7.1.2.3n, 7.2.3n.
ding, 7.3.2.4.1, Exc.XIX.1.1.3, Exc.XIX.2.5.3.
Ding an sich, 6.7.3.
dionysisch, Exc.XXXIX.4.4.2.1.
dionysische diepten, KCF.2.3.3.
dionysisch principe, KCF.3.4.1.1-2, KCF.3.4.3, Exc.XI.3.4, Exc.XX.3C.
→ apollinisch principe.
als oergrond van de kunst, 10.2.2.4 (verg. KCF.2.3.3).
binnen dadaïsme, 10.2.4.5, 10.2.4.7.
Dionysus, KCF.2.3.3-4, KCF.3.4.1.1, KCF.3.4.3.1, Exc.X.
mythen van Dionysus, Exc.X.3.3-3.5.
Diotima, Exc.XI1.2.
Dippé, Exc.XXXIX.7.7kr.
discipline, KCF.5.2.4.4.
disciplinaire controle, KCF.5.2.0.2.
discours, 9.1.5, Exc.XXXIX.7.2m/n, Exc.XXXIX.7.2.1-3,**AD.0.1**, AD.0.4.2.
en typografie, Exc.XXXIX.7.2.2.
historisch, Exc.XLV.2.3.2.
ideologisch, AD 0.1.2.
kunstkritisch, 10.9.6.
manlijk-vrouwelijk, Exc.XXX.4.1.1n.
redelijkheid, AD 0.1.2.
strijd, 8.7.2.3n, AD 0.1.2.
discriminatie, 9.9.3.1, 9.11.1.2, Exc.XXII.1.1.2.
discussie, 9.1.3.2, 9.1.4.2, 9.1.5.2n, 9.12.3.0, **AD.0.3.**
filosofische, 7.7.2, 8.10k.m.
gevaren, AD.0.3.2.
openbare, 10.11.3.2.
rationele, 0.1.2.
rationele code versus retoriek, KCF.3.1.5n.
regels, AD.0.3.1.
tegenover twistgesprek, AD.0.2.
wetenschappelijke, 9.12.3.2.
disfunctie, 8.3.2.2, 8.5.0, 8.5.3.
disjunctie, 3.5.2.
Disneyland, 5.6.3.
dispositie, 4.3.2, Exc.IV.3.1.0**, Exc.XIV.7**, Exc.XX.2.8.2, Exc.XLVII.3.1.
esthetic experience/attitude, Exc.XXXV.1.
gedrags(pre)dispositie, Exc.IV.3.1.5An, Exc.XLVII.3.1-2.
mentaal-logische, Exc.IV.3.1.5An.
nature/nurture, Exc.XIV.7.
primair bewustzijn, Exc.XV.5.1.1.
uniek-psychisch, Exc.XV.1.1.
dispositioneel werkwoord, 4.6.3.2.

disputatio, KCF.1.0.2n.
dissémination, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XXXIX.5.2.2.3.
dissident, KCF.5.2.4.1.
dissociatieve identiteitsstoornis (DIS), 5.2.3.2n.
dissonant
als utopische kracht, 10.10.7.
distantie
→ afstand.
binnen drama, Exc.XLIV.1.
distingo, 11.4.1.3.
Dittmar, 4.5.3.3n.
diversité, 11.4.1.2, 11.4.2.1.
diversiteit
binnen evolutie, 7.8.4.1n.
djana, KCF.4.2.3.5.
DNA-replicator, Exc.XXVII.3.4.3.5n.
divina proportione, Exc.XXVIII.0.
Doane, Exc.XLIV.2.5.
documentaire, 10.27.3.
doel, 7.8.3, 9.6.1.
heiligt de middelen, Exc.XXIII.0.5.
hoogste, Exc.XXXIX.7.5.1m.
innerlijk, 6.7.15.4, 8.4, 10.2.0.5, → entelechie, → teleologie.
uiterlijk, 6.7.15.1.
doel-ethiek, 8.6.5.
doelmatig(heid), Exc.XXIII.7.1.2, Exc.XXVII.3.4.3.1n.
innerlijke, KCF.3.2.2.3, → entelechie, → teleologie.
doel/middel
→ praktische argumentatie.
begrip van, KCF.6.4.4.5.
doeloorzaak, 2.3.
doemdenken, Exc.XII.1.3.4, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
Doesburg, Van, 10.8.2, 10.2.4.6.
Dohmen, Exc.XXXIX.4.5.2m.
domheid, 9.10.3.2.
Don Juan, Exc.XXIX.3.2.
Donleavy, Exc.XXXI.7.
dood, 5.4.4n, 6.3.7.1n, 7.8.3m, 10.7.3.2, 11.1.80, 11.3H, 11.4.4.5, Exc.XXXIVm, 8.1.6k.3.3, AD.IV.5A.
KCF.3.2.2.3,
Exc.XVII, Exc.XI.3.4.2, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXIX.1.4.2, Exc.XXIX.1.4.4, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.5.0.2,
Exc.XXXIX.6.1m, Exc.XL.0.
als centrale factor, 11.4.2.3, Exc.XVII.2.
als différance, Exc.XXXIX.5.2.1.4.
als existentieel feit, Exc.XVII.1, Exc.XVII.2.2.
als marginale factor, KCF.11.4.2.3, Exc.XVII.3.
als sociaal probleem, Exc.XVII.4.1.
binnen occultisme, 10.17.1.3.
en sterven, AD.VII.5n.
ontkenning, Exc.XII.2.7.
opstanding, 11.3F.
Sein zum Tode, Exc.XVII.2.3, Exc,XXXVI.1.1.
symmetrie-argument, AD.VII.5n .
verdringing, Exc.XVII.3.
dooddoener, 9.1.4.2n.
doodsdrift, KCF.3.4.2, Exc.XXXIX.5.2.1.4.
→ thanatos-principe.
doodstraf, Exc.XXI.3.2.3n, AD.III.5F.
dood van God, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, AD.I.2B.
als de dood van het patriarchaat, Exc.XXXIX.4.5.3.3n.
Dorfles, Exc.XXXVI.2.4.3.
Dorival, Exc.XXXVII.3.2.2.
Dostojewski, 9.12.4.1, Exc.XI.3.2, Exc.XVIII.4.1.4.
Douady/Couder, Exc.XXVIII.3.2(n).
do ut des, 8.0.0.2n, 8.9.3.2, Exc.XX.3A, AD.III.5A, AD.III.5F, AD.VI.7A, AD.VI.7C.
→ gulden regel, → wederkerigheid.
Dover, Exc.XI.4.1.2.2n, AD.III.6.
doxa, 6.1.2.1, Exc.XI.2.2.3, Exc.XX.1.2.2-3.
Dracon, AD.IIIFn.
drama, 10.1.1.7, 10.8.4, 10.8.8, 10.10.1.1n, Exc.XX.1.4.2.2, Exc.XLIVm, Exc.XLIV.1.
→ tragedie, → treurspel.
burgerlijk, Exc.XXXIX.4.1k.4.
episch-experimenteel, 10.10.6.

inbreng auteur/regisseur, 10.8.8.2.
medium, 10.8.8.0.
principe van spaarzaamheid, 10.46.
redundantie, 10.39.2, 10.39.6.
tijd, Exc.XLI.3.0.
zwakte, 10.39.0.
dramatic speaker, 10.9.1.1.
→ implied author.
Dray, Exc.XLV.2.3.2m.
Dresden, 10.17.2.3n, Exc.VIII.6.
Drexler, Exc.XVIII.2.4k.3.3.
Dreyer, 10.32.2m.
drie-werelden-theorie, Exc.XV.0.2, Exc.XXII.3.2.3, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
drift, KCF.3.2.2.3.
→ instinct.
drive, Exc.XLVII.3.2n.
drogredenering, 3.4.3.2n, 3.5.3, **AD.0.3.2n**.
argumentum ad hominem, 9.1.4, AD.III.1D.
argumentum ad ignorantium, 9.11.3.4.
argumentum ad verecundiam, 9.11.3.4.
argumentum e periculo, Exc.XXIV.3.
Auschwitz, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
filmische, 10.39.1.
naturalistische, 8.6.6.3.
post hoc, ergo propter hoc, 9.3.2.1n.
pseudo-binding, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
verdubbeling van de middenterm, 3.4.4.
droom, 6.3.1.10.2.2.4n,10.8.0.2, KCF.3.4.1.2, Exc.VIII.3.3m, Exc.XV. 0.3., Exc.XXIX.1.4.2, Exc.XXIX.2.3, Exc.XXXIV.3(n), **AD.V.1.**
als compensatie, AD.V.1D.
als ontkenning van de metafysica, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
binnen de analytische psychologie, Exc.VIII.3.3.1.
binnen de psychoanalyse, KCF.3.4.2.1, Exc.VIII.3.1, AD.V.1C.
eerste opvattingen, AD.V.1B.
gedragswetenschappelijke visie, Exc.VIII.3.3.2.
wetenschappelijke benadering, AD.V.1D.
droomwereld
van lectuur, Exc.XXX.7.1.2.
droomziel, AD.V.2.
Droysen, Exc.XLV.1.2.
drugs, Exc.XX.2.8.2, Exc.XXII.2.1.1.2, Exc.XXXIX.4.4.2.1.
Drum 'n' bass, 10.3.3.4n.
dualisme
lichaam-geest, Exc.XV.0.2, Exc.XV.5.0.2, Exc.XV.5.2.1.1.
dubbele binding, Exc.III.4.2-4,
→ (pragmatische) paradox.
dubbele bodem, Exc.XXXI.7-8.
dubbele moraal, 9.9.3.1.
dubbelzinnigheid, 4.6.5k.
dubito (ergo sum), 6.3, AD.Xkr.
Duchamp, 10.2.4, 10.7.2.2, Exc.XXVII.1.2m, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.9.3.2.
The large Glass, 10.7.5.
Dufrenne, 10.0.2.
Duhem, 4.4.2An, 7.1.1.1, 7.2.3, 7.3.2.5, 7.3.2.5n.
duif, Exc.XLVII.2n.
dulce et utile, 10.10.1.2.
kritiek, 10.10.8.2.
Dunbar, 4.5.1.3n.
Dupréel, Exc.XL.3.4n.
Duras, 10.32.4.3(n), Exc.XXXIX.5.3.2.6n, Exc. XXXIX.8.3.1.3(n).
durée/temps sacrée, 5.5.1(n), 10.15.5.4n, Exc.10.0.2.
Dür/Goldstein/Zabghi, 7.5.6k.1.6n.
Durkheim, 1.1.0 (n), 5.0.2n, 5.3.1.4, 8.3.3.1, Exc.XXIV.1.3.2.
dwaasheid, 6.3.8, 10.1 5.1.4.
dwang, KCF.5.2.6.2.
Dworkin, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XI.4.5k.2.7n, AD.III.6.
dynamisme, 5.2.2, 8.1.6k.2.1.1, 9.3.2.1, 9.4.1.2n, 10.1.1.4, 10.27.2.1, Exc.XVI.0.2, Exc.XVIII.1.1.3.
psychologie, Exc.XV.5.3.1.1.
Dyson, 7.0.1.2, 7.5.5.5n.

Easterling, KCF.2.3.4.
Eastwood, 10.37.5.
Eccles, Exc.XV.0.2.1.

Echols, Exc.XLVI.2.1.2.
eclecticisme, 6.9k.3.
filosofisch, 1.5kr.
eclectisme, Exc.XXXIX.6.4.1.
Eco, 10.2.0, 10.8.6.3, 10.9.1.2, 10.33.1,Exc.XXX.7.2m, Exc.XXXIV.6 Exc.XXXVI.2.3, Exc.XXXVI.2.4.2-3, Exc.XXXIX.9.1.2.1n.
ecofeminisme, Exc.XLVI.1.1.1.
economie, 9.8.4.1,Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXIII.7.3n, Exc.XXIII.8.3.2.2, Exc.XXXIX.7.5.2.1n, Exc.XLVI.1.2.
als wetenschap, Exc.XXIII.2.1.2.
binnen het darwinistische model, Exc.XXVII.3.1.2.
binnen het democratische harmoniemodel, Exc.XXII.3.1.2.
binnen het formeel-democratische model, Exc.XXII.3.2.3.
en kunst, 10.9.2.1n.
klassieke Engelse school, Exc.XXIII.2.2.
marxistische analyse, Exc.XXIII.9, Exc.XXIII.11.3.1n.
principe van Revel, Exc.XXIII.8.3.2.2.
schaarste, 8.2.3.
systeemtheoretisch, Exc.XXX.3.4.
wetmatigheid, Exc.XXIII.2.1.1, Exc.XXIII.7.1, Exc.XXIII.9.1.1n, Exc.XXIII.13.1.2.
wetten, Exc.XXIII.2.1.2.2, Exc.XXIII.2.1.5, Exc.XXIII.7.1.
economisch principe, Exc.XVI.0m.
écriture féminine, 10.2.4.6n, Exc.XXXVIII.2.4.
Eddington, 7.3.2.3.
Edelman, 4.0.4.3n, Exc.IV.3.1.6n, Exc.XV.4.2, Exc.XV.5.0-1.
educatie
→ opvoeding.
sentimentele tegenover intellectuele, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n).
education, KCF.6.4.4.
educatio, KCF.6.2.1n.
philosophy of, KCF.6.4.4.1n.
Edwards, AD.VII.5n.
een-dimensionaliteit
mens, Exc.XXXVI.1.3.
filosofie, 4.6.5k, Exc.XVIII.3.3.3.
een-ei-igheid, KFC.6.5.2.3n.
eenheid in veelheid, 5.5.2.3n, Exc.XXVIII.4.
eenvoud, 6.3.3.2.
basis van verbalisme, Exc.XXII.12.1.4n.
'Einfachkeit' (Goethe), 7.0.4.2.
esthetisch, 10.6.3.
ethisch, 11.1.19, 11.4.4.4, KCF.4.2.3.4, Ec.XX.3.B.
sociaal-politiek, 11.1.80.
wetenschappelijk, 4.7kr, 7.2.3.
eenzaamheid, Exc.XI.4.3.3.2.
kosmische, 7.8.5.2.
eer, 8.9.5.4n, AD.III.5F.
eerbied, Exc.XXI.3.1, Exc.XXII.3.2.4.
→ respect.
eerlijkheid, AD.XXIII.3.2, AD.IIIB.
→ rechtvaardigheid.
eerste/derde-persoonsuitspraken, Exc.XIV.2(n), Exc.XV.5.2.1.1.
eeuwigheid
als doodsstrijd, 8.7.2k.3.
efficiency, Exc.XVIII.3.2.3, Exc.XXIII.8.2.3.
ego
→ ik.
versnipperd, Exc.XXXIX.5.1.3.
egoïsme, 8.6.2, KCF.3.5.2.2, Exc.XX.2.8.1n, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
eidos
fenomenologisch, KCF.1.2.1-2.
kunstzinnig icoon, 10.23.1, Exc.VI.2.
eigenbelang, Exc.XXVII.3.3.1, AD.VI.7C.
eigendom, Exc.XXIII.10.2.1.
→ bezit.
eigenheid, AD.VIII.1B.
→ autheticiteit.
eigenliefde, Exc.XI.3.4k.
eikos, 9.12.2.1.
eindigheid, KCF.3.2.2.3.
Einstein, 7.5.2.1, 7.5.3.1kn, 7.5.5.4, 7.7m, Exc.XLI.0.
Eisenstein, 10.32.3.2, 10.32.3.4, 10.32.6.1, 10.33.3, 10.34.3.2-3, 10.35.1.
Eisner, Exc.XXXVI.2.4.2n, Exc.XXXVI.2.6.
Ekman, Exc.XIV.4.1n.

elaborated code, 4.5.3.3.
élan vital, 7.8.4.
Eleaten, 3.2.1, Exc.XLI.0.
elektromagnetisch spectrum, 10.6.1.
elektron, 7.5.3.2 (afb).
element
vier elementen, 1.2.6.
elementair deeltje, 7.5.3.
→ foton, →elektron.
Eleusische mysteriën, 10.1.1.7, Exc.X.1-4.
Éliade 5.6.3 , Exc.X.0.2, AD.III.1D.
Elias, Exc.XXVII.2.3.2, Exc.XXXVI.2.6n.
Eliot, KCF.3.1.6.1, Exc.XXXI.4, Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.8.4.2.0, Exc.XLIVm.
elite, KCF.3.1.6, KCF.6.5.2.4n, Exc.XXII.2.0.1.2n, Ecc.XXX.8, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
kunstzinnige, 10.3.5.4, 10.9.7.2, 10.39.7.2.
culturele, 10.9.2.5, Exc.XXII.2.0.1, Exc.XXIII.4.1.4, Exc.XXX.1.2.1, Exc.XXX.6.3.1, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
politieke, Exc.XX.2.7.1, Exc.XXII.3.2m, Exc.XXX.6.3.1.
verlichte en romantische, Exc.XXXIX.7.3.0.
elitisme
democratisch, Exc.XXII.1.1.1-2.
ellende, 11.3E, 11.3H, 11.3L.
→ conditio humana.
Ellul, Exc.XVIII.3.2.
Elman, 4.1.3.Bn.
Elster, KCF.5.2.0.1.
Elysium, 10.2.3.7, 10.43.4.2.
emancipatie, 8.7.3.1n, Exc.XXIII.4.1.1.1, Exc.XXIII.9.3.3, Exc.XLV.2.3.2.4.
embleem, Exc.VIII.0.1.
embryo
ontwikkeling, Exc.XLVII.2n.
emergentie, 4.3.0n, 8.4.1.3n, Exc.XV.0.3, **Exc.XV.5.0.2**, Exc.XXIV.1.3.3n.
betekenis, 9.6.1n.
bewustzijn, Exc.XV.0.3, Exc.XV.5.2.1.2.
derde wereld, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
duur, Exc.XIII.1.3.4n.
psychologisch, 4.7kr.
subjectiviteit, Exc.XV.0.3.1.
emergentisme, Exc.XV.4.1.5n.
Emmeche, Exc.XXXIX.7.4.4m.
Emmet, 3.3.1.B2, AD.III.1En.
emotie, 9.9.1, 10.10.1.1n, **Exc.XIV.4-5,** Exc.XLVII.3.2n, **AD.V.4C.**
als kwade trouw, Exc.XII.2.4.2.
beeld en emotie, 10.39.5.
bij dier, KCF.3.3.2.5.
biologische invloed, Exc.XIV.4.4n, Exc.XXXIII.1n, Exc.XLVII.3.1.
emotionele gesteldheid, Exc.XIV.4.4.
en taal, AD.V.4C.
kunst als expressie van emoties, 6.1.5, 10.10.3, Exc.XXXIII.
nature/nurture, Exc.XIV.4.3n.
nurture, Exc.XIV.5.1.
op grond van verbeelding, Exc.XIV.5.2.
spanning, 10.6.4.2.
tegenover rationaliteit, 9.1.2.1-2, 10.38.4.1, Exc.XIV.4.3.
tekort, Exc.XIV.8.1.
emotionaliteit
als dispositie, Exc.XIV.7.
Empedocles, Exc.XI.3.3.2n.
empiricus, 7.7.3, 8.1.4.4n.
empirische wet, 7.1.1.
→ wet.
empirisme, 6.5, 6.8.4-5, Exc.XIX.1.0, Exc.XIX.2.3.2.
dogmatisme, 6.7.1.
klassiek, 6.6.2-3, Exc.XXIII.1.1.1.
kritiek, Exc.XIX.2.1.1.
logisch, Exc.XIX.1.
psychologie, Exc.XXIII.1.3.
Empson, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
emulatie
procedure, Exc.IV.1.1.3.
theoretisch belang, Exc.IV.1.1.4.
encyclopedie, 10.27.3.1, 10.38.7.

energie
en massa, Exc.II.1.6.1.
spirituele, Exc.XXXIX.5.0.2(n).
enfant sauvage, KCF.3.1.1.2.
engagement,
binnen de kunst, 10.10.8.1, Exc.XII.2.10.1.
Engelman, Exc.XXXII.1n.
Vera Janacoppoulos, Exc.XXXI.5.
Engels, KCF.6.3.1.2, Exc.XXIIID.
enkelvoud
basis van verbalisme, Exc.XXII.12.1.4n.
binnen biologie, Exc.XXVII.3.4.3.4.
wetenschappelijke, 6.10kr, 7.2.3, 7.5.6k.3.
enkrateia, AD.III.6.
Enlightenment, Exc.XXXIX.2.0.
Enrico, Exc.XLI.3.0.
enscenering
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
ens summum perfectissimum, 6.3.5.2.
Entäusserung, Exc.XXIII.10.0, Exc.XXIII.10.3.1.
entelechie, 4.3.5.3, 7.0.3.3, 8.1.3.
→ teleologie, → ziel.
als pseudoverklaring, 7.6.2.
entertainment, Exc.XXXIX.6.4.4.
entiteit, Exc.II.1.6.2.
entropie, 7.8.3, Exc.XXI.3.3.2.
Epicurus, vw.kr, 0.1.1, 8.1.4.4, KCF.5.4.1.2, Exc.XI.4.3m, Exc.XVII.3.1, Exc.XXIII.3.2.2n, AD.VII.5n.
epicurisme, 8.1.4.4, KCF.4.1.2.3, Exc.XXXIX.1.1.3, Exc.XXXIX4.3, Exc.XXXIX.6.1.3, AD.VI.3A.
epifanie, Exc.XXXV.3n, .Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
epifenomenon
bewustzijn, Exc.XV.0.1.
pijn, Exc.XV.2.2.2.
werkelijkheid, AD.X.kr.
epigenesis, Exc.XV.4.1.2.
Epimetheus, KCF.6.4.3.4.
episodische eigenschap, 4.3.2.
episodisch werkwoord, 4.6.3.1.
epithumia, 8.1.3.3, Exc.XI.2.1.1-2, Exc.XI.4.1.1.2, Exc.XX.1.2.1, Exc.XX.1.3.1.
epoche, 6.1.1.1n, 11.4.1.5, KCF.1.2.2.2, Exc.XXXIV.5.1.
epos, Exc.XLII.2.1, Exc.XLII.4.
equivalentie, 3.5.2, 3.5.4, Exc.XXV.3.
erastes/eromenos, Exc.XI.1.1.1, Exc.XI.1.2.4, Exc.XI.2.1, Exc.XI.2.2.1, Exc.XI.2.2.3-4.
→ pederastie.
houding erastes, Exc.XI.4.1.2.2.
houding eromenos, Exc.XI.2.2.6, Exc.XI.4.1.2.2.
innerlijke strijd erastes, Exc.XI.2.2.5.
erfrecht, Exc.XXIII.2.1.5.
erfzonde, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XXIII.4.1.2.2, Exc.XXIX.1.4.6.
moedermoord, Exc.XLVI.1.2.
Erkelens, van, Exc.XXXIX.7.4m., Exc.XXXIX.9.1.1m.
erkenning, Exc.XXII.2.0.1.1n, Exc.XXXIX.4.3.
Erlebnis, KCF. 3.2.2.2(n), 8.8.1.1n.
→ beleving.
tegenover Erkenntnis, 8.8.0, Exc.IV.4.2.3.2.
ernstige mens, Exc.XII.2.4.1.
ernstig leven, Exc.XXXIX.4.4.2m, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
eros, 6.1.2, Exc.XI.3.0, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
als exces, Exc.XI.4.3.3.2.
als geluksverlangen, Exc.XI.1.2.3.0.
als mystieke dimensie, Exc.XI.2.2.3n.
als streven naar onsterfelijkheid, Exc.XI.1.2.3.1-2, Exc.XI.2.2.1.
als verlangen naar het schone, Exc.XI.1.2.2, Exc.XI.2.2.1.
als weg naar de afgrond, Exc.XI.3.1.
als wellust en verliefdheid, Exc.XI.2.1.1-3.
contra rede, Exc.XI.1.1.0n.
contra thanatos, 3.4.2, Exc.XVII.2.1.
orfische en narcistische, Exc.XI.3.4.2.
Plato contra Freud, Exc.XI.4.2.2.2.
Symposion; vijf lofredes, Exc.XI.1.1.1-5,
tegenover sex, Exc.XXXIX.4.4.1.
erotiek, Exc.XI.0, Exc.XI.4.3.3.2.
Symposion, Exc.XI.1-5.

van de kunst, Exc.XXXIX.8.5.2.
van het lelijke en kwade, Exc.XI.3.2.
erotische ladder, Exc.XI.1.2.4.
eruditio, KCF.6.2.2.1.
→ vorming.
ervaring, 6.5.7.2, 6.7.3.
zintuiglijke, 10.4.
ervaringsoordeel, 6.5.3.
esoterisch, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.5.0.2n, Exc.XXXIX.4.5.2D.2, Exc.XXXIX.4.5.2D.2n.
lifestyle, 8.1.6k.4.
ESP, AD.IV.5A.
Essais, 10.0.4.3, 11.4.1-6.
essay, AD.0.4.2.
kunstkritisch, Exc.XXXVII.1.
postmodernistisch, Exc.XXXIX.9.1.1m.
essentialisme, 4.6.2.1.
essentie/existentie, 4.3.5.3, 6.3.2,
Exc.II.1.6.3n, Exc.XII.1.3.1, Exc.XII.2.5.2, Exc.XII.2.8, Exc.XXIII.9.3.4, Exc.XXIII.9.3.4(n), Exc.XXIII.10.0.
esthetica, 10C, AD.VIII.
de term, 10.4.0.
theorie, Exc.XXXIX.9.1.1m.
vastgelegd in S-R-schema, Exc.XXXIII.1n.
estheticisme, 10.0.4n, Exc.XXXVI.2.6, Exc.XXXIX.8.4.2.1.
esthétique de la sensibilité, Exc.XLIV.2.1.
esthetisch, **10.3-6** , 10.7.2, 10.1.1.1, 10.1.3, 10.6.5.1, 10.9..8k, 10.37.4, Exc.XLIV.2.0, AD.VIII.1A.
aesthetic measure, 10.6.3.3.
afwijking, 10.6.4.1.
afwisseling, 10.6.4.1.
als verhoogde vorm van activiteit, Exc.XXXV.2.
biologische basis, Exc.XXXV.4.6.
eenvoud, 10.6.3.0.
functioneel-kunstzinnig, 10.1.3.
idee, 6.7.16.
klank, 10.6.1.2.
kleur, 10.6.2.1.
komische, Exc.XL.
lichamelijk, Exc.XXVI.1.1.2.
plezier, 10.4.0.1, 10.6.3.0, 10.6.3.2.
principe, Exc.XXXI.10kr.
regelmaat, 10.6.3.1.
spanning, 10.6.4.2.
taal/woordenschat, 10.6.5.3.
esthetische functie, Exc.XXXIX.8.4.1n.
esthetisch medium, 10.8.2-3, 10.8.6-8, 8.9.7k.
→ klank, → kleur.
cognitieve status, Exc.XXXIII.1.
expressiviteit, Exc.XXXIII.
esthetisering van de cultuur, 10.0.2.8, Exc.XXXXIX.8.2.1.
esthetische dimensie, Exc.XI.3.4.1-2.
etherealizing, 3.2.6A.
ethiek, 6.3.8, 6.5.6, 8.0, Exc.XXIII.11.3.2.
→ norm, → normen en waarden, → waarde.
belang van het mensbeeld, 8.1.1.
descriptief/normatief, 8.0.0.2n.
dierethiek, 9.11.4k.
drie basisbeginselen, 10.27.4.3k, 10.38.5.
en literatuur, 8.0.3.
ethische houding, Exc.XXXIX.5.1.4m.
experimentele, Exc.XX.2.6.
goede leven, 8.0.3.
ideële, 8.0.5.
moderne code, Exc.XI.4.5k.2.7.
moreel tegenover ethisch goed, AD.VIn.
normatieve, Exc.XXXIX.7.5.3.
opvoedende taak, 8.1.5.3.
persoonlijke, 8.0.0.2, 8.0.3, 8.B, AD.VI.0.
politieke, AD.VI.0.
postmoderne, Exc.XXXIX.7.5.1, Exc.XXXIX.7.5.3.
pragmatistische aanpak, 8.0.5, 8.9.2.
rationeel-ethische code, 8.9.3.3, 9.11.
recht van de sterkste, 8.7.1, 9.11.1.2.
richtsnoer, 8.6.6.5, 11.3N.

sociale, 8.0.0.2, 8.0.4-5, AD.VI.0, AD.VI.7-8.
theorie, Exc.XXXIX.9.1.1m .
twee centrale geboden, AD.IV.5E.
twee ethische codes, AD.VI.7D.
vorm/inhoud, 8.0.3.2.
ethisch begrip
als grondstof van de wereld, Exc.XVIII.3.3.2.
ethische argumentatie, 8.E, 9.11.1.
ethische belediging, Exc.XXXIX.5.1.4.
ethisering
via dfe massamedia, Exc.XXX.3.1.2.
ethologie, KCF.3.5.3k.3, Exc.XLVII.
paradigma, Exc.XLVII.2.
ethos, Exc.XI.3.4k.
binnen de retorica, 9.12.1.
etnocentrisme, 8.2.0, 11.4.3.A, Exc.XXIX.1.1, Exc.XXXIX.5.3.2.6n, AD.VI.7E.
être en soi, KCF.3.4.3.3n, Exc.XII.2.1, Exc.XXXIX.6.1.2.
être pour autrui, Exc.XII.2.6.
être pour soi, Exc.XII.2.2.
eudaimonia, 8.1.3, 8.1.4.2, KCF.4.1.1, KCF.4.2.2.2.
→ geluk, → gelukzaligheid.
eudaimonisme, 8.1.4.2, 8.10k.1.0, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
eudaimonistisch principe, 8.1.4.2, 8.6.1.
eugenetiek, Exc.XX.1.6, Exc.XXXIX.4.5.2A.1.
eunoia, Exc.XI.3.4k.
eupsychia, KCF.6.1.4n.
Euripides, Exc.XI.1.1.0n.
eurocentrisme, XXXIX.4.1.2.
→etnocentrisme.
euro-taoïsme, Exc.XVIII.3.0.2.
euthanasie, 8.1.1.3, 9.11.1.2n, Exc.XXI.3.2.3, Exc.XXXIX.4.5.2A.1, Exc.XXXIX.5.0.2.
eutuchia, 8.6.6.4.
evangeliën
betrouwbaarheid, Exc.XLV.2.1n.
evenwicht, 8.4, Exc.I.1.2.
→ homeostasis.
in schilderkunst, 10.22.3.
sociaal, 8.3.1.5, KCF.5.2.1.2, KCF.5.2.3.1, Exc.I.2.2.
speltheoretisch evenwichtspunt , Exc.XXVII.3.2.1.2-3.
Everaerd, Exc.XXXIX.5.0.2n.
Evers, 10.18.1.5.
evidentie, 3.7kr, 6.1.3.3, 6.3.3, 6.3.6, 8.7.2k.1, Exc.I.4-5.
evidentie-argument, 4.7kr, 8.1.1.3.
evolutie, Exc.XX.2.8.3.
als wetenschappelijke hypothese, 7.8.2, KCF.3.3.3.3n.
binnen de vroege Griekse filosofie, 7.8.1.
culturele, KCF.5.3.4.
diversiteit als maat, 7.8.4.1n.
doelgericht, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
élan vital, 7.8.4.
menselijke, Exc.XXXIX.6.1.2n.
natuurlijke selectie, 7.8.3.
positie van de mens, KCF.5.3.3.2, Exc.XX.2.8.3.
reductief contra metafysisch, Exc.XXVII.3.4.3.5n.
vooruitgang, KCF.5.3.3.1.
evolutietheorie, **7.8.2-3,** 7.8.6, Exc.XIII.1.1.2, Exc.XXXIX.5.3.2.7n, Exc.XLVII.2.
evolutionaire psychologie, KCF.3.1.4.2.
→ sociobiologie.
evolutionary stable strategies, Exc.XXVII.3.4.3.4.
exacte vakken, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
excentriciteit, 8.0.3.2.
exegese , 10.9.6, 10.15.
criterium van afwezigheid, 10.17.1.4n, 10.37.0.2.
criterium van coherentie, 10.37.0.2.
cyclische ordening, 10.16.2, 10.37.3.
functie van de delen binnen geheel, 10.37.2.
herhaling, 10.37.3, → herhaling.
inhoud, 10.37.1.1.
narratieve dimensies, 10.37.5.
titel, 10.15.1, 10.37.1.2.
van film, 10.25.8, 10.37.
exemplification, Exc.VII.1n.

existentie, 10.37.5, KCF.3.2.2.3, Exc.XII.1.3.1, AD.0.6.1, AD.VII.5.
→ bestaan, → essentie/existentie.
existentieel, 10.10.2, 10.27.4.4, Exc.XXXIX.7.7kr.
→ leed, → lijden.
analyse, KCF.2.1-2, Exc.XII.
dimensie, 10.37.5, Exc.X.0.2.
kenmerken, 5.1.1.
nood, Exc.XXIX.1.3.
situatie, Exc.XII.1.1, Exc.XX.2.5.3n.
vraag, 2.2.2, 7.7.3, 7.8.1, KCF.2.3.2.n (verg. KCF.2.3.3), Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XXIX.0, Exc.XXXIX.7.7kr.
vraagstelling, Exc.XII.1.
existentiële bewijsgrond, 4.7kr, 5.4.4, 8.1.1.3, Exc.XXIV.1.3.
existentiële filosofie, 11.0.4.4(n), KCF.2.1.1, Exc.XII.1.3.2, Exc.XII.2.0.
betoogtrant, Exc.XII.1.3.1n.
ex nihilo nihil, 6.6.1.1, 6.7.13.1.
exotisch, 10.6.5.2.
exotisme, Exc.XXIX.1.6.5.
expected value, 9.8.1.2, 9.8.2.2.
experiment, 7.0.3.2, **7.3.2.2-3**, 7.0.4.1, 7.1.1.1, KCF.5.2.4.3n, Exc.XIX.2.6.1, Exc.XX.2.8.1.
bewijskracht, 7.3.2.3.
complexiteit, 7.3.2.2.
geloofwaardigheid, 7.3.2.2.
historisch karakter, Exc.XLV.2.3.0n.
experimenterende instelling, KCF.6.4.4.2, KCF.6.4.4.4.
statistisch, 7.3.2.2.
explicatie, 10.38.0.
expositie
in tragedie, 10.8.8.1.
expressie, 10.7.4.
contekst-onafhankelijk, Exc.XXIII.1n,
vormkarakter, Exc.XXXIII.3m.
expressionisme, 10.2.3.1, 10.20.0, 10.24.3.E, 10.34.3.4.
Duitse film, 10.34.3.4.
expressiviteit, 6.1.5, 10.2.2.3, 10.10.3, 10.34.3.4, Exc.XXXIII.
als speculatief begrip, Exc.XXXIII.3.
extase, 10.6.5.4.
→ mania, → roes, → trance.
binnen de kunst, 10.1.1.5, 10.1.1.7, 10.2.2.4, 10.8.9.2, Exc.XXXIm, Exc.XXXV.3.
binnen popcultuur, Exc.XXXIX.4.4.1.1, Exc.XXXIX.6.2.2.
religieuze, AD.IV.1.
extensie, 4.4.3.
extensio, 6.3.7.1.
extinctie, 4.1.0.A.
extra-musical modes of feeling, Exc.XXXII.3n.
Eysenck, 10.6.3.5, KCF.3.4.2.0, KCF.6.5.2.4n.
Eysteinsson, ExcXXXIX.8.1.2n, Exc.XXXIX.9.3.2n.

Fabula
→ verhaal.
fallisch
schrijven, Exc.XXXIX.4.5.1n.
fallus, 10.1.2.6, Exc.XXXVIII.2.3, Exc.XXXIX.5.2.1.1.
fallocratie, Exc.XXXIX.5.0.0n.
fallogocentrisme, Exc.XLVI.1.2.
falsificatie, 7.1.1.1, 7.3.2.5, Exc.XV.1.4.2, Exc.XIX.2.1.2, Exc.XIX.2.3, Exc.XIX.2.6.0.
familiegelijkenis, 4.6.2.2, Exc.IX.1.1, Exc.XXVII.0, Exc.XXVII.2.1.1.
fascinatie 10.6.5, 10.6.5.4, **Exc.XI.4.5k.1(n)**, Exc.XXXV.2, Exc.XXXIX.7.3.3k, Exc.XXXIX.7.3.3.3, AD.VIII.1D.
beeld, Exc.XXXIX.7.3.2.2n.
binnen popcultuur, Exc.XXXIX.6.2.2.
oorlog, 8.7.3.3.
televisie, Exc.XXXIX.7.3.2.3.
fascisme, 8.7.3.1, Exc.XXXIX.4.5.3.3, Exc.XXXIX.5.3.2n.
fascoïde, Exc.XXXIX.4.5.2D.1(n), Exc.XXXIX.4.5.3.3.
Fassbinder, Exc.XXXVI.2.5.2, Exc.XLIV.3.2, AD.VI.4A.
fatische functie, 4.5.1.3.
fatum, 9.10.3.1n.
Fauré, E, Exc.XLI.1.2.
Faust, Exc.XVIII.3.0.2, Exc.XXIX.3.1.
faustische mens, Exc.IV.4.1.1.
Februari, 8.0.0k, Exc.XXXIX.5.1m.
Fechner, AD.V.0n.

feedback, 8.3.1.3-4, Exc.XXX.6.1.
negatieve, 8.3.1.6.
positieve, 8.3.1.6.
Feigenbaum, 7.5.6k.1.6.
Feinstruktur
van gedicht, 10.14.4n.
feit, 7.3.2.4, 7.5.2, 7.9kr, 8.5.2.3, 9.6.1, 9.12m, 10.38.2B,
KCF.1.2.2.2,
Exc.XIX.2.5.1, Exc.XXXIX.5.1m, Exc.XXXIX.5.2.2.4n, Exc.XXXIX.5.3.2.2, Exc.XLV.2.0(n),
AD 0.1.2.
als interpretatie, 8.7.2k.1.
aan paradigma gebonden, Exc.XIX.3.4.3.
alledaags, 7.3.2.4.
atomair, Exc.XIX.1.4.
betrouwbaarheid, 9.3.2.2.
conventioneel, Exc.XIX.2.5, Exc.XIX.2.6.1.
en ding, 7.3.2.4.1, Exc.XIX.2.5.3.
en theorie, 7.3.1.4n, KCF.3.3.3.2.
historisch, Exc.XLV.2.
interpretatie van, 7.8.2n.
intuïtief en expressief, 6.1.5.1.
kunstzinnig, 6.1.5.1.
naakt, 7.3.2.4.3.
niet-fysisch, 6.10kr.
ongrijpbaar, Exc.XXXIX.4.5.
poëtisch, Exc.XXXIX.8.4.2.1(n).
psychisch/psychologisch, 7.3.2.4.3, 8.3.3.1n.
sociaal, AD.0.1.3.
sociaal/sociologisch, 7.3.2.4.3, 8.3.3.1(n), KCF.5.2.0.1.
tegenover normen/waarden, 8.0.5.2, 8.9.5, 9.8.4.2, KCF.3.1.7.1, AD.X.kr, → to be/to ought.
wetenschappelijk, 7.3.2.3.1-2, 7.3.2.4.2, 7.5.2, 9.6.1.
zedelijk, 6.7.14.2n.
feitelijke argumentatie, 9B, AD.III.1.
AHN, 9.2.
deductieve, 9.4.3.
gevaren van een eenzijdige argumentatie, 9.5.3.
grondgedachten, 9.6.1.
model, 9.5.5.
nauwkeurigheid van de begrippen, 9.5.1.
nevenargumenten, 9.5.3.
schema, 9.2.4.
tegenargumenten, 9.5.4.
Th/P/A, 9.2.
verklarende, 9.4.2.
volledigheid van de informatie, 9.5.2.
voorspellende, 9.4.1.
zakelijkheid, 9.6.1.
feitelijkheid, Exc.XXXIX.7.7kr.
→ feiten.
felapton, 3.4.3.3.
Fellini, 10.32.2.1, 10.32.6.3, 10.39m, Exc.XXXIX.6.4.3.
female drama, Exc.XXXIX.4.4.1.2, Exc.XLVI.2.2.
feminisme, 3.4.3.2,
KCF.6.5.2m,
Exc.XIV.8.1, Exc.XX.2.2.1n, Exc.XXXVIII.2(m), Exc.XXXIX.4.5.2A.1(n), Exc.XXXIX.4.5.3.3n, Exc.XXXIX.5.0.0n,
Exc.XLIV.2.4n, **Exc.XLVI.**
→ man, → vrouw.
contra emancipatiebeweging, Exc.XLVI.1.1.1, Exc.XLVI.2.2.2n.
deconstructie, 10.17.2.3n, Exc.XXXVIII.2.3-4.
en rock, AD.VIII.4.
lichaam-geest, Exc.XXXIX.7.4.1.2n.
logo-fallisch denken, AD 0.1.2.
muziek, 10.8.3k.6n.
porno, Exc.XI.4.5k.2.7.
postmodern, Exc.XXXIX.6.2.3.
sexuele code, Exc.XI.4.5k.1.
Fennema, Exc.XXII.1.2.2.
fenomenalisme, Exc.XIX.1.2.0-1.
fenomenologie, 3.7kr, 9.6.1, 10.18.4.4, KCF.1.2, Exc.IV.4.2.2, Exc.XII.1.3.3, Exc.XV.2.2.0.
fenomenon, 6.7.3, Exc.IV.4.2.2, KCF.1.2.2.1.
feodaal leefpatroon, Exc.XXVII.2.4.
ferio, 3.4.3.3.

Ferré, 0.1.1, 5.3.1.3.
Ferris, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
Festinger, Exc.XXVII.2.3.2.
Feuerbach, KCF.2.4.1, Exc.XXIII.12.1.
Feyerabend, 9.12.3.2n.
Feynman, 7.5.2.2, 7.5.5.4m, 7.5.6km, 7.5.6k.1.1, Exc.XIX.2.6.
Fibonacci, Exc.XXVIII.3.1(n).
Fibonacci-dubbelreeks, Exc.XXVIII.3n.
Fichte, 0.1.1, AD.IV.1.
Ficino, Exc.XXXIX.1.1.4.
fictie, Exc.XXXIV.3.1, Exc.XXXIV. 5.1-2, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
fictionaliteit
→ verhaal.
figuur
syllogisme, 3.4.3.1, 3.4.3.3.
filantropie, Exc.XXXIX.5.1.4.
filia, 8.1.3.5, Exc.XI.2.1.1, Exc.XI.4.3.k, Exc.XI.3.3.2n, Exc.XI.4.1.1.3.
→ vriendschap.
filia erotikè, Exc.XI.4.1.1.3, Exc.XI.4.4.3.2.
film, 10.7.0.2, 10G, AD.VIII.6, Exc.XXXIV.3.3n.
→ filmkritiek, → speelfilm.
als meta-activiteit, 10.39.4.2.
aspect ratio, 10.34.1.1.
aural dimension, 10.32.4.2.
beeld, Exc.XXX.6.2.
beweging, 10.25.6.
camera(man) →→
casting, 10.33.4, 10.36.5.2, 10.37.4.
collage, Exc.XLI.2.3.
color script, 10.32.2.4.
complexiteit, 10.39.8.2, Exc.XLI.3.2.
compositie, 10.34.
doek, 10.31.3, 10.34.1.
en kitsch, Exc.XXXVI.0, Exc.XXXVI.2.6.
enscenering, 10.33, 10.36.5, 10.37.4.
en werkelijkheid, 10.25.3, Exc.XLI.3.0.
expressionistische, Exc.XXXVI.2.6.
filter, 10.31.2, 10.36.3.2, 10.37.4.
filmgenre →→
formalisme, 10.34.3.
fotogram, 10.25.2.1, 10.31.3.3, 10.34.1.1.
freezing, Exc.XLI.3.1.
geluid, 10.32.3-6, 10.36.4.3, 10.37.4.
informatief (I), Exc.XLIII.5.2.
kader, 10.31.3.2-3, 10.34.1.1, 10.36.3.3, 10.37.4.
kleding, 10.33.2, 10.36.5.1, 10.37.4.
kleur, 10.32.2, 10.36.4.2, 10.37.4.
kunstzinnige ordening, 10.31.0, 10.35. 10.39.8.2.
kunstzinnigheid, 10.39.7.3, 10.39.8.
lens, 10.31.2, 10.36.3.2 ,10.37.4, Exc.XLI.2.2.
licht, 10.32.1, 10.36.4.1, 10.37.4.
make up, 10.33.3, 10.36.5.1.
materiaal, 10.25.4, 10.31, 10.36.3, 10.37.4.
medium, 10.32, 10.36.4, 10.37.4.
montage →→
multi-screen, Exc.XLI.2.1.
muziek, 10.32.6, 10.36.4.3, 10.37.4.
naturalisme, 10.34.2.
realisme, Exc.XLI.1.2.
regisseur, 10.34.0.
reverse motion, Exc.XLI.3.1.
ritme, Exc.XLI.3.2.
rol/karakter, 10.27.1n.
ruimte, 10.27.3.3, Exc.XLI.1.2, Exc.XLI.2.
ruimte-tijd, Exc.XLI.1.2.
scene, 10.25.5.
sequentie, 10.25.5.
set/setting, 10.33.1, 10.36.5.1.
shot, 10.25.5, 10.31.1.3-4, 10.34.1, 10.34.3.1, 10.36.6, 10.37.4, Exc.XLI.1.2, Exc.XLI.2.2-3.
slow motion, Exc.XLI.3.1.
sound screen, 10.32.4.1.
spel, 10.33.4.5.

split-screen, Exc.XLI.2.1.
stilte, 10.32.4.
taal, 10.32.5, 10.36.4.3, 10.37.4.
technische ordening, 10.34.
tijd, 10.37.4, Exc.XLI.1.1-2, Exc.XLI.3.
time gap, 10.36.2, 10.40.3.
vlak karakter, Exc.XXX.5.4.4.
werkelijkheid, 10.39.3, Exc.XLI.1.1-2.
werking, 10.25.3.
zwijgende film →→
filmgenre, Exc.XLII.
→ genre, → genrefilm.
als afspraak/conventie, Exc.XLII.1.
als indeling en verwachtingspatroon, Exc.XLII.1.
en mythe, Exc.XLII.1.1n.
esthetisch-informatief, Exc.XLII.6.2n.
formula, Exc.XLII.1.1.
klassieke indeling, Exc.XLII.2.1.
naar onderwerp, Exc.XLII.5.
ontwikkelingspatroon: vier fasen, Exc.XLII.2.2.
soorten, Exc.XLII.4.
theoretische overwegingen, Exc.XLII.6.
verhalend, psychologisch, dramatisch, Exc.XLII.4.
filmkeuring, AD.VIII.2.
filmkritiek, 10.39, Exc.XLII.2.2.
analyse, 10.36.
exegese, 10.37.
externe kritiek, 10.38.7.
film als droom en drug, 10.39.1-2.
film als volkskunst, 10.39.7.
interpretatie, 10.38.
kunstzinnige, 10.35.3, 10.35, 10.39.0, 10.39.8.
postmodernistische, 10.40, Exc.XLII.6.0.
werkmodellen, AD.VIII.6k.
filmster, 10.33.4.
aktor, 10.33.4.5.
type, 10.33.4.3.
Filosofen, de, Exc.XXIII.4.0.
filosoferen, 9.10.0.2.
authentiek, Exc.XII.1.3.1.
filosofia negativa, Exc.XXXIX.5.0.0, Exc.XXXIX.5.1.
filosofie, 1.3.4-5, 2.0, 4.6.5k, 6.3.0-1, 8.0.0k, 8.1.3.6, 10.3.5.3, 11.0.4.2, 11.4.1.5,
KCF.1.2.0, KCF.3.2.2.0n, KCF.4.2.0, KCF.6.1.3,
Exc.XIII.1.0.4, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.1m., Exc.XXXIX.5.2.2.2n, Exc.XXXIX.5.2.3.2n, Exc.XXXIX.7.7kr,
ADm, AD.I, AD.X.kr.
afbakening, 11.0.3.
als dichten, 1.3.5n.
als echte rationaliteit, Exc.XXXIX.4.4.2.2.
als geuite en doordachte twijfel, **1.3,** 6.4.1.2.
als hoogste vorm van poëzie, Exc.XXXIX.4.4.2.1-2.
als hoogste vorm van wetenschap, Exc.XX.1.5.2.
als inwijding in de mysteriën, Exc.XI.2.2.3.
als klassenstrijd, Exc.XXIII.1.
als kritische bezinning, 1.3.3.
als kritische activiteit, ADm.
als kritische methode, 1.3.4, 7.7.2.
als laatste strohalm, Exc.XXXIX.7.7kr.
als meta-activiteit, AD.0.1.2, AD.X.kr.
als meta-taal, 4.6.5k.
als pedanterie, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
als provocatie, 8.7.2.3n.
als reactie op het gezonde verstand, 1.3.2.
als therapie, 4.6.1.1.
als vanzelfsprekendheid, 1.3.5n.
als toneelstuk, 1.3.4.
als theorie van de opvoeding, KCF.6.4.4.1.
als twijfelzucht, 11.3G.
als vertroosting, AD.V.6C.
als vormster van de zeden, 11.4.4.1.
als wensvervulling, 7.7.2.
als zoektocht naar (praktische) wijsheid, 8.1.4.4.
beperktheid, 11.2.2.3.

contra literatuur, 8.0.0k.
contra wetenschap, AD.V.6C.
een nederlaag? 8.1.1.3.
en romantiek, Exc.XXIX.0.
en wetenschap, 7m.
eerste filosofie, KCF.4.2.2.2.
empirische grondslag, Exc.XIX.1.4.
grenzen, 1.5kr.
jargon, 0.3.
methode, 0.1.2.
moderne, Exc.XXXIX.7.7kr.
niet-westerse, 0.4.
nieuwe (nietzschiaanse), 8.7.2.4n.
nodig of achterhaald?, Exc.XVIII.2.4.3.
ongeneeslijke kwaal van de filosofie, AD.X.kr.
ontstaan, 1.3.1.
oorsprong, 6.2.1.
open tegenover begrenst, 1.5kr.
postmoderne, Exc.XXXIX.7.6(n).
praktische, 8.1.3.2-3.
van de onwil, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
vraagstelling, 0.1.
westerse, 0.5.
filosofie van de kunst, 10, AD.VIII.
filosofische discussie, 7.7.2, 8.10k.m.
filosofische problemen
op structureel niveau, Exc.XVI.2.2, Exc.XVI.3.7.
filosofische tekst
aanpak, 11.0.4.
inhoud, 11.0.3.
kenmerken, 11.0.1.
vorm, 11.0.2.
filosofische vragen, 2.1.0n, 9.10.0.2, 11.0.3, → vraag.
filosoof, AD.Xkr.
als heerser, Exc.XX.1.5.2.
als kwaad geweten, 1.3.3.1.
kritisch -wetenschappelijk, 7.7.2.
nieuwe (nietzschiaanse) 8.7.2.4(n).
finaal, 6.7.15.2.
Finkielkraut, Exc.XXXIX.4.1.3, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.6.4.
Fischl, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
Fiske, 10.2.3.3n, 10.33.4.5n, KCF.3.1.7.1, Exc.XXX.4.1.1n, Exc.XXXIX.6.2.1n.
fitness, 7.6.2n, 8.5.1, Exc.XLVII.2.
Flaubert, Exc.XXIX.2.2n, Exc.XXXI.1n, Exc.XXXII.1n, Exc.XXXIX.8.3.2.1n, Exc.XLIV.3.1.
Madame Bovary, Exc.XI.4.5k.2.4n.
Salammbô, Exc.XXIX.2.2.
Fleck, Exc.XIX.3.1n.
Fleming, Exc.XXXVI.2.4.2.
flexibiliteit
als creativiteit, 10.21.1.4.
flogistontheorie, 7.0.5.2.
Flusser, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
Fluxus, Exc.XXXIX.9.1.2n.
focalisatie, Exc.XLIII.5.2.
Fodor, 3.6.3m, 7m, Exc.IV,1.1m, Exc.IV.3.1.5.2, Exc.IV.4.3.2n.
folk psychology, 4.5.3.2, Exc.XV.1.3-4, Exc.XV.5.2.1.1.
→ volkspsychologie.
foneem, 4.2.1, 10.8.2.2.
differentie, 4.2.1.
fonè sèmantikè, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
fonologie, 4.2.1.1.
en betekenis, 10.12.4.3.
hiërarchie, Exc.XXXIX.5.2.2.2n.
Ford, John, Exc.XXXVIII.3.
forgery, AD.VIII.1B.
formalisering, 3.5.0, 3.5.8.2, Exc.II.1.3.4.
alledaagse kennis, Exc.IV.4.2.2.
filosofie en wetenschap, Exc.XXXIX.2.3.1.
rede, 8.0.5m.
formalisme, Exc.XXXIX.8.4.2.1.
→ vorm.
art pur, Exc.XXXI.3.

avant-garde, 10.3.5.5.
filmisch, 10.34.3.
schilderkunst, 10.6.6.1.
Forman, 10.37.5.
formatieregels, 3.5.8.3.
formeel, 3.3.5.1, Exc.XXXIX.1.1.4n.
axiomatisch systeem, Exc.IV.2.1.2.0.
kunstwerk, 10.24.4E.
muzikaal, 10.8.3k.4.
talen, Exc.IX.1.2.
waarheid, 3.3.5.2.
formisme, 6.9k.
formositas, 10.2.0.5.
fortitudo, KCF.4.1.3.
fortuna, KCF.5.1.3.2.
Fortuyn, Exc.XXII.3.2.5.
Foster, 8.0.0k, 10.27.1n.
foto, Exc.VI.1.1n, Exc.XXX.4.0n, Exc.XXX.5.4.4, Exc.XXXIV.3.3n.
interpretatie?, Exc.VI.1.1n.\
fotogram
→ film.
foton, 7.3.2.3n, 7.5.3.1.
Foucault, 3.7kr,
KCF.3.4.1, KCF.5.2.0,
Exc.XXI.3.3.2, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXIII.0.5, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.4.5.0, Exc.XXXIX.4.5.1(n),
Exc.XXXIX.4.5.3m, Exc.XXXIX.4.5.3.2.(n), Exc.XXXIX.5.0.0(n), Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.5.1m, Exc.XXXIX.5.3.2m,
Exc.XXXIX.5.3.2.5(n), Exc.XXXIX.5.3.2.7n, Exc.XXXIX.II.0.1n, Exc.XLV.2.2.2,
AD.III.6.
Foudraine, KCF 3.4.1.2.
Fourier, Exc.XXIII.8.3.1n.
foutvriendelijkheid, 8.5.
Fraassen, van, 7.5.4.2.
fractal, 7.5.6k.1, 7.5.6k.2.2, Exc.XVIII.3.2n.
fragmentarisering, Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.6.2.1, Exc.XXXIX.7.3.3k, Exc.XXXIX.8.3.1.2n, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
in dichtkunst, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Francastel, 10.9.2m, Exc.XXXI.8.
Frank, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
Frankena, 8.0.3.
Frankfurter Schule, 4.6.5k, 8.0.5.2, KCF.3.1.7.1, Exc.XXII.3.3.3n, Exc.XXIII.0.4, Exc.XXVII.2.2, Exc.XXX.6.3.2.
→kritische theorie, → neomarxisme.
Franse Revolutie, Exc.XXIII.4.0, Exc.XXIII.4.1.2.2, Exc.XXIIIC, Exc.XXIX.1.7.1.
Frege, 3.5.8m, 3.6.3.2n, Exc.XXXIV.3.1n.
Fresco, L., Exc.XLVI.1.1.2.
Fresco, M.F., 3.2.2.1n.
Freud, 3.4.2.4n, 8.1.1.3, 8.8.1.2,
KCF.2.4.1-2, **KCF 3.4.2**,
Exc.I.2.3, Exc.VIII.3.1, Exc.XI.3.3, Exc.XI.3.4, Exc.XI.4.2, Exc.XI.4.5k.1. Exc.XI.4.5k.2.5n, Exc.XII.2.5.2, Exc.XV.1.4.2,
Exc.XVI.6.3, Exc.XX.3, Exc.XXI.1.2.3n, Exc.XXX.1.2.1, Exc.XXXVI.2.4.2, Exc.XXXVIIIm, Exc.XXXIX.5.2.1.2-4, Exc.XL.0,
Exc.XL.2,
AD.IV.5A, AD.V.1C.
Friedburg, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
Friedman, Exc.XXXIX.9.1.2.1n.
Friedrich, Exc.XXIX.1.6.3, Exc.XXXV.2.2
Frissen, Exc.XXXIX.7.5.2m, Exc.XXXIX.7.5.2.1, Exc.XXXIX.7.5.3, Exc.XXXIX.7.6.
Fromm, 1.3.3.
fronèsos, 8.1.3.2, 8.1.4.4.
Fry, 10.23.1.2, Exc.XIV.5.4, Exc.XXXI.3(n), Exc.XXXIX.8.4.1.
ftonos, KCF.2.3.1.
FT-systeem, 6.8.3, 8.3.1, Exc.XXII.3.2.2.
→ politiek FT-systeem.
Fuchs, Exc.XVII.4.2.
Fukuyama, Exc.XXXIX.4.3n, Exc.XXIII.9.1.1n.
functie, 4.3.2.
functie van de kunst, 10.0.2.8, 10.8.0.2., 10.10.8.1, KCF.3.4.3.3(n), Exc.XXIX.1.7m.
→ kunstenaar.
als polemiek en profetie, 10.10.5.0, → kunst als kritiek.
als vormende kracht, 10.10.4.
ethische, 10.2.1.4, 10.10.1.2. 10.10.8.2, 10.11.3.3, → dulce et utile.
existentieel-meditatieve, 10.10.2.
normatief/descriptief, 10.10.9n.
functionalisme
cognitieve psychologie, Exc.IV.3.1.5.

filosofie van de kunst, 10.10.9n.
politiek, Exc.XXII.3.2.3.
sociologie, 8.3.2, 8.4.1.5.
functionele toestand
van organisme en computer, Exc.IV.3.1.5A.
fundamentalisme, 9.11.1.2.
funderingsmodel
in de ethiek, Exc.XX.2.6.3n.
Furedi, Exc.XLVI.2.1.4n.
Fusco,10.32.6.3.
fusei/nomooi, 8.7.1.
fusis, 8.1.3.3.
Fuss, Exc.XXXVIIIm.
Futurisme, 8.7.3.1, 10.2.4.6, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
fyllotaxis, Exc.XXVIII.3.2(n).
fysicalisme, Exc.XIX.1.2.1, Exc.XIX.1.2.3.
Fysiocraten, Exc.II.2.1.2, Exc.XXIII.2.0.

Gabler, AD.IX.
Gabriëls, Exc.XXXIX.9.1.4m.
Gadamer, 10.10.1.2, 10.10.2n.
Gadda, AD.VII.5.
gaia, Exc.XXXIX.5.0.3.
hypothese, Exc.XXXIX.5.0.3n.
religie, Exc.XXXIX.5.0.3n.
theorie, 7.6.2n.
Galenus, 10.27.4.3k.
Galileï, 7.0.3, 7.2.3(n), 7.5.4.
Galle, 7.1.2.2.
Galligan, Exc.XLVI.1.4.2.
game, Exc.XXVII.0-1.
game theory, 9.8.1, Exc.XXVII.3.1.1.
→ speltheorie.
Ganz Andere, 5.2.1.
Garcia/Koelling, Exc.XLVII.2n.
Garcia Mainar, 10.42n.
Gardner, 10.6.6.1.
Garland, Exc.XXXVI.2.5.1(n).
Garlick, KCF 6.5.2.4.
Garrett, KCF.6.5.2.4n.
gastronomie, 10.7.0.2.
Gauss, Exc.XXXIV.5m/n.
Gazzaniga, Exc.XXI.1.3.2.0.
gebaar, 4.0.2.
binnen de kunst, 10.8.4n.
gebarentaal, 4.3.0.1n, KCF.3.3.1n.
gebeurtenis, Exc.XXXIX.7.3.3.2.
geboortebeperking, 9.11.1.2n, Exc.XXIII.2.1.4.2.
gecondenseerd verhaal, 10.27.5.2, 10.36.1.9.
gedachtenexperiment, 7.5.5.5n, Exc.XXIII.3.2.2.
gedicht, 10.8.5,10.9.1m, AD.VIII.3.
→ poëzie.
als kiemcel, 10.12m.
analytisch en prozaïsch, Exc.XXXIX.8.3.1.4n.
complexiteit, 10.12.
cyclische opzet, 10.16.2.
esthetische maat, 10.6.2.4, 10.12.0.3, 10.12.4.2.
Feinstruktur, 10.14.4n.
kunstzinnigheid, 10.12.4.1.
medium, 10.12.0.3, 10.12.1.
metrum 10.14.5.
muzikaliteit, 10.12.4.2, 10.12.5.3.
PC/PCO, 10.12.4.1-2.
ritme, 10.12.2.
sfeer, 10.12.5.1.
stemming, 10.12.5.1.
structuur, 10.12.4.
taalgebruik, 10.12 3.
toon, 10.12.5.1.
traagheid, 10.14.6.
werking, Exc.XXXII.3.

gedrag, **4.1.0**, 10.18.4.6, KCF.5.2.0.1, Exc.XLVII.3.2.-3.
afbeeldend, 4.1.4.
beweegreden, 9.7.1.3.
complex, Exc.XLVII.1n.
drie modellen, Exc.XXVII.3.1.2.
esthetisch, 10.6.6.2.
kneedbaar, Exc.XXII.2.1.0.1.
reflexief, Exc.XLVII.1n, Exc.XLVII.3.4.
soortgedrag, Exc.XLVII.3.4.
transitief, 9.8.2.1.
verbaal, 4.1.3, Exc.XLVII.3.2.
gedragsanalyse, 6.9k.4, KCF.3.5.3k.4., Exc.XLVII.
→ gedragswetenschap, → behaviorisme.
paradigma, Exc.XLVII.2.
tegenover cognitivisme, Exc.XVIII.2.4k.1n.
gedragsargumentatie, 9B.
gevaren, 9.9.3.
voorstel, 9.9.1.
voorstel tegenover mand, 9.7.0, 9.9.1.
voorwaarden, 9.9.2.
gedragsbeïnvloeding, 9.10.4, Exc.XX.2.7.1.
→ behavior control (Bc), → sociale controle.
kunst, 10.2.0.1.
retoriek, 9.12.4.4.
gedragscode, 8.2.1, 9.7.1.2, 9.11.1.
→ moraal.
christelijke, KCF.5.1.1.
kloosterlijke versus burgerlijk-democratische, 8.10k.0.4.
gedragstechniek, Exc.XVIII.1.1.2.
gedragstechnologie, KCF.6.1.4m, Exc.XX.2.2.3.
bezwaren kritisch besproken, Exc.XX.2.8.1.
gedragstherapie, 10.4.6.IV, 10.43.2.III, Exc.XXXIX.5.0.2n.
gedragswetenschap, 9.7.1.3, 9.8.1.2, 9.8.2.4, 10.38.3.C, KCF.6.1.2-4, Exc.IV.3.1.0, Exc.XV.2.2.1, Exc.XIX.1.2.4.
→ behaviorisme, → gedragsanalyse.
bezwaren, Exc.XX.2.8.1.
conditionering, Exc.XLVII.3.4, AD.V.4B.
utopische mogelijkheden, Exc.XX.2.8.3.
voordelen, Exc.XX.2.8.2.
geest, 4.4.1.2, 4.5.2, 6.1.5.1-3, 6.7.16.8, 8.1.3.0-1, 10.18.3.2n, 10.38.3.C1.2,
KCF.3.2.2,
Exc.IV.3.1.1, **Exc.XV** , Exc.XVI.0, Exc.XV.5.2.1m., Exc.XIX.1.4.1, Exc.XXI.1.3.2, Exc.XXIII.10.0, Exc.XXIII.12.0.1,
Exc.XXXIX.7.7kr,
AD.V.0, AD.V.5.
→ bewustzijn, → computer, → lichaam/geest, → rede.
als communicatief proces, Exc.XV.3.
als eerste beweger, 8.1.3.0.
als IPS/SMS, Exc.IV.3.1.4-5, Exc.XV.0.4.
als logisch beginsel, 6.10kr.
als (logisch/binair) programma, Exc.II.2.2.3.2, Exc.IV.3.1.5A, Exc.XV.0.4, Exc.XVI.1.0, AD.V.5.
als logisch-dialectisch systeem, Exc.XVI.1.1.
als mental explanatory system, Exc.XXI.1.3.2.2.
als realiteit, KCF.3.2.2.1, Exc.XV.0.2m.
als (universele) Turing-machine, KCF.3.1.4.2, Exc.IV.3.1.5A.
als waarschijnlijkheidsveld, Exc.XV.0.2.
werkwoord, KCF.6.4.4.5n.
een kenmerk van volwassenen, Exc.XV.3.1.3.
esprit de géometrie/esprit de finesse, 11.0.4.4, 11.3B.
ongedifferentieerde, 11.1.11n.
onsterfelijkheid, 8.1.3.1n.
passieve, 8.1.3.1.
poëtische, Exc.XXIX.1.4.7.
predisposities, Exc.XLVII.3.1.
transmaterieel, Exc.XV.3.1-2.
tweespalt, 6.7.2.
bevrijding, Exc.XXXIX.7.4.1.2n.
geestigheid, Exc.XL.0, Exc.XL.2.
geheel meer dan de som van de delen, 6.8.2, 8.4.1.4(n), Exc.XXIV1.3.1.
→ holisme.
geheim, 11.1.1, 11.3H.
→ mysterie.
geheim van het geheim, Exc.XXXIX.5.2.2.6.

geheimzinnig
oerschrift, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
geheugen, Exc.XV.4.1.5(n).
→ herinnering.
en identiteit, Exc.XV.4.1.5n.
Gehlen, 10.9.1.3.
gehoor geven, KCF.5.2.7.2, Exc.XXXIX.7.3.3.3n.
gehoorzaamheid, Exc.XXII.2.0.1.1, Exc.XXII.3.2.4, Exc.XXII.4.3, Exc.XXIII.1.1.0.
automatische, KCF.5.2.0.2, KCF.5.2.4.1.
blinde, 8.5.3.
contra gehoor geven, KCF.5.2.7.2.
Geisteswissenschaft, 8.1.5.1, KCF.3.2.2, Exc.IV.3.1.1, Exc.XXXIX.4.1.2.
irrationaliteit, KCF.3.2.2.0n.
gelaten(heid), Exc.XX.3B.
geld, Exc.XXIII.10.1.1, KCF.5.2.5.2, AD.VI.1B.
als behoefte, Exc.XX.2.5.3.
als vervreemd vermogen, Exc.XXIII.10.2.1.
als waarde, 9.8.4.1.
als wiskundige waarde, Exc.XXIII.7.1.
geldaristocratie, Exc.XXVII.2.4.4.
geldigheid, 3.4.3.2n.
redeneringsvorm, 3.5.7.
syllogisme, 3.4.3.2.
geldmetafoor, Exc.VII.2.2.3.
geliefden, 4.7kr.
gelijkenis, Exc.II.1.2.
binnen de metafoor, Exc.VII.
van het beeld, Exc.VI.
Gelijkenis van de barmhartige Samaritaan, 8.8.3.2.
Gelijkenis van de verloren zoon, 10.43.2.Ve, AD.III.5C.
gelijkheid
→ identiteit.
als begrip, Exc.II.1.1.
als democratisch ideaal, Exc.XXII.2.1.2.2, Exc.XXII.2.2, Exc.XXIII.3.2.2, Exc.XXIII.4.1.2.3.
als Verlichtingsideaal, Exc.XXIX.1.1.
gelijkheidsbeginsel, Exc.XXIII.3.2.0n.
gelijkheidsideaal, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
gelijkschakeling, Exc.XXXIX.4.4.1.0.
Gell Mann, 7.5.6k.3.
Gellner, 6.6.1m, KCF.3.3.3.3.
geloof, 6.5.5.2, 6.7.14.2n, 7.5.4, 7.7.2, 7.8.5.1, 11.3M.
als sprong, Exc.XII.1.2.
geloofwaardigheid
wetenschappelijke theorie, 7.5.1.
geluid, 10.6.2(n), Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
→ film, → soniek.
geluk, 8.1.4., 8.6.1, 11.3I, KCF.3.4.2, KCF.6.5.2.3, Exc.XX.1.2.1, Exc.XX.2.5.3n, AD.VI.3.
→ eudaimonia, → gelukzaligheid.
contra vrijheid, AD.VI.8.
geluk/gelukzaligheid, 8.1.4.5n.
voorwaarden, 8.1.4.3.
gelukkig, 8.1.3.3.
bewustzijn, Exc.XVIII.3.3.3, Exc.XXII.3.3.2.
slaaf, KCF.6.5.2, Exc.XX.2.8.1.4, Exc.XXII.2.1.3.2, Exc.XXII.3.3.2, Exc.XXX.6.3.2, AD.VI.8.
gelukzaligheid, 8.1.3.6, 8.1.6k.3.3, 8.1.4.2n, 11.2.3.1n, 11.2.7, KCF.4.2.3.5.
→ ananda, → geluk.
gemeenschap, Exc.XX.1.5.2, AD.III.7.
→ groep, → maatschappij, → staat.
als organisme, 10.38.3D, Exc.XX.1.3.2.
aristocratisch van aard, Exc.XXII.2.0.1m.
contra maatschappij, Exc.XX.3A, Exc.XXII.2.3.1.1, Exc.XXII.4.2.
gesloten, 1.1.3, 8.9.3.2.
sociale autoriteit, KCF.5.2.4.1.
gen, 7.8.3.1, KCF.3.5.3k.2, KFC.6.5.2.3n, Exc.XXVII.3.4.3.5n, Exc.XXIV.1.3.2.
als constructie, 7.3.2.4.3n.
als procedure (hox-genen), 1.5kr.
invloed, Exc.XLVII.3.1(n), Exc.XLVII.2n.
kracht en beperking, Exc.XV.4n.
symbiose, Exc.XXII.2.3.2.1n.
voorschrift contra blauwdruk, KCF.3.5.3k.4, Exc.XLVII.2.
zelfzuchtig, 7.6.2n, Exc.XXII.2.3.2.1n.
genetische codering, Exc.XLVII.3.3.

gender, 10.2.3.3n.
geneeskunde, 9.9.1, 9.10.6.4n, Exc.XXI.3.2.3.
als instituut, Exc.XVIII.2.3.1.
als politieke functie, Exc.XX.1.6.
alternatieve, Exc.XVIII.1.1.3, Exc.XXXIX.5.0.2(n).
moderne, Exc.XXXIX.5.0.2(n).
ontwikkeling, Exc.XVIII.2.3.1.
geneesmidelen, 8.1.6k.2.0n.
placebo, 8.1.6k.2.2.2n.
geneeswijze
alternatieve, 8.1.6k.
antroposofische, 8.1.6k.3-4.
esoterische, 8.1.6k.3-4.
niet-westerse, 8.1.6k.2.2.1, 8.1.6k.4.
reguliere, 8.1.6k.
genegenheid, Exc.XI.4.4.2.
→ affectie(model).
generalisatie, 4.3.1.
generalisering, 3.3.1A2, 3.4.1, 3.4.5.2, 3.6.3.2, 7.1.1.
general problem solving, 9.8.1.2.
générosité, 6.3.8, KCF.4.1.4.0n.
Genet, 8.0.0k, 8.7.3.5, Exc.XXXI.6, AD.VI.4A.
genetica, 7.3.2.4.3n.
genetische manipulatie, 9.11.3.1.
genialiteit, Exc.XXXII.3.
genie, 8.7.2k.2, 8.0.3.2, Exc.XX.2.5.3, Exc.XXXIX.4.1k.3.
dichter, Exc.XXIX.1.4.7.
kunstenaar, 6.7.16.9, Exc.XXXII.4.
musicus, Exc.XXIX.1.5.1.
romanticus, Exc.XXIX.3.1, Exc.XXXII.1.
wegwijzer en wetgever, Exc.XXXIX.4.1.2.
genitaliteit, Exc.XI.4.2.1-2.
genot, Exc.XXXIX.6.4, AD.VI.3.
→ hedone.
genre
→ filmgenre.
als instrument, Exc.XLII.2.
arbitrair, Exc.XLIIm.
historische van aard, Exc.XLII.2.1.
klassieke indeling, Exc.XLII.2.1.
low body, Exc.XLIV.2.5.
genrefilm, Exc.XLII.6.
als mythisch-magisch ritueel, Exc.XLII.6.0(n).
genus, Exc.IX.4.
Gerbner, Exc.XXX.7.1.4.
Gerritsen, 10.18.1.
Gesamtkunstwerk, Exc.XXIX.1.5.4.
geschiedenis, Exc.XVI.6.1n, KCF.3.2.2.2-3, Exc.XXXIX.7.3.3k, **Exc.XLV.**
als basis van de (manlijke) cultuur, KCF.3.4.3.4.
als bron van kennis en waarheid, KCF.3.2.2.2, KCF.5.1.4.
als discours, Exc.XLV.2.3.2.
als doelgericht proces, Exc.XXXIX.4.3.
als een doelgericht en rationeel proces, Exc.LXV.1.3m.
als kennis?, AD.IV.6.
als louter gebeuren, Exc.XXXIX.5.1.3, Exc.XXXIX.II.m.
als narratieve constructie, Exc.XLV.2.3.1.
als natuurlijk proces, Exc.XLV.2.2.2.
als pedagogisch strijdmiddel, Exc.XLV.2.3.2.4.
als politiek, Exc.XLV.2.2m.
als politieke leidraad, Exc.XXII.2.0.3.
als rationele onderneming, Exc.XLV.2.3.2.
als reconstructie, Exc.XLV.2.2.1.
einde van de geschiedenis, Exc.XVIII.2.3.2, Exc.XXXIX.4.3(n).
geen bron van inzicht, Exc.XX.2.6.4.
hogere, AD.I.2B.
interpretatie, Exc.XLV.2.2.
perspectief, Exc.XLV.2.3.2.3.
teleologische samenhangen, Exc.XLV.1.3.
theorie, Exc.XLV.2.
typisch menselijk, Exc.XLV.1.5.
verhaal (vorm), Exc.XXXIV.2.4, Exc.XLV.2.1, Exc.XLV.2.3.
verklaring, Exc.XLV.2.2.

verslag, Exc.XLV.2.1.
voorspelbaarheid als criterium, Exc.XLV.1.2.1n.
wetenschappelijke status, Exc.XLV..2.0.
geschiedschrijving, Exc.XIX.3.6.1.
anti-modern, Exc.XLV.2.3.2.4.
Geschwind/Brehan, Exc.XLVI.2.1.4(n).
geslachtsdaad, Exc.XI.3.3.
gesloten beraad, 9.11.3.
kernenergie, 9.11.3.1.
milieu, 9.11.3.1.
rechtspraak, 9.11.3.4.
spieken, 9.11.3.1.
spijbelen, 9.11.3.1.
gesprek, 9.1.3.2, 9.1.4.1.
Gestalttherapie, 9.6.3, Exc.XIX.2.2.1.
Gestalt, 10.6.3.6.
getal, 4.3.2D, KCF.3.3.2.1n, Exc.XIII.1.2.
→ wiskunde.
√2, Exc.XIII.1.2.4.1.
π, 3.5.6Bn, Exc.IV.2.1.2.2n, Exc..XIII.1.2.4.3.
φ, Exc.XVIII.1.3n.
als archè, Exc.XIII.1.2.1.
continuüm →→
convergentie, Exc.XIII.1.3.4.
dichtheid, Exc.XIII.1.3.1n.
en muziek, Exc.XIII.1.2.3.
even/oneven, Exc.XIII.1.2.2.
imaginair, Exc.XXXIV.5m/n.
limiet, Exc.XIII.1.3.4.
mystiek, 10.6.2.2.
normaal, Exc.IV.2.1.2.2n.
nul, Exc.XXVIII.3.1n.
overaftelbaarheid, Exc.IV.2.1.1, Exc.XIII.1.2.4.5(k).
rationaal, Exc.XIII.1.2.4.2.
reële, Exc.XIII.1.2.4.
toevallig, Exc.IV.2.1.2.2(n).
getto, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
gevaarlijk leven, 8.7.2m, 8.7.3.1(n).
gevoel, 6.1.5.3. 6.5.1.1,
Exc.XIV.0, **Exc.XIV.2,** Exc.XIV.4.4n, Exc.XV.0.3, Exc.XXIX1m, Exc.XXXIX.2.0, Exc.XXXIX.4.1k.5,
AD.V.4Cn, AD.X.kr.
→ beleving.
als vorm, Exc.XXXIII.1n.
en denkvermogen, Exc.XIV.8.2.
en taal, AD.V.4C.
kunst als expressie van gevoelens, Exc.XXXIII.
l'ordre du coeur, 11.0.4.4.
moreel, 6.5.6.2.
ongevoeligheid, Exc.XIV.8.1-2.
privé, 4.7kr, 6.10kr.
tegenover rede, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
gevoelsleven, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
gewaarwording, 10.4.1, Exc.IV.4.2.3.2, Exc.VI.1.1n.
→ quale, qualia.
als grens, 6.7.5.2.
esthetische, 10.5.
kleur, 10.18.4.6.
geweld, 8.6.5.1n, 8.7.3.3, 9.1.2.2, KCF.3.4.2n, KCF.3.5.1.4, KCF.5.1.3, KCF.5.2.7.1, Exc.XXII.1.1.2, Exc.XXIII.0.3, AD.III.5F.
→agressie.
als kern van macht, KCF.5.2.5.
bij de opvoeding, 11.4.6.1, KCF.6.3.2.1.
sexueel, AD.VI.4B.
geweldloosheid, 1.2.5, 8.9.3.2.
→ ahimsa-principe.
geweten, 6.7.14.3, 8.2.2, 8.7.2.2, 8.6.5.3, 8.8.0, 8.8.1, KCF.3.4.2, KCF.5.1.4, Exc.XXI.3.3.1.3.
→ Über-ich.
kwade geweten, 8.8.1.3-4, 8.8.2.
gewone man, Exc.XXII.2.0.1.1.
→ massa.
gewoon mensenverstand, 4.4.1.2, 6.7.4.1.
→ common sense.

gezag, KCF.5.2.2.1, KCF.5.2.7.2, Exc.XXIII.4.0.
bij sociaal systeem, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
gezagsverhoudingen, AD.VI.7A.
gezin, 9.11.1.2, **KCF.6.3**, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XXIII.4-5, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
als huishouden, KCF.6.3.0.1.
als sociaal feit, Exc.XXIV.1.3.2.
belang, KCF 6.2m.
burgerlijk-humanistisch model, KCF.6.3.1.2.
echtelijk/huiselijk, KCF 6.3.0n.
kerngezin, KCF.6.3.0.1
kritiek, KCF.6.3.1.2, Exc.XX.2.4.1n.
rk model, KCF.6.3.1.1.
sociaal-psychologisch model, KCF.6.3.2.3.
subcultuur of subsysteem?, KCF.3.1.3
gezondheid, **8.1.6k**, 11.4.4.3, Exc.XXXIX.5.0.2.Exc.XXII.2.1.3.2.
als intrinsieke waarde, 8.1.6k.1.
lichamelijk-geestelijk, 8.1.6k.1.
psychische, KCF.6.1.1n.
psycho-somatisch, 8.1.6k.2.2.
gezondheidszorg, 8.1.6k.2.
gezond verstand (GV), 1.3.2, 6.1.1, 9.10.3.2, 9.11.3.2, KCF.6.1.3.
→ common sense, → vaste groepsovertuiging (VGO).
doxa, 6.1.2.1.
Ghil, Exc.XXXI.5.
Ghiselin, Exc.XXVII.3.1.2.
Gianetti, 10.31.3.3, 10.32.2m, 10.33.4.2, 10.42, Exc.XLII.2.2.
Gibson, J.J., Exc.XV.1.4.3.
Gibson, W., Exc.XXXIX.7.4.1.2.
Giddens, 9.7.1.3n, 9.10.2n, 9.10.3.1n, KCF 3.4.2.4n, Exc.XX.3An, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.4.2m, AD.IV.5D.
Gide, 11.4.2.4n, Exc.XXXVII.3.2.2.
Giedion, Exc.XXXIX.1.1.4.
Giesz, Exc.XXXVI.1.2.
gigne, 10.6.4.3.
Giles/Oxford, Exc.XL.0n, Exc.XL.2n.
Gilroy, 10.3.3.4n.
Girard, KCF.3.5.1.4.
Glass, Exc.XXXVI.2.3.4, Exc.XXXIX.8.1.2(n).
Gleick, 7.5.6k.1.6n, 7.5.6k.2m.
globalisering, Exc.XXII.3.3.3-4, Exc.XXXIX.7.6.
van de kunst, 10.3.5.2.
global village, Exc,XXXIX.7.1.3, Exc.XXXIX.7.4.0.0.
Glover, 8.7.3.2, Exc.XLII.2.1.
glumagaat, Exc.XV.4.1.5.
gnoothi seauton, 10.37.5, KCF.2.3.2, KCF.4.2.0.1.
gnosis, 5.0.2n, 10.17.1.3n, 10.18.3.2n, Exc.XXXIX.5.0.3.
de westerse meesters, Exc.XXXIX.5.0.2n.
gnostisch, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
GNR/genetica-nanologie-robotica
optimisme, Exc.XVIII.2.4k.1, Exc.XXXIX.6.1.2.
pessimisme, Exc.XVIII.2.4k.3.
god, 2.3, 4.4.6.1, 8.7.2.1, 8.7.2k.3, KCF.2.4.1, Exc.XII.2, Exc.XIX.1.4, Exc.XXV.3.2, Exc.XXXIX.7.3.2.2n, Exc.XLV.1.3.
→ godsbewijzen.
als garantie, 6.3.6, 6.6.1.2.
als grens en paradox, Exc.XII.2.1.
als hoop en zekerheid, 11.0.4.4.
als projectie, 5.4.3, KCF.2.4.1, KCF.3.4.2.4.
als pure vorm, 8.1.3.6.
als redelijke veronderstelling, KCF.5.4.2.1.
cybernetische, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
dobbelt niet, 7.5.5.4(n).
dood van God, KCF.2.4.1, AD.I.2B.
eenheid essentie/existentie, 6.3.5.2.
en-soi-pour-soi, Exc.XII.2.8.
in Christus, 11.3L.
is dood, Exc.XX XIX.4.5.2D.1n, AD.X.kr.
kennis van god, 6.5.5.
onkenbaar, 11.4.2.4.
psychologisch nut, 6.5.5.
Punt Omega, 7.8.5.
verborgen, Exc.XXVIII.4n.
weddenschap, 11.3.K.
Godard, 10.3.1.2, 10.35.3, 10.39.4.2-3, Exc.XXXIV.4.1.

Gödel, 3.5.8, Exc.IV.2.1.2.0, Exc.IV.2.1.3.
godsbewijzen, **6.5.5**, 7.8.6n, 11.2.2.3, KCF.5.4.2.2n.
morele, KCF.2.2.2n.
negatieve, Exc.XII.2.8.
godsdienst, **5.0.2**., 5.4.4n, 6.5.7.2, 8.3.3.1n, 11.3M,
Exc.XX.1.6, Exc.XXII.4.1, Exc.XXIII.4.1.2.3, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.5.3.0.
→ religie.
als geestelijk gezonde activiteit, KCF.5.4.2.2.
als ideologie, Exc.XXIII.10.3.2.
als vervreemding, Exc.XXIII.10.3.
belang van godsdienstige idealen, KCF.3.1.6.1.
beschavende invloed, Exc.XXIII.5.1.2.
dogmatisme, Exc.XXIII.5.2.2.
en magie, 5.3.2.1n.
mensenwerk, 11.4.2.4.
opium van/voor het volk, 5.4.3n, Exc.XXIII.10.3.1(n).
praktisch-politiek nut, 9.8.3.2, 11.4.2.4, KCF.5.1.1.
probleem, KCF.2.2.2.
sociale functie, AD.IV.1.
goed, 6.7.14.1, 8.0.3.2n, 8.6.1, 8.7.0, 8.7.2, 10.43.2.IIId.
als idee, Exc.XX.1.2.3.
als intuïtief gegeven, 8.8.1.1.
als speculatief begrip, Exc.XI.1.2n.
en aangenaam, Exc.XI.3.4k.
en nut, Exc.XI.1.2.2n.
het goede leven, 8.0.3, 8.6.1, Exc.XX.2.6.1-2, Exc.XXI.3.3.2, AD.VI.1.
zedelijk goed, 8.1.5.3, 8.6.5.1n.
Goedegebuure, Exc.XXXVII.3.2m, Exc.XXXIX.4.5.2m.
goedheid, AD.X.kr.
als waarde, AD.X.kr.
automatische, 10.43.2.Vc, Exc.XXI.1.2.3, AD.6.5C.
Goethe, 7.0.4, 7.5.6k.2.2, 10.8.0.2n, 10.9.1.1, 10.18.2-3,
KCF.4.2.3.4,
Exc.XI.4.5k.2.5n, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIII.1, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.8.5.3.
Goff, Le, Exc.XL.0n.
Goffman, Exc.XXVII.2.3.2.
Gogh, Van, 10.2.2.3.
Café-terras aan het palace du forum bij nacht, 10.24.3.
Golden Van, 9.1.2.4n.
Goldhill, KCF.2.3.4.
Goldmann, 10.9.1m, 10.9.1.5.
Goldsmith, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
Golfoorlog, Exc.XXX.5.3.1n.
Gombrich, Exc.VI.
Gontsjarow, KCF.4.2.3.2n.
Goodman, 3.6.2B.1, 7.2.3, 10.25.1-2, Exc.II.1.1, Exc.VI, Exc.VII.1n, Exc.VII.2.2.2.
Gordimer, Exc.LXV.2.1m.
Gorgias, Exc.XIII.2.1.
Gorter, Exc.XXXI.5m.
Gossaert, 10.43.2.V.
Lied, Exc.XI.3.2.1.
gossip, 4.5.1.3n.
Gould, 7.8.4.1.
graf, Exc.XXIX.1.4.2.
Graff, Exc.XXXIX.4.1.1, Exc.XXXIX.8.3.2.
grammatica, 4.1.3B, 4.6.2.1n,10.12.4.1n, Exc.XXXIX.1.1.4n.
competentie, 7.6.2n.
nurture, 10.14.2n.
transformationele, 4.1.3B.5n.
Gramsci, 1.3.2, AD.VII.2D.
graniet
als oerverschijnsel, 7.0.4.2.
Grant, Exc.XLII.6.2.
grap, Exc.XL.0.
als formeel en semantisch spel, Exc.XL.3.4.
grappenmaker
tegenover anarchist, Exc.XL.6.
grappig, Exc.XL.1.
→ komisch.
begrip voor, Exc.XL.5.
Graves/Riding, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
Greenaway, Exc.XXXIX.4.5, Exc.XXXIX.9.1.2.3.

Greene, J.M., 10.8.9.2.
Greimas, 10.12.4n.
Grenier, Exc.XXIII.0m.
grens, Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XII.1.2.
Grieken, Exc.XXXIX.7.3m.
vechtlustig volkje, KCF.2.3.4n.
Griekenland
performance culture, KCF.2.3.4
Greshoff, Exc.XIV.9m.
Over de deugd, 9.13.
Over de vrijheid, 9.0.
griffé, Exc.XXXIX.5.2.2.4.
Griffith, Exc.XLIV.3.2.
groei
exponentiële, Exc.IV.2.2.0.2, Exc.IV.2.2.3.1.
innerlijke, KCF.6.1.1.
persoonlijke, KCF.6.4.4.5.
groeispiraal, Exc.XXVIII.2.3(n).
groep
als sociaal systeem, 8.3.1.
als sociale eenheid, 8.2.0-1, 8.3.1.1, Exc.XXII.4.2, Exc.XXIII.4.1.3.
als subject, 10.9.1.5.
als wiskundig begrip, 6.8.1.
primaire groep, Exc.XXX.5.1.2.
referentiegroep, Exc.XXX.5.1.2.
groepsleven, Exc.XX.3An.
grof- en fijnstoffelijk, 8.1.6k.3.1.
grondbezit, 3.5.2.1.
grondslagenonderzoek, 3.5.8.3.
Gross, B.R., Exc.XLVI.1.4.1n.
Grossberg, Exc.XXXIX.6.1.2.
Grosse Politik, 8.7.2.4n, Exc.XXXIX.5.4.3.1.
Gross/Levitt, Exc.XXXIX.5.3.1m, Exc.XXXIX.5.3.2.
Grosz, 10.2.4.
grot, Exc.XX.1.8.1, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
grote-stadscultuur, AD.III.7.
grote tijd, 5.5.1.
grote verhalen, Exc.XXXIX.5.1.3.
Gruhn, Exc.XXXIII.3(n).
Grunberg, Exc.XXXIX.6.1m.
Grundfrage, 6.2.1.3, 8.7.2k.3n.
Gruyter, De, 10.24.3DF.
Guéhenno, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, Exc.XXXIX.7.5.2.
Guépin, AD.II.3F.
gulden regel, 8.8.3.2-3, 8.9.3.2, 10.38.5, 9.11.1.1, AD.VI.7C.
gulden snede, 10.2.1.4, **Exc.XXVIII.**
constructie, Exc.XXVIII.1.
esthetische benadering, Exc.XXVIII.4.
in het kader van de wetenschap, Exc.XIX.2.1.1, Exc.XIX.2.6.1, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
kosmische interpretatie, Exc.XXVIII.5.
toepassing, Exc.XXVIII.2.
Gunzenhaüser, 10.6.3.4.
Gurney, Exc.XXXII.3, Exc.XXXIX.8.4.1.
Gusdorf, 6.2.1m, KCF 6.1m.
GUT, 7.2.3n.
Guth, 7.2.3n.
Gutwirth, Exc.XL.0m.
Guyau, 10.5.2.
gynecocratie, Exc.XLVI.1.2.

Haack, Exc.II.2.3m.
Haag, Van der, AD.III.5F.
Haagoort, 3.6.3.2n.
Habermas, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.7.6n, AD.0.1.3, AD.3.0.1.
habitus, 10.9.5.1n.
hacker, Exc.XXX.3.4.
Hacker, 4.7kr.m.
Haines, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
Halbbildung, KCF 6.2.2.2.
Hall, Edith, KCF.2.3.4n.
Hall, Edward, 9.10.2.
halo-effect, KCF.6.4.3.4n.

hamartia, 10.37.5.
Hames, 8.5.2.2n.
Hamilton, 7.5.5.5n.
Hammurabi, KCF.5.2.6.1, AD.III.5F.
Hampshire, 10.9.2.1, 10.9.7.2, Exc.XXXVII.3.1.
hamsteren, 8.6.2.1, 9.11.1.
hand, KCF.3.3.1.
handel, Exc.XXII.2.3.2.1n.
→ economie.
Hanlo, 10.12.1.1, Exc.XXXI.5.
Hond met bijnaam Knak, 10.12.5.1.
Oote, 10.12.1.1k.
Hann, KCF.3.1.1.3.
Hanslick, 10.8.3km, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIX.8.4.1.
Hanson, Exc.XXXIX.9.1.1m.
happening, 10.1.1.7, 10.2.4.3, Exc.XXXIX.8.1.2(n).
haptisch, Exc.XXXIX.7.1.2.
Haraway, Exc.XVIII.2.4k.33.1.
Hare, 8.6.4.2, 8.10k.0.1n.
Hargrove, AD.IV.5D.
Hark, ter, Exc.XIX.2.6.1n.
harmonia mundi, 10.2.3.2, Exc.XXIX.1.5.4.
harmonie
klank, 10.6.2.
kleurreceptie, 10.6.1.2.
muziek, 10.8.3k.1.
schilderkunst, 10.22.1.
Harris, H., 7.5.5.5m.
Harris, J.,10.33.2m.
Harris, M., KCF.3.5.2.3.
hart, 11.2.3.1n, 11.3B, 11.3M.
→ waarheid.
als kenbron, 11.3B.
Hart, M. 't, 8.0.0k, Exc.XXXVI.2.2.3.
Hartley, 10.2.3.3n.
Hartmann, Von, 8.1.5.3.
hartstocht, 9.1.2.1-2.
→ passie.
Hassan, Exc.XXXIX.IIm.
Hatheway,
Kiss of death, Exc.XXVII.3.1.1.1.
Hausmann, 10.2.4.6(n).
Hawking, Exc.XXXIV.5m, Exc.XLI.0.
Haydn, Exc.XXXIII.3n.
Hayes, Exc.XLVII.1.
Hayles, Exc.XXXIX.7.4.1.3.
Hayward, Exc.XXXVI.2.5.1.
Hazard, Exc.XXXIX.2.0, Exc.XXXIX.4.1k.3.
Head, 10.33.2m.
Heath, Exc.XXXVIII.1.2.
heavy metal, 10.3.3.4n.
Hebb, 4.3.0, Exc.IV.4.3, Exc.XV.4.1, Exc.XVIII.2.4k.1n.
regel, Exc.IV.4.3.1, Exc.XV.4.1.5.
Hebreeuwse oergeschiedenis, Exc.XVI.5.2.2.
bronnen, Exc.XVI.5.2.1.
een structurele analyse, Exc.XVI.5.2.3.
mythe of geschiedenis? 7.0.2.3.
Hebreeuwse scheppingsmythe, 5.5.2.
hebzucht, Exc.XXIII.10.2.1.
heden
eeuwig, Exc.XXXIX.7.1.3, Exc.XXXIX.7.2m.
hèdonè, 8.1.3.3, 8.1.4.4, KCF.4.1.2.1, Exc.XI.3.4.
→ genot.
hedonisme, 7.9kr, 8.1.4, 9.8.1.0, 9.10.1, 9.11.4,
Exc.XXIII.5.2.3, Exc.XXXIX.4.4.1.0, Exc.XXXIX.6.1m, Exc.XXXIX.6.4.1, Exc.XXXIX.6.1.2.
AD.VI.3A.
infantilisering, AD.VI.3A.
hedonistisch principe, 4.1.0.B.2n, 8.1.3.1, 8.1.4.2, 8.1.4.5, 8.6.1, 9.8.2.4, 9.12.2.1, 10.38.3C.
heelal
→ kosmos.
en bewustzijn, 7.5.3.2, Exc.XV.5.2.3.
heelheid, AD.III.10, AD.VI.3E.

heelwijze, 8.1.6.2.2.
heer, Exc.XXII.2.0.1.1n.
→ heerschappij.
Heerden, van, 0.1.1, 8.1.4m.
heer-knecht-relatie, Exc.XXIII.0.5n.
heerschappij, KCF.5.2.5.1n.
heerser, 8.7.2.2-3, KCF.5.2.7.1, Exc.XX.1.5, Exc.XXXIX.4.5.2A.1, Exc.XXXIX.4.5.3.1, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
macht contra deskundigheid, Exc.XX.1.5.2.
heer/slaaf, 8.7.1, 8.7.2.1-2n.
→ Herr, → slaaf.
Hegel, 3.7m, 6.8.5.1, 6.9k.3, 10.0.4n,
KCF.3.2.2.2-3,
Exc.II.1.6.2, Exc.V.3.0, Exc.XXIII.0.5n, Exc.XXIII.9.1.1n, Exc.XXIII.9.1.3, Exc.XXIII.11.3.3, Exc.XXIII.12.1,
Exc.XXVII.1.1.2m, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.5.2.1.2, Exc.XLV.1.3(m),
AD.III.5F, AD.X.kr.
Hegelianen, Exc.XXXIX.5.1.3.
Heidegger, 0.1.1, 4.4.1.3, 4.6.1.2n, 6.2.1.3, 8.7.2.3n, 9.11.4.2n, 9.11.4k.3.3.4, 10.10.2n,
KCF.3.5.1.4,
Exc.XII.2.4.1k, Exc.XVII.2.3(n), Exc.XIX.1.4, Exc.XX.3B, Exc.XXXVI.1.1(n), Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.5.0.0,
Exc.XXXIX.5.1.0n, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XXXIX.7.7kr,
AD.III.1D.
heidenen
sexuele code, Exc.XI.4.5k.1.
Heijn, Exc.XXXIX.5.0.2.
Heijne, 8.0.0k.n, Exc.XXXIX.6.1m.
heilige,
de heilige, 8.7.3. 11.1.29, 11.1.3.
het heilige, 5.2, 5.5.2.3n, 8.7.3.4, Exc.XXXV.3, Exc.XXXIX.5.2.3.2, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
heilsgeschiedenis, Exc.XLV.1.3.
Heim, Exc.XXXIX.7.4m, Exc.XXXIX.7.4.0.2, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
Heimat, Exc.XX.3B.
heimwee, Exc.XXIX.1.5.1, Exc.XLVII.3.1.
Heine, Exc.XXIII.10.3.1n.
Heisenberg, 7.5.3.1, KCF.5.4.1.0
heks, Exc.XXXIX.5.0.3.
held,
in melodrama, Exc.XLIV.2.1, Exc.XLIV.2.4.
heldenverering, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
Helgeland, Exc.XLII.6.1.2n.
hemel, 10.17.1.1n.
Henket, 9.5.1n.
Hepburn, AD.VIII.6.
Herakleitos, Exc.V.3.0, Exc.XIII.1.4, Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.5.2.3.1.
contra Parmenides, Exc.XIII.1.4.3.
Herder, KCF.3.1.0.
herhaling, 7.6m, 10.12.2.3n, Exc.XXXIX.7.1.2.
→ emulatie, → wederkeer.
eeuwige, 8.7.2.4, Exc.XXXIX.5.1.3n.
in de muziek, 10.6.4.3.
in de poëzie, 10.12.4.2, 10.13.2, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
in de schilderkunst, 10.22.2.
in (film)verhaal, 10.37.3.
informatietheoretisch, 10.6.4.2.
tijd, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
Hering, wet van, 10.4.1.3.
herinnering, Exc.XI.2.2.3, **Exc.XV.4.1.5.**
→ anamnesis.
als verhaal, Exc.XV.4.1.5.
en identiteit, Exc.XV.4.1.5n.
hallucinerend, Exc.XV.4.1.5.
verdrongen, 5.2.3.2(n), 8.5.2.3.
herinneringsdenken, Exc.XXXIV.1.3(n).
herkenning
van beelden, AD.VIII.5A.
Herkenrath, KCF.6.3m.
Hermans, Exc.XXXIV.4.2.
hermeneutiek, KCF.3.2.2.2.
cirkel, KCF.3.2.2.2n.
Sinn, 10.38.0.2, KCF.3.2.2.2.
Hermes Trismegistos, Exc.XXXIX.1.1.4n.
heroïsme, Exc.XXXIX.4.4.1.0.
Heron, experiment van 10.6.4.1, Exc.XV.4.1.1, Exc.XXVII.1.1.2.

heros, 10.37.5, KCF.2.3.1.
romanticus, Exc.XXIX.3.2.
Herr, 8.7.2.1, 8.7.2.3n.
tegenover slaaf, 8.7.2.1.
Herrenmoral, Exc.XXXIX.4.5.2B.
tegenover Sklavenmoral, 8.8.1.3.
Herrenrecht, 8.8.1.3, Exc.XXXIX.4.5.2B.
taal, Exc.XXXIX.4.5.2A.1n.
Herrnstein, KCF.6.5.2.4n.
Herrnstein Smith, Exc.XXX.7.2m, Exc.XXXIX.5.1.3(n).
Herschafftsfreie Kommunikation, AD.0.3.1.
hersenen, Exc.XV.3.1.2, XV.4.
→ brein, → neurofysiologie.
atomistisch, niet holistisch, Exc.V.2.5.2n.
categorisering, Exc.XV.4.2.3.
codering, Exc.XV.4.1.1, Exc.XVI.0-1.
creëren van illusies, 10.4.1.1.
degeneratie, Exc.XV.4.2.2.
generalisering, Exc.XV.4.2.3.
epigenese, Exc.XV.4.1.2.
experiment van Sur, Exc.XLVII.2n.
ontwikkeling (van stamcel en hersenschors), Exc.XLVII.2n.
re-entry, Exc.XV.4.2.3.
symbolisering, 4.4.1.2.
Herskovits, KCF.3.1.5, Exc.VI.1.1n.
hervorming
maatschappelijke, Exc.XX.2.6.4n.
heterogeniteit, Exc.XXXIX.5.1.3n.
Heumakers, Exc.XXXIX.2.2n.
heuristisch model
binnen de sociale filosofie, Exc.XXIII.13.3.
heuristisch principe, 6.7.13.2.
Heyde, 8.10k.1.0.
Hick, AD.V.2n.
hiërarchie, 8.5.2.2-3, KCF.5.2.3.0, Exc.XXII.2.0.2.
in ME, 1.2.4.
hier en nu, Exc.XXXIX.IIm.
hiërofanie, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
hiërogamie, 4.3.5.1.
high culture, Exc.XXXIX.9.1m.
higher superstition, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
Hikmet, Exc.XXXIX.4.5.0m.
Hilbert, 3.5.8.
Hindemith, 10.8.3k.6n.
Hineline, 3.1.1n, Exc.XLVII.1.
Hintikka, 3.5.1n.
hippocampus, Exc.XV.4.1.5.
Hirsch, 10.9.1.2(n).
histomat, Exc.XXIII.12.0.1.
historicus, Exc.XLV.
tegenover romanschrijver, Exc.LXV.2.1m.
historie
→ geschiedenis
historische bronnen, Exc.XLV.
selectie Exc.XLV.2.3.2.
historische visie, KCF.3.2.2.4.
historisch materialisme, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIII.12.
historisme, KCF.3.2.2.0n, Exc.LXV.1.4-5.
Hitchcock, 10.32.2.2, 10.34.3m, 10.35.1, 10.36.2.1, 10.37.2.1-2, 10.37.5, Exc.XXXVIII.3, Exc.XLII.6..3, Exc.XLIII.5.2, Exc.XLIV.2.1.
Hitler, 9.12.3m, 9.12.4.3.
Ras cultuur en vooruitgang, AD.III.3.bijlage.
Hobbes, KCF.3.5.1(n),
Exc.III.4n, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXIII.3.2.2n, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXXIX.2.1, Exc.XXXIX.4.4.2.2, Exc.XL.3m, Exc.XL.3.3.
Hobson, Exc.XV. 0.3.
hoe, 2.3, 7m.
Hoekstra/Zöchbauer, Exc.XXX.4.0m, Exc.XXX.5.3.1, Exc.XXX.7.1.3, Exc.XXX.7.2.3.
hoerigheid, Exc.XI.4.5k.2.2.
Hoeven, van der, Exc.XL.8m.
Hoffenaar, 8.7.3.4.
Hofland, Exc.XXXIX.6.4.0, AD.IX.
Hofstede, Exc.XXXVI.2.5.2.

Hogenbirk, 10.43.4.2.
Hölderlin, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
holisme, 1.1.0n, 6.7.15.4, Exc.XXIV.1.3, Exc.XXII.2.0.2, Exc.XXXII.1, Exc.XXXIX.5.0.2, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
bewustzijn, Exc.XV.5.2.3.
biologisch, 8.4.1, 8.5.2.3.
chaotisch systeem, 7.5.6k.2.2.
heelwijze, 8.1.6k.2.2.
hersenen, Exc.XV.4.1.5n.
kenmerk van de (wiskundige) structuur, 6.8.2.
psychologisch, Exc.XV.0.3, Exc.XV.1.1-2, Exc.XIX.6.2.1.
sociaal/sociologisch, 8.4, 10.38.3D, Exc.XX.3A, Exc.XXXIX.3.1.
waarneming, 10.6.3.6.
wereldbeschouwing, 8.10k.1.4n.
Hollak, 0.1.1.
Hollywood (code/film), 10.9.2.1n,10.31.3.1, 10.35.3, 10.37.5, 10.39.7.4, 10.43.4.1, 10.43.4.3(n), Exc.XL.6, Exc.XLII.6.1.3, Exc.XLV.2.3.1.
als droomfabriek, 10.33.4.2.
als moderne mythe, 5.6.3n, Exc.XXXVIII.2.2.
happy end, 10.37.2.2.
licht, 10.32.1.
make up, 10.32.3.
manlijke contra vrouwelijke blik, Exc.XXXVIII.2.3.
moralisme, 10.34.2.
muziek, 10.32.6.1.
naturalisme, 10.34.2.
ontspanning, 10.9.2.1.
regisseur, 10.34.0.
spel, 10.33.4.5.
holocaust, AD.III.1D.
Homans, 8.3.3.2, KCF.5.2.0m, KCF.5.2.0.1, Exc.XI.4.3.2, Exc.XIX.3.6.
homeopathie, 5.2.2.3, 8.1.6k.4n, 9.3.2.1n.
homeostasis, Exc.I.2.1.
→ evenwicht.
Homerus, Exc.XXXI.4.
homme sauvage, 11.4.3A, Exc.XVI.0.1.
homocultuur, Exc.XXXVI.2.5.1n.
homologie, 10.9.1.5.
homosexualiteit, 5.4.4n, 8.5.2.2(n), KCF.3.4.3.3(n), Exc.XI.4.1.2.1, Exc.XI.4.4.3.2, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XXII.2.1.1.2, Exc.XXXVI.2.5.1.
→ angelisme, → pederastie.
als Uraniër, Exc.XI.1.2.3.2n.
porno, Exc.XI.4.5k.2.7n.
homunculus, Exc.IV.3.1.2.2n, Exc.XX.2.8.3.
honnête homme, 11.4.6.5.
hoop, 6.10kr.
Hooff, van, Exc.IX.4.3.
Hooft, 't, 7.2m.
Hooke, 7.1.2.1.
hoop, Exc.XV.5.2.2.1, Exc.XV.5.3.2.2, AD.IV.1.
horde, 10.38.3D.
hordemens, Exc.XXX.1.2.1.
Horgan, 0.1.1m, 7.0.1.3, 7.5.6k.3.
horizon, 8.10k.1.4, Exc.IV.4.2.2.
Horkheimer, 8.0.5m.
hormoon, Exc.XXXIX.5.3.1.1n, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
horoscoop, 10.1.2.3, AD.IV.5Am.
horror, 10.6.5.4.
als genre, Exc.XLIV.2.5.
hortus conclusus, KCF.3.4.3.1.
Hospers, Exc.XXXIII.3.
houding
→ attitude
calculerende, 9.10.3.1n
Housman, 10.28.3.3n.
hox-genen, 1.5kr.
Hrdy, Exc.XLVI.2.2.2.
Hubert/Mauss, 5.3.2.1n.
hubris, 10.15.1.4n, 10.37.5, KCF.4.1.4.1, KCF.2.3.1, Exc.XI.3.4.0, Exc.XX.1.3.2.
Huelsenbeck, 10.2.4.
Huffmancode, Exc.V.2.4.
Hugo, Exc.XXIX.1.7, Exc.XXIX.3.1.
huichelarij, 11.3J, 11.4.3B.
huisman, Exc.XLVI.2.2.2n.

Huisman, 10.3.5.4m, 10.4.0m, 10.7.2.4, Exc.XXXV.3.
Huizinga, 5.6.2, Exc.XXVII.2.0n, Exc.XXVII.2.3.1, Exc.XXXIX.5.1.0n.
Hull, Exc.IX.3.5n, Exc.XIX.3.6n.
hulphypothese, 7.3.2.5(n).
hulpvaardigheid, 8.5.3, 8.8.3.2n, KCF.3.5.1.3n, Exc.XXII.4.3, Exc.XXIII.3.2.1.
wederzijdse, Exc.XXII.2.3.2.
humaniora, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
humanisme, 8.2.1n, 10.8.9.2, 10.38.3C,
KCF.6.1m, KCF.6.5.2.3,
Exc.XXI, Exc.XXII.4.4, Exc.XXIII.9.3.4. Exc.XXXVI.0, Exc.XXXIX.1.1.4, Exc.XXXIX.7.4.1.3,
AD.V.0.
contra positivisme, KCF.6.1.4.
contra sciëntisme, Exc.XXXIX.4.2.
kritiek, 10.9.1.6, Exc.XXI.1.2-3, Exc.XXII.2.1.0.
mensbeeld, KCF.4.1.4.2, Exc.XXI.1.2, Exc.XXII.2.1.0, Exc.XXII.2.2.1, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, AD.III.5F.
romantisch, Exc.XXXIX.4.1.1.
standaardbegrippen, Exc.XXI.2-3.
tijdtabel, Exc.XXXIX.1.
humanistic psychology, KCF.6.1.1.
holisme, Exc.XXIV.1.3.2.
psycho-therapie, KCF.6.1.1n.
humanitas, Exc.XXXIX.1.1.2.
Humboldt, von, KCF.6.2.1m.
humdrum
tegenover het esthetische, Exc.XXXV.4m.
Hume, **6.5**, 6.7.4, 6.9k.3, 10.6.6,
KCF.11.0.2n,
Exc.III.4n, Exc.XIX.1.3, ExcXXIII.6, Exc.XXXIX.5.1.3, Exc.XXXIX.5.2.3.1,
AD.IV.5A.
microscoop, 6.5.1.4.
scheermes, 6.5.2.
vork/tweetand, 6.5.3.1.
humor, Exc.XL.5(n), Exc.XL.7.
joodse, Exc.XL.7(n).
Huntington, AD.VII.2D.
Hupperts, Exc.XI.4.1.2.2n.
Husserl, 3.6.3, 9.6.1, **KCF.1.2.2.1**, Exc.IV.4.2.2n, Exc.IX.1.1, Exc.XII.1.3.3.
Hutcheson, 6.5.6.1, Exc.XXXIX.2.0.
huwelijk, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XXXIX.4.1k.3, AD.III.6.
als experiment, Exc.XX.2.6.1n.
burgerlijk, Exc.XI.3.4k.
Huxley, J.,1.3m, 5.2m.
Huxley, Th., Exc.XV.5.0.1n.
Huygens, 7.5.4.
hylozoïsme, 7.0.4.3, Exc.XIII.1.1.1n.
hyperconformisme, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
hyperkitsch, Exc.XXXVI.2.5.4.
hyperrealiteit, Exc.XXXIX.7.3.2.
hyperruimte, 7.1.2.3n, 7.2.3n.
hypnose, Exc.XXXIX.7.1.2.
hypostase, Exc.XI.4.2.2.2.
hypostasering, 3.4.1n, 4.3.5.3n.
hypothese
wetenschappelijke, 7.1.1.1, 7.3.1.3, 7.3.1.4(n), 7.3.4.
hyothetico-deductieve methode, 7.1.2.4.

Iconologie, 10.24.3.
icoon, 4.0.4.3, Exc.VI.1-2, Exc.XLIII.5.1, Exc.XLIII.5.1.
→ beeld.
als analoge constructie, Exc.II.1.3.
communicatieve functie, 10.23.0.
interpretatie, Exc.XLIII.3.
kunstzinnig, 10.23.1, 10.39.5.2.
idea innata, 6.3.5.5.
→ aangeboren ideeën.
idealisme, 4.4.1.1, 6.1.2-3, 6.5.2, 7.9kr, KCF.3.2.0.1, Exc.II.1.2.4.
→ idee.
monistisch, 11.2.7k.
objectief, 6.9k.3.
platoons, 6.9k.1, Exc.XI.4.5k.2.5n.
quantumfysica, 7.5.3.2n+afb.

idee, 1.3.5, 3.4.1n, 4.3.3.3, 4.3.5.3, 6.1.2-3, 6.7.13, 8.0.2.5,
KCF.1.1.1, KCF.3.2.2.3, KCF.3.3.3.3,
Exc.XXIII.10.0, Exc.XXIII.12.0.1, Exc.XXXV.2.1, Exc.XXXIX.5.1.2m, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
→ aangeboren idee, → concept.
als 'alsof' én vingerwijzing, 6.7.15.5.
muzikaal, 10.8.3k.4.
identificatie, KCF.3.5.3k.2n.
bij film, 10.39.7.3, 10.39.8.2.
bij melodrama, Exc.XLIV.2.0-1.
bij ontspanningscultuur, 10.9.2.1-2.
bij sport, Exc.XXVII.2.3.3.
bij televisie, Exc.XXX.5.3.
bij verhaal, Exc.XXXIV.2.3.
binnen postmodernistische videoclip, Exc.XXXIX.6.2.2.
identiteit, Exc.I.1.1-2.
en verhaal, Exc.XXI.1.2.2n.
narratieve, 10.27.1.
persoonlijke identiteit en geheugen/herinnering, Exc.XV.4.1.5n, Exc.XXI.1.2.2n.
psychologische, Exc.XXI.1.3.1.3(n).
identiteitsprincipe
logica, 3.5.6Bn.
wetenschap, 7.5.5.5, Exc.XVI.0m.
ideologie, 1.1.0n, 8.0.5.2, 10.9.6, 10.10.5m, Exc.XXIII.10.3.2, Exc.XXIII.11.3.3, AD.0.1.2.
contra politiek, Exc.XXIII.0.5.
ideologisch, Exc.XXIII.11.3.3.
ideologische stromingen: groot verhaal tegenover politiek discours, Exc.XXXIV.2.4n.
idola, 1.3.4.
idyllisch, 10.6.5.2.
ijzeren loonwet, Exc.XXIII.2.1.4.2.
ik, 10.9.1.2, Exc.XIV.10.1, Exc.XXI.2.0, AD.V.6C, AD.VI.0.
→ persoon, → zelf.
afwijzing humanisme, 10.9.2.1.4.
als drager van vrijheid, 8.1.5.2, AD.V.6C.
als drijvende kracht, 6.10kr.
als getuige en adviseur, Exc.XXI.2.0.
als indexwoord, Exc.XXI.2.1.2.
als onveranderlijk punt, 11.2.1.3.
als rimpeltje, Exc.XXI.3.3.2.
als speelbal, Exc.XXI.3.3.2.
als synthese, 6.7.5.1, 6.7.7.2.
fichteaans tegenover postmodern, Exc.XXXIX.9.1.2.2.
ongrijpbaarheid, Exc.XXI.2.1.0.
ontmanteling, Exc.XXXIX.8.3.1.3(n).
systematic elusiveness, Exc.XXI.2.1.3, Exc.XXXIV.5.2.
veranderlijkheid, Exc.XXI.1.2.2n.
ik-ziel, AD.V.2.
il faut la vérité, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
i like Ike, Exc.XXXIX.8.4.1n.
Illich, 8.1.6k.0m, 8.1.6k.2.2, KCF.6.4.3, KCF.6.4.4.1.
illocutionary act, 4.6.4.3.
illud tempus, 5.5.1.
→ grote tijd.
illusie, Exc.XXXIX.7.3m.
imago, 10.8.0.2(n), 10.8.4.
→ voorstelling.
afbeelding, Exc.VI.1.3, Exc.VI.2.
beeldtaal, 10.39.5.2, Exc.VII.1.
neuraal, Exc.XV.4.1.4.
imago Dei, Exc.XXI.3.2.0.
imitatio, 10.2.1.5.
imperialisme, Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXIII.3.2.1.
implicatie, 3.5.2, **3.5.4**, 9.10.2, Exc.XXXIX.4.2n, AD 0.1.2.
implicatieve definitie, 3.5.5.
impliciete lezer, 10.9.2.4.
implicit voice, 10.9.1.1.
→ implied author.
implied author.
→ narrator, → visie.
cirkel, 10.38.0.1.
intrinsieke betekenis, 10.38.0.2.
kritische norm voor interpretatie, 10.38.0.1.
stuurt interpretatie, 10.38.0.1.

implosion, Exc.XXXIX.7.3.
impressionisme, 10.24.2F.
impressions, 6.5.1.1.
inauthenticiteit
authentieke, Exc.XXXIX.6.1.2.
incest, 8.5.2.3.
Incoherenten, Exc.XXXIX.8.1.1n.
incoherentie
norm voor de kritiek, Exc.XXXIX.9.2.1.
incommensurabiliteit, Exc.XIX.3.6n.
inconsistentie
in verhaal, 10.36.2.
norm voor de kritiek, Exc.XXXIX.9.2.1.
indeling, 3.3.1, 7.1.1, Exc.XXVII.0.
indeterminisme, KCF.6.1.3n.
index, 3.3.3, 4.0.4.3, 10.4.1.3, Exc.XLIII.2.
→ aanwijzing, → indicatie.
India, KCF.4.2.3.5, Exc.XXVIII.5, AD.V.0.
Rationalisten, KCF.4.2.3.3.
indicatie, 3.3.3, 7.1.1.
→ index.
indifferentie
→ onverschilligheid.
binnen het proces van postmodernisering, Exc.XXXIX.7.5.3.
kenmerk van het postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
individu, 8, KCF.3.4.3.3, Exc.XI.4.5k.2.8, Exc.XXXIX.4.1.3.
en groep, Exc.XXII.4.2, Exc.XXIII.1.3.
en massa, Exc.XXXIX.7.3.3k.
individualisme, 11.0.4.3.2, Exc.XXIII.4.1.1.1.
als neveneffect, KCF.6.4.3.1.
methodologisch, KCF.5.2.0.1.
individualiteit
als vernis, KCF.3.4.3.3n.
versus roes, KCF.2.3.3.
individuum ineffabile, 11.0.4.3.
indoctrinatie, KCF.6.5.1, KCF.6.5.2.3, Exc.XVIII.1.1.2.
inductie, 3.3.0-2, 3.3.6, 7.6.1, 8.7.2k.1, Exc.XXXIX.4.2n.
analogie als fundament, Exc.II.1.4.
binnen wetenschap, 7.1.1, 7.3.1, 7.4.1.
redelijkheid, 7.4.1.
waarneming als grondslag, 10.4.1.4.
zwakte, 3.3.1, 7.3.2.1.
industrialisering, Exc.XXXIX.5.0m.
industriële revolutie, Exc.XXIX.1.1.
industriële vormgeving, 10.7.3.4.
inenting, 8.1.6k.3.2n.
infantilisme, Exc.XXXIX.6.4.4, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
informatie, 10.7.1.
overmaat, Exc.XXXIX.7.3.2.2.
verbrokkeling, Exc.XXX.4.0.
informatie (I), **Exc.V.1.**
als kern van het sociale leven, 8.3.1.5(n).
als speculatieve term, Exc.V.3.
als technische term, Exc.V.3.1.
als zelfregulerende kracht, Exc.V.3.1n.
beeld, Exc.XLIII.5.2.
bij gelijke kansen, Exc.V.2.2.
bij ongelijke kansen, Exc.V.2.3.
binnen de kunstfilosofie, 10.0.3.2, 10.6.4, 10.7.1, 10.7.4.4, 10.7.5, 10.9.7.2, 10.12.4.2, 10.14.6.2, 10.34.2, Exc.XXXVII.3.2.
en communicatie, Exc.V.1.2n, Exc.V.3.1n.
genre, Exc.XLII.2.2.
komische, Exc.XL.
op pragmatisch gebied, Exc.V.3.
informatie-communicatie-technologie (ICT), Exc.XXX.3.4, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.II.0.1, Exc.XXXIX.6.1.3, Exc.XXXIX.6.4.4, Exc.XXXIX.7.0, Exc.XXXIX.7.4.4.2, Exc.XXXIX.7.5.3, Exc.XXXIX.7.6, Exc.XXXIX.9.3.1, AD.VIA.
WTE/ICT, Exc.XVIII.2.4.3, Exc.XXII.3.3.4.
informatieschema, Exc.V.1.
informatietechnologie, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
informatietheorie, Exc.V.
esthetisch, 10.8.3k.4n.

Information processing system (IPS), 7.6.2n, KCF.3.1.4.2.
inhoud, 4.4.4.3, 9.6.1n.
beeld, Exc.XLIII.2.
verhaal, 10.37.1.
inkapseling, Exc.XXII.3.3.1, Exc.XXII.4.3, Exc.XXX.6.3.2.
inleving, 4.0.4.
in media res, 10.26.8.
innerlijkheidscultuur, Exc.XLVII.3.1.
innerlijkheidsidee, Exc.XIV.10.1.
INRI, Exc.LX.4.1.
inspiratie, Exc.XXXI.8, Exc.XXXII.
instelling
→ institutie.
instinct, 6.5.7.2, 8.4.2.2, 9.1.2.1, 10.2.2.4, KCF.3.4, Exc.XX.3C, Exc.XXII.2.1.0.1, Exc.XXII.2.3.2.1n, Exc.XXIII.4.1.1.2, Exc.XL.0.
als intuïtie, 7.8.4.2.
als natuur, Exc.XX.3C.
institutie, 8.3.2.1, 8.3.3.2, KCF.5.2.0. KCF.5.2.6.2, Exc.XX.2.8.1.4.
als menselijke schepping, KCF.5.2.0.1.
geneeskunde, Exc.XVIII.2.3.1.
kerk, 5.0.2.
school, KCF.6.4.1, KCF.6.5.2.4.
institutionele theorie, 10.9.5.2.
instrumentalisme
binnen wetenschapsfilosofie, 7.5.4, 7.6.3, 7.9kr, Exc.XIX.2.5.3, Exc.XXXIX.5.3.1.1n.
pragmatistische visie op logica, 3.6.2Bm.
integratie
tegenover verstrooiing, 6.9k.
integriteit, Exc.XXXIX.5.1.4.
intellect, 9.6.3.3, Exc.XXXIX.7.2.1.
grenzen, 8.7.2k.1n.
intellectualisme, 1.5kr.
intellectualistische legende, Exc.XV.0.2.2.
intellectueel, 1.5kr, Exc.XXXIX.4.5.3.2n, Exc.XXXIX.4.5.3.3.
linkse, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
intellectuele arbeid
als consummation, Exc.XXXV.4.5n.
intelligentie, 9.6.3.3, Exc.IV.3.1.5, Exc.IV.2-3, Exc.XV.0.2.2, Exc.XXXIX.7.2m.
algemene intelligentie, Exc.IV.3.1.5B.
als knowing how, Exc.XV.0.2.2.
'g', KCF.6.5.2.4n.
intrinsic to life, KCF.6.4.4.3.
IQ, 4.5.3.3n, KCF.6.5.2.4n.
nature-nurture, KCF.6.5.2.4n.
vloeiende, KCF 6.5.2.4.n.
vrouwelijke, Exc.XXXIX.5.0.2.
intelligibel, Exc.XX.1.2.3.
intelligibele wereld, 6.6.1.1, Exc.XX.1.8.2.
→ mundus intelligibilis.
intensie, 4.4.4.
intensiteit
als kunstzinnige waarde, 10.8.9.2.
intentie
→ auteur, → intentionaliteit.
intentionaliteit, 4.3.0n, KCF.3.1.2.3, KCF.3.3.3.2n, Exc.IV.2.2, Exc.XII.1.3.3, AD 0.1.2.
computer, Exc.IV.3.1.4.2n.
evolutionaire sprong, KCF.3.1.2.2.
ideale agent, Exc.XXI.1.3.2.2.
psychische, Exc.XII.1.3.3n, Exc.XV.2.2.0, Exc.XV.2.2.2, Exc.XV.5.2.1(n).
semantische, KCF.3.3.3.3n, Exc..IV.1.1.5n, Exc.XII.1.3.3n. Exc.XV.3.0-1, Exc.XV.5.3.3, AD.0.1.3, AD.VA.
internet, Exc.XXX.3.4, Exc.XXXIX.6.1.2, Exc.XXXIX.7.3.3k, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
als speelplaats, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
kritiek, AD.VI.3A.
webcamp-tuintjes, Exc.XXXIX.7.4.4.1n.
interpretatie, 8.5.2.3, 10.8.6.3, 10.9.1.1-2, 10.9.6, 10.17, 10.38.7,
KCF.3.2.2.2n,
Exc.XXXVII.3, Exc.XXXVIII, Exc.XXXIX.4.5, Exc.XXXIX.5.1m, Exc.XXXIX.5.2.2.7n, Exc.XXXIX.8.4.2.4,
Exc.XXXIX.8.5, Exc.XLIII.2-3,
AD 0.1.2.
→ implied author, → interpretatie II, → visie.
als constructie, 8.7.2k.1.
als inlijving, Exc.XXXIX.4.5.3.2n.

als mogelijk scenario (binnen wetenschap), 7.8.2n.
als ontmaskering, Exc.XXXVIII.3.
arete/deugd, 10.38.6.
historische, Exc.XLV.2.2.
inductief/deductief,10.38.0.3-4.
interpretatieve categorie →→
interpretive institutions, Exc.XXXVII.2.
intrinsieke betekenis, 10.38, Exc.XXXVIII.3.
gedragscode, 10.38.4.2.
morele basisbeginselen, 10.38.5.
principe van afwezigheid →→
regressus, Exc.XXXIX.9.2.1.
thema →→
interpretatie II, 10.9.6, Exc.XXXVIII.
verborgen betekenis, 10.38.02.
interpretatief model, 10.38.3.
mensbeeld, 10.38.3.C1.
natuurwetenschappelijk, 10.38.3B, AD.X.kr.
religieus-kosmisch, 10.38.3A.
sociale orde, 10.38.3.C2.
interpretatieve categorie, 10.38.2.
waarheid, 10.38.2.
werkelijkheid, 10.38.2.
orde, 10.38.3, → interpretatief model.
interpretatiewoede, Exc.XXXIX.8.5.1.
interpretator, 8.7.2k.1n.
intersubjectiviteit, 7.9kr, 9.10.0.2, 10.27.3, Exc.XIX.1.2.1, Exc.XLV.2.0(n).
exegese, 10.37.2.4.
historische, Exc.XLV.2.1.
intertextualiteit, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XXXIX.5.2.2.4, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
intimiteit, Exc.XX.3An.
intolerantie, Exc.XXXIX.6.4.4.
intonatie, 10.12.1m, 10.12.2.3.
introspectie, **6.1.4**, 6.3.2, 8.1.5.1, KCF.3.2.2.1, Exc.IV.3.1.1.1, Exc.XV.2.0.2n, Exc.XXI.2.0, Exc.XXI.2.1.4, Exc.XXXIX.5.0.2.
intuïtie, 3.7kr, 4.7kr, 6.1.5.1, 6.3.2, 6.7.16.9, 7.7.1, 8.1.5.1, 9.6.3.3, 11.2.6, 11.2.7k, 11.3.B,
Exc.XIV.9.1(n), Exc.XIX.2.2.2, Exc.XIX.3.2.2, Exc.XXXIX.5.3.1.2,
AD.X.kr.
als beleving van de eidos, KCF.1.2.2.2.
als bron van concrete kennis, 11.0.4.4.
als kenbron van de religieus-goddelijke werkelijkheid, 5.4.2, 11.2.3.2.
als kenbron van het kunstwerk, Exc.XXXI.8.
als kenbron van het leven, 7.0.4.1, 7.8.4.2.
als kenbron van metafysische werkelijkheid, 6.1.2.1.
als kenbron van waarden, 8.0.2.5, 8.1.5.3, 8.6.5.3, 8.9.5.
intuïtionisme/intuïtisme
binnen ethiek, 8.0.2.5, 8.6.5.1n, 8.8.1.1.
binnen kentheorie, 7.7.1, 7.8.4.1.
inventiviteit, 10.7.4.
inversie, 6.8.1.
invloed, KCF.5.2.1, Exc.XXIII.0.3n.
inwijdingsrite
bij primitieven, KCF.6.0.1.
inzicht, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
redelijk, Exc.XXXIX.1.1.1.
via poëzie, Exc.XXIX.1.4.4, Exc.XXIX.1.4.7.
Ionesco, Exc.XXVI.2.
IQ, KCF.6.5.2.4n.
test, 4.5.3.3n.
Irigaray, Exc.XXXIX.4.5.3.3n, Exc.XLVI.1.2-4.
ironic science, 7.0.1.3.
ironicus
liberaal, Exc.XXXIX.7.5.1m.
ironie, Exc.XXXIX.IIm, Exc.XXXIX.7.3.3.2, Exc.XXXIX.7.5.1, Exc.XXXIX.8.3.1.3, **Exc.XL.8**.
goddelijke, Exc.LX.4.1.
in film, 10.37.7.
in verhaal, 10.28.3.3 (n), 10.38.2B.
romantische, 10.28.2, Exc.XXXIX.8.4.2.3, Exc.XL.8.
socratische, 3.2.2.1n, Exc.XI.2.1.2n, Exc.XL.8n.
irrationaliteit, 8.1.3.2, 9.1.2, 9.10.0.1, 9.10.1n, 9.12.2.1, 10.27.4.2, 10.27.4.3k, 10.38.4.1,
KCF.3.1.5, KCF.4.1.2.2, KCF.6.1.3n,
Exc.XII.1.3.1(n), Exc.XII.1.3.4, Exc.XIV.4.2, Exc.XVI.1m, Exc.XXXIX.5.3.2.5, Exc.XXXIX.7.2.3.

Isenberg, 10.9.7.2, Exc.XXXVIIm.
Isherwood, Exc.XXXVI.2.5.1.
isomorfie, Exc.II.1.3.4, Exc.IV.1.0.2, Exc.XIX.1.3.
isosthenie, 6.7.2n.
isotopie, 10.12.4n.
Isvara, 11.2.4.1.
iterabilité, 10.12.4n.
Iterativité, 10.12.4n.
I Tsjing, 5.0.2n, 5.1.3, Exc.XXXIX.8.1.2.
Itten, 10.22.1-2.
ius natutale
→ natuurrecht.
iustificatio, 9.7.2.2n.
iustitia, KCF.4.1.3.2.
→ rechtvaardigheid.

Jacht, 9.11.4, Exc.XXVII.2.4.2, Exc.XXVII.2.4.5.
Jackson, Exc.XXXVI.2.5.2.
Jacobs.J., Exc.XXXIX.7.5.2.1n.
Jacobs, L., 10.32.2m, Exc.XLI.2.1.
Jagger, 10.6.5.5, Exc.XXXIX.4.4.1.1.
Jakobson, Exc.XXXIX.8.4.1(n).
Jakubowski, Exc.XXIII.11.1.3n.
jaloezie, Exc.XIV.4.4-5, Exc.XLVII.3.1.
James, E.W., AD.IV.5A.
James, W., KCF.1.3, KCF.5.4.2, KCF.6.1.3n, Exc.XXXIX.9.1.1n.
proviso, KCF.5.4.2.2n.
Jameson, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXXIX.6.3n.
Jantzen, 10.19.1.
JAPE, Exc.LX.5n.
Jarman, 10.38.7.
Jarmusj, 10.35.3.
Jaspers, 0.1.1, 9.6.2, 10.37.5.
Jay, KCF.3.5.1.3, KCF.3.5.4.2.
Jeffords, Exc.XXXVIII.2.3n.
Jencks, Exc.XXXIX.9.1.2.1(n).
Jensen, KCF.6.5.2.4n.
Jersak-Gierszewska, 5.3.2.1n.
Jessop, Exc.XXXI.5.
jeugdbende, KCF.3.5.1.2.
jeugdcultuur, Exc.XXXIX.6.2.4.
Jezus, 1.1.4.2, 8.8.3.1-2, 11.0.4.4, KCF.3.5.1.4, Exc.LX.4.1, Exc.XLV.2.1(n), AD.III.5C-D, AD.VI.7C.
Jihad versus McWorld, Exc.XXII.3.3.4.
Jippes, Exc.XXX.7.1.2n.
Johns, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.1.2n.
Johnston/Cook, Exc.XXXVIII.2m.
Jonas, 9.10.2.
Jones/Nisbett, Exc.XLVII.1n.
jongeren, Exc.XXXIX.4.4.1.1, Exc.XXXIX.6.4.3.
screenagers, Exc.XXXIX.6.1.3n.
Jong, de/Schipper, 7.4m.
Jood, KCF.6.5.2.4n.
jouissance, 10.6.5.5.
Jouvet, AD.V.1D.
Joy, Exc.XVIII.2.4k.3.
Joyce, Exc.XXXV.3(n), Exc.XXXIX.5.1.3n, Exc.XXXIX.9.3.2.
jugement, 11.4.4.7.
Jung, 7.5.5.2, 10.27.4.k5, 10.43.5.4n, Exc.VIII.3.2-3, Exc.XV.1.4.2, AD.V.1C.
Jünger, E, 8.7.3.1n.
Jünger, F.G, Exc.XVIII.3.1.
Jungle-principe, 8.7.3.3, 9.11.1.2, 8.8.1.3n, 10.38.3D, 10.38.5, 10.38.6.2,
KCF.3.4.3.1, KCF.3.5.1.3,
Exc.XI.4.5k.2.3n, Exc.XXVII.3.1.2,
AD.III.5F, AD.VI.4B.
→ recht van de sterkste.
justice as fairness, Exc.XXIII.3.2.2.

Kahaloka, 8.1.6k.3.2.
Kahn, 8.5.2n.

kalon, Exc.XI.4.3k.
Kaluza-Klein, theorie van, 7.1.2.3n.
kamikaze-zaadjes, Exc.XIV.4.5n.
Kamin, KCF.6.5.2.4n.
Kandinsky 10.7.2. 10.8.2, 10.20.1, 10.21.1.5, Exc.XXXIII.1, Exc.XXXIX.8.2.2.
Kane, Exc.XXXIV.4.4.
Kanisza-driehoek, 10.6.3.6.
Kant, **6.7,** 6.8.4, 7.2.3n, 10.0.4n, 10.10.5.0, 11.0.3, 11.2.6.3,
KCF.2.2.2n, KCF.4.2.2.1, KCF.5.4.4.2n, KCF 6.4.1,
Exc.XXI.3.3.1.3, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XXXIX.2m, Exc.XXXIX.2.1, Exc.XXXIX.4.2n, Exc.XXXIX.5.3.0,
Exc.XXXIX.5.3.1.2, Exc.XXXIX.7.3.3.3. Exc.XLV.1.3,
AD.III.5F, AD.V.6C, AD.X.kr.
Kantor, 3.6.2B.m, 6.9k.4, AD.III.1F.
Kanzi, 6.10kr, KCF.3.3.2.4, Exc.XV.5.3.4.
kapitalisme, 8.6.4.1, 9.8.4.1,
KCF.3.5.4.2,
Exc.XX.2.6.4n. Exc.XXII.3.1.2, Exc.XXII.3.2.3, Exc.XXIII.3.2.1, **Exc.XXIII.7-10**, Exc.XXIIID.m, Exc.XXVII.2.2.1,
Exc.XXXIX.5.3.1.2, Exc.XXXIX.5.3.2.1.
abstractie, Exc.XXIII.7.0.2, Exc.XXIII.7.1, Exc.XXIII.8.2.1.
efficiëntie, Exc.XXIII.7.0.2, Exc.XXIII.7.2, Exc.XXIII.8.2.3.
en democratie, Exc.XXIII.7.4n.
kwantificatie, Exc.XXIII.8.2.1.
laat, Exc.XXXIX.4.5.0n.
rationaliteit, Exc.XXIII.8.2.3.
vrijheid, Exc.XXIII.7.0.2, Exc.XXIII.7.4.
Kaplan, E.A., Exc.XXXIX.6.2.3.
Kaplan, R., Exc.XXXIX.4.3n. Exc.XXXIX.7.5.2.4(n).
karakter, Exc.XI.3.4k, Exc.XIV.7n.
karakterologie, 10.27.4k.
karaktertrek, 10.27.4k, 10.38.4.2, Exc.XX.1.3.1-2.
→attitude, → typologie.
actief/passief, 10.27.4.k3.
conflicten, 10.27.4.k3.
extravert/introvert, 10.27.4.k5.
manlijk/vrouwelijk, 10.27.4.k4.
rationaliteit/irrationaliteit, 10.27.4.k3.
karma, 8.1.6k.3.2-3, Exc.XXXIX.5.0.3.
kaste, KCF.4.2.3.5.
Kateb, AD.6.5C.
Kaufmann, Exc.XLI.3.0.
Keighley, Exc.XL.1.
Keller, Helen, Exc.XV.3.2.
Kellerer, Exc.XXXVI.2.4.3.
Kellner, 10.10.6n.
Kempers, Exc.XXXIX.9.1.4m.
kenbron, 2.5.4. Exc.XXXIX.5.3.1.2.
kennis, **6**, 6.5.3, 6.5.7.1, 6.7.1, 9.6.3.2, 9.10.0.2, 11.4.1.2, 11.2.6.3,
Exc.IV.2.3, Exc.IV.3.1.5B, Exc.IV.4.2.4, Exc.XIII.2.1, Exc.XVI.0.5, Exc.XIX.1.1, Exc.XIX.1.2.1-2, Exc.XIX.1.3,
Exc.XX.1.8.2, Exc.XXIII.4.1.2, Exc.XXXIX.5.1m, Exc.XXXIX.5.1.4m, Exc.XXXIX.7.3m,
AD.IV.
→ nihilisme, → relativisme, → scepsis, → speculatie.
als bevrijding, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
als bron van ongeluk, 11.4.4.5.
als schijn, 8.7.2k.1.
als zelfopenbaring, 11.2.6.3.
analoog aan taalconstructie, Exc.XV.1.4.2.5.
apriori, 6.6.1.1.
bronnen, 8.1.5.2.
geestelijk, 8.1.6k.3.1n.
grenzen, 6.7.5.
kunst als bron van kennis, 6.1.5, 10.10.7m, 10.18.3.1, Exc.XII.1.3.2.
ME, 10.2.0.3.
metaforisch, Exc.XXIX.0.3n.
metafysisch, 6.5.2, 8.1.3.1.
mystiek, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
persoonlijk, Exc.XXI.1.2.2.
positivisme, 7.6.4.
puur, persoonlijk, Exc.XXV.2.1.
rede als bron van kennis, Exc.XXXIX.2.1.
religie als bron van kennis, 10.18.3.1.
subjectief en emotioneel, Exc.XII.1.3.2-3.

vóór-wetenschappelijk, Exc.IV.4.2.2n.
vydia, 11.2.3.
wetenschappelijk, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
kentheorie, 4.1.3B.5, 6.1.4n, 7.5.5.1, 11.2.6.
Kepler, 7.2.3(n), Exc.XVIII.4n, Exc.XXVIII.3.2, AD.V.0.
kerk, 5.0.2.
als sociaal feit, Exc.XXIV.1.3.2.
en cultus, 5.0.2n.
Kerkhof, Exc.XXXVI.2.2.m.
kernenergie, 9.10.6.3, 9.11.1.1, 9.11.3.1.
Kerouac, Exc.XXXIX.9.1.2n.
Kettlewell, 7.8.3.1n.
keuze, 9.8, Exc.XXXIX.7.3.3.3, AD.V.6A.
Keyser, 10.40.0, Exc.XXX.5.3.2, AD.VIII.1D.
kibbuts, Exc.XXXIX.7.5.2.1n.
kiemcel, 10.8.3k.6, 10.12.4m, Exc.XXXII.4.
Kierkegaard, Exc.XII.1.2, Exc.XL.1n.
Systeem en existentie, AD.0.6.1.
Kieslowsky, 10.36.2.1.
kiesrecht, Exc.XXII.1.1.2.
censuskiesrecht, Exc.XXIII.3.2.1.
kiezer
ondeskundigheid, Exc.XXII.1.2.2.
zwevende, Exc.XXII.1.2.2.
kind
drie fasen, KCF.6.4.4.4.
ongerept bestaan, 10.2.4.5.
opvang, Exc.XLVI.2.2.2.
King, KCF.3.1.2.3.
Kirkpatrick, Exc.XI.4.2.1.
kitsch, Exc.XXXVI, AD.VIII.5B.
als dispositie, Exc.XXXVI.1.
als kunstzinnige anticode, Exc.XXXVI.0.
als westerse stroming, Exc.XXXVI.2.6n.
economische functie, Exc.XXXVI.2m.
en schoonheid, Exc.XXXVI.2m.
kitschbewustzijn, XXXVI.1.2.
midcult, Exc.XXXVI.2.4.
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
schijn en pretentie, Exc.XXXVI.2.3.3.
stijlloosheid, Exc.XXXVI.2.3.3.
tegenover kunst, Exc.XXXVI.2.0.1.
vrucht van de oerangst, Exc.XXXVI.2.0.1.
kitschproduct, Exc.XXXVI.2m, Exc.XXXVI.3.
klank, 10.6.2.
als kunstzinnig medium, 10.8.3k.4.
als poëtisch medium, 10.8.2.2, 10.12.1, 10.14.3-4.
betekenis, 10.12.1.1.
wiskundige code, 10.6.2.1.
klankkleur
muzikaal: 10.8.3k.5.
poëtisch: 10.12.1.2, 10.12.4.2.
klanktaal, 10.2.4.6.
klassenloze maatschappij, KCF.6.3.1.2, Exc.XXIII.9.3.
klassenstrijd, Exc.XXII.2.0.5.2n, Exc.XXIII.9.1, Exc.XXIII.11.1.3, Exc.XXIII.11.3.3.
motor van de geschiedenis, Exc.XXIII.9.1.3.
klassiek ideaal, 10.2.3m, 10.2.3.2, 10.2.3.8.
Klein, G., AD.0.2.
Klein, Y., 10.20.2, 10.21.1.5.
kleur, 10.6.1, 10.18, 10.21.1.2-5, 10.43.2.I, 10.43.2.IIIh.
→ film, → kleurenleer, → schilderkunst.
als concept, 10.18.2.3.
als constructie/hypothese, 10.18.4.3.
als esthetisch-psychisch gegeven, 10.5.2, 10.18.3.1.
als (innerlijke)kwaliteit, 10.18.3.0-1, 10.18.4.6.
als oerverschijnsel, 10.18.3.1.
als ordeningsbeginsel, 10.21.3, 10.24.3D.
als quale, 8.8.1.1n.
anonimiteit, 10.21 2.
betekenis, → symbolen.
complementair, 10.6.1.2.
complexe structuur, KCF.1.2.1.

contextgebonden, 10.18.1.4, 10.32.2.3.
contra lijn, 10.32.2m.
contrast, 10.18.1.4.
cultureel gebruik, 10.18.2.
expressiviteit, 10.18.1.4, 10.20, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIII.1n.
formeel-esthetisch, 10.21.1.
geometrische orde, 10.22.2, 10.24.4D, 10.24.4F.
gebruik bij primitieve stammen, 10.18.2.3.
intrinsiek-esthetische functie, 10.19, 10.24.1C.
kenmerken, 10.18.1.5.
organisch-structurele betekenis, 10.19.2, 10.24.2D.
picturale functie, 10.19.1.
psychologisch-speculatieve werking, 10.20.2.
pure, 10.24.4E.
referentieel van aard, 10.18.4.1, 10.18.4.6.
representatieve betekenis, 10.19.2.
symboliek, → symbolen.
zuivere, 10.18.4.3.
kleurencirkel, 10.6.1, 10.18.1.3.
harmonische, 10.22.
symbolisch gebruik, 10.18.2.2.
kleurenleer
→ kleur.
dialectiek, 10.18.3.
expressieve traditie, 10.20.
filosofische analyse, 10.18.4.
formeel-esthetische traditie, 10.21.
picturale traditie, 10.19.
wetenschappelijke analyse, 10.6.1, 10.18.1.
kleurenreceptor, 10.18.1.3.
Klinger, Exc.XLII.6.1.3.
klinker/medeklinker
→ fonologie.
klok, 4.1.4.3, Exc.XVIII.3.1-2.
Kloos, KCF.3.1.1.
kloosterleven
regels, normen en waarden, 8.10k.0.
Kloskowska, KCF.3.1m.
klucht, Exc.XL.3.1, Exc.XL.7n.
Kmita, 5.3.2.5.
knapenliefde, Exc.XI.2.2.3.
→ pederastie.
Knipe/Maclay, AD.0.2.
knowing how, 4.6.3.3, Exc.IV.4.2.3-4.
knowing that, 4.6.3.3.
Koch
kromme, 7.5.6k.1.5.
Koertge, Exc.XLVI.1.4.1n.
Kofman, Exc.XVII.3, Exc.XXXIX.4.5.3.2n, Exc.XXXIX.5.2.1-2.
Kojève, Exc.XXIII.0.5(n), Exc.XXXIX.4.3n.
Koko, KCF.3.3.2.3, Exc.XV.5.3.4-5, Exc.XXI.2.1.0n.
kolonialisme, Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXIII.3.2.1.
komedie, Exc.7n.
komische, Exc.IV.4.2.3n.
als esthetisch-informatieve code, Exc.XL.
als existentiële bepaaldheid, Exc.XL.1n.
als spel, Exc.XL.1-3, Exc.XL.6.
communicatieve functie, Exc.XL.5.
formele werking, Exc.XL.2, Exc.XL.3.4, Exc.XL.6.
maatschappelijke functie, Exc.XL.6.
onderscheid met humor, Exc.LX.5n.
verandering van de denkrichting, Exc.XL.1.
Kondratieff, 8.4.0.
koningschap, Exc.XXVII.3.1.2.
absoluut, Exc.XXIII.1.1.0.
Koolhaas, Exc.XXXIX.9.1.3.4n.
Koons, Exc.XXXIX.9.1.2.3, Exc.XXXIX.9.1.4m.
kortzichtigheid, 9.10.3.2.
Koster, KCF.3.3.3m.
Koshland, 7.0.1.3.
Kosing, KCF.3.2.0.2.
kosmische wet, 10.17.1.1n.

kosmos, 5.1.1, 10.2.0.3, 10.2.2.4, Exc.XVI.0m, Exc.XXVIII.5.
kosmologisch godsbewijs, 6.5.5.
Kousbroek, Exc.XXXVI.1.1n, Exc.XXXIX.5.0.2m.
Kracauer, 10.39m, Exc.XLIV.2.4n.
krankzinnigheid, 8.5.2.2(n).
→ schizofrenie, → waanzin.
bij primitieven, 10.37.5.
hysterie/hekserij, KCF 3.4.1.2.
krekelplaag, 7.8.6n.
Kretschmer, 10.27.4.3k.
Krier, Exc.XXXVI.2m.
kringbewijs, Exc.XXV.
Kristensen, vw.kr, Exc.VIII.2.2.
Kristeva, 10.2.4.6, Exc.XXXVIII.2.4.
kritiek, → kunstkritiek.
kritische theorie, 4.6.5, KCF.6.5.1.
→ Frankfurter Schule.
Kropotkin, Exc.XXII.2.3.2.1.
Kubrick, 10.31.1.4, 10.31.2.1.
A Clockwork Orange, 10.36.2.2, **10.40-46**, Exc.XXXIV.3.3, Exc.XXXVI.2.3.1, Exc.XXXVIII.1.1, Exc.XXXIX.9.1.2.1, Exc.XL.3.2.
kudde, 8.7.2.3n.
democratische kudde, 8.7.2m.
instinct, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
kuddemens en roofdier, 8.7.2.2, 8.8.1.3(n).
Kuhn, 9.6.1, Exc.XIX.3.
kritiek, Exc.XIX.3.6.
kunst, 10.0.2n, Exc.XXX.8, Exc.XXXV.4.4, Exc.XXXIX.5.3.0, Exc.XXXIX.7.7kr, Exc.XLIV.1, Exc.XLIV.3.
aangenaam, schoon, zuiver, 6.7.16.5.
abstracte, 10.8.2.1, Exc.XXXIII.3.
afstand tegenover sentimentaliteit, 10.3.3.1n.
als begoocheling, Exc.XX.1.4.2.2n.
als beleving ('Erlebnis'), KCF.3.2.2.2 (n).
als expressiviteit, 6.1.5, 10.2.2.3, 10.10.3, Exc.XXXIII.3.
als geïntegreerde vorm van cultuur/leven (KGV) →→
als illusie, 3.4.2, Exc.XXXVI.2.4.2.
als innerlijke constructie, 6.1.5.2.
als kritiek →→
als leunstoel, 10.2.3m.
als meta-activiteit, → meta-kunst, → reflectie.
als middel voor meditatie, Exc.XXXV.2.1.
als ritueel, 10.10.2n.
als slagroomtoef, Exc.XXXIX.9.1.4m.
als sociaal verschijnsel →→
als spel, Exc.XXXIX.9.1.3m.
als spel en illusie, 10.9.5.2n.
als utopisch ontwerp, 10.10.5.0.
als verbeelding, 6.1.5, 10.2.2, → analyse/synthese.
als verstilde verlichting, Exc.XXXV.3.
als vervanger van de mythe, 5.6.5.6.
als zinrijke vorm, 10.8.3k.5n, → significant form.
analyse/synthese →→
art pur →→
autonoom, Exc.XXXI.1n.
avant-garde →→
belang, 10.7.3.2, 10.10.0m.
bevrijdende kracht, Exc.XXXIII.1n.
bezinning, 10.11.3.3.
bij primitieve volken, 10.1.1, 10.1.3.
bron van inzicht, 10.10.7, KCF.3.2.2.2.
bron van kennis, 6.1.5.
conventionele, 10.1.3.4, 10.3.4, 10.11.1, Exc.XXXVI.2.3.2, Exc.XXXVI.2.3.4, Exc.XXXVII.3.2.2.
creatieve tegenkracht, Exc.XXIX.1.3.
definities, 10.0.3.
dramatische, 10.8.4(afb).
een complex probleem, 10.0.2.
een uiting van goddelijke harmonie, 10.1.2.7.
een verhoogde vorm van vitaliteit, Exc.XXXV.4.
eigen status, Exc.XXXIX.8.4.2.1.
en dagelijks leven, 10.2.4.5.
en ethiek, 10.2.1.4.
en porno, Exc.XI.4.5k.2.3, Exc.XI.4.5k.2.6.

en religie, Exc.XXXV.3.
en trance, Exc.XXXVI.0.
en wetenschap, 10.4.0.2, 10.18.3.1, 10.20.1.2, Exc.XXIX.0.1.
essayistisch, 10.8.4.2.
experimentele, 8.5.2.2, 10.3.4, 10.9.2.4.
expressie, Exc.XXXIII.1n.
extase →→
functie →→
functionele, 10.7.3.4.
grenzen met kitsch, Exc.XXXVI.2.3.4.
indeling, 10.7.0.2.
in de ME. 10.2.0.
inhoudelijke, 10.8.4-9.
institutionele, 10.3.2.1, 10.3.4.
inventieve, 10.3.4, 10.7.5.
moderne, 10.3.5, 10.10.4-5.
modernistische, Exc.XXXIX.8-9.
officiële, 10.3.0.
opvoedende waarde, Exc.XXXIX.4.1k.4.
plastische, 10.7.0.2.
postmodernistische, Exc.XXXIX.9.1.
product van het bewustzijn, Exc.XXXV.4.4.
profetische kracht, 10.20.1.1.
reflectieve, 10.8.4.2, → meta-kunst, → reflectie.
religieuze zoektocht, 10.0.2.
ritmische, 10.7.0.2.
roes als voorwaarde, Exc.XXXIIm.
snobisme, KCF.3.1.7.2n.
spel (met zichzelf), Exc.XXXIX.9.1.4.1.2.
stipulatieve definitie, 10.0.3.2-3.
subjectiviteit, 6.1.5, 10.2.2.2, Exc.XXXIII.
transparantie, Exc.XXXIX.8.5.2.
volkskunst →→
waarde →→
zuiver bedrog, 10.2.4.4.
zuivere, Exc.XXIX.2.2n.
kunst als geïntegreerde vorm (KGV), 10.0.4, 10.8.0.2, 10.10.0.1, 10.10.1.1, 10.10.9, Exc.XIV.5, Exc.XXXI.9, Exc.XXXIX.8.2.
→ art pur.
dulce et utile, 10.10.1.2.
en art pur, 10.0.4, Exc.XXXI.9, Exc.XXXIX.8.2, AD.VIII.2.
film, 10.39.7.
Griekenland, KCF.2.3.4.
in termen van normatief functionalisme, 10.10.9n.
melodrama, Exc.XLIV.3.2.
Renaissance, 10.2.1.5.
kunst als kritiek, 10.10.5-6.
→ functie van de kunst.
kritiek op, 10.10.8.
kunst als sociaal verschijnsel, 10.11.
aanpassing, 10.11.1.
artworld, 10.7.2.3, 10.9.5.2.
champs intellektuel, 10.9.5.1.
maatschappelijke en economische druk, 10.11.2.
maatschappelijke factor van belang, 10.0.1.
morele druk, 10.11.3.
kunstcriticus, Exc.XXXVII.3.1.
kunstenaar, 6.1.5, 10.7.2, 10.7.5, 10.8.0, Exc.XXIX.1.4.1, Exc.XXXI.4, Exc.XXXIX.4.1k.3.
→ auteur, → componist, → dichter, → musicus, → regisseur, → schilder.
afstand, Exc.XXX.5.3.2, Exc.XXXI.2.
als ambachtsman, 10.2.0.2,10.2.1.5n.
als genie, 6.7.16.9, Exc.XXXII.4.
als redacteur, 9.1.2.4.
als ziener, 10.20.1.2.
authenticiteit, Exc.XXXI.3.
biografie, 10.9.1.1, Exc.XXXI.1-2.
extatisch, 10.2.1.6, 10.2.3.6, 10.12.0.3n, → mania, → roes.
doelstelling, 10.7.1.
intentie, 10.7.3.3, 10.9.1.2, 10.38.0.2, 10.43.4.3n, KCF.3.2.2.2, Exc.XXXI.1-2, Exc.XXXII.2.
interpretatie eigen werk, 10.9.1.1-2.
magiër contra technicus, Exc.XXIX.1.5.4.
ME, 10.2.0.2, 10.2.0.4.

primitieve, 10.1.1.8, 10.1.3.2, 10.1.3.4.
Renaissance, 10.2.1.1, 10.2.1.5n.
techniek, Exc.XXXIIm.
tegenover filosoof, theoloog, politicus, Exc.XXXI.6.1.
werkwijze, 10.2.1.6, 10.12.0.3, Exc.XXXII.
kunsthistoricus, 10.7.5.
kunstkritiek, 10.9.6-7, 10.12.5.5, Exc.XXXVII, Exc.XXXVIII.2-3, Exc.XXXIX.8.5, Exc.XXXIX.9.2.
analyse, 10.9.6.
community of feeling, 10.9.7.2.
drie vormen, Exc.XXXVII.1.
exegese →→
externe kritiek, 10.9.6, 10.38.7.
feministische, Exc.XXXVIII.2m, Exc.XXXVIII.2.3-4, Exc.XXXVIII.3.
institutionalisering, Exc.XXXVII.2.
interpretatie →→
interpretatie II →→
jargon, 10.9.7.2.
literaire, Exc.XXXVII, Exc.XXXIX.8.3-5.
modernistische, Exc.XXXIX.8.4, Exc.XXXIX.9.2.1, Exc.XXXIX.9.2.2.
muzikale, 10.8.3k.4n.
parasitair spreken, Exc.XXXVII.2.
philistinism, Exc.XXXIX.8.5.1.
postmodernistische, Exc.XXXIX.9.2.
spel, Exc.XXXIX.9.2.2.
kunstliefhebber, 10.9.2.2-3.
kunsttaal, 2.4.0(n), 3.5.0.1.
kunstwerk, 10.8, 10.10.7m, 10.9.6, Exc.XXIX.1.4.1, Exc.XXXII.2-3., Exc.XXXVI.2.3.1, Exc.XXXIX.8.5, Exc.XLIV.3.
→ gedicht, → interpretatie, → roman, → schilderij, → uitleg.
als epifanie, 10.10.2, Exc.XXXV.3.
als experience, 9.1.2.4.
als fetisj, Exc.XXXVI.2.4.3.
als intiem gebeuren, 10.10.9.
als interpretatie, 10.7.2.3, → conceptuele kunst, → mimesis.
als intrinsieke vorm, 10.7.3.2.
als kosmogonie, 10.0.2.
als organische vorm, Exc.XXXV.4.4.
anonimiteit, 10.21.1.1.
aura, Exc.XXX.5.4.4.
authenticiteit, Exc.XXXI.3.
autonomie, 10.2.1.1, Exc.XXXI.1, Exc.XXXI.6.
belangeloosheid, 10.9.2.1.
betekenis, Exc.XXIX.1.5.3n.
compositie, 10.7.2, 10.7.3.1, 10.10.1.1.
création dirigée, Exc.XII.2.10.2.
de dood van het kunstwerk, 10.9.1.6.
distantie, Exc.XXX.5.4.4(n).
dubbele bodem, Exc.XXXI.7-8.
echtheid, AD.VIII.1B.
expressiviteit, Exc.XXXIII.
essayistische trekken, 10.8.4.
fascinatie, Exc.XXXV,2.2.
fragmentarisch, 10.10.7.
gevoeligheid, Exc.XXXIX.8.5.2-3.
grootheid in expressie, Exc.XXXIII.4.
homologie van de vorm van kunstwerk en maatschappij, 10.9.1.5.
inhoud, 10.8.5-8, Exc.XXXIX.8.5.2.
kosmisch als kwaliteit, 10.2.4.9.
materiaal, 10.8.1.
medium, 10.8.2-3.
mimesis →→
modernistische, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
onbepaalbaarheid/ongrijpbaarheid, Exc.XXXIX.9.2.1.
onderwerp, 10.8.4, Exc.XXIX.2.2n.
opbouw, 10.8.0.1.
scheppingsproces, Exc.XXXII.4.
semantische structuur, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
uitdrukking van levensbesef, Exc.XXXIIIm.
uniciteit, 10.24.4E.
visie, 10.8.9.
weerspiegeling van de innerlijke wereld, 10.20.1.1.
zelfbespiegeling, 10.9.2.3.
zelfvernietiging, Exc.XXXIX.9.1.3.4.

zingeving, 10.9.2.3.
zinnelijkheid, Exc.XXXIX.8.5.2.
kunstzinnig, 10.7.2, AD.VIII.1A.
→ esthetisch in betekenis van kunstzinnig, → kunstzinnigheid.
activiteit(en), 10.8.4.schema, 10.8.9.3, 10.9.5.1, → dichten.
criteria, 10.9.4.2, 10.9.5.3, → kunstzinnige waarde.
cultuur, 10.3.4.
kunstzinnige communicatie, 10.0.4, 10.7.0, 10.9.
→ kunstzinnige receptie
als sociaal proces, 10.9.3.
plaats auteur, 10.9.1, → kunstenaar.
schema, 10.7.1.2, 10.8.0.
kunstzinnige receptie, 10.8.2.1,10.9.2, Exc.XIV.5.4, Exc.XXXV.
→ ontspanningscultuur, → receptietheorie.
analytische, 10.9.2.2, 10.12.5.2, 10.17.2.2n.
biologische basis, Exc.XXXV.4.6.
contemplatie, Exc.XXXIm, Exc.XXXV.3.
context-gebonden, 10.6.6.2.
distantie, 10.9.2.1n.
esthetisch/kunstzinnig, 10.9.2.1, 10.9.7.1.
experts, 10.9.5.3.
extase, Exc.XXXIm, Exc.XXXV.3.
ingewijden, Exc.XXXV.3.
muziek, 10.8.3k.4.
poëzie, 10.12.5, 10.17.2.
reacties, 10.9.3.
reconstructie van kunstwerk, Exc.XXXV.4.5.
Renaissance, 10.2.1.5n.
stadia, 10.6.6.1.
stasis, Exc.XXXV.3.
subjectief, 10.6.6.
synthetische, 10.9.2.3, 10.12.5.2, 10.17.2.2n.
waardering, 10.9.7.1-2.
kunstzinnige vorm, 6.1.5.2n, 6.7.16.5, 10.0.4n, 10.2.0.3, 10.2.0.5, 10.2.3m, 10.2.38, 10.7.3, 10.8.3k.4, 10.20.1.3, 10.34.3.4, 10.35.1, Exc.XXXVII.3.2.3, Exc.XXXIX.8.1m/n, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.8.4.1, Exc.XXXIX.8.5.2.
→ formalisme, → vorm.
als creatieve ordening, 10.0.3.2, 10.7.3.1, 10.8.2.1.
als expressie, 10.2.2.3, 10.6.3.6, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIII.1(n).
als intrinsieke kwaliteit, 10.7.3.2.
inhoudelijk, 10.6.3.6.
leegte, 10.2.2.
mystiek-extatische lading, Exc.XXXI.3n.
tegenover uiterlijk effect, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
significante, Exc.XXXI.3n, Exc.XXXV.1.
vormeloosheid, 10.7.3.3.
vorm/inhoud, 10.12.4.3, Exc.XLIV.3.1.
zinrijke, 10.8.3k.4n.
kunstzinnige waarde, 10.4.0.2, 10.8.9.2, 10.9.4, 10.10.1, 10.10.4.
filmisch, 10.39.8.
literair, 10.8.6.2, Exc.XXXIX.8.4.2.4.
kunstzinnigheid, 10.1.3.4n, 10.7, 10.9.7.1, 10.12.4.1, 10.46, Exc.XXIII.8.1, Exc.XXXIX.6.2.2n, Exc.XXXIX.6.2.4, AD.VIII.1-2.
bij primitieve volken, 10.1.3.
code, 10.9.4, 10.9.5.
communicatie, 10.9.3.
melodrama, Exc.XLIV.3.
originaliteit, 10.7.4.
in de visie?, 10.8.9.2.
inventiviteit, 10.7.4.
Kurosawa, Exc.XLIII.4.3.
Kurzweil, Exc.XVIII.2.4k.2, Exc.XVIII.2.4k.3.3, Exc.XXXIX.7.4.1.2n.
Kuyper, De, Exc.XLIIm.
kwaadaardigheid
als grondslag van het komische, Exc.XL.3.
kwade, 6.5.5.1, 10.37.5, 11.2.7, 11.4.5.5, KCF.2.2.2n, Exc.XXIX.2.3.
als mè-on, Exc.XI.3.3.2n.
kwade trouw, Exc.XII.2.4, Exc.XII.2.6, Exc.XII.2.10.
kwakzalverij, 8.1.6k.4(n).
kwalitatief
in niet-fysische termen, Exc.XV.2.0.1.
kwaliteit, 7.0.3.3, 10.18.3.1, Exc.XXI.3.2.2.
bij syllogisme, 3.4.1.
intrinsieke, Exc.XXXVII.3.1.

kunstzinnige, 10.4.0.2.
taalgebruik, 4.3.2.
zintuiglijke gewaarwording, Exc.II.1.1.3, Exc.II.1.2.5-6, → quale.
kwaliteitspers, Exc.XXX.7.2.1.
kwantificatie, 4.3.2D.
kwantitatief
natuurwetenschap, 7.0.3.4.
kwantiteit
bij syllogisme, 3.4.1.
taalgebruik, 4.3.2.
kwint, Exc.XIII.1.2.3.
kwintencirkel, 10.6.2.2.

Laatste context, Exc.IV.4.2.2.
Labov, 4.5.3.3.
labyrint, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
lichaam van de vrouw, KCF.3.4.3.1.
Ore-algoritme, Exc.IV.2.2.3.3n.
Lacan, 10.40, Exc.XXXIX.4.5.0n, Exc. XXXIX.8.3.1.3n.
lachen, Exc.XL.0m, Exc.XL.3m.
als leedvermaak, Exc.XL.3.
als ondeugd, Exc.XL.3m.
als sociale vocalisatie, Exc.XL.0n.
als straf, Exc.XL.0.
als zonde, Exc.XL.0n.
glimlach, Exc.XL.7.
om leed en dood, KCF.6.0.2n.
onderscheid mens-dier, Exc.XL.0n.
schamend, Exc.XL.3.2.
tweevoudige onderscheiding, Exc.XL.3.4n.
uitdrukking van ongerijmdheid, Exc.XL.1m .
veelvoudige gedragsvorm, Exc.XL.0n.
Laclos
Les liaisons dangereuses, Exc.XXIX.2.3.
laissez faire, Exc.II.2.1.2, Exc.XXIII.2.0.1, Exc.XXIII.7.4.
→ overheid.
Lakatos, 7m, Exc.XIX.3.5.2n.
Lalo, Exc.XXXIIm, Exc.XXXII.1.
Lambroso, 10.27.4.3k.
Lamont, KCF.6.1m.
landbouw, 3.5.2.1.
Landau, 7.5.6k.1.1.
landschap, Exc.XXIX.1.6.3.
Lang, 10.34.3.4.
Langer, 4.4.1, 6.1.5.3, 10.8.3k.5(n), 10.35.9m, 10.39.5m, 10.39.5.1, Exc.VIII.0.2, Exc.XXXIII1(n), Exc.XLIIIm, Exc.XLIII.1.
language of thought, Exc.IV.3.1.5A.
Lans, van der, Exc.XL.3.2.
Lao Tze, 11.0.4.0-1, Exc.XVIII.3.0.3.
Tao Te Tsjing. Enige fragmenten 11.1.
Laplace, Exc.V.3.0, Exc.XXI.1.0m.
l'art pour l'art, 10.0.2, 10.0.4n, 10.9.5.2n, 10.10.0.1, 10.10.8.1-2, Exc.XII.2.10, Exc.XXIX.1.7, Exc.XXXVI.2.6.
→ art pur, → poeisis.
Lasch, KCF 3.4.2.4n, Exc.XLVI.2.2.
Lash, Exc.XXXIX.9.3.2n.
lathe biosas, 8.1.4.4.
Latour, 7.3.2.4n, Exc.XXXIX.5.3.1.1n, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
Laudan, 7.1.0.4, 7.2.3n, Exc.XIX.3.3.3n, Exc.XIX.3.6n, Exc.XIX.3.6k.
vs Pepper, Exc.XIX.3.6k.1n.
Launier, Exc.XXXIX.7.4.3.1.
law and order, 8.2.2, 8.5.2.3, 8.5.3, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXIII.5.2.1.
law of effect, 4.1.0.B.2n.
Lawson, Exc.XLI.1.1.
Leavis, 10.10.1.2, Exc.XXXIX.8.4.2.
Lebenswelt, 1.1.0n, Exc.IV.2.2.2.
Lebon, Exc.XXX.1.2.1.
lectio difficilior, Exc.XXXIX.8.4.2.3.
lectuur, Exc.XXX.7.1.2.
ledigheid, 11.4.4.4, KCF.4.2.3.2n.
Lee
Do the right thing, 10.10.6n.
leed, 8.7.2.2.

→ lijden.
tragedie tegenover melodrama, Exc.XLIV.2.1.
leedvermaak
als grondslag van het komische, Exc.XL.3-4, Exc.XL.7.
leefstijl
→ pomo.
gesloten, 8.10k.1.4.
leefwereld
kolonisering, Exc.XXXIX.7.6n.
leegte, 11.1.11, Exc.XL.0m.
morele, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
leergedrag, KFC.6.5.2.3n.
continuüm, Exc.XLVII.1n.
preparedness of association, Exc.XLVII.1n.
leer om leer, AD.III.5D.
Leerstelle, 10.9.2.4.
Leeuwen, van, 8.1.6k.2.1.1n.
leger, KCF.5.1.4.
legitimiteitsvraag, Exc.XXXIX.7.5.2.2.
Leibniz, 6.8.4, KCF.2.2.2n, Exc.II.1.6.2, Exc.XXXIX.7.4.0.2, Exc.XXXIX.7.4.4.1.
Leibovici, AD.VI.3D.
leiders-principe, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
leisure class, Exc.XXVII.2.4.4.
lelijk(heid), 10.5m, 10.6.1.2, 10.6.2.
Lemaire, Exc.XXXIX.5.0.1-2.
l'enfers c'est les autres, Exc.XII.2.6.1.
Lenin, Exc.XX.2.6.4n.
Leonardo, 10.2.3.4, Exc.VI.1.3, Exc.XVII.3-4, Exc.XXXIX.1.1.4.
Leone, 10.31.1.3, 10.37.2.2, Exc.XLII.2.2n, Exc.XLIII.5.2.
leren
op grond van biologische eliminatie en selectie, Exc.XV.4.1.3.
op grond van versterking, 4.1.O.B.
letterlijk-figuurlijk/overdrachtelijk, Exc.VII.2.2.2.
letterschrift, Exc.XXXIX.7.1.2.
lettrisme, 10.12.1.1n.
letzte Mensch, Exc.XXXIX.4.5.2.D2(n), Exc.XXXIX.4.5.3.2n, AD.X.kr.
→ posthumane mens.
leugen, 8.6.5.1.
leven, 10.18.3.2, KCF.3.2.2.3.
als archè, Exc.XIII.1.1.
als eeuwige herhaling, 8.7.2.4.
als entelechie, 8.1.3.1.
als gameshow, Exc.XXXIX.4.3n.
als idee, 6.7.15.
als intrinsieke waarde, 9.11.4, AD.VI.1D.
als rouwproces, AD.VI.3A.
als tussenperiode, 8.1.6k.3.2.
als uiterste grens van het kennen, KCF.3.2.2.3.
als voorwerp van intuïtie, 7.8.4.2.
innerlijk, KCF.3.2.2.
is doden, 8.7.3.1n.
ontstaan, 7.8.4.1n.
tot in de dood, KCF.3.2.2.3.
volheid, KCF.2.3.3.
web van het leven, Exc.XLVI.1.1m.
levensfilosofie, KCF.3.2.2.0n.
filosofie van het leven, KCF.3.2.2.
levenskunst, Exc.XXXIX.7.2m.
levensvervulling, Exc.XXXIX.4.4.1.0.
levenswet, 10.18.2.2, 11.0.4.1n, Exc.II.1.5.1, Exc.VIII.2.1n, Exc.VIII.6, Exc.XXIX.1.4.2.
levensziel, AD.V.2.
Lévi-Strauss, 10.2.3.3n, 10.8.3k.m, 10.15.2.1n, 10.9.1m,
KCF.3.5.2.3, KCF.6.3.0.1n,
Exc.XVI, Exc.XXI.3.3.2, Exc.XLII.6.1m, Exc.XLII.6.1.1.
Lévy Bruhl, Exc.XVI.0.2.
Lewontin, KCF.6.5.2.4n, Exc.XXVII.3.4.2.4n.
lezen, Exc.V.2.5.2, Exc.XII.2.10.2n.
lezing, AD.0.4.2.
liberalisme, Exc.XXII.2.0.4, Exc.XXIIIA, Exc.XXIII.4.1.4, Exc.XXIIIC, Exc.XXIII.9.1.8.
als groot verhaal, Exc.XXXIV.2.4n.
economisch, Exc.XXIII.2.2.
hedendaags, Exc.XXIII.0.5n.

kernbegrippen, Exc.XXIII.3.
liberaal-democratisch systeem, Exc.XXXIX.7.6n.
links, Exc.XXIII.3.2.2.
politiek, Exc.XXIII.1, Exc.XXIII.9.1.1n.
rechts, Exc.XXII.2.1.2.2, Exc.XXIII.3.2.1.
Libet, Exc.XV.5.0.1n.
libido, KCF.3.4.2.1, Exc.XI.3.4.0, Exc.XI.4.2.2, Exc.XII.2.5.2.
lichaam, 6.10kr, 10.38.3.C1.4, Exc.XII.2.9, Exc.XXI.1.2.1.
als esthetisch-kunstzinnig medium, 10.8.8.0.
als organon, 8.1.3.1.
als temenos, KCF.3.4.3.1.
astraal/etherisch, 8.1.6k.3.1(n), 10.17.1.3, KCF.6.0.2n, Exc.XXXIX.5.0.3.
automaat, AD.V.0.
corps objet, corps vécu, Exc.XII.2.9, 6.10kr.
lichaam-geest, Exc.XV.
cartesiaans dualisme, Exc.XV.0.2.
positivisme, Exc.XV.0.1.
vrouwelijk lichaam versus manlijke geest, Exc.XLVI.1.1.1.
licht
als dialectische pool, Exc.XXIX.14.2.
als oerverschijnsel, 7.0.4.1.
binnen film, 10.32.1.
binnen natuurkunde, 7.3.2.3m/n.
binnen schilderkunst, 10.19.3.
lied, 10.15.1.2.
liefdadigheid, Exc.XXVII.3.1.2.
liefde, 8.7.3.1n, 11.3B, 11.3N, KCF.3.4.2.2, Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XI.4.4.1, Exc.XXIX.1.4.5, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
affectiemodel, Exc.XI.4.4.2.
als gedragspatroon, Exc.XIV.7.
christelijke, 11.3M, → agape.
conflictmodel, Exc.XI.4.4.3, Exc.XII,2.4.1k, Exc.XII.2.6.1.
contractmodel, Exc.XI.4.4.3.
feminisering, Exc.XLVI.1.4.3.
romantische, Exc.XI.4.4.2, Exc.XXIX.1.4.4, Exc.XXIX.1.5.4.
liefdesfilm
subgenres, Exc.XLII.5.
liefkozing, Exc.XLVI.1.2.
Ligeti, Exc. XXXIX.8.1m.
lijden, 8.7.2m, 8.7.2k.2, 8.9.4.2, 10.10.7, KCF.2.1.1, KCF.3.2.2.3, KCF.5.4.1.0, Exc.XXIX.1.2, AD.III.I0.2, AD.IV.1, AD.VI.7A.
→ conditio humana, → existentie, → leed.
als teken van de volheid van het leven, 8.1.6k.2.2.
geestelijk van aard, 8.1.6k.2-3, Exc.XXXIX.5.0.2.
leven als lijden, KCF.2.3.3.
lijn, 10.32.2m.
lila, 11.2.6.1n.
lila-argument, 11.2.6.1.
Lindblom, 9.8.2.3.
Lindenmayer, Exc.XXVIII.3.2n.
Lingis, 8.7.2k.3, Exc.XXXIX.4.5.1n.
linguïstiek, 4.2, Exc.XVI.0.6n.
links, Exc.XXXIX.4.1.1n, .Exc.XXXIX.4.2.
(nieuw) links Nietzschiaanse corps, Exc.XXXIX.4.5.3.2.
pseudo-links, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
Linneaus, Exc.IX.4.3.
liquid architecture, Exc.XXXIX.7.4.2.
Lissarraque, KCF.2.3.4.
literair, 10.8.6.1, 10.8.8.1-2.
canon, KCF.3.1.7.1.2.
literatuur, 4.5.2, 5.6.4, 6.10kr, 8.0.0,10.8.9.1, 10.10.0m, 10.10.6, Exc.XI.4.5k.2.6, Exc.XII.2.10, Exc.XXXI.5, Exc.XXXIX.9.1.3m.
afwijkend taalgebruik, 10.1.3.4n.
als ideologie, 10.10.5m.
als suggestie, 10.7.3.4.
als taalconstructie, 10.12.0.3.
als vormster, 10.10.1.2n.
ambachtelijkheid, Exc.XXXII.1n.
en ethiek, 8.0.0k.
en filosofie, 8.0.0k.
codes, 10.2.3.2n.
kennisoverdracht, 10.10.6.
laat-modernistisch, Exc.XXXIX.8.3.1.3(n).
metafoor, Exc.II.1.5.
modernistisch, 10.10.5.1, Exc.XXXIX.8.3.1.3(n).

moraliserend, Exc.XXXIX.8.4.2.2.
parallel met mythische methode, 5.6.4.
postmodernistisch, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.9.1.2.1n.
synchroniteit, Exc.XXXI.5.
therapeutisch, Exc.XXXIX.8.4.2.2.
wetteloosheid, 8.0.0k.
literatuurwetenschap, Exc.XXXIX.9.1.3m.
Livestro, Exc.XXIII.5.1.
Lochner
De Moeder Gods in het rozenprieel, 10.24.1.
Locke, 6.7.17, Exc.XXIII.1.1, Exc.XXIII.3.2.2n.
Lockiaanse vergetelheid, Exc.XXXIX.7.1.2(n).
Lodeizen, 4.3.4.2.
Loftus/Ketcham, Exc.XV.4.1.5n.
logica, **3,** 4.6.2.1n, 6.6.2.2, 8.7.2k.1n, 9.1.3.2, 11.4.1.3, Exc.XVI.1, Exc.XIX.1.1.1, Exc.XX.1.2.3, Exc.XXXIX.5.1.2.
als ontologie, 3.4.0, 3.6.1.
als tekensysteem (T), 3.5.1.
apriori, XXXIX 5.2.1.0n.
formele, Exc.XXXIX.9.2.4.
functie, 3.5.0.
klassieke, 3.4.
kritiek, 10.2.4.5.
operator, 3.5.2.
propositielogica, 3.5.
status, 3.6.
teorema's van specifiteit en van onderling gedrag, 3.6.2Bm.
waarheid, 3.5.6.
wetten, 3.5.6.
logisch atomisme, Exc.XIX.1.3.
logisch empirisme, 1.5kr, Exc.XIX.1, Exc.XIX.3.6k.1.
kritiek, 4.6.5k, Exc.XIX.3.0.
logische representatie
als analoge constructie, Exc.II.1.3.
logische som, 3.5.2n.
logisch product, 3.5.2n.
logocentrisch denken, Exc,XXXIX.5.2.3.1.
logocentrisme, Exc.XXXIX.9.2.4.
logo-fallisch denken, AD.0.1.2.
logos, KCF.1.1.1, KCF.4.1.2.2.
binnen retorica, 9.12.1.
Lohse, 10.21.1, Exc.XXXIX.8.4.1.
Lokayata, 8.1.4.1n, KCF.4.2.3.3.
Longinus, 10.2.3.6.
loon, Exc.XXIII.2.
kosten, Exc.XXIII.2.1.5.
plafond, Exc.XXIII.2.1.4.2.
stelsel, Exc.XXIII.2.1.5.
wet, Exc.XXIII.2.1.2.2.
Lorenz, C., Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XLV.2.2m.
Lorenz, E., 7.5.6km.
attractor, 7.5.6k.6.
vlindereffect, 7.5.6km, 7.5.6k.1.2, 7.5.6k.2.1.
Lorenz, K., 9.8.2.1n, KCF.3.5.3k.2, KCF.3.5.3k.4, KCF.3.5.4, Exc.XLVII.2.
Lotman, 10.12.3, 10.12.4.3.
Lovelock, Exc.XXXIX.5.0.3n.
loyaliteit, 8.10k.1.4, KCF.5.2.4.1, KCF.5.2.4.4.
Lucas-reeks, Exc.XXVIII.3n.
Luciferische wezens, 8.1.6k.3.2.
Ludlow, Exc.XXX.3.4.
Luhmann, 8.3.1.4.
Lukács, 10.10.1, 10.10.5.2.
lumen naturale, Exc.XXIII.1.1.1, Exc.XXXIX.2.1.
Lutz, 10.33.4.5n.
lustprincipe, KCF.3.4.2.2.
Luxemburg, R., AD.VII.2D.
Luyendijk, Exc.XXX.4.0n.
Lyotard, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXIII.0m, Exc.XXXIX.5.0.0, Exc.XXXIX.5.1.2m, Exc.XXXIX.5.1.3.1, Exc.XXXIX.5.1.4m, Exc.XXXIX.5.1.4(n), Exc.XXXIX.5.3.1.1, Exc.XXXIX.II.0.1, Exc.XXXIX.7.5.1.
lyriek, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
lyrisch, 10.12.5.4, 10.15.1.2.

Maagdelijkheid, Exc.XI.4.5k.1n.
maagdenvlies, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
maakbaar
leven, KCF.5.4.0.
maat, 4.3.2D.
esthetische, 10.6.3.
Maät, 5.1.2.
Maatje, Exc.XXXIV.4.
maatschappij, Exc.XX.3A, Exc.XXIII.11.3.3, Exc.XXXIX.7.1m.
→ groep, → samenleving.
als concentratiekamp, Exc.XXVI.2.
als een hel, Exc.XXII.2.0.4.
als en-soi, Exc.XII.2.4.1(k).
als organisatie, 10.38.3D.
hervorming, Exc.XX.2.6.4n.
moderne, 8.10k.1.5, 9.10.3.1n.
open, 1.1.3, Exc.XXII.3.1.1.
postpolitieke, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
vier/vijf typen van handelen, Exc.XXIII.0.4n.
MacCorquedale, 9.12.3.2n, Exc.XLVII.2m.
MacDonald, Exc.XXXVI.2.3.3, Exc.XXXVI.2.4.1.
MacDworkinites, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XI.4.5k.2.7(n).
Mach, 6.9k.4, 7.1.2.4n, 7.3.1.4, 7.6.1.
contra Boltzmann, 7.6.3.
Machiavelli, **KCF.5.1**, Exc.XXIII.0.3, Exc.XXXIX.1.1.3.
machine
→ mechanisme.
cybernetische, Exc.XXXIX.7.4.1.3.
sociale, Exc.XXXIX.7.5.2.1-2.
macht, 8.2.3, Exc.XXIII.0.3, Exc.XXXIX.5.1.4(n).
KCF.5.1,
Exc.XVIII.4.1-2, Exc.XX.2.7, Exc.XXII.1.1.2, Exc.XXII.2.0.1.1, Exc.XXII.2.1.3.2, Exc.XXXIX.5.3.2.5, AD.VI.6.
als anonieme strategie, KCF.5.2.0.2.
als (be)heersen, 8.7.2k.2.
als behoefte, Exc.XX.2.5.3.
als dreiging met geweld, KCF.5.2.7.1.
als geweld, KCF.5.2.5.
als inlijving, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
als instinctief gegeven, 9.12.1.2, → wil (tot macht).
als voortdurende oorlog, KCF.5.2.0.2n.
begripsmatige analyse, KCF.5.2.
binnen verhaalstructuur (M), 10.26.4, 10.27.4.4.
een relatief verschijnsel, KCF.5.2.5.1.
instrumenteel, KCF.5.2.5.2.
legitieme, KCF.5.2.6.
machthebber/machtige, 5.2.7.1, 8.7.2.3, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n).
machtigingspositie, KCF.5.2.5.
machtsdenken, Exc.XXII.3.2.5.
machtssemantiek, 4.5.3.4.
machststructuur
rechtspraak, 9.11.3.4.
bestrijding, 9.11.2.3.
machtswellust, KCF.5.2.5.2, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXIII.7.4.
MacKinnon, 8.5.2.3, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XI.4.5k.2.7, AD.III.6.
macrokosmos, Exc.XXVIII.5.
→ microkosmos/macrokosmos.
Madison, Exc.XX.2.0m.
Madonna, Exc.XXXIX.6.2.3.
magie, 5.2.2-3, 9.3.2.1, 9.11.4, 10.1.1.2(n), 10.18.2.1, Exc.XII.2.2.2, Exc.XII.2.4.2, Exc.XVI.0.2-4.
→ dynamisme, → mana, → maya.
als functie van de primitieve kunst, 10.1.1-6, 10.8.3k.3.
als vorm van techniek, Exc.XVII.1.1.3.
binnen dadaïsme, 10.2.4.
en sekte, 5.3.2.1n.
zwarte, 5.2.3.1n.
mainstream
popmuziek, Exc.XXXIX.6.2.4.
Maistre, Exc.XXIII.4.1.3.
major, 3.4.3.1.
Maletzke, Exc.XXX.1.3, Exc.XXX.4.1.3.

Malinowski, 1.1.1, 5.3.2m, KCF.3.1.5.
Mallarmé, 10.9.1m, 10.17.2, 10.17.2.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.1, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
Mallet-Stevens, 10.33.1m.
Mamoulian, 10.32.3.3.
man, KCF.3.4.2n, KCF.3.4.3.2, KCF.6.3.0.1, KCF.6.3.1.2, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XLIV.2.4.
    agressief van aard, Exc.XLVI.1.3.
    als onderdrukker, AD.III.6.
Man, das, Exc.XII.2.4.0k, Exc.XVII.2.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
Man, De, Exc.XXXIX.5.3.1.2, Exc.XXXIX.9.1.3m, AD.III.1D.
mana, 8.2.1n, 10.1.1.2, 10.18.2.1, Exc.XVI.0.2, Exc.XVI.0.4, AD.V.2.
    → dynamisme, → magie.
mand, 4.1.1, 9.7.0-1, 9.7.2.3, 9.10.1n, 9.10.4, 9.10.6.4n, 10.5.2.
    recensie, Exc.XXXVII.1.
mandala, 10.1.2.2-6, Exc.VIII.3.2.
Mandelbrot, 7.5.6k.1.7, 7.5.6k.2.2, Exc.V.2.5.
Manenschijn, 8.10.k.m.
mania, 10.2.3.6, 10.8.0.2n, KCF.2.3.1, Exc.XI.2.2.1(n), Exc.XI.2.2.7.
    → extase.
manipulatie, KCF.6.5.1, KCF.6.5.2.3, Exc.XVIII.1.1.2.
    biologische, Exc.XXXIX.7.4.1.3.
manische depressiviteit, 5.5.2.2n.
Mann, A., 10.38.7.
Mann, Th., Exc.XXXIX.8.3.1.3.
mannenfilm, Exc.XLIV.2.4.
Mansfield, KCF.6.5.2m, AD.VIII.4.
mantiek, 9.3.2.1, Exc.XI.2.2.1.
man/vrouw, 8.7.3.1n.
    evenwicht in verhoudingen en kenmerken, Exc.XLVI.1.1.2, Exc.XLVI.1.4.3, Exc.XLVI.2.1.2-4.
    verschillen, Exc.XI.4.5k.1, **Exc.XLVI.**
Mapogga, 10.1.3.3.
maqamat, 10.8.3k.4.
Marcel, 8.1.5.2, 8.5.3.
Marcus, G., 10.3.3.4n.
Marcuse, H., 4.6.4, 8.0.5.2, 9.8.4.2, 9.11.2.3,
    KCF.5.2.7.3, KCF.6.5.1, KCF.6.5.2.1,
    Exc.XI.3.4, Exc.XVII.4.1, Exc.XVIII.2.3.1, Exc.XVIII.3.3, Exc.XXII.3.2.3n, Exc.XXII.3.3.3n, Exc.XXX.6.3.2, Exc.XXXVI.1.3,
    AD.III.6, AD.VII.5.
Marcuse, L., Exc.XI.4.5k.m, Exc.XI.4.5k.2.3n, Exc.XI.4.5k.2.5n, Exc.XI.4.5k.2.7n.
Margalit, 8.9.5m, 8.9.5.4.
Margulis, Exc.XXII.2.3.2.1n, Exc.XXXIX.5.0.3n.
Maria
    moeder én maagd, 5.5.2.3n, Exc.XL.1.
Marinetti, 8.7.3.1.
markt, Exc.XXIII.2.1.2.1, Exc.XXIII.3.2.0n, AD.VI.3A.
    → economie.
    mechanisme, Exc.XXIII.2.1.1.
    onderzoek, Exc.XXX.3.3.
markteconomie, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
marma, 10.1.2.5.
Marmontel, 10.14.3.
Marpurg, 10.8.3k.5.
Marr, Exc.XV.1.4.3.
Marshalll, AD.III.5F.
martelaarschap, Exc.XXVII.3.4.2.2n.
Martelaere, de, Exc.XXXIX.2.3.1n, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XXXIX.5.1.4m.
Martin, KCF 5.2.4.3n.
Marx, 0.1.1,
    KCF.3.5.2.3,
    Exc.XV.1.4.2, Exc.XXII.2.0.5.2n, **Exc.XXIII.D**, Exc.XXXVIIIm, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XLV.1.3,
    AD.X.kr.
        Marx I/II, Exc.XXIIID.0n.
marxisme, KCF.3.1.7.1, Exc.XXIII.D, Exc.XXXIX.5.1.2.
    als groot verhaal, Exc.XXXIV.2.4n.
    als heuristisch model, Exc.XXIII.13.3.
    conservatisme, Exc.XXIII.1.2.
    contra positivisme, Exc.XXIII.12.1.4.
    redeneertrant, Exc.XXIII.13.1.
    visie op de kunst, 10.10.5-7, Exc.XXXVIII.2.2.
    visie op het gezin, KCF.6.3.1.2.
    voorspellingen, Exc.XXIII.13.2.
marxisme-leninisme, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIIID.0.
Maslow, 8.1.1.2, KCF.6.1.1.

masochisme, Exc.XXIX.2.2.
massa, 8.7.1,
Exc.XX.1.3.2, Exc.XXII.2.1.3.2, Exc.XXIII.4.0,**Exc.XXX.1.2**, Exc.XXX.8, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.7.3.2(k), Exc.XXXIX.9.1.4.1.
neutraliserende macht, Exc.XXXIX.7.3.3k.
massacommunicatie, Exc.XXX.
massacultuur
verkitsching van de mythe, Exc.XXX.7.1.4.
massamaatschappij, Exc.XXII.3.2.1.
massamedia, 10.3.3, Exc.XVIII.2.3.1, **Exc.XXX**, Exc.XXXIX.7.3, Exc.XLIV.3.1, AD.III.9.
als subsysteem, Exc.XXX.3.4.
als zondebok, Exc.XXX.8.
boodschap, Exc.XXX.2.
commerciële invloed, Exc.XXX.7.1.1.
droomwereld?, Exc.XXX.7.2.3.
eenzijdigheid, Exc.XXX.6.1.
en sport, Exc.XXVII.2.2-3.
functie, Exc.XXX.8.
gebruik, Exc.XXX.3.1-3.
invloed, Exc.XXX.3.4, Exc.XXX.5.
invloed van het technologisch medium, Exc.XXX.5.4.
kritiek en weerwoord, Exc.XXX.7-8.
macht, Exc.XXIII.0.3n.
manipulatie en indoctrinatie, Exc.XXX.6.3.
massaproductie, 10.3.2.2.
multifunctioneel, Exc.XXX.7.2.3.
passiviteit, Exc.XXX.6.1-2.
redundantie, Exc.XXX.7.1.2.
samenhang met pseudo-religie en kitsch, Exc.XXX.7.1.4.
systeemtheoretische achtergrond, Exc.XXX.3.4.
therapeutisch, Exc.XXX.7.2.3.
vermaak, Exc.XXX.7.2m.
massamens, Exc.XII.2.4.1k, Exc.XXIX.1.2.
als kitschmens, Exc.XXXVI.1.2-3.
materialisme, 6.9k.3, 7.9kr, 8.1.1.1n, 8.1.4.1, 10.38.3C, KCF.2.4.1, Exc.XVI.0.7, Exc.XXIII.12.0.2, AD.V.0.
→ idealisme, → naturalisme, → spiritualisme.
kentheoretisch, 10.20.1.2, KCF.3.2.0.2, KCF.4.2.3.3.
mensbeeld, KCF.3.2.1.1, Exc.XV.0.1, Exc.XV.0.3, Exc.XVI.9.7.
moreel/ethisch, 8.1.4.2.
quantumfysica, 7.5.3.2n+afb.
vulgair, Exc.XXII.12.1.4.
materie, 6.7.6, 7.8.4.1, 7.8.5.2.
mathesis universalis, 6.3.4, 6.6.1.3, 7.5.5.5.
Matisse, 10.2.3m.
matte, 10.33.1.
maximalisatieprincipe, 8.6.1.
maximaliseren, 9.8.2, Exc.XXVII.3.1.3.1, Exc.XXVII.3.2.1.1.
maxime
drie maximes van Kant, Exc.XXXIX.2.1.
Maxwell, 7.0.5.2, 7.5.5.5, AD.IV.5A.
May, 7.5.6k.1.6.
maya, 11.2.5-6, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XXXIX.5.1.2,Exc.XXXIX.5.3.2.7, 8.1.6k.3.2n, AD.X.kr.
maya-principe, 6.3.5.3n, 11.2.5n, Exc.XIII.1.3.1.
Maynard Smith, Exc.XXVII.3.4.2.1, Exc.XXVII.3.4.3.5.
Mayr, 8.4.1.3n.
McAllister, 7.1.0.4n, Exc.XIX.3.6n.
McClary, 10.8.3k.6n.
McClelland/Rumelhart, Exc.IV.4.3.1n.
McCormick, KCF.3.2.2.2 n.
McLelland, 10.6.4.1.
McLuhan, Exc.XXXIX.II.0.1n, Exc.XXXIX.7.1, Exc.XXXIX.8.3.2.2, Exc.XXXIX.9.3.1.
McRobbie, 10.3.3.4n.
Mead, G.H., 9.6.1n, Exc.XXVII.0n.
meaning, 4.4.3n.
mechanica, 10.18.3.1, Exc.II.2.2-3, AD.V.0.
→ mensbeeld, → natuurbeeld.
mechanicisme, 6.9k.1n.
mechanisatie, Exc.XXIX.1.1.
mechanisch gedrag, Exc.XL.0.
mechanisme, 6.9k.

mededinging
→ concurrentie.
economische, 8.5.1.
mededogen
versus rechtvaardigheid, Exc.XLVI.1.4.1.
medeleven, 6.5.6.3, Exc.XIV.5.1.
medelijden, 8.7.2.2n, 8.8.3, Exc.XIV.5.1, AD.VI.4C.
mèdèn agan, 8.1.3.3n, 10.15.1.4n, 10.37.5, KCF.2.3.2.
media-agressie-theorie, Exc.XXX.5.2.1, Exc.XXX.5.2.2n.
mediabeleid, Exc.XXX.7.2.1.
media-democratie, Exc.XXII.3.2.5.
media-realiteit, Exc.XXX.4m.
mediatijdperk, Exc.XXXIX.7.1.0.
media system dependency theory, Exc.XXX.3.4.
medische wereld
als technocratisch en commercieel instituut, 8.1.6k.2.0n.
meditatie
als functie van de kunst, 10.10.2.
medium, Exc.XXXIX.7.3.
→ esthetisch medium, → massamedium.
the medium is the message, Exc.XXXIX.7.1.3, Exc.XXXIX.7.2m, Exc.XXXIX.7.3.2.2.
Meegeren, Van, AD.VIII.8.1B.
meerderheid
democratische, Exc.XXII.1.2.1.1.
meerduidigheid, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
meervoudig persoonlijkheidssyndroom, 5.2.3.2n.
meeuw, Exc.XLVII.3.
melancholie, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXIX.1.3, Exc.XXIX.1.5.1, Exc.XXIX.1.5.4, Exc.XXXIX.6.1.1.
melodie, 10.2.3.2, 10.8.3k.1, 10.8.3k.5.
melodrama, Exc.XLII.4.
als KGV, Exc.XLIV.3.1.
kenmerken, Exc.XLIV.2.
kritiek, Exc.XLIV.0.
kritisch-kunstzinnig begrip, Exc.XLIV.1.
kunstzinnigheid, Exc.XLIV.3.
spanning tussen verlangen en orde, Exc.XLIV.2.2.
memento mori, 11.4.2.3, Exc.XVII.3.
Mencius, AD.VI.7C.
menigvuldigheid, Exc.XXXIX.5.2.2.6n.
→ pluraliteit.
mening, Exc.XXII.2.0.1.2.
meningsuiting
op internet, Exc.XXX.3.4.
mens ('homo'), KCF.4.1.2.3, KCF.6.4.4.2, Exc.XXIII.2.1.5.1, Exc.XXIII.4.1-4, Exc.XXIII.5.2.3, AD.VI.0.
→ mensbeeld.
als bewuste automaat, Exc.XV.5.0.1n.
als historisch wezen, Exc.XXIII.12.1.1, → historisme.
als informatieverwerkend systeem, AD.VI.3D.
als kunstwerk, KCF.2.3.3.
als levend subject, KCF.3.2.2.0n.
als maat, 6.1.4n, Exc.XIII.2.1.
als maatschappelijk wezen, Exc.XXIII.12.1.2, Exc.XXIII.2.1.4n.
als randverschijnsel, Exc.XXXIX.5.1.3.
als stoffelijk wezen, Exc.XXXIX.4.1k.3.
als wetenschappelijke constructie, KCF.6.1.3.
animal ratione, 8.1.3, Exc.XXI.3.3.1.1, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
animal symbolicum, 4.4.1.2.
binnen zijn samenleving als politiek systeem, AD.VI.0.B.
biologische mens, KCF.6.1.3.
continuüm, Exc.XV.0.3.
esthetische instelling, Exc.XLIV.2.0.
geestesmens, 8.1.6k.3.1.
gemiddelde mens, Exc.XXII.2.0.1.2.
homo delphinus, Exc.XXXIX.5.0.3.
homo docilis, KCF.5.2.0.2.
homo economicus, 8.0.2.2,
KCF.6.1.3,
Exc.XXIII.2.1.2.2, Exc.XXIII.3.1, Exc.XXIII.7.0.2, Exc.XXIII.7.3, Exc.XXXIX.4.2,
AD.X.kr.
homo faber, Exc.XXXIX.4.2.
homo homine lupus, 10.38.6.2, KCF.3.5.1.1, Exc.XXII.2.0.5.2.
homo ludens, Exc.XXXIX.7.4.4.2.

homo ridens, Exc.XL.0n.
kitschmens, Exc.XXXVI.0, Exc.XXXVI.1.2.
laatste mens, → letzte Mensch.
meerwaarde, AD.V.4E.
mens als doel op zich, 6.7.17n.
mens van Turing, Exc.IV.4.1, Exc.IV.4.2.4.
nieuwe/nietzschiaanse mens, 8.7.2.4.
oude/nieuwe mens, Exc.XX.2.8.1, Exc.XXXIX.7.3.2-3, Exc.XXXIX.7.4.3.2.
ontstaan, 8.1.6k.2.
postmoderne mens, Exc.XXXIX.7.4.3.2.
psychologische mens, KCF.6.1.3.
religieus-spirituele mens, 8.1.6k.2.
religieuze mens, 5.4.2, 5.4.4, Exc.X.0.2, Exc.X.4.6.
rol of zelf? KCF.6.1, AD.V.6C.
sociologische mens, KCF.6.1.3, Exc.XXII.2.0.1.1.
specifieke positie van de mens, KCF.3.3.1, Exc.XXIV.1.1.
spirituele mens, Exc.XXXIX.5.0.3.
totale mens, KCF.6.1.1, KCF.6.1.3.
tussen niets en al, 11.3H.
unieke positie van de mens, 8.1.5, KCF.3.3.3, Exc.XXI.2.1.0, Exc.XXI.2.1.3, AD.V.0.
zoön politikon, 8.1.3.5, KCF.5.1.1.

mensbeeld, 8.1, 8.10k.1.1n, 10.38.3.1.C1, 11.3D, 11.4.2.1,
KCF.2.2.3, KCF.4.1.4.2-3,
Exc.XII.2.5.2, Exc.XXII.4.2, Exc.XXIII.3.2.2,
AD.V.0, AD.III.5F.
→ geest, →mens, → lichaam, → mens-dier, → onbewuste, → persoon, → psyche, → zelf, → ziel.
anti-modern, Exc.XXXIX.5.1.3.
behavioristisch, Exc.XLV.2.3.2.3.
biologisch, Exc.XVI.1m.
drie orden, 11.0.4.4, 10.3A.
dualistisch, 6.3.7.
evolutionair, Exc.XX.2.8.3.
fysiologisch, Exc.XXI.1.2.1.
humanistisch, KCF.3.1.2.0, KCF.4.1.4.2-3, Exc.XXI.1.1, Exc.XXII.2.1.0-1, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XLV.2.3.2.3.
in ME, 1.2.2.
in termen van productie, Exc.XXIII.9.1.1n.
logisch-computatief, Exc.IV.3.1.5, Exc.IV.4.2.1.
marxistisch, Exc.XXIII.12.1.1, Exc.XXIII.12.1.4n.
materialistisch, 8.1.4, KCF.3.2.2.1, Exc.XVI.0.7, Exc.XXXIX.4.1k.3.
mechanistisch, 6.3.7.1, KCF.3.2.1, Exc.XVIII.2.4k.1n, Exc.XVIII.3.1, Exc.XX.2.8.3, AD.V.0.
mentalistisch, Exc.XV.1.
modern, 8.1.6k.2.1.
mysterie, AD.V.4E.
neutraal, KCF.XXII.2.1.0.1.
primitief, → (primitieve) cultuur.
reductionistisch, 8.1.6k.2.
religieus, 8.1.2.
Renaissance, Exc.XXXIX.1.1.1.
spiritueel, 8.1.6k.2.1.
structuralistisch, Exc.XXI.3.3.2, Exc.XLV.2.3.2.3.
verhouding tot de deugd, KCF.4.1.4.2.
wetenschappelijk, KCF.3.5.1.1.

mens-computer
→ computer.

mens-dier
→ cultuur, → natuur.
kloof/verschil, 6.3.7, 8.1.1.3, 8.1.3.1n, 8.1.3.5n, 10.2.2.4, 10.5.1, 11.3.E, 11.4.3A,
KCF.3.1.2.0, KCF.3.1.3, KCF.3.2.0-1, KCF.3.3.2,
Exc.XVI.0.5, Exc.XVIII.1.1.1, Exc.XX.2.8.3, Exc.XXI.2.1.0, Exc.XXIII.10.1.0, Exc.XL.0n, Exc.XLV.1.4,
AD.V.0, AD.V.3.
sprong, KCF.3.5.3k.3.

menselijkheid, AD.III.5F.
mensenkennis, KCF.3.2.2.1-2, Exc.IV.4.2.1, Exc.XXI.2.1.4.
mensenrechten, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
menstruatie, Exc.XLVI.2.1.1.
premenstrual syndrome (PMS), Exc.XLVI.2.1.1n.
mens van Gutenberg, Exc.XXXIX.7.1.2.
mensvormigheid
binnen biologie, Exc.XXVII.3.4.3.4.
mentalising, KCF.3.3.2.5.

mentalisme, Exc.IV.3.1.1.1n, Exc.IV.3.1.2.2, Exc.IV.3.1.4.1, **Exc.XV.1,** Exc.XV.4.0, Exc.XXXIX.7.7kr, Exc.XLVII.3.1n, AD.V.5B.
→ cognitieve psychologie.
tegenover het behaviorisme, Exc.XV.1.1.
top-down, Exc.XV.1.2.
menuet, 10.6.4.3.
Mercurius, 7.1.2.3.
Merleau-Ponty, Exc.IV.4.2.2, Exc.XXIII.0.5, Exc.XXIII.13.3.
Merton, 7.4.0, 8.3.2.1.
meta-activiteiten, 2.4, 10.7.2.2, Exc.XV.5.3.5.
film, 10.39.4.1.
geschiedenis, Exc.XLV.2.0.
meta-code
videoclip, Exc.XXXIX.6.2.2.
meta-cultuur, KCF.3.1.4.2.
meta-esthetica, 2.4.4, 8.9.7k.
meta-ethiek, 2.4.4.
metafoor, 3.7kr, 4.3.4, 4.5.2, Exc.VII. 2.0n,
Exc.II.1.2.8, **Exc.VII**, Exc.XIV.2, Exc.XXIX.0.3(n), Exc.XXIX.1.6.3, Exc.XXXIX.5.3.2.2n, Exc.XXXIX.8.4.2.3, Exc.XL.1, Exc.XLIII.5.2,
AD.II.4.
als associatie, 10.34.3.2, Exc.VII.2.6n.
als raadselspreuk, Exc.VI.2.3.4.
als uiting van het onbewuste, 10.12.4,3n.
authentieke, Exc.VII.2.2.
basis-metafoor ('root metaphor'), 6.9k.1n.
beknopte, Exc.VII.2.3-4.
bij beeld, Exc.XLIII.4.4.
complexiteit, Exc.VII.2.5.
disjunctie, Exc.II.2.2.3.1, Exc.VII.2.2.2, Exc.VII.2.5-7.
in geschiedenis, Exc.XLV.2.3.1.
in kunst en kunstkritiek, 10.0.8.2n.
in mythe, speculatie en literatuur, Exc.II.1.5.
in poëzie, 10.12.3.2.
in wetenschap, Exc.II.2.0, Exc.II.2.3m.
kracht, Exc.VII.2.6.
ontologie, Exc.VII.2.3.4, Exc.VII.2.7.
structuur, 10.12.4.3n.
metaforische transformatie, Exc.XVI.3, Exc.XVI.4.6.
metaforisch model, Exc.II.1.2.8, Exc.II.2.2.3.
metafysica, 3.4.0, 3.7kr, 4.3.3.3, 6.1.2.2, **6.2.1**, 6.3, 6.3.6, 6.7.3, 7.7-8, 11.2.6, Exc.XXIV.1.2.1, Exc.XXXIX.5.2.3, Exc.XXXIX.5.3.0.
als (ervarings)wetenschap, AD.0.6.2.
contra de wetenschappelijke analyse, 7.7.1.
kritiek op, 6.7.1, 6.7.3, 7.7.2, Exc.XXXIX.5.2.
naturalis, 6.7.13m.
meta-kunst, 10.7.2, 10.8.5.2, 10.9.5.2.
→reflectie.
meta-code, 10.9.1.3.
meta-film, 10.39.4.
meta-mathematica, 2.4, 3.5.8.3, Exc.IV.2.1.3.
metamorfose, 7.0.4, Exc.XIII.1.1.1, Exc.XXXIX.7.4.2.
metarécit, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
meta-vertelling, Exc.XXXIV.4.1n, Exc.XXXIX.5.1.3.
meta-vragen, 2.4.
meteorologie, 7.3.1.4.
Method, the, 10.33.4.5(n).
methode, 2.5, 7.0.2.4, Exc.XII.1.3.3.
als evidentie en deductie, 6.3.3.
dialectische, 7.0.4, → PC/PCO.
dubito, 6.3.1.
fenomenologische, KCF.1.2.2, Exc.XII.1.3.3.
filosofische, 0.1.2.
mythische, 5.2.2.
natuurwetenschappelijke, 0.1.2, 7.1-4.
speculatieve, 6.2.2.
meting, 7.6.2m/n, Exc.XIX.3.4.2.
metonymia, Exc.XLIII.4.4.
metonymisch indexsteem, Exc.XLIII.4.4.
metropool, Exc.XX.3D, Exc.XXXIX.6.2.1n.
metrum
→ ritme.
als bewuste ingreep, 10.12.2.3n.
Mettrie, La, KCF.3.2.1.2, KCF.3.3.0, Exc.II.2.2.2, AD.V.0.

met twee maten meten, 9.9.3.1.
Meyer, Exc.XXII.3.2.5.
Miami Vice, Exc.XXXIX.6.2.1n.
Michels, Exc.XXII.1.1.2.
Mickey Mouse, 5.6.3.
microkosmos/macrokosmos, 5.1.2, 10.1.2.2.
microtibulli, Exc.XV.5.2.3.
midcult, Exc.XXXVI.4.
Middelaar, van, Exc.XXIII.0m, Exc.XXIII.0.5.
Middeleeuwen
filosofie en theologie, schema aan het einde van de begrippenlijst.
kunst, 10.2.0.1-2.
lachen als zonde, Exc.XL.0n.
schoonheidsopvatting, 10.2.0.
VGO, 1.2.
midnight movie, Exc.XXXVI.5.3.
mier, 4.1.1.1, 4.7kr, 8.4.1.3(n).
aangeleerd gedrag, 3.6.3.2n.
mijmering, Exc.XXXIV.1.
filosofische, Exc.XXXV.2.1.
Milesiërs, 6.9k.1n, Exc.XIII.1.1.
→ archè.
methode, Exc.XIII.1.1.2.
vraagstelling, Exc.XIII.1.1.1.
Milgram, 8.5.3, KCF.5.2.4.2-4, KCF.5.2.7.2, KCF.6.4.3.1, Exc.XXII.4.3, Exc.XXXIX.7.3.3.3n.
milieu, 9.10.6.4, 9.11.3.1, 9.11.4, Exc.XXIII.8.2.3, Exc.XXIII.8.3.1, Exc.XXIII.8.3.2.1, AD.IV.5D.
milieu-ethiek, 8.0.4n.
Mill, J. Stuart, 7.6.1, 8.0.3.2, 8.6.1-2, 8.6.4.2n, 8.6.6.2n, 8.7.2.2n, 8.8.3.2n, 9.8.3.1n,
Exc.XXIII.2.1.5, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.4.3, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, Exc.XLV.1.2n.
Millar, Exc.XXVII.1.1.
Miller, G., 10.28.3.3.
Miller, H., Exc.XI.4.5k.m.
Miller, J., Exc.XXXIX.1.1.4.
mime, 10.8.4afb, Exc.XLIII.5.
mimesis, 10.0.4, 10.2.1.4, 10.2.1.6, 10.2.2.2, 10.2.3.4, 10.2.3.6, 10.2.4.6, 10.6.6.1, 10.10.1, 10.24, 10.39.4.2n,
Exc.II.1.2.1, Exc.VI.1(n), Exc.XXXIII.2, Exc.XXXIX.5.1, Exc.XXXIX.4.1k.4, Exc.XXXIX.8.3.1.1(n), Exc.XXXIX.9.1.3.3.
→ realisme.
als illusie, 10.27.3.3.
film, 10.39.3, 10.39.8.2.
mimiek, Exc.XLIII.5.2.
in zwijgende film,10.33.4.5.
Mindess, Exc.XL.0n.
minimaliseren, Exc.XXVII.3.1.3.1, Exc.XXVII.3.2.1.1.
minimaxstelling, Exc.XXVII.3.2.2.
Minkowski, 7.5.2.1n.
minor, 3.4.3.1.
Minsky, Exc.XIV.6.3n, Exc.XVIII.2.4k.3.3.
minzaamheid, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
misdaad, 9.1.2.2, 11.4.5.5.
bij primitieven, 8.2.1n.
een ziekte? AD.III.5E.
en straf, Exc.XXI.1.2.3, Exc.XXII.3.1.2. AD.III.5.
misdadiger, 8.9.3.4, Exc.XXI.1.2.3n, Exc.XXI.3.2.1.
mise en scene, 10.33.0.
misère et grandeur, KCF.11.3E, Exc.XII.2.3.
mishandeling, Exc.XI.4.4.3.2.
misstap, 10.27.4.2.
Mitry, 10.34.3.4m.
mixed-media-performances, ExcXXXIX.8.1.2n.
→ happening.
Mobilmachung, Exc.XVIII. 2.3.2, Exc.XXDn.
model, 4.1.4.4.
interpretatieve modellen,10.38.3.
modelpubliek, 10.9.2.2.
modern, Exc.XXXIX.IIm.
→ moderniteit.
code, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
cultuur, KCF.6.4.1, Exc.XVIII.3.2.4.
laat-modern, 8.10k.1.4, Exc.XXIII.5.1.2, Exc.XXXIX.7.3.0.
links contra rechts, Exc.XXXIX.4.2.
maatschappij, Exc,XXXIX.4.3.
mens, KCF.5.4.2.1, KCF 6.5.2.5, Exc.XXXIX.4.1k, Exc.XXXIX.4.3, AD.III.5F.

samenleving, Exc.XXXIX.4.1k.3.
tijd, Exc.XXXIX.4.1.2n, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
modernisering, Exc.XXXIX.5.0m.
modernisme, 10.7.2.3, 10.8.9.2, 10.9.2.4, 10.17.1.3n, Exc.XXXIX.5.1.3n, **Exc.XXXIX.8-9.**
als een poëtica van de niet-organische tekst, Exc.XXXIX.8.3.1.1n.
als esthetische, filosofische en/of politieke stroming, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
als krisis in gevoeligheid, 10.7.2.3n.
code, Exc.XXXIX.8.3.
conceptualisme, 10.9.1.3, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
definitie kunst, 10.9.2.4.
film, 10.39.8.2.
intellectualisme, 10.17.2.3n.
invloed, Exc.XXXIX.8.3.2.2.
kritiek, 10.10.5.1, 10.17.2, Exc.XXXIX.8.4.
laat, Exc.XXXIX.8.1.1, Exc.XXXIX.8.5.2.
l'art pour l'art, 10.17.2.2n, Exc.XXXIX.8.2.1.
maatstaven, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
muziek, 10.8.3k.1n.
ontmaskering, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
poetics of indeterminacy, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
stromingen, Exc.XXXIX.8.1.1, Exc.XXXIX.8.2.1.
symbolische poëzie, 10.17.2.1n, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
verhouding tot de moderniteit, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XXXIX.8.3.2.2.
moderniteit, 8.10k.1.6-7,
KCF.3.1.7.2,
Exc.XLVI.1.2, Exc.XXXIX.I.4, Exc.XXXIX.2.3.1.**Exc.XXXIX.4,** Exc.XXXIX.5.3.2.5, Exc.XXXIX.5.3.2.6n,
Exc.XXXIX.7.3.1.1.
→ modern.
ambivalentie, Exc.XXXIX.7.6
basis-bovenbouw, Exc.XXXIX.4.1.1n.
definitie, Exc.XXXIX.4.1.1n.
eenheid rede/Verlichting - gevoel/romantiek, Exc.XXXIX.2.3.1n.
filosofie, Exc.XXXIX.7.7kr.
handregels, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
late, 9.10.2n, 10.44, KCF.4.1.4.2, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.4.3-4, Exc.XXXIX.6.3, Exc.XXXIX.7.6, AD.VI.3A.
linkse, Exc.XXXIX.4.3.1.
links/rechts, Exc.XXXIX.6.3, Exc.XXXIX.7.6.
neo-, Exc.XXXIX.0.1.
politiek, Exc.XXIII.0.3.
radicale twijfel, Exc.XXXIX.4.2m.
scepsis contra beschouwing, Exc.XXXIX.4.2.
sexuele code, Exc.XI.4.5k.1.
versus fatalisme, 9.10.3.1n.
visie, Exc.XXXIX.4.1, Exc,XXXIX.5.3.0.
mode-wereld, 10.33.4.2n.
modus ponens, 3.5.7.2, 3.6.3, 9.3.3.1, Exc.XXV.1.
modus tollens, 3.5.7.2, 7.3.2.5, Exc.XIX.2.1.
→ falsificatie.
moeder, KCF.6.3.0.0-1, Exc.XLVI.2.2.
liefde, Exc.XLVI.2.2.2.
zorg, Exc.XLVII.3.2.
Moeder Aarde, 4.3.5.1, 10.1.1.2, KCF.3.4.3, Exc.XXXIX.5.0.1-2.
→ Gaia.
moedermoord, Exc.XLVI.1.2.
moederschoot, Exc.XXXIX.7.4.3.2.
mogelijke wereld
bij het beeld, Exc.XXXIV.3.3.
narratief, 4.4.6.2, 10.9.1.1, 10.27.3, 10.38.7, Exc.XXXI.6-7, Exc.XXXIV.3, Exc.XXXIV.5.
waarheid, Exc.XXXIV.3m.
mogen/kunnen, Exc.XXII.2.1.2.2, Exc.XXII.2.1.3.1.
Mohammed, AD.VI.7A.
moira, 5.1.2.
moksa, 11.2.7, KCF.4.2.3.5, 8.1.6k.3.1.
molecuul
en informatietheorie, Exc.XXVII.3.4.3.5n.
Molen, van der, Exc.XXX.5.2.2n.
Monaco, 10.34.1.2, 10.37.0.2, Exc.XLIII.1, Exc.XLIII.4.2, Exc.XLIII.4.4.
monade, 6.6.1.1, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
Monahan, Exc.V.3.0, Exc.XXI.1.2.3n.
mondialisering, Exc.XXII.3.3.4.
→ (anti) globalisering.
mondigheid, 10.11.3.1, Exc.XXXIX.2.2.

Mondriaan, 10.7.2.2, 10.8.2.1, Exc.XXXIX.8.2.2, AD.VIII.5B-C.
Monet
Gezicht op het parlementsgebouw in Londen, 10.24.2.
monisme, Exc.VIII.2.2, Exc.XII.2.9.
Monod, 7.8.4.1n.
monofysitisme, 9.3.2.1, 9.4.1.2n.
monologue interieur, 10.32..3.4, 10.32.5.1.
montage, 10G, 10.25.2.2, 10.36.6, 10.37.4, Exc.XXXIX.8.3.1.2, Exc.XLI.2.3, Exc.XLIII.5.2.
als constructie, 10.34.3, → formalisme.
als redactie, 10.34.2, → Hollywood.
Montagu, A., 9.1.5.3.
Montagu, I., Exc.XLI.3.0m.
Montaigne, 6.4.2.1, 11.0.4.0, 11.0.4.3,
KCF.3.1.0, KCF.5.3.1,
Exc.XVII.3.2, Exc.XVIII.3.0.3, Exc.XX.3B, Exc.XXIII.6, Exc.XXXIX.1.1.3, Exc.XXXIX.1.1.4n,
AD.X.kr.
Essais 11.4.1-11.4.6.
Monteverdi, 10.2.3m, 10.7.4.2, 10.8.3k.5m.
mooi, 10.1.1.
→ esthetisch, → schoonheid.
Moore, 4.6.1.2, Exc.XXXIX.5.2.3.1.
moraal, 1.1, 8.2.1, 8.7.2.1, 9.11.0, 9.11.1.1, Exc.XXXIX.7.5.3.
→ arete/deugd, → gedragscode.
ME, 1.1.4.5.
moreel tegenover ethisch goed, AD.VI.7An.
moraalgebonden argumentatie, 9.11.1.2.
moraliseren, 9.7.2.3(n), 9.10.1, 9.11.3.1, 10.11.3.3.
moralisme, 8.10k.1.4, 9.7.2.3n, 9.10.5.2.
moraliteit,
amoraliteit, 10.38.4.
goede, 8.7.2.2.
statistische moraliteit, Exc.XVIII.4.1.4.
Moravec, Exc.XVIII.2.4k.3.3.
Moravia, 10.39.1.
morfologie, 4.2.1.2, 10.12.4.1n.
Morgenstern, 9.8.1.2, 10.2.4.6.
Morin, 10.33.4.2.
Morley/Michelson, 7.3.2.3.
Morus, Exc.XXXIX.1.1.3.
moslimcultuur, Exc.XXII.2.1.1.2.
motherese, Exc.XV.2.0.2n.
Mo Ti, AD.VI.7C.
motief
binnen schilderkunst, 10.24.0, 10.24.1A-D.
binnen verhaal, 10.37.3.
muzikaal, 10.8.3k.1. 10.8.3k.6.
psychologisch, 8.6.2.2, 9.7.1, 9.7.2.3, AD.V.4C, → beweegreden.
motivering, 9.7.2.1, 9.10.3.1n.
Mounier, 8.1.5.2.
Mozes, AD.VI.7A.
MTV, Exc.XXXIX.6.2.
Mukarovsky, 10.8.3k.5n, 10.9.8k.2n,10.12.3.1, Exc.XXXVI.2.4.2n, Exc.XXXIX.8.4.1n.
Mul, de, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
Müller-Lyer-illusie, Exc.IV.3.1.5B.
Multatuli, Exc.XXXIV.4.2, Exc.LX.4.3.
multiculturalisme, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXIII.5.1.2n, Exc.XXXIX.6.4.2.
samenleving, Exc.XLV.2.3.2.4.
wereldkunst, 10.3.5.2.
multimind, Exc.XXXII.1.
multiple- personality syndrome (MPS), 8.5.2.3.
multiraciaal, Exc.XXXIX.7.6n.
multivalence, 10.8.6.2.
Mulvey, Exc.XXXVIII.2.3.
mundus intelligibilis, 6.1.2.2.
Murnau, Exc.XLII.2.2n.
musica mundi, 10.2.3.2.
musicus
als genie, Exc.XXIX.1.5.1.
Mussolini, Exc.XXXIX.4.5.2D.1.
mutatie, 7.8.3.1, 8.5.2.1.
Mutuaga, 10.1.3.1n.
mutual aid, Exc.XXII.2.3.2.1.

muziek, 10.2.3m, 10.11.1.5, Exc.XX.1.4.2.3, Exc.XXXVI.2.4.3, Exc.XXXIX.6.2.4, Exc.XXXIX.8.1.2, Exc.XXXIX.8.3.2, AD.VIII.4.
→ film, → klank, → R&R, → toon.
als expressie, 10.8.3k.5, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIII.3.
als meubilering, 10.2.4.7.
als negatieve kracht, 10.10.7.
als opus absolutum, 10.8.3k.4.
als religie, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.5.4.
als Rührung, 6.7.16.5.
als taal, 10.8.3k.4.
als universele taal, Exc.XXIX.1.5.3.
als vrije vorm van denken, 6.1.5.3.
als wil-loze waarneming, Exc.XXXV.2.1.
analyse/synthese, 10.2.3.2.
analytische benadering, Exc.XXIX.1.5.4.
atonale, Exc.XXXIII.3m.
binnen de romantiek, Exc.XXIX.0.1, Exc.XXIX.1.5.
diëgetisch, 10.32.6.
extatische kanten, KCF.2.3.3, Exc.XI.2.2.1.
functies, 10.8.3k.3.
in de ME, 10.2.0.3, 10.2.0.5.
informatie-theoretisch, 10.6.4.3.
instrumentale, 10.8.3k.2.
kenmerken, AD.VIII.4k.
kennis gevoelens, Exc.XXIX.1.5.2.
mimesis, 10.8.3k.5.
ontstaan, 10.8.3k.3.
populaire, 10.3.3.4n.
programmatische, 10.8.2.4.
tegenover woord, KCF.2.3.3.
vorm geven aan duisternis en chaos, Exc.XXXIX.4.4.1.1.
vormgeving, 10.6.4.3.
vrouwelijk/chromatisch-manlijk/diatonisch, 10.8.3k.6n.
waardering, AD.VIII.4.
werkwijze/componeren, 10.8.3k.5-6.
wiskunde, 10.2.0.5, 10.2.3.2, 10.6.2.2, 10.8.3k.5, Exc.XIII.1.2, Exc.XXIX.1.5.4.
zuivere, 10.8.3k., 10.8.3k.6n.
muziekcultuur, Exc.XXXIX.6.1.1, AD.VIII.4k.
muziekinstrument
in primitieve cultuur, 10.1.1.6.
muzikaal
idee, 10.8.3k.4-6, Exc.XXXIIIm, Exc.XXXIII.3n.
kiemcel, 10.8.3k.6.
ritmische instrumenten, 11.1.1.6.
muzikaliteit,
poëtisch, 10.12.4.2, 10.12.5.3, 10.13.2.
mysterie, 2.3, 8.1.5.2, 10.2.3m, 10.6.5.4, 11.0.4.1.2, 11.2.6.1, KCF.3.4.3.1, Exc.XV.3.1.2n, Exc.XV.5.2.3, Exc.XVII.1.1, AD.IV.1.
→ Eleusische mysteriën, → raadsel(achtigheid)
behoefte, Exc.XXXIX.7.4m.
en wetenschap, 7m.
mysterium fascinosum ac tremendum, 5.2.1, 5.5.2.3n, Exc.XXXIX.5.2.3.1.
mysticisme, Exc.XXIII.10.3.3, Exc.XXXIX.4.1.2.
mystiek, 5.4.2-3, 7.7.2, 11.0.4.2, 11.1.11n, Exc.XVI.0.2, Exc.XXXIX.1.1.4, Exc.XXXIX.6.1, Exc.XXXIX.7.4.1.2, Exc.XXXIX.8.1.2.
negatieve, Exc.XI.4.3.3.2.
erotische verleiding, Exc.XI.4.5k.1.
mystieke dimensie, Exc.XXIX.0.3.
mystieke eenheid
via muziek, Exc.XXIX.1.5.4.
via poëzie, Exc.XXIX.1.4.4.
mystificatie, Exc.XXIII.11.3.3, Exc.XXX.6.3.2.
mythe 1.1.1, 3.2.0, 4.3.4, 4.4.6, **5.5,** 7.8.1, 10.1.2,
Exc.XVI.5.1.2, Exc.XXXVIII.2.2, Exc.XXXIX.7.4m, Exc.XL.1, Exc.XLII.6.1m,
AD.IV.2.
→ Alma Mater, → cyberspace, → Dionysus, → Demeter en Persefone,
als bricolage, Exc.XVI.5.1.3.
als charter, 1.1.1.
als dreiging, 5.6.3.
als oorspronkelijke denktrant, 5.6.
als taaleenheid, Exc.XVI.5m.
als ritueel drama, Exc.X.
beeldende kracht, 5.5.2.1.
begrippen →→ (mythische begrippen).
contra geschiedenis, Exc.XLV.2.1n.

cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.
diachronie contra synchronie, Exc.XVI.5.1.3.
en het politieke denken, Exc.XXIII.0.0.
en irrationalisering, 5.6.2.
histoire exemplaire, 5.5.1.
illud tempus, 5.5.1.
kritiek op, KCF.2.2.
metafoor, Exc.II.1.5.
PC/PCO, 5.5.2.3.
product van A- en H-denken, Exc.XXXIV.2.
ruimte, tijd, causaliteit, 5.5.2.4.
structurele betekenis, Exc.XVI.5.1.
taalgebruik, 4.3.5.
tegenover het rationele denken, 5.6.1-2.
verhaalcode, 10.27.2.1.
verhaaltrant, 5.5.2.
verschil met de wetenschap, 7.0.2.
vrije associatie, 5.5.2.2.
mythhistory, Exc.XLV.2.1n.
mythisch bewustzijn, 6.2.1m.
mythische begrippen
→ (specifieke) symbolen.
lucht, Exc.XIII.1.1.1.
water, Exc.XIII.1.1.1.
mythologie, Exc.XXXIX.4.4.2.1.
mythos, Exc.II.1.5.1, Exc.XI.1.2.2(n).
→ Plato.

Naastenliefde, 8.8.3, Exc.XXXIX.5.1.4, AD.VI.7C.
→ agape.
nabootsing, 10.10.6, Exc.XXX.5.2.1.
→ mimesis.
nacht, 10.2.2.4n, Exc.XI.4.3.3.2.
als dialectische pool, Exc.XXIX.1.4.2.
Nadel, KCF.3.1.1.
nadenken
als doel opvoeding, KCF.6.4.4.4.
Naess, 9.5.5.4.
Naess en Sessions, AD.IV.5D.
Nagel, E., KCF.3.2.0.2.
Nagel, Th., 3.6.3.1, Exc.XXXIX.4.2n, AD.VI.1D, AD.X.kr.
Nanda, Exc.XLVI.1.4.1n.
nanobot, Exc.XVIII.2.4n.
nanologie, Exc.XVIII.2.4k.2(n), Exc.XIX.2.6.
→ GNR.
nar, Exc.LX.3.3.
narcisme, Exc.XXXIX.4.2n, Exc.XXXIX.6.1m, Exc.XXXIX.7.5.3.
Narcissos, Exc.XI.3.4.1-2.
narcotisering
via massamedia, Exc.XXX.3.1.2.
narratief schema, 10.26.7.
narratieve dimensies, 10.37.5.
narratieve eenheid, 10.26.1.
narratieve identiteit, 10.26.2, 10.27.1.
zeven basisrollen/basisfuncties, 10.26.4.
narratieve structuur
amorele basis, 10.38.4.1.
narratieve vorm
en dagelijks bestaan, Exc.XXXIV.2.4.
narratieve wereld
contra referentiële wereld, Exc.XXXIV.5-6.
narrator, 10.28.2-3.
→ verhaal.
auteur/narrator, 10.9.1.1, 10.28.2, 10.38.0.1, 10.40n, 10.45, → implied author.
auteursparadox, 10.28.2.
drie gezichtspunten, 10.28.3.0.
onbetrouwbaar, 10.28.3.3n.
verhouding auteur, narrator en schrijver, 10.9.1.1n.
voice over, 10.28.3.3.
nasynchronisatie, 10.32.4.3, 10.32.5.5.
naturalisme, KCF 3.2.0.2, Exc.XXIII.9.3.4.
filmisch, 10.34.2, 10.34.3.3.

naturalistische drogredenering, 8.6.6.3.
nature/nurture, 10.38.3.C1.4,
KCF.3.5.4.2, Exc.XV.5.0.2,
Exc.XV.1.1, Exc.XXI.1.2.1, Exc.XXII.2.2.1n, Exc.XXXIX.5.3.2.1, **Exc.XLVII**,
AD.V.4B.
→ aangeboren ideeën, → concept/conceptualisme.
agressie, KCF.3.5.3k, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXII.2.3.2.1n.
altruïsme, 8.9.5, Exc.XXII.2.3.2.1n.
angst voor de dood, Exc.XVII.3.1n.
dispositie, Exc.XIV.7, Exc.XLVII.2.
emotie, Exc.XIV.4.3n.
intelligentie, KCF 6.5.2n.
kennis, Exc.XV.4.1.1.
man/vrouw, Exc.XLVI.2.1.1-2.
neigingen, Exc.XIX.2.2.1.
sociale houding, Exc.XXIII.1.3.
taal, 4.1.3, Exc.XV.2.0.2n, Exc.XV.3.1.1, Exc.XV.5.0.2.
talent, Exc.XXXII.1.
overwicht, KCF.5.2.2.2.
waarneming, Exc.XV.1.4.3.
natuur, 6.5.4m, 6.5.5.1, 7.0.4, 7.2.3n, 9.11.4, 10.2.2, 11.0.4.4, 11.4.3,
KCF.3,
Exc.IV.3.1.6, Exc.XXVII.2.4.3, Exc.XXXIX.1.1.4, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.4.3,
AD.IV.5.
→ biologie, → cultuur, → evolutietheorie, → nature/nurture, → natuurbeeld, → natuurwetenschap.
als Alma Mater, Exc.XLVI.1.1.1.
als gebied van de vrouw, KCF.3.4.3.1.
als organisme, Exc.XXIX.1.5.
als product van kunst en taal, Exc.VIm, Exc.VI.1.
als symbool, Exc.XXIX.1.6.3.
als zwakheid en weekheid, KCF.3.4.3.3n.
in termen van de technologie, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
Moeder Natuur, 11.4.6.2.
onverschilligheid, Exc.XXXIX.5.3.2m, Exc.XXXIX.5.0.1n.
spiritueel, Exc.XXXIX.5.0.3.
sprong natuur-cultuur, KCF.3.5.3k.3.
terug naar de natuur, Exc.XVIII.3.1, Exc.XX.3B.
verhouding natuur-cultuur, **KCF.3**, Exc.XVI.2.3-4, Exc.XVI.3, Exc.XVI.4.6, Exc.XVIII.3.0.3, Exc.XXXVIII.3.
verfijning, Exc.XXXIX.2.3m.
walgelijke overvloed, KCF.3.4.3.3.
zorgzaamheid, Exc.XXXIX.5.0.1n.
natuurbeeld, 9.11.4
biologisch model, 10.18.3.1, KCF.3.2.1.0.
mechanistisch, 6.3.7.1.
mechanistisch-technisch model, 10.18.3.1, KCF.3.2.1.0, Exc.XVIII.3.1.
morele implicaties, 10.38.6.2, Exc.XVIII.3.1.
rationalistisch, KCF.4.1.2.2, KCF.4.2.2.2.
natuurlijke selectie, 4.1.0.B.2, 6.5.5.1, 7.8.3, 7.8.6.
natuurkunde, 6.9k.4, Exc.XLV.2.3.0n.
→ quantumfysica.
tweede wet van de termo-dynamica, 5.4.1.0, → entropie.
als creatieve zoekprocedure, Exc.XXVII.3.4.3.5n.
als rationeel ontwerp, Exc.IV.3.1.4.
natuurlijke toestand, KCF.3.5,
→ (edele) wilde, → mythe, → oergemeenschap, → (primitieve) cultuur.
natuurlijk leven, 10.38.62, 11.1.80, 11.4.3A, 11.4.4, KCF.5.3.4.2, Exc.XXIII.1.1.1, Exc.XXIX.1.6.2, Exc.XXXIX.3.1.
strijd van allen tegen allen, KCF.3.5.1.
natuurmystiek
binnen romantiek, Exc.XXIX.6.
natuurrecht, KCF.3.5.1.1, Exc.XX.2.2.1n, Exc.XXIII.0.0, Exc.XXIII.1.2.2, Exc.XXIII.2.0.1, Exc.XLV.1.4(n).
natuurwet, 7.1.1.2, 7.2.3n, 7.6m.
als synthetisch oordeel apriori, 6.7.6, 6.7.12.
moreel-ethisch, Exc.XXIII.1.1, KCF.3.5.1.1.
natuurwetenschap, **7**, KCF.1.2.2, Exc.XXXIX.5.3.2.7, Exc.XLV.2.0, AD.IV.5, AD.V.0.
→ wetenschap.
als (sociaal-culturele) constructie, 7.5.5.5, Exc.XXXIX.5.3.1, Exc.XXXIX.5.3.2.2, → constructivisme.
als gnosis, Exc.XXXIX.5.3.1.2.
burgerlijke ideologie, Exc.XXXIX.5.3.1.1.
contra psychologie, Exc.IV.3.1.1.3.
creatieve selectie, Exc.XIX.2.
definitie, Exc.IX.3.5n.
einde? 7.0.1.

esthetische criteria, Exc.XIX.6.3n, →principe van eenvoud.
ethiek, AD.IV.5B.
formele gelijkheid, Exc.II.1.6.
gebruik metafoor, Exc.II.2.0, Exc.II.2.3.
gebruik model, Exc.II.2.1-3.
geloofwaardigheid, 7.5.1.
instrumentalisme, 7.5.4, Exc.XIX.2.5.3.
kenmerken, 7.0.1.
kritiek, 10.18.3.1.
mechanistisch, 6.9k.3.
menselijk bedrijf, Exc.XXXIX.5.3.2.1.
model, 10.38.3.1B.
opzet, 7.1.
politieke code, Exc.XXXIX.5.3.1.1.
profetische kracht, 7.0.1.
rationaliteit/irrationaliteit, **Exc.XIX**.
sociaal-psychologische factoren, Exc.XIX.3.3.3, Exc.XIX.3.6.
theorie, 7.1.2, 7.5, Exc.II.1.6.1, Exc.IX.1.2.
theorie en praktijk, 7.0.5.
verschil met mythe, 7.0.2.
vooronderstellingen, 7.1.0.4.
werkhypothesen en grondregels, 7.2.
Nauenberg, Exc.XXXIX.5.3.2m.
nautilus, Exc.XXVIII.2.3(n).
nazisme, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XXXIX.5.3.2.6(n), AD.III.1D.
staat, Exc.XXIII.0.0.
néant(iser), 1.3.2n, Exc.XII.2.2, Exc.XII.2.6.1.
kritiek, Exc.XIX.1.4.
Nebelbildung, Exc.XXIII.11.3m.
nederigheid, 8.10k.1.4n.
nee-zeggen, 1.3.2n.
nefesj, AD.V.2.
negatie, 3.5.1, 4.6.5k, Exc.XIX.1.4.
→ ontkenning.
9-11, Exc.XXXIX.6.1.2.
neger, KCF.6.5.2.4n.
Negri, Exc.XXII.3.3.4.
Neisser, Exc.XV.4.1.5.
neo-darwinisme, 6.9k.4, Exc.XLVII.2.
neo-marxisme, Exc.XXII.3.3.1, Exc.XXII.3.3.4.
neo-platonisme, Exc.XXXIX.1.1.4n.
Neo-realisme, 10.39.4.2n.
Neumann, von, 9.8.1.2, Exc.IV.1.0.1n, Exc.IV.3.0.6n, Exc.XXVII.3.2.2.2n.
neuraal/neuronaal, Exc.XV.4.1.1n.
Neurath, 9.6.1, Exc.XIX.1.2.
neuro-computatieve hypothese, Exc.IV.4.3.2.
afwijzing, Exc.IV.3.1.6n.
neurofysiologie, Exc.IV.3.1.5A, Exc.XV.4, Exc.XLVII.3.2.
afwijzing van functionalisme en instructivisme, Exc.IV.3.1.6n.
gewaarwording en beleving, Exc.XV.2.0.2.
terminologie, Exc.XV.4.1.5n.
theorie van de neurale groepselectie, Exc.XV.4.2.3k.
verschillen man/vrouw, Exc.XLVI.2.1.4.
neuro-linguïstisch-programmeren, Exc.XXXIX.2.0.5n.
neuron, Exc.XV.4.
als schaduw van de geest, Exc.XV.5.2.3.
neurose, 10.37.5, Exc.III.4.3.
neurowetenschap
overgang naar psychologie, Exc.XV.4.1.5.
neutraliteit
politieke opvoeding, 8.10k.1.2n.
school, 8.10k.1.2.
nevel
hyperreële, Exc.XXXIX.7.3.2.2.
ideologie als nevelvorming, Exc.XXIII.11.3m.
massa als nevelvlek, Exc.XXXIX.7.3.3k.
medium/werkelijkheid, Exc.XXXIX.7.3m.
nevenargument, 9.5.3.
New Criticism, Exc.XXXIX.8.4, Exc.XXXIX.9.2.1n.
vertegenwoordigers, Exc.XXXIX.8.4.2.0.
New Age, 5.0.2n, 5.2.3.3, 7.0.1.3, 10.17.1.3n, 10.18.2.1n, Exc.XXXV.2.1, **Exc.XXXIX.5.0**.
contra de natuurwetenschap, Exc.XXXIX.5.0.4.

Newton, E., Exc.XXXII.2.
Newton, I., 7.1.0.4, 7.1.2.1, 7.2.3, 7.3.1, 10.18.3.1, Exc.V.3.0, Exc.XIII.1.3.4, Exc.XXXIX.5.3.2.7, Exc.XLI.0, AD.V.0.
New York, Exc.XX. 3D(m).
nicht-zu-Hause, Exc.XXXVI.1.1.
niet-fysisch, 6.2.1.2n, 6.2.2.3, 6.4.1.1, Exc.IV.3.1.4, Exc.XV.2.1.2.
belevingswereld, Exc.XV.2.0.1.
bewustzijn, Exc.XV.5.2.2.2.
emergentie, Exc.XXIV.1.3.3n.
intentionaliteit, Exc.XII.1.3.3.
kenmerken en wetmatigheden, Exc.IV.3.1.1.3.
kracht, KCF.3.0.2, Exc.XVIII.1.1.3.
programma, Exc.IV.3.1.5A.
psyche, 6.1.4, 6.10kr, Exc.XV.1.4.2, Exc.XV.1.1.
strategie, 8.4.2.1., Exc.IV.3.1.4.1.
werkelijkheid, 4.4.1.1, 6.1.2.2, 6.3.5.3n.
nietigheid
van het zijn, Exc.XL.0m.
niet-nul-som-spelen, Exc.XXVII.3.3-4.
niets, 6.4.2.2, 8.7.2.1-2, 10.2.4.4, Exc.XIX.1.4, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXXIX.5.2.2.4, Exc.XXXIX.8.3.1.3.
→ nihilisme.
niet-westerse filosofie, 0.4.
niet-zijn, Exc.XIII.1.3.2.
Nietzsche, 1.3.3, 4.3.4.4n, 6.4.2, 7.9kr, 8.0.0k, **8.7.2**, 8.8.1m, 8.8.1.3, 8.8.3.1-2(n), 9.11.1.2, 10.2.2.4, 10.2.3.8, 10.2.4.6n, KCF.2.3-4, KCF.2.4.1, KCF.3.4.1, KCF.6.2.1.2, Exc.XX.3C, Exc.XXIII.0m, Exc.XXXI.6, Exc.XXXIIm, Exc.XXXVIII.2m, Exc.XXXIX.4.3, Exc.XXXIX.4.4.1.1, Exc.XXXIX.4.4.2.1, Exc.XXXIX.4.5.0-4.5.1, **Exc.XXXIX.4.5.2**, Exc.XXXIX.5.1.1, Exc.XXXIX.5.1.2(n), Exc.XXXIX.7.3m, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XL.3m,
AD.I.2B, AD.IV.4G, AD.VEm, AD.V.6m, AD.VI.3A, AD.VI.4B-C, AD.VI.4D.m, AD.X.kr.
Also sprach Zarathustra, 8.7.2.2n, 8.7.2k.2, 8.7.2.3, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XXXIX.4.5.2D.2.
Nietzsche/anisme
geen waarheid, Excx.XXXIX.4.5m, Exc.XXXIX.4.5.2Cn.
Nietzsche-corps/e, Exc.XXXIX.4.5.0(n), Exc.XXXIX.4.5.1n.
cultus en aanhang, Exc.XXXIX.4.5.1(n).
exegese, Exc.XXXIX.4.5.1n.
interpretatie, Exc.XXXIX.4.5.2B-C.
Nietzsche's *Nachlass*, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XXXIX.4.5.2C.
Nietzschianisme, Excx.XXXIX.4.5.0n, 4.5.2, AD.X.kr.
→ anti-moderniteit.
als activiteit, Exc.XXIII.0m.
als oerkerk, Exc.XXXIX.4.5.1.
deconstructie, Exc.XXXIX.4.5.2D.
fascinatie, Exc.XXXIX.4.5.3.3-4.
geheime strategie, Exc.XXXIX.4.5.2D.1 (vgl Exc.XXXIX.4.5.2D.2).
irrationaliteit, Exc.XXXIX.4.5.3.3.
paradox, Exc.XXXIX.4.5.3.2..
paranoia, Exc.XXXIX.4.5.3.2.n.
preek, Exc.XXXIX.4.5.1n.
pseudo-inzicht?, Exc.XXXIX.4.5.3.3.
nieuws
dubbele selectie, Exc.XXX.4.1.3.
eigen realiteit, Exc.XXX.4.1, Exc.XXX.4.3.
flow, Exc.XXX.6.2n.
manlijk medium, Exc.XXX.4.1.1n.
news show, Exc.XXX.4.0n.
onontbeerlijk, Exc.XXX.4.1.2.
nieuwsgierigheid, 11.4.3A, 11.4.4.5, Exc.XXVII.1.1.2.
nieuwsproducent, Exc.XXX.6.2.
nihilisme, 6.1.1.2, 6.4.2, 7.9kr, 8.7.0, 8.7.2, 8.7.2k.3, 11.0.4.4, 11.2.1.3, **KCF.5.4.1-3**, Exc.XXI.3.3.2, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXXIX.4.4.2.1, AD.I.3, AD.X.kr.
→ niets.
dadaïsme, 10.2.4.2.
esthetisch, 10.6.6.2n.
ethisch, 7.9kr.
ironisch, Exc.XXXIX.6.1.2.
kentheoretisch, Exc.XIII.2.1.2.
kerngedachten, KCF.5.4.1.1.
modernisme, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.

Nijhoff, 10.9.1.2, 10.12.2.2.
Het lied der dwaze bijen, 10.13, Exc.XXXI.4.
Het tuinfeest, Exc.XXXIX.8.5.3.
Niro, de,10.33.4m.
Nirwana-principe, Exc.XI.3.3.2, Exc.XI.3.4, Exc.XVII.2.1.
nivellering, Exc.XXIII.3.2.1, Exc.XXXI.10kr, Exc.XXXIX.4.4.1.0.
Nixon, Exc.XI.4.5k.m.
noes, Exc.XIII.1.0.4.
→ geest, → rede.
Nolte, Exc.XXIII.5.1.2.
nomade
moderne, ExcXX.3.3n.
postmoderne, Exc.XXXIX.6.1m.
nomadisch denken, 10.39.4.2n.
nominalisme, 4.4.1.1, Exc.II.1.1.6, Exc.II.1.2.4.
non-lokaliteit, 7.5.3.1n.
nonsens, Exc.XL.2.
non sequitur, AD.III.1B.
non verbale communicatie (nvc).
→ communicatie.
noodlot, 9.10.3.1n, 10.37.5, Exc.XXXIX.5.2.2.6, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
noodzaak
syllogisme, 3.4.3.2.
Noordervliet, 8.0.0k.
Nooteboom, Exc.XXXVI.2.2.3.
norm, 8.3.1.3(n), 8.10k.01n, KCF.4.1.4.1, Exc.XXII.3.1.2, AD.III.7.
funderingsmodel contra evolutionair model, Exc.XX.2.6.3n.
Norman, Exc.XXXIX.7.7kr.
normativiteit
zedelijke, 8.10k.1.0.
normen en waarden, **8.10k**, 9.10.5.2, 9.11.1.2, Exc.XXII.4.1, Exc.XXX.1.2.1, Exc.XXXIX.7.6n, AD.III.7.
democratische, KCF 6.2m.
eigen keuze, Exc.XII.2.4k.0.
tegenover procedures, 8.2.1n.
westerse, KCF.6.4.1
nostalgie
als romantische houding, Exc.XXIX.1.3, Exc.XXIX.1.6.
noumena, 6.7.3.
Nouvelle Vague, 10.31.1.2.
Novak, Exc.XXXIX.7.4.2.
Novalis, 4.4.1.3n, Exc.XXVIIIm, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXIX.1.4.
Novitz, 10.10.0.2, 10.10.9n.
Nozick, 7.5.5.5n, Exc.XX.2.6.3n, Exc.XXII.2.3.2.1, Exc.XXIII.3.2.1(n), AD.VI.7B.
NP-compleetheid, Exc.IV.2.2.3m.
labyrint als prototype, Exc.IV.2.2.3.3.
nuchterheid, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
nullijn
van het denken, 5.4.4n (+ referentie).
nul-som-spelen, Exc.XXVII.3.2.
number sense, KCF.3.3.2.1n.
numineuze, 5.2.1.
Nussbaum, vw.kr(n), 8.0.0k.
nut, 8.6.1, 8.6.6.2, 9.8.2, 9.8.3, Exc.XI.3.4k, Exc.XXI.3.1.
→ utility.
meetbaarheid, 8.6.3, 8.6.6.2.
nutsbeginsel, 9.8.3.1.
→ utiliteitsbeginsel.
nutsfunctie, 9.10.1.

Object
→ ding.
verdwijnend, Exc.XXXIX.7.3.3.
objectieve geest, KCF.3.2.2.2n, Exc.XXIII.10.0.
objectiviteit, 7.9kr, KCF.3.2.2.
objecttaal
als object van meta-taal, 2.4.1, Exc.III.3.
dagelijkse, referentiële taal, 7.3.2.4, 9.3.1.
tegenover beeldtaal, Exc.VII.1.
objet trouvé, 10.2.4.5.
obsceniteit, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XI.4.5k.2.5n, Exc.XL.0.
binnen postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
op internet, Exc.XXX.3.4.

werkelijkheid, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
obscurantisme, Exc.XXXIX.5.3.2.3, Exc.XXXIX.6.4.2.
Occams scheermes, 7.2.3.
occultisme, 10.17.1.3(n), Exc.XXXIX.5.0.2(n).
de grote meesters, Exc.XXXIX.5.0.2-3.
oceaan
spiritueel, Exc.XXXIX.5.0.3.
octaaf, 10.8.3k.1, Exc.XIII.1.2.3.
Oedipus, 3.4.2.4, Exc.XI.4.4.1n, Exc.XXXVIII.1.2, Exc.XXXVIII.2.1, Exc.XXXVIII.3.
complex, AD.V.1Cn.
oerangst, Exc.XXXVI.2.0.1.
oerbeeld, Exc.VIII.3.2.
oerbegin, 10.2.4.5, Exc.XIII.1.1.1.
oerbeginsel
→ archè.
oer-ene, KCF.2.3.3.
oergeest, 8.1.6k.3.1.
oergemeenschap, KCF.3.5.2.1.
→ natuurlijke staat.
oergetal, Exc.XIII.1.2.2.
oergrond, 10.2.2.4n.
oerhorde, KCF.3.4.2.4.
oermens.
→ primitieve cultuur.
agressief, KCF.3.5.1.
oermisdaad, KCF.3.4.2.4.
oermoord, KCF.3.5.1.4.
oernacht, Exc.XIII.1.1.1.
oerplant, 7.0.4.2.
oersamenleving
contra moderne maatschappij, Exc.XXXIX.5.0.1.
oerscene, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
oerschrift, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
oerstemming, Exc.XII.1.3.1.
oerreligie
televisie, Exc.XXX.7.1.4.
oertaal, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
ambivalentie, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
oertekst
literair, 10.17.2.2(n).
psychologisch, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
oertijd, KCF.3.5.1.4.
niet-historische tijd, Exc.X.0.2.
oertuin, 7.4.4.1.
oerverlangen, Exc.XXIX.1.3.
oerverschijnsel, 7.0.4.1, 10.18.3.1.
oerwaarheid, 3.4.1.2.
oerwater, Exc.XIII.1.1.1.
offer, Exc.X.4.3(n), Exc.XI.4.3.3.2.
offervaardigheid, Exc.XXIII.7.4.
Ofshe/Watters, 5.2.3.2.
Ogam-schrift, Exc.V.2.5.1.
Oidipous/Oidipoes
→ Oedipus.
oikeia hedone, 10.10.1.1.
oligarchie, Exc.XX.1.7.2n, Exc.XXII.1.2.1.2.
Oliver, AD.0.1.2.
Omega Punt
→ Punt Omega.
omgangstaal, 4.6.5k, 4.7kr, 6.10kr.
→ ordinary language.
omroepbestel, Exc.XXX.6.3.1.
omzetting, 4.4.1.1.
onaantastbaarheid,
leven, Exc.XXI.3.2.3.
persoonlijkheid, Exc.XXI.3.2.2.
onbeweeglijke, 11.2.3.1n.
onbewogen beweger, Exc.II.1.6.2.
onbewogen zijn, 11.2.3k.
onbewuste, 7.6.2n, 10.2.4.5, 10.12.4.3n, 10.38.1.C1.5,
KCF.3.4.2.1,
Exc.VIII.3.1, Exc.XXXI.8, Exc.XXXII.1, Exc.XXXIX.7.1.3, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.2,

AD.V.1C.
onderdrukking, 8.0.5.2, 8.2.3, 8.9.2.2,
KCF.6.5.2.3-4,
Exc.XVIII.3.3.5, Exc.XXII.1.1, Exc.XXII.2.1.3.2, Exc.XXIII.10.2.2, Exc.XXXIX.5.1.4, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
AD.III.6
weerstand tegen, Exc.XX.2.6.3n.
onderhandeling, 9.10.0.1, 9.11.2.1n.
onderhandelingshuishouding, 9.11.2.1n.
onderwijs, KCF.5.2.3.1, KCF.6.4.3, Exc.XX.2.5.
→ school.
algemeen tegenover bijzonder, AD.III.7.
als troetelcultuur, Exc.XXXIX.5.0.2n.
vrijheid van, AD.III.7.
onderzoeksprogramma, Exc.XIX.3.5.2n, Exc.XIX.3.6k.
→ researchprogram.
ondeugd
lijst/opsomming, KCF.4.1.4.0.
onecht bewustzijn, KCF.6.5.1, Exc.XXII.3.3.2, Exc.XXIII.11.3.3, Exc.XXX.6.3.2.
onechtheid
binnen de schilderkunst, AD.VIII.B
binnen de sociale filosfie, ADVIC.
oneindige, AD.IV.1.
actueel/potentieel, Exc.XIII.4.4-5.
continuüm, Exc.XIII.1.2.4.5.
voltooid-voleindige, Exc.XIII.1.2.4.5.
oneindigheid, Exc.XXVII.5, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.3.
ongehoorzaamheid, KCF.5.2.4.4.
burgerlijke, Exc.XXII.1.3, Exc.XXII.3.2.5, Exc.XXIII.1.2.3.
ongekunsteldheid, 11.1.19, 11.4.4.4.
ongelijkheid, Exc.XXIII.8.2.3.
als onderscheidend begrip, Exc.II.1.1.4, Exc.XXII.2.2.1.
economische, Exc.XXII.2.2.2, Exc.XXIII.3.2.2.
maatschappelijke, Exc.XXII.2.2.2, Exc.XXIII.3.2.2.
natuurlijke, Exc.XXII.2.2.2.
onnatuurlijk en onrechtvaardig, 8.7.1, Exc.XXII.2.0.5.1.
structurele, 10.9.1.5.
ongelijkheidsbeginsel, Exc.XXIII.3.2.2.
ongerijmde, Exc.XL.1.
ongevoeligheid, Exc.XIV.8.1-2.
onomatopee, 10.15.3.2n.
onpartijdigheid, 8.9.3.3, 9.1.2.3, 9.11.1.1.
onrecht, KCF.4.1.2.2, 8.6.6.5.
onrechtvaardig, 8.9.3.3, Exc.XXIII.3.2.2.
als deugd, Exc.XX.1.1.
onredelijkheid van de onsamenhangendheid, KCF.1.3.1.
onsterfelijkheid, 6.3.7.2, 11.2.7k.
ziel, 8.1.3.1n, Exc.XI.1.2.4n, Exc.XVII.2.4n.
ontaarding, 10.9.1.5.
ontdekking, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
ontkenning, 1.3.2n.
→ negatie.
ontmaagding, KCF.3.4.3.2.
ontologie, 3.4.0n, 6.3.5, 6.6.1.2, 6.7.13.1, 11.2.2.3, 11.4.1.4, Exc.XIII.1.3, Exc.XIX.1.3, Exc.XXIV.1.1, AD.X.kr.
laatste zijnsvraag, Exc.IV.4.2.2n.
logica, 3.6.1.
ontoos on, Exc.XI.2.2.2, Exc.XX.1.2.2, Exc.XXXIV.5.1.
ontologisch godsbewijs, 4.6.1.2, 6.5.5.
ontologisch model, Exc.II.2.1.2, Exc.II.2.2.1, Exc.XXVI.1.2n.
ontspanningscultuur, 10.3.3-4, 10.9.2.
belang, Exc.XXX.8.
eisen, 10.9.2.2.
muziek, 10.8.3k.4.
televisie-drama, Exc.XXX.7.1.3.
onttovering, 8.10k.1.4, KCF.2.4.1, Exc.XXXIX.4.1n, Exc.XXXIX.4.4.2.1, AD.IV.1.
digitale hertovering, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
ontucht, Exc.XI.4.5k.1.
ontwerp, Exc.XXIII.4.1.1.2.
apriori, 6.7.7-12.
persoonlijk, KCF.6.1.1, Exc.XII.2.5, Exc.XII.4.2.1k.
progressief, KCF.3.4.3.4.
sociaal-cultureel, Exc.XX.

ontwikkeling, KCF.5.3.1, KCF.5.3.2.1.
→ vooruitgang.
als open proces, KCF.5.3.1.
binnen evolutie, KCF.5.3.3.1.
cultureel, KCF.5.3.4.
maatschappelijke, KCF.5.3.0.
wetenschappelijke, 7.0.2.3, Exc.XIX.3.4.3.
ontworteling, Exc.XXXIX.4.4.2.1.
onverdraagzaamheid, 9.1.2.3.
onverenigbaar(heid)
→ principium contradictionis.
onverschilligheid, Exc.XXXIX.7.3.3.2-3.
→ indifferentie.
ethische, Exc.XXXIX.7.5.3.
filosofische, Excx.XXXIX.7.3m.
politieke Exc.XXII.1.2.3, AD.VII.2D.
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
van de massa's, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
onwaardigheid, Exc.XXI.3.3.3.
onwetendheid, 9.12.3.2n, 11.3B, 11.H-I, KCF.2.1.1.
→ avydia.
onzekerheid, 1.3m, 6.8.5.2, 7.5.4m, 7.5.5.4, 8.3.1.5n, 10.18.4.0.
onzekerheidsprincipe, 7.5.3.1, KCF.5.4.1.0, KCF.5.4.1.0.
onzichtbare hand, Exc.XXIII.2.1.3.2.
oog, 10.4.1.3, 10G, **10.25.1-2.**
als onbeschreven blad, 10.25.1.2.
evolutie, 6.6.5.1, 7.8.3.1(n), 7.8.6n.
het onschuldige oog, 10.25.1m, Exc.VI.1.
prikkelsterkte, Exc.XXX.6.2.
oor, 10.4.1.3.
oordeel
analytisch, 6.7.7.1.
a posteriori, 6.5.3, 6.7.7.
apriori, 6.5.3, 6.7.7.
criteria, Exc.XXXIX.5.1.2m.
emotionele ondertoon, Exc.XIV.4.5n.
esthetisch, 10.5.1-2.
kunstzinnig, 10.7.1.3, 10.9.7.
moreel, 6.5.6.1.
S is P, 3.4.1.
smaakoordeel, 6.7.16.1.
waarnemingsoordeel, 6.7.9.
oordeelskracht, 6.7.11-12.
bepalende/bezinnende, 6.7.16.2.
oordeelsvermogen, 11.3F.
oordeelsvorming, 11.4.1.2.
oorlog, 8.7.3, Exc.XVIII.3.2, Exc.XX.1.6, Exc.XXVII.2.4.5.
→ conflict.
als esthetisch drama, 8.7.3.1.
als formeel spel, Exc.XXVII.2.0n.
als noodzaak, KCF.3.5.4.2, Exc.XXII.2.0.5.2.
als ritueel, Exc.XXVII.3.1.2.
als sport, Exc.XXVII.2.0n.
als vader aller dingen, Exc.XIII.1.4.1.
der sexen, KCF.3.4.3.
oorlogsdenken, Exc.XXII.3.2.3n.
oorlogsindustrie, Exc.XVIIII.2.3.1, Exc.XXII.3.2.3n, Exc.XXIII.8.2.3.
oorsprong, 10.0.2, Exc.XXXIX.5.2.2.1.
vraag naar, 7.8.1.
oorspronkelijkheid
→ originaliteit.
kunstzinnige, 10.3.4, 10.7.4.3.
oorzaak, Exc.XLVII.3n.
→ causaliteit
binnen de geschiedenis, Exc.XLV..1.1(n).
oosten, het, 3.4.1.2.
verhouding oost/west, KCF.4.2.3.
openbaring
→ Bijbel, → Veda's.
dubbelzinnigheid, 11.2.4.
van God in Christus, 11.3.L.

openheid, 8.10k.1.7, KCF.3.2.2.2.
als streefbegrip, 9.11.2.3.
open overleg, 9.11.2.
operant, 7.6.2n, Exc.XLVII.2.
gedrag, 4.1.0.B, KCF.3.5.3k.4, KCF.6.4.4.2n, Exc.XLVII.3.2.
operatie, 6.8.1.
operationalisme, 7.6.2, 7.9kr.
definitie, Exc.IX.3.5n.
opinieleider, Exc.XXX.5.1.2.
oppervlakkigheid, Exc.XXXIX.7.2m.
opponent, 9.5.
oppositie, Exc.XXII.3.2.4.
opstand, Exc.XXIII.1.2.3.
optimisme, KCF.5.4, KCF.5.3.0.2, Exc.XXIII.4.1.3.
economisch, Exc.XXIII.2.1.3, Exc.XXIII.2.1.5.
long boom, Exc.XVIII.2.4.2.
redelijk, KCF.5.4.2.
sociaal alternatief, KCF.5.4.3.
Verlichting, Exc.XXIX.1.1.
optophonisch gedicht, 10.2.4.6(n).
opvoeding, 1.1.2, 8.10k.1.2(n), 11.4.6, KCF.5.2.3.1, **KCF.6.2-4**, Exc.XXXIX.3.1, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XLVI.2.2, AD.III.7.
→ Bildung, → educatie, → vorming.
als engineering, Exc.XXIII.1.4n.
bij primitieven, KCF.6.0.1, KCF.6.3.0.0.
education, KCF.6.4.4..1.
gemeenschappelijke, Exc.XLVI.2.2.2.
humanitas, Exc.XXXIX.1.1.2.
in klassenloze maatschappij, KCF.6.3.1.2.
moreel-ethische versus politieke, 8.10k.1.2n.
paideia, Exc.XXXIX.1.1.2.
Politeia, Exc.XX.1.4.1.1-2, Exc.XX.1.4.2.
Walden Twee, Exc.XX.2.4.
opvoedingsinstanties, KCF.6.2-4.
vier aspecten, KCF.6.2.1.
orang oetan, Exc.XLVI.1.3.
orde, 10.38.3, Exc.XXII.3.2.4.
cultuur, 10.38.3.
economische, Exc.XXIII.2.1.4.1.
kosmos, 5.1.2, 6.2.1, 10.38.3.
metafysisch, Exc.XXIV.1.2.1.
morele, Exc.XXIII.4.1.2-3.
natuur, 10.38.3.
sociale, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
ordinary language, 4.5.3.2, 4.6.4, 4.6.5k, Exc.XV.1.3-4.
ordre naturel/ordre positif, Exc.XXIII.2.0.1.
Orfeus, Exc.XI.3.4.1-2.
als zanger en heros, Exc.XXIX.1.4.3.
mythe, Exc.X.3.4.
orfiek, Exc.X.3.5.
organicisme, 6.9k.
organisatie, KCF.6.4.2, Exc.XXII.3.2.2.
organisme, 6.7.15.3, 8.4.1.2,9.11.4k, Exc.XLVII.
aanwezigheid van rationeel ontwerp, Exc.IV.3.1.4.
als machine, Exc.XXI.1.2.1n.
als opslagplaats, Exc.XLVII.3.1.
samenleving als organisme, Exc.XXII.2.0.2.Exc.XXIII.4.0, → holisme.
waarneming, Exc.XV.1.4.3.
Origenes, Exc.XI.4.5k.2.5n.
originaliteit, 7.1.2.4, 10.7.4.2.
→ oorspronkelijkheid.
als zonde, 10.2.0.4.
kunstzinnige, 10.7.4, 10.9.5.2.n.
Ortega y Gasset, Exc.XXII.2.0, Exc.XXX.1.2.1, Exc.XXXIX.5.1.0n.
Ortoli/Pharabod, 7.5.2-7.5.3.
Orwell, Exc.XVIII.4.1.1.
Oshima
Het rijk der zinnen, AD.VI.3A.
Ostayen, Van
Avondgeluiden, 10.8.5.2.
ostensieve definitie, Exc.IX.2.
Ota, KCF.3.1.2.1.
Otten, Exc.XLIVm.

Otterspeer, Exc.XLV.2.3.1.
ouderdom, 11.4.2.3.
ouders, Exc.XLVI.2.2.3.
overaftelbaarheid, Exc.IV.2.1.1, Exc.XIII.1.2.4.5(k).
complexe, dynamische systemen, 7.5.6k.1.6n.
overdeterminatie, 7.3.2.5n, Exc.XLV.2.3.2.2.
overeenkomst, 7.1.1, Exc.II.1.2.
→ analogie.
en onderscheid, Exc.XVI.0.6, Exc.XVI.4.5.
overgave, Exc.XXIX.1.4.5.
overheid,.Exc.XXII.1.1.2, Exc.XXIII.1.2.1, Exc.XXIII.2.1.3.3, Exc.XXIII.3.1-2, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.7.5.2.1n.
→ laissez-faire.
zachte terreur, Exc.XXII.1.2.3.
overreden/overtuigen, 3.2.2.2, 9.1.5.2n, 9.12.1.
overwicht, KCF.5.2.2.
nature-nurture, KCF.5.2.2.2.
Ozu, 10.31.1.2, 10.31.1.4, Exc.XXXIX.8.5.2.

Pacificatie, Exc.XVIII.3.3.5, Exc.XXII.4.3.
pacifisme, AD.IIID.
Pacioli, Exc.XXVIII.0, Exc.XXVIII.4n.
padvinderij, Exc.XXVII.2.4.5.
Paetzold, Exc.XXXIII.3m, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
Pagels, 7.2.3n, 7.5.6k.3.
page vierge, page blanche, 10.17.2.2.
Paglia, 10.3.3.4,
KCF.3.4.3,
Exc.XI.4.4.3.2, Exc.XI.4.5k.m, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XI.4.5k.2.7(n), Exc.XXXVIII.0m, Exc.XXXIX.5.3.2m,
Exc.XXXIX.5.3.2.1-2, Exc.XLVI.1.3-4,
AD.III.6, AD.VI.4B.
paideia, Exc.XXXIX.1.1.2, Exc.XXXIX.2.2.
Palazzeschi, KCF.6.0.2n.
Paley, 6.6.5.1, 7.8.6n.
Palinurus, AD.VI.4C.
Palma, de, 10.32.4.3.
Palmer, 7.8.2n.
Pandora, KCF.6.4.3.4.
→ Gaia.
Panofsky, 10.2.3.5, 10.24.0, Exc.XXXI.3.
panpsychisme, Exc.II.1.6.2.
panta rei, Exc.XIII.1.4.1.
pantheïsme, Exc.VIII.2.2, Exc.XXIX.1.6.1, Exc.XXIX.1.6.3, AD.10.kr.
Paracelsus, Exc.XVII.3m.
paradigma
binnen kritiek, Exc.XXXIX.9.2.1.
binnen wetenschapsfilosofie, 9.6.1, Exc.XIX.3, Exc.XIX.3.6k.1, Exc.XIX.3.6k.5.
ethologische contra gedrags-analytische, Exc.XLVII.2.
structuralistische, 10.12.4.1n, Exc.XVI.4.
paradox, **Exc.III**, Exc.XXXIX.5.3.2.5, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.9.2.2, Exc.XXXIX.9.2.4.
Achilles, Exc.1.3.3-4.
auteursparadox, 10.28.2.
democratische, Exc.XXII.1.3.
EPR, 7.5.3.2(+afb).
God als paradox, Exc.XII.1.2.
halveringsprobleem, Exc.XIII.1.3.3-4.
logische, Exc.III.2-3.
narratieve, Exc..XXXIV.4.1.
pijl, Exc.XIII.1.3.3-4.
pragmatische, Exc.III.4.
pseudo-binding, Exc.XXXIX.9.2.4n.
psychologische, Exc.III.1.
semantische, Exc.III.3.
sorites, 3.5.6Bn.
supertaak, Exc.XIII.1.3.4.
tweelingenparadox, Exc.III.1(n).
van Berry, Exc.IV.2.1.2m/n.
van Hempel, 3.4.5.
van Newcomb, 9.8.2.3n.
van Parfit, 9.11.4.3.1.
van Richards, Exc.IV.2.1.3n.
van Scruton, AD.VI.8.
parallel gedistribueerde processen (PDP), Exc.IV.4.3, Exc.XV.1.1.

parapsychologie, 5.0.2n, 7.3.1.4n, AD.IV.5A.
wetenschappelijk criterium, 7.5.5.1.
para-wereld, AD.IV.5A.
para-wetenschap, AD.IV.5A.
Parenti, Exc.XXIII.Dm.
Pareto, 9.7.2.2, 9.8.2.2, Exc.XXII.1.2.1.2, Exc.XXIII.8.3.2.2n, Exc.XXVI.1.2n.
Parfit, 9.11.4k.3.2.
Parker, 10.0.3m.
parlementair systeem, Exc.XXII.1.1.1.
parler-femme, Exc.XLVI.1.2.
Parmenides, 11.2.3k, 11.2.5n, Exc.XIII.1.1.1, **Exc.XIII.1.3.** Exc.XXXIV.5.1.
contra Herakleitos, Exc.XIII.1.4.3.
parodie
binnen (film)genre, Exc.XLII.2.2.
Parsons, M.J., 10.6.6.1.
Parsons, T., 8.4.1.5, KCF.6.5.1, Exc.I.2.2, Exc.XXIII.0.4, Exc.XXX.3.4(n).
participatie, Exc.XVI.0.2, Exc.XVI.0.4, Exc.XXII.1.2.3.
partitie, 10.18.1.3.
partituur, 10.8.3k.4, Exc.XXXVII.3.2.3.
voorschrift of advies?, 10.8.8.2n, AD.VIII.4kn.
Pascal, 6.1.1, 11.0.4.0, **11.0.4.4**, 11.4.2.4n, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.4.4.2.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, AD.X.kr.
Pensées, 11.3.
Pasolini,10.34.2m, 10.36.2.1, Exc.XXXIVm.
Salo, Exc.XI.4.5k.2.3(n).
passiviteit, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
Passmore, 10.9.8k.1.
Pasteur contra Pouchet, 7.3.2.2.1.
patha, 10.1.2.4.
pathetiek
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
pathologie
pathologische dimensie, 10.38.3C.
pathologisch model,10.37.5.
pathos, 8.1.3.3.
binnen retorica, 9.12.1.
patriarchaat, 8.5.2.3, Exc.XXIII.4.0, Exc.XXXVIII.2.2-3, Exc.XLVI.1.1.1.
Pauli, 6.1.4n.
Paulos, Exc.XL.2(n), Exc.XL.5.
Paulus, Exc.XI.4.5k.m, Exc.XI.4.5k.1, Exc.LXV.2.3.1n.
paus, Exc.XXIII.4.1.3.
Pautrat, 8.7.2k.3.
Pavese, KCF.3.4.3m, Exc.VIII.4.
Pavlov, 4.1.0.AB, Exc.III.4.3, Exc.XXVII.1.1.2.
Pavlov
als speltheoretische strategie, Exc.XXVII.3.4.2.2n.
pax americana, Exc.XXXIX.7.5.2.4.
PC/PCO, 5.5.2.3(n), 5.5.2.5, 9.6.3.2, 10.2.2.1, 10.12.4.1, 10.18.3.2, 10.20.1.3,
Exc.XIII.1.0.2, Exc.XIII.1.1.1, Exc.XIII.1.4.2(n), Exc.XVI.1.1, Exc.XXII.2.0.2, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXXIX.5.0.2,
Exc.XXXIX.5.1.3, Exc.XXXIX.5.2.1.2.
→ dialectiek, → principium contradictionis (PC), → principium coïncidentiae oppositorum (PCO).
Pearson, KCF.6.5.2.4n.
Peckinpah, 10.39.7.4, Exc.XLII.6.1.2n.
pederastie, Exc.XI.2.2.5-7, Exc.XI.4.1.2.
→ erastes/eromenos, → knapenliefde.
verbinding met filosofie, Exc.XI.1.2.3.2n, Exc.XI.2.2.3.
peer review, Exc.XXXIX.5.3.2.1n.
Peirce, 3.2.2.1n, 3.3.4, 4.0.4.3, 4.1.4.1n, 6.9k.3, 8.0.0k.
Penrose, Exc.XV.5.2.3.
pensée engagée/pensée incarnée, Exc.IV.4.2.2.
Pensées, 11.0.4.4.
pentagon, Exc.XXVIII.0.1, ExcX.XVIII.2.2.
pentagram, Exc.XXVIII.2, Exc.XXVIII.5.
als magisch teken, Exc.XXVIII.2.2.
Pepper, 6.9k, Exc.XLVII.1.
perceptie
→ waarneming.
Perec, KCF.5.2.7.2n, Exc.XX.3D, Exc.XXVII.2.0n.
Perelman/Olbrechts-Tyteca, 9.12.3.1, 9.12.4.1.
La vie mode d'emploi, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
performative, 4.6.4.3.
Pericles, KCF.5.1.2n.
Periyar, KCF.4.2.3.3.

peripeteia, 10.8.8.1.
perlocutionary act, 4.6.4.3.
Perloff, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Perls, 9.6.2.
Persefone, Exc.X.
→ Demeter.
persfoto, Exc.XXX.4.0.
personage, 10.27.1, 10.27.4, Exc.XXXIV.4, Exc.XXXIV.6.
persoon, 6.5.2, 6.7.17n, KCF.6.1.2, Exc.XXI.1.2.2, Exc.XXI.2.0, AD.V.6B-C.
als idee, 6.7.13.2.
en zijn vrijheid, AD.V.6C.
persoonlijkheid, KCF.3.2.2.1, Exc.XXI.1.2.2n, Exc.XXXIX.5.1.2n.
als kwaad, KCF.2.3.3.
authentieke en zedelijke, 8.10k.1.1n.
autonome, Exc.XXXIX.4.2.
charismatische, Exc.XXXIX.4.1.2n.
meervoudige, 5.2.3.2n.
onaantastbaarheid, Exc.XXI.3.2.3.
rationele, Exc.XXIII.3.2.2.
perspectief, 10.2.1.3, 10.25.2.3, Exc.VI.1n, Exc.XXXIX.1.1.4.
perspectivisme, 8.7.2k.1.
pessimisme, 11.0.4.4,
KCF.2.2.2, KCF.3.4.1.1, KCF.5.3.0.2, **KCF.5.4,**
Exc.XII.4.2.1k, Exc.XX.1.2, Exc.XXII.2.0.4, Exc.XXI.3.1.1, Exc.XXIII.4.1.2.2, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXVI.1.1.
economisch, Exc.XXIII.2.1.4.
kerngedachten, KCF.5.4.1.0.
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.1.
Peursen, van, 8.10k.1.0, 11.4.4.7.
Philipse, Exc.XX.2.6.3n.
Phillips, 8.8.2.
philosophia perennis, Exc.XXIII.5.1.
Piaget, 6.8.5.
Picabia, 10.2.4.
Pichel, 10.25.2.2, 10.31.1m.
Pickering, 7.5.5.5n, Exc.XXXIX.5.3.1.1n.
Pico della Mirandola, Exc.XXI.1.1.
picturaal, 10.2.3.4.
picture puzzle, Exc.VI.3.
piekervaring, 8.1.1.2.
Pierce, Exc.V.3.
piëtisme, Exxc.X.0.1n.
pijn, 5.4.4n, 6.5.5.1, KCF.5.2.4.2n, KCF.5.2.6.2, Exc.XV.2.0.2, Exc.XV.2.2.2, Exc.XV.5.2.1.1, Exc.XV.5.3.1.2n, AD.IV.1.
als beleving, 9.11.4k.3.3n.
als epifenomenon, Exc.XV.2.2.2.
bij dieren, 9.11.4k.4.
cognitieve visie, Exc.XV.2.2.0.
essentieel bestanddeel van het (volle) leven, 8.1.6k.2-3.
fenomenologische visie, Exc.XV.2.2.0.
gedragswetenschappelijke analyse, **Exc.XV.2.2.1.**
post hoc, non propter hoc, Exc.XV.2.2.2n.
pijnappelklier, 6.3.7.1.
pijn en plezier
als basis esthetica, 10.5m.
als beweegredenen, 8.6.1.
pikorde, 9.8.2.1n.
Pindarus, Exc.X.6.
Pinker, KCF.3.1.4.2.
Pippin, 8.7.2.3n, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.9.1m.
pittoresk, 10.6.5.2.
Pixerécourt, Exc.XLIVm, Exc.XLIV.2.1.
Plamenatz, KCF.6.5.2.4, Exc.XXIII.11.3.3.
Planck, 7.5.5.5, AD.IV.5A.
Plato, 1.3.5, 1.5kr, **6.1.2**, 6.2.1.3, 6.9k.4, 7.0.1.1, 7.8.1, 8.1.1.4, 9.12.2, 10.2.1.6, 10.2.3.6, 11.2.6.1n,
KCF.4.1.2.2, KCF.4.1.4.2, KCF.4.2.3.5,
Exc.I.2.3, Exc.XI.4.1.2.2n, Exc.XI, Exc.XVII.2.4, Exc.XX, Exc.XXIII.11.3.3, Exc.XXVIII.0, Exc.XXVIII.2.2n,
Exc.XXIX.1.5.4, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XXXV.2.1, Exc.XXXIX.4.4.1.1, Exc.XXXIX.5.3.1, Exc.XXXIX.7.4.0.2,
Exc.XXXIX.7.4.3.3,
AD.III.6, AD.V.0-1, AD.Xkr.
mythos van de grot, Exc.XX.1.8.1.
mythos van de lijn, Exc.XX.1.8.2.
mythos van het tweespan, Exc.XI.2.2.2.
mythos van Poros en Penia, Exc.XI.1.2.2.

mythos van Teuth, Exc.XI.2.0, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
Phaidros, Exc.XI.2.
Politeia, Exc.XX.
Symposion, Exc.XI.1.
platonische liefde, Exc.XI.2.2.5-7.
platonisme, 6.9k.3, Exc.XIX.6.2n.
cyberspace, Exc.XXXIX.7.4m.
plausibiliteit, 9.3.3.3, 9.12.2.1.
play, Exc.XXVII.0-1.
theory, Exc.XXVII.3.1.1n.
plechtigheid, Exc.XX.2.6.1n.
Plekhanov, 10.10.5.0.
Plessner, Exc.XXVII.2.3.2.
plezier, Exc.XXIII.4.1.4.
→ esthetisch, → hedonisme.
en nut, Exc.XXVII.1.1.2, → dulce et utile.
lichamelijk, Exc.XXVII.1.1.2.
plicht, 6.7.14, KCF.5.2.4.1, Exc.XXI.3.3.1.3, Exc.XXXIX.4.4.1.1.
als dispositie, Exc.XIV.7.
burgerlijke, KCF.5.1.2.
plichtsbesef, 8.8.1.
plichtsbetrachting, 8.2.2, 8.10k.1.4, KCF.5.2.4.1.
plichtsethiek, 8.6.5.3, Exc.XVIII.4.3.1n.
plichtsgevoel, AD.IV.5E.
Plonitsky, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
plot
→ verhaal.
Plotinus, 10.2.3.6.
pluralisme, Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXXIX.7.5.3.
pluraliteit, Exc.XXXIX.5.1(n), Exc.XXXIX.7.5.1m, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
pluriformiteit, Exc.XXXIX.1.0, Exc.XXXIX.3.1, Exc.XXXIX.7.6n.
Plutarchus, AD.III.6, AD.VI.4Bn.
plutocratie, Exc.XX.1.7.2, Exc.XXII.1.2.1.2.
Poe, 10.12.5.1n, Exc.XXXI.5.
poésie pure, 10.8.5.2, Exc.XXXI.5, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
poésie scientifique, Exc.XXXI.5.
poète pour les poètes, 10.17.2.2n.
→ l'art pour l'art.
poëtica
modern contra ME, 10.2.0.3.
poetics of indeterminacy, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
postmodernisme?, Exc.XXXIX.8.3.1.4n.
poëtische functie, Exc.XXXIX.8.4.1(n).
poëzie, **10E**, 10.12.2.2,
Exc.XXXI.4, Exc.XXIX.1.4.1, Exc.XXIX.1.4.4, Exc.XXIX.1.4.7-8, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.4.4.2.2,
Exc.XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
→ dichtkunst, → gedicht.
automatische, 10.2.4.6.
beeld contra structuur, 10.12.3.2.
boven filosofie, 8.7.2k.1.
contra proza, 10.12.4.1.
cyclische gang, 10.16.2.
en natuurlijke taal, 10.12.3.2.
grammatica contra ritme, 10.14.5.1n.
inademing, 10.12.2.2.
parallel met mythe, 5.6.5.6.
play/game, 10.12.0.3.
sonische, 10.12.1.1.
tegenover wetenschap en filosofie, AD.VIII.3.
vorm, Exc.XXIX.1.4.8.
vorm van wezenlijke kennis, AD.VIII.3.
waardering, 10.12.5.
Poggioli, 10.7.2.1.
poiesis, 8.7.2.3n.
→ l'art pour l'art.
componeren om het componeren, 10.8.3k.4.
muziek om de muziek, 10.8.3k.4.
Poincaré, 7.5.5.5.3, Exc.II.1.6m.
point of view, 10.28.3.0.
polariteit, Exc.XXXIX.6.2.3.
Polet, Exc.XXXII.1.

polis, Exc.XX.
→ gemeenschap.
als gemeenschap, Exc.XX.1.5.2, Exc.XX.1.6n.
opbouw, Exc.XX.1.4-5.
standen, Exc.XX.1.3.2.
politicologie, Exc.XXII.1.2.2, Exc.XXIII.0.1, AD.VI.0.
politicus, Exc.XXII.1.2.2, Exc.XXIII.0.3, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
politiek, 8.10k.1.6, 9.12.2.1, 11.4.5, KCF.5.1.3.1, Exc.XX.2.1n, Exc.XX.2.6.4, Exc.XXIII.0, Exc.XXXIX.7.5.3, AD.VII.
als oorlog, Exc.XXIII.0.5.
apathie, AD.VII.2D.
economische, 9.8.4.2.
en filosofie, Exc.XXIII.3.
gevaar, Exc.XXXIX.7.5.3.
grote, → Grosse Politik.
misstanden, Exc.XX.1.7.
onverschilligheid, Exc.XXII.1.2.3, AD.VII.2D.
placebo-politiek, Exc.XXII.3.2.5.
postmoderne, Exc.XXXIX.7.5.2.
postmoderne, placebo-politiek, Exc.XXII.3.2.5.
religieuze motieven, 9.12.4.3n.
theorie, Exc.XXIII.
uiterlijk, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
utopistisch aspect, Exc.XXIII.8.1.
politieke, het, 8.9.5.3n, Exc.XXIII.0.5n.
politieke filosofie, Exc.XXIII.0.4, AD.VI.0.
anti-moderne Franse school, Exc.XXIII.0.5.
anti-politiek denken, Exc.XXIII.0.5.
a-politiek denken, Exc.XXIII.0.5.
belang, AD.VIIm.
los van psychologie en sociologie, Exc.XXIII.0.5n.
politiek FT-systeem, Exc.XXIII.0, Exc.XXXIX.5.2.2.2n.
→ FT-systeem.
afhankelijkheid, Exc.XXIII.0.3.
regel- en controlekamer, Exc.XXIII.0.3.
totalitair, Exc.XXIII.0.3n.
politiestaat, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
Pollack, Exc.XXIV.2m.
Pollman, AD.V.5B.
polyarchie, Exc.XXII.1.1.1.
polyritmiek, 10.8.3k.1n.
pomo, KCF.6.2.2.3,
Exc.XXII, 3.3.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1, Exc.XXXIX.5.0.0n, **Exc.XXXIX.6,** Exc.XXXIX.7.0, Exc.XXXIX.7.3.3.3n,
Exc.XXXIX.7.5.3, Exc.XXXIX.9.1.2.3, Exc.XXXIX.9.3.1,
AD.IX.
pomo-staat, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
popart, Exc.XXXIX.9.3.1n.
popcultuur, Exc.XXXIX.6.1.2.
leven van extase en drugs, Exc.XXXIX.4.4.1.1.
muziek als avant-garde, 10.3.3.4n.
postmodern(istisch)e, Exc.XXXIX.6.2.3-4.
popmuziek, 10.3.2-3.
rock, 10.3.0m, 10.3.3.4, Exc.XXXIX.4.4.1.1, → rock & roll.
Popper, 0.1.2, 6.8.5.1n, 8.3.3.2, 9.1.2,
Exc.XV.0.2, Exc.XV.1.4.2, **Exc.XIX.2,** Exc.XIX.3.0, Exc.XIX.3.3.4n, Exc.XXXIX.7.4.0.2,
AD.IV.5.A.
kritiek, Exc.XIX.3.6.
pornografie, 8.3.2.3, 10.11.3.2, **Exc.XI.4.5k**, Exc.XXX.5.2.1, AD.III.6.
als genre, Exc.XLIV.2.5.
anarchistisch, Exc.XI.4.5k.m, Exc.XI.4.5k.2.4.
bij homo's, Exc.XI.4.5k.2.7n.
effect, Exc.XI.4.5k.2.2n.
Porter, C., AD.VIII.4.
Porter, R., KCF 3.4.1.2.
positivisme, 7.8.5.2, 10.20.1.2, 7.9kr, KCF.3.2.2.0n,
Exc.XIX.3.6, Exc.XXXIX.5.1m, Exc.XXXIX.5.1.3, Exc.XXXIX.5.2.3.1, Exc.XXXIX.5.3.2.7, Exc.XXXIX.7.7kr,
AD 0.1.2, AD.0.1.3, AD.X.kr.
als bron van uitbuiting en onderdrukking, Exc.XVIII.3.3.
contra humanisme, KCF.6.1.4.
contra marxisme, Exc.XXIII.12.1.4.
ethiek, 8.0.5, 8.1.4.5, 8.8.1.4, 8.9.5.
filosofische stroming, 7.6.1, 10.9.1.6.
lichaam-geest problematiek, Exc.XV.0.1.

mensbeeld, KCF.3.3.2.0.
taalwetenschap, 4.1.3.B.6, KCF.3.3.3.3.
uitgangspunten, **7.6.**
visie op geschiedenis, Exc.XLV.1.2-3, Exc.XLV.1.5, Exc.XLV.2.2.2, Exc.XLV.2.3.2.2.
Post, Exc.XXXIX.9.1.2.4n.
postgeografie, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
posthistorie, Exc.XXXIX.7.4.4.2n, Exc.XLV.2.3.1.
post hoc, ergo propter hoc, 9.3.2.1, Exc.XV.2.2.1.5, AD.III.1B.
posthumane mens, Exc.XXXIX.4.5.2D.1.
→ der letzter Mensch.
postklassieken, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
Postman, KCF. 6.2.2.3, Exc.XXX.4.0, Exc.XXXIX.7.2.
postmens, Exc.XXXIX.7.4.1.3.
postmodern
→postmoderniteit.
als twintigste eeuwse gnosis, Exc.XXXIX.II.m.
wetenschappen, Exc.XXXIX.7.4.4m.
postmodernisering, Exc.XXXIX.6.3, Exc.XXXIX.7.
leergedrag jongeren, KCF. 6.2.2.3, AD.IX.
postmodernisme, 10.0.2, 10.3.5.2, 10.12.4n, 10.31.1.2, 10.37.0.2,
Exc.XXXI.10kr, Exc.XXXVI.2.3.4, Exc.XXXVI.2.5.2-4, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, **Exc.XXXIX.(8-)9**.
A Clockwork Orange, 10.45-46.
antithetisch, 10.35.3, Exc.XXXIX.9.1.3.
communicatie/code, Exc.XXXIX.9.2.4n.
conformisme, Exc.XXXIX.9.3.1.
consumptief, Exc.XXXIX.9.3.1.
ernst?, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
kunst, Exc.XXXIX.9.2.5.
paradox, Exc.XXXIX.9.2.2, Exc.XXXIX.9.2.4.
synthetisch, Exc.XXXIX.9.1.2.
interpretatie, 10.38.0.2,
rechtvaardiging, Exc.XXXIX.9.3.2.
stijl, Exc.XXXIX.6.2.1.
theorie, Exc.XXXIX.9.2.1n.
verhaalcode, 10.27.2.5.
postmoderniteit, Inl.m.
Exc.XXXIX.4.1.1(n), Exc.XXXIX.4.5.0n, **Exc.XXXIX.6-7**, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.5.1.0n,
Exc.XXXIX.5.3.2.7n,
AD.VI.3A, AD.IX.
cultuur, Exc.XXX.3.4.
denkwijze, Exc.XXXIX.7.4.4.1.
dromen, Exc.XVIII.2.4k.3.2.
een dubbelzinnig begrip, Exc.XXXIX.0.1.
filosofie, Exc.XXXIX.7.6.
het begrip, Exc.XXXIX.5.0.0n.
kritiek op, Exc.XXXIX.6.4.1.
laat mode rn?, Exc.XXXIX.6.3.
leefwijze, Exc.XXXIX.6, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, → pomo.
mens van Turing, Exc.IV.4.1.2.
visie, Exc.XXXIX.7.5.
postpolitiek, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
postrealisme, AD.IX.
poststructuralisme, Exc.XXXIX.9.2.4.
Potebnja, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
Pott, Exc.XVIII.2.4.3.
Potter, Exc.XXXIV.4.2.
Pound, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.3.2.
Poundstone, KCF.5.2.4.3n.
Poussin, 10.22.
pouvoir, KCF.5.2.0.2.
→ macht.
Powell, 10.36.2.1.
power, KCF.5.2.0m.
→ macht.
Powys, KCF.3.1.6.2.
pragmatiek, 4.5, Exc.V.3.1n.
pragmatisch model, 9.10.1.
pragmatisme, 6.9k.3, 8.0.5.1n, Exc.XIX.3.6.
binnen de economische politiek, 9.8.4.2.
binnen de ethiek, 8.0.5, 8.8.1.4, 8.8.3.2, 8.9.0, 8.9.2, 9.11.4k, KCF.4.2.3.
binnen de logica, 3.6.2-3.
binnen de politiek, Exc.XXII.4.1, Exc.XXII.4.3-4.

sociaal, Exc.XX.3A.
prakrti, 11.2.5.
praktische argumentatie, 8.9.1, 8.9.5, 9.9, **9.10**, 9.11.0, KCF.5.1.4, Exc.XVIII.1.2.2, AD.III.2.
centrale formule, 9.10.2.
gesloten beraad →→
gevaren, 9.9.3, 9.10.3.1n.
samenvatting, 9.10.6.
schema, Exc.XXIII.0.3.
situatie-gebonden, 9.10.5.
uitwerking, 9.10.3.
voorstel, 9.1.5, 9.7.0, 9.9.1, 9.10.3.2, 9.10.4-5, 9.10.6.4n.
voorwaarden, 9.9.2.
Pratt, 7m.
Prediker, KCF.2.2.2.
predispositie
→ dispositie.
Presley, 10.3.3.4n.
prestatiemaatschappij, Exc.XX.2.4.2.
preventie
algemene, KCF.3.5.1.1n, AD.III.5A, AD.III.5F.
Prigogine, 7.5.6k.1.6, 7.5.6k.2.1, 7.8.4.1n.
primitieve cultuur.
→ cultuur, → natuurlijk leven.
Prince, Exc.XXXIX.6.2.3.
principe van afwezigheid, 10.17.1.4n, 10.38.3.1, Exc.XXXIX.8.3.1.1, Exc.XXXIX.9.2.1.
moralistische variant, Exc.XXXVIII.2.1n.
principe van de causale analogie, 6.5.5, 6.6.2.3, Exc.IV.3.1.5A.
principe van de pragmatische analogie, Exc.IV.3.1.5A.
principe van het grootste geluk (PGG), 8.6.1, 8.6.4.1.
principe van reflectiteit, Exc.II.1.1.1.
principe van spaarzaamheid, 10.46.
principium coïncidentiae oppositorum (PCO), 5.5.2.3(n).
→ PC/PCO.
principium contradictionis (PC), 5.5.2.3(n), Exc.XXIX.2.1, Exc.XL.1.
→ PC/PCO.
als dichterlijke denkwijze, Exc.XXIX.1.4.2.
als basis van het ongerijmde, Exc.XL.1.
binnen de filmstructuur, Exc.XXXVIII.2.2.
principium individuationis, KCF.3.4.1.1, KCF.3.4.3.3.
tegenover collectieve identiteit, 3.4.3.5.
principium non contradictionis (PnC), 3.5.6.B, 6.1.3.2, 7.2.3 ,11.2.2.3, 11.2.4.2, Exc.XXIX.2.1, Exc.XXXIX.9.2.4, AD.0.1.2, AD 0.1.2.
principium similia similibus (PSS), 5.2.2.3n, 8.1.6k.2.1.1, 9.3.2.1, Exc.II.1.5.1n, Exc.XVI.0.2, AD.IV.5A.
privé-bezit, Exc.XXIII.7.4.
privileged access, Exc.XV.2.0.
proairesis, 8.1.3.2.
probabilitas, Exc.V.2.2.2.
probleem oplossen ('problem solving'), 9.8.1, 9.10.6.1.
problem solver, KCF.3.1.4.2.
problem solving efficiency, Exc.XIX.3.6k.1.
procedure
binnen de ethiek, 8.2.1n.
binnen de wetenschap, 7.2.3.
sociaal, 8.10k.0.
proces
binnen evolutie, KCF.5.3.3.
gesloten/open, KCF.5.3.1.
maatschappelijk, KCF.5.3.
tegenover strategie, Exc.XXVII.3.4.3.4.
product
waarde, Exc.XXIII.2.1.1.
productie, Exc.XXIII.7.0-2, Exc.XXIII.8.2.2, Exc.XXIII.9.1.1, Exc.XXIII.9.3(n), Exc.XXXIX.4.2.
-gemeenschap, Exc.XXIII.2.1.5n.
-middel, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXIII.11.1.1(n).
-verhoudingen, Exc.XXIII. 9.1.1n, Exc.XXIII.11.1.1(n), Exc.XXIII.13.1.2n.
productiviteit, Exc.XXIII.2.1.1.
profetie, 11.3L.
profijtstelsel, Exc.XXVII.2.4.2.
projectie, Exc.XXIII.10.3.1.
bij film, 10.33.4.2.
bij kunstwerk, Exc.XXXIII.4.
bij televisie, Exc.XX.5.3.1.
bij verhaal, Exc.XXXIV.2.3.

van de wereld, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XXXIX.7.3m.
van god, 5.4.3, KCF.3.4.2.4.
van het kwade, Exc.XXIII.5.2.1.
Prokotkin, Exc.XXII.2.3.2.1.
proletariaat, Exc.XXIII.9.1.2, Exc.XXIII.9.1.4n, Exc.XXIII.9.3.
als negatie, Exc.XXIII.9.1.3.
dictatuur, Exc.XXIII.9.3.3.
waar bewustzijn, Exc.XXIII.11.3.3.
Prometheus, KCF.6.4.3.4, Exc.XI.3.4.1, Exc.XVIII.3.0.2, Exc.XXIX.3.1.
Pronk, 9.12m.
propaganda, 8.9.1, 10.23.0, Exc.XXII.3.2.4-5, AD.III.3C.
proponent, 9.5.
proportio, 10.2.0.3, 10.2.0.5, 10.2.1.3.
propositie
waarheid, 3.5.1n.
propositielogica, 3.5.
→ logica.
als meta-taal, Exc.II.1.3.6.
prosodie, 10.8.2.2.
prostitutie, 8.3.2.3, KCF.3.4.3.1, AD.VI.8 (n).
Protagoras, 6.1.4n, 6.9k.3, Exc.XIII.2.1.
protocol, 7.0.3.2, Exc.XIX.1.2.1.
→ verslag.
protocolzin, Exc.XIX.1.2-4.
proto-wetenschap, 7.3.1.4.
Proudhon, Exc.XXIII.8.3.1n.
Provine, R., Exc.XL.0n.
Provine, R.R., Exc.XLVII.2n.
prudentia, KCF.4.1.3.2.
pseudomenon, Exc.III.3.
pseudo-binding, 7.3.2.4n, Exc.XXXIX.9.2.4n.
pseudo-context, Exc.XXX.4.0.
pseudo-cult, Exc.XXXVI.2.5.4.
pseudo-filosofie, Exc.XXXIX.5.2.3.
pseudo-gebeurtenis, Exc.XXX.4.0.
pseudo-kwantificatie, Exc.XXVII.3.1.3.2.
pseudo-realisme
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
pseudo-Seattle, Exc.XVIII.3.0.3k.
pseudo-wetenschap, 6.8.5.1n, Exc.XIX.2.3.1, Exc.XIX.2.6.0, Exc.XIX.6.2.1, Exc.XXXII.1.
psycho-analyse, 8.5.2.3, KCF.3.4.2.0n.
psycho-therapie, 8.5.2.3(n).
psyche, 6.10kr, 10.38.3.C1.3, Exc.IV.3.1.1, Exc.XV.1.1, Exc.XV.5.3.2, AD.V.2.
→ beleving, → quale.
als eenheid, Exc.XXI.1.2.2n.
psycho-analyse, 5.2.3.2, 7.1.1.1n, 7.6.2n, 8.0.0k, 8.1.1.2, KCF.3.4.2.n, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XII.2.5.2.
→ Freud, → Über Ich.
beweegreden, 9.7.1.3.
droom, Exc.VIII.3.1, AD.5.1.
libido, Exc.XI.4.2.2.
model, 10.38.3C.
moeders en dochters, Exc.XI. 4.4.1.3.
MPS, 8.5.2.3.
opbouw psyche, KCF.3.4.2.
sublimering →→
symbool, Exc.VIII.3.1.
psychokinese, AD.IV.5An.
psychologie, 6.10kr, 7.3.1.4, 7.3.2.2, 8.0.0.1,10.18.4.6, 10.27.4.3k,
KCF.3.3.2.5,
Exc.IV.3.1.5B, Exc.XV.4.1.5, Exc.XV.5.2.2.1, Exc.XV.5.3.2.2, Exc.XIX.3.6k.4n, Exc.XXI.1.3.2.2(n), Exc.XXIII.4.1.4,
Exc.XXXIX.5.3.1.1n,
AD.V.0.
als proto-wetenschap, 7.3.1.4.
dynamisme, Exc.XV.5.3.1.1.
holisme, Exc.XXIV.1.3.2-3.
model, 10.38.3.C1.3.
typologieën, 10.37.4.3k.
psychon, Exc.XV.0.2.1.
psychonomie, 3.6.3.2, 9.8.1, 9.8.2.3, Exc.II.2.2.3.2.
psychose, 10.37.5, Exc.XXXVIIIm.
psycho-somatiasch, 8.1.6k.2.2.

psychotherapie, 5.2.3.2, 9.3.2.3, KCF.4.1.4.2n, Exc.XXXIX.5.0.2n.
MPS, 8.5.2.3.
pseudo-wetenschap, 8.5.2.3.
Ptolemeüs, 1.2.6, 7.1.0.4n.
publiek, 10.9.1.4, 10.9.4, 10.9.6n, **Exc.XXX.1.2.**
→ receptietheorie.
als deelgenoot, 9.1.2.4.
film, 10.33.4.2
melodrama, Exc.XLIV.2.1.
ontspanningscultuur, 10.3.3.3.
publiek bestel, Exc.XXX.3.2.n.
publieke opinie, 8.0.3.2.
publieksfilm, 10.34.0.
Pudovkin, 10.34.3.2, Exc.XLI.1.2, Exc.XLI.2, Exc.XLI.3.2.
puer aeternus, 5.6.3.
pulchritido, 10.2.0.5.
pun, Exc.XL.2.
Punt Omega, 7.8.5.3n.
Punzo, AD.III.6.
purper, 10.18.2.3, 10.18.3.1n, 10.18.3.2.
Purusha, 10.1.2.3.
Putnam, Exc.IV.3.1.5A.2, Exc.XV.1.4.1.
puzzel, Exc.XXVII.1.1.2.3, Exc.XXVII.1.2.3.1.
wetenschappelijke, Exc.XIX.3.2.
PvdA, Exc.XXIII.5.1.2n.
Pygmalion-effect, KCF.6.4.3.4n.
Pylyshyn, Exc.IV.3.1.5B.
Pynchon, 8.0.0k, KCF.1.3.1.
Gravity's Rainbow, Exc.XXXIX.9.1.3.2.
The crying of lot 49 , Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
Pyrrhon, 6.1.1.1n.
Pyrrhonisten, 6.1.1.1.
Pythagoras, 7.8.1, Exc.XIII.1.2, Exc.XXVIII.0.1, Exc.XXVIII.5, Exc.XXIX.1.5.4.
pythagoreïsche komma, 10.6.2.2.

Qian, 10.8.5.2n, 11.1.1n, 11.1.11n, 11.1.81n.
quale
→ gewaarwording, → kwaliteit, → qualia-probleem.
esthetisch, 10.5.2.
ethisch, 8.8.1.1n.
kleur, 8.8.1.1n, 10.5.2.
qualia-probleem, Exc.XV.2.0.2n, Exc.XV.5.3.1.2.
→ quale.
quantumfysica, 7.2.3n, 7.3.1.4, **7.5.3,** 7.5.5.4, KCF.1.3.1, Exc.XIII.1.3.4.
idealisme, 7.5.3.2n+afb.
materialisme, 7.5.3.2n+afb.
overgang micro-macrowereld, 7.5.2.2n.
toeval/determinisme, 7.5.6k.1.6n.
quark
constructie of ontdekking, Exc.XXXIX.5.3.1.1(n).
quasi-wetenschap, 7.6.2n, Exc.XXXII.1.
→ pseudo-wetenschap.
queeste, 10.274.1, EXC.XXIX.1.7.1.
Quine, 9.5.1m, Exc.IXm, Exc.XLV.1.2.1n, AD.VI.7C.
Quine-Duhem, stelling van, 4.4.2An, 7.3.2.5n.

Raadselachtigheid, KCF.2.2.2n, Exc.VIII.4-6, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
→ mysterie.
raadselspreuk, Exc.VII.2.33.3.
raamvertelling, 10.26.4, Exc.XLI.3.0.
racisme
IQ-racisme, KCF.6.5.2.4n.
Radcliffe Richards, Exc.XLVI.1.4.1n.
rad der wedergeboorte, AD.V.0.
Radhakrishnan, 0.1.1, 11.2.
radicalen, Exc.XXIII.8.3.1, Exc.XXIII.8.3.2.1.
RAF, Exc.XXII.1.3, Exc.XXII.2.1.3.2,RAF, Exc.XXIII.0.5.
raga, 10.8.3k.4.
Randall, Exc.VIII.2.4.
rap, AD.VIII.4.
rape culture, Exc.XI.4.5k.1.
Raphael, AD.m, AD.VIIm.

Rapoport, 7m.
racisme, Exc.XXX.3.4.
ras, KCF. 3.1.1.1n, AD.III. bijlage II.
rassenwaan, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
ratio, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
→ rede.
bounded rationality, 9.8.2.3.
rationeel gedrag, 9.8.1, 9.8.2.4, 9.10.2, Exc.IV.3.1.4.
rationeel/irrationeel gedrag, Exc.XIV.4.1.
rationeel ontwerp, Exc.IV.3.1.4.
rational choice-model, Exc.XXII.1.2.2.
rationalisering, 9.7.2.2-3, 9.8.4.1, 9.10.1, 9.10.3.1(n), Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.4.1.2n, Exc.XXXIX.7.6.
rationalisme, 6.5.2, 6.6.1m, 6.8.4, 9.1.2, Exc.XVI.0.1, Exc.XL.3.3, Exc.XLV.1.3.
dogmatisme, 6.7.1.
klassiek, 6.6.3.
neo-rationalisme, 6.7, 7.9kr.
pseudo-rationalisme, 9.1.2.
school van Wolff, 6.6.1.
rationalisme-project, Exc.XV.2.2.1n.
rationaliteit, 0.1.2, 3.6.3m, 5.6.2, 7.5.5.5m, 9.10.0, Exc.XXXIX.4.2.2, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
→ ratio, → rede.
apriori, Exc.XXXIX.4.2n.
homo economicus, Exc.XXIII.7.3, AD.X.kr.
instrumentele, Exc.IV.4.2.1.
kapitalisme, Exc.XXIII.8.2.3.
onvoorwaardelijk, AD 0.1.2.
speltheoretisch, Exc.XXVII.3.4.3.1.
technische, Exc.XVIII.3.3.4.
terreur, Exc.XXXIX.7.3.3k.
rationeel-ethische code, 8.9.3, 9.11.1-2.
rationele code, Exc.XXIII.0.6.
Rauch, AD.I.2C.
Rauschenberg, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.1.2n.
Rawls, 5.4.4n, 8.9.3.3n, 8.10k.1.1n, Exc.XXIII.3.2.2, AD.VI.4Dn, AD.VI.7B.
Ray, 10.2.4.4, 10.2.4.6
reactionair, 8.0.5.2, Exc.XXIII.4.0.
denktrant, Exc.XXIII.5.2.
ready-made, 10.2.4.4.
realisme, Exc.XXXIX.5.0m.
→ reïsme, → mimesis.
beeld, Exc.VI.1.1.
binnen de kunst, 10.2.3.4, 10.6.6.1, 10.10.5, 10.23.1.2n, 10.27.3, 10.39.3, Exc.VIm, Exc.XXXIX.8.3.1.1(n), Exc.XXXIX.8.5.2.
metafysisch, 7.5.2.1n.
naïef, 6.7.4.1-2.
norm, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
tegenover post-realisme, AD.IX.
realistisch-denken, Exc.XIV.10.2, Exc.XXXIV.1.3(n), Exc.XXXIX.3.
→ autistisch denken.
verhaal, Exc.XXXIV.3.
realiteitsprincipe, KCF.3.4.2.2.
reality-TV, Exc.XXX.5.3.2.
rebalancing, Exc.XXXIX.2.0.5n.
rebirthing, Exc.XXXIX.2.0.5n.
recensent, 10.9.3, 10.9.6, Exc.XXXVII.3.
recensie, Exc.XXXVII.1.
receptietheorie, 10.9.2.4.
→ kunstzinnige receptie.
receptor, 10.4.1.3, 10.18.1.
recht, 6.5.6.2, Exc.XX.2.2.1n, AD.IV.5E.
→ natuurrecht.
postmodern, Exc.XXXIX.7.5.2.2.
rechten, Exc.XXIII.1.
democratische, Exc.XXII.2.1.2.2.
natuurlijke, Exc.XXXIX.2.2.
van de mens, Exc.XXXIX.4.2, → mensenrechten.
rechts, Exc.XXXIX.4.1.1n, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.4.5.3.1-2n.
rechtspraak
gesloten vorm van argumentatie, 9.11.3.4.
machtstructuur, 9.11.3.4.
twee drogredeneringen, 9.11.3.4.
rechtsstaat, KCF 3.5.1.1n, Exc.XXIII.0.0.

rechtssysteem, Exc.XXXIX.7.6.
rechtsverschuiving, Exc.XXXIX,7.5.2.2.
rechtvaardigheid, 6.5.6.2, 8.0.4-5, 8.1.4.4n, 8.7.1, 8.9.5m, 8.9.5.4, 9.1.2.3, 9.11.1,
KCF.5.2.6.2,
Exc.XX.1.1, Exc.XX.1.7, Exc.XXII.1.3, Exc.XXII.4.1, Exc.XXIII.3.2.2, Exc.XXIII.8.1, Exc.XXV.3.2, Exc.XXXIX.4.3,
Exc.XXXIX.5.1.4, Exc.XXXIX.5.3.1.1, Exc.XXXIX.7.5.2.1-2,
AD.VI.7B.
→ dikaiosunè.
als rationeel-ethische code, 8.9.3-4, 9.11.
als streefbegrip, 9.11.2.3.
democratische, Exc.XXII.2.2.2.
persoonlijke, Exc.XX.1.3.1.
sociale, Exc.XX.1.3.2.
tegenover eerlijkheid, AD.IIIB.
tegenover mededogen, Exc.XLVI.1.4.1.
recht van de sterkste, 8.2.3, 8.7.1, 9.11.1.2, 10.38.5, KCF.3.4.3.1, Exc.XX.1.1.
→ jungleprincipe.
reclame, 10.23.0, Exc.XXX.5.1.2, AD.III4.
recursiviteit, 3.5.8.3.
rede, 6.1.2, 6.3.5, 6.5.7.2, 6.7.13, 11.0.4.4, 11.4.1.4, 11.3B, 11.3D, 11.3F,
KCF.1.0(n), KCF.1.2.1,
Exc.II.1.6.3, Exc.IV.2.1m, Exc.XIII.1.4, Exc.XX.1.2, Exc.XX.1.8.2, Exc.XXXIX.4.1.3, Exc.XXXIX.4.2m,
Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.3.2.6n, Exc.XL.0.
ADm, AD.IV.5C.
→ ratio.
als ethische norm, 8.1.3.3.
als heuristisch en regulatief beginsel, 6.7.13.2, 6.7.17.
als kenbron ethiek, 8.0.2.5.
als softwarepakket, 8.7.2k.3.
als speculatief vermogen, 6.7.13.1, 9.12.2.1.
antinomieën, 6.7.2.
contra hartstocht, 9.1.2, 11.3.D.
contra instinct, 9.12.2.1, KCF.3.4.
contra mythe, Exc.XXIII.0.0.
contra zintuigen, 9.6.3.3.
dienares van de hartstochten, Exc.XXXIX.4.4.2.2.
formalisering, 8.0.5m.
geen afsluiting, KCF.1.3.2.
instrumentele, Exc.IV.4.2.1m, Exc.XXXIX.2.3m, Exc.XXXIX.4.1.3n, Exc.XXXIX.4.2n.
lumen naturale, Exc.XXIII.1.1.1.
tegenover gevoel, Exc.XXIX.0.
tegenspraak als kenmerk, 4.6.5k.
tweespalt, KCF.1.3.
wetenschappelijke, Exc.XXXIX.2.1.
Redeker, 5.6m, 5.6.2.
redelijk, 9.11.2.2n, KCF.3.5.2.2.
redelijkheid, 9.11.4, 9.11.1, KCF.3.5.1.1, Exc.XXI.3.3.1, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, AD.V.0.
→ rationaliteit.
redemocratization, Exc.XXXIX.5.0.0n.
reden, 2.3, 9.4.2.1n.
redeneren, Exc.XXXIX.4.2n.
redenering, 3.3, 6.10kr, 9.1.3.2, Exc.XXXIX.5.1.2.
tussen mening en rede, Exc.XX.1.8.2.1.
redeneringsvorm, 3.4.1, 3.5.7.
redevoering, 9.12.3.0, 9.12.4.4.
vijf stadia, 9.12.1n.
reductie, 1.5kr, 6.10kr, 7.6.2, 7.9kr, 8.1.1.2n, 8.4.1.3n, Exc.XV.0.3.3.
→reductionisme.
fenomenologische, KCF.1.2.2.2.
ontologische en methodologische, 7.6.2n.
van het golfpakket, 7.5.3.2n.
van waarden, 10.9.1.6.
wetenschappelijke, 7.6.2(n), 7.8.3.2, 8.1.5, 8.1.6k.2.1,
Exc.XI.4.2.2.1, Exc.XIX.1.1.5-6, Exc.XIX.1.2.3, Exc.XIX.1.4, Exc.XXXIX.4.1.2.
reductio ad absurdum, 3.5.8.3.
reductionisme, 7.0.2, 7.8.3.2, Exc.XV.4.1.5.
hiërarchisch, 7.6.2n.
redundantie, 10.6.4.1, 10.7.1-2, 10.7.4.4-5, Exc.V.1, Exc.V.2.7, Exc.XLIII.5.2.
→ informatie(theorie).
reeks van Fibonacci, Exc.XXVIII.3.
referent, 4.1.2.3, Exc.XXXIX.5.2.2-3.

referentie, Exc.XXXIX.7.3.3.2.
→ betekenis, → teken.
referentiële wereld, Exc.XXXIX.5-6.
reflectie, 9.11.1.2n, Exc.IV.2.2.m, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
binnen de film, 10.39.8.2.
binnen de kunst, 10.7.2.2-3, 10.8.4.2.
reflectiteit, Exc.II.1.1.1, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
reflex, 4.1.0.
oriëntatiereflex, Exc.XXVII.1.1.2, Exc.XXX.6.2.
voorwaardelijke, 4.1.0A, 4.1.0B.1n.
regel, 8.10k.0.
→ procedure.
basis zekerheid, Exc.I.1.5.
beperking van de persoonlijkheid, 8.7.
codificatie, 3.6.2B.1.
sociale, 8.1.4.4, 8.2, 8.6.4.2, 8.9.2.1, 8.9.3.4, 11.4.5.1, KCF.4.1.4.1, KCF.5.2.3.0, → normen en waarden.
transformationeel, 4.1.3B.3, 4.1.3B.5n.
vicieuze cirkel, 3.6.2B.1.
regelkamer, Exc.XXIII.0.3.
regelmaat, 7.1.1, 7.6m, 10.6.3, 10.12.2.3n.
Regenbooglied van de Pygmeeën, 5.5.2.
regisseur, 10.34.0.
auteurstheorie, 10Hn.
formalistische, 10.39.8.2.
regressus in infinitum, 6.5.5.
bij analyse en interpretatie, Exc.XXXIX.9.2.1.
binnen de geschiedenis, Exc.XLV.1.2.
derde wereld, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
gulden snede, Exc.XXVIII.4.
inductie, 3.3.1C.
pentagram, Exc.XXVIII.2.1.
spiegel, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
regulatief begrip, 6.7.13.2.
Reich, S., Exc.XXXVI.2.3.4.
reïficatie, Exc.XXIII.10.1.1.
Reijnders, Exc.XXVII.3.4.3.3.
reiki-healing, Exc.XXXIX.5.0.2n.
reïncarnatie, Exc.XXXIX.5.0.2, AD.V.0.
reinforcability, Exc.XLVII.2m.
reinforcement, 4.1.0.B, Exc.XLVII.2m, AD.V.4B.
→ versterking.
contingencies of reinforcement, Exc.XLVII.3.2.
reïsme, 7.5.2.1, 8.1.4.1, Exc.XV.1.4.3, Exc.XXXIX.5.1.1, Exc.XXXIX.5.3.2.2, Exc.XXXIX.5.3.2.7, Exc.XLI.1.1.
tegenover virtual reality, Exc.XXXIX.7.4.4.
tegenover illusie, 7.9kr.
verhaalcode, 10.27.2.2.
reizen, 11.4.6.2.
rekenkunde, 3.5.8.3.
relatie
agressieve structuur, Exc.XI.4.4..3.2.
verzakelijkt, Exc.XI.4.4.3.1.
relativisme, 6.1.1.2, 6.4.2, 10.6.6.2, 11.2.1.3,
KCF.3.2.2.4,
Exc.XXI.3.3.2, Exc.XXXV.3, Exc.XXXIX.2.3.3, Exc.XXXIX.4.4.2.2, Exc.XLV.1.4.
cultureel, 6.4.2.1n, 7.5.2.1n, KCF.3.1.5.
kentheoretisch, 7.5.2.1n.
relativiteitstheorie, Exc.XLI.0.
speciale, Exc.III.1(n).
religie, Inl.n, **5**, KCF.3.5.1.4, Exc.XVII.2.4, Exc.XXIII.5.1.2, Exc.XXXV.3, Exc.XXXIX.3.2, Exc.XXXIX.5.3.0.
→ godsdienst.
als extatische reactie, 5.3.2.3.
als kwaliteit, 5.3.2.2.
als psycho-drama, 5.2.3.2.
als sociaal-psychologische activiteit, 5.3.2.
definitie, 5.3.1.
discussie, 5.4.
en magie, 5.2.3.
kennis, 10.18.3.1.
persoonlijke ervaring, Exc.X.0.1n.
primitieve, Exc.X.0.2m.
kosmisch model, 5.1, 8.10k.1.4n, 10.38.3A.
socialiserende functie?, 5.3.2.4n, AD.IV.1.

status, 5.3.
symbool, Exc.VIII.2.
religiositeit, Exc.XXXIX.5.0.1.
Rembrandt, 10.2.3.4, 10.23.1.2, AD.VIII.B.
REM-slaap, AD.V.1D.
Renaissance, 10.7.1.3, 10.2.2.0, 10.24.3, KCF.3.4.1.2, **Exc.XXXIX.1.**
gulden snede, Exc.XXVIII.2n.
individualisme, 11.0.4.3.
mensbeeld, KCF.6.1.3.
schilderkunst, 10.2.1, 10.2.3.4, 10.19.1.
tijdstabel, Exc.XXXIX.1.
Renner, 10.8.3k.6.
rente
grondrente, Exc.XXIII.2.1.5.
wet, Exc.XXIII.2.1.2.2, Exc.XXIII.7.1.
representatie, Exc.II.1.2.1, Exc.XXXIX.7.3.2.1-2.
logische, Exc.II.1.3.4.
mentale, Exc.IV.3.1.5A, Exc.XV.5.1.1n.
repressieve tolerantie, KCF.5.2.7.3, Exc.XXX.6.3.2.
Reschke, 8.7.2.2n.
res cogitans, 6.3.5.1.
research, Exc.XXIII.7.2.
researchprogram, Exc.XIX.3.5.2n.
→ onderzoeksprogramma
res extensa, 6.3.5.3.
Resnais, 10.39.1, 10.39.4, Exc.XLI.3.3.
L'année derniere a Marienbad, 10.39.4.2-3, Exc.XXXIX.8.3.1.3, vgl. Exc.XLI.3.0m.
resocialisatie, AD.III.5A, AD.III.5F.
respect, KCF.5.2.7.2, Exc.XXI.3.1-2, AD.IV.5D.
Restauratie, Exc.XXIIIC.
restricted code, 4.5.3.3.
retorica, 9.10.5.2n, 9.12.0, Exc.2.0.
als onderdeel taalbeheersing, 9.12.0.
boven argumentatie, 8.7.2k.1.
vijf stadia, 9.12.1n.
retoricus, 9.12.0, 9.12.4.2-3.
retoriek, 3.2.2.3, 9.12.0, AD.III.3.
binnen de literatuurkritiek, Exc.XXXVII.3.2m.
binnen de rechtspraak, 9.11.3.4.
binnen de wetenschappelijke discussie, 9.12.3.2.
en argumentatie, 8.9.1, 9.1.5.2n, 9.11.3.2, 9.12.4.4, 10.38.2.
gevolgen, 9.12.4.1.
succes als criterium, 9.12.3-4.
retorisch, 9.12.0.
retribution, AD.III.5F.
Revel, Exc.XXXIX.2.3.3n.
principe van, Exc.XXIII.8.3.2.2(n).
revolutie, Exc.XXIII.0.5, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
binnen wetenschap, Exc.XIX.3.4.4.
cultureel, Exc.XXXIX.8.3.2.1
maatschappelijk, Exc.XXIII.1.4, Exc.XXIII.8.3.1, Exc.XXIII.9.1.3-4, Exc.XXIII.9.3.3, AD.VII.2B.
Reybroek, van, KCF 3.3.2.4n, Exc.XXVI.1.3.
Rhijn, van, Exc.XXVII.3.4.3.3.
Ricardo, Exc.XXIII.2.1.4.
Richards, Exc.XXXIX.8.4.2.
Richter, H, 10.2.4.4.
Ricoeur, 10.9.1.1n, 10.10.1.2(n), Exc.VII.2.2.4, Exc.XVI.5m.
Ridley, Exc.XXII.2.3.2.1n.
Riefenstahl, 9.12.4.1n.
Rijk, De, vw.kr, Exc.XXXVI.1.1n.
Rijk Gods, 7.8.5.3.
rijk van de vrijheid, Exc.XXIII.9.3.
Rilke, 10.12.0.1.
Rimbaud, Exc.XXXIX.8.3.1.3-4.
rire d'exclusion/rire d'accueil, Exc.XL.3.4n.
risico-samenleving, 9.10.3.1n, Exc.XXXIX.4.1.1n.
risicospreiding, 8.5.1.
rita, 5.1.2.
rite, 5.2.3.1, 5.5.1, Exc.X.0.2, Exc.X.4.6.
→ mysterie.
rite de passage, Exc.XXXIX.7.4.1.2.

ritme, Exc.XIII.1.2.
en metrum, 10.12.2.3, 10.14.5.bijlage.
in cultuur en geschiedenis, 8.4.0, 10.1.1.6.
in film, 10.35, 10.39.8.2, Exc.XLI.3.2.
informatie-theoretisch fundament, 10.12.2.3n, Exc.XLI.3.2.
in gedicht, 10.12.2, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
in muziek, 10.1.1.6, 10.8.3k.1, 10.8.3k.3, Exc.XIII.1.2.
in natuur, 10.2.2.1.
in schilderkunst, 10.22.3.
ritueel, Exc.XXIV.1.3.2, Exc.XXXIX.7.4.1.2, Exc.XLII.6.0n.
Robbe-Grillet, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XLI.3.0m.
robot, Exc.IV.3.0.2.
→ cyborg.
als opvolger van de mens, Exc.XVIII.2.4k.3.
bewust, intentioneel, vrij, Exc.XVIII.2.4k.1n.
Darwin I-IV, Exc.IV.3.0.5n.
fabricage nieuwe mens, Exc.XXXIX.4.1k.3.
mens als robot, Exc.XVIII.2.4k.1n.
menselijke, Exc.XVIII.2.4k.3.4.
Shakey, Genghis, Kismet, Exc.XVIII.2.4k.
Rochefoucault, La, 8.8.3.1.
Rock, Exc.XXXIX.6.2.4, AD.VIII.4.
Rock and Roll, 10.3.3.4.
Rococo, 10.2.2.0, Exc.XXXIX.4.1k.4.
Rodchenko, 10G.
roes, 8.7.2.4, Exc.XXXIIm.
dionysische, KCF.2.3.3(-4).
Rogers, KCF.6.1.1.
Roitblat/Weisman, KCF.3.3.2.5.
Roland Holst, Exc.XXXV.2.2.
Rolling Stones, Exc.XXXVI.2.5.2.
roltheorie
en identiteit, Exc.XV.4.1.5n, Exc.XXI.1.2.2n.
positie, 8.3.2.3, 8.10k.0. 2.
rol, 4.5.3.1n, 8.3.2.3, 8.10k.0.2, 9.7.1, 11.4.3B, KCF.5.2.3.0, KCF.6.1.2, Exc.XXX.3.4.
roman, 10.8.6, 10.9.9.2, 10.10.5.2.
filosofische, 8.0.0k.
homologie rigoreuse, 10.9.1.5.
literaire kracht/waarden, 10.8.6.2.
modernistische, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
zuiver linguïstische constructie, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
romanticus, 10.7.4.3, Exc.XIX, Exc.XLIV.1.
als persoonlijkheid, Exc.XXIX.3.1.
als tragische held, Exc.XXIX.3.2.
romantiek, 3.7kr, 10.2.2.0, 10.2.2.4n, 10.2.3.8, 10.8.0.2, 10.8.3k.5, 10.10.3, 10.18.1.4,
KCF. 3.1.1.1, KCF.4.2.3.4,
Exc.XXIX,.Exc.XXXIX.1, Exc.XXXIX.4, Exc.XXXIX.4.1, Exc.XXXIX.7.7kr, Exc.XXXIX.8.3.1.3-4, Exc.XXXIX.8.3.2.1n,
Exc.XXXIX.9.3.2n, Exc.XLIV.1.
→ analyse/synthese.
breuk met de Verlichting, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.1, Exc.XXXIX.3.2, →Verlichting.
code, 10.2.3m, 10.2.3.2, Exc.XXXVI.6.
de andere zijde, Exc.XXIX.2.
dialectische spanning met de Verlichting, Exc.XXXIX.2.2n.
eenheid-veelheid, Exc.XXVIII.4.
filosofie, Exc.XXIX.0.1-2.
historische tegenover psychologische definitie, Exc.XXIX.0.2.
humanisme, Exc.XXXIX.4.1.1.
late, Exc.XI.4.5k.2.6.
linkse, Exc.XXXIX.3.2n.
melancholie, Exc.XXIX.1.
oorzaak verval, Exc.XXXIX.4.1.1n.
realisme, Exc.XXXIX.5.0m.
rechtse, Exc.XXXIX.3.2n, Exc.XXXIX.4.1.1(n), Exc.XXXIX.4.1.4, Exc.XXXIX.5.0.0.
tegenover Classicisme, 10.2.3.9.
utopie, Exc.XXIX.1.7.
verbeelding, 10.8.0.2, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXXIV.1.3.
verhaalcode, 10.27.2.
vorm, 10.2.3.5.
zwarte, Exc.XXXVI..2.6.
romantiseren, Exc.XXIX.1.4.1.
Rome, Exc.XX.3D.
Club van Rome, AD.IV.5C.

Suikertaart, Exc.XXXVI.2.5.2.
rooms-katholieke eredienst, 10.1.1.7.
root-metaphor. 6.9k.1n, Exc.XLVII.1.
Rorty, vw.kr, 8.0.0k,
Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.4.5.3.2(n), Exc.XXXIX.5.1.2, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XXXIX.7.5.1,
Exc.XXXIX.7.5.3(n), Exc.XXXIX.7.6.
Rose, KCF.6.5.2.4n, Exc.XV.4.1.5n.
Rosen, Exc.XXXIX.4.5.3m, Exc.XXXIX.4.5.3.2.
Rosenberg, 5.6.2.
Rosenthal, 5.2.4.3n, KCF.6.4.3.4n.
Rossen, Exc.XXXIV.6.4.
Roszak, Exc.V.3m, Exc.XXXIX.2.3.1n, Exc.XXXIX.4.1.1n.
Rota, 10.32.6.3.
Rotten, Johnny, 10.3.3.4n.
Rousseau, 8.8.1(m), KCF.3.1.0, KCF.3.5.2, Exc.XXIX.1m, Exc.XXXIX.3.1, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
Rousset, Exc.XXVI.2.
ruil, Exc.XXIII.9.1.1, Exc.XXIII.10.1.
-principe, Exc.XX.3A, Exc.XXII.3.2.3n.
-verhouding, Exc.XXIII.7.3.
-waarde, Exc.XXI.3.1, Exc.XXIII.9.1.4, Exc.XXIII.10.1.1.
ruimte
binnen cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.2.
lege, Exc.XIII.1.3.1-2(n).
non-lokaliteit, 7.5.3.1n.
ruimte/tijd (RT), Exc.XVI.4.1, Exc.XXXIX.4.1k.2.
→ reïsme.
als constructie, Exc.XXXIV.5.1.
als continuüm, Exc.XIII.1.3.4.
als fictie, Exc.XXXIV.5.1.
als zintuiglijke vorm, 6.7.8, 6.7.10.
binnen de film, Exc.XLI.
binnen quantumfysica, 7.5.3.1n.
binnen relativiteitstheorie, Exc.III.1n, Exc.XLI.0.
binnen het verhaal, 10.27.2-3.
ruïne, Exc.XXIX.6.1.5.
ruis, Exc.V.1, Exc.V.2.6.
Ruse, 6.5.6.3n, 8.9.4.1n.
Rushkoff, Exc.XXXIX.5.0.2n, Exc.XXXIX.6.1.2n.
Russell, 0.1.1, 8.8.0n, 8.8.1.1n, 9.6.1, 11.2.3.1n, Exc.III.2.1, Exc.XIII.1.3.4, Exc.XIX.1.3.
rust, 11.3l.
Ryan, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
Ryle, 4.6.3, 7.1.2.4, 6.10kr, 7.5.5.5n, Exc.XV.0.2.2, Exc.XXI.2, Exc.XXXIV.5.2, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.5.2.3.1, AD.X.kr.

Saamhorigheid, KCF.3.5.2.2, Exc.XX.3A, Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXIII.8.1.
→ solidariteit.
saccadische beweging, 10.25.1, 10.25.2.2.
Sade, De, 10.6.5.5, KCF.3.4.3.2n, Exc.XI.4.5k.2.3, Exc.XI.4.5k.2.4n, Exc.XI.4.5k.2.7n.
sadisme, Exc.XXIX.2.2.-3, Exc.XL.3.3.
sado-masochisme, Exc.XI.4.5k.1.
Sainte-Beuve, 11.4.2.4n.
Saint Simon, 7.6.1, Exc.XXIII.8.1n, Exc.XXIII.8.3.1n.
→ stelling van Saint Simon-Comte.
Salomo, KCF.4.2.0.
samenleving, **8,** 11.4.5, Exc.XXII.1.2.3, Exc.XXII.2.0.4, Exc.XXIII.2.1.5, Exc.XXIII.4.0, Exc.XXIII.8.1, Exc.XXXIX.4.1k.3.
→ groep, → maatschappij.
als FT-systeem, 8.3.1-2.
als hersenmassa, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
als sociaal systeem, 8.3, AD.VI.5.
binnen darwinistisch paradigma, Exc.XXVII.3.1.2.
burgerlijke, AD.III.7.
fatsoenlijke, 8.9.5.
fatsoenlijke contra rechtvaardige en beschaafde, 8.9.5.4.
functionele analyse, 8.3.2, Exc.XXII.4.1.
handel contra overheid, Exc.XXXIX.7.5.2.1n.
kracht, Exc.XX.2.2.3.
totalitair, Exc.XXXIX.4.3n.
overlevingskansen, Exc.XXII.4.4.
samenwerking, Exc.XIV.5.1, Exc.XXII.2.3.2.1(n), Exc.XXII.3.1.2, Exc.XXII.4.2, Exc.XXIII.9.3.4, Exc.XXVII.3.1.2, Exc.XXVII.3.3.1, Exc.XXVII.3.4.3.2n.
→ coöperatie.
Samkara, 11.0.4.0, 11.0.4.2.
De advaita-vedanta, 11.2.

sanctie, KCF.5.2.3.1.
→ straf.
Sanctius, Exc.XXXIX.1.1.4n.
Sanders, Exc.XV.1.4.3.
Sanford, Exc.XXIII.5-6.
Santa Fé, 7.5.6k.3.
sapere aude, Exc.XXXIX.2m.
sarabande, 10.6.4.3.
Sarah, KCF.3.3.2.2.
sarcasme, Exc.LX.4.2-3.
Sartre, 6.10kr, 10.10.8.1, 10.37.5,
KCF.3.4.3.3n,
Exc.XII.1.3.3, **Exc.XII.2,** ExcXXIII.0.5, Exc.XXXIX.6.1.3, Exc.XXXIX.7.7kr,
AD.VI.4A, AD.VI.4C, AD.VII.2C.
La P. respectueuse, 9.12.3k, Exc.XII.2.4.1(k).
Sastre, AD.V.1D.
Satie, 10.2.4.7.
satire, 10.43.6, Exc.XL.4, Exc.XL.6.
Saussure, Exc,XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XXXIX.9.2.1n.
Savage Rumbaugh, KCF.3.3.2.4, KCF:3.3.3.2n, KCF.3.3.3.4.
scatofilie, Exc.XI.4.5k.2.6(n).
scenario, 10.34.0.
als verwachtingspatroon, 10.27.5.3, 10.36.1.9.
→ verhaal.
scepsis, 6.4.1-2, 11.4.1, KCF.1, Exc.XII.1.3.3, AD.X.kr.
contra beschouwing, Exc.XXXIX.4.2.
contra speculatie, 1.5kr, AD.X.kr.
in de vroege Griekse filosofie, Exc.XIII.2.
scepticisme, 3.7kr, 6.1.1.1n, 6.1.3.1, 6.1.4, 6.4-5, 8.10k.1.1n, Exc.XXIII.6, Exc.XXXIX.4.5.0, Exc.XLV.m.
antimodern, Exc.XXXIX.5.3.1m, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
wetenschappelijk, Exc.XXXIX..5.3.2.2.
schaakspel, 3.5.0.3, 3.5.8.2, 4.2.1, 4.6.2.1, 6.8.2, 10.27.0,
Exc.IX.1.2, Exc.XIII.1.3.4.5, Exc.XXVII.1.2m, Exc.XXVII.1.2.3.1, Exc.XXXIX.5.1.4.
schaamte, 8.8.1.4, 8.8.2, KCF 3.4.2.4n, AD.IV.4G, AD.VI.4C.
pudeur/honté, Exc.XII.2.6.1n.
schaamte/schroom, 8.8.2.
schaarste, 8.2.3, Exc.XXIII.0.2.
schade aandoen, 8.1.4.4n, Exc. XX.1.1.3, Exc.XXIII.3.2.2n.
Schatz, Exc.XLII.6.2n.
scheermes, 6.5.2, 7.2.3.
Scheffer, Exc.XXXIX.7.6.
Scheler, 8.1.5.3, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XII.1.3.2.
Schelling, F.W.,10.2.2, KCF.3.4.1.1, Exc.XXVIII.4, Exc.XXIX.1.3m.
Schelling, T.C., Exc.XXVII.3.1.3.2.
schema
als materiaal van de verbeeldingskracht, 6.7.11.3.
Scheman, Exc.XXXVIII.2.3.
schepper
mens als schepper, 10.0.2.
scheppingsverhaal, 7.0.2.3.
Hebreeuws, KCF.4.1.0, Exc.XVI.5.2.2.
uit Mesopotamië, KCF.4.1.0.
uit Tahiti, 5.5.2.
Schier, 10.7.2.3n.
schijn, 11.3H, 11.4.1.1.
→ mayaprincipe.
schijnheiligheid
als deugd, KCF.4.1.4.0n.
binnen argumentatie, 9.9.3.2.
schilderij, 10.8.7.
abstract, Exc.XXXIII.3.
interpretatie en waardering tweedehands, 10.19.
vier schilderijen ontleed, 10.24.
schilderkunst, 10.8.7, **10F**, AD.VIII.5.
abstract, Exc.XXXIII.3m.
achtergrondverhaal ('thema'), 10.24.0, 10.24.1-4B.
beeld en visie, 10.23.
compositie, 10.22, 10.24.1-4D.
eidos, 10.23.1, 10.24.1-4F.
gedurende de barok, 10.2.3.4.
gedurende de renaissance, 10.2.1, 10.2.3.4.

kleur, 10.18-21, 10.24.1-4C.
media, 10.8.7.1.
opzet voorbeelden, 10.24.1-4.
picturale traditie, 10.19, 10.23.1.1.
visualiseren, 10.8.7.1.
voorstelling ('motief'), 10.24.0, 10.24.1-4A.
visie tegenover decoratie, 10.23.1.2.
Schiller, Ferd., 3.6.2A, 3.6.2Bm.
Schiller, Fr., 10.2.3.7, 10.10.9, Exc.XI.4.5k.2.5n.
Die Ode an die Freude, 10.43.4.2.
schizofrenie, 8.5.2.2n, Exc.III.4.3.
→ krankzinnigheid.
Schlechter, 5.6.3n.
Schlegel, Exc.VII.2.7m.
Lucinde, Exc.XI.4.5k.2.2n.
Schleiermacher, 5m,10.9.1.1n, 10.10.8.2, KCF.3.2.2.2n, Exc.XI.4.5k.2.2n.
Schlick, 8.1.4.5, 8.8.1.1n., 10.5.2, Exc.IV.4.2.3.2.
Schmitt, 8.9.5.3n.
Schnabel, Exc.XXXVI.2.2.3.
scholastiek, schema aan het einde van de begrippenlijst.
scholing, KCF.6.2.1, Exc.XXII.3.2.3.
deschooling society, KCF.6.4.3.4.
Schönberg, 10.7.4.2, 10.8.3k.1n, 10.10.7.
school, 8.10k.1.2, KCF 6.2m, **KCF.6.4.**
→ onderwijs, → vorming, → wetenschappelijk onderwijs.
als instituut, KCF.6.4.2.4, Exc.XVIII.2.3.1.
als straffe organisatie, KCF.6.4.2.
nuchterheid tegenover totaliteit, KCF.6.4.3.2-3.
functie, KCF.6.4.1.
louter opleiding, KCF.6.4.1.
plaats leraar, KCF.6.4.3.4(n).
resultaten, KCF.6.4.3.4(n).
uiterlijk vertoon, 11.4.6.4.
schoonheid, 6.1.5, 6.2.2.4, 6.7.16, 10.2.1m, 10.4.1.0n, 10.7.3.3, Exc.XI.3.4, Exc.XXXV.3.
als cultus, 10.33.3.
als esthetische term, 10.2.0.3, 10.2.1.3. 10.4.0.1, 10.7.3.4, Exc.XIV.5.4.
als ideaal, 10.2.4.5.
als kennis, Exc.XI.3.4.1.
als natuurwetenschappelijke norm, 7.2.3.
als rationeel en ethisch begrip, Exc.XXIX.1.5.4.
als speculatief idee, 10.2.0.3, 10.2.0.5, Exc.XI.1.2.4.
als vorm, Exc.XXIX.1.3m.
als (wiskundige) orde, 10.2.0.3, 10.2.0.5, 10.2.1.4, 10.2.3.6, 10.10.1.1.
als waardeoordeel, 10.9.8k.
binnen de kunstfilosofie, 10.0.3.2, 10.2.0.3, 10.2.0.5, 10.2.4.5, Exc.XXXV.2.1.
bron van wellust en verliefdheid, Exc.XI.2.2.4.
en goedheid, 10.2.0.5.
en nut, 10.2.1.5, 10.7.3.4, Exc.XI.1.2.2n.
irrationaliteit, Exc.XI.3.1.
schoonheidsindustrie, 10.33.4.2.
Schoot, van der, Exc.XXVIII.
Schopenhauer, 8.7.2k.2-3, 8.8.3.1n, 10.8.3km, 10.8.3k.5,
KCF.5.4.1.2,
Exc.XI.3.3, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XVII.3m, Exc.XXXV.2, Exc.XL.1m,
AD.VI.4C.
Metafysica als (ervarings)wetenschap, AD.0.6.2.
schrift, KCF.5.3.4.1, Exc.XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XXXIX.7.1.3.
tegenover gesproken woord, Exc.XI.2.0, Exc.XXXIX.5.2.1.1(n), Exc.XXXIX.7.1.1.
schrijver, Exc.XXXIX.8.3.2m.
→auteur.
verhouding auteur, narrator en schrijver, 10.9.1.1n.
Schrödingers kat, 7.5.3n.
schroom, 8.8.2.
→ schaamte.
Schubert, 10.2.3.2, Exc.XXIX.0.3.
schuld(gevoel) 7.7.3, 8.2.2, 8.8.1-.3, 8.8.2, KCF.3.4.2.3-5, Exc.V.3.0, Exc.XXI.1.2.3n, Exc.XXII.2.3.2.1n, Exc.XXXVI.1.1, AD.VI.4C.
als oerstemming, Exc.XII.1.3.1.
debt/guilt, 8.8.1.3n.
schuld en straf, 8.8.1.3.
Schutte, Exc.XXXVI.2.5.3.
Schütze, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.

Schwartz/Leyden, Exc.XVIII.2.4.
science fiction, 10.27.2.4.
sciëntisme, Exc.IV.4.2.1, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.5.3.0.
Scorsese, Exc.XXXIV.6.4.
scotophobin, 7.3.2.3.1.
scrappiness, Exc.XXXIX.5.1.3.
screenager, Exc.XXXIX.6.1.3n.
screwball comedy, Exc.XLII.5.
Scruton, Exc.VI.1.1n, Exc.XXXI.4, AD.IV.5A, AD.IV.6, AD.V.6C, AD.VI.8.
Searle, Exc.IV.1.1.5n, Exc.IV.3.1.6n, Exc.IV.4.3.2(n), Exc.XV.5.2.1.
Seattle
redevoering, Exc.XVIII.2.3.3k.
Sebeok, KCF.3.3.3.2.
secularisatie, KCF.2.4, Exc.XXXIX.4.1.2n, AD.IV.1.
van de dood, Exc.XVII.4.
Segall, Exc.XIX.3.6, Exc.XX.2.0m, Exc.XXVII.3.1.3.2.
Sehnsucht, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.3.
Seindheit des Seins, 6.2.1.3.
Sein zum Tode, Exc.XVII.2.3, Exc.XXXVI.1.1.
Seks (ualiteit)
→ sexualiteit.
sekte
tegenover cultus, 5.3.2.1n.
selectie
en combinatie, Exc.XXXIX.8.4.1n.
→ paradigma/syntagma.
individu, Exc.XXX.4.1.2.
massamedia, Ecv.XXX.4.1.1.
Self defeating personality disorder (SFPD), Exc.XLVI.1.4.3n.
Seligman, Exc.XLVII.1n.
Sellin, AD.III.5F.
Selz, Exc.XIX.2.6.1n.
semantiek, 4.4.
tegenover grammatica, 8.7.2k.1n.
semantische ongrijpbaarheid, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
semiotiek, 4.4.1.0.
het semiotische als chora, Exc.XXXVIII.2.4(n).
Seneca, vw.kr.
sensatie, 10.3.3.1.
sense datum, Exc.XV.1.4.3, Exc.XIX.1.1.3, Exc.XIX.1.2.0, Exc.XIX.1-3.
sensus communis
→ common sense.
als esthetische rede, 6.7.16.8.
sensus numinis, 5.4.1n.
sentimentaliteit, 10.2.4.8, 10.3.3, Exc.XXIX.1.3.
serendipiteit, 7.1.2.4.
Serrano, Exc.XI.4.5k.2.7n.
Seuren, 9.12.3.2n.
sexe
→ man, → vrouw.
oorlog der sexen, KCF.3.4.3.
sexisme, Exc.XXXIX.5.0.0n.
sexualiteit, 10.1.1.1-2, 10.8.9.1,
KCF.3.4.1.2 , KCF.3.4.2.2, KCF.6.3.0.1,
Exc.XI.1.2.3, **Exc.XI.2**, Exc.XI.3.4.0, Exc.XI.4.3.3, Exc.XII.2.4.1k, Exc.XX.1.4.1.2-3, Exc.XX.2.6.1n,
Exc.XXIII.5.2.3, Exc.XXXIX.4.1k.3, Exc.XXXIX.4.4.1.2, Exc.XL.0, Exc.XLVI.2.1.1,
AD.III.6.
→ epithumia, → homosexualiteit, → libido, → pederastie.
als bindende kracht, Exc.XI.4.2.1n.
als genitaliteit, Exc.XI.4.2.1-2.
als libido, Exc.XI.4.2.2..
bij bonobo's, Exc.XLVI.1.3.
binnen rockmuziek, Exc.XXXIX.4.4.1.1, AD.VIII.4.
en geweld, KCF.3.4.3.2, AD.VI.4B.
esthetisch-ethische norm, AD.III.6.
esthetisch, versterkend, Exc.XLVI.2.1.2n.
idealistische code, Exc.XI.4.5k.2.5n.
invloed van de massamedia, Exc.XXX.5.2.0-1.
manlijke, KCF.3.4.3.2.
vier codes, Exc.XI.4.5k.1.
vrouwelijke, KCF.3.4.3.
sexueel gedrag, KCF.4.1.4.1n.

sexuologie, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
sfeer,10.6.5.2.
→ stemming, → toon.
in film, 10.39.7.3.
in gedicht, 10.12.5.1.
sfeervol, 10.6.5.2.
Shakespeare, 10.15.1.3n, 10.38, 10.40n, KCF.5.4.1.1, Exc.XL.8n.
Shannon, Exc.V.2.7.3.
Shaw/Bransford, Exc.XV.1.4.3.
Shealy/Myss, Exc.XXXIX.5.0.2.
Sheffer
streep van, 3.5.2, 3.5.3n.
Shelley, Exc.XXIX.0m, Exc.XXIX.0.2, Exc.XXXI.2.
sheng, 11.1.29.
Shiva, 10.1.2.6, 11.2.3.1.
Shockley, KCF.6.5.2.4n.
showing, 10.28.1, 10.40n.
Sica, De, 10.28.3.1.
La ciociara, 10.40.7.In.
sick joke, Exc.XL.3.4.
Siècle Philosophique, Exc.XXXIX.1, Exc.XXXIX.2.0.
Siedentop, Exc.XXIII.3.2.0n, Exc.XXXIX.7.5.2.3.
Siegel, 10.37.2.2.
Sievers, 10.2.4.7.
signaal, 4.1.0, Exc.V.1.1.
signifiant, Exc.XXXIX.9.2.1(n).
significant form, Exc.XXXI.3n, Exc.XXXV.1.
signifié, Exc.XXXIX.9.2.1(n).
transcendental, Exc.XXXIX.9.2.1
signum, 4.1.0, 10.23.0.
Sim, Exc.XXXIX.5.2.3.2.n.
Simon, 9.8.1.2, Exc.IV.4.1.2n.
Simpson, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
simulacrum, Exc.XXXIX.7.3.2-3.
simulatie, Exc.XXXIX.7.3.2.2.
simultaan contrast, 10.8.5.2n.
simultaanvlak, 10.22.2.
Singin'in the rain, 10.43.4.3.
Sinn, 10.38.0.2, KCF.3.2.2.1.
Sirk, 10.31.1m, 10.37.2.2, 10.37.5, Exc.XLIV.3.2.
Sixties, Exc.XXXIX.5.0.0n.
sjamanisme, 5.2.3.2, 10.1.1.7.
Sjklowsky, Exc.XL.3.4.
Sjöström, 10.37.2.2.
Skinner, 3.1.1n, 3.6.2.B.m, **4.1.0.B**, 4.1.3A.1n, 4.5.2, 7.1.1m, 7.1.2.4n, 7.3.1.4, 7.3.4.1n, 7.9kr, 9.10.2, 9.12.3.2, 10.8.0.2n, 10.43.2.V, KCF.3.2.2.0n, KCF.5.4.2.1, KCF.6.5.2.3, Exc.XV.0.1(m), Exc.XV.1.4.1, Exc.XV.1.4.3, Exc.XV.4.1.5(n), Exc.XVII.4.2, Exc.XIX.3.6n, XXI.1.2, Exc.XXII.4.4, Exc.XXIII.12.1.4n, Exc.XXXIX.5.1.3(n), Exc.XXXIX.4.2, Exc.XLVII.3.2(n), AD.III.6m, AD.V.4B, AD.6.5C.
Beyond freedom and dignity, Exc.XX.2.
Walden Twee, Exc.XX.2, Exc.XLVI.2.2.
Skinnerbox, Exc.XX.2.4.2.
slaaf, 8.7.1, Exc.XX.1.6, AD.III.5F, AD.10.kr.
→ gelukkige slaaf.
heren en slaven, 8.7.2.1.
slavenmoraal, 8.7.2.1.
slaap, 11.2.3.1n, AD.V.1D(n).
paradoxale, AD.V.1D.
REM-slaap, AD.V.1D.
slapstick, Exc.XL.3.1.
slangenbrein
→amygdala.
slavernij, Exc.XXIII.1.4.2, Exc.XXXIX.4.5.2A.1, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
sleutelgatscene, Exc.XII.2.6.1.
sleutel van Salomo, Exc.XXVIII.2.2.
slippery-slope-argument, 8.2.2.
Sloterdijk, 9.11.4k.3.3.4, Exc.XX.3D, Exc.XVIII.2.3, Exc.XXXIX.4.5.2B-C, Exc.XXXIX.4.5.3.2.
smaak, 6.7.16.2-3, 10.4.0.1, 10.6.6.1, 10.7.0.2, 10.9.2m, 10.9.2.5, 10.9.4, Exc.XXXI.10kr, Exc.XXXVI.2.0, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
→ kitsch, → wansmaak.
als doordachte voorkeur, Exc.XXXVI.2.1.

elitair, Exc.XXXVI.2.2.
goede smaak, Exc.XXXVI.2.2m.
persoonlijke, Exc.XXXVI.2.2m.
smaakoordeel, 6.7.16.5.
Smelik, Exc.XVIII.2.4k.3.2, Exc.XXXIX.7.4.1.2n.
Smith, Adam, Exc.XXIII.2.1.1n, Exc.XXIII.2.1.3, Exc.XXIII.3.2.0n.
Smith, I., Exc.XIX.3.6(n).
Smullyian, Exc.XV.5.2.1.1.
Smuts, 8.4.1.2.
Snijders, Exc.XVIII.5.
Snik/Ritzen, 8.10k.1.2n.
snobisme
kunstzinnig, 10.3.5.4, 10.11.2.2.
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.4.1.
Snoek, Exc.XXXVI.2.5.2-3.
soap, Exc.XXX.7.1.3, Exc.XLIV.0.
Sobchack, Th., Exc.XLII.2.2n, Exc.XLII.6.1.2, Exc.XLII.6.2.
Sobchack, V., Exc.XLV.2.3.1.
Sober, 7.6.2n.
Sokal, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
Sokal/Bricmont, Exc/XXXIX.5.3.2.2n, Exc.XXXIX.7.3.3.3n.
sociaal contract, 8.1.4.4n, Exc.XXIII.1.2, Exc.XXIII.3.2.2(n).
sociaal-democraten, Exc.XXIII.8.3.2.
systeem, Excx.XXXIX.7.6n.
sociaal-psychologische situatie, 8.3.3.3, 9.10.5.1.
sociale autoriteit, KCF.5.2.4.
sociale controle, 1.1.2, **KCF.5.2.3**, Exc.XXX.3.4.
→ behavior control (Bc).
allesomvattende, disciplinaire, KCF.5.2.0.2.
collectieve, Exc.XXIII.8.1.
gemeenschappelijk begrip van doel en middelen, KCF.6.4.4.5.
sociale ethiek, 8D, AD.VI.0.
sociale filosofie, 8.0.0.1, 8C, Exc.XII.2.4.1k, AD.VI.5-6.
anti-nihilistische alternatieven, KCF.5.4.3.2.
social engineering, Exc.XXIII.1.4.1n, AD.III.5A.
sociale orde, 10.38.3.C2, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
conflictmodel →→
model van Tönnies, 10.38.3.C2.
spanning met drang naar vrijheid, Exc.XXII.4.3.
vernietiging van het sociale door de massa's, Exc.XXXIX.7.3.3k.
sociale vrijheid
als negatief en positief begrip, Exc.XXII.2.1.1-3.
sociale wetenschappen, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
socialisatie/socialisering, KCF.6.0.1, KCF.6.2.1.
via massamedia, Exc.XXX.3.1.2.
socialisme, **Exc.XXIII.8**, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIII.9.1.4, Exc.XXIII.9.3, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
denkbeelden, Exc XXIII.8.1.
kritiek op het kapitalisme, Exc.XXIII.8.2.2.
radicalen, Exc.XXII.3.3.1, Exc.XXIII.8.3.1.
sociaal-democraten, Exc.XXIII.8.3.2.
wetenschappelijk contra utopistisch, Exc.XXIII.8.3.1n.
socialitas, Exc.XXIII.8.1n.
social state, 8.6.2.1.
socio-analyse, 8.0.5.2.
sociobiologie, 7.1.1.1n, 7.6.2n, 8.1.1.3, KCF.3.4.3.2n, KCF.3.5.3k.4, AD.IV.5A.
beweegreden, 9.7.1.3, Exc.XLVII.3.1.
emoties, Exc.XIV.4.5n, Exc.XLVII.3.1.
en de speltheorie, Exc.XXVII.3.4.3.
verschillen man/vrouw, Exc.XLVI.1.3, Exc.XLVI.2.1.2.
socio-kritiek, 8.0.5.2.
sociolinguïstiek, 4.5.3.
sociologie, 8.0.0.1, 8.0.5.2, 10.9.5.2n, Exc.XXIII.11.3.1n, Exc.XXXI.1n, Exc.XXXIX.5.3.1.1n, AD.VI.0.
beweegreden, 9.7.1.3.
holisme, Exc.XXIV.1.3.2-3.
Socrates, 3.2.2, 8.6.6.5, KCF.4.1.2.2, KCF.4.2.0, Exc.XI, Exc.XXIII.3.2.2n, Exc.XXXIX.4.4.2.1, Exc.XL.8n.
als leraar, 3.2.2.1n.
in rede van Alcibiades, Exc.XI.1.3.
socratische methode, Exc.XI.2.1.2n.
socratisch gesprek, 9.10.0.2, AD.0.2n.
Sofisten, 3.2.1-2, 9.11.1.2, 9.12.2, Exc.XIII.2.1, Exc.XIX.3.6n, Exc.XX.1.5.2.
recht van de sterkste, 8.7.1.
Sofocles, KCF.2.3.1, KCF.2.3.3, Exc.XI.1.1.0n.

sofrosunè, 10.38.6.1, Exc.XI.2.1, Exc.XI.2.2.1-2, Exc.XI.2.2.7, Exc.XX.1.3.1.
Sokourov, Exc.XXXIV.4.5.
solidariteit, 1.1.2, 9.11.4, Exc.XX.3A, Exc.XXII.3.1.2, Exc.XXIII.3.2.2, Exc.XXXIX.7.5.2.1, Exc.XXXIX.7.5.3n.
→ saamhorigheid.
solipsisme, KCF.3.2.2.2n, Exc.XIV.10.2, Exc.XIX.1.2.0n, Exc.XXIX.1.5.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.2(n), Exc.XXXIX.9.1.3.2.
soma sèma, Exc.XVII.2.4.
some Beyond, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
sonate-vorm, 10.2.3.2, 10.6.4.3, 10.8.3k.6.
sonate allegro-vorm, 10.6.4.3.
soniek, 10.2.4.7, 10.8.2.2, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
Sontag, 10.10.0m,
Exc.VI.1.1n, Exc.XX.3D.m,Exc.XXX.4.0n, Exc.XXXVI.2.5.2, Exc.XXXVII.3.2.3, Exc.XXXVIIIm, Exc.XXXIX.8.5,
Exc.XXXIX.9.3.1.
soort
binnen biologie, Exc.IX.4.3(n).
gedrag, Exc.XLVII.3.4.
soortbegrip, 3.6.3.1(n).
Sopper, De, 0.1.1.
sorites, 3.5.6.Bn.
Souriau, 10.8.2.2.
spaarzaamheid
binnen wetenschap, 7.2.3, → principe van enkelvoud.
drama, 10.46.
Spaink, AD.V.4C.
Spaldung, Exc.XL.7n.
spanning, 10.6.4.
specialisatie, Exc.XXIII.2.1.1, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXIII.10.1.
species, Exc.IX.4.
specificatie, 4.3.2.
spectaculaire, Exc.XXXIX.7.3.3k.
speculatie, 2.3, 4.3.3.3, 4.3.5, **6.2**, 6.3.5.3n, 6.8.5.2n,10.1.2,
KCF.3.2.2.4,
Exc.IV.3.1.4.1, Exc.XX.1.2.4, Exc.XXIV.1.2.2, Exc.XLV.1.3,
AD.IV.4, AD.X.kr.
als zoeken naar zekerheid en troost, Exc.V.3.0.
binnen de speltheorie, Exc.XXVII.3.1.3.2, Exc.XXVII.3.4.3.
contra scepsis, 1.5kr, AD.X.kr.
in de vroege Griekse filosofie, Exc.XIII.1.
gebruik van analogische deductie en beeldspraak, Exc.XXVI.2.
gebruik van metafoor, Exc.II.1.5.
methode, 6.2.2-3.
taalgebruik, 4.3.5.3, 6.2.2.3.
speech act, 4.6.4.3.
speelfilm, 10.25.2.4, 10.25.7, 10.38.1C.
als genre, Exc.XLII.3.
als volkskunst, 10.39.7.
dramatische, Exc.XLII.3.
essayistische, 10.38.1C, 10.39.4.
literaire, 10.38.1C.
psychologische, 10.38.1C, Exc.XLII.3.
verhalende, Exc.XLII.3.
spel, Exc.XXVII.1.2, Exc.XXXIX.5.2.2.4.
→ game, → play, → spelen.
als esthetisch-kunstzinnige activiteit, 10.12.0.3, Exc.XXXIX.9.1.4.2, Exc.XXXIX.9.2.1.
bij benadering van tekst, Exc.XXXIX.5.2.2.7.
definitie, 4.6.2.2.
kenmerken, Exc.XXVII.1.2.1.
komische, Exc.XL.2.
nevenfactoren, Exc.XXVII.2.3.
speleenheid, 10.26.0.
soorten, Exc.XXVII.1.2.2.
spelen, Exc. XXVII.1.1.
speltheorie, 9.8.1, 9.10.1, 10.26.3, **Exc.XXVII.3**.
drie modellen, Exc.XXVII.3.1.2.
isolatie of fundament?, Exc.XXVII.3.1.3.
positief en negatief model, Exc.XXVII.3.4.1.
speculatie, Exc.XXVII.3.1.3.2.
statisch en dynamisch model, Exc.XXVII.3.3.1.
strategie, Exc.XXVII.3.1.1.
strategieën neuraal vastgelegd, Exc.XXVII.3.4.0.2n.
toetsing, Exc.XXVII.3.1.3, Exc.XXVII.3.4.3.2n.
Spencer, 7.6.1, 8.8.1.4, 8.8.1.4, KCF.3.5.1.3(n), KCF.3.5.4.2, Exc.XXIII.2.0.5.2, Exc.XXIII.3.2.1.

Spengler, 8.4.0, Exc.II.2.2.1, Exc.XX.3D, Exc.XXVI.1.1, AD.V.2A, AD.VII.2E.
Sperry, Exc.XV.0.3.
spiegel, 10.33.1.
    en dood, 10.33.1.
    herhaalbaarheid en regressus, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
spieken, 9.10.1, 9.11.3.1.
Spielberg, 10.32.6.2, 10.39.7.4.
spijbelen, 9.10.1, 9.11.3.1.
spijt, Exc.XV.5.2.2.1, Exc.XV.5.3.2.2.
Spinoza, 8.8.1m, KCF.4.2.3.5, Exc.V.3.0, Exc.XXI.1.0m.
spionageroman, Exc.XXX.7.1.2.
spiraal
    logaritmische, Exc.XXVIII.2.3.
spiritualisme, 7.9kr, KCF.4.2.3.3-4.
spiritualiteit, 5.0.2n, 10.10.3, Exc.XXXIX.1.1.4, Exc.XXXIX.5.0.
spiritueel shoppen, 8.1.6k.4.
spleen, 10.10.4.
spoor, Exc.XXXIX.5.2.2.
sport, Exc.XXVII.2, AD.III.8.
    als pseudo-activiteit, Exc.XXVII.2.4.
    analytische benadering, Exc.XXVII.2.1.
    kritisch-theoretische analyse, Exc.XXVII.2.2.
    pragmatische analyse, Exc.XXVII.2.3.
spot, Exc.XL.4.
spreken
    gevaarlijk, Exc.XXXIX.8.3.2m.
Spretnak, Exc.XLVI.1.1.1.
sprong, KCF.5.4.2.2, Exc.XII.1.2.
sprookje, Exc.XXIX.1.4.1.
S-R-schema, Exc.XV.1.1.
    emotie, Exc.XXXIII.1n.
staat, KCF.3.5.1.1, KCF.3.5.2.3, Exc.XXII.3.2.3, Exc.XXIII.0.3n, Exc.XXIII.11.2.2, Exc.XXXIX.7.5.2.2-3, AD.III.7.
    absolute, KCF.3.5.4.2.
    als fundament van het bestaan, KCF.5.1.1.
    democratische, KCF.5.1.2, Exc.XXIII.0, Exc.XXIII.3.2.1n, AD.III.5F.
    federale, Exc.XX.2.6.3n.
    Il Principe, KCF.5.1.3.
    marginale, Exc.XX.2.6.3n.
    marginale meta-staat, 8.10k.1.6.
    polis, Exc.XX.1.4-7.
    totalitaire, Exc.XXIII.0.3n, Exc.XXIII.0.5.
stabiliteit, 8.3.1.5, 8.5.1, Exc.XXX.3.1.1.
stad, Exc.XX.3D.
    → metropool.
    maakbaarheid, Exc.3Dn.
stadskunst, 10.3.0m.
stamboom
    binnen biologie, Exc.IX.4.3.
stamrite, 10.1.1.7.
Stalin, Exc.XXIII.9.3.4n, Exc.XXVII.2.0.
standaardtheorie
    binnen natuurkunde, 7.2.3 (n), 7.3.1.4, → quantumfysica.
    mensbeeld, 4.6.3.3-5, 6.3.7.2, Exc.XV.0.2, AD.V.6B.
standenmaatschappij, 8.5.2.2.
Stanislavsky, 10.33.4.5n.
stasis, 10.10.1.1, Exc.XXXV.3, Exc.XLII.6.2.
    → afstand
    tegenover fixatie, Exc.XXXV.4.3.
state of mind, Exc.XV.2.0.1, Exc.XV.2.1.1, Exc.XV.2.2.0.
statistiek, 7.5.5.4, 9.8.1.2.
    → waarschijnlijkheid.
steady state, 8.3.1.5.
Stein, Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.3.2.
Steiner, George, Exc.XXXVII.2, Exc.XXXIX.6.1.3n, Exc.XXXIX.8.3.2, Exc.XXXIX.9.2.4.
Steiner, Rudolf, 10.17.1.3n, **8.1.6k.3.**
Steiner-tree, Exc.IV.2.2.2.
Steinz, Exc.XX.3D.
stelling van Quine-Duhem, 4.4.2A, 7.3.2.5n.
stelling van Saint Simon-Comte, 5.6.1(n), 7.0.2.4, Exc.XXXIX.4.1.2.
stem, 10.4.1.3, 10.32.4.3(n).
    innerlijke, Exc.XXXIX.5.2.1.1.
    levende, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.

Stevens, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
stemming, 10.12.5, Exc.XIV.3.
Stenger, Exc.XXXIX.7.4m, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
Stephenson/Phelps, 10.32.2m, 10.33.4.2, 10.39.7.3, 10.39.8, 10.46, Exc.XLI.1.2.
sterken/zwakken, 8.7.1.
sterven, AD.VII.5n.
Stewart, I., Exc.XXVII.3.4.3.5n.
Stewart. J., AD.III.5F.
Stewart, J.P., AD.III.6.
stijl, Exc.XXXI.10kr.
esthetisch, Exc.XXXVI.2.1.
ethisch, 8.0.3.2, AD.VI.2.
kunstzinnig, 10.9.1.3.
stijlloosheid
kitsch, Exc.XXXVI.2.3.3.
stilemen, Exc.XXXVI.2.3.
stilte, 10.8.5.2n, 11.1.45, Exc.XLVI.1.2, Exc.XXXIX.8.3.1.1, Exc.XXXIX.8.3.1.3, Exc.XXXIX.8.3.2m, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
binnen film, 10.32.4.
binnen kunstwerk, Exc.XXXIX.8.5.2, → verstilling.
binnen muziek, Exc.XXXIX.8.1.2.
stilzwijgen
van de massa, Exc.XXXIX.7.3.3k.
stimulus/respons, 3.1.1.
cue, 4.1.0B.2n.
discriminatieve stimulus, 4.1.0B.2n.
Stirner, 8.7.0, AD.VI.4A.
Stoa, KCF.4.1.2.2, KCF.4.2.2.2, Exc.XXIX.1.6.3n.
paradox, KCF.4.2.2.2n.
Stone, Exc.XXXIX.7.4.0.1, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
story
→ verhaal.
Stout, Exc.XXXIII.1n.
Straaten, van, KCF.4.2.2.2n.
straf, 8.6.4.2n, 11.4.6.1, KCF.5.2.6.1, Exc.XX.2.4.0, Exc.XXII.1.1.2, Exc.XXII.3.2.1, Exc.XXIII.4.1.3-5, **AD.III.5.**
Strasberg, 10.33.4.5n.
strategie, 8.4.1.2, Exc.XXVII.3.1.3.1.
als biologisch begrip, 7.6.3.
dubbele strategie van de massa's, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
geformaliseerd, Exc.XXVII.3.1.1.2.
strategisch spel, Exc.XXVII.1-4.
tegenover proces, Exc.XXVII.3.1.1
van het personage, 10.27.4.
van massa en media, Exc.XXXIX.7.3.3.
Straub, 10.39.8.2.
Strawinsky, 10.8.3k.1n, Exc.XXXIIIm.
stream of consciousness, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
streep van Sheffer, 3.5.2-3, 4.6.2.1n.
strijd, 8.9.5.4n.
strijd om het bestaan, KCF.3.4.3.3n, KCF.3.5.1.3, KCF.3.5.3k.4,
Exc.XX.3An, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXII.2.3.2.1, Exc.XXIII.3.2.1, Exc.XXVII.3.1.2.
structuralisme, **Exc.XVI.**
→ structuur.
binnen genretheorie, Exc.XLII.6.1.
binnen kunstfilosofie, 10.9.1.2, 10.12.4.1n, 10.12.4.3n , 10.14.4n, 10.15.3.1n, Exc.XXXVIII.2, → kunstzinnige vorm.
logocentrisch, Exc.XXXVIII.2.4.
visie op geschiedenis, Exc.XLV. 2.2.2.
structureel model, Exc.II.1.2.1.
structuur, 6.8.
als basis taal en denken, Exc.XVI.0.6.
betekenis, Exc.XXXIX.9.2m.
groep 6.8.1.
kenmerken 6.8.2.
struggle for life
→ strijd om het bestaan.
struggle for recognition, Exc.XXXIX.4.3.
subcultuur, 10.3.3.4n, Exc.XXXI.10kr.
anticultuur, KCF.3.1.3, KCF.3.1.7.1.
versus subsysteem, KCF.3.1.3n.
subject, 6.10kr, 10.9.1m, 10.10.1.2n, KCF.3.2.2, Exc.XXXIX.9.1.2.2, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
→ ik.
als constructie, 8.7.2k.1n.
als machtsmiddel, 8.7.2k.1n.

als sub-iectum, Exc.XXXIX.5.1.3n.
binnen de logica, 3.4.1.
binnen het structuralisme, Exc.XVI.0.6, Exc.XVI.6.2.
binnen de verhaalstructuur, 10.26.4.
en stem, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
gefragmentariseerd, Exc.XXXIX.5.1m.
verdwijnend, Exc.XXXIX.7.3.3.2.
subjectief, 6.7.16.1-2, 8.1.5.2, Exc.XXIX.1.4.1.
subjectief/objectief, Exc.XV.2.0.2n, Exc.XXXIX.5.1m.
subjectivering, 10.39.4.2n.
subjective value, 9.8.1.2.
subjectivisme, 6.10kr, 8.1.5.3, 10.6.6, Exc.IV.4.2.2n, Exc.XII.2.4.1k, Exc.XIV.10.1n, Exc.XXXV.1, Exc.XXXIX.4.1.2.
subjectiviteit, 9.8.2.2, KCF.3.2.2.4, Exc.XV.5.3.4, Exc.XXXIX.9.1.2.2, Exc.XXXIX.9.1.3.2.
emergentie contra reductie, Exc.XV.5.2.1.
reductie contra emergentie, Exc.XV.0.3.3.
subject/object, 6.1.3.1n, 6.1.4n, 6.7.4.1, 7.9kr, 11.2.2.1, 11.3.2.1n, 11.2.3.2, 11.2.6.3, Exc.XI.4.3.3.2, Exc.XIV.10.1, Exc.XXXIX.7.3.3.
Atma ca Brahma, 11.2.3.2, 11.2.6.1.
subjunctive conditional, 3.5.3.4n.
subliem, 10.6.5.4.
koppeling aan het heilige, 10.6.5.4n.
sublimatie
cultuur en oorlog, 8.7.3.4.
sublimering, KCF.3.4.2.2, Exc.XI.4.2.2.1.
substantie, 6.3.5, 6.5.2, 6.6.1.1, 6.7.11, 7.6.1, Exc.XXIV.1.1.
substractie, 10.18.1.3.
subsysteem, 8.3.2.2.
subtekst, 10.32.5.2, 10.32 5.5, Exc.XXXVIII.0m.
sujet, 10.34.0.
Suleiman, Exc.XXXIX.4.1n.
summum bonum, 8.1.2.
superego, 8.8.1.2.
→ Über-Ich.
superioriteit,
als basis van het komische, Exc.XL.3-4, Exc.XL.6-7.
superminds, Exc.XVIII.2.4k.3.3.
superpositie, 7.5.2.2.
supersnaartheorie, 7.1.2.3n, 7.2.3n, 7.5.5.5n, Exc.V.1.1n.
Suppes, 9.8.3.1n.
supplément, Exc.XXXIX.5.2.2.5, Exc.XXXIX.5.2.2.6n.
Sur, Exc.XLVII.3n.
surrealisme, Exc.XXXIX.8.2.2.
symbool, Exc.VIII.5.
verhaalcode, 10.27.2.3.
survival of the fittest, KCF.3.5.1.3.
Suzuki, KCF.4.2.3.1.
syllogisme, 3.3.2.2, 3.4.3, 9.4.3, 11.2.2.
geldigheid, 3.4.3.2.
vorm en figuur, 3.4.3.3.
symbiosis, 7.6.2n.
Swink, 8.5.2.3.
symbolen
appel, 10.43.4.2n.
bij, 10.17.1.3n.
bloem, 10.15.2.2n.
boom, Exc.VII.2.3.2n.
cirkel/vierkant, 10.1.2.2.
geluid, 10.32.4.2.
honing, 10.15.2.1n.
kleur(en), 10.15.3.3, 10.17.1.2, 10.18.2.2, 10.18.3.2n, 10.20.0, 10.20.1.3, 10.20.2, 10.24.1C, 10.24.3F, 10.43.2.I.
korenaar, Exc.VIII.2.
maan, 3.2.0, Exc.VIII.2.
muziekinstrument,10.1.1.6.
natuur, Exc.XXIX.1.6.3.
pentagram, Exc.XXVIII.5.
pijl, 10.43.4.2n.
roos, 10.15.3.5n, 10.17.1.2.
slang, 10.43.5.3.
sneeuw(vlok), 10.15.7.2(n).
spiegel, 10.33.1.
ster, 10.24.3F.
vormen, 10.34.3.4m.
vuur, 10.39.5m.

wind, 10.38.2.
yin/yang, Exc.XXXIX.5.0.2.
symbolisering, 4.4.1.2.
symbolisch denken, Exc.VIII.3.2.
bij primitieven, Exc.VIII.2.2.
binnen gedicht, Exc.XXXII.3.
gedurende romantiek, Exc.VIII.2.3, Exc.VIII.5.
symbolisme, Exc.VIII.4-6.
binnen (Amerikaanse) dichtkunst, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
symbool, 3.2.0, 4.0.4.3, 10.1.2.7, 10.37.5, 10.39.5, **Exc.VIII.**, AD.II.5.
→ (specifieke) symbolen.
analogie met werkelijkheid, Exc.VIII.6.
pragmatisch, Exc.VIII.2.4.
in de analytische psychologie, Exc.VIII.3.2.
in het kunstwerk, 10.2.3.6, 10.30.2, 10.37.6, Exc.VIII.5, Exc.XXXVIII.1.4, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
in oneigenlijke zin, Exc.VIII.0, Exc.VIII.3.1.
openbaring van mystieke dimensie, Exc.XXIX.0.3.
persoonlijk, Exc.VIII.4.
religieus, 10.1.1.6, Exc.VIII.2.
symfonisch gedicht, 10.2.3.2n.
symmetrie
als esthetisch-kunstzinnige norm, 10.2.0.3, 10.2.3.4, 10.6.3.3.
als wetenschappelijke norm, 7.2.3.3.
speltheoretisch, Exc.XXVII.3.4.0.1.
symptoom
droom, Exc.VIII.3.1.
kunstwerk, Exc.XXXVIII.2.1.
synaps, KFC.6.5.2.3n, KCF 6.5.2.4n, Exc.XV.4.1-2.
synchroniciteit, 7.5.5.2.
synchroniteit
binnen de Europese literatuur, Exc.XXXI.5.
synesthesis, 10.4.1.1.
syntagma, 10.12.4.1n, Exc.XVI.4.
syntaxis, 4.2.1.3, 10.12.4.1n.
muzikale ordening, 10.8.3k.5.
synthese, 6.7.5-8, 6.7.12-13, 6.7.16.10, 7.8.5.1, Exc.XXIII.9.1.3, Exc.XXXII.1.
→ analyse/synthese binnen de kunst.
tegenover analyse, 6.9k.
synthetisch oordeel
a posteriori, 6.7.7.1, 6.7.11.4.
apriori, 6.7.7.1.
systeem, 6.7, 6.8.3, Exc.XXXIX.7.3.1, AD.0.6.1.
als weefsel, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
biologisch, 8.5.1.
dissipatief, 7.5.6k.2.1.
filosofische interpretaties, 6.8.4.
FT-systeem, 8.3.1, 10.38.3D, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
sociaal, 8.3.2, 8.5.1, Exc.XXII.4.1, Exc.XXXIX.7.3.3.3n, AD.VII.1.
systeemtheorie
→ cybernetica.
heuristische waarde, Exc.XXX.3.4n.
in termen informatietheorie, 8.3.1.5n.
sociaal-economisch, Exc.XXX.3.4.
Swaan, de, 9.11.2.1n.
Szasz, KCF 3.4.1.2.

taal, **4.2-5**, 10.2.4.2, 10.9.1m, KCF.3.3.3, Exc.XXXIX.5.1.2, Exc.XXXIX.7.1.1, Exc.XXXIX.8.3.1.1.
ABN (en het Fries) als officiële taal, AD.II.3F.
als kunstzinnig medium, 10.8.5.1.
als machtsmiddel, 9.12.2.1.
babbelfunctie, AD.II.3B.
betekenis →→
competence, 4.1.3.2.
dissémination, Exc.XXXIX.5.2.2.3.
emotieve functie, 4.4.5.1.
een-dimensionale, 4.6.5k.
en beeld, AD.II.4.
en genen, KCF.3.1.4.2, Exc.XV.2.0.2n.
en muziek, 10.8.3k.5.
en werkelijkheid, 10.2.4.6.
functie(s), 4.1.3, 4.5.1, 9.1.3.2, AD.II.3A.
geformaliseerd, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.

geschreven en gesproken, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
gesproken, 10.32.5.2, Exc.XXXIX.5.2.1.1.
ideale, Exc.XXXIX.5.2.1.1n.
in mythe en speculatie, 4.3.5.
innerlijk-extern, 4.1.3B.m.
intentionaliteit →→
kunstzinnig onderzoek, 10.2.4.6.
langue/parole, Exc.XVI.0.6.
Markovketens, Exc.V.2.5.
mens/aap, KCF.3.3.2.2-4, KCF.3.3.3.
middel tot onderdrukking, Exc.XXXIX.5.2.2.2n.
nurture, Exc.XV.3.1.1.
oertaal, Exc.XXXIX.5.2.1.
omgangstaal, Exc.4.6.4.1, Exc.XXX.7.2.2, → ordinary language.
ontologische status, 4.4.1.3.
ontstaan, 4.3.0.
oorsprong, 4.1.3, 10.2.4.6, KCF.3.3.3.3n, Exc.XXXIX.4.5.2A.1n.
oorspronkelijke, KCF.3.4.1.2.
poëtische, 10.12.3.
redundantie, Exc.V.7, Exc.XLIII.2, Exc.XLIII.5.2.
regels, 4.1.3Bm, 4.1.3B.3(n), 4.1.3B.5n.
ritme, 10.12.2.1.
statistische wetmatigheid, Exc.V.2.5.
structuur, 4.2.1, KCF.3.3.3.2n.
subtekst, 10.32.5.2.
tegenover beeld, Exc.XLIII.1-3, Exc.XLIII.5.2.
tegenover muziek, 6.1.5.3.
twee-talentheorieën, 4.5.2.
universele grammatica, 4.1.3.
verbaal gedrag, 4.1.3.
wetenschappelijke, 7.3.4.
wet van Zipf-Mandelbrot, Exc.V.2.5.
taalanalyse, 4.6.1.
kritiek op, 4.6.5k.
taalgebruik
→ sociolinguïstiek.
gekunsteld, 11.4.3B.
u-non-u, 4.5.3.1n.
vastgeroest, 10.2.4.2.
taalgen, Exc.XLVII.3.1n.
taalopvatting
en onderwijs, 4.1.3B.5n.
taalspel, 4.6.2.1.
taalteken, Exc.XXXIX.9.2.1n.
taboe, 5.2.2.2, 8.2.1n, Exc.XL.0.
Tabrio, Exc.XXXIV.4.2.
tabula rasa, 6.7.5.1, 8.1.3.1, Exc.XV.3.1.2, Exc.XXIII.1.4.
unlabelled place, Exc.XV.4.2.0.
Tai Tji-teken, KCF.1.1.2.
talent, Exc.XXXII.1.
Talmoed, AD.VI.7C(m).
tam van stam, Exc.XXXIX.7.1.
Taoïsme, 9.6.3.2, 11.0.4.1.
Tao, 5.1.2, 11.0.4.1-2, 11.1.
Tao Te Tsjing, 10.27.4.3k, 11.0.4.1-2, **11.1**, KCF.1.1.2, Exc.XVIII.2.3.2, Exc.XX.3B, Exc.XXXIX.5.2.3.2, AD.VI.8.
Tarantino, 10.35.3, Exc.XXXIX.9.1.3.4.
tarot, 5.0.2n, 5.1.3.
Tarski, 3.5.1n.
Tati, 10.32.3.3.
tat swam asi, 11.2.3.1n.
tautologie, 3.5.2., 3.5.6.B, Exc.XIX.1.1.1.
Tavris, Exc.XLVI.1.1.2, Exc.XLVI.1.4.3 (n), Exc.XLVI.2m, Exc.XLVI.2.1.1-2.
Taylor, Charles, 8.10k.1.0, 8.10k.1.1n, 8.10k.1.4(n), AD.X.kr.
Taylor, Paul, 9.11.4k.
Taylor, Richard, Exc.XXI.0.1.
Taylor, Roger, 10.3.3.4.
Te, 11.0.4.1, 11.1.65.
techniek, **Exc.XVIII.1**, Exc.XVIII.3.2.1, Exc.XXIII.7.3, Exc.XXIII.11.3.1n.
als machtsinstrument, Exc.XVIII.4.1.2-3.
basis van alle verandering, Exc.XXIII.9.2.
driedeling, Exc.XVIII.1.1.
doel, Exc.XVIII.1.2.1.

materiële, Exc.XVIII.1.1.1, Exc.XVIII.4.1.1.
methode, Exc.XVIII.1.2.2, Exc.XVIII.4.1.4.
neutraliteit, Exc.XVIII.4.1.1-3.
tegenover de natuur, Exc.XVIII.3.2m.
technocratie, Exc.XVIII.2.3.1, Exc.XVIII.4.3, Exc.XXII.1.2.3.
als rationele vooruitgang, Exc.XVIII.4.3.2.
technologie, KCF.6.1.4m.
Exc.XVIII, Exc.XX.3.B, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXIII.8.2.2, Exc.XXXIX.5.3.2.6, Exc.XXXIX.7.4.3.3, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
→ techniek, → WTE.
demonische macht, Exc.XVIII.3.1, Exc.XVIII.4.2.2n.
kritiek, Exc.XVIII.3.
negatieve kanten, Exc.XVIII.2.3.
positieve kanten, Exc.XVIII.2.2.
verslavingsaspect, Exc.XVIII.4.2.
wetenschappelijke context, 7.0.5.1, Exc.XVIII.2.1.
Tee, Exc.XXXIX.II.m., Exc.XXXIX.9.1.2.3.
tegenargument, 9.5.4.
tegencultuur, KCF.3.4.1.2, Exc.XXXIX.5.0.0n.
progressiviteit, Exc.XXXIX.5.0.0n.
tegenrevolutie, Exc.XXII.3.3.3.
tegenspraak, 4.6.5k, 10.10.7.
→ contradictie.
tegenstelling, Exc.XXXIX.4.1k.5.
→ contrast.
tegenstrijdigheid, Exc.III.2, Exc.XXXIX.4.1k.5.
→ contradictie.
tegenwoordigheid, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
Teilhard de Chardin, 7.8.5.
teken
→ betekenis, → definitie, → semantiek, → woordteken.
als functie, 3.3.3m.
dispositioneel, Exc.VIII.0.1.1.
index →→
kunstzinnig, 10.8.3k.4n.
referentieel, 4.1.2, Exc.V.1.1, Exc.VIII.0.1, Exc.XV.3.1.1.
semata, 10.12.4n.
tekst, Exc.XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XXXIX.5.2.2.
anangkè, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
begrip, 8.7.2k.1, KCF.3.2.2.2n.
enting, Exc.XXXIX.5.2.2.4-5.
labyrint, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
marque, Exc.XXXIX.5.2.2.7.
metafysische, 8.7.2k.1.
muzikale, 10.8.3k.4n.
noodzaak en toeval, Exc.XXXIX.5.2.2.7.
objectiviteit, KCF.3.2.2.2.
oertekst, Exc.XXXIX.5.2.1.
redundantie, Exc.V.2.7.2.
waarachtigheid, KCF.3.2.2.2.
waarheid, Exc.XXXIX.5.2.2.6.
weefsel, Exc.XXXIX.5.2.2.4.
wetenschappelijke, 8.7.2k.1.
teleologie, 6.7.15.4, 6.8.5, 7.0.3.4, 7.8.3.2, 9.11.4, Exc.XXIV.1.2, Exc.XLV.1.3.
→ (innerlijke) doelmatigheid, → entelechie.
teleologisch godsbewijs, 6.5.5.
telepathie, 7.5.5.2.
tele-virtuality, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
televisie, Exc.XXX.5.0, Exc.XXXIX.IIm, Exc.XXXIX.7.1-3.
als oerreligie, Exc.XXX.7.1.4.
als tamtam, Exc.XXXIX.7.1.3.
invloed, Exc.XXX.5.2.
ondermijnende kracht?, Exc.XXX.7.2.3.
pornografisch, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
postmoder(nistisch), Exc.XXXIX.6.2.1n.
televisiebeeld, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
realiteit, Exc.XXX.5.3.
televisiedrama, Exc.XXX.7.1.3,
moralisme, Exc.XXX.7.1.3.
televisienieuws, Exc.XXX.4.0.
telling, 10.28.1, 10.40n.
temperantia, KCF.4.1.3.
temps primordial, Exc.X.0.2.

Tennekes, 7.5.6k.m.
Tennyson, KCF.4.2.3.1.
termiet, 7.5.6k.1.8.
termo-dynamica
tweede wet, KCF.5.4.1.0.
terreur, Exc.XXIII.0.5.
terugkoppeling/tegenkoppeling, 8.3.1.
tetraktys, Exc.XIII.1.2.2.
tevredenheid, Exc.XX.2.6.1.
textuur, 10.8.3k.5.
Teylingen, van, Exc.XXXIX.5.0.2.
Thales, 6.9k.1n, Exc.II.1.2.5n, Exc.XIII.1.1.1.
thanatos-principe, KCF.3.4.2.1-2, Exc.XI.3.3.2, Exc.XVII.2.1.
theater
→ drama.
functie, 10.10.0m.
leertheater, 10.10.6.
ritueel, 10.8.8.1.
theatrale
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.1.2.1.
Theilicke, AD.IV.2.
thema, 10.38.1.
als achtergrondverhaal, 10.24.1.
essayistisch, 10.38.1C.
muzikaal, 10.8.3k.6.
narratief, 10.27.4.3, 10.38.1A.
verbaal, 10.38.1B.
Themerson, Exc.XL.3.2.
theocratie, Exc.XXIII.0.3n.
theologie, 6.2.3, 7.8.0, 11.0.4.2(n), 11.2.2.2, Exc.XXXIX.5.2.3n.
middeleeuwse, schema aan het einde van de begrippenlijst.
theorema, 3.5.8.3.
theorie, Exc.XXXIX.9.1.1m/n.
ad hoc, 7.2.3n.
als gissing, Exc.XIX.2.2.1.
anti-moderne, Exc.XXXIX.5.3.2.2-3.
binnen psychologie en sociologie, Exc.5.3.1.1n.
en feit, 7.3.1.4n, KCF.3.3.2.
evolutie, 7.8.6n.
is oproer, KCF.3.1.7.1.
natuurwetenschappelijke, 7.1.2, 7.5.1, 7.5.5.1, 7.6.3, Exc.II.1.6.1, Exc.V.3.1, Exc.XIX.3.4.3.
speculatieve, 7.6.3, 8.1.3.6.
wetenschappelijke status, Exc.XIX.2.6.1n.
therapeutic touch, Exc.XXXIX.2.0.5n.
therapie
→ gedragstherapie, → psychotherapie.
alterrnatieve, Exc.XXXIX.5.0.2(n).
these/antithese, 6.7.2, 6.7.17, Exc.XXIII.9.1.3.
Thomas (van Aquino), 3.7kr, KCF.4.1.3, KCF.4.1.4.2, Exc.XI.4.5k.2.5n.
Thoreau, Exc.XXIX.1.6.3.
Thorndike, 4.1.0B.2, KCF.6.4.3.4n, Exc.XIX.3.6(n), Exc.XLVII.3.4.
thought, Exc.XXI.1.3.2.1n, Exc.XXI.1.3.2.3.
thougt/thinking, 7.1.2.4, 7.5.5.5n.
Thrasymachos, Exc.XX.1.1.
thumos, 8.1.3.3, Exc.XX.1.3.1, Exc.XXXIX.4.3, AD.V.2.
Tien Geboden, AD.VI.7A.
→ Decaloog.
tien houdingen, AD.VI.7A.
tijd, KCF.1.1.0.
als duur, Exc.XIII.1.3.4.
als herhaling, Exc.XXXIX.5.2.1.3.
als zintuiglijke vorm, 6.7.11.3.
cyclische, KCF.3.4.3.4, Exc.XXXIX.4.3, Exc.XXXIX.5.1.4.
discreet, Exc.XIII.1.3.4.
emergent, Exc.XIII.1.3.4.
fysische, Exc.XLI.3.0-1.
heilige tijd en duur, Exc.X.0.2.
ideëel, Exc.XVII.3m.
imaginaire tegenover reële, Exc.XXXIV.5m.
in de film, Exc.XLI.
in de muziek, 10.10.7, Exc.XXXIX.8.1.2.
mechanische, Exc.XVIII.3.1-2.

onaanraakbaar, Exc.XIII.1.3.4.
psychische, Exc.XLI.3.0, Exc.XLI.3.3.
timbre, 10.8.3k.5.
timocratie, Exc.XX.1.7.1.
Timon van Phlius, 6.7.2n.
Tipler, 7.8.5.3n.
titel
van verhaal, 10.37.1.2.
tit for tat (TT), 8.9.3.2n, Exc.XXVII.3.4.2.
tit for two tats (T2T), Exc.XXVII,3.4.2.2.
Titiaan, 10.23.
to be/to ought, 6.5.6.1, 8.0.5.2, 8.9.5.
Tocqueville,
→ De Tocqueville.
Todorov, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
toetsing, 7.3.2.
→ experiment, → verificatie.
ongeldigheid, 7.3.2.1.
toeval, 6.5.4.1, 6.7.4.2, 7.5.5.2n, 10.2.4.5, 11.4.2.2.
Exc.XX.2.8.1.1, Exc.XXVII.1.2.3.2, Exc.XXXIX.4.1k.2-3, Exc.XXXIX.8.1.2-.3.
als minimaal programma, Exc.IV.2.1.2.2.
binnen de evolutie, 7.8.3.2.
binnen de geschiedenis, Exc.XXXIX.5.1.3.
op micro-niveau, 7.5.3.2, 7.5.5.4, 7.5.6k.1.6n.
synchroniciteit, 7.5.5.2.
tolerantie, inl.m, 8.2.2, Exc.XX.2.6.3n, Exc.XXII.1.3, Exc.XXII.2.1.1.2, Exc.XXXIX.
tolerantiemeter, 8.3.1.3, 8.3.1.3.
als barometer, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
filosofisch, 1.5kr.
tolle Mensch, der, AD.I.2B.
Tolman, KCF.3.3.2.5.
Tolstoi, 10.10.4, KCF.5.4.1.2.
Tomas, D., Exc.XXXIX.7.4.1.2.
Tomas, V., Exc.XXXII.4.
Tomashevsky, Exc.XLII.2.1.
Tomasselo, KCF.3.1.2.2.
tonaliteit, 10.6.2.
als vals bewustzijn, 10.10.7.
toneel, 10.10.6, 10.33.1m, Exc.XX.1.4.2.2n.
→ drama.
Tongeren, van, KCF.4.1.4.1, Exc.XXXIX.4.5.3.2.n.
tonica, 10.8.3k.1.
Tönnies
model, 10.38.3D, Exc.XX.3A, Exc.XLVI.1.4.2n.
Tooby/Cosmides, KCF.3.1.4.2.
toon, 10.12.5.
en ironie, 10.28.3.3.
muzikaal: 10.6.2, 10.8.3k.
muzikaal: boventoon, 10.6.2, 10.8.3k.1.
muzikaal: grondtoon, 10.8.3k.1.
muzikaal: leidtoon, 10.10.7.
muzikaal: toongeslacht, 10.8.3k.1.
muzikaal: toonladder, 10.8.3k.1.
muzikaal: toonsoort, 10.8.3k.1.
Torah, AD.III.5F, AD.VIC.
totaaltheater
de sjamanistische oerrite, 10.1.1.7.
totale weigering, 9.11.2.3.
totalitarisme, Exc.XX.2.2.1n, Exc.XXII.1.2.3.
totaliteitsdenken, Exc.XXXIX.5.1.4.
totemisme, Exc.XVI.3.2-4.
Toulmin, 8.9.4.2, Exc.XXXIX.2.3.
Touraine, Exc.XVIII.4.3.2.
tout savoir, c'est tout pardonner, AD.V.6B.
traagheid
natuurlijke, 11.4.4.6.
traditie, 8.10k.1.0-1, 8.10k.1.4-6, 10.1.3, KCF.3.1.6, Exc.XXII.2.0.3, Exc.XXIII.4.1.
tragedie, 10.8.8.1, 10.10.1.1,10.37.5, KCF.2.3, Exc.XXXIV.2.4n, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XLII.4.
filosofische, ethische en politieke vraagstelling contra mythisch-heroïsche traditie, KCF.2.3.4.
literair-filosofische versus filologische visie, KCF.2.3.3n.
mystiek-dionysische oorsprong, KCF.2.3.3.
oorsprong in koor, KCF.2.3.3n.

publiek, KCF.2.3.2-4.
tragiek, 10.2.2.4, 10.27.4.4, Exc.XII.1.3.2, Exc.XXXIX.4.4.2.1.
Orfeus als voorbeeld, Exc.XXIX.1.4.3.
tragische dimensie, 10.37.5.
tragische kennis, KCF.2.3.3.
tragisch plezier, 10.10.1n.
tragikomedie, Exc.XLII.4n.
traktaat
modernistisch, 10.9.1.3.
Renaissance, 10.2.1.2.
trance, 10.1.1.7, 10.39.4.1.
→ extase.
als magische slaap, 10.1.1.5.
transcendentie, Exc.XI.4.2.2.
transcenderen, 6.2.3, 7.7.1, Exc.XII.2.3.
transformatie,
→ metafoor.
regels, 3.5.8.3.
transiviteit, Exc.II.2.1.1, Exc.II.2.2.1, Exc.II.2.2.3.1.
traveling salesman problem, Exc.IV.2.2.3.
travestiet, Exc.XXVII.1.2.2.4.
Treilhou, Exc.XLI.3.0.
treurspel, 10.37.5, KCF.2.3.0.
trommel, 10.1.1.7.
troost
melodrama, Exc.XLIV.2.3.
mystiek PC/PCO, Exc.XXXIX.5.0.2.
speculatie, Exc.V.3.0
trots, 8.9.5.4n.
Trotski, 10.10.5.1.
Trouillot, KCF. 3.1.0n.
trouw, Exc.XI.4.4.2, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
Trubetskoy, 12.14.6n.
Truffaut, KCF.3.1.1.2.
Tsjârvaka, 8.1.4.1n.
Tucker, Exc.XXVII.3.4.0.1.
Tudor, Exc.XLII.2.2n, Exc.XLII.6.0n, Exc.XLII.6.1m.
tuin, KCF.3.4.3.1, KCF.3.4.3.3n.
tu quoque, 9.1.4.1.
Turing, Exc.IV.1.1.
Turing-machine, Exc.IV.1.1.1, Exc.IV.1.1.4, Exc.IV.1.1.5.
Turing-test, Exc.IV.1.1.5.
universele Turing-machine, Exc.IV.1.1.4.
Tumer, Exc.XXXIX.7.4.1.2.
twaalftoonsysteem
als maatschappelijke kritiek, 10.10.7.
tweelingenparadox, Exc.III.1(n).
twee-talentheorie, 4.5.2.
twee-waardigheid, 3.5.6B.
twee-wereldentheorie, 11.2.6.1.
twijfel, 1.1,1.3, 6.2.1, 6.5.7, 11.0.4.2, 11.0.4.4, 11.2.1.2, 11.3G, Exc.XXIX.0.1, AD.IV.3.
→ scepsis, → vertwijfeling.
filosofische, Exc.XXIII.6, Exc.XXXIX.7.3m.
methodische, 6.3.1, → dubito.
psychologisch, 6.10kr.
twistgesprek, 9.1.3.2, AD.0.2.
Tylor, KCF.3.1.0-1, AD.V.2.
Tynjanow, 10.12.0.3.
type
→ verhaal.
als verwachtingspatroon, 10.36.1.9.
typografie, Exc.XXXIX.7.1-2.
typografisch tijdperk, Exc.XXXIX.7.2.
typologie
psychologisch, 10.27.4.b.5-6.
Tzara, 10.2.4.

Über-Ich, 8.8.1.2.
→ geweten.
Übermensch, 8.7.2.2n, 8.7.2k.2-3, 8.7.2.3, Exc.XXXIX.4.5.1n, AD.X.kr.
Ucko/Rosenfeld, 10.1.1.2n.
UFO, 5.6.5.

uitbuiting, 8.0.5.2, 8.2.3, 8.9.2.2,
KCF.6.5.2.3-4,
Exc.XVIII.3.3.4, Exc.XXII.1.0.2, Exc.XXII.2.1.3, Exc.XXIII.8.3.1, Exc.XXIII.9.1.4, Exc.XXIII.10.2.2, Exc.XXXIX.4.1k.3,
Exc.XXXIX.5.1.4, Exc.XXXIX.5.3.2.5.
uitdrukkingskracht, Exc.XXXIII.3.
uiteenzetting, 9.1.5.
uitgesloten derde, 3.5.6.B.
ultra-democratie, Exc.XX.2.2.1n.
ultramarijn, 10.2.1.5n.
ultra-stabiel, 8.3.1.5.
Umheimlichkeit, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.5.2.3.2.
oerschrift, ExcXXXIX.5.2.1.2.
voortwoekering van teksten, Exc.XXXIX.5.2.2.5.
Ungar, 7.3.2.3, 9.12.3.2.
uniciteit van de mens, Exc.XXIX.1.1.
→ mensbeeld.
uniformiteit
cultureel, Exc.XXXIX.3.1, Exc.XXXIX.7.5.1m.
van de natuur, 7.2.2.
universale, 4.4.4.5.
universele uitspraak (U), 3.3.1.A2, 3.4.1, 7.1.1.
binnen de feitelijke argumentatie, 9.4.0.2.
universiteit, Exc.XXXIX.4.4.2.3.
Amerikaanse, Exc.XXXIX.5.3.2.2.
van Amsterdam, Exc.XXXIX.7.7kr.
u-non-u, 4.5.3.1n.
Unverborgenheit, 4.4.1.3.
Uranus
→homosexulaliteit.
contra Gaia, Exc.XI.1.2.3n.
Urenzer, AD.IV.4B.
Urschmerz, KCF.2.3.3.
Ussel, Van, Exc.XI.4.4.2.
utilarisme, **8.6,** 8.7.2.3n, 8.8.3.2, 9.11.4,
KCF.3.2.2.4,
Exc.XX.3A, Exc.XXIII.3.2.2, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.3.5.2.5n, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.5.1.3n,
Exc.XXXIX.7.5.2.2, Exc.XXXIX.7.5.3,
AD.VI.4D, AD.X.kr.
als infantilisering, 8.10k.1.0.
benevolence, 8.6.2, Exc.XXIII.7.3n.
contra plichtsethiek, Exc.XVIII.4.3.1n.
deugd/arete, 8.6.5.2.
doel- en deugdethiek, 8.6.5.
kritiek en weerwoord, 8.6.6.
maximalisatieprincipe, 8.6.1.
maximaliseren, 9.8.2.3.
meetbaarheid, 8.6.3.
PGG, 8.6.1, 8.6.4.1.
rechtvaardigheid, 8.9.4.2n.
sociale implicaties, 8.6.4.
utiliteitsprincipe, 8.6.1, Exc.XXIII.11.3.2, Exc.XXXIX.5.1.3.
utility, 8.6.1.
→ nut.
als voordeel, 9.8.2.
utopie, 8.0.5.2, 10.10.7,
Exc.XVIII.3.0.2, Exc.XX.1.8.0, Exc.XX.2.0, Exc.XX.2.2.1(n), **Exc.XX.2.2.3(n)**, Exc.XX.2.8.3, Exc.XXII.2.1.3.2,
Exc.XXII.2.3.2.1, Exc.XXII.3.2.5, Exc.XXII.3.3.3, Exc.XXXIX.6.1m.
anti-utopie, Exc.XII.2.4.1k.
binnen de modernistische literatuur, Exc.XXXIX.8.3.1.3n.
binnen de romantiek, Exc.XXIX.1.7, Exc.XXXIX.4.1.1.
cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.1.1, Exc.XXXIX.7.4.3.
meta-utopie, Exc.XX.2.6.3n.
utopisme, Exc.XXXIX.7.4.4.2.
utopisten, Exc.XX.2.2.3.
socialistische, Exc.XX.2.6.4n.
utopistisch, 5.6.1, 9.11.1.2, Exc.XVIII.3.3.3, Exc.XXIII.4.1.1.1, Exc.XXIII.8.3.1n, Exc.XXIII.8.3.2.3, Exc.XXXIX.4.3.

Vagina, KCF.3.4.3 (n), Exc.XXXIX.5.2.1.2.
vakantie, 9.11.2.3, Exc.XVIII.2.3.1.
vakjargon
filosofie, 0.3.
kunstkritiek, 10.9.7.2.

Valdez/Mehrabian, 10.18.1.5.
Valéry, Exc.XXXI.5.
Valla, Exc.XXXIX.1.1.3.
vals bewustzijn, Exc.XXIII.11.3.3.
→ onecht bewustzijn.
valstrik
binnen argumentatie, 9.3.2.3.
Varda, Exc.XLI.3.0.
Vasalis, KCF.1.1.0.
vaste groepsovertuiging (VGO), **1.1**, 1.3.2n, KCF.6.5.1, AD.X.kr.
in de ME, 1.2.
vaste groepsovertuiging/gezond verstand (VGO/GV), 10.15.1.4, Exc.III.1.
vasthoudendheid,
als deugd, 8.1.3.4.
Vattimo, Exc.XXXIX.5.1.3(n).
Veblen, Exc.XXVII.2.4.
Vedanta, 8.1.6k.3.1, 11.0.2, 11.2.
Veda's, 11.2.2.2, 11.2.4.
veelvuldigheid, Exc.XXXIX.5.1.0(n).
→ pluraliteit.
Veen, van der, Exc. XXXIX.8.1m.
veil of ignorance, Exc.XXIII.3.2.2.
veld ('champs'), 10.9.5.1n.
Venter, Exc.XVIII.2.4.2n.
Venus van Milo, Exc.XXXVIII.1.1, Exc.XXXVIII.1.4.
verandering, 11.4.1.1, KCF.5.3.1, Exc.XIII.1.3.1.
verantwoordelijkheid, 8.0.5.1, 8.1.3.3, 8.2.2,
KCF.5.2.4.4,
Exc.XII.2.5.1, Exc.XV.0.2.2, Exc.XXI.0.1, Exc.XXI.1.2.3, Exc.XXII.2.3.1.2, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.4.1k.3,
Exc.XXXXIX.7.3.3.3, Exc.XLV.2.3.2.3,
AD.V.6B-C.
als dispositie, Exc.XIV.7.
democratische, AD.VII.2C.
Veraüszerung, Exc.XXIII.10.3.1.
verbaal gedrag, 4.1.3.
verbeelding, 6.1.5.1, 6.7.16.8-9, 7.0.4.1, Exc.XXII.3.3.3, Exc.XXXIV.3, Exc.XXXIX.7.1.2.
als dubbele negatie, Exc.XII.2.2.2.
binnen cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.1.1.
binnen de wetenschap, Exc.XIX.2.2-3, Exc.XIX.2.6.
kunstzinnige, 6.1.5.1-2, 10.2.2, 10.8.0.2, Exc.XII.2.2.2, Exc.XXIX.1.3, Exc.XXXV.2.1.
vrouwelijke, Exc.XLVI.1.2.
verbeeldingskracht, 6.5.1.3, 6.7.11.3, 6.7.12.2, 6.7.17, Exc.XIX.2.4, Exc.XXIII.8.1, Exc.XXVIII.4, Exc.XXXIV.3.4.
Verbij, Exc.XL.3m.
verblinding, 11.3H, Exc.XXII.3.3.3, Exc.XXXVI.1.3, Exc.XXXIX.6.4.2.
→ ates.
Verburgh, 8.1.6k.3.3n.
verdenking, Exc.XXXVIII.2.1(n).
hermeneutiek van de, Exc.XXXVIII.3.
verdraagzaamheid, Exc.XXXIX.6.4.2.
verdringing, Exc.XXXIX.6.1m.
verdubbeling van de middenterm, 3.4.4.
verdunning/verdichting.
→ dialectiek.
verdwijningsstrategie,
via media, Exc.XXXIX.7.3.3.2.
Verfallenheit, Exc.XXXVI.1.2.
vergelding, AD.III.5F.
vergelijking, Exc.II.1.2.0, Exc.VII.2.1.
beeldend, Exc.XXVI.2.
vergiffenis, 9.9.1
Vergilius, 10.7.4.1, 10.15.1.3n.
verhaal, 4.4.6, 8.0.0k,10.25.2.4,10.25.8, 10.27.4.b2, **Exc.XXXIV**, Exc.XXXIX.9.1.3.3, Exc.XLIII.1, Exc.XLIII.5.2.
→ mogelijke wereld, → narratief, → vertelling.
als fictie, Exc.XXXIV.5.2.
als fictie van een fictie, Exc.XXXIV.5.1.
als illusie, Exc.XXXIV.3.1.
als lege plaats van onbepaalbaarheid, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
als psychologische hypothese, 10.27.4.3k1.
als symbool en metafoor, Exc.XXXVIII.1.1n.
analyse, 10.36.
auteur/narrator, 10.9.1.1, 10.27.0.

betrouwbaarheid en echtheid, Exc.XXXIV.3.4n, Exc.XL 5.2n.
chronotoop, 10.27.3.1, 10.36.1.6.
code, → verhaalcode.
coherentie en consistentie, 10.9.6.
constructie, 10.27.1.10.36.1.
cyclische ordening, 10.37.3, 10.43.1.
dramatic speaker, 10.9.1.1.
eenvoud en redundantie, Exc.XXX.7.2.2.
en beleving, Exc.XIV.5.2-3, Exc.XXXIV.1.
esthetica (spanning), 10.29, Exc.XXXIV.2.3.
exegese, 10.37.
fabula, 10.25.8.2, 10.27.0, 10.30.
fictionaliteit, 4.4.6.2, 10.27.3.3, Exc XXXIV.3.
functies, Exc.XXXIV.2.
groot en klein, Exc.XXXIX.5.1.4m, Exc.XXXIX.5.1.4.
herhalingen, 10.37.3.
historisch, Exc.XLV.2.
implicit voice, 10.9.1.1.
implied author, 10.38.0.
inconsistentie, 10.36.2.
interpretatie, 10.38.
kerngedeelten, 10.37.2.
lacune, 10.36.2.
lijn, 10.26.8, 10.36.1.3, Exc.XXXI.5.
melodrama, Exc.XLIV.2.1.
meta-code, Exc.XXXIV.4.
moraal, Exc.XXXIV.2.3.
mythische methode, 5.5.2, Exc.XXXVIII.2.2.
narratieve paradox, Exc.XXXIV.4.1.
nevenplot, 10.37.2.3.
(on)toegankelijkheid, Exc.XXXIV.6.
ontwikkeling, 10.37.1 (vgl Exc.XXXIV.2.4n).
oorsprong, Exc.XXXIV.2.2.
personage, 10.27.1, 10.27.4.
plot, 10.25.8.2, 10.27, 10.36.1.8, 10.36.2.1, Exc.XLIV.2.1.
ruimte en tijd, 10.27.2-3.
story, 10.25.8.2, 10.26.8, 10.27, 10.36.1.7, 10.36.2.1.
structuur, 10.8.6.1, 10.14.1, 10.25.2.3, 10.25.8.2, 10.26.
tijd, 10.36.1.2, Exc.XLI.3.0.
trant, 10.36.1.4.
vertellen en vertonen, 10.28.12.
verwachtingspatroon, 10.25.2.3, 10.27.5, 10.36.1.9.
verhaalcode 10.27.2, 10.36.1.5, 10.38.3.AB.
autistische 10.27.2.3.
mythisch-magische, 10.27.2.1.
paranormale, 10.27.2.1.
postmodernistische, 10.27.2.5.
reïstische, 10.27.2.2.
romantische, 10.27.2.
SF, 10.27.2.4.
surrealistische, 10.27.2.3.
verhandeling, 9.1.5, AD.0.4.
analyse, AD.0.5.
kunstkritisch, Exc.XXXVII.1.
verheven.
→ subliem.
verificatie, 7.3.2.3.0, Exc.XIX.1.0, Exc.XIX.1.1.6, Exc.XIX.1.2.1-2, Exc.XIX.1.3-4, Exc.XIX.2.6.1.
→ toetsing.
verklarende argumentatie, 9.4.2.
verklaring, 4.6.2.1n.
allesomvattende, 8.4.0.
historische, Exc.XLV.
tegenover beschrijving, 7.5.5.
verkrachting, 8.5.2.3, KCF.3.4.3.2, Exc.XI.4.4.1.3n, Exc.XI.4.5k.1, Exc.XLVI.1.3, AD.VI.4B.
textueel, Exc.XLIV.2.5.
verlangen, Exc.XV.5.3.2.2, AD.VI.3A.
in melodrama, Exc.XLIV.2.2-3.
verleden
→ geschiedenis.
als constructie, Exc.XXXIV.5.2.
als reconstructie, Exc.XLV.
fragmentarisering, Exc.XLV.1.3.

wetenschappelijke benadering, Exc.XLV.2.3.2.4.
verlichting
religieuze, 8.10k.1.7.
spirituele, 8.1.6k.3.1.
Verlichting, 6.3.8, 8.7.3.3, 8.10k.1.7, 9.11.4k2n,
KCF.3.4.1.1-2, KCF.5.2.0.2, KCF.6.5.2.3,
Exc.XXXIX.2, Exc.XXXIX.3-4, Exc.XXXIX.5.2.1.1n, Exc.XXXIX.6.4.4, Exc.XXXIX.7.3.1, Exc.XXXIX.7.3.3.1,
Exc.XXXIX.8.3.1.4, Exc.XXXIX.9.3.2n, Exc.XLV.1.3,
AD.IV.5E.
contra Verduistering, AD.VI.8.
cultuur, Exc.XXXIX.6.4.2.
dialectische spanning met de romantiek, Exc.XXXIX.2.2n.
kritiek vanuit de romantiek, Exc.XXIX.1.1, Exc.XXIX.3.2, Exc.XXIX.1.4.1, Exc.XXXIX.3.
kritiek vanuit de tegencultuur, Exc.XXXIX.5.0.0n.
kritiek vanuit het communitarisme, AD.III.7.
kritiek vanuit het feminisme, Exc.XXXIX.5.0.0n.
mensbeeld, Exc.XXXIX.2.3.1n.
rede, Exc.XXIII.1.1.1, Exc.XXXIX.2.1.
tijdtabel, Exc.XXXIX.1.
verschillen met de romantiek, Exc.XXIX.1.7.2, Exc.XXIX.2.1.
vooruitgang, Exc.XXXIX.2.2.
Verlichtingsideaal, Exc.XXXIX.4.1.3, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.5.3.1m, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n).
Verlichtingsfilosofen, Exc.XXXIX.7.5.2.1.
verliefdheid, Exc.XI.2.1, Exc.XI.2.2.4-6, Exc.XI.3.3, Exc.XI.4.2.3.
verlossing, 11.0.4.0, 11.0.4.2, 11.2.7, AD.VI.3E.
via muziek, Exc.XXIX.1.5.4.
via poëzie, Exc.XXIX.1.4.4.
Vermaas, 4.5.3.5.
Vermeulen, 8.8.1m.
vernedering, 8.9.5.4(n), AD.III.5F.
gevoeligheid voor, Exc.XXXIX.7.5.1m.
vernieten
→ néantiser.
vernietigingskampen, Exc.XXXIX.5.3.2.6n.
Vernunft, Exc.XXXIX.4.1.3n.
→ geest, → ratio, → rede.
vers
libre, Exc.XXXIX.8.3.1.2.
vrij, Exc.XXXIX.8.3.1.4.
verscheidenheid, 11.3F.28, 11.4.1.2.
verschijnsel, 6.7.3, 9.6.3.2, KCF.1.2.2.2.
→ fenomenon.
verslag
wetenschappelijk, 7.0.2.1, 7.0.3.2.
→ protocol.
versluiering, Exc.3B.n.
versluierd beeld, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
versplintering, 10.7.3.2.
verstand, 0.1.2.
→ common sense, → gezond verstand (GV).
als sociaal verschijnsel, KCF.6.4.4.3.
dubbelzinnigheid, 11.2.4.
tegenover intuïtie, 7.8.4.2.
twee soorten, 11.3B.
Verstehen, 8.1.5.1, KCF.3.2.2.1, Exc.IV.3.1.1.3, Exc.XLV.1.4.
versterker, 4.1.0B.2(n), AD.V.4B.
→ reinforcement.
aversieve gevolgen van sommige positieve versterkers, Exc.XX.2.8.2.
persoonlijke en sociale, Exc.XX.2.8.2.
versterking
beginsel, 9.8.3.1.
mechanisme, 4.7kr.
verstilling
→ stilte.
als kenmerk van het modernistische kunstwerk, Exc.XXXIX.9.1.4.1n.
Verstraete, KCF. 3.1.7.1.
verstrooiing, 11.3I, Exc.XXXI.10kr, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n, Exc.XXXIX.6.1m.
tegenover integratie, 6.9k.
vertelling, 5.5.1-2, 10.8.6.1, Exc.XXXIX.8.3.1.1n.
→ verhaal.
tegenover verslag, 7.0.2.

vertelschema
realistisch-mimetisch tegenover constructief, Exc.XXXIX.8.3.1.1n.
Vertov, 10G.
vertrouwen, Exc.XXXIX.5.3.2.5n.
confidence/trust, Exc.XX.3An.
nature, Exc.XXII.2.3.2.1a.
vertwijfeling, 6.2.1.2, 6.3.5.3n, 6.5.7, 11.0.4.2, Exc.XII.1.1, Exc.XII.1.3.4, Exc.XXXIX.7.7kr, AD.IV.3.
verveling, Exc.XII.1.3.1, Exc.XXVII.1.1.2, Exc.XXXVI.1.2, Exc.XXXIX.4.3.
vervlakking
postmodernisering, Exc.XXXIX.6.3.
vervoering
→ extase, → mania.
kunstzinnige, 10.8.9.2.
vervreemding, Exc.XXIII.10.0, Exc.XXXVI.1.3, Exc.XXXIX.7.3.3.1.
economische, Exc.XXIII.10.1.
godsdienstige, Exc.XXIII.10.3.
psychische en sociale, Exc.XXIII.10.2.
van de filosoof, Exc.XXXIX.7.3.3.1.
verwachting, 6.10kr.
verwantschap
contra vriendschap/intimiteit, Exc.XX.3An.
verwantschapregels
als kern van communicatie en classificatie, Exc.XVI.3.5.
verwijt, Exc.XX.2.6.2.
verwondering, 6.2.1.
verzakelijking, Exc.XXI.3.3.3.
verzameling, Exc.III.2.1.
verzet, KCF.5.2.6.2, Exc.XX.2.8.1.4.
verzoening, 9.9.1.
verzorgingsstaat, Exc.XXII.2.1.2.2, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
verzuiling, 8.10k.1.6.
Vestdijk, 10.8.3k.4n, 10.12m, 10.12.1m, 10.12.4.1, Exc.XXXIII.3n, Exc.XXXVIIm.
vete, 5.3.1m, AD.III.5F.
Victor de l'Aveyron, KCF.3.1.1.2.
videoclip, Exc.XXXIX.6.2.
Vidor, Exc.XLIV.2.5n.
vier grondwaarheden, AD.VI.7A.
vierkant
als symbool, 10.1.2.2.
objectiviteit, 10.21.1.
vijandbeeld, 8.9.5.3n.
vijf geboden, AD.VI.7A.
vijf relaties, AD.VI.7A.
vijf zuilen, AD.VI.7A.
virtual, Exc.XXXIX.7.4.0.2n.
virtual community, Exc.XXXIX.7.4.4.1.
virtualiteit, Exc.XXXII.1.
virtual reality/virtuele wereld, 8.7.2k.3, Exc.XXXIX.6.1.3, Exc.XXXIX.7.4.0.2.
→ cyberspace.
anti-modern idioom, Exc.XXXIX.7.4.4.2n.
virtus, 8.1.4.4, 11.4.4, **KCF.4.1.1-2**, Exc.XXXIX.4.4.1.0.
→ arete, → deugd.
als Renaissance-ideaal ('virtu'), 11.4.4.3, KCF.5.1.3.1.
civic virtues, Exc.XXXIX.7.5.3, AD.III.7.
virtutes cardinales, KCF.4.1.3.2.
Visconti, 10.35.3, Exc.XXXVI.2.5.2.
De dood in Venetië, Exc.XI.3.2.
visie
binnen het kunstwerk, 10.8.9, 10.38.0.2, → implied author.
visio, 6.1.2.2, Exc.XI.1.2.4.
Visscher, De, 10.9.2.3, 10.10.2, Exc.XXXVIII.1.1(n).
visualisering, 10.8.7.1, 10.23.1.2, 10.24.3F.
vleermuis
echo-gedrag, 7.8.3.1.
vleierij, 11.4.3B.
vlinder(effect)
'mythe' van de motvlinder, 7.8.3.1n.
vlooien, 4.5.1.3(n).
voedsel, Exc.XVI.3.2.
de bereiding als middel tot denken, Exc.XVI.2.3.
voegwoord, 3.3.2.2, 3.5.1.

voelen, Exc.XIV.1
→ emotie, → gevoel.
eerste/tweede persoon, Exc.XIV.2n.
voelen dat, Exc.XIV.9.
voelen-denken, 10.27.4.3k.
voetbalwedstrijd
analyse, 10.25.8.1.
voice over, 10.28.3.3.
volk, Exc.XXXIX.4.5.0m.
volkscultuur, Exc.XXX.7.2m.
Volksgeist, Exc.XXXIX.3.2.
volkskunst, 10.3.0, 10.3.2.2, 10.3.4-5, Exc.XXXVI.2.4.2n, Exc.XXXIX.8.2.1, AD.VIII.1C.
als KGV, 10.3.0.3.
als mythe, 5.6.3.
film, 10.39.7.
geïntegreerde, Exc.XXXIX.9.3.1.
tegenover amusement, 10.39.8.1.
tegenover de moderne kunst, 10.10.4.
tegenover de officiële (rijks)stijl, 10.3.0.1-2.
tegenover de stadskunst, 10.3.0m.
volkspsychologie, Exc.IV.4.3.2, AD.X.kr.
→ folk psychology.
volksvertegenwoordiging, Exc.XXII.1.1.1.
voorbehoud, 9.5.3, 9.5.5.3.
vooronderstelling
wetenschappelijke, 7.1.0.4, 7.1.2.1n.
vooroordeel, 1.3.2, 1.3.4, 9.1.4.2, AD.III.1C.
voorspellende argumentatie, 9.4.1.
voorspelling, 7.1.1.1, 7.5.5, Exc.XLV.1.2.1n.
marxistische, Exc.XXIII.13.2.
voorstel
→ praktische argumentatie.
oorsprong, 9.10.2n.
rationeel-ethische eis, 9.11.2.1n.
voorstelling,
als synthese, 6.7.8-9.
innerlijke, 10.8.0.2(n), → imago.
vooruitgang, **KCF.5.3.2**, Exc.XVIII.3.0.2, Exc.XX.1.6n, Exc.XXIII.4.1.1.1, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.7.3.1, AD.III.3 bijlage II.
als waardeoordeel, KCF.5.3.2.2.
binnen de filosofie, 7.7.2.
binnen de geschiedenis, 5.6.2,7.0.2.4, Exc.XXXIX.5.1.3, Exc.XLV.1.3.
binnen de wetenschap, 7.6.1, Exc.XIX.1.2.3n, Exc.XIX.2.4, Exc.XIX.3.5.
culturele, KCF.5.3.4.
doelgericht/functioneel, KCF.5.3.2.1.
eschatologie of utopie, Exc.XXXIX.2.2.
feitelijk-objectief, KCF.5.3.2.2.
maatschappelijk, 11.4.5.2, KCF.5.4.1.0, Exc.XXIII.9.2.
technologisch, Exc.XVIII.4.3.2.
wensdroom?, AD.IV.5E.
voorwaarde
mogelijk, noodzakelijk, voldoende, 3.5.4.3-4, AD.III.1E.
voorzieningen, Exc.XXII.2.1.3.
→ compensatiebeginsel, → verzorgingsstaat.
vorm, 6.7.6, 10.7.3.4.
→ Gestalt, → structuur.
als uitdrukking van het onbewuste, 10.12.4.3n.
in de ethiek, 8.0.3.2.
in logica en taal, 2.4.2.
intrinsieke, 10.7.3.2.
in wiskunde, Exc.II.1.6.
kunstzinnige →→
mandala, 10.1.2.
redenering, 3.5.7.
syllogisme, 3.4.3.1, 3.4.3.3.
ziel als vorm van het lichaam, 8.1.3.1.
zinrijke, 10.8.3k.5n.
vormeloosheid, 10.7.3.3.
vorming, KCF.6.2.1, **KCF.6.2.2**, Exc.XXXIX.4.1.3, Exc.XXXIX.4.2, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, AD.VI.3C.
→ Bildung, → paideia.
kunstzinnige, 10.0.1.
muzische, Exc.XX.1.4.1.1, Exc.XX.1.4.2.
vormingsideaal, KCF.6.2.2.

kritiek, KCF.6.2.2.2.
vorst, KCF.5.1.3, Exc.XXIII.1.1.0, Exc.XXIII.4.1.3.
voyeurisme, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
vraag, **2.1**, 2.5.4, 7.0.2, Exc.XII.2.2.1, Exc.XVI.5.1.2, Exc.XVIII.2.4.3.
aard, 2.2.
alledaagse, 3.7kr.
binnen de filosofie, 11.0.1, 11.0.3.
existentiële, 2.1.2, 7.0.2.2, Exc.XI.4.3.3, Exc.XIX.1.4, Exc.XXXIX.7.7kr, Exc.XLV.1.3.
filosofische, 2.1.0n.
grote, Exc.XXXIX.4.4.2m.
hoe en waarom, 2.3, Exc.XXXIX.7.7kr.
meta-vraag, 2.4.
morele, 2.1.4.
praktische, 2.1.1.
speculatieve, 2.3, 6.2.2.2, KCF.3.2.2.3, Exc.XIX.1.4.
super-ultimate, 2.3.
wetenschappelijke, 2.1.3, 7.0.2.2.
vraagstelling, 2.2.
existentiële, 8.1.6k.2.1.2.
vrede, 8.9.5.4.
zakelijke, 9.9.1.
vreugde, Exc.XXXV.3(n), Exc.XXXV.4.2.
vriendelijkheid, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XXXIX.7.5.1m.
→ welwillendheid.
vriendschap, 8.1.3.5, **Exc.XI.4.3**, AD.VI.3B.
als gedragspatroon, Exc.XIV.7.
als mystieke leegheid, Exc.XI.4.3.3.2.
contra verwantschap, Exc.XX.3An.
discontinuïteit, Exc.XI.4.3.3.2.
geërotiseerde, Exc.XI.4.1.1, Exc.XI.4.4.3.1.
generous bargaining, Exc.XI.4.3.2.
paradoxen, Exc.XI.4.3.3.
Vries, de, G., KCF 6.2m.
Vries, de, H., Exc.XXXIX.5.2.3.
vrije tijd, Exc.XX.2.8.2.
vrijetijdsindustrie, Exc.XXXIX.6.4.4.
vrijheid, 6.4.2.2, 6.5.4.2, 6.5.6.4, 6.7.16.10, 8.0.5.1, 8.1.1.3, 8.1.5.2-3, 9.11.2.3, 10.37.5, 11.0.4.2, 11.2.7m,
KCF.3.4.1, KCF.3.4.2.5, KCF.6.1.1,
Exc.XII.1.3.1, Exc.XV.0.2.2, Exc.XV.5.2.1, Exc.XX.1.7.3, Exc.XX.2.8.1.4, Exc.XXI, Exc.XXII.1.1.2, Exc.XXII.2.1.0.2,
Exc.XXII.4.2-3, Exc.XXIII.1, Exc.XXIII.3.2.2, Exc.XXIII.4.1.2.3, Exc.XXIII.12.0.1, Exc.XXXVI.1.1, Exc.XXXIX.4.1k.3,
Exc.XXXIX.4.2, Exc.XLV.2.3.2.3,
AD.V.6.
→ (vrije) wil/wilsvrijheid.
aangeboren, 6.3.1.3, 6.3.7.2n.
als aristocratisch ideaal, Exc.XXII.2.0.2n, Exc.XXII.2.1.3.2.
als democratisch ideaal, Exc.XXII.2.1, Exc.XXII.3.2.4.
als grondslag van rechtvaardigheid, 8.9.3.3.
als idee, 6.3.1, 6.7.14.
als meta-niveau, Exc.XV.5.3.4n.
als mythe, Exc.XVI.0.7.
als natuurrecht, Exc.XX.2.2.1n.
als onwetendheid, Exc.V.3.0, Exc.XXI.1.0m.
binnen kapitalisme, Exc.XXIII.7.4.
cognitieve, Exc.XXIII.12.1n.
computer, Exc.IV.3.1.4.2n.
existentiële, 10.37.5, KCF.6.1m, Exc.XII.1.3.1, Exc.XII.2.2-8.
politieke, Exc.XXII.1.0.1.
positieve/negatieve, Exc.III.4n, Exc.XXII.2.1.1-2.
psychologische, Exc.XXII.2.1.3.1n.
rijk der vrijheid, 6.7.16.10, Exc.XXIII.9.3.4.
sartriaans, 8.9.5.4n.
sociale →→
zesvoudige definitie, **Exc.XXI.1.0.**
vrijheidsdrang, Exc.XX.1.7.3.
vrijheidsliteratuur, Exc.XX.2.8.1.4, Exc.XXII.1.0.2n.
vroege Griekse filosofie, Exc.XIII.
natuurfilosofie, KCF.3.2.1.
vrouw, 4.3.5.1, 5.4.4n,
KCF.3.4.3, KCF.3.5.2.3, KCF.6.3.0.1, KCF.6.3.1.2, KCF.6.5.2.1, KCF.6.5.2.4,
Exc.XIV.8.2, Exc.XX.1.4.1.1n, Exc.XX.2.2.1(n), Exc.XXII.2.1.1.2, Exc.XXXVIII.2.2-3, Exc.XXXIX.4.5.1n, Exc.XLIV.2.4.
→ feminisme, → man.
condition féminine, KCF.3.4.3.5.

female drama, Exc.XXXIX.4.4.1.2, Exc.XLVI.2.2.
geheim van de 'Fülle', Exc.XLVI.1m.
gynecocratie, Exc.XLVI.1.2.
melodrama, Exc.XLIV.2.4.
positie, KCF. 4.1.2.0n, Exc.XI.4.1.2.1, Exc.XXXIX.5.3.1.2n, AD.10.kr.
pseudo-raadselachtigheid, 8.7.3.1n.
wijsheid en heiligheid, Exc.XLVI.1.1.1.
vrouwenlectuur, Exc.XXX.7.1.2(n).
→ mannenfilm.
vrouwenstudies, Exc.XXXIX.5.0.0n.
vruchtbaarheid, 10.1.1.2, 10.1.1.4, KCF.3.4.3.1, Exc.XI.4.5k.1.
vuile handen, Exc.XII.2.6.2.
vuur, Exc.XVIII.1.2.1.
vydia, 11.2.3-4, 11.2.7, KCF.4.2.3.1, KCF.4.2.3.4.

Waal,De, KCF 3.1.1.1, KCF.3.3.2.5, KCF.3.5.3k.2n, KCF.3.5.3k.4, Exc.XXII.2.3.2.1n.
waanvoorstelling
als voorstelling van de ziel, 8.1.4.4.
waanzin, 3.7kr, KCF.2.3.1, KCF.3.4.1.2.
→ krankzinnigheid, → mania, → schizofrenie.
rationaliteit/irrationaliteit, KCF.3.4.1.2.
waar bewustzijn, Exc.XXIII.11.3.3.
waarde, 1.3.3.2, 8.0.2, 8.1.5.3, 8.7.2m, 8.7.2.1-3, 8.9.4.2, 9.8.3.2, 9.11.0,
Exc.XX.2.2.3, **Exc.XXI.3.1**, Exc.XXIII.5.2.3, Exc.XXXIX.4.4.2.1, Exc.XLV.1.4,
AD.VI.1, AD.X.kr.
→ feiten, → normen en waarden.
algemene, Exc.XXXIX.7.5.3.
als fundament van de argumentatie, 9.12.3.1.
als specificatie, 4.3.2C.
authentieke, 10.9.1.5.
burgerlijke, 8.7.3.5.
echte, 9.8.4.2.
esthetisch-kunstzinnige, 10.6.6.2n.
in propositielogica, 3.5.1.
instrumentele, 8.0.2.2-3.
intrinsieke, 8.0.2.3-4, 8.0.3, 8.9.3.2-3, 8.10k.0.4, 8.10k.1.0, 10.19.3.
kunstzinnig-literaire →→
negatieve/positieve, 8.9.4.2.
objectieve, 8.0.2.1n.
reductie van waarden, 10.9.1.6.
religieuze waarden, 5.3.2.3.
ruilwaarde, 8.0.2.2.
sociaal-culturele, Exc.XXXIX.4.4.1.
statistische, 9.8.2.2, → expected value.
tegenover feit, AD.X.kr.
traditionele, 9.10.5.2.
transcendente status, 8.0.2.5, Exc.XXI.3.1n.
Umwertung aller Werte, , 8.7.2.2.
Wertsetzung, Exc.XXXIX.6.1m.
waardeoordeel, 8.0.2.1, 9.10.3.1.
porno en hoerigheid, Exc.XI.4.5k.2.2.
schoonheid, 8.9.7k.
waardering
kunst, Exc.XXXVIIm.
kunstwerk, Exc.XXXI.3(n), Exc.XXXI.4, Exc.XXXII.4.
morele, 6.5.6.2.
schilderkunst, 10.6.6.1.
waardevrijheid
economie, Exc.XXIII.2.1.2.3.
waardig, Exc.XXI.3.1.
waardigheid, 6.7.17n, 8.3.2.3, 8.6.2.1n, 8.9.5.4n, 11.3E,
Exc.XXI.1.2.3, **Exc.XXI.3**, Exc.XXIII.9.1.2.4, Exc.XXXIX.1.1.1.
AD.III.5F, AD.VI.8.
als humanistisch beginsel, Exc.XXI.1.1.2, Exc.XXI.3.2.
als sociaal-ethisch beginsel, Exc.XXI.3.3.3.
begripsanalyse, Exc.XXI.3.1.
kritiek, Exc.XXI.3.3.2.
menselijke, Exc.XXI.3.1-2.
onaantastbaarheid, Exc.XXI.3.2.
waar(heid), 2.5.2n, 3.5.8.1, 3.7kr, 6.3.1-2, 10.2.2.4n, 8.7.2.m, 8.7.2k.1, 10.38.2B, 11.0.4.2, 11.2.3m, 11.2.4, 11.4.1.2,
KCF.3.4.1.2,
Exc.XLVI.1.2, Exc.IV2.1m, Exc.IV.4.2.2n, Exc.XI.1.1.0, Exc.XIII.2.1.2, Exc.XIX.1.2.4, Exc.XIX.1.4, Exc.XIX.3.5.5,

Exc.XX.1.2.3, Exc.XXIV.1.1, Exc.XXXIX.4.1.2, Exc.XXXIX.5.1.4, Exc.XXXIX.5.3.2.5(n), Exc.XXXIX.IIm, Exc.XXXIX.7.5.2.1, Exc.XXXIX.8.4.2, Exc.XXXIX.9.2m, Exc.XLV.2.3.0, AD.IV.4G, AD.X.kr.
→ absoluut, → evidentie, → verificatie, → zekerheid.
absolute, 3.7kr.
als dode metafoor, 4.3.4.4n.
als meta-begrip, 3.6.3.2n, 3.7kr.
als waarde, AD.X.kr.
apriori, 6.5.3.1, 6.6.1.1, 10.2.0.3.
bewering, 3.5.1n.
beeld, Exc.VII.1.
eeuwige, 6.3.6.
en evidentie, 3.7kr.
en juistheid, 4.4.2.A.n.
en metafoor, 3.7kr, Exc.VIIm.
existentiële, Exc.XII.1.3.1.
feitelijke, 3.3.5.2, 8.7.2k.1.
feitelijk en fictioneel, Exc.XXXIV.3.1n.
formele, 3.3.5.2.
fundamentele, Exc.XXXIX.5.3.1m.
gegrond in het bestaan, 6.2.1.3.
in cult, Exc.XXXVI.2.5.3.
in kunst, Exc.XXXIX.3.2.
in sprookjes, Exc.XXIX.1.4.1.
intuïtief, 3.7kr, KCF.1.2.2, Exc.XXIX.1.4.1.
logische, 3.5.5, 3.5.6B, 3.6.3.1, 9.3.3.3, Exc.XIX.1.3, → tautologie.
logische en feitelijke, 3.7kr, 3.3.5n.
metafysische, 6.3.6.
naakte, AD.IV.4G.
noodzakelijke, Exc.I.1.4.
op grond van vrije associatie, Exc.XL.1.
over mogelijke wereld, Exc.XXXIV.3m.
poëtische, Exc.XXIX.1.4.1.
postmodernisme, Exc.XXXIX.9.2.3.
referentiële, Exc.XIX.1.3.
structurele, 3.3.5.2.
subjectief(/objectief), 3.7kr, Exc.IV.4.2.2n.
twee waarheden, 3.7kr.
vérité de raison/vérité de coeur, 11.0.4.4, 11.3B.
via introspectie, 6.3.2.
wetenschappelijke, 3.7kr.
waarheidsbegrip, Exc.XXXIX.7.2.1.
op meta-niveau, 3.7kr.n.
waarheidstabel, 3.3.5.3, 3.5.1.
waarheidswaarde, 3.5.1, 4.4.3.1.
waarneembare wereld
→ reïsme.
als schijn, Exc.XX.1.2.3, → maya.
waarneming, 6.5.7.1, 10.4.1, 10.39.4.2, 11.4.1.2, Exc.IV.4.2.4.
als basis van de cultuur, 10.4.1.4.
als geconditioneerde operant, Exc.XV.1.4.3.
als gedragspatroon, Exc.XIX.1.2.4.
analoog/digitaal, Exc.XV.1.4.3.
direct realisme, Exc.XV.1.4.3.
empiristisch, 10.18.4.6.
esthetische, 10.6.
holistisch, 10.6.3.6.
imago, Exc.IV.4.3.1n,
neuraal, Exc.XV.4.1.4.
selectief, 10.4.1.1.
zien als conventie en interpretatie, 10.25.1, 10.25.2.3, Exc.VI.1.1(n), Exc.XIII.2.1, Exc.XIX.3.4.1, Exc.XIX.3.6.5.
waarnemingsoordeel, 6.7.9.
waarnemingsproces, 10.4.1.3.
waarom, 2.3, 6.2.1.3, 7m.
waarschijnlijkheid, 6.5.3.2.
beslissingstheorie, 9.8.1.2.
informatie-theoretisch, Exc.V.2.2.2.
macro-niveau, 7.5.5.3.
micro-niveau, 7.2.3, 7.5.5.4.
waarschijnlijkheidsleer, 9.8.1.2n.
→ statistiek.
wachters, Exc.XX.1.4.

Waddington, KCF.5.3.3.2.
Wagner
Tristan und Isolde, Exc.XXIX.1.5.4.
Waite, 8.7.2k.3, Excx.XXXIX.4.5.
walging, KCF.3.4.3.3n, Exc.XII.1.3.1, Exc.XII.2.1.
Walter, Exc.XV.5.0.1n.
wandelen, Exc.XXIX.1.6.3.
wanhoop, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
wanorde
entropie, 7.8.3.2.
quantumfysica, KCF.5.4.1.0.
wansmaak, Exc.XXX.6.3.1, Exc.XXXVI.2.0.1, Exc.XXXVI.2.2, Exc.XXXVI.2.4.1, Exc.XXXVI.2.6.
→ kitsch, → smaak.
Warhol, 10.7.2.3(n), Exc.XXXIX.9.1.2n.
Warren, Exc.XXXIX.8.4.2.0.
Reiger, 10.12.5.3.
Washoe, KCF.3.3.2.2, Exc.XV.5.3.4.
water
als metafoor, Exc.II.1.2.5n.
betekenissen, 9.6.1.
Watson, Exc.XV.4.1.5n.
Waugh, Th., Exc.XI.4.5k.2.7n.
Weaver, 7.5.5.4, Exc.XVIII.4.1.4.
Weber, KCF.2.4.1, KCF.3.1.6m, KCF.3.1.6.1,
Exc.XVII.4,2n, Exc.XXIII.0.3, Exc.XXIII.7.0.1, Exc.XXIII.7.4, Exc.XXXIX.4.1n, Exc.XXXIX.4.1.2n, Exc.XXXIX.4.3.
Webern, 10.,8.2.2, 10.10.7.
weddenschap van Pascal, 11.3.K.
wederkeer
→ herhaling.
eeuwige, 8.7.2k.3, Exc.XXXIX.4.1k.2, Exc.XXXIX.5.1.3n.
wederkerigheid, 8.6.1, 10.38.5, AD.III.5F, AD.VI.7C.
→ do ut des.
negatieve, AD.III.5D, AD.III.5F, AD.VI.7C.
wedijver, Exc.XXII.2.0.5.2, Exc.XXII.2.3.2.1, Exc.XXII.4.3, Exc.XXIII.3.2.1, Exc.XXVII.2.4.1, Exc.XXVII.3.1.2.
→ concurrentie.
Weeks, AD.II.3E.
Weelden, Van, 9.1.2.4.
weerlegging, Exc.XIX.2.3.1.
→ falsificatie.
weerspiegelingstheorie
binnen de kunstfilosofie, 10.10.5.0.
Weert, De, 10. 8.4.3n.
Wegner, Exc.XXI.1.3.2.
weg van het midden, 8.1.3.3.
Weinberg, 7.0.1.3.
Weiss, 10,9.2m.
Weiszäcker, C.en E. von, 8.5.0.
Weitz, 10.0.3m.
wei woe wei
→ woe wei.
Weizenbaum, Exc.IV.1.1.4, Exc.IV 4.2.1.
welbevinden, 8.1.4.5n.
→ geluk.
Wellek, Exc.XXXIX.4.1.1.
Wellek/Warren, Exc.XXXIm.
Welles, 10.31.0m, Exc.XXXVIII.1.2, Exc.XXXVIII.3.
Wellhaussen, KCF.2.4.3.
welluidendheid, 10.6.2.1.
Welsch, Exc.XXXIX.5.1.3n.
welsprekendheid, 9.12.1.
Weltschmerz, Exc.XXIX.0.3, Exc.XXIX.1.3, Exc.XXIX.1.5.4.
welvaart, Exc.XXIII.7.2, Exc.XXVII.2.4.2.
wellfare state = war state, Exc.XXII.3.2.3n.
welwillendheid, 8.6.2, Exc.XI.4.3k, Exc.XXII.2.3.2.1n, Exc.XXIII.7.3n, Exc.XXXIX.5.3.2.5n, Exc.XXXIX.7.6.
→ benevolence.
nature, Exc.XXII.2.3.2.1n.
Wember, Exc.XXX.6.2.
wens, 8.0.1, AD.VI.1k.
Wenseleer, 10.17.2.3n.
wereld
als fictie, 8.7.2k.1.
als speels krachtenveld, 8.7.2k.3n.

wereldbeeld
anti-modern, Exc.XXXIX.6.1.3n.
informationistisch, Exc.V.3.1n.
in ME, 1.2.3.
wereldbeschouwing
holistische, 8.10k.1.4n.
wereldhypothese, 6.9k.
wereldkunst, 10.3.5.2.
werk
→ arbeid.
werkelijkheid, 4.4.1.2, 10.38.2A, 11.4.1.2-3, Exc.XXXIX.5.3.2.7, Exc.XXXIX.7.3-4, Exc.XL 5.2n.
→ realisme, →reïsme.
absolute, Exc.VIII.6.
als constructie, 8.7.2k.1.
als culturele constructie, Exc.XXXIV.5.1.
als schijn, Exc.XXXIX.5.1.1.
als institutionele constructie, 10.9.6n.
als projectie, Exc.XXXIV.5.1.
atomaire wereld, 7.6.3.
binnen de quantumfysica. 7.5.3.
Brahman, 11.0.4.0, 11.2.2.
cyberspace, Exc.XXXIX.7.4.1.1, Exc.XXXIX.7.4.4.1.
dagelijkse, 11.2.1.
en fictie, Exc.XXXIX.9.1.3.3.
en illusie, Exc.XXXII.1, Exc.XXXIV.5.1.
filmische, 10.39.3, Exc.XLI.1.
historisch, Exc.XLV.2.1.
modernistisch/postmodernistisch, Exc.XXXIX.9.1.2.3.
obsceen, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
ontologisch, Exc.XXIV.1.1.
onzeker en tegenstrijdig, 10.2.4.6.
spirituele, Exc.XXXIX.5.0.3.
werkoorzaak, 2.3.
Wertheim, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
Wertmüller, 10.39.7m.
Wesseling, 10.3.5.2.
western, Exc.XLIV.2.4.
vier fasen, Exc.XLII.2.2.
westerse cultuur, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.5.3.1-2, Exc.XXXIX.8.3.1.3, AD.V.0.
doodsstrijd, Exc.XXXIX.9.1.1.
irrationaliteit, KCF.3.1.5.
macho-cultuur, KCF.3.1.5n.
wet
empirische, 7.1.1.
historische, Exc.XXXIX.4.1.2.
logische, 3.5.6B.
politiek, 11.4.5.4, KCF.5.2.6.
van associatie, 6.8.1.
van de structurele totaliteit, 6.8.2.
wetenschap, 6.7.4.2, 7.0.1, 7.0.5.2, 7.4.0, 7.8.0, 7.8.5.1, 9.6.3.2, 10.3.5.4, 11.4.1.5, 11.4.4.5, KCF.3.5.1.4, Exc.V.3.0, Exc.XIX, Exc.XXIII.1.4.1, Exc.XXIII.11.3.1n, Exc.XXXIX.4.1k.2, Exc.XLV.2.0, AD.IV.5.A.
→ natuurwetenschap, → wetenschap-technologie-economie (WTE).
als biologische doelmatigheid, 7.3.4.
als gnosis, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
als mythologie, 5.6.1.
als profetische religie, 7.0.1.2.
als proto-wetenschap, 7.3.1.4.
als verfijning van het alledaagse denken, 7.7m.
charlatanisme, 5.6.1.
conceptuele (meta-empirische) problemen, Exc.XIX.3.6k.2.
crisis, Exc.XIX.3.3.
een mythe, Exc.XXXIX.8.4.2.1.
en filosofie, 7m.
en geloof, 7.8.5.1, → secularisatie.
en mythe, 7.0.2.
fenomenologisch, KCF.1.2.2.
fraude, 7.3.2.2.2n.
grenzen, 1.5kr.
in ME, 1.2.6.
is politiek, KCF.3.1.7.1.

ironic science, 7.0.1.
kwalitatieve en kwantitatieve, 7.0.3-4.
laboratoriumsituatie, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
legitimatie, Exc.XXXIX.5.3.1.1.
normaal en buitengewoon, Exc.XIX.3, Exc.XIX.3.6k.4.
postmoderne, Exc.XXXIX.7.4.4m.
paradigma, Exc.XIX.3.
Renaissance, Exc.XXXIX.1.1.4.
revolutie, Exc.XIX.3.3-4, Exc.XIX.3.6k.4.
tegenover mystiek, 7.8.4.2.
visie, 7m.
vooruitgang, Exc.XIX.2.4, Exc.XIX.3.5, Exc.XIX.3.6k.
waarden binnen de wetenschap, Exc.XIX.3.6k.
waardenvrij, Exc.XLV.2.3.2.
wetenschappelijke eenheidstaal, Exc.XIX.1.2.3.
kritiek, Exc.XIX.1.2.3n.
wetenschappelijke gemeenschap, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
wetenschappelijk onderwijs
als vervalsing, 11.4.6.3.
wetenschapsfilosofie, Exc.XXXIX.2.3.3, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
ondermijning, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
wetenschapsman, 7.0.4.2, KCF.3.1.1.4.
als onderzoeker, KCF.3.1.7.2, Exc.XXXIX.5.3.2.7.
als priester, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
als puzzelaar, Exc.XIX.3.2.
progressiviteit, Exc.XXXIX.5.3.2.3.
wetenschap-technologie-economie (WTE), 4.6.5,9.11.4k,
KCF.3.1.6.1, KCF.5.3.4.2, KCF.6.0.2n,
Exc.XVIII.2.3.2, Exc.XVIII.3.0.2, Exc.XXXIX.5.0.0n, Exc.XXXIX.4.3, Exc.XXXIX.7.6,
AD.IV.5C.
WTE/ICT, Exc.XVIII.2.4.3, Exc.XXII.3.3.4, Exc.XXXIX.4.5.2D.1.
WTK contra WTE, Exc.XXII.3.2.3n.
Whewell, D., Exc.XXXVI.2.2m.
Whitman, 8.0.0k.
wholeness, Exc.XXXV.3, Exc.XXXIX.4.4.2.2.
Wicki, 10.32.4.2.
Wiegman/Kuttschtreuter/Beerda, Exc.XXX.5..2.2n.
Wiene, 10.34.3.4.
Wiener, Exc.V.3m.
Wiener Kreis, 7.6.1.
Wiener/Rosenbleuth, 8.4.1.4.
Wigner, 7.5.5 m, 7.5.5.5.
wij-gevoel, 8.2.0, 8.3.3.3, Exc.XXVII.2.3.2.
wijsbegeerte
→ filosofie.
wijsgerige antropologie, 8.1.5.2, AD.V.4E.
wijsheid, 1.1.1-2, 1.3.3.1, 1.3.3.1, 8.7.2m, 10.15.1.4, 11.0.4.2, 11.2.7(k), 11.3A, 11.4.4, 11.4.5,
KCF.4.2,
Exc.XX.1.3.1-2, Exc.XXXIX.7.4.3.3.
als kennis/wetenschap, KCF.4.2.2.1.
contra opstandigheid, KCF.4.2.1m.
conventionele, KCF.4.2.1.
doordachte, KCF.4.2.2.
geprefabriceerde, KCF.6.4.3.4.
pragmatistische, KCF.4.2.3.2.
praktische, 8.1.4.4.
religieuze, Exc.X.2.3.
vydia, 11.2.7, KCF.4.2.3.5.
wijsheidsliteratuur, KCF.3.4.1.2n.
wil, 6.2.1.4, 6.3.7.1-2, 11.3A, KCF.4.1.4.2, Exc.XXI.1.3.2, AD.V.0, AD.V.6.
als scheppingsdrift, 8.7.2k.2.
bewuste wil als compas en als lichamelijke indicator, Exc.XXI.1.3.2 (3n).
bewuste wil als uiterlijke schijn en projectie, Exc.XXI.1.3.2.2.
centrum in genitaliën, Exc.XI.3.3.
empirische, Exc.XXI.1.3.2n.
redelijke, 6.7.14.3, Exc.XXI.3.3.1.3.
tot macht, 6.4.2.2, 8.7.2.1, 8.7.2k.2(n), 8.7.2k.3n,
KCF.3.4.3.1, KCF.5.2.0.1,
Exc.XII.2.5.2, Exc.XX.3C, Exc.XXXIX.4.4.2.1, Exc.XXXIX.4.5.2D.1n.
universele levenswil, 7.8.5.2, Exc.XI.3.3, Exc.XXXV.2.1, AD.VI.4C.
vrije, KCF, 3.5.1.1, Exc.XXXIX.4.2n.
wanhoop van de wil, Exc.XXXIX.7.3.3.3.

Wilamowitz, KCF.2.3.3n.
wilde, 10.2.4.5.
→ (primitieve) cultuur, → natuurlijke toestand.
de edele wilde, 11.4.3A, 10.38.6.2, KCF.3.5.2.1, KCF.3.5.3k.2.2.
Wilde, Oscar, Exc.XXXI.9, Exc.XXXVI.2.5.2.
Wilkinson, Exc.XXXIII.4.
willekeurig/onwillekeurig, Exc.XXI.1.3.2n.
Williams, L., Exc.XLIV.2.5(n).
Williams, W.C., Exc.XXXIX.8.3.1.4.
wilsafstand, Exc.XXXIX.7.3.3.3.
Wilson, E.O., 8.5.2.2, 9.11.4k.2, KCF.3.5.3k.3n, KCF.3.5.3k.4, Exc.XI.4.2.1n, Exc.XLVI.2.1.1n.
Wilson, G., 10.9.2.1n.
wilsvrijheid, 6.3.7, 8.0.5.2, Exc.XV.5.2.1.1.1n, Exc.XV.5.3.4, Exc.XXIII.12.1n, Exc.XXXIX.4.1k.3, AD.V.6, → vrijheid.
Wind, Edgar, Exc.XXX.5.4.2-3, Exc.XXXI.7.
winst, Exc.XXIII.7.0-1, Exc.XXIII.7.3.
binnen spel, Exc.XXVII.1.2.1.3, Exc.XXVII.1.2.2.1.
economische, 9.8.4.1.
gemiddelde, 9.8.2.3.
mogelijkheid, 9.8.2.1.
verwachting, 9.8.1.2.
winstprincipe, Exc.XXIII.8.2.2, Exc.XXVII.2.2.1.
wiskunde, 6.6.2.2, 6.7.4.3, 6.7.10, 7.0.4.3, Exc.II.1.6, Exc.XX.1.2.3, Exc.XX.1.8.2, Exc.XXVIIIm, Exc.XXXIX.5.3.2.2n.
als basis van de muziek, 10.6.2.
als code, 6.6.1.3, 10.6.3.6, Exc.IX.1.2, Exc.XXVIII.0, Exc.XXVIII.5.
als constructie, 7.5.5.5.
als instrument, 7.5.5.5.
als intelligibele wereld, 6.1.2.2n.
als mathesis universalis, 6.3.4.
binnen Indische bouwkunst, 10.1.2.5.
en wetenschap, 7.5.5m, 7.5.5.5.
identiteitsprincipe, 7.5.5.5.
kardinaliteit/machtigheid, Exc.III.1.2n.
maten en getallen, 4.3.2D, → getal.
methode, 6.3.4.
muziek →→
NP-complete problems, Exc.IV.2.2.3.
onbeslisbaarheid, 3.5.1n, 3.5.6B.n, 3.5.8.3.
(orthogonaal-) Latijns vierkant, Exc.IV.2.2.1.
pad-vinden, Exc.IV.2.2.2.
synthetisch oordeel apriori, 6.7.10.
traveling salesman problem, Exc.IV.2.2.3.
waarheid, 6.3.6.
wit, (Eng), Exc.XL.2.
wit spelen, Exc.XXVII.3.3.1. Exc.XXVII.3.4.0.2.
Witten, 7.1.2.3n.
Wittgenstein, 0.1.1, 1.3.5(n), 4.4.2.A.m, 4.6m, **4.6.2,** 10.18.4,
Exc.II.1.1.2, Exc.IX.1.2, Exc.XVII.5m, Exc.XXXIX.5.2.3.1,
AD.V, AD.X.kr.
Wittgenstein I/II, 4.6.2.1n.
witz, Exc.LX.4.1.
woede, Exc.XV.2.0.2.
als gedragspatroon, Exc.XV.2.1.
als state of mind, Exc.XV.2.1.1.
woe wei, 11.0.4.1, 11.1.
Wolff
school van, 6.6.1.
Wölfflin, 10.2.3.4.
Wolin, Exc.XXXIX.5.0.0n.
Wolkers, 10.28.2.
wonder, AD.IV.5A.m.
Wood, Exc.XLII.6.1.3.
Woolgar, Exc.XXXIX.5.3.2.7n.
woord
gesproken tegenover geschreven, Exc.XXXIX.5.2.1.1(n), Exc.XXXIX.7.1.2, Exc.XXXIX.7.2.1.
gevaarlijk, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
kracht, Exc.XXXIX.8.3.1.
onderworpen aan muziek, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
vaagheid, 9.5.1m.
vorm/betekenis, Exc.XXXIX.9.2.1n.
woordcultuur, Exc.XXXIX.7.2.1.
woordklank
betekenis, Exc.XXXI.5.

woordspeling
als ontmaskering, Exc.XL.2n.
woordteken
→ taalteken.
différance, Exc.XXXIX.5.2.2.3.
spoor, Exc.XXXIX.5.2.2.1.
worden, 4.3.5.3, 4.4.1m, 10.2.2.1, 10.38.2, Exc.XIII.1.2.3.
geschiedenis, Exc.XXXIX.5.1.3n.
manlijke cultuur als worden, KCF.3.4.3.4.
tegenover zijn, Exc.XIII.1.4.3, AD.X.kr.
vrouwelijke cultuur als onvoltooid worden, Exc.XLVI.1.2.
Wordsworth, Exc.XXIX.0.3n, Exc.XXIX.1.6.
Wörner, 10.8.3km.
wraak, AD.III.5F.
wreedheid, 8.9.5.4, KCF.3.4.3, KCF.5.1.3.1, Exc.XI.4.5k.2.7n, Exc.XXXIX.7.5.1, AD.III.5F.
Wright, Exc.XLII.6.2.

Xenocentrisme, 8.2.0.

Yeats, Exc.VIII.3.5m, Exc.VIII.3.6m.
Yeatsmans, Exc.XXXIX.5.0.0n.
yin/yang, 4.3.5.2, 11.0.4.1(n), KCF.1.1.2.
binnen karakterologie van Jung, 10.27.4.b5.
binnen muziek van Cage, Exc.XXXIX.8.1.2.
binnen New Age, Exc.XXXIX.5.0.2.
yoga, Exc.XXXIX.5.0.2.
Young
proef voor electronen, 7.5.2.2.
Young-Helmholtz
wet van, 10.4.1.3.
Yourcenar, Exc.XLV.2.3.1(n).

Zachtmoedigheid, 10.38.5, 11.1.67, 11.2.7, KCF.5.1.1.
zakelijkheid
binnen argumentatie, 9.3.2.
zakenwereld, Exc.XXVII.2.3.1, Exc.XXVII.2.4.4.
zedelijkheid, 6.7.14.2n, 8.8.1.1, 8.9.5, 8.10k.1.0, Exc.XXI.3.3.1-3, Exc.XXIII.4.0.
zekerheid, 1.1, 1.3.2, 3.2.0, 3.7kr, 6.3.0, 6.5.3, 6.5.7.1, 6.7.4, 11.3H,
Exc.I.1.1, Exc.V.3.0, Exc.XVI.1.0, Exc.XVII.2.4, Exc.XXIII.4.1.1.1.
als redundantie, 8.3.1.5n.
gevoelsmatig, Exc.I.1.5.
politiek, Exc.XXII.3.2.5.
verstandelijk, Exc.I.1.5.
zelf, 6.5.2, 9.6.3.1, 11.2.3.1n, 11.2.7m, KCF.6.1, Exc.VIII.3.2, Exc.XV.5.2.1, Exc.XXI.1.2.2, Exc.XXXIX.8.3.2.1.
→ atman, → ik.
als logische mogelijkheid, 11.2.1.3.
als maatschappelijk product, KCF.6.1.2.
als persoonlijke kern, 9.7.1.3.
als unieke werkelijkheid, 9.6.3.1, 11.0.4.3, Exc.IV.3.1.1.1.
empirisch en metafysisch zelf, 11.2.6.2.
holistisch, Exc.XXIV.1.3.2.
subject zelf - object zelf, Exc.XXI.1.2.2.
totale persoon contra liberale zelf, KCF.6.1.1(n).
verbaal zelf, Exc.XV.5.3.3.
zelfanalyse, 11.0.4.3.2.
zelfbedrog, 11.3J.
zelfbegrip, KCF.3.1.7.1.
zelfbeheersing, 6.3.8, 9.11.1.1,
KCF.4.1.2.2-3,
Exc.XI.3.4.0, Exc.XIV.1, Exc.XIV.4.3n, Exc.XX.2.4.2, Exc.XXI.1.2.2, Exc.XXI.2.0, Exc.XXII.4.3,
AD.V.0.
→ sofrosunè.
zelfbehoud, KCF.6.4.3.1.
zelfbeschikking, 8.10k.1.1n.
zelfbestuur, Exc.XX.2.6.3n, Exc.XX.2.8.1.4.
zelfbewustzijn, 6.3.2, 7.8.4.1, 8.0.5.1, 11.2.1.3,
KCF.6.5.2.3,
Exc.XV.0.0m, Exc.XV.5.3.5, Exc.XXI.1.2.1, Exc.XXI.2.0, Exc.XXIII.12.0.1.
als negatief verschijnsel, KCF.5.4.1.3.
als non-entity, Exc.XXI.2.0.
en doodsbewustzijn, Exc.XVII.1.1.

zelfbezinning, 6.3.2, 11.0.4.3-4, 11.4.2.5, Exc.XXI.1.1.2.
→ zelfreflectie.
zelfdoding, Exc.XXI.3.2.3.
→ zelfmoord.
zelf-identiteit, KCF 3.4.2.4n.
zelfkennis, 10.10.1.2(n), 11.3J, 11.0.4.3-4, 11.2.3m, 11.4.2.5, Exc.XXI.1.2.2, Exc.XXI.2.1.4.
→ gnoothi seauton.
zelfmoord, 0.1.10, 11.4.2.3, KCF.4.2.2.2, KCF.5.4.1.2.
zelfontplooiing, 11.0.4.3, KCF.6.1.1n, KCF.6.1.4m, Exc.XXI.1.1.2, Exc.XXII.4.2.
zelfopoffering, 8.8.3.2(n), 8.9.3.2, 8.10k.1.2n.
zelfreflectie, Exc.XV.5.3.5, Exc.XXI.1.1.2.
via kunstwerk, 10.9.2.3.
zelfrespect. 8.9.5.4n.
zelfvernietiging, Exc.XXIX.1.2, Exc.XXIX.1.5.4.
zelfverwerkelijking, KCF.6.1.1, Exc.XXXIX.6.1m.
zelfzucht
→ egoïsme.
als genetisch program, 8.9.4.1n.
zender
→ communicatieschema.
humanisme, 10.9.1.4.
Zeno, Exc.XIII.1.3.3.
zenuwstelsel
samenhang met televisie, Exc.XXXIX.7.1.3.
Zhadanov, 10.10.5.0.
ziekte, AD.III.10, AD.IV.1.
als levensscholing, 8.1.6k.2-3.
geestelijk van aard, Exc.XXXIX.5.0.2, 8.1.6k.2-3.
psycho-somatisch, 8.1.6k.2.2.1.
subjectief/objectief, 8.1.6k.2.2.2.
ziel, 4.3.4.4, 10.38.3.C1.1, 8.1.6k.3, Exc.XI.2.2.2, Exc.XVII.2.4(n), Exc.XVII.3.1, Exc.XX.1.6, Exc.XXI.1.2.3n, AD.V.0, **AD.V.2.**
→ onsterfelijkheid.
als entelecheia, 8.1.3.1.
als (zelf)beweging, Exc.XI.2.2.2.0.
animale, rationele, sensitieve, vegetatieve, 8.1.3.1.
en lichaam, Exc.XI.2.2.2n.
functies, Exc.XX.1.3.1-2.
groepsziel, 8.1.6k.3.1.
zien
→ waarneming.
ziener
dichter, Exc.XXIX.1.4.7.
romanticus, Exc.XXIX.3.1.
Zijderveld, Exc.XL.6.
zijn, 1.3.4, 4.3.5.3, 4.4.1m, 4.4.1.3, 6.3.5.1, 10.2.2.1, 10.38.2, 11.1, 11.4.1.4, Exc.XXXIV.5.1, Exc.XI.3.3.2, Exc.XIII.1.2.3, Exc.XIII.1.3.1-2, Exc.XVI.0.4, AD.X.kr.
→ ontologie.
Brahman als het zuivere zijn, 11.2.2.3.
tegenover worden, Exc.XIII.1.4.3, AD.X.kr.
vrouwelijke wereld als zijn, KCF.3.4.3.4.
zijn/niet-zijn, KCF.3.4.1.2n.
Zima, 0.2m, Exc.XXXIX.5.1.4, Exc.XXXIX.6.1m, Exc.XXXIX.7.6(m), Exc.XXXIX.8.3.1.1n, Exc.XXXIX.8.3.1.3n, Exc.XXXIX.9.1.3m, Exc.XXXIX.9.3.2n.
zin, Exc.XXXIX.9.1.2.3n.
→ betekenis, → bewering.
van het leven, 7.7.2, 8.1.1.3, 8.10k.1.4, KCF.5.4.2.1, KCF.3.2.2.3.
zingeving, AD.IV.1.
van het leven, Exc.XVIII.2.3.2, Exc.XXXIX.5.0.3.
via kunstwerk, 10.9.2.3.
zinloosheid, 4.7kr, 8.1.4m, Exc.XVII.2.2.
zinnebeeld, Exc.VIII.0.1.
zinnelijkheid, Exc.XI.4.5k.2.3n, Exc.XX.1.2.1, Exc.XX.1.3.2.
→ epithumia, → libido.
Zinneman, Exc.XXXVIII.1.2, Exc.XLI.3.0.
zintuigen, 6.3.1, **10.4,** Exc.XIII.1.3.1, Exc.XXXIX.7.1.1.
→ gewaarwording, → waarneming.
als computatieve module, Exc.IV.3.1.5B.
Zipf, 12.14.1.

Zizek, AD.VI.3A.
zondebok
complex, 8.2.0.
mechanisme, KCF.3.5.1.4.
zoön politikon
→ mens.
zorg, Exc.XXXIX.4.4.1.2.
moederlijke, Exc.XLVII.3.2n.
voor dieren, AD.IV.5.E.
zorgzaamheid, 8.2.1n, Exc.XXII.2.3.2.1n.
zuiverheid, 11.1.45, KCF.3.4.3.1, KCF.3.4.3.3n, Exc.XXXIX.8.3.1.3.
taal, Exc.XXXIX.8.3.1.1.
zuiver wetenschappelijk onderzoek, 7.0.1.3.
Züricher sessies, 10.2.4.2.
Zuriff, 7m, Exc.2.01.
zuster-hartstocht, Exc.XXXIX.9.1.1m/n.
Zwaap, Exc.XXX.5.3.2n.
zwaartekracht, 7.1.2(n), 7.5.4, Exc.II.1.6.1, Exc.V.3.1n.
Zwagerman, Exc.XXXVI.2.5.3.
zwart spelen, Exc.XXVII.3.3.1. Exc.XXVII.3.4.0.2.
zwijgende film, Exc.XLIII.3, Exc.XLIII.5.1-2.
beeld en muziek, 10.32.3.2-4.
mimiek, 10.33.4.5.
tegenover geluidsfilm, 10.32.3.1.
zwijgzaamheid, Exc.XXXIX.7.3.3.2.